

Kisebbségi magyar közösségek a 20. században

Kisebbségi magyar közösségek a 20. században

Szerkesztette:

Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László

Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet
Budapest, 2008



OKTATÁSI
ÉS KULTURÁLIS
MINISZTERIUM



A kötetet támogatta:

Magyar Tudományos Akadémia
Oktatási és Kulturális Minisztérium
Szülőföld Alap

Lektorálta: Ablonczy Balázs, Bereznay András, Szász Zoltán

A kötet képanyagát

a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára,
a Néprajzi Múzeum, a Fórum Kisebbségkutató Intézet,
az Erdélyi Adatbank, a Kriza János Néprajzi Társaság,
az MTI és magánszemélyek bocsátották rendelkezésünkre.

A borító Haris Lászlónak a feleki templom ajtajáról készült – Anthony Gall:
Kós Károly műhelye című könyvében megjelent – fotója felhasználásával készült.

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás a kiadó
előzetes írásbeli hozzájárulásához van kötve.

© Szerzők, 2008

Szerkesztés © Bárdi Nándor, Fedinec Csilla, Szarka László, 2008

Térképek © Sebők László, 2008

www.gondolatkiado.hu

A kiadásért felel Bácskai István és Szarka László

Nyomdai előkészítés: Kalonda Bt.

Borítótervező: Gáll Tibor

Képszerkesztő: Csukovits Anita

Nyomta és kötötte: OOK Press Nyomda Kft.

ISBN 978 963 693 082 0

Tartalom

Előszó	9
1. Impériumváltás és nemzetállamok 1918–1921	
<i>Szarka László</i> : A történeti Magyarország felbomlása: katonai akciók, demarkációs vonalak	14
<i>Szarka László</i> : Magyarország és a magyar kisebbségek ügye a párizsi béketárgyalásokon: határkijelölés, népszavazás, kisebbségvédelem	22
<i>Bárdi Nándor</i> : A Romániához került erdélyi, bánsági, kelet-magyarországi magyarok (1918–1921)	30
<i>Simon Attila</i> : A Csehszlovákiához került felvidéki magyarok (1918–1921)	36
<i>Fedinec Csilla</i> : A Csehszlovákiához került Kárpátalja (1918–1921)	40
<i>A. Sajti Enikő</i> : A Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz került magyarok (1918–1921)	44
<i>Gerhard Baumgartner</i> : A burgenlandi magyarság az első világháború végétől a soproni népszavazásig (1918–1921)	48
<i>Bárdi Nándor</i> : Magyarország és a magyar kisebbségek az 1918 utáni első években: a magyar külpolitika revíziós céljainak megfogalmazása, a kisebbségi kultúra és politika támogatása	52
<i>Eiler Ferenc</i> : A népszövetségi nemzetközi kisebbségvédelmi rendszer működése az első években	60
2. A két világháború közti időszak 1921–1938	
<i>Szarka László</i> : Nemzetállamok, kisebbségek az 1920-as években	66
<i>Bárdi Nándor</i> : A Magyarországgal szomszédos országok magyarságpolitikája a két világháború között	74
<i>Eiler Ferenc</i> : Kisebbségvédelem és revízió. A kisebbségi kérdés helye a magyar kormánypolitikában	84
<i>Bárdi Nándor</i> : A romániai magyar kisebbség a két világháború között	90
<i>Simon Attila</i> : A csehszlovákiai magyar kisebbség helyzete	98
<i>Fedinec Csilla</i> : A kárpátaljai fejlődés sajátosságai a két világháború között	104
<i>A. Sajti Enikő</i> : A jugoszláviai magyarok a két világháború között	110
<i>Gerhard Baumgartner</i> : Burgenland tartomány felállításától az Anschlussig (1922–1938)	114
<i>Simon Attila – Kovács Attila</i> : Gazdaság és nacionalizmus. Földreformok az utódállamokban	118
<i>Fülepp Tamás Gusztáv</i> : A kisebbségi magyar kultúra, művészet, művelődés, tudományosság intézményei és teljesítményei	124
<i>Bárdi Nándor</i> : Viták, tervek, javaslatok a kisebbségi kérdés kezeléséről	132
<i>Szarka László</i> : A magyar revíziós politika eredményei és dilemmái	138
<i>Bárdi Nándor</i> : A kisebbségi magyar társadalmak a két világháború között	146

3. A második világháború évei 1939–1944

<i>Filép Tamás Gusztáv</i> : A „visszatért” magyarok és nem magyarok beilleszkedése, jogi helyzetük és magatartásuk	154
<i>L. Balogh Béni – Bárdi Nándor</i> : A dél-erdélyi magyarság jogi és politikai helyzete a második bécsi döntést követően	162
<i>Popély Árpád</i> : A Szlovák Köztársaságban maradt magyar kisebbség helyzete és önszerveződése	168
<i>Fedinec Csilla</i> : A kárpátaljai autonómia kérdése	172
<i>A. Sajti Enikő</i> : A bánáti magyar kisebbség helyzete a második világháború éveiben	176
<i>Gerhard Baumgartner</i> : A burgenlandi magyar kisebbség a III. Birodalomban	180

4. A világháború végétől a kommunista hatalomátvételig 1944–1948

<i>Szarka László</i> : Magyarország és a magyar kisebbségek helyzete 1945-ben	186
<i>Nagy Mihály Zoltán</i> : Áldozatok, elhurcoltak, menekülők, jogfosztottak A magyar kisebbségek veszteségei (1944–1948)	192
<i>Olti Ágoston</i> : A kisebbségi magyarok ügye a magyarországi béke-előkészítésben	200
<i>Novák Csaba Zoltán</i> : A romániai magyar kisebbség helyzete. Petru Groza politikájának magyar támogatása	204
<i>Popély Árpád</i> : A csehszlovákiai magyar kisebbség jogfosztása: deportálás, lakosságcsere és reszlovakizáció	210
<i>A. Sajti Enikő</i> : A jugoszláviai helyzet: bosszúakciók, lakosságcsere. Az engedékeny jugoszláv kisebbségpolitikai gyakorlat kezdete	216
<i>Fedinec Csilla</i> : A Csehszlovákiától a Szovjetunióhoz csatolt Kárpátalja magyar kisebbségének helyzete (1944–1946)	220
<i>Gerhard Baumgartner</i> : Az ausztriai magyarság a szovjet megszállás idején (1945–1955)	224

5. A kelet-közép-európai pártállamokban 1948–1989

<i>Stefano Bottoni</i> : Az ötvenes évek a kelet-közép-európai kommunista államokban. A pártállami nemzetiségi politika alakváltozatai	230
<i>Bárdi Nándor – László Márton</i> : A kollektivizálás és a falu átalakítása	234
<i>Stefano Bottoni</i> : A XX. pártkongresszus és az 1956. évi magyarországi forradalom hatása a szomszéd országok kisebbségi politikájára	242
<i>Stefano Bottoni</i> : A romániai modell sajátosságai: a Magyar Autonóm Tartomány. A Ceaușescu-féle modell, a román államnacionalizmus	246
<i>Hornnyák Árpád</i> : A jugoszláviai különút kisebbségpolitikai következményei. Magyarok a horvát, szerb és szlovén tagköztársaságban. A vajdasági autonómia és a magyarok 1945–1989	250
<i>Gerhard Baumgartner</i> : Az ausztriai magyar népcsoport az államszerződéstől a keleti blokk összeomlásáig (1955–1989)	256
<i>Popély Árpád</i> : A csehszlovák kisebbségpolitika, a magyar közösség újjászerveződése. A Csemadok szerepvállalása. Az 1968–69-es reformfolyamat és a Husák-korszak	262
<i>Fedinec Csilla</i> : A kárpátaljai magyar életviszonyok a Szovjetunióban. Politika és irodalom	268
<i>Novák Csaba Zoltán</i> : A Brezsnyev-doktrína és a szovjet nemzetiségpolitikai fordulat kelet-közép-európai következményei	274
<i>Bárdi Nándor – Papp Richárd</i> : A kisebbségi magyar egyházak	278
<i>Fedinec Csilla</i> : A kisebbségi magyar oktatásügy helyzete Közép-Európában (1944–1989)	284

<i>Fülep Tamás Gusztáv</i> : A kisebbségi magyar kulturális és művészeti élet intézményei	290
<i>Bárdi Nándor</i> : Magyarország és a határon túli magyarok (1948–1989)	296
<i>Tátrai Patrik</i> : A magyar kisebbségek demográfiai fejlődésének fő vonalai a kommunizmus évtizedeiben	306

6. A rendszerváltástól napjainkig 1989–2007

<i>Vizi Balázs</i> : A kisebbségi jogok újraszabályozása a nemzetközi jogalkotásban és politikában	316
<i>Szarka László</i> : Útkeresés, önszerveződés a rendszerváltás éveiben (1989–1991)	320
<i>Bárdi Nándor</i> : A romániai magyar kisebbség helyzetének változásai, társadalmi, kulturális önszerveződésének eredményei	330
<i>Hamberger Judit</i> : A magyar kisebbség jogi-politikai helyzete Szlovákiában 1989 novembere után	340
<i>Fedinec Csilla</i> : A kárpátaljai magyar kisebbség helyzetének változásai Ukrajnában	346
<i>Vékás János</i> : Kelet és Nyugat között: magyarok Szerbiában 1991 után	354
<i>Vékás János</i> : A befejezetlen nemzetállam: magyarok Horvátországban 1991 után	360
<i>Vékás János</i> : Együtt Európában: magyarok Szlovéniában 1991 után	362
<i>Gerhard Baumgartner</i> : Magyarok Ausztriában a rendszerváltástól napjainkig (1989–2005)	364
<i>Bárdi Nándor</i> : A budapesti kormányzatok magyarságpolitikája 1989 után	368
<i>Gyurgyík László</i> : A kisebbségi magyar közösségek népesedési folyamatai 1989 után	376
<i>Papp Z. Attila</i> : A kisebbségi oktatás politikai, jogi, társadalmi keretei	384
<i>Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Papp Z. Attila</i> : A magyar kultúra és tudomány a kisebbségi magyar közösségekben a 20. század végén	390
<i>Nádor Orsolya</i> : A magyar mint kisebbségi anyanyelv. Nyelvi jogok és nyelvhasználat	398
<i>Bányai Viktória</i> : A Kárpát-medence magyar nyelvű zsidósága	404
<i>Bányai Viktória</i> : Magyar ajkú zsidó közösségek a világban	412
<i>Ilyés Zoltán</i> : A moldvai csángók	418
<i>Szuhay Péter</i> : Magyar nyelvű cigányok a Kárpát-medencében	426
<i>Kovács Ilona</i> : Magyar szórványközösségek a Kárpát-medencén kívül	436

Válogatott bibliográfia	447
Statisztikai táblázatok	471
Térképek	491

Előszó

A könyv az első világháború után a Magyarországgal szomszédos országokban kisebbségi helyzetbe került és ott önálló népcsoportként megszerveződött magyar közösségek történetét foglalja össze. Huszonkilenc szerző 69 fejezetben hat korszakra tagolva mutatja be a „rövid 20. századot” és az 1989 óta eltelt közel két évtizedet. Önálló fejezetek foglalkoznak a szomszédos országokban élő magyar anyanyelvű zsidók, cigányok, a csángó-magyarok, valamint a nyugat-európai és tengeren túli diaszpóra-magyarság történetével. Közel hatvan fekete-fehér térkép és több mint ezer fotó teszi érzékletesebbé a szerzők okfejtését. Minden fejezetben kronológiai és bibliográfiai vázlatok, forrásrészletek, rövid információk, fogalmi és tényyszerű magyarázatok egészítik ki a tárgyalt korszak társadalmi-politikai jelenségeinek elemzését. A kötet tényanyagának rendszerezését, továbbgondolását segítheti a minden fejezetben megtalálható bibliográfiai és a kronológiai vázlat. Itt magyar nyelvű tanulmányok és önálló kiadványok egyaránt szerepelnek. A mellékletben közölt bibliográfiába viszont kizárólag önálló könyveket soroltunk be, de a magyar kiadványok mellett a nemzetközi irodalom legfontosabb munkáit is beválogattuk. Ugyanitt fontos segédletként adjuk közre a Közép-Európa nemzetiségi viszonyait áttekintő idősoros népszámlálási nemzetiségi, anyanyelvi adatokat, illetve a magyarság területi megoszlásának változását bemutató színes térképeket.

A szerkesztői szándék szerint a könyv a magyar kisebbségek és a diaszpóra története iránt érdeklődő, alapsmeretekkel rendelkező olvasó számára készült. Különösen fontos lehet a középiskolai történelemtanárok számára, akik Magyarországon és a szomszédos országokban a nemzeti történelmeket oktatva sokszor megtapasztalták a rendszerezett ismeretek hiányát a magyar kisebbségek múltjával kapcsolatban. Rajtuk kívül számítunk a kisebbségi kérdéssel és Közép-Európa történetével foglalkozó egyetemisták érdeklődésére is. Szándékaink szerint tehát a kötet egyszerre kisebbségtörténeti összefoglalás, tanári-szakirodalmi olvasókönyv és tankönyv.

A kilenc évtizednyi magyar kisebbségtörténet összefoglaló bemutatásával különböző feldolgozottságú korszakok kerültek egy kötetbe. A jelenkortörténet lezáratlan folyamatait, összetett és ellentmondásos társadalmi, gazdasági, politikai viszonyait például ma még alapvetően az adatok rögzítésére, az események, jelenségek, tények leírására korlátozódva lehet feltárni. Ezzel együtt a kötet minden szerzője arra törekedett, hogy – a leíró jellegű fejezetcímeknek megfelelően – egy-egy témát minél teljesebben, sokrétűbben tárjanak fel. Ebből adódott, hogy az egyes részkérdések párhuzamos kifejtése néhány esetben átfedi egymást. A szerkesztés során azért hagytuk meg ezeket az átfedéseket, hogy a legfontosabb történeti jelenségek lehetőség szerint minél több összefüggésben kerüljenek bemutatásra. Ezt a többrétegű kontextualizálást szakmailag az is indokolja, hogy a magyar kisebbségek és diaszpóra közösségek története a magyar és a szomszéd országai történeti összefoglalásokba a legkritikább esetben került be súlyának megfelelően.

A politikatörténeti megközelítés mellett fontos szempont volt a társadalomtörténeti háttér bekapcsolása. A kisebbségi elitek, a földreformok és a szövetkezetesítési hullámok által sújtott parasztság kérdéseiről ugyanúgy több fejezetben is szó esik, mint a lakóhelyüktől gyakran távoli, többségi vidékeken elhelyezkedett munkás és alkalmazotti rétegek helyzetéről. Emellett súlyt helyeztünk annak bemutatására, hogy a magyar kisebbségi közösségek története kezdettől napjainkig alapvetően összefügg a nemzetközi változásokkal, a szomszéd országok bel- és külpolitikai viszonyainak alakulásával, illetve a kisebbségek ottani szerepével, pozícióértékével.

Ez utóbbi megközelítés három szemléleti kiindulóponthoz kapcsolódik. 1. A magyar kisebbségek a 20. század eleji politikai változások révén létrejött kényszerkisebbségek, amelyek az 1918 után létrejött nemzetállamokban akaratuk ellenére, szülőföldjükön kerültek kisebbségi helyzetbe. Az elmúlt kilenc évtized alatt erősen átalakult környezetben, de regionális bázisukat jórészt megőrizve, tudatos önszervező törekvések eredményeként nemzeti kisebbségi közösségekké váltak. 2. A 21. század elején a magyar kisebbségi közösségek a Kárpát-medence etnikailag kompakt, vegyes és szórványrégióiban – egy-egy kisebbségen belül is eltérő körülmények közt – élnek. Ezek a „társadalmak” sajátos történeti, gazdasági, kulturális adottságok alapján tagolódnak, változó összetételű szociális csoportokból szerveződnek. 3. A magyarság és a szomszédos nemzetek kapcsolattörténete kétszáz éve a párhuzamos nemzetépítések története. Ebben a folyamatban a magyar nemzetépítésből 1918-ban kiszakadt regionális csoportok folyamatosan szembesülnek a nemzetállami törekvések és a változó nemzetközi erőviszonyok következményeivel. Ezek ismeretében fogalmazták meg a kisebbségi elitnek nemzeti alapon „elképzelt” társadalmi-közösségi konstrukcióikat, arra törekedve, hogy a kisebbségi helyzet hátrányait minimalizálják, a közösség önszerveződéséhez szükséges mozgásteret biztosítsák.

A magyar kisebbségek helyzetének és történetének egységes áttekintése eddig több okból is késett. Nem vitás, hogy az érintett nemzeti történetírások változó szervezettséggel és felkészültséggel, de valamilyen mértékben mind feladatuknak tekintik a kérdéskör feldolgozását. Kétségtől a magyarországi történeti irodalomban van a legnagyobb hagyománya a kisebbségtörténeti kutatásoknak. Ezzel együtt maguk a kisebbségi csoportok is kezdettől fogva nagy erőket mozgósítottak saját régiójuk és közösségük történetének megírására. Az utóbbi másfél évtizedben régióként létrejöttek a történész képzés keretei, intézményekhez kapcsolódó kutatási programok indultak el, jórészt magyarországi segítséggel. Az erdélyi, délvidéki, felvidéki, kárpátaljai, muravidéki magyar tudományosságban – az intézményi háttér és a kutatói bázis függvényében – az 1989 utáni két évtizedben a honismereti, helytörténeti kutatások mellett a szaktörténeti munka feltételei is újralakultak, illetve megeremődtek. A kisebbségtörténettel foglalkozó kutatók legtöbbször szervezetileg is elkülönültek azoktól, akik az 1918 előtti évszázadokat Magyarország történetének részeként kutatják, s akik számára a soknemzetiségű történeti magyar állam keretei adják a kutatások területi lehatárolását.

Miként lehet a magyar kisebbségek történetét Magyarország és az adott régió országos történetírásába, valamint a nemzetközi kutatásokba integrálni? Az első és kézenfekvő lépés a kisebbségtörténetnek a magyar tudományosságban és közgondolkodásban való színvonalas megjelenítése. Ehhez először együtt, illetve folyamatában kell bemutatni a különböző régiókat és korszakokat. Ez a munka az egyes régiók, közösségek sajátosságainak, a szomszéd államok és Magyarország kormányzati politikájának – a különböző kisebbségpolitikai, magyarságpolitikai koncepcióknak, törekvéseknek – a feltárásán alapulhat. Következő lépésként a szomszéd nemzetek történetiséivel közösen meg kell próbálni az adott országok történetén belül értelmezni a magyar kisebbségi csoportok fejlődését, közösséggé válását. S végül harmadik szintként a magyar kisebbségek történeti fejlődésének az európai kisebbségek összehasonlítható történetében, valamint a nemzetközi folyamatok összefüggéseiben való elhelyezését jelölhetjük meg.

A sokrétű feladatból ebben a könyvben az első szintre, az egyes régiók, kisebbségi közösségek történeti folyamatainak feltárására, egymás mellé állítható bemutatására helyeztük a hangsúlyt. Mind a hat korszakra vonatkozóan, jelzésszerűen az első fejezetekben törekedtünk a nemzetközi változások összefoglalására, az utolsóknak pedig a kiemelten fontos témakörök összehasonlító elemzésére. Számos fejezet esetében tapasztalták meg a szerzők, hogy kevés a biztos támpont, a kutatási előzmény, hiszen egy sor kérdésben (földreform, kollektivizálás, társadalomszerkezet, oktatásügy, szellemi élet) egy-két régebbi munka kivételével, először készült az egész közép-európai térre kiterjedő, összehasonlító magyar kisebbségtörténeti elemzés.

Egyes kérdések feltártsága témánként és országonként is különböző. Ezeket az adottságokat úgy kellett áthidalni, hogy a fejezetek lehetőség szerint valamennyi vizsgált közösségre vonatkozóan érdemi elemző munka alapján készülhettek el. (Ezek hiányában akadtak olyan témák, amelyeket fogalmi viták után el is hagytunk, például a 20. századi Kárpát-medencei kényszmigráció összehasonlító bemutatását.) Mint ahogy a magyar nemzeti megközelítésekből való kilépést sem holmi szemléleti megrögzöttség vagy a nem magyar szakirodalmak ismeretének hiánya korlátozta, hanem sokkal inkább az a tény, hogy

a szomszéd országok többségi történetírásában eddig még nem születtek meg a kisebbségi magyarokra is érvényes társadalomtörténeti vizsgálatok és forrásfeltáró munkák.

A magyar kisebbségtörténeti kutatások az első világháborút lezáró béketárgyalásokra 1919–1920-ban készült magyar külügyminisztériumi anyagok összeállításával kezdődtek. A szomszéd országok által igényelt területek nemzetiségi, társadalmi viszonyairól a trianoni békeszerződés aláírása utáni évtizedben számos sérelmi jelentés, elemzés látott napvilágot. Az oktatási és kulturális sérelmeket négy országban együtt tárgyalta Kornis Gyula és Olay Ferenc több munkája. Európai szinten a Nemzetiségi Kongresszusok magyar küldötteinek javaslatára jelent meg 1931-ben a kontinens nemzeti kisebbségeinek egységes szempont szerinti helyzetjelentései Ewald Ammende szerkesztésében. Az 1930-as évek végén az államhatárok változásai után az első kisebbségi korszakot minden közösségre vonatkozóan összefoglaló monográfiákban dokumentálták. Összehasonlító elemzés azonban nem készült.

A második világháború alatt elindított béke-előkészítés ezen a megközelítésen túllépve, az egész közép-európai térség összehasonlító bemutatására koncentrált. Ennek a munkának az eredménye Rónai András *Közép-Európa atlasza* és a Radics Elemér szerkesztette három kötetes *Dunatáj* tanulmánygyűjtemény és adattár. A politikai igények által meghatározott kutatások ezt követően Magyarország és a szomszédos országok kulturális kapcsolatainak 1972–1973. évi vizsgálata keretében folytatódott az MTA Irodalomtudományi Intézet szervezésében. A „határon túli magyarság” helyzetét a kulturális, oktatási részterületeket vizsgáló több ezer oldalas anyagot, és annak rövid összefoglalását azonban nem adták közre. Másfél évtizeddel később, 1988-ban a *Medvetánc* c. folyóirat tematikus különszámában jelentetett meg helyzetjelentéseket négy szomszéd ország magyarságáról.

Közben 1985-től a Magyarságkutató Intézetben folyamatos alapkutatások indultak a határon túli magyarság viszonyainak feltárására. Ebből országonkénti részösszefoglalások, a népi kultúra, a kétnyelvűség, a vallásosság témájában tanulmánykötetek láttak napvilágot. A Magyarságkutató átalakulásával létrejött Teleki László Alapítvány Közép-Európa Intézetében az 1990-es évek elején országonkénti helyzetelemzések formájában előkészületek történtek egy összefoglaló munka megjelentetésére, amire azonban nem került sor. Az 1990-es évek második felében sorra jelentek meg összefoglaló munkák, illetve könyvsorozatok a határon túli magyarság néprajzáról (Balassa Iván), etnikai térszerkezetéről (Kocsis Károly) és élőnyelvi állapotáról (Kontra Miklós). Az összefoglaló kisebbségtörténeti munka hiányát is pótolni próbálta a *Magyar nemzetismeret* (Alföldi Jenő, Bakos István, Kiss Gy. Csaba, Hámori Péter), valamint a Bihari Zoltán által szerkesztett *Magyarok a világban* kézikönyv.

1995-ben Tabajdi Csaba felkérésére kezdődtek el a határon túli magyarság történetét és aktuális helyzetét bemutató összefoglaló előmunkálatai. Ennek keretében a Teleki Intézet irányításával – önálló kötetekben, folyóiratokban – több tucat tanulmány jelent meg magyar és angol nyelven. A szerkesztés során azonban kiderült, hogy egy tudományosan megalapozott összefoglaló megjelentetéséhez szisztematikus forrásfeltárásokra, kronológiák, bibliográfiák összeállítására, társadalom- és gazdaságtörténeti előtanulmányokra van szükség. A korábbi munkák ugyanis jórészt sajtóanyag, visszaemlékezéseken alapuló, művelődéstörténeti jellegű feldolgozások voltak. Hiányoztak a levéltári forrásokat feldolgozó, a politikai és gazdasági intézmények vizsgálatában elmélyülő tanulmányok. Ezekben az években az 1989 után megjelent kisebbségi tárgyú folyóiratok (*Aracs, Együtt, Fórum, Hatodik Síp, Híd, Kisebbségkutatás, Korunk, Magyar Kisebbség, Muratáj, Pro Minoritate, Regio, Székelyföld* stb.) tanulmányai mellett megjelentek az első átfogó igényű forrásfeldolgozások, valamint az 1938–1945, illetve az 1945 utáni kisebbségtörténet legfontosabb kézikönyvei, monografikus feldolgozásai. Az is ekkor vált világossá, hogy a kisebbségtörténeti kutatásokban – a néprajzi, szociológiai, antropológiai vizsgálatokhoz hasonlóan – egyre inkább a határokon túli intézmények váltak kezdeményezővé, s ennek alapján új típusú, intézményesült kapcsolatok alakultak ki a magyarországi és a kisebbségi magyar kutatók és intézmények között. Az ebben a közegben elindult új programok, műhelyek a kisebbségtörténeti publikációk mennyiségi növekedését, és a velük szemben támasztott szakmai elvárások szigorodását hozták magukkal. Tíz év elteltével, jónéhány tematikus kötet megjelentetése után, az eddigi kisebbségtörténeti tudástermelés tapasztalatai alapján, a szakmonográfiák, tematikus kötetek szerzőinek összefogásával, az MTA Kisebbségkutató Intézet keretében teremtődtek meg az összefoglaló munka elkészítésének feltételei.

Nehéz lett volna kikerülni azt a csapdát, hogy a kisebbségi magyarság történetéről szóló kötet ne legyen magyarközpontú és abban ne legyen Magyarországnak túlsúlyos szerepe. Egyelőre azonban nem tartunk ott, hogy a kisebbségi, magyarországi magyar látószög mellett, hitelesen érvényesíteni tudnák a környező országok változó kisebbség- és magyarságképét, a meghatározó nemzetközi tényezők hasonló látásmódját. A kisebbségi és diaszpóra magyar közösségek Magyarországhoz való viszonya nem pusztán a saját nemzet által működtetett államhoz – a magyar nemzetállamhoz –, hanem a történelmi Magyarországhoz, az egyetemes magyar kulturális nemzeti közösség gondolatához való viszonyulást is jelenti. Lehet-e úgy a magyarság határokon túli történetéről írni, hogy ne szembesüljünk ezzel? Régióink sokféle, párhuzamos történelmi igazságait és sérelmeit – az európai összehasonlító, történelmi elemzés szabályai szerint értelmezve – a szomszéd országok történészeivel közösen kell keresnünk a további lépés lehetőségeit.

A Kárpát-medencén kívül élő magyar diaszpóra közösségek, valamint a csángómagyarság, a magyar anyanyelvű zsidóság és a magyar nyelvű cigány közösségek története csupán szimbolikusan jelenik meg a könyvben. Ezzel a kisebbségi magyarsághoz ezer szállal kötődő történetük megismerését, kontextualizálását kívántuk elősegíteni. Bővebb tárgyalásukra azért sem kerülhetett sor, mert az intézményi dokumentáción túl, ezeknek a közösségi szerveződéseknek a belső működéséről ma még kevés feldolgozással rendelkezünk. A magyar kisebbségi és diaszpóra közösségek történetét gyakran erősen meghatározzák az intézményi konfliktusok, a generációs csoportok érdekellentétei, az életpálya-történetek, s ez érzékelhető a fiatalabb kutatók érdeklődésében. Könyvünkben ezek a belső konfliktusok nem jelennek meg olyan markánsan, mint a szakirodalomban. Ezzel – szándékaink ellenére – ez a kötet erősíti a közösségek homogenizáltságáról kialakult téves képet, és a többségi–kisebbségi élethelyzeteket eleve elrendelt állapotként értelmező felfogást. A törésvonalak mélyebb feltárása azonban szétfeszítette volna a tematikai kereteket. Ebben a kötetben az összehasonlításához szükséges első lépésként az intézmények történetét és az állami beavatkozások hatástörténetét állítottuk a középpontba. A kisebbségi elitek viszonyainak elemzése ebbe a kontextusba épülhet bele.

A jelenlegi kisebbségtörténelmi kutatások egyik legfájóbb pontja, hogy a hétköznapok, a mindennapok történetéről, a populáris kultúra szféráiban 1918 után lezajlott változásokról, a mentalitástörténelmi átalakulásokról igen keveset tudunk. Milyen hatások érték a háztartás-gazdálkodást, az étkezéskultúrát, az öltözködéskultúrát stb.? Ezekben a változás-folyamatokban (divat, fogyasztás) egy-egy régióban mi is a magyar kisebbségi sajátosság a többi nemzetiséghez képest? Miként változtak a mindennapi életben a kisebbségi magyarok társadalmi, kulturális kompetenciái? Hogyan váltak ezek a csoportok – generációként változó mélységben – kétnyelvűekké, és mi ennek a hatása a sajátos nyelvváltozatokra?

Önmagunkkal szembeni szemléleti elvárásaink és az adottságok közötti feszültségeket jelzi a könyv fotóanyaga is. Az óriási munkával összegyűjtött képanyagban alig szerepelnek nők, mindennapi társasági együttlétek. A kisebbségi közösségek képi önreprezentációja döntően a kulturális, épített örökséghez kapcsolódik. Ma még jórészt hiányzó, vagy éppen csak elkezdődött kutatások tárgya a mindennapok története, a populáris kultúra változásai, az életmód és a nyelvhasználat történelmi folyamatainak elemzése, de legfőképpen a kisebbségi mindennapok képi világának személyközpontú megjelenítése.

A magyar kisebbségek magyar historiográfiáját alapvetően meghatározta a kétségkívül súlyos politikai, gazdasági, jogi sérelmek számbavétele, dokumentálása és az erre reagáló beszédmód. Ebben a könyvben a sérelemtörténelmi vonulat helyett a túlélési és érdekérvényesítő stratégiák kerültek előtérbe, hiszen a 20. század folyamán jórészt ezek szervezték újra a kisebbségi társadalmakat. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a kisebbségtörténetet az identitáspolitika eszközeként a közösségépítő beszédmódra szeretnénk leegyszerűsíteni. Ez ugyanis a megmaradás akarásából kiindulva magukat a történelmi folyamatokat, jelenségeket, életpályákat is kizárólag aszerint értékeli, osztályozza, hogy azok mennyiben szolgálják a közösségépítés céljait. A kötet szerzőinek, szerkesztőinek valóságértelmezése és optikája a közép-európai összehasonlító társadalom- és nacionalizmustörténet látószögét tekintette elsődlegesnek. Hogy ebben miként tettük meg az első lépéseket, ítélje meg az olvasó.

A szerkesztők

1.

Impériumváltás és nemzetállamok

1918 – 1921



Részlet az 1918. november 13–14-i aradi magyar–román tárgyalások anyagaiból

„Jászi miniszter reflektál az elhangzott észrevételekre. Nagy hálával tartozik Maniu Gyulának azért a nyílt férfias állásfoglalásért, amellyel végre tisztán és világosan megmondotta, hogy miről van szó, hogy tudniillik Önök a román nép önrendelkezési jogát úgy képzelik, hogy a teljesen független román államot nem a magyar államiságon belül akarják megvalósítani. [...] De én ezt a felelősséget akkor sem vállalhatnám, ha erre a kormánytól mandátumot kaptam volna is. Nem tudom összeegyeztetni sem lelkiismeretemmel, sem az engemet vezénylő általános emberi szempontokkal, sem pedig a wilsoni elvek igazi értelmezésével, hogy mi Magyarországon élő többi nemzetek sorsáról azok megkérdése nélkül döntsünk. [...]

Arról nem is akarunk szólni, hogy amint az erdélyi magyarság kiküldöttei mondták, a románok által ajánlott megoldás nemcsak hogy nem állítaná helyre a rendet, hanem olyan felfordulást, idézne elő, amelyért a felelősséget vállalni nincs jogunkban. Azt még érteném, ha Maniu Gyula a magyarországi románságot a román királysággal akarná egyesíteni. Ez még elképzelhető, bár véleményem szerint a magyarországi románságra nem kedvező megoldás volna. Ámde, a magyarországi románságot Magyarországból kiszakítva, önálló államba szervezni, teljesen lehetetlen volna.



Jászi Oszkár

SZARKA LÁSZLÓ

A történeti Magyarország felbomlása: katonai akciók, demarkációs vonalak

Az 1914-ben kitört első világháború ötödik évében a szembenálló felek – az **antant** (Franciaország, Nagy-Britannia) és a **központi hatalmak** (Németország, Osztrák-Magyar Monarchia, Törökország, Bulgária) – eljutottak teherviselő-képességük határára. A háború utolsó másfél esztendejében Ausztria-Magyarország, s annak ifjú uralkodója, az 1916 novemberében trónra került, magyar királlyá december 30-án megkoronázott IV. Károly (osztrák császárként I. Károly) titkos diplomáciai lépéseket tett annak érdekében, hogy szakítson Németországgal, és különbékét kössön az antanttal. Miután Franciaország nyilvánosságra hozta Bécs törekvéseit, a Monarchiának még jobban el kellett köteleznie magát Németország mellett. Az uralkodónak nem volt ereje ahhoz, hogy nyíltan szakítson szövetségeseivel. Az antant-államok – különösen Franciaország és Nagy-Britannia – 1918 tavaszától már a Monarchiát is ugyanolyan ellenségesen kezelték, mint Németországot, felbomlasztásának gondolata megerősödött körükben.

Magyarországon 1918 előtt csak a Károlyi Mihály vezette ellenzéki Függetlenségi és 48-as Párt szorgalmazta az Ausztriával való államjogi kapcsolat lazítását és az antanthoz való közeledés politikáját. Ez azonban a világháború végéig nem befolyásolta a Monarchia külpolitikájának alakulását. A nyugati szövetségesek ennek megfelelően Magyarországot semmilyen értelemben sem tekintették önálló nemzetközi politikai tényezőnek. Ez azért volt sajnálatos, mert a háború éveiben különösen nagy érdekei fűződtek volna a magyar kormánynak saját nemzeti és állami érdekei megjelenítéséhez.

Az antant hatalmak az 1915., illetve az 1916. évi **londoni és bukaresti titkos szerződésekkel** az antant oldalára állították az addig semleges Olaszországot és Romániát. Utóbbi az 1916. évi bukaresti szerződésben jogot nyert egész Erdélyre, Bánságra, a partiumi és a Tiszáig terjedő kelet-magyarországi területekre, amennyiben az antant oldalán hadba lép és nem köt különbékét. A londoni, párizsi csehszlovák, délszláv emigráció sikeres politikai, propaganda és katonai szervezői munkái



Az Osztrák-Magyar Monarchia hadseregének katonái az isonzoí fronton

val 1917 elejére szintén jelentős nemzetközi tényezővé vált, befolyásolva a nyugati szövetségesek háborús célpolitikájának alakulását.

A titkos szerződések létezéséről, az emigráns csehszlovák, román, délszláv bizottságok céljairól titkos rendőrségi és kémelhárítási forrásokból a Monarchia vezető politikusai, köztük Tisza István magyar miniszterelnök rendszeres és viszonylag pontos tájékoztatást kapott. A Monarchia nemzetiségi viszonyainak radikális átrendezésére azonban még sem tettek érdemi lépéseket. Tisza például rendre elutasította Erdélynek a legfelső német hadvezetés által sürgetett autonómiáját. Ettől a lépéstől Berlinben Románia hadba lépésének megakadályozását remélték.

Az 1916 augusztusi erdélyi betörésért követően a Monarchia német segítséggel legyőzte Romániát. Az 1918 tavaszi **bukaresti békeszerződésben** Románia elismerte vereségét, de sikerült megmentenie hadseregének jelentős részét. Ez a világháború végén lehetővé tette számára az antant oldalán való újbóli hadba lépést, valamint azoknak a területeknek a megszállását, amelyekre igényt tartott. Franciaország és Nagy-Britannia támogatta a csehszlovák és jugoszláv politikai emigráció államalapító törekvéseit is, és 1918 kora őszen a csehszlovák és délszláv külföldi bizottságokat de facto kormányként ismerte el. Az általuk megfogalmazott területi igényeket már a világháború utolsó szakaszában kész tényként kezelte, ami lehetővé tette a fegyverszüneti megállapodás után beindított csehszlovák, román és jugoszláv katonai akciókat, egyebek közt a felső-magyarországi szlovák és rutén régióban, Horvátország és Szlovénia északi határvidékein, valamint a délvideki Vajdaságban.

1918 januárjában **Woodrow Wilson amerikai elnök a világháború utáni rendezésére vonatkozó 14 pontos tervében** a Monarchia nemzetei számára még csupán autonómiákat követelt. Júniusban – a francia és a brit kormánnyal egyeztetve – az amerikai kormány úgy döntött, hogy támogatni fogja a T. G. Masaryk vezette cseh-szlovák, a I. Paderewski által fémjelzett lengyel államalapítási törekvéseket, illetve A. Trumbić, F. Supilo, N. Pašić irányította délszláv és I. Brătianu vezette nagyromán egységmozgalmakat. Ennek megfelelően június 28-án az amerikai kormány nyilatkozatot adott ki, amelyben támogatták a Monarchia valamennyi ún. elnyomott nemzetének függetlenségi törekvéseit.

Tisza István már 1918. október 17-én beismerte a parlamentben, hogy a központi hatalmak a háborút elveszítették. Egy héttel később, október 23-án megalakult a **Magyar Nemzeti**

Tanács. A nemzeti forradalmak egymás után jelezték a Monarchia felbomlását. Október 28-án Prágában, 30-án Bécsben és Turócszentmártonban, 31-én Budapesten is forradalmi fordulattal szakítottak a Monarchiával, illetve a Magyar Királysággal. József főherceg október 31-én Károlyi Mihály vezetésével új kormányt nevezett ki. Ugyanaznap délután Budapesten, a Hermina úti villájában katonák meggyilkolták Tisza István volt miniszterelnököt.

A győztes nagyhatalmak a fegyverszüneti megállapodást mindenáron az egységes Habsburg Monarchiával kívánták megkötni, hogy a Monarchia újonnan létrejövő utódállamaival szemben érvényesíteni tudják követeléseiket.

A balkáni, az olasz és a nyugati fronton elszenvedett súlyos vereségek hatására 1918. november 3-án Páduában a **Habsburg Monarchia aláírta a fegyverszüneti megállapodást**, Németország pedig november 11-én. A Magyarországra vonatkozó külön fegyverszüneti megállapodás hiányát a Károlyi Mihály miniszterelnök vezetésével Belgrádba utazó magyar küldöttség 1918. november 11-én próbálta pótolni, amikor Franchet d'Esperey francia tábornokkal sikerült egyezsége jutni a háborút lezárásának katonai feltételeiről. A két nappal később aláírt belgrádi konvenciót azonban csak Magyarország tekintette érvényes dokumentumnak. Az önálló magyar állam de facto nemzetközi elismerését jelentő fegyverszüneti egyezményt ugyanis sem a szövetséges nagyhatalmak, sem pedig az érintett szomszéd államok nem fogadták el, és ezzel Magyarország nemzetközi jogalanyisága továbbra is kérdéses maradt.

A világháború végén a történeti Magyarország területén semmilyen idegen katonai erő nem volt jelen. A balkáni front áttörésével azonban mind a román, mind pedig a délszláv és a csehszlovák katonai támadás közvetlenül fenyegető veszéllyé vált. A jól felfegyverzett szerb hadsereg november elején, az október 28-án kikiáltott Csehszlovákia első alakulatai november 8-án, a románok november 13-án léptek a Magyar Királyság területére. Az osztrák-magyar haderő felbomlott, az alakuló magyar hadsereg pedig jó ideig semmilyen átfogó ellenállást nem tudott kifejteni ezekkel a katonai akciókkal szemben. A Károlyi-kormány a soknemzeti-ségű, anarchista, bosevista hatás alá került régi katonai alakulatokat igyekezett mielőbb leszerelni, s azt követően kívánt nekilátni az új hadsereg építésének. Ez az alapvetően racionális, de következményeiben katasztrofális döntés lehetetlenné tette az ország magyarlakta területein az aktív honvédelem gyakorlatának kialakítását.



IV. Károly

KRONOLÓGIA

1918. október 17. Tisza István volt miniszterelnök a magyar országgyűlésben beismerte a világháborús vereséget.

1918. október 14. Károlyi Mihály vezetésével megalakult a Magyar Nemzeti Tanács.

1918. október 18–19. Budapesten az országgyűlésben Alexandru Vaida-Voevod a magyarországi és erdélyi román nemzet nevében, Ferdiű Juriga a felső-magyarországi szlovákok nevében a nemzeti önrendezéshez való jog elismerését követelte.

1918. október 23. Ifj. Andrássy Gyula, a Monarchia utolsó külügyminisztere válaszcikkében elfogadta az Egyesült Államok békefeltételeit.

1918. október 28. Prágában kikiáltották a Csehszlovák Köztársaságot.

1918. október 30. Turócszentmártonban a Szlovák Nemzeti Tanács nyilatkozatban csatlakozott a Csehszlovák Köztársasághoz.

1918. október 31. József főherceg kinevezte a Nemzeti Tanács Károlyi Mihály vezette koalíciós kormányát. A kormányt a háborús politikát ellenző Függetlenségi és 48-as Párt, a Szociáldemokrata Párt és a Radikális Párt alkotta.

1918. november 7. A Károlyi vezette magyar kormányküldöttség Belgrádban megegyezett Louis Franchet d'Esperey francia tábornokkal a Monarchiával kötött fegyverszünet magyarországi alkalmazásáról.

Egy életképtelen, torz államiség jönne létre. Növeli a veszélyt a határos román királyság helyzete, amely ma Európa legfeudálisabb és legkorruptabb államalakulata. Ennek az országnak nem szabad a magyar, a német és szerb kisebbségeket kiszolgáltatni. Valóban Maniu Gyula és én különbözőképpen magyarázzák a népek önrendelkezési jogát. Az én felfogásom szerint ez az önrendelkezési jog egy magyar Svájcot jelentene, a Maniu felfogása szerint pedig szűk román nacionalista impériumot.”

A *Világ* 1918. november 15-i tudósítását idézi Szarka László: Iratok az 1918. novemberi aradi magyar–román tárgyalások történetéhez. *Regio*, 1994. 3. sz. 154.

Károlyi Mihály 1919. március 2-i szatmári beszéde (részlet)

„Magyarország sohasem fogja elfelejteni, hogy a háború őt keserű esztendeje után a székely katonák nem mentek vissza a családi tűzhelyükhöz, hanem a háború minden nyomorúságát átszenvedve, volt annyi lelkierejük, hogy ismét sorompóba álljanak az egész ország ügyéért. [...] Hallja meg innen azt egész világ, hogy nem lehet egy nemzetet legázolni, nem lehet egy népből kiirtani az önfenntartási ösztönt, mely azt mondatja vele, hogy élni akar. Nem lehet elpusztítani egy olyan országot, melynek más célja nincs, mint hogy minden polgárának egyforma jogot biztosítson. De hallja meg és értse meg a világ azt is, hogy ha a párizsi békekonferencia a wilsoni elvek, a népek önrendelkezési joga és a megegyezési béke ellen döntene, akkor mi végszükség esetében fegyverrel is felszabadítjuk ezt az országot.”

Károlyi Mihály: Az ország integritásának védelméről. Beszéd a székely katonákhoz Szatmáron. 1919. március 2. In: Károlyi Mihály: *Az új Magyarországról. Válogatott írások és beszédek 1908–1919.* Vál., szerk. és jegyzetek: Litván György. Budapest, 1968. 293–294.



*Milan Rastislav Štefánik
csehszlovák hadügyminiszter
amerikai cseh és szlovák
szervezetek képviselőivel
Washingtonban.
1919 július*

Az első világháború idején aktív **propaganda- és diplomáciai tevékenység** zajlott. Ebben a tekintetben a kelet-közép-európai térségben kezdettől fogva az Osztrák-Magyar Monarchia területén élő nem német és nem magyar nemzetek önrendelkezési és államalapítási törekvései jelentették a központi kérdését.

A **nemzeti önrendelkezés elvét** az 1917 novemberi oroszországi bolsevik forradalom vezetője, V. I. Lenin is hangsúlyozta. Ennek jegyében és a háborús vereség hatására elismerte Finnország, valamint a balti népek önrendelkezési és különválási jogát. Wilson amerikai elnök 1918 elején még szintén a nemzeti önrendelkezést tekintette a világháború utáni kelet- és közép-európai újjárendezés alapelveinek. A nemzeti önrendelkezés elvének gyakorlati végrehajtása azonban szorosán összefüggött a háború után kialakult erőviszonyokkal, a győztes nagyhatalmak és szövetségeseik diplomáciai, gazdaságpolitikai békecéljainak megvalósításával.

A nemzeti önrendelkezés elvének legnagyobb problémáját az új államok túlzott területi igényei, illetve a magyar és német történeti jogi pozíciók összeegyeztethetlensége jelentette. Csehszlovákia például kezdettől fogva igényt tartott a 3 millió német által lakott Szudéta-vidékre, amelyet meg is szerzett. A történeti magyar államból hozzá csatolták a szlovák többségű területeket, de ezeken kívül – hozzávetőleg 1,2–1,6 millió magyar által lakott – Pest, Nógrád-, Heves-, Borsod- és Zemplén megyei területsávra is igényt formált. Végül a párizsi béketárgyalásokon csak a Duna–Ipoly vonaltól északra eső és a kárpátaljai magyar területeket sikerült megszereznie, ahol 1920-ban együttesen mintegy 800–850 ezer magyar élt.

Románia is sajtóságságos módon értelmezte a nemzeti önrendelkezést. A Magyarországtól

maga számára követelt erdélyi, kelet-magyarországi területek egészén a románok éppen csak többséget alkottak a magyarokkal, illetve szászokkal és svábokkal szemben, de az egész területre ennek a törékeny többségnek a nevében igényt formáltak, hogy azt a Román Királysággal egyesíthessék. Az államalapítási és nemzetállami törekvésekkel szembehelyezett magyar föderációs, kantonizációs tervek mögött viszont a történeti integritás fenntartásának igénye munkált.

1918 novemberétől 1919 májusáig a csehszlovák, román és jugoszláv hadsereg elfoglalta az összes olyan területet, amelyet egy évvel később a trianoni békeszerződés nemzetközi jogilag is ezeknek az országnak juttatott. A **területileg folyamatosan szűkülő magyar állam** a teljes nemzetközi diplomáciai, katonai elszigeteltség körülményei közt – az ellenséges katonai túlerővel és a békekonferencián Magyarország rovására hozott területi döntésekkel szemben – rendkívül nehéz helyzetbe került. Ráadásul a Károlyi-kormány rosszul mérte fel lehetőségeit, a háború utáni nemzetközi pacifizmus tényleges erejét, a győztes nagyhatalmak béketerveit és az ország egységének megőrzésével kapcsolatos esélyeket. A világháború frontjairól hazatért katonák leszerelése után eredménytelenül próbálta gyorsan megszervezni az önálló magyar hadsereget. Nem volt képes visszaszorítani és megfékezni a Komunisták Magyarországi Pártja által szervezett bolsevik, illetve a szélsőjobboldali erők nacionalista szervezkedéseit sem.

A folyamatos területveszteségek miatt nem tudta előkészíteni az általános választójog alapján tervezett parlamenti választásokat. Az antant-jegyzékek, a szomszédok folyamatos előrenyomulása és a belső megosztottság miatt nem sikerült érdemi katonai erőt hadrendbe állítania, amely legalább a magyar



Jászi Oszkár terve Magyarországnak kantonizációjára

többségű területeken komolyabb ellenállás kifejtésére lehetett volna képes.

A Károlyi Mihály, majd Berinkey Dénes vezette magyar kormányok a Jászi Oszkár tárca nélküli miniszter által kialakított **Nemzetiségi Minisztériumot** bízta meg a nemzetiségi mozgalmakkal való megállapodások előkészítésével. Ezek célja a nemzetiségi régiókban élő magyarok önrendelkezési jogának biztosítása, a békekonferencia előtt belső megállapodások kialakítása, amit a nagyhatalmak által támogatott államalapításokkal szemben fel lehetett volna mutatni. A „Magyarországon élő nem magyar nemzetek önrendelkezésének előkészítésével megbízott” Jászi Oszkár tárca nélküli miniszter apparátusa az antant segítségére számító Károlyi Mihály pacifizmusának stratégiájára épített. Ennek jegyében szorgalmazta a megegyezéses béke előkészítését, a békekonferencia előtt pedig olyan provizórikus rend létrehozásán fáradozott, amelynek ekkor már reménytelenül megkésett célja Magyarország amerikai, illetve svájci típusú szövetségi állammá történő átalakítása volt.

Jászi és munkatársai többféle elképzelést dolgoztak ki. Ezek közül az egyik a leválasztásra kijelölt területek sorsáról döntő nép-

szavazások előkészítése volt. A felső-magyarországi szlovák régióban elkezdődtek a népszavazás előkészületei, magyar–német–szlovák nyelvű nyomtatványokon gyűjtötték az ország integritását támogatók aláírásait. A Jászi-féle elképzelések másik központi eleme az egész Magyarország közigazgatásában érvényesítendő „helvetizálás”, azaz a svájci típusú kantonok kezdeményezése volt. A magyar, és nem magyar nemzetiségi, valamint néprajzi (pl. palóc) kantonok mellett nagyvárosi (pl. budapesti, debreceni, kassai stb.) és nagytáji (pl. balatoni) kantonok kialakítása is szerepelt az egyik fennmaradt tervezetben. Ehhez kapcsolódóan Felső-Magyarországon és a Ruténföldön a nemzetiségi többséget magában foglaló, az etnikai határokhoz igazodó járáskialakításával próbálták megteremteni a méltányos belső nemzeti elhatárolódás lehetőségét.

1918. december elején Budapesten a magyar népkormány széles körű autonómiát ígért a csehszlovák küldöttségének, melyet Milan Hodža vezetett. Bartha Albert hadügyminiszter és Hodža a tárgyalások kudarca után 1918. december 6-án a nyelvhatárhoz igazodó demarkációs vonalban egyezett meg rövid időre. Novemberben **Ruténföld** (Ruska-Krajna)

1918. november 8. A csehszlovák hadsereg alakulatai támadást intéztek Nagyszombat és Trencsén ellen.

1918. november 10. Ferdinánd román király kiadta mozgósítási parancsát az Erdélyt elfoglalását megkezdő román hadseregnek. – A délszláv csapatok elfoglalták Újvidéket, három nappal később Baját, négy nappal később pedig Pécsét is.

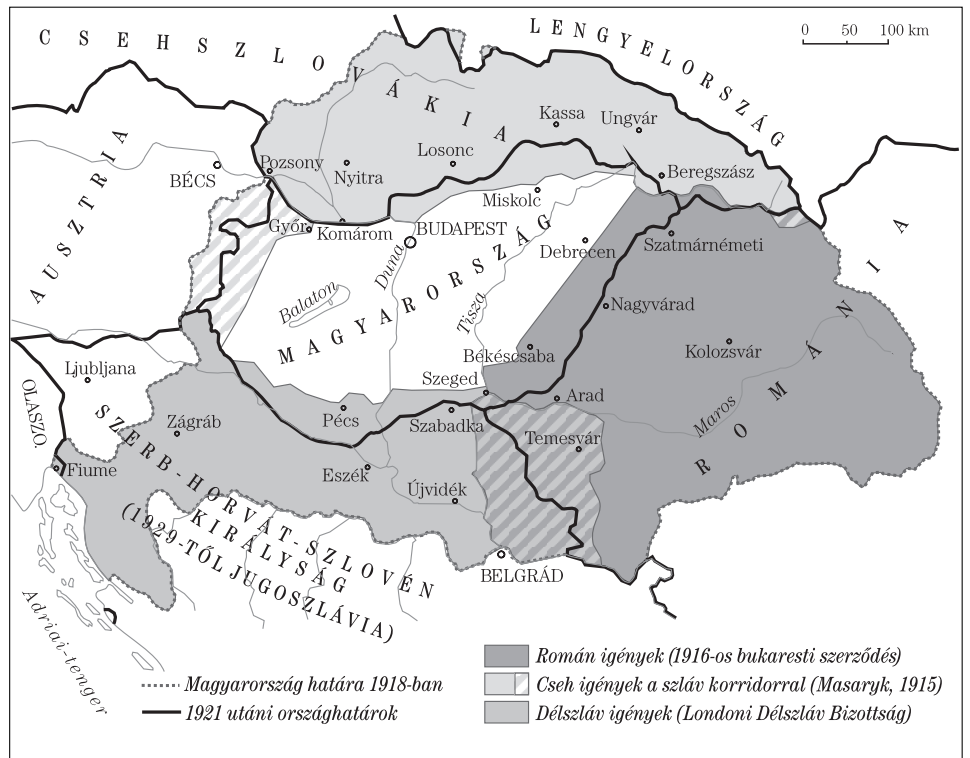
1918. november 16. Kikiáltották a Magyar Népköztársaságot. Az I. számú néphatározat első paragrafusa kimondta: „Magyarország minden más országtól független és önálló népköztársaság.”

1918. november 24. Az Oroszországból hazaérkezett Kun Béla vezetésével megalakult a Komunisták Magyarországi Pártja.

1918. november 25. Újvidéken a dél-magyarországi megyék szerb képviselői csatlakoztak Szerbiához, amely a december elején kikiáltott Szerb-Horvát-Szlóven Királyság része lett.



Woodrow Wilson



A Magyarországgal szomszédos országok területi igényei



Károlyi Mihály az 1. gyalogezred katonái közt

autonómiáját sikerült törvénybe iktatni (1918. évi X. számú Néptörvény).

Erdélyben a svájci minta alapján román, magyar, német és vegyes kantonok szorgalmazásával, illetve Erdély magyar–román közös igazgatására tett javaslatával próbált Jászi a november 13–14-i aradi magyar–román tárgyalásokon mindenki számára elfogadható tárgyalási alapot kialakítani. Az Erdélyi Román Nemzeti Tanács Iuliu Maniu vezette küldöttsége azonban mindkét elképzelést elutasította. Ráadásul a románok igyekeztek radikálisan megakadályozni minden olyan mozgalmat, amely a székelyföldi vagy az erdélyi magyarság ellenállása, önrendelkezése irányába mutatott volna. A Jászi-féle miniszteriummal szoros kapcsolatban álló, Apáthy István vezette Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács munkáját kezdettől erősen korlátozták. Kolozsvár román megszállása után röviddel Apáthyt letartóztatták, az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács, illetve a helyette létrehozott Kelet-Magyarországi Fő-kormánybiztosság

munkáját pedig igyekeztek ellehetetleníteni. 1919 januárjában az erdélyi magyar polgári és katonai főhatóságot rövid úton felszámolták.

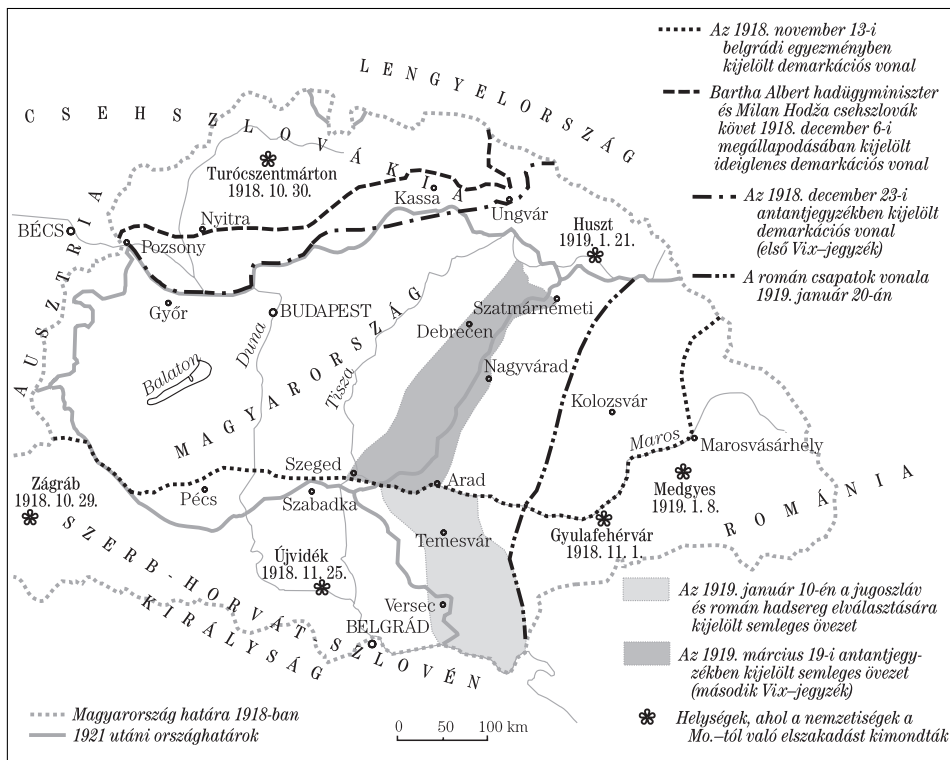
A Nemzetiségi Minisztérium rövid ideig felkarolta az Önálló Székely Köztársaság megteremtését célzó mozgalmakat is, a Benedek Elek, Györffy Gyula, Jancsó Benedek és Nagy Vilmos vezette budapestiek, és az erdélyiek (Bánffy Miklós, Bethlen István, Lóczy Lajos, Teleki Pál, Ugron Gábor) vezette másik Székely Nemzeti Tanácsot. A sikertelen aradi tárgyalások és a románok előrenyomulása után a Maros vonalától nyugatra és északra eső területek megmentése vált az elsődleges erdélyi célkitűzéssé. Ennek megfelelően a november 28-i marosvásárhelyi székely



Apáthy István



A székely hadosztály alakulatai Szatmárnémetiben



Magyarország felbomlása 1918–1919

nagygyűlésen elfogadott nyilatkozat már a magyar állam integritásának megőrzését tűzte ki fő célként.

Az önálló Bánsági Népköztársaság kikiáltását célzó, Roth Ottó vezette temesvári szervezkedést a bánsági területekre bevonuló, egymással is szembehelyezkedő román és a jugoszláv hadsereg vezetése feloszlatta. A belgrádi fegyverszüneti megállapodást, majd a későbbi Berthelot–Apáthy-féle erdélyi demarkációs vonalat a román haderő nem tartotta tiszteletben és a román hadsereg előrenyomulása csak a Székely Hadosztály ellenállása miatt akadt el Csucsánál pár hétre.

A román katonaság első, kis létszámú alakulatai november 12-én lépték át Gyergyótölgyesnél a magyar állam határát. A magyar kormány kezdetben határozottan fellépett a románok ellen. Három páncélvonatot küldött Erdélybe. Károlyi levélben fordult Wilson elnökhöz a benyomuló idegen csapatok ügyében. Franchet d'Esperey tábornok Clemenceau francia miniszterelnök hozzájárulása alapján 1918. december 2-án, egy nappal a román egyesülést kimondó gyulafehérvári nemzetgyűlés után engedélyezte a románoknak a belgrádi fegyverszüneti egyezményben a Maros folyó mentén rögzített demarkációs vonal átlépését, amire december 18-án került sor. A magyar hadvezetés igyekezett megerősíteni a belső erdélyi pozíciókat, elsősorban Kolozsvárt, de az egész Erdély elfoglalására parancsot kapott román hadsereggel szemben nem tudott érdemi katonai erőt koncentrálni.

A Károlyi-kormány a belgrádi konvenció semmibevevését látva, Vix alezredes közvetítésével a kilenc legfontosabb erdélyi város francia katonai megszállását kérte, hogy így próbáljon érvényt szerezni a fegyverszüneti egyezménynek.

1918. december 22-én került sor **az erdélyi magyarság kolozsvári nagygyűlésére**, amely „az egységes és csonkítatlan Magyarország keretén belül” követelte „minden itt élő nemzet számára a teljes egyenlőséget, szabadságot és önkormányzatot”. Az ellenállás nélkül előrenyomuló román hadsereg Neculcea tábornok parancsnoksága alatt 1918. december 24-én, karácsony napján

1918. december 1. Gyulafehérváron az erdélyi Román Nemzeti Tanács nemzetgyűlést hívott össze, amelyen kimondták „a románoknak s az általuk lakott területeknek az egyesülését Romániával”.

1918. december 3. A győztes hatalmak katonai érdekeit képviselő Fernand Vix alezredes a belgrádi fegyverszüneti egyezmény érvénytelenségére hivatkozva követelte Szlovákia területének magyar katonai kiűrtését.

1918. december 6. Bartha Albert magyar hadügyminiszter ideiglenes csehszlovák–magyar demarkációs megállapodást kötött Milan Hodzával.

1918. december 22. Az erdélyi magyarság kolozsvári nagygyűlése követelte „az egységes és csonkítatlan Magyarország keretén belül” „minden itt élő nemzet számára a teljes egyenlőséget, szabadságot és önkormányzatot”.

1918. december 24. A román hadsereg Neculcea tábornok parancsnoksága alatt 1918. december 24-én, karácsony napján elfoglalta Kolozsvárt.

1919. január 28. A román hatóságok végleg felszámolták a Kelet-Magyarországi Kormánybiztosságot és kinevezték a város román hivatalnokait.

1919. február 3. Vavro Šrobár teljhatalmú szlovák miniszter Zsolnáról Pozsonyba helyezte át Szlovákia új közigazgatási központját.



A magyar Vörös Hadsereg alakulatai Léván

Kiáltvány a magyar intelligenciához

„A régi Magyarország összeomlott. A magyarság nem hever többé egy régi történelmi állam Prokurisztész-ágyában. [...] Történeti határok ne legyenek gátjai az önrendelkezésnek. Éppoly kevésbé a nyelvhatárok: egyforma nyelvű állam több is lehet. És vitás esetben népszavazást kívánunk: független és elfogulatlan (nemzetközi) ellenőrzés alatt. A csehszlovák, lengyel, erdélyi román, délszláv, osztrák, osztrák-német és ukrán nemzeteket, melyek a régi Osztrák–Magyar Monarchia területén élnek: önmagukkal teljesen szabadon rendelkezőnek tekintjük és egyenjogúnak a magyarral. [...] Idegen nyelvű kisebbséget bármelyik államban bármely más államnak korlátlanul legyen szabad támogatni, szellemileg úgy, mint anyagilag.”

Magyar értelmiségiek felhívása. Idézi: József Farkas: *Álmok és tények*. Argumentum, Budapest, 2001. 39–42.



A Vix-misszió tagjai, jobbról a harmadik Vix alvezetés

foglalta el Kolozsvárt. Három nappal később a tábornok elrendelte a városban az ostromállapotot, bevezette az internálást és a gyülekezési tilalmat. Hat nappal később Apáthy István Kolozsvárott új – Nagybánya, Kolozsvár, Déva mellett húzódó – demarkációs vonalról kötött megállapodást Berthelot tábornokkal, akit a francia kormány a romániai szövetséges katonai erő irányításával bízták meg. Berthelot távozása után a román katonai közigazgatás felszámolta a Kelet-Magyarországi Főkormánybiztosságot, a magyar kormány legfelsőbb erdélyi hatalmi szervezetét, Apáthyt letartóztatták. A helyébe lépő Grandpierre Emil főkormánybiztost január 28-án távolították el hivatalából. Ugyanaznap ki-nevezték a város román hivatalnokait.

A Károlyi Mihály, majd a Berinkey Dénes vezette magyar kormányon belül több miniszter, így például Jászi Oszkár vagy Búza Barna, már 1918 decemberében **sürgették a pacifista magatartással való szakítást. A békekonferencia döntéseinek kivárására épülő stratégia megbukott, hiszen az ország területének nagyobbik részét 1918 végére**

már a szomszéd hadseregek elfoglalták. Károlyi Mihály végül a csehszlovák, a román és a jugoszláv államnak a békekonferencia döntéseit be sem váró katonai akcióit, az elfoglalt erdélyi, felvidéki területeken kialakult konfliktusok tömegét látva, és a január 19-én elkezdődött párizsi békekonferencia Magyarországgal szemben tanúsított ellenséges magatartását tapasztalva változtatta meg álláspontját. Ekkor azonban már teljességgel illuzórikussá vált a szomszédok által elfoglalt területek megtartása, illetve a magyarországi nem magyarok nemzeti önrendelkezésének Magyarországon belüli megvalósítása.

A **székelyföldi, erdélyi magyar ezredek katonái** elutasították fegyvereik leadását. Belőlük és a románok által megszállt székely megyékből jelentkezőkből megalakult a kezdetben kétezer fős Székely Hadosztály. A hadosztály tevékenységét, együtt a többi erdélyi magyar katonai alakulattal a kormány által Erdély katonai parancsnokává kinevezett Kratochwil Károly irányította. A korábbi helyőrségi alakulatok, nemzetőrsek és a Székely Hadosztály felfegyverzett állománya 1918 végén együttesen meghaladhatta a 10–12 ezer főt. 1919 januárjában Kratochwil vezetésével a Székely Hadosztálynak a Királyhágónál sikerült megállítaniuk a román hadsereget. Végletesen megkésve Károlyi Mihály a Székely Hadosztály katonái előtt március 2-án Szatmárnémetiben elmondott szatmári beszédében megfogalmazta az aktív honvédelem alternatíváját.

A **felvidéki magyarság** – miután semmilyen történeti tartományi előzménye sem volt a régió önszerveződésének – 1918–1919 telén, néhány helyi ellenállási kísérlet (pl. Érsekújvár, Balassagyarmat, Kassa, Abara) után, jó részt passzívan szemlélte a kis létszámú, de szervezett csehszlovák katonai erők gyors előrenyomulását. 1919 februárjában Jóka községben népgyűlést tartottak, ahol a csalóközi magyarság nevében tiltakozó memorandumot fogadtak el a vidék Csehszlovákiához való csatolása ellen. Elleneztek a Csehszlovákiához való csatlakozást a szepességi németek is, akik önálló Szepesi Köztársaság létrehozását tervezték. Az 1919 januárjában kialakult helyi ellenállási akciókat könnyedén felszámolta az olaszországi cseh és szlovák légiós alakulatokból szervezett csehszlovák hadsereg a Csehszlovákiának ítélt magyar területeken. Szlovákia teljhatalmú minisztere, Vavro Šrobár 1919. február 3-án helyezte át székhelyét Zsolnáról Pozsonyba, hogy ott rendezze be Szlovákia új közigazgatási központját.



Román csapatok Pesten

A magyar békejegyzékek közt megtalálható a **délszlávok** által követelt bántási és bácskai területek magyar lakosságának tiltakozó memoranduma, valamint az **Ausztria** által igényelt terület magyar lakosságának emlékirata is, melyben elutasították a területi követeléseket és követelte a vitatott területeken a népszavazás kiírását.

A **Magyar Tanácsköztársaság** 1919. március 21-i kikiáltását követően a román és a csehszlovák hadsereg összehangolt támadást intézett Magyarország ellen. Április 23-án a románok bevonultak Debrecenbe. A két támadó hadsereg Csapnál találkozott egymással. A magyar tanácskormány mozgósítása, a hadsereg vezetésének átszervezése nyomán rendeződött magyar alakulatok április folyamán a Tisza vonalán rendezkedtek be a románokkal szembeni védelemre. Kratochwil Károly, a Székely Hadosztály parancsnoka 1919. április 25-én kiadott napiparancsával – a magyar vörös hadsereg ellenséges magatartására hivatkozva – gyakorlatilag feloszlatta a hadosztályt, jóllehet a katonák egy része a Székely Dandár alakulataiban tovább harcolt.

A május 20-án indított északi ellentámadás sikeresen szorította vissza a csehszlovák alakulatokat: június 1. és 6. között elfoglalták Lévát, Kassát, Selmecebányát, Bártfát. A magyarországi tanács hatalom 133 napja alatt Kun Béla, a tanácskormány kül-

ügyi népbiztosa – Károlyiékkel ellentétben – a békekonferencia döntése előtt hajlandónak bizonyult lemondani a területi integritásról. Április 30-án a csehszlovák, a román és a jugoszláv kormányhoz küldött jegyzékében elismerte a szomszédok megalapozott nemzeti és területi követeléseinek jogosultságát, de cserébe az ellenségeskedés azonnali beszüntetését, a magyar tanácsállam belügyeibe való be nem avatkozást, a szabad tranzitforgalmat és a szomszéd államok területén maradó nemzeti kisebbségek védelmét követelte. A hivatalos nevén Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság alkotmányát 1919. június 23-án fogadta el az egyetlen alkalommal összehívott Szövetséges Tanácsok Országos Gyűlése. Abban a tanácsköztársaságot a területén élő nemzetek szövetségi államként határozta meg. Mindennek a gyakorlatban már semmilyen konkrét hatása sem lehetett. A június 13-i Clemenceau-jegyzék a magyar tanácskormány tudomására hozta a párizsi békekonferencia döntését Magyarország határainról, s elrendelte a magyar hadsereg visszavonulását ezen határok mögé. Július 1-jén Pozsonyban aláírták a csehszlovák–magyar fegyverszüneti szerződést. Az északi visszavonulást követően összeomlott a tiszai front, és a tanácsköztársaság megbukott. A román hadsereg 1919. augusztus 4-én bevonult Budapestre.

Tudja-e?

■ November 8-án Károlyi Mihály gróf vezetésével Belgrádba utazott magyar küldöttség részére Louis-Félix François d'Esperey tábornok, az antanthatalmak keleti frontjának főparancsnoka 18 pontos fegyverszüneti szerződést kínált fel, amely a Nagyszamos felső folyásától Marosvásárhelyig, a Marostól délre eső sávot a Tiszáig, onnan pedig a Szabadka – Baja – Pécs vonalon a Dráváig húzódó demarkációs vonalat kínálta fel. A fegyverszüneti egyezmény megkötését a francia kormány azonban érvénytelennek tekintette, mondván, hogy Magyarországot még nem ismerték el önálló államként.

■ Vix alezredes, a budapesti antant miszsió vezetője 1918. december 3-án a belgrádi katonai konvenció rendelkezéseit figyelmen kívül hagyó jegyzékben követelte a felső-magyarországi megyék Duna–Ipoly–Rimaszombat–Ung torkolata és az Uzsoki hegység vonalától északra eső részek átengedését a csehszlovák hadseregnek. Jászi Oszkár és

Bartha Albert hadügyminiszter ezt követően megegyezett a Budapesten tárgyaló Milan Hodzával, a prágai csehszlovák kormány kiküldöttjével a magyar–szlovák etnikai határvonalat követő ideiglenes demarkációs vonalról. Vix alezredes december 24-i újabb jegyzéke azonban a „Szlóvakföld történeti határaiaként” megjelölt dunai-ípolyi határvonalon tűzte ki a demarkációs vonalat.

■ Az erdélyi területre bevonuló román hadsereg és a nyomában életre hívott katonai közigazgatás erőszakosan lépett fel a magyar közigazgatás és értelmiség helyben maradt tagjaival szemben. A kémkedés vádjával elfogott civileket, katonákat, több száz magyar közéleti személyt túszul ejtettek, ezzel akarták sakkban tartani a magyar ellenállás szervezőit. Másokat, például Mailáth Gusztáv erdélyi katolikus püspököt vagy a korabeli helyzetet emlékirataiban leíró Veres Pétert, a későbbi népi író internálótáborba zárták. Napirenden volt a magyarok nyilvános megszegyenyítése, férfiak és nők megbotozása, inzultálása.

1919. március 21. Kikiáltják a Magyar Tanácsköztársaságot.

1919. április 23. A románok bevonulnak Debrecenbe.

1919. április 25. Kratochwil Károly feloszlatta a Székely Hadosztályt.

1919. június 13. A Clemenceau-jegyzék rögzíti a párizsi békekonferencia döntését Magyarországról.

1919. augusztus 4. A román hadsereg bevonul Budapestre.

IRODALOM

A. Sajti Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbségek. Magyarok a Délvidéken 1918–1947.* Budapest, Napvilág Kiadó, 2004.

Bárdi Nándor: Páll Árpád Székely Köztársaság terve 1919-ből. *Magyar Kisebbség*, 2003. 2–3. sz. 115–119.

Göncz László: *A muravidéki magyarság 1918–1941.* Lendva, 2001.

K. Lengyel Zsolt: „Keleti Svájc” és Erdély 1918/1919 (I–II.) *Korunk*, 2004. január-február.

Litván György: *Jászi Oszkár.* Budapest, Osiris, 2003.

Ormos Mária: *Padovától Trianonig 1918–1920.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1983.

Raffay Ernő: *Erdély 1918–1919-ben.* Budapest, Magvető Kiadó, 1987.

Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században.* Budapest, Osiris Kiadó, 1993.

Salamon Konrád: *Nemzeti önpusztítás 1918–1920.* Budapest, Korona Kiadó, 2001.

Szarka László: Keleti Svájc – illúzió vagy utópia? A Károlyi-kormány Nemzeti Minisztériumának működése. In: uő.: *Duna-táji dilemmák. Nemzeti kisebbségek – kisebbségi politika a 20. századi Kelet-Közép-Európában.* Budapest, 1998. 113–125. 281–284.

Részlet Woodrow Wilson amerikai elnök felszólalásából a párizsi békekonferencia Főtanácsának 1919. június 10-i ülésén Brătianu román és Kramář cseh miniszterelnökök meghallgatása alkalmából

„Uraim azért hívtuk ide önöket, mert nagyon aggaszt bennünket Magyarországon és a körülötte kialakult katonai helyzet. Ez idő szerint a magyar hadsereg éppen visszaszorítja a csehszlovák csapatokat. Többé-kevésbé pontos információink szerint a magyar hadseregnek ezt a hadmozdulatát a cseh erőknek a bányavidéket veszélyeztető előnyomulása váltotta ki. Ismertetem önökkel a helyzetet meghatározó tényeket.

Emlékeznek még arra, hogy a fegyverszünet pillanatában Franchet d'Esperey tábornok kijelölt egy vonalat, amelynél a román hadseregnek meg kellett volna állnia. A románok azonban átlépték ezt a vonalat. Később kijelöltek egy második vonalat. Egy ugyanúgy átlépték, a főparancsnok rendelkezései ellenére. E második offenzíva buktatta meg a Károlyit, aki az Antant irányában barátságosabb magatartást tanúsított, mint bármely más magyar államférfi. Ekkor ragadta magához a hatalmat Kun Béla. [...] Semmi sem lehet ennél végzetesebb a mi politikánkra nézve. Amit el akarunk érni, az a területek igazságos felosztása és a népek közötti tartós egyetértés. Ezért óhajtjuk eltökélten az ingerültség és a kölcsönös agresszió valamennyi okának megszüntetését. Én most elmondtam önöknek, milyennek látjuk mi a helyzetet. Kérem Brătianu urat, ismertesse velünk álláspontját.”

Litván György: *Trianon felé. A győztes nagyhatalmak tárgyalásai Magyarországról.* Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 1998. 34–35.

SZARKA LÁSZLÓ

Magyarország és a magyar kisebbségek ügye a párizsi béketárgyalásokon: határkijelölés, népszavazás, kisebbségvédelem

A **győztes nagyhatalmak** – az Egyesült Államok, Franciaország, Nagy-Britannia, Olaszország, Japán – előzetes egyeztetései után Párizsban 1919. január 18-án ünnepélyesen kezdetét vette a győztes nagyhatalmak és a **szövetséges, illetve társult országok** – pl. Románia, Csehszlovákia, Lengyelország, Jugoszlávia – képviselőinek **békekonferenciája**. A világtörténelemben páratlanul nagy létszámú és jól szervezett konferencia munkájában a **vesztes államok** képviselői nem vehettek részt, jóllehet a konferencia első számú célja a legyőzött államokkal, mindenekelőtt a Németországgal kötendő békeszerződés megalkotása volt. A vesztesek képviselőit csak a kész szerződéstervezetek átvételére hívták meg Párizsba.

A békekonferencia főtanácsa, az öt nagyhatalom miniszterelnökeinek és külügyminisztereinek értekezlete, kitzúta a **béke rendezés alapelveit**. Döntött a legfontosabb politikai kérdésekben, áttekintette a háború

idején vállalt kötelezettségeket, s jóváhagyta a területi és egyéb szakbizottságok ajánlásait. Ezt követően meghallgatta az érintett szövetségi államok követeléseit. S végül a területi bizottságok és a különböző szakmai (katonai, vasúti, vízügyi, kisebbségi stb.) bizottságok állásfoglalásai alapján döntött a német, osztrák, magyar, bolgár, illetve a török békeszerződések tartalmáról.

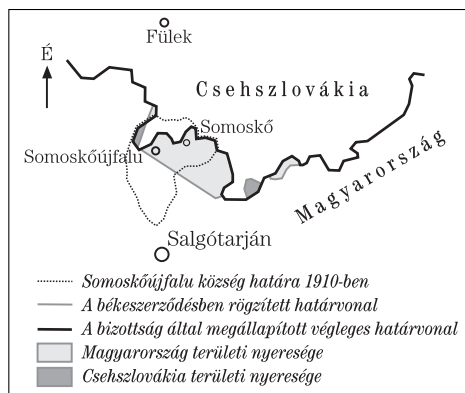
A főtanács a békeszerződés tervezetének átnyújtása után meghallgatta az éppen soron lévő vesztes ország delegációjának vezetőjét is, de annak nem állt jogában kérdéseket feltenni, sem tárgyalásokba bocsátkozni a főtanács tagjaival.

Magyarország státusa a békekonferencia működése idején különösen bonyolult volt. Egyrészt azért, mert a nagyhatalmak az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlását követően hivatalosan nem ismerték el Magyarországot. Ezért például a győztes nagyhatalmak és szövetségeseik az 1918. november 13-án meg-



A versaillesi békekonferencia, középen Wilson, Lloyd-George és Clemenceau

kötött **belgrádi katonai megállapodást** nem fogadták el fegyverszüneti egyezményként és ennek megfelelően magukra nézve nem tekintették kötelezőnek. Másrészt a békekonferencia mindent elkövetett a **Magyar Népköztársaságot** 1919. március 21-én felváltó **Magyar Tanácsköztársaság** felszámolása érdekében. Így történhetett meg, hogy Magyarország csak 1919 decemberében kapott meghívást a békekonferenciára.



A salgótarjáni határszakasz

Magyar szempontból a legfontosabb döntések a csehszlovák, illetve a román–jugoszláv területi bizottság határmegállapító tevékenysége során születtek. A bizottságok 1919. február 10-étől április közepéig üléseztek. Ezekben a bizottságokban a nagyhatalmak képviselői vettek részt, de vitás esetekben meghallgatták a békekonferencián jelenlévő szövetséges és társult hatalmak, azaz a csehszlovák, román, illetve délszláv állam állandó küldöttségeinek vezetőjét. Az **új magyar államhatárok megállapításánál** az alábbi szempontokat, alapelveket vették figyelembe:

- a világháború idején, illetve a békekonferencia előtti hónapokban tett **kötelezettségvállalásokat** (pl. az 1916. évi bukaresti szerződés, a fegyverszüneti megállapodások és az 1918 novemberétől 1919 júniusáig megkötött különböző demarkációs egyezmények területi határozatait);
- **az etnikai elvet**, amelynek értelmezésében azonban kezdettől fogva igen jelentős különbségek voltak az egyes nagyhatalmak képviselői között. Az etnikai szempontból vitás kérdésekben alapelvnek számított, hogy a bizottság, illetve a konferencia a szövetséges államok javára döntötte el a kérdéseket;
- **a szövetséges országok területi követeléseit**, amelyeket a csehszlovák, román és délszláv békejegyzékekben megfogalmazott igényeket alátámasztani hivatott történeti, földrajzi, gazdasági stb. szempontok messzemenő figyelembevételével



A Nagy-Trianon palota

kezelték. A csehszlovák, lengyel, délszláv, román államok területének kijelölésében és indoklásában ennek megfelelően ugyanazon állam békememorandumaiiban hol a történeti közjogi érvelés, hol meg az etnikai, néprajzi argumentáció szolgált a területi követelések legitimálását.

A győztes nagyhatalmak pacifikációs törekvéseiben a fő szempont az újabb katonai akciók elkerülése, saját haderejük minél gyorsabb kivonása, leszerelése volt. Ennek megfelelően a szövetséges országokat igyekeztek minél inkább megerősíteni, hogy azok önmagukban alkalmassá váljanak a kelet-közép-európai régió, főként a vesztes államok katonai, gazdasági és politikai ellenőrzésére, ugyanakkor Németországgal és Oroszországgal szemben megfelelő ellensúlyt alkossanak.

A stratégiai, katonai szempontok a Szovjet-Oroszországgal és a Magyar Tanácsköztársasággal kapcsolatos háborús tervek kapcsán



A muravidéki határkijelölés

KRONOLÓGIA

1919. január 18. Ünnepelesen megnyitották a párizsi békekonferenciát, amelynek tárgyalásaira a vesztes államokat nem hívták meg.

1919. január végén Jászi Oszkár elnökletével megalakult a Külügyi Tanács, amelynek fő feladata a Magyarországgal kötendő békeszerződésre való felkészülés volt. A munkában részt vett Teleki Pál és a kor számos kiváló magyar tudosa.

1919. február 8. Elkezdte tevékenységét Párizsban a román és a jugoszláv ügyek bizottsága, amelynek fő feladata a két állam Magyarországgal közös határainak a megállapítása volt.

1919. február 15. Edvard Beneš csehszlovák külügyminiszter ismertette a békekonferencia Főtanácsa előtt Csehszlovákia területi követeléseit.

1919. február 27. Elkezdte működését a csehszlovák ügyek bizottsága, amelyben az amerikai és a francia küldöttek ellentétes módon ítélték meg a Csehszlovákiához kerülő területek nagyságát, etnikai összetételét. A Csalóköz kérdését külön albizottság vizsgálta, s végül az amerikai küldött is beleegyezett a terület Csehszlovákiának ítéelésébe.

1919. március 20. Vix alezredes átadta Károlyi Mihálynak a békekonferencia jegyzékét a magyar-román határ mentén kialakítandó semleges zónáról. A köztársasági elnök elfogadhatatlannak nevezte a követelést.

Részlet a párizsi békekonferencia csehszlovák ügyek bizottságának csallóközi vitájából, 1919. március 3.

„SIR JOSEPH COOK (Brit Birodalom) úgy véli, a Csallóköz kérdésének tanulmányozása nem tűr halasztást. Ami őt illeti, véleménye szerint a szigetet Cseh-Szlovákiának kell adni. Ebben a térségben a természetes határt a Duna jelenti. Amennyiben a Csallóközot meghagyják a magyaroknak, a sziget Cseh-Szlovákiára nézve stratégiai veszélyt fog jelenteni. Következésképpen helyesebb, ha lehetővé teszik a cseh-szlovákoknak, hogy ők kormányozzák ezt a területet, minthogy végeérhetetlen összeütközések kiindulópontjává tegyék azt.

Jelen esetben az etnikai érveket magasabb szempontoknak szükséges alárendelni. A bizottságnak közérdekű megfontolásokat kell szem előtt tartania, és a világbéke biztosítását leghatékonyabban szolgáló megoldások keresésén munkálkodnia.

Az első angol küldött értékelése szerint ezen eszménynek leginkább az a megoldás felel meg, amelyik a cseh-szlovákoknak adja Csallóközöt.

SALVAGO RAGGI márki (Olaszország) sem hiszi, hogy lenne ok a sziget hovatartozásának eldöntését az Ausztria és Magyarország közötti határ megállapításáig halogatni, hiszen ez a határ mindenféleképpen a szigettől nyugatra húzódik majd. [...] Az angol küldöttség két érvet hozott föl a sziget Cseh-Szlovákiához való csatolása mellett. Az első, amely a legutóbbi ülésen hangzott el, gazdasági vonatkozású: a szigetet kelet-nyugati irányban átszelő vasútvonalnak a kereskedelem szempontjából igen nagy jelentősége van a cseh-szlovákok számára. A második érv, amelyet ma fogalmaztak meg, a cseh-szlovák védelem érdekében kifejtett gyakorlati érv, amely egyben az ellenség gyöngítésének szükségességét is hangsúlyozza. Az első, gazdasági vonatkozású érvvel kapcsolatban Salvago Raggi márki azzal a kérdéssel fordul az angol küldöttséghez, hogy a Kis-Dunától északra húzódó vasútvonal vajon nem

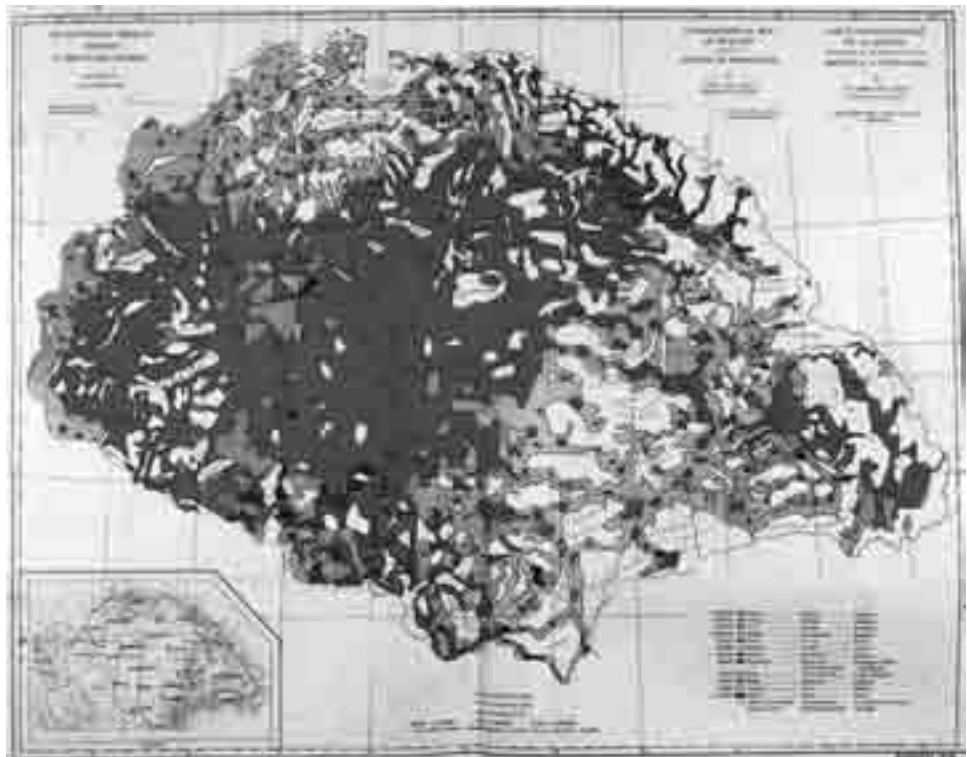


kerültek előtérbe. A nagyhatalmaknak a térségben meglévő stratégiai, katonai céljait szolgálták az úgynevezett **vasúti határok** (az Ipoly-menti, a kárpátaljai vasút, valamint a kelet-magyarországi Szatmárnémeti – Nagyvárad – Arad – Temesvár közötti vasútvonal) kialakítása: ezek minden esetben a szövetséges államokhoz kerültek, hogy még nagyobb legyen gazdasági és katonai túlsúlyuk.

A gazdasági életképesség elvét igyekeztek a vesztesek esetében is érvényesíteni, de Magyarország esetében erre csak

a salgótarjáni-miskolci, illetve a mecseki bányák esetében volt precedens.

Az új magyar államhatárok kijelölése a területi bizottságokban 1919. március végére, április elejére befejeződött. A Magyar Tanácsköztársaság kikiáltása és a magyar vörös hadsereg tevékenysége megakadályozta a magyar békeszerződésnek az osztrákkal azonos időre való elkészítését és megkötését. Georges Clemenceau francia miniszterelnök, a Főtanács megbízásából 1919. június 13-i jegyzékben közölte Kun Bélával, a tanácsköz-



Magyarország néprajzi térképe. Szerkesztette: Teleki Pál

társaság külügyi népbiztosával a békekonferencia által megállapított új magyar államhatárokat. Ezek a határvonalakon a trianoni békeszerződés aláírásáig már érdemi változtatás nem történt.

Az új magyarországi határok révén **Csehszlovákia, Románia és a Szerb-Horvát-Szlóven Királyság** egyaránt jelentős magyar többségű területekhez jutott. A Csallóköz és Mátyusföld, a Garam-mente, Gömör, Felső-Bodrogköz, Ung-vidék, Bereg, Szatmár és Bihar, illetve Arad megye, Székelyföld és Kalotaszeg, továbbá a Bánságban, valamint a Bácskában magyar nyelvterületek, kisebb-nagyobb tájegységek, hagyományos faluközösségek váltak kisebbségi régiókká, s azok részeivé. S velük együtt olyan magyar többségű városok, mint pl. Érsekújvár, Komárom, Rozsnyó, Kassa, Munkács, Ungvár, Szatmárnémeti, Nagyvárad, Kolozsvár, Arad, Marosvásárhely, Csíkszereda, Szabadka, Zenta stb. kerültek az utódállamokhoz.

A tanácsköztársaság hatalomra kerülése, a magyar vörös hadsereg északi hadjáratának sikere és fogadtatása arra figyelmeztetett a nagyhatalmakat a békekonferencián, hogy az etnikai igazságosság és méltányosság elvének háttérbe szorítása miatt jelentős új feszültségek keletkeztek a Duna-medencében. Ezért a Főtanács igyekezett a román, csehszlovák és délszláv területi ambíciókat lefékezni, a három állam hadseregét a megállapított határvonalak mögé parancsolni.

Ezzel együtt a győztes hatalmak a **bolsevizmus** veszélyének elhárítását, felszámolását tekintették elsődleges magyarországi céljuknak. Ezért eltűrték, hogy a román hadsereg 1919 augusztusában elfoglalja Budapestet és a fővárossal együtt az ország jelentős

részét. A békekonferencia kiküldött diplomaták segítségével igyekezett Magyarországon a helyzetet minél gyorsabban konszolidálni. A rendkívül bonyolult magyarországi belpolitikai és katonai helyzetben, amikor sem a Peidl-, sem a Friedrich-kormány nem tudott érdemi döntéseket hozni, a románok pedig Budapest után a Dunántúl jelentős részeit is megszállták, gyakorlatilag a kibontakozás lehetősége sem volt adott.

Az 1919. október 23-án Budapestre küldött brit diplomata Sir Georg Clerk a magyar belpolitikai helyzet konszolidálására, a román megszállást követő stabilizáció feltételeinek megteremtésére kapott a békekonferenciától mandátumot. November 5-én a magyar pártok vezetőivel és a magyar Nemzeti Hadsereg fővezérével, Horthy Miklóssal megegyezett az új magyar kormány megalakításában. A kormányban helyet kapott valamennyi parlamenti párt képviselője. Ezt követően a román hadsereg budapesti parancsnokságától ígéretet csikart ki a Budapestre való november 14-i kivonulásra.

Horthy – hadseregének alakulatai élén – november 16-án vonult be Budapestre, és a Gellért téren tartotta meg emlékezetes beszédét. Ebben Budapestet – a kommün hatalomra segítése miatt – „bűnös városnak” nevezte. November 24-én Huszár Károly vezetésével megalakult a **koncentrációs (koalíciós) magyar kormány**. Az új magyar kormányt a békekonferencia már másnap elismerte, és Clerk párizsi beszámolója alapján 1919. december 1-jén meghívta a magyar kormányt a békeszerződés tervezetének átvételére.

A **magyar békedelegáció** vezetőjének gróf Apponyi Albertet jelölte ki a magyar



Apponyi Albert

1919. április 28. A békekonferencia elfogadta a Népszövetség alapokmányát.

1919. június 29. Németország aláírta a versailles-i békeszerződést.

1919. augusztus 4. A román csapatok bevonultak Budapestre.

1919. szeptember 10. Saint-Germainben Ausztria képviselői aláírták az osztrák békeszerződést, a csehszlovák kormány képviselői pedig a nemzeti kisebbségek védelméről szóló nemzetközi szerződést.

1919. november 5. Sir George Clerk brit diplomata a magyar pártok képviselőivel és Horthy Miklóssal megegyezett a magyar koncentrációs kormány megalakításáról.

1919. november 16. Horthy Miklós a Nemzeti Hadsereg alakulatainak élén bevonult Budapestre.

1919. december 1. A magyar kormány meghívást kapott a békekonferenciára.

1920. január 15. A békekonferencia Legfelsőbb Tanácsa átadta a Magyarországgal kötendő békeszerződés tervezetét, amelyre egy nappal később Apponyi Albert, a magyar békeküldöttség elnöke reagált. Beszédében az elcsatolni kívánt területek hovatartozásáról népszavazást követelt.

1920. március 30. A román csapatok befejezték a tiszántúli területek katonai kiürítését.



Felvidéki menekült család vagonlakása előtt

lenne-e elegendő a cseh-szlovákok közlekedési igényeinek ki-elégítésére.

Ami az ellenség gyöngítésének kérdését illeti, ez magától értetődően nyomós érv, de egyben olyan, ami messzire ragadhat bennünket. Csakugyan, akkor miért ne vehetnénk el egyéb magyar területeket is!? Az első olasz küldött minden további nélkül belátja, hogy az olyan népességet, amelynek nemzetisége nem állapítható meg egyértelműen, inkább barátanak, mint ellenségnek juttatják, ám abban az esetben, amikor az illető népesség csaknem teljes egészében ugyanolyan fajú, mint a környező területek lakossága, akkor a védelmi érv hátrébb szorul. Következésképpen ő, a maga részéről, az amerikai küldöttség véleményéhez csatlakozik.

LE ROND tábornok (Franciaország) etnikai szempontból ismeri az amerikai küldöttség észrevételeinek jogosságát. Azonban kétségbevonhatatlan, hogy politikai és gazdasági tekintetben a Csallóköz az északi parthoz és nem a délihez tartozik. Ennélfogva a francia küldöttség az angol küldöttséggel összhangban indítványozza a Csallóköz Cseh-Szlovákiához történő csatolását.

DR. SEYMOUR (Amerikai Egyesült Államok) feltárja az okokat, amelyek nem teszik lehetővé, hogy csatlakozzon ehhez az indítványhoz. Legelőször is az a véleménye,



kormány. A szomszéd államok mindent elkövettek annak érdekében, hogy a fennhatóságuk alá került területeken élő magyarság tiltakozása ne jusson el a békekonzferenciára. A magyar békedelegáció több ilyen tiltakozó dokumentumot is csatolt a magyar békejegyzékekhez. A csehszlovák kormány hosszú hónapokig, Kárpátalja területén másfél évig rendkívüli állapotot hirdetett ki, illetve tartott fenn. Az 1920. évi parlamenti választásokkal meg sem várta a trianoni békeszerződés aláírását. Románia és Jugoszlávia is a közalkalmazottak **állam iránti hűségükre** való kényszerítésével igyekezett egzisztenciálisan ellehetetleníteni a magyar értelmiségi és közalkalmazotti rétegeket, illetve az új államok területének elhagyására készíteni őket. 1919–1920 folyamán a szomszéd államokhoz került magyarok közül többszázezren menekültek át a trianoni országterületre.

Az Apponyi vezette magyar békedelegáció 1920. január 6-án érkezett Párizsba és átvette **a békefeltételeket**, azaz a magyar békeszerződés tervezetét. A delegáció vezetője január 16-án a Legfelső Tanács előtt kifejtette, hogy Magyarország valamennyi vitás területre vonatkozóan hajlandó magát alávetni a népszavazásnak. A wilsoni önrendelkezési elvre utalva Apponyi hangsúlyozta: „követeljük a népszavazást hazánk azon részeire vonatkozólag, amelyeket tőlünk most elszakítani akarnak. Kijelentem, hogy előre is alávetjük magunkat e népszavazás eredményének, bármi legyen is az.” A magyar küldöttségnek ezt a kívánságát a békekonzferencia irányítói éppúgy nem hallgatták meg, mint a békefeltételekre adott magyar válaszigyzékek megannyi más észrevételeit, pl. a kisebbségi magyarság egyházi, kulturális, regionális autonómiájának, széles körű nyelvi jogainak biztosítására vonatkozó javaslatokat sem.

A magyar békeszerződést az 1920. április-májusi titkos magyar–francia tárgyalások kudarca után 1920. június 4-én **a versailles-i kastélykert Nagy-Trianon palotájában** Magyarország nevében Benárd Ágoston népjóléti miniszter és Drasche-Lázár Alfréd rendkívüli megbízott látta el kézjeggyével.

A trianoni békeszerződés szerkezete megegyezik a Saint Germain-i palotában 1919. szeptember 10-én aláírt osztrák békeszerződéssel. A politikai, területi rendelkezések mellett a háborús jóvátétel, a katonai kötelezettségek és korlátozások, a nemzetközi gazdasági, kereskedelmi, közlekedési kapcsolatok terén előírt szabályok, végrehajtási és vegyes rendelkezések mellett a trianoni békeszerződés is tartalmazta a nemzetközi kisebbségvédelmi előírásokat, amelyeket a térség győztes államaival külön szerződés formájában kötöttek meg.

Erdélyből menekültek egy budapesti pályaudvaron





A **békeszerződés aláírása** Magyarország számára az 1919. évi belpolitikai válságsorozat, a tartós külpolitikai elszigeteltség, illetve a vele járó gazdasági, katonai kiszolgáltatottság miatt megkerülhetetlenné vált. A két világháború közötti magyar közvélemény – függetlenül attól, hogy a trianoni határoknak mely oldalán élt – ezzel együtt több okból nem tudta elfogadni a békeszerződést. A határok mentén található **kompakt magyar területek**, magyar többségű városok elcsatolását, az összességében három milliónál is több magyar **kisebbségi sorsba juttatását** semmivel sem indokolható súlyos igazságtalanságnak tartotta. A történeti magyar államot olyan értéknek tekintette, amellyel szemben az új ugyancsak soknemzetiségű államok kialakítását az elveszített világháború következményeként értékelte, ami miatt jó ideig nem fogadta el a szomszéd nemzetek jogos önrendelkezési igényének érvényesítését sem. 1919 folyamán az egymást váltogató magyarországi rendszerek (népköztársaság, tanácsköztársaság, köztársaság, királyság) és kormányok nem voltak alkalmasnak arra, hogy a magyar társadalmat legalább az etnikai értelemben magyar többségű területeken eredményes hon- és önvédelemre mozgósítsák. Az elmaradt nemzeti ellenállás, a korábban lojális nemzetiségi tömegek (különösen a szászok) elfordulása, a szomszéd államok kíméletlen asszimilációs politikája és az azzal szembeni védtelenség egyaránt súlyos dilemmákhoz és traumákhoz vezetett.

A békekonferencia keretében Wilson amerikai elnök 1919. május 1-jei kezdeményezésére létrejött az Új Államok és a Kisebbségek Bizottsága. Ez a bizottság dolgozta ki az európai szövetséges és társult államok – Lengyelország, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Románia, Görögország – kisebbségvédelmi

szerződéseit, illetve a Habsburg Monarchia két vesztes utódállamával – Ausztriával és Magyarországgal –, valamint Bulgáriával és Törökországgal aláírt békekonferencia kisebbségvédelmi részeit. Így teremtette meg a békeszerződés a népszövetségi garanciális eljárás alá helyezett kisebbségvédelmi rendszer alapját, amelynek keretében az egyes kisebbségek panaszokkal fordulhattak a Népszövetséghez. A **kisebbségi szerződések** és a vesztes államok békeszerződéseibe a fentiekkel szövegszerűen azonos kisebbségi rendelkezések az alapvető emberi jogok mellett nyelvi, oktatási, kulturális, vallási jogokat biztosítottak a kisebbségek számára. Az általános jogelvek mellett az egyes szerződések sajátos rendelkezéseket is tartalmaztak. A romániai kisebbségi szerződés



1919. május 6. Az antant képviselői átadták a magyar békeküldött-ségnek a végleges békeszerződés szövegét. Millerand francia miniszterelnök a békekonferencia elnöke kísérőlevelében valamennyi magyar módosító javaslatot elutasította.

1920. június 4. Aláírták a versailles-i Nagy Trianon palotában a Magyarországgal kötött békeszerződést. Magyarország területe a korábbi 283 ezer km²-ről 93 ezerre, lakossága 18,2 millióról 7,6 millióra csökkent. A határokon kívülre került az 1910. évi magyar népszámlálás adatait alapul véve 3 320 058 magyar anyanyelvű személy. Az 1910-es népszámlálási adatok szerint a Romániának ítélt területeken 1 664 000, Csehszlovákiában pedig 1 072 000 magyar anyanyelvű személy élt. A Jugoszláviának jutott területeken összesen 465 ezer magyar anyanyelvű személyt számoltak össze 1910-ben. A trianoni határokon belül a magyar népesség aránya a korábbi államterületén élt népesség 54,5 százalékához képest 89,5 százalékra nőtt.

hogy a 95 000 magyar nehezen asszimilálódna a cseh-szlovákokhoz. Másodsor, 95 000 idegen nagyobb veszélyt jelent a cseh-szlovákoknak az országon belül, mint azon kívül. Fennáll a kockázata annak, hogy 95 000 idegen avval a 700 ezerrel egyetemben, akik már ehhez az államhoz tartoznak, az irredentizmus veszélyes magját képezheti. Végül, a sziget részletes térképét tanulmányozva megállapította, hogy a kereskedelmi forgalom nem déli-északi irányban, a folyam két ágán keresztül, hanem a szigetet keletnyugati irányban átszelő vasút segítségével bonyolódik. Eszerint akár a cseh-szlovákoknak adják a szigetet, akár magyar kézen hagyják, ez a lakosság gazdasági kapcsolataiban nem fog jelentős változást előidézni. [...]

AZ ELNÖK megállapítja, hogy a lényegre szorítkozva a bizottság előtt három javaslat fekszik. Az első szerint a Csallóköz kérdését az Ausztria és Magyarország közötti határ megállapításáig függőben kell hagyni. A második értelmében a szigetet Magyarországhoz, míg a harmadik szerint Cseh-Szlovákiához kell csatolni.”

Ádám Magda – Ormos Mária (szerk.): *Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéből 1918–1919*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1999.



pl azzal az indoklással, hogy „az erdélyi szász és székely enklávék léte miatt a kulturális autonómia alacsonyabb fokát is biztosítani kell” a következő speciális rendelkezést tartalmazta: „Románia hozzájárul **az erdélyi szász és székely közösségek helyi autonómiájához** iskolai és vallási ügyekben a román állam ellenőrzése alatt.”

A kisebbségi helyzetbe került magyarok képviselői több esetben elmarasztalták a magyar kormány magatartását. A békeszerződés aláírását az érintett kisebbségi közösségek megkérdése, álláspontjuk kitartó és feltétel nélküli képviselete nélkül súlyos hibaként, az erdélyi, felvidéki, délvidéki magyarok elárulásaként értékelték. Ennek a megközelítésnek a legmeggrázóbb dokumentuma a Kós Károly, Paál Árpád

és Zágony István által 1921-ben Kolozsvárott közreadott „Kiáltó szó Erdély, Bánság, Körösvidék és Máramaros magyarságához” c. memorandum. Hasonló óvást jelentettek be 1920. június 2-án a prágai parlamentben az 1920. évi parlamenti választások során mandátumot szerzett csehszlovákiai magyar képviselők. Nevükben Körmeny-Ékes Lajos olvasta fel az ellenzéki magyar pártok közös nyilatkozatát. A csehszlovákiai magyarság önrendelkezési jogához való ragaszkodását hangsúlyozta. A nyilatkozat szerint a magyar békedelegáció senkitől sem kapott mandátumot arra, hogy a Csehszlovákiához került magyarok nevében is aláírja azt a magyar békeszerződést, amely a szlovén és a ruszinszlovák magyarságtól megtagadta az önrendelkezési jog érvényesítését.



A szétszakított Magyarország irredenta plakáton

Tudja-e?

■ Az Apponyi Albert vezette magyar béke-delegáció 1920. február 20-án olyan átfogó kisebbségvédelmi jog- és intézményrendszer kialakítását javasolta a békekonferencián, amely meghaladta az amerikai küldöttség által kezdeményezett nemzetközi kisebbségvédelmi szerződésekben testet öltött elképzeléseket. A magyar beadvány szerint a kisebbségekbe került népcsoportok megtarthatták volna kapcsolataikat, anyanemzetükkel egységes felekezeti szervezetüket, tekintet nélkül az új országhatárookra. Az iskolák, művelődési intézmények fenntartásában, valamint a nyelvhasználat és a vallásgyakorlás kérdéseiben a személyi elvű kulturális autonómia intézményét szorgalmazta a magyar javaslat, amely ezen kívül széles körű nyelvhasználati jogok biztosítását is követelte a közigazgatásban, törvényhozói és önkormányzati testületekben. Fontos alapelveként szögezte le, hogy „a közigazgatási egységek megváltoztatása a kisebbségek arányának módosítása szempontjából legyen tilos.” A kisebbséghez tartozó jogi és természetes személyek vagyonának törvényi vagy kormányzati úton való elidegenítésével szemben szintén garanciákat sürgetett a magyar béke-delegáció. A Szövetséges és Társult Hatalmak válaszában 1920. május 6-i kísérőlevele a Magyarország részéről javasolt népszavazási kezdeményezésről, területi módosításokról, kisebbségvédelmi szabályokról megállapította, hogy azok elfogadása „áthidalhatatlan bonyodalmakat vonna maga után”. A kisebbségekre vonatkozóan pedig leszögezte: „Ami a más államok szuverenitása alá kerülő magyar népszigeteket illeti, Románia és a Szerb-Horvát-Szlóven Állam részéről már aláírt és a Csehszlovák Állam részéről már megerősített kisebbségvédelmi szerződések a kisebbségek érdekeit teljesen biztosítják.”

■ Andrej Hlinka szlovák néppárti politikus Lengyelországon, Románián és a Földközi tengeren keresztül titokban kijutott Párizsba, hogy a békekonferencián Szlovákia autonómiájáról kidolgozott memorandumának támogatását kérje. A csehszlovák delegáció megakadályozta Hlinka memorandumának ismertetését. A magyar béke-küldöttség azonban hivatalos békejegyzékének mellékleteként eljuttatta a megfelelő helyekre.

■ A magyar béke-delegáció megjegyzéseire adott hivatalos válaszhoz a békekonferencia 1920-ban soros francia elnöke, Millerand miniszterelnök által aláírt kísérőlevelet is csatoltak. A többi ország esetében tisztán formális okmány több figyelemre méltó megállapítást tartalmazott. Emiatt sokféle illúzió kötődött a Millerand-féle levélhez. A legnagyobb határozottsággal leszögezte, hogy az 1918 előtti államjogi rend nem tartható fent: „még ha ezeréves is, nem jogosult a jövőre nézve, ha igazságtalannak találtatott.” Ugyanakkor a levél elismeri, hogy „az így megállapított határ esetleg nem felel meg mindenütt teljesen a néprajzi vagy gazdasági kívánalmaknak...”. A csekély mértékűnek feltüntetett határproblémák kezelésére a határmegállapító bizottságokat jelölte meg az okmány. Azok működésük során elvben jelentést tehettek a Népszövetség Tanácsának, amely szervezet pedig mérlegelhetette volna jószolgálati felajánlását annak érdekében, hogy „az eredeti határt békés úton megváltoztassék ott, ahol annak megváltoztatását valamilyen határbizottság kívánatosnak mondja.” Jóllehet a kísérőlevélnek semmilyen jogi érvényessége nem volt, a korabeli magyar közvélemény mégis biztató jelként értelmezte a trianoni határok megváltoztatását középpontba állító magyar revíziós külpolitika szempontjából.



Szatmárnémeti látkép templomokkal

IRODALOM

Ablonczy Balázs: Trianon-legendák. In: Romsics Ignác: *Mítoszok, legendák, tévhitek a XX. század magyar történelméről*. Osiris, Budapest, 2002.

Ádám Magda – Cholnoky Győző (szerk.): *Trianon. A magyar békeküldöttség tevékenysége 1920-ban*. Budapest, 2000.

Ádám Magda – Ormos Mária (szerk.): *Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéből 1918–1919*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1999.

Galántai József: *Trianon és a kisebbségvédelem. A kisebbségvédelem nemzetközi jogrendjének kialakítása 1919–1920*. Budapest, Maecenas, 1989.

Galántai József: *A trianoni békekötés 1920. A párizsi meghívástól a ratifikálásig*. Budapest, Gondolat, 1990.

Gerő András (szerk.): *Sorsdöntések*. Budapest, Göncöl Kiadó, 1989.

Litván György: *Trianon felé. A győztes nagyhatalmak tárgyalásai Magyarországról*. Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 1998.

Lökkös János: *Trianon számokban. Az 1910. évi magyar népszámlálás anyanyelvi adatainak elemzése a történelmi Magyarországon*. Budapest, Püski Kiadó, 2000.

Ormos Mária: *Padovától Trianonig 1918–1920*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1983.

Palotás Zoltán: *A trianoni határok*. Budapest, Interedition, 1990.

Romsics Ignác: *A trianoni békeszerződés*. Budapest, Osiris, 2001.

Salamon Konrád: *Nemzeti önpusztítás 1918–1920*. Budapest, Korona Kiadó, 2001.

Zeidler Miklós: *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003.

A Gyulafehérvári határozatok

„I. Erdély, Bánság és Magyarország összes románjainak meghatalmazott képviselői 1918. november 18-án [december 1-jén] nemzetgyűlésbe gyűlve Gyulafehérvárt, kimondják a románoknak s az általuk lakott területeknek egyesülését Romániával. A nemzetgyűlés külön is kijelenti a román nemzet elidegeníthetetlen jogát a Maros, Tisza és Duna között elterülő egész Bánságra.

II. A nemzetgyűlés az általános választói jog alapján választandó alkotmányozó gyűlés összeülését ideiglenes autonómiát tart fenn e területek lakosai számára.

III. Ezzel kapcsolatosan az új román állam szervezésére a nemzetgyűlés a következő alapelveket fekteti le:

1. Teljes nemzeti szabadság az együttlakó népek számára. Minden népnek joga van a maga neveléséhez és kormányzásához saját anyanyelvén, saját közigazgatással, saját kebeléből választott egyének által. A törvényhozó testületekben és az ország kormányzásában való részvételre minden nép népességének számárányában nyer jogot.

2. Egenlő jog és teljes autonóm felekezeti szabadság az állam összes felekezetei számára.”

Mikó Imre: *Huszonkét év*. Studium, Budapest, 1941. 265.

Kós Károly: *Kiáltó szó*

„Erdély, Bánság, Kőrösvidék és Máramaros magyarságához!

Nem szabad elfelejteni, hogy mi nem az egységes magyarságból elszakasztott egyszerű lélekszám vagyunk, de külön történelmi egység ezer esztendő óta, saját, külön erdélyi öntudattal, önálló kultúrával, önérzettel. Tudunk számolni minden helyzettel, tudunk kormányozni és tudunk nehéz verekedések után talpra állni. Erőnket ösmerjük, nem becsüljük azt túl, de nem is kicsinyeljük: sokszor próbáltuk, mennyit bírunk.

BÁRDI NÁNDOR

A Romániához került erdélyi, bánsági, kelet-magyarországi magyarok (1918–1921)

A következőkben tárgyalt korszakot két nagyobb részre oszthatjuk: az őszirózsás forradalomtól a trianoni békeszerződés aláírásáig tartó időszakra (1918. október 31.–1920. június 4.), valamint az azt követő – a magyarság részéről is tudomásul vett – román államigazgatási berendezkedés időszakára a volt kelet-magyarországi területeken, a romániai Országos Magyar Párt (OMP) 1922. decemberi megalakulásáig.

A Károlyi-kormány (1918. október 31.–1919. január 8.) a nemzetiségi kérdésben a **wilsoni önrendelkezés alapelvét** fogadta el, abban bízva, hogy a magyarországi nemzetiségeknek adott önkormányzati jogosítványokkal megerősítheti az ország területi integritását. November első felében Kelet-Magyarországon a budapesti történések és a hazatérő katonák forradalmasították a bányavidékeket, a nagyvárosi munkásságot és a helyi háborús közigazgatástól szenvedő parasztságot. A régióban katonai- és szociális lázadások törtek ki, amelyek csak esetlegesen voltak nemzeti jellegűek. Ezek meg-

fékezésére a kormány a helyi hatóságokhoz: az október végétől megalakuló Magyar és Román Nemzeti Tanácsokhoz fordult segítségért. Mivel a falusi közigazgatás jelentős részben elmenekült, a városi hatóságok befolyása csökkent, a kb. 4.000 fős erdélyi magyar katonai erő elégtelen volt a rendfenntartásra ezért csak – a nemzeti tanácsok által szervezett – nemzetőrségekre számíthattak. Ezt az új hatalmi berendezkedést két célrendszer osztotta meg. Míg a Magyar/Székely Nemzeti Tanácsok radikalizálódva a köztársasági mozgalomban gondolkodtak és csak fokozatosan került előtérbe az ország integritásának kérdése, addig a hasonló román szervezetek számára a saját nemzeti érdekek voltak az elsődlegesek.

A **Román Nemzeti Tanács** (RNT) november 9-én Aradról ultimátumot intézett a kormányhoz, amelyben Kelet-Magyarország 26 románok lakta megyéje feletti hatalom átadását kérte. Mindezt a wilsoni önrendelkezés elvére és a közbiztonság megőrzésére hivatkozva tette. Az ezt követő, Jászi Oszkár



A gyulafehérvári román nemzetgyűlés határozatainak felolvasása

nemzetiségi miniszter vezette **aradi tárgyalásokon** (november 13–14.) önrendelkezési jogot ajánlott a román többségű területeknek egyfajta kantonális közigazgatási rendszerben a béketárgyalásokig. A javaslatot az RNT képviselői elutasították annak bonyolultságára hivatkozva. Második ajánlatként Jászi azt vetette fel, hogy a román többségű területeket teljesen az RNT fennhatósága alá rendelnék, amely képviseltetné magát a parlamentben és helyi kisebbségek (adott esetben szászok/románok/magyarok) az 1868-as nemzetiségi törvény védelmét élveznék. A román fél ezt is elutasította és a teljes elszakadás igényét jelentette be.

Ezek után került sor a **gyulafehérvári román nagygyűlésre** december 1-jén. Az előkészítés során az RNT-t alkotó erdélyi Román Nemzeti Párt egyes képviselői és a szociáldemokraták az egyesülés előfeltételének Románia demokratizálását tartották és addig Erdély részleges autonómiáját tervezték. A végleges határozattervezetbe azonban csak a demokratikus alapelvek kerültek be (választójog, sajtó és gyülekezési szabadság, agrárreform, a munkásság jogainak kiterjesztése, széles körű nemzetiségi jogok). Később a határozatnak csak az egyesülésre vonatkozó I. pontját szentesítette a román király. Gyulafehérvárt a magyarországi románság 1228 delegátusa elfogadta a határozatot, amelyet százezres tömeggyűlésen hirdettek ki. Majd a küldöttek 200 tagú Nagy Nemzeti Tanácsot választottak, amely kijelölte a 15 tagú erdélyi román Kormányzótanácsot. A Iuliu Maniu vezette, magát Erdély ideiglenes kormányának nyilvánító tanács (Consiliul Dirigent) december 7-től Nagyszebenben kezdte meg működését. Ezzel párhuzamosan a magyar kormány december 8-án Apáthy István kolozsvári professzort, az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács Elnökét **kelet-magyarországi főkormánybiztossá** nevezte ki, amely kormányhivatalként próbálta vezetni a régió polgári igazgatását.

A kialakult két közigazgatási, hatalmi és regionális nemzeti központ „versenyét” a katonai események határozták meg. A november 3-i **padovai fegyverszünet** nem érintette Magyarország határait – kivéve Horvátországot –, csak a háború alatt megszállt területek kiürítését rendelte el. A fegyverszünet Magyarországra való konkretizálása a **belgrádi katonai szerződésben** történt meg, november 13-án. Ez többek között kimondta, hogy a magyar kormány köteles kiüríteni a Nagy-Szamos felső folyásától Marosvásárhelyig, majd a Maros mentén Szegedig húzott vonaltól délre eső területeket. De engedélyezte, hogy az átadott területeken fenn-



Károlyi Mihály

maradjon a magyar közigazgatás. Már a szerződés aláírásának napján a román hadsereg megjelent a Keleti-Kárpátok szorosában és december elejére – 2-án Marosvásárhelyre, 4-én Besztercére, 6-án Székelyudvarhelyre, 7-én Brassóba vonult be – elérték a kijelölt demarkációs vonalat. A helyi magyar közigazgatás mint a béketárgyalásig a területet ellenőrző antant csapatokat fogadta a román katonaságot, komoly ellenállásra nem került sor. A gyulafehérvári nagygyűlést követő napokban a román csapatok néhány ponton átlépték a **demarkációs vonalat**, majd december 12-én Henri Berthelot tábornok, az antant Dunai Hadseregének parancsnoka, önhatalmúlag engedélyezte a román hadsereg előrenyomulását a Szatmárnémeti–Nagykároly–Nagyvárad–Arad vonalig.

Magyar részről a Károlyi-kormány a katonai **ellenállással** egyrészt azért nem próbálkozott, mert hitt a belgrádi megállapodásban és abban, hogy az antant partnerként fogadja el. Másrészt a frontokról hazatérő katonaság óriási társadalmi feszültséget okozott és ezt a tömeget mielőbb le kellett fegyverezni. Az új hadsereg létrehozásához pedig a kormány nem rendelkezett megfelelő forrásokkal. Az új magyar, köztársasági hadseregből 3–4.000 fő jutott az erdélyi helyőrségekbe, míg a román támadó hadsereg létszáma 20–40.000 fő között lehetett. Így december 24-én Kolozsvárt harc nélkül átadták a bevonuló román csapatoknak, amely január közepére elérte a Máramarossziget–Nagybánya–Zilah–Csucsá vonalat.

KRONOLÓGIA

1918. október 31. Kolozsvárt kitért a forradalom. Budapesten megalakult a Román Nemzeti Tanács.

1918. november 13–14. A Nemzeti Tanács küldöttsége Aradon tárgyalásokat folytatott az erdélyi Román Nemzeti Tanács vezetőivel. A Jászi Oszkár vezette küldöttség nemzeti autonómiát kínált, a Iuliu Maniu vezette román tárgyaló csoport a teljes önállósághoz ragaszkodva elutasította ezt.

1918. december 1. Erdély és a kelet-magyarországi részek románsága Gyulafehérvárt nemzetgyűlést tartott, melyen kimondták az egyesülést Romániával. A nagygyűlés létrehozta az erdélyi román Kormányzótanácsot.

1918. december 2. A román hadsereg az antanthatalmak engedélyével bevonult Marosvásárhelyre, majd 4-én Besztercére és 7-én Brassóba.

1918. december 9. Hivatalba lépett Dr. Apáthy István kelet-magyarországi kormánybiztos Kolozsvárt. A román Kormányzótanács megkezdte működését Nagyszebenben.

1918. december 17. Henri Berthelot tábornok, az antant Dunai Hadseregének parancsnoka önhatalmúlag engedélyezte a román hadsereg előrenyomulását a Szatmárnémeti–Nagykároly–Nagyvárad–Arad vonalig.

1918. december 22. A magyar és székely nemzeti tanácsok összehívták Kolozsvárra az erdélyi és kelet-magyarországi magyarság nemzetgyűlését. A gyűlés az erdélyi magyarság számára is önrendelkezési jogot követelt.

1918. december 24. A román királyi csapatok megszállták Kolozsvárt.

1919. január 17. Apáthy főkormánybiztost letartóztatták és Nagyszebenben szállították.

1919. január 22. A román királyi hadsereg elérte a Máramarossziget–Csucsá–Zám vonalat.

1919. szeptember 10. A 3911. sz. rendelet törvénnyel életbe lépett az erdélyi agrárreform.

Kétmillió magyarra, mint fundamentumra akarjuk felépíteni az új keretek közt *nemzeti autonómiánkat*, melynek egy részét saját szabad elhatározásából ígéri nekünk a Románia szentesített törvénye: a gyalafehérvári határozat, másrészt megszerzi egyfelől akaratumk és erőnk, másfelől Románia józan belátása.

Amit ma a magunk számára kérünk, amiért holnap harcba szállunk és holnapután talán már szenvedünk is, de amit hitünk szerint végre is kivívunk, azt fogják kérni, azért fognak harcolni, szenvedni és azt fogják végül kivívni magunknak szász és román erdélyi nemzettestvéreink is.

Nyíltan és bátran kiáltom ki ezt a végső célunkat. Minden hátsó gondolat nélkül, őszintén. És hiszem, hogy ott lappang ez az akaráss mindnyájunk lelkében, akik tisztán igyekszünk látni új helyzetünkben az új célt.

Mert mi, magyarok megsemmisülhetünk, – bár ez nem valószínű, – és eltűnhetik Erdély földjéről a szász is, de élni fog akkor is Erdély, mert geográfiai egyéniség, gazdasági egyéniség történelmi szükségesség.

Nyíltan és bátran kiáltom a velünk megnagyobbodott Romániának: *mi, magyar fajú, magyar hitű és magyar nyelvű polgárai Romániának nemzeti autonómiát akarunk, aminek birtokában bennünk Nagy Románia megbízható polgárságot fog nyerni.*”

Kós Károly – Paál Árpád – Zágóni István: *Kiáltó szó*. [Kolozsvár, 1921.] Idegennyelvű Folyóiratkiadó, Budapest, 1988.



Iuliu Maniu



A Székely Hadosztály eskütetele a Parlament előtt 1919 elején

Velük szemben csak a megszállt területekről menekültekből szerveződő **Székely Hadosztály** képezett ellensúlyt. Károlyi Mihály január végén az addigi tapasztalatok nyomán már a fegyveres honvédelem mellett döntött, de ehhez továbbra sem állt rendelkezésre megfelelő haderő. Ebben a helyzetben a békekonzferencia azon döntését, hogy a román csapatok a Szatmárnémeti–Arad vonalig vonulhatnak előre és ettől nyugatra egy semleges zónát hoznak létre, amelybe Debrecen, Békéscsaba, Szeged is beleesett volna, már nem tudta elfogadni. Az addigi antant együttműködési politika kudarcá nyomán Károlyi lemondott. Az ország integritásának megőrzése érdekében egyetlen lehetőségként a Szovjet-Oroszország felé orientálódó külpolitika maradt.

Az erdélyi Magyar és Székely Nemzeti Tanácsok november közepétől a román önkormányzati törekvésekre válaszul a budapesti kormányzat mellett, illetve alternatívaként **Erdély autonómiája** mellett foglaltak állást és az önálló székelyföldi államalakulat terve is felmerült. December 22-én Kolozsvárt 40.000 részvevővel népgyűlést tartottak, ahol a nemzeti jogegyenlőség követeltek az „egységes és csonkítatlan Magyarországon” belül. A hatalomváltás során a közigazgatási vákuumhelyzetekben önálló helyi hatalmi központok kialakítására is történetek kísérletek (Temesvárt – a Bánáti Köztársaság, Székelyudvarhelyen – Székely Köztársaság, Bánffyahunyadon – Kalotaszegi Köztársaság).

A **bevonuló román csapatok** – amelyek 1919. április 20-án foglalták el Nagyváradot – mindenhol bevezették a sajtócenzúrát, a kijárási tilalmat, a botbüntetést, betiltották a politikai és társadalmi szervezetek működését, megszüntették a gyülekezési és utazási szabadságot. 1919. január 15-én Grandpierre Emil törvényszéki bíró egy bizottság élén Nagyszébenben tárgyalást folytatott Iuliu Maniuval, a Kormányzótanács vezetőjével. A magyar álláspont – a végleges államjogi helyzet rende-

zését a béketárgyalásoktól várva – az volt, hogy a közigazgatás Erdély magyar lakta területein legyen magyar, a románokon román, a vegyeseken vegyes. A tisztviselőktől pedig ne követeljenek esküt, hanem elégedjenek meg fogadalommal, melynek szövegét magukkal vitték. A Kormányzótanács a javaslatot nem fogadta el. Két nappal később Apáthy Istvánt letartóztatták, az általa vezetett főkormánybizotságot január közepén felszámolták. Ugyanekkor a román katonai egységek segítségével ellenőrzésük alá vonták a vasút és a posta működését is. Márciusban a kolozsvári bíróságokat, májusban a kolozsvári Ferencz József Tudományegyetemet és a Nemzeti Színházat is átvették a román hatóságok. A közalkalmazottakat és ügyvédeket, vasutasokat a román királyhoz kapcsolódó hűségesküre kötelezték, amelyet ezek a rétegek a béketárgyalások lezáratlanságára hivatkozva megtagadtak. Ez a szavazati jog, állás- és nyugdíjvesztéssel járt. Jelentős részük Magyarországra menekült. 1918–1920-ban kb. 145.000-en távoztak Erdélyből Magyarországra, döntően a városi középosztály és hivatalnokréteg képviselői. Az egzisztenciális helyzetet tovább súlyosbította a katonai hatóságok által végrehajtott lakásrevirálás és 1919 szeptemberétől az állami középiskolák is román tannyelven működtek.

A Kelet-magyarországi Főköormánybizotság megszűnte és vezetőjének letartóztatása után Grandpierre Emil bíró, a Károlyi-kormány által kinevezett kolozsvári főispán vezetésével illegálisan működött egy ún. **Erdélyi Központ**, amely egyrészt a budapesti, illetve szegedi politikusokkal tartotta a kapcsolatot, másrészt szervezte a passzív tisztviselői ellenállást, harmadrészt a lehetőségekhez mérten anyagi támogatásba részesítette az intézményeket és a tisztviselőket és nem utolsó sorban információkat közvetített a béketárgyalásokra készülő budapesti körökhöz és az erdélyi, helyi magyar vezetökhöz.

A trianoni békeszerződés aláírása után meg kellett keresni a román állami keretek közti berendezkedés lehetőségeit. Az állásban maradt magyar postások, tisztviselők, ügyvédek már júliusban letették a hűségesküt. Szeptemberben megkezdődött a földreform végrehajtása és az ezzel kapcsolatos kárenyhítés (fellebbezések, ügyintézés a birtok kisajátítások körül) megkerülhetlenné tette a politikai érdekvédelem kérdését. A Grandpierre és a volt magyar állami közigazgatási vezetők alkotta csoport az 1919. decemberében Románia által is aláírt **kisebbségvédelmi szerződés** alapján külföldi segítséget vártak a magyar sérelmek orvoslására. Ennek érdekében 1920 novemberétől



Régi képeslap új felirattal: a kolozsvári volt Nemzeti Színház

egy olyan szervezetben gondolkodtak, amely a magyarságot közjogi személyként képviselhetné a Népszövetség előtt, és amely az előbb említett szerződésben jogosítványokat kapott a kisebbségi sérelmek kivizsgálására. Ennek nyomán jött létre a **Magyar Szövetség** 1921. január 9-én. Ezzel párhuzamosan jelentkezett egy másik, fiatalabb polgári radikális, szociálisan érzékeny, az erdélyi közéletben 1918–1919-ben feltűnő csoport, amely a román államkeretekbe való beilleszkedést, a magyarság demokratikus megszervezését szorgalmazta. Lojalitást ígértek Romániá-

nak, ha az demokratizálódása során nemzeti autonómiát ad az oda csatolt magyar közösségnek. Ennek az eszmekörnek meghatározó képviselője volt Kós Károly építész és Paál Árpád újságíró (volt udvarhelyi alispánt, aki letette a hűségesküt a megyei tisztviselőkkel a Székely Köztársaságra, majd másfél éves börtönbüntetést szenvedett). 1921–1922-ben lényegében ez a két csoport – a pozícióörző hagyományos erdélyi magyar elit (beleértve az egyházak vezetőit) és a sajtónyilvánosságot meghatározó, a demokratikus önszerveződést, a politikai, gazdasági, társadalmi



Székelyudvarhelyen a volt Budapest Szálló az impériumváltás után

1919. december 9. Coandă tábornok a Vaida-kormány megbízásából aláírta Párizsban a kisebbségvédelmi egyezményt.

1920. április 10. Megszűnt az erdélyi román Kormányzótanács.

1920. december 15. A politikai harc megszervezésére ötös bizottság alakult, melynek tagjai: dr. Grandpierre Emil, dr. Paál Árpád, dr. Róth Hugó, Sándor József és dr. Zágonyi István.

1921. június 5. Bánffyhunyadon népgyűlés keretében megalakult a Magyar Néppárt. Elnök: Albrecht Lajos. Titkár: Kós Károly.

1921. július 6. Magyar Szövetség alakuló országos nagygyűlése a kolozsvári református teológia nagytermében. Elnök: Jósika Sámuel báró, Ügyvezető alelnöke: Haller Gusztáv, Titkár: Kós Károly. A Szövetséget október 30-án a kolozsvári prefektus fel függesztette.

1922. január 15. A politikai aktivitást hirdető Magyar Néppárt Kolozsvárt országos gyűlést tartott. Elnökké Kecskeméthy Istvánt választották meg.

1922. február 12. A parlamenti választások meghirdetése után, Kolozsvárt megalakult a Magyar Nemzeti Párt Ferencz József unitárius püspök, majd Grandpierre Emil elnökletével.

1922. március 6–7. A képviselő-választásokon egyetlen magyar jelölt jutott be a parlamentbe: Bernády György. A szenátorválasztáson: Pál István és Fülöp Béla. A pótválasztásokon a képviselőházba Sándor József és Zima Tibor, a szenátusba pedig Jósika Sámuel került be.

1922. október 28. A kormány módosított alapszabályokkal sem engedélyezte a Magyar Szövetség működését.

1922. december 28. Megalakult Kolozsvárt a Néppárt és Nemzeti Párt összeolvadásával az Országos Magyar Párt. Elnök: Jósika Sámuel báró. Ügyvezető alelnök: dr. Haller Gusztáv. Titkár: dr. Naláczy István.



Kós Károly



Jósika Samu

modernizációt sürgetők – versenyeztek egymással a romániai magyarság képviseletének megszervezéséért.

Az **egységes érdekképviselet** létrehozása a diszkriminatív román nemzetiségpolitikával szemben elkerülhetetlen volt. 1921 tavaszán a magyar egyházfők is letették a hűségüket. Mivel a Romániához került magyarságnak ez volt az egyedül megmaradt, az egész társadalmat lefedő intézményrendszere, politikai képviseletét biztosítani kellett. Itt elsősorban az oktatási és a földbirtokreformhoz kapcsolódó sérelmekről volt szó, és ennek parlamenti képviselete elengedhetetlen volt. A parlamenti képviselet megszerzéséhez pedig politikai pártként részt kellett venni a választásokon. 1921 nyarán az „aktivisták” létrehozták a Magyar Néppártot, majd júliusban ennek integrálása érdekében a „passzivisták” egyesültek a néppártiakkal a Magyar Szövetségben, amelyet báró Jósika Sámuel, a magyar főrendiház utolsó elnöke (a legmagasabb rangú erdélyi méltóság) vezetett. A Szövetség a romániai magyarság közjogi személyisége (mint önkormányzata) képviselőjének tekintette magát. Ezért a kormányzat, más mondvascinált indokokra hivatkozva 1921 októberében a szervezet működését felfüggesztette. Az 1922-ben várható választásokra előbb januárban a Néppárt, majd februárban Grandpierrék Magyar Nemzeti Pártként újraszervezték magukat, de megegyeztek a közös jelöltekben. Ez azonban nem segített abban, hogy a magyarság jelentős része nem szerepelt a választói névjegyzékben, illetve a magyar jelöltek döntő többségét a legkülönbözőbb kifogásokkal fel sem vették a választási listára. Ilyen és hasonló választási visszaélések miatt – amelyeknek az volt a célja, hogy a Liberális Párt alkotmányozó nemzetgyűlési többséget szerezzen – 3–3 magyar jutott 1922 márciusában a képviselőházba és a szenátusba (a magyar lakosság arányszáma szerinti 25–30 helyett). Miután 1922 őszén a Magyar Szövetség működését továbbra sem engedélyezték, a két magyar pártalakulat vezetői 1922. december végén közös politikai pártot hoztak létre **Országos Magyar Párt** elnevezéssel, amely lényegében a Szövetség programját vitte tovább – ezzel akadályozva meg, hogy a román politikai pártok hozzanak létre szervezeteket a magyarság képviseletére.



A kolozsvári Kárpátok Óre szobor

A Magyar Szövetség céljai

1. A magyar nemzeti kisebbség autonómiájának kivívása [...]
2. Teljes egyenlő és viszonyos vallásszabadság, valamint a magyar egyházak történelmi autonómiájának biztosítása és fejlesztése [...]
3. A nyilvános jellegű magyar nyelvű oktatás biztosítása [...]
4. A helyi és törvényhatósági autonómia helyreállítása.
5. Az állampolgársági jogok egyenlő mértékének [...] biztosítása.

A Magyar Szövetség szervezete. Paál Árpád Kézirathagyatéka, Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely. 765/193.



Kós Károly rajza: Ének Attila királyról

Tudja-e?

■ A vlach vagy valach nép régi neve az oláh volt. Ez az elnevezés a balkáni eredetű félnomád állattenyésztők életmódjára utalt. A román népnév 1848–1849 után került a közigazgatási, majd a napi szóhasználatba. A vlach pásztornép bevándorlása Erdélybe a 12. században kezdődött el. A 14. század végére mintegy 130 településük volt. A románság kenézeik vezetésével királyi birtokokon telepedett le. Első szállásterületeik Hunyad és Fogaras vidéke, a Bihari hegység és Máramaros volt. A török terjeszkedés miatt a 14–15. századtól egyre többen települtek be Erdély déli lakatlan, hegyvidéki részére, a 16. századtól az Alföld keleti végeire. A 17–18. századi török, tatár pusztítások, illetve a pestis járványok első sorban a folyó völgyekben, síkságon, városokban élő magyarságot és szászokat érintették. A hegyekben élő és keletről folyamatos bevándorlási utánpótlással bíró románság az 1720. évi összeírás szerint a történeti Erdély lakosságának (806.000 fő) felét adta. Az 1770-es évektől a román bevándorlás csökkent, számuk a természetes szaporodás szerint nőtt. Így 1832-re a történeti Erdély lakosságának 60%-át adták (1 millió fő), míg a magyarság aránya 29% volt. A szabadságharc vérvetése, majd az utolsó kolera járvány után, a kiegyezéskor beinduló gazdasági-társadalmi modernizáció és polgárosodás elmagyarosító hatása a zsidó és német városi népességet érintette. Az asszimiláció románságra csak elenyésző hatással volt, sőt néhány magyar többségű városban erősödött a jelenlétük (Kovácszna, Torda, Bánffyhunad, Nagyenyed, Marosvásárhely), de ez még inkább jelentkezett a szász központokban (Nagyszében, Segesvár, Medgyes). Az 1910-es népszámlálás azért nem hozott jelentős változásokat, mert a történeti Erdély 2.678.367 lakosának 55%-a román, 34,28%-a pedig magyar anyanyelvűnek vallotta magát.

■ A 20. század elején Romániában csak a románság 54,4%-a élt (5,489 millió fő, az ország lakosságának 92,2%-a). Az európai Oroszországban 1.108 millió román élt, az összrománság 11,1%-a (döntően Besszarábiában, 920,9 ezer fő, ahol relatív többséget alkottak). Az Osztrák–Magyar Monarchiában élt 3,222 millió román (az összrománság 32,4%-a). A románság egy része, 273,2 ezer fő, az Osztrák Császárságon belül,

Bukovinában élt, ahol az összlakosság 34,4%-a. De a Monarchián belüli román népesség jó része Magyarországon lakott, 2,948 millió fő, amely az ország összlakosságának 16,1%-át adta. A 26 kelet-magyarországi megye (a mai szóhasználat szerinti Erdély: a történeti Erdély valamint Torontál, Temes, Krassó-Szörény, Arad, Bihar, Szilágy, Szatmár, Máramaros, illetve Csanád, Békés, Ugocsa megyék részei) népességének 53,9%-át a románság tette ki 1910-ben. A történeti Erdély 15 megyéjéből 10-ben volt román többség, a megyeközpontok közül azonban 12-nek volt magyar és 3-nak német többségű lakossága. A polgárosodásbeli hátrányt jelzi, hogy a Romániához csatolt volt magyarországi területek városi népességének 17,9%-a volt román nemzetiségű. A románság foglalkozási összetétele szintén ezt tükrözte: 86,3%-ban földművesek, 8% ipari foglalkoztatott és 1,4% értelmiségi. Ez azt jelentette, hogy míg a mezőgazdaságban felülreprezentált volt a románság, addig az erdélyi ipari foglalkoztatottak nem egészen egy harmadát adták, az értelmiségi pozícióknak pedig csak egy ötödét töltötték be románok az első világháború előtt.

■ Románia határai az első világháború után a trianoni békével váltak véglegesé. Az 1914-ben 139,1 ezer km² területű, 7,625 millió lakosságú Román Királyság összesen 156,8 ezer km² területet szerzett 8,365 millió lakossal. Oroszországtól Besszarábiát (44,4 ezer km² és 2,345 millió fő), Ausztriától Bukovinát (10,4 ezer km² és 811,7 ezer fő), Magyarországtól Erdélyt Máramarossal és a Körös-vidékkel (83,9 ezer km² és 4,298 millió fő), valamint Kelet-Bánátot (18 ezer km² és 910 ezer fő). Így a két világháború közti Románia összterülete 295,9 ezer km², 16,250 millió lakossal.

■ Erdélyben a magyarság egy része nem kapott automatikusan román állampolgárságot. Még 1937-ben is közel 100.000 romániai magyar nem került fel az állampolgársági névjegyzékre. Ennek az volt az oka, hogy a román állampolgársági törvény 1918-ban egy adott településen 4 év folyamatos illetőséget (helyben tartózkodást és adófizetést), követelt meg míg ez a „fajlag románokra” nem vonatkozott.

IRODALOM

- Bárdi Nándor: Impériumváltás Székelyudvarhelyen. *Aetas* 1993. 3. sz. 76–120.
- Fráter Olivér: *Erdélyi magyar helyzetkép 1916–1919-ben*. Hamvas Intézet, Budapest, 2003.
- Grandpierre Emil: Az erdélyi magyarság politikai küzdelmei az egységes Magyar Párt megalakulásáig. *Magyar Szemle* 1928. 4. sz. 130–136.
- K. Lengyel Zsolt: „Keleti Svájc” és Erdély 1918/1919. A nagyromán állameszme magyar alternatíváinak történetéhez. *Regio* 1992. 1. sz. 77–89.
- Kós Károly–Paál Árpád–Zágoni István: *Kiáltó szó. A magyarság útja. A politikai aktivitás rendszere*. [Kolozsvár, 1921.] Idegennyelvű Folyóiratkiadó, Budapest, 1988.
- Mikes Imre: *Erdély útja. Nagymagyarországtól Nagyromániáig*. [Brassói Lapok, 1924.] H-Press, Sepsiszentgyörgy, 1996.
- Mikó Imre: A politikai passzivitástól a Magyar Szövetségig. In: uő: *Huszonkét év*. [Studium, 1941.] Optimum, Budapest, 1988. 9–38.
- Ormos Mária: Erdély. In: uő.: *Padovától Trianonig 1918–1920*. Kossuth, Budapest, 1983. 112–134.
- Raffay Ernő: *Erdély 1918–1919-ben*. Magvető, Budapest, 1987.
- Szász Zoltán: Erdély a Román királyságban. In: Glatz Ferenc (szerk.): *Magyarok a Kárpát-medencében*. Pallas, Budapest, 1989. 212–217.
- Szász Zoltán: Forradalmak és nemzeti mozgalmak a monarchia összeomlása után (1918–1919). In: Köpeczi Béla (főszerk.): *Erdély története*. III. k. Akadémia, Budapest, 1986. 1701–1732.

Körmeny-Ékes Lajos képviselő felszólalása a prágai parlamentben 1920. június 2-án.

„A magyarságnak és németységnek a keresztényszociális és kisgazdapárt képviselői legelső kötelességünknek ismerjük az egész világ élő lelkiismeretét felhívni arra, hogy mi, akaratunk ellenére, erőszakosan lettünk a magyar nemzet testéből kitépvé és az ezeréves Magyarországnak ideálisan egységes területéből erőszakkal lettünk kiszakítva; ittlétünk tehát távolról sem e népjogellenes ténynek jogi elismerése, de élő és állandó ünnepélyes tiltakozás e rólunk-nélkülünk való, embertelenül igazságtalan rendelkezés ellen. [...]

Parlamenti kötelességünk az idegen keretek közé szorított és ott súlyos elnyomás alatt szorongatott egy milliónál nagyobb számú magyarságnak és a hasonló sorsban élő német testvéreinknek törvényes eszközökkel való, de megalkuvást nem ismerő elszánt védelme mindazon időpontig, amíg eljön a népek között a belátás és megértés órája és amikor mindenki szemében igazság lesz, hogy a magyar volt talán az egyetlen a világháború versengői között, aki győzni is anélkül akart, hogy mástól valamit elvegyen és aki csupán a saját pusztá létéért és adott szó szentsége alapján nemzeti becsületéért küzdött. Ha mások bűnei miatt mindent elvesztettünk is, a becsületünk megmaradt, és éppen ez kötelez bennünket annak világos és határozott kijelentésére, hogy önrendelkezési jogunkat soha és semmiképpen fel nem adjuk, azt fenntartjuk, követeljük.”

Közös Cseh–szlovák Digitális Parlamenti Könyvtár, <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/003schuz/prilohy/priloh01.htm>

SIMON ATTILA

A Csehszlovákiához került felvidéki magyarok (1918–1921)

A csehszlovák állam kikiáltására 1918. október 28-án került sor. Az állam új határainak kijelölésére azonban még hónapokat kellett várni. A csehszlovák külügyminiszter, Edvard Beneš szándéka az volt, hogy az 1919. januárjában összeülő békekonferenciát már kész helyzet elé állítsák, így (bár erre felhatalmazásuk nem volt) a cseh csapatok már 1918. novemberében megpróbálták elfoglalni szünetesben lévő Magyarország északi megyéit – ekkor még sikertelenül. A két ország közötti **ideiglenes határvonalat** csupán november végén jelölte ki az Antant. A magyar kormány az 1918. december 23-án átadott **Vix-jegyzék** útján tudomására hozott döntés a Duna, az Ipoly folyók majd Rimaszombattól az Ung folyóig húzta meg a két ország közötti demarkációs vonalat. Szlovákia határainak végleges meghatározására azonban a békekonferencia volt hivatott, amely 1919 júniusában lényegében

a decemberi **demarkációs vonal** alapján, de azt több helyen Magyarország hátrányára módosítva jelölte ki azt. Az 1920. június 4-én Trianonban szentesített döntés eredményeként – az 1910-es népszámlálás adatait az új államhatárookra vetítve – mintegy 3 millió személy került Szlovákiába, ebből 896 ezer magyar anyanyelvű.

Az Itáliából hazarendelt cseh légiók Szlovákia déli, magyarok által lakott területeit szilveszter napján kezdték megszállni és január közepére vették birtokukba. Mivel a helyi lakosság a csehszlovák állam fennhatóságát csupán átmeneti jellegűnek tartotta, a bevonuló cseh katonákat békésen fogadta. **Fegyveres ellenállásra** csupán néhány helyen, így Érsekújvár környékén, vagy a mátyusföldi Deáki és Pered községeknél került sor, ahol a helyi lakosságból létrehozott nemzetőrség megpróbálta feltartóztatni a be-



T. G. Masaryk csehszlovák elnök a cseh légió katonái közt

vonuló légiókat. A szervezett ellenállás egyik formája a pozsonyi szociáldemokrácia által meghirdetett vasutasztrájk volt, amely február első napjaiban szinte az egész szlovákiai vasúti közlekedést megbénította. Szintén a szociáldemokraták szervezték meg azt az 1919. február 12-i tömeggyűlést, amelyen a pozsonyi magyar és német lakosság a szociális követelések mellett Pozsonynak a Csehszlovák Köztársasághoz való csatolása ellen is tiltakozott. A hatóságok fellépése, amelynek során a csehszlovák katonák a demonstrálók közé lőttek, nyolc halálos áldozatot követelt, 14 személy pedig megsérült.

Az 1918 novemberétől az 1920 tavaszáig tartó időszakot Csehszlovákiában a **nemzeti diktatúra** időszakának nevezzük. A törvényhozó hatalmat a német és magyar lakosság képviselői nélkül megalakult ideiglenes nemzetgyűlés gyakorolta. Így a kisebbségi lakosság megkérdőjezése és együttműködése nélkül



Kijárási tilalmat elrendelő pozsonyi plakát, 1919



Városok a nyelvhatáron: Nagyszombat és Nyitra

KRONOLÓGIA

1918. október 28. Prágában kiáltották a Csehszlovák Köztársaság megalakulását.

1918. október 30. A Turócszentmártonban tanácskozára összegyűlt szlovák politikai reprezentáció, a Szlovák Nemzeti Tanács deklarációjában a csehekkel közös állam megalakítása mellett foglalt állást.

1918. november folyamán Megalakult az első csehszlovák kormány Karel Kramář vezetésével, az ideiglenes nemzetgyűlés pedig T. G. Masarykot a Csehszlovák Köztársaság elnökévé választotta.

1918. december 11. A csehszlovák kormány Vavro Šrobárt Szlovákia teljhatalmú miniszterévé nevezte ki.

1918. december 31. A csehszlovák légiók bevonultak Pozsonyba, s megkezdték Dél-Szlovákia megszállását.

1919. február 4. Tiltakozásul Pozsonynak Csehszlovákiához való csatolása ellen országos vasutasztrájk kezdődött Szlovákiában.

1919. február 12. A pozsonyi magyar és német munkásság tiltakozó demonstrációja a csehszlovák hatalom intézkedéseivel szemben. A csehszlovák katonák sortüze 8 halálos áldozattal járt.

1919. március 25. Szlovákia teljhatalmú minisztere szükségállapotot hirdetett ki Szlovákia területén.

1919. április 27. A csehszlovák hadsereg támadást indított a Magyar Tanácsköztársaság ellen. Az ellentámadásba lendülő Vörös Hadsereg északi hadjárata során a felvidéki területek jelentős részét visszafoglalta.

1919. június 30. Az Antant utasítása értelmében a Vörös Hadsereg megkezdte visszavonulását a Csehszlovákiának ítélt felvidéki területektől.

1920. február 17. Komáromban megalakult az Országos Magyar Kiszгада, Földműves és Kisiparos Párt.

1920. február 29. A csehszlovák nemzetgyűlés elfogadta a köztársaság alkotmányát és nyelvtörvényét.

Részlet a Csehszlovák Köztársaság 1920. február 29-én elfogadott 122. sz. nyelvtörvényéből.

„A nemzeti kisebbségekre nézve a következő határozatok érvényesek: A köztársaság oly bíróságai, hatóságai és szervei, amelyeknek hatásköre oly bírósági eljárásokra terjed ki, amelyben a legutolsó népszámlálás szerint 20 ugyanolyan, de nem csehszlovák nyelvű állampolgár lakik, kötelesek mindazokban ügyekben, amelyek elintézése azon az alapon tartozik hozzájuk, hogy illetékességük e eljárásra kiterjed, e kisebbség nyelvéhez tartozó személyektől ily nyelvű beadványokat elfogadni és e beadványok elintézését nemcsak csehszlovák nyelven, de a beadványok nyelvén is kiadni.”

A csehszlovákiai magyarok történetének válogatott dokumentumai a két világháború közötti időszakból (1918–1939).
 Fórum Társadalomtudományi Szemle 2004. 1. sz. 173.

Mária Terézia pozsonyi szobrának lerombolása

„Fadrusz János ezen remek alkotását, mely mint egy halott fehér márványvirág pompázott a gyönyörű háromnyelvű városban, nem a háború vagy a forradalom heve pusztította el. Azt a mi jó barátaink, a csehszlovákok, az új Európa dédelgetett kedvencei két esztendővel a forradalom után rombolták össze! A legionáriusok és civilek két teljes napon keresztül döntögettek a szobrot a rendőrség csöndes segédlete mellett, mely egyedül a ledöntött szobor lefényképezését akadályozta meg.”

Popély Gyula: *Adalékok a „csehszlovák demokrácia” arculatához az impériumváltás után.*
<http://home.nextra.sk/madszu/szemle3.htm>



A Csehszlovák Köztársaság nagy címere

kerültek elfogadásra a köztársaság működését és a magyar lakosság életét is meghatározó alaptörvények: az alkotmány, a nyelvtörvény, a földreformtörvény, a közigazgatási törvény stb. A nemzetgyűlés Szlovákia irányításával a Szlovákia teljhatalmú miniszterét, Vavro Šrobárt bízta meg. Az új államhatalom törvények és rendeletek sorával, s a Magyar Tanácsköztársaság miatt kihirdetett szűkségállapot eszközeit is felhasználva kezdte meg a szlovákiai közélet magyartalanítását. Ennek részeként magyar tisztviselők, pedagógusok és más állami alkalmazottak százait bocsátották el munkahelyükről. Sokan azért voltak kénytelenek megválni állásuktól, mivel nem voltak hajlandók hűségnyilatkozatot tenni az új államnak. A Csehszlovák Köztársaság megalakulását követő hónapokban így egzisztenciájukat veszített családok ezrei (mintegy 120 ezer személy) menekültek át Magyarországra. Ezzel megkezdődött a nyelvhatár fölött fekvő városok gyors **etnikai átalakulása**, hiszen a magyarok sorait nemcsak az elüldözöttek és önként elvándorlók gyengítették, hanem azok az eleve is többnyelvű (magyar, szlovák esetleg még német) személyek tömegei, akik ezentúl szlováknak vallották magukat. Így vált szinte hónapok alatt szlovák nyelvű várossá az addig jórészt magyarul beszélő Eperjes, Nagyszombat vagy Nyitra. De eltűntek a városokból a következő egy-két év során a magyar jellegű műemlékek és szobrok is: cseh légiósok zúzták szét Mária Terézia pozsonyi szobrát, a dévényi és nyitrai millenniumi emlékművet, a kassai honvédszobrot, de többek között eltávolították a helyéről a rozsnyói, a losonci és az érsekújvári Kossuth-szobrot is. Mindezek jelentősen befolyásolták azt, hogy az 1921 elején megtartott népszámlálás során 1910-hez képest több mint 250 ezerrel kevesebben, csupán 637 ezer személy vallotta magát Szlovákia területén magyarnak.

1920. február 29-én az ideiglenes csehszlovák nemzetgyűlés elfogadta a köztársaság **alkotmányát**, amely nemzeti diktatúra időszaka mögé pontot téve lerakta a **parlamentáris demokrácia** alapját. A csehszlovák törvények viszonylag nagyvonalúan rendezték a nemzetiségi jogokat, hiszen lehetővé tették, hogy a nemzeti kisebbséghez tartozó lakosság saját politikai, kulturális szervezeteket alakítson, s azokban a járásokban, ahol számaránya

meghaladta a 20%-ot, anyanyelvét a hivatalos érintkezésben is használhassa. Akadózott azonban a törvényeknek a napi gyakorlatba való átültetése, hiszen a magyar hivatalnokokat felváltó cseh tisztviselők nem beszéltek a helyi lakosság nyelvét.

Aszlovenszkói (a korabeli nyelvhasználat így nevezte meg Szlovákiát) magyarok **politikai és kulturális intézményrendszerének** kialakulását számos tényező nehezítette és hátráltatta. A csehszlovák hatóságok rosszul indulata mellett ilyen volt az államhatárok bizonytalansága, de a felvidéki magyar politika hagyományainak hiánya is, hiszen Erdéllyel szemben Felső-Magyarország, a későbbi Szlovákia sohasem képezett külön közigazgatási egységet. A szlovákiai magyar politikai pártok kialakulását végül az első parlamenti választások megtartása gyorsította fel, amelyre a köztársaság első alkotmányának elfogadását követően, 1920 áprilisában került sor. A választásokon a magyarok szavazatait többségében a nemzetek – így a magyar kisebbség – önrendelkezési jogát hirdető pártok szerezték meg. A baloldali Német–Magyar Szociáldemokrata Párt listáján 2 magyar képviselő míg a jobboldali Országos Keresztényszocialista Párt és az Országos Magyar Kisgazda, Földműves és Kisiparos Párt listáin 6 magyar képviselő került be a prágai parlamentbe. A baloldali eszmék népszerűségét mutatja, hogy további 2 mandátum került magyar kézbe az egyik legnagyobb csehszlovák párt, Csehszlovák Szociáldemokrata Munkáspárt listáján is.

A csehszlovák parlamentarizmus lehetőségeit kihasználva a prágai parlamentben általában anyanyelvükön felszólaló ellenzéki magyar képviselők kezdettől fogva a magyar kisebbség önrendelkezési jogának a megadásáért valamint a nemzetközi egyezményekben és a csehszlovák alkotmányban is garantált nemzetiségi jogok betartásáért szálltak síkra.



A komáromi bencés gimnázium jótékonyági koncertjének másora, 1920



A Magyar Nemzeti Párt Komárom megyei szervezetének alakuló ülése, 1920

Tudja-e?

■ A történelmi Magyarország széteséséig a mai Szlovákia több jelentős városában több nemzet élt békében egymás mellett. Pozsony, Kassa, Eperjes, a szepességi városok és a bányavárosok is többnyelvű életternek számítottak, ahol a különböző nemzetekhez tartozók kölcsönösen ismerték, és ha kellett használták egymás nyelvét. Pozsony évszázadokon keresztül német többségű városnak számított, ahol még 1890-ben is a németek alkották a város lakosságának 60%-át. A második legnagyobb népcsoport a magyar volt (1890-ben 20%), míg a legkisebb számú a szlovákság (1890-ban 17%). S noha a századfordulón Pozsony is az elmagyarosodás útjára lépett, az első világháború idején még mindig a német volt a város lakosságának legnagyobb etnikuma. A sokszor három nyelvet (magyar, német, szlovák) is tudó és beszédébe ehhez még jiddis (a zsidó lakosság nyelve) elemeket is keverő pozsonyi őslakosságot pressburgereknek nevezték. Miután Pozsony Csehszlovákiához került, a város etnikai összetétele gyors változásnak indult. A városba jelentős számú szlovák illetve cseh lakosság költözött, a korábban magát magyarnak valló, de a szlovákokat is beszélő lakosság egy része pedig – az ezzel járó előnyök reményében – szlovák nemzetiségűnek vallotta magát. Ez eredményezte azt, hogy az 1930-as népszámlálás idején Pozsony lakosságának

csak kevesebb, mint 20%-a vallotta magát magyarnak, s a három nyelvű (szlovák–német–magyar) utcablákat, hivatali feliratokat stb. (a törvények 20%-ban szabták meg azt a határt, amely fölött a kisebbségi lakosság használhatta a hivatalos életben anyanyelvét) kétnyelvűre (szlovák–német) cserélték. A második világháború végéig azonban Pozsony így is megőrizte többnyelvű és multikulturális jellegét, ahol az utcán, a kávéházakban és a sportpályákon is teljesen természetes volt a három nyelv egymás melletti használata.

■ A két világháború közötti Csehszlovákia hivatalos ideológiája nem ismerte el külön nemzetnek a cseheket és a szlovákokat, hanem az egységes csehszlovák nemzet elvét vallották. Ennek következtében az állam hivatalos nyelve a valójában nem is létező csehszlovák nyelv volt. Csehek és a szlovákok viszonya végig megoldatlan probléma volt, hiszen a szlovákok jelentős része elutasította a csehszlovakizmus ideológiáját, és autonómiát követelt Szlovákia számára. A cseh-szlovák viszonynál is fontosabb volt a prágai kormányzat számára a szudétánémet kérdés megoldása, hiszen a mintegy 3,2 millió német a csehek után az ország második legnagyobb etnikumát alkotta. A németek többsége a cseh határ régiókban élt, de jelentős számú német élt ekkoriban Szlovákiában is: főleg Pozsonyban, a bányavárosok térségében és a Szepességekben.

1920. március 23. A pozsonyi Vigadóban tartotta első országos kongresszusát az Országos Keresztényszocialista Párt.

1920. április 18. Első ízben tartottak parlamenti választásokat Csehszlovákiában.

IRODALOM

- Angyal Béla: *Érdekvédelem és önszerveződés. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből 1918–1938.* Lilium Aurum – Forum, Galánta – Dunaszerdahely, 2002.
- Jankovics Marcell: *Hűsz esztendő Pozsonyban.* Méry Ratio, Pozsony, 2000.
- Popély Gyula: *Népfogyatkozás. A csehszlovákiai magyarság a népszámlálások tükrében 1918–1945.* Regio, Budapest, 1991.
- Popély Gyula: *Ellenszélben. (A felvidéki magyar kisebbség első évei a Csehszlovák Köztársaságban 1918–1925).* Kalligram, Pozsony, 1995.
- Szarka László: *A szlovákok története.* Bereményi, Budapest, 1995.
- Tóth László (szerk.) Filep Tamás Gusztáv (társ-szerk.): *(A cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998.* I. k. *Történelem, Szociológia, demográfia, nyelvjelődés, nyelvhasználat, a mindennapok kultúrája, egyház és vallás.* II. k. *Oktatásügy, közművelődés, sajtó, rádió, televízió.* Ister Kiadó, Budapest, 1998.

FORRÁSOK

1918. évi X. Néptörvény a Magyarországon élő ruszin (ruthén) nemzet autonómiájáról

„1. §

A Magyarországon élő ruszin (ruthén) nemzetet saját beligazgatásának, igazságszolgáltatásának, közművelődésének, vallása gyakorlatának és nyelve használatának körében mind törvényhozási, mind kormányzati tekintetben teljes önrendelkezési jog illeti meg, amelyre nézve a jelen törvényben foglalt szabályok irányadók.

2. §

Máramaros, Ugocsa, Bereg és Ung vármegyék ruszinlakta részeiből Ruszka Krajna néven autonóm jogterület (kormányzósági terület) alakíttatik.

Zemplén, Sáros, Abaúj-Torna és Szepes vármegyék ruszinlakta területeinek közjogi rendezése az általános békekötésig függőben marad.

Ruszka Krajna határait a nemzetközi békeértekezlet végleges döntéséig ideiglenesen a Magyar Népköztársaság és Ruszka Krajna küldötteiből álló vegyes bizottság állapítja meg.
[...]

Kelt Budapesten, 1918. évi december hó 21. napján.”

Magyar Törvénytár. 1918. évi törvények és néptörvények. Budapest: Franklin Társulat, 1919. 214–215.

FEDINEC CSILLA

A Csehszlovákiához került Kárpátalja (1918–1921)

Az **1918. évi X. Néptörvény** által Károlyi Mihály kormánya autonómiát biztosított az északkeleti Felvidéken az ország egyik legerősebb térségében élő ruszin népnek. A terület hivatalos neve a törvény szerint: Ruszka Krajna. 1918 decemberében felállították Budapesten a ruszka krajnai minisztériumot Oreszt Szabó vezetésével, illetve a Munkács központú autonóm terület élére kormányzóknak nevezték ki Avgusztin Stefánt, ám már 1919 januárjában megkezdődött az idegen hadseregek bevonulása a területre. Ruszka Krajna határai folyamatosan szűkültek. A **román hadsereg** fennhatósága alá került a Felső-Tisza vidéke, a **csehszlovák katonaság** pedig elfoglalta az Ung folyóig terjedő nyugati térséget, Ungvárral együtt. A katonai térnyerés tovább folytatódott a magyarországi **Tanácsköztársaság** idején, amely a tanácsállam alkotmánya által is elismert ruszin autonóm területen március–április folyamán 40 napig állt fenn, és amelynek éppen a csehszlovák és a román katonai megszállás vetett véget a régióban.

A Magyarország részéről a ruszinlakta területek helyzetének rendezésére, s így a régió megtartására, a leválás vagy az el-

csatolás elkerülésére irányuló kormányzati erőfeszítésekkel párhuzamosan más fontos törekvések is befolyásolták Kárpátalja sorsát.

Az egyik az ún. **ukrán irányzat** volt, amely a máramarosi részen tudott a legerőteljesebben működni. Az irányzat képviselőinek az volt a fő célja, hogy elérjék Kárpátaljának Ukrajnához való csatolását. 1918. novembere és 1919. májusa között Kőrösmező központtal állt fenn a Hucul Néptanács, amely a rövid életű Hucul Köztársaságot is kikiáltotta. A kísérletnek a román hadsereg bevonulása vetett véget.

A másik próbálkozás elindítója az **észak-amerikai földrész ruszin–ukrán emigrációja** volt, amely állandó figyelemmel kísérte az óhaza eseményeit. Több szervezet is létrehozta, melyek közül döntő befolyást az 1918-ban az egyesült államokbeli Homesteadben Nyikolaj Csopej elnökletével megalakult Ruszinok Amerikai Néptanácsa gyakorolt az eseményekre. A néptanács megbízásából a szervezet célkitűzéseit Gregory Zhatkovych (magyarosan: Zsatkovics Gergely) ügyvéd fogalmazta meg. A szervezet belépett a Közép-Európai Demokratikus Szövetségbe, amelynek T. G. Masaryk volt az elnöke, aláírta a független közép-európai



A Központi Orosz (Ruszin) Nemzeti Tanács, 1919



Gregory Zhatkovych

népek közös céljait megfogalmazó nyilatkozatot, majd 1918. november 12-én Scrantonban megszavazta az általa ősi ruszin területeknek tartott vármegyéknek – Szepes, Sáros, Zemplén, Abaúj, Gömör, Borsod, Ung, Bereg és Máramaros – a Csehszlovák Köztársasághoz való csatolását azzal a feltétellel, hogy a csehszlovák állam autonómiát biztosít a többségi lakosságnak, azaz a ruszinoknak. A **scrantoni döntésről** értesítették Woodrow Wilson, az USA elnökét is.

Ennek nyomán a csehszlovák kormányt képviselő Edvard Beneš és Karel Kramář Kárpátalja ügyében az 1919. január 18-án megnyíló **párizsi békekonferenciára** nem a helyi, Magyarországgal szimpatizáló vagy az ukrán irányt képviselő szervezetek, hanem az emigránsok, a Ruszinok Amerikai Néptanácsa képviselőit, közte Gregory Zhatkovychot és az akkor már Csehszlovákiához tartozó Eperjes Ruszin Tanácsának elnökét, Anton Beszkidet hívta meg. Március 12-én a párizsi békekonferencián jóváhagyólag vették tudomásul a csehszlovák követeléseket Kárpátaljára vonatkozóan. Ezt követően, 1919. május 8-án a csehszlovák megszállás alatt levő Ungváron az eperjesi, az ungvári és a huszti ruszin tanácsok közös gyűlést tartottak, amelyen megalakították a Központi Orosz (Ruszin) Nemzeti Tanácsot. A Tanács kimondta a Csehszlovákiához való „önkéntes” csatlakozást. Augusztusban a csehszlovák kormány lépéseket tett, a megszállás kezdetétől fennálló katonai közigazgatás mellett, a polgári igazgatás megszervezésére.

Ebben a helyzetben került aláírásra 1919. szeptember 10-én a **Saint-Germain-i Szerződés**, melynek értelmében a régió, azaz Kárpátalja (Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék nagyobb része) Podkarpatszka Rusz néven (a magyar nyelvhasználatban egyszerűsítve: Ruszinszkó) a Csehszlovák Köztársaság fennhatósága alá került – a népösszeírás szerint valamivel több mint 600 ezer lakossal. Ebből 370 ezren ruszinnak (orosznak, ukránnak), 102 ezren magyarnak, 80 ezren zsidónak vallották magukat; a többi nemzetiség: a román, a cseh, a szlovák, a német, a roma ennél jóval kisebb számú volt. A szerződésben Csehszlovákia kötelezte magát, hogy a területet önkormányzattal rendelkező autonóm egységként szervezi meg. E kötelezettség teljesítéséig ideiglenes Ruszin Autonóm Direktóriumot neveztek ki Gregory Zhatkovych elnökletével, aki családjával Ungvárra költözött.

1920. február 29-én megszületett a **Csehszlovák Köztársaság alkotmánya**, amely megerősítette, hogy Kárpátalja széles körű autonómiát fog kapni. Május 5-én G. Zhatkovychot, ismét ideiglenes jelleggel, azaz az autonómia megadásáig a terület kormányzójává nevezték ki. Az ideiglenesség magyarázatául többek között az szolgált, hogy a román katonaság még nem hagyta el Kárpátalját. Emiatt a régió kimaradt az 1920 tavaszán megtartott első csehszlovákiai nemzetgyűlési és szenátusi választásokból is. Ez év augusztus végére befejeződött a **román hadsereg kivonulása**, a terület státuszában azonban nem történt változás. Zhatkovychnak továbbra sem sikerült előbbre jutnia a kormánnyal folytatott tárgyalásokban, ezért kiábrándultan és csalódottan lemondott tisztségéről. 1921. május 17-én hivatalos búcsút vett Ungvártól és a nyár folyamán visszaköltözött az Egyesült Államokba.

Az elsősorban **ruszin kérdésként** jelentkező kárpátaljai politikai történésekkel párhuzamosan a magyar közösség is sajátos utat járt be.

Hosszú időt vett igénybe annak a ténynek a tudatosítása, hogy az új határok nem ideiglenes állapotot jeleznek, hanem véglegesek.



Anton Beszkid

KRONOLÓGIA

1918. július 23. Az egyesült államokbeli Homesteadben megalakult a Ruszinok Amerikai Néptanácsa.

1918. november 12. A Ruszinok Amerikai Néptanácsa elfogadta a scrantoni nyilatkozatot az „ősi ruszin területeknek” a Csehszlovák Köztársasághoz való csatolásáról.

1918. december 25. A Károlyi-kormány közzétette az 1918. december 21-én kelt X. sz. néptörvényt, melyben Ruszka Krajna néven területi autonómiát biztosított a magyarországi ruszinoknak.

1919. január Megkezdődött a csehszlovák és a román katonaság bevonulása Kárpátalja területére.

1919. január 20. A máramarosi Kőrösmezőn megalakult a Hucul Köztársaság.

1919. március 12. A párizsi békekonferencia jóváhagyólag tudomásul vette a Kárpátaljára vonatkozó csehszlovák követeléseket.

1919. március 21. – április 29. Tanácshatalom Kárpátalján.

1919. május 8. Ungváron megalakult a Központi Ruszin (Orosz) Nemzeti Tanács, amely kimondta a Csehszlovákiához való „önkéntes” csatlakozást.

1919. szeptember 10. A Saint-Germain-en-Laye-i szerződés értelmében Kárpátalját Podkarpatszka Rusz néven, az autonómia ígéretével, a Csehszlovák Köztársasághoz csatolták.

1919. november 10. Kinevezték Podkarpatszka Rusz Autonóm Direktóriumát. Elnök: Gregory Zhatkovych.

1920. február 29. Az elfogadott csehszlovák alkotmány megerősítette, hogy Kárpátalja autonómiát fog kapni.

1920. május 5. Gregory Zhatkovychot Kárpátalja kormányzójává nevezték ki.

1920. augusztus 30. Befejeződött a román katonaság kivonulása Kárpátaljáról.

1921. május 17. G. Zhatkovych kormányzó lemondott tisztségéről.

A Csehszlovákia függetlenségéről és a kisebbségek védelméről szóló szerződés (Saint-Germain-en-Laye, 1919. szeptember 10. Hatályba lépett 1920. július 16-án, a Nemzetek Szövetségének védelme alá helyezve a Nemzetek Szövetsége Tanácsának 1920. november 29-i határozatával.)

„10. cikk. Csehszlovákia kötelezi magát, hogy a Kárpátoktól délre lakó rutének területét a Szövetéséges és Társult Főhatalmak által megállapított határok között a Csehszlovák Államon belül olyan autonóm egység alakjában fogja megszervezni, amely a Csehszlovák Állam egységével összeegyeztethető legszélesebb körű önkormányzattal lesz felruházva.”

Halmosy Dénes: *Nemzetközi szerződések 1918–1945. A két világháború közötti korszak és a második világháború legfontosabb külpolitikai szerződésai.* Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Gondolat Könyvkiadó, 1983. 89–93. o.

Ruszinszkói Magyar Jogpárt: Szózat a ruszinszkói magyarsághoz!

„Új világ áll előttünk, melyhez nehez szívvel, de alkalmazkodnunk kell. Ez alkalmazkodás nem lehet sem több, sem kevesebb, mint a kötelességteljesítés. Kötelességeink teljesítése új hazánk és régi magyarságunk iránt. E kettőt összeköti a föld, melyen élünk s melyen meghalunk kell. E föld – az új helyzetben Podkarpatska Rus autonóm területe – hazánk volt s hazánknak kell az új köztársaságban is maradnia.”

Ruszinszkói Magyar Hírlap, 1920. augusztus 3.



A munkácsi gimnázium

A magyar közösség az első lépéseket a felszámolásra ítélt magyar gimnáziumi oktatás megmentése (Munkácson, Beregszászban és főleg Ungváron, ahol petíciókat fogalmaztak meg az ügyben, illetve megpróbálkoztak önerőből iskolát alapítani), valamint saját politikai szervezeteinek létrehozása érdekében tette. Ebben a korai időszakban megalakult **kárpátaljai magyar pártok:** Magyar Jogpárt, Óslakosok Autonóm Pártja, Keresztényszocialista Párt, Kisgazda-, Kisiparos és Földműves Párt. Kezdetből nagy befolyása volt a lakosságra a Csehszlovákiai Kommunista Párt magyar tagozatának.

Kárpátalja magyar lakossága az államváltást és annak következményeit sajátosan élte meg. El kellett telnie egy bizonyos időnek ahhoz, hogy ráébredjenek arra: egy új állam fennhatósága alá kerültek. A nemzetközi szerződések megkötéséig a valóságtól teljesen elrugaszkodva gondolkodtak a körülöttük zajló eseményekről. A hivatalnokok és a tisztviselők az első időszakban nem tették le a kötelező az esküt az új csehszlovák államra. A magyar értelmiség értetlenül állt szemben azzal a ténnyel, hogy megnövekedett a „ruszinok” politikai öntudata, nincs szándékukban a magyar politikára támaszkodni, saját érdekeiket önállóan akarják képviselni. Kárpátalja egészének sorsát eldöntő nemzetközi szerződések megkötése után döbrentek csak rá valóságos helyzetükre, drámaként, tragédiaként fogták fel, ami velük és anyaországgal történt. Azért, hogy könnyebben tudják elviselni a tragédiát, bűnbakot kerestek, akire a felelősséget háríthatják a történelemért. Ebbe a bűnbak szerepbe helyezték a zsidóságot. A határok megváltoztathatatlanságának

tudatosításával párhuzamosan megfogalmazták azt az igényüket, hogy ha már határ van köztük és anyaországuk között, akkor legalább legyen átjárható ez a határ, s ne vasfüggöny. (Winston Churchill 1946-ban híres fultoni beszédében először elhangzott, hogy vasfüggöny húzódik keresztül Európán.) A magyarság életében megjelent egy új vonás: megtapasztalták, mit jelent kisebbségben élni. Az Osztrák-Magyar Monarchiát sokféle nemzetiség alkotta, s az első világháborút lezáró békéket éppen e nemzetiségek elszakadásával kialakított új államok létrehozása jellemezte, illetve egy új nemzeti kisebbség – a magyarok megjelenése.



Az ungvári görög katolikus székesegyház



Az ungvári gimnázium

Tudja-e?

■ A *ruszinok* a történelmi Magyarország északkeleti Felvidékén, elsősorban Zemplén, Ung, Bereg, Máramaros vármegyékben élő szláv lakosság, akik a 14–18. század folyamán telepedtek le ezen a vidéken. A magyar történelemben 1918-ig elsősorban ruténeknek (ruthéneknek), utána ruszinoknak (ritkábban oroszoknak), 1938 után rövid ideig magyarosozoknak, majd ismét ruszinoknak nevezték őket. Nyelvük az ukránhoz áll a legközelebb, a politikai síkra terelt fő vitakérdés, hogy a ruszin nyelv a több évszázados különélés alatt önálló nyelvvé vált (lásd az orosz, az ukrán és a belorusz nyelv kialakulását az ószlávból), vagy csupán az ukrán nyelv dialektusa. 1945 után a szovjet fennhatóság alá került Szovjetunióban a ruszin mint külön nemzetiség nem létezett, ukránoknak nyilvánították őket. Az 1991 óta független Ukrajna sem ismeri el hivatalosan a ruszin nemzetiséget, szemben más országokkal, például a szomszédos Szlovákiával vagy Magyarországgal. Pontos számuk így megállapíthatatlan. A görögkeleti (pravoszláv) és a görög katolikus vallást gyakorolják.

■ A kárpátaljai ruszinokat földrajzi elhelyezkedés szerint két fő csoportra oszthatjuk: a síkföldön és a Kárpátok alacsony nyúlványain élnek a völgy-, illetve síklakók:

a dolisnyánok, a Kárpátok gerince közelében, a hegyvidéken pedig a hegylakók: a verhovinaiak. Az utóbbiak népcsoportjai: a huculok, a bojkok és a lemkek.

■ A *szlovákok* nagyobb arányú betelepítése a mai Kárpátalja területére a 18. század második felétől történt. Legnagyobb számban az első világháború után, amikor a terület a Csehszlovák Köztársasághoz került. 1938–1939-et követően a szlovákok jelentős része, főleg azok, akik 1919 után települtek a vidékre, arra kényszerültek, hogy visszatérjenek szülőföldjükre. A II. világháború után a kárpátaljai magyarok és a németek egy része szlováknak mondta magát, hogy ezzel elkerülje a megtorlást. A 2001-es népszámlálás adatai szerint 5,6 ezren élnek a területen. Jelentős részük szétszórtan, az ukránok között él, a terület nyugati részében. Második világháború idején és a szovjet időszakban nem volt szlovák nyelvű oktatás. A helyzet Ukrajna függetlenné válása, 1991 után változott meg. Az ungvári egyetemen szlovák tanszéket is nyitottak. A szlovákok etnikai öntudatának megőrzésében jelentős szerepet játszott és játszik a vallás. A múltban a szlovákok majdnem kizárólag a római katolikus egyházhoz tartoztak. Többségük ma is római katolikus, de vannak közöttük görög katolikusok és protestánsok (lutheránusok) is.

IRODALOM

Angyal Béla: Magyar szervezetek és mozgalmak Csehszlovákiában 1918–1921. 1–2. r. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2000. 1. sz. 3–28.; uo. 2000. 2. sz. 67–84.

Fedinec Csilla: Kárpátalja anno (közigazgatási vázlat). *Pánsíp* 1999. 30–38.

Fedinec Csilla: *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944*. Nostra Tempora 7. Fórum Intézet, Lilium Aurum Könyvkiadó, Galánta – Dunaszerdahely, 2002.

Fedinec Csilla: Államfordulat a hétköznapokban (Ungvár 1918–1920). In: Fedinec Csilla (szerk.): *Nemzet a társadalomban*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2004. 105–115.

Kobály József: Kárpátaljai rutének. Mítosz és valóság. *Dunatáji Figyelő* 1992. 2. sz. 38–40.

Szarka László: Keleti Svájc – Illúzió vagy utópia? A Károlyi-kormány nemzeti minisztériumának működése. In: Zeidler Miklós: *Trianon*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 755–764.

Tóth István: Ruszin autonóm törekvések és Trianon. *Forrás* 1997. 5. sz. 46–54.

Udvari István: Ruszinok. In: Ács Zoltán (szerk.): *Együtt élő népek a Kárpát-medencében*. Auktor Könyvkiadó, Budapest, 1994. 177–199.

*

Deschman Alajos: *Kárpátalja emlékei*. Tájak-körök-múzeumok könyvtára. Budapest, 1990.

Krúdy Gyula: *Havasi kürt. Ruszin-Krajna kistükre*. [1919] Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 2001.

Olbracht, Ivan: *Átok völgye. Nikola Suhaj, a betyár*. Generál Press Kiadó, Budapest, [2005].

Az Újvidéki Nagy Nemzetgyűlés november 25-én hozott határozatából.

„I.
Kérjük a testvéri Szerbia kormányát, hogy a békekongresszuson képviselje érdekeinket.

Csatlakozunk a Szerb Királysághoz, amely eddigi működésével és fejlődésével garantálja a szabadságot, jogegyenlőséget, a minden irányú haladást, nemcsak a mi részünkre, hanem a velünk élő összes szláv és a nem szláv népeknek is. [...]

[...] A határainkban megmaradó nem szerb és nem szláv népeknek biztosítatnak mind ama jogok, amely jogok által mint kisebbség nemzeti létüket megőrizni és fejleszteni óhajtják. [...]

II.
Bánát, Bácska és Baranya az entente Balkán hadserege által megállapítandó határokon belül a mai napon, 1918. évi november 12/25-én Újvidéken megtartott népgyűlésen a nemzeti önrendelkezés magasztos elvei alapján Magyarországtól úgy államjogi, valamint politikai és gazdasági tekintetben elszakadottnak hirdeti ki magát.”

Hivatalos Újság. A Nép-kormány lapja. Novi Sad, 1918. december 8/21. 1. évf. 1. sz.

Tary Endre, Szabadka volt rendőrkapitányának 1920. május 21-én kelt jelentése a belügyminiszternek a városban uralkodó állapotokról.

„A szerbek által megszállott Szabadkán a magyarság helyzete a megszállás napja óta fokozatosan súlyosbodott [...]

Az utcán magyarul beszélőket lépten nyomon inzultálják; az összes magyar egyesületeket feloszlatták, a vagyonukat zár alá vették. [...] A „Sokol” egyesületnek szabadkai szláv elemekből összeverődött tagjai katonai támogatással felvonulásokat rendeznek, s ily tüntetések alkalmával „vesszenek a magyarok” kiáltások mellett a magyar kereskedők kirakatait beverik [...] A város

A. SAJTI ENIKÓ

A Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz került magyarok (1918–1921)

1918. október 29-én a **Zágrábi Nemzeti Tanács** (Szlovének, Horvátok és Szerbek Nemzeti Tanácsa) kimondta elszakadását Ausztria-Magyarországtól és kikiáltotta a **Szerb-Horvát-Szlovén Államot**, november 24-én pedig a Vajdaság nevében is kimondta a délszláv földek egyesülését. Az **Újvidéki Nagy Nemzetgyűlés** az Újvidéki Szerb Nemzeti Tanács javaslatára, az egyesülés módja körül Zágrábbal kialakult vita miatt november 25-én külön is kimondta a Bánát, a Bácska és Baranya Magyarországtól történő elszakadását és a Szerb Királysághoz történő csatlakozását. A gyűlés nem tükrözte a Vajdaság nemzetiségi összetételét: a 757 küldöttből 750 volt szláv (578 szerb, 84 bunyevác, 62 szlovák, 21 ruszin, 3 sokác, 2 horvát), míg a németeket 6, a magyarokat pedig mindössze 1 küldött képviselte. Jaša Tomićnak, az Újvidéki Nemzetiségi Tanács vezetőjének javaslatára a gyűlés külön határozatot hozott a nem szláv népek kisebbségi jogainak biztosításáról.

1918. december 1-jén Belgrádban ünnepélyesen bejelentették a **Szerb-Horvát-Szlovén Királyi Állam** megalakulását, ame-

lyet az 1921-es alkotmány elfogadása után Szerb-Horvát-Szlovén Királyságnak neveztek.

A Károlyi-kormány 1918. november 13-án aláírta a **belgrádi katonai konvenciót**, azaz a fegyverszünetet. A belgrádi katonai konvenció szentesítette a Délvidék szerb hadsereg által történő katonai megszállását. A konvenció értelmében a magyar kormánynak ki kellett ürítenie a Szamos felső folyásától keletre, a Marostól délre eső erdélyi és bánáti területek, valamint a Szeged-Baja-Pécs-Varasd vonaltól délre eső területeket. Emellett szerb megszállás alá került Pécs városa, Baranya egy része, illetve Baja és környéke is, amely területeket a békeszerződés értelmében a szerb csapatok csak némi huzavona után, 1920. augusztus 24-én ürítették ki. A Muravidékre ugyan nem vonatkozott a konvenció, ennek ellenére a szerb katonák egy rövid ideig ide is bevonultak, a Muraközt pedig 1918 decemberétől egy horvát különítmény tartotta megszállva. A Bánátban csak 1919. február 20-án tudta a szerb katonai parancsnokság átvenni a hatalmat a Bánáti Nemzeti Tanácstól, amely e vitatott terület jövőjét egy francia ellenőrzés alatt álló **autonómia** keretei között képzelte el.



A Szerb-Horvát-Szlovén Királyság kikiáltása Zágrábban, 1918. október 29.



Az új királyság katonái a zágrábi Jellačić téren

A belgrádi katonai konvenció a szerbek által megszállt területek közigazgatását továbbra is a „helyi szervek” hatáskörében hagyta. A békekötésig a közigazgatásnak továbbra is magyar kézben kellett volna maradnia. Az újvidéki Nagy Nemzetgyűlés által megválasztott Nagy Nemzeti Tanács viszont a közigazgatási feladatok ellátására létrehozott egy új, **szerb regionális közigazgatási szervet** (népkormány), a **Bánát, Bácska, Baranya Nemzeti Igazgatóság** (Narodna uprava za Banat, Bačku, i Baranju), amelynek elnöke Joca Lalošević lett. A Nemzeti Igazgatóságot az új állam ideiglenes közigazgatását szabályozó, azt centralizáló királyi rendelet megjelenése után, 1919. március 11-én megszüntették. Ettől kezdve az SzHSz Királysághoz csatolt délvidéki területek igazgatását közvetlenül Belgrádba helyezték át, és a belügyminisztérium egy önálló osztálya, az ún. Bácska, Bánát, Baranya ügyosztály hatáskörébe utalták.

1919. szeptember végéig, hasonlóan a többi elcsatolt területekhez, a magyar kormányok nyílt ellenállásra biztatták a délvidéki tisztviselőket. Arra szólították fel őket, hogy csak Budapestnek engedelmességen és tagadják meg az új állam által megkövetelt hivatali eskü letételét. Ezt az álláspontot már a trianoni békeszerződés előtt módosította a Friedrich-, illetve a Huszár-kormány, és tudomásul vették az elcsatolt területek tisztviselőinek „látszólagos beilleszkedését”. A délvidéki magyarok és az új délszláv hatalmai szervek viszonyát azonban komoly konfliktusok kísérték.

A Nemzeti Igazgatóság, a belgrádi katonai konvenció előírása ellenére, azonnal megkezdte a magyar főispánok, alispánok, polgármesterek, jegyzők, a megyei és községi **tisztviselők elbocsátását**, és helyükbe szakképzetlen, de „államhűségi” szempontból megbízható, gyakran korrupt, főként szerb tisztviselőket ültetett. A régi, magyar bírák,



Újvidék 1920 körül

KRONOLÓGIA

1918. október 29. A Zágrábi Nemzeti Tanács kimondta elszakadását Ausztria-Magyarországtól és kikiáltotta a Szlovének-Horvátok-Szerbek Államát.

1918. november 13. A Károlyi-kormány és az antant aláírja a belgrádi katonai konvenciót.

1918. november 25. Az Újvidéki Nagy Nemzetgyűlés kimondta a Bácska, Bánát és Baranya Magyarországtól történő elszakadását és a Szerb Királysághoz történő csatlakozását.

1918. december 1. A Szerb-Horvát-Szlovén Királyi Állam kikiáltása (1921-től Szerb-Horvát-Szlovén Királyság.)

1919. február 20. A szerb hadsereg átveszi a hatalmat a Bánáti Nemzeti Tanácstól.

1919. március 11. Megszüntették a Bánát, Bácska, Baranya Nemzeti Igazgatóságát.

1919. december 5. Az SzHSz Királyi Állam aláírja a nemzetközi kisebbségvédelmi szerződést.

1920. április 16. Megkezdődik a szabadkai vasút igazgatóság magyar vasutasainak sztrájkja, amely négy napig tartott.

1920. augusztus 24. A szerb csapatok megkezdik a trianoni szerződés ellenére megszállva tartott bajai háromszög, valamint Pécs és környékének kiürítését.

1921. június 28. A Szerb-Horvát-Szlovén Királyság parlamentje (szkupstina) elfogadja az ország új, ún. vidovdani, azaz Vid-napi alkotmányát.

1922. július 26. A jugoszláviai magyarok optálási jogának (az állampolgárság megválasztásának joga) lejárt. Akik nem akartak áttelepülni Magyarországra, azok ettől kezdve gyakorolhatták jugoszláv állampolgári jogukat.

képe külsőleg teljesen átalakult, egyetlen magyar címtábla nem látható, a város külső képe viszont utókrözi a balkáni megszállók hű képmását, mindenütt piszok, rendetlenség, s Szabadka külső képe inkább emlékeztet Úszkübre [Szkopje], mint egy szépen fejlődésnek indult magyar vidéki városra.”

Romsics Ignác (főszerk.): *Magyarok kisebbségben és szórványban. A Magyar Miniszterelnökség Nemzeti és Kisebbségi Osztályának iratai, 1919–1944.* Teleki László Alapítvány, Budapest, 1995. 425–426.

Dr. Steuer Görgy államtitkár 1920. július 31-i jelentése a Nemzeti Kisebbségek Minisztériumához a szerbek által megszállt Bajáról

„A polgárságra most már harmadikban rónak ki irtózatot adókat, amelynek behajtása ezeknek teljes vagyoni romlását idézi elő. [...]

A város polgármestere dr. Vojnics Ferenc nyolc hónapja sínylődik minden komoly ok nélkül valjevói rabságban. 21 tisztviselő és volt tiszt Szabadkán sínylődnek hat hónapja nehéz rabságban, piszkos, férges, szűk cellákban, egy ágyon hárman is kénytelenek aludni. Hazaárulásnak minősítik a megszállók ezen szerencsétlen véreinknek azt az akcióját, illetve csak előzetes beszélgetésüket, hogy a szerbek kivonulása esetén a bajai kommunista csőcselék fenyegető egyéni akciói ellen „polgárőrségbe” szervezkedjék a polgárság, nehogy megismétlődhessenek az 1918. novemberi Károlyi forradalom gyásznapjai, amikor november 2-án majdnem az összes üzletet kifosztotta a csőcselék és az életbiztonság is veszélyeztetve volt.”

Magyar Országos Levéltár (MOL) A miniszterelnökség központilag iktatott és irattározott iratai. A II. osztály iratai. K-26–1920-XLI-994–7645.



Szabadka 1920 körül

ügyesek engedetlensége miatt a polgári peres ügyek vitelére kezdetben szerb **katonai bíróságokat** állítottak fel. Bevezették a cenzúrát, betiltották a magyar nyelvű színházak működését, a magyar nyelvű filmek vetítését, a „megbízhatatlan elemek” összejöveteleit, beleértve a családi összejöveteleket is. **Kijárási tilalmat** vezettek be, rendőri felügyelet alá helyezték az osztrák-magyar hadsereg volt tisztjeit, és tömegesen, minden vagyonuktól megfosztva dobták át a határon a hűségesküvet megtagadó tisztviselőket, tanítókat és tanárokat. Nem volt ritka a helyi lakosság és szerb katonaság közötti fegyveres összetűzés sem.



A szabadkai vasútállomás épülete

Az 1920 márciusában a belgrádi kormány a Délvidéken is elrendelte az **újoncok behívását**. A Bácskában és a Bánátban a helyi német és magyar lakosság tömegesen tagadta meg a bevonulást, és emiatt több helyen **fegyveres összetűzésre** is sor került a helyi lakosság és a szerb katonaság között. Torzán (Torž, Torschau) például 15 halottja és 20 sebesültje, Zombor (Sombor) közelében pedig 10 halottja és 20 sebesültje volt az összecsapásnak. A rend fenntartása érdekében a hatóságok több helyen **tűzokat** szedtek. Az 1920. áprilisi vasutassztrájk letörése érdekében a szabadkai vasút igazgatóság **magyar vasutasainak mintegy kétharmadát elbocsátották**. A sztrájk idején támadás érte a szabadkai rendőrséget is, amelynek két halálos áldozata volt.

A délszláv államhatárai az 1919–1920-ban megkötött békeszerződések és határegyezmények révén alakultak ki. A Magyarországgal kötött **trianoni békeszerződés** révén Horvát-Szlavónország nélkül Magyarországtól **a délszláv államhoz csatoltak** 20 551 km-t (Muravidék, baranyai háromszög, Bánát egy része, Bácska) 1 509 295 lakossal, ebből az 1910-es magyar népszámlálás adatai szerint 30,3% volt magyar. Az 1921-es jugoszláv népszámlálás szerint a Magyarországtól a délszláv királysághoz került területeken 467 658 magyar élt, ebből 378 107 fő a Vajdaságban, azaz a Bánátban, a Bácskában és Baranyában. Az SzHSz Királyság területéről 1918 és 1924 között **44 903 magyart utasítottak ki, menekült el, vagy települt át (optált)** Magyarországra.

A magyar iskolahálózat leépítése rögtön a szerb csapatok bevonulása után elkezdődött. A hűségeskü megtagadására hivatkozva tömegesen bocsátották el a tanítókat, taná-

rokat. 1920-ra sikerült kiterjeszteni a Délvidékre a **szerb elemi és középfokú állami iskolai rendszert**, megszüntették a szabadkai tanítóképzőt is. Az államosítás a korábbi magyar oktatási hálózat, a községi, a felekezeti és magán iskolák teljes felszámolását jelentette, beleértve a délvidéki szerb felekezeti iskolákat is.

A **Szerb-Horvát-Szlovén Királyság 1921. június 28-án elfogadott alkotmányának** (az ún. vidovdáni, azaz Víd-napi alkotmány) 16. cikkelye biztosította „a más fajhoz tartozó és más nyelvet beszélő állampolgárok” anyanyelvi oktatását az elemi iskolákban. Az alkotmány szerint a gyermekeket „az állami öntudat és a nemzeti egység” szellemében kellett nevelni, ezért a magyar nemzeti tárgyak minimumát is eltörölték az iskolákban. Még 1920-ban Svetozar Pribičević művelődési miniszter az ún. **névelmezési rendelettel** korlátozta a magyarok anyanyelvi oktatáshoz való jogát, amely az alkotmány elfogadása után is érvényben maradt. Ettől kezdve egészen 1938-ig a szülők és a nagyszülők neve alapján egy bizottság döntötte el, ki iratkozhat be magyar tannyelvű osztályba. A rendelet eleve megtiltotta a németek és zsidók magyar tagozatra történő beíratását.

1918 őszétől megkezdődött a gazdasági élet nacionalizálása, az **„idegen” vagonok zár alá helyezése**, és egy máig ismeretlen rendeletre hivatkozva a helyi magyar tulajdonosokat is arra kötelezték, hogy vállalatuk igazgató tanácsába „megbízható szerbeket” válasszanak.



A szabadkai Tanítóképző épülete

Jugoszlávia némi huzavona után, az osztrák békeszerződés kapcsán, 1919. december 5-én deklarálta, hogy elfogadja a **nemzetközi kisebbségvédelmi szerződést**. Ennek értelmében vállalta, hogy az ország területén élő kisebbségek számára, kivéve az albánokat és macedónokat, biztosítja az anyanyelvi oktatást az elemi iskolákban, illetve ehhez megfelelő támogatást biztosít az állami költségvetésből. A szerződés tartalmazta magyarok optálási jogát is. Az optálási jog lejártáig, azaz 1922. július 26-ig a jugoszláviai magyarok **nem gyakorolhatták állampolgári jogukat**. Nem vehettek részt az 1921-es alkotmányozó nemzetgyűlési választásokon, és nem hozhattak létre sem gazdasági, sem politikai, sem pedig kulturális szervezeteket.

IRODALOM

Arday Lajos: A horvátországi magyarok története. (vázlatos áttekintés). In: Arday Lajos (szerk.): *Fejezetek a horvátországi magyarok történetéből*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 1994. 9–42.

A. Sajti Enikő: Impériumváltás a Délvidéken 1918–1920. *Limes*, 2005. 1. sz. 7–19.

Csuka János: *A délvidéki magyarság története 1918–1941*. Püski, Budapest, 1995. 5–47.

Damjanovné Zimmer Sarolta *emlékiratai. Így éltünk Szabadkán*. Közrea., jegyz.: Jadranka Damjanov. Bookmaker Kiadó, Budapest–Zágráb, 2003. 243–319.

Göncz László: *A muravidéki magyarság 1918–1941*. Lendva, 2001. 5–116.

Kalapis Zoltán: *Életrajzi kalauz*. I–III. Fórum Könyvkiadó, Újvidék, 2002.

Szűcs Emil: *Az elmerült sziget. A baranyai szerb-magyar közvélemény. Pannónia Könyvek*. Pécs, 1991.

Tudja-e?

■ A *Délvidék* a magyar köznyelvben és a történelmi terminológiában azokat a területeket jelenti (Horvátország nélkül), amelyek 1918 után jugoszláv államhoz csatoltak (Muravidék, baranyai háromszög, Bácska, Bánát). A *Vajdaság (Vojvodina)* elnevezés történetileg a magyarországi szerb nemzetiség 19. századi autonómia törekvéseihez és részleges eredményeihez kötődik. A Szerb Vajdaság 1849 és 1860 között állt fenn. 1945 után a Vajdaság Autonóm Tartományhoz a baranyai háromszög, a Bácska, a Bánát mellett hozzá tartozott a Szerémség is.

■ A mai *délszlávok* ősei az 5. század közepétől jelentek meg a Balkánon. A mai Magyarországon fellelhető legkorábbi nyomaik az 5. század közepétől vannak. A szerbek tömeges Magyarországra vándorlása I. Lipót osztrák császár törökellenes harcaihoz és Magyarország török alóli felszabadulásához kapcsolódik. A „nagy vándorlásra” 1690 őszén került sor Arsenije Čarnojević ipeki (Peć) pátriárka vezetésével, amikor mintegy negyvenezer család menekült a törökök elől Magyarország területére. Szentendrén ekkor mintegy 8000 szerb telepedett le.

Kiáltvány a világ népeihez!

(Lajtabánság kikiáltása)

„A nemzetek önállósága elvének hangoztatásával diktált trianoni béke megkérdésünk és meghallgatásunk nélkül a legyőzött Ausztria kommunistáinak koncául akarja dobni ezeréves egyetértéssel kezünkben tartott területünket.

Ezen erőszakolt átcsatolás ellenkezik a joggal és igazsággal, mert önrendelkezési jogunkat figyelmen kívül hagyja, mert a legyőzött érdekében sújt bennünket.

Mélyen sérti nemzeti önérzetünket és történelmi hagyományainkat, amelyek évszázadokon át Ausztria gyűlöletében testvériségbe forrasztották a hazájukat egyformán szerető magyar, német és horvát polgártársainkat.

A végből, hogy nyílt, igazságos és becsületes nemzetközi összeköttetéseket tarthassunk fenn, hogy a szabad népek kölcsönös érintkezésben az igazság uralmát és mindennemű nemzetközi kötelezettségek lelkiismeretes tiszteletben tartását biztosíthassuk, fegyvert fogtunk s most egyetlen ellenség sincs ősi földünkön.

Kívívott szabadságainkat megtartandó és biztosítandó a trianoni békeokmány 27. cikkének 1. pontja értelmében a kiürített területek és lakosainak függetlenségét, önállóságát és semlegességét kikiáltjuk s a Lajtabánságot megalakítjuk [...] Kelt Felsőőrön 1921. évi október hó 4-én.”

Zsiga Tibor: *Horthy ellen a királyért.* Gondolat Kiadó, Budapest, 1989. 130.

GERHARD BAUMGARTNER

A burgenlandi magyarság az első világháború végétől a soproni népszavazásig (1918–1921)

Az osztrák és a magyar köztársaság kikiáltása után a győztes hatalmak az utódállamokkal való tárgyalásokon Moson, Sopron és Vas vármegye nyugati részének Ausztriához való csatolását kezdeményezték, annak ellenére, hogy ez a térség nem is szerepelt az új Osztrák Köztársaság eredeti területi követelése között.

A későbbi Burgenlandot többségében németek (75,1%), horvátok (15,2%) és magyarok (8,4%) lakták. A **magyar anyanyelvű lakosság** eloszlása az Ausztriához csatolt területen meglehetősen egyenetlen volt. Többnyire vegyesen vagy szórványban éltek, összefüggő magyarlakta területről csak a Felső-Őrségben (Oberwart) és a nezsideri (Neusiedel) járás keleti részén beszélhetünk. Az 1920-as népszámlálás szerint Burgenlandban 24 867 magyar anyanyelvű ember élt. A magyarok létszáma csupán a Vas megyétől elcsatolt falvakban haladta meg a tízezer főt, azonban arányuk itt csak a 8%-ot érte el. A magyarok aránya a Moson megyétől elcsatolt területen volt a legmagasabb: 14,3%. A legmagasabb arányban a magyarok a későbbi tartományi fővárosban, Eisenstadt/

Kismartonban éltek (35,0%). A legjelentősebb magyar településnek Felsőőr számított 3 138, Alsóőr 1 230 és Kismarton 1 020 magyar anyanyelvű lakossal. Összesen 53 településen élt 100 főnél nagyobb magyar közösség. A valósághoz jobban közelítő képet kapunk, ha nem csak az anyanyelvi arányszámokat vizsgáljuk, hanem a magyarul tudókat is figyelembe vesszük. A nezsideri és a felsőpulyai járásban, valamint Kismarton és Ruszt városában abszolút többséget alkottak a magyarul (is) tudók, egész Burgenlandot tekintve ez az arány elérte a 35,1%-ot – azaz minden harmadik ember tudott magyarul (78 686 fő).

A burgenlandi lakosság többsége (67,7%) földműveléssel foglalkozott, az iparban 16,2%, a kereskedelmi és hitelszférában 1,9%, a bányászatban és kohászatban 1,2%, közszolgálatban és szabad foglalkozásokban 1,8%, a véderőnél 1,6% és a közlekedésben 1% dolgozott. Egyedül a Sopron környéki Lajtaújfalun volt egy jelentősebb bányauzem 549 és egy cérnagyár 603 alkalmazottal.

A burgenlandi **németajkú lakosság önszerveződése** már 1918 novemberében,



A pinkafői kálváriatemplom

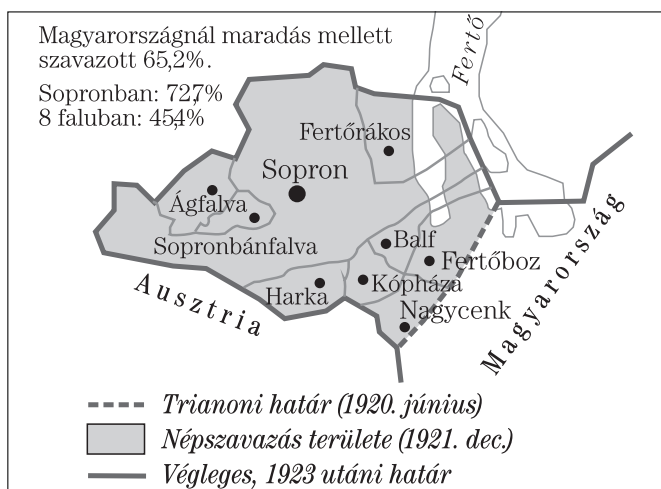


Az Erdődy Tamás vezette szabadcsapat Vörösvárnál, 1920

a Nyugat-magyarországi Német Néptanács Mattersburg/nagymartoni létrejöttével megkezdődött, amihez később kétszáz település csatlakozott. Egy hónappal később, szintén Mattersburg/Nagymartonban, osztrák szociáldemokrata kezdeményezésre kikiáltották a Heanzenland Szabad Köztársaságot, hogy ezzel a terület Ausztriához csatolását segítsék. Az 1919. januári soproni Német Néptanác résztvevők területi autonómiát követeltek a magyar kormánytól – ezt a magyar kormány 10 nappal később törvényben is rögzítette. E törvény a németlakta területek számára létrehozta az úgynevezett Német Kormányzóságot (Deutsches Gouvernement), melyben kulturális autonómiát biztosítottak a németek számára.

Az 1919-es **Saint Germain-i békeszerződés** Burgenland területét Ausztriához csatolta, s ezt Magyarországnak az 1920-as trianoni békeszerződésben el kellett ismernie. Az osztrák kormány e területen 1921-ben új tartományt hozott létre a Burgenland törvénnyel, noha magát a területet nem tudta rögtön átvenni. A Tanácsköztársaság leverése után Magyarországon Horthy Miklós

kormányozott, mindazonáltal voltak legitimista körök, amelyek IV. Károly visszatérését várták. Az egyik ilyen legitimista gócpont a Vas vármegye nyugati részén fekvő Rotenturm/vörösvári Erdődy-kastély volt. A legitimista csoportok kulcsszerepet játszottak 1921-ben a bevonuló osztrák erők elleni harcban. Az első ütközet az osztrák rendőrség és az önkéntes szabadcsapatok között a határmenti Pinkafeld/Pinkafőn zajlott, és szeptember folyamán a magyar szabadcsapatok egész Burgenland területéről kiűzték az osztrák alakulatokat. Október 4-én Oberwart/Felsőőrön kikiáltották Lajtabánságot mint független államot. Ezt követően tárgyalások kezdődtek az osztrák és a magyar állam



A soproni határkijelölés és népszavazás

KRONOLÓGIA

1918. október 21. Összeült a Német-Ausztriai Ideiglenes Nemzetgyűlés.

1918. november 10. Megalakult a Nyugat-magyarországi Német Néptanács Mattersburg/Nagymartonban.

1918. november 12. Kikiáltották az Osztrák Köztársaságot.

1918. december 6. Megalakult Heanzenland Szabad Köztársaság Mattersburg/Nagymartonban.

1919. január 19. Német Néptanác tartott Sopronban, melyen autonómiakövetelésekkel álltak elő.

1919. január 28. Megjelent a VI. Néptörvény a magyarországi németek önrendelkezési jogának gyakorlásáról.

1919. augusztus 21. Megjelent a 4044. M. E. sz. rendelet a nemzeti kisebbségek egyenjogúságáról.

1921. január 25. Megjelent az osztrák Burgenland törvény.

1921. augusztus 28. Pinkafői ütközet a magyar szabadcsapatok és az osztrák erők között.

1921. szeptember 4–5. Kirchschlagi ütközet a magyar szabadcsapatok és az osztrák erők között.

1921. szeptember 8. Ágfalvi ütközet a magyar szabadcsapatok és az osztrák erők között.

1921. október 4. Lajtabánság kikiáltása.

1921. október 13. Velencei jegyzőkönyv.

1921. november 4. Lajtabánság megszűnése.

1921. november 26. Osztrák csapatok bevonulása Burgenlandba.

1921. december 14–15. Soproni népszavazás.

SOPRON MAGYAR KINCS!

„Sopron magyar kincs, ezer éve az!
Hozza ne nyuljon semmiféle gaz!
Ha elrabolják, víjja vissza kard!
Sopron magyar kincs! Ne bántsd a magyart!

Alt Ödenburg, du edle Perle,
Bist unser schon seit tausend Jahr!
Und rauben dich uns lose Kerle
– Davor Gott uns und sie bewahr´ –
Von unserm Fleisch und Blut ein Stück:
Die blanke Waffe nimmt´s zurück!”

Kétnyelvű propagandaszöveg a soproni népszavazás előtti időszakból. Soproni Levéltár, 1921.

Somogyári Gyula: Soproni dal

„Ó zúgott erre száz vihar
egy ezredéven állat
és híven állt a férfikar
s a régi, büszke várfal.
Hát csüggedetlen nézd a bajt,
ha tűz, ha kard, ha jég ver,
Sopron csatáz, Sopron kitart
és győz is nagy hitével!

Apáink forró vére folyt
ez istenadta rögre,
de szolgasorba nem hajolt
s magyar maradt örökre.
Mert rendületlen volt a kard,
A bástya és a lélek,
Sopron csatáz, Sopron kitart,
és véle győz az élet!”

www.w3sopron.hu/nepszavazasi1921/versek

A röpcédula szövege:
A hazugság áradata terjed!
A magyarok Ausztriáról terjesztett hazugságaik révén akarják Sopronban megmenteni elveszett ügyüket! Ne higgyetek nekik! Menjetekek el a felszabadított Burgenlandba, s lássátok magatokat, hogy a magyar koronát Ausztria az éppen adott napi árfolyamon váltja. A közlekedés és a kereskedelem teljesen szabad!

között, melyek eredményeképp október 13-án a velencei jegyzőkönyvben megállapodtak abban, hogy Magyarország megszűnteti a szabadsapatok támogatását, Ausztria pedig beleegyezik a Sopronról és nyolc környező faluról kiírandó népszavazásba.

1921. november 26-án az **osztrák csapatok** bevonultak Burgenlandba és átvették a közigazgatást. Az 1921. december 14–15-re kiírt népszavazás előtt az osztrákok kivonultak Sopronból és annak környékéről. A népszavazásban a lakosság 72,8%-a Magyarország mellett voksolt. A város és a nyolc falu Magyarország területén maradt. A népszavazási eredményekhez hozzájárult, hogy egyfelől Sopron evangélikus többségű város volt (szemben a színtiszta katolikus Ausztriával), másfelől gazdaságilag szorosan kapcsolódott a magyar részekhez. Sopronban a magyar ajkú lakosság mellett a németajkú lakosság – a Ponzihertnek nevezett zöldségtermelők és boros gazdák – többsége is Magyarországra szavazott 1921-ben. A város ezért kapta a Civitas fidelissima (A leghűségesebb város) elismerést a magyar kormánytól.

Az Ausztriához került területeken semmiféle átfogó magyar **kisebbségi önszerveződés** nem jött létre. Csak a magyar településeken találhatunk kultúregyleteket, melyek azonban már a 19. század végétől működtek, mint például az 1890-ben alapított Alsóöri Olvasókör, vagy az 1899 óta fennálló Református Ifjúsági Olvasókör. Az 1918 utáni Ausztria



A soproni népszavazás előtt terjesztett plakát, 1921. „Ne higgyetek a hízalgő daloknak! Szavazatok német módra!

területén korábban ezek mellett csak Bécsben és Grazban működött magyar kultúregylet. A legrégebbi az 1864-ben alapított bécsi Magyar Olvasókör volt és az 1888-ban indult Grazi Magyar Kultúregyesület.



A soproni népszavazás előtti röpcédula, 1921



A Lajtabánság állam által kiadott bélyegek



Sopron átadása

Tudja-e?

■ *Ponzihter, Heanzen* = Az egykori nyugat-magyarországi németeket sajátos tájszólásuk miatt *Heanzen*-nek nevezték. A szó eredete ismeretlen. A nyelvük a *heanzisch*, abban különbözik a többi ausztriai nyelvjárástól, hogy ahol az osztrák általában *ua*-t ejt, ők *ui*-t, például Stájerországban a kislfiút (irodalmi németben: Bub) *Bua*-nak hívják, Burgenlandban *Bui*. A *Heanzen*-ekhez tartoztak a soproni úgynevezett *Ponzihter*-ek is. A szó *Bohnenzüchter*-t, babtermesztőt jelent, és arra utal, hogy a soproni németek zöldségtermesztéssel foglalkoztak, és még a szőlőbe is babot ültettek a tőkék közé.

■ *Gradiscanski Hrvati* = Az egykori nyugat-magyarországi térség második nagy népcsoportja a horvát volt. Őket az 1920-as évek óta *Gradiscanski Hrvati*-nak (gradistyei horvátoknak) szokás nevezni, amely horvátul szó szerint burgenlandi horvátot jelent. A horvátok a 15. század elején érkeztek a mai Horvátország és Bosznia területéről, amikor a magyar főurak a törököktől menekülő lakosságot az ottani uradalmaikból a nyugat-magyarországiakba telepítették át.

IRODALOM

Éger György: *A burgenlandi magyarság rövid története*. Anonymus kiadó, Budapest, 1991.

Lökkös János: *Trianon számokban. Az 1910. évi magyar népszámlálás anyanyelvi adatainak elemzése a történeti Magyarországon*. Püski Kiadó, Budapest, 2000.

Ormos Mária: *Civitas fidelissima. Népszavazás Sopronban 1921*. Gordiusz Kiadó, Győr, 1990.

Seper Károly: *Alsóőr történetéből. Írások, emlékek és szájhagyomány*. Alsóőri Otthon, Alsóőr /Unterwarter Heimathaus, Unterwart/1988. 38–39.

Szoták Szilvia: *Az ausztriai kisebbségek nyelvi jogai – különös tekintettel a magyar kisebbségre*. In: Nádor Orsolya–Szarka László (szerk.): *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003. 204–217.

Turbuly Éva (szerk.): *„Magyarok maradunk!” 1921–1996*. Konferencia a soproni népszavazásról, 1996. december 12. A Soproni Szemle Kiadványai. Új sorozat 20. Sopron, 1997.

Zsiga Tibor: *Burgenland vagy Nyugat-Magyarország? / Burgenland oder Westungarn? Burgenlandi Magyar Kultúregyesület, Oberwart/Felsőőr 1991*.

FORRÁSOK

Papp-Váry Elemérné: *Hitvallás. Magyar Hiszekegy (1920)*

„Hiszek egy Istenben,
Hiszek egy Hazában,
Hiszek egy isteni örök
igazságban,
Hiszek Magyarország
feltámadásában.
Ámen.”

Zeidler Miklós: *A magyar irredenta kultusz a két világháború alatt*. TLA, Budapest, 2002. 52.

Rothermere lord: Magyarország helye a nap alatt

„Kelet-Európa nem más, mint sok kis Elzász-Lotharingia. Amikor 1871-ben a frankfurti béke leszakította ezt a két ikertartományt Franciaországtól, elkerülhetetlenül tette az újabb háborút. Nagyobb méretekben ugyanezt a baklövést követték el az Osztrák-Magyar Monarchiát felosztó békeszerződések is. Döntéseik nyomán elégedetlen nemzeti kisebbségek jöttek létre Közép-Európa fél tucat országában, melyeknek bármelyike gyújtópontja lehet egy újabb világégésnek. A Közép-Európa térképét átrajzoló három szerződés közül az utolsó és legszerencsétlenebb a trianoni, amit Magyarországnak 1920. június 4-én kellett aláírnia. Ahelyett, hogy egyszerűsítette volna a nemzetiségek amúgy is meglevő szövénységét, még tovább bonyolította azt. [...] A kisantant tehát gyorsan veszít nemzetközi értékéből. Az ilyenfajta szövetségek maguk is veszélyeztetik a világbékét, ha tovább maradnak fent, mint ameddig szükség van rájuk. Ebben a hónapban lesz hét éve, hogy aláírták a trianoni szerződést, és azok akik a legjobban ismerik Közép-Európát, kezdik felvetni, hogy nem lenne-e bölcs dolog átfogalmazni a szerződés nyilvánvalóan hibás pontját a meglevő nyugodtabb légkörben. [...] Ilyen viszonylag kis változtatásokkal újra lehetne egyesíteni kétmillió magyart az anyaországgal abból a hárommillióból, akiket a trianoni béke idegen fennhatóság alá helyezett.

BÁRDI NÁNDOR

Magyarország és a magyar kisebbségek az 1918 utáni első években: a magyar külpolitika revíziós céljainak megfogalmazása, a kisebbségi kultúra és politika támogatása

A tárgyalt időszak az első világháborút lezáró nagyhatalmi tárgyalások békefeltételével való szembenézésétől (1920. január), Magyarország gazdasági, társadalmi és nemzetközi konszolidációja után a békés revízió meghirdetéséig (1928), illetve Bethlen István kormányzati időszakának végéig tart (1931). Két tartalmi kérdést kell megvizsgálni a **revíziós politikát** és a korszak **magyarságpolitikáját**.

A két világháború között ismeretlen volt a magyarságpolitika mint külön fogalom, mert a határon túli magyarokkal való törődés és a trianoni békeszerződés revíziója összefonódott. A **magyarságpolitika részei** a határon túli magyar kisebbségek nemzetközi, külpolitikai védelme, a velük való kapcsolattartás és az intézményes támogatásuk. A két világháború közti budapesti magyarságpolitikát a revízió akarása, a **revíziós jövőkép** határozta meg. A revízió egyszerre volt egy külpolitikai cél és egyben a Horthy-korszak társadalmi legitimációjának eszköze. A reví-



Revíziós plakát



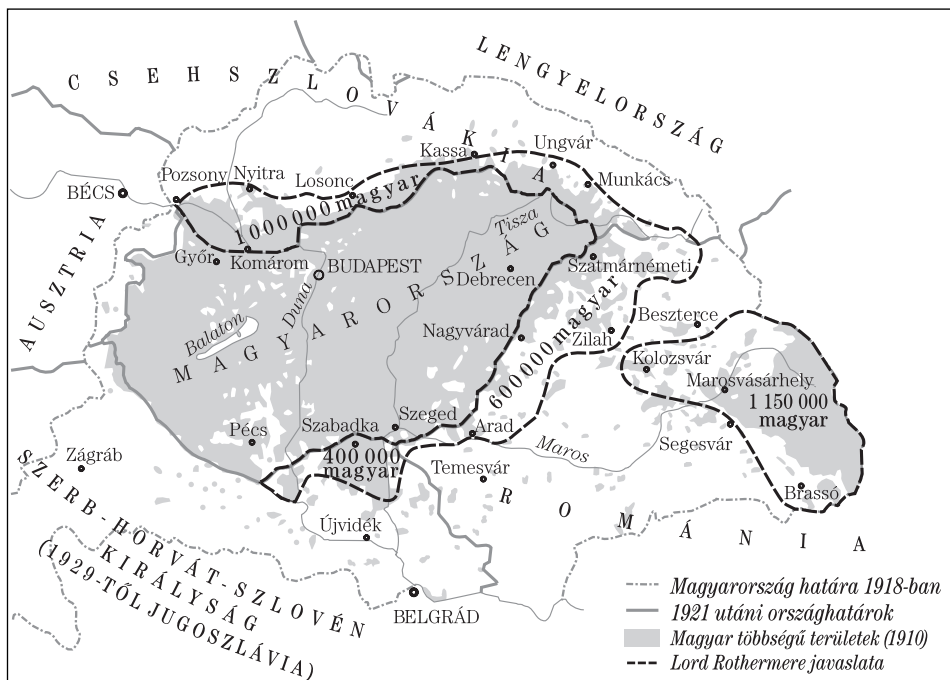
Kisantant tanácskozás

ziós kultuszon túl, az egész hatalmi berendezkedést átszövő elvárás és érvelés rendszerként működött az elszakított területek visszaszerzésére való hivatkozás, amely a legtöbb esetben felülírta a kezelésre váró szociális és gazdasági problémákat. Épp ezért külön kell beszélnünk a revíziós (kül)politikáról és a magyarságpolitikáról.

A magyar politikában az **1918–1920** közti időszakot egyszerre a béke-előkészítő munka és a gyakran minden alapot nélkülöző katonai és nem egyszer ezzel ellentétes külpolitikai szövetségi tervezetések jellemezték. A trianoni békeszerződés aláírása után **1920–1921**-ben a nyugat-magyarországi akciók (a soproni népszavazás kedvező befolyásolása érdekében), a nemzetközi szövetségkeresés került a magyarországi külpolitikai törekvések középpontjába. A kisantant rendszerét, amely Magyarországgal szemben jött létre nem



Lord Rothermere Budapesten, mellette Herczeg Ferenc



Lord Rothermere határmódosítási javaslata, 1927

KRONOLÓGIA

1920. január 15. A párizsi békekonferencián közlik a magyar küldöttséggel a békefeltételeket. A magyar delegáció az igazságosabb határok meghúzása érdekében népszavazást kért, amelyet elutasítottak.

1920. április Megalakult a Magyar Külügyi Társaság.

1920. június 4. Alírták a magyar békeszerződést a versailles-i Nagy Trianon palotában.

1920. július 19. Hivatalba lépett Teleki Pál kormánya. Külügyminisztere előbb maga a miniszterelnök, szeptember 22-től Csáky Imre, majd 1921. január 17-től Gratz Gusztáv.

1920. augusztus 14. Csehszlovákia és a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság szövetségi szerződést kötött.

1921. március 14. Csehszlovák-magyar kormányközi tárgyalások kezdődtek Bruckban (Ausztria). A gazdasági kapcsolatok mellett felmerült a határmódosítás kérdése is.

1921. március 26.–április 5. IV. Károly első visszatérési kísérlete.

1921. április 14. Megalakult Bethlen István kormánya. Külügyminisztere Bánffy Miklós.

1921. április 23. Csehszlovákia és Románia szövetségi szerződést kötött.

1921. május 11. Bethlen Istvánnál értekezletet tartottak az irredenta szervezetek megszüntetése, illetve korlátozása érdekében. Megegyeztek abban, hogy a megszállt területek felszabadítását célzó katonai szervezkedést megszüntetik.

1921. június 7. Románia és a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság szövetségi szerződést kötött. Ezzel létrejött a kisantant.

1921. augusztus 12. A kormány elfogadta Bethlen István javaslatát a Társadalmi Egyesületek Szövetségének létrehozásáról.

1921. augusztus 22. Miután augusztus 14-én kikiáltották a Baranya–Baja Szerb–Magyar Köztársaságot, a magyar csapatok bevonultak Pécsre.

[...] Úgy vélem elérkezett az ideje annak, hogy a szövetséges hatalmak, amelyek aláírták az önkényesen megfogalmazott trianoni békeszerződést, újra megfontolják a határok kérdését az elmúlt hét év tapasztalatainak tükrében. Ha egy megállapodás hét próbaév után sem működik jól, nagyon valószínű, hogy eleve nem megfelelő. A Magyarországra kényszerített békefeltételek módosításának kidolgozása során az érintett területek bonyolult módon összevegyült lakosságát is meg kell kérdezni. Volt idejük eldönteni, melyik nemzethez fűzik őket ösztöneik és érdekeik.”

Rothermere lord: Magyarország helye a nap alatt. Biztonságot Közép-Európának. *Rubicon* 1997. 1. sz. 35–36. [Első megjelenés: Viscount Rothermere: Hungary's Place in the Sun. Safety for Central Europe. *The Daily Mail* 1927. jún. 21.]

Jancsó Benedek: A magyar társadalom és az idegen uralom alá került magyar kisebbség sorsa

„Kétféle integritás van: területi és faji, vagy helyesebben nemzeti. Ez utóbbi azonos a kulturális egységgel. A területet elvehették tőlünk, de azt kedvező és szerencsés körülmények között, ha megjön az alkalom, visszavehetjük, mert az nem fog megsemmisülni. A hazát nem a hegyek, völgyek a folyók és a síkságok alkotják, hanem az emberek akik benne laknak. Ha a magyarság az idegen uralom elnyomása következtében e területeken részben vagy egészben elvész, akkor elfogjuk veszíteni a területekhez való legerősebb jogcímünket is. [...] A kulturális egységgel azonos nemzeti integritást a párizsi békeszerződések nem szakították szét. Ellenkezőleg, ezt a faji, nemzeti és vallási kisebbségek számára a békeszerződéseknek úgynevezett kisebbségi záradékában biztosították is. Ha a kisebbségi záradékra támaszkodva, azoktól az államoktól, illetőleg azoknak a többségi nemzeteknek a kormányaitól, amelynek az uralma alatt áll a magyar nemzetnek egyharmada, azt kívánjuk, hogy semmi olyan



Békerevíziót!

sikerült kétoldalú tárgyalásokkal meggyengíteni. A kisebbségi kérdésben való együttműködés terén a német kapcsolatkeresés kudarcba fulladt. Így az 1921–1927 közti éveket az európai konszolidáció érdekében a „teljesítési politika” határozta meg. Az 1927-es olasz–magyar barátsági szerződés – amellyel Magyarország kikerült a kisantant teremtette elszigeteltségből – és a Rothermere lord kezdeményezte nemzetközi revíziós akció utáni időszakban Bethlen István és a magyar külpolitika már nyíltan beszélt a revíziós szándékokról.

A kívülről egységesnek tűnő álláspontban a legáltalánosabb konszenzus abban volt, hogy a **határmódosítás**nak békésen kell megtörténnie, hiszen Magyarország a szomszédainál nagyságrendileg kisebb katonai erővel rendelkezett. A konkrét **revíziós célokat** mindvégig lebegtették. Egyedül a harmincas években dolgozott ki határozott elképzelést a Gömbös-kormányzat, de azt nem propagálták. A különböző verziók közül lehangosabban – társadalmi szervezetek – a történelmi (integer) Magyarország visszaállítását képviselték. A külpolitikai gondolkodásban az etnikai alapú revízió látszott reálisnak, de ez alárendelődött a közvéleményben élő „Nem, nem soha!” kultuszának. Szakmailag leginkább a határmenti magyarlakta területek

visszacsatolásában gondolkodtak. Erdély vonatkozásában a Székelyföldnek egy – Kolozsvárt és a Szilágyságot magában foglaló – korridoros megoldás révén képzelték el a kapcsolódást a Szatmárnémeti–Nagyszalonta közti magyar tömbhöz. A nemzetiségileg vegyes területeken, és ott, ahol az adott állam többségi etnikuma kisebbségben élt, népszavazást javasoltak a hovatartozásról. A határon túli magyar pártok képviselői nem kommentálták ezeket a terveket, meghirdetett programjaikban **nemzeti autonómia tervek** szerepeltek az 1918-as egyesülési nagygyűlések határozataira és az 1919-es kisebbségvédelmi szerződésekre hivatkozva.

A magyar **revíziós propaganda** legfontosabb érvei négy csoportba sorolhatók: Az első típusba tartoznak a Kárpát-medence földrajzi és gazdasági egységére vonatkozó érvelések, amelyeket egyrészt az évszázados történelmi folyamatokkal (a hegyek és az alföld viszonya,

és a medencét szervező Budapest funkciója), valamint az 1918 után kialakult gazdasági anomáliákkal igazoltak. A második érvcsoportba a magyar államiság történelmi ér-



Teleki Pál

nyeire és a magyarság kulturális fölényére apelláló beszédmódot sorolhatjuk. A harmadik megközelítés abból indul ki, hogy Németország és Oroszország között geopolitikailag szükség van hatalmi ellensúlyokra és erre csak erős és stabil államok képesek, mint Lengyelország és a Kárpát-medencét uraló Magyarország. A negyedik érvcsokor pedig abból indult ki, hogy az új államok nem tudták 1918 után a kisebbségi kérdést kezelni, sőt a helyzet sokkal instabilabb és a nemzetiségek viszonyai sokkal rosszabbak, mint az 1918 előtti Osztrák-Magyar Monarchiában.

A revízióval kapcsolatos, **propagandamunka** a külügyminisztériumon kívül különböző társadalmi szervezetekben folyt. 1918-ben több tucat Magyarországi területi integritásért „küzdő” szervezet jött létre. A legtevékenyebb a Területvédő Liga (Tevél) volt, amely a magyarság hazafias érzelmeinek felkeltésére és a volt kisebbségek megnyerésére törekedett. A békeszerződés értelmében azonban a kormány feloszlatta. Többek között a Tevéből jött létre a Nemzeti Szövetség 1920-ban. Ez a szervezet azonban nem ismerte el a trianoni békeszerződést, így csak belső propagandára volt jó. 1920 áprilisában külpolitikai szakértők hozták létre a Magyar Külügyi Társaságot, amely egyrészt a magyar társadalom külpolitikai műveltségét kívánta fejleszteni, másrészt a külföld felé a magyar tudományosságot és külpolitikát közvetítette. Kifejezetten a tudományos kutatás volt a célja az 1924-ben alapított magyar társadalmi kérdésekkel foglalkozó Szociográfiai Intézetnek, illetve a két évvel később létrehozott, ugyancsak Teleki Pál által irányított Államtudományi Intézetnek. Ez utóbbi célja a Magyarországgal szomszédos országokkal, az ott élő magyar kisebbségekkel kapcsolatos társadalmi, gazdasági és politikai adatgyűjtés, valamint döntés előkészítő adatszolgáltatás volt. A Rothermere akcióval felfokozódott hírlapi propagandakampányból nőtt ki 1927 áprilisában a Magyar Revíziós Liga, amely a revíziós propaganda csúciszerv volt, több mint 500 tagszervezettel. Külföldi kirendeltségeket hozott létre (London, Milánó, Párizs, Amsterdam, Berlin, Washington, Varsó,



A Délvidéki Liga jótékonyági akciója a vagonlakó menekültek megsegítésére

Genf) és 1940-ig 270 könyvet adott ki különböző (angol, olasz, francia, német) nyelveken. 1931-től a Magyar Külpolitika c. folyóiratot a liga jelentette meg.

A korabeli **magyarságpolitikát** Jancsó Benedek felfogása reprezentálja, amely szerint csak területi integritását veszítette el a magyarság, de a kulturális integritás megmaradt – amelyet a kisebbségi szerződés védelmez – és azt fönn is kell tartani a demográfiai, gazdasági, kulturális pozíciókkal együtt, hogy az eljövendő új béketárgyalásokon mindezt hivatkozási alapul lehessen felhasználni. Ennek köszönhető, hogy a két világháború közti magyarországi támogatáspolitikát oly nagy hangsúlyt fektetett a felekezeti oktatásügyre és a kisebbségi nyilvánosság (sajtó) fenntartására.

A **szomszédos országokban élő magyarokkal kapcsolatos politizálás** terén az impériumváltás időszakában (1918–1920/22) a politikai passzivitást javasolták Budapestről az erdélyi (volt tisztviselői) elitnek, míg Csehszlovákiában a régi pártkeretek újjászervezését támogatták. (Szerbiában az optálás lezárultáig, 1922-ig az állampolgárság és

1921. október 4. Prónay Pál Felsőőrött Nyugat-Magyarországot Lajtabánság elnevezéssel önálló tartományná nyilvánította.

1921. október 11–13. Velencében olasz közvetítéssel osztrák–magyar tárgyalásokra került sor Nyugat-Magyarországról.

1921. október 20.– október 24. IV. Károly második visszatérési kísérlete.

1921. december 14–15. Sopronban és környékén népszavazást tartottak a terület hovatartozásáról.

1922. szeptember 18. Magyarországot felvették a Népszövetségbe.

1922. december 19. Daruváry Géza igazságügy miniszter vette át a külügyminisztérium vezetését, majd 1923. június 11-én lemondott.

1924. március 5–6. Anglia, Franciaország, Olaszország megbízottai aláírták a Magyarországnak nyújtandó pénzügyi kölcsön jegyzőkönyveit.

1926. október 15. Walkó Lajos vette át a külügyminisztérium vezetését.

1927. március 31. Megszűt Magyarországi állandó katonai ellenőrzése.

1927. április 5. Aláírták a magyar–olasz barátsági szerződést.

1927. június 31. A Daly Mail c. angol lapban megjelent lord Rothermere cikke, melyben a magyar revíziós törekvéseket támogatta.

1927. július 27. Megalakult a Revíziós Liga, elnöke Herczeg Ferenc.

1928. március 4. Bethlen István miniszterelnök debreceni beszédében meghirdette a békés revíziót, mint legfontosabb külpolitikai célt.

törvényhozási vagy kormányzati intézkedést ne léptessenek életbe, amely alkalmas lenne, hogy az uralmuk alatt élő testvéreinket, nemzeti kultúrájuktól, nyelvüktől megfossza, vagy e cél elérése érdekében állampolgári szabadságukat korlátozza, gazdasági életfeltételeiket elsorvassa, egyáltalán nem érhet az a vád, hogy államuknak belső ügyeibe avatkozva, meg nem engedhető irredentista politikát folytatunk. Arra irányuló követeléseink jogosságát, sőt lojalitását sem vonhatja kétségbe senki, hogy testvéreink az idegen uralom alatt is jelenlegi számban, magyar műveltségükben, vagyonukban, ne csak megmaradjanak, hanem saját erejük mértékének megfelelően gyarapodhassanak is.”

Jancsó Benedek: A magyar társadalom és az idegen uralom alá került magyar kisebbség sorsa. *Magyar Szemle* 1927. 1. sz. 54.

Szüllő Géza keltezetlen, címzett nélküli fogalmazványa [1928]

„Az én pozícióm nehézsége, hogy én nem akarom azt, amit Szent-Ivány, én nem akarok megelégedett nemzetiséget kreálni a magyarságból Csehországban, nekem célom az, hogy a magyarság ne maradjon meg Csehországban s én Csehszlovákiában nem magyar politikát, de *magyarországi politikát csinállok*. Destruálom magát az államot, hogy ezáltal a leválás könnyebb legyen, felélesztem a szlovákok nemzeti érzését, nemzeti gondolatát, de ezeket a dolgokat én nem mondatom nyíltan meg.”

Angyal Béla (összeáll.): *Dokumentumok az Országos Keresztényszocialista Párt történetéhez 1919–1936*. Fórum–Lilium Aurum, Somorja–Dunaszerdahely, 2004. 373.



Könnnyünk Küküllő... - Székelyudvarhely képeslapon

a politikai jogok is bizonytalanok voltak.) Majd amikor véglegessé vált, hogy hosszú időre el kell fogadni a nemzetközi viszonyok átalakulását, és Magyarország konszolidációja került előtérbe, a magyarságpolitikában az utódállamok politikai életébe való – önálló pártpolitikán keresztül történő – **integrálódást** támogatták Budapestről (1923–1926). A magyar politikai élet egységének megszervezésén túl, a magyarok lakta régiók más etnikumaival (szlovákok, ruszinok, horvátok, sokácok, bunyevácok, németek) vagy a helyi többségi etnikummal (erdélyi románság) együttműködve a nemzetállami központokkal szemben próbáltak lokális érdekközösséget, illetve ilyen tartalmú programokat támogatni (a transzilvanizmus Erdélyben, a szlovenszkóiság és az őslakos ideológia Szlovákiában és Kárpátalján). A húszas évek végére kiderült, hogy ez nem vezet célhoz, mert Magyarország nem tud politikailag és gazdaságilag olyan forrásokat biztosítani, amelyek – a nem magyar regionális csoportoknak – elegendőek lettek volna a prágai, belgrádi, bukaresti központokkal való szembeforduláshoz. (Ráadásul a nem magyar regionális pártok némelyike kormányra került, illetve a kisebbségi magyar pártok is **paktumpolitikára** törekedtek a mindenkori kormányzattal.) Így a húszas évek végétől a magyar pártok mindenhol védekező pozícióba szorultak, és budapesti támogatással, a Népszövetségi panasz eljárásokkal hívták fel magukra a figyelmet. A belpolitikában pedig arra törekedtek, hogy a kisebbségi kérdést kivonva a pártpolitikai harcokból valamilyen jogi-politikai szabályozásra bírják a többségi pártokat. Ebben az időszakban, amely a tér-

ségben a nemzeti összezárkózások időszakának tekinthető, a budapesti kormánypolitika a határon túli magyar társadalmak belső szervezése, illetve egységesítése felé fordult. A fő cél az adott magyar kisebbségi társadalom minél szélesebb körű lefedése volt. A harmincas évek második felében a kisantanttal folytatott tárgyalások és az egyes szomszédok (Jugoszlávia, Románia) által a kisebbségi kérdésben elindított külön tárgyalások ellenére már a revízió előkészítése állt a közép-pontban. A Bethlen-kormány a határon túli



Lesz még kikelet Kolozsvár felett... revíziós plakát



Patrona Hungariae és a szomszédos államok

magyar politikai eliteket a magyar politikai osztály részének, pártjaikat a magyar nemzeti célok képviselőinek tekintette. A határon túli magyar politikuskok jó része miközben lojális volt a budapesti politikához, a saját országukban is keresték a politikai integráció lehetőségeit a húszas évek végéig.

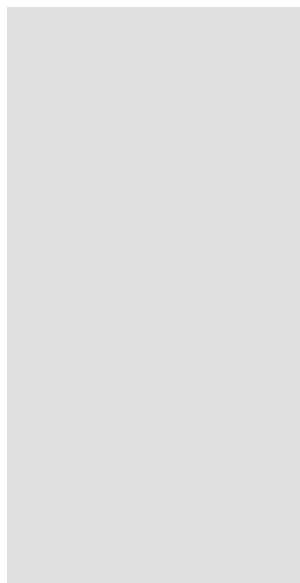
A **budapesti magyarságpolitika és a magyar kisebbségi elitek** egymást lefedő-kiegészítő érvelésének legdominánsabb eleme a **kisebbségvédelmi szerződésben (1919) előírtak számonkérése**, majd a harmincas évek második felében a Népszövetség kisebbségi panaszrendszerének bírálata. Vajdaságban a nyelvhasználati problémákra, Romániában a vonatkozó kisebbségi szerződés előírta székelyföldi kulturális önkormányzat hiányára, Kárpátalja esetében pedig a prágai kormányok által többszörösen megígért, de meg nem valósított közigazgatási autonómiára helyezték a hangsúlyt.

A második – döntően a húszas években domináns – érvelési mód az új nemzetállami központok és az egyes régiók közötti, a **nemzetállami egységesítésből következő konfliktusokból** indult ki. Romániában a liberális párti, bukaresti gazdasági és politikai elit erdélyi behatolásával szemben az „Erdély az erdélyieké” gondolatkörhöz kerestek szövetségeseket. Szlovenszko és Kárpátalja esetében a cseh gazdaság és a közigazgatási apparátus behatolása ellen és a szlovák nemzeti mozgalom „óslakos” jogai mellett szálltak síkra. Jugoszláviában pedig a Vajdaság–Belgrád, illetve a Zágráb–Belgrád regionális konfliktusokat próbálták felerősítve megjeleníteni

és abban magyarországi, illetve kisebbségi magyar érdekeket érvényesíteni.

A harmadik érvcsoporthoz az 1918 előtti vagy az **impériumváltáskor** (annak érdekében) **született határozatok számonkérése** tartozik. Ezen belül egyrészt az 1918 után többségivé vált nemzeti mozgalmak által megfogalmazott nemzeti követeléseket kérték számon az új nemzeti-politikai elitektől. Másrészt az Osztrák–Magyar Monarchiából való kiváláskor manifesztált politikai célokat vetették egybe a kialakult helyzettel. Harmadrészt az 1918 előtti magyarországi liberális nemzetiségpolitikát vetették össze az utódállamok magyarságpolitikájával.

A külügyminisztériumnak a prágai, bukaresti, belgrádi követségeken keresztül folytatott **magyarságpolitikai** munkája összekapcsolódott a Miniszterelnökség II. Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának tevékenységével, amelyet 1944-ig Pataky Tibor vezetett. Ez az osztály nem foglalkozott az ausztriai és a nyugati magyarsággal csak a Csehszlovákiában, Jugoszláviában, Romániában élőkkel, valamint a magyarországi nemzetiségek ügyeivel. Egyrészt napi operatív munkát végeztek: kapcsolattartás, egyes ügyek közvetítése. Másrészt tanácsadói szerepkört tölthettek be és bizonyos témákban összefoglalókat készítettek vagy közvetítettek egyes személyektől vagy társadalmi szervezetektől. A külügyminisztérium a nagyhatalmi központok felé közvetítette a kisebbségi problémákat, illetve a külföldi propagandában működött közre. A közép-európai magyar követségek a húszas évek második felétől építettek



Pataky Tibor



Paál Árpád



Jakabffy Elemér

Bethlen István: Magyarország külpolitikai helyzetéről

„Irredenta-e minden hazafias megmozdulás? Irredenta-e, ha tőlünk elszakított területeken valaki magyarnak vallja magát, ha magyarul beszél, ha gyermekét magyar iskolába akarja küldeni, s ellenáll annak, hogy más nyelvű iskolába szorítsák; ha tőlünk elszakított területeken valaki ellenáll annak, hogy birtokát és vagyonát nacionalizálják vagy szekvesztálják? Vagy irredentisták vagyunk-e azért, mert szavát tesszük ezeket az állapotokat és gyűléseken és képviselőházban tárgyaljuk ezeket a kérdéseket? [...] Vagy irradenta-e az, ha mi a békerevíziót követeljük? Hiszen erre két jogcímünk is van. Az egyik maga a trianoni békeszerződés a benne foglalt népszövetségi paktum 19. szakasza, amely módot ad arra, hogy bármely állam felvesse egyik vagy másik szerződés revíziójának kérdését a Népszövetség előtt. A másik jogcím pedig a kísérőlevél, amellyel a békeszerződést átadták, s amely elismeri, hogyha nemzeti szempontból a határok megállapításánál igazságtalanságokat követtek el, azok ki fognak korrigáltakatni [...]”

Bethlen István: Magyarország külpolitikai helyzetéről és a határrevízióról. Beszéd. Debrecen, 1928. In: Romsics Ignác (szerk.): *Válogatott politikai írások és beszédek*. Osiris, Budapest, 2000. 244–245.



Mátyás még vigyáz Kolosvárra – szórólap

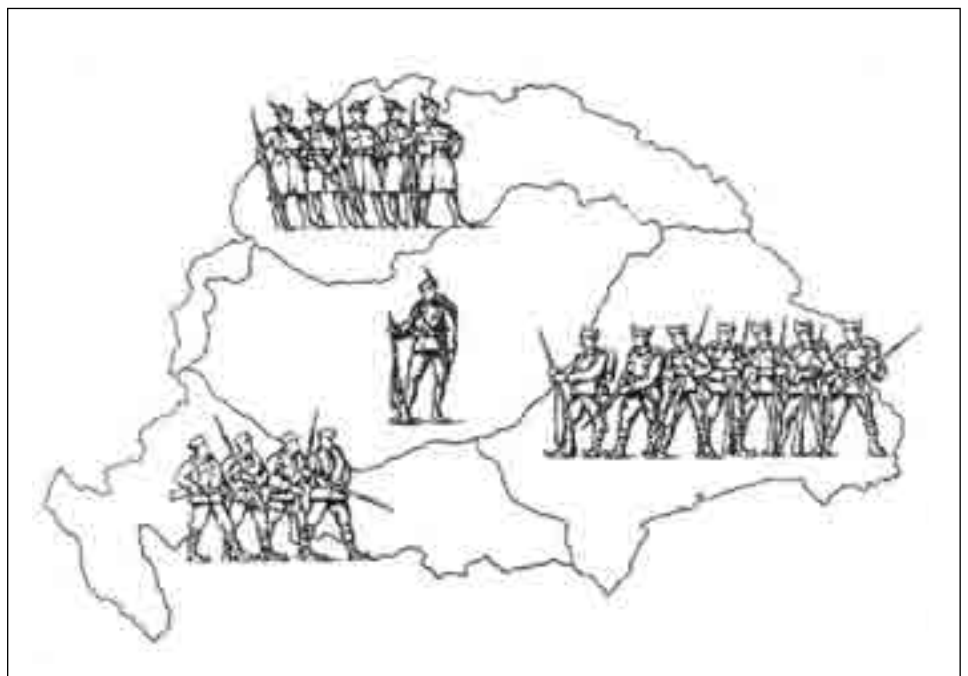
ki szoros kapcsolatot a magyar kisebbségi vezetőkkel, rendszeres jelentéseket készítettek a kisebbségi ügyekben. Közvetítő szerepük politikai és információs jellegű volt és Bethlen miniszterelnöksége alatt kizárólag neki voltak alárendelve. Később pedig a Miniszterelnökség II. osztálya a meghatározó ezekben a kérdésekben. A külügyminisztérium a revízió nemzetközi előkészítésén túl a magyarságpolitikában, a kétoldalú és a nemzetközi kisebbségvédelmi akciók megjelenítője volt. Az előbbi a kisantant államokkal folytatott folyamatos tárgyalásokhoz tartozott. Az nemzetközi kisebbségvédelmi munka pedig a Népszövetségi kisebbségi panaszok képviselőletében; az **Európai Nemzetkisebbségi Kongresszusok** támogatásában; és a kisebbségjogi propagandában jelent meg.

Bethlen István és Erdélyből származó bizalmasai – akik egy része előbb a béke-előkészítésben vett részt, majd a Miniszterelnökség II. osztályán dolgoztak – 1920 tavaszán az „elszakadt Kelet-Magyarországi területek” támogatása érdekében megalapították a Bocskay Szövetséget, amely később Népies Irodalmi Társaságra változtatta nevét. Mivel tisztázatlan volt a társadalmi szervezetek és a kormányzat viszonya, az 1921. augusztus 12-i

kormányülésen elfogadták Bethlen javaslatát a **Társadalmi Egyesületek Szövetsége Központjának** (TESzK) létrehozásáról. Az intézmény vezetésével Teleki Pált, operatív irányításával, helyetteseként, Papp Antalt bízták meg. A minisztertanácsi határozat leszögezte, hogy a határon túli magyarok ügyeiben kizárólag a miniszterelnök rendelkezhet, meghallgatva egy-egy konkrét kérdés kapcsán az illetékes minisztereket. A központ feladata a határon



Bethlen István



Magyarország és a kisantant országok haderejének aránya

túli magyarok érdekvédelmével, támogatásával kapcsolatos magyarországi társadalmi tevékenység koordinálása volt. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a Bethlen miniszterelnöksége alatt működő szervezet a Rákóczi Szövetségen (Felvidék), a Szent Gellért Társaságon (Délvidék és a Marostól délre lévő, Romániához került Bánát) és a Népies Irodalmi Társaságon (bánáti rész kivételével a Romániához csatolt kelet-magyarországi területek) keresztül intézte a határon túli magyar társadalmi intézmények támogatását.

A TESZK működését három szakaszra oszthatjuk fel. Az első időszakban, 1921–1925 között, a határon túli magyarokat támogató egyesületi munkát koordinálta, és ugyanezt próbálta véghezvinni a revíziós propaganda terén is elérni. A következő időszakban, 1925–1932 között már csak az egyesületeken keresztül folyó, az anyaországból kiinduló segélyezési munkát szervezte. 1931-től nincs nyoma annak, hogy a határon túli támogatók közvetítésében a TESZK mint koordináló szervezet részt vett volna.

Tudja-e?

■ Az irredentizmus (irredento /olasz/ fel nem szabadított, meg nem váltott) olyan politikai törekvés, amely az idegen uralom alatt álló nemzeti területek visszaszerzését célozza. Az irredentizmus első tétéles megfogalmazását és politikai gyakorlatát az Italia irredenta felszabadítását követelő 19. századi olasz egységmozgalom adta.

■ A revizionizmus (revisio /latin/ felülvizsgálat) kimondottan jogi megközelítés, amely egy adott nemzetközi szerződés újratárgyalását kívánja elérni. Tehát békés eszközökkel a diplomácia és a nemzetközi jog által biztosított kereteken belül – pl. konferenciák, többoldalú szerződések révén – akar eredményt elérni.

■ A kisantant Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia katonai és politikai szövetsége volt a két világháború között. Fő célja a Duna-medencében a trianoni békeszerződéssel kialakított határok fenntartása volt. A csehszlovák–jugoszláv (1920), csehszlovák–román (1921) és a román–jugoszláv (1921) egyezmények védelmi szövetségi szerződések voltak. Mindhárom esetben egy nem provokált magyar támadás esetére ígértek fegyveres segítséget a másik fél számára. A felek megállapodtak a Magyarországgal szembeni külpolitikájuk összehangolásában is. A húszas években a Habsburg-restauráció ellen léptek fel és igyekeztek Magyarországot külpolitikailag elszigetelni. A kisantant fő nagyhatalmi támasza Franciaország volt. A harmincas évek második felében a szövetségi rendszer

Németország megerősödése és Franciaország visszaszorulása révén, illetve Románia és Jugoszlávia erősödő német és olasz kapcsolatai miatt meggyengült és a müncheni szerződéssel (1938) megszűnt.

■ A budapesti kormányzat határon túli magyarokra fordított támogatása az állami költségvetés kb. 4 ezreléke volt 1921–1930 között? Ez a korabeli külügyminisztériumi költségvetés 10–35%-át adta. Ha az adott éves összegeket svájci frankban adjuk meg 1921–1924-ben 5,6/4,6/5,4 millió SF a TESZK költségvetése. Az ezt követő két évben a támogatás mértéke 1,6 ill. 1,4 millió SF-ra csökkent. Majd 1926-tól emelkedő tendenciát tapasztalunk: 1926/1927: 2,4 M; 1929/1930: 4,7 M SF.

■ Az egyes régiókat nézzük – 1930-ban a közép-európai magyar kisebbségek 56%-a Romániában, 26,5%-a Csehszlovákiában és 17,5%-a Jugoszláviában élt – akkor azt látjuk, hogy 1922/1923-ban felborultak az arányok a magyarországi kormányzat által határon túlra juttatott támogatások terén, mivel annak csak 31%-a került Erdélybe és 44%-a a Felvidékre. 1926/1927-ben az összeg közel azonos, majd 1929/1930-ra 66% ill. 22% lett az arány. A jugoszláviai támogatások aránya mindvégig alulreprezentált a lakosság számához képest és 6,9%–12,2 % között mozgott. Az egyes régiókon belül a kulturális (oktatási) és a politikai támogatások aránya is eltérő volt. Míg Erdélyben 90% körül volt a kulturális támogatás aránya, Délvidéken ez 40%-ot tett ki, a Felvidéken pedig teljes egészében politikai és személyes támogatásokra ment el az adott összeg.

IRODALOM

Angyal Béla: A csehszlovákiai magyarság anyaországi támogatása a két világháború között. *Regio* 2000. 3. sz. 133–178.

A. Sajti Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947.* Napvilág, Budapest, 2004.

Bárdi Nándor: Keleti Akció – A romániai magyar intézmények anyaországi támogatása az 1920-as években. In: Diószegi László (szerk.): *Magyarságkutatás 1995–96.* TLA, Budapest, 1996. 143–190.

Bárdi Nándor – Simon Attila (szerk.): *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében.* Fórum, Somorja, 2006.

Jancsó Benedek: A magyar társadalom és az idegen uralom alá került magyar kisebbség sorsa. *Magyar Szemle* 1927. 1. sz. 50–57.

Kosztolányi Dezső (szerk.): *Vérző Magyarország. Magyar írók Magyarország területéért.* Pallas, Budapest, 1928.

Romsics Ignác: *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében.* Osiris, Budapest, 1996.

Romsics Ignác (főszerk.): *Magyarok kisebbségben és szórványban.* A Magyar Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának válogatott iratai, 1919–1944. TLA, Budapest, 1995.

Romsics Ignác (szerk.): *Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920–1953.* Osiris, Budapest, 1998.

Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat.* Osiris, Budapest, 2001.

Zeidler Miklós (szerk.): *Trianon.* Osiris, Budapest, 2003.

FORRÁSOK

„A kisebbségi bizottságok éppen úgy, mint a tanács, *nem jogi, hanem politikai szervek* s ez volt a népszövetségi panaszjelzés alapvető hibája. A leginkább nyilvánvaló szerződéssértés esetében is a kérdést kizárólag politikai szempontok szerint mérlegették és bírói ítéllethozatal helyett kompromisszumos megoldásokat találtak ki, sőt, ha az ügy kényesnek látszott, a hármas bizottság jelentése felett egyszerűen napirendre tértek.”

Mikó Imre: *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. dec. 1-től 1940. aug. 30-ig.* A „Studium” kiadása, Budapest, 1941. 125.

„A kisebbségvédelem dolgában nem a probléma megoldását kellett megtalálni, hanem a beavatkozás praktikus eszközeit egy olyan, politikai és jogi – sőt, lélektani – szempontból potenciálisan robbanásveszélyes, kényes és bonyolult helyzetben, elkerülendő hogy a veszélyek valósággá válva magát a nemzetközi együttműködést fenyegezzék. Ez volt a Nemzetek Szövetségének alapvető célkitűzése. Márpedig a kisebbségek védelme e felfogás szerint hosszútávú feladat volt, amelyhez józan észre, nagy körültekintésre, arányérzékre, és jókora adag türelemre és megértésre volt szükség, s mindennek tetejébe még bizonyos önfeláldozó hajlamra is, mivel előre tudható volt, hogy a feladatot nem lehet maradéktalanul végrehajtani, még kevésbé mindenki megelégedésére.”

Pablo de Azcarate y Florez: *La Société des Nations et la protection des minorités.* Genève, Centre Européen de la Dotation Carnegie pour la paix internationale, 1969. Idézi: Zeidler Miklós: A Nemzetek Szövetsége és a magyar kisebbségi petíciók. In: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla (szerk.): *Etnopolitika. A közösségi, magán- és nemzetközi érdekek viszonyrendszere Közép-Európában.* Teleki László Alapítvány, Budapest, 2003. 83.

EILER FERENC

A népszövetségi nemzetközi kisebbségvédelmi rendszer működése az első években

A Nemzetek Szövetsége (Népszövetség) 1920. január 10-én kezdte meg tevékenységét, röviddel az első világháború után. A szervezet mindenek előtt arra volt hivatott, hogy örökjön a békeszerződések betartása felett, közvetítsen az államok közötti konfliktusokban, s hogy nemzetközi fórumot teremtsen az államok együttműködésének. Mivel a világháborúban győztes nagyhatalmak az európai béke egyik előfeltételének azt tartották, hogy a határmódosítások révén érintett kisállamok kisebbségeit valamilyen nemzetközi védelemben kell részesíteni, a vesztes államokkal kötött kisebbségvédelmi szerződéseket, és a győztesekkel aláíratott békeszerződések ezekkel csaknem szó szerint megegyező kisebbségvédelmi passzusait a Népszövetség garanciája alá helyezték.

Míg a nemzetközi kisebbségvédelmi jogszabályok gyakorlatilag már a párizsi békekonferencián elnyerték végső formájukat,

a **Népszövetség garancia-eljárása** csak lépésről-lépésre épült ki a húszas években. Már a kisebbségi szerződések sejtetni engedték, hogy a győztesek a majdani eljárás központi szervének nem a tagországok küldötteiből álló **Közülést**, hanem egy jóval szűkebb grémiumot, a győztes nagyhatalmak befolyása alatt működő, s jelentős részben az ő politikusaikból is álló **Tanácsot** fogják megtenni. A jogszabályok ugyanis kimondták, hogy minden tanácstagnak jogában áll felhívni a Tanács egészének figyelmét a szerződésszegés tényére, vagy annak veszélyére, s ebben az esetben az járhatott el az érintett állammal szemben. Ha véleménykülönbség alakult ki a Tanács valamely tagja és egy aláírásra kötelezett állam között, akkor az ügy nemzetközi vitának számított, és a tanácstag kérésére a megfellebbezhetetlen ítéletet hozó legfelső jogi fórum, a hágai **Állandó Nemzetközi Bíróság** elé volt terjeszthető.



A Népszövetség nyitóülése, Genf, 1920

A kiépült eljárási rend szerint az egyházakhoz, kormányokhoz és magánszemélyekhez hasonlóan a kisebbségi szervezeteknek, sőt az egyéneknek is joguk volt panaszaiikkal a Népszövetséghez fordulni. Azonban minden **petíció** csak informális jellegűnek számított, a panaszosok pedig nem voltak a bepanaszolt állammal egyenrangú felek az eljárás során. Sőt, 1929-ig hivatalosan még arról sem értesítették őket, hogy panaszaiikkal foglalkozik-e a szervezet, vagy sem.

A petíciók a **Népszövetség Titkárságára** érkeztek be, ahol annak **kisebbségi szekciója** megvizsgálta őket, hogy megfelelnek-e az elfogadhatóság formai és tartalmi kritériumainak. A panaszos csak olyan sérelem ellen kérhetett védelmet, melyre nézve szerződésbe foglalt nemzetközi védelem volt érvényben, s nem igényelhetette a kisebbség elszakadását az adott államtól. Ezen kívül a bejelentések nem származhattak anonim, vagy kétes forrásból, s tartózkodniuk kellett a sértő megfogalmazásoktól is. Végül pedig nem foglalkozhattak olyan ügyekkel, melyeket már korábban kivizsgáltak.

Amennyiben a szekció a petíciót elfogadhatónak tartotta, a vizsgálat eredményét közzölték a bepanaszolt állammal, melynek ettől számítva két hónap állt rendelkezésére, hogy hivatalos formában megtegye ezzel kapcsolatos észrevételeit. A válasz megérkezése után a szekció a Tanács elé terjesztette az ügyet, az pedig egy **hármast (később esetenként ötös) bizottságot** hívott életre tagjaiból, hogy a kérdést – a bepanaszolt állammal többnyire folyamatosan egyeztetve – kivizsgálja. A bizottság háromféleképpen dönthetett: ad acta tehette az ügyet, javaslatot fogalmazhatott meg a sérelmek orvoslására, és súlyos esetben a Tanács plénuma elé terjeszthette a kérdést, elindítva ezzel a hivatalos eljárást. Ez utóbbira viszonylag ritkán került sor, mivel mind a Tanács, mind az államok igyekeztek elkerülni a nagy nyilvánossággal járó vizsgálatot. Ha egy panasz vizsgálata el is jutott ebbe a szakaszba, az még nem jelentett garanciát arra, hogy a sérelmet maradéktalanul orvosolják. A Tanács ugyanis amellet, hogy megfellebbezhetetlen döntésben előírhatta



A Népszövetségi Tanács első ülése, 1920

a bepanaszolt állam számára a jogsértés megszüntetését, kompromisszumos megoldást is javasolhatott, sőt ejthette is az ügyet.

A **panasz eljárás** központjában tehát a Népszövetség Tanácsa és a hármast bizottságok álltak, de a Titkárság elméletileg csak adminisztratív feladatokat ellátó, önálló döntési hatáskörrel nem rendelkező kisebbségi szekciója is a folyamat meghatározó szereplőjévé nőtte ki magát. Ez mindenképp előtt annak volt köszönhető, hogy a Nemzetek Szövetségében a Titkárság volt az egyetlen olyan szerv, melynek munkatársai egész évben Genfben dolgoztak. Így a kisebbségi szekció alkalmazottai nemcsak, hogy jól eligazodtak a genfi diplomácia dzsungelében, de nagy szakismeretre is szert tettek, hiszen gyűjteniük kellett a beérkezett petíciókat, a kormányok válaszait, a kisebbségek helyzetére vonatkozó összes információt, törvényszövegeket, törvényjavaslatokat, újságcikkeket. Ezen kívül a szekciónál rendszeresen látogatást tettek a bepanaszolt kormányok megbízottai, sőt a kisebbségi politikusok is. Ráadásul a szekció vezetője – szigorúan az érintett kormány engedélyével, s annak meghívására – a helyszínen is tájékozódhatott a kérdéstről, s ilyenkor beszélgetést folytatott a kormányok képviselőivel, sőt esetenként a kisebbségek megbízottaival is.

KRONOLÓGIA

1920. október 22. A Tanács elfogadja az ún. Tittoni-jelentést. Ez konkretizálta, hogy a gyakorlatban mit is jelent a Nemzetek Szövetségének garanciája, kialakítva ezzel az eljárás lényegi fázisait. Egyszer s mindenkorra rögzítette pl. a Tanács illetékességét a kisebbségvédelmi eljárásban.

1920. október 25. A Tanács határozata értelmében a petíciók vizsgálatát egy ad hoc bizottság végzi el.

1921. június 27. Tanácsi határozat. A petíciókat el kell juttatni véleményezésre a bepanaszolt állammal, melynek 2 hónap áll rendelkezésére a válasz megfogalmazásához.

1923. szeptember 5. A tanácsi határozat rögzítette az elfogadhatóság kritériumait.

1925. június 10. A Tanács döntése értelmében a valamiként érintett államok nem vehetnek részt a hármast bizottságok munkájában.

1929. június 13. A madridi tanácsülés döntése értelmében valamelyest nőtt a nyilvánosság szerepe az eljárásban, s lehetőség nyílt a hármast helyett ötös bizottságok megalakítására is.

A kisebbségi szekció által elfogadhatónak ítélt panaszok száma

1921	13	1927	26	1933	42
1922	20	1928	40	1934	24
1923	11	1929	42	1935	13
1924	17	1930	48	1936	7
1925	25	1931	75	1937	6
1926	19	1932	37	1938	7

Pontos adatok hiányában a táblázat tájékoztató jellegű. Forrás: Sebastian Bartsch: *Minderheitenschutz in der internationalen Politik*. Westdeutscher Verlag, Opladen, 1995. 103.



A Népszövetség Titkárságának Kisebbségi Szekciója

„Mi különben az egész kisebbségi jogvédelmet a következőképpen látjuk. Mi azt a fájdalmas tapasztalatot vettük, hogy ennek a védelemnek ma semmiféle szankciója nincs, mert a Népszövetség garanciája még papiros-szankciónál is kevesebb. A Népszövetség saját presztízsének érdekében sokkal jobban tenné, ha őszintén kijelentené, hogy mai összetételében és szervezete mellett nincs abban a helyzetben, hogy feladatát e téren betöltse és jobb, ha nem vállal felelősséget azért, ami a világon ezen a téren ma történik...”

Bethlen István: Az erdélyi kérdés. In: Romsics Ignác (szerk.): *Bethlen István. Válogatott politikai írások és beszédek*. Osiris, Budapest, 2000. 310.

A hármas bizottságok első ülésére a szekció összefoglalást készített a petícióról és a bepanaszolt kormány arra adott válaszárol. Ezt gyakran kiegészítette az ügyre vonatkozó konkrét javaslatokkal is. Ha a hármas bizottság szükségesnek tartotta, hogy az érintett kormánnyal bizalmas tárgyalásokat folytasson, akkor rendszerint a szekció igazgatóját bízta meg a tárgyalások vezetésével. Mind a hármas bizottság, mind a szekció munkájára a közvetítés, a zárt ajtók mögötti bizalmas tárgyalás volt jellemző. Valójában olyan kompromisszumok elérésére törekedtek, melyek mind az érintett állam, mind a Népszövetség Tanácsa számára elfogadhatónak tűntek. Nem akartak ugyanis egyetlen államot sem nyilvánosan „meghurcolni”, valamint annak is tudatában voltak, hogy minden egyes népszövetségi határozat végrehajtása gyakorlatilag az államok együttműködési készségétől függött.

A **kisebbségi szerződések garanciáiról szóló cikkelye** a hágai Állandó Nemzet-

közi Bíróságot mint legfelső nemzetközi jogi fórumot, még a garancia-eljárás fontos részeként említette. A Tanács egy kisebbségvédelemmel kapcsolatos ügyet kétféle célból terjeszthetett a bíróság elé. Kérhetett szakvéleményt – ebben az esetben a bíróság döntése csak jogi véleménynek számított, s nem volt kötelező erejű – és kérhetett végrehajtandó, megfellebbezhetetlen ítéletet is. A bíróság azonban a két világháború közti kisebbségvédelemben csak marginális szerepet kapott. Ez elsősorban annak tudható be, hogy a Tanács, mely lényegét tekintve valójában politikai fórum volt, a garancia-eljárásban sajátos módon egyfajta bírói funkciót is ellátott, s mint ilyen, minden lehetséges esetben a kompromisszumos megoldásokat részesítette előnyben, hogy ezzel elkerülje a nagy publicitással, s szükségképpen komoly politikai kockázattal járó hivatalos eljárásokat.

1921 és 1938 között csaknem 500 petíció minősült az előzetes vizsgálatok után elfogadhatónak, tehát a Tanács felé továbbíthatónak, ami körülbelül a fele volt a benyújtott panaszoknak.

A legtöbb megkeresés az első világháborúból területi gyarapodással kikerülő kisállamok (Lengyelország, Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia) nemzetiségi politikájával kapcsolatban érkezett, s ezeket – értelemszerűen – ugyanezen államok nemzetiségei juttatták el a Titkársághoz. A felpanaszolt jogsértések széles skálán mozogtak: az általános diszkriminációt szövő petíciók mellett a legtöbb panasz az oktatás, az agrárreform, a munkajog, a vallásszabadság, a kulturális és az egyesületi élet, a sajtószabadság, a magántulajdon elkobzása, az állampolgárság, az anyanyelvhasználat terén tapasztalt visszaéléseket tette szövő.



A csehszlovák delegátusok

A két világháború közötti nemzetközi kisebbségvédelmi rendszert számos kritika érte több oldalról is. Bírálták mind az első világháborúból területi nyereséggel kikerült államok, mind a vesztesek, de a különböző nemzetközi szervezetek és a kisebbségek politikai, kulturális és gazdasági szervezetei is.

A győztes kisállamok kezdettől fogva szuverenitásuk csorbítását látták a rájuk kényszerített kisebbségvédelmi szerződésekben. Fenntartásaikat tovább fokozta, hogy bár a Nemzetek Szövetsége a tagállamok egyenlőségét hirdette, mégis csupán a Népszövetség néhány európai tagállama volt kisebbségvédelemre kötelezve. Ezért ezek azt követelték, hogy a nemzetközi védelmet minden egyes tagországra terjesszék ki. Ezt nem sikerült elérniük, mert a nagyhatalmak (Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország) maguk sem voltak hajlandók az ilyen jellegű kööttségeket magukra vállalni.

A nagy létszámú külső kisebbséggel rendelkező vesztes államok (Németország, Magyarország, Bulgária), és a kisebbségek mindenek előtt a garancia-eljárás hatékonyságával voltak elégedetlenek. A Titkárságot és annak kisebbségi szekcióját részrehajlónak látták, és elfogadhatatlannak tartották, hogy a jogi kérdésekben politikai megfontolások alapján döntsenek. Mindössze néhány, az eljárást lényegében alig befolyásoló területen sikerült engedményeket kicsikarni 1929-ben: ettől kezdve a kisebbségeket kiértékeltek petícióik sorsáról, a főtitkár évente egy összefoglaló jelentést tett közzé az éves statisztikáról, az érintett állam beleegyezése esetén a tagállamok megismerhették a hármas bizottság jelentéseit. A hármas, vagy ettől kezdve esetenként ötös bizottságok pedig akár gyakrabban is üléseshettek.

A Népszövetség védelme alatt álló, regionálisan korlátozott nemzetközi kisebbségvédelmi rendszer működésének legfőbb korlátja az volt, hogy a nemzetközi biztonsági rendszer egyik elemeként nem függetleníthette magát



A szerb-horvát-szlovén delegátusok

a nagypolitikában állandósult megosztottságtól. Az eltérő célok mentén szerveződött érdekcsoportok szembenállása pedig eleve lehetetlenné tette, hogy a kisebbségvédelem tisztán jogi kérdés maradjon. A vita mögött hamar fölsejlett az államok valódi törekvése: a háborúból területi veszteséggel kikerülő a békeszerződések revízióját, az új vagy megnagyobbodott területű államok a nemzetiségek lehetőleg mihamarabbi asszimilációját, az egységes nemzetállam megteremtését akarták elérni. A nemzetközi kisebbségvédelem sorsát végérvényesen megpecsételte, hogy Hitler hatalomra kerülése után Németország 1933-ban kilépett a Népszövetségből, Lengyelország pedig 1934 szeptemberében felmondta a kisebbségi szerződésből rá háruló kötelezettségeket, s a kisebbségvédelem általánosításáig megtagadta az együttműködést a nemzetközi fórummal.

Tudja-e?

■ A legtöbb, a Népszövetség Titkárságának kisebbségi szekciója által elfogadhatónak minősített panaszt a lengyelországi németek, majd a romániai magyarok és a lengyelországi ukránok nyújtották be. Őket a németországi lengyelek, a görögországi albánok, a csehszlovákiai németek, a jugoszláviai magyarok és macedónok követték.

■ A Titkárság kisebbségi szekciójában nem kaphattak munkát olyan alkalmazottak, akik a nagyhatalmak valamelyikéből, vagy pedig a kisebbségvédelmi szerződések által kötelezett államokból érkeztek. A szekcióban ezért a két világháború közötti csaknem két évtizedben ausztrál, holland, indiai, ír, kolumbiai, luxemburgi, norvég, perzsa, spanyol, svájci munkatársak dolgoztak.

IRODALOM

- Balogh Arthur: *A kisebbségek nemzetközi védelme*. Ludwig Voggenreiter Verlag Magyar Osztály, Berlin, 1928.
- Baranyai Zoltán: *A kisebbségi jogok védelmének kézikönyve*. Ludvig Voggenreiter Verlag Magyar Osztály, Berlin, 1925.
- Buza László: *A kisebbségek jogi helyzete*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1930.
- Eiler Ferenc: A két világháború közötti nemzetközi kisebbségvédelem rendszere. *Pro Minoritate* 1997. ősz-tél. 64–90.
- Szalayné Sándor Erzsébet: *A kisebbségvédelem nemzetközi jogi intézményrendszere a 20. században*. MTA Kisebbségkutató Intézet – Gondolat Kiadói Kör, Budapest, 2003.
- Zeidler Miklós: A Nemzetek Szövetsége és a magyar kisebbségi petíciók. In: Bárdi Nándor–Fedinec Csilla (szerk.): *Etnopolitika. A közösségi, magán- és nemzetközi érdekek viszonyrendszere Közép-Európában*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2003. 59–85.

2.

A két világháború közti időszak

1921 – 1938



„Európa új rendje, új államok teremtése által a nacionalizmus elveszíti negatív jellegét; az elnyomott népek önállókká lettek. A pozitív nacionalizmus ellen pedig, mely intenzív munka révén nemzete felemelkedésére törekszik, senkinek sem lehet kifogása. Nem a nemzetem szeretete, hanem a sovinizmus a nemzetek és az emberiség ellensége. Nemzetem szeretetéből nem következik, hogy más nemzeteket ne szeressek.”

Tomáš Garrigue Masaryk: A német kisebbség. In: uő: *Demokrácia, nemzetiség. Gondolatok a kisebbségi kérdéstről és az antiszemizmusról.* (Szerk.: Fazekas József.) Regio–Madách–Kalligram, Budapest–Pozsony, 1991. 155.

„A kongresszus megállapítja, hogy az utolsó esztendőben a kisebbségek helyzetében nemcsak hogy javulás nem észlelhető, de helyzetük rosszabbodott. Miként azelőtt, úgy most is még erőszakot alkalmaznak a nemzeti élet jogain, és megsértik a kisebbségvédelmi szerződéseknél a Nemzetek Szövetségének Tanácsa által 1922 szeptemberében az összes tagállamokra kötelezőnek kijelentett alapelveit anélkül, hogy az ellen történnék valami. A Nemzetek Szövetségének egyes tagjai most már ezeknek az alapelveknek erkölcsi és jogi jelentőségét is kétségbe vonják. Ezáltal a Nemzetek Szövetségének békemunkája alapján komolyan megrendült, és az európai béke fenntartása veszélyeztetve van. Meggyőződésünk szerint a Nemzetek Szövetsége, mint az európai béke megőrzésére hivatott egyetlen illetékes testület, köteles a kisebbségi kérdéssel komolyan foglalkozni és gondoskodni arról, hogy a nemzetiség szent joga megvédessék.”

Részlet az 1927-ben Genfben megrendezett harmadik Európai Kisebbségi Kongresszus határozatából. Idézi: Jakabffy Elemér: *Nemzetiségpolitikai írások.* Bukarest, Kriterion, 1993. 137.

SZARKA LÁSZLÓ

Nemzetállamok, kisebbségek az 1920-as években

A két világháború közötti Európában a radikális államjogi változások ellenére igen jelentős lélekszámú kisebbségek maradtak. A 62 milliós európai kisebbségi polgár nagyobb része, kb. 33 millió ember (53%) az Oroszország nélküli Kelet-, Közép- és Délkelet-Európa 17 újonnan kialakult vagy régi **nemzetállamában**, valamint Törökország maradék európai területein élt. A nyugat-európai kisebbségek együttes lélekszáma közel 12 millió volt, a két világháború közt Oroszországhoz tartozó területeken pedig 11,5 millió.

A „békecsinálók” egész Európában mindössze hat helyen próbálták – népszövetségi ellenőrzés alatt végrehajtott – **népszavazással** tisztázni a vitatott területi igényeket. Ebből négy Németországot (a dán–német határt, Délkelet-Poroszországot, Felső-Sziléziát és az úgynevezett kasub korridor), kettő pedig Ausztriát (Dél-Karintiát, illetve Sopront és vidékét) érintette. További három helyen (Teschen, illetve Árva és Szepes megyék csehszlovák–lengyel vitájában, a belga–német Eupen–Malmedy esetében) feladták a népszavazás lehetőségét.

A saint-germaini békeszerződés területi rendelkezéseit, valamint az Ausztria Németországhoz való csatlakozásának tilalmát fe-

lülbírálni kívánó tiroli és salzburgi tartományi népszavazásokon 1921 áprilisában–májusában a lakosság 99%-a Németország mellett voksolt. Az osztrák kormány nemzetközi nyomásra kénytelen volt leállítani ezt a belső kezdeményezést. A magyar határok megállapításakor a szomszédos államok közösen és eredményesen tiltakoztak az Apponyi Albert vezette magyar békeküldöttség által szorgalmazott népszavazásos megoldás ellen. Így a trianoni államhatárokkal kapcsolatosan népszavazásra – az 1920. december 14–15-i **soproni plebiszcitum** kivételével – még az olyan esetekben sem került sor (Salgótarján, Muravidék), amikor a helyi határ-megállapítás során felmerült viták azt feltétlenül szűkessé és indokolttá tették volna.

Az első világháborút lezáró békeszerződések nyomán a nyugati és északi államok közül jelentős számú új kisebbségi csoport csupán négyben jelent meg. Olaszország a Bozen környéki dél-tiroli német régióban, Franciaország az örökös konfliktusforrást jelentő, kettős identitású **Elzász-Lotaringiában**, Belgium az **Eupen és St. Vith vidéki német határsávjában**, Finnország pedig a svéd anyanyelvű **Åland sziget** esetében szembesült a kisebbségi közösségek sajátos igényeivel,



Soproni életkép a népszavazás idejéből



A dél-tiroli Meran látképe

valamint a szomszédos anyaországok revíziós, illetve védhatalmi törekvéseivel. A felsorolt svéd és német kisebbségi régióknak mára jogilag is rendezett a helyzete. Åland kivételével azonban a két világháború közt számos konfliktus forrásai voltak. A 20. század utolsó harmadában példaszerű kisebbségi autonómiamoddellé fejlődött dél-tiroli és belgiumi német területi önkormányzat két világháború előzményei éppoly ellentmondásosak voltak, akár a kisebbségi magyar népcsoportok hasonló törekvései. Ugyanakkor a legnagyobb lélekszámú nyugat-európai történeti kisebbségek – mint például a **spanyolországi baszkok, katalánok, a franciaországi bretonok, korzikaiak, a hollandiai frízek** – kérdése nem került be sem a békeszerződésekbe, sem pedig a nemzetközi kisebbségvédelmi rendszerbe.

A dél- és nyugat-európai államok többsége – Nagy-Britannia, Franciaország, Spanyolország, Olaszország – ugyanis úgy váltak nemzetállamokká, hogy – miután az állampolgársági közösséget tekintették a nemzet alapjának és keretének – a történeti, regionális kisebbségi közösségek fokozatosan elveszítették nyelvüket, s ezzel együtt önálló nemzetépítő potenciáljuk jelentős részét. A többség nyelvét államnyelvi pozíciókba emelve, a nyugat-európai „politikai nemzetek” igyekeztek területükön eleve gátat szabni minden párhuzamos nemzeti mozgalomnak. Az északi és nyugati országok közül egy-egy biztosított nyelvi jogokat kisebbségeinek: **Finnország** 1922-es alkotmánya lehetővé tette a finn és a svéd hivatalos nyelv párhuzamosságát, **Belgiumban** a francia nyelv túlsúlya mellett a flamandok az 1930-as években számottevő nyelvi jogokat



Szilézia rajzos térképe

KRONOLÓGIA

1920 folyamán népszavazást rendeztek Schleswig tartomány két választási kerületében (február–március), amely arról döntött, hogy Apenrade körzete Dániához került, Flensburg körzete pedig Németország keretében maradt. Nyugat- és Kelet-Poroszországban a plebiszcitum elsöprő többséggel Németországnak kedvezett (július 11.) Dél-Karintiában (október 10-én) a szavazásra jogosultak többsége Ausztria mellett döntött.

1920. január 18. Genfben megkezdte működését a Népszövetség.

1920. február 29. A prágai parlament elfogadta a csehszlovák alkotmányt, amely kiterjedt nemzetiségi jogokat biztosított. Önálló nemzeti ségként ismerte el a zsidóságot.

1920. május – 1921. december Finnország törvényekben rendezte Åland-szigetek jogi státuszát. 1921. október 20-án az európai nagyhatalmak és a régió államai Genfben konvenciót fogadtak el az Åland-szigetek demilitarizálásáról. December 9-én a helsinki parlament garanciális törvényt fogadott el az Åland-szigetek autonómiájáról.

1920. június 4. Magyarország aláírta a trianoni békeszerződést, amely mintegy 3,3 millió magyart juttatott kisebbségi helyzetbe.

1920. június 7. Csehszlovák-osztrák egyezményt írtak alá Brnoban a csehszlovákiai német kisebbség védelméről. 1923 áprilisában Csehszlovákia és Lengyelország is megállapodást kötött a csehszlovákiai lengyel kisebbség védelmére. A magyar–csehszlovák kisebbségi szerződés megkötését is célul kitűző 1920–1921. évi brucki, brünni és marienbadi tárgyalások eredménytelenül végződtek.

1920. augusztus 10. Az Oszmán Birodalom aláírta a sèvres-i békét, de a török parlament nem ratifikálta.

1920. augusztus – 1921. június Csehszlovákia, Jugoszlávia és Románia kétoldalú védelmi szövetségi szerződéseket kötöttek, amelyekkel létrehozták a Habsburg-restauráció és a magyar revíziós igények ellen közös fellépést biztosító kisantantot.

Részlet Szűllő Géza 1930. május 26-i prágai képviselőházi beszédéből

„Ha nézzük azt, hogy a nemzetiségi békének a lehetősége abból áll, hogy minden fajta meg tudja tartani a maga nemzeti egyéniségét, nemzeti pszichéjét, nemzeti kultúráját és vagyoni prosperitását és ha látjuk azután azt, hogy ebbe az országba be nem engedik még a tudományos könyveket sem, ha azok magyar nyelven íróttak és 1918 után jelentek meg Magyarországon, ha látjuk azt, hogy ide be nem engednek sem magyar újságot, sem magyar lapot, ha nézzük azt, hogy itt a magyar fajtának nincsen egyeteme, ha nézzük azt, hogy itt a magyar fajtának nincsen kellő számban sem középiskolája, sem gazdasági iskolája, sem gazdasági védeltsége, ha nézzük azt, hogy az egész agrárreformnak a célja nem egyéb, mint a földbirtoknak a magyar kézből való átplántálása, más, idegen fajta kezébe, ha nézzük azt, hogy az egész birtoktelepítési politika nem egyéb, mint a Duna-vonalnak harcvonallá való stratégiai kiépítése, ha nézzük azt, hogy ebben az államban extirpálni akarják a magyar léleknek minden tradícióját, múltját és meggátolni akarják minden jövődjét, ha látjuk, hogy Szlovénzskóról több mint 200 000 ember vándorolt ki, ezek között több mint 100.000 szlovák és ezek helyett betelepítettek 180 000 cseh kolonistát, ha látjuk, hogy százezernél több magyar menekült el innét, ha nézzük a leventemozgalommal szemben való magatartását a kormánynak, ami pedig nem más, mint magyar Sokol, akkor látszik az igazi Jánus-arca Beneš miniszter Úrnak és ez az oka annak, amiért én székszissel nézem azt is, amit Beneš miniszter Úr az itteni magyar kisebbség felé mond.”

<http://psp.cz/eknih/1929ns/ps/stenprot/053schuz/prilohy/priloh01.htm>



A Csehszlovákiához csatolt, népszavazást követelő Hultschin (Hlučínsko) propagandaanyaga

kaptak. **Spanyolországban** a katalánok nyelvhasználati jogait 1918-ban korlátozták.

Ennél jóval nagyobb és konfliktusokkal telített változások történtek a kelet- és kelet-közép-európai, valamint a balkáni régióban, a Habsburg Monarchia helyén létrejött győztes és vesztes utódállamokban. A versailles-i békeszerződésben több határ régiójától és német többségű tartományától megfosztott Németország keleti szomszédságában egymást érték a szeparatista megmozdulások, helyi népszavazások. Csehország területén például közvetlenül a csehszlovák államalapítást követően szudétanémet képviselők a nemzeti önrendelkezés jegyében, Német-Ausztriához kapcsolódóan létrehozták Dutschböhmen, Deutschsüdmähren és Böhmerwaldgau tartományokat, elutasítva a Szudétavidék Csehszlovákiához való tartozását. Ezeket a tartományi kezdeményezéseket a csehszlovák állam katonai erővel könnyűszerrel számolta fel. Hasonló feszültségek egész sora alakult ki Sziléziában és több más lengyel–német, litván–német határregióban is.

A versailles-i békerendszer keretében kialakult, az ütköző zóna sajátosságait magán viselő „köztes-Európa” államai (Csehszlovákia, Jugoszlávia, Észtország, Lettország, Litvánia Lengyelország, illetve a területileg radikálisan átalakult – összezsugorodott vagy éppen megnagyobbodott – országok (Németország, Ausztria, Magyarország, Bulgária, Románia) népességén belül összesen mintegy 80 millió embernek, az érintettek közel ötven százalékának változott meg az



Francia katona őrzi a szénzállítmányt Elzász-Lotharingiában

állampolgársága. A kisebbségek ügye – a régi és új kisebbségi népcsoportok megnőtt politikai súlya, valamint a békeszerződések és **a népszövetségi garanciális rendszer** keretében működő **nemzetközi kisebbségvédelmi egyezmények** nyomán – főként a közép-, és kelet-európai „nemzetállamokban” vált kiemelt fontosságú kérdéssé.

A versailles-i békerendszer alapvetően azon a tévesnek bizonyult francia geostratégiai elképzelésen nyugodott, hogy Franciaország keleti szövetségeseivel együtt képes lesz kordában tartani és megfékezni a békeszerződések revíziójára törekvő Németországot, illetve a Baltikumra, Lengyelország ukrán területeire és Besszarábia, Bukovina megszerzésére aspiráló Szovjet-Oroszországot. Németországnak már 1925-ben sikerült

a locarnói egyezményrel kitörnie diplomáciai elszigeteltségéből, miután elfogadta és garantálta a versailles-i békeszerződésben kijelölt rajnai határt, lemondva Elzász-Lotharingiáról és Belgium német lakta területeiről. Az érintett öt állam által aláírt **rajnai garanciális paktum** keretében Németország a nyugati határok elfogadásával elérte, hogy Franciaország és Belgium felszámolta a Ruhr-vidék megszállását, Németország pedig a Nemzetek Szövetségének tagjaként ismét visszatérhetett a nemzetközi életbe.

A kelet-közép- és délkelet-európai régiókban a korábbi négy multinacionális birodalom, valamint a szerb, román, bolgár királyság helyén – az államisággal 1918 előtt is rendelkezett osztrákok, magyarok, szerbek, románok, bolgárok, albánok, görögök mellett – a versailles-i békeszerződés csupán három náció – **a rutén, a bosnyák és a macedón** – számára nem hozott létre önálló közjogi státust. A térség többi nemzete valamilyen formában saját nemzetállamhoz jutott. A történeti államnemzetek közül a csehek, lengyelek, litvánok, horvátok, valamint Szovjetunió belül az egyes tagköztársaságok és autonóm területek határait az etnikai régiókhoz igazították. Először hoztak létre önálló államot **az észtek, lettek**. A korábban önálló állammal nem rendelkezett nemzetek közül nyelvrokonaiikkal közösen hozták létre első „nemzetállamaikat” a **szlovákok, a szlovének, a horvátok**, illetve a Szovjetunió belül a **fehéroroszkok**.

A nemzetállamok közt sajátos képződményt jelentett a csehszlovák és a jugoszláv állam, amelyek etnikailag kétségkívül a legösszetettebb alakulatot jelentették. Alkotmányos önmeghatározásuk szerint a „csehszlovák” és a „szerbhorvát” nemzetek államának számítottak, valójában azonban soknemzetiségű alakulatot alkottak. Ez a pseudoföderatív berendezkedés nem csupán a területükön élő nemzeti kisebbségek számára okozott komoly gondokat, hanem a „politikai nemzet” fogalmába elrejtett szlovák, rutén, illetve horvát, szlovén és bosnyák kisebbségi nemzeteknek is.

A két régióban az újonnan kialakult nemzetállami szerkezetben jelentős számú és nagyságú régi és új nemzeti kisebbségi csoport kereste a helyét. A régió két legszámosabb kisebbségi csoportját a zömében Lengyelországban, kisebb részben a balti államokban élő **4,4 millió ukrán**, illetve a 13 állam területén kialakult német népcsoportokhoz tartozó **8,9 millió német** jelentette. A két régió legnagyobb kisebbségét a lengyelországi ukránok, németek, valamint a csehszlovákiai szudétanémet közösség alkotta, egyaránt hárommilliót meghaladó népességgel.



Macedóniai életkép



Budakalászi sváb család az 1920-as években

Jelentős számú kisebbségi közösségek maradtak Magyarországon. Ez főként Csehszlovákia számára bizonyult folyamatos hivatkozási alapnak, s mint ilyen igyekezett is felhasználni a kisebbségi tárgyú diplomáciai aktivitásaiban, a kétoldalú és a **kisantant** politikában egyaránt. A trianoni országterületen 10,4 százalékot tettek ki a nem magyar anyanyelvű közösségek. Közülük a legnépesebb csoportot a németek alkották (551 ezer fő). Rajtuk kívül 132 ezren vallották magukat szlovák, 36, illetve 37 ezren szerb és horvát, 24 ezren pedig román anyanyelvűnek. A túlnyomó többségében magyar anyanyelvű magyarországi zsidó felekezetűek száma 1920-ban meghaladta a 470 ezret.

A Magyarországgal szomszédos Csehszlovákiában, Romániában, Szerb-Horvát-Szlovén Királyságban és Ausztriában a kisebbségi magyar közösségekhez tartozók száma mindenütt jelentős mértékben csökkent az 1910. évi magyarországi népszámlálások adataihoz képest. Ennek négy okát lehet megnevezni. Az 1914 előtti magyarosodási folyamatok

1920. szeptember 8. Gabriele d'Annunzio Quarnerói Olasz Kormányzóság néven „önálló” államot kiáltott ki Fiumében és környékén. November 12-én megkötötték a jugoszláv–olasz rapallói szerződést, amely az SZHSZ Királyságnak juttatta Dalmáciát, de az adriai szigetek többsége olasz kézre került. Abbázia (Opatija) és Zára (Zadar) szabad kikötőkké váltak, Fiume (Rijeka) független szabad város lett. Az SZHSZ Királyság cserében elismerte Isztria olasz fennhatóságát. A két érintett állam két évvel később 1922. december 12-én kisebbségvédelmi szerződést írt alá.

1920. november 9. A győztesek Nagyköveti Konferenciája elismerte Albánia függetlenségét 1913. évi határai között.

1921 folyamán három népszavazást rendeztek: Felső-Sziléziában (március 20.), melynek alapján október 20-án a Népszövetség Németországnak ítélte Oppeln (Opole) vidékét, Lengyelország viszont megkapta Katowicét (Katowitz) és a város környékén található bányavidéket. A két ország közti felső-sziléziai kisebbségi szerződést 1922. május 15-én írták alá Genfben. Május első hetében a Memmel-vidéki népszavazás résztvevőinek döntő többsége Memmel szabad város létrehozása mellett döntött, amely később csatlakozott Litvániához. December 14–15. között Sopron és vidéke népszavazáson Magyarország mellett voksolt 15 334 fő (65,1%), Ausztria mellett pedig 8 227 személy.

1921. március 21. Németország, Danzig szabad kikötő város és Lengyelország szabályozta Pomeránia és Kelet-Poroszország közötti összeköttetést és közlekedést.

1922-ben megalakul a jugoszláviai Országos Magyar Párt (szeptember 27.) és a romániai Országos Magyar Párt (december 28.).

1922. december 30. Megalakult a Szocialista Szovjet Köztársaságok Szövetsége (Szovjetunió), amelynek Oroszország, Ukrajna, Belorusszia és a Kaukázusontúli Szovjetköztársaság volt az első négy tagállama.

1923. január 30. Elhúzódó török–görög háború után a lausanne-i békekonferencián meg-

Kisebbség és többség a két világháború között Európában

A két világháború közötti dél-, nyugat-és észak-európai államok fele olyan homogén nemzetállamnak számított, ahol a kisebbségek számaránya nem érte el a 10 százalékot. Ezek közé az államok közé sorolható Portugália, Görögország, Írország, Németország, Ausztria, Dánia, Norvégia és Svédország. Ezek mellett Finnországban, Franciaországban és Olaszországban is ebbe a kategóriába tartozott, de egy-egy kisebbsége területileg kompakt, jelentős lélekszámú közösséget alkotott. A 10–25 százaléknyi kisebbségi népességgel rendelkező „nemzetiségi államok” körébe tartozott Nagy-Britannia és Hollandia. A sok-nemzetiségű államok csoportját az a négy ország alkotta, ahol a többségi nemzet aránya alacsonyabb volt 75 százaléknál: Belgium, Svájc, Spanyolország és Luxemburg. A kelet-közép- és délkelet-európai államok közül ez utóbbi kategóriába tartozott Lengyelország, Csehszlovákia, Jugoszlávia és Románia is.

Az európai kisebbségek csoportjai létrejöttek szerint

- középkori eredetű, illetve többé-kevésbé önkéntes belső telepítések, migrációs hullámok révén kialakult *történeti kisebbségek*;
- a 20. századi politikai döntések nyomán létrejött *kényszer-közösségek*;
- a 20. század második felétől folyamatos munkaerő migráció révén kialakuló *bevándorló kisebbségek*.



Ezer dínáros jugoszláv értékpapír – szerb, horvát és szlovén nyelven



A Csehszlovák Köztársaság 1000 koronás bankjegye – magyar nyelvű felíratot is tartalmazott



Román 500 lejes bankjegye – csak román felírat

megtorpantak és a disszimilációs folyamatok felerősödtek. Különösen a szlovákiai, kárpátaljai városokban volt erőteljes ez a fordulat, ami nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a magyarság létszámára Pozsonyban és Kassán is 1930-ban 20 százalék alá csökkent, s ezzel együtt megszűntek a magyar **nyelvhazsnálatti jogok**. A kisebbségi magyar közösségek a tömeges áttelepülés, menekülés, optálás miatt összességében igen jelentős migrációs veszteséget szenvedtek el. 1918 és 1924 között ez együttesen elérte a 426 ezer főt, azaz a statisztikailag kisebbségi sorsba került 3,3 milliányi magyar népességnek 13 százalékát. A magyar nemzetiségűek fogyásához jelentős mértékben hozzájárult a korábban erőteljesen elmagyarosodott felvidéki, erdélyi és délvidéki zsidóság részleges disszimilációja, a **zsidóság mint nemzetiség** tömeges választása.

Mindezeknek a kisebbségeknek a helyzetét az érintett nemzetállamok különböző jogi megoldásokkal próbálták rendezni. Elvben alkalmas lehetett volna a népszövetségi kisebbségvédelmi kötelezettségek megerősítése, amennyiben azokat a rendelkezéseket az államok belső jogrendjükben is érvényesítették volna. Az 1920-ban elfogadott cseh-

szlovák, lengyel, osztrák, az 1921. évi jugoszláv, illetve az 1923. évi román alkotmány **egységes nemzetállamként** határozta meg az egyes országokat. A csehszlovák alkotmány elfogadta és beépítette, a nyelvi jogok tekintetében pedig részben meg is haladta a kisebbségvédelmi szerződéseket. Csehszlovákia ezen kívül szomszédaival – Ausztriával és Lengyelországgal – kétoldalú kisebbségvédelmi szerződéseket kötött. Az 1921. június 28-i jugoszláviai vidovdani alkotmány ezzel szemben igyekezett korlátozó értelmezést adni a kisebbségvédelmi szerződéseknél. Az 1923. évi román alkotmány, amely az 1866. évi ó-romániai alkotmány szövegének módosított változata volt, egyszerűen figyelmen kívül hagyta az ország nem román kisebbségi közösségeit. Pedig a több mint kétszeresére nőtt Román Királyság területén 1930-ban a népességnek mindössze 71,9 százaléka volt román.

A romániai kisebbségi jogok alulszabályozottsága bő teret biztosított a **diszkriminatív és asszimilatív kisebbségpolitikai gyakorlatnak**, ami ellen az ország magyar, ukrán, zsidó, bolgár és orosz kisebbségei rövid tíz év alatt közel 50 beadványt nyújtottak be a népszövetségi kisebbségvédelmi panaszjelzés keretében.



Belgrád látképe az 1930-as években, a Vezérkari Főnökség, valamint a Tengerészeti és Hadügyminisztérium épületével

Jóllehet a jugoszláv és az osztrák alkotmány nevesítette a kisebbségeket és nyelvi, oktatási jogaikat, a kisebbségek helyzete ebben a két országban sem alakult kedvezően. Jugoszlávia kezdettől fogva ellenezte a kisebbségi politikai pártok kialakulását, igyekezett korlátozni az anyanyelvű oktatást és kulturális életet. Nem tették lehetővé az országos kulturális és közművelődési egyesületek létrehozását. A **jugoszlavizmus** ideológiája még a **csehszlovakizmus**nál is sikertelenebbnek és zsákutcásabbnak bizonyult. Különösen horvát részről utasították el délszláv nemzetegység gondolatát, ami az önmagában kisebbségi helyzetben lévő szerb nemzet pozícióit kezdettől fogva végletesen meggyöngítette.

A 19. századi nyugat-európai nacionalizmus komoly etnikai konfliktusokat eredményezett, de erős, nyelviileg jórészt egységes nemzetállamokat hozott létre. A kelet-európai nemzetek számára elsősorban az angolok és a franciák jelentették az igazi mintát, a követendő modellt. Nem pedig Svájc és Belgium, amelyek gondjaira, megoldásaira pedig a legválságosabb 19–20. századi helyzetekben Magyarországon és a szomszédságban is szokás hivatkozni. Az 1918–1920 között létrejött államok azonban csak szerettek volna hasonlítani a két nyugati ideálra. Hiába határozták meg magukat alkotmányaikban egységes nemzetállamként, valójában a két világháború közötti periódusban végig soknemzetiségű államok maradtak. Súlyos regionális fejlődési, különbségekkel, történeti, nemzeti identitásproblémákkal. Az érintett kisebbségek – magyarok, németek, szlávok – pedig



Szilésziai német család az 1930-as években

a legritkább esetben fogadták örömmel a többség által felkínált asszimilációs opciót.

A két világháború közötti Kelet-, Közép- és Délkelet-Európa nemzetállamait és etnikai sajátosságait szokás az **„anyaország”** (kin-state), az **állampolgárság szerinti államok** és a **kisebbségek** klasszikus **hármaskör (triadikus) viszonyrendszerében** értelmezni. Minden nemzet rendelkezett saját állammal vagy legalább része lett valamely nemzetállam politikai nemzetének. Ugyanakkor kivétel nélkül minden nemzetnek voltak – saját állama határain kívül élő – nemzeti kisebbségei is. Ily módon minden kelet-közép- és délkelet-európai népnek voltak anyaországi és állampolgárság szerinti, azaz **kulturális**

született a görög-török lakosságcsere-egyezmény: 1,2 millió (kis-ázsiai és kelet-trákiai) görögöt telepítettek át Görögországba, 387 ezer macedóniai és nyugat-trákiai törököt pedig Anatóliába.

1923. április 23. A salgótarjáni döntés alapján Csehszlovákia és Magyarország megállapodott, hogy Somoskő és Somoskőújfalu Magyarországhoz került, a környék bazaltbányáit pedig felosztották egymás közt.

1923. július 24. Törökország aláírta a sèvres-i békét érvénytelenítő lausanne-i békeszerződést, amely garantálta Törökország függetlenségét etnikai határai között. Kelet-Trákia és Kis-Ázsia nyugati része visszakértül Törökországhoz.

1924. június – július A Komintern V. kongresszusa határozatában önrendelkezést sürgetett Macedónia, Trákia, Horvátország, Szlovénia, Erdély, Dobruzsza, Besszarábia és Bukovina „elnyomott népeinek”.

1925. február 4. Észtországban elfogadták a nemzeti kisebbségeknek kulturális autonómiát biztosító törvényt.

1925. október 5–16. A locarnói konferencián szerződést írtak alá Németország nyugati határainak garantálásáról. Ezzel egy időben Franciaország Lengyelországgal és garanciaszerződést kötött.

1925. október 14–16. Genfben sor került az Európai Nemzetiségi Kongresszus első ülésére.

Rogers Brubaker: Nemzeti kisebbségek, nemzetesítő államok és anyaországok az Új Európában

„A nemzeti kisebbségeket, a nemzetesítő államokat és az anyaországokat kölcsönös függések rendszere köti egybe. Például a nemzetesítő vagy nemzeti integrációs törekvések az új nemzetállamokban nem 'elszigetelten' léteznek és fejtik ki hatásukat, hanem egy olyan relacionális mezőben, amely mind a nemzeti kisebbséget, mind annak anyaországát magában foglalja. Ebben a relacionális mezőben a kisebbségek és az anyaország elítjei folyamatosan figyelemmel kísérik, hogy mit tesz az új nemzetállam, és különösen érzékenyek a 'nemzetesítő' vagy 'nemzeti integrációs' törekvések bármely megnyilvánulására. Ha ilyesmit észlelnék, az illető államot elnyomó vagy igazságtalanul nemzetesítő államnak tüntetik fel. Ennek a percepciónak a jegyben cselekvésre is lehetőségük nyílik. A kisebbség mozgósítható a nemzetesítés észlelt megnyilvánulásaival szemben, autonómiát követelhet vagy akár kiválással is fenyegethet. Az anyaország, érvényesítve azt a jogát, hogy figyelemmel kísérije és védje a külföldön élő, etnikai értelemben azonos nemzetiségűek érdekeit, anyagi vagy erkölcsi támogatást nyújthat e kezdeményezésekhez és tiltakozhat a nemzetesítő államnál vagy nemzetközi szervezeteknél az észlelt nemzetesítő törekvések ellen. Ez a tiltakozás visszahat a nemzetesítő államra – igaz nem szükségképpen tántorítja el a nemzetesítés politikájától, sőt akár annak felerősítéséhez is vezethet. A kisebbség hűtlenséggel vádolható meg, az anyaországgént fellépő állam pedig a nemzetállam belülegyeibe történő illegitím beavatkozással.”

Rogers Brubaker: *Nacionálizmus új keretek között*. L'Harmattan-Atelier, Budapest, 2006. 64.



Táj Szilésziában

és politikai nemzeti feladatai, törekvései. A nyugat-európai nemzetállamok többségi nemzeti saját államterületük felett már a 19. századi nyelvharcok, asszimilációs küzdelmek idején is szinte kizárólagos államhatalommal rendelkeztek. Az Oderától, Elbától, Lajtától keletre eső nemzetek többsége csupán az első világháborút lezáró békeszerződések után tapasztalta meg az állami eszközök birtoклásának **nemzetépítő, asszimiláló** (államnationalista) lehetőségeit.

Ez a – nacionalizmusok fejlődésében is kimutatható – sajátos kelet-európai megkésetttség, fáziskésés súlyos konfliktusok forrásává vált. A régió új nemzetállami szerkezetében a nemzeti kisebbségek többsége – az említett triadikus viszonyrendszereknek egyszerre tárgyaként és részeseként – az egymással élesen szembenálló nemzeti és állami, kulturális és politikai identitások, lojalitások kettősségével szembesült. Miközben igyekezett saját kisebbségi létezésének gazdasági, politikai, kulturális alapjait megteremteni, egyéni és közösségi jogait kiharcolni, intézményeit létrehozni és működtetni, az eredeti nemzeti közösség és a befogadó állam egymással nehezen összeegyeztethető elvárásokat fogalmazott meg velük szemben.

A nemzetállamok irányítói az **asszimilációt és az integrációt**, a többségi nyelv és kultúra gyors elsajátítását, a többségi nemzet által kínált kulturális, politikai minták elfogadását, az együttműködést és a beolvadásig terjedő feltétlen lojalitást várták el. Legtöbbször anélkül, hogy ezért cserébe a közösség saját céljait az állam megfelelően támogatta volna. Az **anyaországi elvárások**, programok a két világháború közötti idő-

szakban a nemzeti nyelv, kultúra, identitás megőrzését, a többségi kínálat elől való elzárkózást, a status quo ante visszaállítására irányuló ellenzéki magatartást szabták meg követendő kisebbségi magatartásként. Ebben a helyzetben a kisebbségek többsége csak ritkán próbálkozott a többségi pártokkal való együttműködéssel, mert ezt a fajta „aktivista” magatartást az „anyaországok” rossz szemmel nézték. A legáltalánosabb kisebbségi magatartásnak a **sérelmi (gravaminális) politika** számított, amely mind a kisebbségi jogvédelem, mind a közösségépítés szempontjaiból fontos dokumentációs tevékenységnek bizonyult, ráadásul némi mozgósító szerepet is játszott.

A kelet-közép- és délkelet-európai nemzetállamok közül a legmesszebb kétségkívül Csehszlovákia jutott a kisebbségi jogok tekintetében. De még a masaryki Első Köztársaság sem volt képes elszánni magát a szlovák és a kárpátaljai rutén autonómia megvalósítására, sem pedig a 3,3 millió német, a közel nyolcszáz ezer magyar és a cseh-szilészi lengyel kisebbség közösségi jogainak biztosítására. A csehszlovák demokrácia „emberarcú nacionalizmusa” képtelen volt a rendelkezésére álló húsztized alatt érdemi integrációs folyamatokat elindítani a két kisebbségi nemzet, még kevésbé a három nagy lélekszámú nemzeti kisebbség körében, ami az 1938–1939. évi súlyos nemzetközi válság hónapjaiban a kisebbségek leválásához vezetett.

Ennél is negatívabban alakult a jugoszláv és a román kisebbségpolitika mérlege. Hiába próbálta az erdélyi román politikai elit egy része korrigálni a bukaresti kormányzati politika nemzetiségi irányvonalát, az egymást



Az Osztrák Császárságtól Lengyelországhoz csatolt kelet-sziléziai Lieszyn (Teschen) színháza

sűrűn váltogató kormányok – az anyaországok revíziós igénybejelentésétől tartva – túlságosan kockázatosnak tekintették a kisebbségi közösségépítés támogatását, s ehelyett mindvégig az asszimilációs politikát erőltették. Ez még inkább igaz a permanens strukturális válsággal küzdő, s az elől a királyi diktatúrába menekülő délszláv államra. A három nagyszámú magyar kisebbségi közösséget „megöröklő” szomszéd állam a kisantant-politika egyeztetési mechanizmusai révén igyekezett sakkban tartani a magyar revíziós törekvéseket, s ezzel egyszersmind lebénítani a Budapesttel szoros politikai kapcsolatokat ápoló, a magyar kormány pénzügyi támogatására mindvégig rászoruló kisebbségi politikai elitet.



Tomáš Garrigue Masaryk csehszlovák elnök népviseletbe öltözött kislánnyal

Tudja-e?

■ Az évszázadokon át a Habsburg Monarchiához tartozó Tirol tartomány déli, Brenner-hágón túli, német lakosságú részét az olasz hadsereg az Osztrák–Magyar Monarchia kapitulációja után, 1918 novemberében éppoly akadálytalanul foglalta el, mint a csehszlovák hadsereg a Csallóközt vagy a román a Székelyföldet. A katonailag elfoglalt részt 1919. szeptember 10-én a Saint Germain-i békeszerződéssel Olaszországhoz csatolták. Mussolini hatalomátvétele után Róma mindent elkövetett Dél-Tirol elola-

szosítása érdekében. Egybeolvasztották Trento tartománnyal, olasz hivatalnokokat, elöljárókat neveztek ki. A német nyelv nyilvános használatot mindenben akadályozták, korlátozták, a német helységnevtáblákat olaszra cserélték. 1934-től kezdve az a milánói és piemonti ipari vállalatok kormányzati sugalmazásra üzemeket telepítettek Bozen (Bolzano) városába, ahol a tömegesen bevándorló olaszokat alkalmazták. Így vált a tartomány központja is kétnyelvű várossá. 1921 és 1939 között a tartomány olasz lakossága megnégyszereződött.

IRODALOM

- A. Sajti Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken. 1918–1947.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2004.
- Balogh Artúr: *Jogállam és kisebbség.* (Szerk.: Fábíán Ernő). Kriterion Könyvkiadó, Bukarest–Kolozsvár, 1997.
- Bárdi Nándor – Simon Attila (szerk.): *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében.* Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2006.
- Brunner Georg: *Nemzeti-ségi kérdés és kisebbségi konfliktusok Kelet-Európában.* Teleki László Intézet, Budapest, 1995.
- Eiler Ferenc: *Kisebbségvédelem és revízió. Magyar törekvések az Európai Nemzetiségi Kongresszuson (1925–1939).* Gondolat Kiadó, Budapest, 2007.
- Galántai József: *Trianon és a kisebbségvédelem.* Maccenas, Budapest, 1989.
- Glatz Ferenc (szerk.): *Magyarok a Kárpát-medencében.* Pallas Kiadó, Budapest, 1988.
- Gyönyör József: *Államalkotó nemzetiségek.* Madách Könyvkiadó, Pozsony, 1989.
- Jakabffy Elemér: *Nemzetiségpolitikai írások.* Kriterion Kiadó, Bukarest, 1993.
- Masaryk, Tomáš Garrigue: *Demokrácia, nemzetiség. Gondolatok a kisebbségi kérdéstről és az antiszemizmusról.* (Szerk.: Fazekas József), Budapest–Pozsony, Regio–Madách–Kalligram, 1991.
- Pándi Lajos (szerk.): *Köztes-Európa 1763–1993.* Térképgyűjtemény. Osiris–Századvég, Budapest, 1995.
- Pándi Lajos (szerk.): *Köztes-Európa 1756–1997.* Kronológia. Teleki László Alapítvány, Budapest, 1999.
- Rónai András: *Térképezett történelem.* Magvető, Budapest, 1989.
- Tilkovszky Loránt: *Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században.* Csokonai Kiadó, Debrecen 1998.

T. G. Masaryk feljegyzése a csehszlovák nyelvtörvényről

„[...] a demokratikus és köztársasági államformában, mely elismeri a polgárok és ezzel együtt a nyelvek egyenlőségét is a törvény előtt, tökéletes és igazságos megoldásról beszélhetünk: gyakorlati szempontok, az ügintézés gyorsasága, és a fő és alapkövetelmények. A demokrácia tehát a hivatalos nyelv gyakorlati szükségességét fogja hangsúlyozni, és nem az 'állam' nyelvét, mint Ausztriában, Magyarországon vagy Oroszországban tették. A demokratikus államban, melynek jelentős nemzeti kisebbségei vannak, minden nyelv államnyelv – primus inter pares, mert a közigazgatás egysége így kívánja. A történelemből és a világ politikai helyzetéből kifolyólag, nálunk ez a cseh(szlovák) nyelv. [...] A hivatalos nyelv elismerése a kisebbségek részéről a nyelv természetes politikai, kulturális és gazdasági súlya által fog megtörténni; taktikailag nem jó lépés sokat beszélni róla és pozícióját expliciten kihirdetni.”

Szarka László: *Duna-táji dilemmák. Nemzeti kisebbségek és nemzetiségi politika a 20. századi Közép-Kelet-Európában*. Ister, Budapest, 1998. 304.

Iuliu Maniu: A kisebbségi kérdés

„A román nemzeti állam szempontjából, illetve az állam területi épségének biztosítása és nemzeti jellegének megőrzése céljából [...] a következő lépések szükségesek:

1. Az állam hivatalos nyelve legyen a román nyelv.
2. A központi kormányzat, a törvényhozás, valamint a központi államvezetés és intézményei hivatalos nyelve legyen a román nyelv. [...]
6. Semmilyen anyagi eszközt nem kímélve, az államnak minden hatalmát külön korlátozás nélkül igénybe kell vennie annak érdekében, hogy a román tudomány, művészet és iroda-

BÁRDI NÁNDOR

A Magyarországgal szomszédos országok magyarságpolitikája a két világháború között

Egy nemzeti kisebbség helyzetét alapvetően három tényező határozza meg: a népcsoport településszerkezeti, demográfiai, gazdasági-társadalmi adottságai, a többségi állam kisebbségekkel kapcsolatos politikája és a kisebbségi csoportnak az anyaországhoz való viszonya, kapcsolataik működése. A következőkben a második tényezőt vizsgáljuk Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia esetében. A nemzeti kérdés Ausztriában is döntővé vált a harmincas évekre (különösen az Anschluss révén 1938 márciusára), de ebben nem játszottak szerepet a kisebbségek. Az ország lakosságának töredékét alkotó, két-nyelvű, az adott állami és tartományi rendszerbe beilleszkedett magyarság nem jelentett belpolitikai kérdést.

A kisantant államokban a nemzetiségekhez és így a magyarsághoz való viszonyt alapvetően a **nemzetközi erőviszonyok** változása és a három új állam nemzetépítő (egységsítő) törekvései együttesen határozták meg.

Az első világháborút lezáró békeszerződésekkel együtt megfogalmazott kisebbségvédelmi szerződéseket először a jugoszláv és a román miniszterelnök elutasította. Majd bizonyos engedmények után Nikola Pašić aláírta, de Ioan Brătianu inkább lemondott és az erdélyi Vaida-Voevod írta alá a szerződést Románia részéről. Magyarország különösebb vita nélkül elfogadta a szerződést, hiszen a szomszédainál nemzetileg homogénebb volt a 10% körüli és szétszórtan élő nemzetiségi lakosságával,



Nikola Pašić



Alexandru Vaida-Voevod

illetve ez a szerződés lehetővé tette a magyar kisebbségi jogok nemzetközi számonkérését. A kisebbségvédelmi szerződések ratifikálása ellenére a térség egyetlen országában sem kodifikálták a kisebbségi jogokat, hanem az alkotmányban deklarálták az állampolgári jog egyenlőséget, majd egyes ágazati törvényeken keresztül érvényesítették a kisebbségekkel kapcsolatos állami érdekeket. A kisebbségvédelmi szerződésben vállalt kötelezettségeket egyetlen ország – Magyarország sem – teljesítette maradéktalanul.

A húszas években létrejött **kisantant** Csehszlovákia a – Szerb-Horvát-Szlovén Királyság, Románia – katonai és politikai szövetségének egyik célja Magyarország revíziós törekvéseinek megakadályozása volt. Ezen túl a regionális gazdasági együttműködésben is érdekelték voltak. Ennek működéséhez azonban szükség lett volna Magyarországra is, amely a kapcsolatok konszolidálása előfeltételének tekintette a magyar kisebbségi problémák kezelését.



Kisantant-tanácskozás 1928-ban – Marinković, Beneš, Brătianu és Titulescu részvételével



*Milan Stojadinović
franciaországi hivatalos
látogatáson*

Budapestnek is fontos lett volna a szomszédos országokkal szemben érdekeinek érvényesítése, de **geopolitikai súlya** ezt nem tette lehetővé. Területileg, lakosságát tekintve mindhárom szomszédhoz képest egyenként is fele akkora volt. Ezért Magyarország csak az európai status quo-val elégedetlen olasz és német politikára számíthatott és az angol közvélemény meggyőzésében bízhatott. A kisantant vonatkozásában a legfontosabb magyar cél a tagországok egységének megbontása volt.

1935-re világossá vált, a német, olasz vezéllyel szemben a **kisantant államok** nem alapozhatják védelmüket az angol és francia támogatásra. Mivel egy esetleges német vagy olasz katonai támadás kivédését lehetetlenné tette volna egy magyar akció, ezért Jugoszlávia és Csehszlovákia törekedett a Budapesttel való viszony normalizálására. Románia ellenzte ezt – hiszen a belső politikai legitimitációt az antirevizionizmusra és a magyar elleniségképre építették –, de miután szövetségesi Bukarest nélkül is tárgyalóasztalhoz ültek volna, mégis beleegyezett. Magyarország ellenben csak a Jugoszláviával való megegyezésben, valamint Romániával való átmeneti megoldásokban volt érdekelt. 1935–1936-ban ugyanis egyedül Csehszlovákia esetében volt tényleges esély – Hitler támogatásával – a revízióra.

A magyar kormány 1937-ben kísérletet tett Jugoszláviával egy külön megegyezésre, amelynek sarkalatos pontja volt magyar kisebbség oktatási helyzetének rendezése, a nemzetiségileg arányos önkormányzati képviselőbiztosítás, tartalékalapokból földosztás a nincstelen magyar mezőgazdasági munkásoknak. Bár a jugoszláv miniszterelnök, Stojadinović késznek mutatkozott a kisebbségi problémák kezelésére és a külön megegyezésre, az olasz–jugoszláv egyezmény (1937. március 25.)

után – a szövetségesektől tartva – elutasította a budapesti kezdeményezést.

Románia és Csehszlovákia érzékelve a szövetségi rendszer gyengülését, az 1937. áprilisi, belgrádi konferencián megegyezett Jugoszláviával arról, hogy ha valamelyikük kétoldalú megállapodást kötne Magyarországgal, akkor előzetesen konzultálnak, illetve a szerződéskötéshez kérik a másik két szövetséges hozzájárulását. Megegyeztek abban is, hogy hajlandók elismerni **Magyarország katonai egyenjogúságát** (a trianoni békeszerződés katonai korlátozásainak megváltoztatását), ha ellentételezéseként a magyar kormány meg nem támadási szerződést köt velük. Erről közös tárgyalásokra 1937 augusztusában, a romániai Sinaian került sor. A Magyarországot képviselő Bárdossy László bukaresti követ ezt az alkut a kisebbségi problémákat orvosló megállapodáshoz kötötte. A román fél azonban ezt határozottan elutasította.

A másik két tagállam kérésére ősszel Genfben újra tárgyalóasztalhoz ült Románia is. Kánya Kálmán magyar külügyminiszterrel folytatták a tárgyalásokat, de Victor Antonescu román külügyminiszter hajthatatlan volt. Ezt követően Jugoszlávia és Csehszlovákia Romániát tette felelőssé a tárgyalások megszakadásáért és kijelentették, hogy nélküle is megegyeznek Magyarországgal. A német csapatok ausztriai bevonulása előtt egy nappal (1938. március 12.) a bukaresti kormány Budapestnek jelezte, hogy folytatni kívánja a tárgyalásokat és rövidesen létrehozna egy Kisebbségi Főkormánybiztosságot a kisebbségi sérelmek kezelésére. Ezt követően tovább folytak a megbeszélések a kisantant államok képviselőivel. 1937 novembere, Darányi Kálmán magyar miniszterelnök berlini látogatása óta azonban – amikor világossá

KRONOLÓGIA

1919. szeptember 10. Saint-Germain-en-Laye-ben Jugoszlávia és Csehszlovákia, 1919. december 10-én Párizsban pedig Románia aláírta a kisebbségi szerződést.

1920. február 29. Prágában elfogadták Csehszlovákia alkotmányát. Ugyanekkor született meg a nyelvtörvény (1920/122. tv.) is, amely szerint a 20% fölötti nemzetiségi lakossággal bíró településeken az igazságszolgáltatás és az igazgatás kétnyelvű.

1920. augusztus 14. Csehszlovákia és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, majd 1921. június 7-én Románia és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság védelmi szerződést kötött. Ezzel kialakult a Franciaország által támogatott ún. kisantant: Csehszlovákia, Jugoszlávia és Románia magyar-, illetve Habsburg-restaurációellenes, francia védnökséget élvező szövetsége.

1921. június 28. Elfogadták a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság (vidovdani) alkotmányát.

1922 Csehszlovákiában megváltoztatták a városok jogállását, Szlovákiában és Kárpátalján 35 rendezett tanácsú törvényhatósági város nagyközséggé minősült át.

1922. január 26. A Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban eddig a napig lehetett bejelenteni az optálási szándékot más országba, az áttelepülést 1930-ig kellett lebonyolítani.

1923. március 28. Ezen a napon szentesítették a Román Királyság új alkotmányát.



Bárdossy László

lom, illetve ezek bármely megnyilvánulási formáját az ország egész területén szétterjessze és ismertté tegye.

7. Szem előtt tartva azt az igazságot, hogy a románok hite és egyháza a román nép védelmezője, az államnak minden hatalmát igénybe kell vennie a román nép mindkét vallási felekezeteinek támogatása érdekében. [...] A román nemzeti érdekek korábbi államhatalommal szembeni védelmükből fakadó állandó anyagi hátrányuk leküzdése érdekében a Kárpáton túli román egyházakat az évi természetes juttatásokon felül is támogatni kell. Ez azért is fontos, hogy az idegen uralom alatt jobban ellátott egyházakkal szemben versenyképesek tudjanak lenni. [...]

Ezért a tevékenységért nem-hogy senki sem fog bennünket elítélni, hanem ellenkezőleg, a civilizált világ éppen akkor ítélne el, ha mindezt nem tennék meg, és bebizonyosodna, hogy saját népünk érdekében képtelenek vagyunk meglévő jogunkkal és hatalmunkkal élni. [...]

8. A hadsereget minden áron fenn kell tartani és rendeltetésének megfelelően úgy kell megszervezni, mint a nemzeti egység és büszkeség valódi megtestesítőjét. [...]
9. Az állam hatalmát a parasztság, az ipar, a kereskedelem, illetve a románok egész gazdasági életének és társadalmi kiteljesedésének fellendülése és megerősödése érdekében kell használni. Az a tény, hogy a mai Románia városait majdhogynem teljességgel nem román lakosok lakják az elmúlt nehéz időknek és azon korábbi államok tudatos politikájának tudható be, amelyekből a román tartományok az anyaországgal való egyesülés céljából kiszakadtak. Az uralkodó népek nagyon jól tudták, hogy csak városokban és a városok által jöhet létre kultúra, illetve ezáltal egy előrehaladottabb társadalmi és gazdasági állapot, így a széles román néptömegek között éppen azért hoztak szándékosan létre városokat, hogy az ezekből kisugárzó kultúra és gazdagság



A bledi tanácskozás résztvevőinek csoportképe

vált, hogy Magyarország nem támogatná fegyveresen Ausztriát egy esetleges német katonai megszállás esetén és a Csehszlovákiával szembeni revízióban egyetértene – a budapesti diplomácia Prágával nem törekedett megegyezésre. Ugyanakkor épp a csehszlovák álláspont volt a legrugalmasabb, hiszen új nemzetiségi törvény kidolgozásába kezdtek. Magyarországnak a revízió megvalósításához nem volt elég erős a hadserege és a jugoszláv, román semlegesség sem volt biztosítva. 1938. augusztus 21–22-én Bledben a kisantant államok megegyeztek Magyarország fegyverkezési egyenjogúságának elismeréséről és további tárgyalásokon a kisebbségek helyzetének a jó szomszédi viszonyt kedvezően befolyásoló jóindulatú kezeléséről. Budapest lemondott az erőszakos határmódosításról. Ám egy hónap múlva a müncheni szerződés új helyzetet teremtett Közép-Európában.

A továbbiakban az előbbi két kulcsfogalom – **a nemzetépítés és a nemzetállam** – működését vizsgáljuk a szomszédos országok kisebbségi politikáján keresztül, amely a magyarságnak az új államok iránti lojalitását is meghatározta.

A három ország közül kettő alkotmányos királyságként, Csehszlovákia polgári demokráciaként működött. Az igazi különbség abban volt, hogy az utóbbi az Osztrák–Magyar Monarchia közigazgatási modelljét, a másik két ország pedig az 1918 előtti balkáni kisállamiság közigazgatási mintáit folytatta. Míg a Monarchiában léteztek a regionális és községi önkormányzatok, közbirtokosságok, hegyközségek stb., addig pl. az óromániai községek vezetői a központi hatalomtól függtek, a közigazgatásban az

egyen védetlen volt a kinevezett tisztviselőkkel szemben. Ugyanez vonatkozott a városi vagyonkezelésre, ahol a törvényhatóságok, helyi tanácsok önálló vagyongazdálkodást folytattak. Ebből adódóan a hatalom decentralizációját is másként értelmezték a két politikai kultúrában. A Monarchiában a választott községi, megyei testületek döntési jogaiban látták ennek a garanciáját, addig a két 1918 után megnőtt balkáni kisállamban a helyi, regionális szintre felülről kinevezett tisztviselőnek adtak hatalmi jogosítványokat. Abban is különbözött a három ország, hogy az Osztrák–Magyar Monarchián kívül eső területeken – az 1918 előtti Romániában és Szerbiában – döntő volt a görög-keleti ortodox egyház szerepe, amely nem végzett olyan társadalmi feladatokat (pl. korábban oktatási intézményrendszer működtetése), mint a Monarchián belüli egyházak. Hasonlóképpen a két említett országban nem voltak szervezett nemzetiségi csoportok, illetve asszimilálták őket. Más nemzetépítéshez, államhoz kapcsolódó csoportokkal nem kellett 1918-ig számolniuk. Ugyanakkor ők jelentették az anyaország szerepét az erdélyi románságnak és a délvideki szerbségnek, illetve a lehetséges szövetségest a horvát és szlovén nemzeti mozgalmaknak. Abban is különbözött a cseh, illetve a román és szerb viszonyrendszer 1918 után, hogy az utóbbi két ország az addigi magterületeknél jóval fejlettebb régiókkal bővült ki. Csehszlovákiában a **szudétánemet területek** azonos vagy csak némileg iparosodottabb szinten voltak, mint a cseh-morva régiók, ellenben a Magyarországtól odacsatolt területek jóval fejletlenebbek voltak.



Bukarest az 1920-as években

A három országban közös volt, hogy a meghatározó nemzet mellett jelentős más nemzeti csoportokkal kellett számolni. Csehszlovákiában a csehek aránya 50,5%, Jugoszláviában a szerbeké 39,2%, Romániában a románoké 71,9% (1930–1931). Ezért eleve szükséges volt a **rokon nemzetek** bevonása a csehszlovák nemzetkonstrukcióval a szlovákság (15,7%), a szerb–horvát–szlovén délszláv összefogás, majd a jugoszlavizmus keretében pedig horvátok (23,4%) és a szlovének (8,1%) egy államkeretbe vonására. Az utóbbi csoport Ausztria örökös tartományi státusából önálló intézményrendszerhez jutott, a horvátok pedig, akik a Magyar Királyságban ezzel részben rendelkeztek – de pl. a hadsereg, külügy hiányzott –, a szerbektől katonai védelemre számíthattak Olaszországgal szemben. Ezek az országok jelentős magyar és német kisebbséggel rendelkeztek. Csehszlovákia lakosságának 22,5% volt német nemzetiségű és 4,9%-a magyar, Romániában ez az arány 4,1% és 7,9%, Jugoszláviában pedig 3,6% és 3,4% volt. A német kisebbség csak Prága számára jelentett revíziós veszélyt, a másik két országban – amelyek nem voltak határosak Németországgal – a hagyományos német kisebbségi politikát követték és lojálisak voltak a mindenkor kormányzathoz. A magyar kisebbségek azonban mindhárom országban biztonságpolitikai kérdést is jelentettek.

A nemzetileg legkevésbé megosztott **Romániában** a magyarokkal kapcsolatos politikában két stratégia látható. Az erdélyi románság vezetője Iuliu Maniu olyan integratív politikát hirdetett meg, amely a nyílt diszkrimináció helyett a románság társadalmi-gazdasági megerősítésében, modern

intézményrendszer kiépítésében gondolkodott. Mindennek alapját az egyenlő állampolgári jogok képezték, mintegy az 1918 előtti magyarországi nemzetiségpolitikai mintákat követve: a nemzetiségi kérdést nyelvhasználati problémákra szűkítve, az oktatás kérdését pedig az egyházakra bízva.

A bukaresti liberális párti álláspont ezzel szemben a kisebbségek társadalmi és gazdasági pozícióinak erőszakos megtörésére irányult. Lényegében ez a diszkriminatív álláspont lett az uralkodó. Az erdélyi városok elrománosítását, a gazdasági pozíciók megszerzését másként nem lehetett rövid idő alatt megvalósítani. A pártpolitikai versenyben a magyaroknak tett legkisebb engedmény is nemzetietlenség vádját vonta maga után. A Kisebbségi Államtitkárság (1931), majd az 1938-as Kisebbségi Főkormánybiztosság, illetve a Kisebbségi Statutum külső propaganda célokat szolgált, lényegi kisebbségi problémákat nem tudott kezelni.

Jugoszláviában egyértelműen a diszkriminációs politika működött. Ezt lényegében a Magyarországhoz való viszony alakulása, valamint a vajdasági regionális pártok közötti versengés és a horvátokhoz való közeledéstől való félelem befolyásolta. A jugoszláviai magyarság társadalmi-gazdasági adottságai miatt regionálisan sem képviselt komoly ellensúlyt.

Csehszlovákiában a diszkriminációs intézkedések élettől nagyban fékezte a térségben legdemokratikusabb plurális politikai rendszer, a parlamenti és önkormányzati választások korrektsége, a működő önkormányzatok, a sajtószabadság, így elvben nagyobb hangsúlyt fektettek a magyarság lojalitására.

1924. február 24. Romániában életbe lép az állampolgárságot szabályozó törvény.

1924. július 26. Romániában elfogadják az elemi oktatásról szóló törvényt, majd 1925. december 22-én a magánoktatási törvényt.

1927. januárjában a Szlovák Néppárt belép a prágai kormányba. Tartományi rendszert vezetnek be. A korábbi szlovák miniszteriumnál szélesebb jogkört (kultúra, oktatás, közlekedés, egészségügy) kap a tartományi bizottság.

1931. április 28. N. Iorga alakított nemzeti egységkormányt Romániában és a miniszterelnökség mellett kisebbségi államtitkárságot létesít. Államtitkárnak Rudolf Brandschot nevezi ki, Bitay Árpádot pedig a kisebbségi államtitkárság magyar osztályának a vezetésével bízza meg.

1931. szeptember 3. Új alkotmányt vezetnek be Jugoszláviában, amely az 1929-es a királyi hatalomról és a legfelsőbb államigazgatásról szóló diktatúra törvény folytatása.

1938. május–augusztus Romániában Kisebbségi Statutum néven egy törvénycsomaggal kívánták rendezni a kisebbségi kérdést egy főkormánybiztosság létrehozásával.

1938. július A prágai kormány és a nemzetiségek képviselői között tárgyalások folynak a kisebbségi problémák rendezéséről, de a nemzeti autonómiák garanciájának hiányára hivatkozva már nem sikerül megegyezni.

1938 Jugoszláviában a belügyminiszter elrendeli, hogy a kisebbségi területeken szolgálatot teljesítő közalkalmazottak sajátítsák el a nemzetiségek nyelvét.

1938. augusztus 21–23. A kisantant államai és Magyarország képviselői konferenciát tartottak a jugoszláviai Bledben. A parafált egyezmény értelmében a kisantant elismerte Magyarország fegyverkezési egyenjogúságát, Magyarország pedig cserébe lemondott az erőszak alkalmazásáról.

tönkretege a román lakosságot. Következésképpen a román állam a román nép érdekeinek megfelelően helyre kell hozza mindazt, amit az idegen uralom szintén állami eszközökkel tett. Középosztály hiányában a román nép társadalmi szerkezete, míg az iparosok és kereskedők termelő osztálya nélkül pedig a nemzeti termelés hiányos és beteg. Ezeket tehát az állam hatalmával ki kell teljesíteni és meg kell gyógyítani.

Itt nem arról van szó, hogy a már meglévő gazdasági értékeket szétromboljuk, sőt ezeket az értékeket igenis meg kell őrizni. Itt inkább arról van szó, hogy a román nép soraiból egy új társadalmi és gazdasági erőt kell létrehozni. Ezen igyekezetünket senki sem tekintheti sértőnek, főképp akkor nem, ha figyelembe vesszük, hogy a Kárpátokon túli magyar és részben zsidó városok kevés kivételtől eltekintve eredetileg német vagy szláv városok voltak, amelyek később az állam életének természetes velejárójaként állami erő által elmagyarosodtak.”

Iuliu Maniu: A kisebbségi kérdés. (1924) *Limes*, 1998. 4. sz. 265–267.

Makszimovics Bozsó Radikális Párt-i képviselő, volt belügyminiszter válasza Várady Imre Magyar Párt-i parlamenti képviselő nyilatkozatára

„Az S.H.S. [Szerb–Horváth–Szlovén] Királyság nacionalista állam és nem heterogén elemekből összeverődött ország, amilyen az Osztrák-Magyar Monarchia volt. Az alkotmányban biztosítottuk a nemzeti nyelv használatát. Ezt a kérdést úgy rendeztük, hogy ahhoz nem engedünk hozzányúlni. Azt mondják, hogy 'elkerülhetetlenül szükséges' és az 'emberi jogokra' való tekintettel meg kell engedni, hogy a képviselőtestületekben, a tartománygyűléseken a nemzetiségek nyelvén fel lehessen szólalni. A képviselőtestületek és tartománygyűlések nem szállhatnak szembe az alkotmánnyal. Mindezek az okok, amelyekkel bizonyítani igyekeznek a ki-



Belgrádi utcakép az 1920-as évek végén

nak megnyerésére. Ebben nagy szerepe volt Masaryk köztársasági elnöknek, aki a polgári jogegyenlőség, a nyelvhasználati és oktatási jogok biztosításán keresztül integrálni vélte a kisebbségeket, s kezdetben „keleti Svájként” reklámozták a csehszlovák kisebbségpolitikát. Tény, hogy az ott élő magyarok egyharmada a rendszeresen a nem nemzeti alapon szervezett szociáldemokrata és a kommunista pártra szavazott, illetve a harmincas években a magyar településeken 10–15%-os eredményeket ért el a kormányon levő agrárpárt.

Mindhárom országban közös volt, hogy nem ismerték el – a magyar kisebbségi pártok programjaiban megfogalmazott – nemzetkisebbségi autonómiát, az állam iránti lojalitásáért cserébe. A kollektív jogokkal szemben hirdetett egyéni jogegyenlőséget **a három ország legfontosabb nemzetiségpolitikai intézkedései** sem biztosították.

A három **alkotmány** közül egyedül a csehszlovák foglalkozott külön a kisebbségekkel.

Az állampolgári jogegyenlőség kimondásán túl a kisebbséghez tartozás nem jelenthet hátrány a közhivatalok betöltésében, hogy kereskedelemben, nyilvánosságban bármiféle nyelvet használhatnak. A kisebbségi szerződés jó néhány pontját átvették: a bíróság előtti kisebbségi nyelvhasználat biztosítását, a saját intézmények létrehozásának jogát, az anyanyelven való oktatás és annak állami támogatását valamint az elnemzetlenítés tilalmát. Az 1923-as román alkotmány „egységes és oszthatatlan nemzeti államként” határozza meg Romániát. A nemzeti kisebbség fogalmát nem ismeri csak vallási kisebbségről szól. A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság 1921-es alkotmánya szintén csak az alapvető állampolgári jogokat garantálta. Az 1931-es a királyi diktatúra alkotmánya kimondta, hogy faji vagy vallási alapon semmiféle politikai párt, egyesület nem alakítható.

A jogegyenlőség alapfeltétele az új állami keretek között az **állampolgárság** biztosí-



A prágai Vencel tér az 1920-as években

tása volt. **Csehszlovákia** a kisebbségvédelmi szerződés erre vonatkozó paragrafusát –, amely automatikusan megadta volna az új területek lakosainak az új állampolgárságot – nem fogadta el, hanem külön törvényben (1920/236. tv.) szabályozta. E szerint csak azok kapták meg az állampolgárságot, akik az illetőségüket (helybenlakás, községi adózás) 1910-ig megszerezték. Akik a következő 10 évben kerültek erre a területre azokra bonyolult kérvényezés és vizsgálat várt. A probléma részleges rendezésére szolgált a Lex Dérer–Szent Ivány (1926/152. tv.), amelyet a magyar aktivista politika nagy vívmányának tekintettek. **Romániában** is külön törvény rendelkezett az állampolgárságról (1924/41. tv.). Itt 1918. december 1-jei illetőséget kértek, olyan kitételrel, hogy 4 év helyben lakást és községi adózást igazoljanak, miközben a községi bejelentkezés 1918 előtt nem is volt kötelező. Ezzel szemben a „fajilag románok” külön eljárásban minden nehézség nélkül megkapták az állampolgárságot. A probléma súlyát jelzi, hogy 1939-ben, amikor a kormányzat megpróbálta rendezni ezt a kérdést, még közel 100.000 családfőnek (kb. 3–400.000 személynek) volt rendezetlen az állampolgársága.



A somorjai Singhofer István katonai elbocsátó levele, 1929



Kétnyelvű társadalombiztosítási igazolvány, 1926



Háromnyelvű felhívás Péter király születésnapjának méltó megünneplésére, Zombor, 1920

A Masaryk Akadémia

Tomáš G. Masaryk csehszlovák köztársasági elnök 1930 szeptemberében jelentette be Losoncon, hogy nyolcvanadik születésnapja alkalmából támogatja egy magyar tudományos és művészeti társaság létrehozását. Ez volt a Csehszlovákiai Magyar Irodalmi, Tudományos és Művészeti Társaság, közismert nevén Masaryk Akadémia. 1931-ben alakult meg és három szakosztálya működött: tudományos, irodalmi, művészeti. Politikai viták keresztútjába kerülve nem tudott a csehszlovákiai magyarság tudományos akadémiai-jává válni. Irodalmi és művészeti tevékenysége volt igazán jelentős. Folyóirata a rövid életű *Magyar Figyelő* volt.

Névelemzés az iskolákban

Az iskolai beiratkozások során Jugoszláviában (és Romániában) ún. névelemzést alkalmaztak. A szerb Svetozar Pribičević művelődési miniszter 1920-as rendelete alapján a gyerekeket szülei és nagyszülei neve alapján kellett az iskolába beírni, még akkor is, ha az adott nyelvet nem beszélték. Az elemzést megbízható tanár végezte, akit a helyi előjáró nevezett ki. Ennek alapján lehetett megtiltani, hogy zsidók, németek, elmagyarosodott délszlávok vagy szláv hangzású nevek viselőinek gyerekei magyar iskolába járhassanak. 1925-től az állami tisztviselők gyerekeinek kötelezően államnyelven oktató tagozatokon kellett tanulniuk. 1932-ben enyhítettek a rendelkezés azzal, hogy ettől kezdve az apa neve alapján történt a beiskolázás. A névelemzés 1938-ig volt érvényben.

sebségi nyelvek használatának jogát, ami tulajdonképpen teljesen jogtalan, beható tárgyalások anyagát képezték az alkotmányozó nemzetgyűlésen. [...] az alkotmány szelleme és betűje kizárja az államnyelven kívül más nyelv használatát. Hangsúlyozni akarom, hogy az állam nyelvével szülő szakasz nem csak lényegében, de részleteiben is tisztázza ezt a kérdést, vagyis a községi képviselő testületnek csak az lehet a tagja aki az államnyelvet bírja és mást nem is lehetne megválasztani.”

Makszimovics Bozsó nyilatkozata a *Vreme* belgrádi lapban 1927. március 30. Közli: Csuka János: *A délvidéki magyarság története 1918–1941*. Püski, Budapest, 1995. 333–334.

Ligeti Ernő: Csehszlovákiai tanulságok

„Az volt a benyomásunk, hogy Csehszlovákiában a magyar kisebbség helyzete valóban kedvezőbb, mint minálunk, vagy Jugoszláviában. Viszont az is tény, hogy Csehszlovákia még mindig igen messze áll a kisebbségi kérdés korszerű és ideális megoldásától. [...] A cseh demokrácia létező valami, de nem teljes, mert csak a többségi nemzetre terjed ki és a kisebbségek folytonosan érzik, hogy ennek a rendkívül okos kormányzati rendszernek mindig megvannak a maga lehetőségei, hogy háttérbe szoríthassa a kisebbségek jogos igényeit és lankassza őket gazdasági érvényesülésükben. [...] A csehszlovákok valahányszor sérelmeink hangoztatásáról volt szó, mindig csak ígérettek, ígéreteknél tovább nem mentek. Boldogok voltunk, ha ennek most az ellenkezőjét látnók, de bizalommal lenni a kormányzat iránt csak akkor tudunk majd, ha úgy nekünk, mint a többi kisebbségnek megadják mindazt a jogot, amit ők kívántak maguknak, mint nemzetiségek a régi szétzúzott monarchia kereteiben. [...] Csehországban élő kisebbségi ember számára elképzelhetetlen a sajtónak az a durva és szenvedélyes hangja, amely magát minden emberben

Jugoszlávia a kisebbségi szerződés állampolgársági passzusát szintén nem alkalmazta. Az abban szereplő **optálási jogra** hivatkozva 1922. július 26-ig megtiltotta a magyarok politikai és kulturális szervezkedését, akik választójogukkal sem élhettek. Az optálási rendelet szerint az 1910. január 1-jén az új területeken élők kaphattak állampolgárságot vagy vándorolhattak ki Magyarországra. Ennek határidejét 1930 novemberéig hosszabbították meg, így 1918–1924 között 45.000 magyar települt át a Délvidékről. Még 1934-ben is több mint 21.000 magyar optáns élt rendezetlen állampolgársággal Jugoszláviában. Ezen túl rendszeresek voltak a politikai okokból történő kiutasítások, a legjelentősebb a marseille-i gyilkosság – I. Sándor megölése – után történt, amikor 2.700 embert utasítottak ki.

A kisebbségi jogok tekintetében kulcsfontosságú volt a **nyelvhasználat** kérdése. Ebben a legtöbb lehetőséget a **csehszlovák nyelvtörvény** biztosította, amelyet a prágai parlament az alkotmánnyal együtt fogadott el (1920/122. sz.). A törvény értelmében a köztársaság állam- és hivatalos nyelve a csehszlovák. Tehát a nemzetkonstrukcióból következően – a szlovák nyelvet a cseh nyelvjárási változatának tekintve – két államnyelvet használtak, mert Szlovákiában a szlovákok használták hivatalosként. A törvény második pontja kimondja, hogy azokban a járásokban, ahol a „nem csehszlovákok” aránya eléri a 20%-ot, ott a bíróságokon és a közigazgatásban, valamint az önkormányzatokban kötelező a kisebbségek nyelvét használni. Ahol pedig a nemzetiségek aránya a lakosság 2/3-át eléri, ott egynyelvű is lehet az ügyintézés. A törvény azonban nem állta útját a szlovákosításnak, hiszen ehhez elég volt megváltoztatni a járások közigazgatási beosztását, a városok jogállását, olyan helyzeteket kialakítani, amelyben a többség kötődésből érdemes a népszámlálásakor a szlovákokat vállalni. Ezek közül a legfontosabb

a városok jogállását megváltoztató 1922-es törvény, amelynek nyomán 39 a szlovenszkoji törvényhatósági városból négy tarthatta meg önkormányzati jogkörét (Pozsony, Kassa, Ungvár, Munkács). Az 1930-as népszámlálás szerint ezekben a városokban, Munkács kivételével, 20% alá csökkent a magyarság hivatalos aránya. A csehszlovákiai magyarok 82%-a azonban még mindig olyan településen élt, ahol törvényesen biztosítottak voltak a nyelvi jogai.

Romániában az alkotmány a román nyelvet az állam hivatalos nyelvének nyilvánítja. Külön nyelvtörvényt sem fogadtak el, hanem 1921-től a román nyelv használatát előíró különböző rendeletekkel szabályozták a kérdést. 1921-ben a bíróságokat kötelezték a román nyelv használatára (1921/28.819. sz.), majd a közigazgatásban megtiltották a kisebbségi nyelvek használatát (1922/19.654. sz.). A közhivatalokban, a közlekedésben a húszas évek második felétől folyamatosan belső rendelkezések jelentek meg arról, hogy a tisztviselők a közönséggel csak románul kommunikáljanak. A harmincas évekre a tisztviselői, tanári állások betöltésénél is elsődleges feltétel lett a **román nyelvtudás**, amelyet a kisebbségek számára előírt többszöri nyelvvizsgákkal ellenőriztek. Erre hivatkozva több mint tízezer magyar alkalmazottat bocsátottak el. Az 1925-ös, 1929-es közigazgatási törvények nem foglalkoztak a községi tanácsok nyelvhasználatával, hanem a helyi végrehajtó hatalom szabályozta ezeket, megtiltva a kisebbségi képviselőknek az anyanyelvük használatát. Az üzleti életben a nem román nyelvű kereskedelmi könyvelés, cégtáblák stb. esetén pótdadót, a táviratokra pótdíjat vetettek ki, majd a harmincas évek második felében az üzleti életben is a román nyelv kizárólagos használatát írták elő. 1937-től pedig megtiltották a magyar helységnevek, földrajzi elnevezések használatát a sajtóban.



A lévai gimnázium új épülete

A **Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban** a hivatalos nyelv a szerb–horvát–szlovén volt, valójában a szerbet használták minden hivatalos fórumon. A közhivatalokban, a helyi közigazgatásban tilos volt magyarul beszélni. Az üzleti és a magánszférában szintén beavatkoztak a nyelvhasználatba. A magyar nyelv-

használat leszűkült az elemi iskola alsó négy osztályára, a nehezen működő kultúregyesületekre, az egyházi életre, a magyar sajtóra és a magánéletre. Változás csak a harmincas évek végén történt.

Az első világháború után egész Európában megnőtt az **állam szerepe** a társadalomszervezésben, a helyi közösségek életének szervezésében. Ez a közigazgatási változás különös jelentőséggel bírt az új közép-európai államok kisebbségek lakta területein is. Mindhárom tárgyalt országban az impériumváltás után a megyei, járási, községi képviselő testületeket, kamarákat feloszlatták és vezetésüket kinevezett személyekre bízta. **Csehszlovákiában** a közigazgatási változások során a megyék elvesztették regionális politikai testületi jogkörüket. A járási, városi, megyei, tartományi képviselő testületek tagjainak egyharmadát eleve a kormány nevezte ki és ez a megválasztott kormánypárti képviselőkkel általában elegendő volt a testületek és a kinevezések ellenőrzéséhez. **Romániában** 4–5 évente változtak a közigazgatási törvények és ez eleve meggátolta a rendszer hatékony működését. Erdélyben az egyesülés után 1920 áprilisáig működött a Kormányzótanács, mint regionális közigazgatási szervezet, amely nemzeti szempontból adaptálta az 1918 előtti jogrendszert az új helyzetre. A közigazgatás egységesítésére 1925-ben került sor. Az ekkor életbe léptetett törvény jelentősen csökkentette a városok önállóságát. Román nemzeti szempontokat érvényesítve megváltoztatták a megyék elnevezését, székhelyét. A területi beosztás átalakításával pedig négy megyét (Maros-Torda, Brassó, Bihar, Szatmár) román többségűvé tettek. A képviselő testületekben a jog szerinti behívottak körét az államilag



A karánsebesi gimnázium épületére kitűzik a román zászlót

kinevezett tisztviselők és a román egyházak képviselőire szűkítették. A legfontosabb azonban az 1929-es közigazgatási törvény azon rendelkezése volt, amely alapján a viszályektól hangos helyi választások (1926, 1930) révén létrejött községi, megyei, városi tanácsokat a központi kormányzat rendeltéleg feloszlathatta és teljes jogkörét átadva időközi bizottságokat nevezhetett ki. Ennek nyomán került az Erdélyben jelentős önkormányzati vagyon román állami ellenőrzés alá. Ugyanekkor a bírói, köztisztviselői kar is kicserélődött, és a harmincas évekre mindenhol mélyen alulreprezentált volt a magya-



Érsekújvári egyházi leányiskola osztályképe, 1936–1937

IRODALOM

- A csehszlovákiai kisebbségi magyar nemzet politikai, kulturális és gazdasági helyzetképe a genfi kongresszus előtt. *Magyar Kisebbség*, 1930. 22. sz. 801–823.
- A jugoszláviai kisebbségi magyar nemzet politikai, közgazdasági és kulturális helyzete a genfi kongresszus előtt. *Magyar Kisebbség*, 1930. 9. sz., 685–705.
- A romániai kisebbségi magyar nemzet politikai, kulturális és közgazdasági helyzetképe a genfi kongresszus előtt. *Magyar Kisebbség*, 1930. 17. sz. 609–648.
- A. Sajti Enikő (vál., jegyz.): *Jugoszlávia 1918–1941. Dokumentumok*. Társadalomtudományi Kör, Szeged, 1989.
- A. Sajti Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947*. Napvilág, Budapest, 2004.
- Ádám Magda: A kisantant és a magyar kisebbségi kérdés. *História*, 1991. 2–3. sz. 26–28.
- Bárdi Nándor: Pártpolitika és kisebbségpolitika. A romániai Országos Magyar Párt javaslata és annak visszhangja 1934–35-ben. *Magyar Kisebbség*, 1998. 3–4. sz. 128–185.
- Bíró Sándor: *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok (1867–1840)*. Pro-Print, Csíkszereda, 2001.
- Bodonyi Ilona: *Idők szorításában. A magyar kisebbség helyzete a szomszédos országokban 1920 és 1933 között*. Kairosz, Budapest, 2002.
- Csuka János: *A délvidéki magyarság története 1918–1941*. Püski, Budapest, 1995.
- Fedinec Csilla: *Iratok a kárpátaljai magyarság történetéhez 1918–1944. Törvények, rendeletek, kisebbségi programok, nyilatkozatok*. Somorja–Dunaszerdahely, 2004.

egyformán élő emberi méltóság-
érzését sérti meg és amely a mi
országunkban [Romániában]
fájdalom, egyre természetesebb
jelenség.”

Független Újság, 1937. 50. sz. 1.

Seton Watson: A kivezető út

„A magyar hazafiak nagy tömege
reméli és kívánja az in integrum
restitutio; azt hiszem azonban,
hogy a magyar közvélemény jó ré-
sze meg lenne elégedve bizonyos
fokú határrevízióval. Az alapérzés
mindenesetre az, hogy a magyar
nép aggódva gondol elszakított
fiainak asszimilálódására az el-
lenséges fajok között. Ha tudnánk
olyan eszközt találni, amellyel
megvédehetnénk nemcsak a papí-
ron, hanem a reális élet minden
szférájában az idegen uralom alá
került fajtestvérek magyarságát,
ha az állampolgárság és a nem-
zetiség fogalmi egymástól elvá-
laszthatók lennének, ha a nem-
zetiség, a fajok, szabad fejlődése
olyan nagy mértéke biztosítható
lenne, mint a vallásos hit szabad-
sága a modern európai államok-
ban, a revízió kérdése elvesztené
legkeserűbb és legaggodalmasabb
jelentőségét, kialakulhatna az
eddiginél nyugodtabb atmosz-
féra. [...] nem túlzott kívánság
az, hogy az eddigi győzteseket
kérjük meg az első lépések meg-
tételére. [...] ha kisebbségeik-
nek biztosítják a szabad fejlődés
lehetőségét, természetesen nem
csak a külföldi közvélemény
megtévesztésére szolgáló papiros
nyilatkozatokkal, hanem a reális
életben érvényesülő alkotmányos
garanciával, olyan új légkört te-
remhetnek, amelyben sok min-
den válik lehetségessé.”

Seton Watson: A kivezető út.
Magyarság, 1930. július 4.

rok aránya. **Jugoszláviában** az 1922-es köz-
igazgatási beosztás 33 tartományt hozott
létre. A bácskaiban (Újvidék központtal) és
a belgrádiban élt a magyarság döntő többsége.
Tartományi és községi képviselő-tes-
tületi választásokra először 1927-ben került
sor. A Magyar Pártnak a kormányzó Radiká-
lis Párttal kötött megállapodása nyomán 6–6
képviselőt sikerült bejuttatni a két tarto-
mányi gyűlésbe, amely kb. 10%-os részvételt
jelentett. A novemberi községi választáso-
kon Adán, Csantavéren, Horgoson, Moholon,
Zentán sikerült magyar többségű képviselő
testületet létrehozni. A sérelmek tematizálá-
sán túl azonban nem sok eredményt értek el.
1929 után a királyi diktatúrában a helyi köz-
igazgatásban még ennyi érdekérvényesítési
lehetőség sem maradt.

A magyar kisebbségi közösségek repro-
dukciója szempontjából a legfontosabb az
oktatási intézményrendszer volt. Az iskola-
ügy minden régióban központi kérdésnek
számított. Csehszlovákiában és Romániában
az egyházak próbálták az addigi anyanyelvű
állami, községi iskolarendszert pótolni.
Csehszlovákiában a Szlovákiai Tejhatalmú
Minisztérium iskolai referátusa döntött az
iskolák tannyelvéről és engedélyezéséről.
Szlovenszón az addigi magyar nyelvű állami
oktatás helyett döntő lett az egyházi fenn-
tartású iskolák szerepe. 1922-ben a magyar
nemzetiségű elemi és polgári iskolai tanulók
22,7%-a (29 ezren), 1926-ban a középiskolá-
sok 33,3%-a (másfélezren) nem az anyanyel-
vén végezte tanulmányait. A felsőfokú képzés-
ben a húszas években a hazai német nyelvű
egyetemekre, illetve Magyarországra jelent-
keztek a legtöbben. 1928-tól azonban már
nem fogadták el a magyarországi diplomákat.
Ekkorra végeztek a csehszlovákiai gimná-
ziumi képzésben részesülők első évfolyamai,
így egyre inkább cseh és szlovák főiskolákra,
egyetemekre iratkoztak be. Az 1922-es iskola-
törvénynek köszönhetően – amely a 6 osz-
tályos képzés helyett a 8 osztályos tankö-
telezettséget vezette be – nőtt a lakosság
iskolai képzettsége. (Magyarországon erre
csak a második világháború után került sor.)
Romániában nem csak az állami intézmény-
rendszert románosították el szinte telje-
sen, hanem az egyházi iskolák működését is
rendkívül megnehezítették. Az 1918 előtti
Romániában igazából az egyházi oktatásnak
nem volt szerepe. 1918 után az erdélyi isko-
lák államosítását mintegy nemzeti moderni-
zációnak tekintették. Erdélyben a románság
saját egyházi iskolarendszerére, a magyarság
pedig az állami magyar tannyelvű iskolaháló-
zatra támaszkodott. Az impériumváltás után

a román állam megszüntette a magyar elemi
és polgári iskolák több mint kétharmadát,
a középiskolák és tanítóképzők több mint
háromnegyedét, a román tannyelvű görög
keleti és görög katolikus iskolarendszert
(2600 intézmény) államosították. Teljesen
megszüntették a magyar óvodákat (645),
gyermekmenhelyeket (59), az ismétlő nép-
iskolákat (3500) és közel kétszáz kereske-
delmi és ipari inasiskolát. Ezek pótlására az
egyházak új iskolákat hoztak létre. 1923-ig
403 elemi iskolát (amelyből 319 református,
62 katolikus, 23 unitárius volt), 33 polgá-
rit, 7 kereskedelmi iskolát és 5 tanítóképzőt.
Ezzel az egyházi önszerveződéssel szemben
a román liberális párti oktatáspolitikai **asszi-
milációs iskolapolitikát** fogalmazott meg,
amelyet az egyházak iskolai államsegélyé-
nek elszabotálása mellett három törvénnyel
kívánt megvalósítani.

Az 1924-es állami elemi oktatásról szóló
törvény állami engedélyhez kötötte az iskolák
indítását. A kisebbségi településeken állami
magyar elemi iskolák létrehozását rendelte
el, még akkor is, ha ott egyházi már műkö-
dött. Szintén elrendelte óvodák létrehozását
a kisebbségek lakta területeken, de csak
román nyelven. A román eredetűnek vélt
családok pedig kötelesek voltak gyerekeiket
román iskolába íratni. Rendkívüli intézke-
dés volt a „kultúróna” kijelölése: a döntően
kisebbségek lakta 20 megyében munkát vál-
láló román tanítók számára 50%-os fizetés-ki-
egészítést, 10 ha földet és költözési segélyt
ajánlottak fel. 1925-ben a kisebbségek és az
egyházak nemzetközi tiltakozása ellenére
hozták meg a magánoktatási törvényt, amely
az egyházi iskolákat magániskolákká fokozta
le és a nyilvánossági – a továbbtanulásra joga-
sító bizonyítvány kiadásához való – jogukat
külön engedélyeztetéshez kötötte. (A feleke-
zeti iskolák egyharmadának nem sikerült ezt
megszerezni.) Ugyanez a törvény öt tantárgy
román nyelvű oktatását, a szerzetesi iskolák-
ban kizárólag román tannyelvet, a zsidó intéz-
ményekben a román vagy a héber használatát
írta elő. A harmadik fontos intézkedés ugyan-
csak 1925-ben a baccalauratusi törvény volt.
Ennek értelmében az érettségi vizsgát nem
helybeli, hanem idegen állami iskolai taná-
rokból álló bizottság előtt kellett letenni.
A bizottságok tagjai kizárólag románok vol-
tak, ezért a magyarul oktatott tárgyakból is az
államnyelven kellett vizsgázni. Így 1925-ben
ezen a vizsgákon a magyar diákok 73%
bukott el. **Jugoszláviában** az 1918 előtti szer-
biai iskolarendszert vezették be az új terüle-
teken. A nemzetiségi oktatás szempontjából
a Monarchiában meghatározó községi és



A zentai gimnázium épülete

felekezeti iskolatípus ebben a rendszerben nem létezett. Ezért egyházi iskolahálózat létrehozására nem volt lehetőség. A magyar iskolahálózat felszámolása, a tanárok elbocsátása mellett a legsérelmesebb intézkedés a névelemzés alapján történt iskolai beíratás volt. A számtalan iskolai rendelet után 1929 decemberében fogadták el a népiskolai törvényt. Ezzel a nyolc osztályos képzést vezették be. A jelentékeny számú kisebbséggel bíró településeken külön tagozatok létrehozását rendelték el, szerb igazgatók irányításával. Ezekben a tagozatokon hivatalosan a tanulók anyanyelvén történt a képzés az elemi első négy osztályában. Az 1929 előtti gyakorlat a továbbiakban is folytatódott, ugyanis a nemzeti tárgyakat (jugoszláv földrajz és történelem), a számtant, az értelem- és beszédgyakorlatokat szerbül tanították. A felső négy osztályban a tanítás nyelve kizárólag az államnyelv volt. Az 1929/1930-as

tanévben a Duna Bánságban 528 magyar tanuló osztályban 364 tanító működött, akiknek az egyharmada nem volt magyar nemzetiségű. Mindezeknek az intézményeknek a működésére a magyarság képviselőinek semmiféle befolyása nem volt. A tanítóképzést a belgrádi tanítóképzőben oldották meg. A húszas évek közepére két magyar tannyelvű középiskolai tagozat maradt Zentán és Szabadkán. A középiskolába járó magyar fiatalok 14,5%-a tanult magyarul. Belgrádban, Zágrábban és Szabadkán a két világháború között kb. 500 magyar szerzett egyetemi, főiskolai diplomát. Többségük a lelkész, jogász, gyógyszerész pályát választotta. A Magyar Párt, különböző baloldali mozgalmak és a helyi kultúr egyesületek analfabetizáló tanfolyamokkal, népegyetemekkel, népművelő előadásokkal próbálták a hiányokat pótolni, kihasználva a harmincas évek második felében enyhülni látszó politikai hangulatát.

Tudja-e?

■ Az állami adózás is hátrányosan érintette a romániai magyarságot a két világháború között. A mezőgazdasági adók terén a kisebbségek lakta megyékben sokkal jobban nőttek az adók, mint a románok lakta területeken. Pl. a döntően románok lakta Alsófehér megye adóalapja az 1924-es 35 M leiről, 1930-ra 52 M-ra nőtt, Máramarosé pedig csökkent 8 M-tól 7 M-ra, ugyanez az

arány Temes esetében 113 M – 482M, Udvarhely esetében 12 M – 35 M, Maros esetében 23 M – 96 M volt. Ugyanez az adóemelési aránytalanság figyelhető meg a kereskedelmi adók terén is. A kereskedelmi társaságok adózás alá eső jövedelme a következő volt tartományonként (millió leiben): Ókirályság 1924: 169, 1931: 207, Erdély 1924: 66, 1931: 152, Bukovina 1924: 3, 1931: 4, Besszarábia 1924: 3, 1931: 6.

Filep Tamás Gusztáv: Kormánypárton vagy ellenzékben? A pozsonyi magyar polgár és az 1925-ös választások. In: uó: *A humanista voksa. Írások a csehszlovákiai magyar kisebbség történetének köréből 1918–1945.* Kalligram, 2007. 26–55.

Gyönyör József: *Közel a jog asztalához. A csehszlovák állam kezdeti nehézségei, területi gyarapodása, ideiglenes alkotmánya, alkotmánylevele és annak sorsa.* Madách, Pozsony, 1992.

Jakabffy Elemér – Páll György: *A bánági magyarság húsz éve Romániában 1918–1938.* Studium, Bp., 1939.

Maléter István: A magyar kisebbség problémája a Csehszlovák Köztársaságban. In: Fazekas József (összeáll.): *Vagyunk és leszünk. A szlovenszko magyarországi társadalmi rajza 1918–1945.* Kalligram, Pozsony, 1993. 62–103.

Maniu, Iuliu: A kisebbségi kérdés. *Limes*, 1998. 4. sz. 257–276.

Masaryk, Tomáš Garrigue: *Demokrácia, nemzetiség. Gondolatok a kisebbségi kérdékről és az antiszemitizmusról.* Regio–Madách–Kalligram, Budapest–Pozsony, 1991.

Milan Hodža: *Szövetség Közép-Európában.* Kalligram, Pozsony, 2004.

Nagy Lajos: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában.* ETI, Kolozsvár, 1944.

Olay Ferenc: *A magyar művelődés kálváriája az elszakított területeken 1918–1928.* Magyar Nemzeti Szövetség, Budapest, 1930.

Popély Gyula: *Erős várunk az iskola.* Madách–Pozsonium, Pozsony, 2005.

FORRÁSOK

„Ha valaki a mellényét rosszul gombolta be, öltözékét csak úgy hozhatja rendbe, ha kigombolja, és azután jól gombolja be. Ezekre a határookra egy végleges békét felépíteni nem lehet. (*Viharos élejtés.*) Ezekre a határookra fel lehet építeni egy börtönt, amelyben mi vagyunk az őrzöttek és a győzők az őrzők. De messze vagyunk még attól is, hogy megnyíljanak ennek a börtönnek ajtajai.”

Gróf Bethlen István beszéde Magyarország külpolitikai helyzetéről és a revízióról. Debrecen, 1928. március 4. In: Romsics Ignác (szerk.): *Magyar történelmi szöveggyűjtemény 1914–1999*. I. k. Osiris Kiadó, Budapest, 2000. 234.

„Minden békés eszközzel arra törekszünk, hogy a békeszerződések a jog és az igazság szellemében revízió alá vétessenek. Súlyt helyezünk a kisebbségi jogok teljes érvényesítésére és nem zárkozunk el a dunai államok együttműködése elől.”

A Gömbös-kormány nemzeti munkaterve, a Nemzeti Egység Pártja programja. In: Romsics Ignác (szerk.): *Magyar történelmi szöveggyűjtemény 1914–1999*. I. k. Osiris Kiadó, Budapest, 2000. 251.

„Jakabffynál bizonyos felvilágosításokra van szükség, mert ő öncélnak gondolja a kisebbségi konferenciát [ti. az Európai Nemzetiségi Kongresszust – EF], meg van hatva annak nagyságától, és nehezen tudja belátni azt, hogy a mi célunk nem az, hogy mi megelégedett kisebbségek legyünk valamely országban, de a mi végső célunk az, hogy mi ne legyünk abban az idegen országban kisebbségek.”

Szűllő Géza, a csehszlovákiai Országos Keresztényszocialista Párt elnökének jelentése a magyar külügyminisztériumnak. Pozsony, 1928. szeptember 5. MOL, K 64. 1928-47-527. (447.)

EILER FERENC

Kisebbségvédelem és revízió. A kisebbségi kérdés helye a magyar kormánypolitikában

A trianoni békeszerződés gazdasági, társadalmi és területi következményei egyaránt sokkolták a magyar társadalmat, és az új állami főhatalom alá került magyar közösségeket. A minden részletében igazságtalannak érzett rendezéssel szemben az első pillanattól kezdve egyértelmű volt az osztársadalmi elutasítás, ami a két világháború közötti magyar külpolitikai törekvések fókuszába a területi revízió ügyét állította.

A magyar kormányokból az új helyzet alapvetően háromirányú aktivitást váltott ki. A külpolitikai vonalvezetésben arra törekedtek, hogy olyan nagyhatalmi támogatásra tegyenek szert, amely lehetővé teszi a revíziós célkitűzések megvalósítását. A nemzetközi szervezetekben, mindenek előtt a **Népszövetségben** pedig igyekeztek folyamatosan napirenden tartani a kisebbségi kérdést, és a nemzetközi kisebbségvédelem hatékonyságának fokozásáért lobbiztak. Emellett ugyanakkor szoros kapcsolatot tartottak fenn a kisebbségek politikai, társadalmi, egyházi és gazdasági szervezeteivel, s titkos anyagi

támogatást folyósítottak nekik. Ezzel az volt a céljuk, hogy a magyar közösségek gazdasági, társadalmi és kulturális pozíciói az utódállamok diszkriminációs politikája ellenére is minél stabilabbak maradjanak.

A magyarországi közvélemény és a politikai elit túlnyomó többségének álláspontja a revízióval kapcsolatban egyértelmű volt: a **„Nem, nem, soha!”** szellemében a „mindent vissza” általánosan elfogadott hozzáállássá vált. A politikát a lehetőségek művészetének tartó Bethlen István miniszterelnök revíziós koncepciója, ugyanakkor nem volt olyan statikus, s nem kívánt annak minden eleméhez körömszakadtáig ragaszkodni. Legfőbb törekvése az **„optimális revízió”** volt. Magyarország igényeit nem konkretizálta az alatt az idő alatt, amíg kormányfő volt, de elképzelései közelebb álltak az integrális, mint az etnikai alapú revízióhoz. Horvátországról és Burgenlandról mindenesetre lényegében lemondott, de – elméletileg – megfontolandónak tartotta Erdély függetlenségének kérdését is.



A trianoni békeszerződés elleni tüntetés Budapesten, 1921



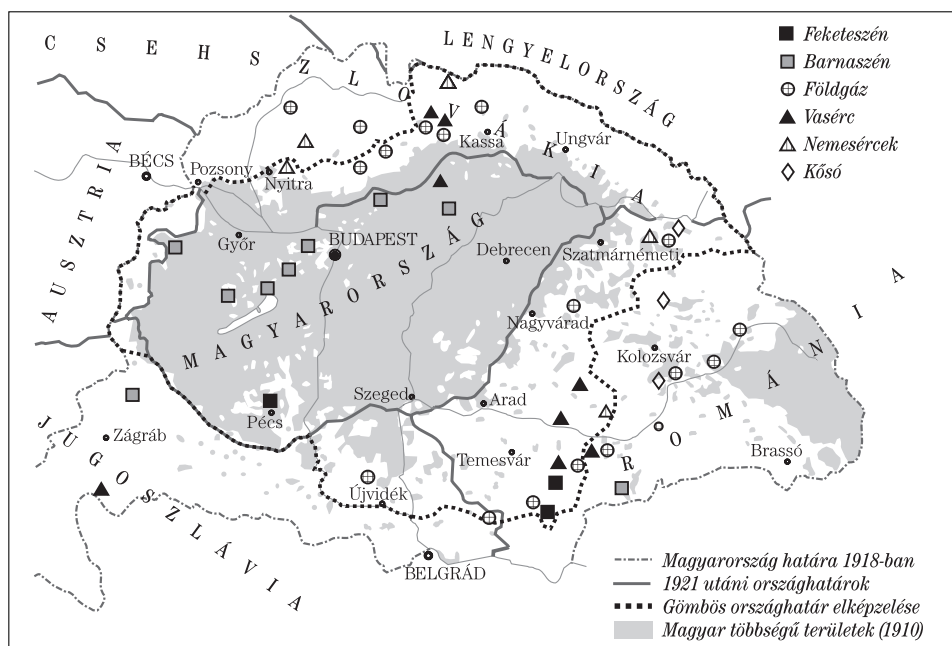
Nem, nem, soha! –
revíziós plakát

1934-ben Mussolini kérésére miniszterelnökként Gömbös Gyula is összefoglalta a kérdéssel kapcsolatos elképzeléseit. Titkos tervezetében az etnikai, gazdasági és stratégiai szempontok együttes mérlegelése után feladta az integritás gondolatát, s a vitatott területeket nagyjából megfeleltette volna az érintett államok között. Így Magyarország alapterülete ugyan 195 000 négyzetkilométerre nőtt volna, de mindössze 1,65 millió magyar kisebbséghez tartozó személy került volna vissza az anyaországához. A nemzetiségek aránya viszont 37%-ra nőtt volna az össznépelességen belül. Ez a modell azonban egy békés úton megvalósuló megoldást vázolt fel. Valójában Gömbös maga sem hitt abban, hogy a határok megváltoztatásához tárgyalásos úton is el lehet jutni.

Mivel a revízió előfeltételeinek megteremtése a két világháború közötti magyar külpolitikai törekvések egyik konstans

eleme lett, a szövetségesek keresése a diplomáciai törekvések kiemelten fontos elemévé vált. Az első években az ország gazdasági stabilitásának kényszere, illetve korlátozott szuverenitása meglehetősen szűk mozgásteret engedélyezett a magyar külpolitikának. Franciaország és Nagy-Britannia – időnként felfellobbanó vitái, s ellentétes érdekei mellett is – alapvetően a **status quo** megőrzése mellett kötelezte el magát, Olaszország elmélyítette kapcsolatait a – kimondottan Magyarország ellen irányuló kisantantot életre hívó – szomszéd államokkal. Németország pedig a gazdasági újjáépítéssel, valamint kül-, és belpolitikai helyzetének stabilizálásával volt elfoglalva.

Az 1927-es olasz–magyar barátsági szerződés megkötésével a nagyhatalmi törekvéseit Duna-völgyi politikájával és kapcsolatrendszerével megalapozni kívánó Mussolini személyében azonban Bethlen olyan szövetség-



Gömbös Gyula revíziós terve

KRONOLÓGIA

1921. március 14. Magyar–cseh tárgyalások kezdődnek Bruckban, majd Budapesten és Marienbadban folytatódnak. Szóba kerül a határkiigazítás lehetősége.

1921. június 7. A Románia és Jugoszlávia közt megkötött védelmi szövetségi szerződéssel megalakul a kisantant.

1921. augusztus 12. A kormányülésen elfogadták Bethlen István miniszterelnök javaslatát a TESZK létrehozásáról.

1922. szeptember 18. Magyarországot felveszik a Nemzetek Szövetségébe.

1926. augusztus 29. Horthy Miklós kormányzó mohácsi beszédében a magyar jugoszláv viszony rendezése mellett nyilatkozik. Ettől kezdve néhány hónapon keresztül tárgyalások folynak a két fél között.

1927. április 5. Rómában aláírják az olasz–magyar barátsági szerződést.

1927. június 21. Megjelenik Lord Rothermere „Magyarország helye a nap alatt” című cikke a magyar revízió érdekében. Még ebben az évben megalakul a Magyar Revíziós Liga.

1928. március 4. Bethlen István debreceni beszéde Magyarország külpolitikai helyzetéről és a revízióról.

1932. október 24. A Gömbös-kormány nemzeti munkaterve, a Nemzeti Egység Pártja programja.



Gömbös Gyula és Benito Mussolini Rómában

„Egy erős és a Kárpát-medencében fekvő történelmi területén szilárdan meggyökerezett Magyarország valóban a német birodalmi érdekek szempontjából is feltétlen szükségszerűség, mert csak egy erős magyar állam képes a velük szemben ellenséges érzületű népek jogosulatlan aspirációit sikerrel visszaszorítani.

Népi erényeire támaszkodva, települési területének földrajzi fekvésénél fogva is kedvező helyzetben lévén, a magyar nemzet e történelmi küldetésének csak a magyar állam történelmi határainak keretében és csak akkor tud teljes mértékben megfelelni, ha ezen államilakulaton belül a magyarság a vitathatatlan vezető szerep, és ha az állam szuverenitása teljes mértékben érvényre jut.”

Gömbös miniszterelnök levele Hitler kancellárhoz. Budapest, 1934. február 14. In: Ránki György–Pamlényi Ervin–Tilkovszky Loránt–Juhász Gyula (szerk.): *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944.* Budapest, Kossuth Kiadó, 1968. 67.

„A magyar nemzet mindenkor reálpolitikus volt, sok politikai józansággal rendelkezett, ezért ez a gondolat: az elveszett területek egy részének kompromisszumos alku alapján való visszaszerzése, már Rothermere híres cikkének a megjelenése előtt is felmerült, ha sokkal kisebb körben is [...] Hogy mi lesz a revíziós gondolat jövője, hogy mikor és hogyan valósítják meg: azt ma nehéz lenne megmondani, mert hiszen a revízió békés keresztülvitele csak az európai államok szuverenitásának bizonyos megszorítása árán lehetséges. És ez az a pont, amelyhez a Nemzetek Szövetsége nem mer hozzányúlani. Saját szempontjából talán érthető az álláspontja, mert hiszen a Népszövetség, mai összetételében, az államok közötti status quónak a fenntartója, őrzője.”

Gróf Teleki Pál: Történelmi fejlődésünk sajátosságai. Előadás a berlini Nationaler Klubban 1931. január 12-én. In: Ablonczy Balázs (szerk.): *Teleki Pál. Válogatott politikai írások és beszédek.* Budapest, Osiris Kiadó, 2000. 262–263.



Revíziós tüntetés Budapesten, a Trianon emlékműnél

gesre tett szert, aki hajlandónak mutatkozott a **magyar revíziós törekvések** korlátozott, Csehszlovákia ellen irányuló támogatására. A magyar külpolitikában ettől az időponttól kezdve hangsúlyos szerepet kapott az olasz kapcsolat, még ha az korántsem jelentett felhőtlen együttműködést, még kevésbé egyoldalú elkötelezettséget. Erre az időre esik Bethlen első olyan nagy nyilvánosság előtt tartott beszéde is, mely az általánosság szintjén mozogva bejelentette Magyarország utódállamokkal szemben támasztott területi igényét. Ekkor kezdődött a lord Rothermere által indított nemzetközi sajtókampány, mely igazságosabb határokat követelt Magyarország számára. Ennek egyik következményeként megalakult legnagyobb, revíziós propagandával is foglalkozó társadalmi szervezet, a **Magyar Revíziós Liga**.

Bethlen még ugyanebben az évben megkísérelte az olasz-magyar együttműködést Németországgal kibővíteni, és annak ezáltal nagyobb súlyt adni. A nyugati hatalmakkal megbékélésre törekvő, és a békeszerződés feltételeit teljesítő Stresemann azonban visszautasította az elképzelést, mivel ezzel veszélyeztetve látta volna Németország nyugati hatalmakkal kiépített, folyamatosan javuló viszonyát, s ezzel alapvető külpolitikai érdekeit. Ráadásul a régió többi államával fenn tartott kapcsolatokat sem kívánta megterhelni a magyarbarátság előtérbe helyezésével.

Németország még a harmincas évek idején mereven elzárkózott attól, hogy politikai szerződésben rögzítse együttműködését Magyarországgal. Gömbös Gyula miniszterelnöksége alatt ugyan magyar részről ismét napirendre került a német–olasz–magyar–osztrák együtt-



A Magyarországot széttépő szomszéd államok propagandaplakáton

működés megteremtésének programja, az ötletet azonban a német külügyminisztérium ezúttal is elutasította. A két hatalom gazdasági és stratégiai érdekei ugyanis a régióban sokáig keresztezték egymást. Magyarország revíziós törekvéseit pedig a **nemzetiszocialista Németország** még elviekben is csak Csehszlovákia irányában lett volna hajlandó támogatni, az elől pedig mindvégig mereven elzárkózott, hogy az utódállamokban élő német kisebbségeket megkísérelje rábírnai a magyarokkal való revízióorientált együttműködésre.

A szövetséges keresése mellett a magyar külügyminisztérium több ízben is kísérletet tett arra, hogy a **kisantant** államok mindeinek előtt Magyarország ellen irányuló együttműködését megbontsa. Kétség kívül ez volt a Jugoszláviával 1926–27-ben, Romániával 1928-ban, majd az összes kisantant állammal 1937–38-ban folytatott tárgyalások egyik legfőbb mozgatórugója.

A magyar határok felülvizsgálatának elméleti lehetősége azonban – eltekintve néhány gyorsan kútba esett 1920–21-es kísérlettől – mindössze egyszer merült fel komolyabban a **münchener egyezményt** megelőző csaknem két évtizedben, mégpedig a **négyhatalmi paktum** előkészítő tárgyalásai kapcsán. Az angol miniszterelnök, MacDonald és Mussolini által 1933 márciusában elfogadott tervezet konkrétan a lengyel korridor megszüntetésének és a határ menti magyarlakta területek visszajuttatásának lehetőségét vetette fel. A paktum elfogadott változata azonban ezeket a kitételeket már nem tartalmazta.

A békeszerződés aláírása után a magyar kormányok nemzetközi aktivitása nem hagyott

kétséget afelől, hogy Magyarország illetékesi körébe tartozónak tekinti a szomszéd államokhoz került magyar kisebbségek sorsának figyelemmel kísérését. Több ízben panaszt is tett a **Külügyminiszterek Tanácsánál**, majd később a Népszövetségnél az utódállamokban élő magyarságot ért diszkriminatív rendelkezések miatt. A húszas évek közepétől a petíciókat már maguk a kisebbségek nyújtották be Genfben, de a panaszok előkészítésére Budapestnek is rálátása volt. Sőt a jugoszláv államban történt diszkriminációkat felpanaszoló petíciók kimondottan Magyarország területéről érkeztek a Titkársághoz, egy a miniszterelnökséggel szorosan együttműködő áttelepült politikus, Prokopy Tibor révén.

Mikor 1921 tavaszára nyilvánvalóvá vált, hogy a nemzetközi politikai helyzet nem kedvez sem a tárgyalásos alapon, sem a katonai erő alkalmazásával történő területkiigazításnak, Bethlen miniszterelnökségének második hónapjában úgy döntött, hogy a realitásokat tudomásul véve, megteremti és stabilizálja a kormány határokon túlra irányuló támogatási rendszerének intézményes hátterét. Területi alapon működő társadalmi szervezeteket hoztak létre, melyek a kormány anyagi hátterével a határokon túl élő magyarság titkos támogatását végezték. Az így létrejött **Népies Irodalmi Társaság (NIT)** a romániai, a **Rákóczi Szövetség** a csehszlovákiai, a **Szent Gellért Társaság** pedig a jugoszláviai ügyekért volt felelős. Az ezek munkáját koordináló **Társadalmi Egyesületek Szövetségének Központja** élére pedig Teleki Pál került. Bethlen ily módon egyrészt szinte naprakész információkkal rendelkezett az egyesületek működéséről,

1933. március Megkezdődnek a négyhatalmi tárgyalások. Ezek bizonyos korlátozott mértékű határváltozásokat is kilátásba helyeznek. Az aláírt szerződés már nem tartalmaz érdemi határozatot a revízió kérdéséről.

1933. június 17. Gömbös Gyula miniszterelnök Berlinben Adolf Hitler kancellárral tárgyal. A kancellár kifejtje Gömbös előtt, hogy a revízió igényét csak Csehszlovákia irányában tudja támogatni.

1933. november Bethlen István cambridge-i és londoni előadásában részletesen felvázolja revíziós elképzeléseit.

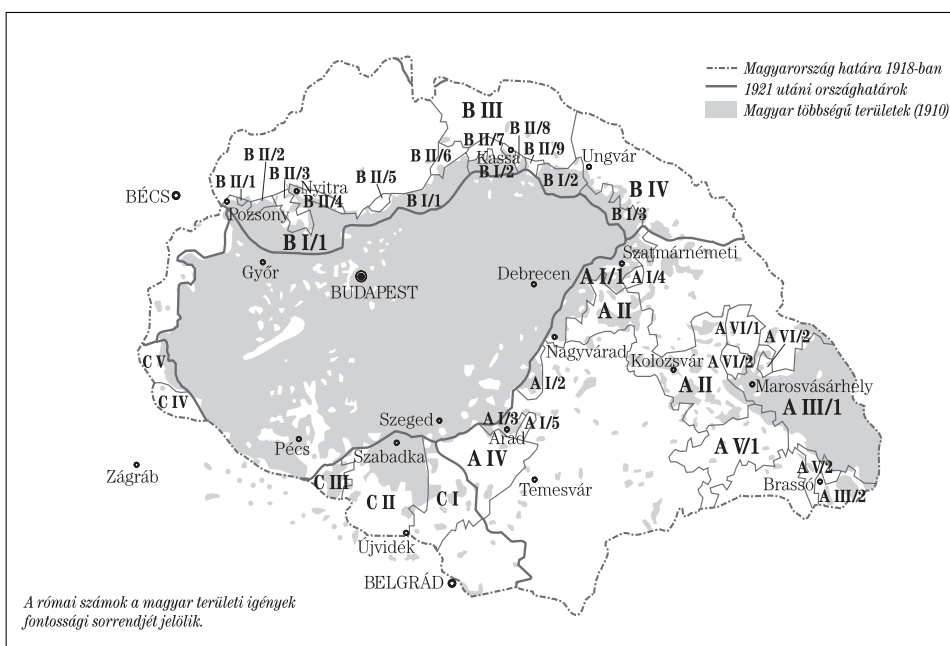
1937. január Jugoszláviával, illetve később a kisantant szövetség többi tagjának bekapcsolásával tárgyalások kezdődnek Magyarországgal a kapcsolatok rendezése érdekében.

1923/1924. évi magyarországi költségvetési előirányzat a határon túli támogatásokra

Rákóczi Szövetség (a Felvidék támogatása): Budapesti központ – 4 millió magyar korona (K); Országos Keresztényszocialista Párt – 2,9 millió csehszlovák korona (ČK); ruszin pártok – 2 millió K és 1,32 millió ČK; szlovák politikai csoportok – 600 ezer K; sajtó – 3,6 millió K és 18 ezer ČK; kulturális ügyek – 1,8 millió K és 450 ezer ČK; hírszolgálat, futárköltések – 1 millió K; tisztviselői segélyek – 1 millió K és 2 ezer ČK; társadalmi szervezetek – 1 millió K.

Népies Irodalmi Társaság (Erdély támogatása): Budapesti központ – 12 millió K; budapesti egyetemi internátusok – 28 millió K; Országos Magyar Párt – 500 ezer K; felekezeti iskolák támogatása – 13,68 millió lei (L); egyházak – 2,1 millió L; kulturális támogatás – 990 ezer L; tisztviselői segélyek – 190 ezer L; gazdasági célokra – 540 ezer L.

Bárdi Nándor: Keleti Akció. *Regio*, 1995. 3. sz. 120.



A Magyar Revíziós Liga revíziós elképzelése, 1928

Gömbös Gyula: A magyar revízió problémája

„[...] Ha a békeszerződést az 1919-es háborús mentalitástól mentesen, elfogulatlan európai szellemben igazságos revízió alá vennék, akkor elsősorban fent említett imperialisztikus túlkapásokat kellene orvosolni, illetve a nemzeti és önrendelkezési elvek alapul vételével a határokat úgy rekonstruálni, hogy abban offenzív katonai és gazdasági szempontok ne érvényesülhessenek. Az előbbi elbánás elve itt azt követeli, hogy ahol a néprajzi határ nem egészen kongruens, mindkét fél biztonsági szempontjai egyformán vétsenek tekintetbe.

Ezen gondolatmenet – nemzeti-ségi elvnek a jogos önvédelmi és gazdasági szempontokkal való összeegyeztetése – alapul vétele mellett a kárpáti medence kiegyensúlyozott politikai határait a következő vonal mentén kell keresnünk. [...]

a) Csehszlovákiával szemben javasolt új határ a néprajzi határ a néprajzi megoszlást jobban megközelíti. Ruzska-Krajna átcsatolása pedig a gazdasági kiegyenlítődést is elősegíti. Gazdasági szempontból az egész rutén föld Magyarországra van utalva. Néprajzi okok a Csehországba való bekebelezést nem indokolják, ezt érezték a békeszerződés szerzői is, amikor részére autonómiát írtak elő.

b) Romániával szemben tervezetünk eliminálja a jelenlegi, Magyarország biztonsága szempontjából is igen veszélyes helyzetet. A Magyarországhoz kerülő román nyelvterületekért bőséges ellensúlyt képeznek az Erdélyben maradó magyar és székely tömegek, eltekintve attól, hogy az idecsatolandó terület nagyobb része lakatlan.

c) Jugoszláviával szemben a természetes határt jelentő Duna-vonal követeléséről (sic) hajlandók vagyunk eltérni – az egyenlő elbánás szellemétől vezérelve – oly módosítás érdekében, amelyet a jugoszláv főváros biztonsága megkövetel.”

Közli Zeidler Miklós: Gömbös Gyula. In: Romsics Ignác (szerk.): *Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920–1953*. Osiris, Budapest, 1998. 90–91.



A magyar feltámadásért – plakát, 1931

másrészt személyesen dönthetett minden fontosabbnak ítélt kérdésben. A miniszterelnökségen ugyanakkor létrehozták a **Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályt**, melynek élén a vizsgált időszakban végig Pataky Tibor állt.

A rendszer működtetésére és a folyósított segélyekre 1921 és 1931 között a központi költségvetés 0,178–0,443%-át fordították, ami méreteit tekintve a külügyminisztérium költségvetésének 10–35%-ával volt egyenlő nagyságú. Az egyes szervezetek nem egyforma arányban részesedtek a megítélt összegből. A felosztás nemcsak az adott területen élő magyarok lélekszámától függött, hanem a támogatandó céloktól és az egyes szervezetek vezetőinek érdekérvényesítő pozícióitól is. A Rákóczi Szövetség (1924 után Felvidéki Egyesületek Szövetsége)

főleg politikai célokat szolgáló, a magyar pártok működését, infrastrukturális háttérének megeremtetését és fenntartását lehetővé tevő támogatásokat közvetített Csehszlovákia felé. A teljes összegnek csak mintegy 10–12%-át fordította a kultúra és az oktatás céljaira. Ezzel szemben a NIT és a Szent Gellért Társaság költségvetésének túlnyomó része az egyházi (oktatási) és kulturális célok megvalósítására szolgált.

Az egyesületek feladata azonban nemcsak a támogatások közvetítése volt. Információkat gyűjtöttek, könyveket jelentettek meg, sőt a húszas évek végéig kollégiumokat működtettek a magyarországi felsőoktatásban tanuló, határon túlról érkezett hallgatók

számára. A Bethlen-éra elmúltával a TESZK dotáció-közvetítő szerepe megszűnt. A kormány átalakította a támogatás szervezeti kereteit, s azt közvetlenül a nagykövetségeken és konzulátusokon keresztül intézte.

A kisebbségi magyar pártok mindvégig szoros kapcsolatot tartottak fenn Budapesttel. Ezt megkönnyítette, hogy a magyarországi kormánykörök támogatását élvező politikai szervezetek stratégiai célkitűzései alapján véve megfeleltek a magyarországi hivatalos elvárásoknak. Mindkét fél a területi revíziót tartotta a végső célnak, s ennek eléréséig a kisebbségi magyar társadalmak érték-, és pozícióérzését tekintette legfontosabb feladatának. Kezdetben főleg bizalmi emberek útján tartották a kapcsot



Csehszlovákia-ellenes revíziós gyűlés, 1938



A csehszlovák parlament magyar képviselőcsoportja, 1929

latot, későbbiekben azonban már a magyar nagykövetségek és konzulátusok is lehetővé tették számukra az érintkezést. Politikusaik közül néhányan időről időre Budapesten is megjelentek, s ilyenkor megbeszéléseket folytattak a külügyminisztériumban és

a miniszterelnökségen. A magyar kormányok persze mindvégig figyelemmel kísérték a határokon túli magyarság politikai aktivitását, s amikor Budapest szükségesnek látta, be is avatkozott a pártok belső viszonyaiba, vagy az általuk követett stratégiába.

Tudja-e?

■ A magyar kisebbségek 1925 és 1938 között minden évben vezető politikusokkal képviseltették magukat a nemzeti kisebbségek államok feletti összefogására, s érdekeik képviseletére alakult Európai Nemzetiségi Kongresszus ülésein.

■ A korszak legszínvonalasabb kisebbségpolitikai kérdésekkel foglalkozó magyar nyelvű folyóirata, a *Magyar Kisebbség* Romániában jelent meg, Jakabffy Elemér, az Országos Magyar Párt alelnökének szerkesztésében.

IRODALOM

Bán D. András – Diószegi László – Fejős Zoltán – Romsics Ignác – Vinnai Győző (szerk.): *Magyarok kisebbségben és szóróványban. A Magyar Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának válogatott iratai, 1919–1944.* Teleki László Alapítvány, Budapest, 1995.

Bárdi Nándor: A Keleti Akció I. *Regio* 1995. 3. sz. 89–134.

Bárdi Nándor: *Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattörténete.* Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2004.

Eiler Ferenc: *Kisebbségvédelem és revízió. Magyar részvétel az Európai Nemzetiségi Kongresszuson 1925–1939.* Gondolat, Budapest, 2006.

Kovács Anikó: Adalékok a magyar revíziós mozgalom történetéhez. *Regio* 1994. 3. sz. 70–94.

Pritz Pál: *Magyar diplomácia a két világháború között.* Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1995.

Ránki György – Pamlényi Ervin – Tilkovszky Loránt – Juhász Gyula (szerk.): *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944.* Kosuth, Budapest, 1968.

Romsics Ignác: *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében.* Osiris Kiadó, Budapest, 1996.

Romsics Ignác (szerk.): *Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920–1953.* Osiris Kiadó, Budapest, 1998.

Zeidler Miklós: A Magyar Revíziós Liga. *Századok* 1997. 2. sz. 303–352.

Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat.* Osiris Zsebkönyvtár, Budapest, 2001.

Zeidler Miklós (szerk.): *Trianon.* Osiris, Budapest, 2003.

Iuliu Maniu: A kisebbségi kérdés

„Az állam hatalmát a parasztság, az ipar, a kereskedelem, illetve a románok egész gazdasági életének és társadalmi kiteljesedésének fellendülése és megerősödése érdekében kell használni. Az a tény, hogy a mai Románia városait majdhogynem teljességgel nem román lakosok lakják, az elmúlt nehéz időknek és azon korábbi államok tudatos politikájának tudható be, amelyekből a román tartományok az anyaországgal való egyesülés céljából kiszakadtak. Az uralkodó népek nagyon jól tudták, hogy csak városokban és a városok által jöhet létre kultúra, illetve ezáltal egy előrehaladottabb társadalmi és gazdasági állapot, így a széles román néptömegek között éppen azért hoztak szándékosan létre városokat, hogy az ezekből kisugárzó kultúra és gazdaság tönkretegy a román lakosságot. Következésképpen a román állam, a román nép érdekeinek megfelelően helyre kell hozza mindezt, amit az idegen uralom szintén állami eszközökkel tett. Középosztály hiányában román nép társadalmi szerkezte, míg az iparosok és kereskedők termelő osztálya nélkül pedig a nemzeti termelés hiányos és beteg. Ezeket tehát az állam hatalmával ki kell teljesíteni és meg kell gyógyítani.

Itt nem arról van szó, hogy a már meglévő gazdasági értékeket szétromboljuk, sőt ezeket az értékeket meg kell őrizni. Itt inkább arról van szó, hogy a román nép سراiból egy új társadalmi és gazdasági erőt kell létrehozni. [...]

A kisebbségi kérdés viszonylatában államunk megszervezésének és vezetésének életbevágóan fontos, hogy választani tudjon a kisebbségek erőszakos elnemzetietlenítése és a nemzeti, illetve társadalmi igazságosság politikája között.”

Limes 1998. 4. sz. 266–267., 274.

BÁRDI NÁNDOR

A romániai magyar kisebbség a két világháború között

A **bukaresti kormányzatok** két világháború között **magyarságpolitikája** döntően a különböző fejlettségű régiókkal kiegészült ország fővárosából irányított egységesítési folyamatban, valamint Románia és Magyarország nemzetközi kapcsolatainak viszonylatában értelmezhető. Az elképzelt román berendezési modell a homogén nemzetállam 19. századi franciaországi mintája volt. Az ehhez vezető utat másként képzeltek el az erdélyi nemzeti párti és a bukaresti politikusok. Míg az előbbieket a kisebbségek egyéni integrálásában, illetve a saját román társadalom állami megerősítésében gondolkodtak, addig a korszak politikáját meghatározó Liberális Párt az első világháború előtti Románia – román nemzeti szempontból Dubrudzsában és Moldvában sikeresen asszimiláló – diszkriminatív nemzetiségpolitikáját kívánta folytatni.

1918–1922 között a nagyszebeni Kormányzótanács, az első Vaida- és az első Avarescu-kormányok alatti időszakban zajlott le az intézményrendszer átvétele, a magyar tisztviselői kar távozása, és a magyar birtokos osztály pozícióit elgyengítő agrárreform. Az erdélyi Román Nemzeti Párt meghatározta Kormányzótanács az 1918 előtti magyarországi nemzetiségpolitikából indult ki: az oktatást a felekezetekre bízni, akadályozni a nemzetiségi alapon történő önszerveződést. Az ezt követő liberális párti Ion I. C. Brătianu vezette kormány abból indult ki, hogy a magyarság politikai jogait egyénileg a meglévő romániai pártstruktúrában belül gyakorolhatja. Csakhogy ezt a nemzetiségi politikálásban nagy hagyományokkal bíró szokással és a gyorsan szerveződő, még mindig jelentős városi polgársággal bíró magyarsággal nem lehetett elfogadtatni.

Az 1922–1926 közti liberális párti uralom időszakában a homogenizációs, egységes nemzetállam kialakítására törekvő politikai stratégián belül a Iuliu Maniu képviselte integratív technikákkal szemben a Ion és Vintila Brătianu meghatározta diszkriminatív modell érvényesült. Ez a diszkriminációs stratégia egyrészt a magyar iparvállalatok,

pénzüntézetek nacionalizálásában, a kis magyar bankok, a kisiparosság szisztematikus gazdasági diszkriminációjában jelent meg. Másrészt az Anghelescu miniszter képviselte oktatáspolitikában (magánoktatási törvény, baccalaurátusi rendszer, kultúrzóna stb.) és a nyelvhasználati, önkormányzati jogkorlátozásban intézményesült.

A harmadik, **1927–1931 közti korszak a Nemzeti Parasztpárt és Maniu kormányzása** a viszonylagos nyugalom és „prosperitás” időszaka. A magyarságpolitikában az egyéni jogegyenlőséget próbálták biztosítani pl. az esküt nem tett tisztviselők nyugdíjának rendezése szünni nem akaró kisebbségellenesség miatt ez is csak korlátozottan működött.

Az 1931–1934 közti évek a gazdasági krízis időszaka. A kormányzattól a magyarság semmilyen támogatásban nem részesült, így még azt is elvesztette, amit a gazdasági prosperitás időszakában nyert. Ekkor jelenik meg és követel álláshelyeket az az új román munkás és hivatalnok réteg, amelyet a húszas évek román nemzeti iskolapolitikája termelt ki. Ezzel a magyarság munkaerő-piaci pozíciói tovább romlottak.



Ion Brătianu

Ligeti Ernő: Szervezkedési elvek

„Az alkalmazkodásnak a formája más volt a politikai síkon és más a szellemi síkon, noha e kettő súrolta egymást, hiszen a politika maga is értelmiségi funkció, „szellemi” megnyilatkozás, csak más az anyaga, mint az individuális alkotómunkának. Magának az erdélyi szellemi életnek alig volt utánpótlása a múltból. A régi írók, professzorok, lapvezérek részint repatriáltak, részint idejüket múlták, kivénültek. [...] *A hőskor szellemi életének egyik döntő jelentőségű ténye volt, hogy az alkotás terére teljes vértetében egyedül a frontnemzedék* [az első világháború után a szellemi életbe bekapcsolódó nemzedék – BN] *lépett.*

A szellemi életnek így meg volt a korszerű garnitúrája, a politikai életnek nem volt meg. Az akkori magyar felfogás szerint a fiatalság bűn a politikában és ha végignéznünk a hőskor politikusain, egyetlen vezető politikus sincs negyven éven alul, viszont egyetlen vezető írói egyéniség sincs negyven éven felül. [...]

A magyar politizálás természetrajzához tartozott, hogy csak annak volt joga politizálni, akinek megfelelő tekintélye volt. [...] Óreg hiba volt, hogy nálunk a „tekintély” a születés alapján szerezte a jogcímet, kirívó ellentétként az utódállamok politikai szemléletének, amelyek például az arisztokrácia térhódításában a maradiság csökevényeit látták. [...]

Vezetni a népet csak ott lehet, ahol a vezérnek tekintélye van. Azoknak a nagy része, akik a politikai fórumokon ágáltak, nem tudtak közvetlen kapcsolatot találni magával a dolgozó néppel, légüres térben vezérekedtek. Talán nem is az volt a baj, hogy valaki egy szép napon ott termett az élen és azt mondta: én a magyarság összességét jelképezem; hanem, hogy azután sem tett kísérletet felülről lefelé odáig lehetni, hogy ennek az országgrésznek szegény vagy gazdag, falusi vagy városi magyarjai *valamennyien* egy működő politikai szervezet aktív tagjai legyenek és őt vezér-



Kolozsvár az 1930-as években

el, csak a vallási kisebbségeket. Az állampolgári jogegyenlőség deklarálásán túl, kisebbségi jogokat nem tartalmazott. Az 1938-as ún. Kisebbségi Statútum, amely egy kisebbségi kormánybiztosság felállításáról döntött és a külföld felé kívánta bizonyítani a kisebbségi kérdés kezelésére való törekvést, döntő jogkörökkel nem rendelkezett, a tételes jogokat tartalmazó minisztertanácsi napló nem számított jogszabálynak.

A **mindennapi életben** az egyik legfontosabb magyarokat érintő **jogi diszkrimináció** az állampolgárság kérdése volt. Ugyanis az 1924-es állampolgársági törvény a lakhely helyett az illetőséget (négy év folyamatos helyben lakását és a községi terhek igazolását) szabta feltételül. Ezért még 1939-ben is

több tízezer romániai magyarnak volt rendezetlen az állampolgársága. A harmincas évek **munkaerőpiacán** több jogszabály kötelezte a vállalatokat, bankokat arra, hogy alkalmazottaiknak 80%-a, vezetőinek 50%-a román nemzetiségű legyen. A **nyelvhasználat** terén csak a (román) államnyelv kötelező használatáról születtek jogszabályok az igazságszolgáltatás terén, a kereskedelmi könyvelésben, a postai forgalomban, a városi és megyei közhivatalokban. A harmincas évek második felében a magyar nyelvű sajtóban is tilos volt a romániai magyar földrajzi és helységnevek használata. A **gazdasági életben** a legfontosabb változásra a **földreform** során került sor. Románia négy különböző nagy régiójában külön földreformtörvényeket fogadtak el, ame-



Székelyföldi porta az 1930-as években



Az Országos Magyar Párt választási propagandaanyaga

lyek közül az erdélyi volt a legradikálisabb, miközben itt volt a legkiegyensúlyozottabb a birtokszerkezet. Erdélyben egész birtokokat, az Ókirályságban csak a megművelhető területeket sajátították ki. Kisajátítandók voltak azok a birtokok is, amelyeknek a gazdái 1918. december 1. és 1921 nyara között külföldön tartózkodtak. Ugyanez vonatkozott a magyar állampolgárságot választó földbirtokosokra.

Diszkriminatív volt a csíki határőrezred vagyonának (62.000 hold döntően erdő, és nagy értékű ingatlanok) elvétele, miközben a hasonló eredetű naszódi (román) határőrezred vagyona köztulajdonban maradhatott. A kártalanítás pedig járadék kötvénnyel, az 1913-as ár lejbe való átszámolása után történt, ami gyakorlatilag a birtokok ellenérték nélküli elvételét jelentette. Intézményi szinten a földreform legnagyobb kárvallottai a magyar egyházak voltak. Tőlük az oktatási, közösségi célokat szolgáló 372.000 holdnyi birtokállomány 84,5%-át vették el. A másik jelentős gazdasági diszkriminációs gyakorlat az **adópolitikában** működött. A húszas évek közepén Erdélyben a kivetett adó növekedése kétszerese volt az országos átlagos növekedésnek. A harmincas évek közepén pedig az adóbehajtás terén értek el a román lakta megyékhez képest jobb eredményeket a magyar megyékben. (Miközben az országos átlag a kivetett adók 75,5%-volt, addig Csík megyében 96,8%, Maros-Tordában 99,9%, Háromszéken 100,2%).

A romániai magyarság sajátos nemzeti kisebbségi érdekérvényesítését **pártpolitikai és társadalompolitikai stratégiákra** különíthetjük el. Az előbbin belül négyféle politikálási módot különböztethetünk meg:



a paktumpolitikát, a kisebbségi blokk létrehozását, az önálló erdélyi magyar politikálást, és a királyi diktatúrába való integrálódást. A társadalompolitika alatt a belső társadalom- és intézményépítést értjük. A romániai Országos Magyar Párt (OMP) 1923–1926 között három **választási megállapodást** (paktumot) kötött román pártokkal. Ekkor integrálódott az OMP a román politikai rendszerbe, amelyhez parlamenti részvételre volt szükség. Ám mivel a magyarság jelentős része rajta se volt a választási listákon, illetve mindenkor a választásokat felügyelő kormányzat (komoly választási visszaélésekkel) győzött, a potenciális kormánypárttal kellett megegyezni. A Liberális Párt azonban tagadta a **külön nemzetiségi párt** lét-



Ugron István

1927. június 21. – november 24.
I. C. Brătianu a kormányfő.

1927. július 7–10. Parlamenti választásokat tartottak Romániában. Az OMP a Német Párttal közös Kisebbségi Blokkban indult. A magyarság 8 képviselői és egy szenátori helyhez jutott.

1927. július 20. Ferdinánd román király halála, az ország vezetését 3 tagú régenstanács vette át.

1928. november 10.–1930. július. Iuliu Maniu vezeti a nemzeti parasztpárti kormányt.

1928. december 12–15. A parlamenti választásokon önállóan indult az OMP és 16 képviselői és 8 szenátori helyet szerzett.

1930. február–március A különböző szintű önkormányzati választásokon Erdélyben a tanácsosi helyek több mint negyedét magyar képviselők szereztek meg.

1930. június 7. A parlament megszavazta II. Károly trónralépését.

1930. október–1931. április. Gh. Mironescu nemzeti parasztpárti kormánya.

1930. december 29. Népszámlálást tartottak Romániában. Nemzetiség szerint a lakosság 7,9%-a, anyanyelv szerint 8,6%-a volt magyar.

1931. április–1932. május. N. Iorga szakértői kormányzása.

1932. május 30. A román kormány és a Vatikán között aláírták az ún. Római egyezményt. E szerint az Erdélyi Római Katolikus Státus vagyonát a gyulafehérvári püspök adminisztrálja.

1932. június–1933. november. A. Vaida-Voevod nemzeti parasztpárti kormánya.

1933. július 1. Az OMP marosvásárhelyi nagygyűlésén programba iktatták a kisebbségvédelmi szerződés nyomán a székely autonómia követelését.

1933. november 1. I. G. Duca vezetésével liberális párti kormány alakul.

1934. január–1937. december. Gh. Tătărescu liberális párti politikai miniszterelnök.

1937. október 2–7. Marosvásárhelyen a különböző ifjúsági csoportok találkozója került sor közel kétszáz résztvevővel (Vásárhelyi Találkozó).

ként elismerjék. Azokat a politikusokat, akik a közjogi változások utáni években szerepeltek, még az értelmiséghez tartozók rétegek sem ismerték eléggé.”

Ligeti Ernő: *Súly alatt a pálma*. Fraternitas, Kolozsvár, 1941. 80–81.

Mikó Imre: Erdélyi politika

„A kisebbségi sors mérlegén az aktívák között a legelső helyet az a tény foglalja el, hogy a magyarság osztályai között sok tekintetben leomlottak a társadalmi válaszfalak és a kisebbségi magyar társadalom olyan belső átalakuláson ment keresztül, ami más népeknél forradalmi úton szokott végbemeni. Ennek csak külső jele az idegenkedés, amivel az erdélyi magyarok a címeket és rangokat fogadják. De belső tartalmát az a *népi szellem és szociális felelősségtudat* adja meg, mely már a kisebbségi magyar irodalmat is előnyösen jellemezte, a tudományos kutatás irányát a falu fel terelte, szociálpolitikát csinált a társadalom önadóztatása, gazdasági érdekvédelmi hálózatot épített önkormányzati szellemben s a politikában nem a közjogi hatalmi állásokért, hanem a magyar nép anyagi és nemzeti létéért küzdött.”

Közlő: Záhony Éva (vál., bev. tan., repert.) *Hitel Kolozsvár 1935–1944*. Bethlen Gábor, Budapest, 1991. 149.



Az Országos Magyar Párt képviselői 1931–1937

jogosultságát, az erdélyi Nemzeti Párt pedig a regionális városi szavazatokat féltette, így csak az Avarescu-féle Néppárt maradt szövetségesként, amelynek erdélyi szavazatokra volt szüksége. A velük 1923-ban kötött titkos ún. **csucsai paktum** a választói névjegyzék kiegészítésén és a parlamenti helyeken túl a legfontosabb kisebbségi sérelmek orvoslását is kilátásba helyezte. Csakhogy az 1926-os tavaszi önkormányzati választásokon a Liberális Párt – annak érdekében, hogy a Nemzeti Párt ne jusson Erdélyben kizárólagos pozíciókhoz – **paktumtárgyalásokat** folytatott az OMP-vel. Ez azonban nem került aláírásra, de a helyi szervezetek együttműködtek. A választások során a 49 erdélyi városból 30-ban az OMP által is támogatott döntően liberális lista győzött. A magyarok felkerültek a választói névjegyzékbe és az OMP országo-

san elfogadott politikai alakulatnak számított. Csakhogy 1926. március végén a király Avarescut tábornokot nevezte ki miniszterré, aki májusra parlamenti választásokat írt ki. Tehát az 1923-as néppárti paktum újra aktuálissá vált az OMP számára. Ezért Ugron István – aki a liberális párti paktum érdekében néhány héttel azelőtt felmondta a néppárti megállapodást – lemondott a párt vezetéséről Bethlen György javára. Majd új megegyezés született döntően régi tartalommal. Ennek révén a választásokon 14 képviselői és 12 szenátori helyet szerzett az OMP. A kisebbségi sérelmek megígért felszámolásából azonban nem lett semmi, mert a román pártok – két évtizeden át – egymásra licitálva nemzetárulással vádolták a mindenkori kormányt, ha az a magyarságra nézve hátrányos viszonyok megváltoztatására tett javaslatot. 1927-ben

újra a Liberális Párt került hatalomra, de ekkor már a nyári választásokra csak parlamenti helyeket ajánlottak fel az OMP-nek.

Mivel a választási törvény szerint a parlamenti képviselőkhöz egy-egy pártnak országos 2%-ot vagy egy megyében abszolút többséget kellett elérnie, a választási visszaélésektől tartó német és a magyar pártok vezetői közös **kisebbségi blokkal** kísérleteztek a biztos bejutás érdekében. A közösen szerzett 15 mandátum azonban 8:7 arányban oszlott meg a két nemzetiség között, miközben kétszer annyi magyar élt Romániában, mint német. Ez a fajta kisebbségi politizálás, mely Európa több országában jól működött, Romániában a magyar kisebbség sajátosságai miatt (a többiekétől lényegesen eltérő nagysága, regionális befolyása, az anyaország nyíltan vállalt revíziós jövőképe, a magyar–zsidó, magyar–német kettős identitás és a zsidó, német önálló pártalakulatok konfliktusa) nem vált tartós politizálási módszerrel.

Ehhez az is hozzájárult, hogy a németek – a kiegyezés óta – hagyományosan a kormánypártokkal kötöttek külön megállapodást és amikor 1928-ban Iuliu Maniu került kormányra, együttműködést ajánlott nekik. Ez magyar vonatkozásban azért nem működhett, mert a Nemzeti Parasztpárt (az erdélyi Román Nemzeti Párt utódjaként) további földreformot helyezett kilátásba és ezt csak a magyarság kárára lehetett volna megvalósítani. Így az OMP ettől kezdve egyedül indult a választásokon. Ez az **önálló politizálás** időszak 1928–1938 között. A parlamenti munkán túl, a helyi és minisztériumi hatóságok előtt képviselték a magyar ügyeket, a román közvélemény felé közvetítették a magyar álláspontokat és részt vettek a magyarság társadalmi intézményeinek szervezésében.

Ennek a munkának a másik oldala az OMP nemzetközi fellépése. Erre egyrészt az **Európai Nemzetiségi Kongresszusokon** – az európai kisebbségek rendszeres találkozásánál – került sor, ahol Jakabffy Elemér, Balogh Arthur és más OMP politikusok fontos szerepet játszottak. Másrészt 54 esetben fordultak panasszal a romániai magyarság képviselői a Népszövetséghez, nem sok sikerrel. Az 1928–1931 közti Maniu vezette Nemzeti parasztpárti kormány nemzetiségi politikája, amelynek vezetői 1918 előtt maguk is kisebbségek voltak, nagy csalódást jelentett az OMP vezetőinek. A megváltozó nemzetközi helyzetben, az egyre magyarellenesebb romániai légkörben 1934-ban az OMP azt javasolta, hogy fogadjon el a román parlament pártközi megállapodást a kisebbségi kérdésben. Ezt a többi párt elutasította. Az önálló politizálás

legfőbb eredménye magyar politikai közösség (egységének) fennmaradása és a kisebbségellenes intézkedések egy részének megakadályozása volt.

1938. március 31-én királyi rendelettel feloszlatták a politikai pártokat és egyesületeket. A királyi diktatúrában létrejött Nemzeti Újjászületés Frontjába az OMP volt vezetőivel, a magyar püspökökkel, illetve Bánffy Miklóssal (volt magyar külügyminiszterrel, aki hazatért Erdélybe) és Szász Pállal (Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület elnökével) folytatott tárgyalások után a magyarság egésze belépett. Az 1939. januári megállapodás szerint a magyarok településenként külön osztályokat létesítenek, szakmai szervezetek szintén belépnek az országos szakmai testületekbe, valamint egy összefogó gazdasági-társadalmi-kulturális intézményt hozhatnak létre. A megalakuló romániai **Magyar Népközösség** élére Bánffy Miklóst nevezte ki a király. A Népközösség magába integrálta az OMP-ből hiányzó munkásságot és intenzív társadalomszervező tevékenységbe kezdett. A tevékenységének döntő része azonban az első bécsi döntés után felerősödött magyarellenes kampányok és intézkedések kivédésére, enyhítésére irányult.

A romániai magyarság legkiterjedtebb **intézményrendszere** az egyházközösségek mellett az általuk fenntartott **iskolahálózat** volt. Az iskolafenntartást – kb. 800 intézményről volt szó – állami támogatás hiányában az egyházak és a kisebbségi társadalom „gazdálkodta ki”. Az egyetemi képzést, önálló magyar intézmény hiányában a Kolozsvárott létrehozott egyházi kollégiumok közös irányításával, szakonkénti magyar nyelvű kollégiumi



Bánffy Miklós

1937. december 20–22-re kitűzött választásokon a kormány kisebbségben maradt. A király Octavian Gogát kérte fel kormányalakításra.

1938. február 10. Az OMP – magyarországi nyomásra – választási paktumot kötött O. Gogával, aki többek között megígérte a magyarság „népszemélyiségként” való elismerését.

1938. február 10–11. Bevezették a királyi diktatúrát. A Miron Cristea pátriárka a miniszterelnök.

1938. március 30. A politikai pártokat feloszlatták.

1938. augusztus 4. A miniszterelnökség kisebbségi főköormánybiztosává nevezték ki Silviu Dragomirt. A főköormánybiztoság működési szabályzata és az arra vonatkozó irányelvek a minisztertanácsi naplóban az ún. Kisebbségi Statútumként váltak ismerté.

1938. december 15. A Nemzeti Újjászületés Frontjának létrehozása.

1939. január 17. A magyarság társadalmi képviselői Bethlen György, Gyárfás Elemér, Bánffy Miklós és Szász Pál aláírták a megállapodást a Nemzeti Újjászületési Frontot (NUF) képviselő Calinescu belügyminiszterrel arról, hogy a magyarság testületileg belép a szervezetébe.

1939. február 11. Megalakult a Magyar Népközösség, a NUF magyar tagozataként Kolozsvárt, Bánffy Miklós vezetésével.

1940. június 21. A király rendelettel átalakította a Nemzeti Újjászületés Frontját a Nemzet Pártjává. A magyarok – a németekhez hasonlóan – nem léptek be az új szervezetbe.

1940. június 26. A szovjet kormány ultimátumban követelte Észak-Bukovina és Besszarábia átadását, majd megszállta e területeket.

1940. augusztus 16–24. Turnu-Severinben eredménytelen román–magyar tárgyalások zajlottak a két ország határaitól.

1940. augusztus 30. A második bécsi döntés értelmében Észak-Erdélyt Magyarországhoz csatolták.

A romániai kisebbségi magyar nemzet politikai, kulturális és közgazdasági helyzetképe a genfi kongresszus előtt

„[...] Számításaink arra engednek következtetni, hogy nemzetünk gazdasági veszteségei közel járnak a 100 milliárd lejhez, vagyis 3 milliárd svájci frankra rúgnak. A mű tehát, amelyet az új román állam kormányzata a magyar kisebbséggel szemben maga elé tűzött, nagyrészt elvégeztetett. Az erdélyi magyar nemzet a gazdasági csőd örvényében vergődik. S ez az örvény feltartóztatathatatlannal magával sodor mindent: iskolát, kultúrintézményt, vállalkozást, köz- és magángazdaságot.

Nem halványul azonban el minden romániai kisebbségi bajnak legfőbb forrása: az a gondolatvilág, mely a kisebbségeket a gyulafehérvári határozatok, a békeszerződés és a kisebbségi szerződés ellenére csak átmeneti jelenségnek tekinti s a közös élet minden vonalán az egységes, fajilag és vallásilag homogén román nemzet megteremtésében látja a román állam egyetlen végső célját.

Végül rá kell mutatnunk a romániai magyar kisebbség lelkiállapotának megítélésénél arra a terrorra, amely alatt különösen az impériumváltozás első 4-5 évében végtelenül sokat szenvedett (irredentizmus, bolsevizmus, összeesküvés vádjai, a sziguranca [politikai rendőrség], csendőrség, rendőrség kínzásai, a közigazgatási szervek zaklatásai, a felelőtlennek minősített diákzavargások stb. folytán). [...]

Ezek semmi esetre sem alkalmasak arra, hogy a romániai magyar kisebbség a többségi nemzethez tartozó állampolgárokkal hasonlójú és érzésűnek tekintesse magát.”

Magyar Kisebbség, 1930. 17. sz. 648.



Az Erdélyi Kárpát Egyesület néprajzi kiállítására, Kolozsvár

külön képzéssel próbálták biztosítani. Az egyházak legkiterjedtebb társadalmi szervezetei a nőszövetségek voltak.

A nagy múltú erdélyi, magyar **közművelődési egyesületek** munkája a tárgyalt időszakban leginkább az intézmények értékeinek megőrzésére korlátozódott. Az Erdélyi Múzeum Egyesület (EME) könyvtárát és gyűjteményeit a kolozsvári tudományegyetem használta, de ezért nem fizetett bérleti díjat. Jogilag csak 1926-ban ismerték el. Az Erdélyi Közművelődési Egyesület (EMKE) anyagi háttere a hatalomváltással szinte teljesen megszűnt. Alapszabályzatát csak 1935-ben ismerték el. A két világháború között tevékenysége névleges volt. Az 1844-ben alapított Erdélyi Gazdasági Egyesületnek 1936-ig, amíg Szász Pál nem vett át az elnökséget, nem voltak falusi tagozatai. Ezt követően elsősorban a vidéki kisgazdaságok érdekeire figyelve és

azokat képviselve az egyesület széles körű felvilágosító és szervező munkát kezdeményezett. Néhány év alatt közel 40.000 gazda tömörült az egyesületbe. Igen intenzív volt a dalegyesületek szervezése. 1930-ban 150 volt tagszervezete volt a Romániai Magyar Dalosszövetségnek. Az erdélyi magyarság közvélemény-formáló belső nyilvánossága a politikai napilapokban és folyóiratokban, valamint sajátos közéleti „belső parlamentjeiben” (OMP nagygyűlései, az Erdélyi Katolikus Státus Igazgatótanácsának és az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsának ülései) testesült meg.

Romániában a két világháború között 25–30 magyar **hírlap** jelent meg. Ezek közül a legfontosabbak a *Keleti Újság*, az *Ellenzék*, az *Erdélyi Lapok* és a *Brassói Lapok*. A **folyóiratok** közül legnagyobb példányszámú az ismeretterjesztő *Magyar Nép* volt.



Az EMKE algyógyi népfőiskolájának épülete

Véleményformálónak számított a nemzetközileg elismert, kisebbségvédelmi periodika, a *Magyar Kisebbség* és a konzervatívabb erdélyi irodalmat képviselő *Pásztortűz*. Bánffy Miklós támogatásával indult útjára a legrangosabb erdélyi irodalmi folyóirat, az *Erdélyi Helikon*. A korszak irodalmi termésének legjava itt jelent meg. A társadalompolitika terén az *Erdélyi Fiatalok*, a *Hitel* és a *Korunk* c. folyóiratok és mozgalmak voltak a legfontosabbak.

A belső önszerveződés intézményei a romániai magyarság önazonosságát, társadalmi pozícióit őrizték az impériumváltás utáni helyzetben. Ezen túl integratív szerepet betöltve, az OMP-t saját magyar képviselőiként elfogadva, az önálló politikai közösség belső stabilitását erősítették.



Erdélyi Helikon

Tudja-e?

■ Az 1930-as népszámlálás szerint Erdély lakossága 5.548.368 fő. Ebből a népszámlálás szerint 1.480.712 lakos volt magyar nemzetiségű. Ez közel 200 ezer fős csökkenést jelentett az 1910-es népszámláláshoz képest. Ez a csökkenés több okra vezethető vissza. Egyrészt 197.000-en távoztak Magyarországra. Másrészt a megkérdezett 193 ezer zsidó vallású a diszkriminatív rendelkezések miatt nem vallotta magát magyar anyanyelvűnek. Az előzetesen 200 ezresre becsült cigányság száma 109 ezer lett. A román többségű területeken a románsághoz sorolták őket, míg a magyar többségű helyeken különválasztották. 1930-ban magyar anyanyelvű görög katolikust és görögkeletit nem írtak össze. A romániai magyarság becsült száma az 1,6 millió fő körül mozgott.

■ A legnagyobb romániai társadalomalkító program, az 1921. évi földreform során 3.192.508 holdat sajátítottak ki. Ennek 24,9%-át osztották ki a földigénylőknek és 65,6%-át a románságot erősítő közlegelők és erdők létesítésére használták fel. 1927-ig Erdélyben 212.803 román, 45.628 magyar, 15.934 német és 6.314 más nemzetiségű részesedett a földreformból. A magyar egyházak 314.199 holdnyi földbirtokának 84,5%-át sajátították ki ekkor.

■ A magyar nyelvű oktatás alapvetően a felekezeti iskolákba szorult vissza. Az 1930–1931. tanévben 483 református, 297 katolikus, 36 unitárius és 6 evangélikus elemi iskolát tartottak fenn, állami támogatás nélkül. A magyar tankötelesek 57,6%-a (76.255 fő) járt felekezeti iskolába. A magyar nyelvű állami iskolák száma is lecsökkent 112-re 1934–1935-ben. A középiskolai oktatásban 23 magyar nyelvű felekezeti polgári iskola működött (17 líceum, 7 tanítóképző, 4 felsőkereskedelmi és 4 téli gazdasági iskola). A középiskolás magyar fiatalok 54%-a nem anyanyelvén tanult. Országosan az egyetemet végzett fiatalok 6–7%-a volt magyar nemzetiségű.

■ Milyen eredményeket ért el a romániai Országos Magyar Párt a parlamenti választásokon? Önállóan 1922 márciusában 3 képviselői és ugyanennyi szenátori; 1926 májusában 14 képviselői 12 szenátori; kormánypárttal közös listáról 1927 júniusában 10 képviselői és 1 szenátori, a Német Párttal közös listáról 1928 decemberében 16 képviselői és 6 szenátori helyet szerzett. Utána ismét önállóan indult négy ízben: 1931 júniusában 10 képviselői és 2 szenátori, 1932 júliusában 14 önálló és 3 szenátori, 1933 decemberében 9 szenátori és 3 képviselői, 1937 decemberében pedig 19 képviselői és 3 szenátori széklet tudhatott magáénak. 1939 júniusában a Nemzeti Újjászületés Frontjának egyetlen listájáról 9 képviselőt és 6 szenátort juttatott a törvényhozásba.

IRODALOM

Bárdi Nándor: A romániai magyarság kisebbségpolitikai stratégiái a két világháború között. *Regio* 1997. 2. sz. 32–66.

Bíró Sándor: *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok (1867–1940)*. Pro-Print, Csíkszereda, 2002.

Diószegi László: A romániai magyarság története 1919–1940. In: Diószegi László – R. Süle Andrea (szerk.): *A romániai magyarság története 1919–1989*. Magyarságkutató Intézet, Budapest, 1990.

György Béla (összeáll.): *Iratok a romániai Országos Magyar Párt történetéhez. A vezető testületek jegyzőkönyvei*. Pro-Print–EME, Csíkszereda–Kolozsvár, 2003.

Horváth F. Szabolcs: A romániai Országos Magyar Párt viszonya a jobboldali áramlatokhoz a harmincas években. *Magyar Kisebbség* 2003. 2–3. sz. 368–378.

Jakabffy Elemér – Páll György: *A bánági magyarság húsz éve Romániában*. Studium, Budapest, 1939.

K. Lengyel Zsolt: *Az erdélyi gondolat kompromisszumkeresése*. Pro-Print, Csíkszereda, 2007.

Ligeti Ernő: *Súly alatt a pálma. Egy nemzedék szellemi élete. 22 év kisebbségi sorban*. Fraternitas, Kolozsvár, 1941.

Mikó Imre: *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története*. Studium, Budapest, 1941.

Nagy Lajos: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában*. HRKE, Székelyudvarhely, 1994.

Az Országos Keresztényszocialista Párt és a Magyar Nemzeti Párt közös képviselői klubjának 1935. június 19-én a csehszlovák nemzetgyűlésben felolvasott nyilatkozatából

„Változatlanul állunk a nemzeti önrendelkezési jog követelése mellett. Ezzel is kifejezést óhajtunk adni annak, hogy csak a komolyan vett és intézményesen biztosított nemzeti egyenjogúság, keresztény erkölcs és demokrácia alapján képzeljük el népeink egészséges elhelyezkedését a köz-társaság egyéb nemzetei között.

Alkotmányos eszközökkel, a fennálló törvények keretei között fogjuk állandóan követelni egyenjogúságunkat és a legnagyobb eréllyel, igazságunkba vetett hittel, becsületesen fogunk küzdeni és szembeszállni azzal a kormányzati politikával szemben, amely a demokrácia jelszavai mögül a kormányzati többség diktatúráját teremtette meg.”

Közös Cseh-szlovák Digitális Parlamenti Könyvtár
<http://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/003schuz/prilohy/priloh01.htm>

SIMON ATTILA

A csehszlovákiai magyar kisebbség helyzete

A két világháború közötti szlovákiai magyar politika, művelődés és közélet szempontjából alapvető jelentőséggel bírt, hogy a felvidéki magyarság (az erdélyiekkel ellentétben) nem rendelkezett önálló hagyományokkal, s Trianon előtt Kassa, Pozsony, Komárom stb. számára egyaránt Budapest jelentette a követendő példát. Ezért az államfordulatot követően viszonylag hosszú időbe telt, amíg a szlovákiai magyarság a semmiből indulva kiépítette **saját intézményrendszerét**, s megteremtette saját tradícióit. Mindezek ellenére a két világháború közötti csehszlovák demokrácia lehetőségeit kihasználva a húszas években a szlovákiai magyarok fokozatosan széleskörű intézményi hálózatot építettek ki, amely ki tudta elégíteni a szlovákiai magyar társadalom széles rétegeinek igényeit.

A **szlovákiai magyar politika** alapvetően három osztatú volt. A legnépesebb szavazótábor a jobboldali ellenzéki magyar pártoknak volt, akik jelentős mértékben Budapest utasításait követve politizáltak, s sohasem feledkeztek meg hangsúlyozni, hogy ragaszkodnak a magyar kisebbség önrendelkezési jogához. A főként katolikus szavazókat megszólító Országos Keresztényszocialista Párt meghatározó személyisége Szüllő Géza volt, míg az elsősorban a református lakosság körében népszerű Magyar Nemzeti Párt vezérének Szent-Ivány József számított. Bár a két párt viszonyát számos konfliktus terhelte, együttműködésük fokozatosan erősödött. Nem

csak együttműködtek a parlamentben, de a harmincas években már közös parlamenti klubjuk működött, majd 1936-ban a két párt egyesüléséből létrejött az Egységes Magyar Párt, amelynek országos elnöke Jaross Andor, ügyvezető elnöke pedig Esterházy János volt. Jelentős volt a szlovákiai magyarok körében a Csehszlovákia Kommunista Pártja (CSKP) által képviselt baloldali népszerűsége is, mivel a CSKP kiállt a földreform által kismémmizett magyar mezőgazdasági munkásság mellett, valamint támogatta a nemzetiségek önrendelkezési jogát. A szlovákiai kommunista mozgalomban fontos szerepet töltek be a magyarok, akik közül a legjelentősebb személyiség Major István volt. A politika harmadik irányát, a magyar lakosság körében kevés sikert arató ún. aktivista politika jelentette, amely a nagyobb csehszlovák pártok keretén belül működő magyar szekciókban valósult meg. Ez nem csupán kormánytámogató álláspontot, de sok esetben a szlovákiai magyarok érdekeivel ellentétes törekvések kiszolgálását is jelentette.

A szlovákiai magyarok szempontjából alapvető jelentőséggel bírt az **anyanyelvi oktatás** lehetősége. Bár a nyelvhatár fölötti városokban, ahol továbbra is jelentős számú magyar élt, az államfordulatot követően megszűntek a magyar iskolák, Dél-Szlovákiában azonban többé-kevésbé érintetlen maradt a magyar nyelvű elemi iskolák hálózata. Gondot a gimnáziumok és szakiskolák viszonylag



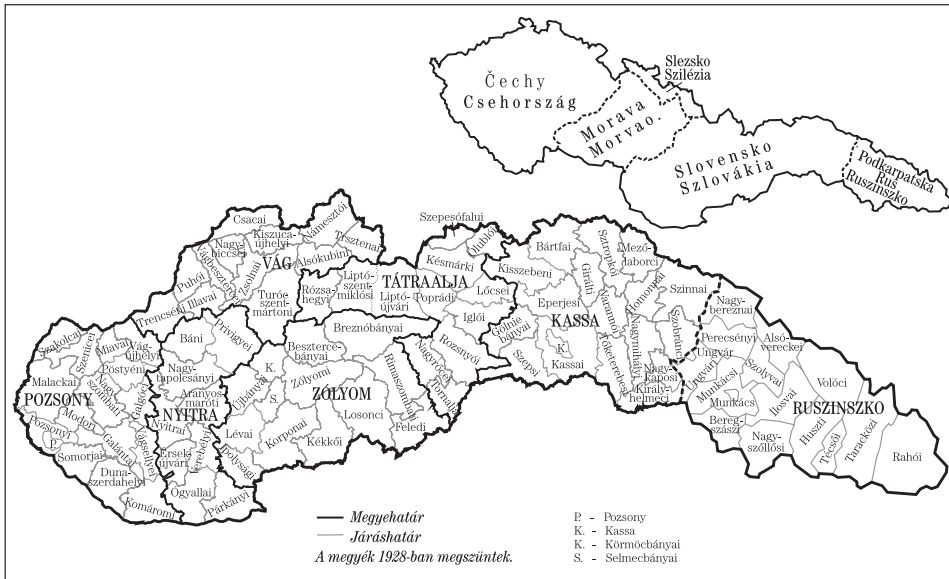
Szüllő Géza



Szent-Ivány József



Esterházy János



Czehszlovákia tartományai és közigazgatási beosztása, 1928

kis száma és a teljesen hiányzó magyar nyelvű felsőoktatás jelentett.

Mennyiségét és változatosságát tekintve is gazdag volt a kor **magyar nyelvű sajtója**. A több mint ötszáz különféle magyar lap közül, amely a két háború közötti időszakban hosszabb vagy rövidebb ideig Szlovákia területén megjelent szép számmal találni politikai- és bulvárlapokat, kulturális folyóiratokat és sportújságokat is. A napilapok közül a leg-

jelentősebb az ellenzéki pártok szócsövének számító *Prágai Magyar Hírlap* volt, de színvonalas kiadványnak számított a *Kassai Napló* és a harmincas években megjelenő mérsékelt kormánypárti *Magyar Újság* is.

A **szlovákiai magyar kulturális élet** a politikához hasonlóan megosztott volt: a kulturális szervezetek egy-egy párthoz, politikai irányzathoz kötődtek. A legjelentősebb országos szervezet az ellenzéki pártokkal szoros



A Csallóközi Hírlap címoldala

KRONOLÓGIA

1922. február 17. Megkezdte működését az ellenzéki magyar erők közös testülete, a Szlovenszkoí és Ruszinszkoí Szövetkezett Ellenzéki Pártok Központi Irodája.

1923. január 1. Életbe lépett Szlovákia területén az új közigazgatási törvény, amely az évszázados megyerendszert felszámolva 6 ún. nagymegyére osztotta Szlovákia területét.

1925. június 18. Galántai székhellyel megalakult a szlovákiai magyarok legjelentősebb gazdasági szervezete, a Hanza Szövetkezeti Áruközpont.

1925. július 19. Pozsonyban megalakul a Szlovenszkoí Magyar Kultúregylet, a SZEMKE.

1925. október 18. Az Országos Magyar Kisgazda Földműves és Kisiparos Párt új nevet vett fel és Magyar Nemzeti Párt néven folytatta tovább tevékenységét.

1931. november 8. Pozsonyban Masaryk elnök pénzadományából megalakult a Csehszlovákiai Magyar Tudományos, Irodalmi és Művészeti Társaság, közsímsert nevén a Masaryk Akadémia.

1935. december 18. A csehszlovák nemzetgyűlés az idős kora miatt lemondott Masaryk helyett az addigi külügyminisztert, Edvard Beneš választotta meg köztársasági elnöknek.

1936. június 21. A Magyar Nemzeti Párt és az Országos Keresztényszocialista Párt egyesülésével létrejött az Egyesült Országos Keresztényszocialista és Magyar Nemzeti Párt, rövidebb nevén az Egyesült Magyar Párt.

1938. március 28. Milan Hodža miniszterelnök bejelentette, hogy a kormány az ún. nemzetiségi státútum megalkotásával kívánja rendezni a nemzetiségi kérdést.

1938. szeptember 17. Az Egyesült Magyar Párt parlamenti klubja nyilatkozatot bocsátott ki, amelyben megerősítette, hogy a magyar kisebbség népszavazás útján kívánja érvényesíteni önrendelkezési jogát.

A csehszlovákiai magyarok politikai követelései – részlet az 1938. április 5-én a prágai nemzetgyűlésben felolvasott 12 pontos követelésből.

„2. A köztársaságban minden nemzet részére teljes egyenjogúságot, egyenrangúságot és önkormányzatot követelünk. [...] 4. Magyarlakta területen a hivatalok, állami üzemek és intézmények tisztviselői, alkalmazottai és munkásai a magyarság számarányának megfelelő számban magyarok legyenek, [...] 5. Követeljük, hogy az iskolákat a népművelés minden intézményét a magyarság saját szervei útján, hitvallásos szellemben, maga vezethesse és kezelhesse. Követeljük a hiányzó magyar iskolák sürgős pótlását. 6. [...] A magyar nyelvterületen létesített csehszlovák telepek és maradékbirtokok földje a magyar földművelő lakosságnak osztandó ki. [...] 10. Követeljük az elnemzetlenítés és ennek kísérletét szigorúan büntető törvény megalkotását. 11. Követeljük Szlovákia és Kárpátalja autonómiáját.”

Közös Cseh–Szlovák Digitális Parlamenti Könyvtár
<http://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/145schuz/prilohy/priloh03.htm>

A Sarló mozgalom fiataljai által az 1930-ban a Budapesten a Táncsics Mihály sírjára helyezett koszorú kísérő szövege

„A csehszlovákiai magyar új nemzedék Sarló-szervezete történelmi hivatásának szimbólumaként helyezi e koszorút a magyar, szlovák, cseh, román, horvát és szerb nemzetek színeivel Táncsics Mihály sírjára. A duna-medencei kis népek egymásrautaltságát és közös történelmi sorsmegoldását kerestük Kossuth Lajos szellemében, kiegészíteni akarván 1848 forradalmi vívmányait.”

Közli: Balogh Edgár: *Hét próba*. Magvető, Budapest, 1981. 184.



Meghívó a komáromi Jókai Egyesület közgyűlésére, 1924

kapcsolatot ápoló **Szlovenszkoí Magyar Kultúregyesület (SZEMKE)** volt, amely Szlovákia valamennyi régiójában rendelkezett helyi szervezetekkel. A SZEMKE tevékenysége széleskörű volt: színjátszó köröket, folklórcsoportokat tartott fel, szakmai előadásokat, ünnepségeket szervezett. A regionális jellegű szervezetek közül a legfontosabbak a kassai Kazinczy Társaság, a pozsonyi Toldy-kör és a komáromi Jókai Egyesület voltak, de helyi szinten nélkülözhetetlen szerepet töltöttek be a különféle olvasóköri, a legényegyletek, egyházi társulások, munkásakadémiák, polgári kaszinók is.

A **szlovákiai magyar fiatalokat** elsősorban a cserkészmozgalom és az egyetemistá-

kat tömörítő Csehszlovákiai Magyar Akadémikusok Szövetsége fogta össze. A húszas évek végétől az ifjúsági mozgalmakon belül is egyre erőteljesebbé vált az ideológiai-politikai differenciálódás: a falukutató regösjárásokból kinövő **Sarló mozgalom** elsősorban a baloldali gondolkodású fiatalokat, míg a **Prohászka-körök** a katolikus érzelmű fiatalságot tömörítették. A már Trianon után felnövekvő szlovákiai magyar ifjúságban azonban közös volt az, hogy tanulmányaik során megismerkedtek a cseh és a szlovák kultúrával, s az idősebbekkel ellentétben nyitottabbak is voltak az iránt. A kisebbségi kérdés megoldását pedig elsősorban a Kárpát-medencei nemzetek közötti együttműködésben látták megvalósíthatónak.

A kisebbségi élet viszonylagos teljessége ellenére a szlovákiai magyar kisebbséget számos sérelem érte, amelyek leginkább a prágai kormányzatnak a csehszlovák nemzetállam kiépítésére irányuló törekvéseiből fakadtak. A magyar pártok nem csupán az 1920-ban elfogadott nyelvtörvény hiányosságait bírálták, de azt is, hogy a hatóságok még ezeket a törvényeket sem tartották be. Hátrányosan érintette a magyarságot a közigazgatás reformja, amely felszámolta a hagyományos megyerendszert, s visszalépést jelentett az önkormányzatiság terén is. A magyar pártok állandó bírálatban részesítették a csehszlovák oktatáspolitikát is, hiszen az felszámolta a magyar nyelvű felsőoktatást, a korábban színmagyar falvakban pedig egymás után nyíltak az állami támogatást élvező szlovák nyelvű iskolák, amelyek igyekeztek magukhoz csábítani a magyar diákokat. Rendkívül



A magyardiószegi katolikus iskola diákjai 1933



Járási választási lista, 1935

sérelmes volt a magyar lakosságra nézve a földreform végrehajtása is, hiszen abból a szlovákiai magyarok alig-alig részesültek, miközben a nagybirtokok felosztása miatt ezrek maradtak munkalehetőség nélkül. A magyar panaszok visszatérő eleme volt a szlovákiai magyarok kiszorítása az állami hivatalokból, a közigazgatásból. A hatóságok ugyanis az állam szempontjából eleve megbízhatatlanként könyvelték el minden magyart, így a nemcsak a központi és járási

állami hivatalokban, hanem a postahivatalokban, és a vasútnál is alig dolgozott magyar nemzetiségű személy. Noha a magyar pártok folyamatosan igyekeztek napirenden tartani ezeket és a további sérelmeket, mindez kevés eredménnyel járt. Prága ugyanis a két háború között végig ragaszkodott a nemzetállami elképzeléséhez, amelyekbe a nemzetiségek egyenjogúsítása nem fért bele. Csúpan az 1930-as évek második felében, amikor Hitler fellépése következtében megváltoztak



Érsekújvári magyar fiatalok magyaros ruhában

IRODALOM

Angyal Béla: *Érdekvédelem és önszerveződés. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből 1918–1938.* Lilium Aurum – Fórum, Galánta – Dunaszerdahely, 2002.

Angyal Béla: *Dokumentumok az Országos Keresztényszocialista Párt történetéhez 1919–1936.* Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum, Somorja–Dunaszerdahely, 2004.

Popély Gyula: A kisebbségi magyar pártpolitika megújulása a harmincas évek első felében. *Regio* 1990. 3. sz. 97–132.

Popély Gyula: *Ellenzélben. (A felvidéki magyar kisebbség első évei a Csehszlovák Köztársaságban 1918–1925).* Kalligram, Pozsony, 1995.

Popély Gyula: *Búcsú a főiskolától. A felsőoktatás és a felvidéki magyarság (1918–1945). A fiatal magyar értelmiség útkeresése.* Madách-Posonium, Pozsony, 2005.

Popély Gyula: *Erős várunk az iskola. Tanulmányok a szlovákiai magyar oktatásügy problémaköréből (1918–1938).* Madách-Posonium, Pozsony, 2005.

Simon Attila: Az 1938-as csehszlovákiai községi választások és a szlovákiai magyar politika. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2006. 1. sz. 111–134.

Simon Attila: A várakozás hetei. A szlovákiai magyarok az első bécsi döntés előtt. *Limes*, 2007. 2. sz. 7–20.

Szarka László: *A szlovákok története.* Bereményi, Budapest, 1995.

Esterházy Lujza leírása a müncheni döntést követő dél-szlovákiai hangulatról

„Komárom piros-fehér-zöld zászlóerdő. A Szlovákiai Magyar Kultúr Egyesület főtítkársága előtt álló Jókai-szobor piros-fehér-zölddel van bevonva. S a Szent András-templom hatalmas tornyaitól messzire ellátszik a magyar trikólór. A kirakatokban Magyarország kormányzójának, miniszterelnökének és vezérkari főnökének a képei, virággal borítva. Az utcákon hömpölygő embersokaság, – állandóan tüntető tömegekké verődik össze. Az emberek már nem tudják kivárni a felszabadulást. Szavalókórusok harsogják mindenfelé: Vissza-vissza! Horthy-Horthy! Du-ce, Du-ce! Hit-ler, Hit-ler!”

Esterházy Lujza: *A huszadik esztendő*. Új Élet, Budapest, 1942. 53.

a nemzetközi viszonyok, s Csehszlovákia is közvetlenül veszélybe került, kezdett a kormányzat tárgyalásokat a kisebbségek képviselőivel. Az Anschluss árnyékában, 1938 tavaszán Milan Hodža miniszterelnök egy ún. **nemzetiségi státútum** előkészítésével próbálta megmenteni a szétesőben lévő országot. A státútum a nemzetiségi sérelmek felszámolását, a kisebbségek nyelvi egyenjogúságát, kulturális és oktatási autonómiát ígért, ám elfogadására a Német Birodalomhoz csatlakozni kívánó szudétanémetek és a kormány közötti ellentétek miatt már nem kerülhetett sor. A háború kitörésével fenyegető válságot végül az 1938. szeptember 29–30-án a négy nagyhatalom (Franciaország, Nagy-Britannia, Németország, Olaszország) által megkötött **müncheni egyezmény** oldotta meg, amely Csehszlovákia többségében németek által lakott területeit Németországnak ítélte. A müncheni válság idején a szlovákiai magyarok végig megőrizték nyugalmukat. Az Egyesült Magyar Párt szeptember 17-én kiadott nyilatkozata azonban már az önrendelkezési jog megadását követelte a magyar kisebbség számára. A müncheni egyezményt követően, október első napjaiban Dél-Szlovákia számos településén tartott a magyarság demonstrációt, amelyeken a magyarok által lakott területek Magyarországhoz csatolását követelték. A magyar képviselők és szenátorok október 7-én létrehozták a **Magyar Nemzeti Tanácsot** (MNT), amely örködni kívánt a fölött, hogy a



Magyar fiú csehszlovák egyenruhában

Magyarországhoz való visszatérés békésen és rendbontás nélkül valósuljon meg. A szlovákiai magyarság ekkor már pártállástól függetlenül egységesen felsorakozott a MNT és a békés határrevízió célja mögött. Választását persze az is megkönnyítette, hogy a közben autonómiát kiharcoló Szlovákia a fasiszta jellegű diktatórikus állammodell kiépítésének útjára lépett.



Galánta főutcája az 1930-as években



Érsekújvár látképe az 1930-as években

Tudja-e?

■ A két világháború közötti Csehszlovákiában törvények tiltották a magyar nemzeti jelképek nyilvános használatát és a magyar nemzeti ünnepek nyilvános megülését. A csehszlovák hatóságok az irredentizmus jeleként értékelték azt, ha valaki magyar nemzeti színeket viselt, nemzetiszínű zászlót tűzött ki nyilvános helyen, vagy a magyar nemzeti himnuszt énekelt. Akik ezeket az előírásokat megsértették, azokat bíróság elé állították és elítélték. Nem lehetett nyilvánosan megünnepelni március 15-ét és Szent István napját sem. Augusztus 20-án még a templomokban sem volt szabad ünnepi misét tartani, sőt a hatóságok már azt is számon tartották, ha ezen a napon valaki ünneplő ruhát vett magára.

■ A két világháború közötti Csehszlovákiában nemzeti alapon szerveződött a sportélet, így a nemzetiségek – köztük

a magyarok is – külön szervezeti alapokra épülő autonóm sportélettel rendelkeztek. A csehszlovákiai magyar sportélet irányítója a Csehszlovákiai Magyar Testnevelő Szövetség volt, amely többek között labdarúgásban, teniszben, atlétikában, úszásban, vízilabdában sőt még jégkorongban is szervezett bajnokságot. A legnépszerűbb sport a szlovákiai magyarok körében természetesen a foci volt, amelynek csúcsszerve a Magyar Labdarúgó Szövetség (MLSZ) volt. Az MLSZ által szervezett labdarúgó-bajnokság 3 kerületben folyt, amelynek győztesei vívtak meg az MLSZ bajnoka címéért. Ezt a címet legtöbbször a pozsonyi Ligeti SC szerezte meg, amely mellett a Füleki TC (FTC), és a kassai KAC értek el jelentős eredményeket. Az MLSZ égisze alatt a szlovákiai magyar klubok játékosából összeállított válogatott több ízben megmérkőzött a szlovák klubok és a csehországi német klubok válogatottjaival, de külföldi csapatokkal is vívott nemzetközi mérkőzéseket.

Szarka László: A (cseh) szlovákiai magyar közösség nyolc évtizede 1918–1998. Történeti vázlat. In: Tóth László (szerk.) Filep Tamás Gusztáv (társ-szerk.): *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998*. I. k. *Történelem, Szociológia, demográfia, nyelvfejlődés, nyelvhasználat, a mindennapok kultúrája, egyház és vallás*. Ister Kiadó, Budapest, 1998. 9–80.

Turczel Lajos: *Magyar sportélet Csehszlovákiában 1918–1938*. Madách, Bratislava, 1992.

FORRÁSOK

A Ruszinszkói Ellenzéki Magyar Pártok Szövetségének egységes állásfoglalása a Csehszlovák Köztársaság 10 éves jubileumának megünneplése tárgyában

„A magyar nemzet ősi tulajdonsága, hogy más nemzetek érzelmeit mindig tiszteletben tartja. Ezt az ősi tulajdonságát a magyarság ez esetben sem tagadhatja meg és legnagyobb tisztelettel viseltetik a cseh nemzet felszabadításának 10. évfordulóján rendezendő ünnepek iránt. Ez a tisztelet annak a cseh nemzetnek szól, amely évszázadokon át meg tudta őrizni nemzeti öntudatát, nemzeti büszkeségét és nemzeti kultúráját a legvadabb elnyomatás közepette is.

[...]

Az idezárt magyar nemzet nevében ezeket abban a reményben nyilatkoztatjuk ki, hogy a csehszlovák kormány kellő figyelemre méltatja azt a fonák helyzetet, amelybe a cseh nemzet és az itt élő magyarság e jubileum megünneplésével kapcsolatban került s arra fog törekedni, hogy a magyarság békeszerződésbeli jogait haladéktalanul teljesítse, összes követeléseinek helyt adjon, a magyarságot a cseh nemzettel egyenrangú bánásmódban részesítse, hogy így a bekövetkezendő nagy jubileumi ünnepeken az idezárt magyar nemzet is érezze, hogy az elmúlt 10 esztendő az ő számára is hozott valami jót.

Ha mindezek be nem következnek, ha a cseh nemzet jelenlegi kormányfőiről jogos követeléseink és kívánságaink előtt továbbra is elzárkóznak, a cseh nemzet államalkotása 10 éves jubileumának – nyomorunk és elnyomottságunk érzetében, anélkül, hogy ünnepet rontani akarjunk – mi csak néma szemlélői lehetünk.”

Korláth Endre
mint a Ruszinszkói Magyar
Ellenzéki Pártok Szövetségének
elnöke

Ruszinszkói Magyar Hírlap 1928.
május 11.

FEDINEC CSILLA

A kárpátaljai fejlődés sajátosságai a két világháború között

Gregory Zhatkovych, az első kormányzó lemondása után Kárpátalját továbbra is Prágából kinevezett **kormányzó** irányította – Anton Beszkid (1923–1933), majd Konstantin Hrabár (1935–1938) – azzal a folytonos ígérettel, hogy ez ideiglenes állapot, amely az autonómia bevezetéséig tart. Ennek valóra váltása azonban egyre húzódtott. Csehszlovákiának valójában Kárpátaljára elsősorban a kisantant országok (rajta kívül Románia, Jugoszlávia) közötti közvetlen kapcsolat biztosítása céljából volt szüksége. A kisantant érdeke volt ezzel is körbezárni Magyarországot.

Közigazgatás tekintetében a kormányzói intézmény jelentette az egyetlen különbséget Csehszlovákia többi részétől, miután 1928-ban Kárpátalját is **a köztársaság egyik tartományává** minősítették. Az egységes közigazgatás kétszintű: tartományi és járási hivatalok végzik az ügyintézését. Kárpátalján viszont a tartományi (közkeletű megnevezéssel: országos) elnök mellett továbbra is megmaradt a kormányzói hivatal. Az Országos Hivatal elnöke 1928-tól 1937-ig Antonín Rozsypal. Utána a tisztséget nem töltötték be az autonómia „közelgő bevezetése” miatt. A napi teendőket Jaroslav Meznik országos alelnök látta el. Ungvár – a terület központja – és Munkács ren-

dezett tanácsú városok maradtak, Beregszászt viszont – az egyetlen olyan várost, amely a 20. század folyamán végig megőrizte magyar többségét – nagyközséggé fokozták le. Az 1930-as népszámlálási adatok tanulsága szerint Kárpátalja lakossága meghaladta a 725 ezret, ebből ruszin (orosz, ukrán) közel 450 ezer, magyar mintegy 110 ezer, zsidó 91 ezer fő; felekezeti hovatartozás szerint körülbelül 50%-ban görög katolikus, 15–15 százalékban pravoszláv, illetve zsidó, 10–10 százalékban református és római katolikus.

Az ígért autonómia terén az első konkrét lépés csak 1937-ben történt meg azzal, hogy elfogadták a kormányzói jogkört szabályozó törvényt. 1938. november 22-én végre megszületett az **autonómia-törvény** is, tényleges szerepét ekkorra azonban elfedte a háborús helyzet. A lakosság nemzetiségi alapon követelte az autonómiát, azaz Kárpátalját ruszin autonóm területté kívánták nyilvánítani.

A hivatalos magyarázatok az autonómia halogatásával kapcsolatban többnyire arról szóltak, hogy az itt tapasztalható **elmaradottság, szegénység** miatt lehetetlen. A szegénység felszámolására a századfordulón tetek kísérletet az ún. hegyvidéki akció keretében Egan Ede vezetésével. Tény, hogy 1918 előtt



Az ungvári kormányzósági palota épülete



Az ungvári Galagó városnegyed

ez volt a történelmi Magyarország, s utána is az egész kelet-közép-európai térség legelmaradottabb szeglete. Így volt ez annak ellenére, hogy a csehszlovák időszakban sikerült csökkenteni az analfabetizmust. Nem hozta meg viszont a kívánt eredményt a földreform. A hivatalnokréteg szinte kizárólag bevándorló csehekől alakult ki. A régi nagybirtokokon ún. **cseh telepeket** hoztak létre. A lakosság közel 70 százaléka a mező- és erdőgazdaságban volt foglalkoztatva, alig volt ipar, kézműipar (10% körül), kereskedelem (5% körül). Nagy hagyománya volt a borászatnak és a méhészetnek. Állandó problémákat okoztak az árvizek, különösen nagy volt a pusztítás 1933-ban.

Kárpátalja Csehszlovákiához csatolásával a leglátványosabb változások az infrastrukturális fejlesztések, az építkezések terén történtek. Aszfaltutak, hidak épültek, kiterjedt vízszabályozási munkák, nagy városi építkezések folytak. A cseh konstruktivizmus jegyében Ungváron felépült a Galagó negyed, kórházi komplexumok készültek Munkácson, Beregszászban, Nagyszőlősen, gimnáziumi épületegyüttes Huszton, tervszerűen kiépült Aknaszlatina.

A két világháború közötti Kárpátalján a **magyar pártok** önmaguk feltalálásán, önértelmezésen túl nemigen jutottak. 1927-től már nem léteztek sajátosan kárpátaljai pártok, hanem csakis, mint a (csehszlovákiai) országos párt kárpátaljai kerülete működtek az 1938-as fordulatig, majd következett a betiltás, végül a „felvidékivé” válás. Sajátosan kárpátaljai pártok: Magyar Jogpárt (1920–1922; elnöke: Korláth Endre; lapja a *Ruszinszkói Magyar Hírlap* majd az *Ungvári Közölny*), Őslakosok Autonóm Pártja (1921–1927; elnöke: Árky Ákos; lapja a *Ruszinszkói Magyar Hírlap*). A többi párt

az ún. országos párt ruszinszkói kerületeként működött, törekedve az önálló politikai arculat megtartására, főleg a külön finanszírozás miatt. Ezek a pártok: a Keresztényszocialista Párt (1920–1936; elnöke Kerekes István; lapja a *Kárpáti Napló*, majd a *Határszéli Újság*); Kisgazda-, Kisiparos és Földműves Párt 1921-től 1926-ig, amikor Magyar Nemzeti Párttá alakult (elnöke Egry Ferenc; lapja a *Beregi Hírlap*, majd a *Kárpáti Magyar Gazda*). 1920 és 1936 között a Kárpátalján működő magyar pártokat a Magyar Pártszövetség tömörítette Korláth Endre elnökletével (lapja a *Ruszinszkói*, majd *Kárpáti Magyar Hírlap*). A szervezet elvesztette funkcióját, amikor 1936-ban a Keresztényszocialista és a Magyar Nemzeti Párt egybeolvadt Egyesült Magyar Párt néven (kárpátaljai elnöke Kerekes István). 1940. március 15-én kimondták az Egyesült Magyar Párt feloszlását, illetve a Magyar Élet Pártjába történő beolvadását. (A MÉP-et Teleki Pál hozta létre 1939-ben, s 1944 márciusáig volt kormányon.)

A kárpátaljai magyar pártok szorosan együttműködtek az azonos nevű szlovákiai magyar pártokkal, azonban nem egységes országos szervezet részeként, hanem külön pártokként működtek. A magyar pártok választások alkalmával a szlovákiai német pártokkal kötöttek szövetséget. A kárpátaljai



Korláth Endre



Hokky Károly

KRONOLÓGIA

1921. május 17. Ehrenfeld Péter alkormányzó kapott ideiglenes megbízást Kárpátalja irányítására.

1923. november 18. A prágai kormány a Kárpátorosz Köztársasági Földműves Párttal folytatott tárgyalások eredményeképpen Kárpátalja kormányzójává nevezte ki a párt vezetőségének egyik tagját, Anton Beszkidet, aki ezt a tiszteletet 1933-ban bekövetkezett haláláig töltötte be.

1924. március 16. Kárpátalján megtartották az első parlamenti – szenátusi és képviselőházi – választásokat (pótválasztások Csehszlovákiában). Az 1925-ben, 1929-ben és 1935-ben már egy időben szavaztak az ország minden részében.

1926. július 1. Kárpátalján életbe lépett a tartományi rendszer (a korábbi három zsupát [megyét] – ungi, beregi, máramarosi – egyetlen zsupává [nagymegyévé] egyesítették). Az új székhely: Munkács (előtte: Ungvár).

1928. július 1. Csehszlovákiában életbe lépett a közigazgatási reformtörvény, melynek vonatkozó része kimondta, hogy Podkarpatszka Rusz a köztársaság többi területének mintájára szervezett tartomány. A székhelye ismét Ungvár lett.

1935. február 15. Kárpátalja harmadik kormányzójává nevezték ki Konstantin Hrabárt.

1937. október 8. Életbe lépett a kárpátaljai kormányzó jogkörét szabályozó törvény, amelyet a csehszlovák sajtó a podkarpatszka ruszi autonómia alapjának nevezett.

1938. szeptember 29–30. A müncheni egyezmény aláírásának napján Kozma Miklós volt belügyminiszter Imrédy Béla magyar miniszterelnök megbízásából, a vezérkarra támaszkodva, megkezdte diverzáns szabadcsapatok (az ún. rongyos gárda) szervezését. A kiképzett önkéntesek kis csoportokban átszivárogtak a csehszlovák határon, ahol fegyveres akciókat hajtottak végre.

1938. október 4. Iván Párkányit a podkarpatszka ruszi ügyek mi-

Ruszinszkói magyar kultúra

„A szlovenszkói és ruszinszkói irodalmi élet fejlődését egészennek találom. Már régebben hirdettem, hogy az irodalom szempontjából a decentralizációnak óriási jelentősége van, s most, hogy Pozsonyban, Kassán, Ungváron és Kolozsváron magyar irodalmi centrumok alakultak, az utódállamok magyar irodalmának kialakulása helyes útra terelődött.” „Nagy, nemes és igazi kultúrhitvatást teljesít itt a Mozaik, amely előtt kalapot kell emelni minden kultúrembernek. Bár volna minden magyar városnak olyan kulturált, magas fajsúlyú irodalmi testülete, mint Ungváron a Mozaik!” Móricz Zsigmond

Ruszinszkói Magyar Hírlap 1926. november 17.

Kárpátalja 1932

„Csehszlovákia – Európa jólét-szigete. És ennek a jólét-szigetnek ma kínos szennyezése van: Kárpátalja. A köztársaság keleti részén messze a hangadó bankoktól, minisztériumoktól, messze a Hradstintól [Helyesen: Hradžin – az államfői rezidencia Prágában], sportpályáktól és szerkesztőségektől, emberek, csehszlovák állampolgárok élnek, éheznek és nyomorognak oly módon, oly állati sorban, amilyenre nincs példa Európában. [...] Ma páriasorsot látni nem kell elmenni Indiába, az éhségterület itt van közvetlen szomszédunkban: Kárpátalján. Ma még ki lehet rándulni a Verchovinára, holnap már nem kell kimozdulnunk: a Verchovina, az éhség itt lesz köztünk, mellettünk, velünk. [...] Ungvár. Főváros. [...] Mögötte kezdődik Kárpátalja: a nyomor.”

Fábrý Zoltán: *Az éhség legendája. Kárpátalja: 1932. Kárpátaljai riport.* Az Út kiskönyvtára 4. Mező István szenátor kiadása. Pozsony, 1932. 3., 6., 13.



Beregszász főtere a református templommal

magyar politikai élet személyiségei: Korláth Endre, Egry Ferenc, Hokky Károly és mások. Egry neves harangöntő-mester volt. Közéleti szerepét az is emelte, hogy az első világháborúban számos harangot felhasználtak ágyúöntésre, s a békés időszakban a harangszentelés nagy társadalmi eseménnyé vált. Az Egry-harangok felszentelése általában a nagy tisztelettel övezett szenátor és mester jelenlétében történt, aki ilyenkor megmárádásra biztató beszédeket mondott. Magyarország hivatalos körei e pártokat, valamint azon ruszin pártokat, amelyek az autonómia követelését helyezték előtérbe, rendszeres anyagi támogatásban részesítette.

Számottevő szerepet játszott a **Csehszlovák Kommunista Párt**. Ellene volt az autonómiának, szociális követelésekkel lépett fel. Ifjúsági szervezetek, „vörös szakszervezetek” tartoztak hozzá, az 1930-as évek elején éhséglázadásokat szervezett, a '30-as évek közepétől antifasiszta propagandát folytatott. Az 1938-as válság idején a köztársaság védelmében lépett fel, a Szovjetunió felé orientálódott. Az egyetlen párt volt az országban, amely minden etnikumot átfogott. Magyar nyelvű sajtóorgánuma a *Munkás Újság*.

A választási eredmények tanulsága szerint az 1920-as években Kárpátalján a lakosság 70 százaléka támogatta a munkáspártokat (az országban ennek körülbelül fele). A centralista pártok fölényben voltak az autonómiát követelőkkel szemben, s ez a helyzet később sem változott lényegesen. A magyaroktól járásokban a kommunisták mindig több szavazatot kaptak, mint a magyar pártok. A '20–30-as évek fordulója, a gazdasági válság időszaka az

irredenta mozgalmak megerősödését hozta. A hivatalos magyarországi kormányzat a Társadalmi Egyesületek Szövetségének Központján, illetve közvetlenül a miniszterelnökségen és a külügyminisztériumon keresztül juttatott pénzek révén gyakorolt befolyást a Kárpátalján a magyar politizálásra. Emellett külön támogatásban részesültek az autonomista ruszin pártok is (főleg az Autonóm Földműves Szövetség, melynek élén Kurtyák Iván, majd Bródy András állt). Az autonómia állandó követelésében az addigi **óslakos egység** 1938-ra bomlott meg, amikor megérett a (magyar) nemzeti autonómia gondolata, aminek fő exponense a Magyar Nemzeti Párt volt. Ugyanezek a politikusok az újabb államfordulat után elvetettek mindenféle autonómia-gondolatot. Igen nagy számban jelentek meg **újságok**, például: *Ruszinszkói*, majd *Kárpáti Magyar Hírlap*, *Határszéli Újság*, *Az Óslakó*, *Kárpátalja*, *Kárpáti Híradó*, *Kárpáti Magyar Gazda*, *Munkás Újság* stb., többnyire világos politikai elkötelezettséggel.

A kárpátaljai magyarság döntően református, részben római katolikus és görög katolikus vallású. Az utóbbi főhatósága a **Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye**. A csehszlovák időszakban az állam a görög katolikusokkal szemben a pravoszlávokat igyekezett támogatni. 1937-ben a csehszlovák kormány és a Vatikán közötti megállapodás értelmében a munkácsi és az eperjesi egyházmegyék kikerültek az esztergomi püspök joghatósága alól, ahová 1918 szeptembere óta tartoztak, és ideiglenes jelleggel az Apostoli Szentszéknek lettek alárendelve. (Az előbbi esetében 1939 nyarán visszaállt az esztergomi főhatóság.)

1921-ben a volt ungi egyházmegyéből Ruszinszkóban maradt 12 egyházközség megfogalmazta a volt egyházmegyétől való elszakadás és önálló kárpátaljai egyházmegye megalakításának kívánalmát. 1922. október 31-én mondták ki a **Kárpátaljai Református Egyházkerület** létrejöttét. Rövidesen Léván a Szlovenszki és Ruszinszki Egyetemes Református Egyház első törvényhozó zsinata hivatalosan elismerte a Kárpátaljai Református Egyházkerület megalakulását. 1925. december 16-án a háború óta először került sor Kárpátalján református lelkészavatásra. Az állam az egyházkerületet 1932-ben ismerte el hivatalosan.

A régió római katolikus egyházközségeinek főhatóságát a Csehszlovák Köztársaságban a szatmári püspök gyakorolta. 1928-ban Kárpátalján mozgalom indult, hogy a terület önálló római katolikus püspökséget kapjon. A Szenszék 1929-ben megkötötte Romániával a konkordátumot, aminek eredményeképpen többek között megszűnt a szatmári ordinárius joghatósága az egyházmegye kárpátaljai része fölött. 1930-ban a római Szenszék megszüntette a szatmári püspökség fennhatóságát és létrehozta a **Kárpátaljai Római Katolikus Apostoli Kormányzóságot**.

Tanügy tekintetében a Csehszlovák Köztársaság elemi iskolákat (különböző tannyelvvel), kis számú polgári iskolát és három gimnáziumot (Ungváron, Munkácson és Beregszászban, magyar tannyelvvel), középfokú szakiskolákat, három tanítóképzőt (kettő Ungváron és egy Munkácson, ruszin és magyar tannyelvvel) örökölt. A tanügyigazgatásban a főhatóság az ungvári iskolareferátus volt, illetve bizonyos jogkörökkel, személyi és



1925-ös beregszászi kiadású énekeskönyv a csehszlovákiai magyar reformátusok számára

adminisztratív területen a kormányzó rendelkezett. Az elemi szintű oktatás javarészt érintetlen maradt. Kibővült a polgári iskolai hálózat, magyar tannyelvű párhuzamos osztályok azonban csak Ungváron és Munkácson voltak. Az oktatás időtartama a '30-as években négyről három évre csökkent ebben az iskolatípusban, néhány helyen azonban indítottak negyedik, kiegészítő évfolyamot. A csehszlovák rendszerű reálgimnáziumokban Ungváron és Munkácson fokozatosan leépítették a magyar osztályokat. A magyar tannyelvű oktatás egyetlen helyen, a beregszászi két tannyelvű reálgimnázium párhuzamos osztályaiban maradt



Ungvár sétálóutcája

niszterévé nevezték ki. Ez volt az első ilyen tisztség a csehszlovák kormányban.

1938. október 5. Csáky István magyar külügyminiszteri kabinetfőnök Varsóban tárgyal József Beck külügyminiszterrel Kárpátaljának közös katonai akcióval történő megszerzéséről.

1938. október 7. A német külügyminisztérium közölte: Németországnak nem érdeke, hogy Szlovákiát és Kárpátalját Magyarországhoz csatolják, és katonai szempontból ellenzi a magyar-lengyel határt.

1938. október 9. Jan Syrový miniszterelnök lemondatta Konstantin Hrabár kárpátaljai kormányzót, s helyette Iván Párkányit nevezte ki.

IRODALOM

Angyal Béla: A csehszlovákiai magyarság anyaországi támogatása a két világháború között. *Regio* 2000, 3. sz. 133–178.

Angyal Béla: A csehszlovákiai magyarság választói magatartása a két világháború között. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2001, 1. sz. 3–48.

Borsody István (szerk.): *Magyarok Csehszlovákiában 1918–1938. Az Ország Újja* kiadása, Budapest [1938].

Fedinec Csilla: *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944*. Nostra Tempora 7. Fórum Intézet, Lilium Aurum Könyvkiadó, Galánta – Dunaszerdahely, 2002.

Fedinec Csilla: *Iratok a kárpátaljai magyarság történetéhez 1918–1944. Törvények, rendeletek, kisebbségi programok, nyilatkozatok*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Lilium Aurum Könyvkiadó, Somorja–Dunaszerdahely, 2004. Uo. Bibl. 639–652. Kárpátaljai magyar nyelvű könyvtér-més 1918–1944. 653–663.

Árky Ákos búcsúja Ruszinszkótól

„Politikai elvem egy volt: beleilleszkedni az új állam, a Csehszlovák Köztársaság kereteibe, de a békeszerződés, az alkotmánytörvény s az új élet hozta, új rendelkezések adta minden jogot érvényesíteni nemzetem számára. A magyar törvényiszteelő faj, politikám első részét nem volt tehát nehéz érvényesíteni. A jogaimért folytatott harc azonban az új állam sovíniszta szellemével szemben állandó küzdelemre kényszerített. A küzdelem, annak mindenfajta gyötrelme, szenvedése, az egyre jobban reánk szakadó gazdasági elszegényedés egy politikai ideát teremtett számomra, melynek eszmei gerince az volt, hogy küzdelmünk eredményét – az itt lakó népek boldogulását – csak az egyetemes őslakosság – a ruszin, a magyar, a zsidó, a román, a német népek – teljes összefogásával lehet elérni. [...] Úgy látom, politikai ideám megvalósíthatásához erőm gyenge volt. A feladatot mint katona precízen kijelöltem, a stratégiai megoldáshoz azonban mint politikus tájékozatlannak bizonyultam. Nem tudtam, hogy a politika stratégiája nem számokkal, de egyénekkel dolgozik. Nem tudtam, hogy az egyének emberek, kik között vannak, akik a legnagyobb célokat is csak önzésük szemüvegén át nézik. [...] Nem tudtam, hogy mindez a törekvés a legkülönbözőbb világszemléleti eszmék bűvködébe van beburkolva, s hogy az érvényesülést keresőkre nézve e bűvködők – az ukrajinizmus, a kommunizmus, a cionizmus, a szocializmus, a kis- és nagy-orosz irányzat s mindezek szolgálója a sajtószabadság, éppen olyan megváltást hozható eszmék hirdetőik részére, mint nekem, az álmodozónak, az őslakosság egyesítésének gondolata.”

Ruszinszkói Magyar Hírlap,
1927. január 16.



Az ungvári színház

meg. A '20-as években Huszton ruszin–cseh tannyelvű, Munkácson zsidó, a harmincas években Ungváron héber gimnázium nyílt. Az impériumváltás után számos magyar tanerő vesztette el állását, illetve állampolgárságát is. Az ún. kisiskola-törvény kimondta, hogy a tanintézetekben a tanulóknak nem kötelező részt venni a vallásoktatásban. Jótékony hatása volt a könyvtártörvénynek, amelynek révén számos, magyar könyvvel is jól ellátott községi és városi közkönyvtár nyílt.

Kárpátalján nem voltak nagy fajsúlyú **regionális irodalmi hagyományok**. Ebben a régióban szakadt el leginkább az irodalmi gondolkodás a magyar irodalom egészének fejlődési ívétől, zárkózott regionális keretek közé. Az 1920–30-as években nem választható szét pontos határ mentén a kárpátaljai és a szlovénköi magyar irodalom, legfeljebb az előbbi perifériálisabb jellegére utalhatunk. Bár történetek kísérletek ennek az irodalmi anyagnak a megemelésére. Az ezt megmozgató regionális öntudat azonban nem maga az irodalmi mérce. Ennek ellenére nem hagyható ki a magyar irodalomból ez a fejezet sem, mert megkerülhetetlen eleme a kárpátaljaiság tudatnak. Az időszak nevesebb alkotói: Fülöp Árpád, Ilku Pál, Prerau Margit, Rác Pál, Sáfáry László, Simon Menyhért, Tamás Mihály és mások. A Csehszlovákiában megjelent több mint kétezer magyar nyelvű könyvnek csak igen kis töredéke esett Kárpátaljára. A magyar könyvkiadásban a legjelentősebb a maga huszonöt körüli kiadványával a Kálvin Nyomda volt Beregszászban. A nyomda a Kárpátaljai Református Egyház tulajdonát képezte.

A kultúrával kapcsolatban ma elfogadott vélemény, hogy a csehszlovák fennhatóság alatt a helyi magyar közösség önszerveződését elsősorban Kassáról és más szlovákiai váro-

sokból irányították. A kárpátaljai társadalmi, kulturális szervezetek, azonban, a pártokhoz hasonlóan mindig hangsúlyozták önállóságukat, felemelték szavukat minden beolvastási törekvés, kívülről (Szlovénköiből) jövő befolyás ellen. A **magyar színháztudományban** az önálló színi kerület a '20-as években zavartalanul fennállt, a '30-as években összevonták a kelet-szlovénköiakkal, ami ellen Kárpátalján folyamatosan tiltakoztak. Már 1926-ban megalakult Ungváron az önálló Ruszinszkói Magyar Színpártoló Egyesület. Szerveztek önálló színi tanfolyamokat, hosszabb-rövidebb ideig létezett önálló színházi lap *Színházi Újság*, majd *Ruszinszkói Színházi Élet* címen. A kárpátaljai magyar színtársulat tagjai között igen gyakran találkozunk a magyar fővárosban, Budapesten éppen munkanélküli, ezért ide szerződött színészekkel. Az amatőr színjátszók pedig sorra mutatták be helyi szerzők darabjait, amelyek nyomtatásban is napvilágot láttak. Érdekes módon a kortárs sajtóban megjelent tudósítások azt sugallják, hogy az amatőr színjátszás nagyobb társadalmi eseményt jelentett, nagyobb pillanatnyi érdeklődést váltott ki, mint a hivatásos színjátszás folyamatos elismerése. A színtársulatok életben maradása üzleti alapon a látogatottságtól függött, amely hullámzó volt. Az áttöréshez gyakran kellett apellálni a közönség nemzeti érzelmeire, illetve szóvá tenni annak esetleges halványodását. A magyar kultúra fogyasztása a nemzeti hovatartozás megváltását jelentette.

A **kárpátaljai magyar kultúregyesületek** sorában a legeredményesebben a Mozaik Kultúregyesület, illetve a '30-as években a Podkarpatszka Ruszi Magyar Kultúr Egyesület (PRMKE), a Beregszászi Irodalmi és Színpártoló Egyesület (BISZE) működött. Ezen kívül számos kisebb, nagyobb helyi szervezet szer-

vezte a ma már elképzelhetetlen mennyiségű rendezvényt, klubestet, megemlékezést, felolvasást, népfőiskolát és egyéb rendezvényeket, például fagylaltdélutánokat. A magyarság legnagyobb presztízsű reprezentációját a beregszászi **Magyar Nemzeti Bál** jelentette. Tömegeket mozgattak meg az igen népszerű torna- és sportegyesületek, melyek kulturális rendezvényeikkel is kiténtek. Jóval előbb a nevezetes debreceninél, már 1926-ban virágkarnevált és rózsakirálynő-választást szervezett Ungváron a városi atlétikai klub. Komoly presztízszt jelentett egy-egy településnek, ha volt dalárdája. A kárpátaljai magyar dalárdának „országos” – ezzel a megkülönböztetéssel illették a magyar köznyelvben a régió (vagy tartomány, vagy zsupa) egészére kiterjedő eseményeket – szemléje is volt. A '30-as években Nagyszőlősen, Beregszászban, Munkácson, Ungváron került sor ezek megrendezésére, és volt „gyermek dalos verseny” is Tiszaújlakon, Beregszászban. A '30-as években már tartottak szépségkirálynő-választásokat. 1935-ben a (csehszlovák–magyar–román) hármashatár közönsége rendezett több ezres felvonulást a **tiszabecsi Rákóczi-emlékoszlophoz**, amit a '90-es években a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség újított fel, illetve emelt hagyománnyá (ma a találkozó helye Tiszaújlak határában a helyreállított Turul-émlékmű, amit a '20-as években romboltak le). Az ifjúságot a cserkészszövetség tömörítette. A kárpát-

aljai cserkészszövetség 1920-ban alakult; cseh/szlovák, ruszin/ukrán, zsidó és magyar tagozatai voltak; az utóbbit 1923-ban szervezte meg Haba Ferenc. Külön egyesületük volt a kárpátaljai főiskolásoknak, egyetemistáknak. Szabadkőműves-páholy működött a '30-as években Ungváron, később Pro Libertate néven Beregszászban.

A **képzőművészeti élet** két döntő eseménye, hogy 1921-ben Munkácson létrejött a [Munkácsi] Művészklub [Ruszinszkói Festőművészek Klubja] a festő Virág Gyula vezetésével, illetve 1931-ben Boksa József, Erdélyi Béla, valamint cseh festők (Bedrich Oždian, Jaroslav Kaigl) kezdeményezésére megalakult a Podkarpatszka Ruszi [Kárpátaljai] Képzőművészek Szövetsége. Az utóbbinak hosszú évekig Erdélyi Béla volt az elnöke. Már 1921-től folyamatosan voltak kiállítások. 1922–1923 fordulójának nagy eseményei voltak a Petőfi születésének centenáriuma alkalmából tartott ünnepek. Sziklay Ferenc, az **országos magyar pártszövetség kultúrreferense** szerint ekkortól „számítható a szlovén és kárpátaljai magyarság hogy úgy mondjam »kisebbségi« öntudatának, közösségérzetének fogantatása.” A *Ruszinszkói Magyar Hírlap* 1922 karácsonyi melléklete Petőfi egész alakos képe volt, Ijjasz Gyula festményének reprodukciója. 1938 februárjában egy párizsi kiállításon mutatták be kárpátaljai festők műveit.

Fedinec Csilla: Magyar könyvkiadás és képzőművészet kapcsolata Kárpátalján (1918-tól napjainkig) + Bibliográfia. In: „Az elsüllyedt jelek” I. A 20. századi magyar könyvillusztráció Magyarországon határain kívül 1918-tól napjainkig. Magyar Képzőművészek és Iparművészek Társasága, Budapest, 2003. 138–171.

Fedinec Csilla: Magyar pártok Kárpátalján a két világháború között. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2007. 1. sz. 83–100.

Popovics Béla: *Munkács kultúrtörténete a korabeli sajtó tükrében*. Munkács, Kárpátaljai Magyar Cserkészszövetség, 2005.

Rothschild, Joseph: *Csehszlovákia története a két világháború között*. JATE, Szeged, 1995.

Zseliczky Béla: *Kárpátalja a cseh és a szovjet politika érdekerében 1920–1945*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1998.

*

Balogh Edgár: *Tíz nap Szegényországban*. Az előszót és a jegyzeteket írta Szegedy Gábor. Gondolkodó magyarok. Magvető, Budapest, 1988.

Fábry Zoltán: *Az éhség legendája. Kárpátalja: 1932. Kárpátaljai riport*. Az Út kiskönyvtára 4. Mező István szenátor kiadása. Pozsony, 1932.

Mónus Gyula, Szerényi Ferdinánd: *Bene-Beňa község jelene és múltja. Szociográfiai tanulmány*. Kálvin nyomda, Beregszász, 1934.

Ortutay Tivadar: *Cseh világ a Kárpátokban*. Ungvár, 1941.

Tudja-e?

■ A *görög katolikusok*: azok a keresztények, akik a görögkeleti (ortodox) egyházakból kiváltak és egyesültek a római katolikus egyházzal. Északkelet-Magyarországon ezt az egyházi uniót 1646-ban kötötték meg az ungvári várban. A görög katolikusok elfogadták a pápa primátusát, a római egyház szervezeti rendjét és mindazokat a dogmákat, melyeket a katolikusok hisznek, ugyanakkor megtartották a keleti (bizánci) liturgiájukat, valamint egyházfegyelmi kérdésekben is megőrizték ősi hagyományait. A főhatóság Kárpátalján mind a mai napig a Munkácsi Görög Katolikus Püspökség, kivéve az 1949 és 1989 közötti időszakot, amikor a Szovjetunióban a görög katolikus egyházat teljesen felszámolták. Kárpátalján az ukránok (ruszinok), valamint a magyarok és a románok egy része, és kis arányban a szlovákok görög katolikus vallásúak.

■ Az *ortodox* vagy *görögkeleti egyház*: a nagy egyházszakadás (1054) nyomán a nyugati (római katolikus) egyháztól elkülönült, s a bizánci (konstantinápolyi) liturgiát és egyházszerkezetet követő keleti keresztény közösségek összefoglaló elnevezése. Orosz nevük: *pravoszláv egyház*. Miután Konstantinápolyt 1453-ban a törökök elfoglalták, az egyes országokban saját egyházfővel rendelkező autonóm egyházak jöttek létre. A legnagyobb ortodox egyház az orosz pravoszlávoké. Az ortodoxok nem ismerik el a római pápa primátusát és nincs egységes főhatóságuk. Az egyes egyházak élén pátriárkák, metropoliták és érsekek állnak. Nem ismerik el a nyugati (római katolikus) egyház dogmáit. A bizánci eredetű liturgia merev szertartási előírásokat tartalmaz, de a hivatalos ószláv és görög nyelv mellett megengedi az anyanyelv liturgikus használatát. Kárpátalján az oroszok, az ukránok, illetve részben a románok pravoszláv vallásúak.

FORRÁSOK

Részlet a Magyar Párt 16 pontból álló programjából

„2. ...az alkotmány meghozatala előtti időben felfüggesztett magyar társadalmi, kulturális egyesületek működését mielőbb engedélyezzék és ezeket az egyesületeket vagyonuk élvezetében egyidejűleg visszahelyezzék. [...]

4. [...] Törvényes biztosítékot kívánunk abban a tekintetben, hogy az államnyelv ismeretének hiánya sem a választói jogosultságnak, sem a megválaszthatóságnak akadályul nem fog szolgálni. [...]

5. az állam gondoskodjék olyan első-és középfokú tanintézetek felállításáról, amelyekben a nemzeti kisebbségekhez tartozó szülők gyermekei az államnyelv kötelező tanításán kívül anyanyelvükön részesüljenek oktatásban... [...] A szülőknek iskolaválasztási jogát semmiképp ne korlátozzák. Kívánjuk, hogy a nemzeti kisebbségek anyanyelvének, irodalmának és művelődéstörténetének tanítása céljából az ország egyetemlein egy-egy tanszéket állítsanak fel.”

Hírlap, 1922. szeptember 19.

Az óbecsei magyarság Svetozar Stanković földművelődésügyi miniszterhez 1927 augusztusában eljuttatott tizenöt pontos követelése.

„1. Kérjük Miniszter Urat és a leendő járási képviselőnket arra, hogy a nemzetgyűlésben a magyar nemzetiségű állampolgárokat sértő, hangulatkeltő támadásokat mindenkor azonnal utasítsák vissza és a magyarság lojalitását vegyék védelmükbe. [...]

4. Kérjük az erélyes támogatásokat azokhoz az akciókhoz, hogy a járásbeli magyarságnak az a része, amely vagyontalan, hozzá jusson mérsékelt vételáron némi földhöz, amely megteremje neki kenyérének azt a részét, amely közismert munkahiány miatt munkájával megszerezni nem tud. És hogy telegkönyvileg is megszerezhessék ezek a szegények kis darab földjüket, ami leköti ehhez a hazához és annak tudatára ébreszti őket, hogy nemcsak dolgozó

A. SAJTI ENIKŐ

A jugoszláviai magyarok a két világháború között

Az optálási jog lejárta után, élve az immár rájuk is vonatkozó alkotmányos jogokkal, a délvidéki magyarok 1922. szeptember 17-én, utolsóként az utódállamok kisebbségei közül, megalakították a **Jugoszláviai Magyar Pártot**. A zentai kongresszuson párt elnökévé a szabadkai dr. Sántha György orvost választották. A párt baranyai és Mura-vidéki szervezeteinek megalakítására nem került sor, de nem csatlakozott a párthoz az újvidéki katolikus magyarság sem. A Muravidéken a lokális érdekeket felvállaló Egységes Muravidéki Párt működött rövid ideig.

A Magyar Párt szigorúan a **vidovdáni alkotmány** keretei között végezte munkáját, ennek ellenére tevékenységét mindvégig állandó hatalmi zaklatások kísérték. Programjában elsősorban az anyanyelvi oktatást, a kulturális egyesületek szabad működését, a választójogi törvény magyarokra hátrányos megkülönböztetéseinek megszüntetését, a gazdasági szervezkedés szabadságát, a Vajdaságra hátrányos adórendszer módosítását, az elbocsátott magyar tisztviselők visszavételét, a Magyarországon szerzett nyugdíjigények elismerését követelte. A magyar kormány a párt tevékenységét a Társadalmi Egyesüle-

tek Szövetsége Központjának keretei között működő **Szent Gellért Társaságon** keresztül anyagilag is támogatta. A társaság elnöke Herczeg Ferenc író volt.

A párt az 1925. február 8-án megtartott parlamenti választásokon állított először önálló jelölteket, ekkor nem sikerült mandátumot szerezniük. Az 1927-es **tartományi választásokon** például, ahol a radikálisok győztek, a Bácskai Tartományi Gyűlés 60 képviselői helyéből 6-ot a Magyar Párt szerzett meg, a Belgrádi Tartományban is hasonló eredményt értek el (a Bánát ide tartozott). Az 1927-es **parlamenti választásokon** a kormányzó radikálisokkal kötött választási szövetségben dr. Streliczky Dénes és dr. Várady Imre a Radikális Párt listáján bekerült a belgrádi parlamentbe. A **községi képviselőtestületekben** megszerzett helyek számáról nincsenek pontos adataink, de azt tudjuk, hogy a többségében magyarok által lakott Szabadkán a száz képviselői hely közül mindössze 14-et sikerült megszerezni, míg Zentán a nyolcvan helyből 55-öt a magyarok szereztek meg. Egyes helyeken – mint például Mohol, Csantavér, Horgos, Ada – tisztán magyar összetételű képviselőtestületek alakulhattak.



Újvidék az 1920-as évek elején

A **királyi diktatúra** bevezetésével (1929. január 6.) Sándor király feloszlatta a parlamentet, betiltotta a politikai pártok működését, a nemzeti és egyéb kulturális egyesületeket, bevezették a cenzúrát, feloszlatták a tartománygyűléseket és a választott községi testületeket is, így végletesen leszűkültek a magyar kisebbség politikai és kulturális érdekérvényesítő lehetőségei. Az **1931-es ún. oktrojált alkotmány** bevezetése után az egységes kormányzópárton belül létrehozták a magyarok rezsimhez hű szervezetét, amelyet a feloszlátott Magyar Párt vezetői és tagsága mindvégig bojkottált. A harmincas évek második felében, a Horvát Parasztpárt keretei között a Zágrábban tanuló magyar fiatalok egy új, Belgráddal szembehelyezkedő radikális mozgalmat indítottak el, amely a magyar párti vezetők által eddig elutasított **vajdasági autonómia** gondolatával és a **földkérdés** megoldásának **jobboldali radikális** programjával lépett fel.

Németország nemzetközi előretörése következtében Jugoszlávia nemzetközi helyzete fokozatosan romlott. A belső politikai stabilitás érdekében ezért 1938. augusztus 20-án egyezmény született a két rivális politikai-hatalmi erő, a horvátok és a szerbek között. Ebben az időben türelmesebbé vált Belgrád magyar kisebbséggel kapcsolatos politikája is.

Az 1940. december 12-én megkötött magyar–jugoszláv „örök barátsági szerződés” idején a jugoszláv kormány a délvidéki magyarság több, évtizedek óta húzóóda sérelmét orvosolta. 1940. január 30-án hosszasan huzavona után engedélyezték a jugoszláviai magyarok egységes kulturális szervezetét, a **Jugoszláviai Magyar Közművelődési Szö-**



1. Sándor király

vetséget, amelynek elnöke Kramer Gyula lett. Ebben az évben Belgrádban megnyitotta kapuit az első hivatásos jugoszláv **magyar nyelvű színház** is.

A délvidéki magyarság három egyházhoz, a katolikus, az evangélikus és a református egyházhoz tartozott. Vallási megoszlásukról pontos adataink nincsenek. 1918 után az **egyházmegyei határok** is jelentős változáson mentek keresztül. A vitás kérdések rendezése érdekében 1922-ben az SzHSz Királyság és a Vatikán megállapodást kötött a délvidéki katolikus egyházmegyei ideiglenes kormányzásáról, valamint két új püspökség, a szabadkai és a nagybecskereki kialakításáról. Mivel a katolikus papokat horvát teológiákon képezték, súlyos hiány volt magyarul beszélő papokban. A Vatikán és a jugoszláv királyság között 1935-ben



A jugoszláv–magyar „örök barátsági szerződés” aláírása

KRONOLÓGIA

1922. április 28. Közigazgatási reform, amelynek során 33 körzetre osztották az országot. Ezzel eltörölték a történelmileg kialakult tartományokat.

1927. szeptember 11. Parlamenti választások, a kormánypártok győznek, a Radikális Párt listáján a Magyar Párt két képviselője jut be a szkupstinába.

1929. január 6. Sándor király diktatúrát vezet be.

1929. október 3. Az ország új neve: Jugoszláv Királyság. Új közigazgatási rendszert vezetnek be, 9 bánságra osztják az országot. A Vajdaság a Dunai Bánság része lett, Újvidék központtal.

1931. szeptember 3. Sándor király új alkotmányt vezet be (ún. oktrojált alkotmány), a törvényhozás kétkamarás lett.

1931. november 8. Parlamenti választások, az ellenzék bojkotálja a választásokat. Egy rendszerhez hű magyar képviselő kormánypárti listán bekerül az alsóházba.

1934. október 9. Marseilles-ben horvát és macedón terroristák megölik Sándor királyt.

1935. július 25. A Jugoszláv Királyság és a Vatikán megkötik a konkordátumot, amelyet azonban nem ratifikálnak.

1938. december 11. Parlamenti választások, a kormánypártok szerény győzelmet aratnak. Kormánypárti listán egy magyar képviselő bekerül az alsóházba. Pár héttel később Várady Imrét a király szenátorrá nevezi ki.

1939. augusztus 20. A miniszterelnök és a Horvát Parasztpárt vezetője aláírják a szerb–horvát egyezést. Horvátország autonóm bánság lesz.

1940. december 12. A magyar–jugoszláv örökbarátsági szerződés aláírása.

1941. április 6. Németország és szövetségesei, köztük 11-én Magyarország is, megtámadják, majd pedig felosztják Jugoszláviát.

állatai, hanem fiai is ennek a földnek. Nem győzzük hangsúlyozni, hogy ez a pont kérelmeink legsarkalatosabb pontja. [...]

9. Kérjük a Pribicevics-féle névvegyelemzés azonnali beszüntetését ott is, ahol ezt meg nem tették, mert nem magyar nyelven való tanítása a magyar gyermeknek oly kárakra van, mintha iskolába sem járnának.”

Bácsmegeyi Napló, 1927. augusztus 27.



Deák Leó

Dr. Deák Leó: Magyar iskolá- ügyünk a jugoszláv uralom ide- jén.

„A névvegyelemzés intézménye annyit jelent, hogy a beiratkozásra kerülő gyermek a nemzetiségét többféle szempontból vizsga alá veszik és amennyiben több ágra visszamenően az apai és anyai ág nem magyar, úgy a gyermek nem tarthat igényt arra, hogy magyar iskolába járhasson. Az a gyermek sem járhat magyar iskolába, kinek a vezetékneve nem márkánsan magyar. Itt nem jött tekintetbe, mi a gyermek tényleges anyanyelve.”

Csorba Béla (szerk.): *S nem törődtek velem, a holnap mit óvól...*
Források a Délvidék történetéhez
3. Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 1999. 68.

megkötött konkordátumot a pravoszláv egyház tiltakozása miatt nem ratifikálták. A **reformátusok** a zombori alkotmányozó zsinaton egy önálló jugoszláv esperesség kialakítása mellett foglaltak állást. Lelkészeiket a kolozsvári magyar teológián, illetve Pozsonyban és Losoncban képezték. Leginkább az **evangélikus egyház** magyarországi kapcsolatai maradtak meg. Az evangélikus egyház 1926-ban kapott engedélyt alkotmányozó zsinatának megtartására, ezen azonban a szlovákok nem jelentek meg. Az egyházak Jugoszláviában nem tudták azt a központi szerepet betölteni a magyar nyelv, kultúra, öntudat fenntartásában, mint például Erdélyben.

A délvideki területek általános gazdasági helyzetére eleve romboló hatást gyakorolt az, hogy a határ elvágtá ezeket a területeket évszázados kapcsolataiktól. A **jugoszláv agrárreform** a földkérdés igazságos megoldását, a nagybirtok megszüntetését, vagyis a Szerbiában általános kisparaszti tulajdon általánossá tételét, valamint a jobbágyság maradványainak megszüntetését ígérte. Az agrárreform bevallottan nacionalista célokat is szolgált. Rendezetlen állampolgárságokra hivatkozva (optálási jog) kizárta a magyarokat a reformból, a magyar határhoz közel pedig a jugoszláv államhoz hű telepéseket (dobrovoljácok) telepítettek le. Az agrárreform során kiosztott összes magánkézben lévő birtokok 4,4%-a volt magyar birtok (110.684 ha). A magyar optáns birtokosok (61 fő) földjük 71,2%-át (90.062 ha) veszítették el, a jugoszláv állampolgárságot felvett magyar birtokosok pedig birtokaik 38,6%-át

(20.622 ha). Az állami, községi, egyházi, alapítványi, valamint pénzüzetek kezén lévő földek közül 364 birtokot osztottak fel (247.565 ha), ezek 61,5%-a volt magyar kézben. A Bácskában a kiosztott földek többsége, 42,55%-a községi birtok, 39,9%-a magánbirtok, 8,3%-a pedig egyházi birtok volt.

A földreform során Jugoszláviában 43.500 főként szerb és montenegrói család kapott telepes földet. Ezek közül 6.175 családot a Bácskába (más adatok szerint 6.912), 8.384 családot a Bánátba, 235 családot pedig Baranyába telepítettek. A Muravidéken 45 tengeremléki szlovén család kapott telepes birtokot. A földreform befejezése után, a harmincas évek végén a Vajdaságban az összes megművelt föld 14,1%-a volt magyar birtokosok kezén.

Az 1920-as évek elejére felszámolták a régi magyar **iskolahálózatot**. A 71 magyar középfokú intézményből mindössze két magyar középiskolai tagozat maradt, egy nyolcosztályos gimnázium Szabadkán és egy négyosztályos gimnázium Zentán. Hivatalos jugoszláv statisztikák szerint a Dunai Bánság területén a harmincas évek elején az 1376 alsó fokú iskolában 4233 tagozat működött, ebből mindössze 528-ban tanítottak magyar nyelven. A magyar tanítói kar 1832 fős létszámából 1941-re mindössze 250-en maradtak. Baranyában egyáltalán nem volt magyar elemi iskolai osztály, a Horvát Bánság létrehozása után a bánság területén 6 elemi iskolai magyar tagozat működését engedélyezték. A belgrádi tanítóképző magyar tanítóképzői tagozata 1932-ben kezdte meg működését.



Harangszentelés Nagybecskerekén, 1938



A Kalangya címoldala

A harmincas években öt magyar nyelvű napilap, *Bácsmezei Napló (Napló)*, *Hírnap*, *Délbácska (Reggeli Újság)*, *Nép*, *Torontál (Híradó)*, 11 hetilap és 13 időszakos kiadvány

jelent meg magyarul. Az irodalmi folyóiratok közül megemlíthjük az irodalomtörténeti jelentőségű *Kalangyát* és a mindmáig megjelenő *Híd* c. folyóiratot.

Tudja-e ?

■ A *Vajdaság autonómiája* történetileg a magyarországi szerb nemzetiség vallási, kulturális autonómia törekvéseihez kapcsolódik. 1849–1860 között állt fenn a Szerb Vajdaság. 1918 után elsősorban a Vajdaságban élő népek közigazgatási autonómiájá-

nak követelését jelentette, amelyhez szorosan hozzátartozott a Belgráddal szembeni ellenzéki gondolata. A Vajdaság 1945 utáni időszakban, 1974-től egyre bővülő belső, tartományi autonómiával rendelkezett. Ezt a széleskörű autonómiát 1989-ben megszüntették.



Szentéleky Kornél

IRODALOM

Arday Lajos: *A horvátországi magyarok története*. In: *Fejezetek a horvátországi magyarok történetéből*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 1994. 9–42.

A. Sajtó Enikő: *Az impériumváltás hatása a délvidéki magyarok társadalmszerkezetére*. *Limes* 2002. 2. sz. 41–50.

A. Sajtó Enikő: *Impériumváltás, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2004.

Csorba Béla (szerk.): *S nem törődtek vele, hogy a holnap mit öröl...* Források a Délvidék történetéhez 3. (Trianontól a párizsi békéig). Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 1999.

Csuka János: *A délvidéki magyarság története*. Püski, Budapest, 1995.

Csuka János: *Kisebbségi sorsban. A délvidéki magyarság húsz éve (1920–1940)*. Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 1996.

Göncz László: *A muravidéki magyarság 1918–1941*. MNMI, Lendva, 2001.

A Saint Germain-i békeszerződés V. részének kisebbségvédelmi cikkelyei

„63. cikk. Ausztria kötelezi magát, hogy az ország minden lakosának születési, nemzetiségi, nyelvi, faji vagy vallási különbség nélkül az élet és szabadság teljes védelmét biztosítja. [...]

66. cikk. 3. bekezdés: Egyetlen osztrák állampolgár sem korlátozható bármely nyelv szabad használatában magán- vagy üzleti forgalomban, a vallás, a sajtó útján történő vagy bármilyen természetű közlés terén, vagy nyilvános gyűléseken.

4. bekezdés: Az osztrák Kormánynak a hivatalos nyelv megállapítására vonatkozó intézkedését nem érintve a nem német nyelvű osztrák állampolgárok nyelvüknek a bíróság előtti akár szóban, akár írásban való használata tekintetében megfelelő könynyítésekben fognak részesülni.

67. cikk: Azok az osztrák állampolgárok, akik faji, vallási vagy nyelvi kisebbségekhez tartoznak, jogilag és ténylegesen ugyanazt a bánásmódot és ugyanazokat a biztosítékokat élvezik, mint a többi osztrák állampolgárok. Nevezetesen: joguk van saját költségükön jótékonyági, vallási vagy szociális intézményeket, iskolákat és más nevelőintézetek létesíteni, igazgatni és azokra felügyelni, azzal a joggal, hogy azokban saját nyelvüket szabadon használják, és vallásukat szabadon gyakorolják.

68. cikk: Olyan városokban és kerületekben, ahol nem német nyelvű osztrák állampolgárok jelentékeny arányban laknak, az osztrák Kormány a közoktatásügy terén megfelelő könnyítéseket fog engedélyezni avégből, hogy ily osztrák állampolgárok gyermekeit az elemi iskolában saját nyelvükön tanítsák. Ez a rendelkezés nem akadályozza az osztrák Kormányt abban, hogy a német nyelv oktatását az említett iskolákban is kötelezővé tegye. Azokban a városokban és kerületekben, ahol jelentékeny arányban élnek olyan osztrák állampolgárok, akik faji, vallási vagy nyelvi kis-

GERHARD BAUMGARTNER

Burgenland tartomány felállításától az Anschlussig (1922–1938)

Az 1921. decemberi soproni népszavazás után az osztrák–magyar **országhatárok** meghúzása maradt hátra. Az új határvonalat egy antant-bizottság jelölte ki 1922–23 között. 1922-ben a kisebb magyar szabadcsapatok egyes határ menti falvak Ausztriához való csatolását megkísérelték megakadályozni. Így például megszállták Luising/Lovászdót és Hagensdorf/Karácspát, ám az osztrák és a magyar katonaság visszaverte őket. A határmegállapításnál a bizottság a lakosság nemzetiségi arányait vette figyelembe, illetve megkérdezték őket, hogy hová akarnak tartozni. Mivel a Burgenlandi Horvátok Kultúregyesülete (Hrvatsko Kulturno Društvo u Gradišću) attól tartott, hogy az osztrák közigazgatás megszünteti a felekezeti iskolákat a horvátlakta falvakban, 1921-ben memorandummal fordult a határkijelölő bizottsághoz, melyben falvaik Magyarországon hagyását követelte. Így a határmenti horvátok lakta falvak nagy része Magyarországnál maradt. Észak-Burgenlandban a határvonal sok esetben a nagy uradalmi birtokok határvonalait követte. A burgenlandi magyarok az új országhatárok között kisebbségi státuszba kerültek.

A **burgenlandi magyar nyelvcsoporthoz** magját öt burgenlandi település lakói adták. E települések közül három a dél-burgenlandi Felső-Őrségben található: Felsőőr, Alsóőr és Órisziget. A negyedik és ötödik pedig

a közép-burgenlandi Felsőpulya és Középpulya. A falvak lakói későközépkori magyar határőrök leszármazottai voltak. Mivel kisnemesi kiváltságukat egészen a 19. századig megtarthatták, magyarságtudatuk máig a korai rendi öntudattal mutat azonosságokat. Magyarként váltak kisnemesekké és kisnemesekként őrizték meg magyarságtudatukat.

A második nagy csoportot az észak-burgenlandi majorok egykori lakói alkották. A Fertő-tótól keletre, a Kishanság nyugati részén a 19. század második felében nyolc nagy major jött létre különböző nemesi nagybirtokokon. A majorokat nyugat-magyarországi bérescsaládokkal telepítették be, nagyságukat tekintve pedig egy átlagos burgenlandi falunak feleltek meg, lélekszámuk elérhette a 300-at is. Volt több olyan major, amely saját templommal, temetővel és magyar iskolával rendelkezett. A csoport tagjait sajátos 19. századi romantikus nemzettudat jellemezte, melynek alapját a századforduló oktatási rendszere által közvetített magyar államideológia adta. Néhány majorban még leventecsoporthoz is működtek a húszas években. Mivel Észak-Burgenlandban a majorok magyar nyelvszigeteket alkottak a német falvak között, és a nyelvhasználat jelölte egyúttal a társadalmi státuszt is, a magyar béresek számára a magyar nyelv negatív státuszjellemzőként rögzült.



Magyar szabadcsapat Burgenlandban, 1920

Harmadik csoportnak a „magyarónok” tekinthetők. Magyarónnak nevezik Burgenlandban azokat az általában polgári családokból származó német- vagy horvátajkúakat, akik a századforduló után váltak magyarrá. A vidéki polgári elit idős tagjairól van tehát szó, akik az első világháború előtt magyar nyelvű oktatásban részesültek és számukra a magyar nyelv a polgári kultúrát testesítette meg. A szimbolikus jelentés miatt gyermekeiket is megtanították, illetve taníttatták magyarul.

Burgenland területén valójában **öt nyelvcsoporthat** létezett, a német, a magyar és a horvát csoport mellett a szlovének és a cigányok. Szlovének akkoriban a gyanafalvai járás két határmenti településén éltek kis számban. A 17. század óta 130 településen laktak cigányok, 1920-ban 9000-en, ebből 5000-en a felsőőri járásban.

A többnyelvűség sajátos dinamikával rendelkezett. Kizárólag a német és a magyar nyelv között alakult ki egyfajta egyenrangúság az 1880-as évek után: a nyugat-magyarországi németek közül nagyon sokan tudtak magyarul is. Ugyanígy, a felsőőri magyarok 57%-a már tudott németül is. Ez azzal magyarázható, hogy a felső-őrségi magyarok **közvetítői szerepet** tölthettek be Stájerország és a dunántúli kisvárosok között, főleg a fa- és faárkereskedésben. Mindennapi gyakorlattá vált a **gyerekesere**: a magyar családok elküldték a gyerekeiket a német falvakba tanulni és fordítva. 1921 után a magyar és a német nyelv „helyet cserélt”, mivel a német vált a tartomány hivatalos nyelvévé. Ezzel azonban a magyar nyelv Burgenlandban nem veszített automatikusan presztízséből, sőt megőrizte korábbi rangját, dacára annak, hogy a húszas években az új burgenlandi tartományi kormány valóságos hadjáratot indított a magyar nyelv hivatalos használata ellen.



Burgenlandi magyarparaszt

A területi nyelvek hierarchikus kapcsolatban álltak egymással: a hierarchia tetején a német és a magyar nyelv állt, a német- és a magyarajkúak a többi kisebbségi nyelvet nem használták. A horvátok saját anyanyelvük mellett elsajátították még a két „presztízsnyelvet”, a cigányok pedig a roma mellett a három másik nyelvet is beszélték.

A burgenlandi magyar kisebbség egyik sajátossága, hogy tagjai **négy különböző felekezethez** tartoztak. Így például a Felső-Őrségben a három magyarlakta szomszédfalakói közül az őrszigetiek evangélikus, az alsóőriek katolikus, míg a felsőőriek többsége református vallású volt.

Külön egyesületekben szervezkedtek és tevékenykedtek, s egymással nem „keveredtek”: inkább házasodtak egy horvát vagy németajkú azonos vallású partnerrel, mint a szomszéd falubeli magyarajkú, ám más



Cséplés gőzgéppel uradalmi majoron

KRONOLÓGIA

1922. június. Harcok a magyar szabadcsapatok, valamint az osztrák és magyar állami erők között.

1923. január. Luising/Lovászsd és Hagensdorf/Karácsfa is Ausztriához került – ezzel kialakult a végleges határvonal.

1927. január 30. Schattendorf/Sámfalvi merénylet.

1929. szeptember. A német nyelv oktatása kötelezővé vált a magyar tannyelvű iskolákban.

1934. február 12. Polgárháború tört ki a szociáldemokrata csapatok, a keresztényszocialista csapatok és az osztrák állami erők között.

1934. május 1. A keresztényszociális rendi állam bevezetése.

1934. július 25. Nemzeti szocialista puccskísérelt, melynek áldozatul esett Engelbert Dollfuß kancellár.

1937. május. A burgenlandi kisebbségi iskolatörvény bevezetése.



Felsőőri református templom

sebségekhez tartoznak, ezeknek a kisebbségeknek méltányos részt kell biztosítani mindazoknak az összegeknek élvezetéből és felhasználásából, amelyek a közvagon terhére állami, községi vagy más költségvetésekben nevelési, vallási vagy jótékonyági célokra fordítatnak.”

Közl: Éger György: *A burgenlandi magyarság rövid története*. Anonymus kiadó, Budapest, 1991. 56–57.

„1922-ben születtem. Feleségem magyar asszony. Ő idevalósi magyar lány volt. Ősei úgynevezett kurtanemesek voltak, akik itt laktak, itt voltak határőrök. Ez az őrnemesség, mint Felsőőrött. Csak nem tudjuk annyira, mert nem volt az Őrségbe. Az én apósom büszke volt az öregapjának kutya-bőrére. Az nagyon nagy szó volt. Féltve őrizte. A hitleri időben az 1600-as évekig vissza tudtuk vinni a családfát.”

Bedécs Gyula: *Magyar sors Felsőpulyán 1921–1990*. Oberpullendorf/Felsőpulya, 1990. 24.



A Collegium Hungaricum épülete Bécsben, a hajdani testőrpalota épületében



A Felsőőri Református Olvasókör Színjátszó Csoportja, 1929

vallásúakkal. A negyedik vallásfelekezet az izraelita volt (hozzávetőleg 4000 lélek), tagjainak jelentős része „magyarórnak” számított. Néhányuknak 1921-ben emiatt el is kellett menekülnie Burgenlandból.

A **korábbi magyar törvények** egy része 1921 után is érvényben maradt Burgenlandban. A magyar oktatási törvény szerint az elemi iskolák élén – legtöbb esetben felekezeti – iskolaszék állt, amely többek között az oktatás nyelvéről is rendelkezett. 1921 után a burgenlandi szociáldemokraták Burgenlandra is ki akarták terjeszteni az osztrák iskolatörvényt, mely az iskolát és az egyházat szétválasztotta. Kompromisszumként született az 1924-es szabályozás, mely szerint nem az egyházak neveztek volna ki az iskolaszék elöljáróit, hanem ezek egy demokratikus választás eredményeképpen jöttek volna létre. Mivel azonban a szövetségi kormányt kereszténydemokraták vezették, 1927-ben eltörölték ezt a rendeletet. A magyar iskolatörvények Burgenland területén így egészen 1937-ig érvényben maradtak. 1929-ben rendeleti úton bevezették a német nyelv kötelező oktatását. A kisebbségek által lakott falvakban a magyar maradhatott az elemi iskolai oktatás, az istentiszteletek és a közigazgatás nyelve – a magasabb iskolákban a magyar oktatási törvényt azonban eltörölték, azaz továbbtanulni magyarul már nem lehetett. Ez körülbelül 16.000 gyereket érintett. Burgenland első tartományi főnöke, Alfred Wahlheim 1923-ban így fogalmazott: teszék beszüntetni

a „magyar fecsegést” az osztályban! Minden középfokú oktatási intézmény magyar nyelvet használó tanárát megfenyegették, hogy hagyjanak fel a magyar nyelvhasználattal, mert „az iskola feladata a németiségre nevelés” („Aufgabe der Schule ist es, zum Deutschtum zu erziehen”). A burgenlandi iskolastatisztikák azt

mutatják, hogy 1921 és 1931 között minden évben 2300 magyar anyanyelvű gyereket írtak be az elemi iskolába. Ez azt jelenti, hogy a harmincas évek elejéig a 6–14 év közötti korcsoportban körülbelül legalább 18.400 magyarajkú gyerekekkel számolhatunk. Ehhez képest az 1934-es népszámlálás már csak 10.442 magyar lakost mutat ki egész Burgenland területén. Mindez jól mutatja, hogy a népszámlálások nem a nyelvhasználatot, hanem a politikai beállítódást tükrözték.

A magyarlakta falvakon kívül a **burgenlandi közeletben** heves magyarellenes hangulat alakult ki, részben a szabadcsapatok fellépése, részben a magyar iskolatörvény fennmaradása miatt. Ennek szócsöve a burgenlandi szociáldemokrata hetilap, a *Burgenländische Freiheit* (Burgenlandi Szabadság) volt. Követelték a magyar tanítók és közalkalmazottak menesztését a községi közigazgatási és postahivatalokból és a vasúttól. A magyar közhivatalnokok egy része emiatt a húszas években Magyarországra távozott. A szociáldemokrata hetilap még a soproni bevásárlásokat is be akarta tiltatni: „Egy becsületes burgenlandi nem vásárolhat Sopronban – Nem viheti pénzét



Heimwehr („Honvédők”)-gárda felvonulás Kismartonban, 1930



Burgenlandi ingázó munkások

ehhez a bagázshoz!” („Kein Burgenländer, de Ehre im Leib hat, darf in Ödenburg einkaufen und dieser Sippschaft noch das Geld hintragen.”) A tartományi főnök helyettese, Ludwig Leser 1931-ben, Burgenland tízéves fennállásának ünnepe során kiadta a jelszót: Takarítsunk ki mindent, ami még magyar! („Aufräumen mit allem, was noch magyarisch ist!”) Ennek következtében a harmincas években több ezer lelkész, tanár és hivatalnok elhagyta Burgenlandot.

1927-ben a határ menti Sámfalván kereszténydemokraták beelődtek a békésen tüntető szociáldemokrata tömegbe: egy gyermek és egy férfi meghalt. Mivel a bécsi bíróság a tetteseket később felmentette, a szociáldemokraták felgyújtották a Legfelsőbb Bíróság épületét. Az ezt követő utcai harcoknak nyolcvan ember esett áldozatul. Ezek a politikai feszültségek vezettek az 1934. februári polgárháborúhoz, az Osztrák Köztársaság összeomlásához és egy keresztényszocialista rendi állam kikiáltásához. Az új kormány igyekezett a többnyire keresztényszocialista érzelmű kisebbségeket politikájába szolgálatába állítani. Ezért 1937-ben olyan oktatási törvényt vezettek be Burgenlandban, amely

lakossági arányszámokhoz kötötte az anyanyelvi oktatást. Ahol a kisebbségi lakosság aránya meghaladta a 70%-ot, ott csak kisebbségi oktatás volt, a 30% fölötti kisebbségi arányszámú falvakban pedig bevezette a két nyelvű oktatást.

Burgenlandon kívül csak Bécsben és Grazban tudunk **szervezett magyar közösségekről**. Grazban a 19. században alapított Magyar Kultúregyesület mellett a magyar állam által pénzelt Grazi Magyar Akadémikusok Egyesülete (Grazer Ungarischer Akademikerverein) tevékenykedett. Bécsben ebben az időben egy több tízezer lélekre rúgó magyar közösséggel számolhatunk. Az első világháború előtt körülbelül 210 ezer Magyarországról származó személy lakott a városban. Az 1923-as népszámlálásnál 10.922-en vallották magukat magyar nyelvűnek, 1934-ben csak 4844-en. Két jelentős találkozási pontjuk közül az egyik a magyar kommunista és szociáldemokrata emigráció által alapított *Jövő* c. újság, a másik az 1924-ben a magyar állam által létrehozott Collegium Hungaricum kultúrintézet lett. Ezen kívül számtalan egyesületük tevékenykedett a fővárosban.

Tudja-e?

■ *Communitas nobilis* = A Felső-Őrség lakói kurtanemesi vagy más néven kisenemesi családokhoz tartoztak, akik addig megőrizték nemesi státuszukat, míg földtulajdonnal rendelkeztek a kisenemesi községben, a *communitas nobilis*ben. Burgen-

landban 1922-ben számolták föl a *communitas nobilis* intézményét.

■ *Kutyabőr* = *Kutyabőrnek* nevezték azokat a – kecske-, bárány- vagy borjúbőrből készült – nemesi okleveleket, amelyeket a kisenemesi családok évszázadokon keresztül megőriztek.

IRODALOM

- Fogarassy László: Határmenti események Burgenland megalakulásától az új határvonal megállapításáig (1921. november – 1923. március). *Soproni Szemle* 1975. 2. sz. 139–157.
- Haslinger Peter: A regionális identitás kialakulásának egy esete. Burgenland 1921–1938. *Regio* 2000. 4. sz. 93–104.
- Szatmári Péter: Az osztrák nemzettudat (küldetéstudat) kérdései az 1920–30-as években. *Századok* 2000. 6. sz. 1361–1376.
- Tóth Imre: *A nyugat-magyarországi kérdés 1922–1939. Diplomácia és helyi politika a két háború között*. Dissertationes Sopronienses 2. Soproni Levéltár, Sopron, 2006.
- Zsiga Tibor: *Burgenland vagy Nyugat-Magyarország? Burgenland oder Westungarn?* BMK, Oberwart, 1991.

FORRÁSOK

Balog Edgár leírása a Bátor melletti Svoboda (Szabadság) elnevezésű legionáriusok által betelepített kolóniáról.

„Hátulról közelítjük meg a ríkítóan pirosfedeles telepet, egyelőre nincs előttünk más, mint a betonistállók fehér fala. Furesa fal, furcsa ablaknyílásokkal. Mintha megannyi erődítmény állna előttünk, lőréseivel vigyázva a széles nagydobronyi legelőt... Nagy katonás négyszögben épült a telep, a közepe hatalmas tér. Olyan, mint valami szekértábor.”

Balog Edgár: *Hármas kistűkőr*. Budapest, 1945. 27.

Idézet Ján Voženíeknek az ÁFH második elnökének a szlovákiai cukorgyári birtokok felosztásával kapcsolatos munkájából.

„A déli határok bebiztosítása szükségessé teszi a föld tulajdonának – s nemcsak a felparcellázásra szánt föld, hanem lehetőleg az összes földterület – átruházását nemzeti és állami szempontból megbízható tulajdonosok kezébe. És ez nemcsak a határok katonai biztonsága szempontjából fontos, amint állampolitikai szempontból a reformot szokás indokolni. Fontos ez azoknak a szlovákoknak a tízezrei szempontjából, akik nemzetiségi szigeteket és szigetcskéket alkotnak (legyenek akár a nagybirtokok alkalmazottai, vagy kistermelők, kézművesek Dél-Szlovákia tanyáin vagy városkáiban), s akik mint az államhoz hű elem, biztonságot igényelnek. Az ő gazdasági és szociális biztonságuknak a megteremtése elképzelhetetlen a dél-szlovákiai nagybirtokok átruházása nélkül...”

Ján Voženíek: Studie k pozemkové reformě na cukrovských statcích na jižním Slovensku. [Tanulmány a dél-szlovákiai cukorgyári birtokok földreformjával kapcsolatban.] In: *Pozemková reforma*. (VI.) 1925. 10., 11., 12. sz.

SIMON ATTILA – KOVÁCS ATTILA

Gazdaság és nacionalizmus. Földreformok az utódállamokban

A két világháború közötti Csehszlovákia, Jugoszlávia és Románia kormányainak hol titkolt, hol pedig nyíltan bevallott célja a nemzetállam kialakítása volt. Ennek egyik eszközét a kisebbségek gazdasági hatalmának meggyengítésében, az ipar, a mezőgazdaság és a bankszféra nacionalizálásában látták. A gazdasági hatalom ugyanis politikai hatalmat is jelentett, a vagyonától megfosztott magyar kisebbség pedig politikai, kulturális és oktatási téren is sérülékenyebbé vált. A román, jugoszláv és csehszlovák gazdaság nacionalizálási folyamatának legfontosabb elemét a termőföldnek az államalkotó nemzetek kezébe juttatása jelentette, amelyre lehetőséget a földbirtokreformok teremtettek.

Az első világháborút követően Európa szinte valamennyi országában napirendre került a **földbirtoktulajdon-viszony rendezése**. Közép-Európa legtöbb országban is aránytalanul volt elosztva a földbirtoktulajdon. A termőföldek döntő többségét az arisztokrácia kezében lévő nagybirtok tette ki, míg a falusi lakosság tömegei nem birtokol-

tak földet, vagy csupán törpebirtokkal rendelkeztek. Az 1920-as évek elején a Romániában, Jugoszláviában és Csehszlovákiában lezajlott földbirtokreformok sok hasonlóságot mutatnak: 1. A szociális és gazdasági célkitűzésük mellett a magyar kisebbség gazdasági-politikai pozícióinak meggyengítését is szolgálták. 2. A földreform során mindhárom országban sor került telepítési akciókra is, amelyek során román, délszláv és csehszlovák telepeket költöztettek magyar nyelvterületre.

Csehszlovákia és Kárpátalja

Csehszlovákiában közvetlenül a köztársaság kikiáltását követően, 1918 novemberében hirdették meg a földbirtokreformot. A reformnak – szociális és gazdasági célkitűzések mellett – nem titkolt célja az volt, hogy a túlnyomórészt német és magyar birtokosok kezéből cseh és szlovák tulajdonosok kezébe juttassák a földtulajdont. Az 1919 áprilisában elfogadott ún. **lefoglalási törvény** termőföld esetén 150, egyéb területe esetén (erdőbirtok,



Magyar paraszt, Burgenland



Nagyfödémek az 1920-as években

legelő stb.) pedig 250 ha-ban állapította meg a nagybirtok felső határát. Az ettől nagyobb területű birtokokat az Állami Földhivatal kárpótlás fejében lefoglalta. A Szlovákia és Kárpátalja területén lefoglalt földterület nagysága meghaladta a 740 ezer ha-t. Ebből 113 ezer ha-t a volt tulajdonosok visszaigényelhettek, a többit pedig az 1920. január 30-án elfogadott **kiutalási törvényben** megnevezett igény jogosultak vásárolhatták meg. Noha a földreform egyik célja a kisparaszti gazdaságok megerősítése volt, a lefoglalt földbirtokok legjobb termőföldjeiből átlagban 100 ha kiterjedésű ún. maradék birtokokat hoztak létre,

amelyeket a kormányhoz közel álló személyiségek kaptak meg. Ezzel egy új, a **köztársasághoz hű középbirtokos-réteget** alakítottak ki, akik már nem németek vagy magyarok, hanem csehek és szlovákok voltak. A reformot végrehajtó Állami Földhivatal részrehajló tevékenysége következtében a Dél-Szlovákia és Kárpátalja magyar többségű járásában még inkább elsikkadtak a földbirtokreform szociális célkitűzései. Az itt kiosztott földtulajdonnak a helyi magyar lakosság mindössze a 20%-át kapta meg, így a magyar nemzetiségű volt uradalmi cselédek és szegényparasztek tömegei maradtak megélhetés nélkül.

KRONOLÓGIA

1919. február 27. Megjelent a jugoszláviai földreform alkotmányának nevezett „Előzetes rendelkezés.” Erre alapult a későbbiekben a földreform jogi szabályozása.

1919. április 16. A Csehszlovák Köztársaság nemzetgyűlése elfogadta a földreform alapfilozófiáját meghatározó lefoglalási törvényt.

1920. január 30. A csehszlovák földreform végrehajtását és a telepítéseket szabályozó ún. kiutalási törvény elfogadása.

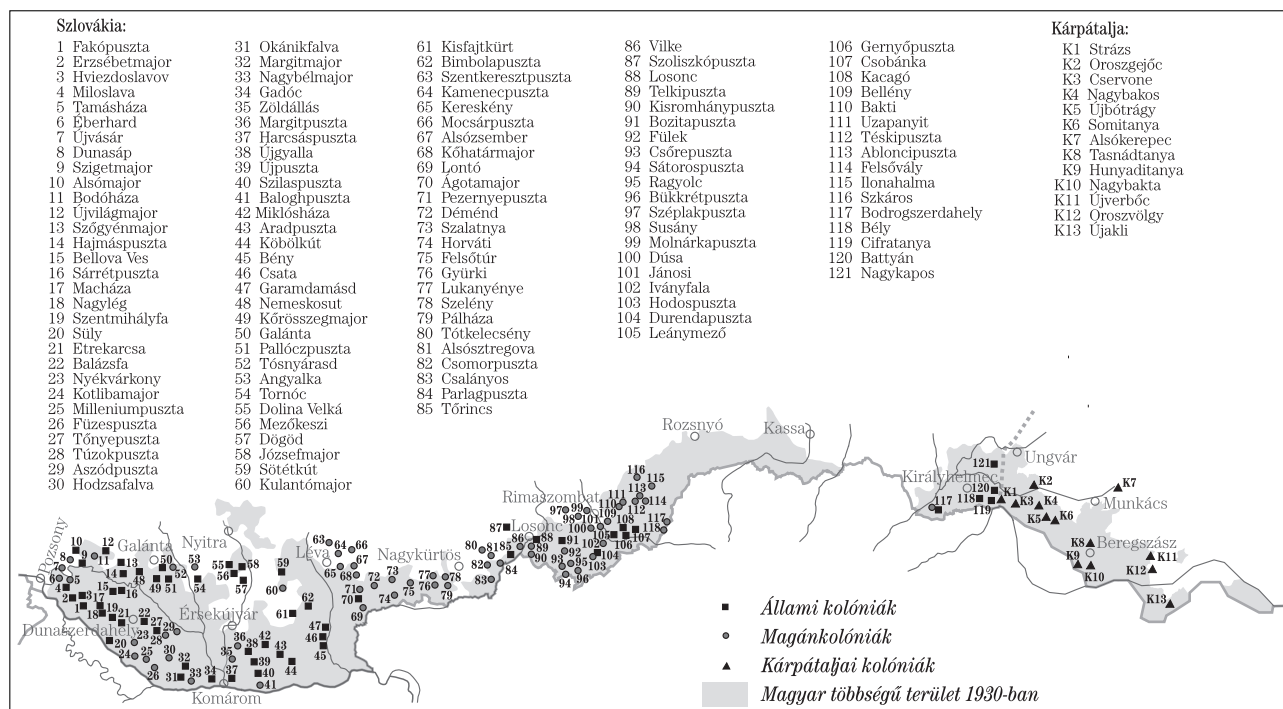
1920 A földreform és a telepítések kezdete Csehszlovákiában.

1921. július 30. Az Erdélyre vonatkozó romániai földreform-törvény elfogadása.

1922. május 20. Törvényerőre emelkedett az 1920 szeptemberében elfogadott rendelet, melynek értelmében a termőföldet először négy évre adták bérbe a földigénylőknek. A négyéves bérleti szerződés után viszont évenként hosszabbították meg a szerződést egészen a földreformot lezáró törvény meghozataláig.

1930 A telepítések befejezése Csehszlovákiában.

1931. június 19. Belgrádban meghozták a földreformot lezáró törvényt.



Csehszlovák telepítések, kolóniák

A Muravidékhez tartozó Alsó-lendva környéki telepítések célja a Muraszombati Területi Agrárhivatal igazgatójának megfogalmazásában egy 1922. március 11-én a felettesének írt levélben.

„Hogy azonban a mi oldalunkon és Magyarországon lévő magyar községek közötti folyamatosságot megszakítsuk, és a terepet a nacionalizálásra előkészítsük, a meglévő magyar falvak között 2–3 tiszta szláv települést kell létrehozni. Ebből a célból az itteni agrárhivatal úgy tervezte, hogy egy településsel elzárja a vidéket keleten a Mura mentén, egy másikkal viszont északon Rédics felé, a vasútvonal mentén (Alsó-lendva–Rédics). Így két-három nemzedék után Alsó-lendva, a magyar erőd a miénk lehet. Eme tervemet mindenki, aki e kérdésben érintett, támogatja.”

Arhiv Republike Slovenije, 71. Kraljevska Banska uprava Dravske Banovine, kmetijski oddelek – odsek za agrarno pravne posle, 1919–1944, Esterházy, Fasc. 44. Zakupodaja in kolonizacija.



Az erdélyi Nyíjtód főutcája

A csehszlovák földbirtokreform nemzeti célkitűzései leginkább az ún. **kolonizációs akció** során nyilvánultak meg, amelyet az tett lehetővé, hogy a kiutalási törvény szerint az igénylők nemcsak saját lakóhelyükön igényelhetek földtulajdont. Ezt kihasználva az Állami Földhivatal cseh és szlovák igénylők tízezreit kívánta Szlovákia és Kárpátalja déli, magyarok által lakott vidékeire költöztetni. A kolonizációra jelentkezők átlagosan 12 ha nagyságú termőföldhöz juthattak, miközben a kolonista birtok megvásárlásához, a gazdálkodás beindításához jelentős gazdasági segítséget kaptak. A kolonista telepeket általában úgy helyezték el, hogy azok megbontsák egy-egy térség egységes magyar jellegét, elszigeteljenek a magyar nyelvterülettől egy-egy várost (pl. Pozsonyt, Galántát), vagy a szlovák nyelvterületet déli irányba az államhatárig kibővítsék. Sajátos típusát alkották a telepeknek a határvédelemre létrehozott községek, ahová az elő világháború idején

a külföldi csehszlovák légiókban harcoló ún. legionáriusokat telepítették le. A közvetlenül a magyar határ mellett létrehozó telepeken élő legionáriusok bármikor mozgósítható tartalékot jelentettek, másrészt védtek a határ melletti vasúti csomópontokat is. Nagyobb legionárius telepek Nógrádban (Bozítapuszta), Gömörben (Gernyőpuszta) és a Tisza mentén (Tiszasalamon) jöttek létre.

A csehszlovák kolonizáció során Dél-Szlovákiában létrehozott közel 130 telepen összesen több mint 3 ezer cseh és szlovák család, a Kárpátalján kialakított 16 kolónián pedig megközelítőleg 300 család települt le. A többnyire az ország északi hegyvidékéről érkező telepesek nehezen alkalmazkodtak a számukra idegen természeti környezethez és termelési feltételekhez, így sokuk gazdasági nehézséggel küszködött. Amikor pedig 1938 őszén az első bécsi döntés következtében Szlovákia és Kárpátalja magyarok által lakott területeit visszacsatolták Magyarországhoz, legtöbbjük (elsősorban a cseh és morva telepesek) visszatért eredeti lakóhelyére. Egyesek önként távoztak, másokat pedig az új hatalom űzött el.

Románia

A Romániában lebonyolított földreform sajátossága az volt, hogy az egyes országrészekben (Órománia, Erdély, Besszarábia, Bánát) külön rendelkezések szabályozták azt. Ennek legfőbb okát azonban nem csupán az egyes térségek eltérő természeti viszonyai indokolták, hanem a földreform nemzetpolitikai célkitűzései is. A volt kelet-magyarországi és erdélyi területekre az 1921. július 30-án elfogadott **földbirtoktörvény** vonatkozott. Ez a Regátra vonatkozó törvénnyel ellentétben nem határozta meg sem a kisajátítandó



Szénahordás Székelyvárságon



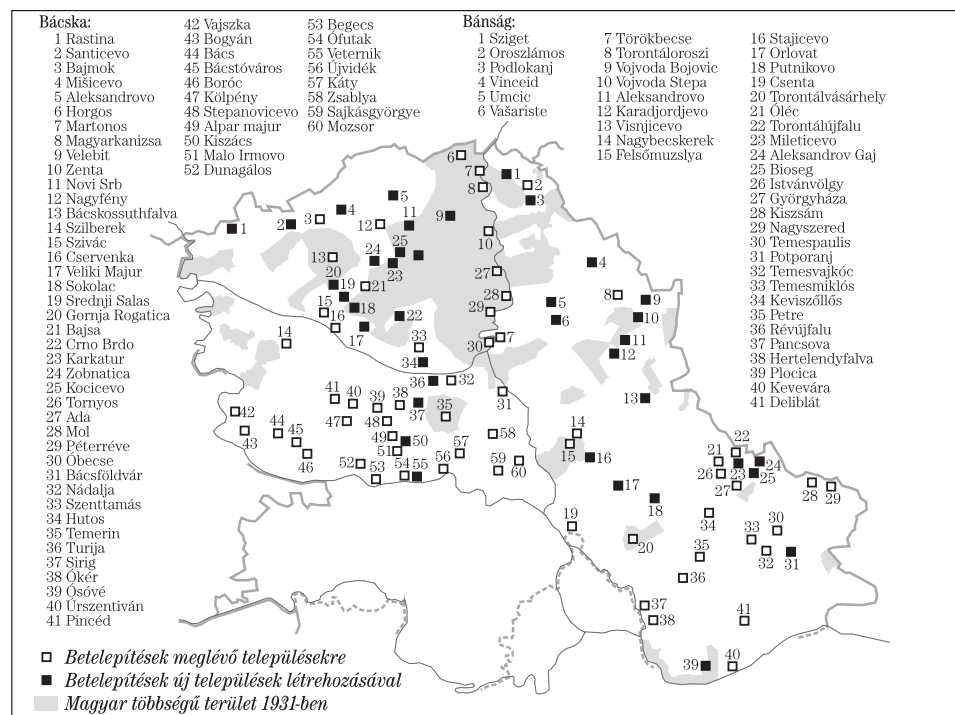
A bónchidai Bányffy kastély

összterület felső határát s a közérdekű jogi személyek (iskolák, egyházak) birtokainak kisajátítását is más országrészeknél nagyobb mértékben tette lehetővé. Kimondta a törvény azon személyek vagyonának a **kárpótlás nélküli elkobzását** is, akik a 1918. december 1-jétől a törvény kihirdetésének a napjáig nem hivatalos megbízásból tartózkodtak külföldön. Ez pedig elsősorban azoknak a magyaroknak az ezreit sújtotta, akik Erdély elcsatolásakor rövidebb vagy hosszabb időre (akár csak néhány napra is) Magyarországra menekültek.

Csehszlovákiához hasonlóan a törvény a reform során kisajátított földek kiutalása során is hátrányosan érintette a romániai

magyarságot. Az 1927. június 1-jéig a hivatalos statisztikák szerint Erdélyben 212.803 román, 45.628 magyar, 15.934 szász és sváb, 6.314 más nemzetiségű részesedett a földreformból. Különösen a magyar jellegű egyházak (a katolikus és református) vesztesége volt jelentős, amelyeknek gazdasági meggyengülése hátrányosan érintette a romániai magyar oktatás és művelődés lehetőségeit.

A földreform kísérőjelenségeként Romániában is sor került **telepítési akciókra**. Ezek során Erdélyben (elsősorban a magyarok által lakott területeken) 111 telep jött létre, amelyen közel 5 ezer román családot telepítettek le, akik összesen 40 ezer ha nagyságú földterülethez jutottak.



Jugoszláv telepítések, kolóniák

A két világháború között végrehajtott jugoszláv földreform és a vele párhuzamosan zajló kolonizáció hármasságának célja – a társadalom igazságosabb és nagyobb termelékenységű biztosító új földbirtokszervezet kialakítása, a korábbi domináns nemzetek és a hozzájuk tartozó nagybirtokosokkal szembeni „nemzeti igazságtétel”, valamint a nemzeti kisebbségek által lakott területek kolonizációja a többségi nemzet által. Az agrárreform és a telepítések a legnagyobb változásokat az ország birtokstruktúrájában és nemzetiségi megoszlásában eredményezték.

A csehszlovákiai kolonizáció sikerének egyik záloga a telepek kiválasztása volt, amely során több szempontot is figyelembe vettek: így a jelentkezők gazdasági tapasztalatait, anyagi helyzetét, állampolgári megbízhatóságát. Törvényileg nem szabták meg a kolonistának jelentkező nemzetiségét, bár a gyakorlat azt mutatta, hogy csak csehek, morvák és szlovákok, Kárpátalján pedig rajtuk kívül még a ruszinok juthattak kolonista birtokokhoz. Azok a magyar, illetve német nemzetiségű személyek, akik a kolóniákon letelepedhettek, szintén mindig a volt nagybirtok alkalmazottai közül kerültek ki.

Földreform a Székelyföldön

„A földreform súlyos gazdasági válságba sodorta a székely népet. Az állattenyésztés, a kisgazdák létfeltétele egyszerre megszűnt, mert nem volt hol folytatni a hegyi és a havasi gazdálkodást. A lakosság az erdők tövében fa nélkül maradt, eltűntek az évi ingyenes 'vágterületek', ahonnan a családok tűzi- és épületfával látták el magukat. A terhek megnövekedtek, a közbirtokok nem fedezik sem az állami, sem a községi adókat, mint régen, ezeket mind elő kell teremni a semmiből. De nem csak a birtokosokat sújtotta a kisajátítás, hanem a földnélküli napszámosokat is, akik az arányosítás óta közbirtokossági tagok maradtak a magánbirtokuk elvesztése után is. A kisajátított erdők után kényszerből nem fizetett az állam 1930-ig, a kisajátítás árát sem adta meg, kamatot sem kaptak a tulajdonosok, de az erdők után járó terheket (erdőkezelési járulék, erdőőrzési díjak) behajtották a kisajátítást szenvedett birtokosokon és községeken. Végül kisajátítási kötvények útján rendezték a helyzetet, a kisajátítottak jelentős károsodásával.”

Bözödi György: *Székely bánja*. MEFHOSZ, Budapest, 1939. 147.

Az erdélyi földbirtoktörvény végrehajtása jelentős feszültséget okozott Románia és Magyarország között, mivel annak során a román állam kisajátította a Magyarországra költözött és ott magyar állampolgárságot nyert személyek birtokait is. Ez azonban ellentétes volt a trianoni békeszerződéssel. A **román földreformnak** ez a rendelkezése a magyar politikában szerepet vállaló volt erdélyi arisztokrácia jelentős részét érintette, köztük Bethlen Istvánt is. A két ország közötti diplomáciai vitát végül a harmincas évek elején megkötött nemzetközi egyezmény zárta le.

Jugoszlávia

Az első világháború után létrejövő jugoszláv államban végbement földreformot rendkívül bonyolult körülmények között hajtották végre, ami elsősorban az újonnan egyesülő területek egymástól nagyon eltérő voltára vezethető vissza.

A jugoszláv **agrárreform** során a szerbiai kisbirtokos parasztgazdaságok rendszerét akarták átültetni az ország többi területére. Ennek következtében a földreformot és a kolonizációt szabályozó rendeletek és törvények a kisbirtokok létrehozását támogatták. A földreform során földet csak a földnélküli és a 10 kataszteri holdnál kevesebb földdel rendelkező személyek kaphattak; ez utóbbiak családtagonként 1 kataszteri holdat, kárpótlás fejében. A kolonizációban résztvevők pedig legjobb esetben is 8,7 kataszteri hold (5 ha) földet kaptak szintén kárpótlás fejében. Ez alól kivételt a jugoszláv egységért harcoló dobrovoljácok (önkéntesek) jelentettek, mivel az ő esetükben a kárpótlást az állam fizette. A felosztásra kerülő nagybirtok földterületének felső határa régióként változott. Szlovénia területén a 200 hektárt meghaladó birtokokat vették el a nagy-



Lakóházak a drávaszögi Kopácson

birtokosoktól, míg a Vajdaság területén az 500 hektárt meghaladó földterületek kerültek felosztásra a földreform során. A jugoszláv földreform kizárta a nemzeti kisebbségeket a földosztásból. Ez különösen a magyar kisebbséget érintette érzékenyen az északi területeken, mivel pont a magyarság körében volt legmagasabb a földnélküliek és a 10 kataszteri holdnál kevesebb földdel rendelkező személyek száma.

Jugoszláviában – többi utódállamtól eltérően – a kisajátításra kerülő nagybirtokokat először bérletbe adták a földigénylőknek és az majd csak az 1931 júniusában elfogadott, a földreformot lezáró törvény elfogadása után került a földigénylők tulajdonába.

A jugoszláv földreformmal párhuzamosan zajlott a **kolonizáció** is, amelynek során elsősorban szerb nemzetiségű telepéseket kolonizáltak a kisebbségek által lakott területekre. A hatalom a telepéseket használta az újonnan szerzett területek elszlávosítására, az ott élő nem szláv lakosság asszimilációjára, illetve Macedónia esetében a makedón nemzeti öntudat kialakulásának megakadályozására és a lakosság elszerbesítése volt a cél.

A két világháború közötti időszak alatt végrehajtott jugoszláv telepítések két fő területet vettek célba: Koszovót és az északi területeket. A telepítések zöme mind északon, mind pedig Koszovóban a határok mentén

történt. Ennek segítségével a jugoszláv állam feltétlenül megbízható szláv réteg kialakítására törekedett. Ezeket a személyeket a hatalom, különösen az 1920-as években, a kisebbségek megfigyelésére, megfélemlítésére is felhasználta.

Északon a Vajdaságra koncentrált a telepítési akció, ahol a legtöbb nagybirtok állt ren-



Óbecse látképe a piactérről



Szlovóniában mezőgazdasági szezonmunkát vállaló Lendva-vidékiek csoportképe

delkezésre – elsősorban magyar és német tulajdonban – és ahol nagy számban éltek nemzeti kisebbségek (magyarok, németek, románok, ruszinok, szlovákok stb.). A kolonizáció során elsősorban az ország hegyvidéki és ezáltal főleg állattenyésztéssel foglalkozó lakosságát telepítették a síkvidékre. A telepek gazdasági szakismerete messze elmaradt a kívánttól, ráadásul gazdasági eszközökben is hiányt szenvedtek.

Szlovéniában, Horvátországban és a Vajdaságban, vagyis az északi területeken a két világháború között legalább 20.000 délszláv nemzetiségű családot telepítettek le kb. 100.000 családtaggal. Ezáltal az adott térség etnikai arculatában változások álltak be,



Szántás a kárpátaljai Nagydobrony határában

amit csak tovább erősített a földreformból kismémmizett kisebbségek nagy számban való elvándorlása.

Tudja-e?

■ A Dél-Szlovákiában létrehozott kolóniákat gyakran szlovák és cseh nemzetébresztőkről nevezték el. Így lett a Kőrösszegmájorból Hurbanova Ves (J. M. Hurban Ludovít Stúr kortársa, nemzeti vezető volt), Vörösmájorból Hviezdoslavov (P. O. Hviezdoslav jelentős szlovák költő volt). Nem volt azonban ritka az esem, hogy még élő politikusok lettek a névadók. A gömöri gernyőpusztát Masarykfalvának, a Komáromhoz közeli Szilaspusztát pedig Srobárfalvának nevezték el a telepek.

■ A dobrovoljác szó (magyarul önkéntes) azokat az Osztrák-Magyar Monarchia a délszláv tartományaiából származó személyeket jelöli, akik önkéntesként harcoltak a szerb hadseregben a két balkáni és az első világháború alatt a délszlávok egységéért. Az újonnan megalakuló jugoszláv állam ezért különböző kedvezményekben részesítette a dobrovoljácokat, így pl. a földreform során a számukra kiosztott föld után a kárpótlást is magára vállalta. A délvidéki magyarság körében a „dobrovoljác” kifejezés honosodott meg, mivel a dobrovoljác kolóniák legnagyobb számban a Vajdaságban jöttek létre, ahol az összes létrehozott kolónia közül több mint a felét a dobrovoljácok alapították.

IRODALOM

- A. Sajti Enikő: *Kényszerpályán. Magyarok Jugoszláviában, 1918–1941.* Szeged, 1997.
- Gaucsík István: A csehszlovákiai magyarság gazdasági szervezetei (1918–1938). Gazdasági egyesületek, szövetkezetek, ipartársulatok. *Korall*, 2004. 18. sz.
- Kovács Attila: *Földreform és kolonizáció a Lendva-vidéken a két világháború között.* Lendva, 2004.
- Machnyik Andor: *Csallóköz. Gyakorlati agrár- és szociálpolitika.* Kalligram, Pozsony, 1993.
- Móricz Miklós: *Az erdélyi föld sorsa. Az 1921. évi román földreform.* Erdélyi Férfiak Egyesülete, Budapest, 1932.
- Palotás Emil: *Kelet-Európa története a 20. század első felében.* Osiris, Budapest, 2003.
- Simon Attila: Legionárius telepítések Dél-Szlovákiában a két háború közötti időszakban. *Századok*, 2004. 6. sz. 1361–1380.
- Simon Attila: A földreform és kolonizáció mint a csehszlovák nemzetállam kiépítésének eszközei. In: Ablonczy Balázs – Fedinec Csilla: *Folyamatok a változásban. A hatalomváltások társadalmi hatásai Közép-Európában a XX. században.* Teleki László Alapítvány, Budapest, 2005. 161–178.
- Venczel József: *Az erdélyi román földbirtokreform.* ETI, Kolozsvár, 1942.

FORRÁSOK

„A mi intézményeink, eltekintve az egyházi szervezetektől, amelyek úgy-ahogy, a régi keretek között működhettek, sajátosan kisebbségi alapítások voltak, a román állami szervek támogatása nélkül jöttek létre, legtöbbször azok ellenére. Nem beszélhetünk tehát olyan gépezetről, amely mögött ott áll az állam kikényszerítő ereje, megvannak beidegződött kerékforgásai s úgyszólván személytelenül működik. Valaki, vagy néhány ember létrehozott egy társadalmi alakulatot; ha volt ereje hozzá, felvirágoztatta, ha gyöngye legénynek mutatkozott, azonmód el is színtelenítette. [...] Néha, hogy megszülessen olyasmi, ami pótol egy szervet, kivéd egy támadást, elegendőnek bizonyult egyetlen férfi kiállása, bölcsessége, rábíró ereje. Vajon megtaláltuk-e minden posztra a megfelelő embert – ez más kérdés.”

Ligeti Ernő: *Súly alatt a pálma. Egy nemzedék szellemi élete. 22 esztendő kisebbségi sorsban.* Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csík-szereda 2004. 14–15.

„A legtöbbször nem ismerik múltunkat, jelenünket, népi viszonyainkat, kultúrtörténetünket, népünk hitét, lelkét, érzésvilágát. Ezen a földön mindig divatos volt dicsekedni a gyökértelenséggel, az ide-nem-tartozással. Vannak nagy könyvtárak, amelyben egy vajdasági könyvet nem találunk, vannak értékes koponyák, akik azért nem mernek helyi problémákkal foglalkozni, mert félnek a vidékiességtől. Nem gondolják meg, hogy Genfben valaki vidékiesebb lehet, mint a temerini képviselő-testületben. [...]

Mikor nyolc esztendő előtt egy lexikonban azt olvastam, hogy vajdasági író vagyok, bevallom, kissé bosszankodtam. [...] Azóta sokat fordult a világ, megváltozott az emberek érték- és életszemlélete, de mi talán még most sem jutottunk el az új élet öntudatához, új kötelességünkhöz, új felelősségünkhöz.”

Szenteleky Kornél: Új lehetőségek – új kötelességek. In: uő: *Ugartörés.* Válogatta: Herceg János. Forum Könyvkiadó, Novi Sad, 1963. 137–138.

FILEP TAMÁS GUSZTÁV

A kisebbségi magyar kultúra, művészet, művelődés, tudományosság intézményei és teljesítményei

A kisebbségi élet és a szó valódi értelmében fölfogott kisebbségi kultúra kezdetei nem estek egybe. Ez nemcsak az intézmények 1918–1919-es katonai megszállást követő betiltásának, a közösségi formák megbénításának, a szükségállapotoknak a következménye. Mielőtt a **kulturális élet szervezése** elkezdődhetett volna, tudatosítani kellett, hogy létrejöttek a kényszerből önállóvá váló politikai-jogi közösségek, melyeknek maguknak kell fölmérniük sajátos problémáikat és megtalálniuk az azokra adott válaszokat is. A kisebbségi helyzet a gyakorlatban determinálta a művészetek és a tudomány jellegét és célját – ennek utóbb gazdag elméleti irodalma született –, társadalmi feladatokkal ruházta föl őket. A közvélemény megnyilatkozó része számon kérte a kultúrán a „kisebbségi sors” értelmezését, sajátosságainak vizsgálatát, tapasztalatainak dokumentálását. A töredék-társadalom által támasztott legfontosabb igény

az volt, hogy a művészet segítsen túlélni, őrizze a nemzeti identitást, a nyelvet, a fenyegetett értékeket. Elsősorban olyan értékekről volt szó természetesen, amelyekben a mögöttük álló nemzetrezs féltreismerhetetlen vonásai is tükröződnek. Ezeket a célokat ott sikerült elérni, ahol a kisebbségi specifikumot elméleti szinten is össze tudták kötni az egyetemes szempontokkal. Az utódállamok többé-kevésbé hatékony magyar kisebbségi ideológiáinak, például az erdélyi transzszilvanizmusnak, a délvidéki colour local elméletnek ez volt az alapja. A regionális értékek tisztelete elvből a provincializmus tagadását jelentette, s ez volt az eredete a Felvidéken többször hangoztatott tézisnek is, amely szerint az ottani gazdag urbánus hagyomány a Nyugat-Európával való szoros kapcsolat biztosítója.

A **kisebbségi szellemi élet** mindenkor sajátossága csonka, egyoldalú volta, amelyben a működőképes elemek egyfajta pótló, hiányo-



A Kassai Dalegyelet jubileumi hangversenye, 1932

kat betöltő feladatkört is ellátnak. Különösen sok funkciót kénytelen átvállalni a szépirodalom (illetve annak határterületei). Jellemző az egyes tudatformák, ismeretágak közötti átjárhatóság, az, hogy a közírás, az irodalom és a tudomány a nagyobb társadalmi funkcionalitás következtében gyakran egymásba mosódnak. Utóbb a magyar szellemi életben általánosan elfogadottá vált, hogy a magyar irodalom, a magyar kultúra egyetemes, de a politikai széttagozottság miatt külön központok köré szerveződik; a cél az egyes részek összeműködése, a kapcsolatok kiépítése.

Az első korszakban rendkívüli mértékben megnőtt a gazdag és rétegzett, fokozatosan politikai irányzatok, ismeretágak, szakmák, religiók szerint tagolódó **sajtó** jelentősége. Korábban szűk hatósugarú helyi termékek olvasótábora sokszorozódott meg, új lapok születtek a közvélemény alakításának céljával. A sajtó a korszak végéig megtartotta ezt a szerepét, bár közben százezreire múltak ki, vereztek el az orgánumok. Másrészt ugyanakkor kisebb-nagyobb mértékben kiépült a kisebbségi kulturális intézményrendszer is.

Az elszakított kisebbségek értelemszerűen az összmagyarsághoz tartozónak, a közös szellemi élet részének tekintették magukat, amikor azonban a szellemi határzárak is véglegessé váltak, a csehszlovákiai, a romániai és a jugoszláviai magyarságnak – ha önálló kultúrára nem is – önálló kulturális életre mindenképpen szüksége volt. Annak kiépítéséhez viszont hiányoztak az alapok.

A századforduló idején a vidéki városokban számos fölhívás született a kulturális decentralizációra, az intézményeknek a főváros és a vidéki központok közötti megosztására. Mi több a korszaknak megfelelő modern kultúrközpontok el is kezdtek kialakulni – a legjelentősebb az Ady Endre nemzedékét útjára bocsátó Nagyvárad volt –, de a helyzet a döntő pillanatig nem változott. Így az **újrakezdés személyi feltételei** is hiányoztak volna, ha a polgári demokratikus forradalom és a proletárdiktatúra bukása után az ezekben részt vevők rajai nem menekültek vagy települtek volna



Irodalmi est hirdetése, Vágsellye, 1934



Kós Károly grafikája az erdélyi román, magyar, székely és szász népviseletről

az utódállamok által megszállt területekre. A korszak egyik legfontosabb csehszlovákiai magyar szerkesztője, Szvatkó Pál a csehszlovákiai magyar irodalom vonatkozásában az **emigránsok** és **dilettánsok** harcaként minősítette az első korszakot, ez azonban némi pontosítással Romániára és Jugoszláviára is igaz. A különbség inkább abban mutatkozik, hogy a frontok nem mindenütt éleződtek ki egyformán, s hogy a modernitás hívei nem azonos lehetőségekkel illeszkedtek bele az új közegbe. Ez összefüggött a kisebbségi politikai erők belső arányaival, megosztásával, azzal, hogy a polgári demokratikus „népköztársaság” működtetésében részt vállalók milyen hatékonysággal működtek, részt vettek-e a magyar pártpolitika kialakításában.

Az irodalomban és határterületein mindhárom kisebbségi kultúra kezdeteinél szembe-tűnő a részben a **polgári radikalizmushoz**, részben a **munkásmozgalomhoz** kapcsolódó **avantgárd** irányzatok térfoglalása, amellyel a konzervatívabb világ nem tudott komoly erőt szembeállítani, bár ahhoz nagyobb esélye volt, hogy eljusson a tömegekhez. A **népi irányzatoknak** az izmusok vonaláról induló fontosabb képviselői a harmincas évekig inkább a polgári humanistákkal, a regionális, de a világháramlatokhoz is kapcsolódó csoportokkal működtek együtt, illetve hozták létre alkotói közösségeiket. A harmincas évek fiataljainál aztán meg-



Az Erdélyi Szépművéses Céh logója



A Szlovéniai Magyar Kultúregyesület komáromi szervezetének pecsétje

„A felvidéki író tudta, hogy ez években az ő lelkébe horgonyozták le a magyarság felelősségérzetét. Ezért nem tudom ezt az irodalmat kicsinyes műhely-szemponatok szerint megítélni. Nem tudom egymáson mérni ez írók jelentőségét; az egészet kell nézni, s az egész értelme annyi, hogy az írók a válság és megpróbáltatás éveiben hű fiai maradtak az anyanyelvnek. Az egyik hangosabban szólt, a másik zengőbben, a harmadik tapasztalatlanul és dadogva; de mind magyarul szóltak, s egyiknek sem jutott eszébe, hogy e nyelven mást is lehet kiáltani, mint az elszakított magyarság nemzeti jogainak követelését. Számomra ez fontosabb, mint egyes szonettek versmértékének tisztasága, vagy egyes regények szerkezetének egyenlőtlensége. Vannak idők, mikor az íróknak nem az a feladata, hogy remekművet írjon, hanem, hogy dadogva is, el tudja mondani nemzete igazát.”

Márai Sándor: Kisebbségi irodalom. In: *Felvidéki mártírok és hősök aranykönyve. Felvidéki irodalmi emlékkönyv*. Budapest [1940] 269–271.

„A háború utáni erdélyi irodalmat rendszeren csak önmagában szokás tekinteni. Ideje volna egyszer a magyar irodalom egységében, s arra gyakorolt hatásában is vizsgálni. Ez a magyar kritikus természetes joga és kötelessége. Az erdélyi irodalom hatása a magyar irodalmi életre nem egy tekintetben üdvös volt. Friss példáját adta egy romlatlanabb, lelkesebb és szabadabb irodalmi szellemnek, erősítette az irodalom fontosságának tudatát, megtanított a magyar kultúra ügyét különválasztani a politikai határok és lehetőségek esetlegeitől. De igen könnyen lehet hatása káros is, ha elbátortalanítja a kritikát s olcsóbb és szórakoztató, nem egyszer gvenge minőségű termékeit is a komoly irodalmiság nimbuszával küldi piacunkra.”

Babits Mihály: Erdély. In: uő: *Írók két háború közt*. Nyugat, h. n., é. n. (Az írás 1935-ös keltezésű.) 159.



Nagyvárád az 1930-as években

erősödött a szociográfiai megalapozottságú, **népismereti**, „**valóságirodalmi**”, olykor szociológiai érdeklődés, mely egy új kollektivitásezsze alapjává vált. Magának az értékelvű irodalomnak az évtizedfordulón megszilárdulni látszó tekintélyét a társadalomkutatás több-kevesebb tudományos igénnyel művelt műfajainak gyarapodása ingatta meg. A kultúra iránti igény a szépirodalom felől a társadalomkutatás felé mozdult el.

Az irodalmi és a tudományos élet kibontakozását az **intézményrendszer** szűkössege nehezítette: nem voltak tökeerős könyvkiadók, tudományos intézetek, felsőoktatási intézmények, melyeknek holdudvarában kifejlődhetett volna a tudományos közgondolkodás. A vezető értelmiség képzése (leszámtva a teológusokét) megszűnt. A kultúra és tudomány mindegyik részterületére igaz, hogy nélkülözték az állami és helyi (városi, községi) szubvenciót. A könyvek a leggyakrabban magánkiadásban, lapok, illetve vállalkozó szellemű nyomdászok vagy rövid idő alatt megbukó könyvkiadók kiadásában, lokális irodalmi körök gondozásában, esetleg a magyar állam rejtett támogatásával jelentek meg. Az, hogy a tudományosságnak, éppúgy, mint a szépirodalomnak, részben a napilapok mellékletei, illetve a folyóiratok adtak teret, a szaktudományos elmélyülés helyett a közvetlen társadalmi igényt kielégíteni próbáló módszereknek, illetve az ilyen módszerek szerint készülő munkáknak kedvezett. A **hírlapközpontúságnak** azonban volt eredménye is: a napilap viszonylag széles rétegekhez jutatta el az irodalmat és az irodalmi publicisztikát. Néhány lap címe azok közül, amelyek egy-egy periódusban ilyen, az egész régióra kiterjedő feladatkört töltöttek be: *Kassai Napló* (Kassa); *Prágai Magyar Hírlap*

(Prága); *Ellenzék, Keleti Újság* (Kolozsvár); *Bácsmegyei Napló* (Szabadka); *Reggeli Újság* (Újvidék). Néhány rövid életű folyóiratot leszámítva a szépirodalom és a tudományosan megalapozott közírás mellett a kisebbség társadalmi problémáinak tudatosításához szükséges tudományos irodalom publikálása is itt vált rendszeressé.

A tudományos kutatók között sok volt az autodidakta, közülük is többen helyi, honismereti vonatkozású kérdésekkel foglalkoztak. A **kisebbségi jognak** kitűnő szakemberei voltak, továbbá az egész nyelvterületre figyelő és ható rangos orgánuma – a Jakabffy Elemér szerkesztette, Lugoson kiadott *Magyar Kisebbség*. Szociológiai, pszichológiai munkák inkább csak a második évtizedben jelentek meg, főként a már a kisebbségi helyzetben szocializálódott kutatók tollából. Ebben a korszakban bontakoztak ki a maradandó becsű **tudományos életművek**: Erdélyben például a levéltáros Kelemen Lajosé, a nyelvész Szabó T. Attiláé, a jogtudós Balogh Arturé, a szociológus Venczel Józsefé, Csehszlovákiában a történész Sas Andoré, a pedagógiával és közösségilektannal foglalkozó Krammer Jenőé. A **bölcsélet** egyedül Erdélyben támaszkodhatott komoly hagyományra. A kolozsvári egyetem háttérével a századfordulón működő, a neokantianizmus értékelméleti vonulatához sorolt, Böhm Károly körül kialakult filozófiai iskola számos tagja az első világháború után Magyarországon folytatta a pályáját, de többen Erdélyben maradtak. A legjelentősebb, Kolozsváron tanult filozófusok egyben teológusok is voltak, közülük részben a prózaíróként, illetve Ady-apológétaként is ismert Makkai Sándor református, illetve Varga Béla unitárius püspök emelkedett ki. A legérdekesebb kísérlet Tavasz Sándor



Kolozsvár az 1930-as években

kolozsvári filozófus, teológiaprofesszor nevéhez fűződik, aki a kanti etikából, a kisebbségi létforma elméletivé szűrt tapasztalataiból és a Kierkegaard-ral kezdődő egzisztencializmus új felismeréseiből próbált kidolgozni egy új filozófiát. A 20. század egyik legnagyobb hatású gondolkodója, az egzisztencialista Martin Heidegger gondolatvilágát az elsők között közvetítette a magyar közösség számára. Hasonlóan úttörő szerepe volt az erdélyi egyházi gondolkodóknak a legfontosabb új protestáns teológiai irányzat, Karl Barth dialektikus teológiája magyar nyelvetterületen való meghonosításában. A magyar bölcsélet Csehszlovákiában élt művelői közül a neoskolasztikus Bognár Cecil nevéhez fűződnek fontos munkák.

Mértéktelenül megnőtt ugyan a **szépirodalom** jelentősége, azonban ennek kereteit is csak nagy erőfeszítések árán, s korlátozottan sikerült megteremteni.

A könyvkiadás megszervezésén kívül a kortársak a legfontosabb feladatnak a rendszeres irodalmi-kulturális fórumok, a folyóiratok és a nem világnézeti, hanem minőségi szempontok alapján kialakuló **irodalmi munkaközösségek** létrehozását tartották. Lehetőség szerint társaság, folyóirat és kiadó szerves együttműködését. Ez csak Erdélyben vezetett tartós eredményre. Kemény János báró marosvécsi kastélyában 1926-ban alakult meg a **Helikon** írói társaság, amely 1928-tól 1944-ig jelentette meg a korszak legfontosabb romániai magyar irodalmi folyóiratát, az *Erdélyi Helikont*, illetve működtette a korábbi alapítású Erdélyi Szépmíves Céh kiadványát. Ebben a körben a polgári demokrata, liberális, konzervatív liberális és a székely népi (a későbbi politikai népiséggel csak lazán érintkező) írók kapcsolódtak bele. Magányos kezdeményezé-



Átkelés a Királyhágón az 1930-as években

seken kívül a Szépmíves Céh adta közre a legtöbb, máig érvényesnek tartott irodalmi művet, azokat, amelyek a korabeli erdélyiség szimbólumaivá váltak: Tamási Áron, Kós Károly, Bánffy Miklós, Karácsony Benő prózáját, Áprily Lajosnak és Reményik Sándornak a helytállás szimbólumaira épülő líráját, a modern neokatolicizmus költőjének, Dsida Jenőnek a verseit. Később a Céhnek a budapesti Révaival közösen kiadott könyvsorozatai százezres példányszámban fogytak Magyarországon, bár ez nem mindig következett a művek objektív értékéből; gyakran a jól megszervezett reklámakciók következménye volt. Tény ugyanakkor, hogy sokan az összmagyar irodalom megújítását várták az erdélyitől, annak néhány jelentős, nagyjából a húszas–harmincas évek fordulóján beérő eredménye alapján. Ez részben egybeesett a közösségi, társadalmi problémák felé forduló irodalom iránt megnövekedett igénnyel. A **radikálisabb baloldal** főként a *Korunk* című marxista folyóirat köré tömörült. A hagyományosabb, ám a Nyugat eredményeit már integráló és az egész **középosztályt megszólító** *Pásztortűz* – erős szerzői és szerkesztői átfedésben az *Erdélyi Helikon*nal – azok felé az ókonzervatívabb szerzők felé sem zárt le minden utat, akik az Erdélyi Irodalmi Társaságot alkották és megjelentették az *Erdé-*

Áprily Lajos

VELETEK VÁNDOROLGATOK

Tavaszy Sándornak

Mentek. Űzen az óriás,
az izmos hegyvidék.
Közöttem és közöttetek:
riasztó messziség.

S mégis, ha kék vasárnapot
derít az égburok,
hangos turista-csapatok
veletek indulok.

Suhogó lábamról a föld
megismer: Erre jársz?
Veletek kóborolgotok,
mint titkos útítárs.

Veletek vándorolgotok
kőkörcsin-réteken.
Éneketekbe belezúg
szabadság-énekiem.

Veletek esztenák körül
fenyőágyat vetek,
tüzet vigyázok s csillagot
veletek, veletek.

Pihenve is botot szorít
két nyugtalan kezem:
már menni, menni kellene
utakra éhezem.

Hajnali széllel riadó
erdei csapatok,
van-e még új cél, új tető?
én meg nem lankadok.

Titeket csorgó csillapít,
mindig szomjazom.
Csak inni, inni - nem tudom
lesz-e még tavaszom.

Maholnap zuzmarás az út,
virág sincs, vén vagyok.
S veletek, mindig veletek,
csak vándorolgotok.



Dsida Jenő



Balogh Edgár

lyi Irodalmi Szemlét. A hagyományosabb módszerek szerint működő szaktudományosság intézménye volt az **Erdélyi Múzeum Egylet**, a harmincas években újrainduló folyóiratával, az *Erdélyi Múzeum*mal. Erős **közéleti, népismereti igény** jellemezte a harmincas évekre beérő (részben a Helikonból elágazó) nemzedék *Erdélyi Fiatalok* című, s az utánuk következő generációs csoport *Hitel* című folyóiratát. Az utóbbiakból az irodalom már ki is szorult.

Csehszlovákiában a földbirtokos politikus, Szent-Ivány József tett kísérletet az irodalmi egységfront létrehozására; 1930-ban, 1931-ben és 1932-ben Liptószentivánban látta vendégül a világnézeti elkötelezettség figyelembevételével nélkül kiválasztott írókat. Innen azonban hol a jobboldaliak, hol a baloldaliak maradtak távol. A **Szentiváni Kúrián** megszületett töredékes programokat anyagiak és részben érdeklődés hiányában nem sikerült megvalósítani. Az egységtörekvések eredményeként már korábban létrehozott s most a mozgalom szolgálatába álló Kazinczy Könyv- és Lapkiadó egy háromkötetes kiadványának elkobzása miatt a csőd szélére jutott, később csak vegetált, és nem sikerült fenntartani az egész korszakon végigívelő folyóiratot sem.

A központi folyóirat szerepét előbb a *Magyar Írás*, utóbb a korszak végén létrejött Csehszlovákiai Magyar Irodalmi Szövetség által kiadott *Tátra* töltötte be. A legtehetségesebbnek elismert prózaírók közül Tamás Mihály, Darkó István és Neubauer Pál szorosabban vagy lazábban kötődtek a szerveződésekhez, éppúgy, mint a költő Vozári Dezső.



Tavasz Sándor a kolozsvári református teológiai intézet könyvtárában

A regényíró és novellista Szenes Piroska közvetlenebbül kapcsolódott a magyarországi fórumokhoz. Noha itt – részben a mozgékonyabb cseh szellemi élettel való kapcsolat-tartás miatt –, a kisebbségi helytálláskultusz mellett számos ellentétes szemléletnek is akadtak hívei. A legnépszerűbb költői életműnek a kisebbségben felnőtt első nemzedék életérzéseit publicisztikus formában megszólaltató Győry Dezsőé bizonyult. Csehszlovákiában sem a dogmatikus **marxistáknak** – legjelentősebb alkotójuk Forbáth Imre költő –, sem az új generáció **Sarló** mozgalmá-



Az Erdélyi Helikon marosvécsi írótalálkozója, 1926



A kolozsvári Korunk

nek nem sikerült a *Korunk*hoz mérhető orgánomot létrehozniuk. A **neokatolikus ifjúsági csoportosulások** viszont a következő korszakba is át tudták vinni *Új Élet* című folyóiratukat. A csehszlovákiai helyzet sajátossága volt, hogy a kormány, illetve a köztársasági elnök kezdeményezésére is létrejött egy központinak szánt, de gyakorlatilag csak néhány évig működő szerveződés, **Csehszlovákiai Magyar Tudományos, Irodalmi és Művészeti Társaság** néven (a köznyelvben: Masaryk Akadémia).

Értékeket összegyűjtő, **polgári** (a totalitárius eszméket tagadó) világnézeti – de írókat, tudósokat, közéleti személyiségeket megszólaltató – lapot Erdélyben Ligeti Ernő – *Früggelven Újság* –, Csehszlovákiában Szvatkó Pál – *Új Szellem* – hozott létre.

Ha a csehszlovákiai magyar kulturális felépítmény a kisebb potenciális olvasótábor, esetleg a mecénások hiánya miatt nem épülhetett ki úgy, mint az erdélyi, a Délvidéken szinte minden hiányzott, beleértve a helyi kultúrhagyományokat is. Az irodalmi folyóiratot itt pótolták a leghosszabb ideig a napilaprovatok és -mellékletek, antológiák. Az írókat összefogó szervezet létrehozását célzó találkozó megszervezésére is csak későn, 1928-ban került sor, s ráadásul a **Becsei Heli-konnak** nem is lett folytatása. Rövid életű irodalmi szemlék után – fő szervezőjük az egész korszakban Csuka Zoltán költő volt – csak 1932-ben született meg a **helyi színek** elméletét gondolkodása középpontjába állító Szenteleky Kornél által szerkesztett, s 1944-ig fenn-

állt *Kalangya* című folyóirat. A mindhárom műnemben alkotó Szenteleky helyi színeken – noha sokan támadták emiatt – nem külsődleges, esetleges elemek halmozását, hanem szintén a kisebbségi élet ábrázolását értette. Az irodalmi élet szervezésében viszont alig jutott túl az eltérő képességű tollforgatók összegyűjtésénél. 1933-ban bekövetkezett halála után Szirmai Károly prózaíró irányította a *Kalangyát*, alatta vált a folyóirat a délvidéki magyar valóságot is feltérképező orgánummá. A könyvkiadás jelentősebb eredményei is a *Kalangya* tájékról indultak el. Az említeteken kívül két jelentős pályakezdetet kell említenünk: Herceg János és Majtényi Mihály prózaírókét. A *Kalangya* mellett, illetve vele szemben a **marxisták Híd** címmel szervezték meg folyóiratukat, melynek fő iránya szintén a valóságismeret volt; nem fűződnek hozzá jelentős szépirodalmi kezdeményezések.

Az irodalommal szorosan összefüggő **színházi életet** Csehszlovákiában és Romániában behatárolták a tiltások, az állami felügyeleti rendszer működtetése, az állami és helyi (városi) támogatás hiánya, az utánpótlás megoldatlansága, a színi évad korlátozása, a színikerületek számának önkényes megállapítása. Az új államhatalom a színházak egy részét lefoglalta – így a pozsonyit, a kolozsvárit és a kassait is. A koncessziókat gyakran azoknak adták ki, akiket kellőképpen lojálisnak találtak; az állami ellenőrzés politikai célú szigorítása itt is, mint ahogy a kulturális élet más területein is, a színvonal csökkenését eredményezte (Erdélyben például a társulatok zömének leépülésével, gyöngébb csoportok összeverődésével), a színházfenntartó



A Prágai Magyar Hírlap

„Látjuk [...] hogy a magyar kultúra és szellemiség egy és oszthatatlan, s bűnt követ el, aki önálló „kisebbségi irodalmat és kultúrát”, tehát szellemi elszakadást hirdet [...] Természetesen ez nem jelenti, hogy tagadjuk a kisebbségi szellem külön színeit, külön mondanivalóját és önálló szellemi magatartását. De tagadjuk, hogy Szlovenszkon önálló szellemi vezetés kristályosodhat ki, önálló mérték, a fejlődés önálló törvényei, amelyek függetlenek a budapesti színvonaltól, és semmi közük az ottani irodalmi és művészeti problémákhoz. Elképzelhetetlen, hogy a szlovenszkoí magyar irodalomban, tegyük fel, romantícizmus uralkodjék, Budapesten pedig realizmus, itt nagy író legyen, aki ott semmi, a fejlődési fok itt más legyen, mint odaát. Tökéletes kölcsönhatásnak kell uralkodnia: a magyar szellemi mozgalmaknak ide is át kell hatniuk, s viszont, ha Szlovenszkon támad új magyar tehetség, akinek új s akár a helyzettől meghatározott mondanivalója van, akkor annak meg kell termékenyítenie az egész magyar irodalmat, hatnia kell Budapesten is. *Önálló irodalmi mondanivaló lehet Szlovenszkon, de nem önálló irodalmi élet.* Úgyis lehetetlen, hogy itt magyar irodalom keletkezzék, amely önálló törvényszerűsége mozog, mert erre gyengék vagyunk, s a kezdemény előre halálra van ítélve, vagy ami még rosszabb: diletantizmusba, nevétségességbe és hatástalanságba fullad.”

Szvatkó Pál: Új szellem Szlovenszkon. *Hitel* 1937. 2. sz. 114–122.



Janovics Jenő

„Ha Nagyváradra utazunk, a jövődelmet felemésztették az utazási költségek, mert utazási kedvezményt nem ad az állam. [...] minden csődöt mondott. A jövő évben nem csinálhatok színházat, mert nem merem vállalni, hogy nem fizetem tagjaimat, vagy fedezet nélkül vegyek fel kölcsönöket.” (Janovics Jenő) *Magyarország*, 1929. 102. sz.

„Pozsonyban most fejezte be vendégszereplését Rátkai Márton és a Felvidék valóságos kis Amerikává lett a budapesti színészek számára, akik itt három-négy fellépéssel öt-nyolcezer cseh koronát kereshetnek, tehát négyszázezer magyar koronát. De nagy kérdés, hogy az új színházi esztendőben is megsz-e még budapesti színészeknek ez a terrénuma; és lesz-e a Felvidék magyarságának színháza?” *Világ*, 1922. augusztus 6.

„Kassa közönsége önfeláldozással hordja filléreit a színház oltárára. A magyar színészet történetében Kassa város közönségének áldozatkészsége soha le nem törölhető aranyalap lesz. Ugyancsak elismerés illeti Pozsony közönségét, mert túlzás nélkül mondhatom, hogy óráról órára növekszik a magyar színészet tábora.” (Faragó Ödön) *Prágai Magyar Hírlap*, 1925. december 25.

„Már két esztendeje látom, hogy a szlovenszkói magyarság helyzete anyagilag annyira megromlott, hogy nem a hazafias lelkesedés híjjával, hanem tisztán kenyérgondok miatt kénytelen volt mellőzni a színházba járást, mint minden egyéb kulturális igényét is.” (Faragó Ödön) *Prágai Magyar Hírlap*, 1926. október. 24.

rétegek elszegényedésének pedig az igénytelen a repertoárok összeállítására volt a következménye. A színházak között Erdélyben a kolozsvári Janovics Jenő, a Felvidéken pedig Faragó Ödön emelkedett ki. Janovics klasszikus drámák, operák bemutatása mellett teret adott a romániai magyar drámaíróknak, sőt, pályázatok kiírásával ösztönözte a műnem erdélyi elteljesedését. A húszas évek végén társulatának megosztása révén többek között a temesvári és a nagyváradai közönségnek is ő biztosított színházi élményeket. (A magyar filmgyártásnak is az úttörői közé tartozott, a század elejétől működő gyárában, a Transzylvániában a húszas évek végéig készültek filmek.) A pluszfeladatok úgy megterheltek költségvetését, hogy 1934–1935-től helyét át kellett adnia Kádár Imrénnek. Faragó Ödön műsorrendje és művészeti törekvései szintén rangosak voltak; ő is igyekezett színházot biztosítani a helyi drámaíróknak, s végül az anyagi bukások következtében Magyarországra kellett távoznia. Többször visszatért, de a vállalkozást nem sikerült jövedelmezővé tenni. A színházművészet támogatására mindkét országban létrejöttek a polgári szerveződések:

Romániában 1922-ben alakult meg a **Színpartoló Egyesület**, Csehszlovákiában 1925-ben kezdett működni a **Szlovákiai Magyar Színpartoló Egyesület**, 1926-tól pedig a **Podkarpatszka Ruszi Színpartoló Egyesület**. Jugoszláviában a hivatásos társulatok működését 1920-ban betiltották, a korszak végéig (1941-ig) egyetlen profi előadásra sem kerülhetett sor, még magyarországi, romániai, csehszlovákiai társulatok föllépését sem engedélyezték. A határ közelében fekvő Szabadkán az amatőrök sem kaptak engedélyt a föllépésre. Hivatásos színház és társulat hiányában az egyébként is gyéresebb színházi hagyományokra visszatérő területen a műkedvelők műsorrendje népszínművekre és operettekre épült. A közművelődés más területein, a felekezeti, községi, ifjúsági és számtalan más formához is kötődő egyesületek és csoportok kultúrafenntartó akció, előadásai, estjei vagy a hagyományosabb, vagy az új, ideologikus formákhoz kötődtek, de sokszor ezzel is nagy szolgálatot tettek annak a közönségnek, amely vagy kiszorult a kulturális élet szervezettebb és szakszerűbb megnyilvánulásából, vagy igénye sem volt

MAGYAR SZÍNHÁZ

FRASQUITA

Distribúcia:

Szereplők:

Né. 176. Dircetanea. 176. sz. Igazgatóság.

A kolozsvári színház előadásának plakátja

rá, hogy azokban részt vegyen. Sok helyütt a dalárda vagy a gazdakör volt a kulturális értékek megőrzésének egyetlen bázisa, így például Jugoszláviában, ahol hivatásos szerveződések hiányában a szabadkai Népkör szervezett előadásokat, irodalmi kurzusokat a Vajdaság területén. Csak 1940–1941-re jött létre a Délvidéki Magyar Közművelődési

Szövetség. Csehszlovákiában a legfontosabb integráló, részben **érdekérvényesítő szerepet** a Szlovenszkói, illetve a Podkarpatszka Ruszi Magyar Kultúregyesület (SzMKE és PrMKE) töltötte be, ugyanitt azonban a korszak végén sikerült fölhasználni e célokra az állam által létrehozott, illetve szorgalmazott Járási Közművelődési Testületeket is.

Tudja-e?

■ Néhány, a két világháború között kisebbségben született magyar irodalmi mű világnyelveken is megjelent és népszerűvé vált. Ezek közül a két legismertebbet romániai magyar írók írták, s mindkettő Erdélytől távoli színhelyeken játszódik, továbbá mindkettő személyes élményből fakadt, s csak részben tekinthető epikus munkának. Kuncz Aladár, a romániai magyar irodalom legfontosabb szervezőinek-szerkesztőinek egyike az első világháború egész időszakát Franciaországban élte át mint internált. Ebből az élményből született a *Fekete kolostor. Feljegyzések a francia internáltságból* című könyve. Markovits Rodion egy oroszországi hadifogolytábor életéről írta *Szibériai garnizon* című, „kollektív riportregény”-ét. (A műfaji megjelölés magyarázta az, hogy egy napilapban felhívással fordult a volt hadifogolyokhoz, osszák meg vele lágerélményeiket; az így nyert adatok egy részét is beleépítette könyvébe.) A Kuncz-művel ellentétben a *Szibériai garnizon* bestsellerré vált.

■ A személyes írói sorsok és sikerek csattanós cáfolatát adják annak a feltételezésnek, hogy a kisebbségi magyar irodalmak (kényszerű) önállósulása révén önálló entitásként tételezhető irodalmak alakultak volna ki a két világháború között. A korszak jugoszláviai magyar sajtójában is többször megfogalmazódik az igény a sajátos helyi színek, viszonyok és „lélek” regényben történő összefoglalására. Ezeket a sajátosságokat viszont főként a délvidéki származású erdélyi alkotó, Molter Károly tükrözte hitelesen *Tibold Márton* című, önéletrajzi indíttatású, egy német fiú magyarrá válásáról szóló, s az Erdélyi Szépművéses Céh kiadásában megjelent regényében. A határok átjárhatóságát példázza a kolozsvári születésű Hunyady Sándornak, a marosvécsi Helikon tagjának esete, aki a harmincas években Budapestre költözött, s ott lett a legünnepeltebb színpadi szerzők

egyike. Darabjait külföldön is játszották, megfilmesítették. Kolozsváron írt és megjelentetett *Feketeszarú cseresznye* című színdarabját, amely az első világháború alatt játszódik és amely a szerb–magyar viszonyok valószínűleg a legsikerültebb, e korszakban született ábrázolása, a jugoszláv színházak is bemutatták.

■ Hol működtek kiadók, nyomdák a két világháború között? Erdélyben csak Kolozsváron több mint nyolcvan nyomdai vállalkozás létezett, ezenkívül nyomdák egész sorát működtették Nagyváradon, Aradon, Brassóban, Temesváron, Marosvásárhelyen, Szatmárnémetiben és néhány más településen működő vállalkozások több mint 7 ezer kiadványt jelentettek meg. Ebből mintegy 2 ezer könyv illusztrálva is volt. Kiemelkedett a váradi Sonnenfeld Nyomda. A kolozsvári Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt. biztosította az összes erdélyi nyomtatványok egynegyedének kiadását. A Vajdaságban Szabadka, Becskerek, Újvidék, Óbecse, Zenta, Kanizsa rendelkezett nyomdával. A Felvidéken a legtöbb magyar nyelvű könyvet a pozsonyi Concordia adta ki, melyet az Országos Magyar Keresztényszocialista Párt hozott létre. A kassai Kazinczy Társasággal együttműködve és a magyar állam jelentős támogatásával adott ki szlovenszkói magyar könyveket a berlini Ludwig Voggenreiter Kiadó magyar osztálya. A Kazinczy Társaság 1928 januárjában alapított könyv és lapkiadó szövetkezetet, amely átvette a berlini kiadó addigi tevékenységi körét és a magyar állam támogatását is. Kárpátalján is számos nyomdában készültek magyar nyelvű könyvek, bár megjelehetően kis számban. A legjelentősebb ebből a szempontból a református egyház tulajdonát képező beregszászi Kálvin Nyomda volt néhány tucat kiadvánnyal. Beregszászon, Munkácson és Ungváron működtek bér munkában magyar könyvekkel is foglalkozó nyomdák.

IRODALOM

- Bécsy Tamás – Székely György (főszerk.): *Magyar színháztörténet*. III. k. 1920–1949. Magyar Könyvklub, h. n., é. n.
- Béládi Miklós: *Kisebbségi irodalom – nemzetiségi irodalom*. In: *Válaszutak. Tanulmányok*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983. 431–444.
- Bori Imre: *A jugoszláviai magyar irodalom története*. Forum Könyvkiadó–Zavod za udzbenike i nastavna sredstva, Újvidék–Beograd, 1998.
- Czine Mihály: *Nép és irodalom*. II. k. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1981.
- Filep Tamás Gusztáv: *A hagyomány felemelt töre. Válogatott és új esszék, tanulmányok az 1918–1945 közötti (cseh)szlovákiai magyar kultúráról*. Ister, Budapest, 2003.
- Fónod Zoltán: *Üzenet. A magyar irodalom története Cseh/Szlovákiában 1918–1945*. Madách-Pozonium, Pozsony/Bratislava, 2002.
- Hanák Tibor: *Az elfelejtett reneszánsz. A magyar filozófiai gondolkodás századunk első felében*. Göncöl Kiadó [Budapest] 1993.
- Pomogáts Béla: *A romániai magyar irodalom*. Bereményi Könyvkiadó, h. n., é. n.
- Tóth László (szerk.) – Filep Tamás Gusztáv (társ-szerk.): *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998*. II. k. Ister, Budapest, 1998.
- Turczel Lajos: *Két kor mezején. (A magyar irodalom fejlődési feltételei és problémái Csehszlovákiában 1918 és 1938 között)*. Madách, Bratislava, 1983.
- Vajda Gábor: *A magyar irodalom a Délvidéken Triantonól napjainkig*. Bereményi Könyvkiadó, h. n., é. n.

A párizsi kisebbségi szerződés

„11. cikk Románia hozzájárul ahhoz, hogy az erdélyi székely és szász közsületeknek a román Állam ellenőrzése mellett, vallási és tanügyi kérdésekben helyi önkormányzatot engedélyez.”

A párizsi kisebbségi szerződés, 1919. december 9. In: Mikó Imre: *Huszonkét év*. Studium, Budapest, 1941. 270.

Paál Árpád: Törvényjavaslat a székely közsületek közművelődési önkormányzatáról, a Párizsban 1919. december 19-én kötött nemzetközi szerződés 11. cikke alapján

„23. §. A székely közsületi helység az egyházi és iskolai ügyekben szükséges személyi és vagyoni együttműködést (20. paragrafus) az ő otthonterületén teljesíti. Minden székely közsületi helységnek kell hogy legyen ilyen „otthonterülete”. Az otthonterületre vonatkozóan a helység tagjainak közös vagyoni érdekeltisége van. Ez a közös vagyoni érdekeltiség az egyéni tulajdonokat nem érinti, hanem éppen arra szolgál, hogy az egy helységben összeírtak gazdasági képességei fennmaradassanak s így közművelődési szükségleteiket saját gazdasági erejükből fedezhessék.

[...] 29. §. A 24. paragrafus szerinti otthonterület a székely közsületi helység közös védelme alatt áll. E védelem érdekében az otthonterületen bármely ingatlan vagyonrész elidegenítése esetén, erre a vagyonrészre a székely közsületi helységnek elővételi és visszavásárlási joga van, melyet az általános magánjogi szabályok szerinti elévülési időn belül kell gyakorolnia. Az elővétel és visszavásárlási jog kimerül azáltal is, ha a helységben összeírtak valamelyike veszi meg az otthonterület jelzett kiterjedéséhez tartozó ingatlant.

30. §. A székely közsületi helység a vagyoni közös védelmet azáltal is köteles gyakorolni, hogy az otthonterülethez tartozó vagyonrésznek a helységben összeírt

Viták, tervek, javaslatok a kisebbségi kérdés kezeléséről

A 20. század **etnikulturális konfliktusainak** kezelésére kialakult stratégiákat két nagy csoportba sorolhatjuk. Az egyikbe azok tartoznak, amelyek az etnikulturális különbségeket fel akarják számolni, míg a másik megközelítés ezeknek a közösségeknek a fennmaradását szeretné biztosítani. Az első körhöz tartozik a népiirtás (pl. a holocaust), a kitelepítések és a lakosságcsere (pl. a szlovák–magyar lakosságcsere), a nemzeti önrendelkezés nevében új államalakulatok létrehozása (pl. Jugoszlávia felbomlása) és az asszimilációval való egyéni integráció (pl. USA, Ausztrália). A második kategóriába tartozó, az etnikai konfliktusokat kezelő módszer az ellentétek fölötti egyeduralmi ellenőrzés (pl. a koszovói szerb kisebbség, vagy a dél-afrikai fehér kisebbség uralma a többségben lévő más etnikumokkal szemben), a nemzetközi bírászkodás (pl. az ENSZ szerepe a Közel-Keleten és Cipruson). Ugyanide tartozik az etnikai határok alapján működő közigazgatás, a kantonizálás (pl. Svájc), a federalizmus (pl. Kanada), a területi autonómia (pl. Dél-Tirol), a személyi-kulturális autonómia (pl. svédek Finnországban). Az egy államon belüli különböző etnikumok és nemzetek együttélésének legfejlettebb modellje a hatalommegosztás, amely valamennyi etnikum számára képes biztosítani az adott csoport identitásának és kultúrájának meg-

őrzését. Ennek alapfeltétele az alkotmányos vétő joga, a közösségi önkormányzat, arányos képviselet, munkaesély, költségvetési részesedés, valamint olyan nagykoalíciós gyakorlat, amelynek a kisebbség is állandó részese.

Az I. világháború előtt **Köztes–Európa** lakosságának fele, kb. 50 millióan éltek kisebbségként vagy nem saját független nemzetállamokban. A világháború után a térség 32 millió lakosa számított nemzeti kisebbségnek. Az Osztrák–Magyar Monarchia a kontinens egyetlen olyan nagyhatalma volt az I. világháború előtt, amelynek az uralkodó nemzetei az állam népességének 1910-ben csak viszonylagos többségét (44,8%) adták. A két világháború között a versailles-i békerendszer új államai közül Jugoszláviában a szerbek aránya 47,7% volt (a „szerbhórvátok”-é 74,4%), Csehszlovákiában a csehek aránya 49,8% (a „csehszlovákok”-é 65,5%). Lengyelországban 68,9%, Romániában 71,9% volt **a többségi nemzet aránya** a népességben belül. Az állammal is rendelkező nemzetek közül az albánok 37,5%-a, a magyarság 27,6%-a, a németeknek pedig 11,2 %-a élt saját országának (a németek esetében Ausztria, Németország és Svájc) határain túl. Abszolút szám szerint a legnagyobb lélekszámú nemzeti kisebbséget, az 1930-as népszámlálások szerint, **Köztes–Európában** a németek adta 8,9 millió fővel 12 országban, ezt a zsidóság követi, 6,5 millióval 11 ország-



Menekülő erdélyi magyarok az első világháború 1918 novemberében



A szudétanémetek földje – korabeli rajzos térkép

ban, majd az ukránok 4,4 millióval. A magyar kisebbségek 5 országban 2,7 milliós népességet adtak ki. További milliós, több országban élő kisebbségek voltak a lengyelek, a beloruszok és az oroszok. A **legnagyobb lélekszámú kisebbségi csoportot** egy-egy országon belül a lengyelországi ukránok (4 millió fő), a csehországi németek (3,2 millió fő), a lengyelországi zsidók (3 millió fő), a romániai magyarok (1,4 millió fő) és a lengyelországi németek (1 millió fő) alkották.

Az I. világháborút lezáró békerendszer propagálói a nemzeti önrendelkezés elvéből indultak ki a három köztes-európai birodalom felbomlása után, amikor a kis népek nemzetépítési törekvéseit támogatva új államokat hoztak létre. A békerendszerhez kapcsolódó 1919. évi kisebbségvédelmi szerződések és a Népszövetség létrehozásával megszületett a nemzetközi kisebbségvédelem és maga a nemzetkisebbségek fogalma is, az 1910-es évekig belügyként kezelt nemzetiségi kérdéssel szemben. Az ekkor kidolgozott kisebbségvédelmi jogszabályok beépültek az öt kisebbségvédelmi szerződésbe, a négy békeszerződésbe és a Népszövetséghez való csatlakozási nyilatkozatokba. Ezek az előírások három csoportba sorolhatók: az állampolgárságra

vonatkozó jogszabályok; a jogegyenlőséggel kapcsolatos normák és a végrehajtási garanciák. Mindezekon túl az egyes szerződések, a helyi viszonyokat figyelembe véve speciális rendelkezéseket is tartalmaztak. Ezek tartalmazták az állampolgári jogegyenlőséget és a nemzeti autonómia egyes elemeitől a területi autonómiáig terjedtek. A magyar kisebbségek vonatkozásában a román kisebbségvédelmi szerződés 11. cikkelye – nem részletezve, de – vallási és tanügyi önkormányzatról rendelkezett a szász és székely közületeknek. A speciális jogokat azonban nem egy külön jogi személyként elismert közületnek, hanem a meglévő egyházi–iskolai szervezeteknek szánták. A Csehszlovákiával kötött szerződés 11–13. cikkelye a ruszinok számára területi autonómiát helyezett kilátásba, amely kiterjedt a nyelvi, vallási és közigazgatási ügyekre is. Külön törvényhozó hatalomként tartomány-



Lengyel zsidók 1940 körül

Az észt kisebbségi törvény (1925)

A kisebbségi kérdés addigi történetében egyedülálló volt az észt parlament által hozott törvény (1925. február 12.) a nemzeti kisebbségek kulturális önkormányzatáról. Nemzeti kisebbségnek tekintették az észtországi német, orosz és svéd kisebbséget. A kulturális önkormányzat tagjairól egy nemzetiségi regiszter készült, amelybe önként jelentkezettek. Ez választotta a kultúrtaácsot (döntéshozó szerv) tagjait. A kultúrautonomia hatáskörébe tartozott az illető nemzetiség: tanítéeteinek szervezése, irányítása, felügyelete; a közművelődési intézményeinek igazgatása; a tagjaira nézve kötelező szabályrendeletek kiadása; saját közösségi adók beszedése. Az önkormányzat anyagi alapjait a következőkből biztosították: az elemi és középiskoláknak az állam illetve a helyi önkormányzatok költségvetéséből ráeső része; állami és önkormányzati segélyek kulturális célokra; az önkormányzat által saját tagjaira kivetett adók; ajándékozások, gyűjtések, alapítványok örökségek és saját vagyonból vagy vállalkozásból eredő jövedelmek. Az 1922-es népszámlálási adatok szerint Észtország lakosságának (1.107.059 fő) 87,7%-a észt, 8,2%-a orosz, 1,7% német, 0,7% svéd és 0,3% zsidó. Közülük a németek és a zsidók éltek az önkormányzat alapítási jogokkal. Az oroszok és a svédek zárt területi egységben éltek és a területi önkormányzati jogokon keresztül oldották meg saját intézményeik megszervezését és működtetését.

tulajdonosnál való megmaradását közös segítségnyújtással tegye lehetővé. A közös segítségnyújtásért a megsegített egyén megegyezés szerint természetbeli, munkabeli vagy pénzbeli viszonyszolgáltatással tartozik, melynek értékéből a megegyezés szerinti részt helységi közcélokra kell fordítani.”

Paál Árpád: TÖRVÉNY a székely közületek közművelődési önkormányzatáról, a Párizsban 1919. december 19-én kötött nemzetközi szerződés 11. cikke alapján. *Magyar Kisebbség* 2004. 1–2. sz. 432.

Jakabffy Elemér: Tervezet a „kisebbségi törvény” javaslatához

„II. fejezet A Nemzeti Tanácsok feladatai

19. §. A Nemzeti Tanács képviseli az illető országos kisebbségi nemzetet az államkormány előtt.

Szabályzatot alkot szervezeteiről, tárgyalási rendjéről, ügykezeléséről és az első hat éven belül saját tagjai számának esetleg beálló csökkenése folytán szükségessé válható kiegészítéséről. Megállapítja a következő Nemzeti Tanács szervezésének és választásának módjait.

Kijelöli azon öt egyént, akik közül a kormány az illető országos kisebbségi nemzet érdekeinek képviseletére kisebbségi alminisztert hív meg. Kijelöli megbízottait a Kisebbségügyi Bírósághoz és azon közgazdasági szervekhez, amelyeknél képviselet illeti.

Jóváhagyás végett kisebbségi alminisztere útján a kormány elé terjeszti az illető országos kisebbségi nemzet törvényhozási képviseletére, közoktatására, más kulturális és jótékonyági ügyeire, közigazgatására, közgazdaságára és igazságszolgáltatására vonatkozó azon határozatait, melyek meghozatalára a következő címek rendelkezéseinek alapján, vagy érdekeinek megvédése céljából jogosult.

[...]

Előterjesztést tesz a közigazgatási területek kikerekítése iránt, hogy azok lehetőleg tisztán, de legalább nagy részben ugyanazon országos nemzet tagjaiból álljanak.



A Németország népszövetségi tagságát is előkészítő locarnoi konferencia résztvevői, 1925

gyűlést, a végrehajtó hatalom élére pedig a csehszlovák köztársasági elnök által kinevezett kormányzót ígért a szerződés.

A politikai gyakorlatban azonban ezeket az elvárásokat nem tudták megvalósítani. Maguk a nemzetkisebbségek is megosztottak voltak ebben a kérdésben. Az **Európai Nemzetiségek kongresszusain** 1925–1929 között tisztázták a közös kisebbségi jövőképet, amely a nemzetkisebbségek autonómiájának megvalósításában látta hosszú távon kezelhetőnek a kérdést. De ezt az egy tömbben élő lengyelországi kisebbségek kevésnek, a németországi kisebbségek pedig túl nagy kihívásnak találták. A kulturális autonómia ügyében megosztott zsidóság 1933-as kiválása, a német kisebbségek nemzeti szocialista orientációja miatt a magyar kisebbségi képviselők maradtak az autonómia gondolat legkitartóbb képviselői a nemzetközi kisebbségpolitikában.

Az **új államok nemzetépítő elitjei** is megosztottak voltak etnikai és regionális szempontból egyaránt. A magyar külpolitika és a magyar kisebbségi pártok a húszas években ezekből az ellentétekből szerettek volna a központi kormányzatokkal szemben a kisebbségi és regionális érdekeket támogató bázist szervezni. **Csehszlovákiában** a cseh–szlovák érdeellentétek, a „szlovenszkói” és a kárpátaljai „öslakó” ideológia felhasználásával próbálta a helyi érdekeket védelmezni. A legerősebb szlovenszkói politikai alakulat, a Szlovák Néppárt a szlovák nemzeti autonómiáért küzdött, majd 1927-ben a prágai kormánykoalíció része lett. Ekkor sikerült az ún. szlovák minisztérium helyett nagyobb tartományi közigazgatási autonómiához jutni, de a cseh–szlovák viszony állam-

jogi rendezése és a mélyebb decentralizáció elmaradt. A kisebbségi szerződésben előírt ruszin autonómia sem valósult meg, mert a prágai kormány egyrészt attól félt, hogy precedenst teremt a szudétanémet, szlovák devolúciós törekvésekhez. Másrészt az ország legszegényebb és nemzetiségileg is legmegosztottabb részében a ruszinság egy része is Magyarország felé orientálódott és ez nem csak az ország integritását, hanem a kisantant katonai védelmi rendszerének egységét is veszélyeztette. (Kárpátalja biztosította a Csehszlovákia–Románia kapcsolatot a lehetséges lengyel–magyar aspirációkkal szemben.) **Romániában** a bukaresti Liberális Párt és az erdélyi, illetve besszarábiai gyökerű Nemzeti Parasztpárt viszonyát abban az alaphelyzetben lehet értelmezni, hogy 1918 után a Magyarországtól Romániához került országgrészben az adminisztratív, politikai uralmi szférában a románság került meghatározó pozícióba. Ebből adódóan az erdélyi románság kétfrontos harcra kényszerült. Egyrészt a történelmileg kialakult erdélyi gazdasági-társadalmi szerkezet megváltoztatását kívánta állami eszközökkel, másrészt a regáti kolonizációs törekvésekkel szemben saját pozícióinak megvédéséért, illetve megerősítéséért küzdött. Erdély valamiféle autonómiájának (belső önrendelkezésének), történelmi, társadalmi sajátosságainak elismerése az 1923-as, egységesítésre törekvő alkotmány elfogadásával lekerült a napirendről. Az 1925-ös, majd az 1929-es közigazgatási törvény pedig az életképes helyi önkormányzatok létrehozását épp a nem román elemek erdélyi városi túlsúlya miatt tette kérdésessé. Ha demokratikus és tiszta önkormányzati

választásokat tartanak, az erdélyi városok döntő többsége és a megyék fele a kisebbségek politikai irányítása alá került volna, akik szemben álltak az egységesítő és nemzetesítő román államépítéssel. Ezért az erdélyi román politika sem volt érdekelt az önkormányzati autonómia fenntartásában. Az erdélyi románság önálló, regionális érdekeket képviselő politikálásának intézményesítettége az Erdélyi Román Nemzeti Párt és a besszarábiai Parasztpárt fúziójával 1926-ban megszűnt, mivel Maniueknak a liberálisokkal szemben országos programmal kellett fellépniük. Így a Nemzeti Parasztpárt 1928–1932 közti kormányzati időszaka sem hozta meg a decentralizációt, tartományi vagy intézményi autonómiákról nem is beszélve.

A **jugoszláviai** politikai életet alapvetően meghatározta a horvát–szerb ellentét, amely a kevésbé polgárosult szerb nemzet által megteremtett új államiség egységesítő törekvéseinek és a fejlettebb társadalmi és gazdasági intézményekkel rendelkező horvát, szlovén érdekeknek a konfliktusára vezethető vissza. Bár a húszas években Peszkovics Lukács a szabadkai népkör vezetője próbálkozott a regionális, illetve a német és magyar kisebbségi érdekek együttes képviselésével, a „vajdasági autonómia” érdekében (az 1848 után létesített Vajdaság örököséiként), de ezt az akkor szerveződő jugoszláviai Magyar Párt sem fogadta el. Épp így a harmincas években a horvát nemzeti mozgalmakkal szövetségi viszonyra törekvő Nagy Iván mozgalmát is elutasították a belgrádi engedményekben bízó vajdasági magyar vezetők.

A kérdés legjobb korabeli kezelési módjának tekintett **nemzeti autonómia törekvések** a határon túli magyarság körében a revízióban való bizakodás mellett, mint egyfajta jövőkép jelentek meg. Az autonómia, mint a nemzetkisebbség önkormányzatisága három vonatkozásban merült fel. Egyrészt a **magyar kisebbségi pártok** önmagukat az adott magyar kisebbség reprezentációjának, kvázi – el nem ismert – önkormányzataként képzelték el. A jugoszláviai Országos Magyar Párt programján kívül a másik két párt esetében a romániai Országos Magyar Párt 1922-es programjában és a csehszlovákiai Egyesült Magyar Párt



A Román Nemzeti Parasztpárt vezetői: Maniu és Michalache

1936-os programjában ez tételiesen is megjelent. Ezek a pártok a jogegyenlőség mellett az 1918 előtti **helyi és közületi önkormányzatiság** védelmében léptek fel. Ez elsősorban az egyházi autonómia megőrzése, illetve Erdélyben az egyházi iskolák önállóságának érdekében jelent meg. A helyi önkormányzatiság azonban mindhárom országban a központi kormányzat alárendeltségében működött. Ez azt jelentette, hogy a legdemokratikusabb berendezkedésű utódállamban, Csehszlovákiában is a megválasztott önkormányzatokat a kormány által kinevezett zsupáni, illetve 1927-től tartományi szervek felfüggeszthették és új választásokat írhattak ki. Romániában már a helyhatósági választásokat is manipulálta a kormány, majd a létrejött önkormányzatok helyett a legtöbb erdélyi megyében és városban rendkívüli bizottságokat neveztek ki, amelyek különösebb korlátozás nélkül használhatták a helyi és megyei



Kelet Svájcra vagy új Balkán? – az erdélyi kérdés korabeli plakáton

Tervek az erdélyi kérdés megoldására

A magyar békeküldöttség az erdélyi kérdéstről, VIII. jegyzék (1920. január 14.) In: *A magyar béketárgyalások*. I. k. Magyar Királyi Külügyminisztérium, Budapest, 1920. 117–133.

Gyárfás Elemér: Az erdélyi három nemzet uniójának alapelvei. (1919. március)

In: Gyárfás Elemér: *Erdélyi problémák 1903–1923*. Erdélyi Irodalmi Társaság, Kolozsvár, 1923. 143–153.

Hermann Müller: *Erdély autonómiaja*. Sibiu, 1926. 31.

Jakabffy Elemér: Tervezet a „Kisebbségi törvény” javaslatához. [1940.] *Magyar Kisebbség*, 2004. 1–2. sz. 377–423.

Jászi Oszkár 1918. novemberi aradi tárgyalásainak dokumentumai. In: Jászi Oszkár: *Visszaemlékezés a román nemzeti komitéval folytatott aradi tárgyalásaimra*. *Napkelet* 1921. december 3–14.



Kós Károly–Paál Árpád–Zágoni István: *Kiáltó szó*. Kolozsvár, 1921. [Reprint: 1989.]

Paál Árpád: Törvény a székely közületek közművelődési önkormányzatáról... *Magyar Kisebbség*, 2004. 1–2. sz. 424–465.

Tornya Gyula: *A népkisebbségi törvény tervezete*. Erdélyi Magyar Néppárt, Kolozsvár, 1928.

A kormány figyelmét felhívja mindazon törvénysértésekre, amelyek a kisebbségek jogegyenlőségét, kulturális vagy gazdasági érdekeit sértik, de nem vonhatók az e törvényben megállapított Kisebbségügyi Bíróság elé. Amennyiben a kormány ezeket 30 napon belül nem orvosolja, a Nemzeti Tanács felperesi jogosultságot nyer a közigazgatási bíróságok előtt.”

Jakabffy Elemér: Tervezet a „kisebbségi törvény” javaslatához. *Magyar Kisebbség* 2004. 1–2. sz. 389.

Pâclișanu, Zenovie: A kisebbségek státútumának kérdése

„A mi etnikai kisebbségeink (magyarok, németek, zsidók, törökök), melyek ugyanakkor felekezeti kisebbségek, ebben a tekintetben széleskörű autonómiának örvendhetnek. Valóban, az 1928. április 22-i Kultusz-törvény jogi személyeknek nyilváníja a felekezetek törvényes, belső önszerveződési formáit (érsekségek, püspökségek, esperességek, parókiák, plébániák, vallásos közösségek). Mindezek alapíthatnak, adminisztrálhatnak és ellenőrizhetnek különböző kulturális és jótékonyági intézményeket, saját szükségleteik fedezésére híveiket megadóztathatják, és ezeket az adókat az adóhivatalon keresztül az államnak beadhatják. Közismert tény, hogy nemcsak az egyházi élet, hanem kisebbségeink oktatási, kulturális élete ezeknek a szerveződéseknek a keretén belül működnek (esperességek, püspökségek stb.), amelyek jogi személyek. Sőt, az 1925-ös törvény második paragrafusa jóváhagyja a magániskolák alapítását nemcsak a felekezeti, hanem bármely kulturális társaságnak, mely jogi személyiség. [...] Következésképpen a kulturális autonómia kérdése Romániában megoldott.”

Z. Pâclișanu: *Problema statutului minorităților*. București, 1935. 24. Közli: *Magyar Kisebbség*, 2005. 1–2. sz. 222–223.



A kolozsvári református leánygimnázium épülete

javakat. Jugoszláviában a magyarok a választói névjegyzékbe is nehezen kerültek be és önkormányzati választásokra sem igen került sor. Az egész közigazgatás felülről kinevezett tisztviselőkkel működött. Harmadrészt a magyar kisebbségi pártok konkrét elképzeléseket dolgoztak ki a problémáik kezelésére. Jugoszláviában ez megmaradt az **állampolgári politikai jogegyenlőség** követelésének szintjén. Csehszlovákiában a kárpátaljai magyar politikai erők mindvégig támogatták a ruszin politikai autonómia törekvéseit. A magyar parlamenti pártok vagy a magyar (ország)barát szlovénkeresztényszociális szervezkedéssel, vagy aktivizmussal, illetve a saját társadalmi intézményesség megszervezésével próbálkoztak. A két nagy magyar párt egyesülése után, 1938 tavaszán vetették fel hivatalos követelésként a hivatalokban és az üzemekben a nemzetiségi kvóta rendszer bevezetését, illetve az oktatási és népművelési intézményeknél a kisebbségi önkormányzat létrehozását. Ennek előzménye a Szvatkó Pál kezdeményezte vita 1937 végén Csehszlovákia kantonizálásáról, amelyben három magyar többségű „kanton” létrehozásából indultak ki és ezek részesültek volna nyelvhasználati, oktatási többletjogokban. Romániában a húszas évek politikai vitáiban a román partner hiányában Erdély autonómiájával szemben (politikai transzilvanizmus) a **magyar nemzeti autonómia** megteremtése került előtérbe. Ebben is megoszlottak az álláspontok, hiszen nemzetközi jogilag csak a kisebbségi szerződésre lehetett hivatkozni, az pedig csak a székely közületi autonómiáról szólt. Tehát egy potenciális székelyföldi kulturális önkormányzatiság megosztotta volna a magyarságot, ráadásul az önkormányzati iskolarendszer szembe került volna a kiterjedt székelyföldi egyházi oktatással. Iuliu Maniu miniszterelnökként 1929-ben kilátásba helyezte egy **kisebbségi törvény** megalkotását. Erre készülve az OMP két tervezetet is

készített. Az egyik Paál Árpád munkája, amely a székelyföldi magyarság kulturális önkormányzatából indult ki és a hagyományos közbirtokosságok és önadózás segítségével önálló iskolarendszerben és a területi kisebbségi vagyonvédelmében (elővásárlási jog biztosítása) gondolkodott. A másik tervezetet Jakabffy Elemér készítette, amely **országos kisebbségi kulturális önkormányzatokból** indul ki, amelyek önkéntes kataszteri nyilvántartás révén hoznának létre. Az ennek alapján megválasztott nemzeti tanácsok rendelkeztek volna az adott kisebbség oktatási és kulturális intézményrendszerével, amelyet az állam a kisebbségi kataszterben szereplők által befizetett adó arányos részével támogatott volna. A beígért román kisebbségi törvény, a javaslat kidolgozásáig sem jutott el. S mivel 1933-ban román–jugoszláv vonatkozásban nemzetközi szerződés született a bánági szerb iskolákról, ezért az OMP 1933. júliusi nagygyűlésén programjába iktatta a székely autonómia kérdését. Ez azonban nem sokat jelentett az adott belpolitikai helyzetben, ahol a következő évben az OMP bármilyen, egyértelmű többségi, közös álláspont megfogalmazását kérte a román pártoktól. Erre azonban nem került sor, épp úgy mint 1938-ban a kormányzat meghirdette kisebbségi státútumban a magyarsággal szembeni diszkrimináció felszámolására.

A két világháború között több mint 50 különböző erdélyi magyar tervezet készült az **erdélyi kérdés** valamilyen rendezése tárgyában. Ezek célkitűzéseiket tekintve a következők szerint csoportosíthatók: határváltoztatási elképzelések; Erdély függetlenségére vagy Románián/Magyarországon belüli autonómiájára vonatkozó tervek; kisebbségi törvénytervezetek; nemzeti (magyar, székely) autonómia tervek. Keletkezésük szerint három periódust különíthetünk el. 1918–1920, az impériumváltás időszakában döntően decentralizációs és

regionalizációs tervek születtek. 1928–1931 között a kilátásba helyezett kisebbségi törvény és a (sikertelen) közigazgatási decentralizáció hatására kisebbségi törvénytervezetek és közigazgatási reformtervek készültek. A harmincas évek végére a várható revíziós tárgyalásokra egyszerre készültek kulturális autonómia tervek és határváltoztató térképek.

Az adott időszakban a **kisantant országokat** a homogén nemzetállam építése jellemezte. A magyar kisebbségek ügyének

kezelése egyenes arányba volt az adott ország demokratizmusának mértékével. A legsúlyosabb asszimilációs, diszkriminatív intézkedések a jugoszláviai magyarságot érték. Az 1938-ban, illetve 1940-ben bekövetkezett határváltozások után a **megnövekedett Magyarország** szakított az addig nemzeti autonómiákat, kollektív kisebbségi jogokat számonkérő hivatalos ideológiával. A nemzetiségi kérdést nyelvi és közigazgatási kérdésnek tekintették és az 1868-as nemzetiségi törvényrel kezelhetőnek vélték.

Tudja-e?

■ A világon különböző besorolások szerint 2–3000 nyelvet tartanak számon. A legdominánsabb 10 nyelvet, a nyelvek kb. 1–1,5%-át a világ lakosságának fele beszéli. A közepesen elterjedt nyelvekből, amelyeket 1–1 milliónál többen beszélnek 300-at tartanak nyilván. Az ebbe a két csoportba tartozó nyelveket beszéli ma az emberiség 95%-a. A számomtartott nyelvek több mint fele azonban a kicsi és fenyegetett nyelvekhez tartozik. Ezekben belül az igazán veszélyeztetett – kihalás előtt álló – nyelveket 8 millióan beszélik. Nyelvtudósok becslése szerint a 22. század elejére a ma ismert nyelveknek csak 10%-a marad fenn a mindennapi kommunikációban.

■ Az autonómia biztosítja az etnikai alapon szerveződött közösségek és csoportok (nemzetek, népek és népcsoportok, benszülött népek, nemzeti, etnikai, nyelvi kisebbségek) számára, hogy önállóan döntsenek azokban az ügyekben, amelyek a közösségként való fennmaradásukkal elválaszthatatlanul összefüggnek. Az autonómia a többség és a kisebbség közti együttműködés kereteit is kijelöli.

■ Az önkormányzat az az autonóm döntések olyan intézményes keretét vagy intézményrendszerét jelenti, amelyben a döntések demokratikus módon, közvetlenül választott képviselők vagy választott electorok által történnek. Amíg az autonómia a társadalom és politikaelmélet körébe tartozó fogalom, az önkormányzat mindig meg-

határozott intézményt jelent. A kisebbségi (nemzeti vagy etnikai) önkormányzat azt az intézményt jelöli, amely a törvény meghatározta hatáskörön belül a kisebbséghez tartozó személyek által választott képviselők döntéseket hoznak az önkormányzat hatáskörébe tartozó ügyekkel és személyekkel kapcsolatban. Ha a törvény az önkormányzat illetékességét kulturális ügyekre korlátozza, kisebbségi kulturális önkormányzatról beszélhetünk.

■ A személyi autonómia (vagy személyi elvű autonómia/önkormányzat) az autonómia és az önkormányzat egyik formája. E forma keretében sem az autonóm döntések, sem azok alanyai, de az intézmény maga sem kötődnek meghatározott közigazgatási-területi egységhez, beosztáshoz.

■ A területi autonómia jogi természetét illetően alkotmányjogi és/vagy közigazgatási jogi kategória, amely azt jelenti, hogy egy egységes államban, egy adott területi-közigazgatási egység lakossága más jogokat (is) élvez, mint az ország többi közigazgatási egységeiben élő lakos. A közigazgatási autonómia olyan területi-közigazgatási konstrukciót jelent, amelyben az állam területén lévő közigazgatási egységek némelyike vagy mindegyike magas fokú döntéshozói és közigazgatási kompetenciákat is magába foglaló önállósággal rendelkezik a központi kormánnyal szemben. A regionális önkormányzat a regionális elemekkel (is) minősített területi autonómia intézménye, zárt területi egység esetében.

IRODALOM

- Bárdi Nándor: Javaslatok, modellek az erdélyi kérdés kezelésére – A magyar elképzelések 1918–1940. In: Fedinec Csilla – Bárdi Nándor (szerk.): *Konfliktusok és kezelésük Közép-Európában*. TLA, Budapest, 2000. 137–180.
- Berecz Kálmán: Megvalósítható-e a svájci példa? *Új Szellem* 1938. 3. sz. 3–5.
- Bíró Gáspár: Kollektív jogok? *Vigilia* 1996. 7. sz. 495–500.
- Eiler Ferenc: Az Európai Nemzetkisebbségi Kongresszusok a két világháború között *Regio* 1996. 3. sz. 141–168.
- Eiler Ferenc: A két világháború közti nemzetközi kisebbségvédelem rendszere. *Pro Minoritate* 1997. 3–4. sz. 64–91.
- Fedinec Csilla: Kárpátaljai autonómia-koncepciók 1918–1944 között. *Kisebbségkutatás* 2001. 3. sz. 450–469.
- Györi Szabó Róbert: *Kisebbség, autonómia, regionalizmus*. Osiris, Budapest, 2006.
- Mikó Imre: A székely közületi kulturális önkormányzat. *Magyar Kisebbség* 1934. 13. sz. 365–378.; 15–16. sz. 441–464.
- Salat Levente: *Etropolitika – a konfliktusból a méltanyossáig*. Mentor, Marosvásárhely, 2001.
- Szarka László: Autonómia-elképzelések a kisebbségi magyar pártok két világháború közti politikájában. In: Valuch Tibor (szerk.): *Hatalom és társadalom a XX. századi magyar történelemben*. 1956-os Intézet–Osiris, Budapest, 1995. 250–254.

Részlet Anton Straka csehszlovák diplomata emlékeztetőjéből a komáromi magyar-szlovák szakértői tárgyalásokról

„*Pataky*: A csehszlovákiai népszámlálási módszerek ellen sok volt a panasz. A számlálást tömegesen végezték. A zsidókat külön számolták. A számlálóbiztosok számára kiadott utasítások nem voltak egységesek. [...]

Rappant: A magyar statisztika meglepő ugrásokat tartalmaz.

Teleki: A csehszlovák ugyancsak.

Rappant: Közben azonban lejátszódtott egy államfordulat.

Teleki: Az 1880. évi után pedig jött az ipari forradalom időszaka, és így a mai állapotokat nem hasonlíthatjuk össze az iparosítás előtti állapottal.

Straka: Kassa soha nem volt iparváros. Gazdasági szempontból Miskolc és Sátoraljaújhely hátterbe szorította. Kassa a magyar hivatalok és iskolák jellegzetes városa volt.

Hantos: Nem feledkezhetünk meg a kivándorlásról. Az iparosítás érdekében állt a szlovákságnak.

Teleki: Az iparosítás főleg a klimatikus feltételekhez igazodott.

Rappant: Maga az iparosítás helyénvaló lett volna. Abban volt a hiba, hogy ez politikai akció volt, és ugyancsak a magyarosítást szolgálta. Amennyiben ezekenél az iparvállalatoknál szlovákokat alkalmaztak volna, a városok elszlovákosodtak volna. [...]

Florek: Ami Kassát illeti, itt az ugrás túlságosan is szembeötlő volt. Kassa sokkal gyorsabban magyarosodott, mint iparosodott. Ennek az anyanyelv meghatározásának módja a népszámlálásnál, valamint a magyar iskolatörvény volt az oka.

Teleki: Több nemzetközi konferencián is elismerték, hogy az anyanyelv fogalmának magyar meghatározása a népszámláláskor viszonylagosan a legjobb és a leggyakorlatiasabb volt.

Pataky: A csehszlovák statisztika ellen is sok volt a panasz.

Rappant: Nálunk ez csak kisegítő álláspont volt.

SZARKA LÁSZLÓ

A magyar revíziós politika eredményei és dilemmái

A Magyarországgal 1920. június 4-én megkötött **trianoni békeszerződés** kérdésköre különböző változatokban – a nagyhatalmak igazságtalan békediktátumának, a szomszédok mértéktelen területszerző nacionalizmusának bírálataként, a kérdéskörrel való józan szembesülés elhárításaként vagy éppen a „Mindent vissza!” nacionalista demagógiájának a formájában – folyamatosan jelen volt a 20. századi magyar közgondolkodásban. A két világháború közötti Magyarországon a békeszerződéssel szentesített határok valamilyen mértékű revízióját minden számottevő politikai és közéleti tényező megkerülhetetlennek és szükségesnek tartotta.

A legtöbben, egészen különböző pártállásúak is – mint például Apponyi Albert, Horthy Miklós, Gömbös Gyula vagy éppen Szálasi Ferenc – azt a nézetet vallották, hogy a teljes, azaz **az integrális revízió** tekinthető optimális végső célnak. Érvként leggyakrabban a Magyar Királyság földrajzi egységére, vagy a soknemzetiségű történeti állam újra-fogalmazott és aktualizált **Szent István-i** tradícióira hivatkoztak. Akadtak olyanok is,

különösen az ellenzéki és baloldali körökben, akik – az új közép-európai **nemzetállami realitásokat** részben elfogadva – csupán a magyar többségű területek visszacsatolásával járó **etnikai revíziót** szorgalmazták. Megint mások, mint például a korszak két kiemelkedő magyar miniszterelnöke, Teleki Pál és Bethlen István – a külpolitikai realitások figyelembevételével, a nemzetközi támogatottság biztosításával és az ország függetlenségének fenntarthatóságával együtt – **a revíziós célok fokozatos megvalósítását** tekintették ideális célnak.

A magyar szellemi közéletben a kor meghatározó írói közül Szabó Dezső időről időre változó álláspontot képviselt. A népi írók közül Németh László alapvetően **a dunai népek idealizált együttműködésében, a kisebbségi jogok fokozatos kiterjesztésében, a határok spiritualizálásában** látta a tartós megoldás lehetőségét. Hasonló álláspontot alakított ki az emigránsok közt Jászi Oszkár is, aki a felelős magyar kormányzati tényezőkhöz hasonlóan látta és mélyen átélte a határmódosításokat szorgalmazó politika háborús kockázatait.



Ciano és Ribbentrop aláírja a II. bécsi döntést

A magyar külpolitika revíziós céljait, esélyeit azonban végső soron nem a magyarországi belpolitikai vagy közéleti viták határozták meg, hanem a két világháború közötti korszak európai nemzetközi erőviszonyai. A nagyhatalmi konstellációt Hitler 1933. évi hatalomra kerülését követően a **versailles-i status quo** fennmaradásában, illetve felszámolásában érdekelt államok közötti ellentétek kiéleződése alakította. Ebben az európai helyzetben a budapesti külpolitika igyekezett a maga revíziós céljainak **minden nagyhatalom támogatását** megszerezni, s lehetőség szerint **háborús konfliktus nélküli, diplomáciai megoldásokat** találni, de ez a törekvése csupán Csehszlovákia magyar többségű területeire vonatkozóan bizonyult 1938 őszén egyértelműen sikeresnek.

A magyar revíziós törekvések eredményességét – Nagy-Britannia és Franciaország tudatos visszavonulását követően – kizárólag Németország és Olaszország tudta szavatolni. Az 1938. március 13-i Anschluss során az egykori nyugat-magyarországi területek, majd az ugyancsak a Harmadik Birodalomhoz kerülő Dévény és Pozsonyigetfalu előtt Berlin részéről fel sem merült a magyar érdekek figyelembe vétele. Csehszlovákia felszámolása során azonban Hitler az **1938. augusztusi kielii tárgyalásokon** egész Szlovákiát kínálta fel a Csehszlovákia elleni támadásban kért magyar kezdeményező szerepért cserében. Horthy Miklós kormányzó – Kánya Kálmán magyar külügyminiszter és a magyar vezérkari főnök tanácsára – ezt az ajánlatot elutasította. Hitler ezt követően fokozta a nyomást Csehszlovákiára. Ebben a helyzetben Anglia és Franciaország is Csehszlovákia nemzetiségi területeinek leválasztásában látta a megoldást az 1938 májusa óta tartó válság megoldására, amit végül az 1938. szeptember 29-i **müncheni szerződésben** a négy európai nagyhatalom Csehszlovákia részvétele nélkül rögzített.

Magyarország a korábbi integrális revíziós elképzelések helyett – Szlovákia és átmenetileg Kárpátalja vonatkozásában is – kénytelen volt megelégedni az etnikai revízió alapelveivel és a müncheni szerződés kiegészítő jegyzőkönyvében szorgalmazott kétoldalú megállapodás lehetőségével. Csehszlovákia a müncheni szerződés alapján elvesztette a szudétanémet területeit, a varsói ultimátum nyomán a lengyel többségű sziléziai és árvai településeket. 1938. október 6-án Zsolnán kikiáltották **Szlovákia autonómiáját**, pár nappal később pedig Bródy András vezetésével Huszton megalakult **az autonóm kárpátaljai kormány**, amelyet a prágai kormány két nappal később hivatalosan is elismert.

Magyarország az 1910. évi népszámlálási adatokat kiindulópontnak tekintve, a müncheni szerződésre hivatkozva igyekezett Csehszlovákiával minél előbb kétoldalú megállapodásra jutni. Ennek érdekében a Teleki Pál és Kánya Kálmán vezette magyar küldöttség 1938. október 9–13. között Komáromban tárgyalásokat folytatott a Jozef Tiso vezette cseh-szlovák kormányküldöttséggel. Az etnikai revízióval kapcsolatosan a magyarországi és csehszlovákiai népszámlálási adatok értelmezésében, s főként a vitatott terület négy nagyobb városa – Pozsony, Nyitra, Kassa, Ungvár – ügyében kialakult ellentétek miatt a tárgyalások eredménytelennek bizonyultak. Ezt követően az olasz diplomácia Mussolini és Ciano vezetésével inkább a magyar érdekeket és érveket karolta fel, a Harmadik Birodalom részéről Hitler és Ribbentrop viszont inkább a csehszlovák argumentációt támogatta. Az 1938. november 2-án a német–olasz döntőbíráskodás formájában megszületett első bécsi döntés az 1910. évi népszámlálási adatokat tekintette kiindulópontnak, s a négy város közül Kassát és Ungvárt Magyarországnak ítélte.

A szlovenszkói és ruszinszkói magyar politikusok a csehszlovák válság hónapjaiban igyekeztek nyugodt háttérrel biztosítani a kétoldalú és a nemzetközi tárgyalásokhoz. Memorandumot készítettek és szóban is tájékoztatást adtak lord Runciman brit közvetítő részére, kapcsolatban álltak Varsóval és Rómával, de nem kaptak meghívást a komáromi tárgyalásokra, sem a bécsi döntőbíráskodásra. Esterházy János vezetésével október 3-án létrehozták a **Szlovenszkói Magyar Nemzeti Tanácsot**, majd létrejött a **Kárpátaljai Magyar Nemzeti Tanács** is. Ez a két testület már szakított a korábbi autonómia-politikával, és nyilatkozataiban a határok megváltoztatását követelte. Mindenesetre a kisebbségi magyar álláspont a **komáromi és a bécsi tárgyalások** során nem volt perdöntő.

A bécsi döntéssel Magyarországnak ítélt területek elfoglalására még 1938 novemberének első felében sor került. A húsz évig tartó csehszlovák korszak végét, a „visszatérést” a felvidéki magyarok nagy többsége eufórikus örömmel fogadta, s abban a történelmi igazságtételt látta. A **német–olasz döntőbíráóság** határozatait a két érintett állam több bilaterális szerződésben konkretizálta. Megállapodások születtek az új határok véglegesítéséről, egyes települések kicseréléséről, a visszacsatolt magyar többségű területeken élt csehszlovák telepekről és vagyonokról, a nemzetiségi kérdéssről, a kereskedelmi, postai és vasúti forgalomról stb. Az **első bécsi döntést** – bár kialakításában a brit és francia

KRONOLÓGIA

1938. augusztus–szeptember

Lord Runcimann vezetésével brit közvetítő misszió tárgyalt Prágában a csehszlovákiai szudétanémetek, magyarok követeléseinek és a csehszlovák–német konfliktus rendezésének lehetőségéről.

1938. szeptember 29–30. Münchenben Németország, Nagy-Britannia, Franciaország és Olaszország állam- és kormányfői, külügyminiszterei megállapodtak a csehszlovákiai német többségű területek Németországhoz csatolásáról. A müncheni szerződés kiegészítő jegyzőkönyve a csehszlovákiai lengyel és magyar kisebbség ügyének rendezése érdekében az érintett államokat kétoldalú tárgyalásokra szólította fel.

1938. október 1–2. Lengyelország ultimátumban követelte a lengyel többségű sziléziai és árvai lengyel települések átadását, amit a prágai kormány teljesített.

1938. október 6–10. A Hlinka-féle Szlovák Néppárt Zsolnán kikiáltotta Szlovákia autonómiáját, amelyet a prágai kormány a Huszton megalakult autonóm Kárpátaljával együtt elfogadott. Létrejött a Második Cseh-Szlovák Köztársaság.

1938. október 9–13. Komáromban Cseh-Szlovákia és Magyarország kormánydelegációi eredménytelen tárgyalásokat folytattak a müncheni szerződés elveinek érvényesítéséről a dél-szlovákiai magyar többségű területek átadásáról.

1938. november 2. A bécsi Belvedere palotában Németország és Olaszország külügyminiszterei a cseh-szlovák és magyar kormány képviselőinek jelenlétében döntést hoztak a két ország közötti államhatár etnikai alapú módosításáról. Magyarországhoz kerültek mindazok a települések, amelyek lakossága az 1910. évi népszámlálás szerint magyar többségű volt.

1939. február 24. Magyarország csatlakozott az Antikomintern-paktumhoz. Az Szovjetunió válaszlépésként bejelentette, csak harmadik ország közvetítésével kívánja fenntartani a kapcsolatokat Magyarországgal.

Pataky: A csehek közül is többen elismerték a népszámlálási gyakorlat hiányosságait.

Židovský: Bírálta a magyar népszámlálást Kárpátalján.

Teleki: Itt elismerem az eltéréseket.

Židovský: Különösképpen Munkács környékére mutatott rá. Beregszász valóban magyar vidéken fekszik, itt azonban a közlekedési és gazdasági egyensúly nagyon fontos elvéről van szó.

Teleki: 1910-ben ott 96 százalék magyar élt.

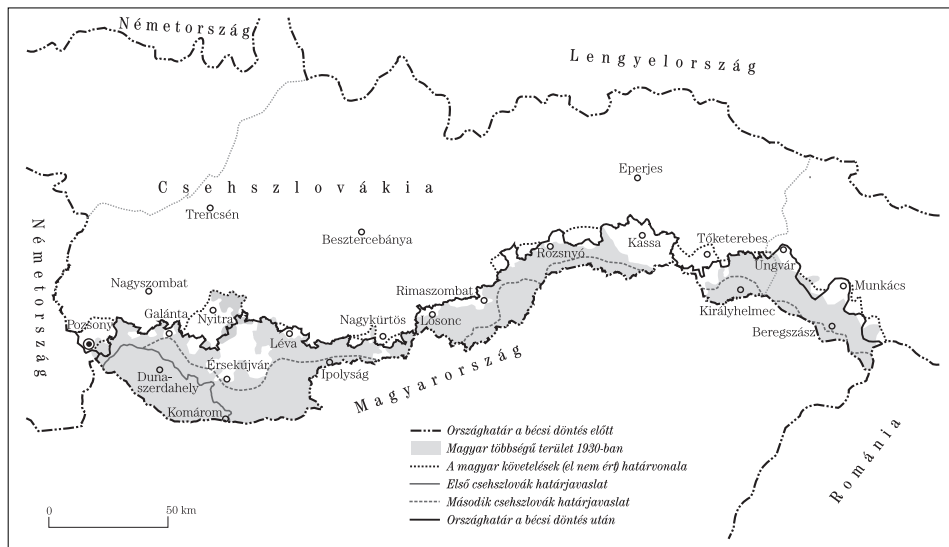
Židovský: Sok magyar elköltözött. A járásban tiszta orosz községek is vannak. Tiszajárlaknak nincs magyar többsége. A Kárpátalján nagy szerepe van a felekezeti kérdésnek. A görög-katolikus elem határozottan orosz származású, és ez az orosz elem nagyon gyorsan terjedt.

Straka: Egyáltalán nem feledkezhetünk meg róla, hogy a népszaporulat a szlovákoknál, de főleg a ruszinoknál aránytalanul magasabb, mint a magyaroknál, és ennek a statisztikában is kell tünnie.

Teleki: Együttesen áttekintettük az egész határvonalat, és most pedig külön-külön folytatjuk a megbeszéléseinket. Jó lenne, ha a csehszlovák küldöttség is keresné a megegyezés bázisát. Mi várjuk a csehszlovák javaslatot. Tény, hogy Pozsony és Nyitra kérdését tudományos szempontból nem lehet megoldani, azonban egyéb vitás pontok is akadnak. Keresnünk kell azonban a megoldás lehetőségét, hogy a felizgult tömegek megnyugodjanak.”

Cseh Külügyminisztérium Levéltára, Prága AMZV – Praha – Právní sekce – VI/4 – 1938.)

Teleki Pál: „A németekkel kell mennünk, mert másképp nem lehetséges, de csak egy bizonyos pontig. Ez a pont, ez a határvonal a háborúban való részvétel. [...] A revízióba bele fogunk pusztulni, ez fog minket a háborúba belesodorni. Visszakaptuk a Felvidéket, jó, vissza Ruszinszkrét is, ezeket meg tudjuk még emésztetni, átvenni, berendezni. Most Erdélyen a sor, rettegek, mi lesz akkor. Ha Erdély visszajő, ezzel



Első bécsi döntés (Felvidék, Kárpátalja, 1938)

diplomácia nem kívánt részt venni – London és Párizs még megfelelő megoldásnak tartotta és fenntartásokkal ugyan, de támogatta.

A csehszlovák kérdés, s vele együtt a magyar revízió nyugati megítélése azt követően változott meg radikálisan, hogy Hitler 1939. március 14-én megszállta és Cseh-Morva Protektorátus néven – a **Harmadik Birodalom érdekszférájához** csatolta a cseh többségű területeket, Szlovákiát pedig önállósága kikiáltására kényszerítette. Csehszlovákia felszámolásakor Berlin hozzájárult ahhoz, hogy Magyarország a csehországi német akcióval egy időben katonai akcióval elfoglalja az Augustin Volosin által vezetett **autonóm Kárpátalja** (ekkori hivatalos nevén Podkarpatszka Rusz) területét. A Volosin-kormány által felállított Szics-gárdák ellenállását leverve a magyar hadsereg a lengyel határig terjedően elfoglalta

a tartományt. A budapesti kormány Szlovákia és Kárpátalja közötti tartományi határok tisztázatlanságára hivatkozva pár napos fegyveres konfliktus keretében további hatvanöt határ menti kelet-szlovákiai települést is elfoglalt.

A magyar közigazgatás igyekezett bekapcsolni a visszatért területeket a magyar állam gazdasági, kulturális vérkeringésébe. A számos eredmény mellett hamarosan kiütköztek a regionális érdekkülönbségek. A **„visszatért” felvidéki magyarság** a maga kisebbségi közösségi tapasztalataival, a csehszlovák demokráciában szerzett ismereteivel sok esetben idegennek érezte magát az anyaországban és nem érezte az anyaországi hivatalok egyöntetű támogatását. Ez különösen igaz volt a sérelmes **csehszlovák földreform magyar revíziójában**, az anyaországi szemléletet érvényesítő közigazgatási politikai döntésekben.

Az autonómiáját, majd önállóságát elnyerő Szlovákia részéről a Magyarországhoz került tótmezei-surányi, nógrádi, gömöri szlovák nyelvterületek, valamint Kassa elvesztése engesztelhetetlen ellenérzéseket váltott ki a bécsi döntéssel szemben. A szlovák törvényhozás a nemzetiségi kérdés kezelésében törvényerőre emelte a **reciprocitás elvét**, ami súlyos jogsérelmekhez vezetett a Szlovákiában maradt Esterházy János által vezetett Magyar Párt működésének akadályoztatásában, a magyar kulturális, gazdasági érdekek visszaszorításában.

A Romániával, illetve Erdéllyel kapcsolatos magyar revízió igények alakulását, érvényesítését alapvetően három tényező befolyásolta: a Román Királyság nemzetközi helyzete, különös tekintettel az 1939. augusztus 23-i **Molotov-Ribbentrop paktum** következményei, a trianoni békeszerződéssel Romániához került területek etnikai térszerkezete, s végső



A határjelző tábla eltávolítása Komáromnál

soron pedig a két ország helyértékének változásai **Hitler világháborús terveiben**, előkészületeiben. Ráadásul a Teleki-kormány igyekezett minden revíziós lépésénél biztosítani a nyugati nagyhatalmak legalább hallgatóságos egyetértését is, amire az erdélyi revíziós céloknál sem a brit, sem pedig a francia kormány részéről nem számíthatott.

Magyarország számára a német-szovjet paktum Erdély vonatkozásában több tekintetben is előnyösnek bizo-

nyult. Miután Lengyelország német és szovjet lerohanása után Magyarország a Szovjetunióval is közvetlen szomszédságba került, a két nagyhatalom Romániával szemben egyaránt támogatta a magyar kormány erdélyi igényeit. A Szovjetunió – a szovjet–magyar diplomáciai közeledés világháború előtti rövid időszakában – többször kijelentette, hogy nem ellenzi a magyar kormány erdélyi revíziós törekvéseit. Nagy-Britannia és az Egyesült Államok alapvetően a két ország megállapodásán alapuló, korlátozott határváltoztatást tudták volna egyértelműen támogatni. A Szovjetunió elleni háborúra készülő Németországnak szintén a két fél kölcsönös megállapodása, és a magyar–román konfliktus mielőbbi lezárása felelt volna meg.

A magyar kormány azt követően került lépéskényszerbe, hogy a Szovjetunió 1940. június 28-án indított négynapos katonai akciójával elfoglalta **Besszarábiát és Észak-Bukovinát**, s ezzel a versailles-i békerendszer Romániával kapcsolatos területi rendelkezé-



Horthy Miklós átvonul a komáromi hídon

sei először változtak meg. Budapest igyekezett erőteljes nyomásgyakorlásra felhasználni a besszarábiai precedenst, miközben a szovjetekkel való együttműködés legkisebb látszatát is kerülte. A Románia elleni önálló magyar fegyveres fellépés kockázatát mérlegelő magyar kormány szempontjából végül ismét Németország és Olaszország egyeztetett fellépése bizonyult meghatározónak.

Berlini nyomásra a két érintett ország delegációi a Duna-parti **Turnu Severinben** próbáltak megegyezésre jutni augusztus közepén. A magyar részről felkínált revíziós alternatívák azonban a román kormány számára elfogadhatatlan tárgyalási pozíciót jelentettek, s ezért a két fél a német-olasz döntőbíráskodás Csehszlovákia esetében már kipróbált intézményéhez folyamadt.

Az 1940. augusztus 30-ai **második bécsi döntés** révén – az észak-erdélyi úgynevezett „**etnikai korridor**” változatot fogadták el, amivel biztosították a Partium, Észak-Erdély és Székelyföld magyar többségű, illetve magyar jellegű területeknek Magyarországhoz kapcsolását. A történeti Erdély megosztása mind a magyar, mind pedig a román, de különösen az erdélyi magyar közvéleményben komoly aggodalmakat és ellenérzéseket váltott ki. A magyarországi közhangulatot alapvetően az erdélyi magyar többségű városok és Székelyföld visszatérése felett érzett öröm jellemezte és a bécsi határkijelölés nyomán támadt új konfliktu-



Bevonulás Fülekre

1939. március 14–15. A pozsonyi szlovák tartományi gyűlés kikiáltotta az önálló Szlovák Köztársaságot. Magyarország katonai akciót keretében elfoglalta az autonóm Kárpátalja területét, majd határkiigazítás címen párnapos katonai akciót indított Szlovákia ellen.

1939. szeptember 24. A Molotov–Ribbentrop egyezmény aláírását követően Magyarország újra felvette a diplomáciai kapcsolatot a Szovjetunióval.

1940. június 28. A Szovjetunió hadserege megkezdte Besszarábia katonai elfoglalását.

1940. augusztus 16–26. Turnu-Severinben a magyar és a román kormánydelegációk eredménytelen tárgyalásokat folytattak Erdély felosztásáról.

1940. augusztus 30. Németország és Olaszország a második bécsi döntés keretében Magyarországnak ítélte Észak-Erdély és Székelyföld területét.

1940. szeptember 5–13. A magyar hadsereg elfoglalta a második bécsi döntésben Magyarországnak ítélt erdélyi területeket. A katonai akció során több súlyos konfliktusra került sor. A bevonuló honvédséget ért támadások miatt szeptember 9-én a szilágysági Ördögkúton körülbelül 80, a szeptember 13–14-ére virradó éjszaka pedig Ipp községben 154 román áldozata volt a magyar katonai hatóságok megtorló akcióinak.

1940. szeptember 14. Bukarestben Antonescu marsall államvezetőként megalakította a román nemzeti-legionárius kormányt, s ezzel totalitárius kormányzati rendszert vezetett be Romániában. Előzőleg szeptember 6-án a második bécsi döntés nyomán támadt kormányellenes megmozdulások miatt lemondott trónjáról II. Károly király és távozott az országból.

1940. november 20. Magyarország csatlakozott az 1940. szeptember 26-án elfogadott német–olasz–japán háromhatalmi egyezményhez.

1940. november 26. A Magyarországhoz visszakerült észak-erdélyi területeken a bevonulástól érvényben lévő katonai közigazgatást polgári kormányzat váltja fel.

örökre elköteleztük magunkat a németeknek, akik majd azután követelik az árát. És ez az ér a velük együtt való háborúzás lesz, az ország maga lesz az ára a revízióknak.”

Barcza György: *Diplomataéveim, 1911–1945*. A jegyzeteket és az utószót írta Bán D. András. A bibliográfiai utószót írta John Lukács. Összeállította Antal László. Európa–História, Budapest, 1994. 445–446.

Részlet Esterházy Jánosnak, a csehszlovákiai Egyesült Magyar Párt elnökének 1938. október 7-én a pozsonyi rádióban felolvasott beszédéből

„Örömmel és büszkén gondolunk az elmúlt húsz év nehéz küzdelmeire, amelyek meghozták a szabadulás pillanatát. De ebben a pillanatban a legmélyebb hála érzetével fordulunk ahhoz a négy nagyhatalomhoz, amely jogos kívánságainkat magáévá tette és felszabadulásunkhoz hathatósan hozzásegített. Tudom és érzem, hogy rövid pár napon belül a magyarság egyesül. S éppen ezért a mai Szlovákiában élő magyarsághoz azt az üzenetet küldöm: A felszabadulás órája küszöbön áll. Ha talán ezek a percek hosszabbnak tűnnének fel, mint máskor a hónapok, mégis megkívánom, hogy ezekben az utolsó napokban is ne feledkezzünk meg arról, hogy fegyverkezten kell viselkednünk. A magyar királyi kormány felelőssége tudatában a legrovidebb időn belül letárgyalja a müncheni egyezmény alapján az átvétel módjait. Viselkedjete tehát öntudatosan, önrzetesen, ne veszítsétek el idegeiteket. A mostani átalakulást nem lehet úgy megcsinálni, hogy minden magyar Magyarországhoz, minden szlovák Szlovákiához tartozék. Mindkét állam rendelkezni fog bizonyos kisebbséggel. Az a fontos, hogy a magyar és szlovák ne egymás ellen, hanem egymás mellett, mint testvér, haladjon az önállóság felé.

Szeretném leszögezni az összes itt élő magyarság nevében, hogy amikor az új határokat fogják megvonni – Magyarországtól és



Horthy Kassán

sok veszélyérzete egy időre háttérbe szorult. Ezzel szemben a román közvéleményt az ország területi szuverenitásának rövid időn belüli második megsértése, a román nemzeti fejlődés szempontjából fontos erdélyi területek és a hozzávetőleg 1,1 millió román nemzetiségű személy Magyarországhoz való kerülése az egész román társadalmat elkeserítette. Mindez utcai zavargásokhoz, majd pedig a király lemondásához és a román kormányzati rendszer megváltozásához, az Antonescu-féle totalitárius hatalomgyakorlás gyors kiépüléséhez vezetett.

A két kormány katonai küldöttségeinek borsi és debreceni megállapodásai alapján, a második bécsi döntéssel kijelölt területeket a magyar hadsereg 1940. szeptember 5–15. között foglalta el. Az erdélyi magyar társadalom a kisebbségi évtizedek alatt elszenvedett megaláztatások, nemzeti sérelmek, üldöztetések után érthetően hatalmas örömmel fogadta a bevonuló magyar katonai alakulatokat. Az „Erdély visszatérését” ünneplő események a résztvevők számára egész életre szóló eseménnyé váltak, az észak-erdélyi, székelyföldi magyarság számára pedig magyar identitásuk megerősítését jelentették. A bevonulás napjaiban, illetve az észak-erdélyi magyar katonai közigazgatás hónapjaiban ezzel együtt számos helyi konfliktusra került sor. Ezek közül a magyar honvédséget ért támadások megtorlására elrendelt válaszlépések közül Szilágy megyében szeptember 9-én **Ördöggút**, illetve szeptember 13–14-én **Ipp és Márkaszép községben** végrehajtott statáriális intézkedések, razziaik voltak a legsúlyosabbak. A két községben együttesen 243 személy esett áldozatul a magyar hadsereg brutális megtorlásainak.

1940 szeptemberében, októberében a két fél igyekezett az úgynevezett likvidációs tárgyalások keretében kölcsönösen előnyös

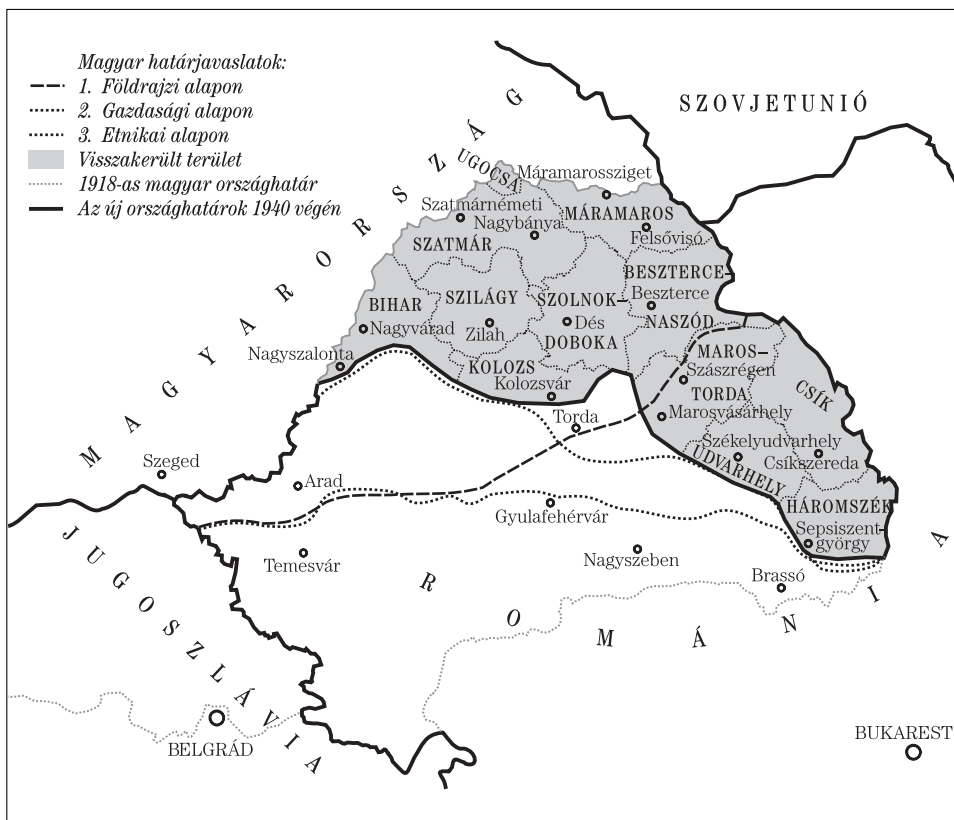
megoldásokat találni a kettéosztott Erdély magyar és román népessége számára. Ez azonban a tömeges észak-erdélyi román, illetve dél-erdélyi magyar menekültlámák, kiutasítások, vagyonelkobzások légkörében eleve lehetetlennek bizonyult. **Az Antonescu-féle rendszer** a maga totalitárius módszereivel kezdettől fogva ellemezte a Magyarországgal való megegyezést,

így akarva egyértelművé tenni, hogy a második bécsi döntést a maga részéről nem tekinti érvényesnek. A román kormány ilyen értelmű állásfoglalását 1941. március 15-én adta közre.

A magyar kormány igyekezett minél gyorsabban konszolidálni az észak-erdélyi és székelyföldi viszonyokat. A polgári közigazgatás bevezetését követően megpróbálta az erdélyi magyarság legsúlyosabb kisebbségi sérelmeit jóvátenni. Az oktatásban és a kulturális életben, továbbá a közlekedésben, településfejlesztésben, a mezőgazdaságban több jelentős beruházásra került sor, gyorsan megszerveződött a magyar köz- és szakigazgatás rendszere.

A magyar kormány a két bécsi döntés után egyre inkább elkötelezte magát a hitleri Németország oldalán. Már 1939 februárjában csatlakozott az egyértelműen szovjetellenes antikomintern paktumhoz, másfél évvel később pedig a háromhatalmi egyezményhez is. Horthy kormányzó és a Teleki-kormány nem tudta és nem akarta vállalni a szovjetekkel való együttműködést, amely – néhány ígéretes diplomáciai kezdeményezés ellenére – valószínűleg az ország gyors német megszállásához vezetett volna.

Lengyelország lerohanása után a német-olasz együttműködés egyetlen – igaz meglehetősen erőtlén – alternatívájaként **a magyar-jugoszláv együttműködés** maradt fenn. Teleki Pál miniszterelnök tudatosan szorgalmazta a két ország közötti úgynevezett örökbarátsági szerződés megkötését, mert abban a háborús semlegesség megőrzése mellett a nyugati hatalmakkal fenntartani kívánt bizalmi kapcsolatok garanciáját is látta. Az 1940. december 12-én Belgrádban aláírt **magyar–jugoszláv örökbarátsági szerződés** csupán utalt a két ország lezártan politikai – területi és kisebbségi – vitáira, azok közös megoldását későbbre kívánták halasztani.



Második bécsi döntés, 1940

A balkáni térség, s azon belül a nyugat iránt elkötelezett Jugoszlávia – a németek és olaszok egyre agresszívabb kelet-közép- és délkelet-európai terjeszkedésével szemben – fontos stratégiai területnek számított. 1941. március 27-én, egy nappal Jugoszláviának a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozását követően, az ország külpolitikai orientációjának megváltoztatása miatt kiéleződött belpolitikai küzdelmek a németbarát Pál régens uralmának megdöntéséhez, II. Péter király hatalomra kerüléséhez, azaz az angolbarát erők megerősödéséhez vezettek. Hitler azonnal reagált és még aznap elrendelte a Jugoszlávia elleni támadás előkészítését.

Ebben a helyzetben a Magyarország a revíziós politika kezdettől fogva jelenlévő súlyos dilemmájával szembesült. Amennyiben csatlakozik Németország agresszív katonai terveihez, végleg elveszíti a nyugati nagyhatalmak jóindulatú támogatását. Vele együtt a visszaszerzett területek hosszú távú megőrzésének, a revíziós eredmények konszolidálásának, tartós nemzetközi elfogadtatásának a lehetőségét. A felkínált német támogatás elutasításával viszont kockáztatták volna az egész korszak alapvető revíziós céljainak, legalább a magyar többségű területeknek a visszaszerzését, s ezzel az ott élő magyarok méltánytalan kisebbségi helyzetének megváltoztatását. Ezt a dilemmát Jugoszlávia esetében különösen nehezzé, Teleki Pál magyar

miniszterelnök számára pedig tragikusan feloldhatatlanná tette az örökbarátsági szerződés. Horthy Miklós már március 28-án arról biztosította Hitlert, hogy a „német–magyar sorközösség tudatában”, a Jugoszláviával változatlanul fennálló területi igények teljesítése érdekében kilátásba helyezte a német és magyar katonai együttműködést.

Teleki megpróbálta a Jugoszlávia elleni magyar katonai részvételt olyan feltételekhez kötni, amelyek mentesíthették volna az örökbarátsági szerződésben vállalt kötelezettségei alól a magyar kormányt. A német támadáshoz való csatlakozás azonban végleg véget vetett



Bevonulási ünnepség

1940. december 12. Magyarország és Jugoszlávia képviselői aláírták az úgynevezett örökbarátsági szerződést, amely azonban sem a kisebbségi, sem pedig a területi kérdésben nem rögzített semmilyen megállapodást.

1941. március 26. Jugoszlávia nevében Dragiša Cvetković miniszterelnök és Cincar-Marković külügyminiszter csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez.

1941. március 27. A jugoszláv hadsereg angolbarát tábornokai megdöntötték Pál régensherceg németbarát uralmát. Az ország élére II. Péter került. Hitler még aznap elrendelte az ország megtámadását.

1941. április 2. Magyarország hozzájárulásával német alakulatok vonultak át a területén a Jugoszlávia elleni hadjárat keretében.

1941. április 3. Teleki Pál miniszterelnök halálának napja.

1941. április 11–14. A magyar katonai alakulatok átlépték a magyar–jugoszláv határt.

1941. április 24. Németország és Olaszország Bécsben megállapodott Jugoszlávia területének felosztásáról. Létrejött az önálló Horvátország. Németország szállta meg Szerbiát, a szlovén területek nagyobbik részét és a Bánságot. Olaszország kapta az isztriai és dalmát tengerpartot, Montenegrót, valamint a dél-szlovén területeket. Bulgáriához csatolták a jugoszláviai macedón területeket. Magyarország megkapta a bácskai, szerémségi, baranyai és muraközi részeket.

1941. június 22. Németország megtámadta a Szovjetuniót, Magyarország másnap megszakította diplomáciai kapcsolatokat Moszkvával. A június 26-i kassai bombatámadást követő hadüzenet alapján a magyar hadsereg július 1-jén támadást indított a Szovjetunió ellen.

1941. szeptember 15. A román kormány nyilatkozatban jelentette be, hogy a magyar kormány magatartása miatt a második bécsi döntést nem tekinti érvényesnek.

Szlovákia között, mi, magyarok, a szlovákoknak azt kívánjuk, ériék el öntudatos harcuk diadalát és nemzetük felszabadulását. Ha országghatár is lesz közöttünk, mégis szeretettel fogjuk kísérni szlovák testvéreink sorsát és velük együtt óhajtunk működni.”

Esterházy beszédének szövegét Imrédy Béla miniszterelnök ismertette a magyar kormány 1938. évi október hó 7-i ülésén, Magyar Országos Levéltár, Minisztertanács-i jegyzőkönyvek, 1938, K-26.



Székelyföld felszabadulását ünneplő plakát



Revíziós képeslap – a trianoni határok kidőlnek



Bevonulási ünnepség Kolozsváron

a magyar revíziós politika két alapeszméjének. A **Jugoszlávia elleni magyar támadást** a nyugati hatalmak egyike sem fogadta el, jelezve, hogy ellenzik, ha Magyarország háborús eszközökhez folyamodik területi céljai megvalósítása érdekében. Miután április 2-án a magyar kormány hozzájárulása alapján német alakulatok vonultak át az országon a Jugoszlávia elleni hadjárat keretében, az is nyilvánvalóvá vált, hogy Magyarország függő viszonyba került Németországgal. Teleki Pál ennek az új helyzetnek a belátható következményeivel szembesülve választotta 1941. április 3-án éjjel az önkéntes halált, s írta le a kormányzóhoz címzett búcsúlevelében: „A gazemberek oldalára álltunk – mert a mondva csinált atrocitásokból egy szó sem igaz! Sem a magyarok, de még a németek ellen sem! Hullarablók leszünk! A legpocsékabb nemzet.”

A Bárdossy-kormány 1941. április 11-én, a Független Horvát Állam kikiáltását követően határozta el magát a Jugoszlávia elleni katonai hadművelet beindítására. A magyar katonai alakulatok átlépve a magyar-jugoszláv határt három napon belül elfoglalták a **bácskai, dél-baranyai, muraközi területeket**. A délvidéki magyarok szintén felszabadulásként, a súlyos elnyomásként megélt kisebbségi korszak lezárásaként élték meg a területek visszacsatolását. Ugyanakkor az erdélyiekhez hasonlóan nem tartották jó megoldásnak a **Bánát** kihagyását. A bánáti részt ugyanis a német hadsereg szállta meg, a **Muraköz** egy részét pedig kétoldalú megállapodás alapján Horvátország kapta. A trianoni békeszerződéssel Jugoszláviához került területek alig 55%-a – 11 475 km² és egymillió harmincezer lakos (39% magyar nemzetiiségű) – került vissza Magyarországhoz.

Az április 17-i jugoszláv kapitulációig a magyar hadsereg a katonai akció során számottevő szerb fegyveres ellenállásba nem ütközött. Ezzel együtt folyamatosan nőtt a **szerb civil áldozatok** száma, ami az elfoglalt

területeken megszaporodott feljelentésekre volt visszavezethető. Hamisnak bizonyult adatok, rossz helyzetfelismerés miatt egyre gyakrabban súlyos **helyi incidensek** alakultak ki.

Ezek közül a legsúlyosabb a Temerinhez tartozó Szöregpusztán történt, ahol a bevonuló magyar alakulatok üdvözlésére kiterelt szerb telepesek közül száznál több – korabeli szerb jelentés szerint 470 – személyt a magyar

alakulatok megölték. A katonai akciók és a megszállt területen április 14-én elrendelt tisztogatási akció során – korabeli magyar adatok szerint – 1 435, háború utáni szerb adatok szerint 3 506 szerb civil esett áldozatul.

Április 18-án egész Bácskára kiterjedő **tisztogató hadművelet** kezdődött. Ennek során több mint tízezer **szerb telepesek dobrolójacot**, zsidót és más megbízhatatlannak minősített személyt internáltak. Ennél is nagyobb számban utasítottak ki szerbeket a németek által megszállt szerbiai, bánáti területekre, illetve Horvátországba.

Az **internáltak, kiutasítottak, elmenekültek** helyére a magyar kormány – a Romániával 1941. május 11-én megkötött egyezmény alapján – 1941 májusában és júniusában az észak-bukovinai Józseffalva, Istenegíts, Hadikfalva, Andrásfalva, Fogadjisten falvak magyar lakosságát – 3 279 bukovinai székely családot, összesen mintegy 13 200 főt – 14 bácskai szerb telepesek településén telepítették le.

A sok ártatlan civil életét követelő, egész évben folytatódó tisztogatások internálások mellett egyre több helyen jelentkeztek a szerb és kommunista ellenállás, illetve a partizánmozgalom jelei. A **szabotázsakciók** 1941 októberében szaporodtak meg. A magyar katonai közigazgatás a magyar kormány 1941. október 28-i utólagos jóváhagyásával – a Werth Henrik helyett vezérkari főnökké kinevezett Szombathelyi Ferenc altábornagy döntése alapján – október 13-ától statáriális bíraskodást vezetett be, mégpedig esősorban a szerb kommunisták diverziós és partizán akcióinak megtorlására.

A Csurog és Zsablya községekben fegyveres konfliktusig fajuló incidensek után 1942. január 4-én a magyar hadsereg Szombathelyi Ferenc parancsára Feketehalmi-Czeydner Ferenc altábornagy vezérlete alatt **átfogó razzsiát** indított a dél-bácskai Sajkás-vidéken. Az egyre kíméletlenebb tisztogatási akciókat – amely a csetnikek, partizánok,



A Magyar Királyi Honvédség Újvidéken, a péterváradai vár előtt

kommunisták és a segítségükkel megvádolt szerbek mellett kezdettől fogva kiterjedt a zsidókra is – január 15-én kiterjesztették Óbecse és Szenttamás körzeteire, majd január 20-án magára Újvidék városára is. A három napig tartó újvidéki razzia során pogromszerű jelenetekre is sor került, melyek során ártatlan zsidó lakosok, gyermekek, asszonyok és idősök estek a brutális magyar katonai tisztogató akció áldozatául. A **bácskai „hideg napok”** összességében több ezer civil áldozatot követeltek. Átmenetileg sikerült ugyan megbénítani a magyar közigazgatás elleni kommunista és partizán-

akciókat, de a vérengzések külföldi visszhangja minden korábbi magyar katonai felépésnél többet ártott Magyarországon nemzetközi megítélésének.

Magyarország területe a négyszeri revíziós gyarapodás nyomán 1941 végén 172,2 ezer km²-re, a lakosság száma pedig 14,7 millióra nőtt. Az ország a visszaszerzett területek román, rutén, szerb, szlovák nemzetiségű népességével a korábbinál jóval inkább soknemzetiségű vált: a magyar anyanyelvűek aránya mindössze 77,5% volt. Mindez az etnikai alapozású revíziós politika szempontjából ugyancsak felemás eredménynek számított.

Tudja-e?

■ A második bécsi döntést, valamint az abban megállapított erdélyi magyar-román határokat a Szovjetunió jó ideig a maga szempontjából is elfogadhatónak tartotta. A háború közepéig Moszkvában azt az álláspontot képviselték, hogy az ellenséges államokkal szemben minden korábbi nemzetközi kötelezettségvállalás érvényét veszítette. Így Erdélyt illetően is érvénytelennek tekintették a második bécsi döntést. A román kormány 1941. szeptember 15-én szintén érvénytelennek nyilvánította a döntőbírói ítéletet. 1941 decemberében Sztálin Anthony Eden brit külügyminisztert arról tájékoztatta, hogy Moszkva a háború után nem kíván lemondani Észak-Bukovináról és Besszarábiáról. Romániát esetleg Észak-Erdély második bécsi döntéssel meghúzott határainak korrekciójával lehetne kárpótolni. Ez a szovjet álláspont az 1944.

augusztusi román fegyverszüneti megállapodásban is megjelent.

■ Az 1942 januárjában Bácskában, a Sajakás-vidéken, Óbecsén, Szenttamáson és Újvidéken végrehajtott magyar fegyveres razzia beindítása időben egybeestek Joachim von Ribbentrop német külügyminiszter budapesti tárgyalásaival, amelyeken Németország a teljes magyar haderő bevetését sürgette a keleti orosz fronton. Horthy és Bárdossy egyaránt a balkáni kommunista és partizánveszélyre hivatkozva, arra kérték a német kormányt, hogy tekintsen el Magyarországon korábbinál nagyobb mértékű katonai részvételétől a keleti fronton. A Délvidéken állomásozó magyar hadsereg vezetését kormányzati körök arra kérték, hogy Ribbentrop látogatásának napjára időzítve bizonyítsák, hogy a bánati és a bácskai kommunista akciókat közösen szervezik és erejük fokozatosan nő.

IRODALOM

- Ablonczy Balázs: *Teleki Pál*. Osiris Könyvkiadó, Budapest, 2005.
- A. Sajtó Enikő: *Székelly telepítés és nemzetiségi politika a Bácskában*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987.
- A. Sajtó Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2004.
- Göncz László: *Felszabadulás vagy megszállás? A Mura mente 1941–1945*. Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, Lendva, 2006.
- L. Balogh Béni: *A magyar–román kapcsolatok 1939–1940-ben és a második bécsi döntés*. Pro Print, Csíkszereda, 2002.
- Romsics Ignác (szerk.): *Trianon és a magyar politikai gondolkodás, 1920–1953*. Osiris Könyvkiadó, Budapest, 1998.
- Rónai András: *Térképezett történelem*. Magvető, Budapest, 1989.
- Sallai Gergely: *Az első bécsi döntés*. Osiris Könyvkiadó, Budapest, 2002.
- Tilkovszky Loránt: *Revízió és nemzetiségi politika Magyarországon (1938–1941)*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967.
- Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001.
- Zeidler Miklós: *A magyar irredenta kultusz a két világ-háború között*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2002.

FORRÁSOK

Jócsik Lajos: A szegény-parasztság, a mezei és ipari munkásság

„Elsősorban az átlagos munkabérek Csehországban sokkal nagyobbak voltak, mint Szlovákiában és Kárpátalján [...] Az alacsonyabb munkabérről kapcsolatban meg kell említeni, hogy ugyanakkor a kiskereskedelmi árak Szlovákiában és Kárpátalján sokkal nagyobbak, mint a történelmi országokban. Csehországban a hús és zsír fogyasztása például 1922 és 1924 években 26,7 kg volt. Szlovákiában ennek a fele, Kárpátalján pedig ennek negyede. A szlovákiai gyáriparosok kimutatása szerint a Felvidéken 1908-ban egy lakos 160 kg kenyeret fogyasztott. 1928–28-ban a fejadag 112 kg volt. De 1933-ban már csak 100 kg. Szlovákia és Kárpátalja népe épp a felét fogyasztotta annak, amit a morvántúli országok boldog népe. [...] 1920-ban Csehországban 1000 lakosra 17,73 elhalálozás esik, Szlovákiában 20,36, Kárpátalján 33,15. [...] A csecsemőhalandóság adatai ezt a képet mutatják: 1000 élve született csecsemő közül az első esztendőben elhalálozott Csehországban 1924-ben 139,9, Szlovákiában 161,3, Kárpátalján pedig 176,1 csecsemő.”

Jócsik Lajos: *Idegen igában. Húsz év cseh uralom alatt.* Athenaeum, Budapest, 1940. 166–167.

Ligeti Ernő: A hanyatlás kora

„A társas élet formaruhája, a szomoking, hosszú éveken keresztül úgyszólván teljesen hiányzott. 1934-ban megtörtént az a szokatlan dolog, hogy az Ember tragédiája díszbemutatója alkalmával az igazgatóság a színházi iroda napi kommunikációiban állandóan felszólította a közönséget, hogy: „kéretnek a hölgyek és urak estélyi ruhában megjelenni”. Ez a kis epizód többet mond el az erdélyi társasélet természetéről, mint akármilyen hosszú lére eresztett értekezés. Budapesten sőt a magyar vidéken sem kell beharangozni, hogy egy ünnepélyes premiéren szalonruhába szokás

BÁRDI NÁNDOR

A kisebbségi magyar társadalmak a két világháború között

Arra keressük a választ, hogy az 1918 után kisebbségbe került magyarságnak hogyan változtak meg demográfiai, társadalomrétegződési és gazdasági viszonyai.

A **Magyarország határain kívül élő kárpát-medencei magyarok száma** 1930 körül 2,6 millió fő volt. Ugyanezen a területeken 1910-ben 3,3 millióan, 1941-ben a terület-összecsapítások után 3,24 millióan vallották magukat magyarnak. A térség valamennyi országában jelentősen megnőtt az államalkotó nemzetiség aránya a kisebbségek rovására. Magyarországon a magyarok aránya 88,4%-ról 92,1%-ra, Csehszlovákián belül a mai Szlovákia területén a cseh-szlovákok aránya 58%-ról 72%-ra, Erdélyben a románoké 54%-ról 58,2%-ra nőtt Magyarország népessége az 1920. évi 7,98 millióról, 1930-ra 700.000 fővel nőtt és 1941-re a trianoni országterülettel számolva 9,32 millióra emelkedett, az egész időszakot tekintve 17%-kal nőtt.

Számbelileg Csehszlovákiában volt a legnagyobb a magyar népesség csökkenése (kb. 30%), arányait tekintve pedig Burgenland-

ban, ahol a magyarság közel egyharmadára csökkent. A két világháború közti magyar kisebbségi **népességfogyás okait** két csoportba sorolhatjuk. Voltak valós folyamatok és voltak olyan népszámlálási technikák, amelyekkel manipulálni lehetett. 1918–1924 között több százezren költöztek át az elcsatolt területekről Magyarországra (197.000 fő Erdélyből, 107.000 Felföldről, 45.000-en Délvidékről). Tovább csökkentette a magyarság létszámát a rendezetlen állampolgárságú magyarok tömege is. Csehszlovákiában kb. 30.000, Romániában 100.000 ott élő magyar így külföldinek minősült. Az adott régiók nemzetiségi viszonyainak megváltozásához nagyban hozzájárultak a betelepítések. Ezek egy része az eltávozott magyar tisztviselői réteget pótolta. A telepítések a Magyarországgal határos övezetekben biztonságpolitikai és szociális okokra hivatkozva a magyar többségű nyelvi tömbök megszakítását célozták meg. Kárpátaljára és Szlovénkóba közel 120.000 cseh tisztviselő, munkás és telepes költözött be. Romániában 34.000 családot



Burgenlandi kisbőr



Torockói család

telepítettek a Partiumban és a Bánságban létrehozott új falvakba. 1930-ban 245.000 olyan lakója volt Erdélynek, aki nem abban a régióban született. Délvidéken a határ melletti 50 km-es sávba a jugoszláviai földrefom során több mint 50.000 szláv telepes kapott földet és hoztak létre kolóniákat.

Az 1918 utáni szomszédországi népszámlálások a magyar anyanyelvű **zsidóságot külön nemzetiségként** kezelték és őket döntően nem a magyar anyanyelvűekhez sorolták (Csehszlovákiában az 1910-ben magát magyar anyanyelvűnek valló zsidóság 5/6-át, 110.000 főt, Erdélyben 40%-át 60.000 főt). Hasonlóképpen a **magyar anyanyelvű görög katolikusokat** Kárpátalján ruszinnak, Erdélyben romának tekintették. Ugyanitt a **cigányokat** és a **csángókat** a többségi nemzethez sorolták.

Az **etnikai térszerkezetet** tekintve Csehszlovákiában a nyelvhatáron lévő kisvárosokban (Pozsony–Nyitra–Léva–Komárom–Losonc–Rimaszombat–Kassa–Tóketerebes–Ungvár–Munkács–Beregszász) a többes identitású (magyar/német/zsidó/ruszin/szlovák) polgárság csehszlovák orientációja – 1930-ig ez egy kb. 100.000 fős asszimilációt jelentett – és az előbb ismertetett jelenségek miatt zsugorodott a magyarság jelenléte. (1921-ben Csehszlovákiában 786 helységben volt a magyarság többségben, amely 1930-ra 46-tal csökkent.) Hasonló folyamat játszódott le a Partiumban (Szatmárnémeti, Máramarosziget, Nagybánya, Nagykároly, Nagyvárad) is, azzal a különbséggel, hogy itt jelentős román nemzetiségű bevándorlás történt. Jugoszláviában a földreformmal, a magyar, zsidó, német birtokok kisajátítása révén az ott dolgozó mezőgazdasági cselédség is kicserélődött dél-szerbiai bevándorlókkal. A Vajdaságban a szerb többségű települések száma 203-ról 258-ra nőtt 1910–1930 között, míg a magyar többségű települések száma 134-ről 90-re csökkent. A szerbek lakta etnikai tér Bácsstopolya, Újvidék, Nagybecskerek környékén nőtt meg, illetve Baranyában. Itt a 139 magyar többségű településből 59 maradt 1931-re. Muravidéken pedig 33-ról 15-re csökkent a magyar többségű települések száma.

A **városi népességen** belül a kétnyelvű, több kötődésű polgárság alkotta *felvidéki* városokban történt a legnagyobb változás. Míg 1910-ben a későbbi Szlovákia városi lakosságának 44%-a volt magyar nemzetiségű, 1930-ra ez 11%-ra csökkent. A négy legnagyobb városban 1910–1930 között Pozsonyban 40,5%-ról 16,1%-ra, Kassán 75,4%-ról 17,9%-ra, Ungváron 80,3%-ról 17,7%-ra, Munkácson pedig 73,4%-ról 22,5%-ra változott a magyarság aránya. Ez egyben azzal járt, hogy az utóbbi város



Dunaszerdahelyi nyomdász magyar és szlovák nyelvű reklámja

kivételével elvesztette a magyarság a hivatalos nyelvhasználati jogait, amely Csehszlovákiában a 20%-os arányhoz volt kötve. A népszámlálási manipuláció és a többségként való mutatkozás nem csak abból látszik, hogy 1941-re újramagyarosodtak ezek a városok, hanem abból is, hogy a magyar pártok messze a népszámlálások nemzetiségi arányszáma felett kaptak szavazatokat. *Erdély* alapvetően falusias világnak tekinthető Felvidékhez képest, hisz itt – 1930-ban – a lakosság 83%-a falun élt és a városi lakosság 1/3-a mezőgazdasággal foglalkozott. 1910-ben az erdélyi városi népesség 59%-a volt magyar, 23,1%-a román és 16,2%-a német anyanyelvű. 1930-ra a magyarok aránya 45%-ra esett vissza. Ez egyrészt annak köszönhető, hogy a városokból kb. 50.000 magyar – jórészt tisztviselő – repatriált Magyarországra, valamint ugyanennyien megélhetési okokból falura költöztek. A második ok, hogy 10 települést városi rangra emeltek és ezek közül csak 2 volt magyar többségű. Harmadrészt mintegy 120.000 nem erdélyi születésűt tartottak számon 1930-ban az erdélyi városokban. Így alakult ki az a helyzet, hogy míg 1918-ban 49 erdélyi városból 32 volt magyar többségű, addig 1930-ra 27 lett ezek száma. A román többségű városok száma 8-ról 18-ra nőtt, ugyanakkor a 9 német városból 4-ben maradtak a németek többségben. (A magyar többségét elvesztett városok: Déva, Gyulafehérvár, Lugos, Belényes, Fogaras, Vajdahunyad, Erzsébetváros. 1930-ra relatív magyar többségű város lett Temesvár a gyorsan növekvő magyar munkásság révén.)



A vágfarkasdi Fogyasztási Szövetkezet székháza

A magyarok számának és arányának változása a Kárpát-medencében, 1910–1941

(Cseh)Szlovákia

1910	881.326
1930	585.434
1941	761.434

1910	30,2%
1930	17,6%
1941	21,5%

Kárpátalja

1910	185.433
1930	116.584
1941	233.840

1910	30,6%
1930	15,9%
1941	27,3%

Erdély

1910	1.658.045
1930	1.480.712
1941	1.711.851

1910	31,7%
1930	25,8%
1941	28,9%

Vajdaság

1910	425.672
1930	376.176
1941	456.770

1910	28,1%
1930	23,2%
1941	28,5%

Horvátország

1910	119.874
1930	66.040
1941	64.431

1910	3,5
1930	1,7
1941	–

Muravidék

1910	20.737
1930	15.050
1941	16.510

1910	23,0%
1930	–
1941	20,1%

Burgenland

1910	26.225
1930	10.442
1941	2.076

1910	9,0%
1930	3,5%
1941	–

megjelenni. Az erdélyi írók leg-többje szmokingját csak akkor csináltatta meg, amikor magyarországi turnéra indult, vagy bemutatatták darabját a színházban. Egy másik jellemző epizód, hogy a Kolozsvári Újságíró Klub valamely farsang alatt bált rendezett és kiírta a meghívókra: Estélyi ruha kötelező. Mi történt? Az érdeklődés befagyott, az emberek összebeszéltek [...] Az estélyi ruha kiküszöbölésének nem volt jelképes jelentősége, – egyszerűen hiányzott a társaséletnek az a folyamatossága, ami meg volt a múltban. [...]

Ligeti Ernő: *Súly alatt a pálma. Egy nemzedék szellemi élete. 22 esztendő kisebbségi sorsban.* Fraternitas, Budapest, 1941. 196.

Makkai Sándor: Erdély társadalma

„Az erdélyi magyar társadalom [...] már a világháború előtt sem volt erősen széttagolva, a nagy változás után pedig a választófalak még inkább eltörpültek s részben le is omlottak. A régi felső, középső és alsó társadalmi réteg elválasztó vonalai lassanként elhalványodtak s ma tulajdonképpen csak kettőt különböztethetünk meg: a társadalmi vezetők csekélyszámú és a vezetettek nagytömegű rétegét. Ez a megkülönböztetés természetesen meglehetősen külsőséges, mert a társadalmi életet a mélyben mozgató lelki és szellemi rugók s ezek alapján a világnézeti és életszemléleti sajátosságok ma is léteznek és a lehetőségek szerint, igyekeznek érvényesülni is. Az elmosódás, illetve a közeledés legfőképpen a gazdasági és kulturális színvonal kényszerű kiegyenlítődének folyamatában mutatkozik, ami elszegényedést és a szellemi igényekről való fájdalmas lemondásokat jelent. Mindjárt tegyük azonban hozzá azt is, hogy a felsőbb rétegek ez elkerülhetetlen leszállásával szemben igen sok vonatkozásban megállapítható az alsóbbak, főleg a népi réteg örvendetes emelkedése is.”

Idézi: Deér József (szerk): *Erdély.* Atheneum, Budapest, 1941.

A magyarországi 1930-as 36,3% városi lakosság arányhoz képest, Budapestet leszámolva (16,6%) az erdélyi és a szlovákiai magyar népesség városiasabb volt, míg Kárpátalján és a Délvidéken falusiasabb.

A határon túli magyarság két világháború közti **foglalkozási szerkezete** Csehszlovákiában kedvezőtlenebb, Romániában kedvezőbb volt az országos átlagnál, Délvidéken pedig csak a régió belül volt rosszabb a többségi nemzetekhez képest. *Csehszlovákiában* a magyarság 65,4%-a dolgozott a mező- és erdőgazdaságban (az országrészt népegyében ugyanez a szektor 57,4%-ot képviselt). Az iparban (16,9%) és a kereskedelemben (6,3%) is alulreprezentált volt a magyarság (az országrészt mutatói: 18,8%, 10,1%). Az önálló foglalkozásúak aránya a magyarok és szlovákok között a közel azonos volt (38,7% ill. 37,8%) és ugyanez vonatkozott a munkásságra is (25,2% ill. 26,8%). A többségekkel szemben a legnagyobb eltérés a tisztviselők (4% ill. 6,8%) és a segédhivatalnokok (4,2% ill. 6,8%) körében volt. A németiség 34%-a az iparban, a zsidóság 55%-a a kereskedelem és pénzügyben, a ruszin népesség 90%-a a mezőgazdaságban dolgozott. Így azt mondhatjuk, hogy a nemzetiségek közül a magyar állt legközelebb a szlovákság foglalkozási szerkezetéhez. Ha az egyes rétegeket részletesebben vizsgáljuk, akkor kiderül, hogy a mezőgazdaságból élők 374.000 fős csoportjából 53.000-en rendelkeznek tulajdonnal (hozzájuk kapcsolódik még 210.000 családtagjuk is) és 110.000-en vagyontalanok. De a birtokkal rendelkezők nagy része (kb. 38.000 kisbirtokos) sem rendelkezett 10 ha-nál – egy család fenntartásához szükséges birtok-

nagyságnál – nagyobb földterülettel. Az iparban 100.000 magyar dolgozott 1930-ban, 10.000-en tulajdonosként (a kisiparban) 86.000-en ipari munkásként. Közalkalmazottként 6000 magyart alkalmaztak és kb. 10.000 fő volt foglalkozás nélküli. Ennél azonban súlyosabb volt a munkanélküliség, különösen a kárpátaljai faiparban.

Erdélyben a magyarság a németiséghez és a zsidósághoz hasonlóan felülreprezentált volt az ipari és a szolgáltató szektorban.

Miközben az erdélyi népesség 26,7%-a volt magyar nemzetiségű 1930-ban az iparban dolgozók 40%-a (a kisipar 70–80%-a) a hitel és a kereskedelmi dolgozók 39,9%-a, a bányászok 33%-a a közlekedési dolgozók 30%-a volt magyar. Ugyanakkor hasonló sorrendben az 1910-es arányok a következők voltak: ipar: 52,5%; kereskedelem: 58,8%; bányászat 41,2%, közlekedés 74,2%. Tehát egyszerre volt felülreprezentáltságról szó, miközben a magyar társadalom mindezt leépülésként élte meg. Ezt erősítette egyes értelmiségi pályákon a magyarság visszaszorulása. 1913-ban az erdélyi ügyvédek 73,1%-a volt magyar anyanyelvű, míg 1935-ben ez az arány már csak 20,4% (542 fő) volt. Hasonló leépülésről beszélhetünk az orvosok vonatkozásában is (1930-ban Kolozsvár 257 orvosából 27 volt magyar. Ugyanez 1935-ben Marostordában 157/24; Udvarhely 34/10; Bihar 64/5). 1936-ban a körorvosok között Erdélyben 10,9% volt a magyarok aránya. A megyei közigazgatásban szintén leépült a magyar részvétel 11,9%, a helyi közjegyzői karban pedig még rosszabb volt az arány 2,4%-os részesedéssel.

A *Jugoszláviához* került területek az első világháború előtt alapvetően falusias, mező-



A magyardiószegyi cukorgyár épülete

gazdasági területek voltak, amelyet a nagybirtokrendszer határozott meg. A kis létszámú városi lakosság jelentős része mezőgazdaságból élt, az ipar lényegében kisipart és élelmiszer-feldolgozást jelentett, a középosztály az állami, megyei hivatalokhoz kötődött. Már 1910-ben a régióban a magyar mezőgazdasági munkások között volt a legnagyobb a földnélküliek aránya (53,2%). A vajdasági birtokosok 35,5%-át, a birtoktalanok 43,2%-át, a cselédség 48,9%-át a magyarok adták. Ennél a németiség, szerbség, szlovákság és a ruszinok mutatói is jobbák voltak. Ezt a hátrányos helyzetet tovább nehezítette, hogy az érettségivel rendelkező magyarok 80%-a repatriált Magyarországra az impériumváltás után. Az 1931-es népszámlálás nemzetiségre bontott foglalkozási statisztikája hiányában csak a 10, többségében magyar lakta délvidéki járás adatait tudjuk a Bácska, Bánát, Baranya összesített adataival összevetni. (Ezeknek a járásoknak az 53,4%-át adta a magyarság (231.737 fő), amely 1931-ben a jugoszláviai magyar népesség 61%-át tette ki.) A regionális adatokból az derül ki, hogy a magyar többségű vidékek a mezőgazdasági szektoron kívül mindenhol alulreprezentáltak.

Ha abból indulunk ki, hogy 1931-ben a vajdasági városok lakosságának 31,4%-a magyar volt (a magyarságnak pedig 29%-a élt városi településeken), s amint azt a korabeli beszámolókból tudjuk, hogy a földreform után még inkább elszegényedő magyar nincstelenek Jugoszlávia más részein próbáltak munkásként elhelyezkedni, akkor 18–20%-ra (80–90.000 fő) becsülhetjük az iparban kisiparban foglalkoztatott magyarok számát. Az 1930-as magyarországi viszonyokhoz az erdélyi magyarság foglalkozási szerkezete állt a legközelebb, de ott is magasabb volt a mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya. (A magyarországi viszonyítási adatok: mezőgazdaság: 51,8%; bányászat és ipar: 23%, kereskedelem és hitel: 5,4%, közlekedés 3,9%)

A **közműveltség** tekintetében Romániában és Jugoszláviában komoly gondot jelentett az analfabétizmus. 1921-ben Szlovákiában az 5 évnél idősebb magyarok közül 88,60%, Kárpátalján 83,17% tudott írni és olvasni. A húszas években bevezették a nyolcosztályos iskolakötelezettséget, az írástudatlanságot csaknem teljesen felszámolták a magyarság körében. Erdélyben 1910-ben a lakosság fele nem tudott írni-olvasni. Az analfabéták 75%-át a románság adta (20% volt a magyarok és 2% a németek aránya). 1930-ra Románia 7 évnél idősebb lakosságának 42,9%-a volt analfabéta, de Erdélyben ez az arány már csak 32,6%-volt. Ezen belül a legalacsonyabb Udvarhely és Háromszék megyékben volt



Kolozsvári kirakat

(14,9%, ill. 15,7%), míg a románok lakta Máramarosban, Szolnok-Dobokában volt a legmagasabb (61,2%, ill. 51%). Jugoszláviában a húszas évek közepén még 51,5%-os volt az analfabéták aránya. Ez az arány a Vajdaságban 23,3%-volt. S mivel az ott élő magyarság társadalmi összetétele átlagos vagy az alattinak tekinthető, azt felélelhetjük, hogy a magyarság körében is 15–20% körül lehetett az analfabéták aránya. Magyarországon az első világháború előtt a mezőgazdasági keresők 1/3-a volt analfabéta, de 1930-ra ez felére csökkent épp úgy mint az iparban (5%-ra).

Az **iskolarendszerben** mindenhol leginkább a magyar nyelvű középiskolai képzés került veszélybe. Csehszlovákiában és Jugoszláviában az állami oktatásban a magyar nyelvű gimnáziumok számának elégtelenségével. Felvidéken és Kárpátalján öt magyar nyelvű középiskola és egyetlen női tanítóképző működött. A középiskolát látogató magyar nemzetiségű diákok száma 1921/22-ben 5.135 fő volt, amely 1929/30-ra 4.006-ra csökkent, de ez utóbbiból csak 2.838-an tanultak magyar nyelven. A magyarok az ország középiskoláinak 4,97%-át adták ebben az évben, amely valamivel magasabb volt a magyarság országos (4,78%) arányánál. A Vajdaságban összesen két olyan középiskola maradt, ahol a magyar gimnazista korú fiatalok 14%-a tanulhatott anyanyelvén. Erdélyben pedig ahol a nemzetiségi oktatásügy jórészt egyházi intézményekben folyt, az állam az érettségi vizsgákkal szűkítette a lehetőségeket. A **szakoktatás** mindhárom országban döntően többségi nyelv

Az erdélyi magyarság foglalkozási megoszlása az 1930-as népszámlálás szerint

Őstermeléssel foglalkozott a magyarság 58%-a, az erdélyi népesség 67,7%-a; bányászatban és az iparban dolgozott a magyarság 19,9%-a, az erdélyi népesség 12,6%-a; kereskedelemről élt a magyarság 4%-a, az erdélyi népesség 3,6%-a; közlekedésből a magyarság 3,8%-a, az erdélyi népesség 2,5%-a, értelmiségi pályákon pedig a magyarság 13,4%-a működött, míg az erdélyi népességnek 11,1%-a. Az ipari foglalkoztatottakon belül a textiliparban dolgozott a munkásság 28,6%, a fémiparban 21%, harmadik helyre kerül a faipar 17,3%-kal, de az élelmezési és élvezeti cikkek gyártásában foglalkoztatottak, valamint az építőipari foglalkoztatottak aránya is meghaladta a 10%-ot.

A jugoszláviai magyarság foglalkozási megoszlása az 1931-es népszámlálás szerint

A 10 magyar többségű járásban mezőgazdaságból élt a foglalkoztatottak 74,5%-a, míg Bácska, Bánát, Baranyában ugyanez 69%-volt; iparban és bányászatban a 10 járás keresőinek 13,7%-a, míg ugyanezen szektorban a három régió 10%-a dolgozott; közlekedésben—kereskedelemben a magyar többségű járások dolgozóinak 5,2%-át foglalkoztatták, míg a regionális arány 6,6%-volt; közszolgáltatásban és szabadfoglalkozásúként pedig a 10 járásban 3,9%, a három régióban 4,9% volt az arány.

„A mezőgazdasági népességen belüli rétegződésre csak az 1910-es adatok állnak rendelkezésre. Már ezek alapján is Bácskában az összes nemzetiségek közül a magyarok voltak a legkedvezőtlenebb helyzetben, s ez az állapot a földreform következtében tovább romlott. A mezőgazdasági keresők közül a magyarok 53,2%-a föld nélküli volt (németeknél 43,2, a szerbeknél 43,6%, de a szlovákok-ruszinoknál is 45,5%). Más megközelítésben: a birtokosok 35,5%-a, a birtoktalanok 43,2%-a volt magyar. [...] A gazdasági cselédek 48,9%-a a mezőgazdasági munkások 41,6%-a magyar volt. (A megfelelő számok a németeknél: 18,4 illetve 9,4%; a szerbeknél: 15,5 illetve 20,5%.) A magyarok tehát mindkét kategóriában relatív többségben voltak már a háború előtt is. A két háború közötti időszak végén a vajdasági mezőgazdasági munkások és családtagjaik száma elérte a 350 ezret, akiknek túlnyomó többsége magyar volt. A mezőgazdasági munkások évente általában csak 40-45 napos idénymunkát végeztek, főként aratáskor és kukoricatöréskor. Volt olyan év, mint az 1934-es, hogy 20 ezer család teljesen munka nélkül maradt.”

Arday Lajos: A jugoszláviai magyarság demográfiai, gazdasági és társadalmi helyzete 1918 és 1944 között. In: uő: *Magyarok a Délvidéken, Jugoszláviában*. BIP, Budapest, 2002. 138.



Fafeldolgozó üzem, fatelepe Alsólendván

ven folyt, így az iparos mobilitási pályán is komoly hátrányba kerültek a magyar fiatalok. Az iskolarendszer végpontját jelentő **egyetemi képzésben** a **jugoszláviai** magyarság köréből a két évtized alatt – jórészt Zágrábban, kevesebben Belgrádban és Szabadkán – kb. összesen 500-an szereztek diplomát (döntően lelkészek, jogászok, gyógyszerészek). *Romániában* a kolozsvári egyetemen tanult a legtöbb magyar diák, arányuk a húszas évek elején még 5% volt, majd 15–20%-ra emelkedett. Országosan 1935/1936-ban 1434 magyar egyetemi hallgatóval számolhatunk (ebből 550-en jogi, ugyanennyien tanári, és 160-an orvosi pályára készültek). *Csehszlovákiában* a magyar főiskolások és egyetemisták száma hullámzó volt. 1921/22-ben volt 1.200 fő, majd 1925/26-ra ez 779 főre csökkent, majd 1929/30-ra 1.127-re emelkedett. Ekkor ez az ország egyetemistáinak 3,62%-át adta, tehát a magyarság alulreprezentált volt a felsőfokú képzésben.

A **gazdasági pozíciók** tekintetében mindhárom országban a **földreformok** következtében a magyar egyéni, községi, egyházi birtokosoktól elvett földet döntően a többségi nemzethez tartozó földigénylők kapták meg. (Szimbolikus a kárpátaljai Bályu esete, ahol a községtől elvett fölterületből a csehszlovák hatóság 2 holdnyit visszaadott a közösségnek, temető céljára.) Ezen túl azonban a három régiónak eltérő volt a szerepe és fejlettsége az adott országon belül. S ez meghatározta az ott élő magyarság gazdasági fejlődését is. *Csallóköz* és a *Bácska*, *Bánát* Csehszlovákia, illetve Jugoszlávia **mezőgazdasági éléstárának** számított. A két előbbi mezőgazdasági régió helyzete között azonban nagy különb-

séget jelentett a birtokviszonyok eltérő volta. A Csallóközi mezőgazdasági termelők a termékváltással (szemtermelésről a fővárost és a kisvárosokat ellátó kertkultúra adaptálására), a gépesítéssel és a szövetkezeti mozgalmakkal képesek voltak a modernizációra. Ezzel szemben a vajdasági magyar kis- és törpebirtokosok, napszámosok erre képtelennek bizonyultak. **Erdély** Románia **legfejlettebb régiója** volt és a húszas években különösen a dél-erdélyi ipari központok gyorsan növekedtek (Arad–Temesvár–Nagy-szeben–Brassó). Munkás utánpótlásukat jórészt az elszegényedő magyar kisiparosok és a székelyföldi munkaerő-főlösleg biztosította. A visszacsatolások utáni statisztikai összehasonlítások szerint a Csallóköz Dunántúllal együtt fejlődött, de Kelet-Szlovákia, Kárpátalja és Erdély az első világháború előtti Magyarország szintjét érte el. Vajdaság regionális fejlettsége pedig ettől is elmaradt.

A **jugoszláviai magyar gazdák** a magas kamatoktól szenvedő ország, legeladósodottabb rétegének számítottak. A korabeli szerb nemzetépítés döntően a mezőgazdasági területek nacionalizálására és a magyar pénzügyeteket, hitelszövetkezetek ellehetetlenítésére törekedett. 1930-ra a magyarországi támogatása is megszűnt az ilyen jellegű intézményeknek, így a délvidéki magyar gazdálkodók saját pénzügyi-intézményi háttér nélkül maradtak. Ráadásul az országban ebben a régióban voltak a legmagasabbak az adóterhek is.

A **csehszlovákiai nemzetesítő gazdaságpolitikát** a cseh nagyipar és pénzügyi szektor érdekei határozták meg. A felvidéki és kárpátaljai kis és helyi ipar tönkrement, mert

nem tudta felvenni a versenyt a cseh nagyipar termékeivel. A mezőgazdasági jövedelmeket pedig az ipari és fogyasztási termékek árának gyors növekedése szívtá el.

Erdélyben a faipar, a textilipar és a vegyipar rohamos fejlődése a húszas években komoly gazdasági növekedéssel járt. Ez az időszak, amikor a román állam egységesítő gazdaságpolitikát valósított meg az új országrészekben, döntően a kisebbségi pozíciókkal szemben. Ennek legfontosabb eleme volt a földbirtokreform (1920–1921); a határvidéki telepítések (1921-ben, ill. 1930-ban); a természeti kincsek nacionalizálása, amely az ország olaj és földgáz készletét a román nemzeti tőkének megszerzte; a vállalatok nacionalizálása az állami engedélyezés és ellenőrzés kiterjesztésével és a külföldi bankhitelek felvételének tilalmával; a szállítási tarifákkal, amely a nyersanyagexportot fékezte; az ipartelepítéssel (Brassó, Medgyes, Zsil völgye) térségébe és nem a magyar határ menti városokba; az adópolitika, amelyben a magyar többségű megyékben az országos adóbehajtási átlag háromszorosát teljesítették.

A Magyarországtól elcsatolt területeken a magyarság demográfiai, társadalmi és gazdasági pozíciói mindenhol leromlottak és Magyarországtól is elmaradtak. A legnagyobb leszakadás a Vajdaság és Kárpátalja magyar közösségeiben következett be. A politikai majd gazdasági és társadalmi átalakulás legnagyobb vesztese mindenhol a városi közép- és ipari kisegyszisztenciák világa volt.



Bellus István tanítói oklevele a szlovák nyelvvizsga igazolásával, 1922



A magyardioszegi katolikus iskola tantestülete, 1931

Tudja-e?

■ 1930-ban 507.000 olyan személy élt Magyarországon aki az elcsatolt országrészekben született. Közülük a legtöbben a Felvidékről származtak, 224.740 fő, Erdélyben született 192.933 személy, Dél-Magyarországon pedig 74.412-en, míg az Ausztriához került területeken 12.768-an. Természetesen ezek nem mind menekültek. Az elcsatolt területekről származók döntően városlakók és értelmiségiek voltak. A magyarországi törvényhatósági jogú

városok lakosságának 13,6%-a származott a határokon túlról. 1930-ban az összes kereső népesség 7,3%-a tartozott ide, de az értelmiségi (közalkalmazott, szabadfoglalkozású: orvos, ügyvéd, művész) pályákon 25,3% volt az arányuk. A legnagyobb arányban az igazságszolgáltatásban találkozhatunk velük, ahol az ügyészek között a trianoni Magyarországon belül születettek aránya csak 51,1% volt, a bírók körében pedig 57%. Miközben az ország össznépességében 9%-volt a trianoni határokon kívül születettek aránya.

IRODALOM

- Arday Lajos: *Magyarok a Délvidéken, Jugoszláviában*. BIP, Budapest, 2002.
- A. Sajti Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2004.
- Kocsis Károly – Kocsisné Hodosi Eszter: *Magyarok a határainkon túl – a Kárpát-medencében*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1992.
- Popély Gyula: *Népfogyatkozás. A csehszlovákiai magyarság a népszámlálások tükrében 1918–1945*. Széphalom Könyvműhely – Regio, Budapest, 1991.
- Szarka László: A városi magyar népesség számának alakulása a Magyarországgal szomszédos országokban. *Kisebbségkutatás* 2001. 4. sz. 57–67.
- Varga E. Árpád: *Fejezetek a jelenkori Erdély népeseletörténetéből*. Püski, Budapest, 1998.
- *
- Bözödi György: *Székely bánja*. Gloria, Cluj, 1938.
- Deér József: *Erdély*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1940.
- Fábry Zoltán: *Az éhség legendája*. Az Út, Pozsony, 1932.
- Györi Illés István (szerk.): *Metamorphosis Transylvanie. 1918–1936*. Új Transzilvánia, Cluj, 1937.
- Jócsik Lajos: *Idegen igában. Húsz év cseh uralom alatt*. Athenaeum, Budapest, 1940.
- Kende Ferenc: *Magyarokról magyaroknak*. Farkas, Noviszád, 1940.
- Vagunk és leszünk. A szlovénországi magyarság társadalmi rajza 1918–1945*. Összeáll., utószó Fazekas József. Kalligram, Pozsony, 1993.

3.

A második világháború évei

1939 – 1944



„Természetes és logikus lett volna, hogy Magyarország felelős kormányservei és társadalmi és szellemi vezetői a visszacsatolt Erdély újjáépítésében a múltbeli tapasztalatok nyilvánvaló tanulságait hasznosítani fogják. De a hazatérés után két esztendővel is azt kell megállapítanunk, hogy ez nem történt meg. Ez nyilvánvalóan abból az elgondolásból eredt, hogy a magyar kormánynak az állami és nemzeti élet minden vonalán központosításra kell törekednie. Meg kell mondanunk, hogy a nagy magyar egység szempontjából ez a központosítás helyes, de a mai gyakorlati formájában nem a magyar egyetemesség és igazi egység erősítését szolgálja, hanem az ősi tájegységekben rejlő kipróbált erőket sorvasztja el. A túltengő bürokratizmus természetes ellensége az öntudatos és magabizó nemzeti társadalomnak. Vak és siket szolgálkává neveli az állam polgárait. Kiöli az egyes ember kötelező felelősségtudatát a kisebb és nagyobb közösségekkel szemben. De kiöli a közösségek felelősségtudatát az egyénnel szemben is. Pedig ez a kölcsönös felelősségtudat a nemzeti társadalomnak pótolhatatlan megtartó ereje, mely nélkül kritikus időkben erőtlennül hull szét a társadalom.

Éppen ezért kötelességének tartja az Erdélyi Helikon, hogy a szellem területén ellentálljon minden olyan törekvésnek, amely az egyéni és a közösségi felelősségtudatot gyengíti, vagy éppen megszünteti.

Az erősebb, színesebb és gazdagabb Magyarország érdekében kívánjuk ezt.”

Az Erdélyi Helikon írói közösség nyilatkozata. *Erdélyi Helikon* 1942. 9. sz. 601.

FILEP TAMÁS GUSZTÁV

A „visszatért” magyarok és nem magyarok beilleszkedése, jogi helyzetük és magatartásuk

1938 ősze és 1941 nyara között az első világháború után elcsatolt területek jelentékeny hányada került vissza Magyarországhoz. Az új csehszlovák–magyar határt kijelölő **első bécsi döntés** (1938. november 2.), illetve a román–magyar határ kérdésében ítélező **második bécsi döntés** (1940. augusztus 30.) általában az etnikai viszonyokat vette alapul; a Magyarországnak ítélt területek lakosságának többsége magyar nemzetiségű volt. Az 1941. áprilisi délvidéki bevonulásig a magyar külpolitika meglehetősen rugalmasságról, jó helyzetfelismerő képességről tett tanúbizonyságot, még a tengelyhatalmakkal szemben álló nyugati államok bizalmát sem veszítette el. A röviddel azelőtt katonai puccs következtében felbomlott Jugoszlávia magyarok által is lakott területeinek német szövetségben, illetve utasításra történt megtámadása viszont már azt jelezte, hogy az önálló magyar politika mozgásterét beszűkült, s előrevetítette, hogy az ország a III. Birodalom által irányított szövetségi rendszer részeként részt fog venni a második világháborúban.

Ezekben az években Magyarországnak **a szomszédállamokkal való viszonyát** az határozta meg, hogy, bár egyazon szövetségi rendszerbe tartoztak, potenciális ellenfeleknek minősültek: Szlovákia és Románia nyíltan hangoztatta területi igényeit a megnagyobbodott országgal szemben. Befolyásos politikai tényezők gondolták úgy: a vitatott területek sorsát az dönti el, melyik állam szolgálja odaadóbban a náci érdekeket. A Szovjetunió elleni támadás megindulása előtt, 1941 nyarán a német kancellár az új háborúban való részvételükért cserébe Szlovákiának is, Romániának is azt sugallta, hogy területi követeléseiket teljesíteni fogja. Magyarország és Horvátország között is volt vita tárgyát képező terület: a részben magyarlakta Muravidék.

A **visszatérés euforikus hangulata** alól a korábban kisebbségi magyarság részéről – leszámítva a legfeljebb néhány száz főből álló kommunista csoportokat – kezdetben senki sem tudta és nem is akarta kivonni magát. A magyar parlament demokrata ellenzéke és



A kolozsvári bevonulási ünnepség

annak támogatói éppúgy igazságosnak tartották a területgyarapítást, mint a szélsőjobboldali ellenzék, illetve a kormánypárt és szavazói.

Hamarosan az új helyzet szülte **ellentmondások** is megmutatkoztak; ezeket a kisebbségi létből szabadult magyarok és a volt „államalkotók”-ból a visszacsatolások következtében kisebbségivé vált román és szláv nemzeti kisebbségek eltérően értelmezték. A problémák egy része az éppen hatalmon lévő kormány programjának és a visszatértek elképzeléseinek eltérő voltából fakadt, jelentékeny hányaduk viszont kormányoktól lényegében független központosító törekvéseiből következett.

A visszacsatolt területek lakói a számukra megszokottól eltérő gazdasági szerkezetbe, részben más szociális körülmények közé kerültek, korábbi piacaik az új határok miatt nemegyszer megszűntek. Előfordult, hogy azokból a terményekből, amelyeket a volt kisebbségi magyar termelő korábban a magyar nyelvterületen kívül tudott értékesíteni, „Csonka-Magyarországon” éppen túltermelés volt. A rendezettebb, kiegyenlítettebb viszonyok közül, a nyugat-európai mércéhez közelebb álló szociális közegből, Csehszlovákiából érkező magyarok és szlovákok azt várták, hogy a rájuk korábban érvényes törvényeket Magyarországon is bevezetik, a megnagyobbodott államnak viszont az egységes jogi felület kialakítása volt az elsődleges célja; ez viszont korlátozásokkal járt. 1941-re különböző gazdasági háttérű, belső demokratikus viszonyait tekintve eltérő szinten álló, szűkebb közösségüket más-más módon építő nemzetközösségek kerültek együvé Magyarországot határain belül, amely



A komáromi híd az első bécsi döntést megelőző napokban



Erdély visszatérését ünneplő plakát



A bevonulás eufóriája: Székelyudvarhely újra magyar

KRONOLÓGIA

1938. november 2. Az első bécsi döntés, a Csehszlovákiától Magyarországhoz visszakérülő területek kijelölése.

1938. november 8. A magyar parlamentnek behívás útján tagjai lesznek a volt csehszlovákiai magyar törvényhozók és tartománygyűlési képviselők.

1938. november 15. Az újjáalakuló magyar kormányban létrejön a Felvidéki Ügvek Tárcanélküli Minisztériuma; a miniszter Jaross Andor, az Egyesült Magyar Párt elnöke.

1938. karácsonya. Nagysurányban magyar csendőrök sortüzet adnak le az éjféle miséről távozó, himnuszukat éneklő szlovákokra. Egy ember halálos sebet kap.

1939. március 15. A németek megszállják Csehországot. A magyar hadsereg megkezdte a bevonulást Kárpátaljára.

1939. március 31. Horthy kormányzó és Teleki Pál miniszterelnök kiáltványt bocsát ki, melyben kötelezettséget vállalnak a kárpátaljai (rutén) autonómia létrehozására.

1939. május 28–29. Országgyűlési választások Magyarországon – a visszatért területek kivételével.

1940. március 15. Az Egyesült Magyar Párt beolvad a Magyar Élet Pártjába (a kormánypártba).

1940. március 16. Teleki Pál miniszterelnök a Magyar Élet Pártja nagyválasztmányi ülésén a nemzetiségek beilleszkedését elősegítő politika alapjait fejté ki. A cél eszerint a többnyelvű Magyarország Szent István szellemében való megteremtése.

1940. április 1. A Felvidéki Minisztérium beszünteti működését.

1940. június 4. Két nyilas képviselő, Hubay Kálmán és Vágó Pál törvényjavaslatot nyújt be a képviselőházban; a javaslat szerint mindegyik magyarországi kisebbség megkapná a német Volksbund által már gyakorolt népcsoport-jogositványokat. (A képviselőház június 11-én a törvényjavaslatot elveti, mert az „a magyar államiságot alapjaiban támadja meg”.)

„Értesültem, hogy híveim az egyházmegye legkeletibb határától kezdve mélységes megdöbbenéssel fogadták ismert személyiségek szabadságának korlátozásáról és bizonytalan sorsáról elterjedt híreket. Ugyanúgy aggodalommal kísérték a zsidók ellen az utóbbi időkben végrehajtott intézkedéseket. Örömmel hallottam híveimnek ezt az erkölcsi felfogását, véleményét és ítéletét, és főpásztori büszkeséggel említtem föl, mert ez a széles tömegek felfogása, véleménye és ítélete, s egyúttal örvendetes jele annak, hogy az igazi katolikus szellem mélyen benne gyökerezik és ma is eleven erőként él népünk lelkében. Fiai a keleti határokon az embertelen szovjet rendszer betörése ellen harcolnak, városaink és ipartelepeink védtelen lakói az angolszász hatalmak bombázásaiban egy másik embertelenség fájdalmait szenvedik; népünk megérti, hogy e rendkívüli körülmények rendkívüli intézkedéseket váltanak ki; keresztény érzése azonban ösztönösebben tiltakozik, ha ugyanakkor itthon tapasztalja, hogy emberekben az emberi személy méltóságát megálázzák és embereket jogaikban vagy emberi jogaik védelmében korlátoznak a véleményük, vagy vallási mivoltuk miatt.”

Márton Áron gyulafehérvári püspök erdélyi bérmakörútján a kolozsvári Szent Mihály-plébániatemplomban 1944. május 18-án mondott szentbeszédéből. In: Domokos Pál Péter: *Rendületlenül... Márton Áron Erdély püspöke*. Szerkesztette: Hídvégi Máté. Eötvös Kiadó–Szent Gellért Egyházi Kiadó, h. n., é. n.



Bonczos Miklós államtitkár a Bukovinából Bácskába áttelepített székelyek közt

ráadásul most már vitathatatlanul soknemzetiségű állammá vált. Hamarosan bekövetkezett a háborús gazdálkodás kora: a Németországtól való, egyre nyilvánvalóbb gazdasági függésbe került országban szigorúan megszabták a termelés és a fogyasztás kereteit, így az élelmiszer-fejadagokat is. Ez általános érvényű volt, de fokozott ellenhatást válthatott ki a nemzeti kisebbségek részéről, amelyek természetesen a határváltozások kárvalóttjainak tartották magukat.

A kezdeti időszakban fontosnak tűnt a **politikai érdekképviselet** kérdése. Ezt magyar vonatkozásban a korábbi kisebbségi magyar egységpártok igényelték maguknak – törvényhozói szerepbe nem is került más, csak e pártok képviselői, illetve hívei. Az Imrédy-kormány bukása miatt kiírt 1939-es választásokat az akkor már visszakerült Felvidéken és Kárpátalján nem tartották meg, több választásra pedig a második világháború végéig nem került sor. Az állam mindegyik visszakerült részterület képviseletét a „behívott” képviselőkre bízta: a szlovákiai magyarság nevében az ottani Egyesült Magyar Pártnak a Csehszlovák Köztársaság utolsó időszakából „örökölt” törvényhozói, tartománygyűlési képviselői kerültek be a képviselőházba. Észak-Erdély visszatérte után Budapesten szintén a korábbi magyar kisebbségi párt, illetve szervezetek képviselőiből állították össze a behívott képviselők névsorát. A nemzeti kisebbségeknek azonban egységes képviselete nem volt – kivételt a ruszinok (hivatalos korabeli elnevezéssel: kárpátoroszok vagy rutének) képeztek, akik saját parlamenti klubot hoztak létre –, bár a kormányok igyekeztek egy-egy tekintélyes nemzetiségi személyiséget beültetni a képviselőház padsoraiba. Horthy kormányzó néhány felsőházi tagot is kinevezett a nemzeti kisebbségekből.

A visszacsatolt területeken rövidebb-hosszabb ideig **katonai közigazgatás** működött, ezt utóbb polgári váltotta föl. A források szerint a polgári vezetés és a vezérkar más-más elképzeléseket követett. A katonai közigazgatás vezette be azt a rendszert, mely szerint az új nemzeti kisebbségi tömegeket „megbízhatóságuk” szerint osztályozták; jobb minősítést kaptak a ruténeket kívül a szlovákok és a horvátok – a románok és a szerbek viszont rosszabbat. A fegyveres erők és a nemzeti kisebbségek között majdnem mindegyik területen kialakult fegyveres konfliktus is, főként a területgyarapítások heteiben. Kárpátalján a magyar csapatok a bevonulás idején a Volosin irányította, épp csak formálódó kárpátukrán állam csapataival ütköztek meg. Észak-Erdélyben jelentéktelen román partizánakciókra került sor, amelyeket meg-



A magyar hadsereg katonái Újvidék előtt



Az újvidéki vérengzés

torlás követett. A Délvidék birtokbavétele az irreguláris, ún. csetnik alakulatokkal történő heves összecsapásokkal járt. Szlovák katonai ellenállás nem volt, de a magyar csendőrök 1938 karácsonyán Nagysurányban rálóttak a demonstráló szlovákokra; ezt a Szlovákiában maradt magyarok is elítélték. A legdrámaibb eseményekre 1942 januárjában került sor Újvidék városában és az ügynevezett sájkás-vidéken. Az „újvidéki razzia” néven ismert eseménysorban a szerb partizánakciók megtorlásának ürügyén több ezer polgári lakost – főként zsidókat és szerbeket – végeztek ki a csendőrök és a katonák. (A kivégzésekért felelős tiszteket később katonai bíróság elé állították, de mindegyikük Németországba szökött, ahonnan 1944 tavaszán mint a német hadsereg tisztjei tértek vissza. A csendőröket azonban 10–15 évi börtönre ítélték. A magyar kormány megkezdte az áldozatok családjainak kártalanítását.)

A bécsi döntések után a csehszlovák és a román államapparátus tagjainak nagy része elhagyta a Magyarországhoz került közigazgatási egységeket, de bizonytalanná vált azok sorsa is, akiket Csehszlovákia és Románia (főként földbirtok juttatásával és a magyar nyelvterület föllazításának céljából) telepített ezekre a területekre. Önként vagy magyar nyomásra mintegy kétszázezren költöztek át Dél-Erdélybe (ezt megelőzték az ott maradt magyarság elleni atrocitások; önként, vagy a román hatóságok nyomására több tízezer ember távozott Romániából Magyarországra). A fegyverrel elfoglalt Délvidékről erőszakkal úttértek el a két háború között betelepített szerbek tömegeit. (A gazdátlanra vált délvidéki birtokokra magyarokat – például Bukovinából idehozott székelyeket – telepítettek; nekik a háború utolsó szakaszában a szerb megtorlás elől a mai Magyarország területére kellett menekülniük.)

A vezérkart németbarát katonai vezetők (például Werth Henrik) irányították, előttük a visszacsatolt területek megőrzése, a háborús zsákmányszerzés célja lebegett. Velük szemben a miniszterelnökök (Teleki Pállal kezdődően) előbb azt akarták elérni, hogy az ország kimaradjon a háborúból – illetve, hogy minél kevesebb katonát kelljen a frontra küldeni –, később azt, hogy a lehető legkisebb ember- és anyagi, valamint területi veszteséggel jusson át a világegészen.

Teleki és követői célja a „Szent Istváni birodalom” újjáteremtése volt. Ezt a programot a nemzeti kisebbségek igényeit letörő vagy háttérbe szorító **nemzetállam ideológiájaként** is lehetett értelmezni. Valójában azonban az így elképzelt ország a többnemzetiségű, etnikumai harmonikus együttélését, együttműködését célzó középkori állam eszméjén nyugodott – bár egyértelműen a magyar hegemónia megőrzésének szándékával. Az egységes nemzetállam lebontására viszont éppen



Magyarországi németek Volksbund gyűlése

1940. július 23. Teleki Pál miniszterelnök az országgyűlés elé terjeszti a Kárpátaljai Vajdaságról és annak önkormányzatáról kidolgozott törvényjavaslatot, amelyet 1940. augusztus 5-én, katonai vezető körök követelésére kénytelen visszavonni.

1940. augusztus 30. A második bécsi döntés. Németország és Olaszország kijelöli a Romániától Magyarországhoz visszacsatolandó területeket.

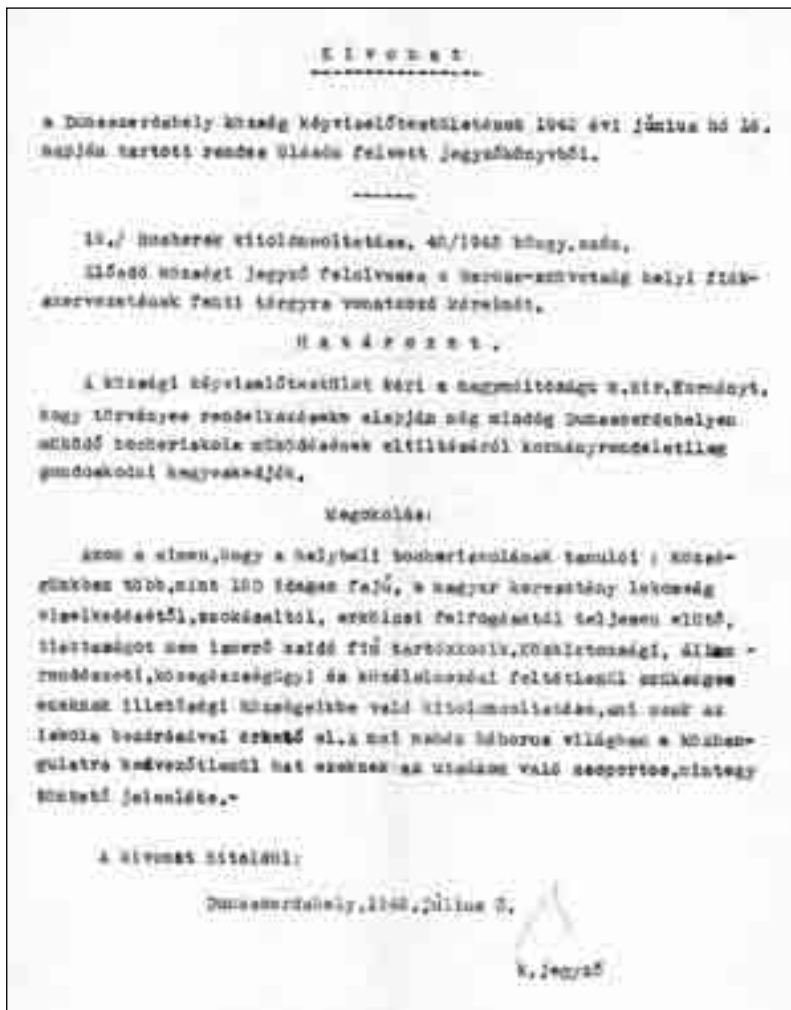
1940. december 14. Megalakul az Erdélyi Párt; ennek tagjai lesznek a képviselőház erdélyi magyar képviselői.

1941. április 11. Magyarország részt vesz a volt Jugoszlávia elleni hadműveletekben. A következő hetekben magyar csapatok szállják meg Bácskát, a baranyai háromszöget, a Murakózt és a Muravidéket.

1941. június 22. A német–szovjet háború kezdete.

1942. január 4. Elkezdődik az újvidéki razzia. Magyar katonai és csendőri alakulatok akciójának áldozata lesz több ezer, főként zsidó és szerb polgári lakos.

1943. augusztus 23–28. A Soli Deo Gloria Szövetség és a Magyar Élet Könyvbarátainak nyári táborozása Balatonszárszón, a „szárszói konferencia”. Jócsik Lajos itt megtartott előadásának – A Közép-Duna-medence közgazdasága – egyik központi gondolata a térség gazdasági egymásrautaltsága.



Határozat zsidó iskola bevezetéséről, 1942

„Itt van mindjárt Kárpátjának kérdése, amelynek megszerzése nemcsak kereskedelmi okokból vagy más okokból – tehát nemcsak a közös magyar–lengyel határ miatt – volt szükséges és fontos. Fontos és szükséges volt az Alföld öntözésének megvalósítása miatt is. [...] Kárpátjával egyszersmind sok mindenféle ásványanyagot is nyerünk, ami nagyon fontos az ország iparosítása szempontjából.”

Gróf Teleki Pál: *Beszédek* 1939. Stádium, Budapest, é. n. 64.

a kormány részéről történt kísérlet: Teleki Pál és Horthy nyíltan elkötelezte magát a kárpátjai – ruszin – autonómia mellett. A terv részben katonai, részben a vármegyei magyar körök ellenállása miatt és a háborús előjelek

következtében hamar lekerült a parlament napirendjéről. Teleki szándékának őszinteségét aligha vonhatjuk kétségbe: a háborús hangulatban még egyértelműbb volt, mint korábban, hogy a társadalomépítéshez lojális kisebbségekre volt szükségük – a lojalitásnak viszont ára van. (A ruszin autonómia az ország későbbi átszervezésének előképe, mintája lehetett volna.)

A nemzeti kisebbségek említett, megbízhatóság szerinti csoportosítása valószínűleg „megfelelt” a visszatért területeken lakó egykori magyar kisebbségeknek is: ők szintén különbséget tettek a velük együtt élő etnikumok között aszerint, hogy azok mennyiben voltak felelősek a korábbi magyarelles intézkedésekért. Sajátos volt a **németek helyzete** és megítélése. Ők a szövetségi rendszer következtében különjogokat élveztek, „népcsoport”-ként megszervezhették önmagukat, sőt, tagjaikat a német hadseregbe sorozták be. Az ebből adódó konfliktusok – sok magyarországi német, illetve német származású magyar tiltakozott a kényszersorozás ellen, és a magyar állam védelmét kérte (sikertelenül) – arra figyelmeztettek, hogy a magyarországi német eredetű közösségekre nem hatott egységesen a „népi német” program. Tömegével váltak magyarrá, mások az ősködbe vezetett származásuknál mérvadóbbnak tekintették az állampolgári hűséget. Több ízben került sor német–magyar vitákra éppen a határváltozások idején: a szlovákiai Karpaten Deutsche Partei például ellenezte azt, hogy népszavazás döntsön Pozsony hovatartozásáról, és a bácskai magyar bevonulásnak is bőven voltak ottani német ellenzői. Egyébként



Koloszvár egyik tere 1942-ben (ma: Avram Iancu tér)



Református iskolai értesítő, 1943

mind a magyar közvélemény, mind a **politikai elit visszautasította a nemzeti kisebbségek önálló politikai szubjektumként való elismerését** (amely – Berlin nyomására – a német „népcsoport”-ot megillette). Ebben az elutasításban a „Szent István-i” koncepció üdvöztető voltába vetett hit mellett szerepe volt annak is, hogy a közös kisebbségi jogosítványok követelése általános megítélés szerint a német birodalmi érdekeket szolgálta volna. A törvény előtti egyenlőség viszont elvben érvényes volt a nemzetiségekre, kivéve természetesen a „faj”-nak minősített, törvényekkel és rendeletekkel sújtott, egyébként zömében magát magyarnak valló zsidóságot.



Kézdivásárhely 1941-ben

Számos dokumentum és a legtöbb későbbi értékelés szerint a visszatért magyar közösségek belső berendezkedésükben demokratikusabbak, szociálisan érzékenyebbek voltak, s egyben szigorú bírálói a magyarországi társadalom hierarchikus fölépítésének, az ún. kasztszellemeinek. A nemzetiségek vonatkozásában viszont megértőbbnek és szolidárisabbnak bizonyultak. Az együttélés napi tapasztalataiból valóban sok szép, ezt alátámasztó példát mutathatunk föl, de az is kétségtelen, hogy e közösségek érzékenyebbek voltak a Szlovákiában és Romániában maradt magyarok sorsára. Valószínűleg azok közé tartoztak, akik retorziókat követeltek, amikor a szomszédos államok magyar kisebbségeit sérelem érte. Esetükben kettős magatartást figyelhetünk meg. A kisebbségi korszakban nem alakulhatott ki a közigazgatási gyakorlattal rendelkező tisztviselőréteg, ezért azt részben az „anya”-országból, részben – például Erdélyben – „megbízható” kisebbségekből kellett pótolni. Számos példa van arra, hogy volt kisebbségi magyarok elítélték a helyi adottságokat nem ismerő „ejtőernyősök”-nek a regionális értékeket, a „kisebbségi mentalitást” és a más nemzetiségűek igényeit és érzékenységét semmibe vevő működését. Ugyanakkor ezek a társadalomtörődékek saját pozíciójuk megerősítését várták az államtól a szlávokkal és a románokkal szemben. Az új rendszerben kevés olyan személyiség kapott, illetve vállalt olyan pozíciót a visszatért területeken, aki egyensúlyban tudta tartani az állam, a volt kisebbségi magyarok és az új nemzeti kisebbségek érdekeit.

1944. március 19. A német hadsereg megszállja Magyarországot. Megkezdődik a legitimista, liberális, szociáldemokrata stb. ellenzéki politikusok, szakszervezeti vezetők, a kormánypárt németellenes szárnyához tartozók le tartóztatása.

1944. március 22. A Sztójay-kormány kinevezése, a belügyminiszeri posztot Jaross Andor kapja meg.

1944. május 15. Megkezdődik a zsidónak minősítettek gettóba telepítése. A vidéki gettóban összegyűjtött több mint négyezer embert a nyár folyamán németországi koncentrációs táborokba szállítják.

1944. augusztus 23. Románia szembefordul a németekkel.

1944. augusztus. A szovjet hadsereg eléri a Kárpátokat.



Salkaházi Sára

„Két hete Budapesten vagyunk és elfogódott szívvel járjuk az utcákat. A találkozás első mámorát elmúlt [...] Félünk, hogy minél divatosabban vagyunk mi felvidékiek ma, annál hamarabb elavulnak, s az annyira dicsért és kívánt „felvidéki szellemiség” néhány hónap alatt unt és lemosolygott anakronizmus lesz. Higgye el a magyar olvasó, kár volna érte. Kár rövid életű szellemi divattá fényesíteni azt, amit mi egyáltalán nem irodalomnak terveztünk, kár volna, ha néhány hétig szemképrázatotán ragyogna, s azután erejét veszítve szétpattanna. [...] Élettemet és életünket az 1918-ban bekövetkezett változás határozta meg. Egyszerű magyarokból jelzős magyarokká lett: kisebbségi magyarokká. A felvidéki fiatalabb nemzedék már beleszületett ebbe a változásba, az öregebb sohasem értette meg, mert a lelke a régi élmények emlékei közt borongott [...] Adják meg annak lehetőségét, hogy a húsz éves különélésben kikristályosodott elvek és gondolatok továbbra is zártan és összpontosulva kifejeződhessenek [...] Szellemben továbbra is együtt óhajtunk maradni mi felvidékiek, hogy egyesült erővel hirdethessük életformánkat s egyrészt átvezethessük új nézeteinket az összmagyarságba, másrészt a magyar életet is átvezessük a mi felvidéki lelkünkbe, nehogy sűrűlődások keletkezzenek.”

Szvatkó Pál: *A visszatért magyarok*. Révai, Budapest, 1938. 5–14.



A háború elérte Erdélyt: a kolozsvári vasútállomás 1944 őszén

Ugyanezen években az is világossá vált, hogy a volt **kisebbségi politikai elit** nem mindig tudja vagy akarja érvényesíteni az általa állítólag képviselt közösség érdekeit. Ennek szemléletes példái kötődnek a földbirtokrendezéshez: az utódállamok által a húszas években lefoglalt magyar földbirtokok egy részét most fölosztották, de ez sem szolgált közmegelegedésre. Sokan úgy ítélték meg, abban, hogy ki kap földet és mennyit, a személyi kapcsolatoknak nagyobb szerepe van, mint a korábbi közösségi munkának. Valószínűleg megosztóan hatottak az államnak a visszatért területek infrastruktúrájának kiépítését célzó, és egyébként nagy horderejű beruházásai, valamint a szociálpolitikai döntések is.

Már abban az időben is, utólag is sokan voltak, akik szerint a visszakérült területeknek bizonyos fokú autonómiát kellett volna kapniuk, de legalábbis az ott élőknek több beleszólási jogot a helyi folyamatokba. Nem

tudhatjuk, hogy ez milyen következményekkel járt volna, de a lehetséges változatokhoz támpontot nyújt a korábbi felvidéki és erdélyi magyar pártok utóélete. A felvidéki Egyesült Magyar Párt a szociális igazságosságot, a demokratikus társadalmi kiegyenlítődést tűzte zászlajára, de ezt az 1938-ban a szélsőjobb oldali radikalizmussal kísérletező Imrédy Béla miniszterelnökhöz csatlakozva tette, ezért Teleki Pál később e csoportot kénytelen volt a kormánypártba integrálni. Ugyanő 1940-ben viszont azt szorgalmazta, hogy az erdélyi képviselők alakítsanak pártot, megőrizve így bizonyos függetlenséget a szélsőjobb oldali pártok nyomásának gyakran engedő kormánypárttal szemben.

Ez tette lehetővé, hogy 1944-ben, amikor Románia szembefordult a németekkel és szövetségeseikkel, az erdélyiek a háborúból való kilépést követelték Horthy kormányzótól, illetve támogatták (volna) az októberi



Csap az 1940-es években

kiugrási kísérletet. A német megszállás után Jaross Andor egy ideig – belügyminiszterként – szerepet vállalt a Sztójay Döme vezette bábkormányban. Számos ismert

erdélyi és felvidéki közéleti személyiség ítélte el ugyanakkor a megszállást, a zsidók Németországnak való kiszolgáltatását és a háború folytatását.

Tudja-e?

■ Az 1938. őszi első bécsi döntés Szlovákiának ítélte a Kassa vonzaskörzetébe tartozó Alsó- és Felsőmecenéz, valamint Stósz községeket, amelyek lakossága német eredetű úgynevezett mántákból állt. A magyar függetlenségi hagyományokat őrző mánták azonban nem kívántak részt venni a „népi német” egységesülés folyamatában, múltjuk, életkörülményeik egyaránt a magyar közösséghez vonzották őket. Németország közbenjárását kérték, hogy falvaikat csatolják Magyarországhoz, Berlinben azonban nem kaptak segítséget. Amikor Franz Karmasin, a Szlovák Köztársaság német népcsoportjának vezetője propagandakörútján hozzájuk érkezett, közáporral fogadták, s a német párt szervezői a szlovák csendőrség segítségét vették igénybe a mecenézfi németek ellen. A *Prágai Magyar Hírlap* utódlapjaként Budapesten megjelent *Felvidéki Magyar Hírlap* nem kevesebbet állított, mint azt, hogy a mánták a szlovákiai magyar párt elnökét, Esterházy Jánost tekintik vezérüknek. A mecenézfi eset a cikkíró Szvatkó Pál szerint arra figyelmeztet, hogy Közép-Európában szétválhat a német tömegek és a szórványnémetek útja. A felvidékiek központi napilapja 1938–1939 fordulóján több cikkében is utalt a német és a magyar érdekek eltérő voltára.

■ Magyarország 1944. március 19-i német megszállása után a visszatért magyarok közül is többen a megszállók, illetve a Sztójay-féle bábkormány ellenségeinek minősültek. Már ’44 tavaszán a náciellenes közéleti személyiségekkel egy időben internálták például a kassai szociáldemokrata, illetve szakszervezeti vezetőket, és Rozsnyóról és Ungvárról is többeket elhurcoltak. Azok közül, akiket a zsidóüldözések idején azért gyilkoltak meg a nyilasok, mert embereket próbáltak megmenteni, korábban, a harmincas évekig Csehszlovákiában élt és a magyar kisebbséghez tartozott a 2006-ban boldoggá avatott kassai Salkaházi Sára szociális testvér és a vele együtt vértanúságot szenvedett Bernovits Vilma hitoktató. Tost László országgyűlési képviselőt, volt kassai polgármestert szintén a nyilasok gyilkolták

meg. A német megszállók által a mauthauseni koncentrációs táborba hurcolt magyar politikussal együtt vitték el Szvatkó Pál közírót, a legfontosabb egykori csehszlovákiai magyar ideológusok egyikét. A nyilas hatalomátvétel következtében a kassai, komáromi, érsekújvári, párkányi, dunaszerdahelyi közigazgatási, városi tisztviselők, közéleti emberek közül is többeket letartóztattak. A dachau koncentrációs táborban halt meg többek között Alapy Gáspár nyugalmazott komáromi polgármester és dr. Lapka Béla érsekújvári vármegyei tisztügyi. A korábban a Sarló-mozgalomhoz tartozott Berecz Kálmánnak és Király József csicsói esperesplébános országgyűlési képviselőnek sikerült megszöknie a fogságból. A háborúból való kiugrás előkészítésére kinevezett, Lakatos Géza vezette kormány belügyminiszteri posztját a kiugrási kísérlet napjaiban a korábbi kassai főispán, Schell Péter báró töltötte be, aki több koncentrációs táborban járt meg. Sokan azért tudták elkerülni az elhurcolást, mert az érsekújvári rendőrség előre értesítette őket várható letartóztatásukról.

■ 1944 őszén a politikusokból, egyházi és intézményi vezetők, értelmiségiek, megalakult Erdélyi Magyar Tanács tagjai úgy döntöttek: megkísérik Észak-Erdély megmentését a rombolástól. Memorandumukban Horthy Miklóstól a háborúból való azonnali kilépést követelték, azzal, hogy amennyiben a központi döntés elmarad, maguk fognak cselekedni. Végül sikerült elérniük Kolozsvár nyílt várossá tételét: Dálnoki Veress Lajos vezérezredes, az erdélyi magyar hadsereg parancsnoka kivonta alakulatait a körzetből. Az egyetem, a gyárak a helyükön maradtak, s a katonaköteles férfiak sem követték a visszavonuló honvédeket. A Gestapo és a magyar csendőrség az ellenállás szervezői közül csak Nagy József közírót és Kovács Katona Jenő író-szerkesztőt tudta letartóztatni; az előbbi még Kolozsváron megölték, az utóbbit magukkal hurcolták, további sorsáról nincs biztos adat. A városba bevonuló Vörös Hadsereg a helyben maradó, a háború befejezését váró magyar férfiakból becslések szerint ötezeret a Szovjetunióba deportált. Évekkel később csak kevesek tértek haza.

IRODALOM

- A. Sajti Enikő: *Impérium-váltások, revízió és kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2004.
- Bárdi Nándor–Simon Attila (szerk.): *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében*. Disputatio-nes Samarienses 7. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2006. 139–153.
- Bethlen Béla: *Észak-Erdély kormánybiztosa voltam*. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Romsics Ignác. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1989.
- Borsody István: *A magyar–szlovák kérdés alapvonalai*. Budapest, 1939.
- Fedinec Csilla (szerk.): *Kárpátalja 1938–1941. Magyar és ukrán történelmi közelítés*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2004.
- Hámori Péter: Kísérlet a visszacsatolt felvidéki területek társadalmi és szociális integrálására. *Századok* 2001. 3. sz. 569–624.
- Jócsik Lajos: *Hazatérés. Tájékozódás*. Pécs, 1942.
- Oláh Sándor: Modernizációs törekvések a Székelyföldön, 1940–1944. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Nemzet a társadalomban*. TLA, Budapest, 2004. 133–150.
- Szenczei László: *Az erdélyi magyarság harca (1940–1941 [sic! valójában 1944])*. Budapest, 1946.
- Tibori Szabó Zoltán: *Teleki Béla erdélyisége. Emberek maradni embertelen időkben*. Erdélyi kiskönyvtár 4. Nis Kiadó, Kolozsvár, 1993.
- Tilkovszky Loránt: *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon (1938–1941)*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967.

FORRÁSOK

Ion Antonescu felszólalása a román Minisztertanács 1941. április 8-i ülésén

„A nemzet ellenségei iránti gyűlöletet kell sugallni a románoknak. Így nőttek fel én: a törökök, zsidók és magyarok elleni gyűlöletben. A haza ellenségei elleni gyűlölet ezen érzelmeit az utolsó végletekig kell kitolni. Magamra vállalom ezt a feladatot.”

Stenogrammele ședintelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea Ion Antonescu. [A Minisztertanács üléseinek jegyzőkönyvei. Ion Antonescu kormányzása]. Vol. III. (aprilie–iunie 1941). Ediție de documente întocmită de Marcel-Dumitru Ciucă et al. București, 1999. 105.

Jakabffy Elemér: A német követség ajándékához

„Ha a német követség országának nagyszerű gyártmányai közül küldött volna egyet-mást, aligha okoz olyan örömet, mint a néhány tucat magyar könyvvel. Hiszen nézzünk körül a könyvesboltokban. A magyar könyv mindenütt kifogyott, de sőt a naptár is. Soha még nem történt meg, hogy már az év elején nem volt magyar naptár kapható, mert a kiadók számítva Kolozsváron és Nagyváradon is megjelenőkre, kevés példányt készítettek, e helyekről pedig a bécsi döntés következtében a naptárak is elmaradtak. Így hát megértük azt is, hogy a naptárak a családokban kézről-kézre járnak, mint száz év előtti dédszüleink idején, hogy öregek és fiatalok legalább belőlük olvashassanak.”

Jakabffy Elemér: A német követség ajándékához. *Magyar Kisebbség*, 1941. augusztus 1. 349.

Ismeretlen tordai magyar menekült helyzetjelentése

„A pénzügyi törvények, amelyek főszerepet játszanak a román állam kezében kisebbségi politikájának kereresztülvitelére, olyan rendelkezésekkel vannak meghozva, hogyha az a magyar kereskedő,

L. BALOGH BÉNI – BÁRDI NÁNDOR

A dél-erdélyi magyarság jogi és politikai helyzete a második bécsi döntést követően

1940. augusztus 30-án a **második bécsi döntés** a trianoni békeszerződés által Romániának ítélt terület mintegy 2/5-ét – Észak-Erdélyt – visszacsatolta Magyarországhoz. Dél-Erdély, mintegy 60.000 km², továbbra is Románia része maradt, az ott rekedt közel félmilliónyi magyarságra viszont a kisebbségi lét gyökeresen új szakasza várt. Önként vagy a román hatóságok nyomására a második bécsi döntés időpontjától 1944 februárjáig mintegy **200.000 romániai magyar hagyta el az országot**, és menekült vagy települt át az akkori Magyarország területére, köztük az 1941 május-júniusában a Bácskába telepített mintegy 13.200 bukovinai székely. Az összes távozó mintegy fele, kb. 100.000 magyar a bécsi döntést követő fél évben hagyta el Romániát. Ez idő alatt kb. ugyanennyi román menekült érkezett Észak-Erdélyből oda. A budapesti kormány engedélyével a regáti magyarok idővel szinte mind átköltöztek. Dél-Erdély egyes vidékein pedig aggasztó méreteket öltött a menekülés: míg 1930-ban Dél-Erdélyben a román népszámlálás adatai szerint 440.000 magyar nemzetiségű személy élt (anyanyelv alapján 473.000), az összlakosság 14%-át

képezve, addig 1941 áprilisára a magyar „etnikai eredetűek” száma **363.000-re csökkent**, azaz a 3,3 milliós dél-erdélyi népesség kevesebb, mint 11%-ára.

Ion Antonescu államvezető engedélyével a **Romániai Magyar Népközösség** 1940. november 4-én Nagyenyeden tartotta újjáalakuló gyűlését, ahol kimondták a Központi Intézőbizottság megalakulását, és betöltötték a bécsi döntés nyomán megüresedett vezetői tisztségeket. Elnökké Gyárfás Elemért (a Katolikus Státus és az Erdélyi Magyar Bankszövetség volt vezetője), alelnökké pedig Szász Pált (az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület elnökét), mellé gr. Bethlen Bálintot (a református egyház főgondnokát) és Jakabffy Elemért (a bányászati magyarság tekintélyes képviselőjét) választották meg. Gyárfást a magyar kormány is támogatta. A szűkebb vezetéssel belül kezdettől fogva ellentétek voltak. Többen egyszemélyes vezetési stílussal vádolták Gyárfást, és szeméretelték, hogy a Népközösség belső ügyeinek intézésével keveset törődik. Az 1944. május 25-i gáldtői értekezleten Márton Áron gyulafehérvári római katolikus püspök élesen el-



Bukovinai székely telepések az 1941. évi augusztus 20-i körmeneten a budai Várban

határolódott Gyárfás Elemér politikájától, két hónappal később pedig Haller István (szövetkezeti vezető), Szász Pál és Gál Miklós (unitárius vezető) lemondott elnöki tanácsi tagságáról, mivel közlekedési nehézségekre hivatkozva Gyárfás nem volt hajlandó összehívni az Elnöki Tanácsülést. A szervezet tevékenységét szinte megbénította a gyülekezési tilalom, az utazási korlátozások és az igen szigorú levél- és sajtócenzúra. A Népközösség főleg a jogvédelem terén fejtett ki aktivitást, központi és helyi irodái révén állandó jogsegélyt nyújtott. Az aradi és brassói magyar konzulátusokat rendszeresen informálta a dél-erdélyi magyarság helyzetéről. A helyi szervezetek a körülményektől – a hatósági engedélyezés szigorúságától – függően szociális feladatokat is elláttak. Népközösségi keretek között, de önálló szervezetként működött az **Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület** Dél-Erdélyben maradt része. A nagyenyedi központból irányított szervezet tagsága 5800 főről, 1942 nyarára 16.000 főre nőtt. Gépakciói során olcsón közvetítettek mezőgazdasági gépeket, gabonát, műtrágyát és tenyészállatokat osztottak a gazdáknak. Az EMGE legfontosabb profilját, a gazdaképzést azonban nem tudták folytatni az állandó zaklatások miatt.

A társadalmi intézményrendszer hiányában és a szigorú gyülekezési rendszabályok miatt a dél-erdélyi magyarság számára az **egyházak** szerepe felértékelődött. A *Gyulafehérvári Római Katolikus Egyházmegye* kb. egyharmad része, 86 plébánia, összesen mintegy 85.000 hívő maradt a régióban, Márton Áron püspök vezetésével, aki innen irányította a Magyarországhoz került egyházrészt is. Az *Erdélyi Református Egyházkerület* kétötöde maradt Romániában, ami a bécsi döntés pillanatában 205 anyaegyházközséget



Márton Áron



Gyárfás Elemér

jelentett kb. 177.000 lélekkel, akik közül 51.000-en a Regátban éltek. Ez utóbbiak nagy része Magyarországra távozott, de a menekülés következtében a dél-erdélyi hívek száma sem haladta meg sokkal 1943-ban a 100.000-et. A *Királyhágómelléki Református Egyházkerület* 6 egyházmegyéjéből 2 maradt Romániában, 55.000 hívővel. Az aradi székhelyű *magyar evangélikus egyházkerület* mindössze négy egyházközséget veszített el a területi változások nyomán, 5.000 hívővel. A szórványokkal együtt dél-erdélyi híveinek száma 40.000 volt, nagy részük egy tömbben, a Brassó melletti Barcaságon élt. A legmosztóbb helyzetbe az *unitáriusok* jutottak. Bár az anyaegyház fele – 24–25.000 lélekkel – Dél-Erdélyben maradt, Magyarországra került a püspöki székhely (Kolozsvár) az egyházi vagyon legnagyobb részével, továbbá mindkét középiskolája és a teológiai akadémiaja is. A romániai unitáriusok egyházi ügyeit az 1940 szeptemberében megalakult tordai székhelyű Képviselő Tanács intézte.

A magyar nyelvű állami **oktatás** Romániában szinte teljesen ellehetetlenült: az iskolák magyar nyelvű tagozatainak többségét vagy bezárták, vagy románul folyt ott is a tanítás. Magyarul elsősorban a **hitvallásos iskolákban** tanítottak, a magyar diákoknak azonban kevesebb mint fele járt oda. A romániai magyar egyházak 1942 decemberében összesen 7 kisdedovót, 179 általános iskolát, 15 középiskolát, 1 teológiai akadémiát, 2 gazdasági, 3 kereskedelmi és 4 tanonciskolát működtettek. A felekezeti iskolák többsége nehéz körülmények közepette működött. Pusztán az egyházi adóból tartották fenn őket, melynek összege állandóan csökkent. A határon való átszökések következtében nagy volt a tanítóihiány, a képzés nélküli

KRONOLÓGIA

1940. augusztus 30. Kihirdetik a második bécsi döntést. Ennek értelmében Magyarországhoz visszakerül az 1920-ban Romániának ítélt területből 43 ezer km², az ún. Észak-Erdély. Továbbra is Románia része marad Dél-Erdély, mintegy 60 ezer km². Románia egész területén több mint fél millió magyar marad.

1940. szeptember 4. II. Károly Ion Antonescu tábornokot bízta meg kormányalakítással. Másnap királyi rendelettel felosztatják a parlamentet és felfüggesztik az alkotmányt. Szeptember 14-én Romániát nemzeti-legionárius állammá nyilvánítják.

1940. október 4. Magyar és román részről kezdetét veszi a kölcsönösségen alapuló nemzetiségi politika. Nagyváradról és Kolozsvárról több száz román családot utasítanak ki. Antonescu válaszként elrendeli, hogy csak annyi magyar nyelvű lap jelenhet meg Romániában, amennyi az átkerült területeken román nyelven.

1940. október 17–20. Az Észak-, illetve Dél-Erdélyben elkövetett atrocitások kivizsgálása érdekében felállított német–olasz vegyes bizottság a helyszínen vizsgálódik, és több mint 500 személyt hallgat meg.

1940. november 4. Nagyenyeden alakuló ülést tart a Romániai Magyar Népközösség.

1941. január 21–23. Vasgárdista felkelés tör ki Antonescu ellen, aki a hadsereggel és berlini támogatással leveri a lázadást.

1941. február 6. Megkezdik működésüket a Kolozsvárt és Brassóban működő német–olasz katonatiszti bizottságok, amelyek a román, illetve magyar kisebbség jogvédelmét felügyelik.

1941. május 11. Magyarország és Románia aláírja a bukovinai székelyek áttelepítéséről szóló megállapodást. Ennek nyomán május–júniusban összesen 13.200 fő települ át a Bácskába.

1941. június 9. A román kormány rendeletben tiltja meg a magyar nyelv használatát nyilvános helyeken. Telefonálni sem szabad magyarul, és bizonyos beosztásokból

iparos, gazdálkodó és bármilyen foglalkozásbeli a legnagyobb figyelemmel és pontossággal végzi munkáját, vezeti üzletét, iparát, gazdaságát, mindenképpen kihágásba eshetik, mert a kihágások elbírálása, minősítése és megállapítása a törvény hézagos rendelkezései mellett külön titkos utasítások alapján a kiküldött megállapító közegektől függ. [...] Egy másik súlyos eszköz, amelyet a magyarság leszorítására és elpusztítására használnak fel, a szabotázs-törvény, melynek rendelkezései nagyon súlyosak, és a törvény alapján felvett jegyzőkönyvekkel szemben bizonyítási lehetőség nincs. [...] Ami a magyarság életlehetőségeit illeti, objektíven a helyzet az, hogy magyar ember semmiféle ipart, semmiféle kereskedelmi engedélyt nem kap, semmiféle formában és határozottan meg van tiltva a magyar gyermekeknek tanonként alkalmazása is. Sőt, mi több, magyar ember sem ipari, sem kereskedelmi vállalatnál mint egyszerű munkás sem kaphat alkalmazást, mert ha magyar vállalat is munkába veszi, azt a vállalatot súlyosan büntetik. [...] Október hónapban az általános helyzet nagyon súlyosbodott, mert az összes még otthon levő magyar embereket 60, sőt 65 éves korhatárig behívták, hol katonai szolgálatra, hol munkatáborokra, akkor, amikor már a magyarság nagy része munkatáborokban volt. [...] Jellemzi a romániai magyarok sorsát egy-egy olyan eset, ami naponta többször történik meg, hogy ártatlan kis gyermekeket katonatisztek, román felnőtt férfiak azért, mert magyarul hallanak az utcán beszélni, megfogják és megvernek, ami miatt a kicsi magyar gyermekek a legnagyobb félelemmel mennek még csak iskolába is. [...]"

Ismeretlen tordai magyar menekült helyzetjelentése a honvédelmi Minisztériumnak a Dél-Erdélyben élő magyarsággal szembeni atrocitásokról, Kolozsvár, 1943. október 26. In: Romsics Ignác (szerk.): *Magyarok kisebbségben és szórványban*. TLA, Budapest, 1995. 380–383.



Antonescu marsall és Hermann Göring

tanerők alkalmazása miatt viszont állandóan fenyegetett az iskola bezárásának vagy a nyilvánossági jog megvonásának veszélye. A középiskolák épületét nemegyszer kórház céljára foglalták le.

A kulturális központjától, Kolozsvártól elszakított dél-erdélyi magyarság **szellemi élete** összezsugorodott, a cenzúra, az utazás korlátozása, a gyülekezési tilalom pedig teljesen lebénította. Szinte minden társadalmi-kulturális célú összejövetel lehetlenné vált. Az egyesületek jó részét a hatóságok feloszlatták, vagyonukat elkobozták, épületeiket lefoglalták. A magyar kaszinók és kultúrházak bezártak, a dalárdák működése szünetelt, színházi előadások, kultúrestek megtartása szóba sem jöhetett. Mindössze a három nagyvárosban, Aradon, Brassóban és Temesvárott nyílt némi csekély lehetőség közművelődési munkára, főleg a könyvtárak révén. A magyar szellemi élet folytonosságát elsősorban az írott szó: a könyv, a naptárak, a sajtó biztosította. 1942 őszén azonban az összes magyar nyelvű időszakos lapot be-

tiltották; 1943 áprilisában újra engedélyezték az *Erdélyi Gazda* megjelenését, majd júniusban útjára indult az aradi *Havi Szemle* c. irodalmi folyóirat. A könyvkiadás minimálisra csökkent: 1941-ben kevesebb mint 50 kiadvány jelent meg, ezek jó része is inkább füzet, különnyomat volt.

A romániai magyarság mindennapjait az 1940 szeptemberében hatalomra került Ion Antonescu tábornok fasiszta, majd katonai jellegű diktatúrájának szigora, valamint az 1941 júniusától bevezetett háborús rendszabályok sora alapvetően meghatározta. A magyarokat külön is sújtották a központi és helyi román hatóságok diszkriminatív intézkedései és a több mint 200.000 észak-erdélyi román menekült által felszított magyarellenesség.

Dél-Erdély magyaroktól való „megtisztítása” a román kormányzati politika részét képezte. Ennek egyik leghatékonyabb eszköze az ún. **kényszeropció** volt. A bécsi döntés határozatára hivatkozva, amely elvileg lehetővé tette az észak-erdélyi románok és a dél-erdélyi magyarok számára a román,



A gyulafehérvári székesegyház



Az aradi Kultúrpalota ábrázolása korabeli Szent István cikória-kártyán

illetve a magyar állampolgárság javára való optálást hat hónapon belül, a román hivatalos szervek optálási nyilatkozatok aláírására buzdították vagy kényszerítették a magyarok egy részét, amelyben az aláírók egyoldalúan lemondtak román állampolgárságukról. Mivel az optálás módozatának részleteiben a két kormánynak nem sikerült megegyeznie, az optálást mint jogforrást magyar részről nem ismerték el. 1941. június elején Romániában egy bizalmas kormányrendelet megtiltotta a magyar nyelv nyilvános használatát és intézkedés történt bizonyos kategóriájú magyar alkalmazottak elbocsátására, majd a postai levél- és táviratforgalomban is korlátozták a nyelvhasználatot. Az intézkedések egy részét később hivatalosan ugyan visszavonták, de a katonai parancsnokságok 1942-ben egyes körzetekben újabb tilalmakat vezettek be. Az **utazási korlátozások**

kisebb-nagyobb megszakításokkal mindvégig érvényben voltak. A 20 km-es határmenti zónában még az egyik faluból a másikba való közlekedéshez is a csendőrség engedélye kellett. A romániai magyarságnak nem volt képviselete a központi hatalomban, de még a helyi közigazgatásban sem igen, így ki volt rekesztve az öt legközvetlenebbül érintő ügyek intézéséből is. Súlyos sérelemnek számított még a magyar férfiakkal való embertelen bánásmód a **katonai és munkaszolgálat** során, a **román menekültek beszállósítása** magyar családokhoz, vagy a legtöbbször megalapozatlan **hadbírószági eljárások**.

1941-ben a kis- és középbirtokosok földje, állatállománya, gazdasági felszerelése még érintetlen volt, a nagyenyedi Kisegítő Takarékpénztár és a volt brassói Népbank köré tömörült magyar pénzügyintézetek pedig vagyonukat megtartva jelentős fejlődést mutattak. A Hangya

a magyar alkalmazottakat el kell bocsátani. Június 27-én egy másik rendelet a magyar nyelvű postai levelezést tiltja meg.

1941. október 1. Újra engedélyezik a magyar nyelv használatát a posta- és táviróforgalomban.

1942. június 7. A bukaresti közellátási minisztérium bizalmas rendelete értelmében a magyar nemzetiségű személyektől az összes gabona- és lisztkészletet el kell kobozni. Erre június 9–25. között kerül sor. Sok helyen minden élelmiszert elkoboznak.

1942. június 23. Törvényrendelet lehetővé teszi a határ menti magyar birtokok kisajátítását és „etnikai románoknak” való átadását.

1942. szeptember 19. Betiltják az összes magyar nyelvű dél-erdélyi lapot.

1944. május 25. A Romániai Magyar Népközösség vezetői értekezletén Márton Áron bírálja Gyárfás Elemér vezetési stílusát, és a Népközösséggel elhárít mindennemű együttműködést. Az elnöki tanács másik három tagja is szolidáris Márton Áronnal. S mivel Gyárfás nem hajlandó elnöki tanácsülést összehívni, lemondanak.

1944. augusztus 23. I. Mihály király a hadsereg és az ellenzék támogatásával letartóztatja Ion Antonescut és kormánya tagjait. Románia hadat üzen Németországnak és átáll a szövetségesek oldalára.



Segesvári utcáról



Unitárius templom belseje, Kálnok

„Az aradi rendőrség megtiltotta a zsidóknak, hogy a korzón (a Regina Maria úton, a városháza és színházépület közötti szakasz jobb oldalán), a parkokban és a muresparti sétányon sétálhassanak, továbbá, hogy az első osztályú vendéglők, éttermek és cukrászdák teraszán tartózkodjanak. Akik a rendelkezést nem tartják be, azok ellen eljárást indít a rendőrség.”

Magyar Kisebbség, 1942. június 16. 231.

„A postavezérgazgatóság közlése szerint június 27-től kezdve az összes postai küldeményeket ellenőrzik és felülvizsgálják. Ezen túl a posta nem fogad el egyszerű zárt magánlevelet, hanem csak nyílt levelezőlapokat, úgy belföldre mint külföldre [...] A levelezést és a címet csak román, német vagy olasz nyelven szabad írni.”

Magyar Kisebbség, 1941. július 16. 327.

„[...] egy-egy rendőrségi alkalmazott vezetésével bizottságok látogatták végig az enyedi magyar házakat, lakásokat, és az utolsó szemig elkobozták a gabonaféleségeket. Néhol odáig mentek, hogy kimerték a dagasztóteknőből a kenyérnek bekovászolt lisztet is. Én nem voltam termelő, de engem is meglátogattak, s mert semmiféle gabonakészletem nem volt, egy fél zsák korpát koboztak el [...] Nem titkolták, sőt egyenesen tudomásunkra adták: megtorlásul teszik, mert Észak-Erdélyben a beszolgáltatási rendeletek durva és megkülönböztető alkalmazásával s emellett még külön rekvirálásokkal éhínségre kárhóztatják a román parasztságot. Nyilvánvalóvá vált ebből, hogy az egész dél-erdélyi magyar nemzetiség ellen irányuló, általános érvényű rendelkezés végrehajtásáról van szó.”

Kacsó Sándor: *Fogy a virág, gyűl az iszap*. Magvető, Budapest, 1985. 450–451.



Román katonák

szövetkezeti központ is hatékonyan működött. 1941-től azonban a dél-erdélyi magyarságra egyre nagyobb **gazdasági nyomás** nehezedett. Az optálás-kényszer után a magyarság anyagi tönkretétele volt a kormányzati cél. Az ehhez kapcsolódó kormányzati stratégia részét képezte a magyar iparosok, kereskedők, ügyvédek, orvosok túladóztatása, a különböző önkényesen megállapított bírságok, az ún. újjáépítési vagy visszacsatolási kölcsönök erőszakolása, a gazdasági szabotázs ürügyén indított eljárások, a közszükségleti cikkek elosztásánál érvényesített hátrányos megkülönböztetés, a közmunkáknál való túlzott igénybevétele, a határmenti ingatlanforgalom korlátozása, vagy a magyar gazdákat érintő sorozatos termény- és állatrekvirálás. A magyar iparosoknak és kereskedőknek a gazdasági életet irányító testületekben nem volt képviselése, az ipari üzemek magyar alkalmazottait jórészt elbocsátották.

A magyar kisebbség jogvédelmének állandó jelleggel működő szerve a Brassóban, 1941 februárjában felállított **vegyes tisztí bizottság** volt, melynek tagjait a német és az olasz kormány nevezte ki. Észak-erdélyi megfelelője, amely az ottani románság jogvédelmét látta el, Kolozsvárott székelt. A bizottságok működése csak kis mértékben bizonyult hatékonynak, tevékenységükkel végső soron a tengelyhatalmak érdekeit szolgálták. A brassói bizottsághoz két év alatt összesen 1518 panaszügy érkezett, amelyből 242-t (16%) tekintettek indokoltnak. Az esetek 70%-ában kiterő válasz született, vagy az ügy elintézetlen maradt. A panaszok majdnem felére a különféle bántalmazások adtak okot, a földdel, a közellátással és a kultúrával kapcsolatos panaszok pedig egyaránt 11–11%-os arányt képviseltek.

1942 májusában, az észak-erdélyi románok üldöztetésére hivatkozva, a román kor-



Brassó 1940 körül

mányzat a dél-erdélyi magyar falvak kiéhez-
tetését és a magyar tulajdon teljes felszá-
molását tűzte ki célul. Ellenállás esetében
a fegyveres erőszak alkalmazását helyezte
kilátásba. A terv azonban a német és olasz
külön megbízottak vizsgálódásai miatt meg-
hiúsult, a román vezetés kénytelen volt
meghátálni. Dél-Erdély gyors, akadálytalan
magyartalanítása illúzióknak bizonyult annak
ellenére is, hogy a magyar lakosság helyzete
1943–1944-ben – a korábbi évek tendenciájá-
nak megfelelően – tovább romlott.

A **román kormány** legfőbb külpolitikai
célját **Észak-Erdély mindenáron való visz-
zaszerzése** képezte, ezt szolgálták nemzeti-
ségpolitikai célkitűzései is: az észak-erdélyi
románság erősítése, és Dél-Erdély megtisz-
títása a magyaroktól. Ezzel párhuzamosan
a német kisebbség különjogokkal rendelke-
zett, és mint „állam az államban” szervezhette
meg önmagát az anyaország, a Harmadik
Birodalom támogatásával. A zsidóság pedig
a magyarságnál is jogfosztottabb helyzetbe
került. A **budapesti kormányzat** a második
bécsi döntést a trianoni békeszerződés rész-
beni orvoslásaként fogta föl, olyan **végleges
impériumváltozásként**, amit Románia is el-
fogadott és aláírt. A további revíziós igényei
miatt nem engedhette meg a dél-erdélyi
magyar kisebbség teljes elűzését. Ezért folya-
modott az észak-erdélyi **nemzetiségpolitikai
kölcsonosság** politikájához, amely szlovák-
magyar vonatkozásban működött. Mindezt
a viszonyrendszert azonban alapvetően meg-
határozta az azonos, német háborús szövetségi
rendszerhez való tartozás kényszere, még akkor is,
amikor már mindkét állam a kiugráson gondolkodott.



A brassói magyarok továbbra is
hiába vártak – revíziós képeslap



Magyarországi nyaraláson részt vevő dél-erdélyi
gyerekek orvosi vizsgálata

Tudja-e?

■ A második bécsi döntéssel az 1930-as román népszámlálás adatai szerinti 5.549.806 fős összlakosságból 3.155.922 fő maradt Erdély Romániánál maradt részén. Ebből magyar anyanyelvű volt 473.551 személy (az országrész lakosságának 15%-a), német pedig 481.128 fő (15,3%). Területileg a legtöbb magyar Arad és Temes (96.756, ill. 83.423 fő), valamint Brassó, Hunyad és Torda-Aranyos megyékben (mintegy 40–40.000 fő) élt. Az 1941. április 6-án elkezdett romániai népszámlálás szerint a magyar „etnikai eredetűek” száma 363.000 főre csökkent, a régió összlakosságának 11%-ára.

■ Kiket adott Dél-Erdély magyarsága a magyar művelődésnek? A barcasági Apácáról származik Apáczai Csere János; Heltai Gáspár Nagyszebenben született és magyar krónikát, erkölcsi, tanító munkákat írt. Déváról származott Dévai Bíró Mátyás, az első magyar reformátorok egyike, és Alvinczi Péter teológus, Pázmány Péter ellenfele. Az erdélyi fejedelmek közül itt született Bethlen Gábor, Barcsay Ákos, I. Apafi Mihály; a magyar irodalom nagy alakjai közül Bethlen Miklós, Jósika Miklós, Kemény Zsigmond, Áprily Lajos, Kós Károly. A tudósokat illetően Bolyai Farkas Bolyán született, Brassai Sámuel, az utolsó magyar polihistor pedig Torockón.

IRODALOM

- A romániai menekültek főbb adatai az 1944. februári összeírás szerint. *Magyar Statisztikai Szemle*, 1944. 9–12. sz. 394–410.
- Benkő Levente: *Magyar nemzetiségi politika Észak-Erdélyben (1940–1944)*. *Pro Minoritate*, 2002. Ősz. 7–41.
- Kacsó Sándor: *Lélekvesztőn*. Erdélyi Szépmíves Céh, Kolozsvár, 1941.
- Kacsó Sándor: *Nehéz szagú iszap felett*. Önéletrajzi visszaemlékezések. III. k. Kriterion, Bukarest, 1993.
- L. Balogh Béni: *A dél-erdélyi magyar kisebbség helyzete (1940–1944)*. In: *Korrajz 2003*. A XX. Század Intézet évkönyve. Vál. Földesi Margit. XX. Század Intézet, 2004. 39–53.
- L. Balogh Béni: *A magyar–román kapcsolatok 1939–1940-ben és a második bécsi döntés*. Pro-Print, Csíkszereda, 2002.
- Vincze Gábor: *A kisebbségpolitikus Márton Áron*. *Magyar Kisebbség*, 1995. 1. sz. 93–108.

Esterházy János a Magyar Párt nemzetiszocialista párttá alakításának elutasításáról, 1939. április 6.

„Hogy mi nem alakultunk át nemzetiszocialista párttá, annak megvan a maga oka. Ez német produktum, amit mi nem ismerünk el. [...] A józan ész, az önfegyelem és az igazi magyar felfogás követeli ezt meg tőlünk.”

Fábrý Zoltán: *A vádlott megszólal.* Pozsony/Bratislava, 1992. 21–22.

A szlovák alkotmány a „nemzetiségi csoportok” jogállásáról, 1939. július 21.

„Nemzetiségi csoportok.

91. §

(1) A polgárok szabadon jelentkezhetnek nemzetiségükhöz.

[...]

92. §

(1) Az elnemzetlenítésre irányuló mindenfajta tevékenység büntetendő.

(2) A részproblémákat a törvény szabályozza.

93. §

(1) A Szlovákia területén meghonosodott nemzetiségi csoportoknak joguk van saját vezetés alatt kulturális és politikai szervezkedésre.

(2) A nemzetiségi csoportok és azok tagjai (91. §) kulturális kapcsolatokat létesíthetnek és tarthatnak fenn saját anyanemzetükkel.

94. §

A nemzetiségi csoportoknak joguk van a közéletben és az iskolákban nyelvüket használni, amire vonatkozólag majd külön törvény intézkedik.

95. §

A nemzetiségi csoportoknak az alkotmányban lefektetett jogai csak oly mértékben hatályosak, amilyen mértékben ugyanilyen jogokat a szlovák kisebbség is ténylegesen élvez az illető nemzetiségi csoport anyaországának területén.”

Popély Gyula: *Hazatéréstől a hazavesztésig.* Pozsony/Bratislava, 2006. 199.

POPÉLY ÁRPÁD

A Szlovák Köztársaságban maradt magyar kisebbség helyzete és önszerveződése

Az 1938. november 2-i első bécsi döntés a felvidéki magyarság és a magyarlakta területek túlnyomó részét visszacsatolta Magyarországhoz, a magyar lakosság mintegy egytizede azonban továbbra is Csehszlovákia, ill. Szlovákia fennhatósága alatt maradt. Az 1939. március 14-én **önállósult Szlovákiában** az 1938. decemberi szlovákiai népszékszám szerint az ország 2.656.426 lakosából 57.897 fő, az összlakosság 2,2%-a vallotta magát magyar nemzetiségűnek.

A Szlovák Köztársaság **magyar lakosságának** nagy többsége Pozsonyban és környékén, valamint a Nyitra melletti Zoboralján élt, de ekkor még jelentős számú magyar népesség lakta a nyelvhatár fölötti szlovák városokat, többek között Nagyszombatot, Aranyosmarót, Selmecebányát, Zólyomot, Besztercebányát, Lőcsét, Iglót, Eperjest és Nagymihályt is. Az 1938 előttihez képest lényegesen megváltozott a szlovákiai magyarság szociális struktúrája: csökkent a mezőgazdaságban dolgozók száma, megnőtt ugyanakkor a munkásoké és a hivatalnokoké, s meglehetősen számottevő volt az értelmiségi réteg is.

Az 1939. július 21-én elfogadott, s az olasz korporatív rendszer szellemét tükröző **szlovák alkotmány** a magyarokat a németek-



Az első bécsi döntés következtében a csehszlovák magyar határoszlopot a déli határon eltávolították – a határ új helyre került

kel együtt – a csehekkel és zsidókkal ellentétben – ún. meghonosodott nemzetiségi csoportnak tekintette. A magyarság az alkotmány értelmében elvileg jogot kapott a politikai és kulturális szervezkedésre, valamint

arra is, hogy politikai pártja révén az államhatalomból is részt vállaljon. A hatalomból azonban valójában csupán a német népcsoport részesedhetett, amelyet a szlovák hatóságok kivételes bánásmódban részesítettek, s amely a Német Párt (Deutsche Partei) révén valóságos államot alkotott az államban.



Pozsony új építésű része az 1940-es években



Esterházy János



Szepességi német – cipszer – férfi, 1940



Bártfa, korabeli képeslapon, szlovák népi motívumokkal díszítve

A magyar kisebbség politikai reprezentánsa a **Magyar Párt** volt. A bécsi döntés előtti Egyesült Magyar Párt jogutódjának tekinthető pártot a szlovák hatóságok sokáig csak megtűrték, s hivatalos regisztrálását – többek között a szlovák alkotmányban rögzített reciprocitás (viszonosság) elvére, valamint arra hivatkozva, hogy a magyarországi szlovákoknak sincs hivatalosan bejegyzett pártjuk – hosszú időn át halogatták. A regisztrálás hiánya azt jelentette, hogy a párt nem fejthetett ki olyan tevékenységet, amelyet a magyar kisebbség érdekképviselője megkívánt volna.

A szlovák hatóságok 1941 novemberében végül hivatalosan is engedélyezték a Magyar Párt működését, érdemi politikai tevékenységet azonban ezt követően sem fejthetett ki. Munkája elé számos akadályt gördítettek, ténykedése így jobbára a kulturális, szociális, részben pedig a gazdasági szférára terjedt ki. Pártkongresszus és nyilvános tömeggyűlések megrendezésére egyetlenegyszer sem nyílt lehetősége, politikai lehetőségei kimerültek abban, hogy az aktuális kérdések megtárgyalása céljából időnként összeült a vezetősége, s hogy elnöke, gróf Esterházy János, aki egyben a szlovák parlament egyetlen magyar képviselője volt, a parlamentben időről időre szóvá tette a magyarság sérelmeit és panaszait orvoslását kérte. Esterházy ezen túlmenően több alkalommal közbenjárt a magyar kormánytól a magyarországi szlovákok érdekében, hogy ez által is csökkenjen a szlovák hatóságok által a magyar kisebbségre gyakorolt nyomás.

A párt legjelentősebb eredményei közé az ún. **Magyar Házak** hálózatának kiépítése, valamint a szociálisan rászorult magyar családok segélyezése tartozott. A szlovák többségű városokban létrehozott Magyar Házak, amelyek a magyarság társadalmi életének színhelyéül

KRONOLÓGIA

1939. március 14. A szlovák parlament kikiáltja Szlovákia önállóságát.

1939. július 21. A parlament elfogadja a Szlovák Köztársaság alkotmányát.

1939. szeptember 5. Szlovákia Németország oldalán belép a Lengyelország elleni háborúba.

1939. október 26. A parlament a Szlovák Köztársaság elnökévé választja Jozef Tisot.

1939. Esterházy János meghirdeti az ún. Magyar Házak mozgalmát.

1941. június 23. Szlovákia csatlakozik a Szovjetunió elleni hadjáratához.

1941. szeptember 9. A szlovák kormány elfogadja a zsidóellenes intézkedéseket összefoglaló, s a nürnbergi faji törvények mintájára megalkotott ún. Zsidó Kódexet.

1941. november. A szlovák hatóságok hivatalosan engedélyezik a Magyar Párt működését.

1941. december. Útjára indulnak a Magyar Párt hivatalos lapjai: a *Magyar Hírlap* és a *Magyar Néplap*.

1942. május 15. A szlovák parlament megszavazza a zsidók deportálását elrendelő alkotmánytörvényt, amit egyedül Esterházy János utasít el.

1942. A hatóságok újra engedélyezik az 1939-ben betiltott Szlovéniai Magyar Kultúregyesület tevékenységét.

1944. december. Esterházy Jánost a nyilasok pártelnöki tiszttségéről való lemondásra kényszerítik.

1945. február 3. A Magyar Párt vezetősége ismét Esterházyt választja meg a párt elnökévé.

1945. tavasz. Esterházyt a cseh-szlovák hatóságok letartóztatják és átadják a szovjeteknek, akik a Szovjetunióba hurcolják.

Esterházy János a zsidók deportálásáról szóló alkotmánytörvény elutasításának okairól, 1942. május 15.

„Vészélyes útra tért a szlovák kormány akkor, amikor a zsidók kitelepítéséről szóló törvényjavaslatot benyújtotta, mert ezzel elismeri jogosságát annak, hogy a többség a kisebbséget egyszerűen kiebrudalhassa. Tudom, hogy a törvényjavaslat nagyon sok szlovák képviselőtársamnak nem tetszik, de ezek pártfegyelemből nem mernek fellépni a javaslat ellen. Én ellenben, mint az itteni magyarság képviselője, leszögezem ezt, és kérem tudomásul venni, hogy azért nem szavazok a javaslat mellett, hanem ellen, mert mint magyar és keresztény és mint katolikus a javaslatot istentelennek és embertelennek tartom.”

Esterházy János: *A kisebbségi kérdés*. Budapest, 2000. 215–216.

Esterházy Jánosnak a szlovákiai magyarsághoz intézett szövegéből, 1944. december 27.

„Nehéz idők járnak felettünk, ezt mindnyájan érzitek. Hogy mit hoz a holnap, azt senki sem tudja, de úgy érzem, hogy mint a magyar család fejének, a tőlem megszokott őszinteséggel kell Veletek azt közölnöm, hogy a bizalmatokból a mai napig betöltött pártelnöki állásomról, a most változott körülmények folytán, lemondok. Lemondok azért, mert meggyőződésem szerint most nem tudnám a magyar ügyet úgy szolgálni, mint eddig tettem, és ahogy azt továbbra is akarnám.”

Magyar Néplap, 1944. december 30.



Nagyszombat látképe a Dómmal és a Szemináriummal

szolgáltak, központi szerepet kaptak a szórányban élő magyarok nemzeti öntudatának megőrzésében és hagyományaik ápolásában.

Esterházy az erőteljes német és szlovák, majd az 1944. októbere utáni magyarországi nyilas nyomás ellenére elutasította a párt nemzetiszocialista szellemű átalakítását, így a Magyar Párt a fasiszta szlovák állam keretei között is mindvégig következetesen megőrizte konzervatív keresztényszocialista jellegét. Tevékenyen kivette részét Esterházy az üldözött zsidók megsegítéséből is, a szlovák parlamentben pedig 1942. május 15-én egyedül ő nem szavazta meg a zsidó lakosság deportálását elrendelő alkotmánytörvényt.

A nyilas hatalomátvétel után Esterházyt 1944 decemberében Budapesten őrizetbe vették és arra kényszerítették, hogy mondjon le pártelnöki tisztségéről, pártja azonban 1945. február 3-án ismét elnökévé választotta. A világháború utolsó hónapjaiban a Gestapo körözést adott ki ellene, ezért illegalitásba vonult. Az újjáalakuló Csehszlovákia hatóságai 1945 tavaszán letartóztatták és átadták a szovjet katonai szerveknek, akik a Magyar Párt több vezetőjével és számos pozsonyi magyar értelmiséggel együtt a Szovjetunióba hurcolták.

A Szlovák Köztársaság magyar kisebbségének **kulturális élete** gyakorlatilag a Magyar Párt keretei közé szorult vissza. A magyar kultúra semmilyen állami szintű intézménnyel és költségvetési támogatással nem rendelkezett. A Pozsonyon kívüli egyesületeket csaknem mind felszámolták, csupán a több évtizedes múltra visszatekintő pozsonyi Toldy Kör és a Bartók Béla Dalegyesület működhetett tovább.

A szlovákiai magyarság legjelentősebb kulturális szervezete, az 1925-ben alapított **Szlovenszkói Magyar Kultúr-egyesület** tevékenységét 1939 tavaszán szintén betiltották, s csupán 1942-ben engedélyezték újra, akkor is erősen korlátozott formában. Az egyesület elnöke gróf Csáky Mihály, a Magyar Párt al-elnöke lett.

A magyar kisebbségnek 1939 tavaszán két napilapja (a Magyar Párt *Új Hírek* című hír-

lapja és a magánkézben lévő *Esti Újság*), egy kulturális folyóirata (*Magyar Minerva*) és néhány vidéki hetilapja volt. A *Magyar Minerva* még 1939-ben megszűnt, nem sokáig maradhattak fenn a vidéki lapok sem, s 1941-ben a reciprocitásra hivatkozva a két napilapot is betiltották. A magyarországi szlovák napilap megjelenése után, 1941 decemberében két magyar lap indítására nyílt lehetőség: a *Magyar Hírlap* a Magyar Párt hivatalos napilapjaként, a *Magyar Néplap* a párt hetilapjaként jelenhetett meg 1944 őszéig, amikor is a nyilas hatalomátvétel után mindkettő kiadását beszüntették. A magyar nyelvű sajtót ezen kívül csupán néhány katolikus egyházi lap képviselte. 1945 februárjában és márciusában végül a német hatóságok támogatásával jelent meg Pozsonyban a *Magyar Szó* című nemzetiszocialista napilap.

A **magyar iskolák** száma szintén nem volt kielégítő. A törvény rendelkezései értelmében 30 iskoláskorú gyermek elegendő kellett hogy legyen egy nemzetiségi iskola indításához, a hatóságok azonban számtalan olyan esetben megtagadták a magyar iskola indítását, amikor annak meglettek volna a törvényes feltételei. 1939 és 1941 között – ugyancsak a reciprocitásra hivatkozva – megszüntettek több magyar középiskolát is, köztük a pozsonyi magyar tanítóképzőt és az Orsolya-rend leánypolgáriját. A szlovákiai magyarság az 1941/42-es tanévben 35 elemi iskolával egy polgári iskolával, egy gimnáziummal, egy négyéves kereskedelmi akadémiával, egy kétéves kereskedelmi szakiskolával és egy női foglalkozások szakiskolájával rendelkezett.



Selmechánya óvárosa



Pozsony belvárosa a Mihály-kapuvál

Tudja-e?

■ A szlovák parlament az 1939. július 21-én elfogadott alkotmánytörvényben rögzítette a reciprocitás, azaz a viszonyosság elvét, amely szerint az egyes nemzetiségek alkotmányos jogai csak olyan mértékben érvényesülhetnek, amilyen mértékű jogokat az illető nemzetiség anyaországában élő szlovák kisebbség ténylegesen élvez. A kisebbségi jogok retorziós okból való korlátozását lehetővé tévő reciprocitás elvét azonban csupán a magyar kisebbséggel szemben alkalmazták, mivel csak Magyarországon élt számottevő szlovák lakosság. A kisebbségi magyarságot a túsz szerepébe kényszerítették, s rajta torolták meg a magyarországi szlovákságot ért valamennyi vélt vagy valós sérelmet.

■ Esterházy János volt a 80 fős szlovák parlament egyetlen képviselője, aki 1942. május 15-én nem szavazta meg a szlovákiai zsidók deportálásáról rendelkező alkotmánytörvényt. Ennek ellenére ő volt az egyetlen képviselő, akit a háború után a szlovák népbíróság halálra ítélt, a többi képviselő általában csupán 3 és 10 év közötti börtönbüntetést kapott vagy teljesen büntetlen maradt. Még a zsidó lakosság elhurcolásáért leginkább felelős Alexander Mach szlovák belügyminisztert is csak 30 éves börtönbüntetésre ítélték.

■ Az 1938–1939-es határváltozásokat a szlovákság a trianonihoz hasonló nemzeti katasztrófaként élte meg. Az első bécsi döntést követően ugyanis a Nagysurány és Komját vidéki, valamint a Kassa környéki szlovák többségű régiók Magyarországhoz csatolásával a szlovákoknak is kialakult a szlovákiai magyarokéval azonos típusú (nem nyelvszigeteken, hanem egy tömbben és az országhatár mentén élő) csoportja. Alexander Mach szlovák belügyminiszter ezért már 1939 decemberében a déli határok revízióját jelölte meg a szlovák politika egyik legfőbb céljaként, s Hitlernek a lakosságcserére vonatkozó 1939. októberi beszédére hivatkozva felvetette a szlovák-magyar lakosságcsere lehetőségét is. A sors ironiája, hogy a fasiszta szlovák politikai vezetés által is felvetett lakosságcserét, ráadásul a magyar lakosság jogfosztásával és egyoldalú kitelepítésének szorgalmazásával súlyosbítva, végül az 1945-ben felújított polgári Csehszlovákia hajtotta végre.

■ Amikor 1940 szeptemberében a szlovák hatóságok bezáratták a pozsonyi csehtestvér egyház templomát, a magyar reformátusok testületileg egyházukba fogadták az üldözött cseheket, s 1945 áprilisáig, a háború végéig pozsonyi templomukat is megosztották velük. A háború utáni jogfosztás idején a csehszlovák hatóságok ennek ellenére Pozsonyban is betiltották a magyar nyelvű istentiszteleteket.

IRODALOM

- Esterházy János: *A kisebbségi kérdés*. Budapest, Ister, 2000.
- Fábry Zoltán: *A vádlott megszólal*. Pozsony/Bratislava, Madách Könyv- és Lapkiadó, 1992.
- G. Kovács László: Törvények szorításában. A magyar kisebbség jogi helyzete az első Szlovák Köztársaságban (1939–1945). In: Valuch Tibor (szerk.): *Hatalom és társadalom a XX. századi magyar történelemben*. Budapest, Osiris, 1995. 243–249.
- G. Kovács László: A szlovákiai magyarság a második világháború éveiben. In: *Fejezetek a csehszlovákiai magyarság történetéből*. Pozsony, Kalligram, 1993. 127–154.
- Janek István: A szlovák politika törekvései a szlovák-magyar határ revíziójára 1938–1944 között. *Limes* 2007. 2. sz. 37–51.
- Kamenec, Ivan: *Trauma. Az első Szlovák Köztársaság 1939–1945*. Budapest, Aura, 1994.
- Molnár Imre: *Esterházy János. 1901–1957*. Nap Kiadó, Dunaszerdahely, 1997.
- Molnár Imre: „Hivatásunk nemcsak magyar nemzeti, hanem európai is.” Esterházy János tevékenysége a szlovák parlamentben 1939–1944. *Valóság* 2001. 1. sz. 68–88.
- Peéry Rezső: *Requiem egy országrészért*. Pozsony, Pannónia Könyvkiadó, 1993.
- Popély Gyula: *Hazatéréstől a hazavesztésig*. Pozsony/Bratislava, Madách-Posonium, 2006.
- Sas Andor: *A szlovákiai zsidók üldözése 1939–1945*. Pozsony, Kalligram, 1993.
- Szalatnai Rezső: A csehszlovákiai magyarok 1938 és 1945 között I—II. *Regio* 1990. 2. sz. 129–147.; 3. sz. 163–190.

Teleki Pál miniszterelnök felszólalása Kárpátalja autonómiájáról a Magyar Élet Pártja 1939. március 23-i budapesti ülésén

„Mindenki egyet ért abban, hogy Kárpátaljának önkormányzatot kell adni. Ennek megvalósítása még sem olyan egyszerű. Komplikálttá nem az teszi, hogy milyen lesz az önkormányzat, hogy az adminisztrációnak milyen ágait gyakorolja majd az önkormányzat és milyen vonatkozások maradnak közősek, a legfontosabb ennek lelki végrehajtása lesz, hogy a Kárpátalján élő ruszin és az alföldi magyar megértse egymást. A rutén nép lelkeségét, amely a hagyományban egységes velünk, mert évszázadokon át velünk egy életet élt, újra be kell illeszteni a mi lelkeségünkbe. Az önkormányzat végrehajtásában pedig az a probléma, hogy nekik is bele kell tanulniuk abba az önkormányzatba, amelyet eddig csak ígértek, de soha meg nem adtak nekik s bele kell szoknia a tisztán magyar vidékek népének is.”

Magyar Nemzet 1939. március 24.

A m. kir. minisztérium 1939. évi 6.200. M. E. számú rendelete a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai terület közigazgatásának ideiglenes rendezéséről

„A m. kir. minisztérium a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai terület közigazgatására vonatkozóan addig is, amíg ezt a kérdést a kárpátaljai önkormányzattal kapcsolatban törvény nem rendezi, a következőket rendeli.

1. §

(1) A kárpátaljai területre a m. kir. miniszterelnök előterjesztésére az államfő kormányzói biztost és főtanácsadót nevez ki. [...]

11. §

(1) A kárpátaljai területen az állam hivatalos nyelve a magyar és a magyarországi. [...]

Budapesten, 1939. évi június hó 22-én.”

Gróf Teleki Pál
m. kir. miniszterelnök

Magyarországi Rendeletek Tára 1939. Kiadja a m. kir. belügyminisztérium. I. k. Budapest, 1940. 855–863.

A kárpátaljai autonómia kérdése

Az időszak szakaszolása: Kárpátalja (megkülönböztető szakirodalmi elnevezéssel: Kárpáti Ukrajna) 1938. október 11-től 1939. március 15-ig Cseh-Szlovákia (az ún. második köztársaság) autonómiatörvénnyel hitelesített közigazgatási régiója, melynek élén a ruszin irányzathoz tartozó (Magyarország-barát) Bródy András, majd az ukrán irányultságú (Ukrajnával, az ukrán eszmével szimpatizáló, a helyi őslakos szláv lakosság jövőjét ebben az eszmekörben elképzelő) Volosin Avgusztin állt. A magyar közigazgatás az 1938. november 2-i első bécsi döntés után visszakerült területeket, közte Ungvár, Munkács, Beregszász városát visszautalta 1919 előtti vármegyéik fennhatósága alá. 1939. március 15. után, miután katonai akció keretében a trianoni Kárpátalja többi része is visszakerült Magyarországhoz, ezen a második lépésben visszakerült – a trianoni Kárpátalja területével tehát nem azonos, annál kisebb, jobbára a ruszinlakta vidéket magában foglaló – területi egységet Kárpátaljai Kormányzósággá nyilvánította. A régió területi kiterjedését befolyásolta a második bécsi döntés is. A kormányzóság élén a magyar katonai közigazgatás időszakában kormány megbízottként Marina Gyula állt (katonai parancsnok Novákovits Béla), majd kormányzói minőségben Perényi Zsigmond (1939. július – 1940. október), Kozma Miklós (1940. november – 1941. december), Tomcsányi Vilmos Pál (1942. januártól). 1944 áprilisától az ismételten hadműveletté váló terület kormányzója és katonai parancsnoka egyszemélyben Vincze András 1944. október

15-ig, amikor megszűnt a magyar közigazgatás Kárpátalján.

1938. október 11-én a cseh-szlovák minisztertanács beleegyezését adta a podkarpatszka ruszi autonóm kormány kinevezéséhez. Az autonóm kormány hivatalos neve ekkor: **Podkarpatszka Rusz Minisztertanácsa**. Miniszterelnök: Bródy András. Azonban néhány nap múlva, október 26-án Bródyt hazaárulás vádjával letartóztatták és Avgusztin Volosin lett az új miniszterelnök. Az ún. **első bécsi döntés** értelmében Podkarpatszka Rusz területéből 1.523 km² (az ország rész 21,1 százaléka) Magyarországhoz került. Volosin kárpátukrán államát, melynek új központja Huszt lett, a hitleri Németország konzuli képviselet fenntartásával ismerte el. 1938. november 22-én Prágában jóváhagyták – az 1919. szeptember 10-i saint-germain-i szerződésben és az 1920-as csehszlovák alkotmánytörvényben is rögzített, két évtizeden keresztül ígért – **alkotmánytörvényt Podkarpatszka Rusz autonómiájáról**.

Magyarország mindent megtett Kárpátalja egészének visszaszerzése érdekében. 1938 őszén Kozma Miklós irányításával diverziót szerveztek az ún. „Rongyos Gárda” bevetésével. Bár az akciót hivatalosan leállították, a határincidensek továbbra is folytatódtak. A döntő események március közepén zajlottak, amikor Németország hallgatólagos beleegyezésével a reguláris magyar hadsereg felszámolta a kárpátukrán államot, s ellenálló katonaságát, a Kárpáti Szicset. Közben március 15-én Huszt Volosin kormánya kikiáltotta **Kárpáti Ukrajna** függetlenségét.



Bródy András



Avgusztin Volosin



Tomcsányi Vilmos Pál

KRONOLÓGIA

1938. október 11. A cseh-szlovák minisztertanács kinevezte a podkarpatszka ruszi autonóm kormány tagjait. Miniszterelnök: Bródy András.

1938. október 26. A cseh-szlovák kormány elmozdította tiszt-ségéből Bródy miniszterelnököt. Helyébe Avgusztin Volosint nevezték ki.

1938. november 2. Az első bécsi döntés értelmében Podkarpatszka Rusz területéből 1.523 km² (a cseh-szlovák országgrész 21,1%-a) Magyarországhoz került. A kárpátukrán terület 11.094 km².

1938. november 22. Prágában jóváhagyták a Podkarpatszka Rusz autonómiájáról szóló törvényt.

1939. március 13. A magyar hadsereg megkezdte a hadművelet a kárpátukrán területek elfoglalására, Németország hallgatólagos beelevezésével.

1939. március 14. A prágai kormány elfogadta a magyar kormány ultimátumát, amely azt követelte, hogy vonják vissza Kárpátaljáról a cseh csapatokat.

1939. március 15. Huszton összeült az első és utolsó kárpátukrán szojm (parlament), amely kimondta Kárpáti Ukrajna függetlenségét.

1939. március 18. Budapesten Teleki Pál magyar miniszterelnök elnökletével értekezlet kezdődött a kárpátaljai önkormányzat előkészítéséről, amit számos egyéb tanácskozás követett a törvénytervezet parlament elé viteléig.

1939. március 19. A honvéd vezérkari jelentés szerint „Kárpátalja területének katonai megszállása befejezést nyert.”

1939. március 20. A ruszin Kárpátalja élére a magyar kormány kinevezte Marina Gyulát kormány megbízotti minőségben.

1939. július 7-től a ruszin Kárpátalja hivatalos neve Kárpátaljai Kormányzóság. A terület kormányzója Perényi Zsigmond.

1940. július 23. Teleki Pál miniszterelnök a parlament elé terjesztette a Kárpátaljai Vajdaságról és annak önkormányzatáról szóló törvénytervezetet.



Ungvár az 1940-es évek elején

Ez szinte csak jelképes aktus volt, hiszen március közepén, néhány nap alatt Kárpátalja egésze Magyarország részévé vált.

A visszacsatolás után a helybeli lakosság körében visszatetszést keltett többek között a liberális csehszlovák demokráciához képest a véleményszabadságot sokkal inkább korlátozó magyarországi berendezkedés. Ez azonban nem csak a Horthy-rendszernek tudható be, hanem közrejátszott az is, hogy határterületként, katonai szempontból kiemelt régióról volt szó. A „húszéves küzdelemben kivívott” intézmények megszűntek, illetve beolvadtak a hasonló magyarországi intézményekbe. 1940. március 15-én kimondták az Egyesült Magyar Párt feloszlását, illetve a Magyar Élet Pártjába történő beolvadását. Az egyházakkal kapcsolatban 1939. októbertől a magyarországi református egyházi zsinat döntésével a Kárpátaljai Református Egyházkerület megszűnt létezni, a régió a magyar fennhatóság alatt ismét a Tiszántúli Egyházkerülethez tagolódott be. 1939. októberében pápai rendelkezésre megszüntették a Kárpátaljai Római Katolikus Apostoli Kormány-

zóságot, a terület egyházközségei ismét egyesültek a szatmári egyházmegyével. A Munkácsi Görög Katolikus Püspökség tekintetében pedig 1939 nyarán visszaállt az esztergomi főhatóság. Visszaszorult a ruszin gimnáziumi oktatás, a hivatalnokok nagy részét az „anyaországból” helyezték ide.

Magyarország kötelékében **Kárpátalja közigazgatása** sajátosan alakult. Az első bécsi döntéssel visszakerült határmenti magyarlakta sávot eredeti vármegyéikhez tagolták be, a ruszinlakta területeket pedig a vármegyerendszertől elkülönülő közigazgatási terület, az Ungvár székhelyű **Kárpátaljai Kormányzóság** egyesítette, mely három kirendeltségre oszlott: ungi, beregi és máramarosi. Megkülönböztető sajátossága ennek a területnek, hogy nem voltak mindenütt szabályosan meghúzott határok, egy-egy település két-két közigazgatási területhez is tartozhatott. Így például Ungvár a kormányzóság és ezen belül az ungi közigazgatási kirendeltség székhelye, valamint Ung vármegye székhelye is volt, Munkács pedig a kormányzóság beregi kirendeltségének székhelye és a Beregszász székhelyű Bereg vármegyének is része volt. Tanügyigazgatás tekintetében akár egy iskolaépületen belül is szétválasztották az intézményeket; tannyelvtől, és a földrajzi elhelyezkedéstől, függően a kassai, a szatmárnémeti vagy a kárpátaljai tankerülethez tartoztak. A Volosin-kormány 1938–39-ben a fennhatósága alól kikerülő ungvári, munkácsi, beregszászi gimnáziumok nem magyar tanulóit, tanárait kitelepítette a megkisebbedett Kárpátalja (Kárpáti Ukrajna) területére, s ott több új gimnáziumot is nyitott ukrán tannyelvvél (Perecsenyben, Szolyván, Bilkén,

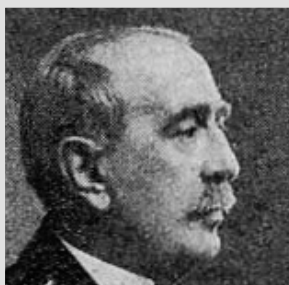


Kozma Miklós

Részlet Kozma Miklósnak, Kárpátalja kormányzójának hivatala átvételekor tartott beszédből; Ungvár, 1940. szeptember 22.

„Kárpátalja nem magyar anyanyelvű lakosságának nyelvi és kulturális jogait és kezelését magyar törvények és a kormány félreérthetetlen álláspontja szabják meg. [...] Általában a legmesszebbmenő figyelmet kívánom ezekre a kérdésekre fordítani, de mindjárt hozzáteszem azt is, hogy sem a rutének, sem a nyelvi kisebbségek kulturális szabadsága nem jelenthet politikai szabadosságot és kifelé húzást, s mint ahogy a kormányintenciói értelmében garantáltam javukra a nyelv és kultúra szabadságát, épp úgy garantálom, hogy minden, a magyar állameszmétől és nemzethűségtől történő elhajlás a legsúlyosabb megtorlás alá esik.”

Kozma Miklós: *Beszédek, cikkek, előadások 1935–1940.* IV. kötet. Budapest, 1940.



Perényi Zsigmond

Rahón, Beregrákoson, Nagybocksón). Ezeket a tanintézeteket a magyar hatóságok a következő tanévtől vagy bezárták, vagy polgári iskola szintjére fokozták le. Az ungvári gimnáziumot három önálló tanintézetre bontották: magyar tannyelvű fiú- (a Drugeth) és leánygimnáziumra (a Szent Erzsébet), valamint ruszin tannyelvű gimnáziumra, a munkácsit két tanintézetre ruszin és magyar (az Árpád Fejedelem) tannyelvel, Beregszászon csak magyar középiskola volt, a huszti ruszin–magyar tannyelvű lett. A zsidó–héber iskolákat a zsidótörvények következtében bezárták.

A Kormányzóság területén kívül eső, de a csehszlovák időszakban Kárpátaljához (Podkarpatszka Ruszhoz) tartozó, a vármegyrendszerbe tagolt területen megmaradt egyfajta virtuális Kárpátalja-érzés a magyar lakosságban is. Siménfalvy Árpád ungi főispán 1939-ben többek között így fogalmazott: „amint a magyarság és a ruszinság az elnyomás éveitől közös erővel harcolt jogaiért és egyívé tartozónak érezte magát, úgy nem emelhető ma sem kínai fal a ruszinság lakóhelyének, Kárpátaljai közigazgatási területe és a vármegyei közigazgatás tevékenysége közé. A magyarságot és a ruszinságot egymáshoz közelebb kell hozni.”

Teleki Pál miniszterelnök erkölcsi kérdésnek tartotta, hogy Kárpátalja egészének Magyarországhoz kerülése után a ruszinok számára megadják a sokszor ígért, területi különállást, nyelvi-kulturális önállóságot biztosító autonómiát. Nemzetiségpolitikai kísérleti terepnek gondolta a Szent István-i

állameszme operacionalizálása keretében Kárpátalját, ugyanis a ruszinságban látta a leginkább a magyar államhoz lojális nemzetiségi csoportot. 1939 márciusától e tárgyban számos értekezletet tartottak. Több változaton ment keresztül a **Kárpátaljai Vajdaságról és annak önkormányzatáról** szóló törvényjavaslat, amely 1940. júliusában került a parlament elé, de röviddel ezután a miniszterelnök, főleg a katonai körök biztonságpolitikai érvelésének nyomására, kénytelen volt azt visszavonni, s ezzel a kérdés véglegesen a sülyesztöbe került. Teleki elgondolása a ruszin vajdaságról megbukott.

Már a vita során nyilvánvaló vált, hogy a tervezetnek több az ellenzője, mint a támogatója. A helyzetet jól megvilágítja az előkészítő munkába bevont Imrédy Béla egyik megnyilatkozása, miszerint még miniszterelnökként 1938. szeptemberében tárgyalt Bródy Andrásal, aki „felvetette a kérdést, hogy hajlandók vagyunk-e Kárpátalja csatlakozása esetén bizonyos autonómiát adni? Akkoriban azt a kijelentést tettem előtte, hogy igen, azonban akkor sem precizíroztuk a dolgot, hanem igyekeztünk inkább homályban tartani, de mondom, határozottan elhangzott az az ígéret, hogy autonómiát adunk nekik. Hozzá kell azonban tennem, hogy ez természetesen attól feltételezeten történt, hogy önkéntes csatlakozás lesz, tehát egy ilyen elfoglalás-szerű csatlakozás, ami szerintem lényegesen változtat a helyzeten és a korábbi ígéretek alól erkölcsileg minket tulajdonképpen fel is ment.” Teleki környezetében szóba került,

hogy Bródyt ismét politikai szerephez kellene juttatni Kárpátalján, ám végül az a Perényi Zsigmond lett a kormányzó, aki így nyilatkozott a kérdésben: „igaz, hogy biztattuk őket autonómiával és csináltunk tervezeteket is, de ezt a csehekkel szemben csináltuk”. Perényi báró kötődött Kárpátaljához, mivel ugocsai birtokos volt, a két világháború közötti időszakban pedig részt vett a Kárpátaljára irányuló, politikai célú, titkos magyarországi állami támogatások elosztásában.



Kárpátaljai beosztása, közigazgatása 1939–1944

A korszak egyik tragikus politikai személyisége a ruszin Bródy András, aki az ún. csehszlovák időszakban, valamint rövid miniszterelnöksége idején (1938 ősz) Magyarországgal szimpatizáló politikát folytatott, mert ezt az irányt tartotta a legmegfelelőbbnek mind nemzeti, mind állami szempontból, a ruszin érdekek megvédésére. 1939 után azonban arra döbönt rá, hogy ezzel a rossz megoldást választotta, s szembefordult – tulajdonképpen sikertelenül, hiszen semmit nem tudott elérni – a hivatalos magyar politikával, amely nem adta meg az autonómiát Kárpátjának. A szovjet rendszerben viszont magyarbarát áruló magatartás vádjával kivégezték (mint ahogy szovjet börtönben halt meg a kifejezetten ukrán irányvonalat képviselő Volosin Avgusztin is).

A Kárpátjai Kormányzáság közigazgatási helyzetét az 1939. július 7-én életbe lépő **6.200. számú miniszterelnöki rendelet** szabályozta, amit hiba lenne egyenértékűnek tar-

tani az autonómia megadásával. Már a rendelet címéből is kiderül, hogy „ideiglenesen” rendelzei a kérdést, azaz az autonómia bevezetéséig, amit megtettek a csehszlovák időszakban is.

Kárpátalja nehezen kezelhető ügy lett a magyar kormány számára. A katonai vezetés szerint „a lakosságnak a magyar állami eszme szempontjából kedvező hangulata nyugtalanná kezd válni”. Súlyos teherterelt jelentettek a különböző igazgató bizottságok. Kárpátalja egyik nagy tragédiája a zsidóság sorsa. Egy részüket 1941-ben a németek által megszállt belső ukrain területekre, más részüket 1944-ben Németországba deportálták a biztos halálba. A nagy hányadban magát magyarnak is érző népcsoport a háború áldozata lett. 1941-ben 78.272, 1946-ban 6.998 zsidó lakost tartottak nyilván a régióban.

1944 áprilisa és októbere között Kárpátalja ismét hadművelési területté vált, és végül szovjet megszállás alá került.

1940. augusztus 5. Teleki miniszterelnök visszavonta az előbbi tervezetet.

1940. szeptember 12. Kárpátalja új kormányzója Kozma Miklós.

1941. május 17. – június 8. Művészeti Hetek rendezvény-sorozatát szerveztek Ungváron, amely Hóman Bálint kultuszminiszterrel együtt az irodalom és a művészet kiválóságait is elhozta a városba.

1942. január 5. Kozma halála után az új kormányzó Tomcsányi Vilmos Pál.

1944. április 1. Kárpátalját hadművelési területté nyilvánították. A magyar kormány kinevezte az utolsó kormányzót Vince András személyében.

1944. október 15. Megszűnt a magyar közigazgatás Kárpátalja területén.

1944. szeptember 26. – október 28. Kárpátalja területe a szovjet katonaság ellenőrzése alá került.

Tudja-e?

■ A zsidók ma Kárpátalján alig több mint kétezeren vannak, a jiddist töredékük vallja anyanyelvének. Többségük Ungváron és Munkácsra, illetve Huszt környékén él. A zsidóság térhódítása Kárpátalja mai területén a 18. század végén indul meg, amikor a szomszédos Galíciából folyamatosan szivárognak át a Kárpátokon, a különböző korlátozó intézkedések ellenére. Kereskedelemmel, kézműparral, kisebb mértékben földműveléssel foglalkoztak. A 19. század közepén vezető gazdasági pozíciókat vívtak ki. Számuk növekedett és az 1910. évi népszámláláskor elérte a kárpátaljai lakosság 15%-át, azaz mintegy 90 ezer főt. A csehszlovák időszakban önálló nemzetiségként szerepelnek a statisztikákban, aktívan bekapcsolódnak a politikai életbe, héber nyelvű iskolák, gimnáziumok nyílnak (Ungváron, Munkácsra), újságokat, könyveket adnak ki. 1938–1939 után, amikor a terület ismét Magyarországhoz kerül, sorsuk a zsidótörvényekhez kötődött. 1941-ben és 1944 áprilisában Kárpátaljáról mintegy 80 ezer zsidó származású egyént hurcoltak el koncentrációs táborokba, s közülük csak néhány ezren tértek vissza. A szovjet időszakban igen nagy mértékű volt a kivándorlás. Ukrajna függetlenedése nem állította meg, de némileg le-

lassította a migrációs folyamatot. A 19. század második felétől a neolog irányzat a mai Kárpátalja területén csak a nagyobb városokban, elsősorban Ungváron nyert teret. A zsidók többsége ortodox maradt. A szovjet időszakban elveszítették egyházi vagyontukat és nem gyakorolhatták nyíltan vallásukat. Ukrajna függetlenné válásával újra feléledt a zsidó vallás és egyházi élet. A zsidó hitközségek az ortodox, a progresszív és a chabad irányzatokat képviselik.

■ A németek a kárpátaljai etnikumok között az egyik legkisebb, de jól elkülöníthető csoportot alkotnak. A tatárjárás utáni időszakban, majd a 18. században történt telepítésekkel kerültek erre a vidékre. Főleg a volt Bereg és Máramaros vármegyékben éltek. Mára településterületük Munkács környékére zsugorodott. A szovjet időszakban nem voltak iskoláik, bár az iskolai oktatásban és a felsőoktatásban az egyik választható – kötelezően oktatott – idegen nyelv a német volt (az angol és a francia mellett). A számos archaikus elemet tartalmazó helyi német nyelvjárások a frank és a bajor-osztrák német nyelvi csoportokhoz tartoznak. Az 1960-as években megindult a kivándorlás Németországba. Ez a folyamat mind a mai napig tart. A 2001-es népszámlálás 3,5 ezer németet talált itt.

IRODALOM

- Ablonczy Balázs: *Teleki Pál*. Budapest, Osiris, 2005.
- Fedinec Csilla: Kárpátalja közigazgatása és tanügyigazgatása 1938–1944 között. *Magyar Pedagógia* 1996, 4. sz. 367–375.
- Fedinec Csilla: Kárpátaljai autonómia-koncepciók 1918–1944 között. *Magyar Kisebbség* 2001, 3. sz. 450–469. o.
- Fedinec Csilla: (összeáll., ford., szerk.) *Kárpátalja 1938–1941. Magyar és ukrán történelmi közelítés*. Regio könyvek. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2004.
- Ormos Mária: *Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós*. 1–2. k. Budapest, 2000.
- Ságvári Ágnes: Holocaust Kárpátalján 1941-ben. *Múltunk* 1999, 2. sz. 116–144.
- Tilkovszky Loránt: *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon 1938–1941*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967.

Részlet Mladen Markov szerb író A neveléses ló c. elbeszéléséből.

„Úgy vonulnak be, mintha hazakerestek volna. [...] mind a négy irányból hernyótalpas harcokocsik özönlöttek el a főteret ablakrezegető dübörgéssel. Feketébe öltözött volksdeutschok – a hasukon széles derékszíj, vállukon puska, fejükön fekete posztósapka, kabátjuk ujján karszalag fehéren villogó horogkereszttel –, vigyázzállásban, magasba lendített karral üdvözölték őket. [...] Míg a hadifoglyok keresztülvonultak a főtéren, a volksdeutsch házaknak az áprilisi hidegben is sarkig tárt ablakiból nótaszó hallatszott ki.

A *Lili Marlen*, újra meg újra. Fülbemászó dallama van, mintha nem is katonanóta, hanem vidám aratódal volna.

A polgármester még a határba indulók lépteinek tompa dobogását is hallja. [...] Heil Hitler! – kiáltják teli tüdővel, s hangjuk mintha ott lebegne még a levegőben, akár a léggömb, hogy aztán szertefolyjon, s elöntse az egész várost, mint a köd. [...] Az egyik volksdeutsch némán int neki, hogy lépjen közelebb. [...] Értem, mondja magában, egyszerre akarunk bennünket megalázni, a volt hatalom kiemelkedő képviselőit. Miért van az, hogy a győztesek, a hatalomra kerülők oly előszeretettel alázzák meg elődeiket? Hát nem tanultak semmit a történelemből? Valóban nem lennének tisztában vele, hogy előbb-utóbb rájuk is hasonló sors vár?”

Mladen Markov: *Bánáti vicinális*. Válogatott elbeszélések. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1986. 5–12.

Részlet Bolla Lajos belgrádi magyar konzul 1943. január 14-ei jelentéséből.

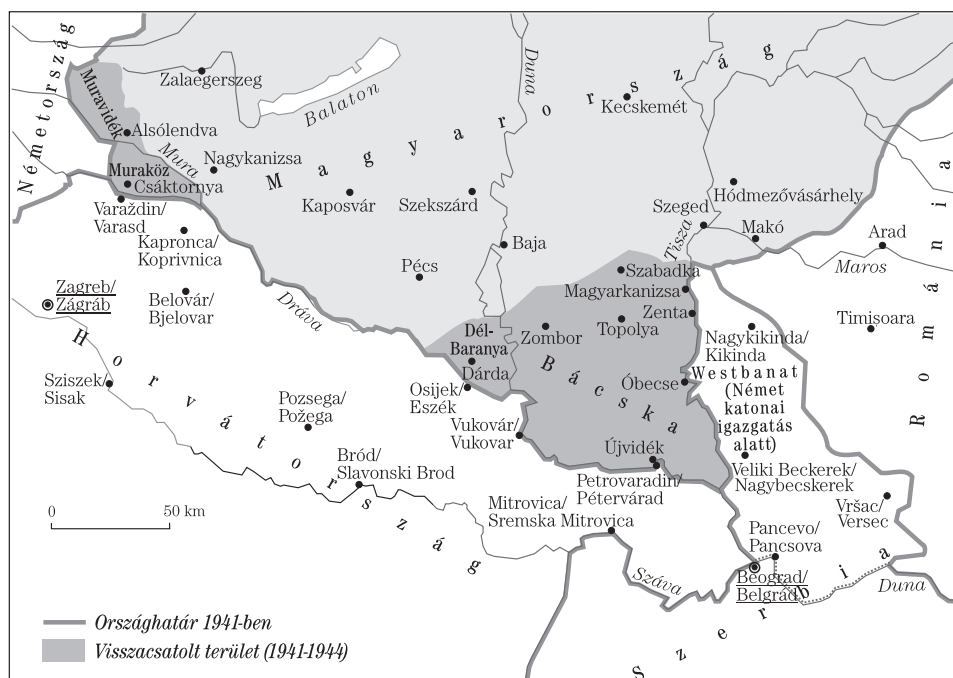
„Dr. Várady Imre mindig nagy népszerűségnek és közmegebecsülésnek örvendett nemcsak az ún. vajdasági, de a szerbiai szerbség előtt is. [...] kiemelkedő szolgálatakat tett a magyarországi szerbségnek, melyeket ezek ké-

A bánáti magyar kisebbség helyzete a második világháború éveiben

Az előzetes német ígéretek ellenére a Bánátot nem csatolták vissza Magyarországhoz. A területet 1941 áprilisában **német csapatok szállták meg**. Döntését a német kormány azzal magyarázta, hogy egy esetleges magyar-román összetűzést kíván elkerülni, mivel a területre Románia is igényt tartott. Tartottak attól is, hogy a nemrég komoly területi veszteségeket (Észak Erdélyt Magyarországhoz csatolták, Besszarabiát és Észak-Bukovinát a Szovjetunió foglalta el) elszenvedő Romániában belpolitikai válság, „zűrzavar” keletkezik. Berlin döntését katonai szempontok is befolyásolták, mivel így a Jugoszláviát megszálló német csapatok olyan fontos útvonalakat is ellenőrzésük alatt tartottak, mint a Szendrőt (Smederevo) a Dunával összekötő vasút, a Duna és a Tisza összefolyási területe, valamint a román határig húzódó Duna szakasz. A bécsi Imperiál Szállóban 1941. április 24-én aláírt, Jugoszlávia felosztását rögzítő német-olasz megállapodás a Bánátot ugyan Magyarországnak ígérte, de leszögezte, hogy az továbbra is német megszállás alatt marad.

Német adatok szerint a Bánát lakosságának nemzetiségi összetétele 1941-ben a következő volt: 295.000 szerb, 120.000 német, 95.000 magyar, 70.000 román, 18.000 szlovák és 4.000 zsidó. Magyar adatok szerint a bánáti magyarok létszáma 108.732 fő volt

A németek tehát megakadályozták a magyar csapatok bánáti bevonulását, így az előre elkészített bánáti magyar katonai közigazgatásra vonatkozó magyar tervek az asztalfiókba kerültek. Nem váltak valóra a bánáti német népcsoport tervei sem. A bánáti németek egy Pancsován (Pančevo) 1941. április 20-án (Hitler születésnapján) megtartott nagygyűlésen követelték a Bácskából, a Bánátból és a Szerémségből létrehozandó Duna-menti autonóm német állam létrehozását, amely kimondta volna a III. Birodalomhoz történő csatlakozását. A német kormány azonban, tekintettel a magyar és román területi igényekre, valamint a terület nemzetiségi összetételére, nem támogatta ezt a tervet. A magyar kormány ezután, bízva a terület későbbi visszacsatolásában, kezdet-



A Délvidék 1941–1944

ben igyekezett megakadályozni a helyi magyarok közigazgatásból történő kiszorítását. Megpróbálták azt is elérni Berlinben, hogy Magyarországról szakképzett közigazgatási tisztviselőket küldhessenek a Bánátba. Ezt a kérést a német külügyminisztérium azzal utasította vissza, hogy a hivatali állások betöltésénél a helyi magyar népcsoport olyan része-



Bánáti sváb lányok az 1940-es években

sedést követel, amely meghaladja a népeségen belüli arányát. A Milan Nedić vezette, németekkel kollaboráló belgrádi kormány ugyanis 1941. október 23-ai rendeletével szabályozta a bánáti magyarok közigazgatásban történő részvételét, amely a magyar kormány tiltakozását váltotta ki. Az öt városi polgármesteri hely közül például a magyarok egyet sem kaptak. A sorozatos magyar tiltakozások eredményeként 1941 október végén ismét szabályozták az egyes népcsoportok által betölthető hivatali helyek arányát, és ennek eredményeként a magyarok két járási előjárói és egy városi polgármesteri helyet kaptak. A németek kivételezett helyzete nem változott, szerepüket tovább fokozták a Bánát gazdasági életében is. A Bánát a németek egyik legfontosabb balkáni gazdasági hídfő-állása volt. A budapesti törekvések kudarcát mutatja, hogy megkezdődött még azoknak a magyar tisztviselőknél az elbocsátása is akik, bízva a magyar csapatok bevonulásában, a jugoszláv állam összeomlása után vállaltak hivatalt a helyi hatalomban. Nagy-

becskereken (Veliki Bečkerek) például már április közepén elbocsátották a helyi közigazgatás magyar nemzetiségű vezetőit és alkalmazottait, helyettük németeket neveztek ki, és megkezdték a város üzemében dolgozó magyar alkalmazottak, munkások elbocsátását is. A Bánátban a szerb többségű községekben a szerbeket nem fosztották meg az alsófokú közigazgatásban elfoglalt helyüktől. A német, a magyar, a román és a szerb nyelv egyaránt hivatalos nyelvnek számított.

1941. június 5-én, a német megszálló erők, a magyarok kizárásával döntöttek arról, hogy a területet önálló adminisztratív státusszal a megszállt **Szerbiához csatolják**. Élére ún. segédbánt állítottak, akit a bánáti németek közül választottak ki. Az első segédbán Josef-Sepp Lapp, a helyi németek egyik vezetője lett. Hatáskörébe tartoztak a Bánát belső ügyei, ő irányította az újonnan felállított négy közigazgatási ügyosztályt, akiknek vezetőit formálisan a németekkel együttműködő Milan Acimović, a szerb kormány miniszterelnöke és belügyminisztere neve-

KRONOLÓGIA

1941. április 20. A bánáti németek gyűlése Pancsován (Pančevo), ahol egy Bánát központtal létrehozandó Duna-menti német autonóm állam létrehozását és Németországhoz való csatlakozását követelték.

1941. április 24. Német–olasz megállapodás aláírása Bécsben Jugoszlávia felosztásáról. Bánátot Magyarországnak ítélik, azonban továbbra is német megszállás alatt marad.

1941. június 5. A Bánátot közigazgatásilag Szerbiához csatolják, élén a segédbánnal.

1941. október 23. Milan Nedić kormánya rendeletben szabályozza a bánáti magyarok közigazgatásban való részvételét.

1941. december 18. A Bánát a szerbiai közigazgatás átalakítása során a 14 körzet egyike lett, a segédbán helyettesét a magyar kisebbség soraiból választották ki.

1944. október 17. J. B. Tito rendelete a katonai közigazgatás bevezetéséről a Bánátban, a Bácskában és Baranyában.



A Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség igazolványa

sőbb és még ma sem felejtettek el, és benne mindmáig a szerbség őszinte barátját látják.”

Magyar Országos Levéltár K-63. Külügyminisztérium. Politikai iratok. 1943–16–12.

Részlet Bolla Lajos belgrádi magyar konzul 1943. május 21-ei jelentéséből.

„Könnyű elképzelni, hogy ilyen terrorkülönműny működése milyen hangulatot váltana ki az összmagyarság ellen úgy Szerbiában, mint a bánáti szerbségben [...] esetleg ki volnának téve annak, hogy a Szerbiában elkövetett összes kegyetlenségeket a magyar különműnyre fognák rá, ami annál könnyebb volna, mert a terv szerint ezek német egyenruhában, német vezetéssel működnek. Arra nézve sincs garancia, hogy e magyar zászlóalj nem fogják-e szükség esetén a boszniai vagy délszerbiai felkelők elleni harcokban bevetni.”

Magyar Országos Levéltár K 63. Külügyminisztérium. Politikai iratok. 1943–16–31.

Részlet Géczy Tibor becskereki katolikus pap, hitoktató visszaemlékezéséből

„A német és a magyar lakosság, s így a tanulóifjúság közötti ellentét érezhető volt minden síkon. A németek anyagi előnyt élveztek. A várandós anyák és fiatal anyák sok segínyt kaptak – ha németek voltak, viszont segélyben nem részesültek a magyar és a szerb anyák. Amikor már mindenfelé kopogott – utcákon és iskolákban a facipők, a németek kifogástalan bőrcipőkben jártak. A háborúval járó sokféle élelmiszerjegy közül a leggyatrábakat a magyarok kapták. Az első iskolai évben, télidőben, egyetlen kilogramm tüzelőt sem utaltak ki nekünk, magyaroknak, miközben a német iskolában szünet nélkül, vastag füstfelhő jelezte a rendes fűtést.”

Msgr. Dr. Géczy Tibor: Visszaemlékezéseim. *Aracs*. A délvidéki magyarság közéleti folyóirata. 2003. 2. sz. 48.



Nagybecskerek főtere

zett ki. A kinevezett ügyosztályvezetők valamennyien németek voltak. A szerb kormány és a megszálló német katonai erők között aláírt megállapodás szerint a járási, városi és községi elöljárókat az adott terület, helység nemzetiségi arányait figyelembe véve kellett kinevezni. A gazdasági kulcspozíciókat azonban, tekintettel a bánáti gazdaság német hadigazdaságban játszott fontos szerepére, minden esetben németekkel töltötték be. Később, 1941. december 18-án, Szerbia új közigazgatási felosztása alkalmával a Bánát Szerbia 14 körzetének (okrug) egyike lett, de Szerbiától vámhatár választotta el. Ettől kezdve a segédbán helyettesét a magyar kisebbség soraiból nevezték ki. Ezt a funkciót először Jeszenszky Ferenc, majd pedig 1943-ban Botka Béla töltötte be. A belgrádi magyar konzul egyik korabeli jelentése szerint azonban a magyar segédbán-helyetteseket igyekeztek elszigetelni, sőt Botkát, aki egyúttal a népjóléti ügyosztály vezetője volt, kiköltöztették a segédbáni hivatal épületéből, így feladatát nem tudta ellátni.

Némi huzavona után engedélyezték a Bánáti Magyar Közművelődési Szövetség (BMKSZ) működését is, amelynek elnöke először Tallián Tibor, majd pedig a volt segédbán, Jeszenszky Ferenc lett. A vezetőségbe beválasztották a jugoszláviai magyarok nagytekintélyű vezetőjét, volt jugoszláv szenátort, Várady Imrét is. A szervezet kezdetben a Bácskában megalakult Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség részeként működött, később azonban **Dunamelléki Magyar Közművelődési Szövetségre** változtatták a nevét. A névváltoztatás tükrözte a bánáti német hatóságok arra irányuló törekvését, hogy a szervezetet minél

jobban elszigeteljék Magyarországtól.

A BMKSZ a bánáti magyarok egyetlen kulturális, érdekvédelmi szervezete volt. Sikeresen járt közbe például a munkaszolgálatra behívott magyar (nem zsidó) kisebbség ügyében, elérték, hogy egyes csoportjaikat ne vigyék a szerbiai bányákba, hanem a Bánátban teljesítettek szolgálatot. A bánáti magyarok háború utáni sorsára nézve is jelentős hatással volt az, hogy

sikerült elkerülni, hogy a bánáti magyarokból egy német egyenruhában és német parancsnokság alatt harcoló 500 fős partizánvadász különműnyt hozzanak létre.

Az 1942/43-as tanévben a Bánát 84 városában, községében működött magyar tannyelvű állami **elemi iskola**, 32 helységben pedig magyar tannyelvű óvoda. Négy magán-gimnázium, két nyolcosztályos főgimnázium és 6 négyosztályos algimnázium nyitotta meg kapuit, 990 tanulóval. Ezen kívül egy kereskedelmi és egy polgári magyar iskola működött, illetve hét magán jellegű nevelőintézet tartottak fenn a magyar kisebbség számára. Újra megnyitotta kapuit a királyi Jugoszláviában oly sok vihart megélt Miasszonyunkról elnevezett nagybecskereki leánynevelő-intézet is. A magyar iskolák komoly tanító és tanárhiánnyal küszködtek, aránytalanul magas volt a képzés nélkül oktatók száma. Hosszas huzavona után ezt a hiányt részben sikerült anyaországi tanítókkal pótolni.

A bánáti magyarok és németek kapcsolatának már-már groteszk oldalát idézi a Budapest székesfőváros részéről a Bánátba küldött iskolai egyenruhák története. A német katonai parancsnokság csak úgy engedélyezte a küldemény kiadását, ha leszedik a ruhákról és a Bocskay-sapkákról a zsinórokat. Arra hivatkoztak, hogy a magyar diákok zsinóros ruhája miatt verekedés törhet ki a magyar és a német diákok között, ám mivel a zsinórok leszedésére a vámhivatalnak nem volt eleendő munkaereje, a ruhák két évig a raktárban várták további sorsukat.

A jugoszláv **agrárreform** felszámolása során a magyaroktól földet nem vettek el, de a délszláv telepések földjét kizárólag néme-

teknek osztották ki. A kisajátított zsidó birtokokat azonban nem parcellázták fel, birodalmi, állami német kezelésbe vonták, és a német hadsereg ellátását szolgálták.

A bánáti zsidókat rögtön a terület megszállása után súlyos retorziók érték, törvényen kívül helyezték őket. Megfosztották őket korábbi gazdasági pozícióiktól, elkobozták vagyonukat, nem tölthettek be közhivatalt, még azt is megtiltották, hogy a járdán közlekedjenek. 1941 augusztusában a bánáti zsidó-

kat gyűjtőtáborokba zárták és megkezdődött megsemmisítésük. Csak néhány százan éltek túl a holokausztot.

A jugoszláv partizánok a szovjet hadsereggel együtt 1944. október elején léptek a Bánát területére. 1944 őszén az egyik bánáti kisvárosban, Versecen (Vršac) volt Josip Broz Tito partizán főparancsnok főhadiszállása is, itt rendelte el október 17-én a jugoszláv katonai közigazgatás bevezetését a Bánát, a Bácska és Baranya területére.



Tito partizán-egyenruhában

Tudja-e?

■ *Bánát, Bánság* a Maros–Tisza–Duna–Kárpátok közötti terület, a történelmi Magyarország Krassó-Szörény, Temes és Torontál vármegyéinek összefoglaló neve, önálló politikai egység soha nem volt. Itt 1552-től számítjuk a török hódoltság korát, amely 166 évig tartott. A pozsareváci béke (1718) után a terület visszakerült a Szent Koronához, de Temesi Bánság néven a bécsi kormánynak alárendelve katonai kormányzást vezettek be, amelyet 1751-ben szüntettek meg. A bánsági határőrvidéket 1873-ban szüntették meg. Az elnéptelenedett vidéken a 18. században több hullámban jelentős telepítéseket hajtottak végre, amelyek nemcsak benépesítették, de gyökeresen megváltoztatták a török hódoltság előtt zömmel magyarok által lakott Bán-ság etnikai összetételét. Frankok, svábok, babenbergiek, felső- és alsó-rajnavidékiek, vallonok, franciák, piemontiak, luxemburgiak, hesseniek, pfalziak, spanyolok, szerbek, románok, bolgárok stb. telepedtek itt le. A 19. század végén bukovinai székelyeket és magyarországi magyarokat telepítettek az Al-Duna vidékére. A versailles-i békében a Bánátot a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság (Jugoszlávia) és Románia között osztották fel, Magyarországnál maradt a volt Torontál megye egy apró része, a Tisza–Maros szöge. A második világháború alatt a jugoszláviai Bánát német megszállás alá került, de közigazgatásilag az ugyancsak németek által megszállt Szerbia része maradt. 1944 nyarán az itteni (valamint a bácskai, a szerémségi és a horvátországi) német lakos-

ság jelentős része elmenekült, az otthon maradtakat pedig a jugoszláv hatóságok internálták, kitelepítették. A német kisebbség jelentős része az embertelen bánásmód miatt a táborokban elpusztult. A második világháború után a Bánát területi felosztása, kisebb korrekciókat leszámítva, a korábbival azonos maradt. Napjaink Duna–Tisza–Körös–Maros Euró régió Program a Bánát történelmi részeinek együttműködését is célozza.

■ Az 1941. április 24-i bécsi német–olasz megállapodás szerint Jugoszláviát német–olasz érdekszférára osztották, és 247 542 km²-nyi területéből 98 572 km²-en megalakult a Független Horvát Állam, Szlovénia területének döntő részét Németországhoz csatolták, az ún. Ljubljani provincia olasz megszállási zóna lett. Olaszország megkapta az adriai tengerpart nagy részét, valamint Crna Gora is olasz érdekszféra lett, területe gyarapodott. Jugoszlávia Albániával határos területeit szintén olasz csapatok szállták meg, Macedónia egy részét (28 250 km²) Bulgáriához csatolták. A Bácskát és a Baranyai háromszöget feltételek nélkül Magyarországnak ítélték. A Muraköz és a Murántúl kérdésében Horvátországgal és Németországgal folytatandó tárgyalásokra kötelezték Magyarországot, de ezeket a területeket magyar csapatok szállhatták meg. A Bánátot is Magyarországnak ítélték azzal, hogy a terület meghatározatlan ideig német megszállás alatt marad. Magyarországnak ezen kívül szabad kikötőt ígértek a dalmát tengerparton. Szerbiát nagyjából 1912-es határai közé szorították vissza, német megszállással.

IRODALOM

- A. Sajti Enikő: *Délvidék 1941–1944*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1987. 108–116.
- A. Sajti Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1941*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2004. 256–268.
- Beke György: *Kisebbség*. Torontál. *Forrás*, 2001. 2. szám. 75–83.
- Legeza László – Szacsavay Péter: *Bácska és Bánság*. Officina Nova Könyv és Lapkiadó Kft, Budapest, 1992.
- Mladen Markov: *Bánáti vicinális*. Válogatott elbeszélések. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1986.
- Németh Ferenc: *Úri világ Torontálban. Művelődéstörténeti írások*. Fórum Könyvkiadó, Újvidék, 2003.
- Oberding József György: *A bánsági magyarság*. Budapest, 1937.
- Penavin Olga: *A jugoszláviai Bánát magyar nyelvjárási atlasza*. CNESA, Kanizsa, 1995.

FORRÁSOK

„A mi tartományunk ősi német terület, amelyet a Habsburgok évszázadokkal ezelőtt elköttyavetyéltek. A horvát és magyar kisebbségi csoportok évszázadokon át békésen együtt éltek a németekkel. A nemzetiszocialisták minden csoport népi kultúráját meghagyják, de természetesen elvárják a németiséggel szemben a megfelelő elismerést. Azonban azt a két kisebbséget, a zsidót és cigányt, amely sajátosságaiban hasonló egymáshoz, nem tűrhetjük tovább magunk között, mert mi olyan nép vagyunk, amely dolgozik és értékeket termel, azok viszont paraziták a német nemzettestben, és mások becsületes munkáján élőködnek.”

(Unser Land ein alter deutscher Siedlungsboden, ist vor Jahrhunderten von den Habsburgern verschachert worden. Durch Jahrhunderte lebten Minderheitengruppen friedlich mit den Deutschen zusammen, Kroaten und Ungarn. Die Nationalsozialisten belassen jeder Volksgruppe ihr Volkstum, aber sie müssen natürlich den entsprechenden Respekt für das Deutschtum aufbringen. Zwei Minderheiten aber, Juden und Zigeuner, ähnlich in ihrem Charakter, können wir für die Dauer nicht dulden, da wir ein Volk sind, welches arbeitet und Werte schafft, jene aber sind Parasiten im deutschen Volkskörper, die von der ehrlichen Arbeit anderer ihr Leben fristen.)

Oberwarther Sonntags-Zeitung
1938. április 4. 1.

Átutazó magyar diák jelentése a felsőöri magyarok helyzetéről

„Az olvasókört 1889-ben létesítette a református egyház. A mintegy 2000 könyvvel rendelkező olvasókör virágzó életet él, magyar színdarabokat – mintegy ötvenet – táncmulatságokat rendez. 1938-ban a hatóságok azonban azzal, hogy az egyházi iskola – és egyben iskola – és egyben az iskola-olvasókörti termet állami iskolateremmel lefoglalja és a gyűlések tartását betiltja – működését megbénítja, hasonlóképpen betiltja

GERHARD BAUMGARTNER

A burgenlandi magyar kisebbség a III. Birodalomban

Burgenlandban már a harmincas évek óta jelentős politikai erőt képviselt a **nemzetiszocialista mozgalom**. Az 1934 óta illegális Nemzetiszocialista Pártnak (NSDAP) a magyar- és a horvátajkú lakosság körében is számos szimpatizánsa és tagja volt. A nemzetiszocialisták Burgenlandban már két nappal az Anschluss előtt tömeggyűléseket szerveztek horvát és magyar nyelven is, melyen hangsúlyozták, hogy ideológiájuk elsősorban a zsidóság és a cigányság ellen irányul. A németek bevonulására rendezett felsőöri ünnepségen a helyi magyarok magyar népviseletben, lóháton jelentek meg. Az Anschluszt legitimáló utólagos áprilisi népszavazáskor a magyarok falvak szintén 99%-ban a Német Birodalomhoz való csatlakozás mellett voksoltak. Mivel az őrszigeti evangélikus lelkész nem volt hajlandó nyíltan leadni a voksát a népszavazáson, gyülekezete kommunistának bélyegezte és felmondott neki. Amikor a berlini NSDAP pártközpont követelte a burgenlandi nem-német párttagok kizárását a pártból, a burgenlandi NSDAP tartományi főnök ezt megtagadta, mondván, ha megtennék, akkor



Nemzetiszocialista plakát a német hadsereg bevonulása után rendezett népszavazáshoz, 1938



Géttő Kismartonban az 1920-as évek végén

Felsőőrött megszűnne a párt, mert ott eleve mindenki magyar.

1939. április 14-én a burgenlandi tartományt felszámolták, Észak- és Közép-Burgenland járásai új Alsó-Duna megyéhez (Gau Niederdonau), míg a dél-burgenlandi járások a Stájer megyéhez (Gau Steiermark) kerültek.

A nemzetiszocialisták még az 1938-as év folyamán elűzték a hozzávetőleg 4.000 főnyi **zsidó lakosságot** a tartományból, és minden vagyonukat elkobozták. A zsidók többsége először Bécsbe menekült, s aki nem tudott időben külföldi vízumot szerezni, azt 1941 után koncentrációs táborba hurcolták. A burgenlandi zsidók 1945 után nem tértek vissza. Kiűzésükkel a burgenlandi magyar népcsoport elveszítette polgári és értelmiségi rétegének nagy részét.

A **cigányok** számára 1939-ben a burgenlandi Lakompakon a nemzetiszocialisták külön gyűjtőtábor hoztak létre. A körülbelül 9000 fős burgenlandi cigányság több mint felét 1941-ben a lengyelországi lodzi gettóba, a többiek pedig 1943-ban az auschwitzi koncentrációs táborba deportálták. Mindössze 900-an éltek túl a vézskorszakot. A cigányok elpusztítása a magyarul beszélő közösség számára is óriási veszteséget jelentett, hiszen velük a népcsoport mintegy hatodát semmisítette meg a nemzetiszocialista terror.

A nemzetiszocialisták Ausztria területén minden független polgári egyesületet felszámoltak és ezzel megszüntették a magyar falvakban működő kulturális életet is. Csupán a felsőri református olvasókör folytathatta – korlátozott formákban ugyan – tevékenységét, az egyház keretein belül. Az Anschluss



Cigány kényszermunkások listája

után minden felekezeti iskolát lefoglaltak a nemzetiszocialisták és állami iskolává alakították – így a magyar nyelvű oktatás is mindennél megszűnt. A nyolc, egykor magyar nyelvű felekezeti iskola tanítóit vagy áthelyezték német területekre, vagy megtiltották nekik a tanítást, vagy pedig kiutasították őket az országból. Azonban amikor a berlini hatóságok körében felvetődött az idegen nyelvű kisebbségek kitelepítése, a burgenlandi hatóságok ezt határozottan visszautasították. Ekkoriban a német és a magyar kormány között is folytak tárgyalások egy esetleges kitelepítésről. Ugyanakkor a magyar kormány konkrétan a burgenlandi magyarság helyzetével egyáltalán nem foglalkozott, és semmiféle konkrét információval nem rendelkezett.

A Magyar Külügyminisztérium iratai között mindössze két jelentés található a **burgenlandi magyarok** helyzetéről: egy soproni

KRONOLÓGIA

1938. március 11. Burgenlandban a nemzetiszocialisták veszik át a hatalmat.

1938. március 13. Anschluss: Ausztria Németországhoz csatolása.

1938. március 18. A magyar egyesületek felszámolása.

1938. április 10. Népszavazást tartottak arról, hogy helyesli-e a lakosság a Német Birodalom és Ausztria egyesítését, illetve támogatja-e Adolf Hitler listáját.

1938. április. Zsidók kiutasítása Burgenlandból.

1939. április 14. Burgenland felosztása Alsó-Duna megye és Stájer megye között. A tartományt 1945-ben állították vissza.

1940–1945. Cigányok elhurcolása.

1944–1945 tele. A Birodalmi Véddőállás (Südstwall) építése magyar munkaszolgálatosokkal.

1945. március 29. A szovjet csapatok megszállták Burgenlandot.

Ausztria tartományai:

- Burgenland
- Karintia/Kaernten
- Alsó-Ausztria/Niederösterreich
- Salzburg
- Stájerország/Steiermark
- Tiro
- Felső-Ausztria/Oberösterreich
- Vorarlberg



Dél-burgenlandi cigánytelep, 1931

a magyar színdarabokat, valamint a már kiplakátirozott és nagy örömmel várt egyetlen magyar filmet, a „Sárga Csikó” lefoglalását. A magyarság és az egyház hosszas utánjárások után átépített pajtában tartja összejöveteleit. A mai magyar élet – amennyiben lehet ezt mondani – csupán erre az olvasókörre szorítkozik.”

Magyar Országos Levéltár, K 71 Külügyminisztériumi levéltár, Külügyminisztérium, A külföldön élő magyar állampolgárok gondozását ellátó osztály, 122. csomó, 1/4/1942. (Külföldi magyarok gondozása) 66–67.

Bedécs Gyula visszaemlékezése

„Mikor ezután bejött a Hitler, akkor azután ár csak németül kellett itt beszélni. A magyar nyelvet ár nem lehetett itt beszélni, nem igen kedvelték, ha magyarul beszél az ember. Az én fiatalkorom Hitler-időben játszódtott le, akkoriban minden a Hitler, Hitler és másról ugve nem volt szó!” [...]

1943-ban kerültem a felsőpulyai állomásra, mint tanonc, ott mindjárt a főnököm megmondta, hogy itt magyar szó nincs. Rögtön megmondta, hogy azt nem szabad, hogy én magyarul beszéljek. Csak tanonc voltam akkor.” [...]

Nővérem Steinbergben járt az iskolába, akkor ott tanítóképző volt. 38-ban akkor jött a Hitler és különböző szervezetek voltak és akarták, hogy német leányszövetség vezetője legyen. Nem akarta vállalni, és ezért elhelyezték a holland határ mellé, ahol olyan volt a tájszólás, hogy nem is értette a gyerekeket.”

Bedécs Gyula: *Magyar sors Felsőpulyán 1921–1990*. Oberpuldorf/Felsőpulya, 1990. 31., 35.



Észak-burgenlandi német parasztok, 1938



Észak-burgenlandi zsidók kiűzése Ausztriából, Rajkánál, 1938

egyetemista és egy átutazó magyarországi gimnazista rövid helyzetleírását. 1942-ben a magyar Miniszterelnöki Hivatal Politikai Osztálya a borostyánkői Almássy Jánost nevezte ki az Ostmark területén működő magyar egyesületek elnökének. Almássy egy 14 pontból álló programot tett közzé, melyben követelte a burgenlandi magyar elemi iskolák visszaállítását, kétnyelvű helységnévtáblákat, egy magyar nyelvű polgári iskola létrehozását Felsőőrött és a kulturális szerződés megkötését Magyarország és a III. Birodalom között. Ennek azonban semmiféle konkrét hatása nem ismert. Almássy helyzetjelentéseiből világosan látszik, hogy nem igazán ismerte

a burgenlandi helyzetet. Egy másik forrás, a bécsi magyar főkonzulátus 1944-es jelentése nyíltan kimondja, hogy a burgenlandi helyzetet egyrészt Bécsből nehéz megítélni, másrészt kifogásolja, hogy ez a magyar külpolitikát valójában nem is érdekli.

Kimondottan magyar ellenállás nem volt, azonban rengeteg magyar esett áldozatul a nemzetiszocializmus üldöztetéseknek. Nem sokkal az Anschluss után két prominens kereszténydemokrata politikust, Kismarton alpolgármesterét, Prónai Ferencet és a Németújvári járás előljáróját, Faludy Imrét a dachau koncentrációs táborba hurcolták. Egy borostyánkői nemesi család sarját, Anton von Gömöreyt letartóztatták és kiutasították az országból. A lakompaki uradalom tulajdonosa, Rohonczy Ferenc, aki számos cigányt mentett ki a helyi gyűjtőtáborból, Magyarországra kellett menekülnön. A bécsi magyar körök legjelentősebb áldozata a bécsi református gyülekezet lelkésze, Varga Zsigmond volt, aki kapcsolatban állt német egyházi ellenálló körökkel. Őt a gyülekezet tagjai közül valaki feljelentette, a mauthauseni haláltáborba került és nem tért vissza.

Az észak-burgenlandi majorokban élő béresek többnyire a szociáldemokrata vagy a kommunista párthoz kötődtek. 1939-ben bérsztrájk tört ki a majorokban, amelyen hozzávetőleg 700-an vettek részt. A környező falvakban éjszakánként kivágták az egy évvel korábban, az Anschluss alkalmával ültetett úgynevezett „Hitler-tölgyeket” és terjesztették az illegális kommunista újságot. Letartóztatásuk után 17 embert elítéltek és börtönbe zártak – kettő közülük a börtönben öngyilkos lett. A felsőöri földalatti ellenállás parasztokból, iparosokból, munkásokból és közalkalmazottakból verbuválódott. Voltak közöttük korábbi NSDAP szimpatizánsok és párttagok is, akik időközben kiábrándultak a nemzetiszocializmusból, így például az NSDAP korábbi helyi pártfőnöke is. Pénzt gyűjtöttek ellenállási akciókra, hallgatták az antant hatalmak rádióadásait, és állítólag szabotázsakciót terveztek szovjet ejtőernyősökkel közösen. A csoportot 1944-ben felderítették és 21 tagját Grazban elítélték, ötöt közülük kivégeztek.

A magyarlakta falvak a III. Birodalom időszakában kétnyelvűvé váltak, megszűnt a magyar nyelvű anyakönyvezés, és a közösségi magyar jegyzőkönyvvezetés és a személyi dokumentumokban németesítették a magyar neveket. Míg egy Imrek Gyula nevű osztrák állampolgár útlevele 1938-ig e néven lett kiállítva, addig utána már Julius Imreként váltotta ki úti okmányát.

A **bécsi magyarok** helyzete eltért a burgenlandiakétól, mert a Bécsben működő magyar egyesületeket nem számolták föl. A német és a magyar kormány egyezménye alapján létrehoztak a főkonzulátuson egy Magyar Házat, amit a nemzetiszocialisták külföldi kultúr-intézetnek tekintették, és nem avatkoztak bele a működésébe. Ugyanez történt a Grazban, Innsbruckban és Bécsben működő, a magyar állam által pénzelt diákegyletekkel is. A zsidó tagokat kizárták az egyesületekből. A Magyar Ház 1945-ig saját lapot adott ki *Értesítő* címmel.

A Bécs városában élő 110 ezer zsidó között számos magyarajkút illetve magyar állampolgárt

találhatunk. A nemzetiszocialista üldözések napjaiban ők a magyar konzulátushoz fordultak segítségért. A leghíresebb köztük a zeneszerző Kálmán Imre volt, aki magyar állampolgárként tiltakozott a vagyonek kobzás ellen.

A Wehrmacht csapatai 1944 telén magyar munkaszolgálatosokat hurcoltak a burgenlandi-magyar határra az úgynevezett Birodalmi Védőállás építésére. A munkaszolgálatosokat – akik részben a bori és más munkatáborokból, halálmenetben érkeztek a határra – éhezettették és halálra dolgoztatták



Az „Ostwall”, a halálérőd építése a burgenlandi–magyar határon, 1938

embertelen körülmények között. Mindazonáltal az erődítményrendszer a szovjet csapatokat egy napig sem tudta fenntartani és a menekülő német erők további halálmenetekben hurcolták magukkal a munkaszolgálatos foglyokat. A kimerült és elgyengült, beteg foglyokat, akik nem bírták az erőltetett menetet, tömegesen kivégezték – így például Miklósfalva, Rohonc és Németlövő határában.

1945. március 29-én a szovjet csapatok Magyarország felől átlépték az országhatárt és megszállták Burgenlandot.

Tudja-e?

■ Ostmark = A német birodalmi hatóságok 1939-ben felszámolták az osztrák közigazgatást és az osztrák tartományok helyett új német megyéket (Gau) hoztak létre. Az egykori Ausztria területét Ostmark-ra, keleti határterületre nevezték át.

■ Burgenland központja Kismarton/Eisenstadt. Nevezetességei az Esterházy-kastély, valamint az Esterházy Miklós által építtetett ferences templom és kolostor. A kastély Burgenland jelképe és egyben legjelentősebb kulturális emléke, egyedülálló módon egyesíti a barokk csillogást a klasszicista szigorral és az osztrák biedermeierrel.



Kálmán Imre

IRODALOM

Karsai Elek (szerk.): *„Fegyvertelen álltak az aknamezőkön...” Dokumentumok a munkaszolgálat történetéhez Magyarországon.* 1–2. k. MIOK, Budapest, 1962.

Kovács Éva: *Határmítoszok és helyi identitás-narratívák az osztrák–magyar határ mentén.* *Replika* 2002. 47–48. sz. 143–156.

Romsics Ignác (főszerk.): *Magyarok kisebbségben és szórványban.* A Magyar Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának válogatott iratai. Budapest, 1995.

Szita Szabolcs: *Halálérőd. A munkaszolgálat és a hadmunka történetéhez 1944–1945.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1989.

Szita Szabolcs: *Munkaszolgálat Magyarország nyugati határán. A Birodalmi Védőállás építése 1944–1945.* ELTE BTK, Budapest, 1989.

Tóth Imre: *Nyugat-Magyarország és Burgenland a német külpolitikában (1922–1939).* *Századok*, 2004. 6. sz. 1330–1360.

4.

A világháború végétől a kommunista hatalomátvételig

1944 – 1948



Lendva - Lendava

FORRÁSOK

Részlet Márton Áron gyulafehérvári katolikus püspök, Vásárhelyi János, erdélyi református püspök (Kolozsvár), Korparich Ede, az erdélyi Hangya Szövetkezetek elnöke (Marosvásárhely), Lakatos István, a Szociáldemokrata Párt magyar tagozatának elnöke (Kolozsvár) és dr. Szász Pál, az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület elnöke (Nagyenyed) 1945. április végi kolozsvári tanácskozásán elfogadott határozatból

„4. Az erdélyi magyarság számára a román uralom alatt töltött évek bebizonyították, hogy Romániában alapvető emberi jogai nincsenek biztosítva, annak ellenére, hogy azok tiszteletben tartására Románia ismételtlen ünnepélyes ígéreteket tett, és nemzetközi kötelezettségeket vállalt. A magyarság most már minden politikai rendszert megismert, de tűrhető életviszonyokat számára egyik sem hozott. Éppen most kell, különösen gazdasági téren, a leg súlyosabb és legmélyebbre ható veszteségeket elszenvednie, amikor a demokrácia nevében kormányozzák, amelyhez pedig olyan nagy reményeket fűzött.

5. Az erdélyi magyarság pedig éppen ezért elvárja, hogy a magyar kormány a maga részéről is mindent el fog követni annak érdekében, hogy a béketárgyaláson az erdélyi magyarságot kielégítő területi rendezés jöjjön létre. Amennyiben a hatalmak esetleges diktátuma következtében az erdélyi magyarság számottevő tömegei mégis kívül maradnának Magyarország határain, így az erdélyi magyarság elvárja a magyar kormánytól, hogy az mindent megtesz az iránt, hogy a tömegek népi, kulturális, gazdasági jogainak tiszteletben tartását, és az őket megillető gazdasági és kulturális birtokállomány csorbíthatatlan fennállását a győztes hatalmak hatékonyan és intézményesen biztosítsák. Ennek keretében elvárja, hogy az Erdélyben lévő magyarországi vagyon sem fog ellenséges vagyonként kezeltetni, miután ez az erdélyi magyarság további érzékeny elerőtlenedését eredményezné.

SZARKA LÁSZLÓ

Magyarország és a magyar kisebbségek helyzete 1945-ben

A második világháború után Magyarországon – a kelet-európai érdekszférák felosztására vonatkozó nevezetes **Sztálin–Churchill-féle százalékos megállapodás** szerint, melyet az 1945. februári jaltai konferencián fogalmaztak meg – még 50–50 százalékban a Szovjetunió és a Nyugat befolyása érvényesült volna. Ez az elképzelés 1946 folyamán a térség országaiban felgyorsult szovjetizálódás hatására jelentős mértékben leértékelődött, s ezzel a magyar kisebbségek kérdése a szovjet érdekszférában másodlagossá vált.

Az amerikai és brit szakértők előzetes béketerveiben még a trianoni határok módosítási javaslatok is felmerültek. A békekonferencián azonban már senki sem támogatta azokat a területi korrekciós igényeket, amelyek a magyar béke-előkészítés javaslataira épültek. Az ideiglenes magyar kormány képviselőiben 1945. január 20-án Moszkvában Gyöngyösi János magyar külügyminiszter aláírta a három győztes nagyhatalom (az USA, Nagy-Britannia, valamint a Szovjetunió) és Magyarország közötti **fegyverszüneti egyezményt**. Ezzel Budapest elismerte a háború elvesztését, egyszersmind kötelezettséget vállalt arra, hogy az ország területén található német katonai alakulatokat lefegyverzi,

a német vagyont a szövetségeseknek átadja, a német állampolgárokat internálja, és nyolc magyar gyalogos hadosztállyal a Szövetséges (Szovjet) Főparancsnokság irányítása alatt bekapcsolódik a németek elleni háborúba.

Ezen kívül, az egyezmény szövege szerint, „Magyarország kötelezte magát, hogy Csehszlovákia, Jugoszlávia és Románia általa megszállt területeiről visszavonja az összes magyar csapatokat és hivatalnokokat Magyarország 1937. december 31-én fennállott határai mögé”, s hatályon kívül helyez minden olyan intézkedést, amely csehszlovák, jugoszláv és román területek Magyarországhoz való csatolására vagy bekebelezésére vonatkozott. A 19. pontban a szövetséges nagyhatalmak érvénytelenítették az 1938. november 2-i első és az 1940. augusztus 30-i második bécsi döntést.

Az egyezmény értelmében Magyarország hat év alatt a Szovjetunió részére 200 millió, Jugoszlávia és Csehszlovákia részére pedig összesen 100 millió dollár értékben volt köteles háborús jóvátételt fizetni. A fegyverszüneti megállapodás elrendelte a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság létrehozását. Ennek elnöke a Szövetséges (Szovjet) Főparancsnokság képviselője, Kliment Voro-



Gyöngyösi János külügyminiszter Moszkvában aláírja a fegyverszüneti egyezményt



A Szövetséges Ellenőrző Bizottság tagjai Budapesten, 1945

silov tábornok lett, aki a szövetségesek nevében a fegyverszüneti megállapodást aláírta.

Miközben a világháború keleti frontvonalára 1944 augusztusától 1945 májusáig végigvonult Románia, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Magyarország és Ausztria területén, a fegyverszüneti egyezmény értelmében ismét a szomszéd országokhoz került magyar közösségek helyzetében drámai változások mentek végbe. A szovjet hadsereg által megszállt Kárpátalján, ahol az előzetes bilaterális szerződés ellenére a szovjet katonai hatóságok nem tették lehetővé a csehszlovák közigazgatás újbóli kiépítését, kezdettől fogva rendkívüli állapotok uralkodtak.

Az 1944 novemberétől szovjet ellenőrzéssel létrehozott Kárpát-Ukrainai néptanács, mint Kárpátokon túli ukrán kormány a területet de facto a Szovjetunióhoz csatlakozott szövetséges államként működtette. A magyar kormány **Kárpátalja** vonatkozásában 1945 nyarán egyetlen bátorlatlan javaslatot fogalmazott meg a terület magyar többségű részeinek Magyarországhoz csatolására. Ezt az elképzelést a szovjet katonai alakulatok azzal válaszolták meg, hogy a magyar férfinepesség elhurcolását kiterjesztették a Kárpátaljai szomszédos magyarországi területekre is.

Csehszlovákia Edvard Beneš elnök előzetes ígéreteinek megfelelően és a szovjet hadsereg által teremtett kész tényeket tudomásul véve, 1945. június 29-én írta alá azt a szerződést, amely értelmében Kárpátalját a Szovjetunióhoz csatolták. A területen az Ukrán Szocialista Szovjet Köztársaság rendelete értelmében 1946. január 22-től a szovjet-ukrainai



Vorosilov tábornok Tildy Zoltán és neje társaságában

közigazgatás és törvényhozás lépett életbe. A korábban csehszlovák, majd magyar állampolgárságú kárpátaljaiak közül a szlovák nemzetiségűek éltek a csehszlovák–szovjet opciós szerződés kínálta áttelepülési lehetőséggel. A magyar nemzetiségűek közül sok százan próbáltak Magyarországra települni, ez azonban a szovjet hatóságok merev magatartása miatt csak igen keveseknek sikerült.

A **csehszlovákiai magyarok** helyzete a világháború után szintén rendkívül mértékben megromlott. Az 1945. április 5-én Kassán elfogadott új csehszlovák kormányprogram értelmében a németekkel együtt a magyar kisebbséget is teljes egészében fel akarták számolni. Csehszlovákia az 1938–1939. évi események, azaz az ország újbóli feldarabolásának megakadályozása érdekében tiszta szláv nemzetállammá kívánt válni, s ezért a két nem szláv kisebbség kitelepítését szor-

KRONOLÓGIA

1944. október 17.–1945. január 27. Tito rendeletei katonai közigazgatás bevezetéséről, illetve megszüntetéséről a Bánság, Bácska és Baranya területén.

1944. október–november A jugoszláviai OZNA (Népvédelmi Osztály) kimutatása szerint ebben Bácskában és Bánátban ötezer magyart végeztek ki. A kutatási adatok szerint a vajdasági magyar áldozatok száma ennél jóval több volt.

1944. november 14.–1945. március 23. Szovjet katonai közigazgatás Észak-Erdélyben.

1944. november 18–20. Rendet a délvidéki németek és magyar férfiak internálásáról és közmunka-kötelezettségéről.

1944. december 1. Kolozsváron Észak-Erdélyi Központi Tanácsadó Testület néven ideiglenes koalíciós kormány alakult a szovjet közigazgatás alatt lévő területekre kiterjedő hatáskörrel.

1945. január 20. Moszkvában Gyöngyösi János magyar külügyminiszter és a Szövetséges Hatalmak nevében Vorosilov szovjet tábornok aláírták a magyar fegyverszüneti egyezményt

1945. január 27. Tito marsall rendeletben szüntette meg a katonai közigazgatást a Bánság, Bácska és a jugoszláv Baranya területén.

1945. február 7. Romániában Nemzetiségi Statútum néven nemzetiségi törvényt fogadtak el. A törvény 30%-os nemzetiségi arány esetében lehetővé tette a nyelvhasználatot az igazságszolgáltatásban és a közigazgatásban.

1945. február 11. Az észak-erdélyi megyék képviselői határozatot fogadtak el az erdélyi kérdés Románián belüli megoldásáról és az erdélyi nemzetiségi kérdések méltányos rendezéséről.

1945. március 6. Bukarestben a szovjetek által favorizált Petru Groza vezetésével megalakult az új román kormány.

1945. március 13. A kolozsvári ünnepélyes román minisztertanácsi ülésen erősítették meg Észak-Erdély visszakapcsolását a román közigazgatásba.

6. Az erdélyi magyarság önmagának és a magyarság összességének súlyos veszedelmét látja minden olyan felmerülő tervezetben, amely az erdélyi kérdést a magyarság áttelepítésével kívánja megoldani, és éppen ezért határozottan elutasítja azt. Az erdélyi magyarság ismeretében azonban nyomtatékosan fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy egy, a magyarság létfeltételeivel nem számoló rendezés olyan önkéntes elvándorlást indítana meg, amelyet megakadályozni vagy később jóvátenni nem lehetne, és amely számunkra Erdély végleges elvesztését jelentené.”

Nékám Sándor bukaresti ügyvivő 1946. május 5. feljegyzésének szövegét közli Vincze Gábor: A kisebbségpolitikus Márton Áron. *Magyar Kisebbség* 1995. 1. sz. 104.

Részlet a romániai Magyar Népi Szövetség 1945. november 17-i marosvásárhelyi határozatából

„Tudatában vagyunk annak, hogy az erdélyi nemzetiségi kérdés nem határkérdés, hanem a demokrácia megerősödésének, a nemzeti jogegyenlőség tényleges megvalósításának, a határok feloldásának kérdése. Nem helyeselhettünk semmiféle olyan törekvést, akár magyar, akár román részről, amely a bécsi döntéshez hasonló módszerrel, a nemzetközi reakció szolgálatában, Erdélyből újra háborús tűzfészket teremtene.

Vincze Gábor (szerk.): *Történeti kényszerpályák – kisebbségi realpolitikák*. II. k. Pro-Print, Csík-szereda, 2003. 34.

Részlet a délvidéki magyarelle-nes megtorlások elől menekültek által Mindszenty Józsefhez eljuttatott 1945. márciusi tájékoztató levélből

„Nem tudjuk, hogy azok, akik a jugoszláviai magyarság kielégítő helyzetéről, szabad életéről írnak, tudják-e az alábbi tényeket? 1944 őszétől kezdve, amikor a partizánhadsereg bevonult a Délvidékre, állandóan és szüntelenül üldözik az ottani magyarságot. Körülbelül



Edvard Beneš

galmazta. Edvard Beneš köztársasági elnök dekrétumok egész sorával tette egyre elviselhetetlenebbé a csehszlovákiai németek és magyarok helyzetét. Szlovákia területén az elnöki dekrétumokat gyakran a törvényhozói jogkörrel rendelkező Szlovák Nemzeti Tanács rendeletei helyettesítették. Így például a népbíróóságok létrehozásáról, a nemzeti gondnoki intézményről külön szlovák rendeletek születtek. A szlovákiai tartományi kormány szerepét betöltő Megbízotti Testület és az egyes szlovák megbízottak rendeletei szintén több diszkriminatív rendeletet bocsátottak ki.

A csehszlovákiai magyarokat érintő kényszertelepítések, kitoloncolások, deportálások, erőszakos kitelepítések, internálások és az ezzel párhuzamosan végbement politikai,



A csapi református templom

szociális, nemzetiségi jogfosztások nyomán kialakult rendkívüli helyzetben Magyarország 1945 decemberében tárgyalásokra kényszerült Csehszlovákiával a Prága által szorgalmazott lakosságcsereéről. Az 1946. február 27-én aláírt magyar–csehszlovák lakosságcsere-egyezménnyel – az abban biztosított ellenőrzési, szabályozási lehetőségekkel – megpróbálta lassítani a csehszlovákiai magyarok ellen irányuló jogfosztó, kényszerasszimilációs és telepítési politikát. A Nagy Ferenc vezette kormány abban reménykedett, hogy a békekonferencián sikerül valamilyen nemzetközi megoldást találni a felvidéki magyarság helyzetének rendezésére.

Romániában az észak-erdélyi szovjet katonai közigazgatást 1945. március 8-án megszüntették és a terület ismét román közigazgatás alá került. A Szovjetunió által támogatott Groza-kormány megalakulását követően a romániai magyarság képviselőiben a baloldali vezetési Magyar Népi Szövetség fokozatosan elkötelezte magát az erdélyi magyar kérdésnek Románián belüli megoldása mellett. A magyarországi kormánytényezők kezdetől fogva úgy értékelték a Groza-féle magyar kisebbségpolitikát, hogy annak elsődleges célja a román békecélok elérése, s ezért akarta Bukarest mindenáron elkerülni a Magyarországgal való előzetes megegyezést.

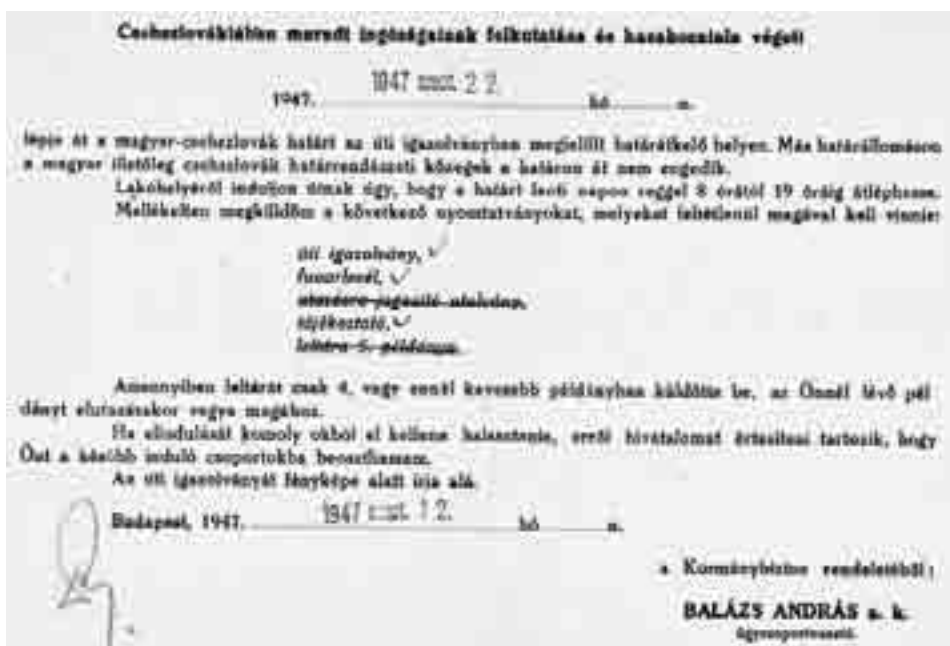
A Groza-kormány ennek a legfőbb román külpolitikai célnak az érdekében kihasználta a Magyar Népi Szövetséget, amelynek vezetői – Kurkó Gyárfás, Balogh Edgár, Bányai László – a szovjet ígéretek hatására és a gyorsan szovjetizálódó kelet-közép-európai térség realitásait tudomásul véve, a Románián belüli „internacionalista” megoldás híveivé váltak. A Népi Szövetség vezetői által képviselt irányvonalt sok erdélyi és magyarországi kortárs megfigyelő meggondolatlanak, behódolóknak tekintette. Bányai László viszont úgy látta, hogy „a Népi Szövetségnek realpolitikát kell folytatnia, alkalmazkodnia kell az adott helyzethez, ha helyesen akarja ellátni a magyarság érdekvédelmét. Ugyanígy alkalmazkodniék természetesen a Népi Szövetség egy esetleges határváltoztatás folytán megteremtendő helyzetéhez is.”

A Népi Szövetséggel szemben a legkarakterisztikusabban Márton Áron püspök által megfogalmazott alternatíva – az erdélyi magyarság igényei szerinti határkijelölés sürgetése – sem tudta az adott helyzetben a béke-előkészítés Budapesten kitűzött erdélyi céljait szolgálni.

A korabeli hivatalos Magyarország kezdetől fogva rendelkezett információkkal a Tito-i **Jugoszláviában** a partizánhadsereg



A felvidéki magyarság kitelepítése és a csehszlovák–magyar lakosságcsere ellen tiltakozó békécsabai szlovákok



Csehszlovákiában maradt magyar javak átszállítására szolgáló úti rendelvény

és az OZNA (Népvédelmi Osztály) alakulatai, valamint helyi szerb fegyveresek által a németek és a magyarok ellen elkövetett bosszúakciókról. Azonban egyetlen hivatalos dokumentum sem maradt fenn arról, hogy a magyar kormány tiltakozott volna a nagyszámú magyar áldozatot követelő **1944–1945. évi vajdasági megtorlások** ellen. Az adai születésű Rákosi Máttyás 1945 nyarán–őszén tárgyalásokat folytatott Újvidéken, de ezek lefolyásáról nem maradt fenn jegyzőkönyv. A magyar külügyminiszter, Gyöngyösi János csak a magyar férfi lakosság internálásának befejezését sürgette. A vajdasági magyar közösség veszteségeit tovább növelte az a tény, hogy a megtorlások elől Magyarországra menekültek, illetve az opciós joggal

élve áttelepültek száma 1944–1946 között meghaladta a 65 ezer főt. A magyar kormány a menekültek közt kiemelten foglalkozott a pár évvel korábban Észak-Bukovinából Bácskába és onnan 1945 áprilisában Magyarországra kitoloncolt székelyekkel.

Az 1945 júniusában Kertész István irányításával elkezdődött magyar béke-előkészületi munkában a határkérdések mellett kiemelt szerepet kapott a kisebbségi helyzetbe került magyarok ügye. A magyar közösségeket a szomszédos országokban ért atrocitásokról a **magyar béke-előkészítés** szakértő közreműködői az adott nehéz viszonyok közt részletes és viszonylag pontos adatokkal rendelkeztek. Rajtuk kívül Mindszenty József esztergomi hercegprímás, a magyar katolikus egyház feje

1945. április–május Jugoszlávia és Csehszlovákia a magyar fegyverszüneti egyezményre hivatkozva tízezerszámra toloncolta Magyarországra az onnan 1938, illetve 1941 után betelepülteket, köztük a Bácskában letelepített bukovinai székelyeket.

1945. június Megkezdte munkáját a magyar külügyminisztériumban a béke-előkészítő osztály.

1945. június 29. Moszkvában aláírták a csehszlovák–szovjet szerződést Kárpátjának a Szovjetunióhoz való csatolásáról. A Szovjetunióhoz került a korábban Szlovákiához tartozott 13 magyar többségű község is, köztük pl. Csap, Gálóc, Palágy, Szürte és Tizasalamon. Ekkor osztották a határral ketté a Szovjetunióhoz kerülő Kisszelmencet és a Csehszlovákiánál maradó Nagyszelmencet.

1945. július 17.–augusztus 2. Potsdamban tárgyaltak a győztes nagyhatalom vezetői, akik hozzájárultak a kelet-európai, így a magyarországi német népcsoportok Németországba telepítéséhez, de nem támogatták a csehszlovákiai magyarokkal szembeni hasonló elbánást.

1945. augusztus 14. A magyar kormány jegyzékben tájékoztatta a három győztes nagyhatalmat a békekonferencián képviselni kívánt magyar szempontokról, az etnikai elv figyelembevételéről a határok megállapításakor, valamint az ENSZ égisze alatt elképzelt hatékony kisebbségvédelemről.

1945. október 15. Mindszenty József hercegprímás drámai hangú pásztorlevelet adott közre a szlovákiai magyarok üldöztetése ellen.

50–60 ezer embert végeztek ki csak azért, mert magyarok voltak. Semmi más bűnük nem volt ezeknek a szerencsétleneknek. Ezeket utasították ki a jugoszlávok az országból és vagy minden nélkül, egy szál ruhában, vagy 20 kg-os csomaggal dobták át magyar területre. [...] És mit hallanak, mint azt, hogy Magyarország nagyon meg van elégedve a sorsukkal, nem is kívánja, hogy az elszakított magyarság visszatérjen. A miniszterelnök úr legutóbbi nyilatkozata után sok magyar ember könnyes szemmel hallgatta a rádió híradásait a Jugoszlávia által megszállt területen. Kérdezzük ezek után, hányféle igazság van a földön? Ha Csehszlovákia részéről bizonyos magatartás elítélendő és ebből mi magyarok bizonyos jogokat formálunk magunknak, akkor Jugoszláviának ugyanilyen magatartása miatt váltja ki némely emberből azt a meggyőződést, hogy a „demokratikus” Jugoszlávia jól bánik az ottani magyarsággal. És ha Csehszlovákiával szemben a magyarság üldöztetése miatt területi igényekkel léphetünk fel, miért nem léphetünk fel ugyanúgy Jugoszláviával szemben is?”

Mindszenty József Gyöngyösi János külügyminiszterhez intézett levelét és az annak mellékletét alkotó tájékoztatást szövegét közli Matuska Márton: *A megtorlás napjai. Ahogy az emlékezet megőrizte.* Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1991. 365–370.



Petru Groza magyarországi látogatáson

is folyamatosan tájékozódott a vajdasági, felvidéki és erdélyi magyarok sorsa felől.

A magyar kormánynak a háború befejezése után kialakult helyzet következtében legfeljebb Románia és részben – az ismét Csehszlovákia részévé vált – Szlovákia esetében volt némi esélye fellépni a két világháború közötti határok Magyarország javára történő részleges korrekciója érdekében. A „**népet földdel**” elvet Gyöngyösi külügyminiszter elsősorban Prága és Pozsony egyoldalú kitelepítési terveivel szemben képviselte. Erdéllyel szemben az ottani baloldali magyarok Románián belüli, illetve Márton Áronék – Erdély Magyarországhoz való csatlakozását szorgal-

mazó – elképzeléseivel szemben a határok kb. 4000 négyzetkilométernyi etnikai alapozású korrekciójára helyezték a hangsúlyt. Jugoszláviával szemben a budapesti kormánynak semmilyen eszköz sem állt rendelkezésére, ami természetesen egyáltalán nem menti a korabeli magyar diplomácia hallgatását a délvideki magyarüldözések esetében.

A Jugoszláviával és az ott élő magyarsággal kapcsolatos magyar kormányzati magatartást alapvetően három szempont befolyásolta. Az észak-bácskai „hideg napok” emléke és a szerb megtorlásokról kialakult bizonytalan kormányzati kép, másodsorban pedig Tito Magyarországgal szemben Beneš-nél kezdettől fogva visszafogottabb magatartása. A harmadik fontos külpolitikai szempont, hogy az önkéntesség elve alapján megkötött lakosságcsere-egyezmény elfogadhatóbb megoldásnak látszott, mint a Prága és Pozsony által szorgalmazott egyoldalú transzfer és az ezt kikényszeríteni hivatott tömeges belső széttelepítés, deportálás.

A magyar kormány kezdettől fogva beadványok egész sorát intézte a nagyhatalmak kormányaihoz és a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottsághoz a csehszlovákiai és romániai magyar kisebbségeket ért sérelmek orvoslása érdekében. 1945. július 2-án a Szovjetunió kormányához intézett hivatalos **magyar jegyzék** azt kérte, hogy Moszkva „a jövőben is nyomatékosan járjon közbe a szomszéd államok kormányainál az ott élő magyar őslakosság üldözésének megakadályozására.” A leg-



Pozsonypüspöki főutcája



Tito marsall modellt ül készülő szobrához

élesebben a Prága eljárása ellen emelt hangot a magyar kormány, mert „a legszélsőségesebb fasiszta módszerekkel versenyző csehszlovákiai magyarüldözés” nem csupán Budapest számára volt elfogadhatatlan, hanem az említett jegyzék megfogalmazása szerint „a dunai népek baráti együttműködését” is veszélyeztetik. Ez a magyar jegyzék egyszersem felhívta a szovjet kormány figyelmét arra, hogy a szomszédok magyarellenes magatartása az új magyar demokrácia helyzetét is megnehezíti.

Az Észak-Erdélyben, Székelyföldön – s heyenként Dél-Szlovákiában is – a magyar-



Lenin és Sztálin korabeli propagandaplakáton

ellenes atrocitások megfékezésében szerepet vállaló szovjetek segítségét látva és elvárva, a magyar jegyzék Lenin és Sztálin nemzetiségi politikájának, a szocializmusnak és a tiszta demokráciának az elveire hivatkozott.

Tudja-e?

■ 1944. augusztusa és 1946. decembere közt a korábban Magyarországhoz visszakerült területekről hatalmas menekülthullámok indultak. A Statisztikai Hivatal 1946. decemberi összesítése 267.340 olyan személyt regisztrált, akiket a szomszédos államokból utasítottak ki vagy a harci események miatt onnan elmenekültek. Közülük 70 ezren Csehszlovákiából, 98 ezren Romániából, 45 ezren Jugoszláviából, 15 ezren Kárpátaljáról érkeztek. Köztük volt az 13.521 bukovinai székely telepese is, akiket 1941 nyarán telepítettek le az elüldözött bácskai szerb telepések helyére.

■ Petru Groza az 1945. március 13-i kolozsvári román minisztertanácsi ülésen hirdette meg az erdélyi határkérdés súlyát csökkenteni kívánó koncepcióját a közép-európai föderációról: „Eljött az a boldog idő, hogy megint itthon vagyunk Kolozsvárt. Erdélyben két nép él egymás mellett. Két sokat szenvedett nép, a román és a magyar. Épp ezért innen kell elhatnia a megbékélés szellemének az egész magyar népre is, hogy végre egységben találkozzunk mindannyian, a Duna-völgye népei, szövetségben a nagy szomszédokkal, a Szovjetunióval!”

IRODALOM

- A. Sajti Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947*. Napvilág, Budapest, 2007.
- Balogh Sándor: *Magyarország külpolitikája 1945–1950*. Kossuth, Budapest, 1988.
- Bán D. András (szerk.): *Pax Britannica. Brit külügyi iratok a második világháború utáni Közép-Európáról 1942–1943*. Osiris, Budapest, 1996.
- Fülöp Mihály: *A befejezetlen béke. A Külügyminiszterek Tanácsa és a magyar békeszerződés (1947)*. Budapest, 1994.
- Fülöp Mihály–Vincze Gábor: *Revízió vagy autonómia? Iratok a magyar–román kapcsolatok történetéről (1945–1947)*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 1998.
- Janics Kálmán: *A hontalanság évei. A szlovákiai magyar kisebbség a második világháború után 1945–1948*. Bern, 1979.
- Kaplan, Karel: *Csehszlovákia igazi arca 1945–1948*. Pozsony, 1993.
- Matuska Márton: *A megtorlás napjai. Ahogy az emlékezet megőrizte*. Fórum Könyvkiadó, Újvidék, 1991.
- Nagy Mihály–Vincze Gábor: *Autonomisták és centralisták. Észak-Erdély a két román bevonulás között (1944. szeptember–1945. március)*. Kolozsvár–Csíkszereda, 2004.
- Popély Árpád: *A (cseh)szlovákiai magyarság történeti kronológiája 1944–1992*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2006.
- Romsics Ignác: *Amerikai béketervek a háború utáni Magyarországról. Az Egyesült Államok Külügyminisztériumának titkos iratai 1942–44*. Typovent, Gödöllő, 1993.
- Vincze Gábor: *A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája*. TLA–JATE, Szeged – Budapest, 1994.

A csehszlovák földművelésügyi miniszter nyilatkozata a magyarok csehországi áttelepítésével kapcsolatban, 1946. november 15.

„A kormány épp ezekben a napokban tárgyal arról, hogy véglegesen megoldjuk a szlovákiai magyarkérdést. A magyaroktól meg kell szabadulnunk, és megszabadulunk tőlük azért, hogy a szlovák föld egyszer s mindenkorra a szlovák földműveseké legyen. Már a jövő héten megkezdjük a magyarok átköltöztetését Szlovákiából, és besorozjuk őket a csehországi mezőgazdasági munkába.”

Popély Árpád: Deportálás Csehországba. *Rubicon* 2007. 1–2. sz. 84.

A Magyar Népi Szövetség memorandumuma a Nemzeti Demokrata Front Tanácsa részére. Brassó, 1944. november 14.

„Tisztelt Nemzeti Demokrata Front Tanácsa, Bukarest részére
1. Egész Erdély területén, de főleg a felszabadított Észak-Erdélyben a békés civil lakosság sokat szenvedett az atrocitások következtében. A magyar és német fasiszta hatóságok elmenekülése és a győztes Vörös Hadsereg után a felszabadított területeken áthaladt az ún. Maniu-gárda. Megkínózták a békés helyi lakosságot, elkobozták ezek állatállományát és bútoraikat, és számos magyar parasztot fejeztek le vagy lőttek agyon. A számos eset közül csak a szentdomokosi (Csík megye) és a szárazajtai (Háromszék megye) történéseket említjük.

2. [...] a székelyek tömegesen dezertáltak a fasiszta hadseregből, eldobták fegyvereiket, és civil ruhába öltöztek. Az erdőkre menekültek, ott várták a felszabadító hadsereg bevonulását. A Vörös Hadsereg szabadon bocsátotta őket, de a hazafele vezető úton a román katonai szervek letartóztatták, és fogolytáborokba szállították őket.

3. A falukban tartott népi gyűléseink alkalmával meggyőződünk arról, hogy a termés nagy részét még nem gyűjtötték be (például

NAGY MIHÁLY ZOLTÁN

Áldozatok, elhurcoltak, menekülők, jogfosztottak. A magyar kisebbségek veszteségei (1944–1948)

A második világháború végnapjaiban és az azt követő néhány évben Közép-Kelet-Európában óriási méretű kényszeremigráció zajlott le. Ez a folyamat különös mértékben érintette az első és a második bécsi döntés során Magyarországhoz visszacsatolt egykori területek (Felvidék, Észak-Erdély), illetve ugyanebben az időszakban a hadiesemények következtében a Magyar Honvédség által visszaszerzett területek (Kárpátalja, Bácska, Baranya háromszög, Muraköz) magyar ajkú lakosságát.

A magyar közösségek jogállásának alakulását, a velük szemben alkalmazott intézkedéseket elsősorban az adott katonapolitikai helyzet, a Magyarországgal határos országok kormányainak kisebbségpolitikai irányvonala, a magyar kisebbség nemzetközi megítélése, a három győztes nagyhatalom második világháború utáni viszonyrendszerének alakulása, és nem utolsósorban a magyar kormányok akaratérvényesítő képessége, diplomáciai mozgásterét határozta meg.



A front elől menekülő erdélyiek 1944-ben

A **katonapolitikai helyzet** 1944 nyarától egyértelműen a szövetségesek győzelmét vetítette előre. A magyar katonai és polgári vezetés erre reagálva úgynevezett **kiürítési kormánybiztosokat** nevezett ki, azzal a felhatalmazással, hogy szervezzék meg a kiürítés pontos menetét, valamint a vagyontárgyak és a veszélyeztetett polgári lakosság evakuálását. A **szervezett áttelepítéssel párhuzamosan megindult a tömeges menekülés**, főleg azon híresztelések hatására, amelyek az előre nyomuló Vörös Hadsereg kegyetlenségéről szóltak. Első hullámban a magyar köztisztviselők menekültek el, de legfőképpen azok, akik a trianoni Magyarországról származtak. Ezt egy méretében jóval nagyobb – és több esetben mindenféle szervezethez mellőző – menekültáradat követte. Ennek kiváltója keleten és északon a Vörös Hadsereg önálló, délen pedig a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereggel közös előrenyomulása volt. Észak-Erdélyből 1944 őszén közel 400.000 magyar távozott el a front elől. A Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg és Tito partizánjai elől 13.000–15.000 bukovinai székely menekült el Délvidékről, akiket a magyar kormány 1941-ben telepített le a bácskai dobrovoljacok helyén. Az ezt követő újabb magyar népmozgásokat már a környező országok kormányai kezdeményezték.

A Magyarországgal szomszédos államok kormányai 1944 ősztől erőszakosan léptek fel a magyar nemzetiségű állampolgárokkal szemben. Ezt a magatartást a Szovjetunió katonai jelenléte közvetlenül, míg a Szovjetunió ideológiája (antifaszizmus, osztályharc) közvetve befolyásolt. A csehszlovák, a román és a jugoszláv kormány intézkedési mögött elsősorban a **homogén nemzetállam megvalósításának szándékát** kell keresnünk. A szovjet vezetés esetében azonban az ipari és mezőgazdasági termelés számára szükséges ingyen külföldi

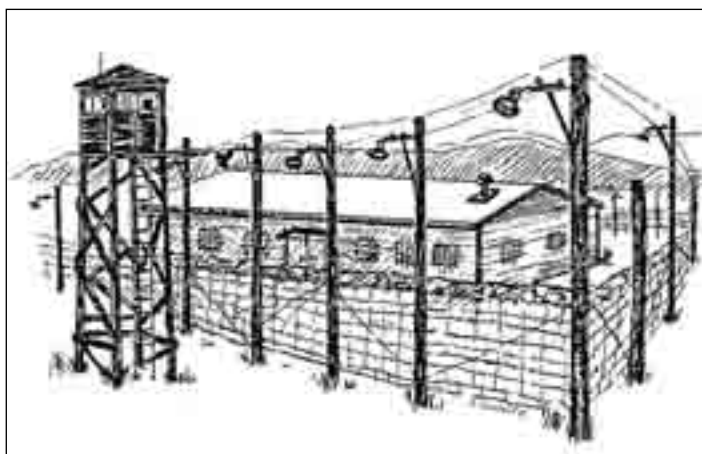


A Vörös Hadsereg katonája és páncélosa, 1944

munkaerő biztosítása volt az elsődleges cél, Moszkva **jóvátétel** részének (idegen államok polgárainak részvétele a Szovjetunió újjáépítésében) tekintette az egyes népcsoportok elhurcolását. Újra megjelent a **kollektív felelősségre vonás elve**, amely nem csak a hitleri Németország bűneiért és a háború kirobbantásáért felelősnek kikiáltott német nép ellen irányult, hanem egyes országokban ezt kiterjesztették a magyarságra is. A szovjet ellenőrzés alá került kelet-közép-európai térség államaiban politikailag megerősödött kommunista pártok – Románia kivételével – nem határolódtak el a kisebbségellenes intézkedések bevezetésétől, sőt az osztályharc egyik formájának nyilvánították azt. Ugyanakkor minden egyes Magyarországgal szomszédos országban a kisebbségi kérdés 1944 ősztől **állambiztonsági kérdésnek** minősült. Az új kormányzatok a közrend, illetve

a közbiztonság védelme érdekében retorziós (megtorló), államvédelmi intézkedéseket vezettek be a Magyarországgal határos területek magyar ajkú lakosaival szemben. Ezek az intézkedések egyes országokban (Csehszlovákiában 1944–1948 között, Jugoszláviában 1944 ősztől 1945 tavaszáig) együtt jártak a személy- és szabadságjogok teljes korlátozásával, a vagyontárgyak elkobzásával, ami a valóságban a magyar nemzetiségű lakosok állampolgári jogainak teljes vagy részleges megvonását jelentette. A helyzetet az is súlyosbította, hogy a szomszédos államok lakossága ellenségesen viszonyult a helyi magyar kisebbséghez – sokan revansot akartak venni a magyar közigazgatás alatt elszenvedett vélt vagy valós sérelmeikért.

Az újonnan berendezkedő polgári és katonai hatóságok a terület pacifikálásával indokolták az **internálásokat**, amelyek elsősorban a katonaköteles magyar férfi lakosságot érintették, de egyes országokban (Csehszlovákia, Jugoszlávia) az egész magyar közösség ellen irányultak. Az internálások elrendelésére jó ürügyként szolgált a kollektív felelősségre vonás elvének alkalmazása is, amely a gyakorlatban a homogén nemzetállam kialakítását célozta meg. Ezeket legtöbb esetben mindenféle nemzetközi nyomás nélkül – a Vörös Hadsereg hallgatólagos beleegyezésével – a helyi hatóságok kezdeményezték és hajtották végre. A leghírhedtebb internáló táborokban



Korabeli láger rajza



Emlékmű a szolyvai internáló táborban

KRONOLÓGIA

Csehszlovákia

1944. október 6. A szovjet hadsereg és az 1. csehszlovák hadtest egységei átlépi a lengyel–csehszlovák határt.

1945. április 5. Az ún. kassai kormányprogram a kollektív bűnösség elve alapján kilátásba helyezi a teljes magyar és német kisebbség megfosztását csehszlovák állampolgárságtól, vagyonuk elkobzását, iskoláik bezárását stb.

1945. május 3. Felállítják a pozsonyligetfalui internáló tábort.

1945. május 26. Megkezdődik az „anyaországi” magyarok kitelepítése Csehszlovákiából. A csehszlovák kormány adatai szerint június végén 31.780 magyart telepítenek ki.

1946. február 27. Budapesten aláírják a csehszlovák–magyar lakosságcsere-egyezményt.

1946. június 17. Megindul az ún. rezlovakizációs kampány. Az önkéntesnek hirdetett akciót hivatalosan az elmagyarosított szlovákok „vissza-szlovakosításának” szükségességével indokolják. A több mint 410.000 magyar jelentkező közül 326.000-et nyilvánítanak szlovák nemzetiségűnek.

1946. november – 1947. február Megkezdődik a szlovákiai magyarok hivatalosan munkaerő-toborzásnak nevezett deportálása Cseh- és Morvaországba. Egyes adatok szerint 42.000 magyart deportálnak, más források 60.000–100.000 főről szólnak.

1947. április A magyar kormány engedélyt ad a lakosságcsere megkezdéséhez. Az 1948 decemberéig 90.000 magyart telepítenek át Magyarországra, és 72.000 szlovák települ át Csehszlovákiába.

Kárpátalja

1944. szeptember 26. – október 28. Kárpátalja területe a szovjet katonaság ellenőrzése alá került.

1944. november 13. A IV. Ukrán Front vezérkara parancsot adott ki, hogy három napos munkára köteles jelentkezni minden hadköteles korú magyar és német nemzetiségű kárpátaljai férfi („málenkij robot”). A gyűjtőtábor Szolyván van; sokan már itt elpusztulnak.

a cukorrépat és a krumplit). A földeket nem művelték meg, és nem végezték el az őszi vetést. A diktatórikus korábbi kormányok határozatai alapján a magyar falvakból a 16 és 60 év közötti férfiakat munkatáborokba szállították, így nincs ki megművelje a földeket.

Őrizetbe vették a magyar mesterembereket és munkásokat a hadseregből, műhelyekből és elsősorban a demokratikus intézmények éléről, és szintén munkatáborokba szállították őket.

A jelentésekből megállapítottuk, hogy a munka megfelelő megszervezésének hiányában sok munkás tétlenkedik ezekben a munkatáborokban. Az emberekkel embertelenül bánnak, nincsenek tisztálkodási lehetőségek, az egészségügyi állapotok sok kívánnivalót hagynak maguk után. Az emberek a saját ruhájukban és cipőjükben kényszerülnek dolgozni. Nem fizetik ki nekik a megígért napi 60 lejt és a ruházatuk elhasználódásának ellenértékét. Még annyi szabadságot sem kapnak, hogy lecseréljék szakadt ruhájukat és lábbelijüket. Nem kaptak megfelelő szállást, és elégtelenül táplálják őket. Nem engedélyezik nekik, hogy sajtótermékeket olvassanak. Az otthon maradt családoknak nem fizetnek segílyt. Ezeknek az embereknek nagy része éveken keresztül koncentrációs táborokban volt, majd rögtön utána ezekbe a munkatáborokba szállították őket.”

Román Központi Történelmi Levéltár – Bukarest, Magyar Népi Szövetség fondja, 136/1844. sz. iratcsomó, 11–12.

The document is a form for applying to public work in Czechoslovakia. It is titled 'Prihláška' (Application) and 'Jelentkezési lap' (Application form). The form is filled out with handwritten information, including the name 'Matilda Fehelend', address 'Budaványi Bét', and date '1926 Párizs'. It features a circular stamp at the bottom left and a signature at the bottom right.

Jelentkezési lap csehszlovákiai közmunkára, 1946

(Romániában – Földvár, Târgu-Jiu, Jugoszláviában – Járek, Kárpátalján – Szolyva, Csehszlovákiában – Pozsonyigetfal) a légerekre emlékeztető viszonyok közepette, a krónikus élelmiszer- és gyógyszerhiány, illetve a járványok következtében 1944 decemberétől 1945 tavaszáig több ezer ember vesztette életét.

Kárpátalja magyar nemzetiségű katonaköteles férfi lakosságát a szovjet katonai és belbiztonsági szervek tizedelték meg az 1944. november 13-án elkezdett akciójuk, a **málenkij robot** során. Becslések szerint mintegy 20 ezer embert hurcoltak el szülőföldjükről, és Szovjetunió munkatáborába deportálták őket. A munkaerőszerzés célja mellett a szovjet katonai vezetés a helyi magyar és

német férfi civil lakosság deportálásával akarta alátámasztani a harcok elhúzódását és az elszenvedett nagy katonai veszteségeket. Hasonló okból kifolyólag – a Vörös Hadsereg nézve súlyos veszteségeket hozó tordai csata után – Tordáról és környékéről több száz, míg Kolozsvárról több ezer magyar civil férfit hurcoltak el a Szovjetunióba.

Az internálásokkal párhuzamosan lezajlott **bosszúálló akciók** elharapódzását jól behatárolható politikai és hatalmi szempontok motiválták – a pártok és kormányok ezzel is növelni akarták támogatottságukat a többségi nemzet körében. Méreteit tekintve ezek közül a délvidéki magyarellenes vérengzéseket tekinthetjük a legsúlyosabbnak.



Végzés magyar gazda állatainak elvételéről és kiutalásukról szlovák gazda részére, 1947

A délvidéki gyilkosságok felelőseit nem csak a Magyar Honvédség és csendőrség 1942. januári brutális fellépése – („hideg napok”) közel 4 ezer szerb és zsidó áldozata miatt – renszra vágó helyi szláv lakosság soraiban kell keresnünk, hanem a bevonuló új hatalom képviselői között. A területen megjelenő Tito partizánok és a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg tevékeny hozzájárulásával, de döntően az OZNA (Népvédelmi Osztály) állam-biztonsági csapatainak közreműködésével közel 15.000–20.000 helyi magyar nemzeti-ségű lakost gyilkoltak meg. Erdélyben – az 1944. szeptemberében megalakult román félkatonai alakulatok – az ún. **Maniu-gárdák** bosszúhadjárata legfőképpen a székelyföldi

megyékben szedte áldozatait, ahol közel fél-száz magyart végeztek ki.

A Kelet-Közép-Európában a szovjet segítséggel hatalomra jutott kommunista pártok (a Román Kommunista Párt sajtóságas helyzete miatt nem csatlakozhatott ehhez a hullámhoz) a kitelepítést, az elűzést, a jogfosztottságot népi igazságszolgáltatásnak, osztályharcnak állították be. Csehszlovákiában a legtöbb vonatkozásban demokrata Edvard Beneš már a második világháború időszakában a magyarok kitelepítésére vonatkozó javaslatokat tett a szovjet vezetésnek, majd 1945 tavaszától utasítást adott azok végrehajtására. Az **etnikai tisztogatás** jellegét öltő terveket a csehszlovákiai kommunista

1944. november 19. Megalakult Kárpátöntúli Ukrajna Kommunista Pártja.

1944. november 26. Munkácson összeült Kárpátöntúli Ukrajna Népi Bizottságainak első kongresszusa, melyen kiáltványt fogadtak el „Kárpátöntúli Ukrajnának Szovjet Ukrajnával való újraegyesítéséről.”

1944. december 18. A Népi Bizottság rendeletet hozott rendkívüli bíróság felállításáról, amely gyorsított eljárással ítélkezik „a nép ellenségei” felett.

1945. június 29. A Szovjetunió és a Csehszlovák Köztársaság Moszkvában egyezményt írt alá Kárpátaljának a Szovjetunióhoz csatolásáról. Az egyezményt november 22-én csehszlovák részről, november 27-én szovjet részről ratifikálták.

1946. január 22. A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége rendeletet hozott a Kárpátöntúli terület megalakításáról az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság kötelékében.

Románia

1944. szeptember–október
A szovjet és a román csapatok bevonulnak Észak-Erdélybe.

1944. szeptember 6. A Târgu-Jiu-i táborba megérkeznek az első német és magyar internáltak.

1944. szeptember 11. A Csendőrség Főfelügyelősége 44.158. sz. utasításának értelmében Észak-Erdély „pacifikálása”, az „irredentizmus”, a magyar uralom alatt elkövetett románellenes cselekmények vádjával megindul a magyarok internálása.

1944. szeptember 24. Gavril Olteanu vezette Maniu-gárda 12 magyart gyilkol meg Szárazajtán. Erdély más településen több mint 150 magyart gyilkoltak meg az önkéntes román alakulatok.

1944. október 12 – 15. Szovjet belbiztonsági erők 3–5.000 kolozsvári civil férfit hurcolnak el a szovjet munkatáborokba.

1944. november 14.–1945. március 13. Észak-Erdély területe szovjet katonai közigazgatás alatt áll.

Magyar nők „malenkij robot”-on

„A „malenkij robot”-ra hurcoltak főleg Ukrajnában és az Ural-hegység két oldalán elsősorban szén- és kőbányákban, kolhozokban és útépitéseknél kényszerültek lélektipró fizikai rabmunkára, olyan körülmények között, melyet a mai embernek nehéz még elképzelni is. A legújabb kutatások szerint számuk meghaladta a hatszáz ezret, egyharmaduk sohasem térhetett vissza hazájába.

A Szovjetunióban eltöltött idő soha el nem múló fizikai és lelki sebeket hagyott a kényszmunkatáborok túlélőiben. [...] A munkatáborok „polgárai” között jelentős számban nyomorogtak nők is. Ugyanannak a testet-lelket kifacsaró kommunista rendnek voltak ideiglenes rabszolgái, mint a férfiak. Tömeges deportálásukról először Fényes Tóth Olga Magyar nők szovjet börtönben című, 1959-ben megjelent riportregénye adott hírt. Azt követően kevesen foglalkoztak ezzel a témával a rendszerváltásig. Hazai körökben ez a téma tabu volt, mert szellőztetése sértette volna a nagy „szovjet testvér” érdekeit. 1990-től azonban hirtelen mindez felszínre került. A deportáltak közül ugyanis még többen életben voltak, s igyekeztek köztudomásra hozni megpróbáltatásaikat és szenvedéseiket. [...] az 1990-es évek elején több mint két tucat szovjet kényszmunkatáborral foglalkozó visszaemlékezés, riportkötet, tanulmány és film látott napvilágot, köztük Sára Sándor Magyar nők a Gulágon című 1992-ben forgatott nagyhírű dokumentumfilm-sorozata. Ezek mind azt az addig alig-alig ismert tényt támasztották alá, hogy a háborút követő tömegdeportálások részeként sok tízezer fiatal magyar lány, feleség és anya – sőt még terhes asszony is – megszenvedte e szovjet brutalitást, vagy belepusztult. [...] A férfiak és nők deportálási aránya helyenként változott. Pontos adatok hiányában nehéz felmérni a valóságot, de a legújabb becslések szerint az összes magyar elhurcolt civil lakosságnak legalább húsz százaléka nő volt.”

Várdy Huszár Ágnes: Rabszolgák az Uralnál. *Új Horizont*, 2003. 6. sz. 92.

Областной отдел НКВД Украины
г. Львов

Сімейні № 432/1947.

К о з а с

свідченням єврей М.Баран, котрі він урешті не врятує, нести їм в наслідок.

Прізвище і ім'я особи	Стать /Становище/год-діти	Особі існує подібна ідент.	Примітки.
Баран Франціза	Жінка 0.8.1904.	батько у в'язні в таборі в Азові	
Боня Девіда	Жінка 0.8.1922	політосподарка /в кат.п'ят./	
Ван Манді	Жінка 0.8.1918	політосподарка /в кат.п'ят./	

У Навідуванні № 43, марца 1947.

Ларіца
ред.обл.орган НКВД.

A kitelepítésre kijelölt magyarok és vagyonuk jegyzéke

vezetők teljes mértékben támogatták. Míg 1945 tavaszáig a magyar állam a magyar kisebbségeket korlátozó intézkedések esetében nem hallatta, vagy éppen kül- és belpolitikai korlátozottsága miatt nem emelhet fel szavát, addig a Jugoszláviában és Csehszlovákiában megindult szervezett külső és belső kitelepítések, és az utóbbi esetben a lakosságcsere megszüntetése érdekében a budapesti kormányzatok diplomáciai eszközökhöz és a külföldi támogatás megszerzéséhez is folyamodott.

Az új jugoszláv és csehszlovák államban a második világháború alatt megfogalmazott tervek alapján hajtották végre a **kitelepítéseket** és a **belső széttelepítéseket**, amelyhez támogatást kértek és kaptak is a Szovjetuniótól.

Jugoszláviában a belső széttelepítés következtében 1944 ősztől egész falvak lakosságát (Csurog, Zsablya, Mozsor, a Tisza mentén több falvat is érintett) hurcolták el más településekre. Ezt követte a Magyarország irányába meginduló kitelepítés: 1945 áprilisában a kelebiai határátkelőnél 5.000–10.000 magyart raktak át. A Párizsban zajló béketárgyalások alkalmával a jugoszláv küldöttség 1946 augusztusában felvetette a magyar delegációnak a lakosságcsere gondolatát is, amelynek keretében 40.000 jugoszláviai magyart és ugyanannyi magyarországi délszlávot telepítettek volna át egymás országába. A magyar kormány halogató magatartására, illetve a béketárgyaláson felvetődött egyéb kérdések miatt a jugoszláv fél azonban elállt ezen szándékától.

Csehszlovákiai magyar kitelepítések jogalapját **Edvard Beneš** köztársasági elnök 1945 áprilisa és 1945 októbere között megjelent **dekrétumai** és az 1944 szeptemberében megalakult Szlovák Nemzeti Tanács rendeletei teremtették meg. Az 1945. április 5-én Kassán kihirdetett kormányprogram a kollektív bűnösség alapján még csak kilátásba helyezte, hogy a magyar és német nemzetiségű lakosokat megfosztják állampolgárságuktól, vagyonukat lefoglalják, iskoláikat bezárják. Az 1945 áprilisa és októbere közt kiadott Beneš-i dekrétumok értelmében végre is hajtották ezeket a jogfosztó intézkedéseket. A csehszlovák kormány azon szándéka, hogy nagy hatalmak hozzájárulását is megszerezze a magyarok egyoldalú kitelepítéséhez, nem járt sikerrel, mivel az 1945 augusztusában lezárult potsdami konferencián csak a németek kitelepítését rendelték el.

Csehszlovákiában első lépésben a trianoni Magyarország területéről származó magyarok letartóztatására és kitoloncolására került sor: 1945 első felében több mint 30.000 magyart toloncoltak át a magyar határon. A csehszlovák kormány 1945 októberében azzal a nem titkolt szándékkal adott utasítást a szlovákiai magyarság országon belüli széttelepítésére, vagyis a csehországi deportálására, hogy a magyar kormányt rákényszerítse a lakosságcsere elfogadására. A több fordulás tárgyalássorozat után 1946. február 27-én Budapesten aláírt **lakosságcsere-egyezmény** értelmében Csehszlovákia felhatalmazást kapott arra, hogy annyi szlovákiai magyart telepíthet át Magyarországra, mint amennyi magyarországi szlovák jelentkezik önként a Csehszlovákiába való áttelepülésre. Az egyezmény egyik cikkelye lehetőséget biztosított a visszaélésekre is, mert a csehszlovák kormány jogot szerzett arra is, hogy a szlovák népbíróóságok előtt bűnösnek találta magyarokat is áttelepíthessék Magyarországra. A magyar kormány látva a csehszlovák népbíróóságokon nagyszámban elítélt magyarok jegyzékét, felfüggesztette az egyezmény végrehajtását. Erre válaszul a prágai kormány utasítást adott a szlovákiai magyarok Cseh- és Morvaországba irányuló tömeges deportálására. A hivatalosan munkaerő-torborzásnak nevezett deportálás – 1946 november és 1947 februárja között – egyes adatok szerint 42.000, míg más becslések alapján 60 és 100 ezer fő magyart, köztük gyermekeket, nőket és öreget érintett. Ilyen előzmények után a budapesti kormány 1947 áprilisában engedélyt adott a **lakosságcsere** megkezdéséhez. Az 1948 decemberéig tartott lakosságcsere során 90.000 magyart telepítettek át



Malenkij robotra hurcolt sváb lány

Magyarországra, és 72.000 szlovák települt át Csehszlovákiába.

Ezzel párhuzamosan 1946 júniusában megindult az ún. **reszlovakizációs** kampány. Az önkéntesnek hirdetett akciót hivatalosan az elmagyarosított szlovákok „vissza-szlovakosításának” szükségességével indokolták. A megfélemlítések hatására és annak reményében, hogy megmenekülhetnek a jogfosztó intézkedésektől, a több mint 410.000 önként jelentkező magyar közül 326.000-et nyilvánítottak szlovák nemzetiségűnek.

Románia nemzetközi státusából kifolyólag (vesztes és legyőzött ország), valamint a szovjet fél ellenkezése miatt nem valósíthatta meg a második világháború alatt kidolgozott kitelepítési terveit. Az 1945 áprilisában hatályba lépett új állampolgársági törvény rendelkezései súlyos hatósági visszaélésekre adtak lehetőséget. Erre alapozva a kommunista párt képviselői 1946 áprilisában kérték a Szovjetunió vezetését, hogy engedélyezzék közel 400.000–450.000 magyar kitelepítését. A kitelepítést azzal indokolták, hogy ezek a személyek a trianoni Magyarországról 1940–1944 között települtek át Észak-Erdélybe. A román fél kezdeményezését azonban Moszkva elutasította, így a romániai magyarok államilag szervezett kitelepítése meghiúsult. Ugyanekkor a romániai németek tízezreit elhurcolták a Szovjetunióba.

A szovjet zóna országaiban a **népbíróóságok** a hatalomra törő új politikai elit legitimációs eszközévé és a napi politika kiszolgálóivá váltak. Ugyanakkor a háborús bűnösség vádja jó ürügy volt a környező országok kormányai számára, hogy egyrészt megfélemlítsék és elűzésre kényszerítsék a magyarokat, másrészt – a szomszédos államok szemszögéből nézve – a visszaszerzett területeken elkövetett

1946. március – 1946. június.

A kolozsvári népbíróóságon több száz magyart ítélnék el mint háborús bűnöst.

1946. április A Román Kommunista Párt küldöttsége Moszkvában felveti a rendezetlen állampolgárságú magyarok, és a magyar uralom alatt Észak-Erdélybe települt magyarok kitelepítését. A szovjet fél elutasítja a javaslatot.

Jugoszlávia

1944. október A szovjet hadsereg és Tito partizánjai Bácska területére lépnek. Megkezdődik a magyarok tömeges kivégzése. Az 1945 tavaszáig terjedő időszakban 20.000 embert végeztek ki és 6 ezernél többen haltak meg táborokban.

1944. október 17. Délvidéken, a Horvátországhoz csatolt Muravidéket és Muraközt kivéve, bevezetik a katonai közigazgatást.

1944. október 18. Elrendelik a németek internálását és teljes vagyonuk elkobzását, ezt az áttelepült bukovinai székelyekre is kiterjesztik. Elrendelik a 16 és 50 év közötti magyar férfiak munkaszolgálatra történő behívását is.

1944. október 20. Megkezdődik a magyarok internálása.

1945. április A kelebiai határátelónél 5.000–10.000 fő magyart dobtak át Magyarországra.

1946. augusztus 6. A jugoszláv béke delegáció Párizsban felveti a lakosságcsere gondolatát a magyar küldöttségnek. A javaslat nem valósul meg.

1946. október Újvidéken halálra ítélik Szombathelyi Ferenc volt vezérkari főnököt és társait.

„Az államok közötti lakosságcsere gondolata nem a második világháború után született, és nem a Csehszlovákia és Magyarország közötti lakosságcsere során alkalmazták először a történelemben. A kialakult nemzetiségi ellentéteket a Balkánon már az első világháború előtt kétoldalú lakosságcserevel oldották meg. 1913-ig 60 ezer bolgár települt át a görög Macedóniából Bulgáriába és mintegy 80 ezer görög Bulgáriából Görögországba. Az első világháború után a neuilly-i békeszerződés 56. cikkelye Bulgária és Görögország számára elrendelte az etnikai kisebbségek cseréjét. [...] Az 1927. április 1-ig tartó telepítés során Trákiából és Macedóniából 100 ezer bolgár, Bulgáriából pedig vagy 50 ezer görög települt át.

Ugyanebben az időben zajlott le a Görögország és Törökország közötti lakosságcsere az 1923. január 30-i laussane-i szerződés alapján. Az 1925. március 31-ig tartó akció során 315 ezer görögországi mohamedánt és 192 ezer törökországi görögöt telepítettek át.

A népcseré elve a szlovák-magyar kapcsolatokban már 1938 októberében felbukkant a komáromi tárgyalások idején. [...] A lakosság kitelepítésének eszközével Németország és a Szovjetunió diktatórikus rendszerei a második világháború idején szintén éltek. Németország etnikai határ kialakítására törekedett az egyes országokból áttelepített németekkel. Ilyen megoldás feltételeit tartalmazták az Olaszországgal 1939-ben, Észtországgal és Litvániával 1939-ben, Romániával 1940-ben, a Szovjetunióval Litvániáról és Lettországról 1941-ben, Bulgáriával 1941-ben és Horvátországgal 1942-ben megkötött szerződések.

A lakosságtelepítés Magyarország déli részét sem kerülte el. Áttelepítették például a bukovinai székelyeket Bácskába, amit kormánydelegáció irányított Szegedről.”

Štefan Šutaj: A csehszlovák kormánypolitika és a lakosságcsere. In: *Othontalan emlékezet*. Komárom, 2007. 81.



A hazaszállított Szombathelyi Ferenc letartóztatása Budapesten



Magyar menekültek 1945 tavaszán egy pályaudvaron

magyar katonai és polgári hatóságok bűncselekményeinek felderítésével a revíziós politika „embertelen” következményeit kívánták bemutatni. A bírósági ítéletek minden esetben teljes vagyonekhozással párosultak.

Délvidéken a különböző bírósági eljárások során 5 ezer magyart ítélték el, a többséget kényszermunkára vagy börtönre.

Mivel a nagyhatalmak közötti megállapodás értelmében a háborús bűnösök felelősségre vonásának azon a területen kellett megtörténnie, ahol tetteiket elkövették, ezért Magyarország kiadta Jugoszláviának a kért személyek egy részét. A magyar csapatok bevonulása után 1942 januárjában elkövetett délvidéki vérengzésekért felelősségre vont

Szombathelyi Ferenc volt vezérkari főnök és társai perét 1946 októberében folytatták le Újvidéken, amely a halálos ítéletek kimondásával végződött.

Csehszlovákiában közel 5 ezer magyart ítéltek el mint háborús bűnöst. A bírósági eljárásokat egyértelműen politikai megrendelésre, az etnikai tisztogatás, az eltávozásra való kényszerítés szándékával indították. A kassai népbíróságon 1946 augusztusában, pár nap leforgása alatt, 715 magyart állítottak bíróság elé. A Szovjetunióba elhurcolt Esterházy Jánost, a Magyar Párt elnökét távollétében ítélték halálra, holott ő volt az egyetlen képviselő a szlovák parlamentben, aki 1943-ban nem szavazta meg a zsidók deportálását kimondó törvényt.

Romániában a háborús bűncselekmények elkövetésével vádolt személyek elleni eljárások 1945. áprilisában kezdődtek el. Az eredeti tervek alapján a három ítélet-tábla székhelyén felállítandó népbíróság helyett csak két helyszínen, Kolozsváron és Bukarestben hoztak létre népbíróságokat. A kolozsvári népbíróságon 1946. márciusa és júniusa között több csoportos perben hirdettek ítéletet. A perek túlnyomó többségükben az észak-erdélyi magyar uralom időszakában elkövetett „bűncselekmények” kivizsgálására szorítottak. A népbírósági tárgyaláso-

kat a román kormány propaganda célokra is felhasználta, ezzel is alátámasztva a második bécsi döntés jogtalanságát. Ezt igazolja az a tény is, hogy a kolozsvári népbíróságon 372 magyart, 83 németet, és csak 26 románt ítéltek el.

Ukrajnában Kárpátalja Területi Népbírósága 1946. május 26-án Bródy Andrást – a két világháború közötti időszakban működő Autonóm Földműves Szövetség vezetőjét, 1938 őszén, a csehszlovák autonómia-törvénnyel létrehozott kárpátaljai kormány első miniszterelnökét – két társával együtt „Horthy-fasiszta bérenc, vatikáni ügynök, amerikai kém” vádjával halálra ítélte. 1947 szeptemberétől elkezdődött az előző korszak közhivatalnokainak, tisztségviselőinek, valamint a papoknak az internálása.

A **Kárpát-medencei magyarság** etnikai térképe és elhelyezkedése a **migráció** következtében a második világháború után lényegesen megváltozott. Magyarországon 1946 végén 267.430 szomszédos országokból kitelepített vagy kiutasított magyart regisztráltak. Az 1948. évi magyarországi népszámlálás adatai ennél borúsabb képet mutattak, már 367.000-en vallották magukat a környező országokból származó menekültnek. A Szovjetunióba deportáltak hazatérése 1946-tól vette kezdetét.

Tudja-e?

■ Alekszandr Szolzsenyicin a második világháború éveiben a szovjet hadseregben szolgált. 1945-ben letartóztatták, mert egy magánlevélben bírálta J. V. Sztálint, a Szovjetunió vezetőjét. Hosszú éveket töltött munkatáborban, azaz a gulágon. Saját gulágbeli élményeiből születtek legjelentősebb irodalmi alkotásai, melyekért megkapta az irodalmi Nobel-díjat. A művek közül kiemelkedik a Gulag szigetecsoport c. regény, amelyért megfosztották állampolgárságától és kiutasították a Szovjetunióból. 1990-ben rehabilitálták, s csak ezután térhetett vissza hazájába, Oroszországba.

■ A népbíróságok intézményrendszere a háborús évek következménye. A háború szörnyűségeiből fakadt az igény, hogy minél nagyobb mértékű büntetésben részesüljenek azok, akik támogatták vagy együttműködtek a háború alatt uralmon levő kormányokkal vagy a fasiszta Németországgal, illetve a horthysta Magyarországgal. Tettesek keresése a háború befejezése után tipikus példája annak, ahogyan az emberiség a szörnyűségekre reagál. Így kerültek a vétek listájára többek között a pártvezetők és a parlamenti képviselők. Ezek az esetek nemcsak a németeket és a magyarokat érintették, hanem általában az áruzókat és a háborús bűnösöket. A törvény értelmében nem kizárólagosan etnikai alapon folyt az ítélezés, így a rehabilitáció igen nehéz és bonyolult folyamat a rendszerváltás után is.

IRODALOM

- A. Sajti Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken, 1918–1947.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2004.
- Benkő Levente: *Szárarajza.* H-Perss Kft., Sepsiszentgyörgy, 1995.
- Dupka György: „Sötét napok jöttek...” *Koncepciók perek magyar elítélteinek emlékkönyve 1944–1955.* Intermix Kiadó, Budapest – Ungvár, 1993.
- Gál Mária – Gajdos Balogh Attila – Imreh Ferenc: *Fehér könyv az 1944 őszi magyarellenes atrocitásokról.* RMDSZ, Kolozsvár, 1995.
- Kaplan, Karel: *Csehszlovákia igazi arca 1944–1948.* Kalligram, Pozsony, 1993.
- Matuska Márton: *A megtorlás napjai.* Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1991.
- Molnár Imre–Szarka László (szerk.): *Othontalan emlékezet. Emlékkönyv a csehszlovák–magyar lakosságcsere 60. évfordulójára.* Komárom, MTA Kisebbségkutató Intézet – Kecskés László Társaság, 2007.
- Popély Árpád–Štefan Šutaj–Szarka László (szerk.): *Beneš-dekrétumok és a magyar kérdés, 1945–1948. Történeti háttér, dokumentumok és jogszabályok.* Attraktor Kiadó, Máriaabony–Gödöllő, 2007.
- Rémuralom Délvidéken.* Tanulmányok, emlékezések, helyzetértékelések az 1944/45. évi magyarellenes atrocitásokról. Vajdasági Magyar Tudományos Társaság, Atlantis Kiadó, Újvidék, 2004.
- Stark Tamás: *Magyar foglyok a Szovjetunióban.* Lucidus, Budapest, 2006.
- Vadkerty Katalin: *A kitelepítéstől a reszlovakizációig.* Mercurius Könyvek. Kalligram, Pozsony, 2001.

FORRÁSOK

A Szociáldemokrata Párt a magyar béke-előkészítésről. 1946. április 6.

„A magyar béke-előkészítés ügye közel egyévi adatgyűjtő munka után holtpontra jutott, mert kiderült, hogy a magyar közvéleményt képviselő politikai pártok nem tudtak megegyezni olyan politikai vonalvezetésben, amely az összegyűjtött adatok felhasználását a demokratikus Magyarországnak, a magyar nép megfelelő képviselőt tenné lehetővé a Békekonferencián. Nem tudunk megegyezni azért, mert egyrészt a pártok egy része nincsen tisztában a jelenlegi világpolitikai helyzeten belül adott lehetőségekkel, másrészt mert a nézeteltérés a követendő út tekintetében külpolitikai és tárgyi síkról belpolitikai és érzelmi síkra tolódott el.”

Idézi: Romsics Ignác: *Az 1947-es párizsi békeszerződés*. Osiris Kiadó, Budapest, 2006. 137.

Auer Pál: Magyarország és a Duna-medence

„Bizony a dunai népek nem a napos oldalon élnek. De ennek jórészt ők maguk az okai. Ahol gyűlölet az úr ott nincs boldogság. Mentségükül csak az szolgál, hogy nincs a földön még egy hely, ahol aránylag nem nagy területen oly sok kis nemzet él, mint Délkelet Európában. És mégis, sőt éppen ezért meg kell találni azt a megoldást, amely valamennyi dunai népnek érdeke. Az eddigi kísérletek sikertelensége nem ok a lemondásra. [...] a fejlődés iránya kétségtelenül a nemzetek szövetkezése, nagyobb gazdasági területek létesítése.

De azért nem szabad nagyon messzemenő terveket kovácsolnunk és túlságosan vérmes reményeket táplálnunk. Isten malmai lassan őrlnek. Kerülnünk kell mindent, amiből arra lehetne következtetni, hogy itt valami politikai tömörülés készül, mert ez gyanakvást keltene más népekben. Az együttműködés politikai célja csak az lehet, hogy a magunk és a dunai térséggel szom-

OLTI ÁGOSTON

A kisebbségi magyarok ügye a magyarországi béke-előkészítésben

Magyarország miután 1939–1940 során viszszerzette a trianoni békeszerződéssel elvesztett területeinek egy részét, a második világháború befejezésekor újra szembe kellett nézzen elvesztésükkel. A szomszédos államokkal szemben az országnak kevés esélye volt a revíziós tervek érvényre juttatására, el kellett ismerni, hogy „egy legyőzött ország vagyunk”. Azok az országok, amelyekkel Magyarországnak területi vitái voltak vagy a győztesek oldalán fejezték be a háborút (Jugoszlávia, Csehszlovákia), vagy a sikeres kiugrás hatására kedvező fegyverszüneti egyezményt tudtak kötni a nagyhatalmakkal (Románia). Az, hogy ország a harcok befejezése után csak korlátozott szuverenitással rendelkezett (Szövetséges Ellenőrző Bizottság) szintén csökkentette a magyar kormány diplomáciai mozgásterét.

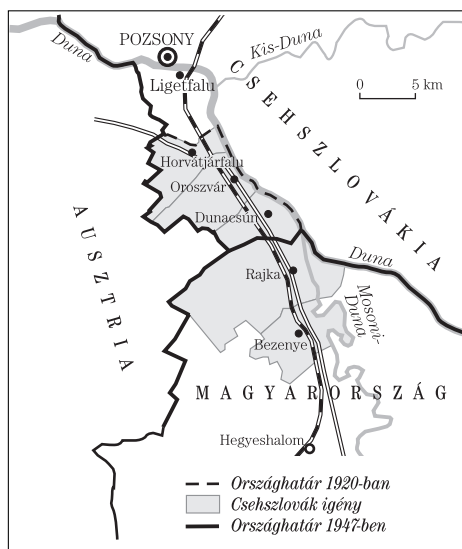
A szomszédos államokban a harcok befejezésekor jelentős magyar kisebbség élt, amelynek a front elvonulása után a többségi nemzet adminisztrációjának a berendezkedése során súlyos **atrocitásokat** kellett elszenvednie. **Délvidéken** az 1944 ősze és 1945 tavasza között eltelt fél év során több mint 20.000 magyar áldozata volt a szerb le-

számolásoknak. A kegyetlenkedések hatására a Délvidéki magyarság 20%-a (mintegy 85.000 fő) Magyarországra menekült.

Észak-Erdélyben a román közigazgatás bevezetése után bevonuló csendőrség és az ún. önkéntes egységek (a legismertebb a szárazajtai és a csíkszentdomokosi kivégzések elkövető Iuliu Maniu Önkéntes Egység) bosszú hadjárata során mintegy 100 magyart végeztek ki és több mint 40.000-t internáltak. A szovjetek a vérengzéseket ürügyként használva Észak-Erdélyben katonai közigazgatást vezettek be. A szovjetek ezt a lépésüket az atrocitásokkal indokolták, azonban ezzel csupán nyomást akartak gyakorolni a bukaresti kormányra annak érdekében, hogy elősegítsék a belpolitikai erőviszonyoknak a kommunisták számára előnyös megváltoztatását.

Kárpátalján a szovjet hadsereg bevonulása után 1944 végén kikiáltották Zakarpatszka Ukrajna függetlenségét, amelynek a Szovjetunióhoz való csatolását a következő évben Csehszlovákia is elismerte. A magyarság tétlenül nézte a terület elcsatolását, az ellenállás hiányához az is hozzájárult, hogy a terület férfilakosságából mintegy 40.000 magyart és németet hurcoltak el közmunkára.

Csehszlovákiában a szovjet bevonulás után Edvard Beneš csehszlovák köztársasági elnök nyíltan kijelentette „Csehországot a németektől, Szlovákiát a magyaroktól meg kell tisztítani”, ennek a szellemében jelentek meg a németek és magyarok vagyonának az elkobzásáról, illetve zár alá vételéről, majd az állampolgárságuktól való kollektív megfosztásukról intézkedő a Beneš-dekrétumok. Jugoszláviával és Romániával ellentétben, ahol a közigazgatás berendezkedése után megszűntek az atrocitások és a kisebbségek integrálását tűzték ki célul, Csehszlovákiában a németeket és a magyarokat tartották felelősnek a „belső bomlasztásért” a második világháborút megelőzően ezért a kitelepítésüket szorgalmazták.



A pozsonyi hídfő kibővítése, 1947

A magyar külpolitikának megoldást kellett találnia a szomszédos országokban élő magyarság problémáira és a lehető legkedvezőbb határok megvonásának elérésére. A magyar kisebbség helyzetét illetően 1945 tavaszán úgy Jugoszláviában, mint Romániában megszűntek a kisebbségekkel szembeni atrocitások. Csehszlovákia esetében viszont lépéskényszerbe került a magyar kormány. A 600 ezres felvidéki magyarságból a csehszlovák kormány mintegy 31.000 anyaországának minősülő személyt kitoloncolt és csaknem 10 ezer főt Csehországba telepített. A magyar–csehszlovák **lakosságcsere egyezmény** és az azt követő egyezmények következtében 73.183 magyarországi szlovák költözött Csehszlovákiába és mintegy 89.600 felvidéki magyar Magyarországra. A Csehszlovákiában maradtak pedig továbbra is ki voltak téve az áttelepítési akcióknak és a reszlovakizációnak.

A magyar béke-előkészítés legfőbb szerve a külügyminisztériumban Kertész István vezetésével 1945 nyarán létrejött **béke-előkészítő bizottság** volt. Sokan a „második Trianon” felelősségét a magyar diplomáciai kar és Gyöngyösi János külügyminiszter felkészületlenségében látják, azonban a magyar béke-előkészítés legnagyobb hiányossága nem a magyar diplomaták szakértelmében keresendő, hanem abban, hogy a koalíciós pártok ellentétei és a kormánypolitika bizonytalansága miatt hiányzott egy világos célrendszer.

Közép-Európa népesedési, gazdasági és történelmi viszonyairól a nagyhatalmak rendelkeztek a szükséges információkkal, hiszen mindhárom ország (Amerikai Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Szovjetunió) a háború ideje alatt a rendelkezésére álló szakértők segítségével tájékozódott és a különböző bizottságokban próbálták lefektetni az el-

következő béke alapelveit. A magyar kormány másik gyengesége az volt, hogy nem rendelkezett a szükséges információkkal (nem tudott a Külügyminiszterek Tanácsa 1945 szeptemberi londoni üléséről, ahol az angolszász hatalmak szembeszegültek a szovjet kéréssel, hogy egész Erdély Romániához kerüljön) és így nem érzekelte a békefolyamat előrehaladását és nem szögezte le időben a magyar célokat.

A **magyar békecélok** megfogalmazására – a belpolitikai harcok miatt – csak 1946 áprilisában kerülhetett sor. Gyöngyösi János magyar külügyminiszter felkérésére Jakabffy Imre kidolgozta a 22.000 km²-esként ismert tervet. A terv szerint Magyarország 22.000 km² területet követelt Romániától. A magyar békecélok eme megfogalmazása arra alapozott, hogy az országnak csak Romániával szemben van reális lehetősége területi követeléseit érvényesíteni. A béke-előkészítés több szakértője, Teleki Géza és Rónai András „jogfeladással, nemzetárulással” vádolták Jakabffyt, és a tervezetét támogató Révay Istvánt, az Államtudományi Intézet vezetőjét. Az érvelésük alapja az volt, hogy egyetlen magyar kormánynak sem áll jogában lemondani a területekről, mert ezzel lemond annak a lehetőségéről, hogy a nemzetközi helyzet esetleges kedvező fordulata esetén az ország újra beterjeszthesse jogos követeléseit.

Rákosi Máttyás titkos moszkvai útja során 4–10.000 km²-nyi terület Magyarországhoz csatolására kapott ígéretet, így a magyar kormánydelegáció 1946. április 9–18-i moszkvai útja előtti nap este megbízták Jakabffyt, hogy készítse el egy újabb tervezetet. Ezen már csupán 11.800 km²-nyi terület átcsatolását szerepelt, amelyen 442 ezer magyar és 421 ezer román élt. A magyar delegáció egy maximális 22.000 km²-es és egy minimális 11.800 km²-es



Magyar delegáció Truman amerikai elnök-nél Nagy Ferenc és Rákosi Máttyás vezetésével, 1946

KRONOLÓGIA

1944. november 9. A kolozsvári Világosság lapzártaival ismerteti id. Teofil Vescan főispán falragaszokon közzétett 7-i közleményét, mely szerint Észak-Erdély szovjet katonai közigazgatás alá tartozik.

1944. november 26. „A Kárpánton-túli Népi Bizottságok küldötteinek első kongresszusa” a munkácsi filmszínház épületében kikiáltotta Zakarpatszka Ukrajna függetlenségét és kifejezte egyesülési szándékát a Szovjetunióval.

1944. december 1. Kolozsváron „Észak-Erdély ügyeinek intézése” céljából megalakul az Országos Demokrata Arcvonal Észak-Erdélyi Központi (Legfelsőbb) Tanácsadó Testülete, melyben 12 fő képviseli a Román Demokrata Szövetséget, 6–6 fő az Román Kommunista Pártot, a Román Szociáldemokrata Pártot, a szakszervezeteket és az Magyar Nemzeti Szövetséget, 4 fő az Ekésfrontot, 2–2 fő a Hazafiak Szövetségét, a Zsidó Demokrata Népközösséget és a Népvédelmi Egyesületet.

1945. március 6. Mihály király a szovjetek követelésére kinevezi a baloldali Petru Grozát miniszterelnöknek. Az új kormány Sztálintól március 8-án megkapja az engedélyt a román közigazgatás Észak-Erdélybe való berendezkedésére.

1945. június 29. A Szovjetunió és Csehszlovákia államközi szerződést kötött Kárpátalja elcsatolásáról.

1945. augusztus 2. Megjelenik Csehszlovákiában a 33. számú elnöki rendelet, amely a csehországi magyarokat és németeket megfosztotta állampolgárságuktól.

1945. november 15–18. Az MNSZ vezetősége az erdélyi magyarság nevében kijelenti: „Tudatában vagyunk annak, hogy az erdélyi nemzetiségi kérdés megoldása nem határkérdés. [...]”

1946. február 27. Gyöngyösi János magyar külügyminiszter és Vladimir Clementis cseh külügyi államtitkár aláírja a magyar–csehszlovák lakosságcsere egyezményt.

1946. május 2. Márton Áron átadja Nékám Sándor nagykövetnek

szédos népek érdekében a tartós béke és a nemzeti kisebbségi problémák kielégítő megoldása biztosíttassék.”

Kis Újság 1946. február 20.

Korabeli erdélyi szamizdat

Balogh Edgár második éneke

Benes is kidobott, Pozsony is elűzött,
A kuruc Felvidék a pokolba küldött.
Mint a kóbor kutya, hazátlanul élek,
Nem ér egy ócska lejt bennem a jó lélek.

Székely feleségem átkozzál el engem!
Rapsonné rózsája szurkálja a lelkem,
Legyen az én sorsom világ megvetése,
Merthogy minden tettem magyar szenvedése

Eladtam a székelet Gyóznak, oroszoknak,
Egyengettem útját minden földi rossznak,
S míg a magyar népnek kenyeréből ettem,
Kurkóval, Csákánnyal sírásója lettem.

Révai elvtársam! Jó labanc pajtásom,
Népem sírja után a magamét ásom!
Görnyedt testem oda undorral bedobják,
Sírhanom szelíden a kutyák locsolják.

Közl: *Források a romániai magyar kisebbség és a magyar–román államközi kapcsolatok történetének tanulmányozásához 1944–1978*. Válogatta, összeállította, a jegyzeteket írta: Vincze Gábor. <http://adatbank.transindex.ro/cedula.php?kod=272>



Gyöngyösi János

revíziós tervet vitt magával Moszkvába. Sztálin nem ellenezte, hogy a magyar delegáció a békekonferencián felvesse a magyar–román határ Magyarország javára történő kiigazításának a kérdését, Molotov szovjet külügyminiszter pedig a kérdésnek kétoldalú román–magyar tárgyalásokon való megoldására szólította fel a küldöttséget.

A fogadtatás külsőségeitől elvakult küldöttség hiú ábrándokat ébresztett a magyar közvéleményben az elkövetkező béketárgyalásokkal kapcsolatban. A moszkvai látogatás eredményeivel felverte Budapest megpróbált kétoldalú tárgyalásokat kezdeményezni Romániával az erdélyi kérdéstről. A magyar külügyminisztérium Sebestyén Pált küldte Bukarestbe, hogy a tárgyalásokat előkészítse, azonban a tárgyalásoktól a román fél kategorikusan elzárkózott és emlékeztette a magyar követet, hogy amikor 1945 végén ők tettek ilyen ajánlatot, erre nem volt a magyar részről fogadókészség. A Magyar Kommunista Párt is megpróbált engedményeket kicsikarni a román testvérpárttól, hogy ezzel is segítsék a kommunista párt magyarországi pozícióinak az erősítését. Azonban a temesvári titkos találkozón a román elvtársaik szintén elzárkóztak a tárgyalásoktól. A román kommunisták mindezt annak a tudatában tették, hogy 1945 első napjaiban Sztálin a Moszkvában tartózkodó román kommunistáknak megígérte, hogy amennyiben egy kommunista befolyás alatt álló kormány létrejön, Észak-Erdélyt Romániához csatolják, másrészt a magyar delegáció moszkvai útja után Dekanazov szovjet külügyi népbiztos helyettes a román követet biztosította a további támogatásáról

és tájékoztatta, hogy a magyar küldöttségnek semmilyen konkrét ígéretet nem tett.

A magyar kormányküldöttség moszkvai útja után az erdélyi magyarság hagyományos intézményeinek a vezetői Márton Áron római katolikus püspök, Vásárhelyi János református püspök, Lakatos István, a Szövetség Szövetkezeti Központ elnöke, Korparich Ede, a Hangya Szövetkezeti Központ elnöke, Szász Pál, az Erdélyi Magyar Gazdasági Egylet vezetője megfogalmazták az álláspontjukat a békeszerződéssel kapcsolatban, miszerint a magyar kormány önkéntes felajánlással nem mondhat le Erdélyről.

A **Külügyminiszterek Tanácsa** által az 1946. május 7-i ülésen hozott döntés – az 1938. január 1-i határ helyreállítása – nyilvánosságra kerülése hidegzuhanyként hatott a magyar kormányra. A döntés megváltoztatásához szükséges nagyhatalmi támogatást azonban már nem tudták megszerezni. Egyik nagyhatalom sem kívánta újra kinyitni az „Erdély dossziét” és ezzel veszélyeztetni az európai béke tárgyában kialakult bonyolult egyezségrendszereket.

A határmódosítások esélyének a csökkenésével párhuzamosan a magyar béke-előkészítés számára egyre fontosabb prioritásként jelent meg a szomszédos államokban maradó magyar kisebbségeknek a nemzetközi szervezetek által garantált intézményes védelme. A magyar külügyminisztérium elkészítette az erre vonatkozó szerződéstervezetet, az ún. Kisebbségi Kódexet, és benyújtotta a párizsi békekonferenciának, amely azonban nem tűzte napirendre. A békekonferencia megerősítette a Külügyminiszterek Tanácsának az erdélyi kérdésben hozott májusi



Gyöngyösi János aláírja a párizsi békeszerződést



A román delegáció a párizsi béketárgyaláson

döntését és a prágai kormány által kért öt falu helyett három, a Duna jobb partján fekvő falu stratégiai okokból Csehszlovákiához csatolt és főleg amerikai nyomásra elvetette 200.000 felvidéki magyar egyoldalú kitelepítésének a lehetőségét.

A békekonferencián **a magyar küldöttség az egyetlen jelentős sikerét** a felvidéki magyarok egyoldalú kitelepítésének megakadályozásában érte el. A területi kérdésekben a magyar kormánynak a nemzetközi kapcsolatok rendszerében betöltött pozíciója azzal, hogy a szomszédai (Jugoszlávia, Cseh-

szlovákia) a szövetségesek oldalán fejezte be a háborút, már eleve rossz volt. Ezt a helyzetet tovább rontotta, hogy a Szovjetunió számára a román kommunisták hatalomra jutása egyre fontosabbá vált és ennek rendelték alá az erdélyi kérdést. A budapesti béke-előkészítés szakszerű munkája nem tudta ezeket a pozíciókat javítani, hiszen a pártok a belpolitikai küzdelmeknek rendelték alá a békeszerződés ügyét, amikor megteremtődött a konszenzus a békecélokot illetően, az már késő volt a magyar érdekek hathatós képviseléséhez.

Tudja-e?

■ **Demeter Bélát** (1910–1952) a Magyar Béke-előkészítés Románia-, illetve Erdélyszakértőjét, az erdélyi információgyűjtés megszervezőjét Magyarország 1951. április 18-án kiadta Romániának, hogy az erdélyi magyar vezető személyiségek – Márton Áron, Lakatos István, Venczel József stb.– hazaárulási perében bizonyítsa: bizalmas információkat szolgáltatott ki Magyarországnak. A vallatások ideje alatt a börtönben halt meg 1952. december 24-én.

■ A „szerencse” sem kedvezett a magyar béke delegációnak Párizsban. A futár a magyar memorandumokat véletlenül a Román Bizottság helyett a Román Delegációnak továbbította, amely miután elolvasta és lemásolta, továbbította a békekonferencia titkárságának.

a nagy múltú erdélyi magyar intézmények vezetőinek memorandumát. Ebben az aláírók többek közt kijelentik: „Az erdélyi magyarság felfogása szerint, sem neki magának, sem pedig a magyar kormánynak nincsen joga Erdély tekintetében, amely a magyarság összességének is létfontosságú kérdése, önkéntes felajánlással területi lemondásba belemenni.”

1946. május 7. Külügyminiszterek Tanácsa párizsi ülészakán a Romániára vonatkozó békeszerződés-tervezet vitája során az 1938-as magyar–román határ visszaállításáról döntöttek.

1946. július 29.–október 15. A Külügyminiszterek Tanácsa által összehívott, Párizsi békekonferencia kidolgozta Németország volt szövetségeseivel (Olaszország, Magyarország, Románia, Finnország, Bulgária) megkötendő békeszerződés-tervezeteket.

1947. február 10. Párizsban a magyar kormány nevében Gyöngösi János külügyminiszter aláírja a békeszerződést.

IRODALOM

- Fülöp Mihály–Vincze Gábor: *Revízió vagy autonómia. Iratok a magyar–román kapcsolatok történetéről.* Tekei László Alapítvány, Budapest, 1998.
- Hornyák Árpád: Délszláv rendezési tervek és területi követelések a második világháborúban. *Századok* 2007. 1. sz. 57–86.
- Olti Ágoston: A Román Béke-előkészítő Bizottság tevékenysége (1944–1946). *Századok* 2007. 1. sz. 29–55.
- Popély Árpád –Štefan Šutaj–Szarka László: *Beneš-dekrétumok és a magyar kérdés, 1945–1948.* Attraktor, Gödöllő, 2007.
- Romsics Ignác: *Az 1947-es párizsi békeszerződés.* Osiris Kiadó, Budapest, 2006.
- Rubicon* 2007. 1–2. sz. Második Trianon c. tematikus szám.
- Vadkerty Katalin: *A belső telepítések és a lakosságcsere.* Kalligram, Pozsony, 1999.

Részlet egy korabeli beszámolóból a földvári internálótáborban raboskodó magyarok kétségbeejtő helyzetéről. 1945. február közepe.

„Január 22-én látogattam meg először István nevű fiamat. Egy velem jött asszonnal bementünk a tábor halottas kamrájába, ahol az asszony férje feküdt holtan, mellette még 13 halott volt kiterítve. Első látogatásom alkalmával személyesen beszélhettem fiammal és át is adhattam neki a magammal hozott élelmiszert. Azután még több ízben próbáltam felkeresni, de többé nem tudtam vele találkozni. Az élelmiszereket mind elvették tőlem, hogy az irodán majd átadják neki. Most, február 18-án ismét együtt jöttünk az említett asszonnal fiam meglátogatására, de nem engedték meg senkinek, hogy hozzátartozójával beszéljen... Ugyanaznap két másik fogoly hordágyon hozott ki a táborból egy beteget, akiben az egyikünk a csíkszentdomokosi Bara Albertet ismerte fel. Mindkét lába le volt fagyva, cafatokban lógott le a hús róla. A két szerencsétlen, az éhségtől teljesen legyengült fogoly alig tudta emelni a hordágyat. Az örök hangosan kacagtak, mikor ezek kínlódtak... Láttam, hogy a foglyok sírjait is a végképpen legyengült foglyokkal ásatják, de ezek nem képesek annyit ásni, amelyekbe a naponta elhalt foglyokat el tudják temetni. Asszonyok beszélnek, hogy a múlt héten 19 foglyot, akik átálltak a román vallásra, szabadon bocsájtottak.”

Vincze Gábor (szerk.): *Történeti kényszerpályák-kisebbségi reálpolitikák II. Dokumentumok a romániai magyar kisebbség történetének tanulmányozásához 1944–1989*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2003. 30.

NOVÁK CSABA ZOLTÁN

A romániai magyar kisebbség helyzete. Petru Groza politikájának magyar támogatása

Romániában 1944. augusztus 23-án a történelmi román pártok és a Mihály király által végrehajtott államcsíny révén sikerült megbuktatni a Ioan Antonescu vezette katonai diktatúrát és „kiugrani” a háborúból. Ezt a lépést és a Szövetségesekkel (Amerikai Egyesült Államok, Szovjetunió, Nagy-Britannia) való fegyverszünet megkötését támogatta a történelmi román pártok (Nemzeti Liberális Párt, Nemzeti Parasztpárt), illetve a Szociáldemokrata Párt és a Román Kommunista Párt (RKP) által létrehozott **Nemzeti Demokratikus Blokk**, amely részt vett a Constantin Sănătescu tábornok vezetésével alakult új kormány munkájában is. A többségében katonák alkotta kormányba az említett pártok képviselőit is meghívták. Az erdélyi magyarságot a román politikai életben az 1944. október 16-án Brassóban megalakult, Kurkó Gyárfás által vezetett **Magyar Népi Szövetség** (MNSZ) jelenítette meg.

A történelmi román pártok és az Észak-Erdélybe visszatérő román közigazgatás képviselői az itt élő magyarokat és németeket háborús bűnösnek kezelték. A **CASBI törvény** (Casa de Administrare și Supraveghere a Bunurilor Inamice, az Ellenséges Vagyont Kezelő és Ellenőrző Pénztár) alkalmazásával nagyon sok magyar és német veszítette el a vagyonát.

Az Észak-Erdélyből vagy Románia területéről az 1944. szeptember 12-én megkötött román–magyar fegyverszüneti szerződés előtt vagy után elmenekült, illetve kitelepült román állampolgárságú magyarok teljes ingó és ingatlan vagyonát a CASBI zár alá helyezte. A törvény hátrányosan érintette a magyar állampolgárokat és vállalkozásaikat, illetve a magyar állam észak-erdélyi és romániai vagyoni érdekeltségeit is.

Az állam a magyar közösség tulajdonában levő **szövetkezetek** ellen is hadjáratot indított 1944 őszén, amikor egyes szövetkezetek tulajdonát a CASBI felügyelete alá helyezte azzal az indokkal, hogy azoknak a magyar

állam pénzügyi támogatást nyújtott. Súlyos következményekkel járt a szövetkezetek 1945-ben, Bukarestben tartott kongresszusán elfogadott határozat is, amely betiltotta az etnikai alapon szerveződő szövetkezeteket. Ilyen feltételek mellett 1947 júliusában a magyar szövetkezetek egyesültek a szövetkezetek állami központjával.

A magyar lakosság félelmeit csak fokozták a magukat „**voluntároknak**” (önkénteseknek), valamint **Maniu gárdistáknak** (Iuliu Maniu, az erdélyi románság körében nagy népszerűségnek örvendő parasztpárti politikus) nevező félkatonai alakulatok és a csendőrség által elkövetett atrocitások. Az eredetileg a front mögötti rend és fegyelem biztosításával megbízott önkéntes csapatok azzal a hamis indokkal indultak a Székelyföldre, hogy felszámolják az ott levő állítólagos titkos lőszerraktárakat. A Brassóból induló önkéntesek szeptember második felében érkeztek Sepsiszentgyörgy környékére, ahol több faluban is fosztogattak, raboltak, bántalmazták a lakosságot. Szárazajtán 11 személyt öltek meg. A Gyergyószentmiklós eljutó gárdisták székelyföldi garázdálko-



Kurkó Gyárfás

dásának az Észak-Erdélyt 1944 őszén megszálló Vörös Hadsereg katonai parancsnoksága vetett véget.

Az önkéntesek által elkövetett atrocitásoknál is súlyosabban érintette az erdélyi magyarságot a több ezer magyarnak **internáló és munkatáborokba** való hurcolása. A Târgu Jiuban, Focșani-ban és Földváron felállított munkatáborokban az embertelen bánásmód és körülmények következtében több ezer magyar származású személy vesztette életét.

A szovjetek 1944 novemberében, a románok és magyarok közötti incidensekre való tekintettel, biztonsági okokra hivatkozva kitiltották Észak-Erdélyből a román közigazgatást, amelyet csak 1945 márciusában engedtek vissza. Az atrocitások híre külföldre is eljutott. A kialakult helyzet

orvoslására a román kormány **kisebbségügyi minisztériumot** állított fel és kidolgozott egy **kisebbségi statútumot**, amely a két világháború közötti időszakhoz képest előrelépést jelentett a kisebbségi jogok terén. A fő gond viszont az volt, hogy a statútum alkalmazását akadályozták a román hivatalnokok.

A szovjetek által támogatott RKP nyomására kialakult feszült belpolitikai helyzet miatt a Sănătescu- és az azt követő Rădescu-kormány tiszavirág életűnek bizonyult.

A kormányválságokat kihasználva, a kommunisták által irányított baloldalnak sikerült egyre több kulcspozícióit megszereznie a kormányban és a közigazgatásban. 1945 márciusában a feszült belpolitikai helyzet és az erős szovjet nyomás hatására – Erdély hovatarozásának kérdésével zsarolva az uralkodót – Mihály király 1945. március 6-án beleegyezését adta, hogy a baloldali, a kommunista párt befolyása alatt álló **Ekésfront** képviselője, Petru Groza alakítson kormányt. Ennek következtében a történelmi pártok ellenzékebe szorultak. Észak-Erdélyben újra bevezették a román közigazgatást. Az új kormány teljes egyenjogúságot ígért a Romániában élő nemzetiségeknek. Első



Ünnepi előadás Kolozsvár felszabadulása tiszteletére, 1944

lépésként egy törvényrendelettel eltörölték a „kisebbségi” kifejezés hivatalos használatát és helyette a „nemzetiségi” fogalmat használ-



A Magyar Népi Szövetség plakátja

KRONOLÓGIA

1944. augusztus 24. Constantin Sănătescu tábornok vezetésével új kormány alakult.

1944. szeptember 6. Gavril Olteanu, Szászrégenből elmenekült ügyvéd, volt vasgárdista, Brassóban – a román hatóságok támogatásával – elkezdte szervezni önkéntesekből álló félkatonai alakulatát.

1944. szeptember 12. Megkötötték a román–magyar fegyverszüneti egyezményt.

1944. szeptember 18. A román hatóságok Nagyenydről, Gyulafehérvárról és a környező falvakból magyar túszoikat szednek össze és munkatáborokba internálják őket.

1944. szeptember 26. Az előző nap néhány helybeli román által Szárazajtára hívott, mintegy 30–35 fős, Gavril Olteanu vezette Maniu-gárda kivégez 11 ártatlan helybeli civilt. (Két sebesült pár nappal később halt meg.) A gyilkosságokat és fosztogatásokat követő napokban a helybeli csendőrök mintegy hetven-nyolcvan férfit elhurcolnak a földvári haláltáborba, akiknek nagy többsége elpusztul. Gyergyószentmiklós felé vonulva a gárdisták mindenütt terrorizálják a helybeli lakosságot, útközben még nyolc személyt gyilkolnak meg.

1944. november 12. A romániai Szövetséges Ellenőrző Bizottság nevében Vinogradov tábornok és Vasziljev vezérkari főnök átiratában közli Sănătescu miniszterelnökkel, hogy „a Vörös Hadsereg által felszabadított Erdélyben tilos a román közigazgatás bevezetése” és az államapparátust vissza kell vonni az 1940. augusztus 30-i, „belvederi” határ mögé.

1945. november 15–18. Marosvásárhelyen ülésezik az MNSZ „százas” intézőbizottsága. A pár nappal később közzétett kiáltványban az MNSZ vezetősége az erdélyi magyarság nevében kijelenti: „Tudatában vagyunk annak, hogy az erdélyi nemzetiségi kérdés megoldása nem határkérdés. [...] Nem helyeselhetünk semmiféle »áttelepítést« amely anyaföldünktől szakítana el. Nem helyeselhetünk semmiféle olyan

Az erdélyi nemzetiségek testvéri összefogásáról. Részlet Luka Lászlónak a Magyar Népi Szövetség 1945. október 6-i ülésén tartott előadásából.

„Ha a magyar sajtó és demokrácia nem leplezi le a saját fasisztáit, nem nyerheti el a román nép bizalmát. Ezek ellen csak úgy lehet eredményesen küzdeni, ha mindkét nép elsősorban a saját reakciós sovínisztaít leplezi és győzi le. A Magyar Népi Szövetség nem hallgathatja el, hogy egyes magyar papok, hogyan uszítanak olyan falvakban, ahonnan a magyar fiatalok megszöktek a katonai sorozás elől. Kérhet-e valaki jogokat, ha nem teljesíti kötelességeit? A romániai magyarság számára csak egy út létezik, és én ismerem ezt az utat: őszintén és hatékonyan együtt kell működnie a román demokráciával, az Ekés-fronttal és a többi demokratikus szervezettel, harcol azok a reakciós magyarok ellen, akik önző módon azon fáradoznak, hogy a két népet egymás ellen uszítsák, hogy visszaszerezzék a több ezer hektáros földterületeiket és a magyar parasztból ismét csendőrt csináljanak a többi nemzetiség kárára”

Luka László: *Az erdélyi nemzetiségek testvéri összefogásáról. Beszéd a Magyar Népi Szövetség 1945. október 6-i ülésén.* A Román Kommunista Párt Kiadója. 1945.

A 86/1945. sz. nemzetiségi státutum-törvény, Bukarest, 1945. február 7.

„4.§ [...] Az állampolgári jogoknak a román állampolgárok származása, vallása vagy nemzetisége alapján való közvetlen vagy közvetett korlátozását, valamint az ilyen alapon való kiváltságok megállapítását és a faji, vallási és nemzetiségi elkülönülés, gyűlölet és megvetés hirdetését a törvény bünteti. [...]”

10. § Azok a községi és megyei hatóságok, amelyeknek körzetében a legutóbbi népszámlálás adatai szerint a lakosság legalább 30%-a nem románajkú, hanem más közös nyelvet beszél, kötelesek:



Petru Groza és Kurkó Gyárfás

ták. Az oktatásban is történt néhány kedvező fordulat. Engedélyezték több **magyar oktatási és kulturális intézmény** működését, mint például a kolozsvári Bolyai Tudományegyetemét vagy a Marosvásárhelyen létrehozott Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetemét. A magyarság irányába pozitív gesztusokat tevő Groza-kormányt támogatta a Magyar Népi Szövetség vezetősége is. A béketárgyalások előtt még a magyarok zömében élt a remény, hogy a nagyhatalmak számukra kedvező határmódosításokat fognak eszközölni. Az MNSZ vezetősége 1945 novemberi marosvásárhelyi ülésén nyilatkozatot adott ki, mely szerint „az erdélyi nemzetiségi kérdés nem határkérdés”. A határmegvonást véglegesen eldöntő nagyhatalmak tevékenységét a kiáltvány ugyan nem befolyásolta, ám azzal, hogy gyakorlatilag elismerte a trianoni határokat, óriási felháborodást váltott ki az erdélyi magyar közvéleményben.

A Groza-kormány magyarságpolitikája, annak ellenére, hogy több pozitívumot tartalmazott, sok esetben ellentmondásosnak bizonyult. A **földreform** gyakorlatba hátrányosan érintette a magyar nemzetiségűeket. Az elkobzás az 50 hektár feletti földdel rendelkező „földbirtokosokat” célozta meg, de a törvény további olyan kategóriákat is meghatározott, amelyeket meg kellett fosztani vagyonuktól. Ilyenek voltak a „határon kívül rekedtek”, a „kollaboránsok” és a „menekültek”. Ezeknek a kategóriáknak a meghatározása pontatlan volt, és a gyakorlatban csak a magyar vagy német nemzetiségű román állampolgárokra alkalmazták, egyszerű nyilatkozatok alapján. Ennek értelmében számos, vegyes lakosságú településen a helyi, románokból álló földosztó bizottságok elvették a magyar lakosság javait. A Mezőgazdasági Minisztérium egy 1946-os jelentéséből kiderül, hogy Kolozs megyében



A kolozsvári Bolyai Tudományegyetem könyvtára az 1940-es években



A Magyar Népi Szövetség székháza

a teljes elkobozott földterület 87%-a volt magyarok tulajdonában, míg azoknak, akiknek földet adtak, pusztán 35%-a volt magyar.

Sérelmes volt a magyarságra nézve az a törvény is, amely csak azon észak-erdélyi lakosok román állampolgárságát ismerte el, akiknek az 1940. évi második bécsi döntés előtt Romániában állandó lakhelyük volt, és akik az akkor érvényben levő törvények értelmében román állampolgársággal rendelkeztek.

Nagy jelentőséggel bírt az ország életében az 1946. november 19-én megtartott választás. A kommunisták létrehozták az Román Kommunista Pártból, a Szociáldemokrata Pártból, a Tătărescu-féle Liberális Pártból, az Ekésfrontból, a Néppártból és a Parasztpárt Alexandru-féle töredék szövetségéből a **Demokratikus Pártok Blokkját**, amely nyilvánvaló visszaélések eredményeképpen a szavazatok 84,58%-ának megszerzésével nyerte a választásokat. A Magyar Népi szövetség 7,22%-ot ért el. Az újjáalakult Groza-

kormányban a kommunisták még jobban megtudták erősíteni pozícióikat. Az RKP mindent megtett a teljhatalom megszerzéséért. Fokozták támadásaikat az ellenzékkel szemben és az úgynevezett **szalámi taktika** alkalmazásával megkezdték koalíciós partnereiknek a hatalomból való kiszorítását. Ez azt jelentette, hogy a kommunisták lassan, egyenként, egyenként részletekben számolták fel úgy a politikai ellenfeleket, mint a velük szövetségben álló szervezeteket.

1947 júliusában **Iuliu Maniu** letartóztatásával és börtönbe zárásával sikerült alapjaiban megrendíteniük a Nemzeti Parasztpártot. Ugyancsak 1947 nyarán a Nemzeti Liberális Párt is kénytelen volt beszüntetni tevékenységét. Az úgynevezett történelmi pártok lefejezése, majd felszámolása után az RKP támadást intézett a koalíciós partnerei ellen is. Ugyancsak ebben az évben egyre formálisabbá vált a romániai magyarság érdekképviseleti szervezetének, a Magyar Népi Szövet-

tőrekvést [...] amely a bécsi döntéshez hasonló módszerrel [...] Erdélyből újból háborús tűzfészket teremtene.”

1946. június 28–30. Székelyudvarhelyen tartják az MNSZ második kongresszusát. A kongresszus idején a hivatalos nyilvántartások szerint az MNSZ-nek 449 ezer tagja volt.

1946. november 19. Parlamenti választásokat tartottak Romániában, amelyet a kommunisták által vezetett Demokratikus Pártok Blokkja nyert meg.

1946. december 7. Kurkó Gyárfás a parlament elé terjesztette az MNSZ székelyudvarhelyi kongresszusán elfogadott nemzetiiségi törvénytervezetet, kérve annak elfogadását és törvénybeiktatását. December 12-én megismétli kérését, de választ nem kap.

1947. május 4–5. Mintegy 600 román és magyar ellenzéki személyiséget tartóztattak le.

1947. május 22. A kolozsvári *Igazságban* megjelent Luka László/Vasile Luca, az RKP Központi Bizottsága tagjának a cikke, a romániai magyarság útja. Ebben Luka szembefordult az MNSZ kommunista vezetői által addig követett népfrontpolitikával, és meghirdette az „elvtelen magyar egység” elleni harcot, a tisztogatások megkezdését a különböző magyar intézményekben.

1947. december 30. Lemondatják I. Mihály román királyt, és a 362. számú alkotmányozó törvény kikiáltja a Román Népköztársaságot (Republica Populară Română-t).

1948. január 1. Megalakul a 3. Groza-kormány.

1948. február 21–23. Bukarestben közös kongresszust tart a Román Kommunista Párt és a Román Szociáldemokrata Párt. A két párt egyesüléséből alakult meg a Román Munkáspárt.

1948. március 28. Romániában parlamenti választásokat tartottak, amelyet a kommunisták által irányított Nép Demokrácia platform nyert meg.

1948. december 10–12. Kolozsváron tartották a Magyar Népi Szövetség IV. (egyben utolsó) kongresszusát.

a) az illető körzet 30%-át kitevő lakosság tagjai által saját anyanyelvükön kiállított és benyújtott beadványt elfogadni anélkül, hogy ezekről román nyelvű fordítást követelhetnének;
b) beadványok felett ugyanazon nyelven határozni. [...]

18. § A román állam biztosítja az anyanyelvi oktatást állami elemi, középfokú és felsőfokú iskolák útján mindezeknek az együttélő nemzetiségeknek, amelyek megfelelő számú tanulóval rendelkeznek, azoknak a helységeknek a képviselőivel, ahol a felekezeti iskolák a szükségleteket kielégítik..”

Vincze Gábor (szerk.): *Történeti kényszerpályák-kisebbségi reálpolitikák II. Dokumentumok a romániai magyar kisebbség történetének tanulmányozásához 1944–1989*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2003. 21–22.

Petru Groza miniszterelnök beszéde a Magyar Népi Szövetség nagygyűlésén, Marosvásárhely, 1945. november 18.

„Azáltal, hogy mi magyar és román nép egymásra akarunk találni Erdélyben, azáltal mi megkönnyítjük azt, hogy a szomszéd Magyarországgal is kimélyítsük nemcsak a testvériséget, jó szomszédi viszonyt, hanem a gazdasági együtt-dolgozást. Magunkra hagyva mi is, Magyarország is talán gyengék vagyunk, de ketten összefogva erősek vagyunk. [...] A mi elgondolásunkban a határok nem választhatnak el, hanem közelebb hoznak. A mi elgondolásainkban és elhatározásainkban ez a határ, mint a kolozsvári nagygyűlésen is mondtam, semmi esetre sem lesz kínai fal, ellenkezőleg mindent elkövetünk, hogy az senkitől semmit el ne válaszson. Kimegyünk egy vámunióig Magyarországgal, megszüntetjük az úgynevezett útlevelekényszert, hogy mindenki szabadon járhasson, és akkor a határnak vajmi kevés szerepe lesz.”

Román Állami Levéltár, Bukarest, MNSZ iratok (ANIC, F. 27. UPM, d. 138/1945., 2. f.)



A kolozsvári Farkas utcai református templom az 1940-es években

ségnek a működése is. Átszervezték a megyei és központi vezetőségeit, júniusban pedig legfontosabb intézményeit Kolozsvárról Bukarestbe helyezték, ezzel nagymérték lerontva annak hatékonyságát. 1948 és 1952 között több olyan magyar értelmiségit is letartóztatnak és zárták hosszú évekre börtönbe, akik jelentős szerepet tölthettek be a Magyar Népi Szövetségben és az erdélyi magyar kulturális életben (közte Balogh Edgárt, Csögör Lajost, Jordáky Lajost, Demeter Jánost).

A kommunista hatalomátvétel utolsó epizódja Mihály király 1947. december 30-i lemondása volt. Még ugyanezen a napon kikiáltották a **Román Népköztársaságot**. Az 1948-ban megtartott választásokon a **Népi Demokrácia Frontjába** tömörülő kommunisták és szövetségeseik nyertek. 1948 folyamán a román parlament és a kormány számos intézkedést foganatosított a **proletárdiktatúra** megteremtése érdekében. Júniusban államosították a nagyipari,

a bányászati, a biztosító és szállító vállalatokat. Az augusztusi oktatási és iskolareform keretében államosították az egyházi iskolákat, egységes alapokra helyezték az ifjúság ideológiai nevelését. Az államosítás során teljesen felszámolták az önálló magyar gazdasági és kulturális intézményrendszert. Ezek az intézkedések látszólag egyformán sújtották az ország összes lakosát, azonban a **nemzettudat megőrzésében, ápolásában** fontos szerepet betöltő intézmények visszaszorítása, megszüntetése a kisebbségeket érintette súlyosabban, hiszen a többségi nemzet identitástudatának ápolását a különböző állami intézmények is elősegítették.

1948-ban hozták létre a titkosrendőrséget (Securitate), amit a rendőrség és a csendőrség feloszlata és a milícia felállítása követett. 1949-ben a néptanácsrendszer bevezetésével a kommunistáknak sikerült teljes mértékben hatalmuk alá vonni a helyi közigazgatást is.



Székely gazda fedeles („kóberes”) szekéren



Székelykeresztúr — Központi térszerkezet és Ref. templom

Tudja-e?

■ A Román Kommunista Párt egyik meghatározó személyisége, Vasile Luka (Luka László) magyar származású volt és a székelyföldi Szentkatolnán született. Rendkívüli életpályát futott be. Hat év elemi iskola után lakatosinas volt Brassóban. 1915-ben besorozták az osztrák-magyar hadseregbe. 1919-től az RKP Brassó megyei tanácsának titkára. A két világháború közötti időszakban illegális pártmunka miatt többször is letartóztatták. A csernovici börtönből a szovjetek szabadították ki. Miután megkapta

a szovjet állampolgárságot, a moszkvai rádió román nyelvű szerkesztőségében dolgozott. 1940–1944 között az Ukrán Legfelsőbb Tanács képviselője volt. 1944-ben visszatért Romániába. 1945–1952 között több jelentős vezetői tisztséget töltött be: tagja volt az RKP Központi Bizottságának, 1947–1952 között pedig gazdasági miniszter. 1952-ben az RKP-n belüli frakcióharcok következtében jobboldali elhajlással vádolták meg és egy másik kormánnyal, Ana Paukerrel együtt letartóztatták. A rá kirótt halálos ítéletet életfogytiglanra változtatták. 1963-ban halt meg a nagyenyedi börtönben.

IRODALOM

Nagy Mihály Zoltán – Vince Gábor (szerk.): *Autonomisták és centralisták. Észak-Erdély a két bevonulás között (1944 szeptember – 1945 március)*. Erdélyi Múzeum Egyesület – Pro-Print Könyvkiadó, Kolozsvár – Csíkszereda, 2003.

Nagy Mihály Zoltán: *Érdekvédelem és pártpolitika*. In: Bárdi Nándor – Simon Attila (szerk.): *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2006. 343–366.

Novák Csaba Zoltán: *A Román Kommunista Párt hatalmi szerkezetének kiépítése Maros megyében, 1944–1948*. In: Bárdi Nándor (szerk.): *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az „ötvenes években”*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2005. 380–398.

R. Süle Andrea: *Románia politikatörténete 1944–1990*. In: Hunya Gábor – Réti Tamás – R. Süle Andrea – Tóth László: *Románia 1944–1990. Gazdaság- és politikatörténet*. Atlantisz Medvetánc, Budapest, 1990. 199–274.

Vincze Gábor: *Illúziók és csalódások. Fejezetek a romániai magyarság második világháború utáni történetéből*. Státus Könyvkiadó, Csíkszereda, 1999.

Vincze Gábor (szerk.): *Történeti kényszerpályák – kisebbségi realpolitikák II. Dokumentumok a romániai magyar kisebbség történetének tanulmányozásához 1944–1989*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2003.

Részlet a kassai kormányprogram VIII. fejezetéből, 1945. április 5.

„A kormány ezért a következő elvek szerint fog eljárni: A Csehszlovák Köztársaság azon német és magyar nemzetiségű polgárai közül, akik az 1938-as müncheni döntés előtt csehszlovák állampolgársággal rendelkeztek, elismeri az állampolgárságát, s esetlegesen biztosítja a köztársaságba való visszatérését az antináciknak és antifasisztáknak... [...] A többi német és magyar nemzetiségű csehszlovák állampolgár csehszlovák állampolgársága megszűnik. Ezek a polgárok újra optálhatnak Csehszlovákia javára, miközben a köztársaság hatóságai fenntartják maguknak minden kérelem egyéni elbírálásának jogát. Azokat a németeket és magyarokat, akiket a köztársaság, valamint a cseh és a szlovák nemzet elleni bűncselekmények miatt bíróság elé állítanak és elítélnek, megfosztják csehszlovák állampolgárságuktól és, amennyiben nem sújtja őket halálos ítélet, örökre kiutasítják a köztársaságból. Azokat a németeket és magyarokat, akik az 1938-as müncheni döntés után költöztek a Csehszlovák Köztársaság területére, azonnal kiutasítják a köztársaságból, hacsak nem indul ellenük bűnvádi eljárás.”

Szarka László (szerk.): *Jogfosztó jogszabályok Csehszlovákiában 1944–1949*. Komárom, 2005. 43–44.

Fábry Zoltánnak a szlovákiai magyarság jogfosztása ellen tiltakozó A vádlott megszólal című memorandumából, 1946 májusa

„Életemet tiltó rendeletek kezezik. Az egyik megtiltja, hogy este nyolc órán túl az utcán tartózkodjam, a másik provokációnak veszi, ha ismerősömet anyanyelvemen üdvözlöm, vagy annak köszönését úgy fogadom, és táborral fenyeget. A városban inspekciózó diákpatrulok pofonokat osztogatnak, és rendőrségre cipelik a magukról meg-

POPÉLY ÁRPÁD

A csehszlovákiai magyar kisebbség jogfosztása: deportálás, lakosságcsere és reszlovakizáció

A második világháború idején az Edvard Beneš vezette **csehszlovák emigráció** a németeket és magyarokat tette felelőssé Csehszlovákia 1938–39. évi felbomlásáért, s célul tűzte ki a német és magyar kisebbség kitelepítését és az ország szláv nemzetállammá alakítását. A hadi helyzet alakulása és a frontvonalak megváltozása meghiúsította azt a csehszlovák szándékot, hogy a felvidéki magyarokat a front átvonulásával párhuzamosan űzzék el otthonaikból. Ugyancsak kudarcot vallott a csehszlovák vezetés azon igyekezete, hogy már a háború során elfogadtassa a nagyhatalmakkal a magyarok kitelepítésének elvét, valamint hogy a Magyarországgal megkötendő fegyverszünet feltételei közé vegyék fel a magyar lakosság kiutasítását Csehszlovákiából. Az 1945. január 20-án aláírt magyar fegyverszüneti egyezmény csupán a magyar hivatalnokok visszavonására kötelezte Magyarországot.

A németek és magyarok kitelepítésének diplomáciai előkészítésével párhuzamosan megkezdődött a német- és magyarelles

jogalkotás is. Az első **jogfosztó rendelkezések** már az 1944. augusztus végén kitört szlovák nemzeti felkelés idején megszülettek, amikor a felkelést irányító Szlovák Nemzeti Tanács (SZNT) rendeleteket hozott többek között a gróf Esterházy János vezette szlovákiai Magyar Párt feloszlásáról, a magyar és német nyelvű oktatás, valamint istentiszteletek korlátozásáról.

A kisebbségellenes intézkedések alapküldetése és hivatkozási forrásává a szociáldemokrata Zdeněk Fierlinger vezetésével megalakult új csehszlovák kormány 1945. április 5-én Kassán elfogadott programja vált. Az ún. **kassai kormányprogram** VIII. fejezete a kollektív bűnösség elve alapján kilátásba helyezte a németek és magyarok megfosztását csehszlovák állampolgárságuktól, IX. fejezete felelősségre vonásukat és megbüntetésüket, X. és XI. fejezete vagyonuk lefoglalását és elkobzását, XV. fejezete pedig iskoláik bezárását.

A kormányprogram közzétételét követően **magyar- és németellenes elnöki dekrétumok,**



Pozsony bombázása

feledkezett embereket. Nyelvem, mely az emberi hang egyik legcsodásabb hangszere volt, kihágási objektummá szürkült. Újság a bűnös nyelvén nem jelenhet meg, rádiót tilos hallgatnom. Lekonyult fejjel járok, és némán, és ha lehet, ki sem mozdulok emberek közé. Vak, süket és mozdulatlan gettóélet ez mindenképpen: a jogfosztott emberek szegény- és félelemterhes élete. És az ok? Egyetlen tény, vádak vádjá: *magyarságom*. Magyar vagyok, tehát bűnös vagyok.”

Fábry Zoltán: *A vádlott megszólal*. Madách, Pozsony, 1992. 6.

Részlet a köbölkúti lakosok Csehországba deportálásáról a prágai magyar meghatalmazotti hivatalban felvett jegyzőkönyvből, 1946. november 21.

„1946. november 16-án szlovák katonaság zárta körül Köbölkutat és kidobolták, hogy a cseh határvidékre leszünk áttelepítve. Erre nézve írásos felszólítást és tartalomjegyzéket kaptak azon dolgokról, amelyeket magukkal vihetnek. [...] Az egész falu elhatározta, hogy nem megy el szülőföldjéről és ezért nem is csomagolt és nem is készülődött fel az áttelepítésre. Kedden, november 19-én nem volt szabad senkinek sem elhagyni a házát. E napon történt az erőszakos elhurcolás. Az elhurcolás során az ellenállást a legbrutálisabb módon törték meg, az ellenállókat puskatussal összeverték és összekötötték, a passzív viselkedőket pedig megragadták és erőszakkal, puskacsővel kényszerítették a teherautóra, amely beállt az udvarra. Az emberek után hajigálták holmijaikat és kevés élelmiszert, amit éppen kéznél találtak. Nem voltak tekintettel a betegekre és csecsemőkre sem. [...] A köbölkúti állomáson marhavagonba tereltek bennünket és 19-én éjjel indult a szerelvény Párkányból és ma érkezett Prágába azzal, hogy holnap indítanak bennünket a cseh határvidékre.”

Magyar Országos Levéltár, Külügyminisztérium. TÚK – Csehszlovákia. 56. doboz, 187/pol/1946.

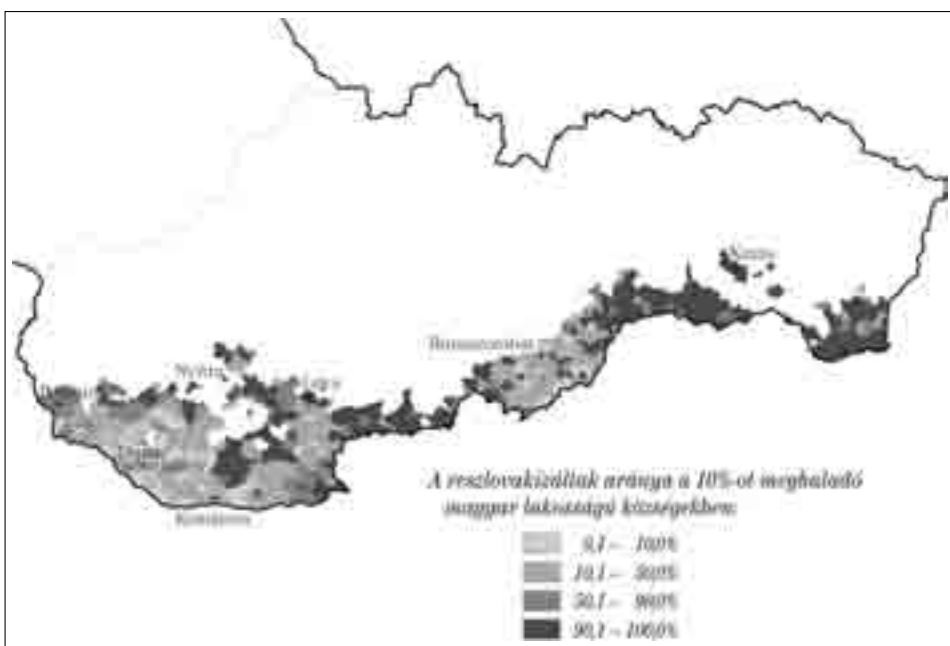


A magyar–csehszlovák lakosságcsere-egyezmény aláírása

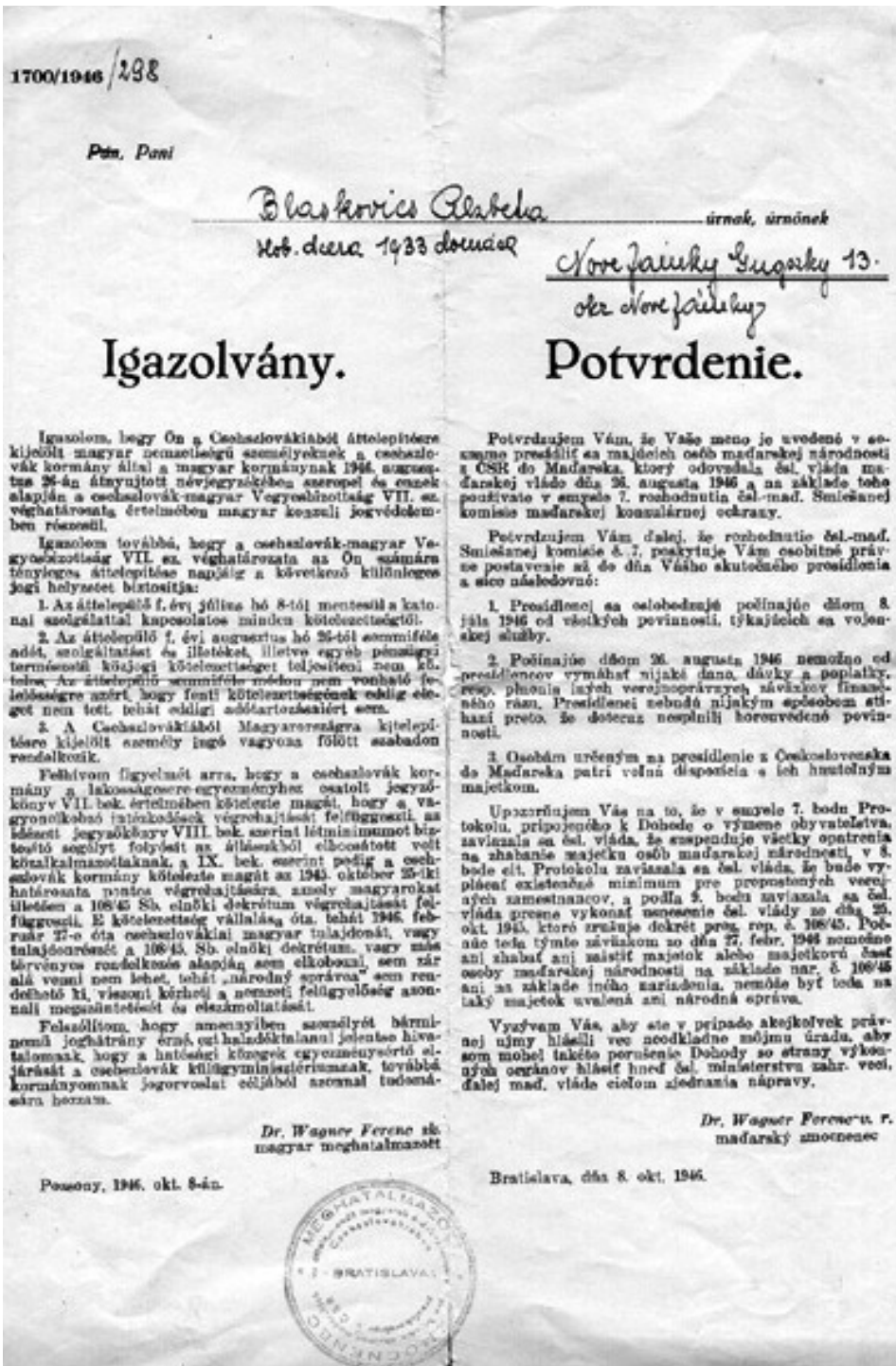
nemzetgyűlési törvények és SZNT-rendeletek sora látott napvilágot, amelyek e két kisebbséget törvényen kívüli állapotba helyezték. A legnagyobb horderejű elnöki jogszabály az 1945. augusztus 2-i 33. sz. alkotmánydekrétum volt, amely a teljes magyar és német kisebbséget megfosztotta csehszlovák állampolgárságától. Emellett további rendeletek mondták ki a magyarok és németek vagyonának elkobzását, a magyar egyesületek felosztatását, a magyarok elbocsátását állásukból, nyugdíjuk és állami járulékek megvonását, kizárták őket az egyetemekről és főiskolákról, az önkormányzatokat felváltó nemzeti bizottságokból és a politikai pártokból. Megvonták a magyarok választójogát, bezárták a magyar iskolákat,

betiltották a magyar nyelv használatát a közéletben, magyar könyvek és újságok kiadását és behozatalát, s több helyütt betiltották és büntették a magyar nyelv nyilvános helyen való használatát is. Magyarok rádiókészüléket nem birtokolhattak, házaikból, lakásaikból bármikor ki lehetett őket lakoltatni, s bármikor közmunkára lehetett őket kötelezni.

A legsúlyosabb magyarelles akcióra Pozsonyban került sor, ahonnan 1945. május 3-ával kezdődően több ezer magyart internáltak a pozsonyligetfalui gyűjtőtáborba. Ezzel egyidőben a fegyverszüneti egyezményre hivatkozva Szlovákia más térségeiben is megkezdődött a Magyarország trianoni területéről 1938 novembere után betelepült magyarok



A reszlovakizáltak aránya Dél-Szlovákia magyarlakta településein



A „fehérlap”. Áttelepítési igazolvány, 1946

letartóztatása, internálása és áttoloncolása Magyarországra. Csehszlovák adatok szerint 1945. június végéig 31 780 magyart kényszerítettek arra, hogy – legfeljebb 50 kg-os kézipoggyással – hagyja el az ország területét.

A több mint 600 ezres magyar kisebbség egyoldalú kitelepítéséhez a két nyugati nagyhatalom: Nagy-Britannia és az USA az 1945. júliusi–augusztusi potsdami konferencián sem adta beleegyezését, a konferencia így „csupán” a 3,5 milliós német kisebbség kitelepítéséről rendelkezett. A csehszlovák

kormány ezt követően a Magyarországra rákényszerített lakosságcsere-egyezménnyel igyekezett elérni az ország magyartalanítását. A Gyöngyösi János magyar külügyminiszter és Vladimír Clementis csehszlovák külügyi államtitkár által 1946. február 27-én Budapesten aláírt **magyar–csehszlovák lakosságcsere-egyezmény** lehetővé tette a csehszlovák kormány számára, hogy annyi szlovákiai magyart telepíthessen át Magyarországra, amennyi magyarországi szlovák önként jelentkezik a Csehszlovákiába való áttelepülésre.

1946. május 26. Parlamenti választásokat tartanak Csehszlovákiában, amelyen azonban a németek és magyarok nem vehetnek részt.

1947. február 10. Párizsban a szövetséges hatalmak, köztük Csehszlovákia, aláírják Magyarországgal a békeszerződést.

1946. június 17. Kezdetét veszi a reszlovakizációs (visszaszlovákosítási) kampány.

1946. augusztus 14. Kassán a népbíróság pár napos tárgyalást követően több száz magyart nyilvánít háborús bűnössé.

1946. október 12. A párizsi békekonferencia elfogadja a magyar békeszerződés tervezetét, s beleegyezik három dunántúli község Csehszlovákiához csatolásába.

1946. november 15. A szlovákiai magyarság csehországi deportálásának kezdete.

1947. április 12. Megindul az 1948. december végéig tartó lakosságcsere.

1947. szeptember 16. A Szlovák Nemzeti Bíróság halálra ítéli Esterházy Jánost.

1947. október 15. A csehszlovák hatóságok birtokba veszik a békeszerződés által Csehszlovákiának ítélt három dunántúli községet: Oroszvárt, Dunacsúnt és Horvátjářfalut.

1947. december 31. Befejezik tevékenységüket a szlovák népbíróságok. A bíróságok által elítéltek 60%-a magyar nemzetiségű.

1948. március 19. A csehszlovák kormány elrendeli a Csehországba deportált magyarok vagyonának elkobzását és szlovákoknak való átadását.

IRODALOM

- Balogh Sándor: Az 1946. február 27-i magyar–csehszlovák lakosságcsere-egyezmény. *Történelmi Szemle* 1979. 1. sz. 59–87.
- Janics Kálmán: *A hontalanság évei. A szlovákiai magyar kisebbség a második világháború után 1945–1948.* Madách Könyvkiadó, Pozsony, 1992.

**Fábrý Zoltán nyilatkozata
Esterházy János halálos ítéletéről, 1947. október 5.**

„Megrendülten, tehetetlenül és szívüötten állunk az ítélet előtt. Az igazság újra csatát vesztett Szlovákiában. Halálos ítélet mentő körülmény nélküli végkonklúzió. Kötélhalál: aljas indokból elkövetett tett megbélyegzése. És a tempó és a gyorsaság, amivel ezt az ítéletet keresztülhajsolták, egyetlen tárgyalás, suba alatt, védelem és védekezés, sőt vádlott nélkül. Micsoda nemzet ez! A nyílt fórumon, a világ színe előtt micsoda bátorság, mekkora arcátlanság így hazudni! Hitler tanulni jöhetne: nemhiába volt Szlovákia a Führer mintaállama. Most felülmúlta mesterét is. A Karmasin által dirigált Mach Sándor csak a politikai szabadságtól fosztotta meg Esterházyt és pártját, a Hitler legyőzésével keletkezett új állam, ez az állítólagos antifasiszta és demokratikus alakulat tovább megy és a fasiszma szlovákiai egyetlen ellenlábását fejlesztésre ítéli. Ez tiszta gyilkosság, de a bírák még nem tudják, hogy ugyanakkor öngyilkosság is. A szlovák nemzet, a szlovák antifasizmus ezzel az ítélettel kimondotta önmaga felett az erkölcsi halálos ítéletet. A büntület teljes hiánya judícium-hiányra mutat. Ez az ítélet történelmi példa és erkölcsi elmarasztalás. Mach 30 éves büntetése és Esterházy halálos ítélete kötetek helyett beszél. A szlovák nemzet újra fel van mentve, újra felmentette önmagát a mások befeketítésével, föllázásával. Meddig tarthat büntetlenül az ilyen játék? Az áldozatok újra a szlovákiai magyarok, mert Esterházy személyében az egész szlovákiai magyarság nyakára dobták a kötelet. A szlovákiai magyarok alkotják a bűnbakot, mely a nagyobb szlovák bűnököt hatalytalanítja.”

Magyar Nemzet, 1947. október 5.

Csehszlovákia ezen túlmenően jogot szerzett arra, hogy egyoldalúan áttelepítse Magyarországra a szlovák népbíróságok által háborús bűnösnek minősített magyarokat is.

Ez utóbbi rendelkezés azt eredményezte, hogy a szlovák **népbíróságok** mondva csinált indokokkal ezerszám helyezték vád alá és ítélték el a magyarokat. Az 1947 végéig működő bíróságok által elítélt 8055 személy közül 4812 volt magyar, vagyis az összes elítélt 60%-a. A magyarok elítélésével a hatalom a magyar kisebbség háborús bűnösségét, jog- és vagyonszétosztásának, valamint kitelepítésének jogosságát igyekezett igazolni. A legsúlyosabb ítéletet Esterházy János kapta, akit a pozsonyi Szlovák Nemzeti Bíróság 1947 szeptemberében halálra ítélt. (Mivel Esterházyt a szovjetek már 1945-ben a Szovjetunióba hurcolták, halálos ítéletét nem lehetett végrehajtani. Miután a Szovjetunió kiadta Csehszlovákiának, ítéletét 1950-ben életfogytiglani börtönbüntetésre változtatták.) A sokszor tömegessé váló perek közül a legnagyobb méretet öltö a kassai per volt, amely során 1946. augusztusában több száz magyart ítélték börtönbüntetésre és teljes vagyonelkobzásra.

A magyar kormány ilyen körülmények között nem járult hozzá a népességcsere megindításához. Így Csehszlovákia számára a magyar lakosság országon belüli széttelepítése, vagyis **csehországi deportálása** vált azzá az eszközzé, amellyel rákényszerítette Magyarországot a lakosságcsere megkezdésére. A csehországi munkaerőhiányra és a közmunkáról rendelkező 88. sz. Beneš-dekrétumra

hivatkozva végrehajtott deportálás, vagy ahogy hivatalosan nevezték, a „munkaerő-toborzás” 1946. november 15-én kezdődött, s 1947 februárjában ért véget. Ez idő alatt a hivatalos csehszlovák adatok szerint 41 666 magyart, köztük nőket, gyermekeket és öregeket szállítottak embertelen módon, fűtetlen tehervagonokban Csehországba. Szlovákiában hagyott ingatlan vagyonukat elkobozták és szlovák telepeseknek adták.

Az ilyen előzmények után 1947. április 12-én megindul **lakosságcsere** 1948 decemberéig tartott. Magyarországról összesen 71 787 szlovák települt át Csehszlovákiába, ezzel szemben pedig Csehszlovákiából 89 660 magyart telepítettek át Magyarországra. Mivel a csehszlovák hatóságok elsősorban a módosabb magyarokat telepítették át, óriási különbség mutatkozott az áttelepültek által hátrahagyott vagyonban. Amíg a magyarországi szlovákok 15 ezer kataszteri holdat és 4400 lakóházat, addig a felvidéki magyarok 160 ezer holdat és 15 700 lakóházat hagytak maguk mögött. A Magyarországról áttelepültek kivül Szlovákia szlováklakta részeiből további 23 ezer szlovák települt le Dél-Szlovákiában, akik a 47 ezer helybeli szlovákkal együtt 71 ezer hektár földet és 2507 lakóházat kaptak a magyaroktól elkobzott vagyonból.

A telepítésekkel párhuzamosan a szlovákiai magyarság számának csökkentését célozta az 1946. június 17-én meghirdetett **reszlovakizációs**, vagyis **visszaszlovakosítási kampány** is. A reszlovakizációt hivatalosan a múltban elmagyarosodott szlovákok



Szlovákiából áttelepülő magyarok holmijukkal, 1946



A köbölküti katolikus templom

visszaszlovákosításának szükségességével indokolták. Az önkéntesnek hirdetett akció szervezői ugyanakkor nem titkolták, hogy a reszlovakizáló magyarok visszakapják állampolgárságukat, mentesülnek a vagyonekobbzás és kitelepítés alól, a magyarságuk mellett kitarotk azonban továbbra is jogfosztottak maradnak. Ezek után nem meglepő,

ságcsere azonban nem csupán Dél-Szlovákia etnikai jellegét változtatta meg, hanem máig ható nyomokat hagyott a szlovákiai magyarság társadalom- és művelődési szerkezetén is, mivel esősorban a hagyományosan kultúrateremtő és -hordozó városi polgárságot és értelmiséget, valamint a falusi nagy- és középirtokosságot sújtotta.

hogy a megfélemlített szlovákiai magyarság kétharmada, 410 820 személy kérte szlovákká minősítését, akik közül 326 679-et szlováknak is nyilvánítottak.

Csehszlovákiának a magyar kisebbség teljes felszámolását nem sikerült ugyan elérnie, a magyarság egy részének kitelepítésével, valamint a Dél-Szlovákiába érkező több tízezer bel- és külföldi szlovák letelepítésével mégis jelentősen megváltoztatta a két világháború között még meglehetősen homogén **felvidéki magyar nyelvterület etnikai összetételét**. A lakos-

Tudja-e?

■ A front átvonulása után újra megnyílt magyar iskolákat a csehszlovák hatóságok 1945 tavaszán sora bezárták. Ezt követően Csehszlovákiában 1948 ősziéig nem működhetett egyetlen magyar iskola sem. Mintegy 100 ezerre tehető azon magyar gyermekek száma, akik nem tanulhattak anyanyelvükön. A színmagyar falvakban is csak szlovák iskolák nyíltak, de sok település teljesen iskola nélkül maradt. A magyar gyermekek között így gyakori volt az analfabetizmus, tízéves, sőt idősebb gyermekek nem tudtak írni és olvasni. Magyar nyelvű tanítás csak illegálisan folyhatott. A magyar gyermekek oktatását önfeláldozó, állásukból elbocsátott magyar tanítók, papok vállalták, dacolva a hatóságok megtorló intézkedé-

seivel. A középiskolás korú gyermekek egy része a lezárt magyar határon rendszeresen átszökve, Magyarországon folytatta tanulmányait.

■ Csehszlovákia a párizsi békekonferencián nemcsak a háború előtti csehszlovák-magyar határ visszaállításához és a magyar lakosság kitelepítéséhez ragaszkodott, hanem újabb területi igényekkel lépett fel Magyarországgal szemben. A pozsonyi hídfő kiszélesítése céljából öt dunántúli község Csehszlovákiához csatolását követelte, amit a magyar tüzéséget esetleges támadása elleni védekezéssel magyarázott. A békekonferencia az öt község közül Dunacsúnt, Horvátjárfalut és Oroszvárt Csehszlovákiához csatolta, míg Rajka és Bezenye Magyarország része maradhatott.

Kaplan, Karel: *Csehszlovákia igazi arca 1945–1948*. Kalligram, Pozsony, 1993.

Kugler József: *Lakosságcsere a Délkelet-Alföldön 1944–1948*. Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest, 2000.

László Péter: *Fehérlapok. Adalékok a magyar-csehszlovák lakosságcsere-egyezményhez*. Szekszárd, 2005.

Molnár Imre–Szarka László (szerk.): *Othontalan emlékezet. Emlékkönyv a csehszlovák-magyar lakosságcsere 60. évfordulójára*. MTA Kisebbségkutató Intézet – Kecskés László Társaság, Komárom, 2007.

Popély Árpád: A nemzetállam építésének eszközei Csehszlovákiában a II. világháború után: telepítések és reszlovakizáció. In: Ablonczy Balázs – Fedinec Csilla (szerk.): *Folyamatok a változásban. A hatalomváltások társadalmi hatásai Közép-Európában a XX. században*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2005. 179–203.

Popély Árpád–Štefan Šutaj–Szarka László (szerk.): *Beneš-dekrétumok és a magyar kérdés, 1945–1948*. Történeti háttér, dokumentumok és jogszabályok. Attraktor, Máriabesnyő – Gödöllő, 2007.

Tóth László (összeáll.): *„Hívebb emlékezésül...” Csehszlovákiai magyar emlékiratok és egyéb dokumentumok a jogfosztottság éveiből 1945–1948*. Kalligram, Pozsony, 1995.

Vadkerty Katalin: *A kitelepítéstől a reszlovakizációig. Trilógia a csehszlovákiai magyarság 1945–1948 közötti történetéről*. Kalligram, Pozsony, 2001.

FORRÁSOK

Josip Broz Tito katonai közigazgatás bevezetéséről szóló rendeletéből, 1944. október 17.

„[...] azok a rendkívüli körülmények, amelyek között e területek a megszállás idején éltek, valamint annak szükségessége, hogy minél gyorsabban és teljesebben háriítsunk el minden olyan szerencsétlenséget, amelyet a megszállók és az ide telepített idegen elemek okoztak népünknek, valamint a gazdaság teljes mobilizálása a népfelszabadító háború minél sikeresebb folytatása érdekében megköveteli, hogy kezdetben minden hatalom a hadsereg kezében legyen.”

Josip Broz Tito: *Sabrana djela* Tom 24. Beograd, 1984. 96–97.

Részlet Lajkó Rózi csáktornyai asszony testvéréhez írt leveléből édesapjuk partizánok által törént kivégzéséről, 1944. augusztus 7.

(Megjegyzés: a levelet mai köznyelvről írtam át – S. E.)

„[...] öcsém azt már hallottad, hogy édesapánkat elvitték a partizánok július 23-án este fél tizenegy órakor, de nagyon sokat elhajtottak akkor magukkal, 68-at. Ebben volt 6 szerb, 9 dalmát, a többi magyar, és ezekből tízet a község előtt összekötötték és kijelentették, hogy ezeket haditörvény alá veszik, a többi fiatalot meg puska alá [...] az átkozott gonoszok elrabolták, elvitték kiirtani, mit gondolsz kedves öcsém, milyen nehéz lehetett édesapánknak, az ő hajlékában éjjel a zsványok kiszóították és elhajtották [...] összekötözve hajtották el, ment meztláb, gyalog olyan útra öreg létére, ütötték, zavarták, szaladni kellett neki[...] enni, inni nem kaptak és dalolni kellett nekik és ütötték, szurkálták, fejbe lövöldözték [...] nem tudjuk, miért kellett így csinálni, kedves öcsém, mi árvák vagyunk, nekünk jó apánk nincs, a gvász a szívünkön...”

Magyar Országos Levéltár, Miniszterelnökség. Kisebbségi és Nemzetiségi Osztály iratai. K-28. 1944-R-25965.

A. SAJTI ENIKÓ

A jugoszláviai helyzet: bosszúakciók, lakosságcsere. Az engedékeny jugoszláv kisebbségpolitikai gyakorlat kezdete

1944. szeptember végén megkezdődött a Délvidék katonai és magyar közigazgatás által történő kiürítése. 1944. október 17-én Josip Broz Tito, a partizánhadsereg főparancsnoka, a Jugoszlávia Kommunista Pártjának vezetője a Bácska, a Bánát és Baranya területén elrendelte a **katonai közigazgatás** bevezetését, amely 103 napig tartott. Szigorú katonai és kommunista pártkontroll alatt megkezdődött a jugoszláv közigazgatás, az antifasiszta népi bizottságok kialakítása a Délvidéken is. Kezdetben kifejezetten megtiltották a magyarok részvételét a népi bizottságokban. Október 18-án elrendelték a német kisebbség totális kitelepítését és internálását. Két nappal később megkezdődött a magyarok internálása és táborokba zárása is. A Vajdaságban 40 internálótábor állítottak fel, a leghírhedtebb lágerek a járeki (Bački Jarak) és a dunabökönyi (Bukina, Mladenovo) munkatáborok voltak. Egyes falvak magyar lakosságát, mint

például Mozsor (Mošorin) és Csurug (Čurug) teljesen kitelepítették.

A bevonuló fegyveres alakulatok, különösen a belügyi csapatok, a helyi szláv lakosság segítségével, a legfelső politikai és katonai vezetés tudtával és engedélyével 1944 őszén, telén bosszúból, válogatás nélkül végezték ki a magyarokat. A „még hidegebb napok” során kivégzett ártatlan magyarok létszámáról mindmáig komoly viták folynak. A belügyi feladatokat ellátó Népvédelmi Osztály (OZNA) adatai szerint 2982 magyart végeztek ki a Vajdaságban. Egyéb források mintegy 15–20 ezer magyar áldozatot valószínűsítene. A háborús bűnököt megállapító korabeli bizottság 1944–45-ben 899 vajdasági magyart ítelt halálra. Katonai bíróságok háborús bűnösként halálra ítélték és kivégezték az újvidéki és délbácskai razziaért felelős magyar katonatisztek, Feketehalmy-Czeydner Ferencet, Grassy Józsefet és Zöldy Mártont. Mindmáig



A partizánok bevonulnak Újvidékre, 1944

tisztázatlan körülmények között adták ki a jugoszláv hatóságoknak a magyar népiróság által már életfogytiglani fegyházra ítélt Szombathelyi Ferencet, a magyar hadsereg volt vezérkari főnökét, akit halálra ítélték és kivégeztek. A délvidéki magyar politikai élet számos vezetője, többek között Deák Leó főispán, Kramer Gyula, a Magyar Közművelődési Szövetség elnöke és Nagy Miklós, Újvidék polgármestere is erre a sorsra jutott.

A fegyverszüneti egyezmény értelmében a jugoszláv hatóságok tömegesen utasították ki az 1941 áprilisa után a Délvidékre települt magyarokat, de a megtorlástól félelem miatt is tízezrek, köztük a Bácskába telepített bukovinai székelyek menekültek át Magyarországra. Az 1944 ősze után **kiutasított és elmenekült magyarok** létszáma csaknem kétszer akkora, 84.800 fő volt, mint 1918 után.

A Petőfi Sándor nevét viselő **partizán zászlóalj** még 1943. augusztusában alakult meg, a horvátországi Zvečevón. A Jugoszláv Népfel szabadító Hadsereg kötelékén belül a Petőfi brigádot 1944. november elején kezdték szervezni, mintegy 15 ezer önkéntes, de főként sorozott magyar harcolt soraiban a háború végéig. Közülük több mint ezren estek el.

A párizsi béketárgyalások időszakában, 1946. augusztus 16-án a jugoszláv békedelegáció vezetője, Edvard Kardelj külügyminiszter váratlanul javaslatot tett a magyar kormány-
nak egy önkéntes, **kölcsönös lakosságcsere egyezmény** megkötésére. A tervezet szerint 40 ezer magyarországi délszláv és jugoszláviai magyar kölcsönös kitelepítésére került volna sor. A tervezet ratifikálására és végrehajtására azonban elmaradt.



A partizánok által Temerinben meggyilkoltak egyik tömegsírnjának keresztje



A Szabad Vajdaság első számának fejléce, 1944

Az 1945. november 11-i **alkotmányozó nemzetgyűlési választásokat** elvben az általános és titkos választójog alapján tartották meg, a nők először kapták meg a választójogot. A „nép ellenségeit” azonban megfosztották választójoguktól. A németek,



A Petőfi partizán zászlóalj tagjai a budapesti Jugoszláv Követségben

KRONOLÓGIA

1944. október 17. A jugoszláv katonai közigazgatás bevezetése a Bácskában, Bánátban és Baranyában.

1944. október 18. Megkezdődik a német kisebbség internálása és totális kitelepítése.

1944. október 20. Megkezdődik a magyarok munkatáborokba történő internálása, kitelepítése, illetve kiutasítása.

1944. november eleje Megalakul a jugoszláv hadseregben belül a Petőfi brigád.

1945. július 22. Megalakul a Vajdasági Magyar Kultúrszövetség.

1945. május közepe Felszabadul Jugoszlávia egész területe.

1945. augusztus 11. Alkotmányozó nemzetgyűlési választásokat tartanak, amelyen a kommunisták által vezetett Népfront elsőprő győzelmet arat.

1945. november 29. A Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság kiáltása.

1946. január 31. Jugoszlávia föderatív alkotmányának elfogadása. A Vajdaság autonóm státuszt kap.

1946. augusztus 16. Jugoszlávia javaslatot tesz egy kölcsönös lakosságcsere egyezmény megkötésére, de az egyezmény ratifikálására és végrehajtására nem kerül sor.

1947. október 15. A magyar–jugoszláv kulturális egyezmény aláírása.

1947. december 8. A magyar–jugoszláv barátsági és kölcsönös segélynyújtási egyezmény aláírása.

Csuka Jánosnak, a miniszterelnökség kisebbségi osztálya sajtó előadójának jelentéséből, 1945. december 28.

„A magyarországi polgári pártok győzelmét [a novemberi parlamenti választásokra utal – S. E.] a jugoszlávai magyarság akként magyarázta, nem lép ugyanarra a világnézeti útra, mint amelyen Jugoszlávia megkezdte az új állam építését [...] a visszatérés érzése újult erővel feltámadt a magyarság széles soraiban, elsősorban a határsávban többségében élő magyarság rétegeiben, s ennek eredménye: amíg országos átlagban alig 10% ellenzéki szavazat esett, a magyarok által lakott Vajdaságban sem éri el az átlagos 20%-ot, addig Szabadkán és a színmagyar zentai és topolyai járásokban 25–40% között mozog. [...] A délszláv–magyar viszony, ha pillanatnyilag meg is torpant, a nehézségek elhárításával újra elindulhat a fejlődés vonalán [...]”

Magyar Országos Levéltár, Miniszterelnökség. Kisebbségi és nemzetiségi osztály iratai 1945–1948. XIX-A-1-n-”Z” 79/1945. 3. d.

Szántó Zoltán belgrádi magyar követ 1947. június 28-i, bácskai körútjáról szóló jelentéséből

„Tapasztalhattam azt is, hogy a vajdasági magyarságot nem fenyegeti az elnemzetlenítés veszélye. Teljesen szabadon ápolhatják és fejleszthetik a magyar nemzeti kultúrát és ezzel a lehetőséggel élnek is. A Vajdasági Magyar Kultúrszövetség irányítása alatt távoli eldugott falvakban és tanyákon is működnek magyar kultúrkörök. [...] A vajdasági magyar napilap, a 'Magyar Szó' 35.000 példányban jelenik meg. [...] Meglepetés volt számomra a magyar trikolór szabad használata.”

Magyar Országos Levéltár Külügyminisztérium iratai, XIX-J-1-k-Jugoszlávia-16/b-2891/pol.-1947. 22.



A szabadkai Népszínház épülete

mint kollektíven bűnös népcsoport eleve nem vehettek részt a választásokon, de a megszállókkal történő együttműködésre, kollaborációra hivatkozva tömegesen fosztották meg választójoguktól a szerbeket, horvátokat és másokat is, köztük a „magyar fasisztákat”. Fasisztának nyilvánították például nemcsak a nyilasokat, de a Magyar Közművelődési Szövetség tagjait is. Az új rendszer által keményen ellenőrzött választásokon öt politikailag megbízható magyar képviselő került be a parlamentbe. Hivatalos adatok szerint a választásra jogosultak 88,7%-a ment el szavazni, akiknek 90,8%-a a népfontra voksolt. A Vajdaságban a szavazók 14,6-a szavazott a népfront ellen. Egyes magyarok által lakott körzetekben ez az arány a 40%-ot is elérte.

Az alkotmányozó nemzetgyűlés 1945. november 29-én eltörölte a monarchiát és kikiáltotta a **Jugoszláv Szövetségi Népköztársaságot**. Az 1946. január 31-én elfogadott föderatív alkotmány szerint a soknemzetiségű

Vajdaság Szerbiához tartozott, és ezen belül autonóm tartományi státuszt kapott. 1945-ben a vajdasági tartományi parlament 150 tagja közül 37, a szerb parlament 110 képviselője közül pedig 26 volt magyar.

1945. július 22-én engedélyezték a Vajdasági Magyar Kultúrszövetség működését, amely csakhamar országos hatáskörűvé bővült.

A Vajdasági Népfelszabadító Főbizottság még 1945-ben mondta ki rendeletileg a magyar nyelv hivatalokban és közéletben való egyenrangúságát. Ellentétben az első Jugoszláviával, a szerb, a horvát, és a szlovén nyelvet nem nyilvánították hivatalos államnyelvvé. Az első, 1946-os szövetségi alkotmány szerint a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaságban a nemzeti kisebbségek kulturális fejlődése és nyelvük szabad használata védelembe részesült.

A szovjet mintájú, jugoszláv államszocialista rendszer maga gondoskodott a **magyar nyelvű iskolák** megnyitásáról, amelyek munkáját súlyos tanárihiány nehezítette. Hivatalos adatok szerint az 1947/48-as tanévben a Vajdaságban 635 magyar elemi iskolai tagozat működött 30.706 tanulóval és 519 tanítóval. A tanítók döntő többsége a négyosztályos középiskola elvégzése után állt munkába, esetleg elvégezte a három hónapos, jobb esetben az egyéves tanítói tanfolyamot. Ebben az időben 3 fő- és 20 algimnázium nyitotta meg kapuit a magyar tanulók előtt.



A jugoszláv–magyar kulturális egyezmény aláírása, 1947

Tanítóképzés Szabadkán és Újvidéken volt, magyar tanárokat az újvidéki Pedagógiai Főiskolán képezték.

A magánvállalatok, pénzintézetek 80%-át a megszállókkal történő együttműködés címén (kollaborálás), vagy mint ellenséges vagyont már 1945-ben elkobozták és államosították, tulajdonosaikat, vezetőiket leváltották és börtönre ítélték. A kollektíven

bűnössé nyilvánított német nemzetiségűek minden ingó és ingatlan vagyonát elkobozták. Ugyancsak minden vagyonát elkobozták a kitelepített csurogi és zsabylai magyaroknak is.

A **földreform** érintett minden 45 hektár feletti magánbirtokot, a bérletbe művelt gazdaságok 25–35 ha feletti részét, a bankok, vállalatok, egyházak kezén lévő földek 10, illetve 30 ha feletti részét. Az agrárreform végrehajtásával megbízott állami szervek mellett a végrehajtásban igen komoly szerepük volt a **helyi népgyűléseknek**, amelyek gyakran sajátos értelmezést adtak a törvényeknek, rendeleteknek, illetve a földek egy jelentős hányadát népbírói ítéletekkel kobozták el. A felosztásra kerülő földek 40,58%-a vajdasági föld volt, ennek több mint felét pedig (58,2%) a németektől kobozták el. Országosan a kiosztásra kerülő földalap 38,78%-a volt korábban a német kisebbség birtokában. Országosan 44.116 ún. külső, vagy szövetségi telepes család kapott földet, akiknek 93%-át a Vajdaságban telepítették le. Az ún. belső, azaz vajdasági telepes családok létszáma 7.031 volt. A Vajdaságban letelepítettek összlétszáma mintegy 252 ezerre becsülhető, aminek következtében ugrásszerűen megnőtt a szerbek aránya a Vaj-



A Magyar–Jugoszláv Társaság ülése, 1948

daságban. Az agrárreform révén 1947 végére országosan csaknem 300 ezer új gazdaságot hoztak létre. Az ország agrárstruktúrájában a modern termelésre képtelen törpebirtok dominált, a gazdaságok 65,6%-a 0,5–5 ha nagyságú területen gazdálkodott.

Magyarország és Jugoszlávia viszonya kezdettől fogva kedvezően alakult. 1945. októberében a két kormány kezdeményezésére létrehozták a Magyar–Jugoszláv Társaságot. 1947. januárjában a két ország követi szinten felvette a diplomáciai kapcsolatokat. 1947. október 15-én Belgrádban aláírták a magyar-jugoszláv kulturális egyezményt, amelyet a magyar parlament csakhamar ratifikált. Az egyezmény értelmében a két ország kötelezettséget vállalt a területükön élő kisebbségek kultúrájának ápolására, illetve kutató intézmények és egyetemi tanácsékek felállítására. Az egyezmény kilátásba helyezte a másik országban történő tanulás lehetőségét, szakemberek cseréjét, a tudományos és kulturális művek cseréjét. 1947. december 6-án Josip Broz Tito jugoszláv államelnök Budapestre látogatott, december 8-án aláírták a két ország közötti barátsági és kölcsönös segélynyújtási egyezményt.

Tudja-e?

- A szerződések csak ratifikálásuk után lépnek életbe. Ez azt jelenti, hogy megerősítés, törvénybe iktatás céljából a parlament elé terjesztik azokat. A jugoszláv–magyar lakosságcsere-egyezményt egyik ország sem ratifikálta.

- A katonai közigazgatás bevezetése azt jelenti, hogy az adott területet nem a válasz-

tott, vagy kinevezett polgári közigazgatás szervei igazgatják, hanem ezeket a feladatokat, beleértve az igazságszolgáltatást is, a hadsereg látja el. A második világháború idején a németek és a szövetségesek is alkalmazták a katonai közigazgatást az általuk elfoglalt területeken. A Délvidéken az 1941. áprilisi visszacsatolás után a magyar hadsereg szintén bevezette átmenetileg a katonai közigazgatást.

IRODALOM

A. Sajti Enikő: Impériumváltás, magyarellenes megtorlások, kitelepítések és a konszolidáció feltételeinek kialakulása a Délvidéken 1944–1947. *Századok* 2002. 5. sz. 1061–1114.

A. Sajti Enikő: „Teljes szabadságot a népnek...” Hatalmi represszió és kisebbség Jugoszláviában – 1944/1945. *Bácsország*, 2006. 4. sz. 12–13.

Cseres Tibor: *Vérbosszú a Bácskában*. Magvető, Budapest, 1991. 101–249.

Föglein Gizella: Magyar–jugoszláv népcseré egyezmény tervezet (1946). *Századok* 1996. 6. sz. 1561–1563.

Galántha Gergely: Háborús bűnösök kiadatási eljárásai Magyarország és Jugoszlávia között 1944–1948. *Bácsország*, 2006. 4. sz. 14–23.

Matuska Márton: *A megtorlás napjai*. Forum, Újvidék, 1991.

Mészáros Sándor: *Holtta nyilvánítva*. Délvidéki magyar fátum I. Újvidék, 1991.

Polonyi Péter – A. Sajti Enikő: *Mao – Tito*. Pannonica Kiadó, Budapest, 2000. 273–277.

Töröcsik Ferenc: A nemzeti becsületbíróóságok Jugoszláviában 1944–1945-ben. *Bácsország*, 2006. 3. sz. 43–48.

Uri Ferenc: *A kultúra szolgálatában. Az újvidéki Petőfi Sándor Magyar Művelődési Egyesület története (1931–2001)*. Fórum Könyvkiadó, Újvidék, 2001.

Vasa Čubrilović: A kisebbségi kérdés az új Jugoszláviában. *Híd* 1996. 12. sz. 1043–1060.

A szovjet–csehszlovák szerződés
Kárpát-Ukrajnáról

„Kárpát-Ukrajnát a Szövetséges és Társult Hatalmaknak Ausztriával Saint Germain-en-Laye-ban 1919. szeptember 10-én kötött békeszerződés 54. és 55. cikke, valamint a Magyarországgal Trianonban 1920. június 4-én kötött békeszerződés 48. és 49. cikke Csehszlovákiához csatolta. Területi autonómia gyakorlati megvalósítására azonban a két világháború között nem került sor. [...] [1938] március 15-én Magyarország Németország hozzájárulásával három nap alatt megszállta Kárpát-Ukrajnát. [...] A Magyarországgal kötött 1945. január 20-i fegyverszüneti egyezmény 2. cikke értelmében Magyarország kötelezte magát, hogy az 1937. december 31-én fennállott határok mögé vonja vissza csapatait, tehát Kárpát-Ukrajna birtokbavétele jogilag is semmissé vált. [...]

1. cikk. Kárpát-Ukrajna [...] a lakosság részéről kinyilvánított óhajnak megfelelően és a két Magas Szerződő Fél közötti baráti megegyezés alapján egyesül ősi hazájával, Ukrajnával és ennél fogva az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság részévé válik.

A Szlovákia és Kárpát-Ukrajna között 1938. szeptember 29. napján fennállott határok, az eszközölt módosításokkal, a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége és a Csehszlovák Köztársaság közötti határokká lesznek [...]

Moszkva, 1945. évi június 29.

Halmosy Dénes: *Nemzetközi szerződések 1918–1945. A két világháború közötti korszak és a második világháború legfontosabb külpolitikai szerződésai*. Budapest, 1983. 638–641.

A Csehszlovákiától a Szovjetunióhoz csatolt Kárpátalja magyar kisebbségének helyzete (1944–1946)

Kárpátalja 1945 és 1991 között a Szovjetunióhoz tartozott. Hivatalos neve ekkor **Kárpátontúli terület** (Zakaratszka oblaszty). A „terület”, mint közigazgatási egység, körülbelül a megye megfelelője, alatta vannak a járások, s azok alatt az egyes települések – városok, nagyközségek és községek. A régió szovjet fennhatóság alá kerülése 1944 ősztől – a katonai akciók megkezdésétől – 1945 végéig – a nemzetközi szerződések megkötéséig, a szovjet rendszer kiterjesztéséig – tartó folyamat eredménye volt.

A Szovjetunióból irányított partizánvétkenyesség 1943-tól folyt Kárpátalja területén. A katonai beavatkozásra 1944 szeptembere–októbertől folyamán került sor. A régióban nagyobb harc Csap városának elfoglalásáért alakult ki. A **IV. Ukrán Front 18. hadserege** délkeleti irányból haladt északnyugat felé.

1944 őszen három hatalom küzdött egymással, hogy befolyást gyakoroljon a vidék lakosságára: a helyben megalakuló népi bizottságok, a Vörös Hadsereg parancsnoksága és a csehszlovák adminisztráció visszatérő hivatalno-

kai. A Szovjetunió és Csehszlovákia 1941-ben és 1943-ban ismételtlen egyezményt írt alá a háború előtti határok elismeréséről, 1944. május 8-án pedig arról született határozat, hogy a felszabaduló csehszlovák területeket a szovjet hadsereg átadja a csehszlovák polgári igazgatási szerveknek. Kárpátalja esetében azonban ezt nem tették lehetővé. A szovjet katonaság **Kárpátontúli Ukrajna Népi Bizottságai első kongresszusa** előkészítését támogatta, amelyre 1944. november 26-án került sor Munkácson. A kongresszusra érkező küldöttek megválasztása nem mindig történt törvényes eszközökkel, a települések nagy része egyáltalán nem képviseltette magát. A kongresszuson részt vett számos meghívott partizán, valamint a szovjet 18. hadsereg parancsnokságának képviselői, több tucat NKVD-s (a szovjet belbiztonság képviselői). Ilyen előkészítés után sem volt egységes a küldöttek véleménye: javaslatként hangzott el, hogy a terület státuszáról a háború befejeztével össznépi referendum döntsön, illetve az is, hogy Kárpátalja őrizze meg önálló államiságát. Végül olyan



T-34-es szovjet harckocsik

határozatot fogadtak el, mely szerint Kárpátalja lakossága kéri, hogy „újraegyesülhessen” a Kárpátok túloldalán élő testvéreivel, azaz az ukránokkal. A kiáltványban megfogalmazott kérelmet ezután aláírták a helyi hatalmi szervek, az ún. népi bizottságok tagjaival is. Ahol erre nem voltak hajlandók, a bizottságokat feloszlatták és újakat szerveztek.

A következő időszakban e döntésnek megfelelő lépések következtek annak érdekében, hogy a régiót szovjet mintára szervezzék át. Az az **átmeneti időszak**, ami másutt, így például Magyarországon 1945–1948 között zajlott, Kárpátalján tulajdonképpen csak 1944 végétől, az 1945-ös esztendőig jelentette.

Nagy változás következett be a **lakosság összetétele** tekintetében. Az értelmiség, a hivatalnokok egy része Magyarországra, illetve Csehszlovákiába távozott. Még a munkácsi kongresszus előtt a 18–55 év közötti magyar és német férfi lakosságot a szovjet katonai parancsnokság három napos munkára kötelezte, de valójában a szolyvai gyűjtőtáborba, onnan pedig szibériai lágerek kerültek, ahol a többség elpusztult, s az életben maradottak is csak évek múlva térhettek haza. A német lakosság elmenekült vagy a szovjetek kitelepítették őket Kárpátaljáról. A románokat moldovánokká nyilvánították, a latin betűs írásról át kellett térniük a cirill betűsre, ami csak a '90-es években változott meg. A ruszinokat nem ismerték el önálló nemzetiségnek, ukránokként jegyezték be őket. Főleg migráció következtében egyre számottevőbb lett az orosz lakosság. 1946-ban a 775.116 fős összlakosságból 527.032 ukrán, 134.558 magyar, 72.176 orosz, 12.420 román, 6.998 zsidó, 2.774 cseh, 2.338 német lakost tartottak nyilván.

Az **oktatásügyben** nem szűnt meg a magyar nyelvű oktatás folytonossága, bár a későn kezdődött 1944/45-ös tanévben csak az elemi iskolai szinten folyt magyar nyelvű oktatás. 1945 ősztől általános iskolák is nyíltak, magyar középiskolák azonban csak 1953-tól. Egy tanítóképzőben, a munkácsiban voltak még magyar csoportok. 1945. októberében megnyílt a régió első felsőoktatási intézménye, az állami nyelven, pontosabban – mivel a Szovjetunióban nem volt hivatalos államnyelv – a népek közötti érintkezés nyelvéen, oroszul oktató egyetem Ungváron.

Az iskolákat szerkezetileg is átalakították. A népi, polgári iskolák és gimnáziumok helyébe elemi, általános és középiskolák léptek. Minden korábbi tankönyvet zároltak, revízióknak vetették alá a szépirodalmat is. Az első szovjet időszaki magyar irodalom tankönyv csak 1950-ben jelent meg. De nem volt ez jó



A szolyvai áldozatok emlékműve



A szyalivi önkény áldozatainak emléktáblája Gáton

a többségi lakosság számára sem, betiltás várt azokra az ukrán irodalmi tankönyvekre, amelyek „túlzottan idealizálták Ukrajna régmúltját”, „aránytalanul nagy hangsúlyt fektettek az ukrán írók és költők nemzeti érzületére”. A tanított történelem a szovjet történelem volt és nem a nemzeti történelmek.

KRONOLÓGIA

1944. szeptember 26.– október 28.

Kárpátalja területe a szovjet katonaság ellenőrzése alá került.

1944. október 19. Vince András kormányzói biztos ezen a napon hívta össze Ungváron az utolsó értekezletet.

1944. október 25. Szovjet és román csapatok elérték a második bécsi döntés előtti határt.

1944. október 27. A szovjet katonaság bevonult Ungvárra, „a Csehszlovák Köztársasághoz tartozó Kárpátontúli Ukrajna fővárosába”, amely esemény előtt Moszkvában díszsortúzzel tisztelegtek. E napon Husztra érkezett František Nemeš, a csehszlovák kormány megbízottja és hozzáállott teendői ellátáshoz.

1944. november 13. A IV. Ukrán Front vezérkara parancsot adott ki, hogy három napos munkára köteles jelentkezni minden hadköteles korú magyar és német nemzetiségű kárpátaljai férfi („málenkij robot”).

1944. november 26. Munkácson összeült Kárpátontúli Ukrajna Népi Bizottságainak első kongresszusa, melyen kiáltványt fogadtak el „Kárpátontúli Ukrajnának Szovjet Ukrajnával való újraegyesítéséről.”

1944. december 5. Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa memorandumban szólította fel a csehszlovák kormány kárpátaljai képviselőit a terület elhagyására.

1945. június 29. A Szovjetunió és a Csehszlovák Köztársaság Moszkvában egyezményt írt alá Kárpátaljának a Szovjetunióhoz csatolásáról. Az egyezményt november 22-én csehszlovák részről, november 27-én szovjet részről ratifikálták.

1945. július 11. Egy moszkvai börtönben meghalt Avgusztin Volosin, aki 1938. október 26. és 1939. március 15. között Kárpátalja Ukrajna miniszterelnöke volt. Az első kárpátaljaiaként 2002-ben megkapta az Ukrajna Hőse címet.

1946. január 22. A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége rendeletet hozott a Kárpátontúli terület megalakításáról az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság kötelékében.

A 4. Ukrán Front 0036. sz. határozatából, 1944. november 13.

„Egész sor településen német és magyar nemzetiségű hadköteles személyek élnek, akiket ugyanúgy, mint az ellenség katonáit, le kell tartóztatni [...] külön csapatokban, listák szerint, konvoj alatt hadifogolytáborokba kell irányítani.”

Egyetlen bűnük magyarságuk volt. Dupka György (szerk.): *Emlékkönyv a sztálinizmus kárpátaljai áldozatairól (1944–1946).* Intermix, Ungvár – Budapest, 1993. 7.

„Negyvennégy novemberében kezdődött a fogság. [...] Három napi munka, mi az. Amikor szállítottak Oroszországba, akkor már tudtuk, hogy nem három nap lesz ez. [...] bevagoníroztak, két hét vagonban, vizet nem adtak, nyaltuk a jeges csavarokat. Néha enni valamit bedobtak. [...]

Mire hazaértem, kulák lett belőlem. Hatan voltunk testvérek, jól bírtuk a gazdálkodást, cséplőgép, harminc hold föld [...] Elkönfiskálták a házunkat is. Bűtört, mindent elvettek. [...] Húsz–harminc jószágunk volt, tehén, tinó, ökör, ló. Mindent elraboltak.

Még kolhoztag se lehettem, mert kulák voltam.” (Kisszel-menc, M. Z.)

Zelei Miklós: *A kettézárt falu.* Dokumentumregény. Budapest, Ister, 2000. 80–81.



Romzsa Tódor



Szovjet hősi emlékmű
Beregszászon

Az egyetlen **magyar nyelvű újság** a *Munkás Újság* volt, amely 1945-ben néhány hónapig jelent meg, utána megszüntették, s helyette hosszú időn át egy területi lapot, és egy járási újságot fordítottak az ukrán eredetiből magyarra *Kárpáti Igaz Szó* és *Vörös Zászló* címen.

Nehéz időket éltek meg az **egyházak** a hivatalosan ateista országban. Elkobozták vagyonukat. A görög katolikus egyházat 1949-ben betiltották, templomaikat a pravo-szlávok kapták meg. Számos papot hurcol-

tak a gulágokba. Az utolsó kárpátaljai görög katolikus püspök, Romzsa Tódor gyilkosság áldozata lett 1947-ben. A vallásgyakorlás minden téren visszaszorult. Tanító, tanár, egyenruhás személy, vezető beosztású ember nem járhatott templomban, nem tarthatott egyházi esküvőt, keresztelőt.

Az egyik első és legfontosabb teendő az **államosítás** volt. Nem maradhatott fenn felekezeti iskola, állami tulajdon lett az egyházi vagyon, megszüntették a magántulajdon minden formáját. A mezőgazdasági termelés formája a kolhoz (kollektív gazdaság) lett, ahová kötelező volt a belépés, az ingóság, a jószág bevitele.

1945. június 29-én Moszkvában a **Szovjetunió és a Csehszlovák Köztársaság képviselői által aláírt szerződés** döntött Kárpátalja hovatartozásáról. A szerződés többek között kimondta, hogy az 1945. január 20-i fegyverszüneti szerződés elfogadásával Magyarország jogilag lemondott Kárpátaljáról. Csehszlovákia pedig „barátságból” meghajlik a népakarat előtt, amely az „újraegyesülésről” döntött. 1946. január 22-ével hivatalosan is megalakult a Szovjetunió, illetve az Ukrán SZSZK Kárpátontúli területe, amikor a szovjetizálás tulajdonképpen megtörtént.



Görög katolikus fatemplom



Szovjet katonakönyv az 1940-es évekből

Tudja-e?

■ A románok a mai Kárpátalja területén, az egykori Máramarosban a 14. század elején jelentek meg. A szovjet időszakban a hivatalos szervek a Kárpátalján élő románokat 'moldovánoknak' nevezték. [Moldovánok, moldvánok: a Keleti-Kárpátok és a Dnyeszter közötti területen élő román lakosság. A területen ma a Szovjetunió felbomlása után független állammá vált Moldova (történelmi Besszarábia), Ukrajna (bukovinai része) és Románia (történelmi tartománya Moldva) osztozik.] Ők saját magukat mindig románoknak tartották. 1945–1990-ig kényszerből cirill betűs írást használtak, utána visszatértek a latin betűsre. Iskolázottsági szintjük az egyik legalacsonyabb a kárpátaljai etnikumok között, e tekintetben csak a cigányokat előzik meg. A második világháború után iskoláik moldován, az 1990-es évektől román tanyelvűek, az ungvári egyetemen román tanszék nyílt.

A 2001-es népszámlálás adatai szerint a kárpátaljai románok lélekszáma 32,1 ezer. Többségük pravoszláv és görög katolikus vallású, kisebb részben római katolikus. Kompakt területen, a Tisza jobb partján, a Rahói és a Técsői járás egymással érintkező részein, 80%-ban faluhelyen élnek. Jellemző rájuk a szezonális munkavállalás Kárpátalja területén kívül (mezőgazdasági munka, fakitermelés, építkezés stb.). A helyben maradók zömmel a sóbányászatból élnek, amelynek központja Szlatina.

Történelmükből ki lehet emelni 1919–1920-at, amikor Kárpátaljának ezt a részét a román hadsereg tartotta megszállva. A második világháború után elkerülték a megtorlásokat, az idénymunkáknak köszönhetően jelentős vagyongyarapodást tudhattak magukénak. Falvaik mind a mai napig Kárpátalja legmódosabb települései közé tartoznak. Őket érintette a legkevésbé a más etnikumoknál megfigyelhető kivándorlási folyamat.

■ A cigányok ma Kárpátalján a hivatalos adatok szerint 14 ezren, becslések szerint 20–30 ezren vannak. Nyelvük az európai romák újindoarja nyelvének ún. kárpáti és vlach dialektusához tartozik. Saját írással nem rendelkeznek. Jellemző a vegyes házasságok elenyésző száma. Igen mozgékonyak, keveseknek van állandó munkája. A muzsikok cigányok alkotják a legfelsőbb társadalmi réteget. Vannak kézműves csoportok. A városokban túlnyomórészt az alacsony presztízsű munkát végzik.

A cigányok Kárpátalján nem alkotnak zárt települési tömböt, hanem szétszórtan élnek más, elsősorban az ukrán és a magyar etnikum között, sok helyütt ma is táborokban. Többségük a síksági területeken él és csak kisebb részük a hegyvidéken, jellemző módon a nagy közlekedési központokban összpontosulnak. Több érdekvédelmi, kulturális szervezetük van.

1946. január 24. A Kárpátontúli területen az Ukrán SZSZK törvényei léptek életbe.

1946. május 26. Ungváron halálra ítélték, majd november 7-én kivégezték Bródy Andrást, aki Kárpátalja első miniszterelnöke volt 1938 őszén. 1989-ben az ügyet hivatalosan koncepciósi perré nyilvánították.

IRODALOM

Dupka György (szerk.): *Egyetlen bűnik magyar-ságuk volt. Emlékkönyv a sztálinizmus kárpátaljai áldozatairól (1944–1946)*. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest 1993.

Fedinec Csilla: A rendszer-váltás Kárpátalja oktatás-ügyében 1944–1945-ben. *Pánsíp* 1997. 3. sz. 30–38.

Fejős Zoltán: A kárpátaljai reformátusok helyzete és kilátásai 1946–47-ben. *Pro Minoritate* 1997. 1. sz. 33–37.

Gajdos, Marjan: Lakosságcsere Csehszlovákia és a Szovjetunió között a háború utáni években. In: Nagy Ferenc (szerk.): *Tanulmányok Kárpátalja, Erdély és a Felvidék múltjából*. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, Nyíregyháza, 1999. 145–154.

M. Takács Lajos (összeáll.): *Aprópénz a történelem színpadán. Akárpátaljai magyar nyelvű sajtó 1945–1948*. Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 1994.

Riskó Mariann: A kárpátaljai görög katolikus egyház kálváriája. *Módszertani Lapok*. Történelem XXXVI/1. 15–22.

*

Nagy Zoltán Mihály: *A sá-tán fattya*. Magyar Napló, Budapest, 2000.

R. Vozáry Aladár: *Így történt! 1944. március 19. – 1945. január 18.* Halász Könyvkiadó Vállalat, Budapest [1945].

Zelei Miklós: *A kettézárt falu*. Dokumentumregény. Budapest, Ister, 2000.

A határ két oldalán

„Az osztrák–magyar határ két oldalán 1945 előtt a nyelvet kivéve az élet igen hasonló volt. Ma ugyanez a hely két világ ütközéspontja. A távolság Hegyeshalom és Nickelsdorf, vagy Ráabafüzes és Heiligenkreutz között nem több mint két kilométer, de a két-két falu közötti különbségek mélyrehatóak. [...] A hitleri politika komoly szerepet játszott a mezőgazdaság fejlesztésében. Eltörölték a parasztok adósságait, kamatmentes pénzkölcsönöket folyósítottak, kisgépeket gyártottak, piachálózatot fejlesztettek, szerződéses termelést vezettek be. A háborús években az osztrák mezőgazdaság virágzott. Ez a fejlődés az alsóóri parasztságot Hitler oldalára állította. Ő jelentette a modernizálást, a jólétet és – furcsa módon – sokaknak kalandot is. Az osztrák parasztsággal ekkor már különösen jó kapcsolatban lévő felsőőrsgiek a 'trianoni megcsönkítást' a 'vesztes nemzeti tudatot' felcserélték egy önbizalommal teli 'dicsőséges nagynémet' tudatra. A lakosság csak igen kis töredéke tartott attól a hitleri tervtől, hogy a német nyelvterületről minden más nemzetiséget Ukrajnába telepítenek. A hat évig tartó eufória 1945. április 5-én a Vörös Hadsereg ismert kegyetlenségeivel végződött.”

Sozan Mihály: *A határ két oldalán*. Irodalmi Újság, Párizs, 1985. 9., 22.

Jogi helyzet

„1955-ben az államszerződésben Ausztria visszaállítása és fasizmustól való felszabadítása után újra rendezték a nemzetiségek jogait és egyenjogúságát a német nyelvű többséggel úgy mint egymással. A 6. cikk rendezi az általános emberi jogokat: 'Ausztria továbbá kötelezi magát, hogy az Ausztriában érvényes törvények osztrák állampolgárokat faji, nemi, nyelvi vagy vallási téren személyükre illetően [...] sem elvileg sem gyakorlatilag jogi ál-

Az ausztriai magyarság a szovjet megszállás idején (1945–1955)

1945 márciusában a szovjet csapatok megszállták egész Kelet-Ausztriát, a harcoknak 679 burgenlandi esett áldozatul. A négy győztes hatalom az ország területét négy zónára osztotta. Burgenland egész területe **szovjet fennhatóság** alá került. Ausztria közigazgatását a Bécsben berendezkedő Szövetséges Hatalmak Tanácsa (Allierter Rat) szervezte újra, s már áprilisban felszólítják Karl Renner államelnököt, hogy alakítson kormányt. Az új kormány augusztusban a Burgenland önálló tartomány újbóli felállításáról rendelkező

alkotmánytörvényben (Verfassungsgesetz über die Wiedererrichtung des selbständigen Landes Burgenland) újraalapítja Burgenland tartományt, és október 1-jétől újra működni kezdett a tartományi közigazgatás. Még a nyáron **törvény született a háborús bűnökről**. Az egykori nemzetiszocialista funkcionáriusokat kizárják a közeletből, és több száz bűnös kerül bíróság elé. A novemberi ország- és tartománygyűlési választások eredményeképp mindkét szinten nemzeti egységkormány alakult a szociáldemokraták

és a keresztényszocialisták vezetésével és a kommunista párt együttműködésével.

A szovjet zónában a megszálló hatalom a Kuraszov-féle 17. paranccsal lefoglalta az úgynevezett német vagyont, tehát minden nagyobb gyárat és nagyüzemet. Burgenland területén a több tízezer hektáros Esterházy birtok került szovjet kézre. E birtokokon vagy állami gazdaságot rendeztek be, vagy kiosztották a földet az észak-burgenlandi kisparasztkok és béreccsaládok között. Ennek következtében az észak-burgenlandi magyar majoros lakosság körében ismét megerősödött a baloldali eszmrendszer. A hidegháborús hangulat erősödésével a szovjet szervek körülbelül 120 burgenlandit hur-



Lebombázott ház Kismartonban (Eisenstadt) 1945 tavaszán



A szovjet hadsereg elől az erdőbe menekült burgenlandiak

coltak el a Gulagra azzal az ürüggyel, hogy kémkednek az amerikaiaknak. Közben megkezdődött az 1938–1945 között elkobzott zsidó vagyonok visszaszolgáltatása, de a nagyrészt Amerikába és Izraelbe menekült zsidóság zöme már nem tért vissza Burgenlandba. A tíz hitközségből egyetlen egy sem alakult újjá 1945 után.

1947 áprilisában megszületett az úgynevezett **nemzeti-szocialista törvény** (Nationalsozialistengesetz), amely az egykori nemzetszocialisták zömét rehabilitálta és visszaadta a választójogot számukra. Ősszel hazatértek az első hadifogoly-csoportok a Szovjetunióból, ahová 1941 óta közel félmillió egykori osztrák állampolgár került hadifogolyként. Ausztria második világháború utáni gazdasági fellendülésének alapját az 1948-as Marshall-segély teremtette meg, mely szerint



A szovjet hadsereg bevonulása Lékára (Lockenhaus)



Burgenlandi hadifoglyok hazatérése, 1950

960 millió USA dollárt kapott Ausztria. Mivel az osztrák kormány és a nyugati államok nem kívánták a szovjet zónába fektetni ezt



Az osztrák államszerződés aláírása

KRONOLÓGIA

1945. április 27. Karl Renner kormányt alakít.

1945. június 26. Törvény a háborús bűnökről.

1945. augusztus 29. Új tartományi törvény.

1945. október 1. Burgenland tartomány újbóli felállításása.

1945. november 25. Ország- és tartománygyűlési választások.

1946. május 1. Az áprilisi innsbrucki tömegtüntetés és aláírásgyűjtés után Ausztria memorandumot juttat el az ENSZ tagállamokhoz, amelyben Dél-Tirolnak az országhoz való csatlósát kéri.

1946. június 27. Kuraszov-féle 17. parancs az ún. német vagyon lefoglalásáról.

1946. június 28. A második megszállási egyezmény a szövetségesek vétőjogának korlátozásával – a bécsi kormány hatáskörének növelésével, enyhíti a megszállás feltételeit Ausztriában.

1947. április 21. Nácitanítási törvény elfogadása.

1947. szeptember 12. Az első hadifoglyok hazatérése a Szovjetunióból.

1948. július 2. Marshall-segély: G. Marshall, az USA tábornoka terve alapján Nyugat-Európa országainak a második világháború utáni újjáépítés céljaira nyújtott nagy összegű támogatás, amit 16 ország vett igénybe 1948 és 1952 között.

1948 Vasfüggöny felállítása.

1949 január A Szovjetunió deklarálja, hogy beleegyezne az 1937-es határok közötti Ausztria helyreállításába

1950. április 27. A katonait polgári kormányzat váltja fel. Ausztria diplomáciai képviseletet hoz létre az ENSZ tagországokban.

1955. február 8. A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa ülésén Molotov külügyminiszter kijelenti, hogy semmi oka nincs az osztrák államszerződés halogatásának Ausztria semlegessége esetén.

1955. május 15. Az osztrák államszerződés aláírása – a független és semleges osztrák állam megszületése.

lásukban, politikai vagy polgári jogaikban, vagy akármilyen más területen nem diszkriminálják, vagy emiatt diszkriminációból eredő következményekkel nem sújthatók.' A 7. cikk a szlovén és horvát nemzetiségek jogait rendezi, a magyar és a cseh nemzetiségeket azonban nem említi meg. Ezt a tényt hivatalos szerveknél ismételtelen bizonyítékul használják arra, hogy követeléseinket, melyeket a magyar népcsoport a 7. cikkel kapcsolatban előad, visszautasítják. Így például a magyar tanítás felügyelete kérdését."

Szeberényi Lajos – Szeberényi András: *Az őrvideki magyarok*. Burgenlandi Magyar Kultúregyesület, Oberwart, 1985. 12.

Gazdasági helyzet

„A háború utáni újjáépítés, új munkalehetőségek teremtése a nagy gyárvárosokban megváltoztatták a falusi közösségek eddigi életét. Előnyösebb és hasznosabb lett, munkát vállalni a városaikban mint otthon a kis gazdasági birtokon dolgozni. A mechanizálás hozta magával, hogy az itthon maradt feleség a gyerekkel együtt el tudta látni a kis gazdaságot. Így ők is hozzájárultak valamivel a keresethez. A férj, aki mint ingázó Bécsben vagy Grácban talált munkát, tapasztalta, hogy csakis a német nyelvel tud munkahelyén előre haladni. Ezért sok családban úgy vélték, hogy a gyerekek elsősorban a németet és nem az örökölt falusi nyelvet tanulják meg, ezzel biztosítják a szülők számukra a jobb előlépési lehetőséget."

Szeberényi Lajos – Szeberényi András: *Az őrvideki magyarok*. Burgenlandi magyar Kultúregyesület, Oberwart, 1985. 21.



A bécsi Magyar Szabadság Egyesület tagjai az 1954. május 1-jei felvonuláson

az összeget, és mivel Burgenland semmiféle iparral nem rendelkezett – noha az ország 4%-a itt élt – a segélynek mindössze 0,33%-a jutott ide.

1948-ban lehúzták a vasfüggönyt az osztrák–magyar határon – Burgenland keleti irányban elszigetelődött, és egy hosszú évtizedre Ausztria elmaradott határtérségévé vált. 1955-ben a Bécsi Államszerződésben (Wiener Staatsvertrag) **a szövetséges hatalmak visszaállították Ausztria függetlenségét**, azzal a feltétellel, hogy semleges állammá alakul. A szovjet csapatok még ebben az évben elhagyták Burgenland területét.

A háború utáni újrakezdést Burgenlandban megnehezítette, hogy a felnőtt korú férfi lakosság részben elesett a háború alatt, részben még nem tért vissza a hadifogságból. 17.600 katonára nem tért vissza 1945 után és 38.000 még hadifogságban volt. Az össznépeség egyhatoda hiányzott. A magyar falvakban ez azzal a következménnyel járt, hogy a vegyes házasságok ugrásszerűen megnöttek.

Még 1945 elején, a visszavonuló német hadsereggel egész magyar alakulatok menekültek Ausztria területére – tagjaik azonban nem Burgenlandban vagy Bécs környékén telepedtek le, hanem Felső-Ausztriában, az amerikai zónában. Így jött létre például a háború után a linzi magyar közösség. A magyarországi német kitelepítés újabb migrációs hullámot indított Ausztria felé: ennek folyamán rengeteg kétnyelvű (német és magyar) család került Ausztriába, ezek egy része a határmenti burgenlandi falvakba költözött. Az 1948-as magyarországi kommunista hatalomátvétel következtében ismét emigránsok jelentek meg, elsősorban Bécsben.

A **burgenlandi magyar népcsoport** számára a legfőbb fordulatot az hozta a háború után, hogy az 1937-es iskolatörvény újra életbe lépett és hat elemi iskolában – Felsőőr, Alsóőr, Órisziget, Középpulya, Albrechtmajor és Kleylemajor – megkezdődhetett a magyar nyelvű oktatás. Ezek az iskolák az osztrák oktatási rendszerben azonban zsákutcát jelentettek, mert semmiféle közép- és felsőfokú magyar nyelvű oktatás nem létezett. Azoknak a szülőknek, akik később gimnáziumba akarták íratni gyermeküket, azokban már az elemi iskolába is a szomszédos falvak német tannyelvű iskoláiba kellett küldeniük őket. A magyarlakta majorokban és falvakban tovább működtek ugyan a helyi egyesületek, ám az ötvenes években tartományi szinten semmiféle központi magyar szervezet nem jött létre.

A második világháború után Burgenland területén **hét nyelvváltozattal** találkozunk. A romani nyelv mellett mind a három burgenlandi nyelv standardizált és helyi tájszólási változatban is létezett. A tipikus burgenlandi anyanyelve mindig egy falusi dialektus volt, többnyelvűsége pedig a standardizált variációk ismeretét jelentette. Egy tipikus horvát gazda családi körben a helyi horvát tájszólást használta, a horvát újságot viszont a regionális gradistyei horvát nyelven olvasta. Németül, vagy magyarul pedig az irodalmi nyelvet használta.

A **burgenlandi magyar–német kétnyelvűség** esetében öt nyelvváltozat keveredik: az irodalmi magyar, az adott falu tájszólása, az irodalmi német, a környező falvak német tájszólása, illetve a magyar és német tájszólás közé beékelődött „pidginizált” magyar. Az utolsó változattal csak a magyar falvakban

találkozunk. A helyi magyar tájszólások valójában 17. századi eredetűek, melyek a koraújkori magyar nyelvnek nemcsak a szókincsét, hanem a grammatikáját is megőrizték. Például nincs -val, -vel ragozás, hanem egy sokkal korábbi -ve, vagy -je ragot használnak: nem Tamással, hanem Tamásje találkoznak, nem autóval, hanem autóve járnak. A birtokos ragozás is az archaikusabb formát őrzi: így például nem azt mondják, hogy fáj-



Fertőmeggyesi (Mörbisch) életkép 1950-ből

nak a lábaim, hanem azt, hogy lábomék. Mint minden burgenlandi tájszólásra, a magyarra is jellemző, hogy teljesen diftongizált. Föld helyett *füüdöt* mondanak, erdő helyett *erdüöt*, kettő helyett *kettüöt*. Az a-ból gyakran oa lesz: az, fa, ma, pad vagy varr helyett *oaz*, *foa*, *moa*, *poad*, *voarr* lesz. Az é helyett sokszor í-t ejtenek, így lesz a pénz, szép és vékony szavakból pínz, szíp, víkony.

A „pidginizált” változatban ezt a tájszólást átszövik német kölcsönszavak. „Jemenek a Bezirkshauptmannschafta Führerscheint beántrágunyi” [Elmegyek a járási főkapitányságra jogosítványt igényelni]. Ezeket a kölcsönszavakat általában nem az irodalmi németből veszik át, hanem a helyi német tájszólásból. A következő mondatot „jemiedütem, rosztunom kell” úgy érthetjük meg, ha tudjuk, hogy az irodalmi német müde szó helyi változata a mied és a német rasten ige burgenlandi változata a rostn. Tehát, ha azt akarjuk mondani, hogy „elfáradtam, pihennem kell”

és a fáradt és a pihenni helyett berakjuk a német tájszólási szavakat és magyar tájszólási ragokkal ragozzuk, akkor kapjuk a fenti mondatot. Az irodalmi német wünschen ige helyi változata a winschn, amelyből a felsőöri magyar tájszólásban bincsul lesz. „Mit bincsulsz Weihnachtinira?” [Mit kívánsz karácsonyra?], mondják a felsőöriek.

A magyar falvak lakói között nem mindenki ismerte a teljes kétnyelvű skálát. Az idősök az irodalmi magyart, a magyar tájszólást és néha a „pidginizált” formát is használták, németül viszont leginkább a helyi tájszólást beszélték. Mindazok, akik még magyar elembe és utána német felsőbb iskolákba jártak, ismerték az egész skálát. A fiatalabb nemzedékeknél a skála ismét leszűkült: ők kiválóan beszélték az irodalmi németet és a helyi tájszólást, azonban magyarul már csak a falusi tájszólást, annak is a „pidginizált” változatát használták. Ilyen nyelvhasználat jellemezte egyébként a horvátokat és a cigányokat is.

Tudja-e?

■ A pidzsin (angol nyelven *pidgin*), vagy kapcsolati nyelvek olyan nyelvek, melyek több nyelv keverékéből jönnek – legtöbbször spontán módon – létre azért, hogy a két nyelv beszélői egymással kommunikálni tudjanak. A pidzsineknek általában

vázlatos nyelvtana és korlátozott szókészlete van, hiszen ezek csak kapcsolati segédnyelvként használatosak. Általában nem tanulással, hanem alkalmazkodással, rögtönzéssel keletkeznek. Minden burgenlandi tájszólásra jellemző, hogy erősen diftongizált, azaz minden hosszú magánhangzó helyett két magánhangzót ejt.

IRODALOM

- Balogh Sándor: *Jelenkori népvándorlás*. Budapest, 1987.
- Bedécs Gyula: *Magyar sors Felsőpulyán 1921–1990*. Oberpulendorf/Felsőpulya, 1990.
- Birta Gábor – Fehér Imre – Teke András – Zászlós István (szerk.): *25 év. 1971–1996. Emlékkönyv a Győri Határőr Igazgatóság és Jogelődje negyedszázados fennállásának alkalmából*. H. n. 1996.
- Éger György: *A burgenlandi magyarság rövid története*. Anonymus, Budapest, 1994.
- Gal, Susan: *Mi a nyelvcseré és hogyan történik? Regio*, 1991. 1. sz. 66–76.
- Sallai János: *A magyar-osztrák határ történetéről a XVII. századtól napjainkig*. *Soproni Szemle* 1996. 4. sz. 289–301.
- Sozan Mihály: *A határ két oldalán*. Irodalmi Újság, Párizs, 1985.
- Szeberényi Lajos – Szeberényi András: *Az őrvideki magyarok*. Burgenlandi Magyar Kultúregyesület, 1985.
- Szépalfalusi István: *Lássátok, halljátok egymást! Mai magyarok Ausztriában*. Magvető, Budapest, 1992.

5.

A kelet-közép-európai pártállamokban

1948 – 1989



Kolozsvár – Cluj Napoca

FORRÁSOK

A Román Munkáspárt Központi Vezetősége Politikai Titkárságának határozata a nemzetiségi kérdékről. Bukarest, 1948. december 12.

„A Román Munkáspárt Központi Vezetősége elemezte az osztályharc kiéleződésének feltételei között az együttlakó nemzetiségek körében kifejtett pártmunkát és megállapítja, hogy a munkának ebben a tekintetben észlelhető megjavítása mellett szükséges a különböző nemzetiségek helyzetének megvizsgálása.

A magyar lakosság körében kifejtett munka, tekintettel a kérdés fontosságára, állandóan és komolyan foglalkoztatja a Pártot. A Párt helyes és szilárdan alkalmazott politikája következtében nagy eredményeket értünk el ezen a téren.”

Romániai Magyar Szó, 1948. december 15.

Részletek a Magyar Dolgozók Pártja és a Román Munkáspárt vezetőinek titkos tárgyalásáról felvett gyorsírástól. Bukarest, 1949. február 19.

„*Luca elvtárs*: Azok, akik innen oda mennek [vagyis Romániából Magyarországra utaznak] csak a rémhíreket terjesztik. Mi a céljuk? Minden héten látni akarják az anyukájukat, a testvéreiket, hetedízigleni rokonaikat. A legtöbb esetben rothadó elemek, kispolgárok, akik Magyarországra hazug híreket visznek, és terjesztenek itt is. Nálunk is nagyon sok állampolgárnak vannak rokoni Besszarábiában [a mai Moldovai Köztársaságban], de senki nem jár ide-oda. Nem mintha a Szovjetunióknak nem lenne bizalma irántunk vagy saját maga iránt, de akkor, amikor az osztályharc fokozódik, nem lehet csak úgy oda-vissza mászkálni. Szükséges az éberséget fenntartani ebben a kérdésben.”

Közlí Vincze Gábor: *Történeti kényszerpályák – kisebbségi realpolitikák. II.* Csíkszereda, Pro-Print, 2003. 119–124.

STEFANO BOTTONI

Az ötvenes évek a kelet-közép-európai kommunista államokban. A pártállami nemzetiségi politika alakváltozatai

Az 1948 utáni időszakban a kelet-közép-európai államokat a szovjet típusú szocialista rendszer kiépítése jellemezte. A politika szintjén a legfontosabb változás az **egypártrendszer** bevezetése volt. Az ellenzéki (jobboldali orientációjú, főleg kereszténydemokrata és liberális) pártokat betiltották, és vezetőiket – amennyiben nem hagyták el az országot – börtönbe zárták és elítélték. A szociáldemokrata pártokat a kommunista pártokba való beolvadásra kényszerítették. Ennek következtében, bár Csehszlovákiában és Lengyelországban formálisan továbbra is működhetett néhány kisebb baloldali párt, a tényleges hatalom kizárólag a kommunista párt kezében összpontosult.

Megváltozott a kormányzat működése is. Míg korábban a döntéseket a kormány hozta, és hajtotta végre, a kommunista pártállamban a legfontosabb politikai döntéshozó szervek a Kommunista Párt csúcsszervei,

a **Titkárság** és a **Politikai Bizottság** voltak. A minisztertanács és a minisztériumok szerepe inkább az adminisztratív jellegű végrehajtó munkára korlátozódott. Mindez rendkívül **centralizált államigazgatást** eredményezett, amelyben gyakran a legbanálisabb kérdéseket is a legfelsőbb szinten döntötték el, mivel a helyi szervek nem merték vállalni a döntéshozás felelősségét.

A gazdasági irányítás megszerzéséért az állam drasztikus lépéseket tett. 1948-ig befejezték a magántulajdonban lévő üzemek, bankok, bányák kártérítés nélküli **államosítását**. 1949-ben elkezdték a mezőgazdasági termelészövetkezetek megszervezését (**téészesítés**). Ez utóbbi folyamat több államban a parasztság erős ellenállásába ütközött, és véres megtorlásokat eredményezett (kivégzések, börtön- és pénzbírságok, a lázadók munkatáborokba való deportálása).



Sztálin a boldog kommunista jövőbe vezető népeit – propagandaplakát



Kommunista pártvezetők egymás közt: 1948-as bukaresti ünnepség dísztribünje

A gazdasági életet központilag kidolgozott tervek alapján szabályozták (**tervgazdálkodás**), amelyek a legkisebb részletekig előírták az egyes ágazatok termelési feladatait. 1953-ig, Sztálin haláláig az erőltetett iparosítás, elsősorban a nehézipar fejlesztése volt az elsődleges cél. Ennek keretében a legtöbb forrást a fegyvergyártás és a hadsereg fejlesztésére fordították, mivel a rendkívül feszült nemzetközi viszonyok közepette valószínűnek tűnt egy újabb, harmadik világháború kirobbanása.

A hivatalos marxista-leninista ideológia meghatározta a tudományos és kulturális élet minden szintjét: a magaskultúrától a tömegtájékoztatásig. Az egyházi és magántulajdonban lévő iskolákat államosították, egységes tantervet vezettek be, kötelezővé tették az orosz nyelv oktatását. Új tantárgyakat vezettek be, mint pl. a dialektikus materializmus, politikai gazdaságtan, Szovjet Kommunista Párt rövid története. Ez utóbbi szerzője maga Sztálin volt. Az „osztályidegen” (tehát nem munkás- vagy szegényparaszti családból való) fiatalok számára lehetlenné vált az egyetemeken és főiskolákon való továbbtanulás. Ezzel párhuzamosan folyamatos tisztogatás zajlott a tantestületekben is, főleg az egyetemeken. Ugyanakkor ez a rendszer

korábban elképzelhetetlen felemelkedési lehetőséget biztosított többszáz ezer szegény családból származó fiatal számára. A későbbiekben ők alkották a rendszer szilárd társadalmi bázisát.

A tömegtájékoztatás a cenzúra legteljesebb ellenőrzése alatt állt. A napilapok, a kulturális folyóiratok, a rádió híven tolmácsolták a felsőbb állami vezetés politikáját. Jellemző vonása ennek a korszaknak a **személyi**, illetve **vezérkultusz**, amelyet a kommunista pártok szovjet elvárásra központilag szerveztek meg. Ez nem csak Sztálin dicsőítésére korlátozódott, hanem a többi állam legfőbb vezetőire is kiterjedt. A kultusz megnyilvánulási formái lehetnek az impozáns Sztálin-szobrok és más irodalmi-művészi alkotások, Sztálin és a „testvéri” országok vezető politikusaírói elnevezett üzemek, utcák, közterek, stb.

A Szovjetuniótól való függés volt tapasztalható az állami ünnepek kijelölésében is.



Propagandafotó: a boldog traktoroslány

KRONOLÓGIA

1946. február 27. Aláírják a magyar–csehszlovák lakosságcsere egyezményt. A következő években 90 ezer szlovákiai magyar és 73 ezer magyarországi szlovákot telepítenek ki a két országból.

1946. május 7. A Külügyminiszterek Tanácsa Párizsban dönt a trianoni határok visszaállításáról.

1946. november 19. Elkezdődik a dél-szlovákiai magyarok Csehországba való széttelepítése. A deportálási kampány csak 1947. februárjában végződik: összesen 44 ezer embert, kb. 10 ezer családot deportálnak, akik csak 1949-ben térhetnek vissza otthonaikba.

1947. szeptember 22–27. Az európai kommunista pártok ideológiai vezetőinek értekezlete Lengyelországban és a Kominform megalakulása. Közép-Európa összes államában felgyorsul az egy pártrendszer kiépítése.

1947. december 30. Lemondatják I. Mihály román királyt, és a 362. számú „alkotmányjellegű” törvény kikiáltja a Román Népköztársaságot.

1948. március 28. Parlamenti választásokat tartanak Romániában. A 414 képviselőből 39 magyar nemzetiségű, melyből 30 az Magyar Népi Szövetség listáján, 9 a Román Munkáspárt (RMP) listáján jut be. A választások után megalakult kormány tagjai: Petru Groza miniszterelnök; Teohari Georgescu belügyminiszter; Ana Pauker külügyminiszter; Luka László pénzügyminiszter; Gheorghe Gheorghiu-Dej miniszterelnökhelyettes; Vincze János erdészeti miniszter; Takács Lajos nemzetiségügyi alminiszter.

1948. augusztus 3. A román Hivatalos Közlönyben (Monitorul Oficial) megjelenik a 175. sz. „tanügyi reform”-törvény, mely államosítja az egyházi iskolákat. Összesen 468 római katolikus, 531 református, 266 evangélikus, és 35 unitárius iskola kerül állami tulajdonba. Az eddigi 134 magyar elméleti líceumból csak 19 marad meg.

Titkos tanácskozás az MNSZ feloszlatásának kérdéséről. Bukarest, 1953. február 19.

„Juhász [Lajos] elvtárs, a Magyar Népi Szövetség Központi Bizottságának elnöke, néhány szóban összefoglalja a Magyar Dolgozók Szövetségének múltját, amelyet 1934-ben alapítottak azzal a legfőbb céllal, hogy a nemzeti elnyomás ellen harcoljon, és ez a szervezet, köszönhetően a párt utasításainak, teljesítette feladatát. A jelenlegi helyzetben pedig, a Román Népköztársaságban immár nem létezik nemzeti elnyomás, minden nemzetiség egyenlő jogokkal rendelkezik, és ebből kifolyólag nincs szükség semmilyen nemzeti szervezetre, amely harcolna az illető nemzetiség jogaiért. Nemrég hoztuk létre a Magyar Autonóm Tartományt, amely hozzájárul e régió még gyorsabb fejlődéséhez. Így azután az MNSZ már nem más, mint a fejlődés kerékkötője. [...] Az MNSZ Központi Bizottságának Végrehajtó Bizottsága megvizsgálta ezt a helyzetet, és arra a következtetésre jutott, hogy az MNSZ mint szervezet elveszítette jelentőségét [...] A MNSZ Végrehajtó Bizottságának elemző munkáját követően javasolja az MNSZ önfeloszlatását, mert e szervezet immár hazánk fejlődésének gátló tényezőjévé vált.”

Nastasă, Lucian (szerk.): *Mimorităti etnoculturale mărturii documentare: Maghiarii din România (1945–1955)*. Cluj, Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, 2002. 730–736.



Az orosz nyelv tanulásának kezdete, az orosz abc korabeli tankönyvben

Bevezették november 7-ének, az 1917-es orosz forradalomnak, valamint a második világháború végének, a „felszabadulásnak” a megünneplését. Fontos **rituálévá** vált a május 1-jei felvonulás. Ezenfelül Magyarországon a régi ünnepeket vagy eltörölték (például március 15-ét), vagy új ideológiai tartalommal töltötték meg ezeket. Augusztus 20-át 1989-ig nem Szent István ünnepeként, hanem a népi demokratikus Alkotmány és az új kenyér ünnepeként kezelték.

A kommunista társadalomkép egyik mítosza a nemzeti kötöttségektől mentes, **inter-**

nacionalista proletariátus megteremtése volt. Az 1917-es győztes forradalmat követő polgárháborúban azonban a frissen létrejött soknemzetiségű szovjet állam azzal szembeesült, hogy az etnikai ellentéteket a kommunizmus sem képes automatikusan feloldani, hanem ezek a továbbiakban is konfliktusforrást jelentenek.

Ugyanezzel a problémával szembesült a kelet-közép-európai térség is. 1945 és 1948 között az egyes kisebbségekkel szemben igen **differenciált nemzetiségpolitika** érvényesült, amely az integrációs törekvésektől a nyílt diszkriminációig terjedt. Utóbbira példa Lengyelország és Csehszlovákia, amely államokból 1945 és 1947 között – a náci diktatúrával való kollaborálás kollektív vádjával – a németajkú lakosság zömét, összesen mintegy 6 millió embert fosztottak meg állampolgárságától, vagyonától és telepítettek ki.

A fentitől eltérő kisebbségpolitikára Románia esete nyújt példát, ahol a Petru Groza vezette kommunistabarát kormány már 1945-ben **egyenjogúnak** nyilvánította az akkor másfél milliót számláló magyar közösséget. A magyarok jelentős eredményeket értek el a nyelvhasználati jogok területén: a közigazgatásban elfogadott volt a magyar nyelv használata, Kolozsváron 1945-ben létrejött a magyar nyelven oktató Bolyai Egyetem, és az állam támogatta a magyar nyelvű oktatást és kulturális életet. A közösség politikai képviselőit a – baloldali kormányt támogató – Magyar Népi Szövetség látta el. Ezen kívül több tízezer magyar lépett be a kommunista pártba (1947-ben a Román Kommu-



Ünnepi felvonulás Marosvásárhelyen, 1948

nista Párt tagságának 12%-a magyar nemzetiségű volt) és vállalt állást az államigazgatásban.

Az 1948-as kommunista hatalomátvétel Kelet-Európa-szerte jelentős változást hozott a kisebbségpolitikában is. A **kisebbségi kérdés belüggé vált**: megszűnt Magyarország védhatalmi pozíciója: Budapest nem avatkozhatott bele a szomszédos államok nemzetiségpolitikájába. Ugyanakkor ettől az időponttól a Szovjetunió elvárta a kelet-európai államoktól a nyílt diszkrimináció megszüntetését.

Csehszlovákiában a korábban jogfosztott magyarok visszakapták állampolgárságukat, miközben az 1946 és 1947 között Csehszlovákiába deportált 44 ezer magyar visszatérhetett korábbi lakhelyére. Újra engedélyezték a magyar nyelvű oktatást (bár csak középiskolai szintig), és újra megjelenhettek magyar sajtótermékek. Ezzel elkezdődött a szlovákiai magyarok integrációja az új, szovjet típusú államba.

Romániában 1948-tól a kiépülő diktatúra a magyar nyelvű oktatásban és kulturális életben radikális fordulatot hozott. A történelmi a katolikus, református, unitárius és az evangélikus egyházak tulajdonában levő iskolákat és általában az egyházi javakat (közel 2000



Petru Groza, Szakasits Árpád és Rákosi Mátyás társaságában

épületet érintően) államosították, az oktatás teljesen állami irányítás alá került. Ezen felül megszüntették a nagy múlttal rendelkező társadalmi egyesületeket: az Erdélyi Múzeum Egyesület, Erdélyi Magyar Kulturális Egyesület, Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület. A színházakat, a kulturális és közéleti folyóiratokat, a múzeumokat és a könyvkiadást kizárólag az állam működtethette, így a magyar kisebbségi közösség hosszú távon kiszolgáltatott helyzetbe került. Az intézmények létezése az állam kisebbségi politikájától függött.

Bár a hivatalos nyilatkozatok az 1950-es évek elején mindenütt megoldottnak nyilvánították a nemzetiségi kérdést, Sztálin 1953-ban bekövetkezett halála után a téma ismét napirendre került.

Tudja-e?

■ Joszif Visszarionovics Sztálin, eredeti nevén Joszeb Dzsugasvili (1879–1953) grúz származású forradalmár, politikus, 1922-től haláláig a Szovjetunió vezetője. Diktatórikus módszerekkel őrizte hatalmát és erős személyi kultuszt alakított ki. Az 1930-as évek elején mesterségesen előidézett éhínséggel tizedelte meg az országot, elsősorban az ukrán szocialista köztársaság lakosságát. Az évtized második felében az értelmiség és a katonai vezetők sorait ritkította meg. A második világháborúból győztesként került ki, így a Szovjetunió befolyását ki tudta terjeszteni Kelet-Közép-Európa országaira.

■ A Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségét, röviden SZSZKSZ-t vagy Szovjetuniót 1922-ben hozták létre a bolsevi-

kok az 1917-es októberi forradalomban és az utána következő polgárháborúban elbukó cári Orosz Birodalom romjain. Fővárosa: Moszkva. 15 tagköztársasága: észt, lett, litván, belorusz, ukrán, moldovai, grúz, örmény, azerbajdzsán, kazah, kirgiz, tadzsik, türkmén, üzbég és orosz. A pártállamban a központi szerepet a Szovjetunió Kommunista Pártja töltötte be, élükön a főtítkárral: 1922–24-ben V. I. Lenin, 1924–53-ban J. V. Sztálin, utána G. M. Malenkov, 1953–1964-ben Ny. Sz. Hruscsov, 1964–1982-ben L. I. Brezsnyev, utána J. V. Andropov, majd K. U. Csernyenko, végül 1985–91 között M. Sz. Gorbacsov. 1991-ben bomlott fel a Független Államok Közösségének létrejöttével, majd a volt tagköztársaságok végleges önállósodásával. A balti államok – Észtország, Lettország és Litvánia – 2004 óta tagjai az Európai Uniónak.

1948. december 12. Kiadják az RMP Központi Vezetősége Politikai Irodájának Határozatát a nemzetiségi kérdésben. Kijelenti, hogy a magyarok közé „befurakodtak a kizsákmányoló elemek”, akik a „magyar egységet hangoztatják”; a „vatikáni ügynököket” is le kell leplezni.

1949. március 5. Pozsonyban megalakul a Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesülete (CSEMADOK).

1949. június 4. Csíksomlyón tartják a korszak utolsó búcsúját, százezres tömeggel. A bérma-körúton résztvevő Márton Áron gyulafehérvári katolikus püspök megjelenik a búcsún

1949. június 21. Márton Áront letartóztatják, majd 1951-ben életfogytiglani kényszermunkára ítélik.

1949. végén kiadják a – nyilvánosságra nem hozott – 86.311/49. sz. igazságügyi miniszteri rendeletet. Ebben minden társadalmi szervezetet feloszlátanak. Ekkor szűnik meg az Erdélyi Múzeum Egyesület, a Petőfi Közművelődési Egyesület (volt EMKE), és az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület.

IRODALOM

Bárdi Nándor: *Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattörténete.* Pozsony, Kalligram Kiadó, 2004. 35–100. (II. és III. fejezet.)

Popély Árpád: Adalékok a szlovákiai magyarság csehországi deportálásának történetéhez. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2004. 2. sz. 99–125.

Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században.* Budapest, Osiris Kiadó, 1999. 269–382. (IV. és V. fejezet.)

Vincze Gábor: *Illúziók és csalódások. Fejezetek a romániai magyarság második világháború utáni történelméből.* Csíkszereda, Státus Kiadó, 1999.

Máthé János: Magyarhermány kronológiája [1952. II. 24.]

„Felmerül a kérdés: hermányi viszonylatban miképp bírták a rettentő terhelést egyenlíteni? Az egész család éjet nappá tevő baromi munkájával, az élelmezési és ruházkodási szükséglet végső-kig való lecsökkentésével, nemzedékek szorgalmas és takarékos munkájával felépített gazdasági keret minden tartalékának és mozgatható javainak prédára dobásával.

[...]

A búzaterméséhez még 180 kg-ot kellett kölcsönözni, hogy a beszolgáltatást, a 7%-os cséplési vámot és az etetőknék rendelt 1%-ot egyenlíthesse. Piaci ár mázsánként 300 lei, a beszolgáltatott mennyiségért fizettek 588 leit, vagyonvesztés 5721 lei. A rozstot – mivel magának nem termelt – Csíkszentsimonon vette meg és az ottani raktárba adta be. Vételár (42 véka á 23 lei, 6 véka á 20 lei) 1086 lei. Fizettek érte 161 leit, veszteség 925 lei. Az árpatermés fedezte a beszolgáltatást. Piaci ár mázsánként 280 lei. Fizettek 176 leit, veszteség 2064 lei. A zabterméséhez 21 kilót kellett vegyen. Forgalmi ár mázsánként 200 lei, fizettek 348 leit, veszteség 3128 lei. A törökbúza [kukorica] beszolgáltatást a termés éppen fedezte, a család részére nem maradt. Forgalmi érték mázsánként 220 lei, fizettek összesen 200 leit, veszteség 2000 lei. A fuszulykából 25 kg saját termés, 75 kg-ot vásárolt. Árkülönbség veszteség 165 lei. A hagymából 48 kg-ot a háztól adott, a többit az udvarhelyi piacon vásárolta kg. 1,20 leiért, fizettek kilónként 20 banit, veszteség 179 lei, plusz útiköltség és idővesztés. A pityóka [burgonya] beszolgáltatás az egész termést elvitte, azon kívül 1500 kg-ot vásárolt. Forgalmi ár mázsánként 50 lei, fizettek mázsánként 10 leit, veszteség 4320 lei. Aki a pityókát fuvarossal szállította, mázsánként 10 leit fizetett, tehát a pityóka ára a fuvart éppen futotta, a termelőnek semmi nem maradt. A szénát a sajátjából fuvarossal szállította. Forgalmi ár

A kollektivizálás és a falu átalakítása

Valamennyi közép-európai országban – Ausztria kivételével – a kommunista pártok uralomra jutása után megkezdődött a társadalom és a gazdaság átalakítása a szovjet tervutasításos, **államilag szervezett társadalom** modellje szerint. A bankok, gyárak bányák államosítása után már csak vidéken létezett számottevő magántulajdon, és a kommunista államtól jórészt független termelői réteg, amelynek gazdasági önállóságát a magántulajdonú termőföld biztosította.

A korabeli hivatalos szocialista ideológia szerint az **agrárforradalom** két szakaszból áll. Először a földreformot (földosztást) kellett végrehajtani, ezzel eltörölni a feudális-rendi egyenlőtlenségeket, majd ezt követte a mezőgazdaság kollektív gazdaságokba való szervezése. A kommunista pártvezetők – Jugoszlávia kivételével – tartózkodtak a kollektivizálás megkezdésétől, mert tudatában voltak a várható erős ellenállásnak, valamint annak, hogy ezzel az amúgy is törekeny élelmiszerellátást veszélyeztetnék. A Szovjetunió azonban – az egyre jobban körvonalazódó hidegháborús felkészülés és homogenizálás jegyében – felakarta gyorsítani Közép- és Délkelet Európa átalakítását. Ezért a Kominform Tájékoztató Irodájának 1948. júniusi ülésén szovjet nyomásra határozatot hoztak a kollektivizálás megkezdéséről. A mezőgazdaság átalakítása azonban a legtöbb országban több mint tíz évig tartott, s három hullámban 1948–1952; 1953–1956; 1957–1962 között ment végbe.

A vidéki társadalom átalakításával a cél a **magántulajdon megszüntetésén** túl a kizsákmányolóknak tekintett kulákok és dagparasztok „felszámolása”, a helyi hatalmi, kulturális ellenállás megtörése, és a kizsákmányoltaknak tekintett **szegény és nincstelen földművelők felemelése** volt. Mindezt úgy kellett megoldani, hogy az adott ország élelmiszerellátása és munkaerő helyzete is egyensúlyba legyen. A kollektivizálás nem volt egységes folyamat, hiszen a helyi társadalmak, a különböző országokban sokféle ellenálló stratégiával éltek. A tulajdonviszonyok átalakítása nemcsak a vidék társadalmi viszonyait és a paraszti szerepeket változtatta

meg, hanem magával hozta a **kommunista párt uralmát és intézményesítését**.

A végrehajtás során **felszámolták a falusi társadalom autonóm gazdasági-társadalmi intézményeit** (falubíró), másokat átalakítottak propagandagyűlés-alkalmakká (a gazdaköröket), a különböző vagyonszervezetek pedig – miután kollektivizálták vagyonukat – megszűntek (erdőbirtokosságok, közbirtokosságok, hegyközségek). Ezeknek az intézményeknek a felszámolása egyben a vidéki „civil társadalom” a sokszínűség, a különböző állampolgári önszerveződések megszűntét is jelentette, és a **társadalmi homogenizációt készítette elő**.

A hagyományos vidéki társadalom a vagyon alapján rétegződött, de szorgalommal és ügyességgel a falu szegényebb rétegéből is lehetett valaki megbecsült gazdaember. A tehetősebb gazdák pedig fiaikat városokban iskoláztatták és különböző (néha falusi) értelmiségi pályákra irányították (tanító, pap, jegyző). A gazdaelit felszámolásával a hagyományos helyi **mobilitási és vezető-kiválasztási pályák** is megváltoztak. A hatalom támogatta a hozzá hű nincstelen- és szegény-parasztok felemelkedését, akik az ötvenes években jórészt helyi támogatottság nélkül elfoglalták a falvak vezető állásait és a mezőgazdasági termelészövetkezetek vezető pozícióit. A kollektivizálás miatt föld- és munka nélkül maradt **fiatalok százezrei indultak el az iparosodó városok üzemébe munkát keresni**. Ennek következményeképpen lecsökkent a vidéki lakosság száma, a korösszetételt tekintve pedig a falvak egyre inkább elöregedtek. A vidéki társadalmat megtartó és egyben megkötő **szokások fellazultak**. A „föld a földdel házasodik” elve (azaz, csak azonos vagyoni helyzetűek köthetnek házasságot), a párválasztásnál megnyilvánuló szülői tilalmak, fellazultak, eltűntek. A három generáció együttélésére épülő nagycsaládi gazdálkodási és társadalmi modell a hatvanas évektől, országonként más-más intenzitással, de folyamatosan visszaszorult. Az ideológiai propagandával vegyes közművelődés illetve a hivatalos egyházellenesség (és az egyházi vagyon államosítása) pedig fel-

erősítette a szekularizációt és a hagyományos falusi értékrend bomlását. Az egyes, egyházi eredetű vagy kötöttségű szokások ritkultak vagy eltűntek: a katolikus falvakban például a nagypénteki keresztfajrás, a búzaszentelés, a határkerülés. A falusi populáris kultúrában is egyre nagyobb szerepet töltött be a központilag irányított közművelődés.

Románia

Az 1945. márciusi **román földreformtörvény** az „elmenekültek” és a „távollévők” földjeinek kisajátítása révén súlyosan érintette a magyarságot. Észak-Erdélyben eleve kevés volt a kiosztható birtok a mintegy 100 ezer igényjogosult számára. A kiosztható birtokok mintegy 80%-a magyar tulajdonba volt, amely a Székelyföldön nem jelentett nemzetiségi problémát, de a nem magyar többségű területeken már komoly hátrányok érték a magyarságot. Ráadásul a helyi földosztó bizottságok tagjai maguk is igényjogosultak és így érdekeltek voltak a minél nagyobb mérvű kisajátításban.

Egy évvel később, 1946 áprilisában a két romániai **magyar szövetkezeti mozgalom** (Kaláka és Szövetség) közös kongresszusukon sérelmezték, hogy csak a román szövetkezeti mozgalmat támogatja a kormányzat és egyes vidékeken megfélemlítik a magyar szövetkezeteket. Az 1200 szövetkezetből álló 200 ezres tagsággal bíró magyar szövetkezeti mozgalmat a kormányzat a román szövetkezeti mozgalom alá kívánta rendelni. Ezt úgy oldották meg, hogy a magyar központok csak úgy juthattak áruhoz, ha beléptek a román megyei központokba. Ezt követően (1947. június) pedig az 537 magyar (döntően fogyasztási és értékesítési) szövetkezetből 57 felszámolását rendelte el az országos szövetkezeti központ. Hivatalosan a belépés után is megtarthatták autonómiájukat a magyar tagszövetkezetek,



Kolozsvár hóstáti földművesek a negyvenes évek második felében



Szovjet propagandaplakát: Elvtárs! Gyere hozzánk a kolhozba!

és a falvak végre olcsó iparcikkekhez és hitelhez juthattak, de ezért cserébe hozzá kellett látniuk a „belső demokratizálásnak” nevezett tisztogatáshoz.

Hasonlóan nagy jelentőségű volt a **Csiki Magánjavak** (több mint 60.000 hold erdő és jelentős ingatlanok, üzemek) jogi személyiségének és vagyonának visszaadása, de mindez olyan jogi keretek között történt, hogy nem válhatott Csik megye községeinek önállóan igazgatott vagyonává és az 1948-as államosítás után az egész vagyonkomplexum különböző állami cégek tulajdonává vált.

Romániában a kollektivizálásnak négy szakaszát különíthetjük el. 1949–1953 között alakultak az első közös gazdaságok. Országszerte ekkor volt a legnagyobb ellenállás az erőszakos szövetkezetesítéssel szemben. 1954–1955-ben nem erőltették a kollektív gazdaságok szervezését, inkább a kevésbé kötött társulások létrehozását szorgalmazták. A következő két évben a politikai retorika szintjén jelent meg a kollektivizálás, mint elvárás. Majd 1958 nyarától újra erőszakos módszerekkel látta hozzá az egyéni gazdák mezőgazdasági szövetkezetbe való kényszerítésének. 1962 áprilisára az ország mező-

KRONOLÓGIA

Románia

1945. március 22. A romániai földreform törvény kihirdetése. A kiosztható földterület mintegy 75–80%-a magyar birtokosok tulajdonába volt.

1949. március 3–5. A Román Munkáspárt Központi Bizottsága plenáris ülésén meghirdeti a kollektivizálás beindítását Romániában.

1950. március 1. Megalakul Ákosfalván az első székelyföldi kollektív gazdaság.

1953. augusztus 19–20. Központi Bizottsági ülés határozatban állítja le az erőszakos kollektivizálást.

1956. december 23–28. A Román Munkáspárt II. kongresszusán meghirdetik a kollektivizálás felgyorsítását. A magyarországi forradalom hatására a kollektivizálás lendülete visszaesett, de 1957. elején – miközben a beszolgáltatási rendszert részben a szerződéses felvásárlás váltotta fel – újra elindul a szövetkezetesítési program.

1962. április 27–30. A Nagy Nemzetgyűlés rendkívüli ülészakán bejelentik a kollektivizálás befejezését Romániában.

Csehszlovákia

1945. február 27. A Szlovák Nemzeti Tanács Elnöksége a 46/1945. sz. rendeletével elkobozta németek és magyarok 50 ha feletti földtulajdonát. Az elkobzott vagyon a szlovák földalap kezeli és utalja ki szlovák nemzetiségű igénylőknek.

1948. szeptember 27. Tóréen megalakul Szlovákia első egységes földműves szövetkezte.

1948. október 27. A Nemzetgyűlés 241/1948. számmal törvényt fogad el a népgazdaság fejlesztésének 1949–1953-ra szóló első öt-éves tervéről. Célul tűzi ki a mezőgazdaság szövetkezetesítését.

1949. február 23. A Nemzetgyűlés 69/1949. számmal törvényt fogad el az egységes földműves szövetkezetekről, amellyel megteremti a mezőgazdaság szovjet

mázsánként 50 lei, fizettek összesen 482 leit, veszteség 1931 lei. Lucernamagból 41 kg sajátja, 28 kg-ot vett á 8 lei, fizettek kg 3 lei, veszteség 345 lei. Beadott 3000 liter tehéntejet, s mivel a Bogdán József tehene nem értette meg az osztályharcot és csökönnyösen kitarított a hermányi legelő szabta tejelési norma mellett, a gazdája 1600 liter vásárolt tejjel kellett kiegészítse. A tej literje 1 lei, fizettek 40 banit, veszteség 1800 lei. Juh-tej helyett 292,5 kg sajtot adott. Piaci ár kg. 10 lei, fizettek 2,75 leit, veszteség 2146 lei. A sertés-hús beszolgáltatást a kuláksorba tett gazdák azonnali határidőre kellett teljesítsék, s a háznál nem lévén hízott sertése, (nem volt tartani) – részben 7, részben 8 leivel vette meg kilónként, ami 2600 lejen felüli összegbe került. Fizettek kilónként 1,60 leit, veszteség 2037 lei. Marhahúst és gyapjút a sajátjából adott be. Az előbbi ára kilónként 6 lei, fizettek kilogrammonként 55 banit. A gyapjú ára kg 40 lei, fizettek kg 7,50 leit, veszteség a kettőnél 2688 lei. Szörnyű erőfeszítésre volt szükség, hogy ez a hegyvidéki kisgazdaság a 36 ezer lei értéket meghaladó javakat ingyen a vörös tarisznyába hordja. A piramisokat építő rabszolgák kis uraságok lehettek a felszabadított földművesekkel szemben. Egy pár jó ökör ára ma 7500–8000 lei. Bogdán József egy év alatt öt pár ökör árával járult hozzá a szocializmus építéséhez. Egymaga annyi pénz- és terményadót fizetett a „dolgozók államának”, mint Hermány gazdaközönsége az első világháború előtt együttesen egy év alatt.”

Máthé János: *Magyarhermány kronológiája*. Közreadja László Márton, Pro-Print, Csíkszereda, 2008. 100–101.



A román nehézipar egyik óriása, a vajdahunyadi vasmű (és a vár)



Székelykeresztúri utcakép az 1940-es évek végén

gazdasági területének 94%-a volt kollektív gazdaságok, illetve állami gazdaságok tulajdonában. Románia parasztgazdaságainak 94%-a 10 ha alatti birtok volt. Ráadásul esz-kozeik se igen voltak. Az ország lakosságának 1948-ban 76%-a élt falusi környezetben.

Az 1949-ben meginduló **kényszerítő kampány** egyik eszköze a mezőgazdasági termé-nyek rögzített árrendszere, amely jóval alacsonyabb mind a szabadpiaci ár. Ezért az állami áron követelt beszolgáltatások, a különböző adók és illetékek kivetése, termelőeszközök, ingatlanok kisajátítása, a diszkrimináló pénzügyi szabályok félelemben és nagy nyomás alatt tartják a falusi társadalmakat. Ehhez társulnak a kuláklis- ták, a deportálások és a hosszabb rövidebb ideig tartó letartóztatások. Ez utóbbiak 1949–1953 között közel 170 ezer parasztot érintett. Ezzel szemben a kollektív gazdaságok a gépállomásoknak olcsóbb munkadíjat fizetnek, kedvezményes állami kölcsönökhöz jutnak, terményeiket magasabb áron vásárolják fel, ipari árukhoz is kedvezően juthatnak hozzá. Nagy előnyt jelentett a kollektív gazdaságoknak járó két éves adómentesség és a 20%-os terménybeszolgáltatási kedvezmény is. Mindennek ellenére 1953-ra

az összes mezőgazdasági területnek csak 8,2%-a tartozott a szocialista szektorhoz. (Ebben a 300 állami gazdaság területe is benne volt.) A következő években a fokozatosság jegyében ún. társulások létrehozására törekedtek. Ebben a formában nem kellett a tagoknak lemondaniuk a földtulajdonukról, de közösen dolgozták meg és ezért adókedvezményben részesültek. Persze sok esetben csak formálisan léteztek a társulások a diszkrimináció kivédése érdekében. A hatalom részéről pedig engedménynek tekinthető, hogy 1953-ban az ötéves terv mutatóit a felére csökkentették és a következő évben a jegyrendszert is megszüntették. 1956

végén felszámolták a szántóföldi terményekre, takarmányra, tejre kirótt **beszolgáltatási rendszert**, és azt felvásárlással helyettesítették. Ugyanígy mentesítették a húskvóta beszolgáltatása alól a kollektív gazdaságokat, a társulásokat és az 1 hektárnál kisebb gazdaságokat. Az 1957. novemberi moszkvai konferencia hatására – Lengyelországot kivéve – minden szocialista országban újra erőteljes kollektivizálásba kezdtek. Romániában ez összekapcsolódott a politikai rendszer 1958–1959. évi megkeményedésével, az osztályharcnak mondott erőszak állambiztonsági eszközökkel való támogatásával. Ennek és a propagandának köszönhetően 1962 áprilisára a romániai mezőgazdasági területek 94%-a a szocialista szektorhoz tartozott.

Ennek a folyamatnak kevés nemzeti sajátosságával számolhatunk. Itt talán a magyar települések helyi intézményességének fejlettsége, a székelyföldi közbirtokosságok nagy száma több konfliktust hozhatott volna magával. A magyarok lakta régiókban azonban az ellenállásnak – néhány román megyével szemben – nem a nyílt lázadás formáját, hanem más módszereit használták. Oláh Sándor szerint ilyen túlélési módszer volt:



Esztena a hegyi legelőn Csíkban, 1950-es évek



Csikmenasági parasztporta 1951-ben

a visszatulajdonlás, a hamis adatszolgáltatás, álcázás, színlelt tudatlanság, halogatás-paszszivítás, háritás más intézményekre és személyekre, teljesítmény visszatartás, a lopás, kooperációs- segítő hálózatok kiépítése, kötelezettségek tagadása. Annak, hogy a kollektivizálás ne váljon nemzeti konfliktussá, az volt az előfeltétele, hogy az államot és a kommunista pártot helyi szinten szintén magyarok képviselték, tehát a magántulajdon felszámolása és a vidék feletti politikai-gazdasági ellenőrzés kiépítése is magyar nyelven folyt.

Csehszlovákia

Szlovákiában a földreform és magyarság jogfosztása, illetve kitelepítése szorosan összekapcsolódott. Az 1945. július 21-i elnöki rendelet minden 50 ha-on felüli mezőgazdasági, valamint 100 ha-on felüli erdőbirtokot ellenszolgáltatás nélkül az állam tulajdonba vett. A kisajátított földek zömét a németektől és a magyaroktól elkobzott földek jelentették, amelyeket kizárólag szláv kérelmezőknek utalhattak ki. Szlovákiában 1946 októberéig 293 ezer ha földbirtokot vettek el: 108 ezer ha-t a magyaroktól, 56 ezer ha-t a németektől, 33 ezer ha-t magyar és német társaságoktól és 95 ezer ha-t „a szlovák nemzet árulóitól és ellenségeitől”.

Az 1948 tavaszi **földreformtörvény** szintén az 50 ha fölötti birtokok kisajátítását rendelte el. A kisajátított birtokok döntő többségét azonban már nem osztották szét, hanem az ekkor induló kollektivizálás keretén belül megalakuló állami gazdaságok és földműves szövetkezetek birtokába juttatták. 1946-ban Szlovákiában mintegy 900 ezer kistermelő volt és ebből 35 ezren 20–50 ha közti birtokkal rendelkeztek. A szinte teljesíthetetlen adóelőírások, beszolgáltatási rendeletek, a kulákosítás arra szolgáltak, hogy ez a réteg mielőbb adja át az állami birtokoknak vagy a szövetkezeteknek a földbirtokait. A **szövetkezesítés** 1948 szeptemberében indult meg Szlovákiában.

Néhány hétre rá leállították a magyaroktól elkobzott mezőgazdasági vagyoni kiutalását, és megindult a magyar lakta településeken is a szövetkezetek szervezése, döntően szlovák vezetéssel. A korabeli szlovák kommunista pártideológia szerint a szlovák földművesek évszázadokig ki voltak szorítva a gazdag déli földekről és eljött az ideje, hogy visszakapják ezeket az ősi szlovák területeket. A lakosságcsere során a szlovákiai magyar birtokosság közép- és nagyparaszt rétegének jó részét Magyarországra illetve kisebb részét Csehországba telepítették. Ezzel csináltak helyet a repatriáló és az ország északi részéből ide kerülő földnélküli szlovákoknak, akik nem rendelkeztek megfelelő gépparkkal és egy részük szántóművelési ismeretekkel sem. Így ezeket a csoportokat könnyebben meg lehetett szerezni a szövetkezesítésnek, mint a saját szerzett vagy örökölt földjéhez, erdejéhez kötődő szlovák vagy magyar kisparasztokat.

Az újonnan létrehozott **Csemadok** 1949-ben már egyik fő feladatának tartotta a magyarság beszervezését az egységes földműves szövetkezetekbe. Kugler János, a Szlovák Kommunista Párt Központi Bizottságának Földművelési Osztályára azzal a céllal nevezik ki, hogy irányítsa a magyarok beszervezését, majd ő lesz a *Szabad Földműves* akkor induló magyar nyelvű mezőgazdasági napilap felelős szerkesztője is. 1950 áprilisában a burzsoá nacionalizmus elleni kampány során Lőrincz Gyula a CSEMADOK vezetője az ún. magyar egységes földműves szövetkezetek nemzeti alapon való megszervezését már a magyar nacionalizmus megnyilvánulásának tekintette.

A szövetkezeti tagok 1951-től fél hektár háztájit is kaptak, de ennek ellenére a szervezés lassan haladt előre. A fokozatosság (négy típus egymást követő bevezetése) és az önkéntesség elve teljesen formálissá vált. 1953–1954-ben, amikor enyhült a nyomás és lehetőség nyílt rá, tömegesen léptek ki a szö-

mintájú kollektivizálásának felteleteit.

1949. március 3. Kugler Jánost felveszik a SZLKP KB földműves osztályára azzal a feladattal, hogy a magyar földműveseknek az egységes földműves-szövetkezetekbe való beszervezését irányítsa. A CSEMADOK ez évi legfontosabb feladata a szocialista munkaverenyek és a szövetkezesítés szervezése.

1952. június 3. A kormány határozatot hoz az egységes földművelési szövetkezetek „megszilárdításáról és továbbfejlesztéséről”. Ezzel kezdetét veszi a földművesek minden korábbinál erőszakosabb bekényszerítése a szövetkezetekbe.

1953. július A magyarországi példa nyomán Csehszlovákiában is kezdetét veszi az egységes földműves-szövetkezetek felbomlása.

1957. március 22–23. A földműves szövetkezetek III. kongresszusán meghirdetik szövetkezesítést folytatását. Elindul a kollektivizálás második szakasza, a földművesek visszakényszerítése a szövetkezetekbe. 1960-ra a szlovákiai mezőgazdasági területek 88%-a a szövetkezeti szektorban található.

Jugoszlávia (Vajdaság)

1945. augusztus 23. Az ideiglenes parlament elfogadta az agrárreformról és a kolonizációról szóló törvényt.

1946. május Vajdaságban kampány indult a földműves-szövetkezetek létrehozására.

1951. március 2. Amnesztia törvénnyel eltörölték a beszolgáltatás elmulasztásáért börtönrre ítélték hátralévő büntetését.

1953. március 30. Törvényt hoztak a szövetkezetek feloszlásáról és a mezőgazdasági magánsektorról.

1953. május 22. Elfogadták a földalapról szóló törvényt, amely alapján a korábbi 20 hektárról 10 hektárra csökkentették a földművesek által birtokolható legnagyobb földterület nagyságát.

A hermányi nép aranyélete 1952-ben

„Örülhetsz, ha az újévet kény-
szermunkával kezdheted,
Hiszen hajnali egykor Hagyma-
vizesibe indulni
És onnan este nyolcra visszaér-
kezni, csupa élvezet.

[...] az adót egyszer meg kell
fizessd pénzzel,

Azután sorjába egyébbel.

[...]

Búza, árpa, zab! - érzetek sza-
porán,

Kitátott szájjal vár az ágostonfal-
vi nagy raktár.

Az egerek a hűjában tanakodnak:
mi lesz velünk ezután?

Hiszen mind elviszik a gabonát!

[...]

Lovad patkolva, szekered kenve
legyen,

Hogy a ha hajcsárok ingyen hor-
dozására

Éjjel-nappal kész legyen,

Mert:

az őrmester urat sürgősen Ba-
rótra,

az elnököt még sürgősebben.

Málnásra,

a referenst hajnalba a taxihoz,

a titkárt Ágostonfalvára a vo-
nathoz.

[...] sokat ne pofázz,

Tudod, mit kap, aki szabotál.

Most pedig nyisd ki a füled, s úgy
figyelj,

És hallgassd meg, hogy mi a heti
rend:

Hétfőn a néptanácsnak fát hozol,

Kedden magadnak dolgozhatol.

Szerdán befogsz a nagyszekerébe,

S mensz a végrehajtókkal adó-
szedésre.

Csütörtökön felmész Fenyős-
fejbe,

Deszkának való rönköket hozol

Mert bódé kell a szérűre.

Pénteken ör-küldönc leszel az
irodán,

Szombaton az Illeornak* hozol
Feketehegyből tűzifát.

Vasárnap minden szerszámodat
rendbe szedd,

Hogy hétfőn az aranyéletet újra
kezd.

*[állami fakitermelő vállalat]

Máthé János: *Magyarhermány
kronológiája*. Közreadja László
Márton, Pro-Print, Csíkszereda,
2008. 105–106.



Érsekújvári gazdacsalád utolsó fényképei a kitelepítés előtt



*Felvonulásra feldíszített
traktorok egy dél-szlová-
kiai gépállomás előtt*

vetkezetekből Kelet-Szlovákiában és a magyar lakta dél-szlovákiai járásokban pedig a szövetkezetek kétharmada felbomlott. Ennek oka a paraszti társadalom ellenállásán túl az állami támogatások és a megfelelő mezőgazdasági szakemberek hiányának volt köszönhető. A szövetkezetesítés 1957–1958-tól vett újabb lendületet, ami azzal járt, hogy 1960-ra a szlovákiai mezőgazdasági területek 88%-a szocialista szövetkezeti szektorhoz tartozott. Ezt követően a hatvanas években indult el – szovjet mintára – a mezőgazdasági szövetkezetek összevonása, amely több települést átfogó mamutszervezeteket hozott létre.

A lakosságcsere, a csehországi deportáltak után a szlovák lakosság magyar falvakba való betelepítése azzal járt, hogy az új szövetkezetek vezetői általában a betelepítettek közül kerültek ki, akik nem ismerték a helyi gazdálkodást. Ennek és az állami támogatás hiányának, a lakosság túlélésre törekvő passzivitásának következtében a mezőgazdasági termelés a háborús szintet sem érte el. Az ötvenes években a falusi lakosság életszínvonalja jelentősen csökkent. A másik fontos változás, hogy a szövetkezetesítéssel, majd a hatvanas évek gépesítésével a falusi térségekben egyre nagyobb munkaerő-felesleg jött létre, amely az ötvenes években elérte

a magyar lakosság egyharmadát. Válaszul erre a hatvanas években jelentős volt városi elvándorlás pl. a cseh bányás és ipari központokba és Pozsonyba. Kialakult a kétlaki, ingázó életforma.

Jugoszlávia (Vajdaság)

A népfelzabarázó háború lezárása után 1945 augusztusában törvényt hoztak az **agrár-reformról** és a betelepítésről. A törvény meghozatala előtt (1945 júliusában) megtiltották a föld adásvételét és átírását, a **föld-maximumot** pedig 20 hektárban határozták meg. A **kolonizációs földalap** részét képezte a német nemzetiségű személyektől, a „népellenesektől” és más személyektől elvett föld a dél-szlovákiai magyarok körében. Ezenkívül egy 500.000 holdnyi külön földalapot hoztak létre a telepeseknek, akik elsősorban a Jugoszláv Néphadsereg harcosaiból kerültek ki. Az elvett földek kétharmada az elmenekült németek, egynegyede pedig nagybirtokosok, nagygazdák földje volt. A kolonizációs program során 50 ezer szerb család, 250 ezer telepes érkezett a Vajdaságba. A kisajátított földek 33%-át a más vidékről érkező szerb kolonisták kapták meg, 26%-a pedig az állami gazdaságok tulajdonába került. (Az 1921-es földreformmal szemben most a magyar földnélküliek is



A teherautóról a magtárba kerül a gabona a méhszudvarnoki szövetkezetben



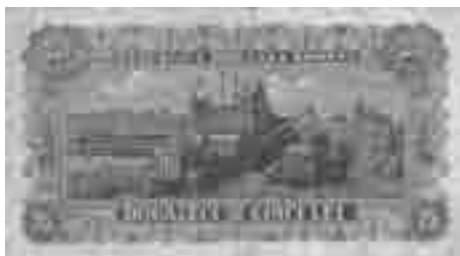
Munka a termelőségvetkezeti földjén, a galántai járásban, 1970 körül

földhöz jutottak.) Közel 90 ezer tulajdonostól 670 ezer ha földet vettek el, ami a tartomány termőterületének 45%-át jelentette.

A Jugoszláv Kommunista Párt – a testvérpártok közül – elsőként indította el a szövetkezetesítési kampányát 1946-ban. Az év végéig 20.013 gazdaságot léptettek be 248 szövetkezetbe. A szövetkezetek száma 1951-ig 730-ra nőtt, majd fokozatosan csökkent. A mezőgazdasági földterület magántulajdonban levő része Vajdaságban 41,7%, szűkebb Szerbiában 91%, az egész Jugoszláviában 77% volt.

Ennek – a végezetül – sikertelen kampányának az erősítése érdekében 1946-tól folyamatosan működött a kötelező **beszolgáltatási rendszer**. Propaganda szinten a városi lakosság ellátási érdekeivel magyarázták az intézkedéseket. Valójában azonban településenként 2–3 tucat jobb módú gazdálkodóra olyan terheket vetettek ki, amelyek nem tudtak eleget tenni, amit vagyonekobzással és börtönbüntetéssel szankcionáltak. A Vajdaságban 1946–1950 között 2295 személyt ítéltek el teljes vagy részleges vagyonekobzásra és börtönbüntetésre a beszolgáltatás elmulasztása miatt. Ezekben az ügyekben 21.500 ha földet koboztak el, s ezt a földtulajdont a szövetkezeteknek adták át. A virágzó tanyavilág ezzel tönkrement, hiszen a gazdátlanra vált épületeket mindenütt kifosztották. A Vajdaság tisztán szerbek rakta szerémségi részével szemben a magyarlakta területek gazdái felülreprezentáltak voltak az elítéltek között. Ezért komoly könnyítést jelentett az 1951 márciusi amnesztia, amellyel a megmaradt börtönbüntetéseket törölték, a teljes vagyonekobzást pedig részlegre változtatták.

Mindez előre vetítette, hogy – az időközben Szovjetunióval és a szocialista táborral ellenséges viszonyba került – jugoszláv vezetés nem volt képes kollektív gazdaságokba szervezni az ország mezőgazdaságát. Ezt 1953 márciusában nyilvánosan is elismerték és felozlatták a – legnagyobb arányban a Vajdaságban működő – mezőgazdasági



Az elképzelt kollektív gazdaság – aratás az 1950-es években kiadott 25 lej bankjegyen



Egyedül gazdálkodó parasztot ábrázoló 500 dináros bankjegy



Kollektív gazdaságot ábrázoló 1000 dináros bankjegy

szövetkezeteket. Két hónappal később azonban elfogadták a földmaximum csökkentéséről szóló törvényt (20-ról a 10 hektárra). Az így „felszabaduló”, 102 ezer hektár föld, teljes egészében a mezőgazdasági kombinátok birtokába kerültek. Az állam 30 részletben, 30 évig tartó kártalanítást ígért, de ezt nem teljesítette. Lényegében itt is ingyenes kisajátításra került sor.

A hatvanas-hetvenes évektől került sor a községeken belüli **határrendezésre**, amelynek az volt a lényege, hogy az elaprózódó birtokokat egy-két tagba egyesítsék. A határrendezési bizottságok azonban elsősorban a nagyüzemek érdekeit tartották szem előtt,

Helyzetkép a kárpátaljai Nagydobronyól

„...többen pusztultak el a légekben [Nagydobronyól], mint a két világháború alatt a frontokon. [...] 1945 tavaszán a mezei munkákat, szántás-vetést jobbra idős emberek, asszonyok és gyermekek végezték. A terméssel azonban nem rendelkeztek, mert megkezdődött a kötelező besolgáltatás. A falu vezetői megszabták, hogy melyik családnak mennyi búzát, húst, tejet, zsírt, tojást kell beadni, és aki nem teljesítette, azt börtönnel fenyegették, bezárták a községháza pincéjébe. [...] 1948 tavaszán megalakult az első kolhoz. Elnöke Porohnavec Miklós, párttitkára Molnár Ferenc lett. Tagjainak száma 51, területe 420 hektár volt. Ekkor azonban az emberek többsége még saját földjén gazdálkodott. Ősszel elvetették a kenyérnek valót, s tavasszal ígéretet kaptak, hogy le is arathatják. Nyárra azonban megváltozott a helyzet. Ungváron úgy döntöttek, hogy most már minden föld a kolhozé, a termés is a kolhozot illeti tehát. Akik aratni próbáltak, azokat katonaság vette körül, összegyűjtötték őket a Kistemető utcába. A híre a nép gyülekezni kezdett és a járási pártbizottság emberét meg a milicistákat kis híján megincseltek. Innen a tömeg a központba vonult, ahol már a járási vezetőség és a katonaság fegyverei fogadták. A túlerő látván a lakosság meghátrált, csak a klub ablakát törték be, ahol a megbeszélések folytak a falu vezetőivel. Négy embert emiatt is elítéltek, a gazdától pedig elvették a földet, a szekeret, az igavonó állatot, és az egész határt kollektivizálták. [...] Az emberek lassan beletörődtek, hogy nem tehetnek mást: a kolhozban kell dolgozniuk, hiszen föld nélkül, jószág nélkül mi mást is tehetnének? Ahhoz is hozzá kellett szokniuk, hogy a kolhozban nem a lelkiismeretes munkának van becsülete, hanem a látszatomunkának. [...] A közösben végzett munkából nem lehetett megélni. A díjazás olyan alacsony volt, hogy a kolhoztagok egész évi keresetükből egy hónapig sem tudták volna fenntartani

Gál Sándor: Agrárzóna

„A szövetkezetek létrejöttével – a velejáró egyéb tünetek mellett – a szlovákiai agrárzónában valami egészen más és lényegesen nagyobb méretű folyamat is kezdetét vette. A korábbi időkben egy-egy település s e településhez tartozó mezőgazdasági terület az ott élő népesség számára általában folyamatos munkát és ilyen-olyan megélhetést biztosított. A szövetkezetek megalakulását követően – főleg a gépesítés fokozott bevezetése nyomán, ami persze szükségszerűnek mondható – ugyanezekben a településeken fokozatosan egyre nagyobb mértékű munkaerő-felesleg jött létre. Már az ötvenes évek derekán ez a szlovákiai magyar lakosságnak mintegy harmadát jelentette. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a szlovákiai magyar települések tekintetében a deportációt és a lakosságcsereket követően ekkor indult meg egy olyan kiáramlási folyamat, amely hol nagyobb, hol kisebb hullámokban mostanáig tart. [...] E folyamat egyik következménye a szlovákiai magyar falvak nagymértékű elnéptelenedése és elöregedése.”

Idézet helye: Gál Sándor: Agrárzóna. In *Szociográfiák*. AB-ART, Pozsony, 2004, 275.



Tönkrement vajdasági tanya, – Felvásárlással a kommunizmusba! jelszóval



Magyarországi parasztküldöttség az ukrajnai Bugyomnij kolhozban, 1950

amelyek a legtermékenyebb határrezseken alakítottak ki óriás parcellákat. Helyzeti előnyüket a határrendezés (tagosítás) során azok a nagyobb földterületet birtokló gazdák is érvényesíteni tudták, akik úgynevezett társas-termelői jogviszonyban álltak a mezőgazdasági nagyüzemekkel. A kisüzemi gazdák általában gyengébb minőségű földhöz jutottak, távolabbi határrezseken, igaz többnyire egy tagban. 1978-ig a vajdasági szántóföldek egynegyedén végeztek határrendezést. A **mezőgazdasági kombinátok** versenyelőnyét az is segítette, hogy az 1980-as évek második feléig elővásárlási joggal rendelkeztek a föld adásvételében.

A vajdasági magyar népesség közel egyharmada egyéni gazdálkodó volt a nyolcvanas évek végén. De a mezőgazdasági háztartások fele **kétlaki, ingázó, félparaszti modellben** gazdálkodott. A döntően magyarok lakta Észak-Bácskában folyamatosan emelkedett a törpebirtokok száma, mintegy 100 ezer ember kötődött ezekhez a gazdaságokhoz. Ezt a helyzetet némileg befolyásolhatta az 1988-as **szövetségi alkotmánymódosítás**, amely a maximális birtoknagyságot 10-ről 30 ha-ra emelte fel. A falu és a parasztság

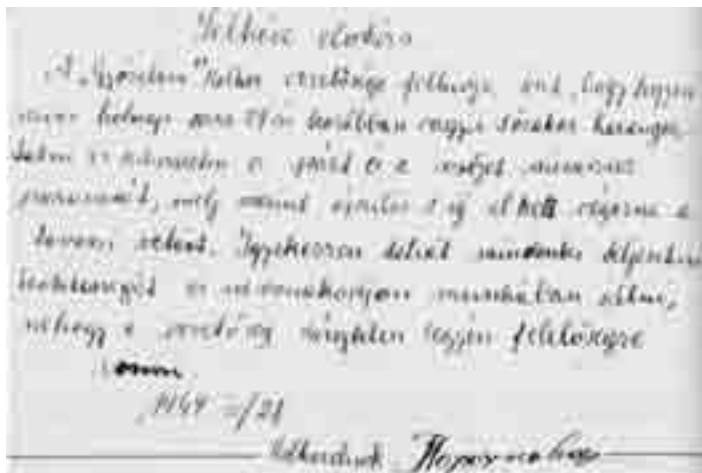
iránti szemléletet változását jelzi a nyugati kölcsönökből pénzelt „zöld terv”: kedvezményes hitelkonstrukció a magángazdálkodók mezőgazdasági gépparkjának korszerűsítésére és az állattartó farmok létesítésére.

Szovjetunió (Kárpátalja)

A régió magyar népessége döntően a Tisza mentén, a megye legértékesebb mezőgazdasági területén él. Az 1960-as évek végén a vidék lakosságának 66%-a élt falvakban, de a mezőgazdaságba foglalkoztatottak aránya jóval kisebb volt. A lakosság jelentős része városi munkahelyekre: Ungvárra (vegyipar, műszergyár), Munkácsra (gépgyártás, fafeldolgozás), Beregszászba

(tégla-, bútor-, konzervgyár), a vasúti átrakó központokba (Csap, Bályu) és az ország belsejébe idénymunkára ingázott. A második világháború után 1946 májusától érkeztek haza a Kárpátaljáról kényszermunkára elvitt 18–50 év közti magyarok első csoportjai. A helyi pártapparátus már ekkor elindította a kulákklisták összeállítását, a kötelező államkölcsön jegyzését és a beszolgáltatások szigorú végrehajtását. A legcsekélyebb ellenállást is általában donyecki kényszermunkával szankcionálták. 1945-ben alakult Eszenyben az első kolhoz szegényes mezőgazdasági eszközökkel. 1947-ig 68.500 hold egyházi és földesúri birtokot osztottak ki. A földjuttatással együtt „földközösségeket”, „termelői csoportokat” hoztak létre. 1947-ben 630 ilyen közösség működött a régióban, majd 1948-ben 27-ről 188-ra, egy év múlva 478-ra nőtt a „szabványos” kolhozok száma és ezzel be is fejeződött Kárpátalja kollektivizálása. Később ezek összevonására került sor, így 1968-ban 168 kolhoz és 16 állami gazdaság működött a megyében. A hatvanas évekre a magyarok lakta területeken található Kárpátalja legjelentősebb mezőgazdasági

üzemei. Egy-egy kolhoz 3–4 település lakosságát foglalkoztatta. A beregszászi járásban 14 kolhoz és 3 állami gazdaság (2 szőlőtermelő, és egy állattenyésztő) működött. A 90 ezer hektár közel 10%-a szőlő és gyümölcsös volt. A két legkiemelkedőbb gazdaságot a beregszász járási Lenin és a nagyszőlősi Határőr Kolhoz jelentette. A háztáji gazdálkodás révén fóliás primőrjeikkel a nagydobronyi gazdálkodók már a nyolcvanas évektől a megye városi piacain is megjelentek. A kollektív gazdálkodás ellenére a háztájinak végig komoly szerepe maradt a családi gazdálkodásban. Az adott háztáji területek döntően gyümölcsösök, szőlők,



Nagydobronyi kordokumentum 1949-ből

házikertek. A nyolcvanas éveikig szinte minden falusi háztartásban tartottak tehenet, disznót, baromfit, és az élelmiszerellátást, különösen télidőben, saját maguk a háztájiból vagy a falun belül biztosították. Az ellátási nehézségek lényegében az 1980-as évek végéig konzerválták a falusi önellátást.

Tudja-e?

■ A korabeli ideológiai terminológia szerint a *kizsákmányoló* társadalmi osztályok a városi társadalomban az ún. tőkésék, (kapitalisták), burzsoák, a *kizsákmányolt* társadalmi osztályok pedig városban a proletárok, vidéken a szegény- és nincstelen parasztok voltak. A *termelőeszközök alatt* a gyárak, gépi berendezések, termőföld, ásványkincsek és más természeti erőforrások értendők.

■ A *beszolgáltatás* a mezőgazdasági terményeknek az állam részéről történő, általa meghatározott áron való eladását jelentette. Néhány országban már a második világháború alatt bevezették és egészen a hatvanas éveikig működött ez a rendszer. 1948 után a városi lakosság élelmiszerellátása és a mezőgazdaságba keletkező haszon iparba áramoltatása volt a funkciója. Ugyanakkor a beszolgáltatás csoportokra szabott szabályozásával és a nem teljesítés szankcionálásával lehetett a vidéki népességet megfélemlíteni.

■ A Szovjetunióból származó *kulák* kifejezés a módosabb gazdagparasztság és a középparasztság elnevezése, azoké, akik gazda-

ságukban képesek voltak a bérmunkásokat alkalmazni. Minden szocialista országban külön kritériumok szerint állították össze az ún. kuláklistánkat. Az minősült kuláknak, aki az átlagosnál nagyobb földbirtokkal rendelkezett (15–25 hold felett); kisvállalkozás (cséplőgép, fűrészüzem, malom stb.) tulajdonosa volt; szülei számítottak kuláknak; bérmunkást (cselédet, szolgát, rendszeresen napszámost stb.) foglalkoztatott; ellenséges politikai nézeteket vallott.

■ A *mezőgazdasági termelőszövetkezet*ekben a termelési eszközök fel nem osztható csoporttulajdont képeznek (szemben az *állami gazdaságok* állami tulajdonával), működésüket és szervezetüket pedig államilag előírt rendelkezések szabályozták. Legfontosabb közös jellemzőik: a termelőeszközök közös tulajdona; a termelés a közös munkán alapul, amelybe a családtagokat is bevonják; a jövedelem elosztása a végzett munka alapján történik; a haszonból fel nem osztható szövetkezeti alapot kellett létrehozni; az értékesítést és a beszerzést közösen végzi a szövetkezet; a gazdálkodás éves költségvetési és termelési terv alapján folyik, amelyet az éves zárszámadás fog össze.

családjukat. A helyzet a hatvanas években kezdett megváltozni, amikor a gépkezelők és az állattenyésztők már kiemelt díjazásban részesültek.”

Móricz Kálmán: *Nagydobronyi Mandátum–Hatodik Síp*, Beregszász–Budapest, 1995. 56–57.

IRODALOM

Arday Lajos: *A jugoszláviai magyarság demográfiai, gazdasági és társadalmi helyzete 1944 és 1989 között*. In: *Magyarok a Délvidéken, Jugoszláviában*. Budapest, BIP, 2002.

Duba Gyula: *Vajúdo parasztvilág. Jelentés a Garam mentéről*. Madách–Szépirodalmi, Bratislava–Budapest, 1974.

Fényes tegnapi. *Tanulmányok a szocializmus korszakáról*. Bodó Juliana szerk., Pro-Print, Csíkszereda, 1998.

Gagy József: *A krízis éve a Székelyföldön*. Pro-Print, Csíkszereda, 2004.

Gál Sándor: *Szociográfiák*. Pozsony, AB-ART, 2004.

László Márton: *Kollektívizálás a Székelyföldön 1950–1951. A hatalom és az alávetettek*. In: Bárdi Nándor–Simon Attila (szerk.): *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében*. Somorja, Fórum, 2006. 277–294.

Móricz Kálmán: *Nagydobronyi Mandátum–Hatodik Síp*, Beregszász–Budapest, 1995.

Oláh Sándor: *Csendes csata-tér. Kollektívizálás és túlélési stratégiák a két Homoród mentén (1949–1962)*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2001.

Pukkai László: *Mátyusföld I. A Galántai járás társadalmi és gazdasági változásai 1945–2000*. Fórum–Lilium Aurum, Komárom–Dunaszerdahely, 2002.

Ternovác István: *Pusztulj, kulák! Parasztsanyargatás a Vajdaságban*. Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 1996.

Részlet Jordáky Lajos kolozsvári magyar politikus naplójából

„1956. március 15. Ma az Egyetemen kurzusom két óráját az 1848-as magyar forradalomnak szenteltem. [...] A diákok ünneplő öltözetben vártak. Megható jelenetek voltak. Éreztem, mennyire együtt éreztünk, diákok és én a márciusi ifjúsággal és nemes emberi, haladó forradalmi eseményekkel [...] Március szelleme él és hat ma is lelkünkben, és hiszem, hogy nagy tettekre ösztönöz.”

Molnár Gusztáv: Jordáky Lajos naplója. *Medvetánc* 1988. 2–3. sz. 282.

Az 1957. május 17-én megtartott belügyminisztériumi kollégiumi értékelő gyűlés jegyzőkönyvéből: az egyik vezető állambiztonsági tiszt hozzászólása.

„A miniszter elvtárs több ízben is megkérdezte, hogy a mi szerveink miért nyomoznak inkább román elemeket. [...] Elemeztem a probléma okait, és azt állapítottam meg, hogy az állományunk nagy része román nemzetiségű, nem beszél magyarul, tehát sokkal könnyebb volt nekik egy román elemet beszervezni, mint egy magyart. [...] Most sikerült változtatnunk a helyzeten, és a hangsúlyt a magyar nemzetiségű ellenséges elemekre helyeztük. Négy hónap alatt ezen a vonalon 80 informátort szerveztünk be.”

Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității, fond Documentar, dosar 202. 5–6.

STEFANO BOTTONI

A XX. pártkongresszus és az 1956. évi magyarországi forradalom hatása a szomszéd országok kisebbségi politikájára

Az 1956. február 14–25. között Moszkvában a Szovjet Kommunista Párt XX. Kongresszusán elhangzottak alaposan megrendítették az egész kommunista mozgalmat, és súlyos csapást mértek a hatalmon levő kommunista pártok legitimitására. Nyikita Szergejevics Hruscsov pártfőtitkár titkos beszédében nyíltan elítélte a sztálini személyi kultuszt és az állambiztonsági szervek túlkapásait. Noha a sztálini terror idejére jellemző tömeges



Nyikita Szergejevics Hruscsov



Nagy Imre

bebörtönzés Sztálin halála után, már 1953-tól kezdődően megszűnt, és fokozatosan szabadon engedték a GULÁG-on fogva tartott több millió politikai elítéltet, a **politikai reformok** elindítása számára ez a beszéd nyitott szabad utat.

Különösen nagy visszhangja volt a **hruscsovi fordulatnak** Lengyelországban és Magyarországon, ahol már 1953-tól elindultak bizonyos reformok. Az 1953. július 4-én megalakult Nagy Imre-kormány szakított a Rákosi-féle erőltetett iparosítási politikával, lehetővé tette a parasztság számára a termelőszövetkezetekből való kilépést, továbbá szabadon bocsátott mintegy 15.000 politikai foglyot. Noha az

enyhülési folyamat gyorsasága arra készítette a Szovjetuniót, hogy 1955 tavaszán félreállítsa Nagy Imrét, és az ország vezetését ismét Rákosi Mátyásra és körére bízta, a társadalomban, és főleg az értelmiség körében elinduló hatalomkritika megállíthatatlannak bizonyult.

Bár 1948-tól Magyarországra csak hivatalos kiküldetés céljából lehetett beutazni, az **anyaország és a határon túli területek közötti kapcsolatrendszer** és kommunikáció nem szűnt meg teljesen: a magyar rádió adásai a Kárpát-medence teljes területén fogható volt és a magyar sajtótermékre elő lehetett fizetni (egyes lapok, pl. a *Ludas Matyi* és az *Élet és Tudomány* csak Romániában tízezres előfizetői táborral rendelkeztek). Miután 1956 augusztusától a román–magyar határ magáncélú utazások esetén is átjárhatóvá vált, a kisebbségi magyar közösségek személyesen is érzékelhették a magyarországi hangulatváltozást, és lelkesen támogatták a reformokat.

Az 1956-os forradalom vegyes érzelmet váltott ki a határon túli magyarok körében. Miközben reménykedtek abban, hogy Magyarországon sikerül véghezvinni a forradalom demokratikus és nemzeti követeléseit, attól tartottak, hogy kudarc esetén a megtorlás mindenkire kiterjed, aki a határokon túl bármilyen formában támogatta. Kisebbségi csoportok azonban a kezdeményező akcióktól sem riadtak vissza. **Romániában** tiltakozó diákmegmozdulásokra került sor Temesváron, Kolozsváron és Bukarestben. Ezeket főleg politikai és szociális követelések hangzottak el. Szoboszlay Aladár katolikus pap országos szintű összeesküvést szervezett, melynek célja a kommunista hatalom megdöntése és egy román–magyar konföderáció létrehozása volt. A kudarcba fulladt próbálkozás után a román politikai rendőrség, a Securitate le tartóztatta a csoport tagjait, majd az 1958-ban



lefolytatott per 10 fővádlottját halálra, 47 mellékvádlottját életfogytiglani vagy többéves szigorított fegyházbüntetésre, vagy kényszermunkára ítélték.

További megmozdulások történtek a Nagyváradtól északra található Érmelléken, valamint a Székelyföldön, (tagjai között főleg középiskolai diákokat számláló) Erdélyi Magyar Ifjak Szövetsége és a Székely Ifjak Szövetsége szervezésében. Kisebb megmozdulások több városban és faluban is előfordultak. A Román Kommunista Párt és az állambiztonsági szervek fellépése miatt 1956 novemberétől az 1960-as évek elejéig kemény megtorlásban volt részüik mindazoknak, akik rokonszenveztek a magyar forradalommal. Így például a hatóságok letartóztatták és elítélték azokat a fiatalokat, köztük kiskorúakat is, akik megkíséreltek átszökni a román–magyar határon, hogy csatlakozhassanak a felkelőkhöz. Egy kolozsvári diáklányt 10 év börtönre ítélték azért, mert egy barátjának küldött levelébe Illyés Gyula



Az 1956-os forradalom budapesti képei

KRONOLÓGIA

1956. február 21. Népszámlálást tartanak Romániában. Az országban 1.651.953 személy vallotta magát magyar anyanyelvűnek és 1.589.443 magyar nemzetiségűnek. Ez a lakosság kb. 9 százalékának felel meg.

1956. július 31. A Nemzetgyűlés elfogadja a 33/1956. sz. alkotmánytörvényt „a szlovák nemzeti szervekről”. A 2. paragrafus szerint a Szlovák Nemzeti Tanács hatáskörébe tartozik többek között az, hogy „az egyenjogúság szellemében biztosítsa a magyar és ukrán nemzetiségű állampolgárok gazdasági és kulturális életének kedvező feltételeit”.

1956. augusztus 15. A Magyar Népköztársaság és a Román Népköztársaság között – kölcsönösségi alapon – megszűnik a vízumkényszer.

1956. október 6. Aradon több száz aradi magyar rója le kegyeletét az 1849-es vértanúk vesztőhelyén lévő obeliszknél. Magyarországról is részt vesznek a koszorúzáson.

1956. október 24. A magyar forradalom kitörésének hatására a Román Munkáspárt Politikai Bizottsága a nemzetiségek lakta tartományokba küldi a pártvezetés néhány tagját.

1956. október 30. A Csemadok az *Új Szóban* közlésezi hűségnyilatkozatát, amely elítéli a magyarországi forradalmat.

1956. október 30–31. Temesváron több ezres tüntetést rendeznek a román, magyar, német és szerb egyetemi hallgatók.

1956. november 1. Halottak napján a házsongárdi temetőben a Bolyai Tudományegyetem több diákcsoportja is kimegy a magyar történelmi sírokhoz. Bartis Ferenc egyetemi hallgató elszavalja Reményik Sándor „Ahogy lehet” c. versét.

1956. november 2. A Magyar Autonóm Tartomány vezető magyar értelmiségei levelet küldenek a bukaresti pártvezetőséghez, amelyben elítélik a magyarországi „ellenforradalmat” és „hűséget fogadnak” a Román Munkáspártnak.

Nicolae Budişteanu ezredes, a román Belügyminisztérium III. Csoportfőnökség parancsnokának beszámolója az 1957. december 2–3-i operatív ülésen. Bukarest, 1957. december 3.

„Magyar nacionalista vonalon a következő ellenforradalmi csoportok vannak: Kolozs tartományi Igazgatóságában Dobai István csoportja, a Magyar Autonóm Tartományi Igazgatóságban Fodor Pál és Veress Sándor csoportja, az Arad Tartományi Igazgatóságban a Szoboszlai Aladár vezette csoport. Ezekből az akcióból, valamint a Tartományi Igazgatóságok által elindított nyomozásokból kiderült, hogy a magyar nacionalisták legfőbb célja Erdély (egészének vagy felének) elszakítása a Román Népköztársaságtól, és Magyarországhoz csatolása. Jelentős tény, hogy magyar nacionalista vonalon a követett közös cél mellett néhány más jellegzetes vonás különíthető el, éspedig: az ilyen felforgató csoportok szervezésében fontos szerepet játszik a magyar nemzetiségű római katolikus és református papság. Ezeknek a csoportoknak a kezdeményezői ilyen vagy olyan módon tanácsot kértek vagy konzultáltak Márton Áron római katolikus püspökkel. Ez nem véletlenszerű dolog, mivel Márton Áron a bérnácsi körútjain soha nem mulasztotta el az alkalmat, hogy nyilvánosan ellenségesen nyilvánuljon meg a mi népi demokratikus rendszerünk ellen, a magyar nacionalisták az ő magatartásából és beszédeiből merítették a szükséges bátorságot.”

Közlő: Stefano Bottoni (főszerk.): *Az 1956-os forradalom és a romániai magyarság (1956–1959)*. Csíkszereda, Pro-Print, 2006. 303–304.



A forradalom leverése után magyarországi menekültek indultak Jugoszlávia és Ausztria felé

Egy mondat a zsarnokságról című versét is bemásolta. A kezdeti megtorlások minden etnikumot érintettek. 1958-tól kezdődően azonban érzékelhetően megnőtt a magyar, német és zsidó nemzetiségűek ellen indított eljárások aránya. Elsősorban a magyar értelmiséget és az egyház tagjait sújtották ezek az intézkedések. A legújabb adatok szerint 1956 és 1964 között Romániában összesen több mint 32 ezer embert börtönöztek be, ítéltek kényszermunkára vagy költöztettek kényszerlakhelyre. Közülük a magyar nemzetiségűek száma a kutatások jelenlegi állása szerint legalább 3–4 ezer főre tehető.

Szlovákiában a forradalom kitörését követően azonnal betiltották a magyarországi sajtótermékek behozatalát. Bár a megmozdulások hordereje kisebb volt, mint Romániában, mégis történtek rokonszenv-megnyilvánulások Pozsonyban, ahol magyar és német nemzetiségű lakosok megkíséreltek gyűjtést szervezni a magyar forradalmárok számára. Romániához hasonlóan, a pozsonyi magyar diákság – a *Csemadok* (Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesülete) által szervezett gyűléseken – megtagadta a magyar

forradalmat elítélő nyilatkozat elfogadását. A megtorlások több száz személyt érintettek.

Ukrájában a XX. kongresszussal elindult hatalomkritikai folyamatokat felerősítette az októberi forradalom. Kárpátalján több olyan gyűlésre került sor, amelyeken a résztvevők a nyíltan megfogalmazhatták elsősorban szociális elégedetlenségüket.

Jugoszláviában ezzel szemben csekély visszhangot váltott ki a magyar forradalom a vajdasági magyarság körében. Mindez a titói kormány viszonylag kedvező nemzetiségpolitikájával magyarázható, bár ehhez az is hozzájárult, hogy a magyar lakosságot súlyosan megviselte az 1944 őszi parti-

zánbosszú traumatikus emlékezete. 1956 novemberében Jugoszlávia pozitív szerepet vállalt azzal, hogy mintegy 20 ezer magyarországi menekültöt fogadott be. Sokan Nyugat felé folytatták útjukat, de olyanok is akadtak, akik a magyaroktól Vajdaságba telepedtek le.

Az 1956-os forradalom elsősorban **Romániában** eredményezett kisebbségpolitikai fordulatot, ahol korábban a kisebbségi elit a többi szomszédos államhoz képest sokkal nagyobb mértékben részesült mind az országos, mind a helyi hatalomból. A román állam a forradalom tapasztalataiból azt a tanulságot vonta le, hogy a magyar kisebbség minden engedmény és „privilegium” ellenére Magyarországra továbbra is anyaországgént tekint, és nem kíván integrálódni a román államba. Következésképpen, ha nem is jelent reális veszélyt az állam területi integritása számára, a közösséget mindenképpen megbízhatatlan elemként kell kezelni. 1959-ben a kolozsvári Bolyai Egyetemet beolvasztották a román tannyelvű Babeş Egyetembe 1960-ban pedig elkezdődött a korábbi magyar tannyelvű általános- és középiskolák román iskolákkal való összevonása. Ezzel



A kolozsvári egyetem épülete

párhuzamosan felgyorsult a magyar nyelvű szakképzés felszámolása és a városok etnikai arányainak megváltoztatását célzó intézkedések meghozatala. A párt- és államapparátusból fokozatosan kiszorították a korábban nagy számban itt dolgozó magyarokat, illetve a magyar kultúrájú zsidó hivatalnokokat. A politikai rendőrség a magyar közös-

ség ellenőrzése érdekében zsarolással vagy más módon több ezer magyar nemzetiségű személyt állított a maga szolgálatába. Különösen érintette ez a kulturális szférában tevékenykedőket, az egyetemeket, szerkesztőségeket, stb., de a Securitate fokozta ellenőrzését az üzemek és az állami intézmények dolgozóit fölött is.

Tudja-e?

- KGB – a Szovjetunió Állambiztonsági Hivatala, azaz a szovjet titkosszolgálat. Létrehozója Félizs Dzerzsinszkij. Hivatalos elnevezése 1917–22 között Cseka (Rendkívüli Bizottság), utána GPU (Állami Politikai Igazgatóság), 1923–34 között OGPU (Egyesített Állami Politikai Igazgatóság), 1934–46 között NKVD (Állambiztonsági Főigazgatóság), majd 1954-ig MKB (Állambiztonsági Minisztérium), utána KGB (Állambiztonsági Bizottság) 1991-ig. Főhadiszállása a Ljubjanka volt Moszkvában.

- Az ukrán származású Nyikita Szergejevics Hruscsov 1953 és 1964 között állt a Szovjetunió élén. Az ő kezdeményezésére történt meg J. V. Sztálin kultuszának felszámolása, híveinek eltávolítása a szovjet

vezetésből. A folyamatot a Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. kongresszusán mondott beszédével indította el. Ebben súlyosan elmarasztalta a sztálini időszak nemzetiségpolitikai bűneit, az egyes etnikumokkal szembeni kollektív büntetések rendszerét is. 1960 őszén ő vezette az ENSZ értekezletre érkező szovjet delegációt. Hruscsov az amerikai tévénezők szeme láttára a dekolonizációról folytatott vita hevében levette a cipőjét, és azzal verte a szónoki asztalt az ENSZ 15. ülésén. A szovjet küldöttséget Hruscsov viselkedése miatt 10 ezer dollár büntetés megfizetésére kötelezték. 1964-ben Hruscsovot szabadsága alatt puccszerűen mozdították el pozíciójából, ettől kezdve haláláig házi őrizetben tartották. A sztálinizmus felszámolásában betöltött szerepéről csak a Szovjetunió fennállásának utolsó éveitől lehetett nyíltan beszélni.

1956. november 15. Viliam Široký miniszterelnök vezetésével csehszlovák kormányküldöttség utazik Magyarországra, ahol Kádár János kormányával tárgyal. A közös nyilatkozat szerint a magyar kormány „a csehszlovák kormánynak és a csehszlovák népnek köszönetét fejezte ki azért a segítségért, amelyet eddig nyújtott az ellenforradalom leverésében”.

1956. december 12–13. Szlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottságának ülése megállapítja, hogy a Csemadok és az Ukrán Dolgozók Kulturális Egyesületének továbbra is „legfőbb kötelessége a magyar és ukrán nemzetiségű polgárok csehszlovák szocialista hazafiságra és proletár internacionalizmusra való nevelése”. Karol Bacílek első titkár szerint a magyarországi események idején a szlovákiai magyaroknál „oly mértékben nyilvánult meg a Csehszlovák Köztársaság iránti hazafias érzés, mint soha azelőtt”, megemlíti viszont, hogy a pozsonyi Pedagógiai Főiskola néhány magyar nemzetiségű diákja a magyar „ellenforradalmár” diákok nézeteit védte.

1956. december 15–16. A Magyar Autonóm Tartomány pártkonferenciáján Gheorghe Gheorghiu-Dej, a Román Munkáspárt első titkára a Román Népköztársasággal szembeni illojalitással vádolja a romániai magyarság egészét.

IRODALOM

Bottoni, Stefano (szerk.): *Az 1956-os forradalom és a romániai magyarság (1955–1959)*. Csíkszereda, Pro-Print, 2006.

Ivaničková, Edita – Simon Attila (szerk.): *Az 1956-os magyar forradalom és Szlovákia*. FKI, Somorja, 2006.

Szesztay Ádám: *Nemzetiségi kérdés a Kárpát-medencében 1956–1962*. Budapest, MTA Kisebbségkutató Intézet – Gondolat Kiadói Kör, 2003.

Tófalvi Zoltán: *Az 1956-os forradalom visszhangja Romániában*. *Századok* 1998. 5. sz. 989–1018.

FORRÁSOK

Törünk egyre feljebb Horváth Imre költő alkalmi verse a Magyar Autonóm Tartomány tiszteletére.

„S hol a völgyeket a Maros szeli át, dolgozó magyar nyér autonómiát, közös birtokunkban tágabb térre lép. Így forr jobban össze Az ország s a nép.”

Romániai Magyar Szó, 1952. augusztus 6.

Románia új alkotmányának a MAT-ra vonatkozó rendelkezései, 1952

„19. A Román Népköztársaság Magyar Autonóm Tartománya a kompakt magyar székely lakosság által lakott területből áll, és az Autonóm Tartomány lakossága által megválasztott, autonóm adminisztratív vezetősége van. A Magyar Autonóm Tartomány rajonjai: Csík, Gyergyó, Udvarhely, Régen, Erdőszentgyörgy, Sepsiszentgyörgy, Marosvásárhely, Kézdivásárhely, Toplica. A Magyar Autonóm Tartomány közigazgatási központja Marosvásárhely város.

20. A Román Népköztársaság törvényei, a román állam központi szerveinek rendeletei és döntései a Magyar Autonóm Tartományban is érvényesek.”

Proiectul noii Constituții al RPR. *Scântea*, 1952. július. 18.



Gheorghe Gheorghiu-Dej

STEFANO BOTTONI

A romániai modell sajátosságai: a Magyar Autonóm Tartomány. A Ceaușescu-féle modell, a román államnacionalizmus

A romániai nemzetiségpolitika fő sajátossága, hogy a magyar nemzetiségűek 1945-től fogva nagy számban vesznek részt a kiépülő kommunista párt- és államapparátusban. Például 1947–52 között a Groza-kormány pénzügminisztere Vasile Luca, azaz a háromszéki születésű Luka László volt. Az akkor még magyar többségű erdélyi nagyvárosok, pl. Kolozsvár, Nagyvárad, Marosvásárhely polgármesterei, és több megye főispánja szintén magyar nemzetiségű volt. Nemzetiségpolitikai fordulópontot hozott azonban az 1952-es év: egyrészt szovjet nyomásra a történelmi Székelyföld területén létrehozták a **Magyar Autonóm Tartományt (MAT)**, másrészt a MAT-on kívül eső magyarlakta vidékeken beindult a magyarok kiszorítása a döntési pozíciókból.

A MAT kialakításában közvetlen szerepet játszott a Szovjetunió, ahol a lenini elveknek megfelelően a nemzetiségek számára tagköztársaságok, valamint autonóm tartományok és körzetek működtek. Így a területi autonómia ötlete is onnan származott: két Romániába kihelyezett szovjet tanácsadó, P. Arhipov és P. Tumanov 1951. szeptember 7-i keltetésével *Feljegyzés a Magyar Autonóm Tartomány létesítéséről* című memorandumot nyújtott át Gheorghe Gheorghiu-Dej pártfőtitkárnak. Ebben a MAT létrehozásának szükségességét hangsúlyozták, és két lehetséges változatot is felvázoltak. Az első változat egy Erdély területének mintegy egyötödét (a Székelyföldet és a Mezőségeket) magába foglaló, egy millió lakossal rendelkező és Kolozsvár központú tartomány tervét tartalmazta. A második változat földrajzilag szűkebb, ugyanakkor etnikailag sokkal homogénebb területet célozott meg: a történelmi Székelyföldet, azaz Maros-Torda, Csík, Udvarhely és Háromszék megyét. Hosszú egyeztetések után a második változat került ki győztesen. A tartomány létrehozását az 1952. szeptember 21-én életbe lépett új alkotmány szentesítette. A 13.500

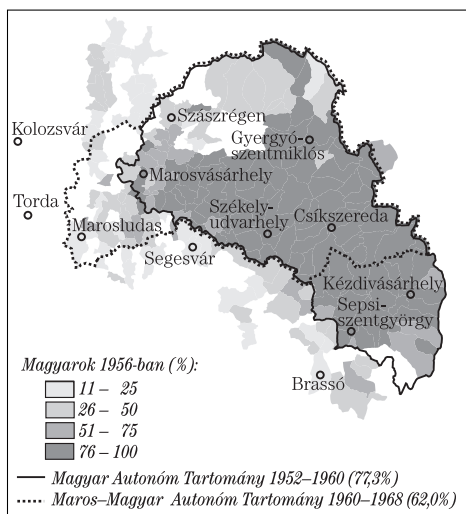


Petru Groza a Magyar Népi Szövetség küldöttjei között, 1945

km² területű tartomány lakossága az 1956-os népszámlálás szerint 731.387 főt számlált, amelyből magyar nemzetiségűnek vallotta magát 565.510 fő (77,3%). Központja Marosvásárhely. A város lakosságának nagy része (74%) szintén magyar volt.

A MAT vezetésének és hivatalnokainak is mintegy 80%-a magyar nemzetiségűekből állt: magyar volt az első titkár (Csupor Lajos), a Néptanács elnöke (Bugyi Pál), és magyar volt a tartományi Securitate főnöke, Kovács Mihály is. Ezek a tisztviselők azonban elsősorban a párthoz és a román államhoz voltak lojálisak, tehát nem nemzeti alapon politizáltak.

Az „autonómia” tartalma **nem jelentett önrendelkezést**: a MAT ugyanúgy központi irányítás alatt állt, mint a többi romániai tartomány (tehát szerepe a központ döntéseinek végrehajtásában merült ki). Az egyetlen lényeges különbséget az jelentette, hogy



Magyar Autonóm Tartomány

a magyar nyelvet szabadon lehetett használni a közigazgatás minden szintjén.

Az 1950-es évek során ugyanakkor számos **kulturális intézmény** jött létre: Marosvásárhelyen a Székely Színház, a Szentgyörgyi István Színművészeti Akadémia, az *Igaz Szó* irodalmi folyóirat, a kéthetente megjelenő *Új Élet* kulturális lap, majd 1958-ban felállítják a román rádió főleg magyar nyelven sugárzó területi stúdióját.

Az 1956-os magyar forradalom hatására a román nemzetiségpolitikában beálló újabb **fordulat** következtében a Magyar Autonóm Tartomány magyar vezetőit 1958–59 között több bírálata is érte. A központ főként azzal vádolta őket, hogy szemet hunytak a „magyar nacionalizmus” fölé. Ez vezetett ahhoz, hogy 1960. december 24-én a Nagy Nemzetgyűlés az alkotmány módosításával egyúttal a MAT kereteit is megváltoztatta. Az ezen-

túl **Maros-Magyar Autonóm Tartomány** (MMAT) nevet viselő közigazgatási egység területe és etnikai összetétele is jelentősen megváltozott: két székely járást, kézdit és sepsit Brassó Tartományhoz csatolták. Helyettük a MMAT részévé váltak a mezősegi, többségében románok által lakott Sármás, Dicsőszentmárton és Marosludas járáások (ezekben a magyarok aránya 20% körül alakult). 1961 folyamán etnikai elitváltás ment végbe a legfelsőbb tisztviselők és az üzemek vezetői körében is: a magyar és zsidó funkcionáriusok többségét románok váltották fel. Az új tartomány lakosságának nemzetiségi összetételét az alábbi táblázat szemlélteti:

	Össz-lakosság	Magyarok %	Románok %
MAT			
1959-ben	759.436	76,9	20,4
MMAT			
1961-ben	800.854	61,1	35,2

Bár 1952-ben a román kormány kényszerből, szovjet nyomásra beleegyezett a MAT létrehozásába, az ezt követő években az autonómiát használták fel érvként ahhoz, hogy Erdély többi területén hozzálassanak a főként a nagyvárosokat megcélzó **homogenizációs politika** megvalósításának. Első lépésként 1953 februárjában a már évek óta csupán formálisan működő Magyar Népi Szövetség vezetői a Román Munkáspárt (RMP) nyomására elhatározták a szervezet „önfeloszlását”. Ezáltal megszűnt az az országos érdekképviselet, amely főleg a második világháborút követő években összefogta az erdélyi magyarságot. A megszüntetett szövetség



Ünnepi felvonulók a Maros-Magyar Autonóm Tartományból

KRONOLÓGIA

1950. szeptember 8. Megjelenik az 5/1950. sz. közigazgatási reformtörvény, amellyel létrehozták Románia új közigazgatási beosztását: szovjet mintára a megyék helyett 28 tartományt alakítanak ki. Erdély 22 megyéjéből 11 tartomány lesz, ebből kettő magyar többségű: a volt Csík, Udvarhely és Háromszék megyékből létrehozott, Brassó székhelyű Sztálin tartomány, valamint a Marosvásárhely központú Maros tartomány.

1951. szeptember 7. Szovjet közigazgatási szakértők azt javasolják a román kormánynak, hogy egyetlen területi egységbe tömörítse a székelyföldi magyarokat, és Magyar Autonóm Tartományt hozzon létre a nemzeti kérdés teljes megoldásához.

1952. július 18. A sajtóban közlésezik az új román alkotmánytervezet szövegét, mely előírja a Székelyföld közigazgatási-területi autonómiáját és a Magyar Autonóm Tartomány létrehozását.

1952. július 23. A Román Munkáspárt Központi Vezetése ki nevezi a hivatalosan még ki nem hirdetett Magyar Autonóm Tartomány vezető szerve, a Tartományi Pártbizottság első titkárát, a magyar nemzetiségű Csopor Lajost.

1952. szeptember 27. Megjelenik a 331/1952 sz. törvény az ország új közigazgatási-adminisztratív beosztásáról. A tartományok száma 28-ról 18-ra csökken. A történelmi Székelyföld területén megalakítják a Magyar Autonóm Tartományt Marosvásárhely székhellyel. A tartományban él a magyar kisebbség egyharmada.

1957. május Márton Áron egyházas bérnáló körútja a Székelyföldön. Mindenütt óriási tömegek fogadják.

1957. június 10. Márton Áron kénytelen megszakítani Székelyföldi körútját, és gyulafehérvári rezidenciájába tér vissza, ahol 1967-ig házfogságban tartják az állambiztonsági szervek.

1958. február 23–28. A Kádár János vezette magyar kormány- és pártdelegáció Romániába látogat. Marosvásárhelyen Kállai Gyula miniszterelnök magyar nemzeti-

A képen látható székelykapura szegezett tábla felirata

„A Román Kommunista Párt vezetésével előre a szocialista építés kiteljesítéséért drága hazánkban, Románia Szocialista Köztársaságban.”

Nicolae Ceaușescu álláspontja a Kállai Gyulával folytatott titkos megbeszélés. Bukarest, 1959. július 17.

„N. Ceaușescu elvtárs: Ki kell hangsúlyoznom, hogy felfogásunk a nemzeti kérdésre vonatkozó marxi-lenini tanításból ered. Tudni kell, hogy az a mód, ahogy a két egyetem mostanáig működött, megteremtette a feltételeit annak, hogy összeütközések történjenek, és alkalmat adott a nacionalista elemeknek, hogy súrlódásokat keltsenek román, magyar és más nemzetiségű diákok között. A helyzet oda jutott, hogy külön kollégiumok voltak a román, illetve a magyar diákok számára, külön menzák a román, illetve a magyar diákoknak, műkedvelő művészeti csoportok, külön az egyik, illetve a másik számára, IMSZ [Ifjúsági Szövetség]-szervezetek a magyarok, és IMSZ-szervezetek a románok számára, és természetesen, külön párt-szervezetek. Normális, lenini dolog ez? Ha jól tudjuk, Lenin annakidején különös keménységgel lépett fel a párt bármilyen felosztása ellen. [...] Természetesen, ha az oktatás szét van választva, a diákok elkülönítve élnek, ez nem vezet a közeledéshez és a közös munka testvériesüléséhez az új, szocialista élet építésében, hanem válaszfalakat teremt.”

Vincze Gábor (szerk.): *Történeti kényszerpályák – kisebbségi realpolitikák II.* Pro-print, Csíkszereda, 2003. 251.



Székelykapu Máréfalván – a Román Kommunista Párt dicsőítésére

javait az RMP vette át. Hasonló módszert követtek 1956-ot követően a magyar nyelvű oktatási intézmények összevonásában, valamint az 1956-ban megalakított, az RMP Központi Bizottsága mellett működő Nemzetiségi Bizottság megszüntetésében.

Az 1956-ot követő első éveket fokozódó ideológiai nyomás jellemezte, ami első sorban a kisebbségeket sújtotta. A **román államnacionalizmus ideológiája** az ekkortól megváltozó fogalomhasználatban is nyomon követhető. 1959-től például tiltottá vált a „nemzeti kisebbségek” fogalom használata, illetve a román állam „többnemzetiségű” jellegére való utalás. Helyette a „román nép és az együttélő nemzetiségek” konstrukció volt az elvárt fogalmazási mód. Ennek lényege az volt, hogy a „nemzeti kisebbség” a pártideológusok szerint arra utalt, hogy e közösség tagjai egyrészt kulturális szempontból egy másik nemzethez tartoznak, mégis – bár számbeli kisebbségben vannak –, nemzeti jellegük miatt egyenrangúak az államalkotó román nemzettel. Ezzel szemben a második megfogalmazás azt jelezte, hogy az államalkotó román nemzethez képest az „együtt élő nemzetiségek” alárendelt viszonyban vannak. Szintén a román nemzet elsődlegességét volt hivatott erősíteni az ismét nemzeti dogmává emelt dáko-román kontinuitáselmélet, amely azáltal, hogy a római birodalomig vezette vissza a román nép kialakulását, azt bizonyította volna, hogy Erdélyben az egyedül őshonos nép a román, a magyarok pedig csak hódítók, bevándorlók voltak. Ezt a szemléletet tük-

rözte a második világháború utáni első átfogó Erdély története (*Din istoria Transilvaniei*, 1960), amely a Román Akadémia gondozásában jelent meg.

Gheorghiu-Dej halálát követően a kommunista párt élére 1965. március 22-én Nicolae Ceaușescut választották. Főtitkársága első hat évében, 1971-ig a külpolitikai önállóság mellett a szellemi életben is **liberalizáció** volt megfigyelhető. Ez nemcsak a román nacionalizmust erősödését hozta magával, hanem a magyar kulturális intézmények számára is tágabb mozgásteret jelentett: magyar nyelvű televízióadások indultak el. Ekkor jött létre a nemzetiségi könyvkiadó (a Domokos Géza vezette *Kriterion*) és egy korszerűbb szemléletet tükröző kulturális hetilap, *A Hét*. Ugyanakkor 1968-ban egy **újabb közigazgatási reform** következtében megszüntették a MMAT-ot, és helyette kialakították Hargita, Kovászna és Maros megyét. Míg az első két megye határozott magyar többségű lakossággal rendelkezett (1977-ben Hargita megye lakosságának 85%-a, Kovásznának pedig 78,4%-a magyar), az új Maros megyében – a már 1960-ban a MMAT-hoz csatolt 3 mezővárosi járás mellett a volt segesvári járással is kiegészülve – a magyar lakosság aránya 44,3%. Így miközben Maros megyében, és különösen Marosvásárhelyen ezt követően felgyorsult a már az 1960-as évek elején beindított **homogenizációs program**, az erdélyi magyar kulturális és politikai központ szerepét a másik két megye megyeközpontjai, Sep-sizentgyörgy és Csíkszereda vették át.



Nicolae Ceaușescu látogatása Székelyföldön, 1966

Tudja-e?

■ Fazekas János 1926–2004 (Lupény, Budapest). A székelykeresztúti tanítóképzőben végzett, 1944 után csatlakozott a román kommunista párthoz. Előbb a párt ifjúsági szervezetében volt instruktor, majd egyre fontosabb beosztásokba került. Az 1960-as évektől az 1980-as évek elejéig az erdélyi magyarság legbefolyásosabb képviselője volt a párt- és az állami apparátusban. Az RKP Központi Bizottságnak tagja, volt éllemzésügyi miniszter (1961–1965), belkereskedelmi miniszter (1974–1980), a kormány miniszterelnök helyettese (1975–1982). A magyar származását mindig is fontosnak tartó Fazekas a párt által meghatározott hivatalos keretek között próbálkozott egyfajta magyar érdekérvényesítési politikával. Tudatosan felhasználta hatalmi pozícióját arra, hogy előnyt szerezzen vagy segítse a magyar ügyeket. Többször közvetített az erdélyi magyarság kulturális reprezentánsai és a legfelsőbb román pártvezetés között

például a közigazgatási reform, értelmiségi találkozók, oktatási-kulturális ügyek, egyéni és csoportos beadványok ügyében stb. A nyolcvanas évek elején elveszítette Ceaușescu bizalmát, ezzel a pártban és az állami szektorban betöltött funkcióit is. A politikai élet periferiájára került. Az 1989-es változások után sikertelenül próbált meg visszakerülni a román és az erdélyi magyar politikai életbe.

■ Nicolae Ceaușescu (1918–1989) – 1965-től haláláig Románia vezetője. Erős személyi kultuszt alakított ki; idővel egész családját bevonta a belső politikai vezetésbe. Bizonyos kérdésekben igyekezett függetlenedni a Szovjetunió befolyásától. 1968-ban például ellenezte a Varsói Szerződés katonai erejének bevetését Csehszlovákiában. Az 1980-as években a román gazdaság legfőbb feladatává tette a – nagyarányú fejlesztések mellett – külföldi államadósság teljes visszafizetését. 1989-ben bíróság elé állították és feleségével együtt kivégezték.

ségű párttagok előtt tartott beszédében többek között kijelenti: „Megmondjuk világosan: nekünk semmiféle területi igényünk sincs. Azt tartjuk, hogy Magyarországnak van épp elég földje, hogy azon – testvéri egyetértésben a szomszéd népekkel felépítse a maga szocialista hazáját...”

1960. december 22. Megkezdte munkálatait a Nagy Nemzetgyűlés 9. ülészsaka. 23-án Nicolae Ceaușescu előterjeszti a Román Népköztársaság „területi és közigazgatási beosztásának megjavítására” vonatkozó törvénytervezetet. A Magyar Autonóm Tartományból Maros–Magyar Autonóm Tartomány lesz. Az magyar lakosság aránya 77%-tól 61%-ra csökken.

1961. augusztus 28. Felmentik Csupor Lajost, a Maros-Magyar Autonóm első párttitkárát, helyébe Banc Iosifot nevezik ki.

1965. augusztus 21. A Nagy Nemzetgyűlés elfogadja az új alkotmányt. Ebben rögzítik, hogy az ország új megnevezése: Románia Szocialista Köztársaság. A nemzeti kisebbségekről a 22. szakasz szól.

1968. február 16. A román Nagy Nemzetgyűlés megszavazza a 2/1968. sz. törvényt az ország közigazgatási-területi átszervezéséről. Erdélyben az 1950 előtt létezett huszonkettő helyett tizenhat megyét hoznak létre. A történelmi Székelyföld három megye: Maros, Hargita, Kovászna közt oszlik meg.

IRODALOM

Bárdi Nándor (szerk.): *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az „övenes” években.* Csíkszereda, Pro-Print Kiadó, 2005.

Bárdi Nándor – Simon Attila (szerk.): *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében.* Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2006.

Stefano Bottoni: *Sztálin a székelyeknél. A Magyar Autonóm Tartomány története.* Pro-Print, Csíkszereda, 2008.

FORRÁSOK

Egyezmény a kulturális együttműködésről a Magyar Köztársaság és a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság között.

„A Magyar Köztársaság Kormánya egyrészt és a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság Kormánya másrészt, attól az óhajtól indítva, hogy Magyarország népe és Jugoszláv népei között a baráti viszony a kölcsönös megismerés és kulturális javaiknak összhangba hozása által minél szorosabbá váljék és abban a nézetben, hogy ennek a célnak elérésére lehető legjobb eszköz a közvetlen kapcsolatok fejlesztése, megkönnyítése és kiterjesztése a két állam polgárai között az irodalom, a művészet és a kulturális élet minden egyéb megnyilvánulása terén, elhatározták, hogy ebből a célból egyezményt kötnek a kulturális együttműködésről...”

Belgrád, 1947. október 15.

1947. évi XXXI. törvény.
www.1000ev.hu

Az Egyesült Nemzetek Szervezetének az embernek a soknemzetiségű közösségben biztosítandó jogairól 1965-ben, Ljubljánában rendezett szemináriumán kifejtett jugoszláv álláspont.

„A kisebbségi kérdés nem a kisebbség problémája, hanem a többségé. Ha a többség helyes viszonyt alakít ki a kisebbségekkel szemben, akkor nem merül fel semmiféle kisebbségi kérdés.”

Idézi: Rehák László: A JKP nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos álláspontjának kialakulása. In: uő.: *Kisebbségtől a nemzetiségig*. Tanulmányok. Fórum Könyvkiadó, Újvidék, 1979. 24.

HORNYÁK ÁRPÁD

A jugoszláviai különút kisebbségpolitikai következményei. Magyarok a horvát, szerb és szlovén tagköztársaságban. A vajdasági autonómia és a magyarok 1945–1989

A második világháború után a föderatív berendezkedésű szocialista Jugoszlávia három tagköztársaságában élt magyar kisebbség: a Szerbiához tartozó Vajdaság Autonóm Tartományban, a Horvát Köztársaságban, illetve a Szlovén Köztársaságban. (Mindegyik nevében ott volt természetesen a „szocialista” jelző.)

A vajdasági magyarok száma a háború után jelentősen csökkent. Mintegy 80.000-en vándoroltak el főleg Magyarországra, s a délvidéki magyarokat ért megtorlás is tízezres nagyságrendű áldozatot követelt. Mindehhez járult a jobbra az elüldözött németek helyére, a tudatos nemzetiségpolitika jegyében végrehajtott betelepítés, aminek keretében több százezer délszláv, többségében szerb érkezett az ország legelmaradottabb vidékeiről. Mindennek következtében a Délvidék etnikai összetétele jelentősen módosult. 1948-ban az



Elhagyott tanya Temerin környékén, mozgósító felirattal

első hivatalos jugoszláv népszámlálási adatok szerint az országban 496.492 magyar élt, (3,2%). Ebből a 428.750-en Vajdaság területén (a Vajdaság összterületének 26%-a), egy tömbben a Tisza jobb partján, illetve nagy számban Észak-Bácskában. A háború utáni 50.000 fős horvátországi magyarság főleg



Tito a Petőfi brigád volt tisztjeivel, 1954

a Dráva-szögben, míg a 10 000 fős szlovéniai magyarság döntően a határ mentén, a Muravidéken élt.

Az indulatok elültétét követően a Josip Broz Tito vezette Jugoszlávia új nemzeti politikát hirdetett. Az egyenjogúság jegyében jelentős számú magyar – több mint 18.000 család – jutott földhöz. Miután a kommunista pártban a nemzetiségek aránya a párt nemzetiségpolitikájának köszönhetően számarányuk-

nál nagyobb mértékű volt, viszonylag jelentős számú magyar származású személy került be a politikai életbe. A jugoszláviai magyarság nemzetiségi alapú politikai önszerveződésének lehetősége azonban szinte a nullával volt egyenlő. A titói korszak egyrészt kommunista mivoltából fakadóan sem tette lehetővé a politikai érdekérvényesítésre irányuló szervezkedést, másrészt kizárta azt a testvériség-egység elvének gyakorlati alkalmazása.

A magyarság elitje teljes egészében lecserélődött a második világháború után. Alapvető eltérés volt a két világháború közötti időszakhoz képest az is, hogy nem beszélhetünk intézményesített magyar kisebbségpolitikáról, hanem csak a Jugoszláv Kommunista Párton belüli érdekérvényesítésről. A kisebbségi közösségek (így a magyarság is) nem fogalmazhatták meg jövőképüket, nem választhatták meg vezetőiket, és nem ellenőrizhették intézményeiket. Ezzel párhuzamosan természetesen a bekövetkezett társadalmi és gazdasági változások a magyar kisebbségnél is megmutatkoztak, sőt, sok esetben fokozottabban érvényesültek, mint a többségi társadalmak



Mezőgazdasági kombinát Adán

esetében. A kollektivizálás következtében elvesztek az egyházi, községi tulajdonok, megrendítve a magyarság társadalmi és gazdasági pozícióit, s lehetetlenné téve a saját közösségi intézmények fenntartását. A jugoszláv vezetés által is követett – a nehézipart és egyáltalán az ipart támogató – politika jegyében a Délvidéken előbb leszerelték és kevésbé fejlett területekre telepítették a meglévő üzemek és gyárak egy részét, majd az 1950-es évektől új ipari létesítményeket alapítottak. Átalakult az ország és azon belül a magyarlakta területek gazdasági szerkezete, drasztikusan megváltozott a magyar népesség társadalmi struktúrája is. A háború előtt a magyarság kétharmada falun élt, 11 %-a volt ipari munkás, 11% iparos és kiskereskedő. A háború után rohamosan csökkent a mezőgazdaságban dolgozók száma, és csökkent az agrárium részesedése a megtermelt javakban. Az 1970-es évekre a korábbi 59%-hoz képest már csak 31%-át adta a Vajdaság társadalmi össztermékének. Még látványosabb volt ez az átalakulás a Dráva-szögben, ahol a magyarság 39%-a dolgozott az iparban, és a Muravidéken, ahol a társadalmi szektorban dolgozók háromnegyedének az ipar nyújtotta a megélhetést.

A titói kisebbségpolitika valójában kirakatpolitika volt. Szakított a korábbi időszakok erőszakos asszimilációs gyakorlatával, s helyette a burkolt asszimilációra helyezte a hangsúlyt. Elismerte az egyén kisebbségi jogait, de megakadályozta a jelentősebb kisebbségek közösséggé szerveződését. A toleráns jugoszláv nemzetiségi politikát alapvetően a politikai reprezentáció, az oktatás, a kultúra és nyelvhasználat területén lehet legjobban megragadni. A politikai képviselő területén az egyenjogúság/egyenlőség jegyében



Elvtársak egymás közt: Tito és Kádár János közös vadászaton

KRONOLÓGIA

- 1944 októbere – 1945 tavasza** Partizán egységek etnikai tisztogatása a vajdasági magyarok és németek ellen.
- 1945. július 22.** Megalakul a Vajdasági Magyar Kultúrszövetség.
- 1945. szeptember 27.** Megjelenik a Magyar Szó.
- 1948. június 28.** A Kominform első Jugoszlávia-ellenes határozatának nyilvánosságra hozatala, Jugoszlávia kirekesztése a szocialista blokkból.
- 1948** Megalakult az újvidéki Magyar Tanítóképző Intézet.
- 1949. szeptember 29.** A szocialista országok felmondják Jugoszláviával kötött szerződéseiket, Jugoszlávia gazdasági és politikai blokádnál kerül.
- 1949. november** Eszéken megalakul a Horvátországi Magyar Szövetség.
- 1949. november 29.** Az Újvidéki Rádió első magyar nyelvű adása.
- 1952 nyara** Palicson Magyar Ünnepi Játékokat rendeztek.
- 1956. augusztus 9.** A Magyar Dolgozók Pártjának Politikai Bizottsága a magyar–jugoszláv pártközi tárgyalások előkészítéséről tárgyalt. Határozatában megállapította, hogy miközben a nemzeti kisebbségek helyzetét belülnyeg tekinti, nem közömbös Jugoszlávia számára a magyarországi délszláv kisebbség, mint ahogy számukra a jugoszláviai magyar kisebbség sorsa.
- 1956. november 11.** J. B. Titó pulai beszédében elismerte a magyarországi szovjet beavatkozás jogosságát és a Kádár-kormányt.
- 1957. február** Újvidéken megalakul a Fórum Könyvkiadó.
- 1959. március 24.** A JKSV KV VB határozatot fogadott el a nemzeti kisebbségekről amelynek lényege: „Jugoszláviában a nemzeti kisebbségek teljesen egyenrangú tényezők a többi jugoszláv néppel”.
- 1960. június 28.** Megalakul az Újvidéki Egyetem (egyes karai már 1954 óta működtek).
- 1961. szeptember 1–6.** Az el nem kötelezett mozgalom első csúcserkeztele Belgrádban.

Major Nándor: Elágazó utak

„[...] az AVNOJ [Jugoszlávia Népi Felszabadító Antifasiszta Tanácsa] még a háború alatt kimondott egy homlokegyenest ellenkező elvet: a 'kisebbségek' ugyanazokat a jogokat élvezik az országban, mint a többi jugoszláv nemzetek. Vigyázat, ez nem a polgárok helyzetére vonatkozik – hisz minden polgár *egyedi* egyenjogúságát, fajra, nemzetiségre és felekezetre való tekintet nélkül, már a burzsoá állam is deklarálta –, hanem a nemzetek és nemzetiségek csoportos jogállapotát érinti. [...] A fenti elv ugyanis fölöslegessé teszi a különjogokat, hasonlóképpen az anyaország 'gondoskodását', s lehetőséget nyújtott a kisebbségek számára, hogy ugyanolyan 'államalkotó' elem legyenek, mint a többi délszláv nemzet. Jugoszlávia annál is inkább proklamálhatta ezt az elvet, mert nem egy nemzet állama. A kisebbségek az elmúlt huszonöt év alatt valóban ezen az alapon kapcsolódtak be az ország társadalmi életébe [...] Közben pedig a kisebbségek számára egyre abszurdabbá vált, hogy egy külszériai nemzet jugoszláviai kisebbségének tekinték őket, hiszen fél évszázada alig van valami életes kapcsolatuk azzal a nemzettel. A fiatalok már a közös történelemnek is csak egy-egy főbb eseményét ismerik, közös gazdasági-társadalmi alapról, közös hazáról szó sincs, a nemzet részeinek sora merőben más, és egyikük sem tud befolyást gyakorolni a másik történelmi fejlődésére. Sorsukban ekkora különbségek vannak: a jugoszláviai magyar győztesen került ki a második világháborúból, a magyarországi vesztesen, a jugoszláviainak sorsát 1948 befolyásolta döntően, a magyarországiét így vagy úgy 1956: ha ketten leülnek sorsukról s jövőjükéről beszélni, idegen hullámhosszon szólnak egymáshoz.”

Major Nándor: Elágazó utak. *Híd*, 1969. 4. sz. 433–434.

kínosan ügyelt az arányosságra. Az autonómiát kapott Vajdaság tartományi parlamentjének 37 magyar tagja volt (150-ből). A tartományt 110 fő képviselte a szövetségi parlamentben, a belgrádi Szkupstinában, ebből 26 magyar volt, ami megfelelt a területen élő magyarok számarányának.

A jugoszláv vezetés biztosította a kisebbségeknek a szabad **nyelvhasználat** lehetőségét, azt, hogy létrehozzák saját intézményeiket, de már azok megalakulásától kezdve igyekezett nemzeti szempontból jellegtelenné tenni őket. A jugoszláviai magyar értelmiség számára biztosította a politikai, tudományos és civil karriert, de igyekezett kiszakítani őket természetes közegükből, és elválasztani őket anyanyelvüktől. A legrangosabb magyar intézményeket Újvidékre helyezte, aminek következtében a magyar értelmiség elszigetelődött, a jóval északabbra élő magyar tömegektől.

A **jugoszláviai magyar nyelvű oktatás** viszonylag jó helyzetben volt a többi utódállamhoz képest. Az ötvenes években kiépült a gimnáziumokból, szakközépiskolákból és szakmunkásképző iskolákból álló magyar nyelvű középfokú oktatási hálózat, amely viszonylag jól lefedte a tartományt, bár természetesen sohasem volt tökéletes. A nagyfokú tanárhányt enyhítette az Újvidéki Egyetem beindulása, illetve az ott 1959-ben megszervezett magyar tanszék, ahol középiskolai magyartanárok képzése is folyt. 1969-ben az Újvidéki Egyetemen felállították a Hungarológiai Intézetet. A magyar nyelvű felsőoktatási intézmények

sora ezzel gyakorlatilag véget is ért. Ráadásul a vajdasági hivatalos szervek adminisztratív eszközökkel csökkentették a Magyarországon tanuló magyar hallgatók számát. Mindez nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a magyarság értelmiségi utánpótlása messze az országos átlag mögött maradjon. (1984-ben is csak 10,3% volt a magyarok aránya a felsőoktatásban, holott a Vajdaság össznépszerűségnek ekkoriban még közel 20%-át tették ki.) A hatvanas évektől drasztikusan csökkent a magyar nyelven tanuló gyermekek száma az általános iskolákban, és a középiskolákban is. Az okok a burkolt asszimilációban, a vegyes házasságok egyre növekvő számában, és részben a külföldön vendégmunkát vállaló magyarok nagy számában keresendők.

Az 1944 és 1948 közötti időszak a **lapalakítások** ideje volt a Délvidéken. 1945 őszén megjelent a *Magyar Szó*, sorra alakultak gyerek- és ifjúsági lapok is. A kultúregyesületek számában is jelentős növekedés mutatkozott a két világháború közötti időszakhoz képest. 1948-ban 62 magyar kultúregyesület létezett, négy évvel később a Szabadka melletti Palicson megrendezett Magyar Ünnepi Játékokon pedig már 120 vajdasági magyar kultúregyesület vett részt. A vajdasági magyar kultúra csúcshintézménye az 1945 nyarán Szabadkán megalakult **Vajdasági Magyar Kultúrsvettség** volt, amely egybefogta és lefedte a művelődési élet minden ágát. 1948-ban „önkéntes” alapon kimondták e szövetség megszűnését, és beolvadását az Újvidéken megalakult



Tito látogatása az újvidéki egyetemen



A Horvátországi Magyarok Szövetségének alakuló közgyűlése, 1949



Focimeccs a szlovéniai Dobronakon, 1967



Magyar fiú
a jugoszláv
néphadsereg
egyenruhájában

Vajdasági Közművelődési Közösségbe, aminek a magyar csak egyik osztálya volt. A művelődési élet központja ily módon átkerült Szabadkáról Újvidékre, s a magyar kulturális élet elveszítette tömegbázisát. Hasonlóan alakult a magyar színjátszás sorsa is.

Jugoszlávián belül **Horvátországban** mintegy 50.000 magyar nemzetiségű lakos élt a második világháború után. 1945-ben Horvátországban is megnyíltak a magyar tantervű iskolák. Miként a Vajdaságban, itt is a tanítók/tanárok hiánya okozta a legnagyobb gondot. 1949 novemberében Eszéken megalkult a **Horvátországi Magyar Szövetség**, ezzel egy időben jelent meg a szervezet hetilapja a *Magyar Néplap*, amit egy év kihagyás után a 1951-ben a magyar *Képes Újság* váltotta fel, mely általában 2.500–3.800 példányban jelent meg a korszakban. A Horvátországi Magyar Szövetség meghatározó szerepet játszott a magyar művelődési élet megszervezésében, szinte minden magyar faluban kultúregyesületeket alakított. Az 1950-es évek elején 83 magyar egyesület működött: 62 kulturális, 12 vadásztársaság és 9 sport és testnevelés jellegű. A horvátországi magyar-

ság létszáma csökkent a leggyorsabban, az 1991-es népszámláláson már csak 22.355-en vallották magukat magyarnak.

A **szlovéniai Muravidéken** a vajdaságihoz és horvátországihoz hasonlóan alakult a magyarság helyzete: betelepítések, kultúregyesületek szervezése majd felszámolása. A szlovéniai magyaroknak egy hetilapja volt, a *Népújság*, amely kb. 2.000 példányban jelent meg. Változást az 1959-es párthatározat, majd az 1963-as alkotmány hozott, amikor lassan kitarultak a muravidéki magyarság lehetőségei. Az alkotmány a köztársaságok hatáskörébe utalta kisebbségi kérdést. Szlovénia élt a lehetőséggel, s az Olaszországban és Ausztriában élő szlovének helyzetének javítása érdekében példát mutató kisebbségpolitikába kezdett.

Jugoszlávia külpolitikai, gazdasági és politikai mozgásszabadsága a második világháború után, egy rövid időszakot leszámítva, sokkal nagyobb volt, mint a többi szocialista országé, s ebből következően nemzetiségi/kisebbségi politikája is rugalmasabbnak bizonyult. Ez a rövid, kedvezőtlen időszak a Tito és Sztálin közötti 1948-as szakítást követő éveket ölelte

1965. január Megjelenik az Új Symposion irodalmi művészeti lap.

1965. július Radikális gazdasági-társadalmi reformok bevezetése.

1966. február 15. Megszűnik a vízumkényszer Magyarország és Jugoszlávia között.

1968. október 11. Vendégmunkás-egyezmény a Német Szövetségi Köztársasággal.

1970. január 15–17. A Horvát Kommunista Szövetség Központi Bizottságának reform gyűlése, a horvát tavasz reformmozgalom kibontakozása.

1971. december 12–13. Lemonданak a horvát pártvezetők, tiszogatás a horvát, majd más kommunista szövetségekben.

1974. február 28. Vajdaság képviselőháza elfogadta a tartomány Alkotmányát, amely ezentúl a nemzetiségi jogok forrásának számít.

1974. április 27–28. Magyarországon tárgyal J. B. Titó Jugoszláv elnök Kádár Jánossal. Közös közleményükben kiemelik, hogy a magyar–jugoszláv viszony – beleértve a nemzetiségek helyzetét – jó példa lehet más szocialista országok számára.

1975. szeptember Érvénybe lép a középiskolai reform: megszűnt a korábbi években már kialakult kisebbségi középiskolai hálózat és a szakirányok sokasága miatt minden évben kérdéses volt, hogy lesz-e egy-egy szakirányon elegendő jelentkező a kisebbségi tagozat megnyitásához. Az iskolák vezetői rendszeresen megsértették az előírásokat és sokhelyütt akadályozták a magyar tagozatok megnyitását.

1975. november A magyar-jugoszláv kishatárforgalmi egyezmény értelmében a határ mentén 20 kilométeres sávban élők évente nyolc alkalommal léphettek át a határt.

1978. november A zágrábi televízió havi 15 perces magyar műsort sugároz.

1980. május 4. Meghal Josip Broz Tito.

1980. A Maribori Egyetemen magyar tanszék alakult.

„Lenin jogosan hangsúlyozza, hogy a kulturális vagy személyes autonómia képtelen megoldani és összehangolni a nemzeti érdekeket. Ennek az elképzelésnek a gyakorlati megvalósulása egyenesen intézményesített keretet ad a nemzeti burzsoáziának arra, hogy a nemzeti hovatartozás alapján eszmei befolyása alá vonja az adott nemzeti közösség nemcsak nyárspolgárságát és parasztságát, de a munkásosztályt is, és nemzeti összeférhetetlenséget szítson a munkások között, gátolva az osztályszolidaritás széles körű kialakítását [...] Lenin nemhogy a személyes autonómiát, de még a kizárólagos nemzeti mérce figyelembe vétele alapján megosztó, területi jellegű, homogén nemzeti rezervátumokat (kifejezése: 'a nemzeti gettó') is kifogásolta, s inkább a területi autonómiát szorgalmazta, amelyet az egyes részek messzemenő öngazdálkodása jellemez [...] A jelenkor számára a személyes autonómia elmélete és gyakorlata tárgyitalan. Igaz, volt rá kísérlet, hogy a polgári erők bevezessék az első világháborút lezáró békeszerződésekkel (a ruszinokra és a kucovlahokra vonatkozóan), a nemzetközi kötelezettségek azonban csak holt rendelkezések maradtak. Ma a személyes autonómia jogtörténeti kategória, a területi autonómia pedig élő valóság, noha igencsak különböző társadalmi tartalom áll mögötte.”

Rehák László: *Politikai rendszerünk időszervi kérdései*. Fórum, Újvidék, 1982. 98–100.

fel. A **Tájékoztató Iroda (KOMINFORM)** és a szocialista országok támadásaival szemben a jugoszláv államnak és a kommunista pártnak védekeznie kellett. Ennek a védekezésnek a jegyében nyúltak a marxi elvekhez, és vezették be 1950-ben a **munkás öngazdálkodást**. Ezzel egyidejűleg fontosnak tartották megnyerni a kisebbségeket, és gesztusokat tettek irányukban, demonstrálandó a Párt toleráns politikáját. Ennek legékebb példája az említett palicsi Magyar Ünnepi Játékok, amelyek megrendezésére akkor került sor, amikor Magyarországgal a legrosszabbak voltak a Jugoszlávia kapcsolatok. Ugyanakkor az ország fenyegetettsége idején – a kisebbségek részéről potenciálisan fenyegető veszély megelőzése – fontosnak tartották megtiltani azok önálló szerveződését. Ilyen lépés volt a Vajdasági Magyar Kultúrszövetség felszámolása.

Az **1953-as jugoszláv alkotmány** az öngazdálkodás rendszerét a kultúra és a társadalmi élet területeire is kiterjesztette. A világháborút követően a jugoszláv vezetés és törvényhozás nem foglalkozott különösen a kisebbségi kérdéssel. 1959. március 24-én azonban a JKSZ Központi Vezetőségének Végrehajtó Bizottsága határozatot fogadott el a nemzeti kisebbségekről. A kettős kötődés jegyében megfogalmazott formula szerint a kisebbségek nem csak annak a nemzetnek a részei, amelyből származnak, hanem összekapcsolódnak azzal az országgal is, amelyben élnek, s minél biztosabb egyenjogú helyzetük, annál zavartalanabb fejlődésük. A párthatározat, amely szerint a kisebbségek szerves részeivé váltak a szocialista jugoszláv közösségnek, fontosnak tartotta kiküszöbölni a vezető tisztségek betöltésénél a nemzetiségek igaztalan mellőzését. Nagyobb figyelmet

kívánt fordítani a kétnyelvűség érvényesítésére, helyeselte a helyi kisebbségi művelődési szervezetek működését, amelyeket községi és járási közművelődési közösségek fognak össze, de szervezeti egyesítésüket nem tartotta szükségesnek. Az **1963-as alkotmány** a kisebbségpolitikában előrelépést hozott, amennyiben a nemzeti kisebbségeket ezután nemzetiségeknek nevezték. Az **1974. évi jugoszláv alkotmány** lehetővé tette, hogy Horvátországban és Szlovéniában legyenek vertikális országos nemzetiségi szervezetek, ám Szerbiában, ahol a magyarság mintegy 90%-a élt, nem engedélyezték ilyen szervezet létrejöttét. (Ennek fő oka az volt, hogy a Vajdasággal azonos státuszú Koszovó tartomány nagyszámú albán lakosságának nem kívántak ilyen jogokat biztosítani.)

A **jugoszláv gazdasági és politikai reformok** szükségszerűen éreztették jótékony hatásukat a vajdasági és általában véve a jugoszláv magyar szellemi életre. A kisebbségek, így a magyarok gazdasági, politikai és kulturális helyzete is sokkal jobb volt Jugoszláviában, mint a környező államokban. Jugoszlávia egyenrangú polgáraiként ők is élvezhették a korszak pozitív jelenségeit. 1965 januárjában indult útjára az *Új Symposium* irodalmi-kulturális folyóirat, amely közvetítő lehetett, és egy ideig volt is a világirodalom és a vajdasági magyar irodalom között. A lap alapítása egybeesett a jugoszláv vezetésnek a hagyományos nemzeti felfogáson felülemelkedő, és azt meghaladó „jugoszláv nemzet” létrehozására irányuló törekvésének kezdetével. A vajdasági magyar szellemi elit többsége azon a véleményen volt, hogy érdemes feladni a hagyományos magyar nemzetfogalmat a jugoszlavizmus javára. Ezzel egy



Magyar-jugoszláv közös vasúti határállomás megnyitása Gyékényesen, 1972



Újvidék az 1970-es évek végén

időre elnyerték a jugoszláv reformkommunisták rokonszenvét és támogatását. Mihelyt azonban az irodalmi hagyományok mellett a társadalom negatív jelenségeit is elkezdték bírálni, a hatalom közbelépett, és a kezdeményezéseket – velük együtt a már meglévő intézményeket – betiltotta.

A **Vajdaság autonómiájának** gyökerei az 1690-es évekig nyúlnak vissza, amikor a szerbek nagy bevándorolásakor és után I. Lipót császár dekrétumaimban különféle kiváltságokat ígért a betelepülő szerbeknek. 1849-ban a Habsburg-kormányzat létrehozta a területileg különálló Vajdaságot, amely 10 éves fennállás után megszűnt, és betagolódtott a magyar megerendszerbe. A két világháború közötti időszakban nem volt önálló közigazgatási egység, ám 1945-ben a Szerb Köztársaság autonóm tartományaként külön területi-közigazgatási egységgé szervezték.

Ennek kezdetben, az 1960-as évekig nem sok valódi tartalma volt. Igazi jelentőségre csak az 1974-es alkotmányt követően tett szert, amikor a terület szinte a köztársasággal azonos státust kapott.

Az öngazgatás bevezetésével elindult a decentralizációs folyamat, ami az 1974-es alkotmánnyal érte el csúcspontját, amikor is lényegében – területi, de ugyanakkor nemzeti alapon szervezett – önálló pártokra bomlott a Jugoszláv Kommunista Szövetség. A Vajdaságban egy a helyi érdekeket szem előtt tartó hatalmi csoport került hatalomra, amelynek voltak magyar nemzetiségű, de teljesen a jugoszlavizmussal azonosuló tagjai is. Ezt a vezetést buktatta meg 1988 őszén a „joghurtforradalommal” a Slobodan Milosević vezette Szerb Kommunista Szövetség, majd fél évvel később, Szerbia új alkotmányával gyakorlatilag felszámolta a Vajdaság autonómiáját.

Tudja-e?

- 1978-ban alakult meg a vajdasági magyar színjátszás sajátos intézménye, a Tanyaszínház, mint az Újvidéki Művészeti Akadémia nyári színpada, amely ekhós szekérrel járta a Délvidék eldugott magyarlakta településeit, időnként Horvátországba és Szlovéniába is eljutva, s évente mintegy 20 000 néző láthatta előadásukban a magyar és az egyetemes színpadi szerzők darabjainak feldolgozását.

- 1948-ban a Vajdaságban 8 magyar gimnázium működött, ám a középiskolai taná-

rok többsége legfeljebb tanítói oklevéllel rendelkezett, mert a hatalmváltás után mindössze 3 diplomás magyar középiskolai tanár maradt a Délvidéken.

- Az 1948–49-es szakítás után Magyarország a jugoszláv–magyar határon bunkerrendszert épített ki, aknazárat létesített. A két állam között gyakorlatilag megszűnt a határforgalom, csak az 1960-as évek közepétől nő meg jelentősen, részben a kishatárforgalom bevezetésének (1965), részben a vízumkényszer eltörlésének (1966) köszönhetően.

1988. október 5–6. Joghurtforradalom Újvidéken, lemond a tartományi vezetés.

1989. március 28. Centralizáló alkotmánymódosítás Szerbiában.

1989. december 13. Tizenegy vajdasági magyar értelmiségi kezdeményezte a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége (VMDK) létrehozását.

IRODALOM

Arday Lajos: A jugoszláviai magyar nemzetiség helyzete (1981). In: *Jelentések a határokon túli magyar kisebbségek helyzetéről (Csehszlovákia, Szovjetunió, Románia, Jugoszlávia)*. Medvetánc könyvek. Budapest, 1988. 265–303.

Arday Lajos: *Reformok és kudarcok. Jugoszlávia utolsó évtizedei, és ami utána következett*. BIP, Budapest, 2002.

A. Sajti Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2004.

Botlik József – Csorba Béla – Dudás Károly: *Eltevédt mezsgyékövek. Adatok a délvidéki magyarság történetéhez*. Hatodik Síp Alapítvány, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1994.

Esély a megmaradásra. A VMDK évkönyve 1992. Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége, Ada, 1992.

Juhász József: *Volt egyszer egy Jugoszlávia. A délszláv állam története*. Aula, Budapest, 1999.

Kocsis Károly: *Az etnikai konfliktusok történeti-földrajzi háttere a volt Jugoszlávia területén. Egy felrobbant etnikai mozaik esete*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 1993.

FORRÁSOK

Csáky Ágota Máriával 2005. szeptember 7-én készült interjú 1956-ról

„Amikor azt mondtuk, hogy fizetni szeretnénk, a főpincér azt válaszolta: [...] a szomszéd asztalnál ülő társaság meghallotta, hogy Önök magyarországi menekültek, s ezért kifizették az ebédjüket.”

Peter Eppel – Béla Rásky – Werner Michael Schwarz (szerk): *Menküls Bécsebe / Flucht nach Wien. Ungarn 1956 / Magyarország 1956*. Wien Museum, Wien, 2006. 54.

1957-ben osztrák menekülttáborokban szétszított röplap a hazatelepülni szándékozókna.

„Magyar fiatalok, diákok, munkás-paraszt ifjak!

A hazaáruló Kádár-kormány kérdést intézett az osztrák kormányhoz, hogy tegye lehetővé a magyar fiatalság számára a visszatérést. Teljes amnesztiát biztosít a visszatérőknek. Erre szeretnénk mi, magyar fiatalok, választ adni. Az elmúlt hetek következtében sok tízezer magyar ifjú kénytelen volt elhagyni hazáját. Választanunk kellett a letartóztatás, deportálás, Kádár önkényuralma, vagy – a szabadság között.

MI VÁLASZTOTTUNK!

A magyar fiatalság döntő többsége fegyverrel a kezében harcolt a szabadságért. Sok ezren életüket áldozták azért, hogy végre a magyar nép szabad legyen. Ez a harc Kádár kormánya szerint fasiszta restaurációs kísérlet volt, ahol is fasiszta ellenforradalmárok harcoltak a »jó magyar hazafiak« ellen. (az ávó-sok ellen) Ezek szerint mi, ma magyar fiatalok ellenforradalmárok, fasiszták vagyunk. Így mi keresnivalónk van a »szovjet paradicsom« mintájára építendő Magyarországon?

Meg akarják tölteni a börtönöket, kényszermunkatáborokat, újabb ezreket akarnak deportálni a szovjet ólombányaiba? Nem folyt elég magyar vér az ávó-sok kínzókamráiban?”

Uo. 66.

GERHARD BAUMGARTNER

Az ausztriai magyar népcsoport az államszerződéstől a keleti blokk összeomlásáig (1955–1989)

1956 őszén kitört Magyarországon a forradalom. A budapesti események nagy kihívást jelentettek Ausztria számára, mert miután a szovjet csapatok levették a forradalmat, óriási magyar **menekülthullám** árasztotta el Ausztriát. A következő három hónapban 180 ezer magyar menekült érkezett Burgenlandba. A soproni Bányaiipari és Erdészeti Főiskola teljes tanári kara és diákjai átszöktek Ausztriába, ahonnan 1957-ben testületileg Kanadába vándoroltak ki. Vancouver mellett, Powell Riverben a kanadai állam új erdészeti főiskolát alapított számukra. Ausztriában több nagy menekülttábort állítottak fel, ahonnan a magyarokat Bécsbe, majd különböző nyugati országokba szállították tovább. 1956-ban jött létre a Traiskirchen-i menekülttábor is. December 19-én Richard Nixon, az USA alelnöke ellátogatott a kismartoni menekülttáborba. A menekültek zöme később nem maradt Ausztriában: 1959 elején már csak 18 ezer magyar menekült tartózkodott az országban. Bécsben új lakótelepet építettek



Ebédosztás a traiskircheneri menekülttáborban

az ENSZ a magyar menekültek elhelyezésére. Az '56-os menekültekkel a bécsi magyar népcsoport összetétele jelentősen átalakult: több évtizedre két markáns táborhozott létre. Míg az '56-osok semmilyen viszonyban nem álltak a magyar állammal vagy a bécsi magyar kultúrintézetrel, addig a régebbi bécsi magyar



Az 1956-os forradalom leverése után menekülők a zöldhatáron

kultúregyesületek továbbra is fenntartották a kapcsolatot a Kádár-kormányval. Az Ausztriába menekült magyar diákok számára az osztrák állam külön középfokú oktatási rendszert hozott létre: 746 magyar diák tanult ott saját, magyar nyelvű gimnáziumban. 1963-ban, az utolsó '56-os magyar diák érettségije után a gimnáziumokat bezárták.



Menekülttábor 1961-ben

A hatvanas évek folyamán alapjaiban változott meg a **burgenlandi falvak gazdaság-és társadalomszerkezete**. A burgenlandi birtokviszonyokat évszázadokkal korábban meghatározta, hogy a hatalmas uradalmi birtokok mellett a törpe- és kisbirtokos forma uralkodott. A hatvanas években a burgenlandi kisbirtokosok arra kényszerültek, hogy ingázó munkásként keressék a kenyerüket: Bécs, Alsó-Ausztria és Stájerország ipari központjaiba jártak dolgozni. Jó példája ennek Andau/Mosontarcsa, amely 1959-ben még Ausztria legnagyobb marhatenyésztő községe volt 2000 állattal – 1969-ben pedig már az utolsó tehenet is eladták. Az andauiak naponta ingáztak különjáratokon a hozzávetőleg 100 km-re fekvő Bécsbe. A mezőgazdaság gépesítése felszabadította a majorok népét, akik először a környező falvakba költöztek, majd továbbálltak a nagyvárosokba. A szintiszta magyar majorok a hetvenes évekre teljesen

elnéptelenedtek, az egykori béresek leszármazottai gyorsan asszimilálódtak, mert számukra a magyar még mindig a „cselédnyelvet” jelentette. Mivel teljeskörű magyar oktatási rendszer nem volt Burgenlandban, hiányzott a magyar kisebbségi elit. Ennek szerepét már a hatvanas években vagy 56-osok, vagy Magyarországról átköltözött értelmiségiek töltötték be. A Felső-Őrségben a hatvanas évek végén mind az alsóöri katolikus, mind a felsőöri református és az őrszigeti evangélikus gyülekezet élén Magyarországon született lelképásztor állt. Ők alapítják 1968-ban az első magyar kultúregyesületet, hogy megfékezzék az asszimilációt.

Miután 1972-ben a Bruno Kreisky vezette osztrák kormány aláírta a Dél-Tirol státuszát szabályozó egyezményt az olasz állammal, **az ausztriai kisebbségek helyzetét is megkísérelte újraprendezni**. Ennek első lépése volt a titkos anyanyelvi összeírás, amelyben mindenki anonim módon nyilatkozhatott anya-



Ingázó munkások az 1960-as években

KRONOLÓGIA

1956. október 4. Megindul a menekülthullám Burgenlandba.

1956. december 19. Nixon Kismartonban.

1968 Burgenlandi Magyar Kultúregyesület (BMKE) alapítása. Első elnöke Moór János, alelnöke Szeberényi Lajos.

1974 Titkos Anyanyelvi Összeírás (Geheime Feststellung der Muttersprache).

1976. július 7. Elfogadják a kisebbségek jogi helyzetét szabályozó népcsoport törvényt.

1979. július 12. Magyar Népcsoporttanács alakul ülése.

1980. szeptember 25. BMKE Memoranduma a kormányhoz, melyben az oktatási intézmények és a nyelvhasználati jogok kiszélesítését kérte.

1983. május 5. BMKE Nyilatkozat (Maideklaration): azonos kisebbségi jogokat követel a magyaroknak, mint amit az 1955-ös államszerződés garantál a horvátoknak és a szlovéneknek.

1984 Magyar nyelvű rádióadás beindítása.

1988. január 1. Magyarországi világtűlével bevezetése.

1988 Vízumkényszer (betétlap) eltörlése a magyar és az osztrák állampolgárok számára.

1989. augusztus 19. Páneurópa Piknik.

1989. szeptember 10. A magyar kormány megnyitotta az ország nyugati határát az NDK-menekültek előtt.



Az első NDK-s menekültek átrohannak a határon a Páneurópai Pikniken



Alois Mock átvágja a vasfüggönyt

lendültek. A magyar nyelv kommunikációs értéke valójában csak akkor nőtt meg, amikor Magyarországon bevezették a világútlevelet (1988), és magyar vásárlók tízezrei árasztották el a burgenlandi falvakat és Bécset. 1989. augusztus 19-én Habsburg Ottó, az Európai Parlament alelnöke és Pozsgay Imre magyar államminiszter szimbolikusan átvágták az országhatár szögesdrótját Sopronban. Ezt az alkalmat a Magyarországon tartózkodó NDK turisták tömeges menekülésre használták fel. A Páneurópai Piknik fontos eseménye volt a politikai tömbök felszámolásának. 1989 karácsonyára egymás után megbuktak a kelet-európai kommunista diktatúrák és megkezdődik a rendszerváltás. 1990 nyarára

az egész határsávon lebontják a szögesdrótot és lebomlik a vasfüggöny, amely közel 45 évig elválasztotta a burgenlandi magyarokat Magyarországtól.

Egészen a hatvanas évek közepéig a dél-burgenlandi falvak zárt közösségeket alkottak, és csak ezután kezdtek ingázni a környező kisvárosokba és a nagyobb központokba, Bécsbe és Grazba. Ez azt jelenti, hogy a **mindennapi élet** minden mozzanata az adott faluhoz kötődött. A falusi élet adta a tájszólások alapját és kereteit, a különböző dialektusok jelentették a természetes kommunikáció eszközét. Például a hatvanas évek végéig természetesnek számított, hogy ha valaki átköltözött, vagy beházasodott egy magyar nyelvű faluba, meg kellett tanulnia az ottani dialektust és rendszerint meg is tanulta. Minden burgenlandi faluban akadtak tehát olyanok, akik beköltözvén saját nyelvük mellé a helyi nyelvet is elsajátították. Ez persze nem az irodalmi magyart jelentette, hanem az adott közösségben beszélt nyelvjárást.

A faluban használt dialektusok fennmaradásához hozzájárult az is, hogy a helyi kulturális hagyományok is erősen kötődtek e nyelvjáráshoz. Így a lucázás, a lakodalmas vőfény-versek, a tél végi korbácsolás, a farsangi szokások, a hagyományos falusi mulatságok, az ott elhangzó tradicionális énekek mind a dialektusban jelennek meg, így a nyelvjárás egyúttal kulturális kapocs és kohéziós erő a helyiek között. Mivel e nyelvek és szokások faluról falura változnak, egész Burgenlandban egyfajta *village-ethnicity* jött létre.

A hatvanas évek közepe után a **társadalmi modernizáció** következtében e hagyományos világ bomlani kezd: az ingázó mun-

Határátkelők Magyarország és Ausztria között

1923-ban Szentgotthárdnál, Kőszegen, Sopronban és Hegyeshalomnál, 1944-ben ezeken kívül Oroszvárnál, majd ez utóbbi megszűnt és helyette 1946-ban Horvátjárfalúnál lehetett átlépni a határt 1949-ig. 1966-ban Rábafüzesnél, majd 1976-ban Bucsunál, 1985-ben pedig Kópházánál is nyílt határátkelőhely.

Az Ausztriából Magyarországra beutazók száma

Év	Fő
1951	829
1956	10.250
1966	116.805
1976	235.000
1986	653.000

A Magyarországról Ausztriába utazók száma

Év	Fő
1959	8.481
1969	46.685
1979	124.000
1988	2.749.000

„Győrök János bácsi, ma Alsóőr legidősebb embere, a haza fogalma alatt saját és ősei szülőfaluját értette. Ebben dolgozott, ebben élt és ezért vállalta magára a felelősséget. Tudatosan magyar maradt, de magyarságát nem azonosította Magyarországgal. Életútja sem volt kanyargós. Csak a felszertől az alszegig ment. „Nézze, mink úgy maradtunk, ahogy vótunk. Csak új határt húsztak. Unokabátyám ojjan magyar érzelmű vót, ü átment Magyarországra. Ott lett pap. A rokonságbu egy, az Bécsbe menet, ma már velem sem akar magyarul beszélni. Egy másik, az Brégenzbe, ugvis tuggya, hol van, ottan kapott állást. Közjegyző. Itt meg csak visszamaradunk. Maga meg örül neki, hogy ittenek, anny baszorkánságot talál.’ [...]

A magyar nyelv nem jelent nemzeti öntudatot, az a falu nyelve. ‘Osztrákban élünk, de alsóőriek vagyunk’ mondta Mariska néni. A szomszédos felsőőri és szigeti magyarok nem tartoznak ide, azok is a sajátos, elzárt ‘falu nemzetiségében’ élnek. Azonos anyanyelvű települések egymás mellett, de összetartozási érzés nélkül, egymástól elzárt önálló kis világokban. Mindegyiknek meg van a maga belső rendje. Ez vonatkozik a kultúrára éppen úgy, mint a társadalmi rétegződésre. Erre a társadalmi rétegződésre építve élnek az egyes faluközösségeken belül is a kultúrák egymás mellett. Ez az egymásmellettség nem jelent egy tökéletes szétválasztást, inkább az összefonódott kultúrokológiát. Az együttéléshez szükséges erkölcsi iratlan törvények mindenki számára kötelezőek. Ezeket mindenki öntudatlanul ismeri és be is tartja. Ez az, ami az egy közösségekben élőkét összetartja.”

Gaál Károly: *Aranymadár. A burgenlandi magyar falvak elbeszélő kultúrája*. Vas megyei Múzeumok Igazgatósága Szombathely, 1988. 66., 74.



A dél-burgenlandi ipari vásár kapuja, Oberwart (Felsőőr), 1971

kások naponta elhagyják a falut és csak este térnek haza, vagy egész héten másutt dolgoznak és csak a hétvégéket töltik otthonukban. Ezzel párhuzamosan felbomlott a nagycsaládos struktúra is, már nem laknak egy háztartásban a különböző nemzedékek. Míg három generáció lakott egy fedél alatt, addig az ingázás nem befolyásolta jelentősen a nyelvhasználati szokásokat, hiszen a nagyszülők a hiányzó szülők szerepét a gyerekeknvelésben átvállalták, így a faluban használt nyelvjárásokat is megtanították a gyermekeknek. Mióta a fiatal házaspárok külön háztartásba, vagy más faluba költöznek, a kisebbségi dialektusok átadására nincs mód. Szemben a gyakran hangoztatott tétellel, hogy a vegyes házassá-

gokban vesznek el a dialektusok, itt úgy látszik, hogy a nagycsalád-szerkezet felbomlása sokkal erősebben magyarázza a nyelvjárások háttérbe szorulását. Talán nem véletlen, hogy az első burgenlandi magyar kultúregyesület éppen ebben az időszakban alakul meg ezekre a folyamatokra válaszolva. A burgenlandi magyar falvak lelkészei figyelnek fel e tendenciákra és ők alapítják a szervezetet: a felbomló falusi kereteket intézményesült formákkal és követelésekkel próbálják ellen-súlyozni. Az 1976-os osztrák kisebbségi törvény életbe lépése és a burgenlandi magyarok hivatalos elismerése után az anyagi és a politikai támogatás segítségével ez bizonyos mértékig sikerül is.



A magyar kisebbség létszámának alakulása Burgenlandban 1910–1981 között (Dokumentum a Burgenlandi Tartományi Levéltárból)



Az andawi híd



Új tartományi kórház, Oberwart (Felsőőr), 1985

Tudja-e?

■ Andaui híd = A falutól 8 km-re délre ívelte át egykor egy híd a Hansági-csatornát, mely ezen a ponton a magyar határt képezte. 1956-ban e híd egyike volt azon kevés helyeknek, ahol egy ideig a magyar menekülők folyamatosan átszökhettek a határon. Néhány nap alatt több tízezer menekült kelt itt át. Az oroszok által kevéssel ezután lerombolt hídról készült felvételek bejárták a világot. Az „andaui híd” a hidegháború világszerte ismert szimbólumává vált. Burgenlandi látogatása alkalmával az akkori

amerikai alelnök, Richard Nixon is felkereste Andaut és J. A. Michener későbbi regénye nyomán Andau világszerte híressé vált. (James A. Michener: *Az andaui híd*. Editorial Danubio, Buenos Aires, 1957.)

■ Az osztrák őshonos kisebbségek = Az 1976-os osztrák népcsoporttörvény a karintiai szlovéneket, a burgenlandi horvátokat és magyarokat és a bécsi cseh-szlovákokat ismerte el őshonos osztrák népcsoportként. A romák elismerésére csak 1993-ban került sor.

IRODALOM

Peter Eppl – Béla Rásky – Werner Michael Schwarz (szerk.): *Menekülés Bécsbe / Flucht nach Wien. Ungarn 1956 / Magyarország 1956*. Wien Museum, Wien, 2006.

Gal, Susan: Mi a nyelvcseré és hogyan történik? *Regio*, 1991. 1. sz. 66–76.

Gaál Károly: *Kire marad a kisködmön. Adatok a burgenlandi uradalmi béresek elbeszélő kultúrájához / Wer erbt das Jankerl. Über die Kommunikationskultur der Gutshofsknechte im Burgenland*. Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szombathely, 1985.

Gaál Károly: *Aranymadár. A burgenlandi magyar falvak elbeszélő kultúrája*. Vas megyei Múzeumok Igazgatósága, Szombathely, 1988.

Imre Samu: *A felsőörsi nyelvjárás*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1971.

Rásky Béla: Piroschka és sógora: a magyarok az osztrákok szemével. *Limes*, 2001. 4. sz. 19–29.

Seper Károly: *Alsóőr történetéből. Írások, emlékek és szájhagyomány*. Alsóőri Otthon /Unterwarther Heimathaus, Unterwart/Alsóőr, 1988.

Sozan Mihály: *A határ két oldalán*. Irodalmi Újság, Párizs, 1985.

Találkozások Európával. Bornemisza Péter Társaság 1960–1995. S. a. r. Szépfalusi István. Magvető, Budapest, 1995.

Teleki Béla: *A magyar evangélikusság története Őrszigeten*. Sziget, 1979.

FORRÁSOK

A csehszlovák állampolgárságot visszakapó magyarok által leteendő hűségfogadalom szövege, 1948. december

„Becsületemre és lelkiismeretemre fogadom, hogy a Csehszlovák Köztársaságnak és népi demokratikus rendszerének mindig hű és odaadó állampolgára leszek, kormányának engedelmességet fogok, törvényeit pontosan betartom és a hű csehszlovák állampolgár minden kötelességét teljesíteni fogom és akarom.”

Szlovák Nemzeti Levéltár, Pozsony, Belügyi Megbízotti Hivatal – körlevelek, 17. d.

Részlet a Csemadok javaslataiból, 1968. március 12.

„Javasoljuk a nemzetiségeknek a közügyekben való aktívabb részvétele érdekében:

- hogy a Szlovák Nemzeti Tanács minden bizottságába a képviselőknél kívül a nemzetiségek tagjai (szakemberek) mint bizottsági tagok is bekerüljenek;
- hogy a nemzetiségek tagjai az adott területen arányszámuknak megfelelően legyenek képviselve a központi, kerületi, járási és helyi választott és végrehajtó szervezetekben;
- nagy gondot fordítani – az arányszám szem előtt tartásával – a választott szervezetbe javasolt képviselők kiválasztására is, hogy felkészülten s aktívan képviseljék minden szinten a nemzetiségek érdekeit. [...]
- mindazon törvényeknek és rendeleteknek a felülvizsgálását, melyeket 1945-től a magyar nemzetiségű polgárokkal kapcsolatban hoztak, és a diszkriminációs törvények eltörlését.”

Új Szó 1968. március 15.

Részlet a csehszlovákiai magyar írók felhívásából, 1968. augusztus

„Mi, csehszlovákiai magyar írók ezekben a szomorúan tragikus órákban ezen az úton is kötelességünknek tartjuk szólni népiünkhez: Csallóköz, Ipoly-mente,

POPÉLY ÁRPÁD

A csehszlovák kisebbségpolitika, a magyar közösség újjászerveződése. A Csemadok szerepvállalása. Az 1968–69-es reformfolyamat és a Husák-korszak

Az 1948-as év mélyreható változásokat hozott mind Csehszlovákia, mind az 1945 óta jogfosztott magyar kisebbség számára. A Klement Gottwald vezette kommunista párt 1948 februárjában kiszorította a polgári pártokat a hatalomból, amivel – a szovjet tömb többi országához hasonlóan – Csehszlovákiában is megkezdődött a sztálini típusú **egypárti diktatúra** kiépítése.

A kommunista hatalomátvétel a magyar kisebbség számára nem eredményezett azonnali pozitív változást, hiszen a magyarellenos politika első számú szószólói éppen a kommunisták voltak. Az 1948 májusában elfogadott, szovjet mintára készült új alkotmány nemzetiségi jogokat nem tartalmazott, a május végén megtartott parlamenti választásokon pedig a németek és a magyarok továbbra sem vehettek részt. 1948 júniusában 710, többségében magyarlakta település nevét cserélték fel mesterséges szlovák névvel. Így lett pl. Tornaljából Šafárikovo, Párkányból Štúrovo, Bósból Gabčíkovo, Diószegből Sládkovičovo és Nagymegyerből Čalovo.



Klement Gottwald átveszi a hatalmat, 1948

Mivel a Szovjetunió az érdekszférájába tartozó országok közötti viszony rendezésében volt érdekelt, Csehszlovákiának is rendeznie kellett kapcsolatait Magyarországgal. Ennek elsőrendű feltétele pedig a csehszlovákiai magyarság jogfosztottságának megszüntetése volt. A magyar kisebbség jogállásának rendezése 1948. október 25-én kezdődött, amikor törvény született csehszlovák állam-



Érsekújvár az 1940-es évek végén



A csehszlovák–magyar államközi szerződés ünnepélyes aláírása, 1949

polgárságának visszaadásáról. Ezt követően 50 ha-ig megszüntették a magyarok mezőgazdasági vagyonának elkobzását, 1948. december 15-én Pozsonyban *Új Szó* címmel (később napilappá átalakuló) magyar nyelvű hetilap indult útjára, 1949. március 5-én Lőrincz Gyula festőművész vezetésével megalakult Pozsonyban a **Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesülete**, a Csemadok, s 1948 őszétől, előbb szlovák elemi iskolák mellett magyar osztályok, majd 1950-től önálló magyar alap- és középfokú iskolák formájában újraindult a **magyar nyelvű oktatás** is. 1948 végén leállították a lakosságcsere és a reszlovakizációt, 1949 első hónapjaiban pedig lehetővé tették a Csehországba deportált magyarok hazatérését. A magyarsággal kapcsolatos állampárti döntések előkészítése és végrehajtása a szlovák kommunista pártvezetés mellett 1948 őszén létrehozott ún. **Magyar Bizottság** feladata volt, amelyben helyet kaptak a két világháború közötti csehszlovákiai kommunista mozgalom magyar pártmunkásai is, mint pl. Major István, Lőrincz Gyula és Fábry István.

Ilyen előzmények után 1949. április 16-án írták alá Budapesten a Csehszlovákia és Magyarország közötti baráti viszony megerősítését szimbolizáló **barátsági, együttműködési és kölcsönös segélynyújtási egyezményt**. 1949 júliusában megkötötték a két ország közötti vitás pénzügyi kérdéseket rendező ún. **csorbatói egyezményt**, amelyben Magyarország lemondott többek között a Csehszlovákiából kitelepített magyarok hátrahagyott vagyonáért járó kártérítésről. Végül 1951. november 13-án Prágában aláírták a csehszlovák–magyar **kulturális egyezményt** is, amelyből azonban a csehszlovák ellenállás miatt kimaradt

a kisebbségi jogok és a nemzetiségek kölcsönös támogatásának rögzítése.

A negyvenes évek végén és az ötvenes években általában **párthatározatok** formájában történtek kísérletek a magyar kisebbség helyzetének további rendezésére, a magyar lakosságnak az ország politikai, társadalmi és gazdasági életébe való újbóli integrálására. Ezek ismét lehetővé tették a magyarok felvételét a kommunista pártba (többen, mint pl. Lőrincz Gyula és Fábry István Csehszlovákia Kommunista Pártja, ill. Szlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottságába is bekerültek), a különféle tömegszervezetekbe, s megkezdődött a nemzeti bizottságok magyarokkal való kiegészítése. Az 1954. évi parlamenti választások alkalmával első ízben járulhattak magyarok is az urnákhoz, s kaptak helyet magyarok is a prágai és pozsonyi parlamentben. A magyarlakta járásokban elvileg lehetővé tették a magyar nyelv használatát a hivatalos érintkezésben, a közintézmények és a magyarlakta települések kétnyelvű megjelölését. A határozatok azonban gyakran csak papíron valósultak meg, s mivel nem hozták őket nyilvánosságra, a pártállam korlátai között ellenőrzésükre sem kerülhetett sor.

Az **1956-os magyar forradalom** a csehszlovákiai magyarság körében nem váltott ki szervezett megmozdulást. Elevenen élt még emlékezetében második világháború utáni meghurcoltatásának emléke, így nem merete vállalni a forradalom mellett nyílt kiállást, s rokonszenve csupán elszigetelt szimpátiamegnyilvánulásokra (pl. templomi himnuszéneklés, gyászszalag viselése, honvédsírok megkoszorúzása) korlátozódott. A hatalomnak a magyar lakosság magatartásával kapcsolatos félelmét ugyanakkor mindennél jobban jelezte,

KRONOLÓGIA

1948. február 25. Kommunista hatalomátvétel Csehszlovákiában. Az egypárti diktatúra kiépítésének kezdete.

1948. május 9. Elfogadják Csehszlovákia új alkotmányát. Ez nemzetiségi jogokat nem tartalmaz.

1948. május 30. Parlamenti választásokat tartanak. Ezen a németek és magyarok továbbra sem vehetnek részt.

1948. június 11. Elszlovákosítják a magyar és német eredetű, ill. hangzású helységneveket.

1948. október 25. Törvény születik a magyarok csehszlovák állampolgárságának visszaadásáról.

1948. november 1. A szlovák elemi iskolák mellett megnyílnak az első magyar tannyelvű osztályok.

1948. november 4. Ötven hektárig megszüntetik a magyarok mezőgazdasági vagyonának elkobzását.

1948. november 12. A szlovák kommunista pártvezetés mellett ún. Magyar Bizottság alakul.

1948. december 15. Pozsonyban megjelenik az *Új Szó* első száma.

1949. január–április. Engedélyezik a Csehországba deportált magyarok hazatérését.

1949. március 5. Megalakul Pozsonyban a Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesülete, a Csemadok.

1949. április 16. Aláírják a csehszlovák–magyar barátsági, együttműködési és kölcsönös segélynyújtási egyezményt.

1949. július 25. Magyarország a csorbatói egyezményben lemond a Csehszlovákiából kitelepített magyarok hátrahagyott vagyonáért járó kártérítésről.

1950. szeptember 1. Megnyílnak az első magyar tannyelvű alap- és középfokú iskolák.

1951. november 13. Aláírják a csehszlovák–magyar kulturális egyezményt.

1952 Komáromban megalakul a Magyar Területi Színház.

1954. november 28. A magyarok és németek első ízben vehetnek részt a parlamenti választásokon.

Gömör és Bodrogköz magyar lakosságához. Szilárdan álljunk hazánk alkotmányosan megválasztott szervei és vezetői mellett [...] Kérünk minden magyar fiatait, kérjük lakosságunkat, hogy őrizze meg a rendet, kerüljön minden véres provokációt és csak a falvak, a városok, a járások alkotmányosan megválasztott vezetőinek engedelmességen. Tudnunk kell mindannyiunknak, hogy nálunk nem volt ellenforradalom, s nem volt szükség a Varsói Szerződés országai hadseregeinek megszállására.”

Új Szó 1968. augusztus 28.

Részlet a nemzeti alkotmánytörvényből, 1968. október 27.

„2. cikkely

A nemzetségek létszámuknak megfelelően nyernek képviselőket a képviselői testületekben és más választott szervekben.

3. cikkely

(1) A magyar, a német, a lengyel és az ukrán (ruszin) nemzetségi állampolgároknak a nemzeti fejlődésük érdekeinek megfelelő terjedelemben, a törvény által megszabott feltételek között biztosítják:

- a) a saját nyelvükön való művelődés jogát,
- b) a sokoldalú kulturális fejlődés jogát,
- c) a hivatalos érintkezésben a saját nyelv használatát az illető nemzetségi lakta területeken,
- d) a nemzetségi kulturális-társadalmi szervezetekben való társulás jogát,
- e) a saját nyelvű sajtóra és tájékoztatásra való jogot. [...]

4. cikkely

(1) Minden állampolgár szabadon, saját meggyőződése szerint dönt nemzetségiéről.

(2) A bármely nemzetséghez való tartozás egyetlen állampolgárnak sem lehet kárára a politikai, a gazdasági és a társadalmi életben való érvényesülést illetően.

(3) Az elnemetietlenítésre irányuló nyomás minden formája tilos.”

Trella, Rudolf – Chovanec, Jaroslav: *A Csehszlovák Szocialista Köztársaság új államjogi elrendezése*. Bratislava, 1971. 200.



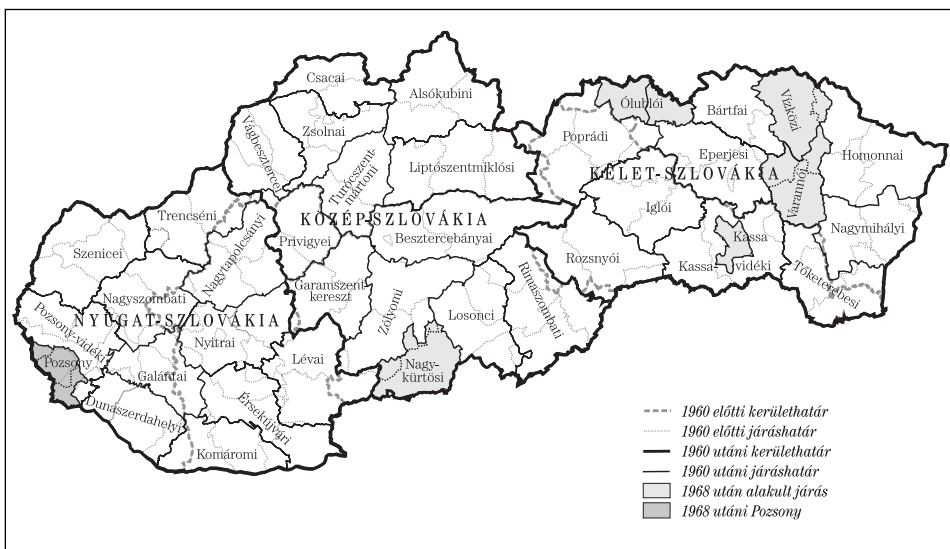
Május 1-je Galántán

hogy a csehszlovák hadsereg 1956. november eleji mozgósítása során a magyar (és lengyel) nemzetségi tartalékosokat nem hívták be.

A parlament 1960-ban új **alkotmányt** fogadott el, amely az ország nevét Csehszlovák Szocialista Köztársaságra változtatta. Az alkotmány kisebbségek számára fontos hozadéka az volt, hogy szavatolta az ország állampolgárainak egyenjogúságát, s kimondta a nemzetségek anyanyelvi oktatáshoz és művelődéshez való jogát. A magyarsággal szembeni politika ennek ellenére továbbra is ellentmondásos volt. A magyar kisebbség leginkább az 1960. évi **közigazgatási reformot** sérelmezte, amely során a kis területű közigazgatási egységek

összevonásakor a magyarokta járásokat általában a tőlük északra fekvő szlovákokkal egyesítették, kettőre (a Dunaszerdahelyi és Komáromi járás) csökkentve ezáltal a magyar többségű járások számát.

A magyar kisebbség **kulturális igényeinek** kielégítése a Csemadok megalakulását követően a komáromi Magyar Területi Színház létrehozásával (1952), valamint a Csemadok égisze alatt létrejött, de rövid életűnek bizonyult Csehszlovákiai Magyar Könyvkiadó és a Csehszlovákiai Magyar Népművészeti Együttes megalakításával (1953) folytatódott. A sort az Ifjú Szivek Magyar Népművészeti Együttes létrejötte (1957)



Szlovákia közigazgatási beosztása



Meghívó a Csemadok somorjai szervezetének alakuló ülésére, 1949

és az *Irodalmi Szemle* című folyóirat megjelenése (1958) folytatta. Az *Új Szó* mellett a legjelentősebb sajtótermék a *Szabad Földműves* (1950) című mezőgazdasági és az *Új Ifjúság* (1952) című ifjúsági hetilap, a *Dolgozó Nő* (1952) című nőmagazin és a *Csemadok A Hét* (1956) című kulturális hetilapja lett.

A **Csemadok** tevékenységében bizonyos kettősség volt tapasztalható. A hatalom az egyesületet elsősorban a kommunista eszmék magyar lakosság közötti népszerűsítésének és a párthatározatok érvényesítésének érdekében hozta létre. A Csemadok ugyanakkor a jogfosztottság éveitől pótolhatatlan tevékenységet fejtett ki azáltal, hogy felvállalta a magyar kisebbség kulturális életének újjászervezését, közreműködött a magyar iskolák újraindításában, gyakorlatilag valamennyi magyar kisebbségi intézmény megszervezésében. Munkásságában itt-ott érdekvédelmi törekvések is megfigyelhetők voltak, ami főleg a hatvanas évek szabadabb politikai légkörében érvényesülhetett.



Kádár és Dubček 1968-ban

Az 1968 januárjában a CSKP élére választott Alexander Dubček nevével fémjelzett **reformfolyamatban** a párt a közélet demokratizálása, a gazdaság megreformálása és a cseh-szlovák államjogi viszony újrendezése mellett ígéretet tett a nemzetiségi kérdés rendezésére is. A változásokat támogató Csemadok 1968. március 12-én megfogalmazta ezzel kapcsolatos elképzeléseit. A javaslat síkra szállt többek között a kisebbségek öngazgatásáért, a kisebbségi jogok törvényi szabályozásáért, a nemzetiségeknek az államhatalomban való arányos részvételéért, nemzetiségi minisztérium létrehozásáért, az 1960. évi közigazgatási elrendezés kiigazításáért, a nemzetiségi iskolahálózat fejlesztéséért, valamint az 1945 után hozott magyarellenes jogszabályok felülvizsgálásáért. A Csemadok új, reformkommunista vezetőinek (Dobos László elnök és Szabó Rezső főtítkár) bevonásával meg is kezdődtek a nemzeti jogszabályok kidolgozását célzó tárgyalások, ezek azonban hamarosan holtpontra jutottak.

A Szovjetunió és a Varsói Szerződés további négy tagállamának (köztük a kádári Magyarországnak) 1968. augusztus 21-i **katonai intervenciója** nemcsak a „prágai tavasz” sorsát pecsételte meg, hanem a kisebbségi kérdés megnyugtató rendezésének lehetőségét is. Az 1968. október 27-én elfogadott **nemzetiségi alkotmánytörvény** biztosította ugyan a nemzetiségek számára az anyanyelvükön való művelődéshez, a nemzeti társadalmi-kulturális szervezetekben való tömörüléshez, az anyanyelvi sajtóhoz és tájékoztatáshoz, valamint nyelvük hivatalos érintkezésben való használatához való jogot, megszavazása előtt azonban kiiktatták belőle a nemzetiségek öngazgatását szavatoló részeket.

Csehszlovákia 1969. január 1-jével a Cseh Szocialista Köztársaság és a Szlovák Szocialista Köztársaság **szövetségi államává** alakult át. A szlovák kormányban Dobos László személyében a **nemzetiségi ügyekért felelős tárca nélküli miniszter** kapott helyet, aki

1956. november 3-7. A csehszlovák hadsereg mozgósítása során a magyar nemzetiségű hadköteleseket nem hívják be.

1958 Pozsonyban *Irodalmi Szemle* címmel irodalmi folyóirat jelenik meg.

1960. április 9. A közigazgatási reform során a magyaroktól a járásokat szlovák etnikumú járással vonják össze.

1960. július 11. Új alkotmányt fogadnak el. Ez kimondja a nemzetiségek anyanyelvi oktatáshoz és művelődéshez való jogát.

1968. január 5. Alexander Dubčeket választják a CSKP első titkárává. Megkezdődik az ún. prágai tavasz.

1968. március 12. A Csemadok kidolgozza a nemzetiségi kérdés rendezésére vonatkozó javaslatát.

1968. augusztus 21. A Varsói Szerződés tagállamainak hadseregei megszállják Csehszlovákiát.

1968. október 27. Elfogadják a nemzetiségi alkotmánytörvényt.

1969. január 1. Csehszlovákia szövetségi állammá alakul át. A szlovák kormányban Dobos László személyében magyar nemzetiségű miniszter kap helyet.

1969. április 17. A lemondott Alexander Dubčeket Gustáv Husák váltja fel a CSKP élén. Kezdetét veszi az ún. normalizáció időszaka.

1969 Pozsonyban megalakul a Madách Könyv- és Lapkiadó, Kassán a Magyar Területi Színház Thália Színpada.

1977 Megkezdődik a nyitrai magyar nyelvű pedagógusképzés létesítése.

1978 Szlovákiában tervezet dolgoznak ki a magyar iskolák felszámolására, amire reakcióként Duray Miklós vezetésével megalakul a Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottsága.

1979 Münchenben megjelenik Janics Kálmán *hontalanság évei* című monográfiája

1982, 1984 Két ízben letartóztatják Duray Miklóst. 1983 januárjában bíróság elé is állítják.



Duray Miklós

Részlet a Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottságának a csehszlovákiai magyar szülőkhöz és pedagógusokhoz intézett felhívásából, 1981. április

„Az alkotmány kimondja ugyan a Szlovákiában élő csaknem 600 000 főnyi őslakos magyarság jogegyenlőségét a többi nemzetekkel, ez azonban csak akkor válhat valóra, ha a legalapvetőbb jogát anyanyelvén gyakorolhatja. Sajnos, már évek óta egyre erősödnek azok a jelek, amelyek arra mutatnak, hogy e jogok gyakorlása a csehszlovákiai magyarok számára mind szűkebb határok közé szorul. [...]

Kedves szülők, tisztelt pedagógusok! Levelünkkel arra kívánjuk felhívni figyelmüket, hogy [...] milyen veszély fenyegeti a Csehszlovákiában élő magyarok nemzeti nyelvét, kultúráját és jogait. Joguk és kötelességük is, hogy megvédjék gyermekeiket és tanulóikat. Állampolgári joguk és kötelességük is, hogy tiltakozzanak az alkotmányban kinyilvánított jogegyenlőség megsértése ellen.”

Duray Miklós (összeáll.): *Két-tós elnyomásban. Dokumentumok a csehszlovákiai magyarság helyzetéről és jogvédelméről 1978–1989.* Madách–Pozonium, Pozsony/Bratislava, 1993. 72–73.



Az 1968-as bevonuláskor a Magyar Néphadsereg által terjesztett rölap

egyben a kormány Nemzetiségi Tanácsának elnöke lett. A szlovák parlamenten belül Nemzetiségi Bizottság alakult, a parlament egyik alelnökévé pedig Szabó Rezsőt

segi magyar sajtóban, a kétnyelvű utca- és helységnévtáblák elhelyezését, leépítették a nyitrai magyar pedagógusképzést, a szlovák iskolaügyi tárca pedig 1978-tól kezdő-

választották. Az 1969 áprilisában Dubček helyett a párt élére került Gustáv Husák ún. **normalizációs rendszere** azonban – a nemzetiségi alkotmánytörvényt be nem tartva – a nemzetiségi szerveket formálissá tette vagy meg is szüntette. Eltávolította tisztségükből a Csémadok reformkommunista vezetőit, s helyükre a szovjetbarát irányvonalat híven követő személyeket állított.

A politikai visszarendeződés akadályozta az alkotmányban garantált **kisebbségi jogok** érvényesítésének lehetőségét is. A hetvenes-nyolcvanas években különösen a magyar kisebbség nyelvhasználati jogait és iskolahálózatát érték gyakori támadások. Akadályozták többek között a szlovákiai települések magyar nevének használatát a kisebbség



A felszabadulás ünnepe Galántán, 1970



A felszabadulás ünnepe Galántán, 1970

dően több tervezetet dolgozott ki a magyar iskolák kétnyelvűsítésére, ill. fokozatos szlovák tannyelvűvé alakítására.

A magyar iskolák tervezett felszámolásának híre kiváltotta a kisebbségi magyar értelmiségi körök ellenállását, szót emelt ellene a Csemadok, s ez adta a közvetlen ösztönzést a **Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottsága** megalakulásához is. Az 1978-ban megszervezett, s **Duray Miklós** által irányított illegális bizottság a kommunista rendszer bukásáig az egyetlen szervezet volt, amely nyíltan ki mert állni a csehszlovákiai magyarság kisebbségi jogainak védelmé-

ért. Bár munkatársait a politikai rendőrség folyamatosan zaklatta (Durayt két ízben is bebörtönözték), sikerült olyan tiltakozási hullámot kiváltania, amely hozzájárult ahhoz, hogy a hatalom lemondott a magyar iskolák kétnyelvűsítésének szándékáról.

Duray mellett a csehszlovákiai magyar ellenzék másik kiemelkedő és a hatalom által szintén meghurcolt képviselője Janics Kálmán volt, aki a nyugati emigráns magyar sajtóban publikált tanulmányaiban és *A honatalanság éve*i című – Illyés Gyula előszavával megjelent – monográfiájában hívta fel a figyelmet a magyar kisebbség jogfosztottságára.

Tudja-e?

■ 1965 nyarán az évszázad árvize pusztított a Csallóközben. A több hónapja megáradt Duna június 15-én előbb Patnál, két nappal később pedig Csicsónál is átszakította a gátat. A víz pár nap alatt elárasztott 1.200 km²-nyi területet és 46 települést a Duna-szerdahelyi, Komáromi és Érsekújvári járásban. Sok falu teljes egészében romba dőlt, Komáromot napokig csak Magyarország felől lehetett megközelíteni. Az ár július közepén vonult le, az elárasztott falvakból közel 54 ezer embert kellett evakuálni. Az árvíz okozta kár meghaladta a 3 milliárd koronát. A károsultak megsegítésére országos mozgalom indult, sok cseh és szlovák ekkor szembesült azzal, hogy az országának

vannak csaknem kizárólag magyarok által lakott részei.

■ A magyar kisebbség az ország cseh és szlovák lakosságához hasonlóan elítélte Csehszlovákia 1968. augusztus 21-i megszállását. Ellenségesen fogadták a Dél-Szlovákia egyes részeibe bevonuló magyar hadsereget is, a magyar katonákban ezúttal nem a felszabadítókat, hanem a megszállókat látták. Augusztus 21-ét követően a Csemadok, a csehszlovákiai magyar írók, kommunisták, fiatalok is közzétették az intervenciót elítélő nyilatkozataikat. A magyar csapatok kivonása október 20-án kezdődött és 31-én ért véget, a szovjet hadsereg azonban 1990-ig Csehszlovákiában maradt.

IRODALOM

Boros Ferenc: 1968 és a kádári politika. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2003. 1. sz. 79–97.

Duray Miklós (összeáll.): *Kettős elnyomásban. Dokumentumok a csehszlovákiai magyarság helyzetéről és jogvédelméről 1978–1989*. Pozsony/Bratislava, Madách-Posonium, 1993.

Ivaničková, Edita – Simon Attila (szerk.): *Az 1956-os magyar forradalom és Szlovákia*. Somorja – Pozsony, Fórum Kisebbségkutató Intézet – Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, 2006.

Kiss József: A szlovákiai magyar kisebbség a reformfolyamat első szakaszában (1964–1967). *Fórum*, 1999. 1. sz. 199–208.

Popély Árpád: *A (cseh)szlovákiai magyarság történeti kronológiája 1944–1992*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2006.

Popély Árpád: A Magyar Bizottság szerepvállalása az Új Szó és a Csemadok megalapításában. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2006. 4. sz. 83–105.

Szabó Rezső: *A Csemadok és a Prágai Tavasz*. Pozsony, Kalligram, 2004.

Szesztay Ádám: *Nemzetiségi kérdés a Kárpát-medencében 1956–1962. Az övenhatos forradalom hatása a kelet-közép-európai kisebbségpolitikára*. MTA Kisebbségkutató Intézet – Gondolat Kiadói Kör, Budapest, 2003.

Szesztay Ádám (szerk.): *Együtt. Az 1956-os forradalom és a határon túli magyarok*. Budapest, Lucidus Kiadó, 2006.

Zalabai Zsigmond (szerk.): *Víz, víz, víz, víz. Az 1965-ös csallóközi árvíz publicisztikai és szépirodalmi anyagaiból*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 1995.

„Kovács János egész életében egyértelműen baloldali elkötelezettségű ember volt. Véletlenül sodródott bele az 1919-es eseményekbe [...] Részt vett a baloldali esszerek moszkvai lázadásának letörésében [...] Közel került Kun Béla családjához, vele együtt utazott vissza kalandos úton Budapestre, testőre, futára lett. 1919. február 20-án Kun Béla lakásán őt is tartóztatták, március 21-én vele együtt szabadult ki a börtönből. Azonnal a frontra jelentkezett, harcolt a Magyarországot elfoglaló cseh csapatok ellen, súlyosan megsebesült, egyik lábát amputálni kellett. [...] Miután visszatért Kárpátjára, a Csehszlovák Kommunista Párt ungvári, munkácsi, végül beregszászi járási bizottságának titkára lett. [...] megdöbbenve értesült arról, hogy Sztálin kivégeztette Kun Bélát. De akkor még azt hitte, hogy csak egy súlyos tévedésről van szó... [...] Beregszászban ő volt az egyetlen az egykori pártfunkcionáriusok között, aki fel merte emelni tiltakozó szavát a „háromnapos malenkij robot”, vagyis a magyar férfiak elhurcolása ellen, de csak azt érte el, hogy néhány napra őt is bezárták [...] Ez súlyos nyomot hagyott lelkében, visszautasította a Szovjetunió Kommunista (bolszevik) Pártba történő átigazolását, élete végéig pártonkívüli maradt. [...] Sorra elbocsátották kis állásából, gyakran hónapokon át munka nélkül tengődött feleségével Rozáliával együtt, minimális járandósággal ment nyugdíjba. [...] 1963 januárjában merész, mondhatnánk szinte vakmerő tette szánta el magát: levelet intézett Nyikita Hruscsovhoz, az SZKP KB első titkárához, a Szovjetunió Minisztertanácsa elnökéhez és Nyikolaj Podgornijhoz, az Ukrajnai Kommunista Párt KB-a első titkárához, amelyben leírta a kárpátaljai magyarokat ért sérelmeket és azok orvoslását kérte. A három oldalas levél [...] amelyet rajta kívül 20 egykori idős párttag írt alá, a kor kétségtelenül egyik legérdekesebb dokumentuma. Mit kértek szerzői?”

A kárpátaljai magyar életviszonyok a Szovjetunióban. Politika és irodalom

Kárpátalja 1945 és 1991 között tartozott a Szovjetunióhoz. Magyar szempontból az időszakot a következő fordulópontok mentén tagolhatjuk: 1945 – a szovjet–csehszlovák egyezmény megkötése Kárpátalja hovatartozásáról; 1956 – a Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. kongresszusa, amelyen a J. V. Sztálin halála utáni időszak óvatos reformjait megfogalmazzák, s amely után érezhető némi engedmény a kárpátaljai magyar ügyekben is; 1967 – a Forrás Stúdió megalakulása, amely politikai beadványokat szerkeszt a magyar kisebbség ügyében; 1989 – a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ), a helyi magyarság első érdekvédelmi szervezetének megalakulása.

A második világháború utáni államfordulat minden korábbinál mélyrehatóbb változásokat hozott Kárpátalja számára. Az államváltáshoz szokott lakosságot megdöbbenették a bekövetkező események. Kulácperekkel, koncepciók perekkel félemlítették meg a lakosságot. Minden ágazatban végbement az **államosítás**, elvették a földet, a termelőeszközöket, a jószágot, a gazdákat erőszakkal a kolhozokba kényszerítették. Csak a zsebkendőnyi háztájiban, a kiskertben maradt lehetőség az egyéni gazdálkodásra. Egyes települések bizonyos termékeket különösen sikeresen termesztettek, így eladásra, a piacra is jutott belőle. Nagydobrony például a burgonya és a fűszerpaprika termesztéséről volt nevezetes. Egyfajta kirakattelepülésnek számított Tiszapéterfalva, pontosabban az az állami kollektív gazdaság (kolhoz), amelynek ez a település volt a központja. A gazdaság elnöke, Bíró Andor volt a magyar képviselő a szovjet Legfelsőbb Tanácsban (azaz parlamentben).

A Szovjetunió belső területeiről jelentős **betelepítések** történtek Kárpátjára. Országos gyakorlat volt, hogy a főiskolát, egyetemet végzett szakembereknek pályájuk első két-három évét szülőföldjüktől távol kellett eltölteniük. A katonának behívott fiatalokat Ukrajnán kívüli egységekhez osztották be. Sok kárpátaljai járt idénymunkára, vagy kísért áru-



Mezőkaszony látképe

val megrakott vasúti szerelvényeket mintegy biztonsági őrként – a köznyelvi kifejezéssel „Oroszba” –, ahol a nyári két-három hónap alatt otthoni fizetése többszörösét kereste meg.

Komoly **ipara** soha nem volt a vidéknek. A szovjet időben főleg kisebb jelentőségű, nem kész termékeket, hanem alkatrészeket előállító üzemeket telepítettek ide, melyeket az orosz tagköztársaságból irányítottak, így a Szovjetunió felbomlása különösen érzékenyen érintette ezt a területet. Gazdasági téren a **vasútnak** volt komoly szerepe. Már 1919-ben is a Csehszlovákia–Románia, illetve Magyarország–Lengyelország közötti vasúti összeköttetés adta a régió geopolitikai súlyát. A KGST-piac széthullásáig két csomópont volt a Szovjetunió nyugati kapuja: Csap, valamint északabbra Breszt (ma Belorusz-szia). Csapnak és Bátorjának meghatározó szerepe volt a személy-, illetve a teherforgalom bonyolításában.

A Szovjetunióban az ateizmus hivatalos ideológia volt. A **vallási életet** a templomok falai közé szorították. Nem járhatott templomba párttag, tanár, vezető tisztséget betöltő személy stb. Számukra több-kevesebb szigorral tiltott volt az egyházi esküvő, a keresztelés. Az egyházi tulajdont is kisajátította az állam. Számos templomot bezártak,



A Záhony és Csap közötti vasúti határátkelő az 1950-es években



A bátyui református templom

ateista múzeumnak, raktárnak használtak. 1949-ben felszámolták a görög katolikus egyházat, templomait a pravoszlávok kapták meg. A papokat áttérésre kényszerítették, ha ezt nem tették, a Gulágba hurcolták őket. A kárpátaljai magyarok többsége, mintegy háromnegyede református, kisebb részben római katolikus és görög katolikus. Nehézségekbe ütközött a lelkészképzés, a katolikusok csak Rigában, a lett fővárosban tanulhattak, a reformátusok pedig Beregszászban az aktív lelkészek által tartott tanfolyamon vehettek részt. Változás 1989 után történt, amikor Magyarországról jöhettek át papok szolgálatot teljesíteni, illetve később lehetőség nyílt a külföldi továbbtanulásra is.

A **képzőművészetben** a nagy öregek közül (Virágh Gyula, Ijjász Gyula, Novák Andor, Beregi Sámuel, Izai Károly) már szinte senki nem érte meg a szovjet korszakot. Ám ott voltak az immár a kárpátaljai festőiskolát képviselő első nemzedékből Erdélyi Béla, Boksay József, Grabovszky Emil. 1945 után Erdélyi megpróbálta tovább működtetni a képzőművészeti szövetséget, erről azonban szó nem lehetett. Az ukrainai köztársasági szervezet helyi tagozatának megalakításával bízták meg. Az első időben megmaradhatott az elnöki tisztségben. Elérkezettnek látta az időt arra, hogy Ungváron képzőművészeti főiskola jöjjön létre. Néhány hónapos kísérletezés után azonban a főiskolát bezárták, helyette középszintű iparművészeti szakiskola nyílt. Az alakuló főiskola körül tömörültek, illetve a szakiskola első növendékei voltak az új nemzedék képviselői (Szóke István, Habda László,

Sztaskó Gyula, Balla Pál, Kremninczky Erzsébet, Medveczky Miklós, Medveczkyné Luták Edit, Sütő János és mások). Ehhez a nemzedékhez tartozik a kárpátaljai képzőművészetben egyéni világot teremtő Horváth Anna és az ugyancsak beregszászi Garanyi József festőművész. Erdélyit rövidesen eltávolították a szövetség éléről, bár ukrán nemzetiségűnek jegyeztette be magát, noha a nyelvet nem volt képes megtanulni. „Én egy olyan francia kultúrájú, német anyanyelvű [szülei svábok voltak] ukrán vagyok, aki magyarul tud a legjobban” – mondta magáról.

A **helyi magyar írott sajtót** pártlapok képviselték: a *Kárpáti Igaz Szó* c. napilap, valamint az ukrán eredetiből magyarra fordított *Kárpátontúli Ifjúság* c. területi, és négy kisebb, járási lap – a Beregszászban a *Vörös Zászló*, a Nagyszőlősi-ben a *Kommunizmus Zászlaja*, az Ungváriban a *Kommunizmus Fényei*. Ezek a lapok, főleg az első három, teret adtak irodalmi rovataikban a szépíróknak. Az állami könyvkiadó igen kevés, egy-két magyar könyvet jelentetett csak meg évente. Ezenkívül publikációs fórumot adott az 1957-től negyven éven keresztül megjelentetett, népszerű *Kárpáti Kalendárium* irodalmi melléklete. Bár a *Kárpáti Igaz Szó* kivételével fordításos újságokról van szó, az említett rovatba bekerültek eredeti, magyar nyelven írt művek. A külföldön publikálás igen ritka kivételnek számított.

Magyar nyelvű könyvek a tankönyvkiadó magyar szerkesztősége és a Kárpáti Kiadó gondozásában jelentek meg. Tartalmi tekin-

KRONOLÓGIA

1946. január 22. A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége rendeletet hozott a Kárpátontúli terület megalakításáról az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság kötelékében.

1946. május 23. A Kárpáti Igaz Szó idézte az ügyész vádbeszédét: Bródy András, Demkó Mihály és Kricsfalussy-Hrabár András, a magyar parlament képviselői „történelmi gaztett ocsmányabb hordozói [...] hadd haljanak meg most a nép és a bíróság akaratából, ocsmány árulókhoz illő szégyenteljes halállal.”

1946. május 26. Ungváron halálra ítélték, majd november 7-én kivégezték Bródy Andrást, aki Kárpátalja első miniszterelnöke volt (1938 őszén). 1989-ben az ügyet hivatalosan koncepciók perré nyilvánították.

1946. november 7. Központi rendelettel ukránnak minősítették a ruszin etnikumot.

1946 Ungváron megkezdte munkáját a nemzetiségi tankönyvkiadó, amelynek fő profilja a magyar nyelvű tankönyvek gondozása.

1947. november 1. Romzsa Tódor munkácsi görög katolikus püspök gyilkosság áldozatává lett. 2001-ben Rómában boldoggá avatták.

1947 Megindult a magyar tanítóképzés Huszton, 1950-től új helyszínen, Munkácson.

1949. február 17. Betiltották a görög katolikus egyházat. Retorziókat szenvedett az időszakban számos református és katolikus pap is.

1952 Létrejött a negyven éven keresztül működő Beregszászi Népszínház.

1953. március 5. Meghalt J. V. Sztálin.

1953–1964 Nyikita Hruscsov pártfőtitkárságának időszaka.

1953 Kárpátalján megnyíltak a szovjet időszak első nemzetiségi középiskolái.

1953–1954 Magyar nyelv és irodalom szak működött az ungvári tanítóképző főiskolán.

1956 vége A magyarországi forradalmi eseményekkel szimpatizáló



Horváth Anna szobrai



Boksay József festménye

tetben 1947-ig Ukrajna iskoláiban a tanítás a háború előtti szovjet tantervek szerint folyt, az aktuális párthatározatok alapján eszközölt kisebb módosításokkal. Amikor 1944 végén zárták az „idegen nyelven” íródott tankönyveket, ez nem csak a magyar könyvekre vonatkozott, hanem többek között a helybeli szláv lakosság különböző irányvonalat képviselő, a háború alatt, illetve után megszüntetett szervezetei, a Proszvita Társaság és a Kárpátaljai Tudományos Társaság kiadványaira is; minden helytörténeti vonatkozású művet kivontak a forgalomból. Felnőtt egy olyan nemzedék, amely nem volt tisztában saját történelmével. Még egy nagy tisztogatásra 1956-ban került sor, amikor – most már valamennyi tankönyvből, így a magyar nyelvi és irodalmi tankönyvekből is – ki kellett iktatni

Sztálint és az őt dicsőítő műveket. A moldován tannyelvű iskolák tankönyvgondjait úgy oldották meg, hogy azokat teljes egészében Moldáviából szállították. A magyar iskolák tankönyveit az orosz eredetiből fordították. A fordításos tankönyvek alól természetesen a magyar nyelvi és irodalmi tankönyvek képeztek kivételt. A legelső kárpátaljai magyar irodalom tankönyvet (1950) az akkor Moszkvában élő Hidas Antal írta, az összes többit pedig helyi szerzők (Csengeri Dezső, Drávai Gizella, Balla László, Gortvay Erzsébet és mások).

A másik kiadó, a Kárpáti, nem nemzetiségi kiadó volt, de kezdettől működött magyar osztálya, sőt 1959-től magyarországi kiadókkal jelentettek meg közös kiadványokat. A Kárpáti csak 1970-ig mintegy 1.800



Karácsvai utcakép



Ungvár az 1970-es években

címet adott ki, együttesen közel 20 millió példányban. Ezek egy része Magyarországon került forgalomba.

A publikálási lehetőséget jelentettek, mivel az állami könyvkiadó ez időben is csak egy-két kárpátaljai magyar író vagy költő könyvét adta ki évente, az almanachok, antológiák. 1945-től 1983-ig a beregszászi *Vörös Zászló* c. újság mellett működött irodalmi stúdió. Hosszú ideig az egyetlen kapaszkodó volt Técsőtől Ungvárig a magyar tollforgatóknak. 1971-ben a *Kárpáti Igaz Szó*ban megjelent Balla László főszerkesztő tollából, névalírás nélkül az *Elidegenedés!?* c. cikk, amelyben az ungvári Forrás Irodalmi Stúdiót burzsoá eszmék terjesztésével, apolitikussággal, szovjetellenességgel vádolta meg. A beregszászi irodalmi stúdió ekkor is menedéket nyújtott. Később a *Kárpáti Igaz Szó* című napilap (főszerkesztő: Balla László) is biztosította a magyar tollforgatóknak a publikálási lehetőséget a *Lendület* oldalban, 1988-ban helyette három és fél évfolyam erejéig külön lapmellékletként az *Új Hajtás* c. kulturális magazin jelent meg. Könyvpótlásra 1979–1986 között a közel 40 ezres példányszámban megjelenő *Kárpáti Igaz Szó* 14 kis, az újságból kivágható verses kötetkét és egy antológiát (15 költő egy-egy versével) adott ki. 1957–1964 között *Naptár*, utána *Kárpáti Kalendárium*, 1977-től *Kalendárium* címen adta ki a Kárpáti Kiadó ezt a régi korokból örökölt népolvasmányt.

A XX. pártkongresszus és az 1956-os magyarországi események után – amely nem maradt visszhangtalanul Kárpátalján sem, a szimpátiahullámot bebörtönzések követték – az enyhülés jeleként 1957-től megjelentek

a könyvesboltokban a magyarországi könyvek, lapok, amelyekre elő is lehetett fizetni. A magyar **televízió és rádió** adásait akadálytalanul – az alföld nyúlványát szelte át a szögesdrót államhatár – lehetett nézni-hallgatni a síkvidéki magyarlakta részeken. A szovjet állami RTV ungvári szerkesztőségei közvetítettek rövid, magyar nyelvű adásokat. Ezek főleg a Felső-Tisza vidékén voltak népszerűek, ahol a magyarországi adások csak a '90-es évektől, a műholdas rendszer bevezetésének köszönhetően foghatók. Bár az államhatár hermetikusan elzárta Kárpátalját – hosszas engedélyezési eljárással, két évente, közeli rokon meglátogatása céljából engedélyezték csak a külföldre utazást, hírek az itteniekről alig szivárogtak ki – az éter hullámai, a beérkező könyvek és lapok biztosították, hogy a helybeliek viszont napra készen tisztában legyenek a határon túli történésekkel. A nagy számú **dal- és táncgyűttesből** kiemelkedett a Magyar Melódiák Kamaraegyüttes, a Tisza dal- és táncgyűttes, valamint az 1952-től több mint negyven éven át működő Beregszászi Népszínház (vezetője Schober Ottó). A magyar zenei élet jeles alakjai a '30-as években Bartók tanítványként induló Zádor Dezső, illetve Márton István. Jeles zeneesztéta Boniszlavszky Tibor.

Önálló politikai vagy civil szervezetekkel a magyarság nem rendelkezett az időszakban, ezt az űrt az **irodalmi társulások** töltötték be. A magyar írók, költők, az újságírók zöme az **ungvári egyetem** magyar szakán szerzett diplomát. Itt volt tanár a szellemi vezéregyéniségnek tartott Fodó Sándor, az időszak végén, 1989-ben megalakult Kárpátaljai Magyar

csoporthoz alakultak Kárpátalján. A résztvevők közül többeket később börtönbüntetésre ítélték.

1957-től Megindult a magyarországi könyvek és lapok behozatala, előfizetése.

1963 Magyar nyelv és irodalom szak nyílt az ungvári egyetemen.

1965 Megjelent az időszak gyér prózairodalmának maradandó darabja, Kovács Vilmos: *Holnap is élünk* c. regénye, a szovjet rendszerben szocializálódott kárpátaljai értelmiség lét keserű rajza, amit rövidesen betiltottak. 1989-ben adták ki újra.

1966–1982 Leonid Brezsnyev pártfőtitkárságának időszaka.

1967. március 8. Önálló magyar napilappá vált az addig ukránból fordított *Kárpáti Igaz Szó*, az egyetlen magyar nyelvű megyei napilap.

1967–1971 A magyar tollforgató értelmiséget tömörítő Forrás Ifjúsági Stúdió működésének éve.

1970 Kovács Vilmos és S. Benedek András közös tanulmánya a Tiszatájban az első hiteles híradás a kárpátaljai magyar irodalomról.

1971. május 22. Megalakult a József Attila Irodalmi Stúdió, 1988-tól József Attila Alkotóközösség.

1985. március 11. Mihail Gorbacsov lett a szovjet pártfőtitkár. Kezdetét vette a peresztrojka ('átalakítás') és a glasznoszty ('nyíltság') időszaka.

1986. április 26. A csernobili atomerőmű katasztrófája.

1987. július 18. A Kárpáti Igaz Szóban megjelent Balla D. Károly *Internacionalizmus és nemzeti önismeret* c. cikke.

1988. szeptember Néhány kárpátaljai magyar iskolában megkezdtek a magyar történelem fakultatív oktatását. Az ungvári egyetem (nem magyar oktatási nyelvű) Történelem Karának oktatói, kutatói között Várad-Sternberg János volt az egyetlen, akinek munkásságát Magyarországon is elismerték.

1988. december A *Kárpáti Igaz Szó* helyet adott a szovjet hadsereg által a második világháború végén légerekre hurcolt kárpátaljaiakról való első nyilvános beszédnek.

Mindenekelőtt azt, hogy a Szovjet Alkotmány megfelelő cikkelyeinek alapján Kárpátalján magyar autonóm területet vagy körzetet hozzanak létre. Követelték, hogy az Ungvári Állami Egyetemen már 1963 szeptemberében nyissák meg az önálló magyar tanszéket és ezzel biztosítsák a magyar iskolák magyar nyelv- és irodalomtanárainak utánpótlását, engedjék meg, hogy a magyar középiskolák végzősei anyanyelvükön felvételizhessenek az egyetemen, magyar nemzetiségű pedagógusokat állítsanak a magyar iskolák élére, a magyarok lakta falvakban magyar vagy legalábbis a magyar nyelvet ismerő gazdasági vezetőket nevezzenek ki, magyar színházat, önálló magyar megyei napilapot hozzanak létre (a Kárpáti Igaz Szó akkor a Zakarpatszka Pravda tükörfordítása volt). [...] Persze nagy hűhót csaptak „az illetékesek” a levél körül, aláíróit, elsősorban Kovács Jánost, számtalanszor beidéztek Ungvárra, megpróbálták rábeszélni őket, hogy vonják vissza a levelükben megfogalmazottakat. Kovács János és a levél aláíróinak többsége azonban nem volt hajlandó erre. És bármennyire hihetetlen, a levelnek volt fogantatja! Megengedték, hogy a magyar középiskolák végzősei anyanyelvükön tegyenek felvételi vizsgákat az Ungvári Állami Egyetemen [...]. Az egyetemen valóban megnyílt az önálló magyar tanszék, 1967-től önállóvá vált a Kárpáti Igaz Szó, több magyar szakembert helyeztek vezető állásba stb. Az önálló magyar autonóm körzet létrehozását azonban sem akkor, sem azóta nem sikerült megvalósítani.”

Csanádi György: *Régi beregszásziak*. <http://mek.niif.hu/02100/02131/html/02.htm>



Illés Béla Kádár János és Nyikita Hruscsov társaságában

Kulturális Szövetség első elnöke. Az egyetemi tanszék, szerepe azonban ellentmondásos, az ott végzett oktató és tudományos munka nem kellő elismertsége okán. Az intézmény minden esetre alkalmas volt arra, hogy a magyar értelmiségi fiatalokat egy közös helyen összehozza, közös gondolkodásra serkentse.

Az időszak „történelmet író” irodalmi társulása a Forrás Ifjúsági Stúdió volt, amelyet 1967-ben alakítottak az ungvári egyetem magyar szakos diákjai, akik ezt megelőzően, 1966 őszén megjelentették az első szamizdatot – az *Együtt* c. gépiratos folyóiratot. A csoport vezető személyisége Kovács Vilmos költő volt. Miután ezt betiltották, a fiataloknak a *Kárpáton túli Ifjúság* c. lap adott publikálási lehetőséget. Ennek berkeiben alakult meg a Forrás Stúdió. A Forrás tagjai – Zselicki József, Balla Gyula, S. Benedek András, Györke László és mások; szerepet vállalt benne Kovács Vilmos és Fodó Sándor is – az irodalmi tevékenység mellett szót emeltek a magyarok kollektív jogaiért két beadványban (1971 őszén és 1972 tavaszán), melyeket a területi pártbizottsághoz, illetve Moszkvába a legfelsőbb párt- és állami vezetéshez címeztek. Kovács Vilmos és S. Benedek András a magyarországi *Tiszatáj* 1970. októberi és decemberi számaiban először adtak hírt a kárpátaljai magyar irodalomról. A következmény a „magyar burzsoá nacionalizmus megnyilvánulásai” elleni harc volt, aminek eredményeképpen

néhány diákot eltávolítottak az egyetemről – behívtak katonai szolgálatra, de később befejezhették tanulmányaikat –, ideológiai alapon a Forrás helyett 1971-ben létrehozták a József Attila Irodalmi Stúdiót, mint a szovjet irodalmi eszmény szószólóját. Ők már a *Kárpáti Igaz Szó* c. lap körül tömörültek, melynek főszerkesztője, Balla László aktívan közreműködött a renitensek megrendezésében. A Forrás aktivistái néhány évig, meg voltak fosztva a publikálás lehetőségétől. Ezeknek az éveknél a sérelme határozta meg írói önképüket. Ballának 1975-ben a *Kárpáti Igaz Szó*ban megjelent *Szovjet magyarok* c. cikksorozata Európa etnikai térképén az „embereknek egy új kategóriáját, a szovjet magyarokat” vélte fölfedezni. Hivatalos ideológiává vált, hogy a magyar irodalmi hagyományokat nem a magyar irodalom egészében, vagy a helyi irodalmi hagyományokban kell keresni, hanem a moszkvai emigráns írók (Zalka Máté, Illés Béla, Hidas Antal, Gergely Sándor...) emelkedtek irodalmi klasszikusokká.

A józsef attilások fokozatosan távolodtak el ettől a tehertől, 1988-ban újjáalakulva már a kárpátaljai magyar alkotók – tehát nemcsak írók, költők – elismert egyesülete volt az övék. A József Attila Alkotóközösség társelnökei: Balla D. Károly, Dupka György, Horváth Sándor. Fóruma ennek is a *Kárpáti Igaz Szó* volt. A közösség az 1990-es évek elején enyészett el, hivatalosan nem szüntették meg.

Az új érárt Balla D. Károlynak 1987-ben az önismereti hiányokra figyelmeztető írása (*Internacionalizmus és nemzeti önismeret*), majd 1988 decemberében a szovjet hadsereg által elhurcoltakról való nyilvános beszéd jelezte. Mindkettőnek a *Kárpáti Igaz Szó* adott teret. A sokféle ideológiai szint megélt lapnak az egyetlen hiánytalanul lefűzött sorozatát, melyet az ungvári szerkesztőségben őriztek, az 1990-es években „tévedésből” bezúrták. (Minden egyéb helyen, így Budapesten az Országos Széchényi Könyvtárban is hiányosan lehet fel.) Jelképes értelemben ezzel ért véget a „szovjet” korszak.



Balla D. Károly

Tudja-e?

■ Az régió, amit ma *Kárpátalja* néven ismerünk, politikai értelemben a 20. században jött létre, különböző államok fennhatósága alatt más-más hivatalos néven volt ismeretes és a földrajzi kiterjedése (területének nagysága) is változott, mégpedig a következőképpen:

1918-at megelőzően a régió a történelmi Magyarország *Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyéinek* nagyobb részét találjuk itt; 19. századi térképeken ezt a régiót Zemplénnel kiegészülve az *Északkeleti-Felvidéknek* nevezték.

Ruszka Krajnai Autonóm Terület Magyarország részeként 1918. december 25-től 1919. szeptember 10-ig, közben Kőrösmező központtal kísérlet történt a Hucul Köztársaság megalakítására. Ruszka Krajna pontos határainak kijelölésére, a háborús körülmények miatt, nem került sor.

Podkarpatszka Rusz (Podkarpatszka Rus) néven a Csehszlovák Köztársaság része 1919. szeptember 10-től. A nem hivatalos magyar nyelvhasználatban: az 1920-as években Ruszinszko (Szlovenszko mintájára), az 1930-as években egyre gyakrabban használták helyette a Kárpátalja megnevezést. Ez utóbbi a terület földrajzi elhelyezkedéséből adódott (a Kárpátok alja). A Kárpátalja földrajzi értelemben már a 19. század második felétől használatos volt, de csak ekkor, az első csehszlovák köztársaság idején, nyert politikai tartalmat. Podkarpatszka Rusz területi kiterjedése 12.617 km².

1938. október 11. és 1939. március 20. között Cseh-Szlovákia (a második köztársaság) kötelékében, 1938. november 22-től

törvénnyel is elismert autonóm terület, melynek az 1938. október 26-án hivatalba lépő második miniszterelnöke, Avgusztin Volosin idején kialakult hivatalos neve *Kárpáti Ukrajna* (Karpats'ka Ukraïna). 1939. március 15-én néhány órán át független állam volt. Kárpáti Ukrajna területi kiterjedése 11.094 km².

1939. március 20-tól a trianoni határhoz képest megkisebbedett, az első bécsi döntés által meghúzott határon belüli terület neve *Kárpátaljai Kormányzóság*. Területi kiterjedése többször változott (befolyásolta például a második bécsi döntés is) 11.500–12.171 km² között.

1944. októberétől a régió szovjet befolyási övezet *Kárpátontúli Ukrajna* (Zakarpatska Ukraïna) néven.

1946. január 22-től a Szovjetunió,

1991. augusztus 24-től az Ukrán Köztársaság *Kárpátontúli területe** (Zakarpatszka oblaszty). A szovjet időszakban a Kárpátalja elnevezés használatát tiltották, mert a Kárpátaljai Kormányzóság időszakára emlékeztetett, amikor a régió Magyarországhoz tartozott. A '80-as évek végétől a magyar nyelvben ismét szabadon használható, bár nem hivatalos elnevezés. A Kárpátontúli terület területi kiterjedése 12.800 km². Központja: Ungvár (Uzshorod). 13 járásra (a településnél nagyobb, a megyénél kisebb közigazgatási egységre) tagolódik: Beregszászi, Huszti, Ilosvai, Munkácsi, Nagybereznai, Nagyszőlősi, Ökörmezői, Perecsenyi, Rahói, Szolyvai, Técsői, Ungvári, Volóci.

* A 'terület' az orosz, illetve az ukrán nyelvű közigazgatási egység megnevezés szó szerinti fordítása, a magyar megye körülbelüli megfelelője.

IRODALOM

Balla D. Károly: *Kis(ebb-ségi) magyar skizofrénia*. Galéria Kiadó, Ungvár – Budapest, 1993.

Botlik József–Dupka György: *„Ez hát a hon ...” Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből*. Mandátum–Universum, Budapest–Szeged, 1991.

Dupka György – Horváth Sándor – Móricz Kálmán: *Sorsközösség. A kárpátaljai magyarok a '80-as évek végén*. Kárpáti Kiadó, Ungvár, 1990.

Dupka György – Horváth Sándor: *'56 Kárpátalján. Dokumentumgyűjtemény*. Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 1994.

Keresztény Balázs: *Kárpátaljai művelődéstörténeti kislexikon*. Mandátum – Hatodik Síp Alapítvány, Budapest – Beregszász, 2001.

Sándor László: *Kárpátukrajnai magyar könyv- és lapkiadás, nyomdászat és könyvkereskedelem 1918–1980-ig*. *Magyar Könyvszemle* 1983. 2. sz. 186–191.

Siselina, Ljuba: *A volt Szovjetunió nemzeti politikája és a kárpátaljai magyarság*. *Regio* 1992, 2. sz. 166–174.

Skultéty Csaba: *A kárpátaljai magyarság szellemi élete*. In: *Magyar Mérleg III. A kisebbségben élő magyarság kulturális élete a II. világháború után (1945–1980)*. Svájci Magyar Irodalmi és Képzőművészeti Kör Kiadása, Zürich, 1980. 121–142.

Schober Ottó: *Színfalak előtt, mögött, nélkül. Epizódok a Beregszászi Népszínház történetéből*. Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 1995.

Soós Kálmán: *Magyar tudományos élet Kárpátalján*. *Magyar Tudomány* 1993, 5. sz. 635–638.

A nemzetek közeledése és a népek barátságának megszilárdulása

„Feltétlen rá kell mutatni arra, hogy a nem orosz népek mindinkább törekszenek az orosz nyelv elsajátítására, amely gyakorlatilag a Szovjetunió nem orosz népeinek második anyanyelve lett, a nemzetek közötti megértés eszköze, továbbá eszköz arra, hogy minden nemzet és nemzetiség hozzájusson a Szovjetunió összes népei kultúrájának és a világ kultúrájának eredményeihez [...] Országunkban a nemzetek közeledésének folyamata megy végbe, fokozódik a társadalmi egyöntetűségük. A kommunizmus általános kibontakozó építse során létrejön majd a nemzetek teljes egysége.”

A Szovjetunió Kommunista Pártjának XXII. Kongresszusa. Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1962. 230.

Nicolae Ceaușescu beszéde a magyar és a német nemzetiségű dolgozók Tanácsai együttes ülésén, 1984. december 27.

„Valóban – ahogy mondtam és ahogy mondták mindazok, akik felszólaltak – a nemzeti kérdés teljes megoldást nyert országunkban, és mindennemű diverziós próbálkozás, a kérdés mindennemű hangoztatása csak félrevezeti az illető embereket vagy népeket, csak rosszabbra fordítja a népek és országok közti viszonyt. Határozottan vissza kell vernünk az ilyen külföldi reakciós körök ama próbálkozásait, hogy beavatkozzanak belügyeinkbe, hogy torzítsák és meghamisítsák a romániai realitásokat! Nem véletlen, hogy miközben egyre nagyobb eredményeket érünk el a hazai szocialista építómunkában, a legreakciósabb imperialista, újfasiszta, a horthysta körök a szocializmussal szembeni gyűlöletükben rágalmazták és befeketítik a romániai realitásokat.”

Vincze Gábor (szerk.): *Történeti kényszerpályák – kisebbségi realitások II.* Pro-Print, Csíkszereda, 2003. 401.

NOVÁK CSABA ZOLTÁN

A Brezsnyev-doktrína és a szovjet nemzetiségpolitikai fordulat kelet-közép-európai következményei

A kommunista pártok 1969. június 5-i moszkvai konferenciája sikerrel koronázta a Szovjetunió hosszas erőfeszítéseit, hogy helyreállítsák a kommunista táboron belül a hatvanas években megingott tekintélyüket. Leonid Brezsnyev szovjet pártfőtítká az összes kommunista párt nevében kijelentette, hogy a Szovjetunió az imperialisták összeesküvésétől mentette meg Csehszlovákiát. A **Brezsnyev-doktrína** értelmében 1968-ban katonai beavatkozással fojtották el a prágai eseményeket. Az 1965. szeptemberében megszületett Brezsnyev-doktrína kimondta, hogy ha a szocializmus akár egyetlen országban is veszélybe kerül, az veszélyt jelenthet az egész szocialista táborra. Ezért a Szovjetunió mint a „legerősebb és legfejlettebb szocialista hatalomnak” joga van beavatkozni annak a „testvérországnak” a belügyeibe, ahol a szocializmust – úgymond – veszély fenyegeti.

A Szovjetunióban végbement politikai változások, a brezsnyevi személyi kultusz kiteljesedése és a különböző nemzetiségek kapcsolatára vonatkozó új politikai tézisek meghirdetése befolyással volt a szocialista tábor országaira és az ott élő magyar közösségek életére is. A hatvanas évek közepén jelent meg

és a hetvenes években teljesedett ki a szovjet tézis, amely a nemzetiségek és a nemzetek közeledését és fejlődését szorgalmazta. A tézis kimondta, hogy a szocializmus fejlődésének új szakaszában a népek és nemzetek közeledése következtében meg fog jelenni egy új nemzet – a **szovjet nemzet**. A Szovjetunióban, a nem orosz tagköztársaságokban ez a koncepció az oktatás és egyáltalán a közélet eloroszosításában nyilvánult meg. Nem a hagyományos nemzet revidiálása volt a cél, hanem a nemzetesítés révén legitimációhoz jutott hatalmi berendezkedések erősítése. Ebben a nemzetesítésben nem vehetett részt az Német Demokratikus Köztársaság és Magyarország. A szovjet hatásnak is betudhatóan a Magyarországgal szomszédos szocialista országok magyarságpolitikáján végigtekintve az idő előrehaladásával megfigyelhető a nemzeti elem és a nemzeti érdekek előtérbe kerülése. Ez maga után vonta a magyar kisebbségek azonosság tudatát megerősítő intézményrendszer kiépítésének fékezését, ugyanakkor a magyar kisebbségi elitnek különböző ellenállási megmozdulásait.

Csehszlovákiában az 1969. áprilisában kezdődött és az 1989. november 17-i prágai bársonyos forradalommal véget ért

Husák-korszakot (Gustáv Husák 1975 és 1989 között Csehszlovákia államfője volt) a „normális szocializmushoz való visszatérés” kezdeti „ellenreformációs” lendülete, majd az 1970-es évek közepén jelentkező önelégültség, végül a nyolcvanas években az önkorrekcióna képtelen belső megmerevedés jellemezte. 1969. áprilisában az Alexander Dubček helyett a CSKP főtítkárává választott Gustáv Husák nagy lendülettel látott hozzá az ország „normalizálásához”. A kivégzések nélküli, csendes



Az európai kommunista és munkáspártok találkozója, középen Kádár János



Leonid Brezsnyev



Gustáv Husák



Nicolae Ceaușescu

terror a hetvenes évek elején nem kímélte az 1968-as nyári forradalmat támogató magyar kisebbség hangadó személyiségeit, s az általuk irányított Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesületét sem. A szlovák kormányon belül **Nemzetiségi Tanácsot** hoztak létre, amely az illető nemzetiségek (magyarok, ukránok) számára szociálpolitikai, oktatási és kulturális kérdésekkel foglalkozó munkabizottságokat állított fel. Mindezek ellenére a hetvenes évek eleje az eredetileg proklamált kisebbségpolitikai törekvésektől való elkanyarodás időszak volt.

Először Szabó Rezsőt mentették fel a Szlovák Nemzeti Tanács alelnöki tisztségéből és elnökségi tagságából, majd 1970-ben megszüntették Dobos László tárca nélküli nemzetiségi miniszteri posztját is. A szlovák hatóságok ugyanakkor elérték azt is, hogy a Csemadok korábban hallgatólagosan eltűrt, korlátozott politikai érdekképviseleti lehetőségei szűk korlátok közé kerüljenek. A Csemadok, amely addig politikai érdekvédelmi szervezetként működött, 1971-től kikerült a Nemzeti Frontból, és csak mint művelődési szervezet működött.

Ugyancsak a hetvenes évek első felében következett be az oktatási és **nyelvhasználati jogok beszűkítése** is. Az oktatási tárca részéről folyamatos próbálkozások történtek a szlovák tannyelv bevezetésére a magyar tannyelvű iskolákban. Ugyanekkor az is nyilvánvalóvá vált, hogy Magyarország és Csehszlovákia számos politikai kérdésben ellentétbe fog kerülni egymással. A hetvenes évek második felében indult a szlovákiai magyar értelmiségiek ellenzéki tevékenysége. A nyolcvanas évek elejére a szlovákiai magyar közösségen belül felnőtt az értelmiség új generációja, amely a kommunista rendszerrel szemben egyértelműen elutasító magatartást tanúsított. 1978-ban a Charta '77 – prágai ellenzéki mozgalom – hatására megalakult a **Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogyvédő Bizott-**



Gustáv Husák baráti eszmecsereje Kádár Jánossal

sága Duray Miklós irányításával és felvette a kapcsolatot a magyarországi ellenzékkel. A hatóságok letartóztatásokkal, kihallgatásokkal válaszoltak. 1983-ban létrejött a fiatal magyar írók független csoportja, az Iródia. Az iparosítás és az azzal járó betelepítések következtében több szlovákiai településen is csökkent a magyar lakosság aránya.

Romániában a belpolitikai életben az 1968-as csehszlovákiai események enyhülést, „liberalizálódást” eredményeztek. Ceaușescu pártfőtitkár nem értett egyet a prágai reformokkal, de nyugati megítélésének és szimbolikus tőkének fenntartása miatt elítélte a szovjet beavatkozást. A liberalizáció látszata ellenére a Román Kommunista Párt



Duray Miklós

KRONOLÓGIA

1964. október 14. A Szovjetunió Központi Bizottsága felmenti Nyikita Hruscovot. A Központi Bizottság első titkár, 1966-tól főtitkára, Leonid Brezsnyev lesz.

1968. augusztus 20. A Szovjetunió és a Varsói Szerződés országainak katonai intervenciója Csehszlovákiában.

1968. augusztus 21. Nicolae Ceaușescu elítéli a Varsói Szerződés csapatainak előző napi bevonulását Csehszlovákiába.

1970. február 18–20. Budapesten megegyezés születik a szlovákiai magyar diákok magyarországi felsőfokú oktatási intézményekben való önköltséges továbbtanulási lehetőségéről.

1970. május 11. A Csemadok KB pozsonyi ülésén kezdetüket veszik a szervezeten belüli tisztogatások.

1971. április 28. A szlovák kormány a Csemadokot és az ukrán szövetséget kizárja a Szlovák Nemzeti Frontból és a szlovák Művelődésügyi Minisztérium irányítása alá helyezi.

1971. július 6. A kínai és észak-koreai útján látottak-tapasztaltak hatására Nicolae Ceaușescu új kultúrpolitikát hirdet meg.

1974. április 10–12. A csehszlovák–magyar barátsági szerződés aláírásának 25. évfordulója alkalmából Kádár János vezetésével magyar párt- és kormányküldöttség látogat Csehszlovákiába. A látogatásról kiadott közleményből a csehszlovák ellenetés miatt kimarad az a kitétel, miszerint a nemzetiségek fontos szerepet töltenek be a két ország népei barátságának ápolásában.

1976. április 12–16. Prágában tartja XV. kongresszusát Csehszlovákia Kommunista Pártja, amelyen a vendégként felszólaló Kádár János – a nemzetiségek híd szerepét kiemelve – hangsúlyozza a nemzetiségi együttműködés fontosságát.

1977. január 1. Cseh ellenzékiek közlése a Charta 77 elnevezésű kiáltványt, amelyben felszólítják a csehszlovák alkotmányos szerveket az emberi és polgári jogok betartására.

A Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia 1986-os Memorandumából

„Az 1974-es alkotmány Szerbiát gyakorlatilag három részre osztotta. [...] Szűkebb Szerbia politikai és jogi státusa teljesen tisztázatlan, mivel sem köztársaságnak, sem tartománynak nem tekinthető. [...] A túlzottan széles körű és alkotmányosan szilárdan megalapozott autonómia két újabb szórványt alakít ki a szerb nép körében. [...] Az autonómia kiszélesítését a nemzetek közötti egyenjogúság növelésével és a közügek hatékonyabb intézésével indokolták. A hatvanas évek koszovói eseményei figyelmeztettek, mire vezethet az autonómia kiszélesítése. Vajdaság nagyobb autonómiájára gyakorlatilag nem volt ok. Az autonómia kiszélesítése nagy lökést adott a bürokratikus autonómia törekvéseknek, a szeparatizmus vészjósló, korábban nem létező jelenségeinek, a gazdasági bezárkózásnak, a politikai voluntarizmusnak. Megnőtt azon személyek hatása a Vajdaságban és azon kívül, akik azon félrevezető információkat terjesztették, hogy a szerb nép „szerbiaiakra” és „vizenituli szerbekre (prečani)” osztható. [...] A tartományok mai viselkedése bizonyítja, hogy teljes egészében a szeparatista, autonómiára törekvő erők lettek úrrá a helyzeten. Így a Szerb Köztársaságnak az őt alkotó nép érdekében nincs módja az életbe vágó kérdésekben egységesen fellépni. [...] Elsősorban a szerb népről van szó, és a szerb nép államáról. A nemzet, amely hosszú és véráldozatokkal járó küzdelme során saját államhoz jutott, amely saját kezével teremtette meg a polgári demokrácia kereteit, és amely az utóbbi két háborúban 2,5 millió honfitársát veszítette el, megérte, hogy egy felsőbb utasításra összeálló pártbizottság döntse el, hogy az új Jugoszláviában eltöltött négy évtized után egyedül neki, a szerb népnek nincs saját állama.”

Pro Minoritate, 1999. Tél.
110–111.

kisebbségpolitikáját továbbra is a kettősség jellemezte. Az RKP 1965. július 19–24. között megrendezett IX. kongresszusán mondott beszédében Nicolae Ceaușescu főtitkár a „nemzetiségi kérdést” „véglegesen megoldott” problémának nevezte. 1968 júniusában Ceaușescu elutasította a magyar kisebbség új „statútuma” elfogadásának a szükségességét, ugyanakkor létrehozták a **Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsát**. Viszonylag rövid idő elteltével azonban bebizonyosodott, hogy a szervezet szerepe pusztán formális tanácsadói, és nincs joga még a plenáris ülés összehívására sem. Az 1969–1980 közötti időszakban a tanács tevékenysége semmilyen konkrét hatást nem gyakorolt az RKP kisebbségpolitikájára, az 1980-as években pedig a szerepe a pártpolitikának a társadalmi, kulturális és gazdasági élet néhány területén való terjesztésére korlátozódott. Ugyancsak 1970-ben létrehoztak egyes, a magyar kisebbség kulturális életére nagy hatást gyakorló sajtó- és médiaorgánumokat is, többek között a Kriterion Kiadót, a román televízió magyar adását, *A Hét* című kulturális hetilapot.

Ceaușescu Kínában és Észak-Koreában tett látogatásai alatt szerzett benyomásai ihlették az 1971-ben közzétett **„Júliusi tézi-eket”**. Ezek közreadását követően kezdetét vette a radikális resztalinizáció és a személyi kultusz időszaka, amelynek drámai következményei voltak a magyar kisebbségre nézve is. A Ceaușescu által kíméletlenül érvényesített **nemzeti kommunizmus** programja álcázás nélkül igyekezett létrehozni egy etnikailag homogén államot akár erőltetett asszimiláció révén is. Elkezdődött a magyar nyelvű oktatás még fennmaradó intézményeinek fokozatos felszámolása, a magyarok bizonyos szakmákhoz való hozzáféréseinek az ellehetlenítése vagy korlátozása, a magyar többségű erdélyi városok etnikai homogenizációja, amiben a nagyarányú lakásépítés és iparfejlesztés fontos szerepet kapott. 1984-től kezdődően az „együttélő nemzetiség” fogalma fokozatosan eltűnt a nyilvános beszédből, helyét a „magyar származású román dolgozók” fogalom vette át. Még a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsa megnevezést is Magyar Nemzetiségű Román Dolgozók Tanácsára változtatták. A gazdasági helyzet romlásának és az életszínvonal csökkenésének kontextusában a magyarellenes propaganda egyre agresszívebbé vált.

Ennek a folyamatnak a felgyorsulására a magyar közösség tagjai értelmiségi ellenállási mozgalmak megszervezésével és törvénytelen vagy törvényes formában zajló, Magyarországra vagy a Nyugatra irányuló tömeges kivándorlással válaszoltak. Ismertek olyan esetek, amikor

a Securitate megtorló intézkedései magyarokat hajszoltak öngyilkosságba.

A nemzetiségi szempontból legheterogénebb összetételű **Jugoszláviában** a kisebbségi kérdés megoldásának vezérelve a föderalizmus, illetve az autonómia lett. A szovjet modelltől eltérően ez nem egyszerű díszlet volt, hanem a nyolcvanas évekig működő valós társadalomszervezési rendszer. Az önálló nemzetként elismert szerbek, horvátok, szlovének, montenegróiak, macedónok és később a boszniai muzulmánok saját köztársaságot alakíthattak. Az öngazgató társadalmi modellben nemzetiségként nyilvántartott magyarok, románok, szlovákok, törökök, csehek, bolgárok, ruszinok különböző nyelvi és kulturális jogokkal rendelkeztek. A koszovói albánok, valamint a bánáti és a bácskai magyarok ezen túlmutatón területi autonómiával felruházott tartományokban éltek a szerb köztársaságon belül. A szétszórta élő etnikai csoportok, zsidók, oroszok, vlachok a szétszórtságuktól függően rendelkeztek vagy sem kulturális jogokkal. Nem volt lehetőség vertikális, csak horizontális szerveződésekre: nem lehetett külön nemzetiségi önszerveződéseket létrehozni, csakis szakmai szervezeteket.

A Vajdasági Autonóm Tartomány lakosságának 22%-át kitevő magyarok széles körű **nyelvi és kulturális jogokkal** rendelkeztek. A tartomány öt hivatalos nyelve közül az egyik a magyar volt. Az újjáédkit egyetemen és a szabadkai pedagógia főiskolán magyar tanszékek működtek, az utcaneveteket pedig kiírták az ott élő kisebbségiek nyelvén is. A vajdasági magyarok helyzetét az is vonzóvá tette, hogy földjeiket nem államosították és, hogy nagyobb volt a nyitás a Nyugat irányába. A jugoszláv modell gyenge pontját a különböző tagköztársaságok közötti rivalizálás jelentette és a számos területen érzékelhető szerb fölény.

Az 1974-es alkotmány a köztársaságok irányában decentralizálta a hatalmat és ezzel regionális-nemzeti pluralizáció alakult ki, a politikai-ideológiai helyett. A különböző nemzetek, főleg a horvátok szeparatizmusát Josip Broz Tito, a jugoszláv köztársaság elnöke erős kézzel fojtotta el. Tito 1980-ban bekövetkezett halála után a jugoszláv modell válságba került. A tényleges irányítás a föderatív szervezettől átkerült a köztársasági elittekhez. Mindezt fokozta az országot sújtó gazdasági válság is.

A kialakuló válsághelyzet befolyásolta a vajdasági magyarok életét is. Az újjáédkit szerb nacionalizmus szellemében a szerb elit fokozatosan nyirbálta meg az előzőleg létező és jól működő nyelvi és kulturális jogokat. 1983-ban



Nemzetközi folklórfesztivál Zágrábban, 1966

szétverték a vajdasági magyarok kulturális életében progresszív szerepet játszó, Sziveri János vezette *Új Symposion* szerkesztőségét. A Milošević vezette szerb elit az 1988-as „joghurtforradalmat” követően, 1989-ben felszámolta a koszovói és vajdasági tartományi autonómiát. Jugoszláviában 1989 előtt nem került sor a magyar kisebbségi különérdekek intézményesítésére. A Vajdasági Autonóm Tartomány időszakában a Major Nándor, a vajdasági autonómia utolsó vezetője által irányított magyar politikai elit a tartományi autonómián

és a jugoszlavizmuson keresztül igyekezett érvényesíteni a magyarság érdekeit.

A Csehszlovákiában és Romániában a magyar kisebbséggel szemben folytatott politika egyre nagyobb gondot jelentett a szocialista táboron belüli egységet megőrizni próbáló magyar külpolitikának. Ilyen körülmények között a **Magyar Szocialista Munkáspárt** megpróbálta újrafogalmazni a lenini nemzeti-szocialista alapelveit, hangoztatva a kisebbségek hídszerepét a Magyarország és a szomszédos országok közötti kapcsolattartásban.

Tudja-e?

■ Leonyid Brezsnyev szovjet pártfőtitkár személyi kultusza annyira erős volt, hogy 1979-ben a „dolgozók követelésének” ürügyén irodalmi Lenin-díjat kapott, amit még J. V. Sztálin sem adott magának. A *Kis föld*, az *Újjászületés* és a *Szűzföld* című könyvei egyes szám első személyben adják elő Brezsnyev hőstetteit a háborúban, az ipar és a mezőgazdaság frontján. A díjjal gyakorlatilag a főtitkár Brezsnyevet nyilvánították az ország egyik legjobb írójának. A három művet iskolai fakultáció keretében tanították az oktatási intézményekben.

■ A jugoszláv vezetésnek nemzetiségi szempontból az albánok jelentették a legnagyobb gondot. A Koszovó tartományban többségben élő albánok több, emberéletet is követelő tüntetéssel fejezték ki nemtetszésüket a belgrádi döntésekkel szemben. Tüntetésekre került sor 1966-ban, 1968-ban, majd 1981-ben, amely halálos áldozatokkal járt. A koszovói autonómia felszámolása után, 1989-ben pedig fegyveres összecsapásokra került sor a hadsereg és az albán ellenállók között.

1978. áprilisában Duray Miklós a magyar iskolák kétnyelvűsítése elleni tiltakozás céljából megszervezi a Csehszlovákiai Magyar Nemzetiség (1979 ősztől: Kisebbség) Jogvédő Bizottságát.

1982. március Nagyváradon elkészül az *Ellenpontok* című szamizdat folyóirat első száma (1981. decemberi dátummal). Szerkeszti: Ara-Kovács Attila, Tóth Károly és Szócs Géza.

1983 tavaszán Püski Sándor New York-i kiadójánál megjelent Duray Miklós *Kutyaszorító* című önéletrajzi esszéje.

1984. május 10. Másodszor is tartóztatták Duray Miklóst. Nemzetközi tiltakozásra egy év múlva helyezik szabadlábra.

1988. augusztus Aradon tárgyal Grósz Károly, az MSZMP főtitkára, a minisztertanács elnöke és Nicolae Ceaușescu, az RKP főtitkára, államelnök.

1989. október 4. A magyar külügyminisztérium diplomáciai úton tiltakozik azért, mert Románia kormánya nem engedélyezte az október 6-i megemlékezést Aradon. Október 6-án Szűts Pál nagykövet – bár a környéket lezárták – el tudja helyezni az emlékhelynél a koszorúját.

IRODALOM

Arday Lajos: *Reformok és kudarcok. Jugoszlávia utolsó évtizedei és ami utána következett.* BIP, Budapest, 2002

Fejtő Ferenc: *A népi demokráciák története.* Magvető Kiadó – Magyar Füzetek, Budapest – Párizs, 1991.

Mihail Heller – Alexandr Nyekrics: *A Szovjetunió története.* Osiris Kiadó, Budapest, 1996.

Romsics Ignác: *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában.* Napvilág Kiadó, Budapest, 1998.

FORRÁSOK

Zimányi József emlékezése

„Isten megnevelt, és amikor eljött az idő, hogy a Sztálinnak szóló levelet meg kellett írni, addigra már nem féltem. Nincs jobb, mint Istennek a jóban engedelmeskedni. A harmincadik születésnapomon éppen egyik gyermekem ágya mellett térdeltem, és köszöntem meg Istennek életemet, amikor értem jöttek. Két hatalmas KGB-legény állt mögöttem... 92 hónapig nem láttam a feleségemet, gyermekeimet. [...] 8 hónapig voltam a beregszászi börtönben, utána Ungváron. Majd elindultunk a „jéghegyek” felé, a „tűzszlop” vezetésével.”

Zimányi József és Horkay Bar-na kárpátaljai református lelkészek levele Sztálinhoz, 1947

„Hatalmas Sztálin! Isten a német fasizmust sok orosz és más nép fiainak vérével törte le. Te a győzelem dicsőségét is magadnak tulajdonítottad. Mindenben Isten helyére helyezted magad. Hatalmas búzamezők mellett nagy táblákon hirdette a dicsekvő felírás: Isten nélkül és imádság nélkül, de műtrágyával és traktorral! Ezért az Úr meg fog alázni, mint Nabukodonozort. Saját fiaid fognak megvetni téged. Amíg idő van, szállj magadba, adj dicsőséget a felséges Istennek! Ez a népnek is a javára lesz. A gőgös Belszár egy éjszaka birodalmával együtt elveszett.”

Zimányi József: *Tűzszlopoddal jéghegyek között*. Éjféli Kiáltás Misszió, Budapest, 2006.

Márton Áron gyulafehérvái katolikus püspök beszéde a csíksomlyói búcsún, 1949. június 4.

„Tanúi vagytok ezeknek, és annak, hogy pár nappal ezelőtt főpapjainkat kitámadták, hogy ezzel is megakadályozzák a csíksomlyói búcsúinkat. Kérdem én tőletek: mi történt ezen a Csíksomlyón valaha olyan, hogy ezt meg kelljen akadályozni? Azért akadályozzák, mert az emberi méltóságot és erkölcsöt gyakoroljuk? Hát annyira

BÁRDI NÁNDOR – PAPP RICHÁRD

A kisebbségi magyar egyházak

Az 1918 után Magyarország határain túlra került magyarság legátfogóbb és önálló társadalmi intézményrendszerét **a magyar nyelvű egyházak** képezték. Ez az intézményesség a magyar nyelvű vallásgyakorlason túl aszerint változott, hogy az adott egyházon belül milyen volt a magyarok aránya, súlya; mennyiben vannak magyarok a vezetésében; milyen az adott ország és korszak jogi, társadalomszervezési gyakorlata; illetve mennyiben előrehaladott a régióban a szekularizáció.

Ez utóbbi esetében 1910 és 2001 között **a magát vallásosnak nevező népesség** aránya a Kárpát-medencében a századelő 100%-os lefedettséghez képest összességében 14,5%-kal csökkent. A legnagyobb mértékben Kárpátalján (38%-kal) és Magyarországon (25,4%) csökkent a vallásos népesség aránya, míg Szlovákiában (17,9% – ez az európai átlag), Vajdaságban (7,3%) és Erdélyben (0,3) a legkevésbé. Mindez a negyvenes évek végén induló egyházellenes propagandának és a modernizáció szekularizáló hatásának köszönhető.



A gyulafehérvári székesegyház

A kárpát-medencei – de nem magyarországi – **egyházi intézményrendszerben** a református és unitárius egyházak szinte kizárólag magyar nyelvű hitéletet biztosítanak. A katolikus egyházon belül csak



Csíksomlyói búcsúmenet az 1930-as években



A bányfőhunyadi református templom

Erdélyben és Kárpátalján vannak túlsúlyban a magyar hívek. A kilencvenes években gyarapodó kiségyházakban is (baptisták, pünkösdisták, Jehova tanúi, Hit Gyülekezete stb.) a helyi hívek anyanyelve a meghatározó. Mindez tükröződik az egyházvezetésben is. A katolikus egyházon belül Kárpátalján mindvégig magyar római katolikus püspök működött, míg a jelentős görög katolikus közösség a ruszin nemzeti mozgalmak legfőbb háttérét adta. Erdélyben a szatmári, nagyváradi, gyulafehérvári római katolikus püspökök hagyományosan magyarok voltak, míg a temesvári a német ajkú hívek közül került ki. A iasi püspökség és a bukaresti érsekség pedig román nyelven működött. Az utóbbinak rendelődtek alá a nála jóval több hívővel bíró erdélyi püspökségek is. Szlovákiában a húszas évektől kezdődően nincsenek magyar katolikus püspökök. A vajdasági katolikusok a két világháború között német, horvát, magyar nyelvű volt, ma már csak a két utóbbi nyelvi közösség a meghatározó, de a szabaddkai, illetve nagybecskerekai vikariátus egyaránt a belgrádi érsekség alá tartozik.

A két világháború között a **vallásgyakorlás** biztosított volt. A konfliktusok az egyházak egyenlőtlen nemzeti alapú kezeléséből és a kisebbségi intézmények egyházi fenntartásának nehézségeiből adódtak.

1945 után az egyházak és a vallásos értékrend is célponttá vált az **ateista ideológiát hirdető diktatúrák** számára. Ennek következtében a második világháború utáni kommunista hatalomátvételt közvetlenül követték a véres egyházüldözések, aminek magyar papok és hívek (más felekezeti és nemzetiségű, vallásukat megtagadni nem hajlandó mártírokkal együtt) estek tömegesen áldozatul.

Ezzel együtt lehetetlenítették el az egyházi infrastruktúrát, vették el az egyházi ingatlanokat, betiltották és üldözték a kisközösségeket, elvágta a kapcsolatot a Vatikánnal és az anyaországi és a testvéregyházakkal. Az egyházak belső életébe is beavatkozott az állam, egyrészt a szocialista országok mindegyikében felállított állami egyházügyi hivatalok létrehozásával, másrészt informátorok beépítésével és az úgynevezett **békepapok** (az állami hatóságok utasításait követő egyházi személyek) tanácsainak létrehozásával.

Az utóbbi törekvés a papok közötti megosztást érte el. Az említett állami politika kiszorította az egyházat a társadalmi élet nyilvános színtereiről, a vallásosság a templomok zárt tereibe kényszerült vissza.

Az egyén vallási élete országonként és korszakonként változó mértékben állami ellenőrzés alá került. 1945 után a Kárpát-medencében a szocializmushoz való illojalitásnak tekintették a vallásgyakorlást és annak intézményrendszerét. A karácsony, a húsvét, a pünköszt, Szent István ünnepe csak rejtve családi, bizalmi körben lett megünnepelve. Az elmondottakkal együtt azonban a kisebbségi magyar egyházak (zártságukból kifolyólag is) utolsó menedékei voltak a magyar intézményes közösségi nyelvhasználatnak és a kulturális örökség őrzésének. Az egyházi ünnepeken való részvétel vagy az egyházhoz való tartozás kifejezése ugyanígy a magyarsághoz való tartozást demonstrálta.

A **Szlovákiában** élő katolikus magyarságot is tragikusan érintették az egyházellenes intézkedések, amelyeket tetézte az anyanyelv átmeneti betiltása is. A szerzetesrendeket 1950-ben feloszlatták, a görög katolikus egyházat beolvasztották az ortodox egyházba.

A határon túli magyarok vallásossága

(2007. évi felmérés)

Vallásos, egyháza szertartása szerint (%)

MO	16,1
SK	31,0
UA	39,5
RO	38,4
SRB	30,4

Nem vallásos (%)

MO	22,0
SK	10,4
UA	5,0
RO	2,7
SRB	4,5

Hetente vagy gyakrabban jár templomba (%)

MO	10,7
SK	31,0
UA	38,7
RO	37,1
SRB	18,0

Hisz a halál utáni életben (%)

MO	32,0
SK	40,2
UA	48,1
RO	54,7
SRB	34,6

Kárpát Panel 2007, Kiss Dénes adatközlése

A Vatikán a nemzeti kisebbségekről

„[...] egy új erkölcsi alapokon nyugvó jogrendszerben nincs helye a nemzeti kisebbségek kulturális és nyelvi sajátosságainak nyílt vagy alattomos elnyomásának [...] nincs helye természetes fejlődésük korlátozásának vagy tiltásának [...] minél tudatosabban tiszteletben tartják a kisebbségek jogait annál biztosabban és hatékonyabban követelhető köteleességeik hűségesek teljesítése.” (XII. Pius, 1941)

„Ebben a kérdésben nyíltan meg kell mondani, hogy amit e népek ellen tesznek faji életüknek vagy gyarapodásuknak megakadályozására, súlyosan sérti az igazságosságot; és ez még inkább vonatkozik arra, hogyha gonosz módon

lebecsülnek bennünket, a hitet! Mit akarnak? Be akarják nektek bizonyítani, hogy az ember az állattól származik, és hogy csak egy felsőbbrendű állat, hogy nincsen lelki élete, és hogy ne higgyetek a túlvilágban. Kinek, hogy ha valakinek hite van, és ragaszkodik a legszentebb jogához? Hogy lelke van és hiszi a túlvilági hivatást. (A tömeg ezeknél a szavaknál morajlott, és sokan sírtak!) [...]

Történeti kényszerpályák – kisebbségi realpolitikák II. Dokumentumok a romániai magyar kisebbség tanulmányozásához 1944–1989. Vál., bev., jegyz. Vincze Gábor. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2003. 125.

A református egyház helyzete Erdélyben

„Egyházunknak az állami hatóságokkal való „példás együttműködése” lényegében nem más, mint e hatóságok kiszolgálása. Az állam és a párt a Kultuszdepartament megyei szervein, pontosabban a megyei kultuszinspektorokon és az állambiztonsági szerveken (securitate) keresztül készítetik „közreműködésre” az egyházi szolgálkat. Az újabb kori egyház történetét ebből a szempontból nyugodtan nevezhetnénk az állambiztonság és az egyház kapcsolatai történetének is. Az egyházi hierarchia legmagasabb fokától a legalacsonyabbig – mindenütt állandó jelenvaló valóság a „szekus”, az inspektor, ill. informátor (besúgó). [...] A romániai református egyháznak az biztosít sajátos helyzetet és jelleget, hogy tagjai mind magyarok – tehát nemzetiség és vallás egybeesik. Sajátos adottságából fakadnak sajátos problémái is. [...] a magyar politikai pártok és érdekképviseleti szervek teljes megszüntetése nyomán [...] jórészt az egyházakra, különösképpen a protestáns egyházakra és kiváltképp a „magyar egyháznak” is nevezett református egyházra hárult a nemzetmegtartás feladata. Egyházunknak magyar jellegében rejlik legfőbb erőssége, ám egyben legtámadhatóbb pontja is. Magyar voltában nagyobb vonzerőt tud gyakorolni népére,



A hegyesúri (Szlovákia) kápolna lebontása előtt, 1968

Az egyházi intézményrendszer így a nagyszombati apostoli kormányzóságból, öt püspökségből (nyitrai, besztercebányai, szepesi, rozsnói, kassai) és a szatmári apostoli kormányzóságból állt.

1968-ban, a prágai tavasz idején javult a helyzet, ekkor engedélyezték újra a szerzetesrendek és a görög katolikus egyház(ak) működését, és ekkor kapott címzetes püspöki címet a nagyszombati apostoli kormányzó. (Utódja később az érseki címet is megkapta.) Mindez a Vatikánnal való kapcsolat újrafelvételét is jelentette. Az egyházi hierarchia önállósága azonban csupán 1990 után valósult meg. A nagyszombati érsekiség magyar papjai és hívei viszont 1990 óta hiába kéri a pápától egy önálló magyar püspökség felállítását.

A II. világháború után a magyar túlsúlyú szlovákiai református egyház élére szlovákokból álló Szervezőbizottságot állítottak. Az egyház vagyonát elkobozták, egyesületeit feloszlatták, hivatalos nyelvét a szlovákot tették, több helyütt az istentiszteleti nyelvet is szlovákra változtatták, a magyar reformátusok jelentős részét pedig áttelepítették Magyarországra. A Szervezőbizottság uralma a Zsinat 1950. évi megválasztásáig tartott. Az egyház II. világháború utáni első püspökét csupán 1953-ban választhatták meg Varga Imre személyében. A szocializmus évtizedeiben a zsinat rendelkezéseinek megfelelően próbálta megtartani autonómiáját, ezért számos kompromisszumra is kényszerült. Ma Komáromban saját teológiai képzést kapnak a magyar lelkészek.

Kárpátalján a magyarok döntő részben reformátusok, kisebb hányaduk római katolikus, illetve görög katolikus vallású. A két világháború között mindhárom felekezet önálló egyházmegegyével rendelkezett. Szovjetunióhoz való csatolása tragikus következményekkel járt. A papok nagy részét elhurcolták, az utánpótlás nevelést ellehetetlenítették. A görög katolikus vallást betiltották, csak 1989-ben állították vissza jogaiba. A hívek közül mintegy 20 ezren magyarok. 2001-ben a pápa boldoggá avatta Romzsa Tódort, az egyházmegegye 1947-ben meggyilkolt vértanú püspökét. A görögkatolikus egyház ma egy magyar nyelvű felekezeti líceumot működtet.

A Kárpátaljai Római Katolikus Egyház életében pozitív változás 1989-től volt tapasztalható, amikor engedélyezték magyarországi papok lelképásztori szolgálatát a területen. Később Csehszlovákiából is érkeztek szerzetesek. 1993-ban, 46 évi szünet után, szenteltek ismét kárpátaljai papot. Ebben az évben jött létre a Szentszék határozata alapján a Kárpátaljai Apostoli Kormányzóság. A hívek száma mintegy 60 ezer. Elsőként indítottak az 1990-es évek elején vasárnapi iskolákat a szórványvidékeken élő magyaroknak Szegénykonyhákat, napköziotthonokat, óvodákat és iskolákat tartanak fenn.

Kárpátalján a legszámosabban, mintegy százezren a reformátusok vannak. A Kárpátaljai Református Egyházkerület három egyházmegegyéből áll: beregi, máramaros-ugocsai és ungi egyházmegegye. 1991-től helyreállt az egyházkerületben a zsinatpresbiteri elven alapuló egyházkormányzás, melyet a szovjet érában szüntettek meg. Az 1990-es évek elején megindult a hitoktató-képzés. Szeretetintézményeket, óvodákat, iskolákat működtet, nyaranta keresztény ifjúsági táborokat szervez.

A történelmi egyházakon kívül Kárpátalján szabadegyházak és szekták is működnek, társadalmi szerepük azonban nem jelentős.

Erdély vallási viszonyai 1910–2001 között alapvetően megváltoztak. A századelőn 5%-os izraelita népesség a holokauszt és az izraeli kivándorlás következtében eltűnt. Szintén a kivándorlással magyarázható a döntően németajkú evangélikus egyház létszámának tizedére csökkenése. Hasonló arányú csökkenés történt a görög katolikusok esetében is a felekezetnek 1949-ben az ortodox egyházzal történő egyesítése következtében. Ezzel szemben az erdélyi görögkeleti egyházhoz tartozók aránya duplájára, létszáma háromszorosára nőtt. A régió katolikusainak aránya felére, létszáma negyedével csökkent. Ezen az egyházon belül a magyar anyanyelvűek aránya pedig folyamatosan apad.

A reformátusok száma nem csökkent, csak az arányuk – harmadával –, hasonló történet a szintén magyar anyanyelvű híveket tömörítő unitárius egyház esetében is.

A két világháború között a romániai magyarság legkiterjedtebb intézményrendszerét működtették az egyházak. Ezért jelentett súlyos csapást az egész közösség számára az 1921-es földreform, amely a magyar egyházak 370.000 holdnyi birtokának 85%-át elvette. Ugyanakkor jogilag alárendelté váltak az alkotmányban megkülönböztetett uralkodó ortodox egyházzal szemben. A Vatikán és a román állam között létrejött konkordátum 1927. májusában a másfél milliós erdélyi püspökséget, a 26 egyházközséggel bíró bukaresti érsekségnek rendelte alá és ezzel a szenátusban is ő képviselhette a romániai katolikusok érdekeit. A nagyváradai és a szatmári püspökséget összevonták és új görög katolikus püspökség létrehozását engedélyezték. A görög és a latin szertartású katolikusság vagyonát közös kezelés alá helyezték, tovább gyengítve a magyar társadalmi élet anyagi hátterét. A Tiszántúli Református Egyházkerület (Debrecen) volt egyházközségeiből létrejött Királyhágómelléki Egyházkerület (Nagyvárad) elismerése 1920-tól 1939-ig húzódozott.

A magyar egyházak által létrehozott közös Felekezeti Tanács koordinálta a romániai magyar nyelvű oktatást, amely döntően egyházi intézményekben folyt.

A korszak meghatározó egyházi ideológiája a keresztényszocializmus volt. Mind a protestáns, mind a katolikus egyházban komoly megújulási mozgalmak jelentkeztek. A református teológusok (Makkai Sándor püspök, Tavasz Sándor, Imre Lajos, László Dezső) egyfajta kisebbségi etikát dolgoztak ki, a katolikus egyházi vezetők-értelmiségiek (Márton Áron püspök, György Lajos, Venczel József) pedig a magyar társadalom alulról való újraszervezésén dolgoztak.

A romániai magyar egyházak történetét **1944 után** 3 szakaszra lehet tagolni. 1948-ig az Magyar Népi Szövetséggel párhuzamosan, majd 1946 után – Erdély hovatarozásának, illetve az önálló magyar intézményrendszer kérdésében – azzal szemben fogalmazták meg az egyházak az álláspontjukat.

1948-ban az új, az állam és az egyházak viszonyát szabályozó kultusztörvényhez való viszony a katolikus és a protestáns egyházakat másként érintette. Míg az előbbi egyház nem fogadta el, hogy statutumában lemondjon a Vatikánnal való közvetlen kapcsolatról, addig a református egyház vezetői 1949-ben megállapodást kötöttek az állam vezetőivel, amely széles körű beleszólási jogot biztosított a párt-



A huszti református templom



A nagyváradai székelyegyház Szent László szobrával

állami hatóságoknak az egyház belső életének szabályozásába és vezetőinek kiválasztásába. Ez azonban őket sem mentesítette az oktatási intézményeik államosítása alól.

A katolikus egyházzal szemben 1948 után erőszakosan lépett fel az államhatalom: betiltották a görögkatolikus egyházat; kiutasították a vatikáni diplomáciai képviselőjét (a nunciust), feloszlatták a szerzetesrendeket. A gyulafehérvári egyházmegyéét 1938–1980 között vezető Márton Áront letartóztatták és életfogytiglani kényszermunkára ítélték. Az egyház vezetése továbbra is folyamatos volt, mert a nunci-

ennek a nemzetnek a kiirtására törekednek. [...] Az igazságosság parancsának nagyon is megfelel, ha az állam vezetői a kisebbségi faj polgárainak hathatós segítséget nyújtanak az emberi feltételek kialakításához; ez vonatkozik nyelvükre, kultúrájukra és gazdasági helyzetükre is.” (XXIII. János, 1963)

„Minden népnek, akár gazdag, akár szegény, megvan a maga őseitől örökölt kultúrája [...] vannak szellemi életének magasabb rendű – művészi, tudományos és vallási – megnyilvánulásai. Mivel ezek valóságos emberi értékeket tartalmaznak, súlyos hiba lenne veszni hagyni őket [...] az a nép, amelyik eltűrné ezt, legjobb részét dobná oda, az élet értelmét vetné el magától.” (VI. Pál, 1967)

„[...] az ember a maga benső emberi identitását azzal a kötelékkel kapcsolja össze, amellyel egy nemzet tagja, és azt akarja, hogy a honfitársaival együtt végzett munkája a közjót is gyarapítsa.”

„Az a tudat, amelyről szólunk, nemcsak az egyes személyekre vonatkozik, hanem népekre és nemzetekre is, akik sajátos emberi és kulturális egységet alkotva, féltékenyen vigyáznak arra, hogy ezt az örökséget megőrizték, ápolják és továbbfejlessék.”

„A keresztények képzése komolyan vessen számot a helyi kultúrával, mely része a képzésnek és segít fölismerni mind a hagyományos, mind a modern dolgok értékét. Az egy nép vagy nemzet keretében együtt létező kultúrákra megkülönböztetett figyelmet kell fordítani. Az Egyház mint a népek Anyja és Tanítója adott esetben igyekszik megmenteni azoknak a kisebbségeknek a kultúráját, melyek nagy nemzetekben élnek.” (II. János Pál, 1988, 1989)

Idézi: Pogár Róbert: A Vatikán és a Nemzeti Kisebbségek. In: Diószegi László (szerk.): *A moldvai csángók veszélyeztetett örökség, veszélyeztetett kultúrák*. TLA, Budapest, 2006. 139–145.

de ugyanakkor „szükség szerint” és körülmények szerint demagóg módon megvádolható nacionalizmussal. Ebbéli félelmében egyházunk nem meri kellő határozottsággal képviselni magyar hívei nemzeti jogait, melyekben naponta megrövidítik [...]”

[Tőkés László:] A református egyház helyzete Erdélyben. *Ellenpontok*, 1982. 4. sz. 13., 15. In: *Ellenpontok*. S. a. r. Tóth Károly Antal. Pro-Print, Csíkszereda, 2000.



Kós Károly rajza erdélyi templomokról



Tavaszy Sándor

püspökutódokat nevezett ki és meghatározta az utódlás rendjét. 1948–1964 között 130 katolikus papot tartóztattak le, illetve száműztek kényszerlakhelyre. A letartóztatások során mindig újabb személyekre szállt a püspöki és a helyettesi tisztség. Ezzel kialakult a földalatti katolikus egyházi élet hierarchiája. A Sztálin halála utáni, romániai átmeneti enyhülés következtében 1955-ben Márton Áron börtönbüntetését felfüggesztették és hazaengedték, de 1967-ig háziőrizetben tartották. A püspök felszámolta a békepapi mozgalmat, utóda – megőrizve az egyház önállóságát – tanítványa Jakab Antal lett 1980-ban. Az egyház nyílt üldözését felváltó, a nemzetközi kapcsolatokat engedélyező, de az egész egyházat folyamatos ellenőrzés alatt tartó – harmadik egyházpolitikai korszak – a hatvanas évek végétől számítható. A katolikus egyház legnagyobb problémája ekkor az egyházi sajtó hiánya, a világ-egyházzal való kapcsolattartás, a hitoktatás és a lelkészképzés korlátozása volt. A katolikus egyházban a hetvenes évekre a passzív ellenállást a magyar közösségek helyi szintű szellemi mozgósítása váltotta fel.

Ezzel szemben a protestáns egyházak az állami egyházpolitikán belül működtek. Mégis a katolikus egyházhoz hasonló problémákkal küzdött az állam által sokkal jobban ellenőrzött két református egyházkerület is, amelyet az ötvenes évek első felének egyházi letartóztatási hulláma kevésbé érintett. Csak

az évtized második felében került sor, 1956 és a Bethanista ébredési mozgalom kapcsán tömeges megtorlásra. A hatvanas évekre a protestáns egyházaknak katolikusokéhoz képest előnyösebb helyzete megszűnt. Azonban a református egyházközösségekben mintegy 12 ezer választott presbitériumi tag működött, amelyek a korlátok ellenére az egyedüli választott testületeknek számítottak a magyarlakta településeken. Ez pedig a persbitériumi lelkészválasztásokkal szemben önkényes döntéseket hozó, az egyház belső demokráciáját lebontó, hitéletét manipuláló – az állami érdekeket kiszolgáló – két püspökkel (Nagy Gyula, Kolozsvár; Papp László Nagyvárád) szembeni sorozatos konfliktusokkal járt. Ezek legélesebbje Tőkés László temesvári lelkész felfüggesztése

1989 nyarán, a presbitérium és a hívek ellenében. A lelkész kilakoltatása elleni lakossági tiltakozás indította el az 1989 decemberi temesvári (romániai) változásokat.

A **21. század elején** a romániai magyarság 93%-a 3 nagyobb (református, katolikus, unitárius) felekezethez tartozik. A református egyháznak két egyházkerülete van Nagyvárád és Kolozsvár központtal. Az unitáriusok egyetlen püspöksége is az utóbbi városban található. A római katolikusok négy erdélyi (Szatmár, Nagyvárád, Temesvár, Gyulafehérvár) a Moldvai (Iasi) és a Bukaresti Egyházmegyéhez tartoznak. A magyar római katolikusok több mint fele a Gyulafehérvári Egyházmegyéhez tartozik, amelyet II. János Pál pápa érseki rangra emelt. A többi egyházmegye a Bukaresti Érsekséghez tartozik. Az egymilliós romániai katolikusságon belül jelentősen csökkent a magyarság aránya (60% – 2002-ben). Az egyházon belüli probléma a csángók magyar nyelvű vallásgyakorlásának kérdése, amelyben a helyi közösségek és Vatikán nyomására lassú elmozdulás tapasztalható. Az utóbbi másfél évtized legfontosabb egyházpolitikai sikere az egyházügyi törvény elfogadása volt 2006 decemberében. Ebben az ortodox egyház szerepéről külön megemlékeznek a nemzeti történelemben, de nem emelték államvallássá. A törvény tisztázza a bevett vallások kritériumát, legfontosabb rendelkezése,

hogy külön költségvetési keretet biztosít az egyházak – elsősorban a fizetési hozzájárulásként való – támogatására.

A **vajdasági magyarok** többsége katolikus vallású. Trianon előtt a csanádi, illetve a kalocsai egyházmegyéhez tartoztak, utána a Bánság Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz csatolt katolikus hívei az 1923-ban létrehozott belgrádi érsekség keretében működő bánsági apostoli kormányzósághoz kerültek. 1935-ben a több mint 200 ezer katolikusnak nagy része német, 79 ezren pedig magyarok voltak. A magyar kisebbséghez tartozók – a németek későbbi kitelepítése után – a pravoszlávok egyetlen nagyobb lélekszámú más vallású és etnikumú szomszédai maradtak. A második világháború alatt az említett egyházkerület is visszakerült a Trianon előtti egyházmegyéhez, ám ezután újra apostoli kormányzósággént funkcionált tovább. 1972-ig nem volt magyar püspökként apostoli kormányzójuk, ám a nagybecskereki Jung Tamás kinevezésével ez a helyzet megváltozott. Alig több mint egy évtizedre rá pedig a kormányzóságot II. János Pál pápa egyházmegyei rangra emelte. Ez a Nagybecskereki (szerb nevén Zrenjanini) Püspökség, más néven a Bánsági (Bánati) Püspökség.

Az első világháború után Jugoszláviában 50 ezer református élt – ezek 75 százaléka magyar. 1928-ban Torzsa székhellyel megalkult a Jugoszláv Református Keresztyén Egyház. Kiemelkedő püspökük Ágoston Sándor (1882–1960) volt.

A magyar evangélikusok száma igen csekély (a Trianon utáni Bánságban, Bácskában, Baranyában él 85 ezer, főként német és szlovák evangélikusok mellett ezernél is kevesebb magyar volt), de vannak ma is gyülekezeteik a Vajdaságban. A zsidóság lélekszáma a második világháború előtt majdnem 20 ezerre volt becsülhető, sajnos, csak kis töredékük élte túl a vézskorszakot, s közülük is a legtöbben elhagyták Jugoszláviát.



A nagybecskereki székesegyház

A második világháború után az egyház-ügyek közvetlen pártirányítás alá kerültek. Az 1953-as vallásügyi törvény látszólagos enyhítéseket hozott a vallási élet számára, biztosította a templomi istentiszteletek és a hitoktatás szabadságát, valamint a lelkészek állami nyugdíját. Egy évtizeddel később, az 1964–66 között folyó jugoszláv–vatikáni tárgyalások is egyfajta konszolidációra utaltak. Mindezek azonban szinte teljes mértékben szembenálltak a hétköznapi tapasztalataival. Az egyházi személyek sorozatos lejáratása a pártállam ideológiáját követte.

Ma a lelkésznevelés magyar nyelven végezhető felsőfokú teológiai tanulmányokat (igaz, nem lakóhelyükön) és Szerbiában is negatív következmények nélkül járhatnak a gyermekek hitoktatásra.

dásban az ateizmus a marxista filozófia alapjává vált. Marx a vallást a „nép ópiumának”, Lenin – az orosz valósághoz igazítva – a „népvodkájának” nevezte. A szocialista-kommunista országok hivatalos ideológiájává vált az ateizmus, amely együtt járt az egyházi személyek, tanítások, hagyományok üldözésével és az egyházi javak államosításával.

Tudja-e?

■ Az ateizmus a görög *atheosz* ('Isten nélkül') kifejezésből ered, amelynek jelentése: „istentagadás”. Az ateista világértelmezés már az ókori görög filozófiában is ismert volt, többek között a cinikus és a szkeptikus filozófiai iskolák körében. A modern gondolko-

IRODALOM

- Bárdos-Féltoronyi Miklós: *Egyházak és államok Európában*. Balassi Kiadó – Polis Könyvkiadó, Budapest–Kolozsvár, 2001.
- Cirkl Zsuzsa – Fuderek László: *Bácskai golgota – a vallásüldözés áldozatai*. Logos, Tóthfalu, 1998.
- Gereben Ferenc: *Identitás, kultúra, kisebbség*. Osiris, Budapest, 1999. 128–133.
- Gyurgyik László: Katolikus magyarok Szlovákiában. *Regio* 1991, 3. sz. 131–140.
- Kacsur Gusztáv (szerk.): *Útközben. Tanulmányok a kárpátaljai magyarságról*. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 1998.
- Molnár Imre: A magyar nyelvű egyházak helyzete Csehszlovákiában. In: Tóth László (szerk.): *A (cseh) szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998*. I. k. Ister, Budapest, 1998. 207–257.
- Papp Richárd: *Emikus vallások a Vajdaságban?* MTA-KI – Gondolat Kiadói Kör, Budapest, 2003.
- Sebők László: A katolikus egyházszervezet változásai Trianon óta. *Regio* 1991, 3. sz. 65–89. o.
- Szabó Antal: A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház története I-II. *Regio* 1990, 3. sz. 133–162.; 4. sz. 204–211.
- Székely András Bertalan: Vallás és egyház a jugoszláviai magyarság életében. *Új Symposion* 1990, 9–10. sz. 45–53.
- Tomka Miklós: Vallási helyzet a kelet- és közép-európai országokban. In: Renöck, Helmut – Blanckenstein Miklós (szerk.): *Az új vallásosság – elkápráztat és megzavar*. Corvinus–Echter, Budapest–Würzburg, 2000. 29–40.

„[...] bár igaz, hogy iskoláinkban oktatták a magyar irodalom nagyjait, ám értelmezésük, értékelésük, koruk ábrázolása még a zsdanovi kultúrpolitika dogmáihoz igazodott. Így történhetett, hogy aki az elmúlt negyven évben érettségizett iskoláinkban, az Illés Bélát és Zalka Mátét feltétlenül többre tarthatta, mint Babitsot vagy Németh Lászlót (utóbbi kettőről épp csak említés esett tankönyveinkben). [...] Nemzeti értékeink közül szinte csak a nyelv mentődött át úgy-ahogy, mert amit ezen a nyelven írni, kiadni, tanítani és mondani lehetett, az voltaképp nem volt egyéb a szocializmus dicsőítésénél. [...] Persze akadt, aki nem, vagy csak nehezen hódolt be.” (1990)

„Nem voltam például tudatában annak – pironkodva vallom be –, hogy a hatalommal kollaborálok, amikor hétéves koromban októbrista lettem. [...] Semmilyen ellenállást nem tanúsítottam akkor sem, amikor valamennyi osztálytársammal együtt pionírrá avattak. [...] De itt már sietek megjegyezni, hogy e nyakkendő viselésének gyakori elmulasztásával, ha spontán módon is, de már akkor aláástam a Varsói Szerződés működését és nagyban hozzájárultam a szocialista rendszer későbbi bukásához.

És következett a többi, felnőttösödésem arányában egyre tudatosabban vállalt összefonódás: beléptem a Lenini Komszomolba [...] Hogy versem, kötetem jelenhessen meg, nagyobb lelkiismeret-furdalás nélkül megírtam a kötelező penzumot békéről, barátságáról, munkahősökről, isten uccse, még Leninről is. [...] Kell-e súlyosabb bizonyíték a rendszerrel történő összefonódásra? Állíthatom-e ezek után, hogy erkölcsi érintetlenségemet megőriztem? ...” (1993)

Balla D. Károly: *A hontalanság metaforái*. A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Budapest, 2000. 22., 59–60.

A kisebbségi magyar oktatásügy helyzete Közép-Európában (1944–1989)

Csehszlovákia történetében 1948 februárja nyitott új korszakot, amikor az ország a sztálini típusú egypárti diktatúra megvalósításának útjára lépett, a szocialista országok „baráti táborának” tagja lett. Ilyen körülmények között halaszthatatlanná lett a Magyarországgal fennálló viszony rendezése is. Az időszakban rendkívüli, szimbolikus jelentéssel bírt a magyar nyelvű oktatás újraindítása. 1948 őszén még csak a szlovák iskolákban nyíltak párhuzamos magyar osztályok, de két évvel később már az önálló magyar iskolákban is megkezdődött a tanítás. A magyar iskolák szervezésében tevékeny szerepet vállalt az 1949-ben alakult Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesülete és a Szlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottsága mellett létrehozott ún. Magyar Bizottság. Az ötvenes években meglehetősen széles magyar iskolahálózat jött létre. A magyar alapiskolák száma megközelítette a 600-at, a némileg lassabban kiépülő magyar gimnáziumok száma a hatvanas évekre 22-ben állapodott meg.

1968-ban az ún. prágai tavasz időszakának reformjai érintették a kisebbségek helyzetét is. A szlovákok nagyobb önállóságot követel-

tek, felerősödött a szlovák nacionalizmus. A CSKP reformpárti vezetése azonban ragaszkodott a kisebbségi jogok törvényi szabályozásához, s javaslatok kidolgozására kérte fel a kisebbségi szervezeteket. Az 1968 márciusában közzétett memorandumában a Csemadok többek között felvetette autonóm magyar iskolahálózat létrehozását. A Varsói Szerződés tagállamainak katonai közbeavatkozása azonban leállította a folyamatot, sőt, visszalépést eredményezett.

A husáki normalizáció időszakában főként a magyar kisebbség nyelvhasználati gyakorlatát és a magyar iskolákat érték támadások. A magyar nyelvű pedagógusképzést leépítették, magyar gimnáziumok számát a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján 18-ra csökkentették, a magyar alapiskolák száma pedig a kisiskolák összevonása következtében 1989-ig a felére esett vissza. Kísérlet történt a magyar nyelvhasználat visszaszorítására is az iskolai oktatásban. Több magyar középiskolában a szaktantárgyak oktatását szlovák nyelvre változtatták. Az 1970-es évek második felében szlovák kormánykörökben tervezetet dolgoztak ki a magyar nyelvű



Magyar tannyelvű alapiskola Nagymagyaron

oktatás teljes elsorvasztására, ami a szlovákiai magyarság diszsidensmozgalmához vezetett. 1978-ban megalakult a Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottsága azzal a céllal, hogy felhívja a közvélemény figyelmét a szlovákiai magyarságot érő sérelmekre, s a maga eszközeivel fellépjen ellene. Vezető személyisége egy fiatal pozsonyi értelmiségi, Duray Miklós volt.

Az időszakban a magyar nyelvű felsőoktatást a pozsonyi Komenský (Comenius) Egyetem magyar nyelv és irodalom szakos tanárképzése és a nyitrai Pedagógiai Kar alsó tagozatos tanító-és tanárképzése jelentette.

A Szovjetunióhoz csatolt **Kárpátalján** az államfordulat nem szakította meg a magyar iskolarendszer folytonosságát.

Az 1944/45. tanévben elemi szinten folyt magyar nyelvű oktatás, a következő tanévtől az általános iskolák is megnyitották kapukat. Emellett a moldován és az egyetlen szlovák tannyelvű iskola (ez utóbbi a következő tanévben megszűnt) számított nemzetiségi iskolának. A pontosság kedvéért meg kell jegyeznünk, hogy a kijevi oktatási minisztérium hivatalos rendeleteiben mintegy két évtizeden keresztül nem használta a „nemzetiségi” kifejezést, hanem helyette a „nem ukrán és nem orosz tannyelvű iskolák” körülírással találkozunk.

Az első nemzetiségi középiskolák – négy magyar és egy moldován – az 1953/54-es tanévben indultak. Ettől kezdődően fokozatosan növekedett a magyar tannyelvű középiskolák száma, de a tanintézetek – elemi, általános és középiskolák – együttes száma (90 és 100 között) igen kis eltéréssel állandó szinten maradt.



A pozsonyi magyar tannyelvű alapiskola épülete

A minden iskolában kötelező orosz nyelv oktatásának eredményesebbé tétele érdekében 1953-tól – a magyar tannyelvű középiskolák megnyitásával egyidejűleg – a magyar iskolákban a magyar gyerekek számára orosz vagy ukrán tannyelvű osztályokat indítottak. Az 1966/67-es tanévben már a magyar tannyelvű iskolák egynegyedében voltak párhuzamos orosz vagy ukrán osztályok. 1989-re már csak 50 tisztán magyar tannyelvű iskolát találunk itt, a többi vegyes tannyelvű, ún. internacionalista iskola volt.

A magyar tanítóképzés 1947-től Huszton, 1950-től pedig Munkácson folyt, 1963-ban az ungvári egyetemen megnyílt a magyar nyelv és irodalom szak. Mindkét tanintézetben – a tanítóképző magyar csoportjaiban és az egyetemen magyar szakán – csak a speciális tantárgyakat tanították magyar nyelven. A magyar oktatási rendszer az érettségiig terjedt tehát. Magyar óvodák hivatalosan nem voltak, leg-



Magyar tannyelvű középiskola Bányuban

KRONOLÓGIA

Csehszlovákia:

1948 ősze Újraindul az 1945 óta szünetelő magyar nyelvű oktatás.

1950. szeptember 1. Megnyílnak az első magyar alap- és középiskolák.

1951 A pozsonyi Comenius Egyetemen kezdetét veszi a magyar pedagógusképzés.

1959 Megalakul a Comenius Egyetem Magyar Nyelv- és Irodalom Tanszéke.

1960 A nyitrai Pedagógiai Karon magyar tagozatot hoznak létre.

1968. március 12. A Csemadok reformjavaslataiban az autonóm magyar iskolahálózat létrehozását kezdeményezi.

1983. szeptember Az iskolaügyi törvénytervezet elfogadása elleni munkára létrejön a Szlovákiai Magyar Iskolák Védelmi Csoportja.

1984. április 2. A Szlovák Nemzeti Tanács elfogadta az új iskola-törvényt.

1989. szeptember 1. A magyar tanítási nyelvű alapiskolák száma a legalacsonyabb 1950 óta.

Szovjetunió:

1945. október 25. Ungváron megnyitotta kapuit a terület első egyeteme.

1946 Ungváron megkezdte munkáját a nemzetiségi tankönyvkiadó.

1947 Megindult a magyar tanítóképzés Huszton, 1950-től új helyszínen, Munkácson.

1953–1954 Magyar nyelv és irodalom szak működött az ungvári tanítóképző főiskolán.

1953. szeptember Kárpátalján megnyíltak a szovjet időszak első nemzetiségi középiskolái, valamint az első ún. internacionalista iskolák (két- vagy három tannyelvű).

1963 Magyar nyelv és irodalom szak nyílt az ungvári egyetemen.

1988. szeptember Néhány kárpátaljai magyar iskolában megkezdtek a magyar történelem fakultatív oktatását.

„Az 1945/46-os tanévben a magyar iskolák tanmeneteit maguk az iskolák állították össze a nyári tanfolyamokon kapott utasítások alapján. „Sajnos nem sokat értettünk, mert ukrán és orosz nyelven folyt az előadás. A fordításokból ismerkedtünk meg az új irányelvekkel”. A jóváhagyott tananyagot a pedagógusok a szakcsoport ülésein másolták le, beleértve a versek és az elbeszélések szövegét is. Ezek a kéziratok az első „tankönyvek”. Az „Írásbeliség” eme korszaka a tanulóknak is sok gondot okozott, ugyanis minden tantárgyból „mindent írni kellett [...] Némely gyermek írógörcsöt kapott az ujjaiában [...] Nagy hiba volt az is, hogy a hiányzó tanulók nehezen pótolták az anyagot vagy a papírdarabok, amelyekre sokszor írtak, elvesztek”. Rádásul „ezek a gyermekek zsinórirást tanultak. Most dúlt írás a szabály. Mivel begyakorolták az előbbit, nehezen sajátítják el az utóbbit. Így a betűk se nem dúltek, se nem állók.”

Fedinec Csilla: Nemzetiségi iskolahálózat és magyaroktatás Kárpátalján. *Fórum* 2001. 1. sz. 63–82.

„A tanítói tanfolyamoknak nem csupán a tanterve bővült ki gazdaságtannal és a partizánharcok történetével, az új idők szelét nemcsak az mutatta, hogy átfogó magyar irodalom helyett inkább csak a népi írókat oktatták, de az is, hogy »órák után ötperces beszédet vagy politikai beszámolót tartanak a sorsolás útján kijelölt hallgatók«. A jugoszláviai magyar kisebbség »fényes szelek« nemzedékét, a főleg paraszti sorból értelmiségi pályára lépett első generációt nem az elődeik által vallott nemzeti értékek vitték a pályára, hanem egy társadalmi program ígérete, amelyben ez a generáció az ideológiai hipnózis minden tünetét felmutatva hitt. [...] A *Magyar Szó* például [...] a zentai tanítói tanfolyam 57 hallgatójának aláírásával közölt cikket 1945. december 24–25-ei karácsonyi számában. A cikkben magyar diákok tiltakoztak a magyar kormány kisebbségi politikája ellen. A »demokrácia jogán«



A kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem épülete

feljebb faluhelyen beszéltek a magyar óvónők anyanyelvükön a gyermekekhez.

A szovjet rendszer mintegy két évtized alatt megteremtette az anyanyelvű iskolai oktatás feltételeit, de utána az általános tendenciákat tekintve továbbfejlődés nem történt, csak visszalépés az 1980-as évek végéig.

A magyar iskolákban használatos tankönyvek az állami tankönyvkiadó ungvári szerkesztősége gondozásában jelennek meg mind a mai napig. A magyar nyelv és irodalom tankönyvek kivételével mindegyiket az orosz, ma az ukrán nyelvű hivatalos tankönyvekből fordítják. Az első magyar irodalom tankönyv 1950-ben jelent meg, szerzője az ekkor Moszkvában élő magyar író, Hidas Antal volt, a későbbi tankönyvek szerzői kárpátaljai pedagógusok, írók, szerkesztők voltak. A szovjet időszakban az irodalmi tankönyvek anyaga volt az egyetlen – persze esetleges – forrás a magyar történelemre vonatkozóan, amit 1989-ig egyáltalán nem tanítottak a kárpátaljai iskolákban. E tankönyvekben szerepelt az ukrán irodalom is (magyar nyelven; az orosz irodalmat oroszul, külön tantárgyként tanították). Ezekben az évtizedekben a magyar irodalom szempontjából a „szovjet magyarok” számára az iskolai tananyagban a tekintélyek a moszkvai emigráns írók (Zalka Máté, Illés Béla, Gergely Sándor és mások), illetve a tananyag negyed részben „a világ forradalmi mozgalmának kiemelkedő egyénisége”, azaz Petőfi Sándor munkásságát jelentette. 1945 utáni szerzőkről, művekről alig esett szó.

Romániában a „magyarbarátnak” tartott Groza-kormány idején, 1945 és 1948 között működő oktatási autonómia jött létre. Ennek a helyzetnek az oktatásügy államosítása

vetett véget. Az 1948. augusztus 3-i tanügyi törvény az egész romániai oktatásügyet szovjet mintára szabta át. A magyar középiskolák egy része megszűnt, a felsőoktatásban azonban az 1948–50-es év jelentette a legszélesebb anyanyelven folyó képzési választékot: Kolozsváron a magyar Bolyai Tudományegyetem mellett önálló Magyar Művészeti Intézet is működött, és a mezőgazdasági, valamint a műszaki főiskolákon is voltak magyar tagozatok, Marosvásárhelyen pedig magyar orvos-tudományi egyetem létesült.

Az ötvenes évek elejétől a magyar oktatási szerkezet egyre sorvadott. Először a magyar nyelvű mérnökképzést szüntették meg, majd egy 1956-os párt- és kormányhatározat elrendelte a nemzetiségi elemi és középiskolák románosítását. A folyamat betetőzéseként 1959 márciusában felszámolták a Bolyai Tudományegyetemet, összevonva a Babeş Egyetemmel, majd 1962-ben két nyelvűvé alakították a marosvásárhelyi orvosképzést. A '60-as évek közepére kizárólag magyarul már csak a protestáns és katolikus teológiai és a Marosvásárhelyi Színművészeti Főiskolán lehetett tanulni, az anyanyelven történő szakképzést felszámolták, a középiskolák döntő része vegyes (magyar–román) osztályokból állt. Részben magyar nyelven oktattak a Babeş-Bolyai Tudományegyetem magyar, filozófia és történelem szakán.

Az oktatási sérelmek egy részét csak az 1968-as „cehszlovákiai események” hatására orvosolták. 1968 és 1971 közt a középiskolák egy részében ismét csak magyar nyelven folyt az oktatás, és a néhány szak-középiskolában is indítottak magyar osztályokat, vagy tagozatokat.



A Marosvásárhelyi Színművészeti Főiskola (ma egyetem) épülete

A nemzetiségi tannyelven folyó oktatás nyílt diszkriminációja jelentette az 1973. május 13-i 273. sz. törvényrendelet, amely előírta, hogy a nemzeti kisebbségek nyelvén oktató általános iskolákban az ötödik osztály indításához minimum 25, a középfokú oktatásban pedig 36 jelentkezőre van szükség – ezzel szemben mindazon községekben, ahol az „együtt élő nemzetiségek” nyelvén működő iskolák léteztek, függetlenül a tanulók létszámától, román előadási nyelvű tagozatokat, vagy osztályokat kellett létesíteni. Ily módon a magyar általános és középiskolásoknak mind nagyobb hányada kényszerült románul tanulni. A '80-as évektől általánossá vált, hogy a magyar friss diplomásokat román vidékekre helyezték ki.

A nyolcvanas évek második fele a romániai magyar oktatásügyi mélypontja. Ismét fel-

számolták az önálló magyar középiskolákat, a felsőoktatásba alig kerültek be magyar fiatalok. Egy értelmiségi nélküli, „csonka társadalom” veszélye fenyegetett.

Jugoszláviában közvetlenül a magyarok elleni tömeges kivégzések és kiutasítások után, már 1945 augusztusában engedélyezték a kisebbségi iskolák megnyitását. Ennek az volt a politikai üzenete, hogy a magyarok, „bűneik ellenére”, illetve külön kisebbségi szervezetek és az anyaország támogatása nélkül, kizárólag az új (kommunista) államtól várhatják kisebbségi jogaik érvényesítését. A tanítók, tanárok többségét azonban kiutasították, illetve elmenekült az országból. A súlyos tanárhiányt néhány hónapos gyors-talpaló tanfolyamok segítségével igyekeztek pótolni. A második világháború után a magyar



Osztálykép egy kolozsvári líceumból, 1970-es évek

Románia:

1945. szeptember 21. Megjelenik a nemzetnevelési miniszter 242.675. sz. rendelete két magyar tankerület, a kolozsvári és a brassyói elismeréséről. Önállóságuk 1948. szeptember 1-jével szűnik meg.

1948. augusztus 3. A 175. sz. tanügyi reformtörvény államosítja az egyházi iskolákat.

1948. október 26. A 263.327. sz. közoktatásügyi miniszteri rendelet az addigi orvosi karokból létrehozza az önálló orvostudományi egyetemeiket.

1949. július 29. A vallásügyi miniszter 810. sz. rendelete felszolja azokat a szerzetes rendeket, melyek oktatással, betegápolással foglalkoznak.

1959. április 2. Összevonják a Bolyai és Babeş egyetemeiket Babeş-Bolyai Tudományegyetem néven.

1977. július 12. A 207-es dekretum értelmében az elméleti líceumok nagy része megszűnik, helyettük szakmai líceumok jönnek létre.

1987. július 13. Megszűnik a bukaresti Tankönyvkiadó kolozsvári magyar szerkesztősége.

1988. július 28. A tanügy minisztérium utasítására azok a magyar diákok, akik nem jutottak be a szakiskolák XI. osztályába, csak román és zömében Kárpátokon túli iskolákban folytathatják tanulmányaikat.

Jugoszlávia:

1945. szeptember Vajdaságban 732 magyar tannyelvű elemi iskola, 4 magyar nyelvű al- és 4 főgimnázium működik.

1946. október Újvidéken megalakult a Pedagógiai Főiskola, többek között magyar nyelv és irodalom szaktárggyal, 1948-tól Magyar Tanszékkel.

1947. augusztus Újvidéken megnyílt a második vajdasági magyar tanítóképző.

1959. október 21. Megnyílt az Újvidéki Egyetem Magyar Tanszéke.

1965. szeptember 1. Újvidéken megalakult a Tankönyvkiadó Intézet.

az ellen tiltakoztak, hogy – mint írták – a magyar kormány megtagadja a »magyarországi szláv testvéreink jogos demokratikus nemzetiségi kívánásait«, miközben a vajdasági magyarok a »teljes egyenjogúságot élvezik.«

A. Sajti Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2004. 367.

Részletek Keleti Ferenc bukaresti magyar nagykövet 1959. április 28-i jelentéséből.

„A két kolozsvári egyetem összevonása hírek szerint az őszel fog megtörténni, Universitate Babeş-Bolyai egyetem név alatt. Az új egyetem szervezeti felépítésén már dolgoznak. Ez ideig megszüntették a román és magyar diákok különálló internátusait és éttermeit, összeköltöztették a diákokat és együtt étkeznek. A két egyetemen lévő diáktanácsokat összevonták, hasonlóan egy új pártbizottságot hoztak létre az eddigi kettő helyett.

Érdekes ezzel kapcsolatban Joja elvtárs véleményét megismernünk, aki az egyik barátunk előtt többek között a következőket jelentette ki: [...] A két kolozsvári egyetemet össze fogják vonni, amely ezután nem lesz sem román, sem magyar, hanem szocialista egyetem. Ezt úgy látják, az érdekeltek helyeslik, mindössze néhány régi magyar egyetemi tanárnál tapasztaltak burzsoá nacionalista megnyilvánulásokat. Az eddigi iskolapolitikájuk a nemzetiségekkel kapcsolatban hibás volt. Nem tudja, hogy követhettek el ilyen hibákat. Tévedés volt eddig a külön magyar anyanyelvű iskolák megengedése. Az egyetemek egyesítésén túl most gondolkodnak a középiskolai kérdések megoldásáról is.”

Történelmi kényszerpályák – kisebbségi reálpolitikák. Dokumentumok a romániai magyar kisebbség történetének tanulmányozásához. II. kötet: 1944–1989. Vál.: Vincze Gábor. Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 2002. 247–248.



Középiskolás gyergyószentmiklósi fiúk

tannyelvű általános iskolákba járók száma az '50-es évek közepére érte el a csúcspontját, utána fokozatosan, 1966 és 1986 között a magyarul tanuló általános iskolai diákok száma 35%-kal csökkent. Ebben közrejátszott a magyarság létszámának csökkenése és elöregedése, illetve a két (ritkábban a három) tannyelvű iskolák felállítása. A pedagógusok száma viszont a hetvenes évek közepéig erőteljes emelkedést mutatott, majd lassú csökkenés következett be. Ennek folytán kedvező tanár–diák arány alakult ki, amely pozitív hatást gyakorolt a magyar tannyelvű oktatás színvonalára. A nem anyanyelven tanulók számára a '60-as évek elejétől mód nyílt az

anyanyelvűpolásra. Kezdetben a középiskolai hálózat gerincét a klasszikus gimnáziumok alkották, az ötvenes évek elején 6 gimnáziumban folyt magyar nyelvű oktatás. A „testvériség-egység” jelszava mögé bújva azonban ezen a szinten is rövidesen megkezdődött a különböző tannyelvű intézmények összevonása. 1956-ban a szerbhorvát és a magyar nyelvű iskolákat egységes iskolaközpontokba egyesítették. Az 1975-ös oktatási reform megszüntette a klasszikus gimnáziumokat, helyükbe szakképzést is adó, ún. 2+2 rendszerű (kétszintű egységes középiskola és kétosztályos szakképzés) középiskolák léptek. Ennek eredményeként olyan nagyobb falvakban is nyitottak középiskolát, ahol eddig nem volt. Az oktatás színvonala a reform következtében csökkent. A nyolcvanas évek végén a magyar ajkú középiskolai tanulók 63,8%-a folytatta tanulmányait anyanyelvén. Ekkor ismerték el a megalomániás szakképzés kudarcát, és visszatértek az egységes négyosztályos közép-fokú oktatásra. A kétnyelvű oktatási forma, bizonyos előnyei mellett az asszimilációt segítette elő.

A felsőoktatásban fontos előrelépést jelentett 1954-ben az Újvidéki Egyetem létrehozása, ugyanitt 1959-ben a magyar tanszék, 1968-ban a Hungarológiai Intézet megnyitása, illetve, hogy a '70-es évek elejétől több főiskolán és egyetemi karon elkezdődött néhány tantárgy magyar nyelvű oktatása. Egyetemi szintű magyar szakos tanárokat Jugoszláviában 1969-től képeztek. Az újvidéki Színművészeti Akadémián 1972-ben magyar tannyelvű színészképzés kezdődött. A Maribori Egyetemen 1966-tól magyar lektorátus, 1980-tól magyar



Az újvidéki egyetem épülettömbje



A maribori egyetemi könyvtár

nyelv és irodalom tanszék működik. A magyar óvónőképzés 1952-ben Újvidéken indult meg középszinten, amit 1973-tól főiskolai szintűre emeltek. A tanítóképzés színhelye 1945-től Szabadka volt. Az intézmény nem egészen egy évtizedig magyar tannyelvűként működött, majd visszatértek a kétnyelvű oktatásra. A főiskolai tanárképzés 1946-tól Újvidéken, 1978-tól Szabadkán folyt, ahol elsősorban matematika, fizika, kémia, magyar és szerbhorvát szakos tanárokat képeztek. 1973-tól, az egységes (általános iskolai és középiskolai) tanárképzés keretei között a pedagógiát, pszichológiát, a szociológiát, részben a módszertant, valamint a politikai gazdaságtant és

a honvédelmet a magyar hallgatók anyanyelvűn tanulhatták. Az öngazgatás szélesítésével párhuzamosan, főként az 1974-es alkotmány következtében nemcsak a Vajdaság területi önállósága növekedett meg jelentősen, de a kisebbségek tartományi (Vajdaság Tanügyi Tanácsa) és községi oktatásirányítása is több döntéshozatali jogot kapott. Lehetővé vált a magyar nyelv és történelem (de nem a zenei kultúra, vagy a képzőművészet) korábinál jóval hangsúlyosabb oktatása. Ennek a pozitív folyamatnak vetett véget a szerb nacionalizmus '80-as évek végén kibontakozó hulláma, illetve a jugoszláv állam sorozatos háborúk révén történő széthullása.

Tudja-e?

■ Hungarológia, hungarisztika, magyarságtudomány: a magyar nyelv, kultúra, civilizáció és történelem nemzetközi szintű kutatásával és oktatásával foglalkozó tudománysszakok együttes elnevezése. A szót 1920 körül Gragger Róbert, az első nem magyarországi magyar egyetemi tanszék (Berlin, 1917) alapítója alkotta hasonló latin elnevezések nyomán. Szűkebb értelmezése csak Magyarországon kívül ismeri el a fogalmat, a tágabb értelmezés Magyarországra is érvényesnek tartja. Kidolgozásában az 1930-as években jelentős szerepet vállalt Bartucz Lajos és Eckhardt Sándor. 1949 után a tudománypolitika mintegy három évtizeden át elutasította. Az 1990-es évek vitáiban ismét

fölvetődött elméleti megalapozásának és diszciplínaként meghatározásának igénye. Világszerte egyetemi tanszékeken oktatják. (Kósa László)

■ A Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság a Magyar Tudományos Akadémia kezdeményezésére 1977-ben alakult meg, a világ magyar filológiában érdekelt más-más nemzetiségű és tudományos felfogású kutatóit tömöríti. A társaság lehetővé teszi az egyes országok kutatói között a rendszeres információcserét, az eredményekről való tájékoztatást, s ezzel elősegíti a magyar nyelv, irodalom, néprajz és kultúra nemzeti egyoldalúságtól mentes tudományos vizsgálatát. Az UNESCO által elismert és nyilvántartott nemzetközi tudományos szervezetek egyike.

1968. június 21. Újvidéken létrejött a Hungarológiai Intézet.

1968. szeptember Szabadkán megnyílt a Pedagógiai Főiskola.

1975 ősze Érvénybe lépett a középiskolai reform.

1976 A Hungarológiai Intézetet és a Magyar Tanszéket összevonták az Újvidéki Egyetem keretein belül.

IRODALOM

Bence Lajos: Egy elmulasztott lehetőség margójára. (A kétnyelvű oktatás harminc éve Szlovéniában.) In: Györi-Nagy Sándor – Kelemen Janka (szerk.): *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében*. II. Budapest, 1992. 68–73.

Csernicskó István – Váradi Tamás (szerk.): *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*. Tinta, Budapest, 1996.

Fedinec Csilla: *Fejezetek a kárpátaljai magyar közoktatás történetéből (1938–1991)*. Officina Hungarica VIII. Nemzetközi Hungarológiai Központ, Budapest, 1999.

László Béla: A (cseh)szlovákiai oktatásügy szervezete, valamint közigazgatási és jogi keretei 1945 után. In: Tóth László (szerk.): *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998*. II. k. Ister, Budapest, 1998.

Murvai László: *Fekete Fehér Könyv*. Stúdium Könyvkiadó, Kolozsvár, 1996.

Sipos Lajos (szerk.): *Iskolaszervezet és irodalomtanítás a Kárpát-medencében*. PONT Kiadó, Budapest, 2003.

Tóth Lajos: *Magyar nyelvű oktatás a Vajdaságban 1944-től napjainkig*. Életjel, Szabadka, 1995.

Vincze Gábor: A romániai magyar kisebbség oktatásügye 1944 és 1989 között. In: uő: *Illúziók és csalódások*. Státus, Csíkszereda, 1999. 187–224.

FORRÁSOK

„én lenni
elnökök vezérek
mi meghalni mindnyájan
úgyis téves csatatéren
én lenni kicsi prémes
külföld nem húzni vonósnegyes
adni tabletta be nekem
én lenyelni
mi megszűnni
én keverni kártya
mondani rőf-rőf
hitvesi ágy
enni orosz-forradalom-kaviár
keresni mi
találni rím
mirím mirim
mirrim
lenni harmincéves
nappal mutogatni
este tapogatni
éjjel hófehér lapon
élet hegyes fák közül jönni
vágni engem nyakon”

Domonkos István: *Kormányjeltő-
résben.* (1971)
[http://www.szepl.hu/irodalom/
vers/tvers/tv_205.html](http://www.szepl.hu/irodalom/
vers/tvers/tv_205.html)

„Az irodalomcentrikus kultú-
rák [...] csonka kultúrák. [...] a kultúra ott is irodalomcentrikus marad, ahol a kisebbségi tudományossághoz látszólag kedvezőbbek az intézményes feltételek. Hiszen a jugoszláviai magyar tudományosság [...] semmivel sem „épebb”, mint az intézmények nélkül alkotásra kényszerülő erdélyi. Egyformán képtelenek a társadalomtudományok egész területét átfogni, képtelenek a tudományok valamennyi szakágát etnikai létük, önidentitásuk szolgálatába állítani. A megfogalmazás érvénye így tovább tágítható, akár általánosítható is. Minthogy a nemzeti-
ségek, nemzeti kisebbségek kultúrája – Közép-Kelet-Európában, de alighanem másutt is – irodalomcentrikus, ezért a nemzeti-
ségi-kisebbségi kultúrák szinte mindenütt: csonka kultúrák.”

Für Lajos: *Kisebbség és tudomány.* Magvető Kiadó, Budapest, 1989. 210.

FILEP TAMÁS GUSZTÁV

A kisebbségi magyar kulturális és művészeti élet intézményei

A második világháború után a szovjet övezetbe került államokban a kultúra is a szocializmus ideológiai hálójába került. Nem volt tovább létjogosultsága a párhuzamos irodalmi nyelveknek, a hivatalostól eltérő művészeti irányzatoknak, tudományos iskoláknak. A kisebbség terminust sem lehetett többé használni arra való hivatkozással, hogy a szocialista hazá minden polgára egyenlő. A kisebbség korábban olyan közösséget jelölt, amely része egy nagyobb, egy másik államban az államnemzet szerepét betöltő etnikumnak. A helyébe lépő **nemzetiség** ezzel szemben olyan önálló entitás, amely már automatikusan nem része nemzetének. A magyarok érdekeinek képviselője ezekben az országokban az uralkodó állampártok feladatává vált, a közigazgatás őket érintő folyamatainak közvetlen vezényleését pedig e pártok magyar, illetve a magyar településterületen működő aktivistáira bízták. A politikai, sőt a kulturális életben csak azok juthattak funkcióhoz, akik elfogadták az új rendet és igazodtak hozzá. A kisebbségek eltávolodtak saját történelmi és kulturális hagyományaiktól, amelyeket az 1960-as évektől csak óvatosan, töredékesen, egy másfajta, de szintén szelektív szemlélet alapján igyekeztek visszaidézni. E nemzetiségi kultúrákban kulcsszóvá vált a „haladó hagyomány”: azt elevenítették föl a múltból, amit kisebb-nagyobb torzítások árán az új rend valamiféle előzményeiként lehetett föltüntetni.

Az időszakot megelőzően vezető szerepet vállalt értelmiség nagy számban menekült el az utódállamok területéről. Az oktatási, művelődési intézményeket államosították, az egyháziakat is kontroll alá helyezték. Könyvek, lapok, folyóiratok csak a hatalom által kiépített közegben, az állami költségvetés révén láthattak napvilágot. A kulturális életet működtető csoportok, illetve a kulturális elit személyi összetételére befolyással volt, hogy az értelmiségi posztokra tömegével kerültek a paraszti származású és a munkás-káderek; a polgárság – főként a magánszektor elleni akciók következtében – gyakorlatilag



Petőfi ünnepség Fehéregyházán, 1949

megszűnt. Akik korábban a tagolt kulturális élet bármelyik, a nyugat-európai kulturális hatásokat is befogadó irányzatához tartoztak, most a **szocialista realizmus** hangján, vagy legalábbis annak külső eszközeit és magát a nyelvezetet átvéve nyilatkozhattak meg. Ettől csak Jugoszlávia helyzete tért el a Moszkvával való szembefordulás után; itt a hatvanas években megjelentek a párhuzamos kulturális nyelvek, a legmodernebb irodalmi irányzatok is.

A politika a művészeteket és a tudományt propagandaszerepre kárhoztatta; hasonló megfontolások álltak a tömegkultúra szervezett – a korábbiakhoz képest robbanásszerű – kiépülése mögött. A Magyarországot környező szocialista országokban e célokat szolgálta az állami rádiók, majd a televíziók magyar szerkesztőségeinek létrehozása is. A sugárzott adások rövid időtartama sokszor jelképes tette ezeknek a szerkesztőségeknek a szerepét, ez is a kirakatpolitika része volt. A magyar értelmiség azonban folyamatosan – a politikai



Lassú csárdás az erdélyi Széken az 1970-es években

lehetőségekhez alkalmazkodva, illetve azok kihasználásával – igyekezett tartalmat adni az intézményekben folyó munkának.

Az **értelmiség** utánpótlása is megszabott mechanikus úton, az állam által működtetett, átpolitizált oktatási rendszerből kerülhetett a kisebbségi kulturális intézményekbe. Az anyanyelvű felsőoktatás az egyetemek magyar tanszékein kívül a pedagógusképzésre korlátozódott, de az egyes államokban általában az e képzésben résztvevők számát is csökkentették. A statisztikai adatok szerint a felsőfokú intézményekben oklevelet szerzett (és végzettségüknek megfelelő állásban dolgozó) magyarok száma általában alatta maradt annak a számnak, amely a magyar nemzetiségnek az összlakossághoz viszonyított arányából következett volna. A nemzetiségi kultúráknak a humán tudományok és főleg a szépirodalom túlsúlyából fakadó torz szerkezete következtében a műszaki és a természettudományos értelmiség gyakran nem tudott bekapcsolódni saját nemzeti kultúrájába.

A szocialista országokban eltérő volt a kultúra szabadsága. A legnehezebb helyzetbe viszont a Magyarországgal szomszédos egyetlen demokratikus (egyébként a szovjet csapatok által a háború befejezése után még egy évtizeden át megszállva tartott) állam öshonos magyarsága, az ausztriai, burgenlandi néptöredék került. Kulturális élete gyakorlatilag az egyházi életre szűkült, továbbá az állami elemi iskolai képzésre, az önerőből fönntartott helyi – községi – szervezetekre, a népfőiskolákra, az alapszintű írásbeliségre. Csak 1968-ban született meg a Burgenlandi Magyar Kultúregyesület, majd az 1977-es Népcsoporttörvény nyomán létrejött a Magyar Nem-

zetiségi Tanács. A nyolcvanas évektől a bécsi egyetemen megkezdődött a magyar tanítás, amely lehetővé tette a pedagógus-utánpótlást. 1988-ban Magyar Intézet létesült Alsó-őrött, amelynek fő célja a közösségre vonatkozó dokumentumok gyűjtése és kutatásuk biztosítása. Ez már annak az időszaknak az eredménye, amelyben – szemben a hidegháború időszakával és az azt követő periódussal – lehetővé vált a burgenlandi magyarok Magyarországgal való kapcsolattartása.

Léteztek az utódállamokban kimondottan nemzetiségkutatás céljából létrehozott **intézmények**. Jugoszláviában a Hungarológiai Intézetten kívül a Ljubljánban működő Nemzetiségtudományi Intézet foglalkozott a kisebbségekkel – a szlovéniai olaszokkal és a (kis lélekszámú) magyarsággal. Romániában a tudományos akadémia bukaresti Történettudományi Intézetében volt néhány főből álló nemzetiségi csoport, amelyet azonban a nyolcvanas években fől számoltak. Csehszlovákiában szintén az akadémia működtetett Kassán egy társadalomtudományi intézetet. E műhelyek eredményei nemigen épültek be a magyar közgondolkodásba. A tudományos munka magánkezdeményezések, egyéni erőfeszítések eredménye volt, egy-egy szűkebb és hivatalos formákhoz, intézményekhez nem kötődő, esetleg illegális csoport jött létre, melyek azonban már inkább kisebbségvédelmi tevékenységet folytattak, kevésbé tudományos. A legismertebbek közé tartozott a hetvenes–nyolcvanas évek fordulóján megszületett Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottsága, vagy a nyolcvanas évek második felében Bukarestből szervezett Limes Kör. A jugoszláviai magyar kulturális törekvések



Székely János: *A mítosz értelme*. Kriterion, Bukarest, 1985.



Váradi Sternberg János: *Utak, találkozások, emberek. Írások az orosz–magyar és ukrán–magyar kapcsolatokról*. Gondolat Könyvkiadó – Kárpáti Könyvkiadó, Budapest–Ungvár, 1974.

„A kisebbségi magyar irodalmak a magyar irodalom egységén belül magukon viselik a kisebbségi magyarság külön sorsának jegyeit. Ennek a külön sorsnak a drámaian bonyolult világát teszik a magyar nemzeti önismeret szerves részévé. A hetvenes-nyolcvanas évektől irodalmunk élvonalához tartozó művek sora világította meg – rendkívül gazdag esztétikai változatokban – a kisebbségi léthelyzet sajátos dimenzióit, mindenekelőtt a nemzetiségi személység és közösség önvédelmi küzdelmét. Ez előbb a kisebbségi magyarság sajátosságának, nemzeti identitásának védelmében, majd a szétszóródás és a kisebbségi elidegenedés groteszk fantasztikummal elegyített bemutatásában nyilvánult meg.

A nemzeti identitás veszélyeztetettsége telíti a kisebbségi magyar irodalmakat kisebbségi létprogramokkal és a magyar történelem, kultúra motívumaival. Ez szólal meg olyan archaikusnak számító műformákban mint az anyanyelv-védő írások vagy a krónikás énekek, könyörgések, fiktív levelek. Ez a forrása a fantasztikus és abszurd elemek gyakoriságának is ezekben az irodalmakban.”

Görömbei András: *Irodalom és nemzeti önismeret*. Nap Kiadó, Budapest, 2003.



Az újvidéki televízió székháza

összefogásával próbálkozó Vajdasági Magyar Nyelvművelő Egyesület, amely a hetvenes évek eleji betiltásáig működött. Az elméletírásban és a bölceletben a már korábban, a hatvanas–hetvenes évek fordulóján Bretter György kolozsvári filozófus-esszéíró körül kialakuló csoporttól lehetett várni a legtöbb eredményt, ennek több tagja azonban – vezetőjük halála után – folyamatosan kitelepült Romániából. Az 1980-as években a *Korunk* szerkesztőségéből Gáll Ernő és Aradi József egy sor fiatal társadalomkutató munkásságát indította el. Féllegális intézményként a csíkszeredai Kulturális Antropológiai Műhely és a sepsiszentgyörgyi tudományelméleti kör szolgáltatta ugyanezt a célt. A kisebbségkutatás mindegyik szomszédos országban a magyar irodalom- és nyelvtudományban, illetve a csak bizonyos korszakokat kutató történettudományban, a néprajz bizonyos szakágaiban, a művelődéstörténet intézménytörténeti vonatkozásaiban mutatta föl a legtöbb eredményt.

Csehszlovákiában a második világháború után 1949-től jelentek meg **magyar nyelvű könyvek**. 1948-ban alakult meg a Pravda Kiadóvállalat, amely 1949–1952 között Magyar Könyvtár sorozatot jelentetett meg. 1953-ban átvette a szerepét a Csehszlovákiai Magyar Könyvkiadó, amely 1956-ban egybeolvadt a Szépirodalmi Könyvkiadóval, s 1963-tól Tatran Szlovák Szépirodalmi és Művészeti Könyvkiadó néven működött tovább. Ez utóbbi 1967-ben saját szervezeti keretei között létrehozta a Tatran Magyar Üzemét, melynek jogutódja lett 1969-től a Madách Könyv- és Lapkiadó. A Szovjetunióban, Kárpátalján magyar könyveket a Kárpáti Kiadóban és a Tankönyvkiadóban jelentettek meg Ungváron. Romániában 1944–1948 között működött a Józsa Béla Athenaeum, 1948-ban jött létre az Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó,

1960-tól Irodalmi Könyvkiadó néven, amelynek kezdettől fogva nemzetiségi osztálya is volt. Nagyobb kiadók még a kifejezetten nemzetiségi nyelveken publikáló Kriterion, valamint a Dacia, az Ifjúsági (az 1970-es években Albatrosz), a Pedagógiai és Didaktikai Kiadó filiái. A Vajdaságban működött 1946–1949 között a Híd Könyvkiadó Vállalat, 1948–1959 között a Testvériség–Egység Könyvkiadó, 1954-től adott ki könyveket az 1910-ben alakult Minerva. 1957-ben lépett színre a Fórum Könyvkiadó. 1965–1994 között állt fenn a Tartományi Tankönyvkiadó Intézet, amely öt nyelven, közte magyarul adott ki tankönyveket. A Muravidéken, Szlovéniában 1961-ig nem jelentek meg nyomtatásban magyar könyvek. Az 1960–80-as években a Muravidéki Magyar Öngazgatási Érdekközösség feladatköre volt ez, majd a Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet lett a magyar könyvek kiadásának felelőse.

A korábbi sokszínű sajtópaletta beszűkült, főleg a **folyóiratok** tekintetében; általában az egy folyóiratos minta volt érvényben. Így Jugoszláviában már 1945 után újraindult az első korszak baloldali folyóirata, a *Híd*. A hatvanas évektől itt jelent meg az irodalmi modernitás az egész magyar nyelvterületen jelentős, bár ellentmondásos hatást kiváltó folyóirata, az *Új Symposion*, majd több szűkebb hatókörű, kisebb folyóirat (*Létünk*, *Üzenet*). Romániában viszont az irodalmi élet számára előbb csak egy hetilap jutott, az 1946-ban létrehozott *Utunk*. Ezután jött létre Marosvásárhelyen az *Igaz Szó* (1953), majd újraindult a *Korunk* (1957). Csehszlovákiában csak 1958-ban sikerült elérni egy kezdetben inkább almanach jellegű folyóirat létrehozását: ez lett a nem sokkal később mári évi tíz számban megjelenő *Irodalmi Szemle*. A Szovjetunióban az egész korszakban nem

sikerült életre hívni magyar folyóiratot, szerepét részben a *Kárpáti Kalendárium*, illetve különböző almanachok pótolták. Egyébként a lapszerkesztetbe az irodalmi folyóiratokon túl központi magyar napilapok, általában gyermek- és ifjúsági, szakmai (jogi, természettudományos, politikai), ismeretterjesztő, sőt kisebb-nagyobb terjedelemben a humán kultúrába tartozó publikációkat is közlő orgánumok is tartoztak (a legszűkebb lehetőségei e vonatkozásban is a kárpátaljai magyaroknak voltak), de ezek sokszor kényszerű szerepet vállaltak a hivatalos ideológia terjesztéséből is. A természettudományi-ismeretterjesztő lapok nyelvezete sokszor képezte bírálat tárgyát; hiányosságai részben abból fakadtak, hogy az egyes, a nemzeti-ségi léthez nem közvetlenül kötődő ismeret-ágak fogalmkészletének magyar változata csak részben volt kidolgozva.

A nemzetiségek életében **kitüntetett szerep jutott az irodalomnak**, illetve a tágabb értelemben vett írásbeliségnek, amely identitásmegőrző szerephez is jutott. A két világháború közötti népi irodalmi mozgalmak munkásmozgalmi örökséggel ötvöződő hagyományának továbbépítése kínálta erre a legtöbb lehetőséget. A szocialista típusú népiség képviselői fokozatosan betagozódtak a szocreál vonulatba, kérdésessé téve munkásságuk mélyebb nemzeti elkötelezettségét. Ezzel a vonulattal szemben az irodalmi modernitás képezte a másik kánont, amely kiemelkedő eredményeiben valóban a század egyetemes létproblémáit szólaltatta meg, az ehhez elvezető nyelvi kísérletek tömege viszont sokakat arra a vádra sarkallt, hogy

a közösségi gondok földolgozásának hiányát a sorsproblémák előli dezertációnak minősítse. A befogadás ellentmondásosságát az irodalmi nyelv-változatoknak a második világháború után bekövetkező fölszámolásából, számos hagyományrétegnek a kultúrából való kiiktatásából eredeztethetjük. Ehhez járult természetesen a tömegkultúra számos belső ellentmondása is.

A legértékesebb irodalmi művek gyakran a szabadságjogokban való korlátozottságot tették a szöveg tárgyává, s az csak másodlagos kérdés, hogy éppen az egzisztencializmus-hoz, vagy például az abszurdhoz, a korszak nyugat-európai uralkodó irányzataihoz illeszkedve, vagy pedig a helyi közeget és témákat kutatva és a hagyományos formák alkalmazásával választották meg kifejezőeszközeiket. Ráadásul a közösségi kérdésekben való véleménynyilvánításra gyakran nagyobb lehetőséget adott a látszólag elvontabb nyelvezet. A kisebbség helyzetére való közvetlenebb utalások a cenzúra és az öncenzúra okán nem nélkülözték az absztrakciót – másrészt nem voltak mentesek a csúsztatásoktól és az eufemizmusoktól. Azt is figyelembe kell azonban vennünk, hogy az egyes, adott esetben évtizedeken át épülő életművek nem illeszthetők be maradéktalanul egyik irányzatba vagy változatba sem. A korszak emblemikus alkotói: Bodor Ádám, Hervay Gizella, Kányádi Sándor, Méliusz József, Nagy István, Páskándi Géza, Sütő András, Székely János, Szilágyi Domokos, Szőcs Géza (Románia), Ács Károly, Bori Imre, Domonkos István, Gion Nándor, Fehér Ferenc, Herceg János, Koncz István, Tolnai Ottó, Végel László (Jugoszlávia), Duka Gyula,



Dobos László



Duka Gyula



Az újvidéki Hungarológiai Intézet munkatársai többször végeztek kutatómunkát a szlavóniai Harasztin

Sütő András: Csipkerózsika (1977)

„Miközben az élet kímélet nélkül állított valamennyiünket a választás parancsa elé. Párizst játszunk-e „Mucsán” (Illyés Gyula), vagy szembenézzünk-e itt és most a saját életünkkel? [...] Mert erről van szó végeredményben [...] Nem az egyszemélyesről, a bórét, nyugalmát, becsvágyát, magánüdvösségét, „outsiderségét” féltő individualizmusról, hanem a személyesnek értelmét hordozó közösségi létről, amely csak zurnalisztikánk tükrében tűnik föl holmi elvont kollektivitásnak. [...] Ez a közösségi lét: konkrét, körülhatárolható *etnikum* is, ha már így akarta Jahve, amidőn Babelben oly kegyetlenül megtréfálta Noé ivadékait. A tréfából bizony nem lehet kimászni, még ha oly csábos is a táncra kérés, miszerint épp mi lennénk hivatottak elkezdni a Babel előtti aranykor visszahozatalát. A nemzetek létét, másodvirágzását meghatározó objektív tényezők azt mutatják, hogy ez az aranykor épp oly messze morog az idő méhében, amely távoli valamikori létének legendája is. A bennünket körültaogató, alakító szándékú pillantások némi rosszállással veszik ezt tudomásul, a roppant távolság lerövidítésének nyílt óhajával. Annál szigorúbb lesz a magunk mindennapi revíziója. [...] Nos, itt állunk – mert egyebet mit tehetnénk! – az Idő markában válogatatlanul, esztétikai nézetekre való tekintet nélkül, de sajátosságunk méltóságának szigorú tekintete előtt. Megszámláltatunk. És hűjával találtatunk. [...] A közlés elmosódó háttérnek kérdésén azért mégsem tehetjük oly könnyen túl magunk. Hely, idő és körülmény marka nyomának valamiképpen az írásművön is ott kell kéklenie, nem csupán a költő nyakán. Különben megtéveszti az olvasót. A konkrét nemzetiségi háttérből kivágott kép példának okáért azokra a világháborús emléképekre emlékeztet, amelyeken a ragasztott fej alatt az ideális huszár törzse és lova hazudja a tökéleteset és az egyetemeset.”

Sütő András: *Csipkerózsika ébresztése*. Szépirodalmi, Budapest, 1993. 158., 161.



Kriterion kiadvány, Dr. Kós Károly tanulmánykötete

Gál Sándor, Grendel Lajos, Tózsér Árpád, Zalabai Zsigmond (Csehszlovákia), Balla László, Fodor Géza, Füzesi Magda, Kovács Vilmos, Nagy Zoltán Mihály, Vári FABIÁN László (Szovjetunió) és mások.

Az, hogy a magyarországi befogadás mennyiben befolyásolta a kisebbségi kánonképződést, olyan terület, amelynek a kutatása éppen csak elkezdődött. Az „anya”-országi figyelem felkeltésében fontos szerepe volt néhány kiemelt határon túli alkotó itthoni recepciójának. A hetvenes–nyolcvanas évekre kialakult az általános vélekedés arról, hogy melyek a nemzetiség irodalmak legfontosabb értékvonulatai. Jugoszláviából



Sütő András

a délvideki magyarságnak a századfordulótól a negyvenes évek elejéig terjedő történetét epikus formában földolgozó Gion Nándor műveit tartották a legjelentősebbeknek. A csehszlovákiai magyar irodalomból a hatvanas évek végétől megjelenő, a jogfosztottság korszakát megidéző regények tartoztak e körbe, különösen Dobos László és Duba Gyula regényei. Mindegyiküknél népszerűbb volt Magyarországon az e szakaszban főleg esszéket és történelmi drámákat közreadó erdélyi Sütő András, aki második pályaszakaszát a szülőfalujáról és az ott lakókról írt *Anyám könnyű álmot ígér* című esszéregényével alapozta meg (amelyet „naplójegyzetek” műfaji megjelöléssel adott közre).

A határon túli magyar **színházi élet** a népszínház jellegtől a kőszínházak és állandó társulatok rendszeréig több változatot mutatott fel. Kiepült magyar színházi élet csak Romániában volt. Önálló társulatok vagy tagozatok – a magyar és román tagozatok összevonására a Ceausescu-érában került sor – működtek Temesváron, Nagyváradon, Szatmárnémetiben, Kolozsváron, Marosvásárhelyen és Sepsiszentgyörgyön, továbbá Kolozsváron magyar opera és bábszínház is volt. Ezek a színházak többnyire a fordulat évétől kezdődően az 1989-es forradalomig fennmaradtak, bár nemegyszer szervezeti változásokon estek át. Egyedül ebben az országban volt anyanyelven történő színész-, illetve rendezőképzés a szintén 1948-ban létrejött marosvásárhelyi Szentgyörgyi István Színművészeti Intézetben, amely eredetileg a kolozsvári Művészeti Intézet színházi részéből létesült, és csak 1976-ban telepítettek mellé egy román tagozatot is. 1978-tól évente megrendezték a romániai nemzetiségi színházak kollokviumát, amelynek a sepsiszentgyörgyi Állami Magyar Színház adott otthont. Jugoszláviában már 1945-től működött a szabadkai Magyar Népszínház (amelyet 1951-től a Horvát Népszínházzal közös igazgatás alá szerveztek), a műkedvelők után 1953-tól 1973-ig az Újvidéki Rádió magyar színész-csoportja hozott létre évente néhány színelőadást, 1977-ben e körből alakult az Újvidéki Színház (most már önálló társulattal). Szlovákiában az 1950-ben felállított Szlovákiai Állami Faluszínház magyar tagozatából 1952-ben született meg Komárom székhellyel a Magyar Területi Színház (Matesz); a kassai Thália színpadának a Prágai Tavasz eredményeképpen 1969-ben sikerült önállósulnia. A Szovjetunióban csak műkedvelő színház jöhetett létre, a beregszászi Népszínház. Mindegyik országra érvényes volt, hogy az intézmények falujárást, tájolást is folytat-



A marosvásárhelyi színház épülete

tak, de ugyanakkor (Kárpátalját leszámítva) a modern színpadi nyelv megteremtésére is történtek meg-megújuló kísérletek. Több romániai színházon kívül ez főleg az újvidéki és a kassai társulatokra volt jellemző. Legtöbbször ezek a színházak adtak teret elsőként a helyi magyar drámairodalomnak, amely a hetvenes években Erdélyben, kisebb részben a Délvidéken is kibontakozott. A lezárult életművek közül e korszakban kiemelkedőnek tartották a kolozsvári rendező, Harag György munkásságát.

Csehszlovákiában működött az egyetlen átfogó kulturális szervező intézmény – a Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúr-egyesülete (Csemadok), amely többek között évente megrendezett emléknapi, területi-helyi rendezvények, művelődési táborok körül bábáskodott. A másik három szocialista országban a közművelődésen belül nem különült el magyar intézményrendszer. A tömbmagyar területek kulturális rendezvényei azonban, változó feltételekkel ugyan, ám mégis magyarul folytak.

Tudja-e?

■ A Szovjetunióban legfeljebb almanachokba vagy a Kárpáti Kiadó évente megjelenő kalendáriumába szorult a szépirodalmi, illetve a művelődéstörténeti anyag; folyóiratot itt az egész korszakban nem sikerült létrehozni. Ugyanakkor a könyvkiadás terén is szigorú korlátok működtek. Ez volt viszont az egyetlen olyan terület, ahol a szerkesztői lelemény eredményeképpen több tízezres példányszámban is megjelenhettek verses füzetek, fiatal alkotók első gyűjteményei; hasonló jelenségre a legnagyobb lélekszámú nemzetiségeknél sem találunk példát. A kiadóhoz nem jutó költők verseit számmal ellátott oldalakra tagoltan, címlappal és a szerző fényképével ellátva a központi magyar napilap, a *Kárpáti Igaz Szó* oldalaira tördelték. Ezek kivágása és összehajtogatása révén jutott az olvasó a füzetekhez.

■ Szervátiusz Jenő (Kolozsvár, 1903 – Budapest, 1983) és fia, Szervátiusz Tibor (Kolozsvár, 1930) a 20. századi szobrászat kiemelkedő egyéniségei. Az idősebb mester művei balladás-lírai hangvételben adtak számot magyar népcsoport létküzdelméről, a szülőföldhöz való mély ragaszkodásáról, hitvilágáról, legendáiról. Fia édesapja művészetéből vette át és fejlesztette tovább a népi fafaragás, a székely népművészet szobrászati elemeit, 1971–1972-ben közösen tervezték-készítették Tamási Áron emlékvötvét. Szervátiusz Tibor kerámiával, vassal, bronzal is dolgozik, fő alapanyaga azonban a fa. Figurális szobrai Közép-Európa történelméhez, az emberi humánusához kötődnek. Balázs Sándor–Wehner Tibor értékelése szerint a történelmi emlékezet révén jut el egy valóságos alapokon nyugvó szellemi mítosz.

IRODALOM

„Az elsüllyedt jelek” A 20. századi magyar könyvillusztráció Magyarország határain kívül 1918-tól napjainkig. Magyar Képzőművészek és Iparművészek Társasága, Budapest, 2003.

Bori Imre: *A jugoszláviai magyar irodalom története*. Újvidék–Beograd, Forum Könyvkiadó–Zavod za udzbenike i nastavna sredstva, 1998.

Eperjesi Penckófer János: *Tettben a jellem. A magyar irodalom sajtós kezdeményei Kárpátalján a XX. század második felében*. Budapest, Magyar Napló, 2003.

Éger György: *A burgenlandi magyarság. Vázlatos áttekintés*. Uő.: *Regionalizmus, határok és kisebbségek Kelet-Közép-Európában*. Budapest, Osiris Kiadó, 2000. 195–237.

Für Lajos: *Kisebbség és tudomány*. Budapest, Magvető, 1989.

Görömbei András: *Kisebbségi magyar irodalmak (1945–1990)*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1997.

Kántor Lajos–Láng Gusztáv: *Romániai magyar irodalom 1944–1970*. Bukarest, Kriterion, 1973.

Kósa László (szerk.): *A magyarságtudomány kézikönyve*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991.

Szerbhorváth György: *Vajdasági lakoma. Az Új Symposium történetéről*. Pozsony, Kalligram, 2005.

Tóth Károly: *A csehszlovákiai magyar kisebbségi tudományosság helyzete és fejlődése 1945-től napjainkig*. Uő.: *Leányvári ébredés. Cikk, esszé, tanulmányok*. Dunaszerdahely, Nap Kiadó, 1994. 107–133.

Rákosi Mátyás az MDP főtitkárának levele Gheorghe Gheorghiu-Dejhez a RMP főtitkárához, 1949. január 6.

„Felhívom a figyelmeteket arra is, hogy a magyar–román személyforgalom megkönnyítésére 1948. október 16-án egy vízumegyezményt kötöttünk meg. Ezt a vízumegyezményt mi a román állampolgárok számára azonnal életbe léptettük. Román részről azonban az egyezménynek közönséges – azaz nem diplomáciai vagy szolgálati – útlevelekre vonatkozó részét nem hajtják végre, ami miatt szinte lehetetlenség Erdélyből Magyarországra, vagy megfordítva, közönséges útlevelel utazni. Ennek következtében ma a szocializmust építő magyar népi demokrácia hasonlíthatatlanul jobban el van szigetelve a szocializmust építő román népi demokráciától, mint ez a Horthy és Antonescu országai között volt. Ezek az intézkedések tíz- és tízezer magyar érintenek a határon innen és túl, akiknek hiába magyarázzuk mi, hogy Románia a lenini–sztálini nemzetiségi politikát alkalmazza, amikor a saját tapasztalatai azt mutatják, hogy most sokkal jobban el vannak zárva egymástól, mint Antonescu alatt.”

Fülöp Mihály–Vincze Gábor (vál., szerk., bev.): *Vasfüggöny keleten. Iratok a magyar–román kapcsolatokról (1948–1955)*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2007. 141.

Kádár János pohárköszöntője Marosvásárhelyen a MAT párt és néptanácsi vezetői által adott díszében, 1958. február 25.

„Itt laknak magyar származásúak is. A nacionalizmus mélyen él az emberek gondolkodásában. Sokszor nem is tudatosan hat és húz vissza. Mi természetesen elsősorban forradalmárok vagyunk. *A határok problémája csak alárendelt kérdés. Élhet egy magyar dolgozó Magyarországon rabságban és élhet a Román Népköztársaságban szabadon. Ha Magyarországon 1956-ba felülkerekedik az ellenforradalom, a magyar emberek*

Magyarország és a határon túli magyarok (1948–1989)

A magyar kormányzatok külpolitikai mozgásterét négy évtizeden át döntően a szovjet nagyhatalmi befolyás határozta meg. A Nagy Imre-kormány a Varsói Szövetségből való kilépése és a semlegesség bejelentése a kettéosztott világban nem vezetett el a függetlenséghez. Az 1956. november 4-ét követő szovjet katonai megszállás után, 1963-ig a Kádár-kormányzat a nemzetközi elfogadtatásáért küzdött. Ezt követően kezdődött el az a szocialista országok közti szétfejlődési folyamat, amelyben az egyes közép-európai országok nemzeti érdekvégyesítésének és a nyugati technológiákért, gazdasági kapcsolatokért folytatott versenynek egyre meghatározóbb szerepe lett. A Rákosi-korszakban és a Kádár-korszak nagyobbik részében azért nem beszélhetünk magyarságpolitikáról, mert csak a **nyolcvanas években vált önállóvá a magyar külpolitika** és ugyanekkor lett elfogadottá – politikailag – a magyar kulturális nemzet egysége s az a tétel, amely szerint a magyar nemzet és a magyar állam határai nem azonosak.

A kulturális nemzet egységét a magyar baloldal – mivel a párizsi békeszerződés erre semmilyen eszközt nem biztosított – a közép-európai népek sorsközösségén alapuló konföderációs elképzelésekben és a kétoldalú kapcsolatok bővítésével látta kezelhetőnek. Csakhogy a KOMINFORM Jugoszláviát

elítélő 1948-as döntése háttérben épp az állt, hogy Sztálin semmilyen regionális ellensúlyt vagy önszerveződést nem tűrt meg a kommunista mozgalmon belül. Így nem maradt más mint a **lenini nemzetiségpolitika** (a nyelvi, egyéni jogok biztosítása a szocializmust építő, a demokratikus centralizmust és a párt vezetését elfogadó kisebbségeknek) számonkérése. Ezt azonban a nemzetiségpolitikát felülíró ideológiai tételek miatt nem lehetett érvényesíteni. Ilyen volt az automatizmus elvének elfogadása, amely szerint az osztályharcral a nemzeti ellentétek is eltűnnek illetve **a nemzetiségi kérdés minden ország belügye**, hiszen a szocializmushoz való viszony felülírja a nemzeti különbségeket. Az elit pedig nem nemzeti identitásokkal, hanem kommunizmus iránti elkötelezettséggel bír. Sztálin halála után, a szovjet–jugoszláv kibéküléssel (1955) elindultak a szocialista világrendszeren belüli önállósodási törekvések. Ezt követően fokozatosan a különböző társadalmi-gazdasági adottságokkal rendelkező országok eltérő állami-regionális érdekei is felszínre kerültek. Az ezeket integrálni próbáló KGST gazdaság- és munkamegosztási rendszerén belül 1962–1968 között a magyar külpolitika a **regionális együttműködés** erősítésével próbálkozott, partnerek nélkül sikertelenül.



Kádár–Breznyev találkozó



*Koszorúzás Aradon
1949-ben*

Az 1956-ig tartó időszaktól eltérően a Kádár-korszak külpolitikájában a konstruktív lojalitás volt a meghatározó. Ennek lényege, hogy miközben Magyarország belső szerkezetében – a szocialista táboron belül – legtávolabbra került a szovjet modelltől, külpolitikájában a legszervilisebb volt Moszkvához. Ezzel együtt a határon túli magyarok kérdése és a szomszédságpolitika is a sajátos kádári (magyar) modell védelmének rendelődött alá. Magyarországon a szomszédos országok pártvezetésétől sikertelenül számonkért lenini nemzetiségpolitikai normák és a nemzetiségi hídszerep elfogadtatásának kudarcá után a román és csehszlovák pártvezetéssel folytatott lobbiharcok tanulságai, valamint magyarországi elit csoportokkal kötött alkuk vezettek el a nyolcvanas évek közepére **a kisebbségek kollektív jogainak** elfogadásáig.

A korszak korlátozott **magyarországi nyilvánosságában** 1947–1949 között a csehszlovák–magyar lakosságcsere kapcsán még konfliktusként jelent meg a határon túli magyarság problémája. Majd a 1956 őszeig téma teljesen eltűnt a sajtóból. A forradalom leverése utáni propagandában a nacionalizmus és a revíziós szándékok elítélésekor jelent meg



Illyés Gyula és Kozmuczsa Flóra

újra a külhoni magyarok kérdése. A hatvanas évek végétől Illyés Gyula és a kulturális, tudományos elit néhány tagja tematizálták a kisebbségek ügyét. A nyolcvanas évektől a demokratikus ellenzék illegális kiadványaiban (*Beszélő*, *Párizsi Magyar Füzetek*), mint emberi jogi kérdést tárgyalta a magyar kisebbséggel kapcsolatos diszkriminációt. Az egyre sokszínűbb nyilvánosságban 1983-tól



*Molnár Erik
Felvidékről áttelepített
magyarok közt*

KRONOLÓGIA

1947. szeptember 15. Életbe lép a párizsi békeszerződés, amely a trianoni határokat szentesíti három település kivételével, amelyeket Pozsonynál Csehszlovákiához csatoltak.

1949. január 6. Rákosi Mátyás levelet intéz az Román Munkás Párt (RMP) első titkárához, amelyben sérelmezte Románia elszigetelődését Magyarországtól.

1949. január 20. Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország, Románia és a Szovjetunió megalakítják a Kölcsonös Gazdasági Segítség Tanácsát (KGST).

1949. július 25. Aláírják az ún. csorbatói egyezményt, amellyel Magyarország és Csehszlovákia kölcsönösen lemond az állami, a lakosságcsere-egyezmény és a békeszerződés alapján támasztható követelésekről.

1953. július 7. Bukarestben magyar–román gazdasági egyezményt írnak alá, amelyben a felek kölcsönösen és véglegesen lemondanak a másik állam területén lévő tulajdonaikról.

1955. május 11–14. Varsóban Albánia, Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország, a Német Demokratikus Köztársaság, Románia és Szovjetunió barátsági, együttműködési és kölcsönös segélynyújtási egyezményt írnak alá. Ez lesz a Varsói Szerződés (VSZ), a szocialista országok közös katonai szervezete.

1956. május 29. A magyar és a jugoszláv kormány egyezményt köt a függőben levő pénzügyi és gazdasági kérdések rendezéséről.

1956. augusztus 15. Magyarország és Románia között – kölcsönösségi alapon – megszűnik a vízumkényszer.

1956. szeptember 9. Pándi Pál *Közös dolgaink* címmel cikket közöl a budapesti Szabad Népből az erdélyi magyarságról.

1956. október 30. A Szovjetunió nyilatkozatot ad ki a többi szocialista országhoz való viszonyáról.

rabokká válnak, és a Román Népköztársaságban a magyar emberek szabadok maradtak volna továbbra is. Hogy ez nem következett be, azt a magyar dolgozók saját állhatatosságuk mellett a Szovjetunió segítségének köszönhetik.

Kádár elvtárs végül kijelentette: Mi szembeszálltunk a „minden magyar testvér” hazug jelszavával. A gyilkos nem lehet testvére áldozatának. Ezt bebizonyította az ellenforradalom is. Mi azt akarjuk, hogy minden becsületes magyar dolgozó szabadon éljen, de szabadság néphatalom nélkül nincs és nincs nemzeti kultúra sem.

Mi testvéri barátság mellett vagyunk és ezért kívánjuk, hogy a két népköztársaság együtt és egymás mellett erősödjék, mert ez a legjobb a magyaroknak is. A két párt viszonya jó, kormányaink viszonya szintén, és mi azt akarjuk, hogy tovább erősödjék népeink barátsága.”

Népszabadság, 1958. február 26.

Kádár János beszéde a Helsink-i Konferencián, a Záróokmány aláírása alkalmából, 1975. augusztus

„1.
[...] Mi annak a magyar népnek a küldötteiként veszünk részt ezen a történelmi jelentőségű tanácskozáson, amely államot alapítva 1100 éve él a Duna – Tisza táján. Európa közepén, így múltunk és jövőnk egyaránt az itt élő népek sorsához kötődik. Meggyőződésünk, hogy Európa minden népének legfőbb kívánsága a béke. Ha lehetséges, még fokozottabban így van ez a magyar nép esetében, amely évszázadokon át a hadak útjának kereszteződési pontján élt és mérhetetlen véráldozatokat hozott, hogy fennmaradhasson, megőrizze államát a fenyegető pusztulással szemben. Századunkban, az első világháború hiábavaló áldozatait után a vesztes Magyarország területe a korábbiak egyharmadára csökkent, a második világháborúban, urai bűnéből a rossz oldalon vérezve, elvesztette felnőtt



A magyar–román kultúregyezmény aláírása, 1947

jelenhettek meg – döntően Románia vonatkozásában – a kritikus helyzetjelentések.

A **Rákosi-korszak** külkapcsolataiban a kormányzat szerepét a párt legfelsőbb vezetői vették át. Miután a kommunista párt a reményekkel ellentétben nem tudta befolyásolni a békeszerződést és a magyar–csehszlovák lakosságcserét sem, a hatalom megszerzése után (1948) abban bízott, hogy más országok kommunista vezetőivel (és oldalukon az ottani magyar kommunistákkal) könnyen megegyezhet a magyar állami és kulturális érdekek védelmében. Ebben a tekintetben a csehszlovák vezetéssel folytatott egyezkedések során sikerült némi eredményt elérni. (Itt is a nemzetközi viszonyok változása és nem az elvtársi viszony volt a döntő.)

Sikerült lezárni a lakosságcserét (1948 vége) és megakadályozni újabb dél-szlovákiai magyar kitelepítéseket (1949 október). Ehhez nagyban hozzájárult, hogy a szovjet politika is a stabilizációban volt érdekelt. Majd a vagyoni kártalanításról való lemondás után szorgalmazták a magyar iskolarendszer újraindítását, a reszlovakizáltak identitásválasztásának biztosítását és segítették a szlovákiai magyar kommunistákat a szlovák kommunisták nemzetesítő, térfoglaló törekvéseivel szemben a prágai vezetésnél, amely egyébként is folyamatosan harcolt a szlovák partikularizmussal szemben.

Románia esetében, a király lemondatása és az államosítások után, Csehszlovákiával ellentétben, nem revitalizációról, hanem



Nagy Imre látogatása a Székelyföldön, 1948

a kapcsolatok lefagyásáról beszélhetünk. Ennek előzménye, hogy mindkét pártvezetés Moszkva támogatásával küzdött a béketárgyalások során Erdélyért és ezzel belpolitikai súlyát remélte erősíteni. Ez csak Bukarestben lett sikeres, mivel a Szovjetunió egyértelműen Románia érdekeit támogatta. A régi-új határok miatti magyar elkeseredést együttműködés propagandával, az MNSZ eredményeinek felmutatásával próbálták minkét országban kezelni. Ám a romániai kommunista vezetők – állami vezetőkként – a magyarországi elvtársaikban olyan ellenfelet láttak, akik 3–4 éve még országukkal szemben területi követeléseket fogalmaztak meg. Így Jugoszlávia kiátkozása és az államosítások után a látványpolitizálást Erdély és az ott élő magyarság elzárása váltotta fel. A magyar állam és jogi személyek romániai államosított vagyona kérdésében nem tudott a két fél megegyezni, ezért kölcsönös lemondással végződtek a tárgyalások. Itt több mint 200 millió dollárnyi vagyonról volt kénytelen lemondani a magyar kormány. 1949 után megszűnt a kettős birtokos határátlépése, és lényegében a teljes személyforgalom valamint a kétoldalú kereskedelem is visszaesett. Az 1940 előttinél is rosszabb határhelyzetet sérelmező Rákosi Mátyást (1949) – a moszkvai direktívákra hivatkozva – az éberség szükségességével utasította el a román pártvezetés (köztük a magyar Luka László pénzügyminiszter). Erre az éberségre a belső osztályellenségeken túl 1955-ig Jugoszlávia miatt volt szükség. 1949 után Magyarország a Titó ellenes propaganda élharcosa volt a szocialista országok között. Míg a Jugoszláviában élő magyarság esetében, az ottani pártvezetés egy új kisebbségi magyar kulturális elit létrejöttét tette lehe-

tővé, iskolahálózatot, kulturális intézményeket biztosított, addig a magyarországi szerb, horvát, szlovén nemzetiség lakta településeket komoly diszkrimináció érte. Az egyébként is szerény magyarországi délszláv nemzetiségi intézményrendszer leépült.

A Sztálin halála utáni személyi-hatalmi harcokban Gheorghiu-Dej román pártvezető Rákosit magyar nacionalistaként jelenítette meg Nagy Imrével szemben. Titó pedig – a Hruscsovval történt kibékülés után – még a találkozás lehetőségét is elutasította Rákosi Mátyással a Jugoszlávia elleni szélsőséges magyarországi kampány miatt. A szovjet-magyar kapcsolatokban a hivatalos tárgyalásokon ekkortól egészen a nyolcvanas évekig nem volt téma a kárpátjai magyarság kérdése.

1956-ban a **Nagy Imre-kormány** (két hetes) működése során és az országos forradalmi követelések között nem szerepelt a határon túl élő magyarok kérdése. A forradalom utáni propaganda állításával szemben sem kormányzati, se helyi szinten nem merült fel a területi revízió igénye. Az elsődleges cél az új politikai vezetés konszolidációja, az ország függetlenségének intézményesítése volt. A forradalom két vonatkozásában azonban jelentős hatással volt külföldi magyarokkal kapcsolatos politikára. Egyrészt kiderült, hogy a romániai, jugoszláviai, csehszlovákiai és a Szovjetunióban élő magyarság a rádióon keresztül érkező hírek alapján azonosult a budapesti történésekkel és ideológiai, politikai átalakulást a magáénak érezte. Ez a fajta „integrálatlanság” a többségi kommunista vezetők számára Kárpátalján, Szlovákiában és Romániában állambiztonsági kérdéssé tette a kisebbségi magyar törekvéseket. S ezzel indoklást nyertek a későbbi

1956. október 31 – november 1. Magyarország kilép a Varsói Szerződésből és kimondja az ország semlegességét.

1956. november 2. Vezető magyar értelmiségiek a romániai Magyar Autonóm Tartományból *Lelkiismeretünk parancsszava* címmel levelet intéznek a Román Munkáspárt vezetőihez és elítélik a magyarországi „ellenforradalmat” és „hűsége fogadnak” a pártnak.

1956. november 11. J. B. Titó pulai beszédében fenntartásait hangoztatva elismerte a magyarországi szovjet beavatkozás jogosságát és a Kádár-kormányt.

1956. november 12. A népfelkelés leverése után első külföldi kormány delegációként csehszlovák küldöttség utazik Budapestre.

1957. november 14–16. Moszkvában 12 szocialista ország kommunista – és munkáspártjai tanácskoznak. Meghatározták a szocialista építés törvényszerűségeit, amelyek átlépése esetén szükségessé válhat a Varsói Szerződés katonai segítségnyújtása.

1958. február 20–28. Romániába látogat Kádár János vezetésével az MSZMP és a kormány küldöttsége. Nyilvánosan kijelentik, hogy Magyarországnak nincs területi követelése és a nemzetiségi kérdés Románia belügye.

1958. december 10–17. München Ferenc és Marosán György vezetésével magyar párt- és kormányküldöttség tárgyal Csehszlovákiában. Ennek eredménye a dunai vízi erőmű felépítéséről szóló egyezmény.

1966. február 15. Megszűnik a vízumkényszer Magyarország és Jugoszlávia között.

1968. május 18. Az *Élet és Irodalom* c. hetilapban ismertetik a Magyar Írók Szövetsége szervezete kerekasztal vitát a szomszédos országok magyar irodalmáról. Szerintük ezek szerves részei a magyar irodalomnak.

1968. augusztus 20–21. A magyar hadsereg csapatai – bolgár, lengyel, keletnémet, szovjet alakulatokkal együtt – bevonulnak Csehszlovákiába.



*Kádár János
találkozója Titóval*

lakosságának 8%-át, és az ország romhalmazzá vált.”

Kádár János: A szocializmus megújulása Magyarországon. Válogatott beszédek és cikkek 1957–1986. Kossuth, Budapest, 252–253.

Szűrös Mátvás interjúja a Kossuth Rádióban, 1988. január 25.

„Egyértelműen le kell szögeznünk, hogy a határainkon kívül élő magyar nemzetiség, főleg a Kárpát-medencében élő magyarság, a magyar nemzet részét képezi. Ezért joggal elvárhatják, hogy Magyarország kellő határozottsággal tegye szóvá hátrányos megkülönböztetéseiket, nemzetközi kapcsolatai átalakításában legyen tekintettel rájuk, érvényesítse az ő érdekeiket is. Magyarország erkölcsi-politikai és emberi jogi értelemben felelősséget érez és visel a határain túl élő magyarokért. [...] A nemzetközi jogi normák szem előtti tartásával a rendelkezésünkre álló eszközökkel mindent meg kell tennünk azért, hogy elősegítsük a Romániában és más országokban élő magyarság önrendelkezési jogának érvényesülését, beleértve személyi, kulturális-oktatási és területi autonómiájának megteremtését.”

Tabajdi Csaba (szerk.): *Mérleg és számvétel. A magyarságpolitikai rendszerváltás kezdetei.* Codex Print Kft, Budapest, 2001. 56.

látszólag integráló, valójában homogenizáló és diszkrimináló intézményi, oktatási, nyelvhasználati intézkedések. A forradalom leverése utáni konszolidáció azzal járt, – és ez a másik fontos következmény – hogy a **Kádár-kormány** a szomszédos országoktól kapott gazdasági (áruhiteleket és kölcsönt) és politikai segítséget. Ez utóbbi körébe tartozik: a Nagy Imre-kormány jugoszláv követési menedéke és romániai kiadatása; támogatás az ENSZ-ben és a kommunista mozgalmon belül; magyar aktivisták közreműködése Kárpátaljáról és Dél-Szlovákiából a magyarországi pártmunkában; a magyar nyelvű sajtó és könyvimport a szomszédos országokból.

A Kádár-korszak határon túli magyarokkal kapcsolatos történéseit négy szakaszra oszthatjuk.

A **politikai konszolidáció** időszaka 1956 novemberétől 1963 júliusáig tartott, amikor levették az ENSZ napirendjéről a „magyar kérdést” és ezzel elkezdődött a kormányzat nyugati elismerése. A szocialista országok – már említett forradalom utáni – segítségnyújtását megköszönve, Kádár János, Münich Ferenc, Kállai Gyula 1958-ban párt- és kormányküldöttségek élén a szomszédos országokban járva többször kifejtették, hogy Magyarországnak nincsenek területi követelése és az adott ország belügyének tekinti az ott élő magyarok helyzetét. Ezzel elismerték, hogy a szocializmus megvalósítása felülírja a nemzeti kulturális sajátosságokat és az egyívé tartozás elvét. Ez a szomszédos országok vezetői számára egyben a potenciális szeparatizmust hordozó magyar nyelvű intézményesség szűkítésére adott lehetőséget, hiszen az új magyar kormány külső elfogadtatásával és a belső konszolidációval küszködött. Ha szándékában állt volna, akkor sem rendelkezett olyan eszközökkel, amelyekkel a magyar kisebbségi intézményesség korlátozását meg tudta volna akadályozni. Ilyen

intézkedés volt a kolozsvári Babeş és Bolyai egyetemek összevonása (1959 március); a Magyar Autonóm Tartomány közigazgatási határainak – ezzel a románság arányának megnövelése – megváltoztatása, majd a vezető pozíciók románosítása (1960 december). Csehszlovákiában pedig a dél-szlovákiai magyar járásokat, a tőlük északra fekvő szlovák járásokkal egyesítették (1960 április). A Szovjetunióban zajló – az 1958-as oktatási törvény oroszosítással járó kétnyelvűsítési rendelkezései nyomán – Magyarországon az 1960/61-es tanévben megszüntették az anyanyelven tanító nemzetiségi iskolákat. Ezen túl csak a humán tantárgyakat oktatták anyanyelven arra hivatkozva, hogy a gyakorlati életben az államnyelven lehet érvényesülni. Az utóbbi – a magyarországi nemzetiségeket tragikusan érintő – intézkedésből is látszik, hogy az egységesítő, **homogenizáló tendencia** a hatvanas években valamennyi szocialista országban megjelent. Csakhogy ez Magyarországon – Romániával, Csehszlovákiával ellentétben – nem járt a nemzeti függetlenségi hagyományok felerősítésével és a hatalom nemzeti szimbólumokkal és retorikával történő legitimációjával. Ennek egyrészt az a magyarázata, hogy néhány évvel az 1956-os forradalom leverése után a szovjet csapatokat behívó kormányzat nem beszélhetett hitelesen a magyar nemzeti függetlenségről. Másrészt a Kádár-korszak a többi szocialista országtól eltérő, belső legitimációja miatt nevezhető igazából Kádár-rendszernek is. Ennek egyik alappillére a társadalom dezideologizálása, a magánéleti szabadság kibővülése. A nemzeti függetlenség, mint legfőbb nemzeti érdek helyett az életszínvonal növelését hangsúlyozták. Harmadrészt fontos látnunk, hogy Kádár János, mint az egypártrendszer vezetője olyan plebejus nemzetfelfogással rendelkezett, amelyben a nemzeti érzület a Horthy-rendszer revíziós-nacionalista



Magyar termelőszövetkezet népi-szocialista bemutatója május 1-jén, Galánta, 1973



A határmenti forgalmat megkönnyítő kishatárátlépési-igazolvány

manipulatív retorikájával és legitimációjával volt azonos. A nemzeti szimbólumok megjelenésében pedig az ötvenes-hatvanas évek fordulóján az 1945 előtti nacionalizmus feleledését látta. Ugyanezzel a félelemmel magyarázható a szomszédos országokban élő magyarság sorsa iránti érzéketlensége is. Végezetül határon túli kérdésben a hatvanas évek második feléig azért sem lépett fel Magyarország, mert a pártvezetés elkötelezett híve volt a **nemzetfeletti szocialista integrációnak**, például a KGST munkamegosztásának. Az előbbiekből is adódik, hogy az ideológiai revizionizmus mellett a legfőbb ideológiai veszélyt a nacionalizmusban látták.

Ezzel függött össze a Molnár Erik által kezdeményezett „nemzet-vita” (1966), amelyben a nemzeti függetlenségi harcokkal szemben a Habsburg Monarchia modernizációs, nemzetek feletti integrációs és gaz-

dasági szerepe értékelődött fel, mintegy az 1956 utáni évtized igazolásaként. De paradox módon épp a nyilvános vitának köszönhetően újra elfogadottá válhatott a „nemzet” történelemalakító szerepe. Politikai értelemben akkor következett be változás, amikor az integrációnak Szovjetunió által meghatározta vonalával szemben Románia megfogalmazta a saját különutas politikáját (1964) gazdaságfejlesztési terveit (nehézipari prioritások) és külpolitikai érdekeit (Kína és Nyugat-Európa felé). Ezzel szembekerült a Szovjetunióval. Ráadásul a román sajtó felvetette – az 1944-ben elcsatolt nagyromániai területek – Moldávia román jellegét is. Ezért a magyar pártvezetés fellépése az erdélyi magyarság ügyében a szovjet érdekeknek is megfelelt. Mindez 1967–1968-ban vált nyilvánossá, amikor Románia a szocialista országok közül egyedüliként nem szakította meg



Sütő András,
Örkény István és
Juhász Ferenc
az Írószövetségben

1969. augusztus 5. Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottsága megfogalmazza a tervszerű támogatás igényét.

1975. augusztus 1. Helsinkiben 35 ország – köztük Magyarország – vezetői az európai biztonsági és együttműködési értekezleten zárókörményt írnak alá.

1975. szeptember 22. Az RKP KB ülésén Nicolae Ceaușescu éles hangon kell ki a magyarországi történészek ellen. Ettől kezdve megszorodnak a magyar munkákkal vitatkozó román publikációk.

1976. december 15. Az MSZMP KB Politikai Bizottsága a szomszédos országokban élő magyar kisebbségekről tárgyal. Megfogalmazzák azt az igényt, hogy a nemzetiségi kapcsolatok képezzenek az államközi kapcsolatok részét.

1977. június 15–16. Kádár János és Nicolae Ceaușescu pártfőtitkári találkozására kerül sor Debrecenben és Nagyváradon. Megegyeznek a főkonzulátusok mielőbbi megnyitására, a kishatárforgalom bővítésében, a fővárosokban kívánatosnak tartják a kulturális intézetek kölcsönös felállítását.

1977. szeptember 14–16. Gustav Husák vezetésével csehszlovák párt- és kormányküldöttség látogat Magyarországra. A miniszterelnökök a bős-nagymarosi vízlépcsőrendszer megvalósításáról, a külügyminiszterek kulturális központok kölcsönös létrehozásáról írnak alá szerződést.

1980. május A Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottsága az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet madridi ülészaka elé terjeszti kisebbségvédelmi javaslatait és a nemzetközi kisebbségvédelem alapelveinek megfogalmazását kezdeményezi.

1981. november 29. Csehszlovák részről korlátozzák a csehszlovák állampolgárok magyarországi utazási lehetőségeit.

1982. november 10. Pozsonyban felfogatás vádjával letartóztatják Duray Miklóst a Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottságának vezetőjét. Magyarországon közéleti személyiségek tiltakoznak.

Gáll Ernő: A sajátosság méltósága és ami mögötte van [1978]

„Míg a múltban az önértetet, a méltóságot elsősorban a történelemre való hivatkozások táplálták, jelenleg az irodalom és a nyelv azonosságmeghatározó funkciójának fokozódásával e tényezők ilyen jellegű hatása is tetemesen megnövekedett. Vegyük például a nyelv és a méltóság viszonyát. [...] A nyelv paradigmájában a sajátosság méltósága ragadható meg. A művelődésük értékeit ápoló etnikumok, miközben azt őrzik és fejlesztik, ami őket más csoportoktól megkülönbözteti, azonosságukat s azonosságukkal méltóságukat védik. Ebben a viszonylatban a kettős jellegű etnocentrizmus megtartó funkciója érvényesül, ami persze – éppen a kettősségből következően – könnyen elzárkózásba, a 'máság' ellenséges elutasításába csaphat át. Ezt a funkcióváltást azonban igen gyakran a különbséget tagadó, a sajátos megszüntetésére irányuló törekvések váltják ki. Azok a tendenciák indítják el, amelyek úgy akarják a más kultúrkörökhöz tartozó méltóságát tiszteletben tartani, hogy maguk közé fogadják, de ennek fejében a különbözőségben rejlő egyéniségétől fosztják meg. Márpedig – tanítja a modern etológia – úgy kell valakit, valamely etnikai csoportot tisztelnünk, hogy olyannak fogadjuk el, amilyen, és nem próbáljuk meghatározó sajátosságait megszüntetni. [...] Ha az, ami vagyunk attól is függ, hogy mit gondolunk magunkról, akkor a másoktól elismert méltóságunk sem választhat el öntudatunktól, amely önértetünk eszmei megalapozója és kifejezője. E méltóság tolmácsolóira és ébrentartóira vár a hivatásukhoz nélkülözhetetlen társadalmi, kulturális és erkölcsi tényezők hatékony ösztönzése is. Az ember méltóságát az emberiséget alkotó nemzetek és nemzetiségek méltósága szavatolja.”

Gáll Ernő: *A sajátosság méltósága*. Magvető, Budapest, 1983. 94–95.

a kapcsolatait Izraellel. Elsőként vette fel a diplomáciai kapcsolatokat az NSZK-val és elítélte a csehszlovákiai katonai beavatkozást. A Magyar Írószövetségben ekkor került sor az első vitára a határon túli magyar irodalmakról és fogalmazták meg Magyarország felelősségét. A nyilvános közbeszédben a határon túli magyarokért érzett felelősség már nem neveztek többé nacionalizmusnak.

A pártszervek is ekkortól foglalkoztak a kérdéssel: az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottsága 1968 márciusában tárgyalta meg a külföldi magyar irodalmi élettel fenntartott kapcsolatokat. A határon túli magyar irodalmat a magyar kultúra részének tekintették és a felelősségen túl a támogatások bővítését kérték. Egy évvel később, 1969 augusztusában már nem csak az irodalomról, hanem a szomszédos országok magyar anyanyelvű lakosságának kulturális helyzetéről tárgyaltak. A konkrét feladatokról a Politikai Bizottságot is tájékoztatták. Hivatalosan a **kettős kötődés** ideológiáját hirdették meg: a nemzetiségek – a magyarországiak és a határon túl élő magyarok – egyszerre kötődnek saját nemzeti kultúrájukhoz és állampolgárságuk révén az adott országéhoz. Így ezek a nemzetiségek egyben hidat is képeznek a két nemzet között, legyőzve a történelmi előítéleteket. Ezzel a nemzetiségi kérdés belügyként való kezelésében nem állt be változás, de a nyilvánosság kizárásával folytatott szomszédországi pártközi és külügyi megbeszéléseknek fokozatosan a határon túli magyar kulturális, oktatási intézmények kerültek a középpontjába. Maga a **hídszerep** Titó jugoszláv elnök 1964-es látogatásától került be a nyilvánosságba. A magyar kisebbséget érintő kapcsolatok legintenzívebben Jugoszláviával bővültek, annyira, hogy ezekről a tájékoztatást is visszafogták. Csehszlovákiával a nemzetiségek híd szerepét nem sikerült elfogadtatni. Az 1968-as bevonulás, majd a reformmozgalomban vezető szerepet betöltő magyar nemzetiségi vezetők (pl. Dobos

László miniszter) leváltása után a nemzetiségi kapcsolatok jelentősen visszaestek.

A bővülő kárpátaljai kulturális kapcsolatok ellenére a kétoldalú szovjet–magyar tárgyalásokon továbbra sem vetették fel az ott élő magyarság problémáit. A helyzetet jól jellemzi, hogy az Illyés Gyula által a magyar kultúra egységére használt **ötágú síp** metaforából is hiányozott a kárpátaljai magyar irodalom.

A legkonfliktusosabb a magyar–román viszony volt. Míg 1968-ban a romániai magyar irodalmi elit kikérte magának, hogy a Magyar Írószövetség beleavatkozzon a romániai magyar irodalomba, addig a hetvenes évek közepétől a bukaresti pártközpontnak írt tiltakozásokkal párhuzamosan az Aczél György meghatározta magyar kultúrpolitikához fordultak segítségért. Ez annak volt köszönhető, hogy Ceaușescu homogenizációs politikájának meghirdetése, illetve a kisebbségi iskolai osztályok indításának megnehezítése és a nem román származású külföldiek szálláskorlátozása (1974) miatt jelentősen romlott a romániai magyarság helyzete.

A magyar diplomácia a nemzetközi kapcsolatok szintjén először az **ENSZ ohridi kisebbségvédelmi konferenciáján** (1974 július) vetette fel nyíltan, hogy a kisebbségi kérdés kezelésének elengedhetetlen feltétele az anyaország és az adott állam közti jó együttműködés. Ezzel a kétoldalú kapcsolatok kötelező részévé kívánta tenni a problémát. Kádár János az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet **helsinkai zárókonferenciáján** (1975. július 31.) elmondott beszédében először utalt az 1100 éves magyar európai jelenlétre; az első világháború utáni területvesztésre. De ennél a nagy nemzetközi visszhangot kiváltó beszédnél is fontosabb volt, hogy a szomszéd országok újabb garanciát kaptak határaik sérthetlenségére Magyarország pedig az egyezmény ún. harmadik kosarában az eszmék szabad áramlása elve alapján jogalapot kapott a külföldi



A helsinkai záróokmány aláírása

magyarsággal való kapcsolattartás erősítésére. Egy évvel később (1976 december) – a hatalom legfontosabb döntéshozó szerve – az MSZMP PB is foglalkozott a határon túli magyarok problémáival. Továbbra is belügynek tekintették a kérdést, de Magyarország számára egyben külpolitikai feladatnak. A problémák kezelésére a pártközi kétoldalú tanácskozásokon való fellépést, a **magyarországi nemzetiségekkel** való példamutató törődést és



Kádár János és Nicolae Ceaușescu találkozója Nagyváradon

a támogatáshoz szükséges állami-költségvetési koordináció megszervezését tartották a legalkalmasabb eszközöknek.

Már ennek az új koncepciónak a jegyében került sor Kádár János és Nicolae Ceaușescu (1977 júniusi) találkozására. Míg a román fél mindig a legfelsőbb szintű találkozót erőltette, eddig a magyar pártvezető ragaszkodott a szakértők által előkészített tárgyaláshoz, ahol konkrét megállapodások születhetnek. Ez hozott ebben az esetben is némi sikert a két ország konzulátusainak kölcsönös megnyitása ügyében. Mindez azonban a Románia egyre központosítottabb, homogenizációs politikáján és diszkriminatív magyarságpolitikáján semmit nem változtathatott.

A kádári konszolidáció és a nemzetek feletti szocialista integráció kísérlete után négy okra vezethetjük vissza a határon túli magyarság kérdésében bekövetkezett változásokat. A legfontosabb mindenképp a román különutas politika bírálatait megengedő **szovjet magatartás** volt. A másik fontos tényező a sajátos magyar fejlődés és nyugati technológia-tökeszerzés során az egyre szakszerűbb magyar külpolitikai is kénytelen volt megfogalmazni a maga külön érdekeit. A harmadik okként a Kádár-rendszer társadalmi feszültség érzékelését és hátrítását, pontosabban az elit csoportokkal való alkuképességét lehet megnevezni. Itt elsősorban Illyés Gyula, Csoóri Sándor és a népi írók, kisebbségi magyar problémákat közvetítő szerepéről van szó, amely miatt az utóbbit a nyolcvanas években közlési tilalommal sújtják. Fontos nyomásgyakorló



Csoóri Sándor

erővel bírt – nemzetközi ismertsége és kapcsolatai révén – a nyolcvanas évek demokratikus ellenzéke is, amely a határon túli magyarok problémáját mint emberi jogi kérdést vetette fel itthon és külföldön. A szamizdat kiadványokban rendszeresen szerepelt ez a téma. Ehhez a körhöz kapcsolódtak az *Ellenpontok* szerkesztői és a Duray-bizottság tagjai. A nyugati Románia-kép alakítása szempontjából kulcsfontosságú volt az Erdélyi Magyar Hírügynökség, amely a Magyar Emberi Jogok Alapítvánnyal (angol rövidítése: HHRF) együtt a nemzetközi közvéleményt tájékoztatta a romániai emberi jogi sérelmekről.

1983. február 20. A *Magyar Szóban* Bori Imre Még Illyés Gyulától sem! címmel közöl írást, amelyben visszautasítja Illyésnek a *Frankfurter Rundschau*-ban (1982. december 21.) a vajdasági magyar elitet is bíráló nyilatkozatát.

1984. május 10. Pozsonyban másodszer is letartóztatják Duray Miklóst. Nemzetközi és magyarországi tiltakozó akciók indulnak.

1985. augusztus 1. Moszkvában magyar-szovjet egyezményt írnak alá az egyszerűsített határátlépésről.

1985. október 28. Csehszlovákia a forintellátás nehézségére hivatkozva felfüggeszti a magyarországi egyéni utazásokat. Ez a korlátozás 1988 decemberéig tartott, amikor mindkét részről megszűnt a kötelező valuta beváltás.

1987-ben az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottsága külön-külön ülésen vitatta meg a szomszédos országokban élő magyarság helyzetét.

1988. január 25. Szűrös Mátyás az MSZMP KB Külügyi Osztályának vezetője a Kossuth Rádióknak adott interjújában kijelenti, hogy a határon túli magyarság a magyar nemzet része és helyezték alakulásáért Magyarország is felelősséget érez és visel, a nemzetközi kapcsolatok alakításában pedig tekintettel lesz az érdekeikre.

1988. február 13. A *Magyar Nemzet* közli Szokai Imre – Tabajdi Csaba: *Mai politikánk és a nemzetiségi kérdés* c. írását, melyben megállapítják: a mindenkor magyar politikának „létparancsa” a kapcsolattartás a határon túli magyarsággal, a jogegyenlőség nem tekinthető egy ország kizárólagos belügyének.

1988. június 27. Az erdélyi falurombolás elleni tiltakozó nagygyűlésre kerül sor Budapesten.

1988. június 28. Bukarest az előző napi budapesti demonstrációra hivatkozva bezáratja a kolozsvári magyar főkonzulátust.

1989. április 3. Grósz Károly Kárpátaljára látogat.

Harminchat magyar értelmiségi beadványa Ceaușescunak Ioan Lăncrănjan Szónoklat Erdélyről c. könyvéről

„Garmadával idézhetnének a pártellenesnek tekinthető torzításokat és hamisításokat a könyvből, amelynek a szerzője a Román Kommunista Párt tagja; ki lehetne még mutatni, hogy ez a könyv, amelyet egyes újságírók egyenesen a romániai nemzetiségekkel szembeni határozottabb fellépésre való 'hazafias felhívásnak' tekintenek, azt a gondolatot terjeszti, amely szerint a magyar nemzetiség (ugyanis a szerző elsősorban rá utal: – követelőző, –szeparatista magatartásban tetszeleg, – barbár módon azt hangoztatja, hogy civilizatorikus szerepe volt Erdélyben, –maximálisan lebecsüli Mihai Viteazu személyiségét, – a hazafiassága konjunkturális, formális, – revizionista követeléseinek vannak, – azáltal, hogy szülőföldjét, a falvakat, a városokat és a folyókat a saját anyanyelvén nevezi meg, ki akarja törölni az történelemből a román nemzeti lét ősi és dicsőséges nyomait, –gyökértelen, mert: 'A román lakosság gyökeret eresztett (Erdélyben), ahogy az másoknak egy pár évszázad alatt nem sikerült.' – alacsonyabb rendű a románokhoz képest, mert a 12. században még sátrakban élt, 'nem tudni honnan jött', a sehova nem tartozás érzése marja', mert tulajdonképpen mindig is 'hódító' és 'fosztogató' volt ... stb. stb. Nem szeretnénk még többet elrabolni az oly értékes idejéből, tisztelt főtítkárr elvtárs! [...] Kérjük, hogy tegyen lépéseket annak érdekében, hogy Ioan Lăncrănjan 'tétéleit' ne mutassák be különböző alkalmak során a tanügyi kádereknek [...]"

Harminchat magyar értelmiségi beadványa Ceaușescunak. *Magyar Kisebbség*, 2006. 3–4. sz. 356–357.

A szemléletváltozást erősítő további tényezők a határon túli magyar elitek magyarországi felvilágosító, kijáró, kapcsolatépítő munkáját tekinthetjük.

A nyolcvanas években több vonatkozásban is megváltoztak a körülmények. A legfontosabb a **lenini nemzetiségi normák fokozatos figyelmen kívül hagyása volt**. Új magyar kisebbségi elit csoportok jelentek meg azzal a felismeréssel, hogy a kisebbségi kérdést a szocializmus antidemokratikus keretei között nem lehet kezelni. A másik nagyon fontos változás az volt, hogy a történelmi, nemzeti, emberi jogi viták már jórészt a nyilvánosság előtt zajlottak. Mindez összekapcsolódott a puhuló magyar diktatúrával szemben más fejlődési pályára lépő, megmerevedett romániai és csehszlovákiai rendszer ideológiai védekezésével és ellenséggép-teremtésével.

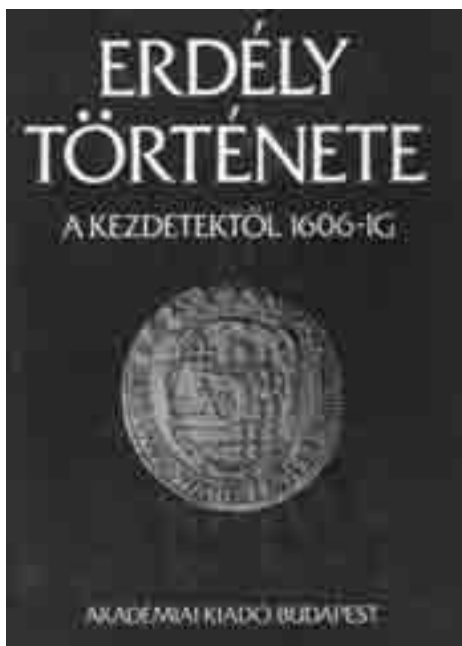
Ebben az 1975–1977-től kezdődő szakaszban fordulópontnak tekinthetjük, az 1982-es évet amikor Romániában hivatalos támogatással szélsőségesen magyarellenes munka jelent meg – Ion Lăncrăjan *Gondolatok Erdélyről* –, amely nem csak a romániai magyar baloldalt, de Kádár Jánost is revizionistaként állította be. Az év őszén pedig elfogták, majd az országból való távozásra kényszerítették az *Ellenpontok* c. erdélyi magyar szamizdat szerkesztőit. Pozsonyban ugyanazokban a hetekben felforgatás vádjával letartóztatták Duray Miklóst a Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottságának vezetőjét. Mindhárom esetben komoly nemzetközi figyelem mellett, magyarországi tiltakozó akciókra került sor. A hivatalos magyar kormányzati válasz azonban inkább halogató,

tűzoltó jellegű volt és a további tárgyalásokra helyezték a hangsúlyt. Egyrészt a pártvezetés nem akart nemzeti vitákba bocsátkozni, másrészt, ha kiállt volna Duray Miklós vagy Szűcs Géza (az *Ellenpontok* szerkesztője) mellett, akkor kelet-európai disszidenseket, a szocializmus ellenségeit támogatta volna. Ráadásul Csehszlovákia vonatkozásában mindez összekapcsolódott a Bős-Nagymaros-i vízlépcső elleni tiltakozó mozgalmak ügyével is, amely egyben magyar belpolitikai kérdéssé lett.

Csehszlovákia vonatkozásában az 1985-ös kétnyelvűsítő iskolareform és a helységnev használat ügyében a pozsonyi vezetéssel szemben Kádár a prágai vezetőktől kapott segítséget. Románia esetében történelmi polémia helyett a már 5–8 éve készülő, három kötetes *Erdély történetének* megjelentetésével (1986), a politikai propagandával szemben a „tudományos igazság” bemutatására helyezték a hangsúlyt. Ugyanez az elgondolás állt a *Magyarságkutató Csoport* (majd Intézet) létrehozása (1985) mögött is. Mindezeknek egyúttal a korabeli magyar közvéleményre – határokon innen és túl – egyfajta felszabaldító és egyben nemzetesítő hatása is volt.

Ez azonban nem azt jelentette, hogy a pártvezetés egésze azonosult volna a **kulturális nemzet**, illetve az **emberi jogok** kívánalmainak eszméjével és az abból következő feladatokkal. Ebben – a népi írók és a demokratikus ellenzék nyomásgyakorlása mellett – az MSZMP KB Külügyi Osztálya vezetőinek Szűrös Mátyásnak és Tabajdi Csabának volt kulcsszerepe. A „helsinki folyamat” utóatlálkozóin (1985–1988) a magyar külpolitika megfogalmazta, hogy: a határon túli magyarok problémái kiemelten fontosak számára. A magyarországi nemzetiségeket és a határon túli magyarokat összekötő hídnak tekintik; elutasítják az erőszakos asszimilációt; a kormányzati nemzetiségpolitikát a pozitív diszkriminációra kell alapozni; nemzeti kisebbségek kapcsolattartását az anyaországgal magától érthetődőnek és támogatandónak tekintik; a nemzetiségi kérdés nem oldható meg végérvényesen, folyamatos problémakezelést igényel és egyben a demokrácia fokmérője. Ennek alapján, és a Romániából egyre nagyobb számban érkező menekültek sorsának rendezése érdekében Szűrös Mátyás 1988 januárjában rádiónyilatkozatban kifejtette, hogy a **határon túli magyarság a magyar nemzet része** és a magyar kormány felelősséggel tartozik irántuk.

Néhány hónap múlva 1988 júniusában engedélyezték a romániai falurombolás elleni tüntetést a Hősök terén, amely 1956 után az első engedélyezett tömegdemonstráció



Erdély története



Tüntetés a Hősök terén az erdélyi falurombolás ellen

volt Magyarországon. Erre válaszul Románia azonnali hatállyal bezáratta a kolozsvári magyar főkonzulátust. A teljesen elmérgesedett viszonyt az új pártfőtitkár, Grósz Károly augusztusban a Ceausescuval tartott aradi találkozóján próbálta rendezni, de nem járt sikerrel. A menekültkérdés, a fokozódó erdélyi és csehszlovákiai sérelmek, valamint a szovjet glasznoszt következtében megnőtt kárpátaljai feladatok ellátására állandó kormányzati koordinációs szerv létrehozása vált

szükségessé. Ennek érdekében 1989 őszén előbb a Nemzetiségi Kollégiumot, mint meghívottakból álló tanácskozó szervet, majd ősszel az Nemzeti és Etnikai Kisebbségek Titkárságát hozták létre a Minisztertanács mellett Tabajdi Csaba vezetésével. Az új szervezet feladata a magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek és a határon túli magyarok problémáinak kormányzati kezelése volt. Ezzel önállósult **a magyarságpolitika intézményesítése** Magyarországon.

Tudja-e?

■ Hogy jó néhány magyar kommunista pártvezető a mai Magyarország határain túl született? A két pártfőtitkár Rákosi Mátyás (Ada), Kádár János (Fiume), mellett Rajk László (Székelyudvarhely) és Gerő Ernő (Terbegec – Nagykürtösi járás, Szlovákia) szintén ilyen településekről jött. A Kádár-korszak kulturális politikájának kialakításában fontos szerepet betöltő személyek Szirmai István ideológiai titkár (Zilah), Ilku Pál oktatási miniszter (Bulcsú – Beregszász külső kerülete, Ukrajna), Köpeczi Béla művelődési miniszter (Nagyenyed) számára sem volt ismeretlen a határon túli magyarság problémája.

■ 1918-tól Magyarország és a szomszédországok között vízumkényszer volt érvényben. Ez alól csak Ausztria volt kivétel, ahova 1930–1939-ig nem kellett

vízum. Majd 1955–1956-ban rövid időre a szocialista országok felé kedvezmények léptek érvénybe, amelyeket részben eltöröltek és majd csak 1960 után kétoldalú egyezményekkel léptettek életbe.

Ország	Vízummentesség hatályba lépése
Ausztria	1979. január 1.
Csehszlovákia	1960. szeptember 1.
Jugoszlávia	1966. február 15.
Románia	1968. január 1. – 1975-ig évi 100.000 fő utazhatott vízum nélkül 1976-tól korlátozás nélkül
Szovjetunió	1969, a mentesség csak elvileg létezett; csak meghívólevéllel vagy szervezett társasutazáson lehetett utazni

1989. április 24. Minisztertanácsi Határozat nyomán létrejön a Nemzetiségi Kollégium (később Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Kollégium), amelyet Pozsgay Imre államminiszter felügyel.

1989 ősze Létrehozzák a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Titkárságot, amelyet Tabajdi Csaba vezet miniszterhelyettesként.

IRODALOM

Arday Lajos: Magyarok a szomszédos államokban – külpolitikánk változása In: *Sztálinizmus és desztalinizáció Magyarországon. Felszámoltuk-e a szovjet rendszert?* EPMSZ, Bern, 1990, 204. 177–202.

Bárdi Nándor: *Tény és való.* Kalligram, Pozsony, 2004.

Békés Csaba: *Európából Európába. Magyarországi konfliktusok keresztüztüében 1945–1990.* Gondolat, Budapest, 2004.

Bencsik Péter–Nagy György: *A magyar úti okmányok története 1945–1989.* Typico Design, Budapest, 2005.

Földes György: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés 1956–1989.* Napvilág, Budapest, 2007.

Fülöp Mihály–Vincze Gábor (vál., szerk., bev.): *Vasfüggöny keleten. Iratok a magyar-román kapcsolatokról (1948–1955).* Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2007.

Popély Árpád: *A (cseh)szlovákiai magyarság történeti kronológiája 1944–1992.* Fórum, Somorja, 2006, 708.

Vincze Gábor: *A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája 1944–1989.* <http://vincze.adatbank.transindex.ro/>

„Az 1947-ben még kézenfekvő területi revízió lehetőségét az is szinte a semmivel tette egyenlővé, hogy az elmúlt ötven esztendő leforgása alatt, mindenekelőtt a szomszédos államok etnokratikus kisebbségi politikájának következményeként, lényegesen átalakult a Kárpát-medence etnikai szerkezete. Pozsony korábbi német és magyar etnikai jellegének megváltoztatása már a két világháború között megtörtént, Kassa magyar lakosságának nagy részét felszámolta a második világháborút követő Beneš-féle csehszlovák politika. Újvidék és Ungvár ugyancsak a második világháborút követő nagyvárossá válása következtében veszítette el viszonylagos magyar többségét, az erdélyi magyar városok, így Kolozsvár, Nagyvárad, Szatmárnémeti, Arad lakosságának korábbi magyar többségét pedig a hatvanas-hetvenes években számolta fel az erőszakos betelepítési politika [...]”

Pomogáts Béla: Nemzeti jövőkép és nemzeti stratégia. *Kisebbségkutatás* 2003. 4. sz. 679.

„Az 1989 előtti utolsó népszámláláson Szatmárnémetiben megessett példa: A népszámlálást végző megkérdezi, milyen nyelven beszél a következő ház lakója. Megtudja, magyarul. Így köszön, kérdezi az adatokat. Nemzetisége? – Görög katolikus. – Nem a vallását kérdezzük, ilyen rovat nincs a kérdőívben. (A kérdezett nem érti, és kitarotán görög katolikusnak vallja magát.) – Magyar vagy román? – Román. – A kérdező: Miért nem mondta? Románul folytatja a kérdést. – A kérdezett: Kérem, tessék magyarul mondani, mert én nem tudok románul. – Most mondta, hogy román. – Kérem, én batizi görög katolikus vagyok. – Nem a vallását kérdeztem, a nemzetiségét. – Tessék románt írni, nehogy baj legyen belőle.”

Bura László: A keleti szertartású kereszténység múltja és jelene Szatmárban. *Magyar egyháztörténeti vázlatok* 2001. 3–4. sz. 117.

A magyar kisebbségek demográfiai fejlődésének fő vonalai a kommunizmus évtizedeiben

Nem sokkal azután, hogy a párizsi béke – egy kis módosítással Csehszlovákia javára – visszaállította a trianoni határokat, végbement a kommunista hatalomátvétel a kelet-európai országokban. A II. világháború után ismét kisebbségivé váló magyar tömegek számára ez egyben a háborút követő bosszúhadjárat, a megtorlások és az elűződés végét jelentette. Ebben a szélsőségesen kisebbségellenes hangulatban került sor a szomszédos országokban a háború utáni első népszámlálásokra (1948–1951), melyek azt mutatták meg, hogy 2,4 millió ember még mindig magyarnak merete vallani magát. A háborús veszteségek, a magyar anyanyelvű zsidóság elpusztítása, a háború utáni tömeges menekülések és egyéb események (pl. reszlovákizáció, lakosságcsere, deportálások) hatására közel egymillió fővel fogyatkozott meg a határokon kívül élő magyarság.

A nyugalmasabb időszak érkezésével párhuzamosan nőtt a magyarok száma. A demográfiai tényezőkön kívül ebben szerepet játszott a hadifoglyok, deportáltak visszatérése is. Az abszolút számbeli gyarapodás a '80-as évtized elejéig tartott, természetesen jelentős regionális különbségekkel. Harminc év alatt a határainkon kívüli magyarok száma kb. 450 ezer fővel nőtt, de az össznépeséghez viszonyított arányuk minden országban fokozatosan csökkent. A kommunizmus utolsó évtizedében aztán – Magyarországhoz hasonlóan, Szlovákiát és az Őrvidéket leszámítva – már mindenütt csökkent a magyarság száma és aránya, így 1990 környékén már csak 2,7 millió magyart írtak össze a szomszédos államokban.

A Kárpát-medencei **magyar kisebbség demográfiai viszonyait** alapvetően két tényező határozza meg. Egyrészt kisebbségi (magyar) voltuk, másrészt az, hogy mely régió lakosai. E két faktor jelentős szerepet játszik a természetes szaporulatuk, illetve vándormozgalmuk alakulásában.



Kitelepített magyarok búcsúznak a temetőben maradt hozzátartozóiktól Gután

A magyarok **természetes szaporulata** a II. világháború után már minden környező országban alatta maradt az összlakosságénak. 1969-ig mind a négy jelentős határon túli magyar közösség (a szlovákiai, a kárpátaljai, az erdélyi és a vajdasági) magasabb volt a születések száma, mint a halálozásoké, ám először a vajdasági, majd az erdélyi magyaroknál megfordult e folyamat, és természetes fogyásba váltott át. A horvátországi, muravidéki, őrségi magyarságot ezzel szemben már Trianontól a stagnálás, illetve a lélekszámcsökkenés jellemezte. Ezt az ott élő magyarok kis számával, valamint szórványhelyzetével (főleg Szlavóniában és az Őrségben) magyarázhatjuk.

A demográfiai jellemzőket országonként vizsgálva megállapíthatjuk, hogy **Szlovákiában** – elsősorban a csallóközi magas születési arányszámnak köszönhetően – a természetes szaporodás a szocializmus évei alatt végig pozitív maradt, azaz tényleges szaporodásról beszélhetünk a magyarok esetében is. A legmagasabb értékeket az '50-es évek közepén regisztrálták, majd a születések számának esése miatt ez egyre csökkent, a '80-as évek

közepétől meglehetősen drasztikusan. A Csalóköz mellett termékeny vidéknek számít Kelet-Szlovákia (Bodroghöz) is, míg a mai Lévai és Nagykürtösi járás vidékére régóta az elöregedés és a fogyás jellemző.

Mint a Kárpát-medence északkeleti részén mindenhol, így **Kárpátalján** is hagyományosan magas a természetes szaporulat. Nemzeti-ségi bontású adatok hiányában csak az a biztos, hogy a döntően falusi környezetben élők – és így a városoknál jobb születési mutatókkal rendelkező – magyarság természetes szaporodása a rendszerváltásig egészen biztosan pozitív volt, ennek ellenére az 1989-es népszámlálás szerint tényleges száma csökkent. Ennek okát az asszimilációban és a '80-as években Magyarországra költözőkben kell keresni.

Magyarországhoz hasonlóan **Erdélyben** is csak a '80-as évek elejéig nőtt a magyarok lélekszáma. Ám a termékeny székelyföldi megyékben az ezredfordulóig pozitív volt a természetes szaporodás, Északnyugat-Romániában (Szatmár és Szilágy megyékben) a természetes csökkenés csak mintegy 10–15 évvel később váltotta fel a növekedést, mint Erdély más vidékein, így feltételezhetjük, hogy az 1977–92 között bekövetkezett közel 100 ezer fős veszteséget főleg a kivándorlás okozta. Ebben az időszakban csak 63.427 magyar hagyta el hivatalosan az országot, viszont becslések szerint kb. 30 ezer illegális kivándorlóval is számolni kell. A magas népszaporulattal jellemezhető Északnyugat- és Északkelet-Erdély ellentéte az alacsony produktivitású Bánság, ahol a svábokra jellemző egykézést hamar átvették a magyarok és a románok is. E kedvezőtlen demográfiai mutatókkal rendelkező terület átnyúlik a határokon, és magába foglalja Magyarországot délkeleti szegletét, valamint a Vajdaság jelentős részét.

Az előzőekből következik, hogy a **vajdasági magyarok** népmozgalmi mutatói (születés, halálozás) évtizedek óta a legrosszabbak közé tartoznak. Így történhetett meg, hogy már 1969-től természetes fogyás tapasztalható. A helyzetet csak súlyosbította, hogy az 1960-as évektől beinduló külföldi munkavállalásban leginkább a produktív korban levők vettek részt, így az elöregedés felgyorsult.

A zárt határok miatt az 1980-as évekig a régió három országában (Csehszlovákiában, Szovjetunióban és Romániában) a **belső vándorlás** volt a meghatározó, míg Jugoszlávia már a 60-as évektől nagy vendégmunkás-kibocsátó ország volt. A belső vándorlások fő mozgatórugója a **szocialista urbanizáció** lett. A folyamatot elsősorban a munkahelyszerzési lehetőségek és a jobb életkörülményekre való törekvések indukálták. A szocialista város-



Bényi idős asszony unokájával



Székely, fiú elsőáldozási fotója



Adai asszonyok a mezőgazdasági kombinátban

KRONOLÓGIA

1948. január 25. A népszámlálás szerint Romániában 1.499.851 magyar anyanyelvű lakos él. A népszámlálási utasításokat és nyomtatványokat magyar nyelven is megjelentetik. Románia népességének 9,4%-a magyar.

1948. március 15. Népszámlálás Jugoszláviában. A magyarok száma a háború alatti és utáni vérengzések következtében 496.492 főre csökkent. Országos arányuk 3,2%.

1950. március 1. A második világháború utáni első népszámlálást tartják Csehszlovákiában. Az 1945 utáni retorziók következtében Szlovákiában mindössze 354.532 fő vallja magát magyarnak. A magyar lakosság össznépszséghez viszonyított aránya 10,3%-ra csökkent.

1951. június 1. Az osztrák népszámlálás szerint a magyar köznyelvűek száma Burgenlandban 5.251, arányuk mindössze 1,9%.

1952. szeptember 21. Romániában a közigazgatási átszervezés keretein belül a tartományok számát 28-ról 18-ra csökkentik. Egyben szovjet nyomásra létrehozzák a Magyar Autonóm Tartományt, mely gyakorlatilag a Székelyföldet foglalja magába. A közigazgatási egység létrehozásakor a magyarok aránya 72,9%.

1953. március 31. Újabb népszámlálást tartanak Jugoszláviában. A magyarok száma 502.175 főre emelkedett, arányuk azonban 3%-ra csökkent.

1953 Az erőltetett nehézipari fejlesztések hatására román többség alakult ki Nagybánán.

1956. február 21. A népszámlálás adatai alapján Romániában 1.651.953 személy vallja magát magyar anyanyelvűnek és 1.589.443 magyar nemzetiségűnek. Az országban ekkor minden tizedik lakos számított magyarnak (9,5%).

1958 Többségbe kerültek a román anyanyelvűek Erdély legnagyobb városában, Kolozsvárott.

1959 Népszámlálás a Szovjetunióban. A magyarok száma Kárpátalján 146.247 fő, arányuk 15,9%.

1960. január 13–14. Csehszlovákiában átszervezik az ország közigazgatását. Ennek következté-

„A magyar példamutatás Jugoszlávia kivételével nem talált viszonzásra. A magyarok helyzete különösen Romániában adott okot panaszokra, ahol az 1965-ben hatalomra került Ceaușescu uralma alatt egyre súlyosabb diszkriminációkat szenvedtek el. [...] Mindez abba az 1972-ben elfogadott 'nemzeti homogenizációs programba' illeszkedett, amelynek végső célja a magyarok – és általában a nemzetiségek – teljes asszimilálása és az etnikailag-nyelvi homógen román nemzetállam létrehozása volt. [...] A románosítási politika csúcspontjaként 1988-ban bejelentették az úgynevezett szisztematizálási tervet, melynek keretében az ország 13 ezer falujából 7 ezret egyszerűen le akartak rombolni, és azt tervezték, hogy az ott lakókat nagy agrár-ipari centrumokba tömörítik. Mindezek miatt az 1970-es évek végétől Románia és Magyarország között igen feszült viszony alakult ki, és az 1980-as évek második felében több tízezer erdélyi magyar menekült Magyarországra, illetve Magyarországon át Nyugatra.”

Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 517–518.



Iparfejlesztés Vágsellyén

fejlesztés fontos célkitűzése volt a modernizáció, melynek keretében nagy néptömegeket áramoltattak a falvakból a városokba. Ennek eléréséhez erőteljes iparosításba kezdtek (először a nehézipart helyezték előtérbe), munkahelyeket teremtve ezáltal a népességfőlésséggel küzdő vidéknek. Ezzel párhuzamosan a térszerkezet felpörgetésével (1950-es évek, 1960-as évek eleje) a létalapjuktól fosztották meg a mezőgazdaságból élők jelentős részét, akik így csak a városokba tudtak menni. A térbeli mobilitással párhuzamosan felerősödött a társadalmi mobilitás, aminek következtében megnőtt a vegyes házasságok aránya és az asszimiláció mértéke is – elsősorban a városokban. Fontos jellemzője a korszaknak

a monocentrikus fejlesztés (megyeszékhelyek, járásszékhelyek kiemelt szerepe), míg romániai sajátosság az ún. zárt városok létrejötte (Marosvásárhely), ami azt jelentette, hogy az adott településre csak a kiválasztott – általában az államalkotó – nemzetiség települhetett be. Ezzel el is érkezünk a szomszédos országok városodásának másodlagos, nem hangoztatott céljához, ami a fennálló etnikai szerkezet megváltoztatására irányult. Az ideális terepet ehhez a város nyújtotta.

A vizsgált időszak kezdetén a magyar lakosság – Szlovákiát és Ausztriát leszámítva – még nagyobb arányban volt városlakó nemzetiség, mint a többségi lakosság. Azonban a fent említett folyamatok következté-



Érsekújvár az 1970-es években



Gyergyószentmiklói képeslap

ben a rendszerváltás időszakára ez a helyzet megváltozott. 1990-ben a magyar kisebbségek közül a vajdaságiak és erdélyiek **urbanizációs szintje** volt a legmagasabb (58,7%, 56,1%). A többi állam magyar lakossága még mindig inkább a vidéki településeken élt (Muravidék 15,9%, Horvátország 35,8%, Kárpátalja 37,7%, Szlovákia 39,5%), jóval elmaradva az adott ország össznépeességének városodottsági értékétől.

A **szlovákiai városfejlesztés** elsősorban a két nagy központra, Pozsonyra és Kassára koncentrálódott, de általánosan elmondható, hogy nagyobb fejlesztések szinte kizárólag szlováklakta, esetleg nyelvhatárkönyeki területen történtek. A nyelvhatármenti váro-

sok (Érsekújvár, Léva, Losonc, Rimaszombat, Rozsnyó) az elsődleges szlovák kolonizációs célpontok közé tartoztak, magyar többségüket már a II. világháború utáni években elvesztették. A '60-as évektől egyre jelentősebb magyar tömegek is e városokat választották otthonuknak, ám az összlakossághoz viszonyított arányukat így sem tudták jelentősen növelni. Eközben a Dél-Szlovákián kívüli városokban, szlovák környezetben is nőtt a jobb életkörülményeket kereső magyarok száma. Az így létrejött, városonként maximálisan párszáz főt számoló szórványok gyorsan asszimilálódtak. Hasonló volt a helyzet a fejlettebb cseh országrészebe irányuló migrációval.



Bányászlakás a Zsil völgyében, propagandafotó

ben a magyarlakta járáások száma a korábbi 27-ről 12-re csökkent, melyekből mindössze kettő magyar többségű.

1960. december 22. Az újabb közigazgatási átszervezéssel Romániában átalakítják a Magyar Autonóm Tartományt. Az új egység neve Maros-Magyar Autonóm Tartomány lett, mely jelentős magyarlakta területeket veszített, illetve román többségű területeket kapcsoltak hozzá, így a magyarok aránya az új egységben 61,1%-ra csökkent.

1961. március 1. A csehszlovák népszámlálás 518.782 magyar nemzetiségű lakost talál a szlovák országrészen, akik a népesség 12,4%-át adják.

1961. március 21. Az osztrák népszámlálás 5.033 magyart regisztrál az Őrvidéken, részeseedésük a tartomány lakosságából stagnál (1,9%).

1961. március 31. A Jugoszláviában megtartott népszámlálás szerint a magyarok száma az országban 504.368 fő, arányuk 2,7%.

1966. március 15. A román népszámlálás 1.619.592 magyar nemzetiségű és 1.626.000 magyar anyanyelvű lakost ír össze az országban. Romániában 8,6%-ra csökkent a magyar anyanyelvűek aránya.

1968. január 14. Az aktuális romániai közigazgatási változások keretében megszüntetik a Maros-Magyar Autonóm Tartományt. A tartományi beosztást a megyerendszer váltja fel.

1970 A szovjet népszámlálás 151.949 magyart (14,4%) regisztrál Kárpátalján. – A szocialista, nemzeti célokat is előtérbe helyező városfejlesztés miatt kisebbségbe kerültek a magyarok Nagyváradon.

1970. december 1. A csehszlovák népszámlálás eredményei szerint a szlovákiai magyarok száma tovább nőtt, így meghaladja az 550 ezer főt. Részesedésük azonban 12,2%-ra esett vissza.

1971. március 31. A magyar nemzetiségűek száma 477.374 főre csökkent Jugoszláviában, arányuk 2,3%.

1971. május 12. A magyarok lélekszáma Burgenlandban drasztikusan lecsökkent. A népszámlálás

„Duray az írásaiban sok tényt sorakoztat fel annak bizonyítására, hogy a normalizációtól kezdődően hasonló módon erősödik a cseh-szlovák nemzetiségi politikában is a magyarság elleni represszió. Argumentációja szenvedélyes ellenkezést váltott ki szlovák (és cseh) körökben: a hivatalos szervektől kezdve egészen az emigráns és disszidens csoportokig. Nekem is egész sor kifogásom volt és van egyes tények interpretációjával kapcsolatban, kétségbe vonom bizonyos adatok megbízhatóságát stb. Az alapvető kérdésben azonban, sajnos, igazat kell adnom Duraynak: jelenleg evidens egy specifikus, a magyar kisebbség ellen irányuló nemzeti-ségi elnyomás.”

Kusý, Miroslav: A nem szlovák jelenség. In: *Uő. Szlovák vagyok, szlovák leszek.* Kalligram, Pozsony, 1993. 150.

„Ha a magyar nemzetiség demográfiai történelmi vizsgálatát végezzük el, azt tapasztaljuk, hogy az adott területen – a Kárpát-medencében – együtt élő nemzetek, nemzetiségek közül mindig azok szaporodtak gyorsabban, amelyek maguk mögött érezhették az állam tudatos beavatkozását a népesedési folyamatokba. Erdélyben magyar impérium alatt a magyarok, román impérium alatt a románok szaporodtak az utóbbi évszázadban gyorsabban. Egymáshoz – népesedési szempontból – közel álló nemzetiségek között Kelet-Európában az népesedik jobban, amelyik többségi helyzetben van. Tudatos állami beavatkozás nélkül is elvégzi a maga dolgát a természetes asszimiláció, amely mindig a nagyobb lélekszámú nemzet arányát növeli jobban, hacsak közjogi, területi elhatárolásra nem kerül sor a különböző nemzetiségű lakosság között.”

Szabó A. Ferenc: *Társadalom, népesedés, politika.* Magvető, Budapest, 1990. 194.



Újvidéki képeslap

Kárpátalján a belső migrációk fő célpontjai a nyelvhatár peremén levő, egykoron magyar többségű városok (Ungvár, Munkács), illetve a magyar nyelvterületen fekvő korábbi vármegyeszékhely, Beregszász voltak. Mivel a munkahelyet kínáló városok nincsenek túl messze a határhoz tapadó magyar falvaktól, ezért az elvándorlás helyett sokan az ingázást választották. Így megőrződött a vidék viszonylagos etnikai homogenitása, ugyanakkor a városokban a magyarok száma és aránya – Beregszászt és Csapat leszámítva – igen alacsony maradt. Főleg az anyaországi kivándorlásnak, valamint a Kárpátokon kívülre irányuló migrációnak köszönhetően (utóbbi inkább a szakképzettebb munkaerőt érintette) a magyar lakosság száma 1959–1989 között mindössze 10 ezer fővel gyarapodott.

A román városfejlődés mértékeiben felülmúlta a többi szocialista országot. **Erdély** város lakó népessége 1948-ban több mint 1,1 millió főt tett ki, ez 1992-re megnégyszereződött, arányuk 19-ről 57%-ra nőtt. A növekedés üteme az 1950–60-as években volt a legnagyobb. A folyamat meghatározó jellemzője az irányított belső vándorlás, mely által a szocializmus évei alatt becslések szerint Erdélybe kb. 800 ezer román érkezett a Kárpátokon túlról, döntő többségük (80%) a dél-erdélyi városokba, míg ennél jóval kevesebben – kb. negyedmillióan – vándoroltak a Kárpátokon kívülre. Az erdélyi urbanizáció földrajzi jellegzetessége, hogy igen nagy különbségek vannak Észak- és Dél-Erdély között. Délen alakult ki a nagyobb ipari koncentráció (Zsil-völgye, brassó-szörényi ipar-

vidék, Brassó-Nagyszében-Déva-Temesvár tengely), mely sokkal jobban vonzotta a betelepülőket. Észak-Erdélyben a legnagyobb arányú népességnövekedés a megyeszékhelyeken volt (kiemelkedik a nehézipar fellegvára, Nagybánya).

A **Vajdaságban** is jól megfigyelhető a városfejlesztések etnopolitikai háttere. Az autonóm tartomány székhelyeül a Belgráddal közeli Újvidéket jelölték ki. Újvidéken kívül látványosan fejlődött a szintén szerb környezetben elhelyezkedő Nagybecskerek és Belgrád elővárosaként Pancsova is. Ugyanakkor a magyar többségű Szabadka népessége ma is akkora, mint a két világháború között volt. Meg kell azonban említeni, hogy a Vajdaságban az urbanizációs folyamatok nem okoztak az etnikai szerkezetben drasztikus mértékű változást. Ennek egyik oka, hogy a Délvidéken a külső vándorlások bizonyultak a meghatározónak, melyben a magyarok számarányukat meghaladóan vettek részt. A fejletlenebb tagköztársaságokból (Macedónia, Montenegró) ide irányuló vándorlások pedig elsősorban nem a magyar lakta vidékeket érintették.

A II. világháború utáni időszakban az **etnikai térszerkezet** legjelentősebb módosulásai a városokban történtek, a XX. század „etnikai harca” a városokban játszódott/játszódik le. A falusi magyar nyelvterület csak kisebb területeken szűkült be, egységét a földreform keretében létrehozott telepésfalvakkal próbálták megtörni.

Szlovákiában a deportálások és a lakosságcsere révén elsősorban a Garam mentén tolódtól déli irányba a nyelvhatár. Jelentősebb



Kalotaszegi fiúk, 1970-es évek

szlovák terjeszkedés történt Kassa környékén, Töketerestől délre, valamint a Nyitrai járásban. A kompakt magyar tömb feldarabolását célozták meg a Kisalföldön telepesszlovák létrehozásával. Az 1941-ben magyar többségű városok közül Szenc, Galánta, Vág-sellye, Érsekújvár, Léva, Losonc, Rimaszombat, Rozsnyó és Kassa az etnikai tisztogatások és betelepítések hatására már 1950 körül szlovák többségű lett. A fenti folyamatok következtében a korábban éles magyar–szlovák etnikai határ egyre inkább elmosódott, a magyar etnikai tömb vegyes lakosságúvá vált. 1990 körül a Felvidéken 12 abszolút és 1 relatív (az azóta már szlovák többségű Szepsi) magyar többségű város volt.

A **kárpátaljai falusi térségekben** számottevő változás csak az ugocsi (Nagyszőlős környéki) részeken történt, ahol a kettős identitású görögkatolikus népesség az államhatalomváltást követően inkább ukránnak vallotta magát. A **városok** közül Ungvár és Munkács a deportálásoknak, továbbá a nagyszámú ukrán és orosz bevándorlónak köszönhetően gyorsan megváltoztatta etnikai arculatát, rajtuk kívül Nagyszőlős és Técső veszítette el magyar többségét (Beregszász és Csap viszont megtartotta). A rendszerváltás időszakában a magyarok túlnyomó többsége még mindig a magyar határhoz tapadó síksági részeken élt egy viszonylag homogén tömbben.

Erdély etnikai térszerkezete nagyban eltér az előbbieken említettektől. Magyarországnak elhelyezkedése kevésbé kompakt: a két nagyobb tömb (Székelyföld, illetve a magyarországi határhoz tapadó Észak-Bihar,

Szatmár és Szilágy) közti területeken jelentős szórványok, elszigetelt magyar többségű falucsoportok találhatóak (pl. Kalotaszeg). Erdély nagyobb városaiban jelentős magyar közösségek élnek, ám többnyire 10–25 százalékos kisebbségben. Szatmárban a magyar anyanyelvű svábok erősödő német identitása, Erdélyszerte a cigányok disszimulációja okozta csökkenést a magyarság számában. A magyar nyelvterület falusi térségekben leginkább a Székelyföld és a Partium közti szórványmagyarság településterületén, különösen a Bánságban és a Mezőségben húzódtott össze. A szórványosodás legjobb mérőszáma a népszámlálások anyanyelvi és nemzetiségi statisztikáinak összevetéséből adódik. Azokon a területeken, ahol nemzetiség szerint több magyart írnak össze, mint anyanyelv szerint, kedvezőtlen asszimilációs folyamatoktól lehet tartani. Ellenben Kovászna, Hargita, Maros, Szilágy, Szatmár és Bihar megyékben, azaz a magyar tömbterületeken az anyanyelvi adatok kedvezőbbek. (A szomszédos országok magyar közösségeit – Horvátországot és a délszláv háború óta a Vajdaságot leszámítva – anyanyelvi többség jellemzi.)

Az erőltetett román iparosítás és urbanizáció hatására az '50-es évektől folyamatosan csökken a magyar városlakók helyi aránya, és a románság mára többségbe került az összes nagyvárosban (sorrendben Nagybányán, Kolozsvárott, Nagyváradon, Szatmárnémetiben és Marosvásárhelyen érték el az 50%-os arányt). 1990 körül a Székelyföldön még 13 (napjainkban Marosvásárhely azonban már román többségűnek számít), azon kívül csak

csupán 1.491 magyar köznyelvű lakost (0,5%) talál a tartományban.

1974 Az 1974-es jugoszláv alkotmány széleskörű autonómiát biztosít a soknemzetiségű Vajdaság Szocialista Autonóm Tartományának. A tartományon belül a magyarok aránya mindössze 20% körül mozog.

1975 Újabb magyarlakta nagyvárosban, Szatmárnémetiben kerültek kisebbségbe a magyarok.

1977. január 5. A szocialista időszak utolsó romániai népszámlálása kísérlet az erőltetett románosításra. A lebonyolítás és az adatok kezelése gyakorlatilag semmilyen objektív kritériumnak nem felelt meg, a census etnikai adatait kombináltan (nemzetiség+anyanyelv) jelentették meg. Ezen módszer szerint a romániai magyarok száma 1.720.680 főre nőtt, azonban aránya 8%-ra csökkent.

1979 A szovjet népszámlálás alapján a magyar nemzetiségűek száma Kárpátalján 158.446 fő (13,7%), a magyar anyanyelvűeké 166.055 fő (14,4%).

1980. november 1. A szocialista éra utolsó csehszlovák népszámlálása 559.490 magyar nemzetiségűt regisztrál Szlovákiában. A magyarok aránya 11,2%-ra apadt.

1981. március 31. Az aktuális jugoszláv népszámlálás szerint 426.867 magyar él az országban. Arányuk 1,9%-ra csökkent.

1981. május 12. A magyar népesség száma és aránya is jelentősen emelkedett az Őrvidéken, a népszámlálás szerint számuk 4.147 fő, arányuk 1,5%.

1988. október 6. Megszüntetik a Vajdaság Szocialista Autonóm Tartomány széles kormányzati jogkörűt.

1989 Az utolsó szovjet népszámlálás Kárpátalján 155.711 magyar nemzetiségűt, valamint 166.700 magyar anyanyelvűt írt össze. Részesedésük az összlakosságból így 12,5, illetve 13,4%.

Herédi Gusztáv: Tűnődés gyermekről, családról

„Míg a régi világban a nőt szinte kizárólag anyának és feleségnek nevelték, a mi oktatásunk – nagyon helyesen – egyéniségének teljes kibontakozása, egyenjogúsága biztosítása végett minden pályára előkészíti őt. Eközben azonban úgy tetszik elfeledkezünk arról, hogy a nő természetes hivatása az anyaság [...] A férfiak számára kötelező a nemük jellegéből adódó katonáskodás [...] Ha szükségesnek tartjuk bizonyos férfias erények fejlesztését, miért mondunk le a nagyon is szükséges női erények ápolásáról [...] Miféle jelenséggel állunk szemben, ha a nő nem óhajt már gyermeket? Ha fontosabbnak tartja a kocsit az új bútort, csónakházat, miegymást?”

Korunk, 1971. 9. sz. 1291–1304.

Semlyén István: Országos és nemzetiségi népeséggyarapodás

„A városba frissen betelepültek, különösen, ha nagyobb számban érkeznek és sok közülük az ugyanarról a vidékről származó, ugyanahhoz az etnikumhoz tartozó, többnyire magukkal hozzák közösségi értékeik és szokásaik egy részét – köztük termékenység szokásaikat is –, s ezeket a lehetőségeikhez képest igyekeznek beépíteni a városi struktúrába. A nagy tömegben városba települők szokásaikkal életmódjukkal, sajátos szemléletükkel szüntelenül alakítják a város megszokott arculatát, s ily módon közvetve hozzájárulnak a falu és a város közötti különbség elmosódásához. [...] A gyors fejlődésből adódó hazai sajátosság, hogy miközben a város alakítja a betelepülők nagy tömegét, emezek a ruralizáció irányában hatnak vissza a vársora. [...] Ettől az átmeneti népesedési előnytől a városban lévő magyarság zöme éppen a régebbi urbanizáltság, valamint a magyar beköltözők csekélyebb száma és ezeknek a városi magyar etnoszba való gyorsabb integrációja miatt esik el.”

A Korunk évkönyve 1980 (Kolozsvár) 41–87.



Bécsi munkahelyre induló ingázó burgenlandiak

négy abszolút és egy relatív magyar többségű város volt: Nagyszalonta, Érmihályfalva, Nagykároly, Szilágycseh és az azóta már román többségű Margitta.

A **Vajdaságban** a szocializmus negyven éve alatt Nyugat-Bácskában valamint a Bán-ság középső és déli részében húzódott erősebben össze a vidéki magyar etnikai terület. A városok közül Újvidék, a tartományi központ gyorsan elszorbesedett, a magyarok aránya 10% alá csökkent, de a többi városi rangú településen is jelentős volt visszaszorulásuk (pl. Temerinben). 1990 körül a magyar etnikai terület Észak-Bácskára és Észak-Bánatra terjedt ki, a határtól egészen Temerinig nyúlt délre. A Tiszamelléki tömbön kívül eső területeken azonban jelentősen felgyorsult a szórványosodás. Az 1991-es népszámlálás szerint a Délvidéken 10 városban alkottak a magyarok helyi többséget (Szabadkán csak relatív többséget).

Horvátországban, Szlovéniában és Ausztriában az urbanizációs és migrációs folyamatok csak mérsékelten érintették a magyar lakosságot. **Horvátországban** a Dunához simuló drávaszögi falvak, illetve pár szlavóniai falu őrizte meg magyar arculatát, de a horvátországi magyarok nagyobb része helyileg is kisebbségben él. A **Muravidéken** a határmenti sávban található magyar településeken egyre nagyobb arányban él szlovén lakosság, de a magyarok nagyobb része saját falujában még többséget alkot. A muravidéki magyarok városias központja, Alsólendva azonban már szlovén többségű. Az **Őrvidéken** mindössze két magyar többségű település található (Alsóőr, Órisziget), mindkettő Dél-Burgenlandban. Ezzel szemben a friss (1956 utáni) bevándorlók legnagyobb része a gazdaságilag prosperálóbb Észak-Burgenlandban telepedt le, így a magyarok térbeli koncentrációja tovább csökkent. (1. sz. táblázat)

1. sz. táblázat: A magyar nemzetiségűek száma és aránya a szomszédos országokban 1941–1990

	Szlovákia	Kárpátalja	Erdély	Vajdaság	Horvátország	Muravidék	Őrvidék
1941	761.434	233.840	1.744.179	473.241	71.400	16.852	10.442
%	21,5	27,3	29,5	28,5	1,7	20,1	3,5
1950	354.532	139.700	1.481.903	428.932	51.399	10.246	5.251
%	10,3	17,4	25,7	25,8	1,4	10,8	1,9
1960	518.782	146.247	1.558.254	442.561	42.347	9.899	5.033
%	12,4	15,9	25,1	23,9	1,0	11,0	1,9
1970	552.006	151.949	1.597.438	423.866	35.488	9.082	1.491
%	12,2	14,4	23,8	21,7	0,8	10,0	0,5
1980	559.801	158.446	1.691.048	385.356	25.439	8.617	4.147
%	11,2	13,7	22,5	18,9	0,6	9,3	1,5
1990	567.296	155.711	1.603.923	339.491	22.355	7.637	6.763
%	10,7	12,5	20,8	16,9	0,5	8,5	2,5

Forrás: Kocsis Károly: Magyar kisebbségek a Kárpát-medencében. In: Bihari Zoltán (szerk.): *Magyarok a világban. Kárpát-medence*. CEBA Könyvkiadó, Budapest, 2000. 16.

Tudja-e?

■ A szocializmus négy évtizedes egyházellenes időszaka átalakította a Kárpát-medence lakosságának vallási arculatát. Jelentősen megnőtt a magát nem vallásosnak, ateistának vallók, valamint az ismeretlen vallási orientációjú emberek száma. Az összlakossághoz viszonyítva a kisebbségi magyarok azonban sokkal vallásosabbak. Az erdélyi és kárpátaljai magyarságnak csupán elhanyagolható töredéke vallástalan, míg Szlovákiában ebbe a kategóriába tartozik majdnem minden ötödik magyar. Összességében azonban a rendszerváltáskor a határainkon kívüliek mindössze 5,2%-a nem volt vallásos (vagy ismeretlen felekezetű volt), míg Magyarországon 13,1%. A Kárpát-medencei magyar lakosság az 1990-es évek elején zömében a római katolikus felekezet híve volt (7,4 millió fő, 57,6%). Szlovákiában, a Vajdaságban, Horvátországban, a Muravidéken és az Órvidéken ők adták a többséget, míg Kárpátalján és Erdélyben a második legnagyobb magyar felekezet hívei, a reformátusok képeztek viszonylagos többséget. Súlyuk a 2. világháború óta határon innen és túl is csökkent (1990: 2,9 millió fő, 22,8%). Az evangélikus egyházhoz kötődött a magyarság 3,6%-a (470 ezer fő), 290 ezren (2,2%) pedig a görög katolikus vallás hívei voltak. Utóbbiak jelentős része egyházuk erdélyi (1948), kárpátaljai (1949) és szlovákiai (1950) betiltása miatt az ortodoxiába került át, ahonnan sokan a görög katolikus vallás rehabilitálása (1989–90) után sem tértek vissza. A kisebbségi magyaroknál jóval nagyobb a reformátusok (34,2%) aránya, és meg kell említeni egy speciálisan erdélyi protestáns felekezetet, az unitáriusokat, közéjük a határainkon kívüli magyarság 2,1%-a tartozik.

■ Az 1990 körüli népszámlálások idején a szomszédos országok magyarságának 27,3%-a határaink közvetlen közelében, magyar többségű területeken élt (Dél-Szlovákiában, Kárpátalja magyar határt övező területein, Északnyugat-Erdélyben és a Vajdaságban a Tiszamelléken). 26,8%-uk a székelyföldi etnikai tömb lakója volt Hargita, Kovászna és Maros megyékben. 13% a magyar és többségi területek határán, ún. etnikai kontaktzónában, 32,9%-a pedig nyelvszigeteken és szórványban élt.

■ A cári Oroszországban az első általános népszéírást 1897-ben tartották. Az 1917-es forradalom után az annak romjain létrejövő Szovjetunióban – Kárpátalját 1945-ben csatolták egyik tagköztársaságához, Ukrajnához – a második világháborút megelőzően 1926-ban, 1937-ben és 1939-ben, utána 1959-ben, 1970-ben, 1979-ben és 1989-ben került rá sor. A polgárháborús 1920-as években a Szovjetunió lakossága növekedett, az iparosítás, a kollektivizálás, a kultúrforradalom, a sztálini gulágszocializmus és a mindezek által előidézett 1933-as éhínség azonban, amely elsősorban Ukrajnát és Kazahsztánt érintette, olyan súlyos veszteségeket okozott, hogy az 1937-es népszámlálás adatait közé sem tették, a leboncolás irányítói, mint népellenségek, trockista-buharinista ügynökök, represszió áldozatai lettek. A háború után, 1947-ben megjelenő első szovjet statisztikai kiadvány tételelesen felsorolta az állatállományban keletkezett veszteségeket, az emberről azonban nem esett szó. Az 1959-es népszámlálásra a hrucsovi „frissülés” időszakában került sor, s ez az utána következő két népszámlálásnál teljesebb és pontosabb adatokat eredményezett. A kérdőíveken a nemzetiségre és az anyanyelvre vonatkozó kérdések is szerepeltek. Minden adatot nyilvánosságra hoztak, közte a korcsoportok szerinti megoszlást is, illetve első és utolsó alkalommal a katonaság létszámát. A brezsnyevi korszakban egyértelmű a visszalépés. A hidegháború egyik következményeként a korcsoportok szerinti megoszlás például arra való hivatkozással volt titkos adat, hogy abból az ellenfél kiszámíthatja a hadra foghatók létszámát. Többek között azért sem lehet pontosan tudni, mennyi lakost számláltak ténylegesen, mert az adatfeldolgozások mesterségesen megemelték a számokat azokkal a katonákkal és családtagjaikkal – körülbelül egy-másfél millió fővel –, akik a Szovjetunió határain kívül, főként a Varsói Szerződés tagállamaiban teljesítettek szolgálatot. Nem lehet pontosan tudni azt sem, hogy hova számították be, mely szovjet tagköztársaság lakosai közé a más tagköztársaság területén bebörtönzötteket. A szovjet személyi igazolványokban még volt olyan rubrika, amely a nemzetiséget tartalmazta. Az 1991-ben függetlenné vált Ukrajna polgárait így módon már nem különböztetik meg. (Fedinec Csilla: Népszámlálás Ukrajnában – hányan vagyunk magyarok? *Pro Minoritate* 2002/tél. 68–75.)

IRODALOM

Enyedi György: Urbanizáció Kelet-Közép-Európában. *Magyar Tudomány*, 1992. 6. sz. 685–693.

Gyurgyik László: *Magyar mérleg. A szlovákiai magyarság a népszámlálási és a népmozgalmi adatok tükrében*. Kalligram, Pozsony, 1994.

Gyurgyik László – Sebők László (szerk.): *Népszámlálási körkép Közép-Európából 1989–2002*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2003.

Jelentések a határokon túli magyar kisebbségek helyzetéről (Csehszlovákia, Szovjetunió, Románia, Jugoszlávia). Medvetánc könyvek, Budapest, 1988.

Kocsis Károly – Kocsis-Hodosi Eszter: *Magyarok a határainkon túl a Kárpát-medencében*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1991.

Kocsis Károly: Magyar kisebbségek a Kárpát-medencében. In: Bihari Zoltán (szerk.): *Magyarok a világban. Kárpát-medence*. CEBA Könyvkiadó, Budapest, 2000. 13–30.

Kocsis Károly: A Kárpát-medencei magyar kisebbségek jelenlegi települési és társadalmi szerkezete. In: Glatz Ferenc (szerk.): *Magyarország és a magyar kisebbségek*. MTA, Budapest, 2002. 31–46.

Kovacsics József (szerk.): *Magyarország nemzetiségeinek és a szomszédos államok magyarságának statisztikája (1910–1990)*. KSH, Budapest, 1994.

Mirmics Károly: *Kisebbségi sors*. Fórum Kiadó, Újvidék, 1993.

Szarka László: A városi magyar népesség számának alakulása a Magyarországgal szomszédos országokban (1910–2000). *Kisebbségkutatás* 2001. 4. sz. 57–67.

Varga E. Árpád: *Fejezetek a jelenkori Erdély népese-
déstörténetéből*. Püski, Budapest, 1998.

6.

A rendszerváltástól napjainkig

1989 – 2007



Felsőőr - Oberwart

Nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény

„1. cikk

A nemzeti kisebbségek és ezen kisebbségekhez tartozó személyek jogainak és szabadságainak védelme az emberi jogok nemzetközi védelmének szerves részét képezik, és mint ilyen, a nemzetközi együttműködés keretében tartoznak.

[...]

21. cikk

A jelen Keretegyezmény egyetlen rendelkezését sem lehet úgy értelmezni, hogy az bármely egyén számára jogot biztosítana olyan tevékenység folytatására vagy olyan cselekedet végrehajtására, amely a nemzetközi jog alapvető elveivel, kiváltképpen az Államok szuverén egyenlőségével, területi integritásával és politikai függetlenségével ellentétes.”

Az Európa Tanács Nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezménye, E.T.S. 157. Magyarországon kihirdette az 1999. évi XXXIV. tv.

A Párizsi Karta egy új Európáért (1990)

Emberi dimenzió

„Megerősítjük mély meggyőződésünket, hogy a népeink közötti baráti kapcsolatok, valamint a béke, az igazságosság, a stabilitás és a demokrácia megköveteli a nemzeti kisebbségek etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitásának védelmét, és ezen identitás előmozdítása feltételeinek megteremtését. Kijelentjük, hogy a nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos kérdések csak demokratikus politikai keretekben oldhatók meg kielégítően. Elismerjük továbbá, hogy a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogait az egyetemes emberi jogok részeként teljes mértékben tiszteletben kell tartani.”

Majtényi Balázs – Vizi Balázs (szerk.): *A kisebbségi jogok nemzetközi okmányai*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2003. 193.

VIZI BALÁZS

A kisebbségi jogok újraszabályozása a nemzetközi jogalkotásban és politikában

A II. világháború után a nemzetközi politikában háttérbe szorult a kisebbségi jogok kérdése. Az 1945-ben megalakult Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) a világháború szörnyűségei után a világbéke és az egyetemes emberi jogok védelmét tűzte ki célul. Ebben az időben általánossá vált az a felfogás, hogy az emberi jogok védelmével és a hátrányos megkülönböztetés – különösen a faji, nemzeti vagy etnikai származás szerinti diszkrimináció tilalmával – a kisebbségek jogai is biztosítottak lesznek. Néhány ritka kivételtől eltekintve az emberi jogokról szóló nemzetközi dokumentumok nem tettek külön említést a kisebbségekről. A legfontosabb kivétel ezen a téren ENSZ az 1966-ban elfogadott Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya. Sokáig az egyetlen nemzetközi emberi jogi szerződés volt, 27. cikkében megjelent a kisebbségek saját kultúrához és identitáshoz való joga. A hidegháború idején a kisebbségek helyzetére nem fordítottak komoly figyelmet nemzetközi szinten.

A nemzetközi politikában csak 1989–1990 után került ismét előtérbe a kisebbségvédelem ügye. Az 1980-as évek végén a közép- és kelet-európai országok kommunista pártjainak egyeduralma megroppant. A politikai vál-

tozásokkal együtt a térségben súlyos etnikai konfliktusok is felszínre kerültek (pl. a szovjet hatalomnak már az 1986–1987 óta gondot okozott az örmény-azeri konfliktus Nagorno-Karabahnban). Ez különösen a Szovjetunió és Jugoszlávia felbomlásában volt jellemző: a korábbi föderációkban élő nemzeti-etnikai közösségek nemcsak a politikai szabadság elnyerését, hanem gyakran az állami függetlenség megszerzését is igényelték. Az egykori **szovjet tagköztársaságok kiválása** éppúgy etnikai konfliktusokkal volt terhes (pl. Moldáviában a Dnyeszteren-túli területen élő orosz kisebbség törekvései), mint a jugoszláv utódállamok (Bosznia-Hercegovina, Horvátország, Macedónia, Szlovénia) függetlenné válása. A nemzetközi közvélemény figyelmét leginkább a Szovjetunió széthullása és az **1991–1999 között a jugoszláv térségben zajló háborúk** irányították a nemzeti kisebbségek helyzetére. Az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (1994-től Együttműködési Szervezet, EBESZ) 1990. június 28–29-én az „Emberi dimenzió” címmel tartott koppenhágai találkozójának záródokumentumában a nemzetközi intézmények közül elsőként foglalkozott részletesen az európai kisebbségek emberi jogaival. Az ún. **Koppenhágai**

Dokumentum a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek különböző kulturális, nyelvhasználati, oktatási és politikai jogait sorolja fel. Később az EBEÉ 1992-ben, az ún. második Helsink-i Dokumentumban létrehozta a **Nemzeti Kisebbségek Főbiztosának** posztját is. A Főbiztos legfontosabb feladata, hogy az EBESZ tagállamaiban a diplomácia



Bosznia-Hercegovina, 1993

eszközeivel igyekezzen a lehető legkorábban felismerni a nemzeti kisebbségeket is érintő konfliktusokat és segítse az államokat ezek megoldásában. A Főbiztos az elmúlt évtizedben nemcsak diplomáciai munkát végzett, de átfogó jelentéseket és ajánlásokat is készített az államok részére a kisebbségek jogainak fejlesztéséről (pl. a romák helyzetéről, a kisebbségi oktatásról, a nyelvi jogokról vagy a kisebbségek politikai részvételéről). Azt, hogy a kisebbségvédelem nemcsak európai ügy, hanem világ számos országában meglévő probléma, jól jelezte, hogy az **ENSZ Közgyűlése** ugyancsak 1992-ben fogadott el egy nyilatkozatot a nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségek jogairól.

Ezek a dokumentumok azonban csak politikai nyilatkozatok, a tagállamok nem vállaltak velük jogi kötelezettségeket, ezért nem pótolhatták a kisebbségi jogok nemzetközi jogi elismerését. Már az 1990-es évek legelején sok kísérlet történt az Európa Tanácsban egy, a kisebbségi jogokkal foglalkozó nemzetközi szerződés elkészítésére. Ennek első eredménye 1992-ben a **Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartájának elfogadása** volt. Az ún. nyelvi karta a kisebbségi nyelvhasználat lehetőségeit szabályozza a közoktatástól az állami hivatalokig, úgy, hogy az aláíró állam választhat, hogy milyen mértékben biztosítja ezeket a jogokat kisebbségeinek, a nyelvi karta nem határoz meg konkrét feltételeket ebben. Az első nemzetközi szerződés, amely kimondottan és általános érvennyel foglalkozott a nemzeti kisebbségek jogaival, a hosszúságos előkészületek után 1995-ben az Európa Tanácsban elfogadott **Nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény** lett. A keretegyezmény érdeme, hogy a legfontosabb alapelveket a nemzetközi jog erejével mondta ki. Így egyebek mellett leszögezte, hogy senkit nem érhet hátrányos megkülönböztetés azért, mert valamely nemzeti kisebbséghez tartozik, mindenkinek joga van kisebbségi identitását, nyelvét, kultúráját megőrizni és ápolni és ebben az államnak támogatnia kell. A kisebbségek védelme nem lehet egyetlen állam kizárólagos belügye, az emberi jogok védelmével együtt, nemzetközi együttműködésre van szükség ezen a téren.



Folklórbemutató Baszkföldön



Max van der Stoep, az EBESZ első Nemzeti Kisebbségek főbiztosa Horvátországban, 1995



Rolf Ekeus főbiztos

Azonban sem a keretegyezmény, sem a nyelvi karta nem határozza meg kizárólagosan és egyértelműen mit kell tennie egy államnak, milyen jogokat kell egy államnak a kisebbségei számára biztosítani ahhoz, hogy azok kisebbségi identitásukat megőrizhessék. Nehézséget okoz az is, hogy ezeknek az egyezményeknek a végrehajtását csak szakértői testületek ellenőrzik, s amennyiben egy állam megsérti kisebbségeinek jogait, nem lehet nemzetközi bírósághoz fordulni.

A nemzetközi dokumentumok inkább csak olyan célokat fogalmaznak meg, amelyeket az egyes államok a saját politikáikra, jogi hagyományaikra építve is elérhetnek. Így például nincs olyan nemzetközi dokumentum, amely meghatározná milyen létszámú

KRONOLÓGIA

1975. augusztus 1. 35 állam- és kormányfő, köztük a Szovjetunió és az Egyesült Államok vezetői, írják alá az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezletet életre hívó Helsinki Záróokmányt. Az EBEÉ célja a két politikai tömb közötti párbeszéd, együttműködés erősítése, az emberi jogok védelme.

1990. június 28–29. Megtartják az EBEÉ koppenhágai értekezletét, a záródokumentum részletesen foglalkozik a nemzeti kisebbségek jogaival.

1990. november 21. Elfogadják az EBEÉ „Egy új Európáért” Párizsi Kartáját, amely megerősíti, hogy a demokratikus átmenet fontos eleme az emberi és ezen belül a kisebbségi jogok védelme.

1992. június 25. Az Európa Tanácsban elfogadják a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartáját (1998. március 1-jén lép hatályba).

1992. július 9. Az EBEÉ tagállamai helsinki csúcsertekezletükön létrehozzák a Nemzeti Kisebbségi Főbiztos intézményét.

1992. december 18. Az ENSZ Közgyűlése Nyilatkozatot fogad el a nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól.

1993. június 21–22. Az EU állam- és kormányfők koppenhágai csúcsertekezletén elfogadják a bővítés kritériumait, amely kimondja: az uniós tagság feltétele, egyebek mellett, a „kisebbségek tisztelete és védelme”.

1995. február 1. Az Európa Tanácsban elfogadják a Nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezményt. Ez az első olyan általános jellegű nemzetközi szerződés, amely kifejezetten a kisebbségek jogaira vonatkozik (1998. február 1-jén lép hatályba).

1995. március 21. Párizsban az EBESZ tagállamok képviselői aláírják az Európai Stabilitási Paktumot.

1998. március. Megkezdődnek az EU-csatlakozási tárgyalások az első közép- és kelet-európai tagjelölt államokkal, köztük Magyarországgal.

Romano Prodi, az Európai Bizottság elnöke beszédéből

„Nekünk az Európai Unióban, kvázi alkotmányos kötelezettségünk a kulturális, vallási és nyelvi sokszínűség tiszteletben tartása. [...] Ezért vagyunk például 1983 óta aktívak a regionális és kisebbségi nyelvek támogatásában. Hisszük, hogy az, hogy segítjük polgárainkat identitásuk ezen elemeinek megtartásában, kulcsfontosságú ahhoz, hogy megnyerjük elfogadásukat az európai integráció folyamatai, a világot átszövő globalizáció mellett, ezzel is megőrizve a társadalmi harmóniát.”

Romano Prodi, az Európai Bizottság elnökének beszéde 2003. november 4-én New Yorkban. SPEECH/03/517.

Max van der Stoep kisebbségi főbiztos beszéde a prágai egyetem díszdoktori oklevelének átvételkor, 1993. február 3.

„Az elmúlt években, ahogy a régi rend eltűnt Európában, gyakran szembesültünk a nemzeti kisebbségek problémája miatt kialakult konfliktusokkal, akár erőszakos konfliktusokkal. Még ha meg is lenne a politikai akarat hozzá, akkor sem kivitelezhető ezeket a problémákat egyszerűen azzal megoldani, hogy akár a legkisebb népek számára is megengedjük, hogy létrehozzák saját független szuverén államukat. [...] Épp ezért rendkívül fontos, hogy minden nacionalizmust ellenezzünk, amely nem ismeri el a kisebbségek jogait [...] A feszültségeket egyedül azzal lehet csökkenteni és azzal lehet elkerülni a nemzeti kisebbségeket érintő konfliktusokat, hogy a kisebbségek érezzék, teljes szabadságban kiteljesíthetik identitásukat, és még ha fel is kell adniuk önálló államuk megteremtését, nyitva áll az út, hogy számos törekvésüket megvalósítsák.”

Max van der Stoep: *Peace and Stability through Human and Minority Rights*. Baden-Baden, Nomos, 1997. 37.



Koszovói albán fiatalok

kisebbséget illet meg egy adott országban az önálló, anyanyelvi állami egyetem. Ezek a nemzetközi standardok csak arra szorítkoznak, hogy a kisebbségeknek joguk van a megfelelő anyanyelvi oktatáshoz. Annak eldöntése, hogy ezt az elvárást mely állam, hogyan teljesíti már nagy részt az érintett államra tartozik.

Ebből is látszik, hogy a kisebbségek jogainak nemzetközi védelme igen összetett kérdéseket vet fel. Komoly vita zajlik például az államok között arról, hogy vajon léteznek-e ún. kollektív jogok, amelyek nem az egyéneket, hanem magát a kisebbségi közösséget illetik meg, mint amilyen pl. az öngazdálathoz, az autonómiához való jog. A nemzetközi dokumentumok – amelyeket az államok konszenzussal fogadnak el – nyitva hagyják ezeket a kérdéseket. Koherens, részletes nemzet-

közi jogi szabályozás kialakítása nemcsak azért nehézkes, mert az egyes államok Európában ma is nagyon eltérő nézeteket vallanak a kisebbségek jogainak mibenlétéről, az egyéni és csoportjogok megítéléséről, hanem mert az ilyen jogi szabályozás az egyes kisebbségek rendkívül eltérő helyzete, nagysága miatt is nehezen kialakítható.

A nemzetközi politikában ugyanakkor egyre hangsúlyosabbá vált, hogy az egyes államokban miként bánnak a kisebbségekkel. Az 1990-es években, ahogy azt láttuk, az államokat és nemzetközi szervezeteket a háborútól, az erőszakos konfliktusoktól való félelem is ösztönözte abban, hogy a kisebbségek védelmét próbálják megerősíteni. Abból a felismerésből indultak ki, hogy minél inkább sikerül megfelelő jogokat biztosítani egy kisebbségi közösségnek, annál kevésbé valószínű, hogy az államon belül etnikai konfliktus alakuljon ki a többség és a kisebbség között. Így a nemzetközi politikában is fontos lett, hogy az államok az emberi jogok védelmével együtt a kisebbségek védelme mellett is elkötelezzék magukat.

Újdonságnak számított, hogy az EBESZ-en és az Európa Tanácson kívül az Európai Unió



Európai régiók Magyarország határain

is komoly figyelmet szentelt a közép- és kelet-európai kisebbségeknek. Az európai nemzetközi szervezetek közül politikailag és gazdaságilag legjelentősebb **Európai Unió az 1993-as koppenhágai csúcstalálkozón** döntött a közép- és kelet-európai államok felvételének követelményeiről.



Vándorcigányok Franciaország útjain

Az ún. **koppenhágai**

kritériumok között nagy hangsúlyt kaptak a politikai kritériumok, köztük a kisebbségek védelmének követelménye is. Ez azért volt jelentős lépés, mert az európai integráció elsősorban a közös piac megteremtését, gazdasági integrációt jelentette és az emberi, így a kisebbségi jogok védelmét nem érintette.

Az EU csatlakozási folyamat során, amikor az első közép- és kelet-európai országokkal, így Magyarországgal is 1998 tavaszán megkezdődtek a csatlakozási tárgyalások az Európai Unió „kormány”, a Bizottság rendszeres éves jelentésekben értékelte a koppenhágai kritériumok teljesítését, köztük a kisebbségek helyzetének alakulását is a tagjelölt országokban. Az uniós tagság rendkívüli politikai jelentősége miatt a tagjelölt államok igyekeztek az amúgy jogilag nem kötelező politikai elvárásoknak is megfelelni. Ez leginkább a romák felzárkóztatását célzó politikák megerősödésében volt tetten érhető. 2002–2004-ben, az Európai Unióban egy új alapszerződést készítettek elő, az Európai Alkotmányos Szerződést, amely, magyar javaslatra, először mondja ki a közösségi jogban, hogy az Unió a kisebbségekhez tartozó személyek jogait is elismeri. Az Alkotmányos

Szerződés azonban a franciaországi és hollandiai népszavazások elutasítása miatt nem lépett hatályba és azt 2007 végén egy másik szerződéssel, a **Lisszaboni vagy Reform Szerződés** aláírásával váltották ki. Az új szerződés a kisebbségi jogokra vonatkozó utalást változatlan formában megőrizte.

Összességében az 1990-es évek nagy előrelépést jelentettek abban, hogy a kisebbségek védelmének kérdése, a kisebbségek helyzete a nemzetközi politikában előtérbe kerültek. Ma már a kisebbségek helyzete, emberi jogaik védelme, identitásuk megőrzése terén – nem pusztán az etnikai konfliktusok veszélye miatt – a nemzetközi közösség felelősséget is vállal. Az elmúlt másfél évtizedben elfogadott nemzetközi dokumentumok mellett fontos fejlemény, hogy bármilyen, a kisebbségeket érintő vitát már nem az egyes államok kizárólagos belügyének tekintenek, hanem napjainkban mindenki elismeri a nemzetközi együttműködés fontosságát. Ezt mutatták az elmúlt években például az anyaországok és a határon túl élő kisebbségek kapcsolatáról, illetve a kisebbségek öngazgatáshoz való jogáról, a kisebbségi autonómia-törekvések-nél kibontakozott nemzetközi viták.

2004. június 18. Az EU tagállamai elfogadják az Európai Alkotmányos Szerződés végleges szövegét, amely kimondja az Unió, egyebek mellett, „az emberi jogok – ideértve a kisebbségekhez tartozók jogait – tiszteletben tartásán alapul”, a szerződést azonban az azt elutasító francia és holland népszavazások miatt nem minden tagállam ratifikálta, így az nem lépett hatályba.

2007. szeptember 13. Az ENSZ Kögyűlése elfogadja a bennszülött és őslakos népek jogairól szóló nyilatkozatot.

2007. december 13. Lisszabonban aláírják az Alkotmányos Szerződés helyére lépő ún. Reform Szerződést. Az Unió értékeiről szóló cikkely változatlanul kerül át az új szerződésbe.

IRODALOM

Bíró Gáspár: *Az identitásválasztás szabadsága. Századvég*, Budapest, 1995.

Gál Kinga: *A kisebbségek nemzetközi védelme: az 1990-es évek jogi és politikai kerete. Pro Minoritate* 2001/Nyár 131–149.

Kardos Gábor: *Kisebbségek: konfliktusok és garanciák*. Gondolat, Budapest, 2007.

Kovács Péter: *Nemzetközi jog és kisebbségvédelem*. Osiris, Budapest, 1996.

Majtényi Balázs – Vizi Balázs: *Bevezető*. In: uők (szerk.): *A kisebbségi jogok nemzetközi okmányai*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2003. 9–26.

Nádor Orsolya – Szarka László (szerk.): *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003.

Tudja-e?

■ A 25 tagú EU-ban 46 millió embernek valamilyen kisebbségi vagy regionális nyelv az anyanyelve.

■ Az Európa Tanácsot 1949-ben a demokrácia és az emberi jogok védelmének megerősítésére hozta létre 10 nyugat-európai állam, 1990-ben Magyarország a volt szocialista országok közül elsőként lett az Európa

Tanács tagja, és a szervezetnek jelenleg már 46 tagországa van Portugáliától Oroszországon át Grúziáig.

■ A nemzetközi dokumentumok mellett a kétoldalú szerződéseknek is fontos szerepe van. Magyarország 1990 után, Ausztria kivételével, minden szomszédos országgal kötött olyan szerződést, amely az érintett két országban élő nemzeti kisebbségek jogainak védelmét is érinti.

Barak László visszaemlékezése a Független Magyar Kezdeményezés 1989. november 18-i vágssellyei megalapításáról.

„Az történt, hogy elhatároztuk, alakítunk egy jogvédő szervezetet. Pártot egy ember akart alapítani, ez pedig Tóth Károly volt, aki a sarokba félrehúzódva mindig beszólt, hogy egy liberális pártot kellene alapítani. Javaslátát azonban senki nem támogatta, mi csupán egy ellenzéki szervezetet akartunk létrehozni. Rendkívül hosszú és meddő vitát folytattunk arról, hogy mi lesz a megnevezése, sokféle név fölmerült. Hosszú-hosszú vita után, emlékszem rá, hogy Grendel [Lajos] legalább 15-ször felszólalt ebben a vitában, és A. Nagy László meg is jegyezte viccesen, hogy a bolsevik párt első, alakuló kongresszusán Lenin elvtárs 160-szor szólalt fel, tehát így ment ez, amíg valaki kimondta, hogy Független Magyar Kezdeményezés. Aztán tudom, hogy a diáktüntetések támogató nyilatkozatot is elfogadtunk, szóvivőket választottunk. A szóvivő A. Nagy László, Tóth Károly és Grendel Lajos volt. Én is szóvivő voltam, ahogy Hunčík Péter is. Legalább 12 szóvivő volt. Az első nyilatkozatot A. Nagy László és én fogalmaztuk a konyhában. Tudtuk, hogy mi történik Prágában, és nem történt semmi sem Pozsonyban. Azt hiszem, hogy 18-án volt az első tüntetés Pozsonyban, vagy 19-én, de ez még egy spontán dolog volt. [...] Aztán a pozsonyi főtéren, a Szlovák Nemzeti Felkelés téren volt a következő tüntetés, azt hiszem, hogy 19-én vagy 20-án, ebben nem vagyok biztos. Tudom, hogy Duna-szerdahelyről erre a tüntetésre Hunčík Péterrel mentem föl, meg Németh Ilonával. [...] Abban az időben a pártapparátusok, a milícia, vagyis a munkásőrség, a titkosrendőrség meg a rendőrség is eléggé komoly beavatkozásokra készülődött. De hát végül is nem történt semmi, és... megtörtént a rendszerváltás.”

Elbeszélte történelem. A rendszerváltás évei 1989–1992. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2000. 2. sz. 154.

SZARKA LÁSZLÓ

Útkeresés, önszerveződés a rendszerváltás éveiben (1989–1991)

Az 1989–1991-ben bekövetkezett **kelet-közép-európai rendszerváltások** több vonatkozásban forradalmi átalakulást jelentettek. Megszűnt a kommunista hatalmi monopólium. Helyét – rövid átmenet után – a parlamenti demokrácia szabályai szerint szerveződő **többpártrendszer** vette át. A központi tervutasításos gazdasági rendszert felváltotta a piacvezérelt, kapitalista gazdálkodás, a privatizáció, a multinacionális cégek által dominált szabad verseny. Ugyanakkor a kommunista egyenlőségizmény helyén támadt új a társadalmi, politikai és gazdasági polarizáció jelenségei a régió minden társadalmában súlyos válságtünetekhez vezettek. A gyakran valódi teljesítmények nélkül meggazdagodott rétegek és az önhibájukon kívül munkanélkülivé lett százezrek közötti szakadék, a középosztály egzisztenciális gondjai, a mélyszegénység jelenségei sokak szemében tették kétségessé az új politikai, társadalmi rendszer által felkínált esélyegyenlőséget, s ezzel együtt a rendszerváltások igazi értelmét.



A prágai Vencel tér a „bársonyos forradalom” napjaiban



Mihail Gorbacsov

Mihail Gorbacsov szovjet pártfőtitkár reformpolitikája, az Amerikai Egyesült Államokhoz fűződő viszony újrendezése megteremtette a rendszerváltások nagyhatalmi feltételrendszerét. A lengyelországi szakszervezeti indíttatású, a magyarországi alkotmányos, a csehszlovákiai „bársonyos”, a romániai fegyveres forradalom mellett a **berlini fal ledöntésével** kezdődött német egyesülés jelezte az átalakulás erejét. 1991-ben felbomlott a Szovjetunió, majd Csehszlovákia és Jugoszlávia helyén is új államok jöttek létre. A szocialista blokk felszámolásával idejétmúlttá vált annak katonai szövetsége, a Varsói Szerződés, valamint gazdasági társulása, a Kölcsönös Gazdasági Segítségnyújtás Tanács (KGST) is. Az új demokratikus államok gyors felvétele az Európa Tanácsba (ET) a folyamat visszafordíthatatlanságáról tanúskodott.

Ebben az időszakban a régió valamennyi jelentős kisebbségi népcsoportja kialakította ellenzéki fórumait. Kidolgozták demokratikus politikai programjaikat, megjelent a szabad sajtó, létrejöttek a politikai pártok, mozgalmak, a kisebbségek magától értetődően kapcsolódtak be a politikai pluralizmus intézményrendszerébe megteremtésébe. Ezzel

párhuzamosan igen gyorsan intézményesítették kapcsolatrendszerüket anyországaikkal, amelyek szintén újragalmagták nemzeti kisebbségeikkel szembeni kötelezettségeiket. A Magyar Köztársaság 1989. október 23-án kihirdetett, megújított Alkotmánya 6. paragrafusának 3. bekezdése ezt a megújított „anyaországi szerepvállalást,” a következőképpen rögzítette: „**A Magyar Köztársaság felelőséget érez a határain kívül élő magyarok sorsáért, és előmozdítja a Magyarországgal való kapcsolatuk ápolását.**”

A Kárpát-medencében a magyar kisebbségi közösségek egyszerre támaszkodhattak az állampártok reformereire, disszidenseire, illetve a diákmozgalmak, irodalmi, kulturális csoportosulások, klubok, civil és egyházi szervezetek, magukat már korábban függetlenített, ellenzéki értelmiségiek demokratikus kezdeményezéseire. Mindezek fokozatos támogatását elnyerve, meghatározó szerepet kaptak a kisebbségi jogvédelmet már az 1980-as években zászlójukra tűző illegális szerveződések. Ebben az értelemben sokféle előzménye volt tehát a rendszerváltás folya-



Ünneplők a berlini fal tetején a Brandenbúrgi kapunál

matában megszerveződött kisebbségi magyar politikai mozgalmaknak, pártoknak.

A Szovjetunióban 1985-ben kezdődött el a fordulat, elsősorban külpolitikai vonatkozásban. A szuperhatalmak – a Szovjetunió és az USA – közötti feszültség, s vele a hidegháborús szembenállás enyhülni kezdett. Ebben az évben került hatalomra az elődeihez képest szokatlanul fiatal pártfőtitkár, Mihail Gorbacsov, aki a belpolitikában is a változásokra törekedett. Meghirdette a **glasznosztj** (társadalmi nyilvánosság) és a **peresztrojka** (átalakítás) politikáját. Az első időszakban azonban ezt beárnyékolta az 1986-ban a csernobili atomerőműben bekövetkezett robbanás, amelyet a hatóságok próbáltak eltitkolni



A csernobili atomerőmű 4. reaktora a katasztrófa után

KRONOLÓGIA

1988. június 27. Budapesten engedélyezett tüntetésen tiltakoztak a Nicolae Ceaușescu által április 29-én bejelentett úgynevezett település-szisztematizálási terv ellen. 1956 óta Magyarországon ez volt az első szabad politikai tömegdemonstráció.

1988. október Slobodan Milošević szerb elnök megszüntette a vajdasági tartományi autonómia fontos elemeit.

1989. február 26. Ungváron megalakult a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség. Elnökévé Fodó Sándort választották.

1989. augusztus 28. A bukaresti Vallásügyi Főosztály menesztette tisztségéből Tőkés László temesvári református lelkészt.

1989. november 17. Prágában a diáktüntetéssel szembeni rendőri fellépés nyomán kitört a „báronyos forradalom”.

1989. november 18. Vágsellyén szlovákiai magyar értelmiségiek egy csoportja létrehozta a Független Magyar Kezdeményezést (FMK).

1989. december 16–19. Temesváron tüntetők megakadályozták Tőkés László református lelkész kilakoltatását. A brutális rendőrségi beavatkozás hírére Temesváron, majd országsszerte hatalmas tiltakozó demonstrációk kezdődtek.

1989. december 21–25. Nicolae Ceaușescut a Bukarestben a diktátor parancsára összehívott tömeggyűlés elűzte hatalmából. A menekülő diktátort és feleségét december 25-én katonai rögtönítélő (statáriális) bíróság halálra ítélte és az ítéletet azonnal végre is hajtották.

1989. december 25. Temesvári, kolozsvári, nagyváradi, háromszéki szervezkedések után Kolozsvárott megalakult a Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ) Ideiglenes Intézőbizottsága. Elnöke Domokos Géza, tiszteletbeli elnöke pedig Tőkés László.

1990. január 18. Az FMK a szlovák kereszténydemokraták felhívása nyomán el kezdte szervezni a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalmat. A Janics Kálmán vezette mozgalmat a Belügy-

Részlet az RMDSZ 1990. február 18-i sepsiszentgyörgyi szándéknyilatkozatából.

„A romániai magyarság cselekvő részese volt a diktatúra rendszerét megdöntő 1989. decemberi forradalomnak, és ugyanúgy cselekvő részese kíván lenni az új alapokon szerveződő, demokratikus pluralista romániai társadalomnak. Nemzeti kisebbségként – a többi kisebbséggel egyetemben – tényleges jogegyenlőségben akar élni a román néppel, éppen ezért egyéni és kollektív jogainak szavatolását és érvényesítését a román demokrácia egyik sarkkövének tekinti a valódi demokrácia ugyanis nemcsak az egyéni szabadságjogok gyakorlását feltételezi, hanem azon kollektív jogokét is, amelyek minden kisebbséget megilletnek. Ezek nem kiváltságok, nem előjogok. Elfogadhatatlannak tartunk minden olyan értelmezést, mely szerint jogaink gyakorlása sértő lehet a román állam függetlenségére és szuverenitására, a román nép alapvető érdekeire nézve.”

Bárdi Nándor – Éger György (szerk.): *Útkeresés és integráció. Válogatás a határon túli magyar érdekvédelmi szervezetek dokumentumaiból 1989–1999.* Teleki László Alapítvány, Budapest, 2000. 53.

Részlet a lendvai és muraszombati nemzetiségi közösségeknek a Jugoszláv Szövetségi Képviselőház és a Szövetségi Végrehajtó Tanács elnökeihez címzett 1990. március 16-i tiltakozó nyilatkozatából.

„A zömében közvetlenül a határ mentén élő muravidéki magyar nemzetiség félve tekint arra a szövetségi kormány és a képviselőház által kezdeményezett törvényjavaslatra, amely a határsáv 1 km-re való szélesítését tenné lehetővé. Az amúgy is kevésbé fejlett területek kis létszámú kisebbségei még erőteljesebben, talán tudatosan is ki volnának téve az asszimilációs folyamatnak. [...] A muravidéki magyar nemzetiséget kulturális, baráti és családi fonalak kötik a határ má-



Borisz Jelcin a hozzá hű erővel a puccskíséret idején

a világ elől, ami megkérdőjelezte a gorbacsovi jelszavak hitelét. 1988-ra járhatatlan útnak bizonyult a Szovjetunió reformok által való modernizálása. Elindult az a folyamat, amely az 1991. augusztusi eseményekhez vezetett. Gorbacsov meghirdette az új szövetségi szerződés megkötését a szovjet tagköztársaságok között. Ennek megakadályozása érdekében a kormány, a hadsereg és a titkoszolgálat Gorbacsov-ellenes vezetői puccsal próbálták eltávolítani az államfőt a hatalomból. Az Orosz Föderáció elnöke, Borisz Jelcin, s a hozzá hű katonaság erőteljes fellépése leverte az összeesküvést. Gorbacsov azonban már csak jelképesen tért vissza a hatalomba. Az 1991. decemberi belovezsszkaja pucsei egyezmény a Szovjetunió felbomlását, a **Független Államok Közösségének** létrejöttét, valójában a szovjet utódállamok függetlenné válását jelentette. A volt szuperhatalom helyén új államok alakultak, köztük a Kárpátalját is magában foglaló **Ukrajna.**



A KMKSZ logója

1989. február 26-án Ungváron magyar értelmiségiek, írók, művészek kezdeményezésére létrejött a kárpátaljai magyarság kulturális érdekvédelmi szervezete, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ). Első elnöke Fodó Sándor volt. Programjában a Szövetség kulturális és politikai érdekképviseleti szervezetként lépett fel. Rövid időn belül kialakította álláspontját a tartományi és a nemzeti önkormányzatiság kiépítésének szükségességéről. Az állami szervek részéről 1991 őszén a beregszászi járási tanács kezdeményezte,

hogy a „Kárpáton túli területet” nyilvánítsák autonóm régióknak, Beregszász központtal hozzanak létre magyar autonóm körzetet. A két autonómiáról 1991 decemberében népszavazást írtak ki, melyen a szavazók nagy többsége támogatta a kárpátaljai megyei autonómiát, illetve a beregszászi magyar autonóm körzet létrehozását. A népszavazás azonban következmények nélkül maradt.

Jelentős előrelépés volt az államközi kapcsolatokban és a kárpátaljai magyarok magyarországi kapcsolattartásában az első kishatár-átkelő – az asztélyi–beregsurányi állomás – 1989. március 1-jei megnyitása, amelyen keresztül immár egyszerűsített határátlépőkkel lehetett Magyarországra utazni.

Csehszlovákiában a Husák-korszak (1969–1989) utolsó éveiben a magyarországi szamizdat és nyilvános sajtó egyre gyakoribb kisebbségvédő megnyilvánulásai mellett az 1978-ban alakult Csehszlovákiai Magyar Kisebbségi Jogvédő Bizottság tevékenysége bizonyult meghatározónak. 1983 januárjában Duray Miklós, író, geológus ellen politikai pert indítottak, amelyet ítélet nélkül zártak le. A kisebbségi nyelvhasználati, oktatási jogok szűkítése mellett az erdélyi magyarság egyre nehezebb helyzetének hírei mozgósították a szlovákiai magyar közösséget. A kisebbségi jogvédelembe fokozatosan egyre több értelmiségi, diák csatlakozott, aktivizálódtak az 1968-as tevékenységük miatt félreállítottak, a papok és lelkészek, valamint a Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesületének aktivistái és több más csoport is. A polgári és emberi jogok megsértésének csehszlovákiai gyakorlata és az általános jogbizonytalanság ellen tiltakozó Charta '77, a szlovákiai titkos egyház által irányított katolikus szervezkedések, illetve a magyar kisebbségi jogvédő mozgalmak a civil bátorságra is példát mutattak.

A Husák-rendszer egyre negatívabb nemzetiségi politikai kezdeményezéseivel szembeni ellenállást mind többen támogatták. Aktivizálódott a szlovákiai magyar írócsoport. Sidó Zoltán elnöklete alatt felemelte szavát a pártállami rendszer egyetlen legális kulturális szervezete, a Csemadok. Egyre



Duray Miklós szónokol az Együttélés kongresszusán

gyakrabban tűnt fel ellenzéki szerepben az állami Madách Kiadó. A magyar egyetemisták közül szintén mind többen bekapcsolódtak a kisebbségi jogvédelmi, kapcsolatépítő és tájékoztató munkába.

Az 1989. november 17-i prágai diáktüntetéssel kirobant **bársonyos forradalomhoz** a szlovákiai magyarok az elsők közt csatlakoztak. Vágsellyén a szlovákiai magyar értelmiségiek egy csoportja minden más csehszlovákiai mozgalmat megelőzve, már november 18-án megalakította a Független Magyar Kezdeményezést (FMK). A csehországi Polgári Fórum és a szlovákiai Nyilvánosság az Erőszak Ellen (NYEE) néven létrejött országos politikai mozgalmakkal szoros együttműködésben az FMK november 20-án felhívásban szólította

fel a szlovákiai magyarokat, hogy vegyenek részt a kommunista hatalom felszámolását célzó országos sztrájkban. A szervezet Gren del Lajos, Szigeti László, A. Nagy László, Tóth Károly vezetésével november 22-én bekapcsolódtott a NYEE Koordinációs Bizottságának munkájába. Az FMK állásfoglalásaiban súlyt helyezett a **nemzeti kisebbségek kollektív jogainak biztosítására**, és szorgalmazta azok törvénybe iktatását, kulturális és iskolaügyi téren teljes önrendelkezést követelt.

Szlovákiában az 1989. december 12-én megalakult Milan Čič vezette új többpárti kormány egyik kormány-alelnöki posztját az FMK jelöltjeként Varga Sándor kapta meg. A. Nagy László, az FMK elnöke töltötte be az 1990-től a Szlovák Nemzeti Tanács (parlament) alelnöki helyét. Az 1990. évi választások után megalakult szlovák kormányban Zászlós Gábor volt az FMK képviselője, ugyan csak az alelnöki minőségben.

1990 januárjában két további magyar politikai mozgalom jött létre. A Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom (MKDM) kezdeményezői magyar katolikus értelmiségi csoportok voltak. A mozgalom programja a szlovákiai nemzeti kisebbségek jogainak biztosítására koncentrált. A kisebbségi autonómia ügyét is felkarolták, de kezdettől fogva súlyt helyeztek arra is, hogy a kormányzati struktúrában is legyen a kisebbségi ügyeknek képviselete.

Ekkor jött létre az Együttélés Politikai Mozgalom (a Demokráciáért és a Nemzeti Kisebbségek Jogaiért) az Egyesült Államokban eltöltött másfél éves ösztöndíjas útvjáról az 1989. november végén hazatért Duray Miklós vezetésével, klasszikus kisebbségi

minisztériumban március 19-én jegyezték be.

1990. február 7. Megjelent a Duray Miklós által szervezett Együttélés Politikai Mozgalom programnyilatkozata. A mozgalmat március 1-jén jegyeztették be Szlovákia belügyminisztériumában.

1990. március 19–20. Marosvásárhelyen a magyar oktatási, nyelvi jogokat követelő februári békés marosvásárhelyi tüntetés után egy hónappal hat halálos áldozatot követelő etnikai konfliktus tört ki.

1990. március 31. Doroszlón megalakult a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége (VMDK). Elnöknek Ágoston Andrást, alelnöknek Hódi Sándort és Vékás Jánost választották.

1990. december 9. A szerbiai köztársasági parlamenti választásokon a VMDK nyolc mandátumot szerzett.

1991. március 17. A Szovjetunióban az ország további sorsáról megtartott népszavazás során a lakosság többsége a szövetség fennmaradása mellett adta le voksát. Kárpátalján az ukrainai átlagnál kevesebben (62%) mondtak igent.

1991. június 25. Szlovénia és Horvátország kikiáltotta függetlenségét. Az év folyamán kirobant háború elől közel húszezer hadköteles vajdasági magyar fiatal és további húszezer más korosztályhoz tartozó férfi, illetve nő és gyermek menekült Magyarországra.

1991. december 1. Az Ukrajnában megtartott országos választásokon a lakosság 90%-a támogatta a köztársaság függetlenségét. A beregszászi járásban a szavazók több mint 90%-a támogatta az autonóm magyar körzet létrehozását.



Tömeggyűlés a temesvári Opera téren, 1989 decembere



Fodó Sándor

sik oldalán élő anyanemzethez, ugyanakkor kialakulóban vannak a gazdasági s egyéb kapcsolatok is, mindezért elképzelhetetlennek tartunk egy militarizációs eljárást, és nyíltan tiltakozunk ellene. Az európai határokat nem kell még egyszer vasfüggönnyel megerősíteni, hanem a sokoldalú együttműködés útjait kell rajtuk keresztül megerősíteni Európa és a világ valamennyi népe, nemzete és nemzetisége között.”

Bárdi Nándor – Éger György (szerk.): *Útkeresés és integráció*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2000. 617.

Bauer Edit és Paulický Péter nyílt levele Ladislav Pitner szlovák belügyminiszterhez, a dél-szlovákai kétnyelvű helység-névtáblák leszerelésével kapcsolatos interpellációjukra adott miniszteri válaszáról.

„Tisztelt Miniszter Úr, az Ön rendelkezése alapján több száz eddig békésen élő községben kezdik leszedni a kétnyelvű táblákat, melyek évtizedek óta a helyükön vannak, megfosztva az ott lakókat attól az érzéstől, hogy ők itt, ezen a tájon, ebben a hazában otthon vannak. Intézkedése mély felháborodást váltott ki, és destabilizálja az eddig nyugodt politikai légkört. [...] Mivel rendelkezése nem áll összhangban a nemzetközi szerződések szellemével, ellenkezik az Alkotmánylevélben foglalt alapvető jogokkal, és a politikai stabilitást veszélyeztető tényezőként hat a nemzetiségek által lakott területeken, az interpellációkra adott válasz elfogadhatatlan. [...] interpellációnk szövegét, az Ön választát és ezen nyílt levelet megküldjük az Európa Tanács Nemzetiségi Kisebbségi Tanácsának.”

Zalabai Zsigmond (szerk.): *Mit ér a nyelvünk, ha magyar? A „táblaháború” és a „névháború” szlovákiai magyar sajtódokumentumaiból 1990–1994*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony 1995. 16.



Marosvásárhely 1990. márciusában

gyűjtőpártként. Az Együttélés választási koalícióra lépve az MKDM-mel, igen hatékonyan mozgósította a szlovákiai magyar választókat. Programjában – a kisebbség jogi-politikai státuszának rendezése, kulturális és gazdasági helyzetének javítása mellett – kezdettől fogva megjelent az autonómia igénye, melyet *A területi önkormányzat és a személyi autonómia alapelvei* című programdokumentumban fogalmaztak meg módszeresen.

Romániában a kisebbségek a fokozódó nemzetiségi elnyomás, az államfő, Nicolae Ceaușescu 1988-as úgynevezett faluszisztematizálási tervei miatt egyre nehezebb helyzetbe kerültek. Az erdélyi magyarok tömeges menekülése, kivándorlása, illetve a magyarországi tiltakozások miatt, az 1980-as évek végére rendkívüli mértékben kiéleződött a román–magyar viszony. Ennek egyik lokális konfliktusát Tőkés László temesvári református lelkésznek a kormányhivatal által 1989 szeptemberében elrendelt elmozdítása jelentette. A hivatalos magyar tiltakozások mellett a lelkész eltávolítása ellen december 16-án a gyülekezet tagjai is felléptek. A tiltakozó hívek helyi ellenállásával, s a hozzájuk csatlakozó temesvári románok szolidaritásával kezdődött el az 1989. decemberi romániai forradalom eseménysorozata. A hatalommal nyíltan szembeszegülő megmozdulás egy-két napon belül egész Temesvárra, majd az országra kiterjedő tiltakozássá, Ceaușescu-ellenes megmozdulássá nőtte ki magát.

Az országos méretű tüntetéseket megpróbálta a karhatalom és a hadsereg bevetésével szétverni. A súlyos áldozatokat követelő beavatkozások és az egyre nagyobb tömegeket megmozgató tiltakozások nyomán a katonaság fokozatosan átállt a tüntetők oldalára. Mindez 1989. december 21–25. között a Ceaușescu-rendszer összeomlásához, a diktátor házaspár katonai bíróság által való halálra ítéléséhez és gyors kivégzéséhez vezetett. Temesváron, Bukarestben és több más városban súlyos fegyveres összecsapások voltak a régi rendszerhez hű karhatalmi erők és a felkelők, illetve a hozzájuk csatlakozott katonák közt. A forradalom napjaiban



az országban több helyen – Székelyföldön, például Oroszhegyen, Zetelakán – a felkelők meglincselték a helyi rendőrparancsnokat.

Az 1989. decemberi romániai forradalom vezető tényezőjévé a Nemzeti Megmentési Front (NMF) néven létrejött új államhatalmi szervezet vált. Az NMF elnökségébe bekerült Domokos Géza, aki a Kriterion Könyvkiadó igazgatójaként sokat tett a magyar kultúra fennmaradásáért, valamint Tőkés László, akit ekkor egész Romániában a temesvári forradalom szimbolikus alakjaként, hőseként ünnepeltek. Nem véletlen, hogy a Front december 22-i első kiáltványában jogegyenlőséget ígért a nemzeti kisebbségek számára. A politikai pluralizmus jogi kereteinek biztosítása után romániai – főként a Bukarestben élő – magyar értelmiségiek 1989. december 25-i Kiáltványa felszólította az erdélyi magyarságot a Romániai Magyar Demokrata Szövetség helyi szervezeteinek létrehozására. A romániai magyarság „nemzetiségi közképviselői és érdekvédelmi szervezeteként” létrehozott Szövetséget 1990. január 26-án politikai szervezetként jegyeztették be.

Az NMF 1990. január 5-i Nyilatkozata elismerte a kisebbségek egyéni és kollektív jogait, és az 1918. december 1-jei gyulafehérvári határozatra hivatkozva elkötelezte magát a kisebbségeknek az állami intézményekbe történő bevonása mellett. Az RMDSZ kezdetben a december 25-i Kiáltványnak megfelelően nagy súlyt helyezett a Fronttal való együttműködésre. Ugyanakkor egyértelművé tette azt, hogy a romániai magyarság részére követeli a közösségi jogok megadását, ezeknek egy új nemzetiségi státútumban való rögzítését, valamint a kisebbségek részvételét a törvényhozói, végrehajtói hatalomban és az igazságszolgáltatásban. A Szövetség ideiglenesen megválasztott vezetői – Domokos Géza, Tőkés László, Király Károly – követelték a kisebbségi nyelvhasználati, oktatási jogok mielőbbi kiterjesztését. A mozgalom szervezésében a kezdeti bukaresti kezdeményezés háttérbe szorult, és a Szövetség súlypontja egyértelműen Erdélybe, ezen belül



Az 1989-es romániai forradalom résztvevői

Székelyföldre, Marosvásárhelyre, részben Kolozsvárra helyeződött át.

Az RMDSZ szervezeti kiépülésének folyamatát, a biztató magyar–román közeledési kísérleteket rendkívül súlyosan érintették az 1990. márciusi szatmárnémeti, illetve **marosvásárhelyi magyarellenes megmozdulások**. Marosvásárhelyen a nyelvi, oktatási jogokat követelő február 10-i százezres könyves-gyertyás magyar tiltakozás után, a román válaszlépések nyomán vált feszültté a helyzet. A város egyik gyógyszerárának magyar nyelvű felirata elegendő ok volt ahhoz, hogy a helyi románok március 19-én tiltakozó menetet szervezzenek. A helyi román sajtó pedig – a város elmagyarosításáról közölt híreivel – nacionalista uszításba kezdett. Király Károly, az ideiglenes kormány alelnökéként nem tudta megakadályozni a nyílt konfliktus kirobbanását, amihez az országos és helyi román vezetésben többeknek is politikai érdekeik fűződtek. A román pártok és helyi tényezők lemondásra kényszerítették Kincses Elődöt, az RMDSZ Maros megyei szervezetének elnökét. Március 19-én a környékből falvakból fegyverrel felfegyverzett románok érkeztek a városba, rátámadtak az RMDSZ-székházra, ahonnan csak a hadsereg beavatkozásával sikerült kimenteni a súlyosan bántalmazott Sütő András író és a többi helyi RMDSZ-politikust. A hat halotat követelő főtéri tömegverekedés képei megdöbbentették az erdélyi és a nemzetközi közvéleményt. Jelentős, több ezres erdélyi magyar kivándorlási hullám jelezte a helyzet drámaiságát. Fontos összefüggés: az 1989. december 30-án törvényi rendelettel feloszlított a belbiztonsági szerveket éppen a marosvásárhelyi eseményekre való hivatkozással szervezték újjá 1990. március 26-án.

Az RMDSZ a bukaresti kormányzat határozatlanságát, felemás magatartását, a nacionalista törekvések fedezését tapasztalva szakított a Nemzeti Megmentési Fronttal. Ezzel egyidejűleg megkezdődött a Szövetségen belül a különböző csoportosulások, politikai erők belső harca, ami a reformkommunista és mérsékelt szárny meggyöngyüléséhez (Király Károly háttérbe szorulásához), illetve a fiatal, radikális irányzatok térnyeréséhez (Szócs Géza költőnek, az *Ellenpontok* egykori szerkesztőjének főtájkári kinevezéséhez), s átmenetileg a párton belüli kompromisszumhoz vezetett. Domokos Géza továbbra is elnök, Tőkés László pedig tiszteletbeli elnök maradt. Az Országos Választmányban minden irányzat képviselői helyet kaptak.

Az 1990. május 20-i romániai parlamenti és elnökválasztások során 18 párt – köztük az RMDSZ – szerzett mandátumot: az erdélyi magyarok szavazatai 12 szenátort és 29 képviselőt juttattak be a parlamentbe, s ezzel a kétharmados többséget szerző Front mögött a szövetség a második politikai erőnek számított. Az NMF és az 1990-ben alakult Vatra Românească egyesület által folyamatosan élesztett többségi nacionalizmussal szemben az RMDSZ védekező pozíciókba szorult. Cselekvési szabadságát a parlamenten belüli ellenzéki lehetőségek igen szűkre szabták. A Szövetség a marosvásárhelyi konfliktus után nehezen találta meg a súlyának megfelelő politikai stílust. Ebből a helyzetből kínált kiutat az 1990. augusztus 6-án más ellenzéki szervezetekkel közösen létrehozott **Demokratikus Konvenció**, amely lehetőséget adott az együttműködésre kész román pártokkal való közös fellépésre, a kisebbségi politizálás eszköztárána megújítására. Az RMDSZ-en belül a radikális, autonomista csoport, amely Magyarország és a nemzetközi közösség támogatását sürgette, átmenetileg növelni tudta támogatottságát a román pártok, kormányzati tényezők együttműködését igénylő mérsékelttel szemben.

Jugoszláviában a régió többi országához képest az állam dezintegrációs folyamata határozta meg az átalakulások menetrendjét. Az állampárt szerepét betöltő Jugoszláv Kommunista Szövetség nyolc évvel Josip Broz Tito államelnök halála után többé már nem tudta és nem is akarta megfékezni az ország egységét veszélyeztető szerb nacionalizmust. Az egységes jugoszláv kommunista pártban felerősödtek a nemzeti érdekellentétek. Elsőként a két autonóm tartomány – a Vajdaság és a Koszovó–Metohija – státusza került veszélybe. A szerb nacionalista elképzelések háttérben az a meggyözdés állt, hogy csakis



A bántalmazott Sütő András

„Hétfő volt március 19-én. Amikor a marosvásárhelyi RMDSZ székházába rekedtünk s a padlásra menekültünk. Ott elbarikádoztuk magunkat, hátha megmenekülünk. Két magas rangú tiszt, Judea ezredes és Scieciu tábornok határozott fölszólítására ráálltunk arra, hogy katonai teherautóval biztonságban elszállítsanak. [...] Az ott elkezdődött tettlegességekről már nincsenek egész pontos emlékeim, mert az első hatalmas ütés után, amely a szememet érte, már szinte érzéketlenné vált a testem a rúgások, egyéb ütések alatt. [...] Az én zsebemben közben volt egy olyan szöveg, amit aznap délután akartam beolvasatni a helyi rádióban, felszólítani a marosvásárhelyi lakosságot, főleg a munkásságot, hogy ne vegye föl ezt a kesztyűt, hagyja kifulladásni az ötezer fős tömeg őrzőngő támadását, mert különben csak embervér, emberhalál árán védhetjük meg igazunkat. Azt is elmondtam volna, hogy ez a tömeg, amely így tüntet, nem lehet azonos Marosvásárhely román lakosságával, csak egy kis, fanatizált, leitatott vagy tényleg gyűlölködő részét képezi, és hagyjuk, hogy lecsillapodjanak.”

Cseke Gábor: Közéletések egy betegágyhoz című riportjából. In: Sütő András: *Naplójegyzetek 1989. április 30.–december 22.* Romániai Magyar Szó, Bukarest, 1990. 138–139.

Részlet Kell József kórógyi polgármester 1993. évi segélykérő felhívásából.

„Kórógy Árpádkori magyar település. Kelet-Szlavóniában az Eszék–Vinkovci–Vukovár háromszögben fekszik. A falu megtartotta régies kultúráját, magyarságát, régi magyar nyelvét [...] Több mint 430 éves nyolcosztályos magyar nyelvű iskolája van a falunak, amely bizonyítja Kórógy létezését, a magyar nyelv őrzését, valamint jövőjét. Sajnos a szerbek és a horvátok között dúló harc pusztulásba sodorta a délvidéki magyar falvakat, így Kórógyot is. Falunkat három oldalról szerb települések veszik körül, amelyek teljesen elszigetelték. Több mint kéthónapos lövetetése után, 1991. szeptember 25-én falunk vezetőinek döntése alapján kimentettük gyermekeinket, asszonyainkat és öregjeinket. A falut hetven kézi-fegyverrel felszerelt ember védte erősen felfegyverzett szomszédaitól [...] Mivel a horvát kormány nem tudott segítséget nyújtani, 1991. szeptember 29-én hátramaradt lakossága, mindenét elvesztve, elhagyta Kórógyot, amely közepesen gazdag településnek számított.”

Bárdi Nándor – Éger György (szerk.): *Útkeresés és integráció*. Teiki László Alapítvány, Budapest, 2000. 606.



Josip Broz Tito temetése

az egységes, tartományi autonómiák nélküli Szerbia képes a többi tagköztársaságot a belgrádi központosító törekvéseknek alávetni és együtt tartani a szövetségi államot.

A Tito utáni Jugoszlávia válságának kezdetét ez az emancipációs ideológiai körítésel tálalt szerb megújulási program jelentette. A szerb dominancia kiépítésének leplezetlen szándéka, a belső határok etnikai kiigazításának igénye, a szövetségi rendszer érdekek szerinti újraértelmezése a nyílt válság felé sodorta a délszláv államot. A szerbek által dominált **szövetségi államapparátus**



Tüntető albánok Koszovóban, 1989 telén

súlyát növelve előbb megpróbálták visszafejleszteni a szlovén, horvát, macedón, bosznia-hercegovinai tagköztársaságok közigazgatási autonómiáját és korlátozott szuverenitását. Ezt követően, 1988 októberében az „anti-bürokratikus forradalom” jelszavával és a nacionalista pozíciókra helyezkedve felszámolták a Vajdaság autonóm státuszát.

Koszovóban 1989 januárjában súlyos zavargások törtek ki a központosító és kisebbségi jogokat korlátozó szerb nacionalista törekvésekkel szemben. Februárban általános bányászsztrájk jelezte a koszovói albánok elszántságát. A többi tagköztársaság támogatásáról biztosította az albánok követeléseit, ami a szerb állami és pártvezetést határozott ellenlépések megtételére sarkallta. 1989. június 28-án Slobodan Milošević szerb elnök Koszovóban a rigómezei csata helyszínén a szerb történelem gyászos emlékü ütközétének 600. évfordulóján, sokszázézes szerb nagygyűlésen jelentette be, helyreállítják a „szerb egységet”. Mindez tovább fokozta a **koszovói albánok** ellenállását, ami első alkalommal 1990 nyarán az albán önállóság deklarálásához vezetett.

A belgrádi szövetségi parlament 1990. augusztus 8-án alkotmánymódosítással lehetővé tette a többpártrendszer bevezetését az egész országban. Az új alaptörvény az előző alkotmányokkal ellentétben nem ismerte el a kisebbségeket mint közösségeket. Névlegessé tette **Vajdaság és Koszovó státuszát**. Ezzel egy időben felerősödött a xenofób,



Milošević szerb elnök rigómezei beszéde

kisebbségekkel és a szomszéd nemzetekkel szembeni hangulatkeltés, ami kezdettől fogva magában hordozta a fegyveres konfliktusok kirobbanásának veszélyét.

A felerősödött kisebbségellenes nacionalizmus körülményei közt magyar értelmiségiek egy csoportja – Ágoston András kezdeményezésére – 1989. december 13-án aláírásgyűjtést kezdett. Ennek során közel 18 ezer jugoszláviai magyar csatlakozott a kisebbségi oktatási jogok érvényesítését szorgalmazó petícióhoz. Öt nappal később Ágoston András a vajdasági magyar értelmiségiek – Hódi Sándor, Siflis Zoltán, Dudás Károly, Kovács Frigyes, Korhecz Tamás, Szekeres László, Tóth János, Boldizsár János, Beszedes István, Vékás János – által létrehozott kezdeményező bizottság nevében benyújtotta a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségének (VMDK) alapító okiratát. A kezdeményezők – a Jugoszlávián belül kialakult nemzeti, köztársasági törésvonalak következményeit tudomásul véve – a vajdasági magyarok számára Szerbia keretei közt követelték a kisebbségeket megillető kollektív jogaikat. A hivatalosan 1990-ben megalkuló VMDK a **kisebbségi önkormányzatiságra** helyezte a fő hangsúlyt: a többpárti parlamenti demokrácia feltételei között a vajdasági magyar kollektív érdekek érvényesítésére „a személyi elven alapuló kisebbségi önkormányzatot” jelölte meg legalkalmasabb közjogi formaként.

Szlovénia és Horvátország 1991 júniusában, rövid háborús konfliktus után kivált a szövetségi államból. Függetlenségüket 1992. január 15-én ismerték el az Európai Közösség államai. 1992. április 27-én elfogadták a története során immár negyedik alakzatában létrejött Jugoszlávia alkotmányát. „**Kis-Jugoszlávia**” szövetségi államközösségét, konföderatív alapelvek szerint Szerbia és Montenegró alkotta.

Ebben a helyzetben a VMDK április 25-én magyarkanizsai kongresszusán véglegesítette „a Szerb Köztársaságban élő magyarok önkormányzatáról” szóló memorandumát. Ez az alkotmánymódosítási javaslatként elkészített dokumentum a személyi, regionális és helyi önkormányzatok hármasságára épülő kisebbségi magyar önkormányzati rendszer legátfogóbb megfogalmazása volt.

Magyarország – Lengyelország mellett – a rendszerváltás éveiben a régióban úttörő szerepet játszott a pártállam leépítésében és a kommunista diktatúra felszámolásában. Az ellenzéki csoportok és az állampárton belüli reformerők – konfliktusoktól sem mentes – együttműködése egyebek közt a magyar kisebbségek ügyének kezelésében jelentkezett.



Magyarkanizsa látképe a katolikus templommal



Horn Gyula a vasfüggöny szimbolikus bontása közben

Az emigráció lapjainak, a magyarországi szamizdat kiadványoknak, különösen a *Beszélő* című folyóiratnak állandó témája volt a magyar kisebbségek ügye. Számos dokumentum, hír mellett Illyés Gyula, Csoóri Sándor, Duray Miklós, Tamás Gáspár Miklós, Szócs Géza, Hamburger Mihály írásai értelmezték újra a magyar nemzet- és kisebbségpolitika alapkérdéseit. Fontos szerepet játszottak a kisebbségi magyarság kérdéseinek tematizálásában a Magyarországra frissen áttelepült írók, művészek, kutatók: például Ara-Kovács Attila, Bába Iván, S. Benedek András, Páskándi Géza, Bodor Pál, Hornyik Miklós, Lábadi Károly, Tóth László és mások.



Ágoston András

IRODALOM

- Balla Gyula – Dippold Péter: A szomszédországok magyarságának ügye a magyarországi független (szamizdat) kiadványokban. *Regio* 1991. 1. sz. 162–163.
- Bárdi Nándor – Éger György (szerk.): *Útkeresés és integráció. Válogatás a határon túli magyar érdekvédelmi szervezetek dokumentumaiból 1989–1999*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2000.
- Bárdi Nándor (szerk.): *Globalizáció és nemzetépítés*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 1999.
- Domokos Géza: *Esély. Visz-szaemlékezés 1989–1992*. I–III. k. Pallas, Csíkszereda, 1996.
- Duray Miklós: *Önrendelési kísérleteink*. Méry Ratio, Somorja, 1999.
- Fórum Társadalomtudományi Szemle. *Elbeszélte történelem – A rendszerváltás évei* sorozata: 1999. 1., 2. sz.; 2000. 1., 2., 3. sz.; 2001. 1., 2. sz.; 2002. 2. sz.
- Gombár Csaba – Hankiss Elemér – Lengyel László – Várnai Györgyi (szerk.): *Kormány a mérlegen 1990–1994*. Korridor, Budapest, 1994.
- Györi Szabó Róbert: *Kisebbségpolitikai rendszerváltás Magyarországon a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Kollégium és titkárság történetének tükrében (1989–1990)*. Osiris Kiadó, Budapest, 1998.



Antall József miniszterelnök és Göncz Árpád köztársasági elnök a parlamenti ülésteremben



Tabajdi Csaba



Tőkés László

A hivatalos magyar párt- és kormánypolitikában jelentős változások történtek. Szokai Imre és Tabajdi Csaba *Mai politikánk és a nemzetiségi kérdés* címmel 1988. február 13-án a *Magyar Nemzet* hasábjain közreadott tanulmányukban a magyar kormány és a határon túli magyar kisebbségek viszonyát a „magyarországi szocializmus megújulásának szakaszában” újragondolásra érett politikai kérdésként jellemezték.

Az 1968-as felemás kezdeményezések befagyasztása után, a hivatalos külpolitikában az 1980-as évek elején indult el az MSZMP-n belüli Pozsgay-féle reformszárny, illetve a Szűrös Mátyás által képviselt nemzeti vonulat kezdeményezésére az a folyamat, amelyben 1985–1986-tól fogalmazódott meg a kisebbségpolitikai változtatás szándéka. Németh Miklós kormányában főleg Horn Gyula külügy- és Glatz Ferenc művelődési miniszter tevékenységében jelentek meg új hangsúlyok, kezdeményezések. Ezzel együtt a magyarországi és a kisebbségi magyar ellenzéki mozgalmak – a kádári külpolitika legnagyobb mulasztásainak egyikeként – joggal bírálták a budapesti kormányt az erdélyi, szlovákiai magyarság romló helyzetével szembeni csekély aktivitása miatt.

A rendszerváltozás közmegegyezően nyugvó bel- és külpolitikai irányváltását – a többpárti demokrácia és a független magyar állam helyreállítása mellett – a szomszéd országokban élő magyar kisebbségek iránti felelősség vállalása és intézményesítése jelentette. Az 1989–1990. évi magyar-

országi kormány- és pártprogramok nagy nyomatékkal szóltak a magyar kisebbségek támogatásának igényéről. Mindez a határon túli magyar közösségekkel való felelős kapcsolatok kiépítésének szándékával párosult. A Magyarországgal szomszédos államokban élő magyar kisebbségeket az Antall-kormány deklarálta a magyar nemzet szerves részének tekintette, egyértelművé tette a magyar állam felelősségét fennmaradásukért ésorsukért, és támogatást ígért a kisebbségek által kidolgozott programokhoz.

A később **Antall-doktrínaként** emlegetett tétel értelmében a kisebbségi magyar ügyekben a döntés az egyes közösségek választott politikai képviselőit illeti meg. Antall József hangsúlyozta, a kisebbségek politikai mozgalmait, pártjait, valamint a személyi, helyi és regionális autonómiaformák kialakítását a magyar kormány olyan stabilizáló tényezőnek tekinti, amelyek szervesen beilleszkednek az európai folyamatokba és pozitív módon képesek befolyásolni a szomszédosági kapcsolatokat. A magyar miniszterelnök **az alapszerződések politikáját** támogatva jelezte, hogy Magyarország elítéli a külső és belső államhatárok bármilyen megváltoztatását, de elvárja a kisebbségi jogok következetes betartását. Az Antall-kormány érdeme volt, hogy olykor látványos-patetikus formákban ugyan, de a szomszédok és a külvilág tudomására hozta, a magyar külpolitika a határon túli magyar kisebbségek ügyét központi kérdésként, kiemelt feladatként, prioritásként kezeli.

Tudja-e?

■ 1990. június 2-án, az MDF III. országos gyűlésén Antall József pártelnök, miniszterelnök kijelentette: „Törvényes értelemben, a magyar közjog alapján minden magyar állampolgárnak, ennek a tízmillió országának a kormányfőjeként – lélekben, érzésben tizenötmillió magyar miniszterelnöke kívánok lenni!” Jeszenszky Géza, az Antall-kormány külügyminisztere szerint ezzel a magyar alkotmány („a Magyar Köztársaság felelősséget érez a határain kívül élő magyarok sorsáért”) és az 1990. május 22-én az Országgyűlés elé terjesztett kormányprogram („A magyar államnak különleges felelőssége a magyar nemzet mint kulturális és etnikai közösség megmaradásának támogatása.”) céljait és gyakorlati megvalósítását erősítette meg. Sütő András 1993-ban, Antall József temetésén így fogalmazott: „Mondta ezt közel fél évszázaddal a letűnt magyar politikai vezetés szintjén elárult, nemzetközi szinten is könnyen szemlélt, kisebbségi sorban vergődő magyar nemzeti közösségek védelmében. [...] Elment, de mi tudjuk, hogy mindörökké velünk marad. Velünk marad a világ magyarságának nemzetközi létküzdelmében.”

■ A szerb hadsereg 1991. július 7-én az úgynevezett tíznapos szlovéniai háborúban meghátrálásra kényszerült a jól felkészült szlovén fegyveres honvédelemmel szemben. A szerbek Horvátországgal közel öt éven át, Bosznia-Hercegovina területén pedig három éven át folytattak háborút. Ennek első szakaszában 1991. augusztusa és novembere közt zajlott Vukovár ostroma. 1991 júniusától szeptember elejéig tartott a Drávaszög és Kelet-Szlavónia szerb elfoglalása. Augusztus 25-én többszöri támadások után a kelet-szlavóniai Kórógy többségében magyar lakói elhagyták a települést és a siklósi, harkányi menekülttáborokban kaptak menedéket. A szomszédos Szentlászlót a szerbek 125 napos ostrom után november 24-én foglalták el, miután a település ezernél több lakosa elmenekült. Elmenekült a magyar népességű drávaszögi, és baranyai települések (Vörösmart, Laskó, Csúza, Kopács,

Dárda, Laskó, Karancs) lakóinak többsége is. Kórógy és Szentlászló templomát, iskoláját a háború befejezése után a magyar kormány támogatásával és a Patrubány Miklós vezette Világszövetség által szervezett összefogás segítségével újjátották fel. A horvátországi háborúnak a horvát hadsereg 1995. évi ellentámadása vetett véget. Mindkét oldalon több ezer halottat, köztük sok ezer ártatlan civil életét, illetve több tízezer menekültet követelt a háború.

■ A kelet-közép-európai rendszerváltásokat közvetlenül megelőző és azokat követő években 1988–1994 között Magyarországra összesen 174 105 bevándorló érkezett. A hivatalos letelepedési, engedélyért, illetve menekült státusért folyamodók száma 1988–1994 között Romániából 74 298 fő, Jugoszlávia területéről 10 404 fő, a volt szovjet államokból pedig 8 934 fő, összesen pedig 127 108 fő volt. Közülük magyar állampolgárságot igényelt a Romániából érkezett bevándorlók közül 45 021 személy, a volt szovjet állampolgárok közül 3 845 fő, a jugoszláviai állampolgárok közül viszont csupán 1 469 fő. A délszláv háborúk idején Magyarországra menekült vajdaságiak számát mértékadó becslések 50 ezer főre teszik.

■ A Magyarok Világszövetsége, amelynek elnöki tisztségét 1991–2000 között Csoóri Sándor költő töltötte be, 1992 augusztusában megszervezte a Magyarok III. Világtalálkozóját. A különböző szakmai világtalálkozókkal előkészített nagyszabású rendezvényen hangzott el Csoóri javaslata a Duna Televízió beindítására. Az Antall-kormány 1992. október 7-i határozatával létrehozta a Hungária Televíziós Alapítványt, majd 1992. karácsonyán elindította a Duna Tv sugárzását. A televízió első elnöke Csoóri Sándor volt, akit 1993 nyarán Sára Sándor váltott fel. A Magyarok III. Világtalálkozóján, akárcsak a következő évek rendszeres világszövetségi küldött-közgyűlésein már jól érzékelhetővé váltak a Kárpát-medencei közösségeket, Magyarországot és a diaszpórát képviselő küldöttek között kialakult egyre nagyobb párt- és véleménykülönbségek, amelyek fokozatosan megbénították a Világszövetség működését.

Hódi Sándor: *Magyarok a forrongó Szerbiában*. Logos, Tóthfalu, 2002.

Kincses Előd: *Marosvásárhely fekete márciusa*. Püski Kiadó, Budapest, 1990.

Király Károly: *Nyílt kártyákkal – Önéletírás és naplójegyzetek*. Nap Kiadó, Budapest, 1995.

Lőrincz Csaba – Németh Zsolt – Orbán Viktor – Rockenbauer Zoltán (szerk.): *Nemzetpolitika '88-'98. Tanulmányok, publicisztikák, beszédek, interjúk*. Osiris Kiadó, Budapest, 1998.

Nádor Orsolya – Szarka László (szerk.): *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003.

Popély Árpád: *A (cseh)szlovákiai magyarság történeti kronológiája 1944–1992*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2006.

Szarka László: *Kisebbségi léhelyzetek – közösségi alternatívák. Az etnikai csoportok helye a kelet-közép-európai nemzetállamokban*. Lucidus, Budapest, 2004.

Tabajdi Csaba: *Az önazonosság labirintusa. A magyar kül- és kisebbségpolitika rendszerváltása*. CP Stúdió Bt, Budapest, 1998.

Tabajdi Csaba (szerk.): *Mérleg és számvetés. A magyarságpolitikai rendszerváltás kezdete*. Codex, Budapest, 2001.

Tóth Pál Péter: *Haza csak egy van? Menekülők, bevándorlók, új állampolgárok Magyarországon (1988–1994)*. Püski Kiadó, Budapest, 1996.

Törzsök Erika: *Kisebbségek a változó világban*. Kollozsvár, 2003.

A Romániai Magyar Demokrata Szövetség programja. Alapelvek

„1. A Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ) a romániai magyarság különböző autonóm területi, politikai és rétegszervezeteinek érdekvédelmi közössége, amely országos és helyhatósági szinten ellátja a romániai magyarság közképviselését, egyeztetési és ösztönzi a társadalmi önszerveződés különböző formáit. A szövetség elismeri a demokratikus pártok, platformok szabad szerveződését. Az RMDSZ-en belüli platform minden olyan ideológiai, politikai csoportosulás, amely programja és tevékenysége révén a romániai magyarság belső tagolódását, sokféleségét teljesíti ki anélkül, hogy ezáltal megbontaná a szövetség egységét. [...]

Az érdekvédelemben és a közképviselésben az RMDSZ-nek társult tagjai a programját elfogadó gazdasági, tudományos, szakmai, kulturális, vallási, ifjúsági stb. szervezetek, amelyek részt vesznek a saját területükhöz tartozó döntések kidolgozásában és megvalósításában.

2. A romániai magyarság, beleértve a csángómagyarságot is, állami hovatartozását tekintve Románia állampolgárainak közösségébe tartozik. Ezen belül önmagát mint őshonos közösséget államalkotó tényezőnek, önálló politikai alánynak, s mint ilyen, a román nemzet egyenjogú társának tekinti. Nyelve, etnikuma, azonosságadata, kultúrája és hagyományai szerint a magyar nemzet szerves része, ugyanakkor régi, történelmi és kulturális szálak kötik azokhoz a népekhez, elsősorban a románokhoz és németekhez, akikkel évszázadokon át együtt élt. Romániai mivoltát vállalva nemzeti identitását továbbra is meg akarja őrizni; nem akar sem elvándorolni, sem a román nemzetbe beleolvadni. Kizárólag csak számbelileg tekinti magát kisebbségnek, szülőföldjét otthonának vallja, amelynek gazdasági és kulturális fejlődéséhez maga is hozzájárult.”

RMDSZ Közlöny 1993. 4. sz. 18.

BÁRDI NÁNDOR

A romániai magyar kisebbség helyzetének változásai, társadalmi, kulturális önszerveződésének eredményei

A romániai magyar érdekvédelmi rendszer történetében 1989 után öt szakaszt különíthetünk el.

Az **első korszak** 1993-ig, a brassói kongresszusig tartott. 1989 decemberében Temesvárt, Kolozsvárt és Bukarestben egyszerre jöttek létre értelmiségi kezdeményezések a magyarság önálló érdekeinek megjelenítésére. A december 25-i nyilatkozattal, Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ) elnevezéssel, Domokos Géza (a Kriterion Könyvkiadó igazgatója) vezetésével jött létre az egységes érdekvédelmi szervezet. Az 1990. február végi ideiglenes intézőbizottsági ülés kinyilvánította, hogy az RMDSZ ernyőszervezet kíván lenni, magában foglalva minden romániai magyar érdekvédelmi, művelődési, vallási egyesületet. A helyi, megyei szervezetek kialakulása Domokos Géza irodalmi, újságírói, kulturális kapcsolatrendszeréhez köthető. Már az első kongresszuson Nagyváradon (1990. április) megjelent a reformkommunista Nemzeti Megmentési Fronton (NMF) belüli kijárási stratégiával szemben az emberi jogi alapú, nemzetközi jogokat, demokratikus alapelveket számonkérő irányultság. Ezt az orientációt Szócs Géza (hazatért politikai emigráns) képviselte a Magyar Ifjúsági Szervezetek Szövetségének (MISZSZ) támogatásával. A kétféle politikai stratégia konfliktusát Domokos elnökké, Szócs főtítkárrá

választásával, a bukaresti elnöki hivatal és a kolozsvári főtítkárság megosztásával kezelni tudták. Majd a választások után, amikor az RMDSZ lett az ország második legnagyobb pártja



Frunda György

a magyarellen-es kormányzati intézkedések miatt – a politikai rendszeren belül – egyértelműen a demokratikus alapértékekért fellépő jobboldal felé orientálódott az RMDSZ. Más ellenzéki szervezetekkel együtt létrehozták a Demokratikus Konvenciót. Az 1992. szeptemberi választások után – amikor a posztkommunista Nemzeti Megmentési Demokratikus Frontja csak úgy volt képes kisebbségben kormányozni, hogy a kommunista és nacionalista pártok támogatását élvezte – az RMDSZ jobbközép irányban keresett szövetségeseket. Ez a szövetség külkapcsolataiban is érvényesül: az országból elsőként veszik fel az Európai Demokratikus Unióba (1993. május). Az RMDSZ Románia Európa tanácsi tagfelvételekor, Tőkés László amerikai útja során, Frunda György ET parlamenti tevékenységével nemzetközileg is megerősítette mozgásterét. A belső stratégiai ellentétek a II. kongresszuson (1991. május, Marosvásárhely) váltak nyilvánvalóvá. A bukaresti alkukra építő politikai módszerrel szemben egyre erőteljesebb volt a kisebbségi és demokratikus jogokat számon kérő, a Romániával szembeni külföldi nyomásgyakorlásban bízó álláspont. Ez utóbbi szemlélet jelent meg a társnemzeti státusz (a romániai magyarság nem kisebbség, hanem nemzeti közösség) igényének meg-



Domokos Géza



Szócs Géza

fogalmazásában, autonómia- és kisebbségi törvény koncepciók kidolgozásában, valamint a rendszeres politikai nyilatkozatok, memorandumok, aláírásgyűjtések kezdeményezésében. A parlamenti, majd a helyhatósági választások során az RMDSZ politikusok között egyre nagyobb számban akadtak olyanok, akik nem a '89 előtti kulturális elithez tartoztak, hanem fiatal, döntően műszaki képzettségű emberek voltak és a helyi, regionális érdekek megfogalmazóiként jelentkeztek. A stratégiai érdekek és értékek mássága nyomán 1992-ben különböző ideológiai platformok szerveződtek meg az RMDSZ-en belül. A MISZSZ-ből jött létre a Reform Tömörülés, Toró T. Tibor vezetésével, a Székelyföldi Politikai Csoportból az Erdélyi Magyar Kezdeményezés Katona Ádám vezetésével, a szabadelvű, szakértői körökből a Szabadelvű Kör, Eckstein-Kovács Péter elnökségével, majd 1993-ban a Szociáldemokrata-Újbaloldali Tömörülés. A pluralizmust biztosítják a jogi személyként is bejegyzett politikai szövetségesek, a Romániai Magyar Kereszténydemokrata Párt és a Romániai Magyar Dolgozók Egyesülete, valamint a szakmai, társadalmi szövetségesek: Erdélyi Múzeum Egyesület, Erdélyi Közművelődési Egyesület, Romániai Magyar Gazdák Egyesülete, Romániai Magyar Pedagógusok Szövetsége stb. A belső pluralizmus harmadik pillére az RMDSZ 21 területi szervezete, amelyek megyék és tájegységek szerint szerveződtek. Mindezt a brassói III. kongresszus intézményesítette (1993. január), az állammodell elvet követő szervezeti reformmal. Ebben a legfőbb döntéshozó szerv („törvényhozás”) a Szövetségi Képviselők Tanácsa, a végrehajtó szerv („kormány”) pedig az Ügyvezető Elnökség a szakpolitikai programokat képviselő főosztályaival. Ezt az önkormányzó modellt belső, általános tisztújító (titkos, közvetlen) választással tervezték kerek egészé tenni. A kongresszuson az addig rivalizáló két vezető lemondása után Markó Bélát elnökké, Takács Csabát pedig az ügyvezető elnökké választották.



Tőkés László és Markó Béla



Eckstein-Kovács Péter



Toró T. Tibor

II. Az RMDSZ 1993–1996 közötti **második szakaszát** számos konfliktus jellemezte. Ezek egy része a Románia euroatlanti integrációjával kapcsolatos kritikákhoz és a magyar–román alapszerződésben az RMDSZ külön álláspontjához kapcsolódott. A konfliktusok másik része a román kormányzati politika következménye volt: a prefektusok működése a székelyföldi megyékben; a himnusz törvény; az oktatási törvény vitája; a székelyföldi románság problematizálása stb. A konfliktusok harmadik körébe a Tőkés László tiszteletbeli elnök és a meghatározó parlamenti politikusok (Verestóy Attila, Tokay György, Frunda György) vitái tartoztak. A román kormányzathoz való viszonyon túl, ezek a nézeteltérések a romániai magyarság kívánatos jogállásáról, az autonómiáról szóltak. Mindez egy politikai jövőkép, mint elvárás és a napi kisebbségpolitikai érdekérvényesítés, mint a politikai intézményrendszeren belüli alkufolyamatok konfliktusának tekinthető.

A professzionalizálódó pártpolitikában Markó Béla és a párt parlamenti vezetői erősödtek meg. Az RMDSZ IV. kongresszusán (1995. május, Kolozsvár) olyan módosításokat fogadtak el, amelyek nem a platformokat, hanem a területi szervezeteket és a pártserű működést erősítették. Az RMDSZ-en belüli erőviszonyokat tisztázó belső választások is elmaradtak. A döntéshozásban pedig a Szövetségi Operatív Tanács és az elnöki hatáskör súlya nőtt meg. Így az önkormányzati modellel szemben a szervezet néppárti jellege (ideológiai nyitottság, erős párt- és választási apparátus) erősödött meg.

Az RMDSZ történetének **harmadik szakaszát**, 1996–2000 között a jobboldali kormánykoalícióban való részvétel határozta meg. Az 1996. novemberi választásokon a Demokratikus Konvenció és a Szociáldemokrata Unió aratott 53%-os győzelmet. Az RMDSZ kormányzati részvételét három dolog indokolta: az általa hozott parlamenti 7% stabilizáló súlya; az elnökválasztás során Ion Iliescuval szemben induló Emil Constantinescu az egységesen mellette szavazó magyarságnak köszönhetette győzelmét; nemzetközileg is hitelesítette a kormány új politikáját az euroatlanti integrációnak elkötelezett kisebbségi párt

KRONOLÓGIA

1989. december 25. Megalakult a Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ) Ideiglenes Intézőbizottsága.

1990. március 19–21. Román nacionalista tömeg tüntet Marosvásárhelyen a magyarok ellen. Leszaggatták minden magyar feliratot, majd megtámadták a magyar nemzetiségűeket. Az RMDSZ székházát fejszékkel, dorongokkal megostromolták. Sütő András író is összeverték, a fél szemére megvakult.

1990. április 21–22. Az RMDSZ I. kongresszusa Nagyváradon, melyen Domokos Gézát választották meg elnöknek, Szócs Gézát főtitkárnak.

1991. május 24–26. Marosvásárhelyen megrendezték az RMDSZ II. kongresszusát. Tőkés László püspök javasolta a románság képviselőivel való tárgyalást a romániai magyarság kérdéseinek átfogó rendezésére. Domokos Gézát választották meg az RMDSZ elnökének, Szócs Gézát és Kolumbán Gábort alelnökknek, Tőkés Lászlót pedig tiszteletbeli elnöknek.

1991. november 23. A bukaresti parlament elfogadta az alkotmányt. Az RMDSZ-képviselők egységesen ellene szavaztak, mert az az egységes román nemzeti állam eszméjéből indul ki.

1993. január 15–17. Az RMDSZ Brassóban megtartotta III. kongresszusát. Tőkés László püspök, az RMDSZ tiszteletbeli elnöke kemény szavakkal ítélte el a romániai visszarendeződést. Elfogadták önmeghatározásképpen a romániai magyar nemzeti kisebbség kifejezést. Az RMDSZ elnökének Markó Bélát választották meg, tiszteletbeli elnöknek pedig Tőkés Lászlót.

1993. június 15–16. Az amerikai Project on Ethnic Relations (PER) román és magyar politikusok között tanácskozást szervez a tengerparti Neptunon.

1993. augusztus 6. Markó Béla közleményben jelentette be, hogy a Neptunon megjelent RMDSZ-politikusok nem az RMDSZ nevében tárgyaltak.

Markó Béla: Önállóságra ítéelve

„Sorsunk paradoxona: önállóságra vagyunk ítéelve! A mi jövőnk itt, Romániában csak az szavatolja, ha jól értjük ezt az ítéletet, és ha az önállóságot, amivel a történelem büntetni akart, végre megtartó erőként tudjuk látni és láttatni, használni és kihasználni. [...] Tetszik vagy nem tetszik ez nekünk, csakis úgy maradhatunk meg a szülőföldünkön, ha ezt a történelmi tényt tudomásul vesszük, és megkíséreljük a jövőt a mi pártunkra állítani. Mit jelent ez a kénytelen-kelletlen önállóság? Olyan közösséget, amely önállóan tagolódik, és amely részeiben is önálló. Van saját politikai vezető rétege, van saját értelmisége, van saját civil társadalma, vannak saját egyházai, vannak saját intézményei, és van saját véleménye. Hogy ebből mára mi valósult meg, és mi nem, arról természetesen lehet, sőt, kell vitatkozni, hiszen erről szól a mi küzdelmünk. [...] Ez az önállóság azt jelenti, tisztelt kollégák, hogy mi ugyan természetes módon lehetünk és vagyunk is jobboldaliak vagy baloldaliak, ám ez csak annyiban fontos akkor, amikor egyezéseket kötünk, amennyiben kihat az általános reformra, az integrációra és az etnikumközi viszonyokra. [...] Magyarországgal kapcsolatban viszont szinte vegytisztán kimutatható: aki a mindenkor magyar kormánnyal akarja minél hasznosabb és minél közelebb viszonyban tartani érdekszövetségünket, az ezt az önállóságot erősíti, aki pedig jobbra vagy balra akar felsorakoztatni minket, az elveszi az önállóságunkat, és ezzel elveszi az erőnk is. [...] Nekünk nem mindegy, hogy mi van Magyarországon. De az életünk súlyos tényei: föld, erdő, ház, ennivaló, munkahely, iskola, önkormányzat, nyelvhasználat, szólásszabadság, demokrácia, ezek, sajnos, mind-mind itt dőlnek el. Nekünk itt, Romániában kell jobboldalinak vagy baloldalinak lennünk, itt kell kereszténydemokrata, liberális vagy szociáldemokrata programpontokat egyeztetnünk.”

Népújság, 2002. május 28.

kormányzati részvétele. Ez utóbbi súlya abból is kiderült, hogy az RMDSZ nyelvhasználati és oktatásügyi törekvéseit 1997. júliusáig – a madridi NATO csúcsig – tudta sikeresen képviselni. (Ekkor, a második tagfelvételi körben már megnevezték Romániát is.) A sürgősségi kormányrendeleteken, törvénymódosításokon túl a legfontosabb eredménynek a Kisebbségvédelmi Hivatal létrehozása tekinthető, annak jogosítványával, regionális irodáival. Szintén jelentős vívmány volt az oktatási és a kulturális minisztériumon belül a kisebbségi kérdéssel foglalkozó államtitkárságok létrehozása. Az RMDSZ-en belüli viták döntően a kormánykoalíciós részvételről és a társadalmi önszerveződés intézményes lehetőségeiről szóltak. Ebben kulcsszerepet kapott az önálló magyar állami egyetem kérdése, amelyet nem sikerült sem a Ciorbea, sem a Radu Vasile kormány programjába bevinni. Az RMDSZ VI. kongresszusán (1999. május, Csíkszereda) a párt programjában az Erdély központú regionális érdekek képviselőt az előzőeknél határozottabban jelent meg.

A **negyedik szakaszban** a 2000 őszi parlamenti választásokon a Szocialista Demokrácia Pártja (az NMF, ill. az 1992–1996 közt kormányzó Társadalmi Demokrácia Pártjának utódszervezete) győzött. Az RMDSZ nem lépett be az új kormányba, de 2000–2004 között évente – országos és megyei szinten megújított megállapodások ellenében – vállalta a kisebbségben lévő kormánypárt parlamenti támogatását. Ennek révén sikerült módosítani az alkotmányt, a kisebbségi nyelvhasználat érdekében a közigazgatási törvényt, jelentősen bővült az állami magyar

nyelvű felsőoktatás, megkezdhette működését a Sapientia – Erdélyi Magyar Tudományegyetem, önálló magyar középiskolák jöttek létre. A földtörvényt a magyarság érdekeinek megfelelően módosították. Elismerték a közbirtokosságot, mint tulajdonformát és ezek újraalakultak, visszakapva az elvett területeket. Jelentős regionális eredmény volt az észak-erdélyi autópálya beruházás beindítása. Komoly szimbolikus értékkel bírt az aradi Szabadság-szobor visszaállítása. A megyei megegyezések jelentősen növelték az RMDSZ területi szervezeteinek helyi befolyását. Az RMDSZ-en belüli viták új szervezetek létrejöttéhez vezettek. Az Operatív Tanáccsal (Markó Béla, Verestóy Attila, Borbély László, Frunda György, Takács Csaba) szemben az RMDSZ-en belül nem sikerült hatalmi ellenpólust létrehozni. Az RMDSZ VII. kongresszusán (2003. január–február, Szatmárnémeti) az alapszabályzat módosításakor megszüntették a tiszteletbeli elnöki tisztséget. Aki a szövetséggel szemben indult a parlamenti választásokon, automatikusan elvesztette RMDSZ tagságát. Ezzel a Tőkés László- és a Markó Béla ellenes csoportok párton belüli pozíciói meggyengültek. Párhuzamosan Tőkés László alulról szerveződő autonómia mozgalmat hirdetett meg. Ennek nyomán jött létre az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács Tőkés vezetésével, majd 2003 októberében a Székely Nemzeti Tanács Csapó József elnökségével. A két – jogi személyiséggel nem bíró – szervezet autonómia programját a törvényhozásban, 2004-ben az RMDSZ képviselők kivételével valamennyi párt elutasította.



A Sapientia Egyetem avatóünnepsége



Az RMDSZ kampány nyitó nagygyűlése, 2004

Az **ötödik szakasz** elején, a 2004 novemberi parlamenti választásokon a székelyudvarhelyi polgármester, Szász Jenő vezette Magyar Polgári Szövetség – bejegyzés hiányában – román pártok listáin induló jelöltjei 1%-ot, míg az autonómia célkitűzésével kampányoló RMDSZ 6%-ot ért el. A liberális-demokrata szövetség az RMDSZ-szel és a Román Humanista Párttal közösen alakított kormányt. Az RMDSZ egy miniszterelnök-helyettesi és három miniszteri (területrendezés, informatika, kereskedelem) tisztséget, valamint 9 államtitkári, 4 prefektusi és 8 alprefektusi kinevezést kapott. A kormányprogramba a kisebbségi törvény elfogadását, a közigazgatási és költségvetési decentralizációt, a gazdaságfejlesztési régiók magyar szempontból fontos átalakítását, az észak-erdélyi autópálya építésének folytatását sikerült a pártnak bevinni. Az RMDSZ másfél évtizede legfontosabb külügyi célkitűzését, Románia csatlakozását az Európai Unióhoz 2007. január 1-jével sikerült megvalósítani.

Románia 1989 utáni magyarságpolitikájában a magyarság problémáihoz való viszonyt a romániai pártharcok (a poszt-kommunista erők és a jobboldal), valamint a nemzetközi viszonyok (euroatlanti integráció követelményei) határozták meg.

Az NMF legelső nyilatkozatában (1989. december 24-én) teljes jogegyenlőséget ígért a romániai nemzetiségeknek, majd január 5-én külön nyilatkozatban foglalkozott ezzel a kérdéssel. Itt a jövőbeli alkotmányozás során az egyéni és a kollektív jogok biztosítását helyezték kilátásba. 1990. január végétől azonban azzal, hogy a NMF-en belül politizáló magyar államtitkárok, és az RMDSZ az

önálló magyar középiskolák megteremtését tűzték ki rövid távú célként, megjelentek a nemzeti alapú konfliktusok. Ebben az 1991. júniusi alkotmányozásig terjedő időszakban egyrészt az intézményi engedmények miatt a NMF-et hazafiatlansággal támadták az anti-kommunista pártok, másrészt a magyarokkal és Magyarországgal szembeni félelemkeltés egy sor antidemokratikus intézkedést igazolhatott. Ez a kettő kapcsolódott össze az 1990. márciusi marosvásárhelyi eseményekben. A város magyarsága az önálló magyar Bolyai Gimnáziumért és az anyanyelvi oktatásért tüntetett. A román tömegeket ezzel szemben mozgósították, hiszterizálva a magyar „szeparatista” törekvésektől való félelemmel. Az utcai összecsapások után a NMF vezetői igazolva látták azon intézkedésüket, hogy létrehozzák az épp 1990 márciusával felszámolandó politikai titkosrendőrség (Securitate) utódszervezeteit (pl. SRI).

Az alkotmányozást és a magyar–román alapszerződés tárgyalását a kollektív jogok elvének tagadása, a kisebbségi jogok intézményes védelmének hiánya és az önálló kulturális és politikai közösség intézményesülésének megakadályozása jellemezte. Az 1991-es alkotmány a kisebbségek jogainak érvényesítéséhez nem adott törvényi garanciákat és azzal, hogy egyedüli hivatalos nyelvként a románt ismerte el (13 §.), hátrányos megkülönböztetést is alkalmazott. 1993 júniusában az ún. neptuni találkozón a kormány különalkuként bizonyos engedményeket tett egyes RMDSZ politikusoknak. Ezzel egyrészt a mérsékelt magyar politikusokat pozícionálták, másrészt nemzetközi propagandaként is használták.

1995. május 26–28. Kolozsváron tartja az RMDSZ a IV. kongresszusát. Hosszú vita zajlott az RMDSZ programjáról, végül elfogadták a törvényes úton érvényesítendő területi autonómia célkitűzését.

1996. június 8. A helyhatósági választás összesített adatai szerint az RMDSZ hat megyében (Bihar, Szatmár, Szilágy, Maros, Hargita, Kovászna) lett a megyei tanácsok legerősebb alakulata, 139 polgármesteri helyhez és 133 tanácsosi mandátumhoz jutott.

1996. szeptember 16. Temesváron Horn Gyula és Nicolae Văcăroiu miniszterelnök aláírta a magyar–román alapszerződést.

1996. december 9. Victor Ciorbea megbízott miniszterelnök kormányában két RMDSZ-politikus kapott helyet: Birtalan Ákos idegenforgalmi miniszter és Tokay György a kisebbségi ügyekért felelős tárca nélküli miniszter.

1997. január 25. A kormány jóváhagyta a Kisebbségvédelmi Hivatal létrehozásáról és működéséről szóló határozatot.

1997. július 14. A kormány elfogadta az oktatási törvényt módosító sürgősségi kormányrendeletet, amely tartalmazza a kisebbségi anyanyelvű oktatás korlátozásának megszüntetését.

1997. október 3–4. Marosvásárhelyen tartották az RMDSZ V. kongresszusát. Tőkés László sürgette az egyházi javak visszaadását.

1998. február 5. Aláírták a kormánykoalíciós együttműködést. Az RMDSZ három államtitkári posztot kapott.

1998. március 30. Lemondott kormányfői tisztségéről Victor Ciorbea. Április 7-én kinevezték az új miniszterelnököt, Radu Vasile, akinek a kormányában az RMDSZ két tárcát kapott. Bárányi Ferenc egészségügyi-, Tokay György kisebbségügyi miniszter lett. Az 55 államtitkári helyből tízet az RMDSZ tölt be.

1998. július 13. A Securitateval való együttműködés miatt lemond Bárányi Ferenc, helyette Hajdú Gábor lett az új egészségügyi miniszter.

1998. szeptember 6. Az RMDSZ kilátásba helyezi a kormány-



Ion Iliescu

A Romániai Magyar Demokrata Szövetség Kormánykoalíciós cselekvési prioritásai

Kisebbségpolitika

„Az RMDSZ a kisebbségi kérdés megoldását továbbra is a szubszidiaritás elvének következetes alkalmazásában látja, amely a kisebbségvédelmi jog- és intézményrendszer kiépítését feltételezi.

Ennek érdekében jogalkotási prioritásaink a következők:

- a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartájának ratifikálása és alkalmazása;
- a közösségi és egyházi javak visszaszolgáltatásának törvényi szabályozása;
- a helyi autonómiát megerősítő törvények kisebbségvédelmi vonatkozásainak kidolgozása, a nemzetközi egyezmények előírásainak jóhiszemű értelmezésével és a hazai jogszabályokba való foglalásával;
- az erőszakos beolvasztás és a kisebbséglakta övezetek demográfiai összetételének módosítását tiltó rendelkezések felülvétele; elvárjuk a kormánytól, hogy betartsa a programjában ezzel kapcsolatosan tett ígéreteit;
- a közalapítványokról szóló törvény kidolgozása;
- a nemzeti kisebbségek nyelvén folyó oktatáshoz szükséges intézményrendszer működésének biztosítása;
- a kisebbségvédelmi kerettörvény elfogadása.

[...] Elfogadta az RMDSZ V. Kongresszusa.”

RMDSZ Közlöny 1997. november 27. sz. 20–24.

Az időszak a legfontosabb erőpróbája a magyar–román alapszerződés tárgyalása volt 1995–1996-ban. A magyar fél arra törekedett, hogy a kisebbségi jogok legfontosabb nemzetközi rendelkezéseit belefoglalják az alapszerződésbe. Ettől – a nemzetközi egyezmények kodifikálásával járó – megállapodástól a román fél elzárkózott és a tárgyalások 1993-ban megszakadtak, 1995-ben az új magyar kormánnyal, nemzetközi nyomásra újakezdődtek. A legnagyobb vita az Európa Tanács 1201/1993-as ajánlásáról alakult ki. (Ez meghatározza a nemzeti kisebbség fogalmát; ellenzi a kisebbségek lakta területek demográfiai viszonyainak megváltoztatását; elismeri a kisebbségi önszerveződéshez és az anyanyelv hivatalos használatához való jogot; a kisebbségek által többségben lakott területeken pedig különleges státussal rendelkező autonóm közigazgatási szervek létrehozását jogszerűnek tartja.) Az alapszerződésben végül is feltüntettek három nemzetközi dokumentumot, köztük az 1201-es ajánlást. Ez utóbbihoz lábjegyzetben hozzátették, hogy értelmezésükben ez nem vonatkozik a kollektív jogok biztosítására.

Az RMDSZ nem támogatta az alapszerződés aláírását. 1996-ig a magyarságpolitika megjelenítője Ion Iliescu államelnök volt, a következő időszakban mindez kormánykoalíciós szinten jelent meg. A Demokratikus Konvenció és a vele szövetséges RMDSZ 1996-os kormányra kerülése után a kormányzat az alkotmányban biztosított jogegyenlőséget a Kisebbségvédelmi Hivatal létrehozásával, és a nyelvhasználati jogok biztosításával – más reformintézkedések elindításához is használt – sürgősségi kormányrendeletek révén próbálta elérni. Ezek törvényhozási jóváhagyása azonban nem sikerült vagy csak nagy kompromisszumokkal valósult meg. Ebben az időszakban kevésbé a kormány, sokkal inkább a koalíciós pártok és az ellenzéki szocialista, nacionalista pártok ellenállása miatt nem sikerült az önálló oktatási intézményrendszer kulcsának tekintett Bolyai Egyetem létrehozása.

A 2000-ben kormányra kerülő SZDP időszakában az RMDSZ kívülről – az SZDP-vel évenként és helyileg lebontott megállapodások révén – támogatta a kormányzatot. Ebben az időszakban a magyarországi kedvezménytörvény (ajánló irodák és az oktatási nevelési támogatás) és az Erdélyi Magyar Tudományegyetem romániai jogi-politikai integrálására került sor. Mindezt az RMDSZ a kormányzati munka stabilitását biztosító jó alkupozióival tudta elérni. Ide tartozott a 2003-as alkotmánymódosítás is. A 2004-es választások után



A marosvásárhelyi Kulturálpalota kétnyelvű felirata

újra kormányzati pozícióba kerülő RMDSZ a jogegyenlőségi politikát a pozitív diszkrimináció felé próbálta elvinni egy a kormányprogramban is szereplő kisebbségi törvény létrehozásával. Ezt a kulturális autonómia koncepciót azonban – a nem önkormányzati alapon felépülő romániai közigazgatásban idegen testként – nem sikerült még a koalíciós partnerekkel sem elfogadtatni. Románia magyarságpolitikája ma az egyéni jogok biztosítása alapján áll, a külön intézményességet a nyelvhasználaton keresztül és az önmagát szervező civil társadalom révén képzelik el. Ebben a politikában meghatározó az RMDSZ politikai súlya (a parlamenti többséget stabilizáló szerepe, valamint egyes politikusainak jó teljesítménye), tehát az, hogy a kormányzati politikába integrálódva, alkupozióban lehet eredményes a magyar érdekképviselő. A nemzetközileg propagált „román modell” – a kisebbségi párt kormányzati részvétele – elterjedt gyakorlat a régióban. A kisebbségi politikai elit integrálása azt hozza magával, hogy a saját közösségük ügyeiben őket tartja kompetensnek az államhatalom, ugyanakkor azt is jelenti, hogy csak az adott politikai rendszer kialakult szerkezetében jeleníthetik meg magukat.

A romániai magyarság jogi helyzetét az 1991-es alkotmány és annak 1993. évi módosítása határozza meg. Románia nemzetállam, amelynek hivatalos nyelve a román. Az alkotmány több kisebbségi jogot rögzít: az etnikai identitáshoz való jogot, az anyanyelven való tanulás jogát, a parlamenti képviselthez való jogot, az anyanyelv használatát a bírósági eljárásban. Ám ezek túl általánosan voltak

megfogalmazva és később kidolgozandó törvényekre hivatkoztak, amelyek nem készültek el, s így nem is volt az alapelveknek jogi garanciája. Ezen túl egy sor olyan törvényt léptettek életbe 1996-ig, amelyek korlátozták a kisebbségek jog- és esélyegyenlőségét. Az állambiztonsági törvény (1991. június), – államellenesnek nyilvánította a „szegregáció jellegű szeparatizmust”; a közigazgatási törvény (1991. november) a helyi tanácsok döntéseit a kormányzat által kinevezett prefektus bármikor felfüggeszthette, az önkormányzati ülések, és a közigazgatás nyelve kizárólag román lehetett. A legsúlyosabbak az oktatási törvény (1995. június) rendelkezései voltak: minden helységben előírták a román nyelvű osztályok működését; a hivatalos iskolai dokumentumok nyelve román; nemzetiségi csoportok szervezése nem történhet a román nyelvű oktatás rovására; Románia történelmét és földrajzát csak románul lehet tanítani; „a szakoktatás román nyelven folyik”. Az **1996-os kormányváltás után** – a magyar kormányzati részvétel nyomán – komoly változásokra került sor. A közigazgatási törvény nyelvhasználati rendelkezését a Ciorbea-kormány 1997-ben sürgősségi kormányrendelettel módosította a 20%-nál nagyobb nemzetiségi lakossággal bíró településeken. Majd 2002-ben ezt a SZDP-RMDSZ megállapodás nyomán a parlament is elfogadta. Az oktatási törvény esetében hasonlóan, előbb kormányrendeletben, majd 1999-ben már törvényben szavatolták az anyanyelven való tanulás jogát az óvodától az egyetemig. Ugyanakkor nem tették lehetővé az önálló magyar állami egyetem létrehozását.

Kisebbségjogi szempontból komoly előrelépést jelentett az Eckstein-Kovács Péter kisebbségügyi miniszter által még 2000-ben kezdeményezett diszkrimináció-ellenes törvény, amely 2002-ben vált hatályossá. Ennek értelmében a Diszkrimináció-ellenes Tanácshoz fordulhat bárki, aki úgy érzi, hogy diszkrimináció érte.

A **2003. évi alkotmánymódosítás** szavatolta a magántulajdont, a felekezeti oktatást, a kötelező katonai szolgálat eltörlését, s biztosította az anyanyelvhasználatot a közigazgatásban, a hivatalokban, az igazságszolgáltatásban. Az alkotmányban bennmaradt az egységes nemzetállam fogalma, de nem került be olyan javaslat, amely hátrányosan érintené a magyarságot. Nyolcvan év után először rendezték alkotmányos szinten a kisebbségek anyanyelvhasználatának kérdését. Hasonló történelmi előrelépés, hogy az uniós joganyag elsőbbséget élvez a belső jogalkotással szemben.

A romániai magyarság gazdasági helyzetét jelentősen befolyásolták a **restitúciós jogszabályok**. A föld- és erdőtulajdon visszaszolgáltatásáról szóló törvényt 2001-ben kedvezően módosították. Az 1945–1989 között jogtalanul elvett ingatlanok visszaszolgáltatásáról szintén 2001-ben hoztak törvényt. A jogszabály előírásai valamennyi elkobzott ingatlanra érvényesek, a vissza nem adható ingatlanok esetében kárpótlást állapítottak meg. 2002-ben az egyházi ingatlanok visszaszolgáltatásáról született törvény és ennek végrehajtása a következő évben el is kezdődött. 2005 végéig a beérkezett 1957 kérésből, 387 esetben jóváhagyó határozat született. A közösségi ingatlanok visszaszolgáltatásáról

ból való kilépését, amennyiben a parlament nem fogadta el a magyar egyetem létrehozásával kapcsolatos sürgősségi kormányrendeletet.

1998. október 3. Az RMDSZ-ben döntés született arról, hogy bent maradnak a kormányban, de nem mondanak le a kolozsvári központú magyar egyetemről.

1999. január 28. Tokay György lemondott a kisebbségi miniszteri pozíciójáról; utóda Eckstein-Kovács Péter lesz.

1999. május 12. A szenátus elfogadta a helyi közigazgatási törvény azon szakaszát, amely a nemzeti kisebbségek anyanyelvének használatát szabályozza.

1999. május 15. Csíkszeredában megkezdődött az RMDSZ VI. kongresszusa. A kongresszus állásfoglalást fogadott el: a kosovói helyzetről, a kormányzati szerepvállalásról és a csángókról.

1999. május 25. A szenátus elfogadta a helyi autonómia és közigazgatási törvényt. A törvény lényegesen bővíti a tanácsok hatáskörét; szavatolja az anyanyelv használatát az adminisztrációban ott, ahol a nemzeti kisebbségek aránya meghaladja a 20%-ot.

1999. december 19. Az új miniszterelnök, Mugur Isărescu kormányában megmaradt a két magyar miniszter.

2000. február 4. Megtartotta első ülését az erdélyi történelmi egyházak által a magyar magánegyetem alapítása létrehozott felekezeti közeli alapítvány, a Sapientia kuratóriuma. Az egyetem szervezését a magyarországi költségvetés finanszírozta.

2000. június 4. Az ezen a napon tartott helyhatósági választások első fordulóját követően az RMDSZ 110 polgármesteri székert szerzett meg, a második fordulójában még további 38 helyhez jutott.

2001. január 23. Markó Attilát kinevezték a Tájékoztatási Minisztériumon belül létrehozott Interetnikus Kapcsolatok Hivatala helyettes-államtitkárává.

2001. október Új fejezet nyílt a moldvai csángók oktatásában: 400-nál több gyermek kezdett el magyarul tanulni.



A kolozsvári Brassai Sámuel Elméleti Líceum Unitárius Kollégium épülete

Bakk Miklós: Modellviták – rejtett stratégiák

„Az RMDSZ megalakulásakor hármas szerepet töltött be: 1. egy identitásbiztosító mozgalomét; 2. a hiányzó civil társadalomét; 3. a romániai magyarság nevében fellépő politikai képviselőt. Az identitásbiztosító mozgalom jellege főként működésének első évében volt jellemző, mi több, e karaktervonása sokak számára alapvetőnek tűnt, s így teret nyert az a tétel, hogy a párt-RMDSZ megkülönböztetendő a mozgalom-RMDSZ-től, sőt törekedni kell azokra a szervezeti megoldásokra, amelyek számolnak e kettősséggel. A hiányzó civil társadalom létrehozására tett RMDSZ-erőfeszítések eredményeképp viszont létrejött a civil társadalom RMDSZ-től függő része (ebben az elosztási rendszernek volt és van fontos szerepe), és ez stratégiai elképzelések kiinduló adottságává vált.

Az RMDSZ első szerkezetét azonban az általa megszerzett politikai pozíciók alakították: az RMDSZ-t ezért politikai pártnak kell tekintenünk. A kérdés csupán az: milyen párt ez? Úgy vélem, a leghelyesebb az, ha modern néppártnak tekintjük az RMDSZ-t, mivel rendelkezik ennek a szakirodalomban meghatározott ismérveivel: ideológiai nyitottság, professzionális pártapparátus és a platformosodás lehetőségének fenntartása.”

Magyar Kisebbség 2000. 1. sz. 10.



Székely nemzetgyűlés, 2006

2004-ben született törvény, amely az egykori egyesületek, alapítványok jogutódjai számára tette lehetővé a restitúciót.

Az RMDSZ 1991 óta szorgalmazta a **kisebbségi törvény** elfogadását, 1993-ben konkrét szöveget is benyújtott a törvényhozásba, hiába. Románia, mind az ET-ba, mind az uniós tagfelvétel során ígéretet tett egy ilyen törvény elfogadására. A 2004 utáni jobboldali koalíciós kormány programjába is bekerült, de az RMDSZ benyújtotta tervezet vitája már a koalíciós egyeztetés során elakadt.

A **romániai magyarság gazdasági helyzete** nem különült el jelentős mértékben az országos folyamatoktól. Romániában a pri-

vatizáció és a pénzügyi rendszer átalakítása 1996-ig lassan haladt. A reformfolyamatok a Ciorbea-kormány intézkedései nyomán gyorsultak fel: megkezdődött a veszteséges vállalatok felszámolása, csökkent a belső fogyasztás és az állami szubvenció; felgyorsult a privatizáció; elindult a kis- és középvállalatok támogatása, az erdők, földek, ingatlanok visszaszolgáltatása; elindultak a regionális fejlesztési programok. Ez azonban a GDP csökkenésével járt (1996:+4,1%, 1998:-7,3%; 2000:+2,1%). Ennek háttérében a tőkeszegénység, a tulajdonviszonyok rendezetlensége, a közel 40%-os feketegazdaság állt. Az ezredforduló után azonban a gazdasági növekedés folytatódott (2005:+4,1%). Folyamatosan csökken az infláció, az államháztartási hiány és a munkanélküliség.

Romániában 2005-ig 5600 magyarországi érdekeltségű céget jegyeztek be, ami a külföldi cégek 5%-a. A tőkebevitel tekintetében pedig Magyarország 0,36 MD EUR-val – ez a 2005 évi bevétel 2,7%-át adta – a tizenharmadik. Ezek a cégek döntően kisvállalkozások, s elsősorban a magyarok lakta településeken működtek.

A romániai magyarok gazdasági pozícióit befolyásolják a magyarországi kapcsolatok révén megszerzett vállalkozási ismeretek. Csakhogy ez a lépéselőny a piacépes szakmákkal rendelkezők elvándorlását is magával hozta. Egy másik sajátosság, hogy Székelyföld, és a Partium magyarlakta régiói az ország közepesen fejlett régióihoz tartoztak. A EU pályázati-fejlesztési források megszerzésében a magyarlakta települések jelentősen elmaradtak a román többségűektől. A munkanélküliség jelentős része rejtett.



*Romániai magyar nagyvállalkozók:
Mudura Sándor, Pászkiány Árpád,
Prosszer Zoltán, Verestóy Attila*



Csíkсомlyó, 2006

Ezt a munkaerőt egyrészt az alig gépesített, kis parcellás, nagy kézimunka igényű mezőgazdaság, másrészt a külföldi vendégmunka hálózatok szívják fel. A székelyföldi erdő és földtulajdon sajátos intézménye a közbirtokosság – egy-egy falu közösen használt, az ezredfordulótól visszaszolgáltatott birtoka. Ezt a tulajdonformát az RMDSZ kezdeményezte kormányrendelet is megerősítette. A gazdák azonban bizalmatlanok a közös műveléssel szemben, ráadásul a magyar falusi lakosság rohamosan előregszik.

A romániai magyarság 93%-a 3 nagyobb (református, katolikus, unitárius) **felekezethez** tartozik. A református egyháznak két egyházkerülete van Nagyvárad és Kolozsvár központtal. Az unitáriusok egyetlen püspöksége is az utóbbi városban található. A római katolikusok négy erdélyi (Szatmár, Nagyvárad, Temesvár, Gyulafehérvár), a Moldvai (Iasi)

és a Bukaresti Egyházmegyéhez tartoznak. A magyar római katolikusok több mint fele a Gyulafehérvári Egyházmegyéhez tartozik, amelyet II. János Pál pápa érseki rangra emelt. A többi egyházmegye a Bukaresti Érsekség fennhatósága alatt áll. Az egy milliós romániai katolikusságon belül jelentősen csökkent a magyarság aránya (60% – 2002-ben). Az egyházon belüli probléma a csángók magyar nyelvű vallásgyakorlásának kérdése, amelyben a helyi közösségek és a Vatikán nyomására lassú elmozdulás tapasztalható. Az utóbbi másfél évtized legfontosabb egyházpolitikai sikere az egyházügyi törvény elfogadása volt 2006 decemberében. Ebben külön megemlékeztek az ortodox egyház szerepéről a nemzeti történelemben, ám azt nem emelték államvallássá. A törvény legfontosabb rendelkezése, hogy külön költségvetési keretet biztosít az egyházak támogatására.



MOL töltőállomás Erdélyben

2001. december 22. Maratoni magyar–román egyeztetés után aláírták a megállapodást a magyar kedvezménytörvényről.

2002. január 21. Megkezdték működésüket a kedvezménytörvény alkalmazására létrehozott irodák.

2002. szeptember 5. Markó Béla az RMDSZ elnöke és Kovács László a magyar kormány külügyminisztere találkozott Bukarestben. A magyar támogatáspolitikai alapelveként fogadták el, hogy a határon túli közösségek dönthessenek az adott összegek elosztásáról.

2003. január 31. – február 2. Az RMDSZ VII. kongresszusán Szatmárnémetiben megszüntették a „tisztelőbeli elnök” tisztségét, ezzel Tőkés László elveszti az RMDSZ-en belüli utolsó pozícióját.

2003. március 14. Megalakult az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács (EMNT). A kezdeményezők célja az Erdélyi Magyar Nemzeti Közösség Önkormányzatának létrehozása.

2003. június Az egyházi ingatlanok visszaszolgáltatását felügyelő kormánybizottság 71 ingatlan visszaadásáról döntött, amelyből 43 a magyar egyházak tulajdona.

2003. október 26. Megalakult a Székely Magyar Nemzeti Tanács (SZNT) Sepsiszentgyörgyön, elnöke Csapó József.

2003. december 13. Megalakult a Magyar Nemzeti Tanács (MNT) Kolozsvárt, elnöke Tőkés László.

2004. február 29. A Képviselőház elutasította 5 RMDSZ képviselő Székelyföld autonómiájára vonatkozó törvénykezdeményezését.

2004. április 25. Aradon felavatták a Megbékélési parkot, a nyolcvan év után visszaállított Szabadság szoborral együtt.

2004. december 10. A választásokon az RMDSZ 22 képviselői helyhez és 10 szenatori mandátumhoz jutott.

2004. december 26. Az RMDSZ döntött a kormánykoalícióba való belépésről. Markó Béla miniszterelnök helyettes, Borbély László Közmunkaügyi és Területrendezési-, Winkler Gyula a Kereskedelmi Minisztérium tárca nélküli minisztere, Nagy Zsolt pedig az Informatikai és Távközlési Minisztérium vezetője lett.

Szilágyi N. Sándor: Válasz magának

„Kolozsváron 1992. október 25-én sikerült elfogadtatni az azóta is sokat emlegetett, bár amúgy semmiféle érdemleges gyakorlati változást nem hozó autonómia nyilatkozatot. (Lehet, hogy valaki másképp emlékszik erre, és úgy tudja, hogy az igenis nagyon sok változást hozott: megváltozott az RMDSZ-beli politikai diskurzus szókincse, folyton az önkormányzati modellt emlegettük, meg más hasonló 'nagy dolgok' történtek. Ezért írtam ide, hogy 'érdemleges gyakorlati' változásra gondoltam: olyanra, amitől az emberek élete változott volna, ami az ő helyzetük javítására teremtett volna megfelelő eszközöket, és persze a helyzet egésze is változott volna, még ha nem is azonnal, de később.) [...] 'A romániai magyarság politikai alanyként államalkotó tényező, s mint ilyen, a román nemzet egyenjogú társa.' [...] képzeljük el, hogy azt holnap a román parlament törvénybe foglalja, egyhangúlag megszavazza, s az államelnök még aznap kihirdeti! Miben fog különbözni holnapután vagy egy esztendő múlva az én mindennapi életem a maihoz képest? Mi fog ettől megváltozni a gyakorlatban? Semmi az égvilágon. [...] Arról, ami a legfontosabb lenne, tudniillik, hogy a belső önrendelkezés a gyakorlatban mi is lenne hát, és milyen problémákat oldana meg, nem mond semmit. [...] Hiszen nem csak szó sincs benne a fennálló rossz helyzet egészének gyökeres megváltoztatásáról, hanem teljesen kívül esik a gyakorlati problémamegoldás dimenzióján. Fő célja nem az, hogy megoldjon, hanem, hogy megmondjon valamit. Nem a helyzet megváltoztatásához van rá szükség, hanem a róla való beszédhez.”

Szilágyi N. Sándor: *Mi-Egy-Más. Közéleti írások.* Kalota, Kolozsvár, 2003. 206–207.



A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum állandó néprajzi kiállítása

1996-ig kialakult egy több száz intézményből álló, magát a romániai magyar civil társadalom részének tekintő **közművelődési, közgyűjteményi, művészeti, tudományos intézményrendszer.** Országos magyar egyesületek: az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület és annak magyar házai; a tudományos életben az Erdélyi Múzeum Egyesület, az Erdélyi Magyar Tudományegyetem Kutatási Programok Intézete, az Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság, a Kolozsvári Magyar Egyetemi Inté-

zet. (Ez utóbbiba társult többek között a Kriza János Néprajzi Társaság, a szociológusok Max Weber Kollégiuma, és a művészettörténészek Entz Géza Alapítvány.) Közgyűjtemények tekintetében a székelyföldi városi könyvtárak és különösen a múzeumok töltenek be fontos szerepet. A romániai magyarság kulturális örökségének feltárása szempontjából fontos a Gyulafehérvári Érsekség és az Erdélyi Református Egyházmege levéltára, az EME, a sepsiszentgyörgyi és a csíkszeredai múzeum,



Csíkszereda egyik jégkorong csapata

a marosvásárhelyi Teleki Téka könyvtára, a Jakabffy Elemér Alapítvány dokumentációs központja és az Erdélyi Magyar Adatbank internetes portál. Kilenc erdélyi városban állandó magyar játékszín, Kolozsvárt önálló magyar opera, a Székelyföldön két hívatásos táncegyüttes működik. Mindezt egy hagyomány-

őrzésre, néptánc-népzene, népművészetre koncentráló több száz intézményből álló amatőr művészeti mozgalom egészíti ki. Az erdélyi magyar könyvkiadók a 21. század elején évente közel 300 címet publikálnak. A legfontosabbak: Mentor, Kriterion, Pallas-Akadémia, Polis, Pro-Print.

Tudja-e?

■ Az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézetének vizsgálata szerint 2004-ben a romániai magyar kulturális intézményrendszer része: 2 levéltár; 47 múzeum, tájház; 32 egyéb gyűjtemény; 29 könyvkiadó; 140 sajtókiadó szerkesztőség; 28 rádió és tv szerkesztőség; 5 szolgáltató internetes portál; 51 színház, opera, bábszínház, pantomim-, színjátzó csoport; 182 zeneművészeti csoport; 104 tánccsoport; 21 irodalmi kör; 30 képző-, ipar-, fotó- népművészeti alkotóműhely; 3 filmes műhely; 82 honismereti; 733 többfunkciós közművelődési intézmény.

■ A 2004 júniusi romániai helyhatósági választásokon a 3137 polgármesteri mandátumból az RMDSZ 186-ot szerzett meg. A megyei tanácsosi helyekből 111-et (5,9%) az RMDSZ képviselői töltnek be. Hargita, Kovászna, Maros és Szatmár megyékben a megyei tanács többségét adták, míg Hunyad, Fehér, Temes megyékben és a temesvári városi önkormányzatba nem került be magyar képviselő. Több nem magyar többségű településen is RMDSZ-es polgármestert választottak: Zombolyán, Szatmárnémetiben, Szászrégenben, Margittán.

■ Romániában 1993-ban jött létre a kormányzat mellett a Kisebbségi Tanács, amely 1997-ben alakult át Nemzeti Kisebbségek Tanácsává (Consiliul Minorităților Naționale). A román Kormány konzultatív szerveként működik. A Tanácsban az a 19 kisebbségi szervezet képviselteti magát, amely parlamenti képvisellel is rendelkezik. Fő feladat a forráselosztás: a költségvetésből a nemzeti kisebbségek számára elkülönített alapot kezeli. Ennek összege 1996-tól, az RMDSZ kormányzati részvételével nőtt meg. 2001-től a magyar kisebbséget a Tanácsban már nem az RMDSZ, hanem az általa 1998-ban létrehozott Communitas Alapítvány képviseli. 2007-ben a Communitas Alapítvány által kapott és részben nyilvános pályázatokon továbbosztott összeg 10,77 M lei (kb. 810 M Ft) volt (a költségvetési alap 22%-a).

Az RMDSZ választási eredményei az utóbbi másfél évtizedben

választás	RMDSZ képviselők	RMDSZ szenátorok	RMDSZ-re leadott szavazatok (kép. / szen.)	RMDSZ szavazatok aránya országosan %
1992.09.27.	27	12	811 e / 831 e	7,4 / 7,5
1996.11.03.	25	11	813 e / 838 e	6,6 / 6,8
2000.11.26.	27	12	737 e / 751 e	6,8 / 6,9
2004.12.10.	22	10	628 e / 637 e	6,1 / 6,2

IRODALOM

- Bakk Miklós: Az RMDSZ, mint a romániai magyarság önmeghatározási kísérlete 1989 után. *Regio* 1999. 2. sz. 81–116.
- Bárdi Nándor – Éger György (összeáll.): *Útkeresés és integráció. Határon túli magyar érdekvédelmi szervezetek dokumentumai*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2000.
- Bárdi Nándor – Kántor Zoltán: Az RMDSZ a romániai kormányban 1996–2000. *Regio* 2000. 4. sz. 150–186.
- Biró A. Zoltán: Intézményesedési folyamatok a romániai magyarság körében. In: Biró A. Zoltán (szerk.): *Stratégia vagy kényszerpálya?* Pro-Print, Csíkszereda, 1998. 16–47.
- Bognár Zoltán (összeáll.): *Romániai autonómia-elképzelések 1989 után* (<http://www.adatbank.transindex.ro/belso.php?alk=48&k=5>)
- Horváth István – Deák Sala Zsolt: A romániai magyar egyesületek és alapítványok szociológiai leírása. *Korunk* 1995. 11. sz. 24–57.
- Jelentés a romániai magyarság helyzetéről. Romániai magyarság*. HTMH, Budapest, 2000–2006 [évenként frissített tájékoztató füzet]
- Kiss Dénes István: *Az erdélyi magyar civil szféráról*. *Civil Szemle*, 2006. 2. sz. 139–154.
- Márton János – Székely István Gergő (összeáll.): *Elemzések az RMDSZ-ről* (<http://www.adatbank.transindex.ro/belso.php?alk=33&k=5>).
- Papp Z. Attila: *Keretizmus. A romániai magyar sajtó és működtetői 1989 után*. Soros Oktatási Központ, Csíkszereda, 2005.
- Romániai magyar politikai évkönyv 2000...2005. Szerk. Bodó Barna. Szórvány Alapítvány [évenként].

FORRÁSOK

1992. évi 460. számú törvény. A Szlovák Köztársaság Alkotmánya. Negyedik rész. A nemzetiségi kisebbségek és etnikai csoportok jogai. 34. Paragrafus, 1. pont.

„A Szlovák Köztársaságban nemzetiségi kisebbséget vagy etnikai csoportot alkotó állampolgárok számára az alkotmány szavatolja a sokoldalú fejlődést, elsősorban azt a jogot, hogy a kisebbség vagy a csoport más tagjaival együtt fejlesszék saját kultúrájukat, továbbá az anyanyelvű információszerezéshez és tájékoztatáshoz való jogot, a nemzetiségi egyesületekben való egyesülési jogot, a közművelődési és kulturális intézmények alapításának és fenntartásának jogát. A részleteket törvény szabályozza.”

Fazekas József – Hunčík Péter (szerk.): *Magyarok Szlovákiában. Dokumentumok, kronológia (1989–2004)*. Fórum Intézet – Lillium Aurum, Somorja – Dunaszerdahely, 2005. 14–15.

1201. számú Ajánlás - az Emberi Jogok Európai Egyezménye Kiegészítő Jegyzőkönyvére a nemzetiségi kisebbségekhez tartozó személyeket illetően. 3. Fejezet, 11. Cikk (Készült 1993. Február 1-jén Strassbourghban.)

„Azokban a régiókban, amelyekben a nemzetiségi kisebbségekhez tartozó személyek többséget alkotnak, ezeknek a személyeknek joguk van ahhoz, hogy sajátos történelmi és területi helyzetüknek megfelelő, és az állam belső jogrendjével összhangban álló illetékes helyi vagy önkormányzati szervekkel, illetve különleges státtussal rendelkezzenek.”

Dokumentumok. A nemzetiségi kisebbségek jogairól szóló nemzetközi egyezmények, kijelentések és a Szlovák Köztársaság törvényeinek gyűjteménykötete. 1. rész. Bratislava, 1995. 188.

HAMBERGER JUDIT

A magyar kisebbség jogi-politikai helyzete Szlovákiában 1989 novembere után

Csehszlovákiában a demokratikus politikai, gazdasági és társadalmi átalakulás 1989. november 17-én, a „bársonyos forradalommal” kezdődött el. A rendszerváltás (tranzíció) folyamán kialakult többpártrendszer és a demokratikus jogi-politikai keretek lehetővé tették a kb. félmillió szlovákiai magyarságnak, hogy országos (parlamentari) és helyi (önkormányzati) szinten politikailag megszervezze magát. A szabad és demokratikus parlamenti és önkormányzati választásoknak köszönhetően a magyar kisebbség, képviselői révén, országosan 10–12 százalékos arányban vesz részt a politikai és gazdasági érdekképviseletben. Mivel Csehszlovákia 1992. december 31-én megszűnt, a magyar kisebbség az 1993. január 1. után létrejött Szlovákia nemzetállami keretei között él.

1989 végétől három jelentős – liberális, kereszténydemokrata, nemzeti-etnikai – (és néhány kis, súlytalan) **magyar kisebbségi politikai szervezet** jött létre. Elsőként, 1989. november 18-án a Tóth Károly, majd A. Nagy László által vezetett liberális Független Magyar Kezdeményezés (FMK) alakult meg.



Csáky Pál, Bugár Béla és Duray Miklós a Magyar Koalíció Pártja rendezvényén

1990 tavaszán a Janics Kálmán, majd Bugár Béla vezette Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom (MKDM) és a Duray Miklós által kezdeményezett Együttélés Politikai Mozgalom is megalakult. Az utóbbi kettő az 1990-es első szabad parlamenti választásokon koalícióban indult. Az FMK 1990 nyaratól 1992 nyaráig a szlovák kormánykoalíció tagjaként vett részt az ország demokratikus átalakításában, a másik két magyar kisebbségi párt pedig a parlamenti ellenzék soraiban foglalt helyet. Az FMK a többségi nemzet demokratikus



A szlovák parlament épülete Pozsonyban



Diplomaosztó a komáromi Selye János Egyetemen

erőivel közös kormányzás híveként politizált. Az 1992-es választások során mindössze 2 százaléknyi szavazatot kapott, így nem jutott be a parlamentbe. Az FMK 1992 januárjában Magyar Polgári Párttá (MPP) alakult.

A **három kisebbségi magyar párt** – külső politikai-jogi kényszer, különösen a választójogi törvény módosítása (1998. február) miatt – 1994 és 1998 között előbb közös választási koalícióba (Magyar Koalíció), majd egy közös szövetségi pártba (Magyar Koalíció Pártja, MKP) tömörült, amelynek elnöke Bugár Béla lett. Egyesülésük során a három irányzat közötti kiegyenlítő szerepet a kereszténydemokraták vállalták. Az egységesülés folyamatában megpróbálták választ adni a kollektív és egyéni kisebbségi jogok vitatott kérdéseire, egymástól bizonyos elemekben eltérő kulturális, iskolaügyi és területi autonómia-elképzeléseket, különféle programokat és stratégiákat készítettek, amelyek érvényesítése eredménytelen maradt. 1990 és 1996 között legfőbb céljuk a (területi) önkormányzati jogi státusz kivívása volt. Az 1994. január 8-i komáromi önkormányzati nagygyűlés ennek politikai nyomatékosításaként értékelhető.

A magyar–magyar kapcsolatrendszerben a kormányzati munkával elfoglalt MKP csak részben tudta megőrizni korábbi kezdeményező szerepét. Ez jól megmutatkozott a magyarországi státustörvény szlovákiai érvényesítését hosszú időn keresztül blokkoló szlovák kormányzati magatartásban, amikor a magyar kormánypárt nem volt képes meggyőzni saját koalíciós partnereit a törvény pozitívumairól.

A magyar kormány 1995-ben a **szlovák–magyar alapszerződés** aláírásával és ratifikálásával szerette volna stabilizálni a szlovákiai



Csáky Pál

magyar kisebbség jogi és politikai helyzetét. A ratifikálási folyamat Szlovákiában egy teljes évig elhúzódott, mert az alapszerződés tartalma az Európa Tanács 1201-es ajánlását, amely a szubszidiaritás elve alapján lehetővé teszi a területi alapú önkormányzati szervezetek, ami elvileg a területi autonómia lehetőségeként is felfogható.

A harmadik Mečiar-kormány (1994–1998) a szlovákiai magyarok számára a **kisebbségi nyelvi jogok radikális korlátozását hozta**. A kormánykoalíció tagja, a szélsőjobboldali és magyarellenes Szlovák Nemzeti Párt a nyelv- és oktatáspolitikai restriktív intézkedéseiben, a magyar–szlovák államközi kapcsolatok kiélezésében, a kisebbségi magyar kultúra elszorítására irányuló ténykedésekben, a magyar többségű területek közigazgatási pozícióinak visszaszorításában élen járt. Mečiar miniszterelnök nem akadályozta, sőt indokoltnak is tartotta a nemzeti párti miniszterek kisebbségellenes intézkedéseit. A nemzeti párti oktatási miniszter a magyar tannyelvű iskolákban „alternatív oktatás” címén be akarta vezetni, azaz előírta volna egyes tantárgyak szlovák nyelven való kötelező tanítását. Ez ellen (1995-ben és 1996-ban) a szlovákiai magyarok tiltakozó akciókkal sikeresen felléptek, amit

KRONOLÓGIA

1989. november 18. Vágsellyén megalakult a Független Magyar Kezdeményezés.

1989. december 10. Marián Čalfa vezetésére új csehszlovák szövetségi kormány alakult.

1989. december 12. Milan Čič vezetésével megalakult az új szlovákiai kormány, amelynek egyik miniszterelnök-helyettesi posztját Varga Sándor, az FMK képviselője töltötte be.

1989. december 28–29. Alexander Dubčeket a szövetségi parlament elnökévé, Václav Havelt pedig Csehszlovákia Köztársasági elnökévé választották.

1990. február 26. Duray Miklós vezetésével megalakult az Együttélés Politikai Mozgalom.

1990. március 17–19. Megalakult a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom.

1990. június 8–9. Az első szabad parlamenti választásokon a szövetségi parlamentbe 15, a Szlovák Nemzeti Tanácsba (SZNT) pedig 23 magyar képviselő jutott be.

1990. október 25. Az SZNT elfogadta az 1990/425. számú nyelvtörvényt, amely 20%-os részaránnyhoz kötötte a kisebbségi nyelvhasználati jogokat.

1991. április 23. Az SZNT elnöksége felmenti tisztségéből Vladimír Mečiar-t és a kormány hét tagját. Miniszterelnökké a szlovák Kereszténydemokrata Mozgalom elnökét, Ján Čarnogurský-t nevezték ki.

1992. június 5–6. Csehországban parlamenti választásokat a Václav Klaus vezette Polgári Fórum, Szlovákiában a Vladimír Mečiar vezette Demokratikus Szlovákiáért Mozgalom nyerte meg. Az Együttélés, az MKDM és a Magyar Néppárt koalíciója a szövetségi gyűlésben 5, az SZNT-ben 11 mandátumot kapott. A volt FMK, Magyar Polgári Párt néven, nem jutott be a parlamentbe.

1992. december 6. A szlovákiai magyar pártok elnökei közös nyilatkozatban antidemokratikus folyamatként értékelték a Cseh-Szlovák Szövetségi Köztársaság megszűnéséhez (1993. január 1.) vezető eseményeket.

A hosszú távú együttműködés alapja. A KDM, a DU, a DP, az SZSZDP, az MKDM, az MPP és az Együttélés pártelnökeinek közös nyilatkozata (1997. december 2.)

„Az MK kijelenti, hogy a koalíció egyetlen pártja sem szorgalmazza, és politikai programjában vagy gyakorlati politikájában nem is fogja szorgalmazni az etnikai elvű területi autonómiát.”

Fazekas József – Hunčík Péter (szerk.): *Magyarok Szlovákiában. Dokumentumok, kronológia (1989–2004)*. Fórum Intézet – Liliom Aurum Somorja – Dunaszerdahely, Könyvkiadó, 2005. 239.

Kusý, Miroslav: A szlovákiai magyar kisebbség a szlovák nemzetállamban

„A Szlovákiában élő magyar politikus jól tudja, milyen érzelmeket kelt a szlovákokban, amikor területi autonómiát akar, mely alatt etnikai autonómiát ért [...]. Először is: a magyar politikusnak törvény adta joga van erre, s nem akarjuk megfosztani tőle. Inkább legyünk a segítségére abban, hogy olyan körülmények alakuljanak ki, amelyek között fölösleges lesz népcsoportját ilyen radikális módon védelmeznie. Másodszor: ezek az érzelmelek az adott kontextusban irrelevánsak. A szlovákok is jól tudták, milyen érzéseket keltenek a csehekben az autonómia kihirdetésével, s egy pillanatig sem törődtek a csehek érzelmeivel. Harmadszor: korántsem mindegyik magyar politikus azonosítja a területi autonómiát az etnikaival. Amennyire én tudom, a demokratikus gondolkodású magyar politikusok túlnyomó többsége a területi autonómia fogalmán pontosan és kizárólag a helyi és a regionális öngazgatást érti – ne tulajdonítsunk hát nekik a priori rossz szándékokat. Inkább annak van itt az ideje, hogy mi, szlovák demokraták összefogjunk velük a Szlovákia valamennyi lakosát és régióját szolgáló területi öngazgatás érdekében. Általa nemcsak a magyarok oldhatnák meg kisebbségi problémáikat: mindnyájunknak



Szlovákiai magyar értelmiségi fórum

az EBESZ támogató felügyelete is nyomatékolt. (Cserébe a szlovák iskolaügyi miniszter magyar iskolaigazgatókat bocsátott el, akik szembeszegültek az asszimiláló intézkedésekkel. Ilyen volt az, hogy az iskolák kétnyelvű adminisztrációját szlovák nyelvűvé akarták tenni, ide értve a kétnyelvű bizonyítványok megszüntetését is.) A szlovákiai magyar kultúrát ért diszkriminatív intézkedések (nyelvtörvény, a kultúra finanszírozásának újraszabályozása, a közigazgatási törvény) ellen a magyar pártok az EU és a NATO tagországainál is segítséget kerestek.

A harmadik Mečiar-kormány 1995-ben a Nemzetiségi Tanács helyett a kormány mellett működő **Kisebbségi Tanácsot** hozott létre, amelynek delegált kisebbségi tagjai is

voltak, ám amely csupán tanácsadói jogkörrel rendelkezett. A Tanács belső erőviszonyai nem tették lehetővé a kisebbségi ügyekben való tényleges döntést.

Az **államnyelvről szóló második törvény** (amelyet 1995 végén fogadtak el, és amely 1997. január 1-jével lépett életbe) kizárólagossá tette a szlovák nyelv használatát a közigazgatásban és a közéletben, és megszegését szankcionálta. A második nyelv törvényt (az EU követelésére) a kisebbségi nyelvhasználatot szabályozó törvénnyel kellett volna kiegyensúlyozni, ez utóbbit azonban csak 1999 júliusában fogadták el, amikor az MKP már az új kormánykoalíció tagja volt. Előtte azonban, a harmadik Mečiar-kormány idején, törvényben tiltották meg a magyar



CSEMADOK kulturális rendezvény Gombaszögön



Ünnepség a pozsonyi Petőfi szobornál

képviselőknek, hogy magyarul szólalhassanak fel a szlovák parlamentben.

1996 júliusában a szlovák parlament elfogadta az ország **új területi-közigazgatási beosztását szabályozó törvényt**, amelyben arra törekedtek, hogy lehetetlenné tegyék a szlovákiai magyarság etnikai alapú regionális területi egységének megvalósítását. A Magyar Koalíció három magyar többségű megye (komáromi, rimaszombati, királyhelmeci) létrehozását szorgalmazta, amit az új közigazgatási törvény kizárt. Az elfogadott törvény célja az volt, hogy a magyar többségű területeket tudatosan szétaszabdálja, és így útját állja a magyar területi önkormányzati törekvéseknek.

Az 1998. évi parlamenti választások előtt a szlovák demokratikus pártok úgynevezett Kék Koalíciója és a három szlovákiai magyar párt koalíciója 1997. december 3-án megállapodást kötött a választási és az esetleges kormányzati együttműködés alapelveiről. A szlovák pártok elismerték, a Szlovák Köztársaság nem csupán a szlovák nemzet, hanem minden állampolgár állama. Az 1998. szeptemberi választások után a szlovák pártok Kék Koalíciója és az MKP Mikuláš Dzurinda miniszterelnök vezetésével 1998 novemberében megalakították **első koalíciós kormányukat**. Az október 28-án aláírt koalíciós szerződés értelmében a közös kormányzás idejére az MKP-nak le kellett mondania az **etnikai elvű területi autonómia** célkitűzéséről, az önálló magyar egyetem megalapításáról, valamint az 1945–1946. évi beneši dekrétumok felülvizsgálatának igényéről. A koalíciós szerződés azt is rögzítette, hogy Bős–Nagymaros kérdésében Szlovákia kormánya tudomásul veszi a Hágai Nemzetközi Bíróság ítéletét,

nem kezdeményezi a magyar tannyelvű iskolák tannyelvének megváltoztatását.

Az MKP az első **Dzurinda-kormányban** a kisebbségi jogok kiterjesztését, az 1945–1948. közötti időszak kisebbségi jogszérelmeinek felszámolását, valamint a regionalizációt elősegítő közigazgatás kialakítását szorgalmazta. Emellett súlyt helyezett a demokratikus kisebbségi politika és kultúra intézményrendszerének megteremtésére és megerősítésére, a kisebbségi kultúrák költségvetési támogatásának rendszeresítésére, a **dél-szlovákiai magyarok régió** sajátos gazdasági, szociális, környezetvédelmi gondjainak enyhítésére. A koalíciós szerződésnek megfelelően, az MKP részéről Csáky Pál a kisebbségi ügyekért és a regionális fejlesztésért felelős miniszterelnök-helyettesi posztot, Miklós László a környezetvédelmi, Harna István pedig az építésügyi tárcát kapta. A szlovákiai parlament egyik alelnöki pozícióját Bugár Béla, az MKP elnöke töltötte be. Nem sikerült elérni, hogy az oktatási és a kulturális minisztériumban a kisebbségek ügyével önálló államtitkárság foglalkozzék.

Az első Dzurinda-kormány idején az MKP felemás eredményeket ért el az 1945–1948 között nagyjából szlovákiai magyaroktól elkobzott, és rendezetlen tulajdonú mezőgazdasági ingatlanok, az úgynevezett **nevesítetlen földek** hovatartozásának kérdésében, a kisebbségi nyelvhasználati jogokat szabályozó törvény előkészítésében, valamint az anyanyelvi oktatás lehetőségének bővítésében. Csak a **második Dzurinda-kormány** idején sikerült, Simon Zsolt földművelési miniszter kezdeményezésére, jogilag rendezni a nevesítetlen földek önkormányzati tulaj-

1993. július 31. Szlovákiában megkezdték a magyar nyelvű helységnevtáblák eltávolítását.

1994. január 8. Észak-Komáromban több mint 3000 szlovákiai magyar polgármester és önkormányzati képviselő állást foglalt a magyar önkormányzati törekvésekről.

1994. március 16. Az SZNT másodszor hívta vissza a kormány éléről Mečiar. Az új, Jozef Moravčík vezette kormányt a magyar pártok is támogatták.

1994. szeptember 30.–október 1. A parlamenti választásokon a DSZM, Vladimír Mečiar pártja győzött.

1995. március 19. Párizsban Horn Gyula és Vladimír Mečiar aláírták a magyar–szlovák alapszerződést.

1998. június 21. Dunaszerdahelyen a három magyar párt Magyar Koalíció Pártja néven (MKP) egyesült.

1998. október 30. Megalakult a Mikuláš Dzurinda vezette új szlovákiai kormány. Az MKP a kormánykoalíció részeként fontos pozíciókra tett szert.

1999. július 10. Az SZNT törvényt fogadott el a nyelvhasználati jogokról. Az MKP nem támogatta a korlátozó szabályokat tartalmazó javaslatot.

2001. július 5. Az SZNT a korábbi, mečiar nyolcmegegyes közgazdasági felosztást fogadta el. Az MKP tiltakozással felfüggesztette részvételét a koalíciós tanácsban. Augusztus végén három törvény elfogadásának ígéretével mégis a kormányban maradt.

2001. október 10. Átadták a Párkány és Esztergom közti Mária Valéria hidat.

2002. január 9. Szövetség a Közös Célokért néven magyar egyesületek a magyarországi státusz-törvény szlovákiai lebonyolítását biztosító szervezetet hoztak létre.

2002. október 15. A választások után újra Mikuláš Dzurinda alakított kormányt. Az MKP ismét a szlovák kormánykoalíció tagja lett.

2006. június 17. A parlamenti választásokat a Robert Fico vezette SMER nyerte. Az MKP nem kapott meghívást a kormányba.

szükségünk van rá, akár egy falat kenyérre, mert egyedül így lehetséges a demokrácia alulról történő kiépítése, csak így teremthető meg a központi kormány s a tőle eredő centralizációs törekvések, a Pozsony-központúság hatékony demokratikus ellensúlya. [...] A kialakult, jól működő területi öngazgatásra azonban mindannyiunknak szükségünk van, nem csak a magyaroknak. A területi autonómia (önkormányzat) nem igazán fejleszthető oly módon, hogy csak a szlovák községeket, városokat és járásokat érinti, s kihagyjuk belőle a magyarokat. Az ország demokratizálását nem lehet szétparcellázni.”

Vigília, 1996. 7. sz. 526–527.

Csáky Pál miniszterelnök-helyettes nyilatkozata

„... nagyon könnyű 70-80 éves tapasztalataink alapján sérelmi politikát folytatni. De a 21. században nekünk is előrelépésekre és sikerekre van szükségünk, s azt kell mérlegelnünk, hogy a kisebb előrelépés nem jobb-e, mint egy olyan (magatartás), amely reménytelenséget sugall a közösség felé. Nem a kormányban maradás mellett agítálok, csak azt mondom, hogy minden lépésünket jól meg kell gondolnunk.”

P. Vonyik Erzsébet: Jövő áprilist minden eldől. *Új Szó* (51) 2000. október 23.



Kétnyelvű üzlet-felirat Királyhelmeceen

donba való átruházását, az ingatlan-nyilvántartási rendszer felújítását.

A **közigazgatási reformot** szabályozó törvényhozói munkában a koalíciós partnerek egy része nem támogatta a kormány által benyújtott 12 megyés változatot. Helyette megerősítették a magyar kisebbség szempontjából kedvezőtlen, az ország területét észak-déli irányban felszeletelő nyolcmegyés közigazgatási beosztást. Ez a dél-szlovákiai magyar többségű területeket regionális szinten is mindenütt kisebbségi pozíciókba kényszerítette. Egyetlen koalíciós partner sem támogatta, és teljesen egyedül maradt az MKP azzal a tervvel, amelynek alapján a csallóközi, mátyusföldi magyar tömbvidékből, tizenharmadik közigazgatási egységként, Komárom megyét alakítottak volna ki. A rövid ideig tartó koalíciós válságot végül az MKP – részben saját járási szervezeteinek véleményét felülbírálván –, úgy oldotta meg, hogy súlyos politikai vereségét „lenyelve”, a kisebbik rosszat választva, maradt a kormányban.

Az MKP ugyanakkor sikereket is fel tudott mutatni a kormányzati munkájában. 1998 végén megalakult az emberi és kisebbségi jogokért felelős miniszterelnöki iroda, a kormányhivatal emberi jogokért és kisebbségekért felelős főosztálya, a parlament emberi jogi és kisebbségi bizottsága. A pozsonyi kormány 1999. április 14-én létrehozta a Csáky Pál elnöklete alatt működő **kisebbségi tanácsot**, amelyben csak a kisebbségi képviselők, illetve a tanács elnöke és alelnöke rendelkeztek szavazati joggal. A kormány kormánybiztost nevezett ki a roma ügyek koordinálására, s több kormányzati programot dolgozott ki a romakérdés kezelésére.

Az első Dzurinda-kormány gyorsított eljárással módosította **az államnyelvtörvény** kisebbségek szempontjából sérelmes rendelkezését a kétnyelvű

bizonyítványok birtoklásáról. Részlegesen és új, átfogó törvényi rendezéssel terjedő érvénytelenséggel rendezte a **helyi és járási iskolatanácsok** kompetenciáit. A kormány megmenetelte a kassai magyar Thália Színházat az anyagi összeomlástól, s hozzájárult a Színház épületének felújításához. A Csemadok a kormány 1999. június 16-i döntése

értelmében a kisebbségi kulturális keretből 1,9 millió koronás támogatásban részesült. A Mečiar idején önállóságukat veszített kisebbségi kulturális intézmények visszanyerték önálló jogi személyiségüket.

A kormány törvénytervezetet fogadott el a kisebbségi nyelvek használatáról a legalább 20 százalékból kisebbségek által lakott szlovákiai településekre vonatkozóan. A parlament által 1999 júliusában elfogadott 184. számú törvényt, a az MKP a kormány által benyújtott törvénytervezet megcsúszása miatt – nem támogatta. Ennek ellenére a magyar nyelv hivatali érintkezésben való használata a két Dzurinda-kormány idején kezdett elterjedni. A magyar vezetés alatt álló járási hivatalokban megjelentek a kétnyelvű nyomtatványok, anyanyelven készült beadványok, a hivatali épületek külső és belső feliratai, útbaigazító táblái több helyen már szintén kétnyelvűek. Dzurinda miniszterelnök 2001 januárjában személyesen biztosította az ET kisebbségi és regionális nyelvi chartájának szlovákiai ratifikációját, amiről a pozsonyi parlament 2002-ben döntött.

Az MKP meg tudta állítani a magyar tan nyelvű iskolák számának további csökkenését, sőt új középfokú és általános iskolákat sikerült alapítani. A járási tanügyi szakosztályok élére több járásban is magyar szakembert neveztek ki. Megalakultak a független tanfelügyelők központok, a Minisztérium hivatalos módszerként elismerte és támogatta a két szlovákiai magyar pedagógus által kifejlesztett, s nevük alapján elnevezett, Szkabela-Bóna szlovák nyelv- oktatási módszertani programot. 2000 koratavaszán aláírták a magyar–szlovák államközi ekvivalencia-egyezményt a diplomák kölcsönös elismeréséről, s a nyitrai egyetemen megkezdődött a magyarországi pedagógiai főiskolákon végzett pedagógusok kiegészítő képzése.



Kétnyelvű helységnevtábla

A 2002–2006 között működött **második Dzurinda-kormány** idején, miután a Demokratikus Baloldal Pártja nem jutott be a parlamentbe, enyhültek a kormányon belüli feszültségek. Sikerült megoldani a **magyar nyelvű egyetemi tanárképzés** régóta húzódó kérdését. Miután a 2001-ben, a szlovák kormány határozata ellenére, a nyitrai Konstantin Egyetem szenátusa elutasította az önálló magyar kar létrehozását, a 2002. évi választási programjában az MKP önálló szlovákiai magyar állami egyetem létrehozását tűzte ki célul, s ezt a második Dzurinda-kormány programja is tartalmazta. 2003. március 13-án a szlovák kormány jóváhagyta a révkomáromi **Selye János Egyetem** létrehozásáról szóló szándéknyilatkozatot és az alapítás ütemtervét. A pedagógiai, közgazdasági és református teológiai korból álló magyar tannyelvű egyetem névadója a komáromi születésű Selye János, a stressz kutatás világhírű magyar képviselője lett. Az egyetem alapításáról szóló törvényt a szlovákiai parlament 2003. október 23-án fogadta el. Az ünnepélyes avatóra 2004. január 17-én került sor, Martin Fronc szlovák és Magyar Bálint magyar oktatásügyi miniszter jelenlétében. A Selye János Egyetem megbízott vezetője, majd első rektora Albert Sándor lett. Ezzel egy időben létrejött a **Nyitrai Konstantin Egyetem Közép-Európai Tanulmányok Kara**, ahol az induláskor mintegy 800 magyar nemzetiségű diákot 50 tanár oktatott magyarul.

A második Dzurinda-kormány idején sikerült átmenetileg rendezni a komáromi Duna-menti Múzeum státúumát, amely a pozsonyi Szlovák Nemzeti Múzeum keretében újonnan létrehozott Magyar Kultúra Történeti Múzeuma mellett szintén a magyar közösség központi múzeumává vált.

Az 1998–2006 közötti két koalíciós kormányban mind Csáky Pál miniszterelnök-helyettesnek, mind az MKP-szakminisztereknek – Harna István, építésügyi, Miklós László környezetvédelmi, illetve Simon Zsolt földművelésügyi, Gyurovszky László, regionális fejlesztési miniszter és a rövid ideig az oktatási tárca élére került Szigeti László – teljesítményét a szlovák közvélemény általában kedvezően ítélte meg. Az MKP kormányzati szereplése, a sok kompromisszum, félsiker és kudarc ellenére elvben alkalmas lehetett volna a magyar–szlovák közös kormányzati (konszociális) modell tartós megalapozására. Ehhez azonban olyan pártközi stratégiai partnerség kialakítására lett volna szükség, amely a kisebbségi kérdés szlovákiai kezelését is új alapokra helyezte volna. A kormányzati évek alatt azonban az MKP-nak – a koalíciós partnerek támogatása hiányában – nem sikerült a kisebbségi kérdés tartós megoldását biztosító kisebbségi törvényt kidolgoznia és elfogadtatnia, s így 2006 után ismét a kormánypártok szándékai szabták meg a szlovákiai kisebbségpolitika irányát.

A két Dzurinda-kormány bel- és külpolitikai sikerei mellett azonban az ország gazdasági konszolidációjának súlyos szociális ára volt. A 2006-os szlovákiai parlamenti választások után a korábbi kormánypártok ellenzékbe szorultak, és a Robert Fico vezette, szociáldemokrata irányultságú, erősen populista jellegű SMER (Irány) alapíthatott kormányt, mégpedig a Vladimír Mečiar vezette Demokratikus Szlovákiáért Mozgalommal és a Ján Slota vezette nacionalista Szlovák Nemzeti Párttal közösen.

Tudja-e?

■ Az 1949-ben alapított Csemadok (Cseh-szlovákiai Magyar Dolgozók Kulturális Szövetsége) ma is működik Szlovákiai Magyar Társadalmi és Közművelődési Szövetség néven. Mint a legnagyobb szlovákiai magyar ernyőszervezet (57.000 taggal) kulturális és közművelődési feladatokat lát el. Szemléket, versenyeket szervez, koordinálja és módszertanilag segíti az amatőr művelődési és művészeti mozgalmakat. Fontosabb országos rendezvényei: Tompa Mihály Versés Prózamondó Verseny, Dunamenti Tavasz – gyermekszínjátások és bábcsoportok ver-

senye, Bíborpiros szép rózsá – országos népzenei vetélkedő.

■ A szlovák–magyar alapszerződés aláírásának és ratifikálásának egy éve alatt a harmadik Mečiar-kormány olyan – csak Szlovákiában érvényes – kiegészítő dokumentumot fogadott el, és csatolt az alapszerződés mellé, amely ellentétes a nemzetközi dokumentumok elfogadásának nemzetközi szabályaival. Ebben a dokumentumban a szlovák fél kizárja az Európa Tanács 1201-es Ajánlásának – kollektív jogként értelmezhető – szlovákiai érvényesítési lehetőségét.

IRODALOM

- Fazekas József – Hunčík Péter (szerk.): *Magyarok Szlovákiában (1989–2004)*. Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, Somorja – Dunaszerdahely, 2004.
- Fazekas József – Hunčík Péter (szerk.): *Magyarok Szlovákiában. Dokumentumok, Kronológia (1989–2004)*. Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, Somorja – Dunaszerdahely, 2005.
- Görömbei Sára: Magyar nyelvi jogok Szlovákiában a Nyelvi Karta tükrében. *Regio* 2001. 3. sz. 163–189.
- Gyurcsák Iván: A szlovákiai magyar pártok karaktere és genezise. *Regio* 1996. 3. sz. 169–191.
- Hamberger Judit: Szlovákia magyarságpolitikája. In: *Szlovákokról és csehekről magyar szemmel*. Kalligram, Pozsony, 2000. 136–178.
- Hamberger Judit: A nyelvhasználat, a nyelvtörvények és a szlovák társadalom. In: *Szlovákokról és csehekről magyar szemmel*. Kalligram, Pozsony, 2000. 204–231.
- Pogány Erzsébet: *Az Együttélés öt éve. Eseménynaptár és dokumentumgyűjtemény 1990–1995*. Együttélés Központi Iroda, Pozsony, 1995.
- Simon Attila (összeáll.): A szlovákiai magyarok történetének válogatott bibliográfiája (1990–2002). Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, Somorja–Dunaszerdahely, 2004.
- Szarka László: A szlovákiai Magyar Koalíció Pártjának kormányzati szerepvállalásáról. *Regio* 2000. 4. sz. 122–149.

A KMKSZ felhívása Kárpátalja magyar lakosságához

„Történelmi idöket élünk. A volt szovjetunióbeli köztársaságok teljes önállóságra törekszenek. Ukrajna parlamentje is kinyilvánította ebbéli óhaját. Mi, kárpátaljai magyarok, szintén történelmi dátumnak tartjuk december 1-jét. Ezen a napon a szuverén, demokratikus Ukrajnára szavazunk. Csak az európai értelemben vett, demokratikus állam biztosíthatja a területén élő nemzeti kisebbségek önkormányzati jogait. [...] felhívjuk Kárpátalja magyarságát: december 1-jén szavazzanak két igennel:

I. A független Ukrajnára.

II. Ukrajna keretén belül az új ukrán alkotmány által biztosított különleges önkormányzati státussal rendelkező Kárpátaljára.
1991. november 12.”

Bárdi Nándor – Éger György (szerk.): *Útkeresés és integráció*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2000. 506–507.

Kisebbségi áramszünet

„[...] nyilvánvaló egyértelműséggel bebizonyosodott: a független Ukrajna számára nem létezik olyan titkos átjáró, amelyen a szocializmusból átosonhat a jóléti civil társadalom keretei közé, s a süllyedő ország peremén nem lehet egy kis kárpátaljai magyar Kánaánt létrehozni; az itt élőknek, ha szülőföldjükön maradnak, a vegetálásra kell berendezkedniük, nagyrészt lemondva az európai értelemben vett civilizált élet nívójáról és az egzisztenciális biztonságról [...]”

Balla D. Károly: *Kisebbségi áramszünet a schengeni fal tövében*. Budapest, Magyar Napló, 2000. 23.

A kárpátaljai magyar kisebbség helyzetének változásai Ukrajnában

A 20. században több nemzet vált függetlenné szeptarista önrendelkezés érvényesítésével. Bár minden szovjet alkotmány (1924, 1936 és 1977) tartalmazta a „szabad elszakadás” lehetőségét, a szecessziós jog érvényesítése csak az 1990-es években vált lehetségessé. Európa a 18. század végén a nemzetállam és a nacionalizmus szülőhelye volt, és úgy tűnt, a 20. század végén temetőjük is lesz. Ám a századvégi Európa, ahelyett, hogy túllépett volna a nemzetállamon, visszatért hozzá, aminek leglátványosabb bizonyítéka a Szovjetunió, Jugoszlávia és Csehszlovákia felbomlása és nemzeti alapon meghatározott utódállamaik létrejötte.

Mihail Gorbacsov, az utolsó szovjet pártfőtitkár az 1980-as évek közepén meghirdette a nyíltság és az átalakítás politikáját, ami végeredményben elsodorta a Szovjetuniót. Az egykori tagköztársaságok, így 1991-ben Ukrajna is, önálló államokká váltak. A független Ukrajnát Magyarország az elsők között ismerte el.

Az országban a **nemzetiségek jogállását** három alapvető dokumentum határozza meg: Ukrajna nemzetiségi jogainak nyilatkozata (1991), Ukrajna törvénye a nemzeti kisebbsé-

gekről (1992) és Ukrajna Alkotmánya (1996), melyek többek között kimondják, hogy az itt élő nemzetiségek az ukrán nép részét képezik. A nemzetiség szabadon megválasztható, lehetőség van a nemzetiségi nyelvek, kétnyelvű feliratok, a nemzeti jelképek használatára. Kárpátalján számos település kapta vissza eredeti, történelmi nevét, sok magyar vonatkozású köztéri szobrot, emléktáblát és emlékjelet állítottak fel.

A magyarok az ország lakosságának 0,3%-át teszik ki, zömmel Kárpátalján élnek. 1989 előtt nem volt önálló politikai szervezetük. A szellemi teret, s utólagos értelmezésben, a politikai teret is, a kultúra, elsősorban az irodalmi, művészeti élet jelentette. Az 1980-as évek második felétől érezhető volt a változás.

Elsőként alakult meg a máig legnagyobb létszámú **érdekvédelmi szervezet**, a KMKSZ 1989-ben, amely a helyi magyarság képviselőt kulturális és politikai téren egyaránt feladatának tartja. A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetségben (KMKSZ) gyorsan végbement a generációváltás. Kovács Miklós elnökké választása markáns szemléletváltozást is



Európa (egyik) földrajzi közepe, Terebesfehérpatak



A munkácsi városháza

hozott és tartósan polarizálta a kárpátaljai magyar eliteket. Az 1994-ben létrejövő Kárpátaljai Magyar Szervezetek Fóruma (KMSZF) egyesítette többek között a KMKSZ-ből kivált, vele egyet nem értő régi, illetve újonnan alakult egyesületeket. A KMSZF úgy látta, hogy Ukrajnában, az ukrainai politikai erőkkal együttműködve lehet hatékonyan foglalkozni a magyarság ügyével, s ebben nem hagyható figyelmen kívül Ungvár, a megye fővárosa, az összes fontos intézménnyel, az egyetemmel, s a magyar szakkal, ahol az kárpátaljai magyar elit rekrutációja végbement. Ungvárnak ez a szerepe 1989 után egyre csökkent. A KMKSZ ezzel szemben a Beregszász központú magyar autonóm körzet, Tisza melléki járás, illetve magyar tankerület létrehozásán kezdett el módszeresen dolgozni.

A Fórum szerepét egyre inkább átvette az Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség, amelyet 1991. októberében hozott létre a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, a Lvovi Magyarok Kulturális Szövetsége és a Magyarok Kijevi Egyesülete Fodó Sándor elnökletével. Az 1995. júniusi ungvári közgyűlésén Vass Tibor főtitkár a szövetség addigi munkáját értékelve kijelentette: nincs mit elmondania, mert a szövetség nem működött. 1996. márciusában az UMDSZ új elnököt választott Tóth Mihály parlamenti képviselő személyében. 1997-ben a KMKSZ felfüggesztette tagságát az UMDSZ-ben. Ezzel véglegessé vált a két táborra szakadás.

Az időszakban lezajlott parlamenti választások – melyekre úgy tekintettek, hogy a mandátum erősíti meg az adott szervezet legitimitását – mindannyiszor magyar–magyar párbajt is hoztak. 1990-ben Fodó Sándor, a KMKSZ akkori elnöke indult a mandátumért, majd váratlanul visszalépett és a szövetség nevében a szavazókat egy ukrán jelölt, Sepa Vaszil támogatására szólította fel, amit azok meg is tettek. 1994-ben a KMKSZ-ből kivált szervezetek Tóth Mihályt jelölték, aki nyerni tudott Fodóval szemben, nem utolsó sorban az utóbbi kampányának a szavazók táborában vissza-



A Rákóczi-szabadságharc emlékműve Tiszaújváros határában

KRONOLÓGIA

1989. február 26. Ungváron megalakult a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ).

1989. március 1. A szovjet–magyar határon megnyíltak az első olyan határátkelők, amelyek a kishatárforgalmat biztosítják.

1989. szeptember 10. A KMKSZ állásfoglalást fogadott el egy magyar autonóm körzet megalakításáról Beregszász központtal.

1989. december 13. Hatályon kívül helyezték a görög katolikus egyházat betiltó 1949-es rendeletet.

1991. augusztus 24. Az ukrán Legfelsőbb Tanács kikiáltotta Ukrajna függetlenségét.

1991. augusztus 26. Mihail Gorbacsov lemondott az SZKP KB főtitkári tisztéről és indítványozza a kommunista párt feloszlását.

1991. augusztus 31. Ungvár főteréről eltávolítják a Lenin-szobrot. Fokozatosan ezt teszik a többi településen is. Utolsóként Csap „adja meg magát”, ahol népszavazást is tartanak a kérdésben.

1991. szeptember. A beregszászi járási tanács a KMKSZ-frakció indítványára népszavazást írt ki december 1-jére a magyar autonóm körzet létrehozásáról a járás területén.

1991. október 5. A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, a Lvovi Magyarok Kulturális Szövetsége és a Magyarok Kijevi Egyesülete megalakították az Ukrajnai Magyar Demokratikus Szövetséget (UMDSZ). A szervezet elnöke Fodó Sándor.

1991. október 23. Első ízben rendeztek emlékünnepeket Kárpátalján a nemzeti ünnep tiszteletére.

1991. október 27. Ungváron a Kárpátaljai Ruszinok Társasága, a KMKSZ, a német, a szlovák, valamint a roma nemzetiségi szervezetek megalakították a Kárpátaljai Nemzetiségek Demokratikus Ligáját.

1991. december 1. Az Ukrajnában megtartott országos választásokon a lakosság 90%-a támogatta a köztársaság függetlenségét. Kárpátalján a választópolgárok 78%-a a terület különleges

Magyarország mint „nagy testvér”. Aknák az összekötő útton

„ [...] a szomszédos országokban élő magyar kisebbségek a magyarországi politikai élet szent tehenei; kritikai elemzés tárgyát nem képezhetik életük bizonyos vonatkozásai, s a hozzájuk való viszonyulásban is van egy sor rituális elem. [...] nehéz a kritika késével belevágni ebbe a témába, de mégis meg kell tennünk, mert esetleg azután már késő lesz. [...] A kisebbségek viszonyulását a Magyarországról beáramló kulturális (mindegy milyen színvonalú) termékekhez leginkább egy régi közmondás jellemzi: „Ajándék lónak ne nézd a fogát!” Pedig ezt az áramlást egy vonatkozásban alaposan meg kell szűrni. Az ideológiára gondolok. [...] Konkrét, meglévő ideológiai konstrukciók mindig tartalmaznak egy „fordítási mechanizmust”, amely ténylegesen megkülönbözteti őket a hasonló címkével ellátott más működő konstrukcióktól. Ez a mechanizmus nem más, mint az általános elvek helyi alkalmazását lehetővé tevő „másodlagos szabályok” összessége. Hogy mi történik akkor, ha „megspórolják” ezt a „fordítást”? Erre szolgál iskolapéldául a kommunizmus szerepe Kelet- és Közép-Európában a Szovjetunióból „fordítás” nélkül átvett bolsevizmus formájában. [...] a bajt a látszat ellenére nem az ideológiai konstrukciók „eszmarendszer”-része okozza, hanem az, ahogy az adott társadalmi valóság viszonyrendszerében politikai cselekvésre fordítják ezeket. Nem az elv, hanem a vele együtt átsusszanó más valóságra érvényes alkalmazási mechanizmus okozza a bajt, esetleg a katasztrófát. [...] Egy kisebbségi politikusként már most is komoly munkájába kerül a magyarországi „keresztbelicítelés” politikai viszonyok kiismerése. Egyszerre „kijönni” valamennyiükkel – azaz realitást adni annak az elvnek, hogy egy adott kisebbség ügye „fölötte áll” az aktuálpolitikának –, valóságos politikai bűvészműtárványt jelent.” (1994)

Kovács Miklós: *Üzenet a kalapács alól*. KMKSZ, Ungvár, 1998. 184–187.

tetszést keltő lejárato hangneme következtében. Újabb négy év múlva Tóth alul maradt az új KMKSZ-elnökkel, Kovács Miklóssal szemben. Az Ukrajnai Szociáldemokrata Párt (egyesített) – USZDP(e) – listáján sikertelenül indult a választásokon a teljesen háttérbe szorult Fodó Sándor. Ezért a lépésért Fodót a KMKSZ etikai bizottsága elé idézték, minden különösebb következmény nélkül.

A USZDP(e) ezzel nem vonult ki a magyar közéletből. A 2002-es választásokon Kovács Miklóssal, a KMKSZ támogatottjával szemben Gajdos Istvánt, az USZDP(e) beregszászi elnökét indította, aki mögé felsorakozott az UMDSZ is. Kovács esélyeit csökkentette, hogy a jelöltek között szerepelt egy vele azonos nevű, a közéletben egyébként teljesen ismeretlen személy is, aki ezzel a névazonossággal nyilvánvalóan sok szavazatot elvitt. A sokadik átszámolás, fellebbezés, panasz, végül Legfelsőbb Bírósági döntés után Gajdos kapta meg a mandátumot.

A botrányokkal övezett választásokkal kapcsolatban Hennagyij Moszkal, Kárpátalja akkori kormányzója annak a véleményének adott hangot, hogy Magyarország nyíltan támogatta Kovács Miklóst, ami direkt politikai beavatkozás, s nem első eset, hogy ilyen közvetlen beavatkozás mérgesíti az ukrajnai magyar szervezetek egymás közötti vitáit. A KMKSZ választmánya nyilatkozatban mondta ki, hogy Gajdos győzelmét durva visszaélések, szavazócédulák utólagos jogtalan megsemmisítése eredményezte, így a végeredmény nem felel meg a választók akaratának, Kovács a 72-es körzet magyar többségű településeinek döntő többségében nagy fölényrel győzött, így a KMKSZ legitimitásához nem férhet kétség, az továbbra is a kárpátaljai magyarság legjelentősebb érdekvédelmi szer-



Szelmenc, az ukrán–szlovák határral kettévágott falu

vezete. Kovács panasa alapján az ügygel foglalkozott az Európai Emberjogi Bíróság.

A vita lényege a legitimáció körül forgott. A KMKSZ legfőbb érve ebben, hogy az UMDSZ, vele ellentétben, nem vett részt a választásokon, az általa támogatott parlamenti képviselő egy hatalmon levő ukrán párt képviselője. Ha szó szerint vesszük a jelölést, akkor a szavazócédula megfelelő rubrikája szerint Kovács „önjelölt”, Gajdos az USZDP(e) jelöltje volt, civil szervezet ugyanis nem állíthatott képviselőjelöltet. Gajdos a 2004-es ukrajnai államfőválasztás alkalmával megváltozó erőviszonyok közepette azonban áttűnt a Szocialista Párt frakciójába, ami – az UMDSZ kivételével – minden oldalról erősen megtépzotta politikusi tekintélyét.

Merőben megváltozott a helyzet a 2006-os parlamenti választásokkal. Kárpátalján megalkultak az első magyar pártok: Kovács Miklós elnökletével a KMKSZ Ukrajnai Magyar Párt, és Gajdos István elnökletével az Ukrajnai Magyar Demokrata Párt (UMDP). Egyik pártnak sem volt reális esélye arra, hogy elérje a 3 százalékos parlamenti küszöböt. A valódi tét a helyi önkormányzati helyek megszerzése volt. A választások során a magyar pártokra felfigyeltek az ukrajnai politikai erők,



Az Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség elnökségének sajtótájékoztatója



Az ukrán–magyar alapszerződés aláírása

ami odavezetett, hogy a jövőben felajánlják a közös listát. A magyar pártok megjelenése lökést adhat az ukrainai nemzeti pártok alakulásának. A 2007-es előrehozott parlamenti választások alkalmával mindkét magyar párt jelöltje felkerült egy-egy nagy párt listájára, de ezúttal sem sikerült bejutniuk a törvényhozásba.

Az **autonómia kérdése** sajátosan alakult Kárpátalján, ahol nem csak a magyarság, hanem az ukrán állam által nemzetiiséggént hivatalosan el nem ismert ruszinok is előálltak autonómia-igénnyel az 1990-es évek első felében. Ukrajna függetlenségének kinyilvánítása – 1991. augusztus 24. – és a Független Államok Közösségének megalakulása 1991. december 8. – közötti időszakban gyakorlati lépések is történtek. A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség beregszászi szervezete támogatta a Kárpátaljai Ruszinok

Társaságának autonómia követelését, illetve röviddel később maga is indítványozta, hogy tartsanak népszavazást a magyar autonóm körzet megalakításáról Beregszász központtal. A helyi államhatalmi szervek felkarolták a kezdeményezést, és december 1-jére népszavazást írtak ki a kérdésben. Ugyanezen a napon az ország lakosságának 90%-a referendum keretében támogatta a köztársaság függetlenségét, Kárpátalján pedig a választópolgárok 78%-a a terület különleges státusú önkormányzatára, a Beregszászi járásban 81,4%-a a magyar autonóm körzet megalakítására szavazott. Ez a népszavazás azonban jogi következmények nélkül marad. A magyar szövetségen belül már 1992-ben szakadás jelei mutatkoznak, többek között a kérdés kezelésének mikéntje felőli viták következtében. 1992-ben a magyar–ukrán alapszerződés úgy lépett életbe, hogy semmilyen módon



Ünnepség a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán

státusú önkormányzatára, a Beregszászi járásban 81,4%-a a magyar autonóm körzet megalakítására szavazott.

1991. december 8. Jelcin orosz, Kravcsuk ukrán és Suskevicz belorusz elnökök bejelentették a Független Államok Közösségének (FÁK) megalakulását, a Szovjetunió megszüntetését. ~ Antall József magyar miniszterelnök Kijevben aláírja a magyar–ukrán alapszerződést.

1992. május 10. A KMKSZ-en belüli újabb szakadás jele, hogy a választmányi ülésen bejelentették a Demokratikus Platform Kezdeményező Csoportjának megalakulását.

1992. július 22. A területi tanács elutasította a Beregszászi Magyar Autonóm Körzet megalakításával kapcsolatos törvénytervezetet.

1993. április 30. Ungváron megalakult a Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közössége (MÉKK). Elnök: Dupka György.

1993. május 15. A Kárpátaljai Ruszinok Társaságának munkácsi konferenciáján megalakították Podkarpatszka Rusz árnyék-kormányát.

1994. március 10. Beregszászon megnyílt az Illyés Gyula Magyar Nemzeti Színház. Főrendező Vidnyánszky Attila.

1994. április 10. Ukrajnában megtartották a parlamenti választások második fordulóját. A 169. számú beregszászi választókerületben a független jelölt Tóth Mihály, beregszászi járási elnöki megbízott győz Fodó Sándorral, a KMKSZ elnökével szemben.

1994. június 19. Beregszászon Kárpátalja református püspökévé szentelték Gulácsy Lajost.

1994. augusztus 6. A KMKSZ-től eltávolodott kárpátaljai magyar szervezetek Beregszászban megalakították a Kárpátaljai Magyar Szervezetek Fórumát (KMSZF).

1994. szeptember 15. Beregszászon megnyitották a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskolát.

1994. november 27. Szolyván felavatták a Sztálinizmus Áldozatainak Emlékparkját.



Beregi szőttes



Hídi Endre kerámiái



Kárpátalja címere

nem reflektált erre a kérdésre. A Kárpátaljai Megyei Tanács pedig szinte ezzel egyidejűleg elutasította a Beregszászi Magyar Autonóm Körzet megalakításával kapcsolatos helyi magyar törvénytervezetet. A magyar kulturális autonómiát az ukrán–magyar vegyes bizottság tartotta napirenden. 1993 áprilisában Leonyid Kravcsuk államfő és Antall József miniszterelnök ungvári találkozóján is szóba kerül. Májusban a Kárpátaljai Ruszinok Társaságának munkácsi konferenciáján megalakították Podkarpatszka Rusz (Kárpátalja hivatalos elnevezése az első Csehszlovák Köztársaság időszakában) árnyékkormányát. Az eseményt a vezetők Pozsonyban jelentették be, ami diplomáciai feszültséget okozott Ukrajna és Szlovákia között. Ezek a botrányok véget vetettek a ruszin szervezkedésnek. Leonyid Kucsma államfő

1999-es újraválasztása előtt Kárpátalján is kampányolt, azzal biztatta a magyarokat, hogy amennyiben rá szavaznak, támogatni fogja autonómia-törekvésüket. Az elnökválasztás után, 2001-ben elfogadott törvény szabad gazdasági övezet létrehozásáról rendelkezett Kárpátalja területén. A kulturális autonómia követelése elhalkult, realisabb alternatívaként merült fel az önálló magyar oktatási hálózat megteremtése. Ukrajna egyetlen autonóm területe a Krími Autonóm Köztársaság, ahol a sztálini érában kitelepített, a '90-es években visszatelepülő tatárok nyerték el ezt a jogot. Kárpátalja lakosságának zömét hivatalosan az ukránok alkotják, a megye egészére vonatkozó nemzetiségi autonómiáról tehát nem lehetne szó.

A civil szférában fontos szerepet tölt be az 1993-ban alakult Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közössége (elnöke Dupka György), melynek egyik érdeme, hogy 1996-ban elindította a Kárpátaljai Magyar Önkormányzati Fórum rendezvénysorozatát. 2001-ben alakult meg a Határmenti Települések Önkormányzati Szövetsége.

Kárpátalján önálló szervezetekbe tömörülnek a különböző szakmák képviselői (magyar pedagógusok, könyvtárosok, képzőművészek, orvosok stb.). Magyar gazdakörök, vállalkozói szövetségek működnek.

A **kultúra** területén lényeges változások történtek. Az 1990-es évek elején megnyiták a magyar óvodák, illetve kibővültek az anyanyelvű iskoláztatás lehetőségei: az állami tanintézetek mellett felekezeti iskolák is létesültek, több szak(közép)iskolában indítottak magyar csoportokat, megnyílt az államilag akkreditált, elsősorban Magyarországról finanszírozott II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. 2005-ben Magyar Történelem és Európai Integrációs Tanszék nyílt az Ungvári Nemzeti Egyetemen. Tudományos műhelyek jöttek létre: a Lehoczky Tivadar Intézet, a Hodinka Antal Intézet (Beregszász) és a Hungarológiai Intézet (Ungvár). 1994 óta működik az Illyés Gyula Magyar Nemzeti Színház. 1990-ben alakult meg a Kárpátaljai Magyar Festő- és Iparművészek Révész Imre Társasága. Színesebbé vált a helyi magyar sajtó: (*Kárpáti Igaz Szó*, *Kárpátaljai Szemle*, *Ukrainai Magyar Krónika* stb.). A magyarországi lapokat sem megvásárolni, sem előfizetni nem lehetett, aminek gazdasági okai voltak. Pénzhiány miatt szűnt meg az állami magyar könyvkiadás is. Helyette magyarországi pályázati pénzekből adnak ki magánkiadók kárpátaljai műveket; a két fő terület a szépirodalom és a honismeret. Jelentős könyvkiadók a Galéria Ungváron (Balla D. Károly), a Mandátum



Gátépítés a Tiszán Rahónál

Beregszászban (Penckófer János). A kiadott könyvek számát tekintve a legnagyobb kárpátaljai magyar könyvkiadó 1992-ben jött létre Dupka György vezetésével. Az Intermix Kiadó (Ungvár–Budapest) helyi vonatkozású könyvsorozata, a sokféle műfajt – költészet, próza, szociológia, helytörténet, néprajz, dokumentálás stb. – megjelenítő Kárpátaljai Magyar Könyvek. Emellett egyes szervezetek is jelentenek meg könyveket. Létrejöttek helyi internetes portálok: <http://bdk.blog.hu/>; www.karpataljaforum.net/; www.karpatinfo.net stb.

Fontos, karitatív oktatási, kulturális szerepet játszanak az **egyházak**. A szociális ellátásban egyre nagyobb súllyal vannak jelen. Elsőként szerveztek vasárnapi iskolákat a szörnyvidékeken élő magyarok számára stb.

Kárpátalján és egész Ukrajnában a legnagyobb gondot a nehéz **gazdasági helyzet** okozta. Az 1990-es években gyakorlatilag felszámolódott a nagyüzemi mezőgazdasági szerkezet, az ipari termelés szinte teljesen leállt, a munkanélküliség becslült értéke 20% körül volt. Ráadásul Ukrajna a szovjet időszakban szerzett lakossági megtakarításokat határozatlan időre befagyasztotta. 1998-ban és 2001-ben óriási pusztítást végzett a tiszai áradás. Sokak számára a határ menti feketekereskedelem, illetve a magyarországi és a szlovákiai munkavállalás jelentette a megélhetés egyetlen forrását. Az újonnan alakult vegyes vállalatoknak csak kis hányada tartozott a termelő szférába. A 21. század elején a helyzet annyiban változott, hogy a helyi vállalatok nehezebben találnak munkaerőt. A feketekereskedelemben anyagi számításukat megtalálók nem szívesen adják fel „függetlenségüket”, aminek egyértelműen nega-

tív hatásai vannak a társadalomra. Gazdaságélénkítő intézkedésnek szánta a kormány a valamivel több mint 700 hektárnyi kárpátaljai szabad gazdasági övezetről és az egész Kárpátaljára érvényes különleges befektetési rendszerről szóló törvények életbe léptetését.

Az 1990-es években rendkívül megnőtt a gazdasági indíttatású **elvándorlás**. Ez a probléma egész Ukrajnát érintette. 1989 és 2001 között az ország lakossága 52,1 millióról 49 millió alá csökkent, amiben nem kis szerepe volt a migrációnak. 1991–1993 között a migrációs szaldó még pozitív volt, az ország lakossága a betelepülők révén



Viski falukép, a felújított harangtoronnyal

1996. január 6. Rómában Kárpátalja római katolikus püspökével szentelték Majnek Antalt.

1996. március 9. Tóth Mihály lett az UMDSZ új elnöke.

1996. március 30. Nagyszőlősen a KMKSZ soros tisztújító közgyűlésén a Szövetség új elnökévé Kovács Miklóst választották a küldöttek.

1996. november 3. Tiszacsomán a honfoglalás kori temető szomszédságában történelmi emlékparkot avattak.

1998. március 29. A kijevei parlamentbe egyetlen magyar képviselő, Kovács Miklós, a KMKSZ elnöke jutott be.

1998. június 1. Az ukrán fővárosban felavatták a magyar kulturális központot.

1998. november 9. A Tiszán katasztrófális árhullám söpört végig.

2000. január 22. A KMKSZ Elnökségének nevében Kovács Miklós elnök levélben kérte Leonyid Kucsma államelnököt, támogassa a magyar többségű adminisztratív egység, Tisza-melléki járás kialakítását Kárpátalján.

2001. március 22. Elfogadták Ukrajna törvényét a Kárpátaljai különleges (szabad) gazdasági övezetről, amely 737,9 hektárnyi területre vonatkozik.

2001. június 27. Az Ukrajnába látogató II. János Pál pápa boldoggá avatta a kárpátaljai Romzsa Tódor mártír püspököt (1911–1947), aki 1944–1947 között állt a Munkácsi Görög Katolikus Püspökség élén.

2002. április Gajdos István, az UMDSZ támogatója lett az ukrán parlament magyar képviselője.

2003. november 1. Magyarország és Ukrajna között bevezetésre került a vízumkényszer. Alig van olyan ország, ahová az ukrán állampolgárok szabadon utazhatnának, ami alól a volt szovjet tagköztársaságokból alakult független államok egy része sem kivétel.

2005. február 17. Megalakult a KMKSZ Ukrajnai Magyar Párt (KMKSZ UMP). Elnök Kovács Miklós.

2005. március 24. Megalakult az Ukrajnai Magyar Demokrata Párt (UMDP). Elnök Gajdos István.

Vízumköteles nyelv?

„Folyamatban van az ÉKSz., A magyar értelmező kéziszótár felújítása. Ez természetes is, hiszen a szótáraknak az a sorsuk, hogy elavulnak: egyetlen szógyűjtemény sem képes követni a nyelv leggyorsabban változó részében, a szókészletben végbemenő folyamatokat. [...] az új reprezentatív kiadvány már nem csak a magyarországi magyar nyelv, hanem valóban a magyar nyelv értelmező szótára kíván lenni. Ennek érdekében ugyanis az új kiadás már tartalmazni fog néhány olyan szót, szójelentést is, amelyek a magyarországi magyar nyelvhasználatban nem vagy másképp élnek, de a határon túli régiókban (vagy azok egyikében vagy másikában) igen. Ám érdekes módon itt is címkézve lesznek a határon túli magyar szavak: minden egyes ilyen szó, szójelentés mellett ott lesz majd a stigma: ezt a magyar nyelv szlovákiai, kárpátaljai, erdélyi vagy délvidéki változatában mondják így. Ahhoz hasonlatosan, mint ahogyan külön minősítés figyelemzteti a szótárhasználót arra, hogy az adott szó vulgáris vagy nyelvjárási. Vagyis beengedik ugyan a határon túli magyar szavakat is a magyar nyelv szótárába, de csak akkor, ha megjelölik őket. Úgy, mint a határátkelésnél a nem magyar állampolgárságú magyarokat: beléphetnek, de csak ha bélyegzőt kapnak az útlevelükbe, illetve [...] ha vízum díszleg az útiokmányukban. A szótár határon túli magyar szavakkal való bővítése [...] nyelvtörténeti esemény; [...] új nyelvtörténeti korszakot élünk 1918-tól. Ám ettől még az a tény is igaz marad, hogy – amiként szavaink az értelmező kéziszótárban – Magyarországon nem lehetünk „csak” magyarok, maradunk „jelzős magyarnak.” (2003)

Csernicskó István: *A kisebbségi nyelvváltozatok esete a hivatásos nemzetőrökkel, avagy: vízumköteles-e a nyelv (is)?* <http://mek.niif.hu/02200/02288/html/csernics.htm>



Az ungvári piac

közel 500 ezer fővel nőtt. Az utána következő években azonban a migráció következtében mintegy 620 ezerrel csökkent. A távozók döntő része munkaképes korú és magasan képzett volt. A célországok között az első három helyen Izrael, Németország és az USA állt. Kárpátaljáról a tömeges elvándorlás az 1980-as években indult meg. Csehország és Szlovákia, Izrael, Németország, valamint az Egyesült Államok mellett mint célország, Magyarország magasan az első helyen szerepelt. A kitelepülő magyarok mintegy 85 százaléka, becslések szerint több mint 30 ezren

választották Magyarországot állandó lakhelyül. Az állampolgárságot is kérelmezik, amihez hozzá kell tenni, hogy az ukrán alkotmány kizárja a kettős állampolgárság lehetőségét. Ezen kívül nagy számban tanulnak magyarországi főiskolákon, egyetemeken kárpátaljai fiatalok, sőt, sok az iskolás fiatal, akik jórészt nem térnek vissza szülőföldjükre. Mindez a kárpátaljai magyarság társadalmi szerkezetét is befolyásolja. A 2001-es népszámlálás adatai szerint Kárpátalja lakossága 1254,6 ezer fő, ebből 151,5 ezer a magyar nemzetiségű (12,1%).



A záhonyi határátkelő

Tudja-e?

■ A magyarok Kárpátalján az ukránok után a második legnagyobb lélekszámú nemzetközösség. A 20. század folyamán a magyarok száma Kárpátalján – a jelenlegi területre vonatkoztatva a hivatalos adatok szerint a következőképpen alakult: 1910-ben 184.789 (az összlakosság 30,7%-a), 1921-ben 111.052 (18,1%), 1930-ban 116.975 (15,9%), 1941-ben 233.111 (27,4%), 1946-ban 134.558 (17,4%), 1959-ben 146.247 (15,9%), 1970-ben 151.949 (14,4%), 1979-ben 158.446 (13,7%), 1989-ben 155.711 (12,5%), 1993-ban – 160.200 (12,5%), 2001-ben – 151.500 (12,1%).

■ Kárpátalja területén a magyarok zöme, több mint 70%-a viszonylag zárt tömbben, az ukrán–magyar határ menti sávban, négy síkvidéki – Ungvári, Munkácsi, Beregszászi, Nagyszőlősi – járásban egyharmada, a nagyobb városokban (Ungváron mintegy 16 ezer, Munkácson 15 ezer fő) és szörványban – a Huszti, a Técsői, a Rahói, a Szolyvai járásban – élt. Az egyetlen magyar többségű város Beregszász. A magyar lakosság 63%-a faluhelyen lakott.

■ A hivatalos állami statisztika 2000. évi adatai szerint a kárpátaljai magyarok 12 felekezet között oszlanak meg. Többségük református (105 egyházközség), római katolikus (50 egyházközség) vagy görög katolikus (valamivel több mint 30 egyházközség). Kisebb számban vannak köztük evangélikusok, baptisták, pravoszlávok, illetve 'Jehova tanúi' és az 'Élő Isten egyháza' követői. A kárpátaljai katolikusok 1993-tól önálló, Rómának alárendelt, Apostoli Kormányzósággal rendelkeznek, melynek élén általános helynök áll. A neki alárendelt három püspöki helynök a magyar, a német és a szlovák hívők ügyeit intézi. A reformátusok három egyházkerületét a zsinat irányítja. A szintén a római Szentszéknek alárendelt Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegyében, a hívek zöme ruszin/ukrán. A magyar híveknek saját vikáriusuk van.

■ 2000-ben több mint 20 magyar nyelvű napi- és hetilap, illetve más időszaki kiadvány jelent meg közel 30 ezres példányszámban. A magyar, illetve magyar érdekeltséggel is rendelkező könyvkiadók, részben állami támogatással, évente közel száz kiadványt jelentettek meg, összességében a 15 ezret meghaladó példányszámban.

■ Ukrajna 1991. augusztus 24. óta független ország Kelet-Közép-Európában. Államformája köztársaság. Területe 603,7 ezer km². Lakossága 2001-ben 48.457.000 fő (1989-ben: 52,1 millió). A többség, 67% városlakó. Etnikai csoportok: ukrán – 77,8%, orosz – 17,3%, zsidó – 0,2%, belorusz – 0,6%, moldován – 0,5%, bolgár – 0,4%, lengyel – 0,3%, magyar – 0,3%, román – 0,3%, krími tatár – 0,1%. Elterjedt vallások: pravoszláv, görög katolikus, zsidó, római katolikus, iszlám. A főváros Kijev 2,7 millió lakossal. A parlament, a Verhovna Rada 450 tagú. A végrehajtó hatalom élén a Miniszteri Kabinet (kormány) áll. Közigazgatásilag a Krími Autonóm Köztársaság (fővárosa: Szevasztopol) és 24 megye (közte Kárpátalja) alkotja. Az egyes megyék járásokra oszlanak (Kárpátaljának 13 járása van: Beregszászi, Huszti, Ilosvai, Munkácsi, Nagybereznai, Nagyszőlősi, Ökörmezői, Perecsenyi, Rahói, Szolyvai, Técsői, Ungvári, Volóci). Hivatalos fizetőeszköz a hrivnya, váltópénze a kopijka. Hivatalos nyelv az ukrán. A zászló sárga–kék sáv. 1995 óta tagja az Európa Tanácsnak.

■ Ukrajnában a politikai hatalom alakulását az államfő–miniszterelnök–parlament háromszög és ezek egymáshoz való viszonya határozza meg. Elnökválasztást 1991-ben, 1994-ben, 1999-ben, 2004-ben tartottak, parlamenti választásokra 1994-ben (addig az 1990-ben megválasztott parlament működött), 1998-ban, 2002-ben és 2006-ban került sor. Ukrajna elnökei: 1991-től Leonyid Kravcsuk, 1994-től két cikluson át Leonyid Kucsma, 2004 végétől Viktor Juscsenko. A miniszterelnökök sorában a 2007 végén hivatalba lépett Julia Timosenko a tizenhatodik a függetlenedés óta. Az ország 1996-ban elfogadott alkotmánya az addigi elnöki kormányformát elnöki-parlamentáris kormányzati rendszerre változtatta. A 2004. december 8-án kelt alkotmánymódosítás azonban korlátozta az ukrán elnök hatáskörét, a fél-elnöki kormányzati rendszerű országokra jellemző keretekhez igazította. Az elnöki kormányzás helyett a parlament lépett az első helyre az állam irányításában. Ez alkotmánymódosítás 2006-ban lépett életbe.

2006. március A parlamenti választásokon nem sikerült magyar képviselőt juttatni az ukrán parlamentbe – eltérően az előző három ciklustól.

2007. szeptember Az előrehozott parlamenti választások nem hoztak sikert a magyar jelölteknek.

IRODALOM

Almásy Sándor, Almásy Ludmilla: A foglalkoztatottság problémái Kárpátalján. *Területi Statisztika* 2000. 4. sz. 361–370.

Balla D. Károly (szerk.): *Mezsgyén állva. A kárpátaljai magyar értelmiség az ezredforduló küszöbén.* Galéria Kiadó, Ungvár–Budapest, 1993.

Bárdi Nándor: *Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattörténete.* Problémakatalógus. Kalligram, Pozsony, 2004.

Csernicskó István: *A magyar nyelv Ukrajnában* (Kárpátalján). Osiris Kiadó, MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest, 1998.

Fedinec Csilla: Pártok és ideológiák Ukrajnában. Az egypártrendszerrel a politikai tömörülésekig. *Regio* 2007. 3. sz. 69–94.

Gereben Ferenc: Nemzeti és kulturális identitás Kárpátalján. *Pro Minoritate* 2000 tavasz. 166–170.

Gulácsi Géza: A nemzetiségi kulturális autonómia. *Kárpátaljai Szemle* 1994. 6. sz. 18–22.

Kacsur Gusztáv (szerk.): *Tíz év a kárpátaljai magyarság szolgálatában.* Ungvár, 1999.

Kovács Miklós: *Üzenet a kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 1998.*

Orosz Ildikó: *A magyar nyelvű oktatás helyzete Kárpátalján az ukrán államiság kialakulásának első évtizedében 1989–1999.* Poli-Print, Ungvár, 2005.

A VMDK Doroszlón 1990. március 31-én elfogadott Programcéljaiból

„A közösség úgy véli, hogy a nemzeti egyenjogúság megvalósításának jelenlegi modellje magán viseli a pártállam politikájának minden jegyét, ezért kimerítette belső tartalékait. Nem nyújt megfelelő eredményeket, mert nem szavatolja a felgyorsult asszimiláció megállítását a kis nemzetségek, így a vajdasági magyarok soraiban se [...] Az eddigi modellben a nemzetiségek jogait az alkotmányok, a törvények és a hatósági megőrzési szervek előírásai rendkívül szélesen és általánosan határozták meg [...] e jogok érvényesítésének foka és módja teljes egészében a szubjektív tényezőktől, mindenképp a Kommunista Szövetségtől és a Szocialista Szövetségtől függ. E politikai szervezetek szervezetsége és munkamódszere, valamint a politikai rendszerben elfoglalt helyük miatt az esetben sincs lehetőség szabad, érvekkel alátámasztott vitára, ha egyes érvek a hivatalos álláspontok ellen szólnak [...] E kérdéskört is meg kell szabadítani az ideológia béklyóitól, hogy a nemzetiségi jogokat is az emberi jogok különleges területeként értelmezzük. Ilyen értelemben a nemzetiségek jogai emberi jogok, amelyek nemcsak az egyént, hanem a nemzetiséget mint kollektivitást is megilletik.”

Létünk 1990. 2-3. sz. 417–418.

VÉKÁS JÁNOS

Kelet és Nyugat között: magyarok Szerbiában 1991 után

A kelet-közép-európai átalakulás a határon túli magyar közösségek közül az egykori Jugoszláviában élő magyarok számára hozta a legtöbb megpróbáltatást, bár az egyes köztársaságokban különböző mértékben. Helyzetük már a korábbi évtizedekben sem volt azonos, a szövetségi állam felbomlása során pedig végleg elváltak útjaik.

Az utolsó jugoszláv népszámlálás során, 1991-ben 378 ezer magyar nemzetiségű személyt írtak össze, ennek majdnem 90%-át, 340 ezret a Vajdaságban. A szövetségi állam ekkor már csak névleg létezett, de a tagköztársaságok békés szétválására nem volt esély, mert Szerbia azt a nézetet képviselte, hogy az önrendelkezés joga nem a köztársaságokat, hanem a nemzeteket illeti meg. Márpedig az ország népességének 36%-át jelentő, mintegy nyolc és fél milliós szerbségből 1,4 milliónyi Bosznia és Hercegovinában, további 600 ezer pedig Horvátországban élt. A kegyetlen háborúnak a magyarság is vértlen áldozata lett. A legtöbbet a baranyai és szlavóniai magyarok szenvedtek a horvátországi területek szerb megszállásának időszakában. Őket a vajdasági magyarok

követték, akik közül sokan az erőszakos mozgósítás, a gazdasági összeomlás és a pszichológiai hadviselés nyomására külföldre távoztak. A szlovéniai magyarokat kevésbé érintette a háború és ma már – magyarországi, szlovákiai és romániai nemzetársaikkal együtt – az Európai Unió polgárai.

Jugoszlávia felbomlása után 1991-ben Szlovénia, Horvátország és Macedónia népszavazáson döntött a függetlenségről, 1992-ben önálló államként ismerték el Bosznia és Hercegovinát. Ugyanebben az évben Szerbia és Montenegró szövetségi államot hozott létre Jugoszláv Szövetségi Köztársaság néven, amely 2003-ban Szerbia és Montenegró Államközösségre változtatta a nevét, 2006-ban pedig külön államok lettek.

A vajdasági magyarság a kelet-európai átalakulás és a Jugoszláviában zajló nagy társadalmi-politikai megrázkódtatások időszakában igen kedvezőtlen adottságokkal rendelkezett. A terület Magyarországtól való elcsatolása óta tételes száma csaknem megfeleződött, és különösen az 1970-es évektől csökkent növekvő ütemben. Az 1991. évi **népszámlálás** során



A lebombázott újvidéki Duna-híd

már csak 340 ezer személyt írtak össze magyar nemzetiségüként a Vajdaságban, az 1961. évi 440 ezernek alig több mint háromnegyedét. A csökkenést részben az asszimiláció, részben az elvándorlás, de még inkább az egész térségre jellemző alacsony születésszám okozta.

A vajdasági magyarság megmaradását nehezítette a **szórvány-helyzet** is: sokkal kisebb része élt magyar többségű összefüggő településterületen, mint a romániai vagy szlovákiai magyarok esetében. Ehhez hozzájárultak az első és a második világháború utáni nagyarányú telepítések, de a városiasodás is. Ez utóbbi kedvező hatással volt a társadalmi-gazdasági érvényesülésre, ugyanakkor előmozdította az asszimilációt.

A magyarság **képzettségi** szintje elmaradt az átlagtól, kisebb volt a részesedésük a legjövendelmesebb **foglalkoztatási ágazatokban**, például a pénzügyi szolgáltatásokban vagy a társadalmi-politikai szervezetekben. Jeleskedtek viszont a kispar területén, jól felszerelt mezőgazdasági birtokokkal rendelkeztek, már a szocializmus éveiben is jelentékeny volt a magyar magánvállalkozások száma.

Szerbia két tartománya, Koszovó és a Vajdaság már a második világháborút követően bizonyos fokú önállósággal rendelkezett Szerbián belül. Az 1974-ben meghozott új jugoszláv alkotmány pedig jogállásukat szinte teljesen kiegyenlítette az ország hat köztársaságáéval. Miközben azonban Koszovó autonómiája jelentősen hozzájárult a népességének 85%-át képező albánság nemzeti érdekeinek érvényesítéséhez, addig a Vajdaság népességének alig 15%-át kitevő magyarok gondjait a **tartomány autonómiája** nem oldotta meg.

Hátrányt jelentett az átalakulás éveiben, hogy tilos volt a nemzeti alapú vertikális szerveződés és a nemzetiségi viszonyok nyilvános megvitatása. Nem volt lehetőség szociológiai, demográfiai kutatásokra. A válság elmélyülésével pedig fokozódott az ellenzéki értelmiségiek üldözése, akik élen járhattak volna a rendszerváltás során. A vajdasági magyarság jelentős része azért is tartózkodott a politikától, mert élt még az 1944–45-ben a partizánok által meggyilkolt ártatlan magyarok, és az azt követő parasztüldözések emlékezeté, amiről a szocializmus fél évszázada alatt nem lehetett beszélni.

A hivatalos politika az önálló „**jugoszláviai magyar nemzet**” tudatának kialakítására törekedett, különösen azután, hogy Tito 1948-ban szembefordult Sztálinnal, Magyarország pedig a Szovjetunió befolyása alatt álló országok közé tartozott. A részleges sikerhez az is hozzájárult, hogy az 1960–1970-es évek-

ben Jugoszláviában magasabb volt az **élet-színvonal**, mint Magyarországon.

Az ország felbomlása során Szerbia a Horvátországban és Boszniában élő szerbeket abban támogatta, hogy az általuk többségben lakott területeken kiáltsák ki saját „köztársaságukat”, amely majd csatlakozik Szerbiához. Ehhez volt szükséges a szerbek homogenizálása, a **nacionalizmus** felszítása. Ebben a légkörben a rendszerváltás elmaradt. Miután Szerbia a „nemzetegyesítés” szellemében megbuktatta a dogmatikus vajdasági politikai vezetést és felszámolta a tartomány autonómiáját, az első ellenzéki megmozdulások nem csak nemzeti, hanem általános demokratizálódási követeléseket fogalmaztak meg. Amikor azonban kiderült, hogy a nacionalizmus felfűtött légkörben a nemzeti kérdés nyugvópontra helyezése jelenti az előrelépés alapját, e mozgalmak magyar tagjai 1990. március 31-én megalakították a **Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségét** (VMDK).

A hidegháború idejében Tito a **Jugoszláv Néphadsereget** Európa egyik legjobban felszerelt seregévé fejlesztette. Az 1974-ben elfogadott jugoszláv alkotmány azonban a köztársaságoknak a fegyveres erők irányításában is jelentős jogkört biztosított. Tito 1980-ban bekövetkezett halála után a vezérkar még kísérletet tett a központosításra, de az a köztársaságok – mindenek előtt Szlovénia ellenállásán – megbukott. Az ország szövetségi politikai szerveinek megbénulása után a tisztek közül is majdnem mindenki hazafelé, saját köztársaságába igyekezett, annak szolgálatába állt.

Szlovénia önállóságának kikiáltása után a köztársaság területvédelmi egységei a jugoszláv hadsereget szinte napok alatt kiűzték, amelynek ott valójában nem is voltak céljai. Ekkor már Szerbia érdekeinek szolgálatában állt, és Horvátországba vonult vissza, ahol



Koszovói albánok

KRONOLÓGIA

1988. október 5. Belgrádból irányított tüntetők Újvidéken lemondásra kényszerítették a tartomány autonómiájának megszüntetésével ellenkező vajdasági vezetőséget elsősorban azért, hogy a szövetségi állam szerveibe Belgráddal hű tartományi képviselőket lehessen küldeni.

1989. december 18. Vajdasági magyarok egy csoportja közzétette a VMDK megalakítására vonatkozó kezdeményezést.

1990. március 31. Doroszlón a VMDK alakuló közgyűlése elnöknek Ágoston András jogászt, tiszteletbeli elnöknek Herceg János író választotta meg.

1990. június 24. Újvidéken megalakult a Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság. Elnöke dr. Bosnyák István egyetemi tanár lett.

1990. szeptember 28. Kihirdették Szerbia új alkotmányát.

1990. december 21. Az első szerbiai többpárti választásokon a VMDK 8 képviselői helyet szerzett a 250 tagú szerbiai parlamentben.

1991. április 1. Az amerikai légerő lebombázta az Újvidéket Péterváraddal összekötő Duna-hidat.

1991. szeptember 16. Megalakult a Magyarságkutató Tudományos Társaság.

1992. február. Letartóztatták a katonai behívót megtagadó Csorba Bélát, a VMDK elnökségi tagját, és egy hét után csak nemzetközi nyomásra engedték szabadon.

1992. április 25. A VMDK kanizsai közgyűlésén elfogadta hármasonautonómia-konceptióját.

1992. április 27. Kikiáltották a Szerbia és Montenegró által alkotott Jugoszláv Szövetségi Köztársaság alkotmányát.

1992. május 30. Az ENSZ Biztonsági Tanácsa embargót vezetett be Szerbia gazdasági, kereskedelmi és közlekedési kapcsolataira.

1992. december 20. A választásokon a VMDK a szövetségi parlamentben három, a szerbiaiban kilenc, a tartományban pedig 17 mandátumhoz jutott, és meg-

Zoran Đinđićnek, a Demokrata Párt elnökének nyilatkozata az osztrák APA hírügynökségnek, 1991. október 10.

„Az egyetlen megoldás az elkülönülésben van. Ott, ahol a szerbek többségben élnek, mint pl. Krajinában, engedélyezni kell saját köztársaságuk megalakítását. Szlavóniában és Banijában viszont széleskörű autonómiát kell bevezetni. Đinđić véleménye szerint ugyanennek érvényesnek kellene lennie a Szerbiában élő horvátok és magyarok, a kosovói siptárok, meg a Bosznia és Hercegovinában élő egyes népcsoportok számára is. Mindezt referendummal kellene megvalósítani a nemzetközi legitimitás érdekében.”

Magyar Szó, 1991. október 11.

Budimir Košutićnak, a szerbiai kormány alelnökének sajtónyilatkozata, 1991. október 23.

„Elfogadhatatlan, hogy az itt élő magyarokat veszélyeztetetnek vagy túsznak tüntessék fel, hisz nem azok, tulajdonképpen arról van szó, hogy a két világháborút is elvesztő Magyarország ismét nyilvánította revansista igényeit. Figyelmébe ajánlom azonban Antall úrnak, hogy a szerb nép elég erős ahhoz, hogy valamennyi támadást visszaverjen.”

S. Z.: Košutić revíziós törekvésekkel vádolja Budapestet. *Magyar Szó*, 1991. október 24.

Vojislav Šešelj felszólalása a szerb parlamentben, 1992. április 1.

„Ha egy állam elűzi egy nemzeti kisebbség tagjait saját területéről egy másik állam területére, ahol az elűzött nép többsége él, akkor a nemzetközi jog értelmében megengedett a megtorlás alkalmazása és a viszontkitalépités alkalmazása. [...] Ugyanazon jog alapján, amely szerint Tudman elűzte a szerbeket Horvátországból, mi el fogjuk űzni a horvátokat Szerbiából. És nem fogjuk megengedni, hogy a horvátok, mint ahogy most teszik Slankamenben, félig összedőlt istállóikat és



Ágoston András beszél a VMDK II. kongresszusán, Szabadkán, 1991

jelentős segítséget nyújtott a helyi szerbek felfegyverzéséhez. Onnan Boszniába vonult vissza, majd miután soraiból Szerbia visszarendelte saját állampolgárait, a katonai felszerelés jelentős részét a boszniai szerbek kezében hagyta.

A hadsereg feltöltése azonban mind nagyobb nehézségekbe ütközött, és a **mozgósítás** mind erőszakosabb formákat öltött. 1991. októberében a Vajdaság magyarlakta településeiről hatalmas számban hívták be a tartalékosokat, és amikor elterjedt a hír, hogy rögtön a frontra viszik őket, a tömeges **béketüntetések** sorozata söpört végig a tartományon. Zentán és Adán több ezer fős tömeg követelte a békét. A két város képviselőtestülete pedig úgy döntött, referendumot ír ki arról, hogy a község polgárai támogatják-e a háborút. A VMDK Elnöksége felszólította az államelnökséget és a vezérkart, hogy szereljék le a **magyar hadköteleseket**, amíg „nem tisztázódik a hadsereg alkotmányos szerepe”.

Ahogy érkeztek a hírek a harctéren elesett katonákról, úgy nőtt a külföldre menekültek száma. Májusig már mintegy 25 ezer magyar menekült Magyarországra a behívó elől, az otthon maradt szolgálatmegtagadókat pedig elbocsátották állásukból.

1991 és 1996 között az ENSZ Biztonsági Tanácsa a **szankciók** sorozatát vezette be Szerbia ellen, mert úgy ítélte meg, hogy vezetői felelőssé tehetőek a volt Jugoszlávia területén elmérgesedő etnikai konfliktusokért. A szankciók hatalmas **gazdasági válság**ot idéztek elő Szerbiában: a termelés leállt, a dolgozók fele kényszerszabadságon volt, a hadsereg rengeteg pénzt emésztett fel, és mind több került a Szerbiába özönlő menekültek ellátása is. Ez tovább fokozta a kivándorlást a magyarok, de természetesen nem csak a magyarok körében. Ugyanakkor Szerbiában mind nagyobb teret hódított a politikai hatalom csúcsaival összefonódó maffiagazdálkodás.



A jugoszláviai háború első magyar áldozata, Baráth Róbert kiskatona temetése Temerinben, 1991



A szerb hadsereg egysége utcai harcban

A VMDK-nak kezdettől fogva kettős szerepet kellett betöltenie: egyrészt kisebbségi érdekszervezetként szervezni és ösztönözni a közösség belső életét, másrészt politikai szervezetként képviselni a magyarság érdekeit bel- és külföldön egyaránt.

Politikai szervezetként a szövetségi, szerbiai és tartományi parlamenti, valamint a helyi önkormányzati **választásokon** jelentős sikereket ért el. A leadott szavazatok magyar szavazópolgárokra eső részének 75–80%-ával 8–9 mandátumot is szerzett, képviselői azonban a 250 tagú szerbiai parlamentben szinte semmilyen eredményt nem tudtak elérni. A parlament 1991-ben új **nyelvtörvényt** fogadott el, amely még a magyar helységnevek hivatalos használatát is megtiltotta. Az 1992-ben elfogadott **iskolátörvény** kizárólag az állami tulajdonban lévő általános iskolák működését engedélyezte. A magyar nyelvű művelődési és tájékoztatási intézmények csak jelentős magyarországi támogatással tudták magukat fenntartani. A **helyi önkormányzatok** szinte semmilyen önállósággal nem rendelkeztek. A bíróságokon és az államigazgatásban mind kevesebb volt a magyar tisztségviselő. Az 1995-ben meghozott **örökösödési törvény** szerint nem örökölhetett az a személy, aki a katonai behívó elől külföldre menekült.

A VMDK megalakulásától azt a nézetet képviselte, hogy a kisebbségi jogok megvalósítása terén nem elegendő a parlamenti képviselet. Az állampolgári jogegyenlőség terén az arányosság, a kisebbség önazonosságának megőrzése szempontjából fontos területeken viszont az **önálló intézmények** megléte a fontos, amelyek a vajdasági magyarok irányítása alatt állnak a kisebbségi autonómia formájában. Fennálásának időszakában három autonómia-javaslattal állt elő. 1990-ben egy olyan **személyi elvű autonómia** létrehozását kezdeményezte, amely keretében

a vajdasági magyarok attól függetlenül döntöttek volna a kisebbségi helyzetüket érintő ügyeiről, hogy hol van a lakóhelyük, és ott a népességben milyen arányt képviselnek. Az 1992-ben elfogadott úgynevezett **három autonómia-koncepció** területi autonómiát kért az észak-bácskai magyar többségű közösségek számára, különleges jogállást a tömbmagyarságon kívüli magyar többségű helyi önkormányzatoknak, valamint a vajdasági magyarság egészét átfogó személyi elvű autonómiát. Elfogadása előtt Milošević szerbiai elnök is fogadta a VMDK küldöttségét és ígéretet tett egy szakértői csoport megalakítására, amely tárgyalásokat folytat a VMDK-val az autonómia megvalósításáról. Ebből nem lett semmi. Ugyanakkor fokozódott a nyomás a VMDK-ra: vezetőik házára rálöttek, udvarukba kézigránátot dobtak, elbocsátották őket állásukból, katonai behívókkal igyekez-



A magyarkanizsai művelődési ház



A topolyai tájház

szerezte az abszolút többséget Kanizsa, Ada, Zenta, Szabadka, Topolya meg Becse helyi önkormányzataiban.

1994. június 18. Zentán megalakult a Vajdasági Magyar Szövetség. Elnöke Csubela Ferenc lett.

1996. december 22. A VMDK-ból kizárt dr. Páll Sándor a szervezet testületét megkerülve Óbecsén egy összejövetelel leváltottnak nyilvánította a VMDK teljes vezetőségét. A szerbiai igazságügy-minisztérium őt jegyezte be elnöknek, a Szerbiai Képviselőház pedig Ágoston Andrászt megfosztotta parlamenti mandátumától.

1997. január 26. Újvidéken Papp Ferenc megalakította a Vajdasági Magyarok Kereszténydemokrata Mozgalmát (VMKDM).

1997. február 22. Szenttamáson Ágoston András vezetésével megalakult a Vajdasági Magyar Demokrata Párt (VMDP).

1997. június 4. Zentán megalakult a Kereszténydemokrata Többségmozgalom (Később Kereszténydemokrata Európa-mozgalom).

1997. szeptember 21. A szerbiai parlamenti választásokon mind a hat magyar párt indult, de csak a VMSZ szerzett négy képviselői helyet.

1997. december 29. Ispánovics István, a VMSZ képviselője a szerb parlament egyik alelnöke lett.

2001. április 1. Letartóztatták Slobodan Miloševićet.

2002. február 26. A JSZK Képviselőháza elfogadta a nemzeti kisebbségek jogairól szóló törvényt, amely lehetővé tette a kisebbségek nemzeti tanácsainak megalakítását.

2002. szeptember 21. Szabadkán megválasztották a 35 tagú Magyar Nemzeti Tanácsot. Megalakításában két magyar párt (a VMSZ és a VMPM), a történelmi egyházak és civil szervezetek vettek részt, míg három párt (a VMDP, a VMDK és a KDEM) távol maradt.

2003. december 23. A szerbiai képviselőházi választásokon egyik magyar párt se jutott be a parlamentbe.

2007. január 21. A VMSZ-nek három képviselője jutott be a Szerbiai Képviselőházba.

házaikat kínálják a horvátországi szerbeknek cserébe a tengerparti villákért, amelyeket a szerbek kénytelenek voltak elhagyni. A slankameni, zimonyi és másol élő horvátoknak nem lesz nyugodt álmuk, amíg ki nem települnek, mert nekünk otthont kell adnunk a szerb menekülteknek [...] Ismétlem, ugyanazon jog alapján, amely szerint Tudman elűldözte a szerbeket, mi is elűzzük a horvátokat, maguk pedig Zágrábban tanulmányozzák, hogy milyen jogcímen történt ez. Genocídium jellegű cselekedeteket mi nem fogunk alkalmazni, mert ez nekünk szerbeknek nincs a vérünkben, nem fogjuk megölni magukat, de szépen összecsomagoljuk, kamionokba és vagonokba, és irány Zágráb, találják ott fel magukat.”

Magyar Szó, 1992. április 3.

Bela Tonković nyilatkozata, 1992. április 5.

„A szerbiai rezsim igyekszik minden erővel fenntartani magát, miután a horvátországi agresszióban elvesztette a talajt a lába alól, most kiterjeszti az agressziót a Szerb Köztársaság nem szerb nemzetiségű lakosságára – közölte Bela Tonković, a Vajdasági Horvátok Demokratikus Szövetségének elnöke, amikor megkértük, hogy ismertesse álláspontját dr. Vojislav Šešelj képviselő parlamenti kirohanásával kapcsolatban, mely szerint bosszúból ki kell űzni a horvátokat Szerbiából [...] Ha figyelembe vesszük, hogy a Demokrata Párt nem mutatott készséget arra, hogy ülünk tárgyalóasztalhoz a szerbek és a horvátok közötti jövőbeni viszonyok megtárgyalására, továbbá hogy a dr. Šešelj felszólalását követő napon senkit sem tudtunk telefonon megtalálni a Demokrata Párt vezetői közül, úgy vélem, hogy hallgatásukkal tudunkra akarnak hozni valamit. Azt üzenjük nekik, hogy jól gondolják meg, és gondoljanak Szerbia jövőjére!”

Valihora István: Agresszió. *Magyar Szó*, 1992. április 5.



Szarajevói életkép a NATO beavatkozás után

tek őket külföldre kényszeríteni. Az 1993. évi parlamenti választások után Milošević felkínálta az öt képviselővel rendelkező VMDK-nak a koalíciót, amelyet a vezetőség elutasított. 1995-ben a VMDK **„korszerűsített” autonómia-koncepciójában** ismét a perszonális autonómiát helyezte előtérbe a területi autonómiával szemben, de ez sem bizonyult elfogadható követelésnek.

Az elképzelés realizását annak idején az látszott alátámasztani, hogy a nemzetközi közösség által a válság megoldására létrehozott Jugoszlávia-értekezlet vezetői sorra javasolták a horvátországi meg boszniai szerbeknek az autonómia szélesebbnél szélesebb fokát, azok azonban, Szerbiával együtt, rendre elutasítottak minden javaslatot. Céljuk ugyanis nem kisebbségi jogaik biztosítása, hanem a terület Szerbiához csatolása volt.

Időközben azonban a megerősödött Horvátország katonai erővel felszámolta a területén létrehozott „Krajinai Szerb Köztársaságot”, Boszniában pedig a háborúnak és népirtásnak a NATO-beavatkozás és a nemzetközi ellenőrzés bevezetése vetett véget. Úgy tűnt, hogy végre Szerbia is a béke felé halad, így se a nemzetközi közösség, se a magyar kormány nem kívánta kiélezni viszonyát Szerbiával a vajdasági magyarok autonómia követése miatt.

Miután mind a szerb, mind a magyar kormány zavaró tényezőnek tekintette a VMDK vezetőségének autonómia követelését, anyagi támogatásának és működése adminisztratív feltételeinek megvonásával a szervezet felmorzsolták. A hat utódpárt közül az 1994-ben megalakított **Vajdasági Magyar Szövetség (VMSZ)** ért el jelentősebb pártpolitikai eredményeket (1997–1999 között VMSZ-es képviselő töltötte be a szerbiai parlament egyik alelnöki helyét). A személyi elvű autonómia gondolatát pedig az Ágoston András volt VMDK-elnök által 1997-ben bejegyzett **Vajdasági Magyar Demokrata Párt (VMDP)** vitte tovább.

A béke azonban még messze volt. 1998-ban a koszovói albánok is elérkezettnek látták az időt a kiválásra. Szerbia katonai erővel akarta letörni őket, a tömeggyilkosságoktól sem riadva vissza, amitől csak az ország egész területének, legfontosabb katonai és ipari létesítményeinek bombázásával lehetett eltéríteni. **Koszovó** 1999-ben az ENSZ-erők ellenőrzése alá került. A vereség után újabb hatalmas menekült-áradat érkezett Szerbiába, s a menekültek jelentős hányada a gazdaságilag még mindig legfejlettebb Vajdaságban telepedett le. Ezzel nem csak a tartomány népességének etnikai arányai változtak meg, hanem a mentalitás is. Csak a magyarok higgadt magatartásának volt köszönhető, hogy – különösen Nyugat-Bácskában – nem fajultak el jobban a nemzeti alapú összetűzések.

Milošević a koszovói vereséget már nem tudta kiheverni. Pozíciója 1995 decemberében a Daytoni szerződés aláírásával, a boszniai szerbek „elárulásával” megingott, attól kezdve már csak súlyos választási csalások árán tudta hatalmát megtartani. 2000 szeptemberében, a szövetségi elnökválasztásokon azonban alulmaradt Vojislav Koštunicával, az ellenzék közös jelöltjével szemben. Decemberben a szerbiai parlamenti választásokon is az ellenzék győzött, és Zoran Đinđić, a Demokrata Párt elnöke alakított kormányt. A VMSZ az ellenzéki koalíció tagjaként hat parlamenti helyet kapott, vezetője, Kasza József pedig alelnök lett Đinđić kormányában.

Miután Slobodan Miloševićet letartóztatták és kiadták a volt Jugoszlávia területén elkövetett háborús bűnököt vizsgáló hágai nemzetközi bíróságnak, 2003. március 12-én a szerbiai rendőrség különleges egységeinek volt munkatársai megölték Zoran Đinđićet. Aznap Szerbiában rendkívüli állapotot vezettek be, amelynek megszüntetése után a teljesen szétzilált politikai színteret csak egy előrehozott választással lehetett áttekinthetőbbé tenni. A 2003. december 23-án megtartott

szerbiai parlamenti választásokon a szélsőségesen nacionalista Szerb Radikális Párt kapta a legtöbb szavazatot, de nem tudott kormányt alakítani sem önállóan, sem addigi szövetségével, a Szerbiai Szocialista Párttal. Viszont egyik magyar párt sem kapott mandátumot, mert nem érte el az 5%-os választási küszöböt. Ez csak 2007-ben sikerült a VMSZ-nek: három képviselői helyhez jutott, miután a **2004. évi választási törvény** a kisebbségi pártokat felmentette a választási küszöb teljesítése alól.

A nemzetközi közösség rendkívüli módon támogatta az új szerbiai vezetőséget abban, hogy az országot indítsa el a demokratikus fejlődés útján. Cserébe a háborús bűnösök kiadatását, az emberi és kisebbségi jogok szavatolását követelte. Az előbbi szinte sehogy, az utóbbi dögögre haladt.

Szerbia Képviselőháza 2002 februárjában meghozta az egyes **autonóm tartományi hatáskörök meghatározásáról szóló törvényt**, amely visszajuttatta a Vajdaság szerveinek az 1989-ben elvont hatáskörök egy részét, a működésükhöz szükséges költségvetési eszközökről azonban továbbra is a szerbiai parlament döntött.

2002-ben a JSZK Képviselőháza elfogadta a **kisebbségi törvényt**, amely a szerb-montenegrói államközösség megszűnése után Szerbia jogrendjének része lett. A törvény a kisebbségek nemzeti tanácsainak, mint a közösség kollektív érdekeit kifejező testületeknek a megalakítását is előírja, de tagjait nem a kisebbségi közösség választja, hanem úgynevezett elektorok útján jön létre, és rendkívül korlátozott hatáskörrel rendelkezik. Még ugyanabban az évben megalakult a Magyar Nemzeti Tanács, amely 2004-ben a Vajdasági Képviselőháztól átvette a *Magyar Szó* napilap és a *Hét Nap* hetilap alapítói jogát. A vajdasági magyarság korábban államilag pénzelt intézményei azonban nem tud-

tak alkalmazkodni a beszűkült forrásokhoz és a piacgazdálkodás feltételeihez. A Forum Kiadóvállalat vagyonának jelentős részét felélte, a háborús időkben is jórészt a magyar állam támogatása tartotta fenn. Az Újvidéki Rádió és az Újvidéki Televízió magyar szerkesztősége megcsappant, vételi körzete, illetve műsorideje csökkent. Új intézmények alig alakultak. Ehhez a további demográfiai romlás is hozzájárult: a 2002. évi népszámlálás során az 1991. évi 340 ezer helyett már csak 290 ezer magyar nemzetiségű személyt írtak össze a Vajdaságban. A mozgósítás és a nyomor elől elsősorban a fiatal, képzett magyarok mentek külföldre.

Az 1990-es évek elején a Kárpát-medence egész kisebbségi magyarsága büszkén tekintett Magyarországra, amely élen járt a kelet-európai rendszerváltás, a demokratizálódás, a társadalmi-gazdasági felzárkózás útján, miközben a szomszédos országok a belső válság sok gondjával küszködtek. Ez hatalmas lendületet adott a nemzeti összetartozás, újraegyesítés eszméjének. A korábbihoz képest különösen nagy változást hozott ez a vajdasági magyarság körében, ahol – a jugoszlávság eszméjének csődje és a Magyarországgal szembeni egykori gazdasági előnyök megszűnése közepette – az erősödő szerb nacionalizmussal kellett szembenéznie. Az évtized közepére azonban világossá vált, hogy Magyarország sem lesz „megváltó”: neki is még számos akadályt kell leküzdenie ahhoz, hogy a magyar nemzet egyenrangú lehessen az egyesülő Európa nemzeteinek közösségeiben. A 2004. december 5-én **a határon túli magyarok kettős állampolgárságáról tartott magyarországi népszavazás** a vajdasági magyarokban is tudatosította: az egybetartozás eszméje még nem elég a boldoguláshoz, minden egyénnek és határon túli magyar közösségnek is hozzá kell járulnia a sikeres nemzeti együttműködéshez.

2007. május 5. A VMSZ közgyűlése az addigi Kasza József helyébe Pásztor Istvánt választotta meg elnökének.

2008. január 20. Pásztor István, a VMSZ, a VMDP és a VMDK közös jelöltje a szerbiai köztársasági elnökválasztás első fordulójában 93 ezer szavazatot kapott.

IRODALOM

Arday Lajos: *Magyarok a Délvidéken, Jugoszláviában*. BIP, Budapest, 2002.

Arday Lajos: *Reformok és kudarcok. Jugoszlávia utolsó évtizedei és ami utána következett*. BIP, Budapest, 2002.

A balkáni pokolban. A VMDK évkönyve 1993. Ada, 1994.

Bárdi Nándor – Éger György (szerk.): *Útkeresés és integráció. Válogatás a határon túli magyar érdekvédelmi szervezetek dokumentumaiból 1989–1999*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2000.

Esély a megmaradásra. A VMDK évkönyve 1992. Ada, 1992.

Gábrityné Molnár Irén – Mirnics Zsuzsa (szerk.): *Vajdasági útkereső. Kutatások, tanulmányok, jelentések*. Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka, 1998.

Kocsis Károly – Bottlik Zsolt – Tátrai Patrik: *Etnikai térfolyamatok a Kárpát-medence határainkon túli régióiban (1989–2002)*. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest, 2006.

Magyarok Jugoszláviában '90. A Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségének évkönyve. VMDK, Újvidék, 1990.

Sokáig élünk némaságban. A VMDK évkönyve 1991. Ada, 1992.

Tudja-e?

■ Az *autonómia* olyan közjogi intézmény, amelynek keretében egy adott terület népessége (területi autonómia), egy meghatározott intézmény (intézményi autonómia), vagy egy bizonyos csoporthoz tartozó személyek közössége (személyi vagy perszonális autonómia) önállóan dönt a törvény által ráruházott jogkörben. Megvédi egy kisebbség olyan sajátos (fennmaradásához sokszor létfontosságú) érdekeit, amelyek sosem érvényesülhetnének a többség „leszavazásos diktatúrája” közepette.

■ A *község* (opština) az egykori Jugoszláviában 1952-től létező, több települést magában foglaló területi egység volt, rendszerint egy városias jellegű közigazgatási központtal. A szocializmus évtizedeiben rendkívül nagy önállósággal rendelkezett, amit természetesen – mint minden egyebet – az állampárt felügyelt. 1990-ben Szerbia új alkotmánya megtartotta a községeket, mint a helyi önkormányzat egységeit, de megvonta korábbi önállóságukat.

Jakab Sándor nyilatkozatából,
1996. május 9.

„Mélyen meghat a [Horvátországi Magyar Tudományos és Művészeti Társaság] személyem iránt tanúsított abbéli aggodalma, hogy a megbízásaimból adódó feladataim (a HMDK alelnöke, parlamenti képviselő) túlságosan leterhelnének. Sietve szorgalmazták hát lemondásomat a HMDK alelnöki tisztségéről, amelyhez annyi közülük van, mint pl. az amerikai elnöki funkcióhoz [...] Biztos vagyok abban, hogy tanítómesterük, anyaországunk nagykövetségének keleten iskolázott és hozzánk tévelyedett (ettől eltekintve, sajnos kiválóan képzett) diplomatája nem fogja felvállalni tanoncai elemi hibáit. Reméljük viszont, hogy szakértelmét ezután magyarságunk problémáinak megoldására fogja fordítani. Május 9-én egyébként Zágrábban tartalmas beszélgetést folytattunk dr. Szalay Zsolt nagykövet úrral, mikor is megállapítottuk, hogy a Magyar Nagykövetség a horvátországi magyarságnak sem hatósági, sem igazgatósági »szerve« nem lehet, támasz viszont egy korrekt kétoldalú együttműködés során igen.”

Bárdi Nándor – Éger György (szerk.): *Útkeresés és integráció.* Teleki László Alapítvány, Budapest, 2000. 609–610.

VÉKÁS JÁNOS

A befejezetlen nemzetállam: magyarok Horvátországban 1991 után

Az 1991. évi utolsó jugoszláviai népszámlálás során Horvátországban 22.355 személyt írtak össze magyar nemzetiségüként. Ezen a területen 1910-ben még 121 ezer magyar élt. A határon túli magyar közösségek egyike sem szenvedett el akkora **demográfiai veszteséget** Trianon óta, mint a horvátországi magyarok. Helyzetüket súlyosbította, hogy Bosznia és Hercegovina mellett Horvátországban volt a legvéresebb az egykori délszláv állam szétesésének és az önálló Horvátország megalakulásának folyamata.

Horvátország 1991. június 25-én kiáltotta ki függetlenségét. Az ott élő szerbek azonban Horvátország területének egyharmadán – az egykori Jugoszlávia szerb irányítás alá került hadseregének támogatásával – átvették a hatalmat és saját „államot” létesítettek **Szerb Krajina Köztársaság** néven. Az volt a céljuk, hogy ez a terület kiváljon Horvátországból és csatlakozzon Szerbiához. Ehhez a területhez tartozott a Drávaszög (Dél-Baranya) és Kelet-Szlávia is, ahol a horvátországi magyarság mintegy négyötöde élt, és számos településen többséget alkotott.

A **magyarok** a független Horvátország mellett álltak ki, sokan fegyveresen is. A jugoszláv hadsereg támogatásával bevonuló szerb szabadcsapatok elől azonban menekülniük kellett, s falvaik rettenetes pusztítást szenvedtek: több mint ezer magyar meghalt, mintegy nyolcezer elmenekült, templomaikat, közintézményeiket lerombolták, házaikat megrongálták és kifosztották, a magyar menekültek helyére pedig a szervezett betelepítések során mintegy ötvézezer szerb érkezett Boszniából és Horvátország más területeiről.

Horvátország 1995-ben katonai erővel felszámolta a „szerb köztársaságot” és a terület felett visszavette az ellenőrzést, a magyar menekültek visszatérése azonban csak 1997-ben kezdődhetett meg, akkor is rengeteg nehézséggel. A falvak romokban heverték. A magyar állam is jelentős anyagi segítséget nyújtott a felújításhoz, a gazdaság azonban összeomlott, munkalehetőség nem volt, így a menekültek alig háromnegyede tért visz-

sza. A 2001-ben megtartott horvátországi népszámlálás során már csak 16.595 magyar nemzetiségűt írtak össze, ebből Eszék-Baranya megyében 9.784-et.

A horvátországi **magyarok jogi helyzete** rendezettnek mondható. Ez annak is köszönhető, hogy a függetlenségének nemzetközi elismerésére, majd az Európai Unió csatlakozására törekvő Horvátország igyekezett mielőbb eleget tenni a nemzetközi kisebbségvédelmi elvárásoknak is. Már az önálló Horvátország 1990-ben kihirdetett első alkotmánya kimondta, hogy az őshonos nemzeti kisebbségeknek joguk van nemzeti identitásuk szabad kinyilvánítására, nyelvük és írásuk szabad használatára és a kulturális autonómiára. Az alkotmány 2001. évi módosítása úgy rendelkezett, hogy a kisebbségek jogait szabályozó törvényeket a parlament kétharmados többséggel fogadja el, és törvényben biztosíthatja jogukat a parlamenti képviselőre. 2000-ben külön törvényeket hoztak a kisebbségek anyanyelvi oktatásának, valamint nyelvhasználatának részletes szabályozására. 2002-ben pedig elfogadták a nemzeti kisebbségek jogairól szóló alkotmánytörvényt, amely egyebek között részletesen szabályozza



A háborúban szédlői szentlászlói református templom



Pusztuló hajdani halászházak Kópácson

a kisebbségi közösségek politikai képviselőt mind a parlamentben, mind a helyi önkormányzatokban, és lehetővé teszi a kisebbségi önkormányzatok megalakítását.

Horvátországban már a pártállami időkben is engedélyezett volt a kisebbségek vertikális szerveződése, így a még 1949-ben alakított magyar csúcsszerv utódszervezete, a Horvátországi Magyarok Szövetsége a rendszerváltás után is fennmaradt. A háború éveiben azonban több vezetője Magyarországra távozott. Az általuk alapított Horvátországi Magyar Néppárt a választásokon nem járt sikerrel. A horvátországi magyarok parlamenti képviselőt az 1993-ban alakult **Horvátországi Magyarok Demokratikus Közössége** (HMDK) látja el Jakab Sándor vezetésével. A szervezet folyamatosan jelentős eredményeket ér el a helyi önkormányzati választásokon is.

A **tájékoztatásban** a HMDK által 1996-ban Eszéken alapított HUNCRO Lap- és Könyvkiadó Vállalat kiadványai dominálnak: az *Új Magyar Képes Újság* hetilap, a *Horvátországi Magyarság* havilap és a *Barkóca* gyermekújság. Magyar nyelvű műsort az Eszéki Rádió és a Horvát Baranya Rádió, valamint a Szlavón Televízió sugároz.

A **művelődési egyesületek** egy részét a HMDK-ból kivált Magyar Egyesületek Szövetsége fogja össze. Ennek tagszervezetei közé tartozik az 1996-ban megalakult Horvátországi Magyar Pedagógus Szövetség is. Ugyanebben az évben jött létre Zágrábban a Horvátországi Magyar Tudományos és Művészeti Társaság.

A horvátországi magyarság egyik legnagyobb gondja azonban az **oktatás**. Míg az 1989/90. tanévben Horvátországban 41 magyar

oktatási intézmény működött több mint 2.500 tanulóval, addig az ezredfordulóra mind az intézmények, mind a tanulók száma a felére csökkent. A megmaradt intézmények többsége mostoha körülmények között működik, azok is jelentős magyarországi támogatással, és a pedagógusképzést is az anyaországnak kell vállalnia.

A másik súlyos probléma a nagyarányú **munkanélküliség**. A magyarok települések modernizációja nem indult el olyan ütemben, mint ahogy a horvátok lakta falvak felújítása folyik. A hazatérő magyar menekülteket az állami vállalatok nem fogadták vissza állásukba, az államigazgatásban foglalkoztatott magyarok száma pedig elmarad a népességben képviselt arányuktól.

1995-ben Magyarország és Horvátország aláírta a Magyar Köztársaságban élő horvát kisebbség és a Horvát Köztársaságban élő magyar kisebbség jogainak védelméről szóló egyezményt, amely megvalósítására létrejött a magyar–horvát kisebbségi vegyes bizottság. Ennek révén, a két ország együttműködésével kell megtalálni a megoldást a horvátországi magyarság említett gondjaira is.

Tudja-e?

- Horvátország több mint 11-szer hosszabb ideig volt Magyarországgal államközösségben, mint ameddig a délszláv államhoz tartozott. A mintegy másfél évszázados középkori királyság után 1992-ben lett először nemzetközileg elismert önálló állam.

KRONOLÓGIA

1991. június 25. A Horvát Szábor elfogadta az önálló és Szuverén Horvát Köztársaság kikiáltásáról szóló deklarációt.

1991. szeptember 29. Szerb szabadcsapatok lerombolták a kőrögyi templomot.

1991. október 1. Szerb fegyveresek aknavetőekkel lerombolták a szentlászlói templomot.

1991. november 24. A szerbek bevonultak a 152 napig ellenálló Szentlászlóra. A falut teljesen lerombolták és kifosztották.

1991. december 19. A Szerb Nemzeti Tanács kikiáltotta a Szerb Krajina Köztársaságot.

1992. január 15. Az Európai Közösségek országai elismerték a független Horvátországot.

1992. április 10. Szlavónia háborús övezetébe megérkeztek az ENSZ békefenntartó alakulatai.

1993. április 6. Megalakult a Horvátországi Magyarok Demokratikus Közössége.

1995. április 5. Eszéken aláírták a Horvát–Magyar Kisebbségvédelmi Egyezményt.

1996. január 27. Zágrábban megalakult a Horvátországi Magyar Tudományos és Művészeti Társaság.

1998. január 15. A horvát hatóságok visszazserezték az ellenőrzést az ország egész területe felett.

1999. november 13. Kópácson felavatták a magyar kormány anyagi támogatásával felújított református templomot.

IRODALOM

Arday Lajos (szerk.): *Fejezetek a horvátországi magyarok történetéből*. TLA, Budapest, 1994.

Mák Ferenc: *Magyarok Horvátországban*. *Magyar Kisebbség*, 1997, 3–4 sz. 258–278.

Sebők László: A 2001-es horvátországi népszámlálás magyar szempontból. In: Gyurgyík László – Sebők László (szerk.): *Népszámlálási körkép Közép-Európából*. Budapest, 2003. 135–150.

A Szlovén Köztársaság 1991. december 23-án elfogadott Alkotmányából

„Az alkotmány az őshonos olasz és magyar nemzeti közösségnek és ezek tagjainak biztosítja a jogot nemzeti szimbólumaik szabad használatára és hogy saját nemzeti azonosságuk megőrzése céljából szervezeteket alapítsanak, hogy fejlesszék a gazdasági, kulturális és tudományos- kutatói tevékenységet, valamint a nyilvános tájékoztatás és könyvkiadás terén való tevékenységet. A törvénnyel összhangban e nemzeti közösségeknek és tagjaiknak joga van saját nyelvükön való nevelésre és oktatásra, valamint e nevelés és oktatás kialakítására és fejlesztésére. Törvény állapítja meg azokat a területeket, amelyeken a kétnyelvű oktatás kötelező. Az alkotmány a nemzeti közösségeknek és tagjaiknak biztosítja a jogot az anyanemzeteikkel és ezek országaival való viszonyok ápolására. Az állam anyagilag és erkölcsileg támogatja e jogok megvalósítását.

Azokon a területeken, ahol e közösségek élnek, tagjai saját jogaik megvalósítása érdekében önkormányzati közösségeket alapítanak. Javaslatukra az állam e nemzeti önkormányzati közösségeket felhatalmazhatja az állam hatáskörébe tartozó bizonyos feladatok ellátására, valamint biztosítja az ezek megvalósításához szükséges eszközöket.

E két nemzeti közösségnek közvetlen képviselete van a helyi önkormányzat szerveiben és az Országgyűlésben [...] Mindkét nemzeti közösségnek és tagjaiknak jogai e közösségek létszámára való tekintet nélkül biztosítottak.

Azok a törvények, más jogszabályok és általános aktusok, amelyek csupán a nemzeti közösségek alkotmányban megállapított jogaira és helyzetére vonatkoznak, a nemzeti közösségek képviselőinek beleegyezése nélkül nem fogadhatók el.”

Uradni list Republike Slovenije, 1991.XII.28., 33. sz.

VÉKÁS JÁNOS

Együtt Európában: magyarok Szlovéniában 1991 után

A magyarság, az olaszokkal együtt, a kisebbségek között kivételes jogi helyzetet élvez Szlovéniában. Az alkotmány ugyanis legalább négyfajta kisebbséget különböztet meg. A **magyarokat és az olaszokat** (ez utóbbiak száma a 2002. évi népszámlálás szerint 2.258 fő volt) úgynevezett őshonos, autochton kisebbségnek tekinti, széleskörű kollektív jogokat biztosít számukra, és nemzetközi jogi értelemben ezeket ismeri el nemzeti kisebbségnek. Az alkotmány még a **cigányokat** (2002-ben 3.246 fő) nevezi meg, úgy rendelkezve, hogy helyzetüket külön törvény szabályozza.

Az előzőeknél azonban sokkal nagyobb létszámú az úgynevezett „**új kisebbségek**” – jórészt az egykori közös délszláv állam más köztársaságaiból Szlovéniába költözött – szerbek, horvátok, bosnyákok létszáma (1991-ben 230 ezer fő, az össznépesség 11,5%-a). Ők azonban a szlovén jogrend keretében nem élveznek kollektív kisebbségi jogokat, rájuk csak az állampolgári jogegyenlőség elve, tehát a hátrányos megkülönböztetés tilalma vonatkozik. A rendszerváltás és Szlovénia függetlenedése után kiderült, hogy az országban az addigi népszámlálások alapján feltételezettnél nagyobb a **németek** száma, ami szervezeti tevékenységükben jut kifejezésre. Szlovénia óvakodik őshonos kisebbségként elismerni őket, bizonyára azért, mert egyes újonnan alakult német szervezetek kárpótlási követelésekkel is előálltak a németekkel szembeni II. világháború utáni kollektív jogsérelmek miatt.

Az egykori Jugoszláviában megtartott minden népszámlálás során Szlovéniában a **magyar nemzetiségűek** több mint 95%-át az I. világháború után Magyarországtól elcsatolt Muravidéken írták össze, azon belül is egy viszonylag összefüggő határmenti sávban. Számuk és arányuk azonban – akárcsak egész Szlovéniában – itt is folyamatosan csökkent (1953 és 2002 között Szlovéniában 11.019-ről 6.243-ra, a Muravidéken 10.581-ről 5.429-re).

A csökkenéshez az elvándorlás is hozzájárult, mert a Muravidék az ország legkevésbé fejlett régiója. Emiatt a vidék össznépessége is csökken. Másrészt jelentős a magyarság asszimilációja is, amit az is mutat, hogy az 1981. évi népszámlálás óta folyamatosan nő azon magyar anyanyelvűek aránya, akik nemzetiségük szerint szlovénnek vallják magukat. Pedig a magyar kisebbség helyzete mind **jogi szabályozás**, mind az egy főre eső intézményi ellátottság szempontjából példaértékűnek mondható a Kárpát-medencében. A Szlovén Köztársaság 1991-ben meghozott Alkotmánya szavatolta az



Lendva látképe a várral



A Muravidéki Magyar Tudományos Társaság alakuló közgyűlése Lendván, 2002

önazonosságának megőrzésére és fejlesztésére, az anyanyelvű oktatásra, a szervezetek alapítására, az anyaországgal való kapcsolattartásra vonatkozó jogot, a képviselőket az általa lakott települések önkormányzatában és az ország parlamentjében. Emellett vétőjoggal ruházta fel a kisebbségi képviselőket azon törvények meghozatala tekintetében, amelyek kimondottan az adott kisebbség érdekeit érintik. Mind a parlamenti, mind az önkormányzati képviselőket az adott (olasz, illetve magyar) kisebbség által vezetett saját választási névjegyzékén szereplők választják meg. A szlovén parlament magyar képviselője Pozsonec Mária. A kisebbségi jogok jelentős részének érvényesítését azonban a jogszabályok igyekeznek területileg pontosan lehatárolni, meghatározva az ún. „nemzetiségileg vegyes községeket”, ami

a magyarság esetében öt muravidéki községet (Lendva, Moravske Toplice, Šalovci, Hodos, Dobronak) jelent.

Ezzel párhuzamosan tovább épült a **művelődési intézményrendszer** is: 1994 elején megkezdte működését a Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, 1995-ben Magyarország és Szlovénia megegyezett a lendvai művelődési ház felépítésének közös pénzeléséről, 1997 tavaszán megalakult a Szlovéniai Magyar Írók Társasága, 2002 októberében pedig a Muravidéki Magyar Tudományos Társaság.

Egy ilyen kis létszámú magyar közösség szellemi-kulturális építkezése szempontjából azonban legalább ennyire fontos a határátkelők megnyitása, a vasútvonalak kiépítése, hogy minél könnyebb legyen a **kapcsolattartás Magyarországgal**.

KRONOLÓGIA

1991. június 27. Megkezdődött a „tíznapos háború”, amely során Szlovénia területvédelme távozásra kényszerítette a Jugoszláv Néphadseregnek a köztársaságban tartózkodó egységeit.

1992. január 13. Több európai állam elismerte az önálló Szlovéniát.

1992. november 6. Ljubljánában aláírták a Magyar–Szlovén Kisebbségvédelmi Egyezményt.

1992. december 6. A parlamenti választásokon hét jelölt közül Pozsonec Máriát választották meg a magyar kisebbség képviselőjének.

1993. május 21. Megalakult a Magyar Nemzeti Tájékoztatási Intézet.

1994. január 1. Göncz László igazgató vezetésével megkezdte működését a Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet.

1994. december 4. Életbe lépett az öngazgatási nemzeti közösségről szóló törvény.

1999. július 12. Az 1975 óta fennálló Muravidéki Magyar Nemzeti Öngazgatási Közösség Tanácsa nevét Muravidéki Magyar Önkormányzati Nemzeti Közösségre módosította.

2002. március 28. Megnyitották a Magyarország és Szlovénia közötti Kétyvölgy-Cepinci határátkelőt.

2004. május 1. Szlovénia az Európai Unió tagja lett.

IRODALOM

Bence Lajos: *Írott szóval a megmaradásért* (A szlovéniai magyarság 70 éve). Lendva – Lendava, 1994. 148.

Göncz László: A muravidéki magyarság helyzete a rendszerváltás után: a magyarság nemzetudatának állapota. *Muratáj*, 1999, 2. sz. 39–54.

Mák Ferenc: A szlovéniai magyarság történeti kronológiája 1991–2002. In: *Naptár 2003. A szlovéniai magyarok évkönyve*. Lendva, 2002. 84–137.

Tudja-e?

■ A *Muravidék* Szlovéniában a Mura folyó, valamint az osztrák, a magyar, és a horvát államhatár közötti terület, amely Trianon előtt a Mura és a Rába között elterülő Vendvidék része volt. A szlovén Prekmurje fordításaként szlovéniai magyar forrásokban Murántúlnak is nevezik.

■ A *Muraköz* viszont Horvátországban van, a Mura és a Dráva közötti területet foglalja magában.

FORRÁSOK

„Most tudja mit mondott az unokám? A kisebbik, a 18-éves. Azt mondja nekem a múltkor, miért nem tanítottam őket magyarul. Válaszoltam. Akartál te magyarul tanulni? Ha beszéltem volna, akkor is kinevettél volna. Most hogy 18 éves vagy, most akarsz?”

Bedécs Gyula: *Magyar sors Felsőpulyán 1921–1990*. Oberpullendorf/Felsőpulya, 1990. 39.

„A baráti kapcsolatban, ha van német, akkor németül beszélünk. Ha az elmegy, akkor már magyarul. Természetes, hogy ha jön egy horvát, akkor is átkapcsolunk németre. Aki ezt nem csinálja, annak ez feltűnik, nekünk ez természetes. Mise után csak magyarul beszélünk, de a kocsmában már németül, hiszen oda már németek is jönnek.”

Bedécs Gyula: *Magyar sors Felsőpulyán 1921–1990*. Oberpullendorf/Felsőpulya, 1990. 38.

„A Vas megyei Pinkaminszentet és a dél-burgenlandi Moschendorf két kilométer és az átjárhatatlan államhatár választja el egymástól. A vasfüggöny lebontása után a polgármesterek mindkét oldalon erőltették egy állandó határátkelő megnyitását, amelyet a pinkaminszentiek örömmel vettek volna, ám a moschendorfiak féltették nyugalmukat, és helyi népszavazással elejét vették a terv megvalósításának. Noha a kilencvenes években egy-egy napra többször is megnyitották a két falu között a határt, az első alkalommal felszabadultsággal, örömmel és megindultsággal átélt esemény kölcsönös érdektelenségbe fulladt. A két falu közötti földúton felállított, az államhatárt jelző sorompó és tábla körül nem jár senki.” (2002)

Váradai Monika Mária – Doris Wastl-Walter – Friedrich Veider: A végek csöndje. Határ-narratívák az osztrák–magyar határvidekről. *Regio* 2002. 2. sz. 85.

GERHARD BAUMGARTNER

Magyarok Ausztriában a rendszerváltástól napjainkig (1989–2005)

A jelenkori **osztrák kisebbségpolitika** egyik jellemzője, hogy nincs végiggondolt stratégiája és főként külpolitikai – és ritkábban belpolitikai – tényezők határozzák meg irányvonalát. Külpolitikai nyomás eredménye volt például a bécsi magyarok elismerése 1992-ben, a csehszlovák népcsoport kettéosztása ugyanabban az évben és a romák elismerése 1993-ban. Első pillantásra az osztrák törvények által biztosított kisebbségi jogok ugyan nem tűnnek kevésnek, azonban mindabból, ami papíron létezik, nem minden valósul meg a mindennapi életben is. Például, többszöri követelés ellenére Burgenlandban csak 45 éves késéssel, 2000-ben állította fel az osztrák kormány az 1955-ös államszerződésben előírt többnyelvű településtáblákat. 2001-ben Oberwart/Felsőőr, Unterwart/Alsóőr, Siget in der Wart/Őrisziget és Oberpullendorf/Felsőpulya kapott kétnyelvű helységtáblát.

Belpolitikai nyomás csak az **oktatáspolitikai** terén érvényesült. Az 1990-es években a kétnyelvű oktatás csak azért vált lehetővé egész Burgenland területén, mert a nyolcvanas évek óta 50%-kal csökkent a tanulók és 150%-kal nőtt a pedagógusok aránya. Mivel

a pedagógusok tartományi közalkalmazottak, a tartományi kormány kényszerhelyzetbe került. A sok pedagógus számára csak úgy tudtak állást biztosítani, hogy az osztályok számát megemelték. Ezt a kétnyelvű osztályok törvény által szabályozott viszonylag alacsony létszáma tette lehetővé. Az így is fennmaradó üres helyekre magyarországi és szlovákiai tanulókat vettek fel, akik naponta ingáznak Burgenlandba. Az 1992–93-as tanévben 4 burgenlandi óvodában 35 gyermek részesült magyar nyelvű oktatásban. A két magyar tannyelvű elemi iskolában 50 tanuló, az egyetlen magyar polgáriban 55 diák tanult. Ebben az évben Burgenlandban összesen 11 elemi iskolában 220, és kilenc polgári iskolában 229 diák választotta szabadon választható nyelvként a magyart. A négy közép- és felsőfokú iskolában 155 diák részesült magyar nyelvű oktatásban. A burgenlandi oktatást mindmáig a 1937-ből származó kisebbségi oktatási törvény (Burgenländisches Minderheitenschulgesetz) és annak 1994-es módosításai szabályozzák. Ez garantálja a kisebbségi nyelvek kötelező oktatását minden olyan településen, ahol az adott kisebbség arányszáma



Kétnyelvű községtáblák szimbolikus felállítása Stadtschlaining (Városszalónak)-on, 1992



Az oberwart/felsőőri kéttannyelvű gimnázium

eléri az 50%-ot. Az 1994-as törvénymódosítás azonban lehetővé teszi a kisebbségi nyelvoktatást minden olyan iskolában is, ahol arra, mint szabadon választott tantárgyra, több mint 7 gyermek jelentkezik. 1992-ben megnyitották a kétnyelvű szövetségi gimnáziumot Felsőőrött, melynek mind horvát-német, mind magyar-német tagozata is működik, és minden tantárgyat mindkét nyelven oktatják. A gimnáziumnak jelenleg körülbelül 200 tanulója van. 1989 óta Burgenlandi Magyarok Népfőiskolája is működik Felsőőrött.

Burgenland területén a magyarok számára két folyóirat, az *Őrvidéki Hírek* és az *Őri Füzetek* biztosítja az **anyanyelvű tájékoztatást**, melyek évente 4 alkalommal látnak napvilágot. Évente hatszor jelenik meg a *Bécsi Napló*, az Ausztriai Magyar Egyesületek Központi Szövetsége által szerkesztett újság. Az osztrák ORF (Österreichischer Rundfunk) burgenlandi tartományi stúdiója 1990 óta évente négy alkalommal, 2000 óta évente hatszor jelentkezik 25 perces magyar adással *Adj isten, magyarok!* címmel, valamint heti 45 perces rádióműsorral és napi 5 percben híradóval is. 1998–2004 között négy nyelvű adást sugárzott egy pinkafői magánrádió, az Antenna 4. A Szövetségi Kancellári Hivatal (Bundeskanzleramt) anyagi támogatásának megvonásában e rádió megszűnt. 2006-ban indult Bécs egyetlen magyar nyelvű rádió-

adása, a magánkézben levő Bécsi Magyar Rádió, melyet különböző csoportokból származó magyar fiatalok működtetnek.

A **burgenlandi magyarság létszámáról** eltérő adatokkal rendelkezünk. Az 1991-es népszámlálás szerint 6.763 burgenlandi vallja magáról azt, hogy a mindennapi életben a magyar nyelvet is használja. Érdekes módon ez a szám évtizedek óta változatlan, míg a többi kisebbségnél folyamatosan csökken. Egy, a burgenlandi katolikus egyház által 1987-ben készült felmérés szerint viszont évente 7.000 burgenlandi jár magyar misére, illetve vesz igénybe magyar lelki gondozást és más egyházi szolgálatot. Az 1994-es, az osztrák állami és a burgenlandi tartományi statisztikai hivatal által közösen végrehajtott mikrocenzus eredményei szerint pedig 14 ezer burgenlandi beszél – különböző szinten – magyarul. Ebből is látszik, hogy még ma is viszonylag magas a magyarul tudók aránya Burgenlandban és ez lehetővé teszi, hogy egyszer magyar nyelvűnek, másszor németajkúnak vallhassák magukat a társadalmi kör-



Burgenlandi nyugdíjasok, Lutzmannsburg/Locsmánd

KRONOLÓGIA

1992 Felsőőrött kétnyelvű gimnázium indult magyar és horvát tagozattal.

1992. június 30. Az Ausztriai Magyar Egyesületek és Szervezetek Központi Szövetsége kezdeményezésére az osztrák kormány népcsoportként ismeri el a Béciben és környékén élő osztrák honosságú magyarságot (a burgenlandiak mellett).

1995 Az ezévi tartományi iskolatörvény szabályozza a kisebbségi nyelv kötelező oktatását a népiskolákban és a polgári iskolákban.

2000. június 5. A szövetségi kormány rendeletekben írja elő (2000/170.; 2000/229) a magyar nyelvű topográfiai jelzések ki függesztését és a magyar nyelv hivatalos használatát Felsőpulya, Felsőőr, Őrsziget, Alsóőr körzetekben és községekben.

2002. január 1. Ettől a naptól 5 perces, vasárnaponként pedig 25 perces magyar nyelvű műsorral jelentkezik az Osztrák Rádió burgenlandi stúdiója. A kereskedelmi rádiók közül a Radio MORA – Multilingual Open Radio magyarul, horvátul és roma nyelven is sugároz egy-egy órás esti műsort, amely a kisebbségeket érintő kérdésekkel foglalkozik.



Pulay Gyula: Kutyalad

„a kutyák telihoudná
ije lesik ez ieget
meg e csillagokat
meg e huodot
osztán ugarnak
meg vinzliznek

irigven nízik
ez embereket
mert oaszt hiszik
hogy ez emberek
ha émásje beszinek
nyilatkozatokat
cserienek kü
e világegyetemnek
e csodálaiu

oaszt hiszik
hogy ahun nyelv
ott egyetierts is van

igy tívednek
e kutyák”

Pulay Gyula: Kutyalad/Hundelied. In: Gerald Nitsche (szerk.): *Österreichische Lyrik und kein Wort Deutsch. Zeitgenössische Dichtung der Minoritäten*. Haymon Verlag, Innsbruck, 1990. 175.

Szépfalusi István: Identitászavak és a kivezető út

„A magyarországi pártpolitikai polarizáció gátlólag hat az ausztriai magyarság egységes identitástudatának létrejöttére. Fordított politikai előfeltételek mellett ugyanezt tapasztalta 1968-ban a görög kommunista párt kettészakadása idején az 1948-49-es görög emigráció. Sajátosan jelentkezik ez a tünet Ausztria legkeletibb tartományában: az ősi, kis, elsodorított közép-burgenlandi magyar települések *eddig csak* három vallás és öt osztrák párt hatásának voltak kitéve. Ehhez járult most a hat magyarországi párt javaslatait, véleményét közvetítő, de majdnem kivétel nélkül, még mindig csupán az ancien regime szokásait követő, azonos módon tájékozódó képviselőinek jelentkezése.”

Korunk, 1991. 11. sz. 1386.



Bécs, Mariahilferstrasse

nyezet és a politikai hangulat függvényében a népszámláláskor. (1. sz. táblázat)

Az 1991-es és a 2001-es népszámlálási adatok összevetésekor az látszik, hogy a magyar nyelvcsoporthoz – az elismert kisebbségi nyelvek között – a legnagyobb népcsoporttá vált egész Ausztriában és ezen belül minden tartományban ugrásszerűen megemelkedett a létszáma. Kelet-Ausztriában ez a szezon- és fekete-munkás migrációból következik, míg a nyugati országrészben sokan találtak munkát a vendéglátóiparban, különösen télen, mikor a magyar turisták száma is megnőtt.

Bécsben az ausztriai magyar kisebbség történetének egyik fő eseménye volt, hogy 1992-ben a bécsi magyarok is megkapták az **őshonos népcsoport** rangját. Azóta képviselőt küldhetnek a Népcsoporttanácsban és jogosultak állami támogatásra. A grazi, linzi és salzburgi magyar egyesületek azonban továbbra sem részesülnek ezekben a jogok-

ban. A bécsi magyarság lélekszámának növekedéséhez hozzájárult a délszláv háború okozta menekülthullám, valamint az, hogy a bécsi egyetemek egyre vonzóbbá váltak a szlovákiai és magyarországi fiatalok számára. Számukra a bécsi magyar közösséget hagyományosan megosztó törésvonalak (az 1945 előtti és az 1956 utáni emigráció között) elhalványultak.

A burgenlandi magyar nyelvcsoporthoz manapság nagyban különbözik a horvátótól és romaétól. Míg a romák nagy része asszimilált vagy teljesen marginalizálódott és a horvátok politikailag ugyanolyan megosztottak, mint az osztrák lakosság (egy nagy szociáldemokrata és egy nagy néppárti tábor), a burgenlandi magyar nyelvcsoporthoz egészen más törésvonalak mentén csoportosul: az egyik oldalon a régi magyar falvak rendies identitástudattal rendelkező közösségei állnak, míg a másik oldalon a II. világháború után letelepedettek. Ez utóbbiak 1956-os menekülteként kerültek Burgenlandba, vagy 1989 után megélhetési okokból Ausztriába költöztek. A burgenlandi magyar nyelvcsoporthoz belül ők töltik be a vezető pozíciókat. Ezáltal a kisebbségi elit és a helyi magyar lakosság között jelentős törésvonalak jöttek létre. E csoport identitása a 20. századi magyarságtudathoz áll közel és kevés szá-

1. sz. táblázat. Ausztria magyar lakossága a környezetben beszélt nyelv alapján 1971–2001 között

	1971	1981	1991	2001	1991–2001	%
Burgenland	5673	4147	6763	6641	-122	-1,80
Bécs	8413	8073	13519	15436	1916	14,17
Alsó-Ausztria	2088	1159	5440	8083	2643	48,51
Stájerország	1028	543	1863	3115	1252	57,20
Felső-Ausztria	915	953	3218	3849	631	19,61
Karintia	234	197	490	738	248	50,61
Salzburg	215	301	793	1095	302	38,08
Tirol	223	15	671	956	285	42,47
Vorarlberg	328	337	702	671	-31	-4,42
Ausztria	19117	15875	33459	40583	7124	21,29

Baumgartner Gerhard: Ausztria magyar nyelvű lakossága a 2001-es osztrák népszámlálás tükrében. In: Gyurgyík László – Sebők László (szerk.): *Népszámlálási körkép Közép-Európából 1989–2002*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2003. 158–170.

lon kapcsolódik csak a korábbi identitásformákhoz.

Az egész burgenlandi magyar népcsoportra elmondható, hogy tagjai **nemcsak társadalmi értelemben különböznek, hanem nem beszélnek egy nyelvet**, s igazából nem is értik egymást. A burgenlandi magyarónok

bírják a német nyelv mindkét változatát és a magyar irodalmi nyelvet. A „pidzsinizált” magyart alig és a magyar tájszólást egyáltalán nem. Az 1956 illetve 1989 után beköltözött magyar családok tagjai csak az irodalmi németet és magyart beszélnek. Az észak-burgenlandi magyarok közül kikerült egykori bére családot tagjai a két német változat mellett egy teljesen más, nyugat-magyarországi tájszólást használnak, a felső-orségi archaikus magyart azonban nem értik.

A **burgenlandi magyar falvak** jelenleg paradox helyzetben vannak. Mire végre minden szinten beindult a magyar oktatás (óvoda, elemi iskola, polgári iskola, gimnázium), lassan eltűntek a magyar anyanyelvű gyerekek. Egyúttal a szülők sem tudják már átadni a nyelvismeretet, így ők is az oktatási intézményektől várják el, hogy megtanítsák gyermeküket magyarul. A falusi nyelv megőrzéséhez 1986 óta nemcsak „romantikus” vágyak kötődnek: a határnyitás óta a magyarul tudásnak gyakorlati következményei lettek. Egyrészt az egyik pillanatról a másikra tömegesen megjelenő magyar vásárlóerőt ki



Fraknó vára

kellett elégiteni: ehhez szükség volt nyelvismeretre. Másrészt, a megnyílt határ a burgenlandi magyarokat előnyös helyzetbe hozta az osztrák-magyar kapcsolatok kialakításában. Harmadrészt a társadalmi kapcsolatok is rögtön intenzívvé váltak. A gyerekek, akik az iskolában sajátítják el a magyart, már egészen más nyelven beszélnek, mint szüleik és nagyszüleik.

A **burgenlandi magyar kisebbség belső szerkezete** az utóbbi évtizedben jelentősen átalakult. Míg korábban a különböző nyelvjárásokat használó falvak hálózata képezte a kisebbségi csoport alapját, addig mára e kisebbség individualizálódott, egész Burgenland területén szétszórva él és elsősorban az irodalmi magyar nyelvet használja. A közeljövő kérdése, hogy a frissen meghonosodó irodalmi magyar nyelv számára megteremthető-e egy valóságos kisebbségi társadalmi bázis Burgenlandban. Ennek egyik előfeltétele volna, hogy az érintett felek a hagyományos versengésen felülemelkedjenek. Ez a nehéz feladat Pulay Gyulát is megihlette a *Kutyadal* című versében.



A parndorfi bevásárlóközpont-komplexum

Tudja-e?

- Rendies identitás = A felső-orségi magyar falvak lakói – szokatlan módon – megőrizték 18. századi identitásformájukat. Őseik megtartották kisenemesi státuszukat egészen a 19. századig és ezért ők máig büszkék magyar származásukra. A népszámlálásoknál még akkor is magyarnak vallják magukat, ha a nyelvet már nem beszélnek.

IRODALOM

- Baumgartner Gerhard: Ausztria magyar nyelvű lakossága a 2001-es osztrák népszámlálás tükrében. In: Gyurgyik László – Sebők László (szerk.): *Népszámlálási körkép Közép-Európából 1989–2002*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2003. 158–170.
- Baumgartner Gerhard – Kovács Éva – Vári András: *Távoli szomszédok: Jánossomorja és Andau 1990–2000 / Entfernte Nachbarn: Andau und Jánossomorja 1990–2000*. Regio könyvek. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2002.
- Bertha Bulcsu és mások: *Burgenlandi magyarok közt*. Új idő könyvek, Budapest, 1990.
- Deák Ernő: *Magyar középiskolák Ausztriában 1956 után*. A magyarok Világszövetsége és az Ausztriai Magyar Egyesületek és Szervezetek Központi Szövetsége közös kiállítása. Budapest, Magyar Világszövetsége, 1998.
- Éger György – Szesztay Ádám: *Alsóőr*. Száz magyar falu könyvesháza Kht, Budapest, é. n.
- Szépifalusi István: Identitás-zavarok és a kivezető út. Javaslat Ausztriai Összmagyar Érdekképviselet létrehozására. *Korunk*, 1991. 11. sz. 1386–1397.
- Szépifalusi István: *Lássátok, halljátok egymást! Mai magyarok Ausztriában*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1992.
- Szoták Szilvia: Az identitás „morzsái”. Örvidéki civil szervezetek a magyar nyelv és kultúra fennmaradásáért. In: Bakó Boglárka–Szoták Szilvia (szerk.): *Magyarlakta kistérségek és kisebbségi identitások a Kárpát-medencében*. Budapest, Gondolat – MTA ENKI, 2006.
- Váradai M. Monika – Wastl-Walter, Doris – Veider, Friedrich: A végek csöndje. Határ-narratívák az osztrák-magyar határvidékről. *Regio* 2002. 2. sz. 85–107.

FORRÁSOK

Kormányhatalmazat a magyar kisebbségekről

„[...] nemzetállam eszméjét végképp meghaladta az idő. Ilyen körülmények között az etnikailag tisztta államok létesítésére irányuló törekvések anakronisztikusak, emberellenesek és ellentmondanak az ENSz alapokmányának, a helsinki záróokmányának és a párizsi chartának.

[...] Az államok és nemzetek békes új rendjének kiépítéséhez csak az államokon belüli nemzeti és etnikai sokszínűség alkotmányos elismerésén keresztül vezethető az út.

[...] Figyelembe véve a kisebbségi létforma sajátos helyzetét, ez szórványban a személyi, helyi kisebbségekben az önkormányzati, szubregionális többség esetén pedig a területi elvű autonómiák rendszere lehet.”

Új Magyarország, 1992. augusztus 19.

Németh Zsolt: Vezérszónoklat a státustörvényről (Országgyűlés 2001. április 19.)

„A státustörvény nem maga a nemzeti integráció, de a státustörvény nélkül üres ígért lenne az integráció. [...] Az egyik szál a lelki integráció, amelynek az alapja a félelem megszűnése, a szolidaritás kialakulása a különböző országokban élő magyar közösségek között. [...] Az integráció másik szála a politikai integráció. Amióta a magyar kormány és a Magyar országgyűlés pártjai állandó közös tanácsban – a Magyar Állandó Értekezletben – vesznek részt a határon túli magyarság demokratikus legitimitással rendelkező szervezeteivel (közös döntéseket hoznak, s már ezt a törvénytervezetet is elkészítették közösen), a politikai integráció nem a jövő zenéje, hanem kész tény. A magyarság ma már nem csak kulturális nemzet, hanem olyan közösség, amelynek politikai teste is van. A MÁÉRT politikai téren képviseli a tizenötmillió magyar nemzetet. Ehhez a politikai testhez eddig csak politikai szerve-

BÁRDI NÁNDOR

A budapesti kormányzatok magyarságpolitikája 1989 után

A külhoni magyarsággal kapcsolatos közbeszédben használt **nemzetpolitika** fogalom a kilencvenes években a magyar államnak a határon túli magyarokra vonatkozó politikáját fedte. A magyar államnak a magyar nemzetéhez, a kulturális örökségéhez és jövőképehez, valamint az Európai Unió alapértékeihez való viszonya **identitáspolitikai** természetű. A magyar államnak a magyarországi etnikai és nemzeti kisebbségekhez (kisebbségi illetve roma szakpolitikák), valamint az európai nemzetkisebbségi és etnikai kérdésekben képviselt álláspontja viszont az **etnopolitika** fogalmaival ragadható meg. Ezeket a gyűjtőfogalmakon túl szakpolitikaként megkülönböztetjük a magyarságpolitikát. A **magyarságpolitika** – a nemzetpolitika szakpolitikai megfelelőjeként – Magyarország és a határon túli magyarok viszonylatában a magyar állam és a külhoni magyarok viszonyrendszerét fedi le. Ennek része a nemzetközi és kétoldalú kisebbségvédelem; a magyar–magyar kapcsolatok intézményes működtetése; a kisebbségi magyar közösségek támogatása. Ugyanez a szakpolitika a többi közép-európai országokban kormányzati és az adott magyar kisebbség közötti integrációs-, nyelv- és intézményi politikákra bontható.

Az **Antall-kormány**nak a nemzetközi kapcsolatok terén egyszerre három célt kellett megvalósítania: az euroatlanti integrációt; a jószomszédi kapcsolatok kialakítását; a határon túli magyarok problémáinak felvállalását. Mivel ezek közül az integrációs- és magyarságpolitika került előtérbe, a szomszédságpolitika vált a leginkább konfliktussóssá. Az 1990–1994 közti magyarságpolitikát három célkitűzésben összegezhetjük. A külpolitika felvállalta a magyar kisebbségek védelmét a nemzetközi fórumokon az ember- és kisebbségjogi normákra alapozva, a kollektív jogok biztosításáért. A hazai nemzeti és etnikai kisebbségek számára egy, egész Közép-Európa számára mintaadó – egyéni, nyelvi jogok helyett – önkormányzati modellt kívántak létrehozni az 1993-as kisebbségi törvénnyel. A harmadik meghatározó alapelve a határon túli magyar pártoknak, mint az adott közösségek érdekképviselői szervezetei szuverenitásának elismerése, a külhoni ügyekben álláspontjuk figyelembe vétele volt.

A kormányzati munkában – a Németh-kormány Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Kollégiumára és Titkárságára alapozva – a magyarságpolitika intézményes kereteit építették fel. Ebben a meghatározó intézmény a Miniszter-



Magyar külügyminiszteri látogatás Székelyderzszen



A Határon Túli Magyarok Hivatalának logója

elnökségen belül létrehozott Határon Túli Magyarok Titkársága lett, Entz Géza vezetésével (1990

május). Majd két év múlva a kérdés kezelését magasabb közigazgatási szintre emelték, országos hatáskörű szervként létrehozva a Határon Túli Magyarok Hivatalát (1992. június). Ezzel párhuzamosan létrejött az Illyés Közalapítvány a határon túli magyarság kormányzati-költségvetési támogatásának közvetítésére valamint az Oktatási Minisztériumban is külön osztályt hoztak létre szakmai problémák kezelésére. A legnagyobb új intézményi program a Duna Tv létrehozása volt (1992), külön televíziós csatornát biztosítva a határon túli magyarságnak.

A **Horn-kormány** nemzetközi politikáját az euroatlanti integrációhoz szükséges alapszerződés viták határozták meg. A nyugati nagyhatalmak által elvárt szerződések sorát a magyar ukrán alapszerződés nyitotta meg, amelyet 1991 decemberében írtak alá, de a magyar parlament csak 1993 májusában ratifikálta. 1992-ben Horvátországgal és Szlovéniával is hasonló szerződést kötött Magyarország. Mindhárom esetben a szerződő felek külön nyilatkozatban, illetve egyezményben kötelezték magukat a kisebbségi jogok biztosítására. Ennek előfeltétele volt, hogy ezekkel az újonnan függetlenné vált országokkal rendezettek voltak a kapcsolatok és állami szuverenitásuk nemzetközi elismertetése érdekében szükségük volt az európai emberi- és kisebbségjogi normák deklarálására. Szlovákia és Románia vonatkozásában azonban az Együttélés, az MKDM, az MPP és az RMDSZ autonómia- és kisebbségvédelmi törekvései miatt konfliktusos volt a helyzet és épp az alapszerződésekkel próbálták ezeket rendezni. A Horn-kormány szomszédságpolitikáját e két szerződés körüli vita határozta meg. A kormányzatnak 1994 után, a NATO csatlakozás (1997) előtt az euroatlanti integráció érdekében a konfliktusok kezelésére képes szomszédságpolitikát kellett felmutatnia. Ezért a külhoni magyarsággal kapcsolatos politizálás látszólag sem veszélyeztethette a térség stabilitását. Így a kérdés a külpolitika érdekkörébe került és az integrációs prioritásoknak rendelődt alá. Ennek köszönhető, hogy bár nagy viták után a magyar–szlovák alapszerződésbe bekerültek a legfontosabb európai kisebbségjogi normák. Ezek azonban egyéni emberi jogok – nem a határon túliak által kért kisebbségi közösségi jogok –, és érvényesülésük ellenőrzésére csak ajánlási

jogokkal rendelkező bizottság létrehozását javasolták (1995. március). A másfél évvel később, az RMDSZ ellenkezésén túllépve aláírt magyar–román alapszerződés (1996. szeptember) melléklete tartalmazza a relevánsnak elismert kisebbségvédelmi dokumentumokat, de – a szlováktól eltérően – külön lábjegyzet formájában rögzítették, hogy az Európa Tanács 1201. sz. ajánlása nem vonatkozik az etnikai alapú területi autonómiára. A szerződések kisebbségvédelmi garanciájának mondott vegyes bizottságok működése nem sok eredményt hozott. A román fél által beígért az egyházi ingatlanok visszaadására, a magyarságtól elvett javak visszaszolgáltatására, az anyanyelvhasználat és a kisebbségi oktatás rendezésére szolgáló külön megállapodásokból nem lett semmi.

Ezzel párhuzamosan a magyar–magyar viszonyban és a támogatáspolitikában is komoly változások történtek. A kormányzat alapvetően hátrányos helyzetű csoportnak tekintette a határon túli magyarságot, amelyért alkotmányos felelősséggel tartozik. A problémák kezelését az autonómiától váró jövőkép helyett, a szülőföldön való boldogulás retorikáját használták. Ennek keretében a gazdasági háttér megteremtésének szükségességére, az önkormányzati, regionális politizálás fontosságára és legfőképpen a modernizációs és társadalomépítő kezdeményezések megerősítésére helyezték a hangsúlyt a HTMH vezetői: Tabajdi Csaba, Lábod László, Törzsök Erika. A támogatáspolitikán belül a gazdaságfejlesztésre szakosodott (Új) Kézfogás Alapítvány és az Illyés Közalapítvány döntéseibe a határon túliak bevonása révén próbálták mindent elősegíteni. A magyar–magyar viszony terén pedig elsősorban azokkal a határon túli magyar elit-



Az Illyés Közalapítvány logója

csoportokkal keresték a kapcsolatot, amelyek a többségi politika irányába és az önkormányzatok szintjén is tárgyalóképesek voltak. Ilyen volt a KMKSZ-szel szemben létrejött Kárpátaljai Magyar Értelmiségiek Fóruma; a VMDK-val szemben létrejött Vajdasági Magyar Szövetség; a szlovákiai magyar pártok közül a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom; az RMDSZ ún. mérsékelt szárnya.

Az **Orbán-kormány** külpolitikai mozgásterét alapvetően meghatározta, hogy – a szomszédokat megelőzve elsőként – elnyert NATO tagság révén megváltozott az ország geo-

KRONOLÓGIA

1990. május 22. Megalakult a Miniszterelnöki Hivatal Határon Túli Magyarok Titkársága, Entz Géza államtitkár vezetésével.

1991. május 31. Megkötik az ukrán–magyar kisebbségvédelmi megállapodást, majd december 6-án a magyar–ukrán alapszerződést, amelyet csak 1993. május 11-én ratifikál a budapesti parlament.

1992. augusztus 19. Kormánynyilatkozat jelenik meg a magyar kisebbségekről. Elutasítja az homogén nemzetállamiság eszméjét és kiáll a személyi és területei autonómiaformák megvalósítása mellett.

1992. december 16. Aláírják a magyar–horvát alapszerződést, amelyet 1993 szeptemberében ratifikál a budapesti parlament.

1994. február 11. Boross Péter miniszterelnök fogadta a határon túli magyar szervezetek vezetőit. A közös nyilatkozat kimondja, hogy a Balladur-terv (Európai Stabilitási Egyezmény) csak akkor szolgálja a térség stabilitását „ha az egyes országok kormányai és az érintett nemzeti közösségek legitím képviselői között is létrejönne a megegyezés az adott közösség jogállását illetően. Továbbá a Magyarország és a szomszédos országok között kötendő alapszerződések a magyar kisebbségek igényeinek megfelelően, csak azok bevonásával kötendőek meg.” Mivel a kétoldalú alapszerződések rendszerét szorgalmazó Nyitódokumentum (1994. május) nem tartalmazza a kisebbségek kollektív jogainak elismerését a VMDK, az Együttélés és az RMDSZ külön-külön nyilatkozatban bírálta azt.

1995. március 19. Párizsban aláírják a magyar–szlovák alapszerződést.

1996. július 4–5. A Magyarország és a határon túli magyarság c. rendezvény keretében találkoztak a határon túli magyar közösségek érdekképviselői szervezetei, a magyar kormány, valamint a magyarországi parlamenti pártok képviselői. Közös nyilatkozatban foglaltak állás az euroatlanti integráció és az autonómia

zetek tartoztak. [...] Az Önök elé terjesztett törvénytervezet jogi integrációt is jelent, arcképes igazolványt ad a határon túli magyarok kezébe. Olyan igazolványt, amely alapján a magyarok törvényes követeléseket támaszthatnak a magyar állammal szemben. Azaz jogviszonyba kerülnek a magyar állammal. [...] A határon túli magyarok személyre szóló státusa a magyar jogrendben. A státus, amelynek alapján otthon lakva itthon érezhetik magukat az anyaországban. A státustörvényben benne van a magyar–magyar kapcsolatokat összetartó kötelék egyre fontosabb szála is: a gazdasági integráció. [...] A státustörvény legalizálja az anyaországi munkavégzést. Erősíti a határokon túli vállalkozók támogatását, a határokon átnyúló gazdasági kapcsolatokat. [...] S végül, de nem utolsón, sőt elsősorban: a magyarság határokon átívelő egységének új szála az európai integráció kiteljesedése lesz. [...] Magyarország uniós csatlakozása után a magyar–magyar kapcsolatok részben az Európai Unió belüli kötelekké válnak, részben – de szilárdan hisszük, hogy átmenetileg – az EU és szomszédai közötti kapcsolatok lesznek.”

Németh Zsolt: *Magyar kibontakozás*. Püski, Budapest, 2002. 195–197.



Orbán Viktor és Németh Zsolt Tusnádfürdőn

politikai súlya. Ebből adódóan és a magyar kisebbségi pártoknak az adott országok euroatlanti politikai erőt támogató szerepe, kormánykoalíciós szerepvállalásuk miatt már nem lehetett a magyar kisebbségek kérdését nemzetközileg instabilizáló tényezőként beállítani. Ehhez kapcsolódott a magyar gazdasági növekedés megindulása, amely az előző kormánynál előnyösebb helyzetet teremtett a támogatáspolitikában.

Ezeket a lehetőségeket kihasználva az addigi kényszerűen válságmenedzselő, helyi intézményépítést támogató politikával szemben a programfinanszírozásra helyezték a hangsúlyt. Létrehozták az Apáczai Közalapítványt kifejezetten oktatás- és képzési támogatásra (1998. december), a felsőoktatásban önálló magyar intézményeket alapítottak (Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Kolozsvár–Marosvásárhely–Csíkszereda, 2001 június; Selye János Egyetemi Központ, Komárom, 2001), illetve a meglévőket rendszeres költségvetési támogatásban részesítették (Beregszászi Tanárképző Főiskola; Partiumi Egyetem, Nagyvárad). Az Illyés Közalapítvány költségvetését

jelentősen megnövelve a határon túli médiát (hírszolgáltatás, Duna Tv) fejlesztették.

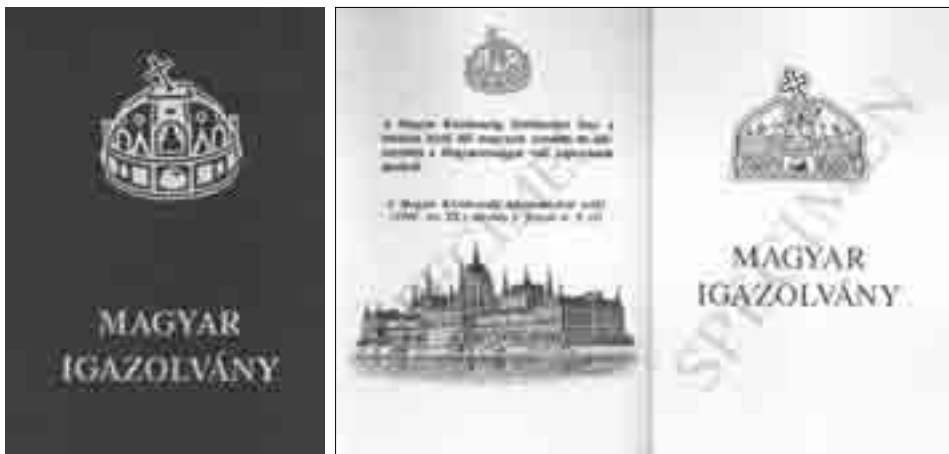
A kormányzati intézményrendszeren belül a HTMH a Miniszterelnöki Hivataltól a Külügyminisztérium alá került, ahol a tárca politikai államtitkára, Németh Zsolt felügyelte.

A schengeni egyezmény életbe lépése azzal fenyegetett, hogy a kárpátaljai, erdélyi, vajdasági, horvátországi magyarság kapcsolattartása Magyarországgal megnehezül. Ekkorra az is kiderült, hogy a határon túli magyar autonómia-törekvések sikertelenek, tehát jogilag sem lehet megragadni a határon túli magyarságot mint regionális közösségeket. Ezeknek a problémáknak a megbeszélése és egy pártpolitikán felüli nemzetpolitikai konszenzus kialakítása érdekében még a Horn-kormány időszakában összehívták az első hivatalos magyar–magyar csúcstalálkozót (1996. július). Majd a magyar–román alapszerződés aláírása előtt Pápán újabb találkozóra került sor a kormány részvétele nélkül. 1999 februárjában konferenciát rendeztek Budapesten a kormány, a határon túli és a magyarországi pártok részvételével. Létre-

hozták a kapcsolattartás folyamatossága érdekében a **Magyar Állandó Értekezletet** (MÁÉRT). Ez a politikai konzultatív testület évente legalább egy alkalommal ülésezett a mindenkor magyar miniszterelnök vezetésével. Működését megállapodás és nem jogszabály rendezte. Legfontosabb hozadéka a szaktárcák szerinti, évente többször, államtitkári



A Selye János Egyetem épülete Komáromban



Magyar igazolvány

vezetéssel ülésező szakértői egyeztető fórumok megtartása volt. A kormányzati apparátus átfogóan és érdemi módon ezeknek a bizottságokban foglalkozott a határon túli magyarság problémáinak Magyarországról kezelhető részével. A II. MÁÉRT konferencián (1999 december) fogalmazódott meg a határon túli magyar pártok részéről a külhoni magyarok magyarországi jogállását rendező törvény igénye. A jogszabályt másfél éves előkészítés után 2001 júniusában (2001/LXII.) fogadta el az Országgyűlés: **törvény a szomszédos államokban élő magyarokról**. Hatálya Ausztria kivételével a szomszédos államokban élő, magukat magyarnak valló személyekre terjedt ki. Ezen személyek alanyi jogon részesülhetnek a törvény biztosította kedvezményekben a kultúra, a tudomány, az oktatás, a munkavállalás, az egészségügyi ellátás és az utazás területén. Mindezek igénybevételére a „Magyar igazolvány” jogosít fel, amelyet a magyar hatóságok állítanak ki a magyar kormány által „ajánló szervezetként” elfogadott intézmények ajánlása nyomán. A magyarországi pártok közül egyedül az SZDSZ nem szavazta meg a törvényt. A Románia és Szlovákia kivételével a többi szomszédos ország tudomásul vette a jogszabályt. Az előbbi az állami szuverenitás megsértésére és az etnikai diszkriminációra hivatkozva az Európa Tanács Velencei Bizottságához fordult. A Bizottság (2001 október) kimondta, hogy az anyaországnak joga van a más állampolgárságú nemzettársait kulturális támogatásban részesíteni, ennek során törekedni kell a többségi állam beleegyezésére és a diszkrimináció elkerülésére. A nemzeti identitás megállapításához, a választáson túl, objektív ismérvek meghatározását várta el. Ezt egy kormányrendelettel oldották meg: a diplomáciai képviselt igazolja, hogy a magyar igazolványt kérelmező tud magyarul, illetve valahol hivatalosan magyarként

van nyilvántartva, vagy magyar szervezet tagja, vagy egyházi nyilvántartásban magyarként szerepel. A román fél 2001 decemberében külön egyetértési nyilatkozatot is kötött a magyar kormánnyal, amelynek legfőbb pontja az volt, hogy a 3 hónapos kedvezményes munkavállalói engedélyt minden román állampolgárra kiterjesztették. A szlovákiai alkalmazásról és EU csatlakozási biztosával és az EBESZ kisebbségügyi főbiztosával az Orbán-kormánynak már nem sikerült a kedvezménytörvény ügyében megegyeznie.

A **Medgyessy-kormány** a nemzeti közmegegyezést hirdető politikájának részeként jelentette meg a határon túli magyarok kérését. Legfontosabb célkitűzése a kedvezménytörvény alkalmazásának elfogadtatása volt a szomszédos országokkal. Ennek érdekében a törvényt 2003 júniusában módosították, a FIDESZ és az MDF ellenszavazataival. A preambulumból kikerült az egységes



A visszaállított aradi Szabadság szobor

törekvések összehangolásáról és a magyarországi és határon túli pártok egyenrangú viszonyáról. Az ellenzéki pártok hiányolták a dokumentumból a határon túliak vétőjogát az államközi szerződések megkötésénél.

1996. szeptember 6. Az RMDSZ kezdeményezésére magyar–magyar csúcstalálkozót tartanak Pápán, amelyen a magyar kormány nem vett részt. Orbán Viktor a júliusi magyar–magyar csúcson az autonómiát tekintette a határon túli kisebbségek identitás-megőrzési előfeltételének. Ezzel szemben az alapszerződésben az autonómiát kizárták, ami szerinte szerződésesség. Eörsi Máttyás cáfolta, hogy a kormány eltért a korábbi magyar–magyar csúcs megállapításaitól és kiállt az alapszerződés mellett.

1996. szeptember 16. Temesvárt aláírják a magyar–román alapszerződést. RMDSZ nem tartja kielégítőnek a szerződés kisebbségvédelmi részét. A román féllel sikerült elismertetni három nemzetközi kisebbségvédelmi dokumentumot (EBESZ koppenhágai nyilatkozat; ENSZ Közgyűlés nemzeti, etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól szóló nyilatkozata; Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 1201-es ajánlása). Ám a szerződésben az 1201-es ajánláshoz csatolt lábjegyzet kiiktatja a kollektív jogokat.

1999. február 20. „Magyarország és a határon túli magyarság” konferenciát rendez Budapesten a magyar kormány a határon túli és a magyarországi pártok részvételével. Létrehozzák a kapcsolattartás folyamatossága érdekében a Magyar Állandó Értekezletet (MÁÉRT).

1999. november 12–13. A MÁÉRT második ülésén a résztvevők felkérlik a magyar kormányt a határon túli magyarok magyarországi jogállás törvényi szabályozásának megteremtésére.

2001. június 19. A magyar Országgyűlés 92%-os többséggel megszavazta a szomszédos államokban élő magyarokról szóló törvényt. Egyedüli pártként az SZDSZ szavazott ellene.

2001. október 19. Nyilvánosságra hozták a Velencei Bizottság je-

Gyurcsány Ferenc miniszterelnök parlamenti expozéja az „Új magyar nemzetpolitika bel-földön és külföldön” címmel megrendezett parlamenti vitánapon, 2004. november 17.

„[...] a nemzetpolitika nem azonos a nemzetiségi politikával. A nemzetpolitika közös gyarapodásunk, közös jólétünk megteremtése, az összetartozás megerősítése. Ez a magyarságunkban való összetartozás, a szociális létezésünkben való összetartozás, a kulturális javainkból való közös részesedés megteremtése, a tudás-javakból való részesedés, az egészség-javakból való részesedés. És folytathatnám a sort.

Aki nemzetet akar egyesíteni – és gyanítom, hogy a mindenkori magyar kormányok nemzetet akartak egyesíteni –, akkor jár helyes úton, hogyha a nemzetegyesítés programját nem csak és kizárólag a magyar nemzet határon belül és határon kívül élő része közötti egyesítés programjaként fogja föl. A szegények és tehetősök, a munkával rendelkezők és annak hiányában szenvedők, a tudás-javakhoz hozzáférők, és az attól elzártak közötti új hidak építésére együtt kell törekednünk. Ezt gondolom az új nemzetpolitikának. Azt a közös felelősséget, amely egyéni és társadalmi közösségi létezésünk valamennyi elemét együtt tartja, amely nem egvoldalú, amely nem úgy old meg problémákat az egyik területen, hogy figyelmen kívül hagyja a többi, vagy esetleg kárt okoz a többi területen. Ha ezt tesszük, akkor erős lesz Magyarország, akkor erős lesz a magyar nemzet.”

Forrás: http://www.miniszterelnok.hu/gss/alpha?do=2&pg=10&st=1&m13_doc=188&m21_curr=42



Gyurcsány Ferenc és Markó Béla találkozója

magyar nemzetre való utalás; kimaradtak a társadalombiztosítással, egészségügyi ellátással és a munkavállalással kapcsolatos kedvezmények. Az oktatási nevelési támogatás azonban már egy gyerek után is jár, – nemzetiségtől függetlenül – mindenki után, aki magyar iskolában tanul. A szlovák kormány csak úgy járult hozzá az oktatási nevelési támogatás folyósításához, ha azt egy alapítvány közbeiktatásával közvetlenül a magyarul oktató közoktatási intézmények kapják (2003. december).

A kormányváltás után a HTMH újra vizsgálta a Miniszterelnöki Hivatalhoz, ahol a párt nemzetközi kapcsolatokért felelős

titkára, Szabó Vilmos lett a hivatal vezetője. A magyarságpolitikába azonban Kovács László külügyminiszter pártelnöki befolyása és a kedvezménytörvénnyel kapcsolatos diplomáciai feladatok miatt a külügyminisztériumnak és a határon túli magyar pártvezetőknek jelentősen megnőtt a beleszó-lása. Ez annak köszönhető, hogy az akkori kormányzat szerint a határon túli magyarok támogatásáról elsősorban a külföldi magyarországi képviselőinek kell dönteniük. Az RMDSZ belpolitikai konjunktúrájának köszönhető az aradi Szabadság szobor újbóli, köztéren való felállítása (2004. április) és az észak-erdélyi autópálya építésének román



Népszavazási plakát, 2004



A Kárpát-medencei magyar képviselők tanácskozása a Parlamentben

kormányzati elfogadtatása (2003–2004) amit közvetetten a magyar kormány is segített.

Az **első Gyurcsány-kormány** időszakának magyarságpolitikáját (2004–2006) alapvetően a kettős állampolgárságról szóló vita határozta meg. 2003 nyarától került előtérbe a határon túli magyarok áttelepülés nélküli magyar állampolgársága. Ennek hátterében az állt, hogy Magyarországnak az EU tagjaként két magyar népelességgel bíró országgal (Ukrajna, Szerbia-Montenegró) szemben vízumelvárása van. Ebből az egyik kivezető út lehet a letelepedés nélkül adott magyar állampolgárság (magyar útlevél). Míg Ukrajna törvényei tiltják a kettős állampolgárságot, addig szerb kormányzati részről többször jelezték, hogy ennek részükről nincs akadálya. A vajdasági magyar szervezetek 2003 őszére 50.000 aláírást gyűjtöttek ennek érdekében, amit át is adtak a budapesti kormányzat képviselőinek. Erre épült rá a Magyarok Világszövetségének ebben a kérdésben népszavazást kezdeményező sikeres kampánya. Így 2004. december 5-én referendumot tartottak arról, hogy az Országgyűlés alkosson-e törvényt annak érdekében, hogy kedvezményes honosítással – egyéni kérelemre – magyar állampolgárságot kapjanak a magukat magyar nemzetiségűnek valló, nem Magyarországon lakó, nem magyar állampolgárok.

Minden parlamenti párt egyetértett abban, hogy a kérdést nem szerencsés népszavazásra bízni. Amikor a népszavazást kiírták (2004 szeptember) a két politikai oldal eltérő választ adott és a kettős állampolgárság a pártpolitikai vetélkedés kulcstémája lett. Gyurcsány Ferenc miniszterelnök egyértelműen elutasító álláspontot képviselt. Érveit a várható szociális következmények-

kel; a potenciális áttelepülők problémájával; a nemzetközi elutasítással; a magyarországi politikai-választói egyensúly felborulásával indokolta. A FIDESZ a kampány előtt az áttelepülés felerősödésétől és az autonómia-törekvések gyengülésétől óvott. A kampányban azonban a határon túli magyar legitim szervezetek álláspontját fogadták el meghatározónak, akik egyértelműen támogatták a kettős állampolgárság megadását. Az ellenzéki oldal az útlevélhez jutásban a kapcsolattartás és a nemzeti újraegyesítés megerősödését látta; hangsúlyozták, hogy a törvényt az Országgyűlésnek kell megalkotnia és akkor lehet az esetleges negatív következményeket kivédeni. Megkérdőjelezték a kormány propagandájának hiteleségét és a nemzeti érdek elárulásával vádolták. Erre a miniszterelnöki válasz a nemzetpolitika fogalmának kiterjesztés: a magyar állam és a külföldi magyarok viszonya helyett az egész magyar(országi) társadalmi modernizációra. (Ezzel a magyarországi nyugdíj, szociális, munkaügyi kérdésekkel együtt súlyozandó problémaként helyezte el a magyarországi közvélemény előtt a határon túli magyarok magyarországi jogi emancipációját.) A jobboldal – ellenfeleik szerint – beláthatatlan következményekkel járó kettős állampolgárság-követelésével szemben, a kormányfő megoldásként egy hosszú távú felelős nemzeti (demokratikus patrióta) jövőképét vázolt fel. A népszavazás eredménytelen volt. Pártpolitikai következménye Gyurcsány Ferenc megerősödése lett. A magyar–magyar viszonyban a határon túli magyar pártok és a közvélemény elidegenedett az MSZP–SZDSZ kormánykoalíciótól. 2005 januárjában a miniszterelnök meg-

lentését a kedvezménytörvényről. A vizsgálatot Románia kezdeményezte. A Bizottság megállapította, hogy az anyaországnak jogában áll egyoldalúan támogatni a más állampolgárságú, kisebbségi nemzetiségűket.

2001. december 22. A román és a magyar miniszterelnök egyetértési nyilatkozatot adott ki, amely lehetővé tette a kedvezménytörvény romániai alkalmazását.

2003. május 25. A MÁÉRT ülésén a FIDESZ, KMSZ, VMDP tiltakozása ellenére elfogadták a kedvezménytörvény módosított koncepcióját, ezt június 23-án a magyar parlament is megszavazta.

2004. szeptember 13. Az Országgyűlés határozatot hoz a Magyarok Világszövetsége kezdeményezte üggyöntő népszavazásról.

2004. december 5. A kettős állampolgárságról és a kórházprivatizációról szóló népszavazáson 37,5%-os részvétellel az előbbi kérdésben 51,55% (1.521.143 fő) szavazott igennel. A referendum eredménytelen volt. (Az eredményességhez a szavazók felének részvétele illetve az összes választópolgár legalább 25%-nak azonos szavazatára lett volna szükség.)

2005. január 6. Gyurcsány Ferenc miniszterelnök sajtótájékoztatóján ismerteti „a nemzeti felelősség őt pontját”: a Szülőföld Programcsomag kidolgozása; nemzeti vízum kibocsátásáról; a munkavállalási engedélyek kiadásának és a honosítási eljárásnak az egyszerűsítéséről; a határon túli magyarok közjogi státusának alkotmányos rendezése; a határon túli magyar pártok különböző autonómia koncepcióinak támogatása.

2005. január 6–7. A határon túli magyar szervezetek vezetői szabadkai tanácskozásunkon megalapították a Határon Túli Magyar Szervezetek Fórumát. Felszólították a magyar Országgyűlést, hogy alkosson törvényt a határon túli magyarok számára a szülőföld elhagyása nélküli magyar állampolgárságról.

Misovicz Tibor: A határon túli magyarok kérdése a magyar közigazgatásban

„A mindenkori HTMH-nak nem volt meg az ágazati kompetenciája (kulturális, oktatási intézmények támogatása, gazdaságfejlesztés, regionális kapcsolatok alakítása, mert nem így szerveződött, a szakminisztériumokban pedig a szakmai kompetencia (minőségbiztosítás, normatív rendszerek átültetése, átfogó fejlesztési elképzelések kidolgozása) nem jelenik meg teljes súlyával a külmagyar problémák kezelésében. Így alakult ki a 'HTMH mindent akar, de nem ért semmihez' illetve a 'minisztériumok soha nem fognak semmit csinálni' polémia. Mi volna a kívánatos állapot? Vajon az, hogy a HTMH egy kis minisztériummá váljon, amely az összes szakterülettel foglalkozik, és így minél jobban működne az intézmény, annál inkább zárvánnyá tenné a közigazgatásban az 'ügyet'. Vagy az, hogy minden érintett minisztériumon belül megvolna egy kis 'HTMH', amely a saját ágazati érdeket képviselve koordináció, egyvezetés, esetleg megfelelő helyi ismeretek nélkül, párhuzamosságokkal végezné a munkáját, talán szétforgácsolva a forrásokat? A dilemma megjelenik a mindenkori felügyelő államtitkárok megítélésében, akiknél az sem jó, ha erősek, mert akkor beleavatkoznak mások dolgába, és az sem, ha gyengék, mert akkor nem tudják érdekeiket érvényesíteni. A MÁÉRT és a státustörvény megszületése mutatja, hogy a kormányfő elkötelezettségétől és erejétől elég sok függ, mert a közigazgatás döntő részében érdemleges hatást elérni az elmúlt 14 évben csak ekkor sikerült. Más szóval ilyen miniszterelnöki eltökéltség nélkül a testület semelyik változata sem tud megszületni, illetve nem tudja gyermekbetegségeit túlélni.”

Idézi: Bárdi Nándor: *Tény és való*. Kalligram, Pozsony, 2004. 250.

hirdette a Nemzeti Felelősség Programját, benne a Szülőföld Programcsomagot. Ugyanakkor a külmagyar szervezetek vezetői megalkotották a Határon Túli Magyar Szervezetek Fórumát.

A rendszerváltás utáni másfél évtizedben alapvetően három stratégia fogalmazódott meg a magyarságpolitikában. Ezek egyike sem kizárólag a jobb- vagy a baloldalhoz kapcsolódnak. A **kisebbségvédelmi megközelítés** a nemzetközi normákra, mintákra vonatkozó hivatkozásokon túl abból indul ki, hogy előbb az adott szomszédos országgal kell megteremteni a jó viszonyt és azt követően lehet a magyar kisebbség problémáit kezelni. Ez határozta meg az alapszerződés-politikát, amelyben a kisebbségi vegyes bizottságtól várták a problémák kezelését. Ebben a megközelítésben különösen hangsúlyos, hogy az adott kisebbségi közösségnek saját országában kell megtalálnia helyzete rendezésének lehetőségeit. Kiváltképp, ha az ottani magyar párt kormányzati partner is. Ebben Magyarország döntően külpolitikai eszközökkel segíthet. Ugyanide tartozik a magyar kisebbségi társadalmak gazdasági, társadalmi megerősítésének retorikája: hogy önálló intézményeik útján valósíthassák meg önállóságukat. Ezek a megfontolások alapvetően a baloldali kormányzatok magyarságpolitikáját befolyásolták a kapcsolódó antinacionalista (a szimbolikus politizálást, nemzeti retorikát elítélő) közbeszéddel együtt. A **nemzetegyesítési ideológia** a magyarság országhatárokon átívelő egységéből indul ki, amely a nemzetállami határok lebontásával

(EU integráció) intézményesülhet. A magyar kisebbségi társadalmak ebből a pozícióból nézve a magyar nemzet más országokban élő elszakított részei. A magyar etnokulturális közösség politikai egységét szimbolizálta a MÁÉRT és az egyén szintjén a magyar állammal kapcsolatot létesítve a magyar igazolvány intézménye. Az össznemzeti látószög mellett a 7 különböző országban élő magyar regionális közösségek Magyarországtól való szétfejlődését és sajátos érdekeinek érvényesítését javasolja intézményesíteni a **szereződéses nemzet** koncepciója. Ez abból indul ki, hogy a magyar kormányzatnak az egyes regionális közösségekhez külön-külön is meg kellene fogalmazni a viszonyát és viszont is szükség volna erre. A határmódosítás nélküli nemzetegyesítés gondolatköre, a nemzetesítő, szimbolikus gesztusokra hangsúlyt helyező retorikával együtt elsősorban a magyarországi jobboldali politikusok körében meghatározó. A harmadik megközelítés – az EU integrációból kiindulva – a **regionalizációra** helyezi a hangsúlyt, abban bízva, hogy a közös regionális érdekek felülírják az etnikai ellentéteket. Szakpolitikusok a határ menti területek fejlesztésében és az egyes országok regionalizációjában látják a kisebbségi magyar közösségek integrációs lehetőségeit saját országukat és a magyar kulturális intézményrendszert. Ennek megvalósítása érdekében a fejlesztési régiókat, a határmenti társrégiókat a helyi igényekhez (történeti, etnikai adottságokhoz) kell mérni; vannak, akik úgy gondolják, e régiókból alakulhatnak ki azok az autonómiák, amelyekre szükség lehet.



A Határon Túli Magyar Szervezetek Fórumának értekezlete, 2005

Tudja-e?

■ 1990–2004 között a magyar költségvetés a határon túli magyarság támogatására mintegy 80–85 milliárd forintot fordított. Jelenleg ez évi 11–12 milliárd forint, az állami költségvetésnek kb. 0,2 %-a. (Minden költségvetési 1000 Ft-ból 2 Ft.) Az összes támogatás 60%-a a 2001–2004 közti időszakra tehető, a kedvezménytörvény és a határon túli felsőoktatás-fejlesztés költségeként. A támogatások célját tekintve első körbe a nagy programok tartoznak: a Duna Tv támogatása az összkiadások negyedét, a felsőoktatás-fejlesztés a támogatások ötödét, a kedvezménytörvény költségei az oktatási-nevelési támogatásokkal együtt 15% körülire tehető. A második körbe az intézményrendszer működtetéséhez kapcsolódó költségek tartoznak, ami kb. 19–20% lehet. A harmadik csoportba a szakcélú támogatásokat sorolhatjuk: egészségügyre 4%-ot, gazdaságfejlesztésre 5–6%-ot, a kulturális életre 5%-ot, tudományos célokra 3–4%-ot fordítottak a magyar állami költségvetésből (1990–2004) a határon túli magyarság támogatására. Az összes kiadás kb. 40–45%-a került Magyarországon felhasználásra.

■ Hogyan alkotnak sztereotípiákat a magyarországi magyarok önmagukról és másokról?

	magyarok	szlovákok	románok	cigányok	határon túli magyarok
Erőszakos	–	40	51	70	29
Intelligens	45	36	28	14	40
Lusta	33	35	46	74	28
Önző	40	42	47	65	34
Segítőképző	41	32	27	19	44
Tehetetlen	26	29	36	46	30
Toleráns	36	27	24	15	38
Versenyző	40	34	27	19	33

Forrás: Csepeli György: Etnocentrizmus a Kárpát-medencében. In: uő: *A nagyvilágon e kívül... Nemzeti tudat és érzésvilág Magyarországon 1970–2002*. Budapest, 2002. 145. [A magasabb pontszám az erősebben preferált véleményt jelzi.]

■ Hogyan látják a határon túli magyarok a magyarországiakat?

[A leggyakoribb említéstől csökkenő sorrendben.]

	Erdély	barátságtalanok	gőgös	magabiztos	önző	nem szeretik az erdélyieket
Felvidék	beképzelt	barátságos	határozott	művelt	lenéznek bennünket	
Vajdaság	beképzelt	önző	hideg, érdekberek	kultúráltak	nem szeretik a vajdaságiakat	
Kárpátalja	anyagiasak	beképzettek	lenézik a kárpátaljaiakat	műveltek	jószívűek	

Forrás: Kiss Dénes: A határon túli magyarok képe önmagukról, a magyarországi magyarokról és a többségi nemzetekről. In: Dobos Ferenc: *Az autonóm lét kihívásai*. Budapest, 2001. 386.

IRODALOM

- A kettős állampolgárságról. Adatok állásfoglalások elemzéseik.* <http://www.kettosallampolgarsag.mtaki.hu>
- A státustörvény: dokumentumok, tanulmányok, publicisztika.* Összeállította: Kántor Zoltán. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2002.
- Bárdi Nándor: *Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarok kapcsolattörténete. Problémakatalógus.* Kalligram, Pozsony, 2004.
- Lőrincz Csaba – Németh Zsolt – Orbán Viktor – Rockenbauer Zoltán: *Nemzetpolitika '88–98'* Osiris, Budapest, 1998.
- Mák Ferenc: Az új nemzeti politika és a Határon Túli Magyarok Hivatala (1989–1999) *Magyar Kisebbség*, 2000. 3. sz. 237–293.
- Németh Zsolt: *Magyar kibontakozás.* Püski, Budapest, 2002.
- Pesti Sándor: Kül- és nemzetpolitika. In: uő. (szerk.): *Szakupolitikák a rendszerváltás utáni Magyarországon, 1990–2006.* Rejtjel, Budapest, 2006. 284–340.
- Szülőföld Program. Stratégiai tanulmány.* Összeáll. Törzsök Erika. Budapest, MEH Európai Integrációs Iroda, 2005.
- Tabajdi Csaba: *Az önazonosság labirintusa. A magyar kül- és kisebbségpolitika rendszerváltása.* CP Stúdió, Budapest, 1998.
- Tóth Judit: Az elmúlt évtized diaszpórapolitikája. In: *Diskurzusok a vándorlásról.* Szerk.: Sik Endre–Tóth Judit. Budapest, Nemzetközi Migrációs és Munkaügyi Kutatóközpont (MTA Politikatudományi Intézete), 2000. 218–251.
- Törzsök Erika: *Kisebbségek változó világban.* Kolozsvár, 2003.

Anyanyelven kívül beszélt nyelvek [Kárpátalja]

„A magyaroknak kevesebb, mint a fele, 46,7% beszél csak ukránul, ami nem meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy az ukrán nyelv oktatása a magyar iskolákban alig több mint egy évtizedes múltra tekint mindössze vissza. A magyarság többsége pedig nyelvi-egynemű településeken él, ahol a környezet nem segíti elő az ukrán nyelv elsajátítását. Vonatkozik ez utóbbi megállapítás a nagyrészt magyar falvakban élő cigányságra is, és fokozottan igaz a területileg még inkább elkülönült románokra.”

Molnár József–Molnár D. István: *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. KMP SZ, Beregszász, 2005. 52–52.

Demográfiai kilátások Erdélyben

„Hargita és Kovászna megyékben a legkedvezőbbek a kilátások, ahol a magyar népesség húsz év alatt várhatóan 11, harminc év alatt 16-17 százalékkal csökken. A negatív szélsőértéket Kraszó-Szörény, Hunyad és Temes megyék képviselik. Itt a magyar népesség húsz év alatt a 2002-es érték 40 százalékára esik vissza, míg 30 év alatt várhatóan 'feleződik'. A romániai átlaghoz viszonyítva kisebb mértékű a népességsökkenés Szatmár, Szilágy és Maros megyékben is. [...] Két egyértelmű összefüggés rajzolódik ki. Nevezetesen: (1) a magyarok demográfiai kilátásai láthatóan kedvezőbbek azokon a területeken, ahol nagyobb arányban vannak jelen, (2) a demográfiai erózió jelentősebb a városias területeken.”

Kiss Tamás – Csata István: *Népességési perspektívák*. Kriterion, Kolozsvár, 2007. 162.

A kisebbségi magyar közösségek népesedési folyamatai 1989 után

A szomszédos országokban élő magyar közösségekről összefoglalva megállapítható, hogy „torz” társadalmi-demográfiai szerkezettel rendelkeznek. A torz kifejezés a mi szöveggörnyezetünkben azt jelenti, hogy az egyes határon túli magyar közösségek társadalm- és településszerkezeti, demográfiai jellemzői kedvezőtlenebbek, hátrányosabbak országuk népességénél. Az összehasonlítás elsődleges szempontját politikai hazájuk népessége jelenti, hiszen az elmúlt évtizedekben a magyar kisebbségi kényszertársadalmak kialakulása óta az egyes többségi társadalmak jelentették azt a politikai, gazdasági, demográfiai, mozgásteret, melyben az egyes közösségek reprodukciója zajlott.

Az elmúlt évtizedben bekövetkezett változásokat elsősorban az **utolsó két nép-**

számlálás és a népmozgalmi adatok alapján tekintjük át. Az időszakot behatároló népszámlálásokra az 1980-as 1990-es évek fordulóján az egyes környező országokban eltérő időpontokban került sor. Legkorábban (az akkor még Szovjetunió részét alkotó Ukrajnához tartozó) Kárpátalján, 1989-ben rendezték meg. A legtöbb környező országban 1991-ben tartottak népszámlálást. Romániában erre egy évvel később. A 2000 körüli népszámlálásokra az egyes régiókban 2001-ben vagy 2002-ben került sor. Szlovákiában, Horvátországban, Ukrajnában és Ausztriában a korábbi, a többi területen a későbbi, 2002-es időpontban volt népszámlálás. Az ukrainai népszámlálás megrendezése kissé rendhagyóan alakult, mivel csak harmadik nekifutásra sikeredett.

A környező országokban élő magyarok számának alakulását két vetületben is vizsgálhatjuk. Első megközelítésben a magyarok számának alakulását „politikai hazájuk” – azaz a környező országok – népességéhez viszonyítva elemezhetjük, de az egyes országokon belüli vizsgálatainkat korlátozhatjuk egy-egy szűkebb történelmi-földrajzi, magyarok által lakott területre. (1. táblázat)

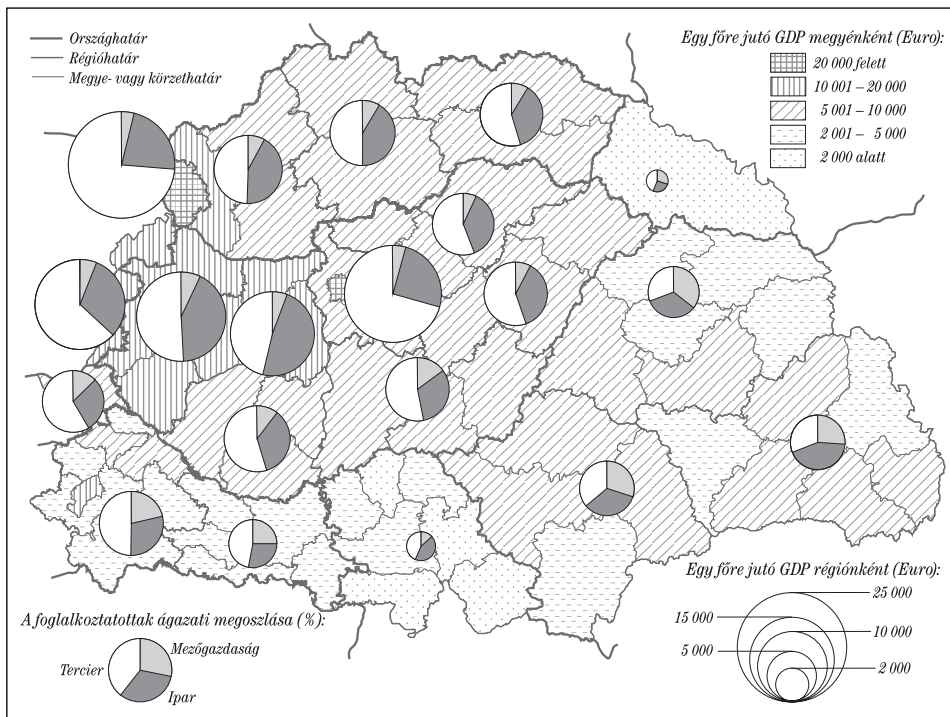
A magyarok száma az egyes környező országok többségében alig különbözik a történelmi magyarlakta területeken élő magyarok számától. Lényeges eltérés Ausztriában mutat-



Elhagyott ház az erdélyi Korondon

1. táblázat: A magyarok számának és arányának alakulása a környező országokban

Népszámlálás időpontja	1990 körül			2000 körül			
	Ország	A népszámlálások időpontjai	Összesen	Ebből magyar	%	Összesen	Ebből magyar
Szlovákia	1991, 2001	5.274.335	567.296	10,8	5.379.455	520.528	9,7
Ukrajna	1989, 2001	51.452.034	163.111	0,3	48.416.000	156.600	0,3
Románia	1992, 2002	22.810.035	1.624.959	7,1	21.680.974	1.431.807	6,6
Szerbia	1991, 2002	9.778.991	343.942	3,5	7.498.001	293.299	3,9
Horvátország	1991, 2001	4.784.265	22.355	0,5	4.437.460	16.595	0,4
Szlovénia	1991, 2002	1.965.986	8.503	0,4	1.964.036	6.243	0,3
Ausztria	1991, 2001	7.795.786	33.459	0,4	8.032.926	40.583	0,5
Összesen	1991, 2001	103.861.432	2.763.625	2,7	97.408.852	2.465.655	2,5



A regionális fejlettség (GDP) Kelet-Közép-Európa országaiban, 2002

kozik, ahol a burgenlandi magyarok száma csak töredéke az országban élő magyarok számának.) Megfigyelhető, hogy valamennyi környező országban a magyarok száma – kivéve Ausztriát – csökkent. (Az ausztriai magyarok száma az országba történő bevándorlás következtében növekedett.)

A környező országok többségében az ott élő magyarok demográfiai folyamatai jobban áttekinthetők, ha vizsgálatunkat országonként azokra a szűkebb történelmi-földrajzi területekre korlátozzuk, ahol a magyar népesség évszázadok óta él. Ily módon a vizsgálatunkba bevont területek kiterjedése jelentősen csökken. A továbbiakban hét környező országból öt esetében az ország területénél kisebb területeken élő magyar népesség számának változásait vizsgáljuk: Ukrajnából Kárpátaljára, Romániából Erdélyre, Szerbiából Vajdaságra,

Szlovéniából a Muravidékre, Ausztriából Burgenlandra, illetve az ezeken a területeken élő magyar népességre szűkítjük le további vizsgálódásainkat. A szlovákiai és a horvátországi magyarok demográfiai folyamatait „politikai hazájuk” egész területére vonatkoztatva vizsgáljuk. (2. táblázat)

A két táblázat adatai jelentős mértékben eltérnek az egyes országok, illetve területek összlakosságának vonatkozásában. (A hét környező ország összlakossága a 2000 utáni években meghaladta a 97 millió főt, a továbbiakban vizsgálandó területeken élő népesség száma nem haladja meg a 21 millió főt.) A környező országokban illetve a kisebb régiókban élő magyar népesség száma 2001–2002-ben nem sokban különbözik. A környező országokban 2,466 milliót a 2. táblázatban meghatározott területeken 2,406 millió magyart számoltak

2. táblázat: A magyarok számának és arányának alakulása az egyes határon túli területeken

Terület	1990 körül			2000 körül		
	Összesen	Ebből magyar	%	Összesen	Ebből magyar	%
Szlovákia	5.274.335	567.296	10,8	5.379.455	520.528	9,7
Kárpátalja	1.252.288	155.711	12,4	1.254.614	151.516	12,1
Erdély	7.723.313	1.603.923	20,8	7.221.733	1.415.718	19,6
Vajdaság	2.013.889	339.491	16,9	2.031.992	290.207	14,3
Horvátország	4.784.265	22.355	0,5	4.437.460	16.595	0,4
Muravidék	14.291	7.243	50,7	12.698	5.212	41,0
Burgenland	270.880	6.763	2,5	277.569	6.641	2,4
Összesen	21.333.261	2.702.782	12,7	20.615.521	2.406.417	11,7

A kisebbségek aránya a közép-európai országokban (2002)

Ukrajna 22,2%; Szlovákia 14,2%; Szlovénia 12,2%; Ausztria 11,4%; Románia 10,5%; Csehország 9,6%; Horvátország 8,4%; Magyarország 3,1%.

Románia nemzetiségei (2002)

Román 89,5%; magyar 6,6%; cigány 2,5%; ukrán 0,3%; német 0,3%; orosz 0,2%; török és tatár 0,2%; egyéb 0,4%. (Összlakosság: 21.680.974 fő.)

Ukrajna nemzetiségei (2002)

Ukrán 77,8%; orosz 17,3%; fehérorosz 0,6%; moldován 0,5%; krimi tatár 0,5%; bolgár 0,4%; magyar 0,3%; román 0,3%; lengyel 0,3%; zsidó 0,2%; egyéb 1,8%. (Összlakosság: 48.416.000 fő.)

Szlovákia nemzetiségei (2001)

Szlovák 85,8%; magyar 9,7%; cigány 1,7%; cseh 0,8%; ruszin 0,4%; ukrán 0,2%; német 0,1%; egyéb 1,3%. (Összlakosság: 5.379.457 fő.)

Ausztriában beszélt nyelvek (2001)

Német 88,6%; török 2,4%; szerb 2,2%; horvát 1,6%; magyar 0,5%; bosnyák 0,4%. (Összlakosság: 8.184.691 fő.)

Szlovénia anyanyelvi megoszlása (2002)

Szlovén 87,75%; horvát 2,75%; szerbhorvát 1,85%; szerb 1,6%; bosnyák 1,6%; magyar 0,39%; albán 0,37%; macedón 0,24%; olasz 0,19%. Összlakosság: (1.964.036 fő.)

Horvátország nemzetiségei (2001)

Horvát 89,6%; szerb 4,54%; magyar 0,37%; egyéb 2,8%; nem nyilatkozott 2,0%. (Összlakosság: 4.437.460 fő.)

Szerbia nemzetiségei (2001)

Szerb 82,8%; magyar 3,91%; bosnyák 1,82%; cigány 1,44%; jugoszláv 1,08%; horvát 0,94%; montenegrói 0,92%; albán 0,82%; szlovák 0,79%. (Összlakosság: 7.498.001 fő.)

Népmozgalmi folyamatok a Vajdaságban

„1991-től kezdődően az erőszakos katonai mozgósítások következtében az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága (UNHCR) becslése szerint a mai Jugoszlávia területéről mintegy 350.000 fiatal menekült a világ minden országába. Jelentős részük nemzeti kisebbségi volt, mivel őket számarányukat messze meghaladó arányokban hívták be katonai szolgálatra. Az elsősorban Magyarországra menekült magyarok száma mintegy 50-80 ezer főre tehető. A magyarországi Menekültügyi és Migrációs Hivatal regisztrálása szerint 1991/92-ben 64 ezer, majd 1993-99 között további 20 ezer jugoszláv állampolgár menekült Magyarországra. Az 1991/92-es menekültek mintegy fele, az 1993-99 között érkezetteknek azonban kb. ¼-e volt magyar nemzetiségű. Az 1991–99 közötti időszakban összesen hivatalosan (regisztráltan) közel 50 ezer jugoszláviai – túlnyomó többségében vajdasági – magyar menekült az anyaországba. Azt azonban nem tudjuk, hogy azóta közülük mennyien tértek vissza Szerbiába?!”

Sebők László: A 2002-es szerbiai népszámlálás kérdőjelei, különösen a Vajdaság vonatkozásában In: Gyurgyík László–Sebők László (szerk.): *Népszámlálási körkép Közép-Európából 1989–2002*. TLA, Budapest, 2003. 125.

A horvátországi magyarok

„Drávaszögben a lakosság fele elmenekült: a mintegy 12 ezer magyarból talán a negyed részük, a tizenkilencezer horvátból csak néhány százan maradtak, de elmenekült a lakosság egyéb nem szerb részének többsége is. A horvátok és a magyarok csak részben mertek visszatérni – 1996 elején a 41 ezer lakos 17%-a volt magyar. A megmaradt mintegy 5 ezres magyarság vesztesége tragikus, mert az értelmiség zöme – úgy tűnik – véglegesen távozott el. A magyar oktatás éveken át szünetelt, ma is csak részben állt helyre: 1991-ben 15 iskolában magyar nyelven oktatott 120 pedagógus, 2001-ben



Árpádkori, ma is működő templom Csallóközséi-törtőkön



Székelyföldi életkép

össze. A 60 ezer fős eltérés legnagyobb részét a fentiekben említett ausztriai és burgenlandi magyarok számának különbsége teszi ki. Nézzük meg az egyes területeken bekövetkezett változásokat.

A **szlovákiai magyarság** száma 1991 és 2001 között 567.296-ról 520.528-ra 46.768 fővel, 8,2%-kal csökkent. A magyarok aránya az országon belül 10,8%-ról 9,7%-ra apadt, s a szlovákiai magyarság történetében első alkalommal esett 10% alá. Országos szinten a népesedési folyamatok ettől eltérő jellegűek voltak: Szlovákia lakosságának a száma az 1991 és 2001 között 5.274.335-ről 5.379.455-re, 105.120 fővel, aránya 2%-kal tovább emelkedett. A népességszám növekedését a két népszámlálás közti időszakban elsősorban termé-

zetes népmozgalmi folyamatok biztosították, de ehhez nem elhanyagolható mértékű bevándorlási többlet is hozzájárult.

A **kárpátaljai magyarok** száma 1989 és 2001 között kis mértékben, 155.711-ről 151.516-ra, 4.195 fővel, 2,7%-kal csökkent. A magyarok aránya a megyén belül 12,5%-ról 12,1%-ra apadt. Kárpátalja lakosságának a száma a vizsgált időszakban alig változott, 1.252.288-ról 1.254.614-re, 2.326 fővel, 0,2%-kal emelkedett. Az 1990-es évek végéig a születések száma magasabb volt, mint az elhalálozásoké. Az ezredforduló környékén váltotta fel fogyás a természetes szaporodást. A lakosság száma 1995 óta csökken, mivel a kivándorlási többlet magasabb a természetes szaporodás értékénél.

Az **erdélyi magyarok** száma 1992 és 2002 között 1.603.923 főről 1.415.718 főre, 188.205 fővel, 11,7%-kal csökkent. Ezáltal az erdélyi magyarok aránya 20,8%-ról 19,6%-ra apadt. Erdély lakosságának a száma a vizsgált évtizedben 7.723.313 főről 7.221.733-ra, 501.580-nal csökkent. Ezáltal e terület lakossága 6,5%-kal fogyatkozott. A fogyás a kedvezőtlen népmozgalmi folyamatoknak, a jelentős mértékű elvándorlásnak, a népszámlálás során a lakosság számbavételi gyakorlatában bekövetkezett változások eredménye.

A vajdasági magyarok száma (1991 és 2002 között) 339.491-ről 290.207-re, 49.284-gyel, 14,5%-kal csökkent. Arányuk 16,9%-ról 14,3%-ra apadt. Vajdaság lakosságának a száma 1991 és 2002 között 2.013.889-ről 2.031.992-re, 18.103-mal, 0,9%-kal növekedett. A növekedés kizárólag a délszláv háborút követő bevándorlás következménye. (A '90-es években a szerbiai népmozgalmi mutatók igencsak kedvezőtlenül alakultak.)

A három kisebb területen élő magyarok száma és aránya szintén megfogyatkozott: A **horvátországi magyarok** száma 22.355-ről 16.595-re, 5.760 fővel, 25,8%-kal, a **szlovéniai magyarok** lélekszáma 7.243-ról 5.212-re, 2.031 fővel, 28%-kal csökkent.

3. táblázat: Tájékoztató adatok Kelet-Közép-Európa országairól (2005–2006)

	Magyarország	Szlovákia	Ukrajna	Románia	Szerbia	Horvátország	Szlovénia	Ausztria
Népesség száma (ezer fő)	10.076	5.390	47.425	21.604	9.400	4.448	2.004	8.199
Terület (km ²)	93.029	49.035	603.700	238.391	77.444	56.694	20.273	83.870
Népsűrűség (fő/km ²)	108	110	80	91	106	83	99	97
GDP (fő/USD)	10.833	8.638	1.020	4.559	3.200	15.550	17.259	37.220

A **burgenlandi magyarok** száma 6.763-ról 6.641-re, 1,8%-kal csökkent.

Az egyes területeken zajló **magyar-sáfogyatkozások** vizsgálatánál három fő tényezőt a természetes szaporodást/fogyást, a migrációs folyamatok változásait és az asszimilációs folyamatokat vesszük tekintetbe. Vizsgálatunkat a négy nagyobb lélekszámú magyarlakta területre illetve azok magyar közösségire, a szlovákiai, kárpátaljai, erdélyi és vajdasági magyarok vizsgálatára korlátozzuk.

A három tényező közül általában legkönnyebb a **természetes szaporodás/fogyás** nagyságát becsülni. Mivel nem állnak mindenütt rendelkezésre nemzetiségi bontású népmozgalmi adatok, az országos és egyes közigazgatási egységekre lebontott népmozgalmi adatok összevetéséből még viszonylag jól becsülhető a magyarság születési és halálzási mutatóinak alakulása.

Nagy veszteség származott a természetes fogyás felgyorsulásából. A termékenység csökkenése több tényezőre vezethető vissza. (A legtöbb környező országban folyamatosan csökkent a születések száma, ezzel párhuzamosan fokozatos öregedés volt megfigyelhető, melynek következtében emelkedett a lakosság átlagéletkora.) Elsősorban a bizonytalan szociális-gazdasági helyzet, de a különböző alternatív életstílus változások is a házasságkötések számának csökkenéséhez illetve ezek időpontjának kitolódásához vezettek, ez pedig a termékenység csökkenését eredményezte. Másrészt megfigyelhető, hogy a magyar nők biológiai reprodukciója alacsonyabb a magyar nők etnikai reprodukciójánál. (Az első esetben a valamennyi magyar nő által szült gyermekek számát értjük, a második esetben csak a magyar nemzetiségűként anyakönyvezett gyerekeket.) A hivatalos népmozgalmi statisztika nemzetiségi bontásban jobbra csak e másodikat tartalmazza. Azaz a kimutatott népmozgalmi adatokban az asszimiláció intergenerációs vetülete látszik benne foglaltatik. Általánosságban elmondható, hogy annál nagyobb a biológiai és az etnikai reprodukció közti különbség, minél magasabb a vizsgált etnikumok körében a vegyes házasságok aránya. Mivel a vegyes



Gyermeklakodalom az erdélyi Széken



Szlovákiai magyar falu a lévai járásban

házasságokból született gyermekek döntő többsége a többségi nemzethez, és csak egy kisebb része tartozik a kisebbségihez. (Szlovákiában a vegyes házasságokból született gyermekek 20%-a, Erdélyben egyharmada, Vajdaságban mintegy 20–30%-a magyar nemzetiségű. Kárpátaljára vonatkozólag nem rendelkezünk a vegyes házasságokból született gyermekek nemzetiségi megoszlásának adataival.) Az elmúlt évtizedekben valamennyi környező országban élő magyar közösségen belül a természetes szaporodást felváltotta a fogyás. A szlovákiai és az erdélyi magyarság természetes szaporodásáról/fogyásáról rendelkezünk éves bontású országos népmozgalmi statisztikai adatokkal, a többi területre vonatkozó adat részben becsült.

Szlovákiában 1991 és 2000 között egyharmaddal (6.707-ről 4.498-ra) csökkent a magyar születések száma. A magyar halálozások száma 6.270-ről 5.554-re, 11%-kal apadt. A szlovákiai magyar népesség körében ennek következtében az 1990-es évek közepétől, 1994-től váltott át a természetes szaporodás fogyásba. 1990-ben még több mint nyolcszázal volt magasabb a magyar születések száma a halálozottaknál, 2000-ben pedig már több mint ezerrel volt magasabb az elhaltak száma a születetteknél. A két utolsó census, 1991 és

Csehország nemzetiségei (2001)

Cseh 90,4%; morva 3,7%; szlovák 1,9%; lengyel 0,5%; német 0,4%; ukrán 0,2%. (Összlakosság 10.230.060 fő.)

Csehszlovákia nyugati részére a II. világháború után Dél-Szlovákiából erőszakkal telepítettek magyarokat, majd folyamatosan munkát keresve vándoroltak magyarok ebbe az iparosodottabb országrészebe. A kilencvenes évek elején 19.932 magyar élt a későbbi Csehországban. Ez 2001-re 14.672 főre csökkent. A legtöbb magyar Prágában és környékén, valamint Morvasziléziában, Ustí nad Labem-i, Közép-Csehország-i kerületekben él. Az anyanyelvi kultúrához való hozzáférést a csehszlovák korszakban a prágai Magyar Kulturális Központ biztosította, ahol könyveket, sajtót lehetett vásárolni. Két diákkör működött (Prágában az Ady Endre Diákkör, Brnóban pedig a Kazinczy Ferencről elnevezett), de magyar társadalmi életéről nem igen beszélhetünk. Magyar iskola 1991 előtt és azóta sem működik Csehországban. A Cseh- és Morvaországi magyarok Szövetsége 1990. február 24-én alakult Prágában. Megalakulása óta a CSMMSZ-nek hat városban van szervezete közel 1000 fős tagsággal. A szervezet döntően kulturális és társadalmi rendezvényeket szervez.

A csehországi magyarok csökkenése egyrészt annak a következménye, hogy döntő részük Szlovákiában született, és csökken azoknak a száma, akik Csehországba települnek át. Másrészt meghatározó a vegyes házasság, amelyből igen ritka esetben kerülnek ki magyar nemzetiségű gyermekek. Harmadrészt a szétszórt lakhely miatt az óvodai, illetve általános iskolai oktatást, anyanyelvi vallásgyakorlást, a mindennapi nyelvhasználatot sem lehet megszervezni.

pedig háromban (Vörösmarton, Laskón és Kórógyon) 22. Legalább ilyen nagy probléma, hogy a megsemmisült a magyar nyelvű óvodai hálózatot nem sikerült helyreállítani, a drávaszögi magyar gyermekek is horvát óvodákba járnak. A Vuka-völgyi magyar falvak (Kórógy, Szentlázló stb.) szinte teljes magyarsága ugyancsak elmenekült, házaikat lerombolták. Ennek ellenére őshonos magyar lakosságuk nagyobb része visszatért, s újakezdte, mint ahogy az elmúlt évszázadokban már számos alkalommal megtette.”

Sebők László: A 2001-es horvátországi népszámlálás magyar nézőpontból. In: Gyurgyík László–Sebők László (szerk.): *Népszámlálási körkép Közép-Európából 1989–2002*. TLA, Budapest, 2003. 147.

Vegyes házasságok

„[...] a muravidéki magyarságnak mekkora hányada él a 21. század első éveiben vegyes házasságban. Ez az arány az ötven évnél fiatalabb korosztály esetében eléri a 45%-ot, sőt bizonyos települések vonatkozásában meg is haladja azt, amiből az következik, hogy szinte minden második, a fiatalabb korosztályhoz sorolható magyar nemzetiségű, párkapcsolatot létrehozó személy vegyes házasságban él. [...] a második világháború utáni mintegy másfél–két évtizedben több szempontból másodrendű állampolgárrá 'süllyesztett' magyarok bizonyára – lehet, hogy csak tudat alatt – felemelkedési lehetőségnek érezték, ha valakinek „sikerült” a többségi nemzetből házastársat találni. [...] A vegyes házasságok nagyobb arányú megjelenését a hetvenes évektől –véleményem szerint – nagymértékben befolyásolta a közismert jugoszláv' szállóige mögött megbúvó különböző 'mechanizmusok' hatása. Ilyen például a Muravidéken bevezetett kétnyelvű oktatás, amelynek keretében „egyenrangú és egyforma elveket hirdető” társadalom formálódott, ahol formálisan a magyar nemzetiség és a magyar anyanyelv vállalása adva volt, csak mivel „amúgy is mindegy,



Magyar népművészeti vásáron árusító korondi asszony



A komáromi közúti híd

2001 között összességében mintegy kétezer főre tehető a magyar természetes fogyás, arányszáma pedig +1,5%-ról -1,9%-re csökkent.

A kárpátaljai magyarság népesedési folyamatait csak becsülni tudjuk. A megyében még 2000 körül váltott át a természetes szaporodás fogyásba, az itt élő magyarok esetében erre már sokkal korábban, valószínűleg még 1990 előtt sor került. A két népszámlálás közti teljes időszakban a magyar népesség körében magasabb volt az elhalálozottak száma a születéseknél. A természetes fogyás becsült éves átlaga 3‰ körül mozgott, s mintegy ötezer fős csökkenést eredményezett.

Erdélyben a magyar születések száma 1992 és 2002 között 14.616-ról és 10.615-re, mintegy 27%-kal csökkent, az elhalálozottak száma pedig 23.906-ról 20.944-re, 12,3%-kal apadt. Ily módon a természetes fogyás 1992 és 2002 között évente 8–11,5 ezer főt tett ki. A vizsgált tizenegy év során 107.437 fővel haltak meg többen, mint ahányan születtek.

A vajdasági adatok nem teljes egészében állnak rendelkezésünkre. A becslésekhez elfogadható támpontot jelent az éves bontású országos népmozgalmi adatok mellett egy-egy

év magyar népmozgalmi adatának ismerete is. A háborús fejlemények következtében a vajdasági népmozgalmi adatsoraink hiányosak. A négy általunk vizsgált nagy magyarlakta terület közül itt a legmagasabb a természetes fogyás – a két népszámlálás közti időszakban 10–11% körüli értékre tehető, – s az ebből fakadó fogyatkozás is mintegy 30 ezer fő lehetett 1991 és 2002 között.

A **migrációs folyamatok** vizsgálata az előzőnél is összetettebb feladat. Az egyes országok népmozgalmi statisztikái a nemzetközi vándorlás „regisztrált” összetevőjét tartalmazzák. A nem regisztrált, „rejtett” migráció eseténként nagyságrendekkel nagyobb a kimutatott mozgásoknál. A migrációs folyamatok nagyságának becslésénél számításba kell vennünk a népszámlálás két időpontjában a számba vett népesség eltérő meghatározásából adódó eltéréseket. A rendelkezésünkre álló adatokból látható, hogy igen csak tág határok között változik az egyes területeken élő magyarok területenként eltérő vándorlási különbözetének becsült nagysága. Ez területenként eltérő tényezőkre vezethető vissza.

A szlovákiai magyarok körében a vándorlási veszteség becsült nagysága 1991 és 2001 között kétezer fő körül mozoghatott. De a magyarországi bevándorlási adatok is a különböző jogcímen itt tartózkodó szlovák állampolgárok viszonylag alacsony számát erősítik meg. A szlovákiai magyarok alacsony vándorlási vesztesége abból adódik, hogy a szlo-



Határátkelő a horvát-magyar határszakaszon

vákiai magyar munkavállalók jelentős része naponta ingázik magyarországi esetleg ausztriai munkahelyére. Ezzel is összefüggésbe hozható, hogy alacsony azoknak a száma, akik a magyarországi letelepedés mellett döntenek. A külföldi munkavállalást ösztönző gazdasági kényszer – a négy vizsgált terület közül – itt a legkisebb, továbbá a szlovákiai magyarság településszerkezete lehetővé teszi a Magyarországon munkát vállalók egy része számára a napi vagy heti ingázás lehetőségét is.

A kárpátaljai magyar elvándorlás becsült alsó és felső határa igen tág keretek között mozog. A Magyarországon letelepedettek számát az 1990-es években egyes vizsgálatok ötezer főre becsülik. Más források 25–30 ezer magyar áttelepültől tudnak. Az utóbbi adat inkább a Magyarországon munkavállalási engedéllyel (vagy anélkül) dolgozók és a tanulmányaikat folytatók számát együttesen jelentheti.

Romániában a 2002-es népszámlálás során a Román Statisztikai Hivatal több mint félmillió népességfogyatkozással nem tudott elszámolni. Ehhez nagymértékben hozzájárult, hogy az 1992-es népszámlálás alkalmával

valamennyi külföldön tartózkodót összeírták, 2002-ben pedig csak az egy évnél rövidebb ideje külföldön tartózkodókat vették számba. Ez a módszertani különbség természetesen az erdélyi magyarok lélekszámcsökkenéséhez is jelentős mértékben hozzájárult. 1992 és 2002 között mintegy százezer magyar hagyta el Erdélyt, és él életszerűen külföldön, közülük mintegy nyolcvanezer lehet azoknak a száma, akik Magyarországon élnek.

A vajdasági magyarok migrációját legnagyobb mértékben a délszláv háborús események határozták meg. A '90-es években mintegy hatvanezer vajdasági magyar menekült el, húszezer telepedett le külföldön, de nem tudjuk, hogy mennyien tértek közülük vissza. Más kérdés, hogy a népszámláláskor nem kisszámú otthon nem tartózkodó magyart is összeszámláltak, akik huzamosan már külföldön élnek, és vélhetőleg nem is térnek haza.

A harmadik meghatározó tényező, amely jelentős mértékben hozzájárult az egyes régiókban élő magyarok számának csökkenéséhez, az **asszimiláció**. Az asszimiláció mértéke közvetlenül – a népszámlálási és népmozgalmi adatokból – vagy nem, vagy csak nagy nehéz-

Bevándorlók Magyarországon

1988–2002 között 295.000 bevándorló érkezett Magyarországra, 71%-uk az I. világháború után Magyarországtól elcsatolt területekről érkezett.

Bevándorlási engedéllyel Magyarországon élő külföldiek száma (2001)

Állampolgárság	Fő	%
Román	37.996	47,7
Jugoszláv	9.781	12,3
Volt szovjet	4.888	6,1
Ukrán	5.859	7,4
Német	3.658	4,5
Kínai	3.684	4,6
Cseh és szlovák	1.728	2,2
Orosz	1.468	1,8
Egyéb	11.404	14,3
Összesen	79.625	100

A magyarországi bevándorlók nemzetiségi megoszlása, reprezentatív vizsgálat, % (1995–2002)

Nemzetiség	1995	2002
Cigány	–	0,4
Horvát	0,3	0,6
Magyar	83,7	92,0
Német	0,3	2,1
Orosz	5,1	0,2
Román	1,3	1,2
Szerb	0,3	0,4
Szlovák	0,3	0,4
Ukrán	1,2	1,9
Egyéb	7,1	0,5
Nincs adat	–	0,5

Gödi Irén – Tóth Pál Péter: *Bevándorlás és beilleszkedés. A szomszédos országokból Magyarországra irányuló bevándorlás az ezredfordulón.* KSH Népeségtudományi Kutatóintézetének Kutatási Jelentései 80. Budapest, 2005/3.



Beregszászi életkép

hogy ki milyen nyelven beszél”, az anyanyelven való kommunikálást a magyar nemzetiségűek „az egyszerűség kedvéért” szívesen mellőzték.”

Göncz László: Gondolatok a mu-
 rapidéki magyarság beolvadásá-
 nak okairól. In: Gyurgyík László-
 Sebők László (szerk.): *Népszám-
 lálási körkép Közép-Európából
 1989–2002*. TLA, Budapest, 2003.
 152.

Összegzés [Ausztria]

„[...] az adatokból az is kiderül,
 hogy ez a növekedés [40.583
 ausztriai személy beszél magyarul
 Ausztriában] semmiféleképpen
 sem az osztrák kisebbségpolitika
 gyümölcse, hanem a bevándor-
 lásnak [...] köszönhető. Adó-
 dik a kérdés, hogy az ausztriai
 magyar nyelvcsoport esetében
 lehet-e még egyáltalán, a szó ha-
 gyományos értelmében magyar
 kisebbségről beszélni. Erre a cso-
 portra egyre inkább a diaszpóra
 kritériumai lesznek jellemzőek,
 annál inkább, mert még a kö-
 zép- és dél-burgenlandi magyar
 szervezetekben is ezek az „új”
 bevándorlók veszik át a vezető
 pozíciókat. Ők – az őshonosokkal
 szemben – ugyanis jobb nyelvtu-
 dással és klasszikus magyar nem-
 zeti identitással rendelkeznek.
 Bár egyre több a magyarok száma
 Ausztriában, az „ausztriai magyar-
 ság” mégis el fog tűnni...”

Gerhard Baumgartner: Ausz-
 tria magyar nyelvű lakossága
 a 2001-es osztrák népszámlálás
 tükrében. In: Gyurgyík László-
 Sebők László (szerk.): *Népszám-
 lálási körkép Közép-Európából
 1989–2002*. TLA, Budapest, 2003.
 169.

ségekkel becsülhető, a mérlegkészítés során
 általában úgy határozzák meg, hogy a lakosság
 számának változásából kivonják a természetes
 szaporodást és a vándorlási különbözetet.

Szlovákiában a magyarok körében
 zajló nemzetváltási folyamatok két aspek-
 tusát különíthetjük el: a szlovák nemzeti-
 ség irányába zajló hasonulás mellett nem
 hanyagolható el a romák irányába kimutat-
 ható feltehetőleg statisztikai nemzetváltás.
 A szlovákiai magyarság körében zajló asszi-
 milációs folyamatok főbb összetevőinek nagy-
 ságát, súlyát is ismerjük. Legnagyobb szerepe
 a származásnak, a legkisebb pedig a házastárs
 nemzetiségének van az egyén nemzeti
 hovatartozásának alakulására. A kettő között
 helyezkedik el az iskoláztatás nyelvének és
 a magyar nyelvtudásnak a súlya. Mindezt
 persze a településeken élő magyarok ará-
 nya, neme, kora is befolyásolja. A szlovákiai
 magyarok nemzetváltási folyamatok jellegé-
 nek illusztrálására néhány adatot ismertet-
 nek: A homogén magyar származásúak 95%-a
 minősítette magát magyar nemzetiségűnek,
 a vegyes (magyar–szlovák) származásúak
 közül 20% vallotta magát magyarnak. A többi
 összetevőt is tekintetbe véve, azt tapasztaltuk,
 hogy a homogén magyar származású, magyar
 tannyelvű általános iskolát látogató, a legjobb
 magyar nyelven beszélő, nemzetiségileg
 homogén (magyar) házasságban élő megkér-
 dezettek 99%-a magát magyar nemzetiségű-
 ként határozta meg. Amennyiben a homogén
 magyar származásúak nem magyar tanítási
 nyelvű alapiskolát látogatnak, 33%-uk szlo-
 váknak vallja magát.

Kárpátalján – a népszámlálási adatok
 alapján – disszimilációs nyereség mutat-
 ható ki a magyarok irányába. Ez azonban
 elsősorban nem az ukrán-magyar relációban
 bekövetkezett esetleges változásokra utal,
 hanem arra, hogy, feltehetőleg a kedvez-
 ménytörvény hatására, 2001-ben a korábban
 cigány, ukrán és szlovák nemzetiségűként
 összeírtak egy része is magát magyarnak val-
 lotta. A kérdés az, hogy ez a többé-kevésbé
 formális hovatartozás váltás – „statisztikai
 nemzetváltás” – tartósan növeli a magyar
 nemzeti közösséghez tartozók számát, vagy

egyszeri adminisztratív aktusnak tekinthető.
 Másrészt feltételezhető, hogy a magyar–uk-
 rán/ruszin vegyes házasságokból származók
 Kárpátalján is nagyobb arányban a többségi
 nemzetiséget gazdagítják.

Az erdélyi magyarság körében az asszimi-
 láció a magyarságfogyást meghatározó ténye-
 zők közül a legkisebbnek tűnik. Az 1990-es
 években Erdélyben a házasságot kötő magya-
 rok 18–19%-a kötött vegyes házasságot, szem-
 ben a szlovákiai magyarokkal, ahol ez az
 érték 25–28% körül mozoghatott. Erdélyben
 a homogén magyar származásúaknak mind-
 össze 2%-a vallotta magát románnak. Az asszi-
 milációból, nemzetváltásból származó veszte-
 ség mintegy 30 ezer főre becsülhető.

A vajdasági magyarok esetében egy más-
 fajta disszimiláció jelentkezik, ahol éppen
 a többnemzetiségű területeken vegyes párú
 házasságokban élők körében volt magas
 korábban az ún. jugoszláv nemzetiségűek
 aránya. Jugoszlávia megszűnése után ezek
 egy része (újra) magyarnak vallotta magát.
 Ebből adódóan kimutatható egyfajta formális
 etnikai visszatérés, azonban ettől a magyar–
 szerb interetnikai kapcsolatok jellege nem
 változik, s a magas arányú vegyes házasság
 is jelentős mértékű magyarságfogyást eredmé-
 nyez. Az, hogy a magyar származású jugoszláv
 nemzetiségűek egy része 2002-ben magyarnak
 vallja magát, s esetleg valójában egy évtized-
 del ezelőtt is a magyar közösséghez tartozott
 ez igazából csak azt jelenti, hogy ennyivel kel-
 lene az 1991-ben kimutatott magyarok számát
 növelni, s ily módon a '90-es évek fogyása a ki-
 mutatottnál nagyobb lenne. (4. táblázat)

A négy régióban kimutatott népesség-fog-
 yatkozást meghatározó tényezőket vizsgálva
 látható, hogy területenként változó az egyes
 tényezők súlya. Még azonos sorrend esetében
 is teljesen eltérő háttérű események követ-
 kezményeiről van szó. A vizsgált területekre
 lebontott adatok egybevetéséből az is lát-
 ható, hogy egyes területeken a kimutatott
 fogyás nagyobb, másutt kisebb, mint a három
 tényezőcsoport adatainak összege. Ez rész-
 ben abból adódik, hogy az egyes tényező-
 csoportok mechanikusan nem választhatók
 szét, s csak nehezen, vagy egyáltalán nem

4. táblázat: A magyarság lélekszámát meghatározó tényezők becsült nagysága
 négy határon túli területen az 1990-es években

Terület	Fogyás	Természetes szaporodás / fogyás	Vándorlási különbözet	Asszimiláció
Szlovákia	47.000	-2.000	-2.000	-38.000
Kárpátalja	4.000	-5.000	-5.000	5.000
Erdély	193.000	-10.000	-100.000	-30.000
Vajdaság	50.000	-30.000	-40.000	-20.000



Az elnéptelenedő
Verespatak

dönthető el, hogy egy-egy esetben hol jelentkezik az egyik hatása egy másik folyamat leple alatt. Továbbá az egyes népszámlálások módszertani sajátosságainak hatása – melyet a népszámlálások egyfajta „mérési hibájának” tekinthetünk – is hozzájárul a három tényezőcsoport adatainak összege és a kimutatott fogyás közt kimutatott különbséghez.

Összességében elmondható, hogy a magyar közösségek lélekszámát meghatározó folyamatok, tényezők értékelése óvatosságot igényel az egyes tényezők értékének becslésénél. Az egyes tényezők súlya területenként igen változatos. Szlovákiában

egyértelműen a nemzetváltási, asszimilációs folyamatok következménye a magyarságfogyás alakulása. Kárpátalja pedig az egyetlen terület, ahol a formális nemzetváltás iránya a magyarok számát gyarapítja, s ezáltal csökkenti a migrációból és a negatív természetes szaporodásból adódó veszteséget. Erdélyben a migrációból és az alacsony termékenységből adódó magas veszteség mellett viszonylag alacsony (jelenleg) a nemzetváltásból adódó veszteség. Vajdaságban a migrációs veszteség mellett (után) a jelentős természetes fogyás és az asszimiláció együtt okozta a nagy magyarságfogyást.

Tudja-e?

■ A világban mintegy 14,5 millióan beszélnek a magyar nyelvet. A nyelvtudomány a finn-ugor rokonságot ismeri el. A nyelvi rokonság nem feltétlenül azonos a genetikaival. Nyelvjárások (abc-rendben): csángó, déli (más néven: Duna-Tisza-közi), dunántúli, északkeleti, palóc (más néven: északnyugati), mezőségi (más néven: Királyhágón túli), nyugati, székely, tiszai (más néven: alföldi). A mai magyar hivatalos nyelv az északkeleti nyelvjárársból fejlődött ki.

■ Az anyanyelv meghatározásának kritériumai: a származás (az elsőként elsajátított nyelv); az azonosulás (az a nyelv, amellyel a beszélő azonosul, illetve amellyel a beszélőt azonosítják); a nyelvtudás foka (a legjobban ismert nyelv); a funkció (a legtöbbet használt nyelv). (Tove Skutnabb-Kangas: *Nyelv, oktatás és kisebbségek*. Teleki Alapítvány, Budapest, 1997.)

IRODALOM

- Csata István – Kiss Tamás: *Népesedési perspektívák*. Kriterion, Kolozsvár, 2007.
- Csepeli György – Örkény Antal – Székelyi Mária: *Nemzetek egymás tükrében. Interetnikus viszonyok a Kárpát-medencében*. Balassi, Budapest, 2002.
- Gyurgyík László – Sebők László: *Népszámlálási körkép Közép-Európából 1989–2002*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2003.
- Gyurgyík László: *Népszámlálás 2001. A szlovákiai magyarság demográfiai, valamint település-és társadalomszerkezetének változásai az 1990-es években*. Kalligram, Pozsony, 2006.
- Kiss Tamás (összeáll.): *Demográfia. Romániai népesedés tanulmányok*. <http://www.adatbank.transindex.ro/belso.php?alk=51&k=5>
- Kiss Tamás (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. RMDSZ–Kriterion, Kolozsvár, 2004.
- Kocsis Károly – Bottlik Zsolt – Tátrai Patrik: *Etnikai térfolyamatok a Kárpát-medence határainkon túli régiókban (1989–2002)*. MTA FKI, Budapest, 2006.
- Mirnic Károly: Asszimilációs tényezők és asszimilációs politika Jugoszláviában (Vajdaságban). *Regio* 1998. 2. sz. 41–63.
- Molnár József – Molnár D. István: *Kárpátalja népesége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Beregszász, 2005.
- Szilágyi N. Sándor: Észrevételek a romániai magyar népesség fogyásáról különös tekintettel az asszimilációra. *Magyar Kisebbség* 2002. 4. sz. 64–96.
- Varga E. Árpád: *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből. Tanulmányok*. Püski, Budapest, 1998.

„A magyar kisebbségi oktatás helyzete nem függetleníthető a romániai oktatás egészének összefüggéseitől. Miközben kénytelen felzárkózni a rendszer egyes változásaihoz (vizsgarendszer, iskolaszervezet stb.), a jelentősebb globalizációs törekvések szintjén (képzési kínálat, az iskolával együttműködő intézményhálózat, integrációs politika stb.) egyenlőtlen, szétfutó fejlődés vonalat ígér. Ezt jelentősen befolyásolják a demográfiai tényezők, az iskolahálózat differenciáltsága, a kisebbség jelenléte az iskolát támogató alrendszerekben stb.

Abból a megfontolásból, hogy a kisebbségi oktatás egésze „gazdátlan”, abban az értelemben, hogy a kisebbségiségből fakadóan sem a minisztérium Kisebbségi Főosztálya, sem az RMDSZ, sem a civil szervezetek nem tudnak szilárd, koherens, a változásokhoz és a kisebbségi oktatás sajátos helyzeteihez (tömb, szórvány, falusi, városi oktatás stb.) egy időben igazodó dinamikus fejlesztéspolitikát működtetni, úgy tűnik, hogy a kistérségekre lebontott, egymástól akár eltérő oktatásfejlesztési stratégiák kínálhatnak megoldást. A szétfutó fejlődés vonalakat látatja, hogy addig, amíg egy székelyföldi iskola az EU fejlesztési programjaihoz kapcsolódva szakképzést indít, és ehhez partneri kapcsolatokat épít ki a helyi önkormányzattal és gazdasági vállalkozásokkal, addig egy nagyvárosi felekezeti iskola az egyház tradicionális védnöksége alatt vidéki gyermekek iskoláztatását vállalja fel, a szórványbeli középiskola pedig az RMDSZ-szel, a helyi gazdasági és civil szférával szorosan együttműködve egy befele forduló kistérség központjává válik.”

Fóris-Ferencz Rita: Kisebbségi oktatás Romániában felső középfokon. In: Mandel Kinga – Papp Z. Attila (szerk.): *Cammogás. Minőségkonceptiók a romániai magyar középfokú oktatásban*. Soros Oktatási Központ, Csikszereda, 2007. 94.

PAPP Z. ATTILA

A kisebbségi oktatás politikai, jogi, társadalmi keretei

A határon túli magyar nemzetiségűek anyanyelvű oktatásának ügye a kisebbségi közösségek egyik állandó, kiemelt kérdése. A 20. század kelet-közép-európai rendszerváltozásai után az anyanyelvű oktatás érdekében folytatott kisebbségi politizálás új lendületet kapott. A korábbi évtizedekben az érintett országokban az anyanyelvű oktatás fejlesztése – internacionalista vagy nemzeti érdekekre hivatkozva – politikai korlátokba ütközött. A magyar tannyelvű oktatás mellett szóló érvek így az 1990-es években a kisebbségi elitek sérelmi politizálásának részét alkották. Ezek néha háttérbe szorították az oktatással kapcsolatos szakmai koncepciókat. Ennek hatása a mai napig érződik. A kisebbségi iskola fő funkciója a nemzeti felfogás szerint elsősorban a kisebbségvédelem és az identitásápolás. Az oktatást szolgáltatásként értelmező elképzelések viszont – az anyanyelv ápolásán és őrzésén túl – az érintett szereplők munkaerő-piaci helyzetének erősítésében jelölték meg az iskolák fő feladatát.

Oktatáspolitikai megközelítésben a Magyarországgal szomszédos országokat két csoportba sorolhatjuk. Az egyikbe **Horvátország, Szlovénia és Ausztria** tartozik. Ezekben az országokban viszonylag kis számú magyar népesség él, ugyanakkor többé-kevésbé biztosított a magyar, illetve a két-tannyelvű alapoktatás és felsőfokú képzés. Szlovéniában például a Maribori Egyetemen magyar nyelv és irodalom szakos általános és középiskolai tanárokat képeznek a Muravidék kétnyelvű oktatási intézményei számára, Horvátországban az eszéki Josip Juraj Strossmayer Egyetemen magyar lektorátus működik. A magyarok települések iskolái közül Eszéken a Horvátországi Magyar Oktatási és Művelődési Központ oktatási tevékenysége emelkedik ki. A Bécsi Egyetemen hungarológiai képzés folyik. A burgenlandi településeken megszűnt magyar tannyelvű oktatást a magyar nyelv tantárgyként való tanításával, illetve 1992-ben felsőfokú két tannyelvű gimnázium létrehozásával pótolták.

A másik csoportba tartozó országok – **Románia, Szlovákia, Szerbia és Ukrajna** – az ún. szovjet típusú oktatási rendszert örökölték meg. Ennek alapvető jellemzői: a nagyfokú centralizáció, a műszaki jellegű közép- és felsőfokú képzések dominanciája, a középfokú oktatásban való kötelező részvétel, ezzel szemben a felsőfokú képzések szükségessége, a korai és „életre szóló” szakosodás. Mivel Románia kivételével új országokról, illetve új politikai-gazdasági helyzetbe került államokról van szó, az oktatáspolitikai igyekezett kielégíteni a nemzetállami igényeket. A kisebbségi iskolák feladata ezekben az országokban nemcsak a nemzetiségi identitás erősítése volt, hanem a nemzetállammal való azonosulás és az állampolgári lojalitás kitermelése is. Az oktatási szféra a kelet-közép-európai országok rendszerváltozásainak nem csak elszennvedője, hanem aktív részese volt. A felsőoktatási szintek ennél fogva látványos változásokkal, míg a közoktatási rendszerek kiterjedtségük és centralizáltabb jellegük miatt csak lassabban tudtak reagálni az új politikai-gazdasági kihívásokra.

Mindegyik ország esetében elmondhatjuk, hogy a kilencvenes években a nemzetállami igények alakították az oktatási programokat, ami részben elfedte azt a tényt, hogy a korábbi politikai és gazdasági rendszer teljesen összeomlott. Az oktatási rendszer nemzeti alapintézményként való értelmezése a határon túli magyar kisebbségi közösségek vezetőit is arra készítette, hogy igyekezzenek új magyar tannyelvű köz- és felsőoktatási intézményeket létrehozni. Az oktatásügy a szimbolikus politizálás kulcselemévé vált. A többségi és kisebbségi nemzetépítési logika az oktatási intézmények tannyelvének és nemzeti karakterének kérdésében csapott össze, amely helyenként – például Marosvásárhelyen – és az alternatív oktatásügy kapcsán Szlovákiában is tényleges konfliktusokba torkollott.

A hatalmi elitek konfliktusait elsősorban a **felsőoktatás átalakítására** vonatkozó elképzelésekben lehetett nyomon követni. A magyar nyelvű felsőoktatás fejlesztésében

két szinten zajlottak a szimbolikus és szakmai viták. Egrészt többség–kisebbségi relációban, amikor a kisebbségi felsőoktatás úgy jelent meg, mint a többség által ellenzett, vagy ellenőrzött intézményalapítási és -bővítési törekvés. Másrészt a kérdést magyar „belügyként” kezelték: azt próbálták eldönteni, hogy a kisebbségi elit melyik része jogosult anyanyelvi felsőoktatási fejlesztéseket végrehajtani, illetve kik azok, akik ezekhez a fejlesztésekhez az adott országban és Magyarországon támogatásokat tudnak szerezni. Ennek jegyében intenzív intézményalapítási folyamat zajlott le. A 21. század elején már mindegyik nagyobb régióban működtek önálló magyar nyelvű állami vagy magán felsőoktatási intézmények és képzési programok.

Az eltömegesedéssel járó, kibővült felsőoktatási piacon az új magyar nyelven oktató intézmények szintén piaci szereplőkként jelentek meg, amire az állami szféra is kénytelen volt reagálni. A Sapientia-Erdélyi Magyar Tudományegyetem 2001. évi indítása például a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetemet kényszerítette magyar nyelvű képzési kínálatának bővítésére. Ugyanígy a komáromi állami magyar nyelvű Selye János Egyetem 2003. októberi megnyitása felgyorsította a szlovákiai magyar pedagógusképzésben régóta fontos szerepet betöltő Nyitrai Konstantin Egyetem Közép-európai Tanulmányok Karának létrehozását. A felsőoktatási fejlesztéssel kapcsolatos többség-kisebbség konfliktusok rendszerint politikai síkra terelődtek. Erre mindegyik régióban találunk példát. Ukrajnában a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola vezetősége a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség holdudvarába tartozott, míg az Ungvári Nemzeti Egyetemen folyó oktatást az Ukrainai Magyar Demokrata Szövetség támogatta. Romániában a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem kapcsán a kolozsvári akadémiai elit folyamatosan megkérdőjelezte az egyházak egyetemalapító szerepét. Szlovákiában pedig a pozsonyi és nyitrai egyetemekhez kapcsolható akadémiai elit tagjai a Magyar Koalíció Pártja politikai sikerének és nem szakmai eredménynek tekintették a komáromi Selye János Egyetem létrehozását. A kisebbségi eliten belüli konfliktusokat tovább mélyítette az a tény, hogy ezek az intézményfejlesztések magyarországi támogatásban is részesültek. Ezáltal gyakran a magyarországi belpolitikai játszmák tényezőjévé váltak, ami a határon túli magyar oktatási fejlesztések irányát is befolyásolta.

A kisebbségi oktatás szereplői – a magyar parlamenti képviselő és kormányzati szerepvállalás ellenére – nem vettek részt tevéke-



Tudományos konferencia a Selye János Gimnázium és a Selye János Egyetem szervezésében

nyen az országos oktatáspolitikai döntések előkészítésében. Mindegyik országban az **oktatásügyi jogi háttérben** erős kettőség volt megfigyelhető: az előző korszakból örökölt szerkezetek és az EU-s elvárásokhoz való igazodás sajátos keveréke jellemezte a kisebbségi oktatási jogokat. Románia esetében jelenleg a jogszabályok EU-kompatibilisek ugyan, ám a jogalkalmazás folyamatosan késedelmet szenved. Kellő politikai támogatás hiányában sürgősségi kormányrendeletekkel próbálnak megfelelni a külső elvárásoknak. Szlovákiában 2007 végéig nem alkottak új közoktatási törvényt, annak előkészületei kezdődtek csak el. Az 1984. évi, a szocialista korszakból örökölt dokumentumot módosították időről-időre. Az európai strukturális alapok rendelkezésre állnak ugyan, ám a kisebbségi pedagógustársadalom nem tud élni a lehetőségekkel. Ukrajnában a szovjet rendszer öröksége és az ukrán nemzeti megújulás kihívásai, valamint az EU-s normák vállalásából eredő új konfliktusok teszik bizonytalanná a helyzetet. A 2002-ben elfogadott nemzeti oktatásfejlesztési doktrína szerint az oktatás jelenti az ukrán állam, az ukrán nemzet és társadalom, valamint az egyén fejlődésének, az ország versenyképességének a kulcskérdését. Azonban a deklarált oktatáspolitikai célok eléréséhez komoly erőfeszítéseket kell tenni, különös tekintettel az erősen centralizált, alulfinanszírozott oktatási rendszerre. Szerbiában 2004-ben fogadtak el új közoktatási törvényt. A 21. század elején több olyan nemzetközi programban vettek részt, amelyek az oktatási reformok szakmai és kutatási szükségleteit,

KRONOLÓGIA

Szlovákia:

1990 Elfogadták az új felsőoktatási törvényt, mely főiskolák, egyetemek alapításának jogát a Szlovák Nemzeti Tanács hatáskörébe utalta.

1990 Megalakult a Szlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetsége.

1992. szeptember Alternatív iskolákra vonatkozó miniszteri javaslat szerint a társadalomtudományi tárgyakat magyarul, a természettudományi tárgyakat szlovákul oktatják.

1995 Módosították az államigazgatási törvényt, melynek értelmében az iskolaigazgatók kinevezése a miniszter által kinevezett tanügyi hivatalvezető kezébe került.

1995. október 15. Az államnyelvről szóló törvény kimondta, hogy a teljes iskolai dokumentációt államnyelven kell készíteni.

2002. február 21. Elfogadták az új felsőoktatási törvényt, melynek értelmében magán felsőoktatási intézmény az oktatási minisztérium javaslatára, a kormány támogatásával jöhet létre.

2003. október 23. A Szlovák Parlament beleegyezését adta, hogy létrejöjjön az első szlovákiai állami magyar felsőoktatási intézmény, a Selye János Egyetem.

Ukrajna:

1990. augusztus 1. Hatályba lépett a nyelvtörvény.

1991. december 8. Megalakult a Kárpátaljai Magyar Pedagógus-szövetség.

1992. június 25. Elfogadták a nemzeti kisebbségekről szóló törvényt.

1994. január 13. Bejegyezték a Kárpátaljai Magyar Főiskoláért Alapítványt, melynek fő célja a magyar felsőoktatás létrehozása és fenntartása Kárpátalján.

1994. szeptember Megnyílt a nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskola beregszászi kihelyezett tagozata, a jelenlegi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola elődje.

1996 A Kárpátaljai Magyar Főiskola megkapta az Ukrán Oktatási Minisztériumtól a működési engedélyt.



Módszertani konferencia a Kárpátaljai Magyar Főiskolán

„A kisebbségi oktatást Közép-Európában pedagógiai, intézményszervezési vagy kisebbségpolitikai kérdésként szokták kezelni. Ennek megfelelően pedagógiai, intézményszervezési vagy politikai megoldásokat ajánlanak a kisebbségi oktatás problémáira. A kisebbségek lakta térségeket megvizsgálva úgy találtuk, hogy a kisebbségi oktatást alapvetően nem a pedagógiai és nem is az intézményszervezési kérdések határozzák meg, hanem az ott élő kisebbségek érdekérvényesítése. A kisebbségi oktatás Közép-Európában a kisebbségi politizálás függvénye. A kisebbségi politikust ebben a régióban a közösség önmeghatározása – az önmeghatározás szükséglete és kényszere – hajtja. A kisebbségek a keleti térségekben inkább történetileg határozzák meg önmagukat, a nyugati térségekben – ettől eltérően – inkább regionálisan. [...] A kisebbségi iskola szerepe ezért a keleti térségekben a nemzeti identitás megőrzése, a nyugati térségekben a kultúra fönntartása és a nyelv terjesztése.”

Kozma Tamás: *Kisebbségi oktatás Közép-Európában*. FKI, Budapest, 2005. 169.

irányelveit ültették át a gyakorlatba. Ezt a nyitottságot azonban beárnyékolta a háború emlékezete, a nacionalista felhangok időnkénti felszínre kerülése, ami a pedagógusok fásultságában és a fiatalok elvándorlásában is megmutatkozott.

A 21. század eleji oktatási rendszerek állapotát és esélyeit – az említett politikai, jogi kereteken kívül – a **demográfiai adottságok** határozták meg. A magyar kisebbségek vonatkozásában mindegyik országban csökkent a gyermeklétszám. Erdélyben 1990–2008 között az általános iskolás korúak száma 42%-kal lett kevesebb. A következő 10 évben ez a hullám eléri a középfokú és a felsőoktatást is. Szlovákiában 2001–2006 között az általános iskolás korú populáció mintegy 20%-kal csökkent, 2011-re a prognózisok szerint a középiskolások száma több mint 30%-kal, 2020-ra pedig a felsőoktatás korú populáció (a 20–24 éves korosztály) lélekszáma a felére csökken. Közel azonos visszaesést jeleznek előre a Vajdaságban is: az általános iskola felső tagozatának számító 10–14 éves magyar nemzetiségű korcsoport mintegy 25 százalékkal fog csökkeni 2012-re, a felsőoktatás korú populáció 2022-re pedig közel 40 százalékkal. Kárpátalja zömében rurális környezetben élő lakosságáról nem állnak rendelkezésre részletes adatok, ám az kimutatható, hogy 1989–2001 között 20% körüli volt a demográfiai fogyás és a magyar népesség előregedőben van.

Az **iskolázottsági mutatók** sok vonatkozásban szintén negatív trendeket jeleztek. Romániában a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya alacsonyabb az országos átlaghoz képest, Szlovákiában a magyarok körében az alapiskolát végzettek aránya jóval magasabb, mint az országos átlag; a felsőoktatásban viszont csak 5% vesz részt, noha az országos átlag 10% körül alakult. Kárpátalján a magyar nemzetiségűek körében viszonylag

magas az érettségivel rendelkezők aránya, ám rendkívül alacsony a felsőfokú végzettségüké. Vajdaságban a magyar nemzetiségűek alapfokú iskolai végzettsége magasabb, közép- és felsőfokú végzettsége viszont alacsonyabb, mint az átlag. Megállapítható tehát, hogy mindegyik országban az iskolai végzettség emelkedésével csökken a magyarok országos átlagokhoz viszonyított részaránya.

A demográfiai adottságok és az iskolázottsági mutatók alapján a kisebbségi magyar oktatáspolitikai megpróbálta csökkenteni azt a különbséget, amely mindegyik tárgyalt szomszédos országban a magyar anyanyelvűeknek a többségekkel szembeni alacsonyabb képzettségi állapotát jelezte. A kisebbségi magyar szakmai és politikai vélemények elsősorban a magyarok felsőoktatásban való részvételének százalékos alulreprezentálását, illetve a magyar nyelvű felsőoktatási kínálat szűköségét hangsúlyozták. Ennek egyenes következménye volt a kárpátaljai, erdélyi, szlovákiai, vajdasági **felsőoktatási fejlesztések** beindítása, hivatkozással az „etnikai” hátrányok kompenzálásának és az oktatási esélyegyenlőség megteremtésének szándékára.

Erdélyben a 2007–2008-as tanévben a Babeş-Bolyai Tudományegyetemen (BBTE) 61 szakon lehetett magyarul tanulni. Önálló magyar nyelvű intézményként működik Nagyváradon – az egykori Sulyok István Főiskolából kinövő – Partiumi Keresztény Egyetem 12 szakkal. A Sapientia-EMTE három helyszínen (Kolozsvár, Marosvásárhely, Csíkszereda) 19 (gazdasági, társadalomtudományi, humán és mérnöki) szakot működtet. Ezek mellett állami magyar nyelvű felsőoktatás zajlik Marosvásárhelyen (Orvosi és Gyógy-szerészeti Egyetem, Szentgyörgyi István Szín-művészeti Egyetem), illetve Bukarestben (hungarológiai képzés). A felekezeti felsőoktatást a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, illetve a gyulafehérvári Római Katolikus Hittudományi Főiskola biztosította.

Szlovákiában a magyar nyelvű felsőoktatási kínálatot a 2006–2007-es tanévben a Nyitrai Kostantin Egyetemen évtizedek óta zajló, ám 2004-ben önállósult Közép-európai Tanulmányok Kar magyar tanárképzési programjai, illetve a 2003–2004-es tanévben létrejött komáromi Selye János Egyetem teológiai, gazdaságtudományi és tanárképző kara jelenti, ahol 2007-ben hét tanszék működött. Magyar nyelvet és irodalmat a pozsonyi Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Karán 1951 óta működő magyar nyelv és irodalom tanszékén, illetve a Besztercebányán 1996-ban létrehozott Bél Mátyás Egyetem Filológia Karán működő hungarológiai tanszéken oktattak.

Kárpátalján a magyarországi támogatással megvalósult kisebbségi magyar felsőoktatási fejlesztés eredményeként jött létre és működött az alapítványi fenntartású II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, ahol jelenleg tanár-, kertészmérnöki, közgazdász és informatikai, magyar, angol, ukrán képzések is zajlanak. A beregszászi intézmény államilag elismert, hitelesített oklevelet ad ki végzős hallgatóinak, ami az ukrán–magyar ekvivalencia-szerződés értelmében Magyarországon egyetemi szintű oklevélnek felel meg. A 2007–2008. tanévben öt tanszéken és a Felnttkepzési Központ három képzési programjában oktattak.

Az állami szféra részeként magyar nyelvű képzés folyik az Ungvári Nemzeti Egyetemen, ahol önálló magyar kart is létre akarnak hozni. Szintén állami a Munkácsi Tanítóképző magyar nyelvű csoportja.

Vajdaságban magyar tannyelvű oktatás az állami felsőoktatás keretében a szabadkai Műszaki Főiskolán és a Tanítóképzőben, valamint az Újvidéki Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéken folyt. A diákok részben magyarul tanultak a szabadkai Közgazdasági és Építőmérnöki Karon, valamint az újvidéki Művészeti Akadémián. 2006. októberében nyílt meg a szabadkai Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar.

A vizsgált országok magyar nyelvű felsőoktatási piacán az említett helyi intézmények mellett megjelentek **magyarországi felsőoktatási intézmények kihelyezett tagozatai** is. Erdélyben a Szent István Egyetem, a Nyugat-magyarországi Egyetem, a Károli Gáspár Református Egyetem, a tatabányai Modern

Üzleti Tudományok Főiskola, a Gábor Dénes Főiskola, a Debreceni Egyetem, Tessedik Sámuel Főiskola, Felvidéken a Corvinus Egyetem, a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, a Komáromi Város Egyetem, a Nyugat-magyarországi Egyetem, a Kecskeméti Főiskola Kertészeti Főiskolai Kara, a Miskolci Egyetem, a Modern Üzleti Tudományok Főiskola és a Gábor Dénes Főiskola. Kárpátalján az 1990-es években a Nyíregyházi Főiskola és a Szent István Egyetem Kertészmérnöki Kara volt jelen. Vajdaságban szintén jelen volt a Szent István Egyetem, illetve a Gábor Dénes Főiskola.

A magyarországi felsőoktatási szereplők megjelenése részben hiányszakmák lefedésére irányult, ám stratégiájukat gazdasági számítások is befolyásolták: az Oktatási Minisztériumtól hallgatói normatívát hívhattak le a határon túli diáklétszámra is, illetve az OM által nem támogatott képzések esetében a határon túliaktól tandíjat kértek. A határon túli felsőoktatási fejlesztések következtében ezeknek a kihelyezett tagozatoknak és konzultációs központoknak egy része kifutó rendszerben megszűnt, ám itt-ott még ma is léteznek ilyen képzések.

A felsőoktatási fejlesztéseknek, az egyes intézményi és regionális stratégiáknak a demográfiai és a munkaerő-piaci trendekkel való összhangba hozásának követelménye jogos oktatáspolitikai és gazdasági elvárás. A gyereklétszám csökkenése hamarosan új helyzet elé fogja állítani az intézményeket és képzési kínálatukat is, elsősorban ott, ahol a kínálatban párhuzamosságok is tapasztalhatók. A határon túli felsőoktatási rendszert sem



A marosvásárhelyi Bolyai Farkas Líceum

2001 Az Ukrán Oktatási Minisztérium akkreditálta a Kárpátaljai Magyar Főiskolán beindított szakokat, így ez az első magyar kisebbségi felsőoktatási intézmény a Kárpát-medencében, amely a többségi állam által kiadott diplomát adhat végzőseinek.

2005 Magyar Történelem és Európai Integrációs Tanszék nyílt az Ungvári Nemzeti Egyetemen.

Románia:

1989 Létrejött a Bolyai Bizottság, mely később Bolyai Társasággá alakult. Célja az állami magyar egyetem visszaállítása volt.

1990. március 19–21. Marosvásárhelyen összecsaptak román és magyar tüntetők, melynek egyik közvetett kiváltója a Bolyai Líceum román és magyar tagozatának szétválása volt.

1991 Megalakult a Romániai Magyar Pedagógusszövetség.

1995. május 2. A magyar és a román oktatási miniszter megállapodást írt alá a bizonyítványok és diplomák kölcsönös elismeréséről.

1995. június 28. A román parlament elfogadta a tanügyi törvényt.

2000 Az 1990-ben alapított Sulyok István Református Főiskola bázisán megalakult a Partiumi Keresztény Egyetem.

2001 Megnyílt a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem.

2006 Megjelent az oktatás minőségbiztosításáról szóló törvény.

Szerbia:

1992 Megszüntették a Tartományi Közoktatási Tanácsot, mely mindaddig a magyar tannyelvű iskolákért felelt, valamint a Tartományi Tankönyvkiadó Intézetet.

1993 Megalakult a Vajdasági Magyar Pedagógusok Egyesülete.

2001 A vajdasági képviselőház elfogadta a határozatot, melynek értelmében a felsőoktatásban a nemzetiségek nyelvén is meg kell szervezni a felvételi vizsgát.

2002 Omnibusz törvénnyel – 1990 után megszüntetett – az oktatásra is kiterjedő önkormányzati jogköröket kapott vissza Vajdaság.

2006 Megkezdte működését a szabadkai Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar.



Az Újvidéki Egyetem Magyar Tannyelvű Tanító-képző Kara, Szabadka

„Napjainkban Európa-szerte a két- vagy többnyelvűség egyre inkább követendő mintává válik [...] az egységesülő Európán kívül rekedő kárpátaljai magyar közösség azonban – jelen pillanatban legalábbis úgy tűnik – nyelvi tekintetben is egyre távolabb kerül a világ boldogabb felétől. Ahhoz, hogy a kárpátaljai magyar közösségnek reális esélye legyen a megmaradásra, illetve a világban zajló társadalmi-politikai folyamatokban való részvétellel, elengedhetetlen egy olyan nyelvi alap, amely az anyanyelv megőrzésén nyugszik, s erre épül rá az államnyelv és egy jelentős világnyelv megfelelő szintű ismerete.

A kárpátaljai magyarságnak [...] a saját jól felfogott érdeke, hogy anyanyelve megőrzése mellett elsajátítsa az államnyelvet és még legalább egy világnyelvet. A közösség és nyelvi tervezési döntéseket hozó intézményei tehát ezeket a célokat tartják szem előtt.”

Beregszászi Anikó: A kárpátaljai magyarság nyelvhasználati sajátosságai a nyelverterezés szempontjából. *Kisebbségkutatás* 2002. 2. sz. 369.

lehet már piaci automatizmusok nélkül elképzelni, és a piaci logika térnyerése már nem csak a kisebbségi és többségi nyelven, hanem a magyarul is oktató intézmények között is érvényesül. A bolognai rendszerre való áttérés, illetve Magyarország, Szlovákia és Románia EU-s csatlakozásával kapcsolatosan pedig újabb kihívásokkal is szembe kell néznie. Egyévesen elgondolva továbbá megállapíthatjuk, hogy a határon túli magyar nyelvű felsőoktatási rendszereknek (és a hozzájuk szorosan kapcsolódó kutató intézményeknek) még szembe kell nézniük az oktatói-kutatói utánpótlás biztosításával, a felsőoktatás eltömegesedésével, a felsőoktatás társadalmi beágyazottságával, a magyar nyelvű képzések nem pusztán öncélú tételezésével, a regionális kutatási stratégiák hiányával, a hálózati együttműködések térnyerésének szükségességével, a képzések, kutatások finanszírozásával. Az egyes országok felsőoktatási törvénykezésének változása, illetve a többség-kisebbségi politikai elitek konfliktusai a magyar nyelvű képzések akkreditációja megszerzésére is kihatással lehetnek.

Az **általános és középfokú iskolarendszer** Erdélyben a legnagyobb: a gyereklétszám csökkenése miatt az utóbbi években ugyan harmadával csökkent a magyar nyelvű intézmények és tagozatok száma, 2006-ban mégis mintegy 1400 óvodában és iskolában közel 180.000 diák számára zajlott magyar nyelvű oktatás. Szlovákiában 377 alap- és középiskolában oktattak közel 49.000 diákot magyarul. Kárpátalja vonatkozásában az egyik legnagyobb kisebbségi oktatáspolitikai kihívás az ukrán nyelv elsajátítása. A magyar nyelvű iskolarendszert mintegy 106 intézmény teszi ki: 11 elemi, 52 általános iskola, 34 középiskola, 2 gimnázium, 7 líceum, ahol közel 20.000 diák tanul. Az iskolák háromnegyede magyar tannyelvű, a többiben a

magyar mellett ukrán vagy orosz nyelvű tagozatokat is működtetnek. Vajdaságban magyar tannyelven a 2004/05-ös tanévben 26 község 78 általános iskolájában mintegy 18.000 gyerek számára folyt oktatás, és 12 község 34 iskolájában (10 gimnáziumban, 23 szakközépiskolában és szakmunkásképzőben, valamint egy művészeti középiskolában) mintegy 6700 diák számára volt biztosítva a középfokú oktatás.

A kisebbségi magyar oktatáspolitikai fejlesztések másik, jól behatárolható területe a **középfokú oktatás**. Ebben fontos szerepet játszottak a helyi, magyar pedagógusokat tömörítő szervezetek. A vizsgált országok szintjén és kisebbségi vonatkozásban egyaránt szembeötlő, hogy legtöbb helyen a **középiskolák jórészt elméleti jellegűekké váltak**, ezen belül pedig a humán, pedagógiai, társadalomtudományi területek kibontakozása új lendületet kapott. Itt megint tetten érhetjük a kompenzációs szándékot (ezek a területek a korábbi évtizedekben mondhatni állami tiltás alá estek), aminek következménye az lett, hogy a korábban mesterségesen felduzzasztott reál és műszaki képzéseknek az 1990-es évek elején bekövetkezett összeomlása után nem fordult – főképp magyar kisebbségi vonatkozásban – kellő oktatáspolitikai szándék a **szakképzés** fejlesztésére.

Romániában a kilencvenes években a szaktantárgyakat csak román nyelven lehetett tanulni, ám egy 1999-es törvény módosítás lehetővé tette e tárgyak anyanyelven történő tanítását, amennyiben a román szakterminológia elsajátítása is biztosítva van. A korlátozó rendelkezések következtében a romániai magyar középiskolai szintű populáció döntően elméleti iskolába jár. A 2002–2003-as tanévben például az elméleti oktatásban tanuló középiskolások aránya 63% volt, a fennmaradó 37% művészeti, sport, pedagógiai és műszaki szakirányok között választhatott; az utóbbi aránya elérte a 30%-ot. A kisebbségi szakoktatás helyzetét nemcsak az alacsony részvételi arány, hanem a szűk szakképzési kínálat, valamint a szakképzési lehetőségeknek a régiók közötti egyenlőtlen eloszlása is meghatározza. A fenti tényezőket súlyosbítja a szakoktatási intézmények nem megfelelő infrastrukturális felszereltsége, a vállalkozói szféra érdektelensége, a magyar szakemberek hiánya, a továbbképzés megoldatlansága, a magyar nyelvű szakkönyvek és tankönyvek hiánya. Szlovákiában szintén tapasztalni lehetett a gimnáziumi oktatás térnyerését és a szakképzés arányának csökkenését, amely az iskolaszervezetben 28–30 százalék körül stabilizálódik. A szakiskolák

presztízse csökkenéséhez az is kétségtelenül hozzájárul, hogy az itt végzők zöme képtelen munkahelyet találni. A szakiskolák sok vonatkozásban „elszakadtak” a valóságtól, és nem a tényleges munkaerő-piaci igények alapján képeznek, nem képességeket, hanem tárgyi vagy elméleti tudást adnak át. Kárpátalján a szakképzés presztízse szintén alacsony, a magyar fiatalok kis mértékben vesznek részt. Gyakorlatilag két magyarul is oktató szakképző líceum működik: Jánosiban magyar tannyelvű, Beregszászon pedig egy ukrán-magyar tannyelvű, ahol magyar nyelvű csoportban képzés akkor indul, ha egy szakra jelentkezik 25 diák.

Hasonló kompenzációs logika mutatkozott meg középiskolai szinten az **egyházi és alapítványi oktatás** térnyerésében is. A centralizáció következményeinek felszámolása hosszadalmas folyamat, melyben a magyar nyelvű nem állami fenntartású középiskolák az állami monopolhelyzet megszűnését szimbolizálják. Ugyanakkor ezek az intézmények egyes régiókban az elitoktatás, tehetség gondozás helyszínei. Kárpátalján például a 2006–2007-es tanévben működött hét tehetség gondozó gimnáziumból öt egyházi fenntartású (Péterfalvi Református Líceum, Káracsfalvi Sztójka Sándor Líceum, Munkácsi Szent István Líceum, Nagyberegi Református Líceum, Nagydobronyi Református Líceum). Erdélyben jóval kiterjedtebb a felekezeti oktatás: a 2006–2007. tanévben húsz egyházi középiskolában tanult az összes középiskolai diák 12%-a. Felvidéken szintén működtek egyházi fenntartású intézmények: a 2006/2007-es tanévben például egyházi

általános iskolákban 989-en, egyházi gimnáziumokban pedig közel 700-an tanultak. Vajdaságban a magyar nyelvű középfokú tehetség gondozás 2003 szeptemberében indult két gimnáziumban: a szabadkai Kosztolányi Dezső Tehetség gondozó Gimnáziumban és a zentai Bolyai Matematikai Gimnáziumban. Egyházi fenntartású az 1962 óta működő szabadkai Paulinum Püspökségi Klasszikus Gimnázium, ahol horvát és magyar nyelven folyik az oktatás, és a kibocsátott diplomát minden szerbiai felsőoktatási intézmény elfogadja.

Az **általános és középfokú magyar nyelvű oktatás kihívásai** mindegyik régióban különböznek, ám néhányat, mint például a demográfiai csökkenéssel kapcsolatos iskolarendszer átalakítását, az államnyelv elsajátítását, a szakképzett pedagógusok rurális környezetbe való vonzását és megtartását, a pedagógusi pálya elnöiesedését, a magyar pedagógusok (nem csak szaktárgyi) továbbképzési rendszerének kiépítését, a megfelelő magyar nyelvű tankönyvek használatát, a szórvány vidékek oktatási programjainak létjogosultságát és hatékonyságát, a magyar nyelvű román iskolai integrációját általánosnak tekinthetjük.

A tárgyalt oktatáspolitikai fejlesztések mellett fontos megemlítenünk a **felnoítképzés** térnyerését is. Míg Románia és Szlovákia esetében a vonatkozó jogszabályok, illetve a munkaerő-piaci igények a rendszer piaci alapú kibontakozásának lehetőségét ígérik, Kárpátalján és Vajdaságban jórészt alapítványi, nonprofit jellegű szervezetek elsősorban informatikai és idegen nyelvű képzéseket működtetnek.

Tudja-e?

■ A határon túli oktatásfejlesztések részben magyarországi támogatások révén valósultak meg. Szem előtt tartva, hogy az oktatás az egyes államok közfeladata, illetve, hogy a magyar nyelvű oktatási intézményhálózata az egyes országok oktatási rendszere részének tekinthető, megállapítható, hogy bármilyen nagyságrendű anyaországi támogatás csak úgy lehet sikeres, ha a támogatások célhelyein társadalmilag is beágyazódik és hasznosul. Ellenkező esetben csak egy szűk réteg politikai vagy egyéb szimbolikus ambícióinak tekinthető. Becslések szerint a 2003–2006-os időszakban mintegy 34

milliárd forint magyarországi költségvetési forrást fordítottak különböző címek alatt a határon túli oktatás céljaira, ezek közül a kedvezménytörvény alapján nyújtott oktatási-nevelési támogatások, valamint a Sapientia-EMTE finanszírozása tették ki a legnagyobb összegeket. Az anyaországi támogatások értékelésekor megállapíthatjuk, hogy ezek gyakran infrastrukturális beruházásokat takarnak, a pályázati rendszer hagyományos pályázati kultúrát tart fenn és nem a hálózati együttműködések preferálja, illetve a döntési folyamatokból szinte teljességgel hiányoznak a magyarországi és részben a határon túli magyar szakmai szervezetek.

IRODALOM

- Csete Örs (szerk.): *A Magyariskola Program fogadtatása a Kárpát-medencében*. Budapest, Apáczai Közalapítvány, 2006.
- Gábrityné Molnár Irén – Mirnics Zsuzsa (szerk.): *Oktatási oknyomozó. Vajdasági kutatások, tanulmányok*. Szabadka, 2006.
- Kontra Miklós (szerk.): *Sült galamb. Magyar egyetemi tannyelvpolitika*. Somorja – Dunaszerdahely, 2005.
- Kozma Tamás: *Kisebbségi oktatás Közép-Európában*. FKI, Budapest, 2005.
- László Béla – A. Szabó László – Tóth Károly (szerk.): *Magyarok Szlovákiában*. IV. k. *Oktatásügy (1989–2006)*. Fórum – Lillium Aurum, Somorja – Dunaszerdahely, 2006.
- Mandel Kinga – Papp Z. Attila (szerk.): *Cammogás. Minőségkonceptiók a romániai magyar középfokú oktatásban*. Soros Oktatási Központ, Csíkszereda, 2007.
- Orosz Ildikó: *A magyar nyelvű oktatás helyzete Kárpátalján az ukrán államiság kialakulásának első évtizedében 1989–1999*. Poli-Print, Ungvár, 2005.
- Papp Z. Attila: *Határon túli magyar oktatástámogatások (2003–2006)*. *Educatio* 2006. 1. sz. 130–146.
- Papp Z. Attila: *A Kárpát-medencei magyar felsőoktatási és kutatási térség lehetősége*. In: Görömbei András – Manherz Károly (szerk.): *Az együttműködés esélyei*. MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, Debrecen, 2007. 43–52.
- Péntek János: *Anyanyelv és oktatás*. Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 2004.
- Szabó Andrea és társai (szerk.): *Mozaik 2001. Magyar fiatalok a Kárpát-medencében*. Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest, 2002.

FORRÁSOK

Biró A. Zoltán: Nagy és Kis Történetek

„A Nagy Történet megalkotásában sok mindenre szükség van, történelmi kellékekre, egy domináns diskurzusra, intézményekre, társadalmi szerepekre, jogi garanciákra stb. De arra az értelmezői attitűdre, amely a mindennapi élet Kis Történeteinek próbál érvényt szerezni, arra nincs szükség.

[...] az élet 'kis körei' – amelyek 1989 előtt erősek és működőképesek voltak – ma is életerősek és működőképesek. A Kis Történeteknek ezek a műhelyei erőteljesen etnikai jellegűek. Ezért van az, hogy Erdélyben a magyar társadalom tagjai nem erdélyinek, nem romániaiak tartják magukat, hanem egyszerűen csak 'magyarnak'.

[...] Ma az erdélyi magyarság életében látszólag sokminden történik, valójában azonban csak egyfajta helyrerázódásnak vagyunk tanúi, amely mint társadalmi folyamat egyáltalán nem nélkülözi a visszalépési, ismétlési gesztusokat. [...] A szocializmus utolsó évtizedei erőltetett modernizációs folyamatokat indított el (a foglalkozási szerkezet teljes megváltoztatása, a lakóhelyi szerkezet megváltoztatása, a képzési modell megváltoztatása, a szülő-gyerekek közti szocializációs gyakorlat megváltoztatása stb.). Az embereket ráállította egy modernizációs útra, majd a feltételek megvonása révén (ti. az extenzív iparfejlesztés visszafogása) stagnálásra, részleges visszalépésre kényszerítette őket. Ily módon egyfajta „rejtett aknákat” helyezett el, amelyek ma, a modernizációs lehetőségek újabb megjelenésével egymás után „robbannak” [...] A néhány éves restaurációs folyamat után a magyar társadalom [...] „nekilendül”. Így az elit abbéli igyekezete, hogy mindent besoperjen a Nagy Történet köpönyege alá, meg lehetőségen anakronisztikus. Mint ahogy anakronisztikus az anyagi és szimbolikus javak felett ma rendelkező középkorú rétek ama

BÁRDI NÁNDOR–FEDINEC CSILLA–PAPP Z. ATTILA

A magyar kultúra és tudomány a kisebbségi magyar közösségekben a 20. század végén

A közép-európai rendszerváltásokkal alapvetően megváltozott a magyar kisebbségi kultúra intézményes helyzete. A nemzetállami pártközpontok irányította állami kulturális politikák helyett **a kisebbségi közösségek önszerveződése** vált meghatározóvá. A jogállamiság és a magántulajdonosi viszonyok komoly intézményesülési lehetőséget hoztak magukkal, miközben az állami támogatás – Ausztriát és Szlovéniát – leszámítva mindenhol jelentősen lecsökkent. Ezt próbálta ellensúlyozni a **magyarországi, határokon túlra irányuló támogatási rendszer** kiépítése, amely a magyar kulturális nemzet intézményesítésére és az intenzív kapcsolattartásra irányult. Mindez nem csak intézményességében, hanem tartalmában is alapvetően változtatta meg a kisebbségi magyarok kulturális életét. Az addigi döntően irodalomközpontú és a nyelvhasználatra, valamint a kulturális örökség őrzésére irányuló törekvések mellett egyre fontosabbá vált egy-egy településen vagy régióban a kisebbségi közösségek valóságismertének, kulturális szükségleteinek kielégítése,

amely együtt járt a magyar (szellemi vagy épített) kulturális örökség bemutatásával és funkcionális fejlesztésével és a nemzeti öntudat és elkülönülés erősödésével. A kisebbségi közösségek nem csak mint a sajátos kultúra képviselői, hanem mint társadalmi csoportok jelentek meg a közéletben. A kulturális életben pedig megszűnt az irodalom központi szerepe, és az intenzív kapcsolattartás és közös médiahasználat révén – az egyes országok többségi médiája mellett – egyre meghatározóbbá váltak a **magyarországi kulturális fogyasztási minták**.

Az MTA Kisebbségkutató Intézet felmérése szerint az ezredfordulón közel 3000 magyar kisebbségi kulturális intézménnyel és szervezettel számolhattunk. A legkiterjedtebb a romániai magyar **intézményrendszer** (1700), majd a szlovákiai (560), illetve szerbiai (400) és ezt követi az ukrainai (160) és a szlovéniai (33). Durván 900 magyarra jut egy-egy intézmény, kivéve Szlovéniát, ahol ennek egyharmada ez az arány. Döntően többfunkciós kulturális centrumokhoz és



Révkomárom sétálóutcája napjainkban

szervezetekhez kötődik ez a rendszer. Ezek háromnegyede magyar intézményként határozza meg magát szinte minden régióban. Ez alól kivétel Horvátország és Szlovénia, ahol csak 60% körül van ez az arány. A legszélesebb intézményi kör a zenei és tánc-csoportoké (kb. félezer), majd a honismereti és ismeretterjesztő, ifjúsági klubok (250) és a színjátszó csoportok (100 körül), különböző művészeti alkotóműhelyek (70) következnek. A közgyűjteményi és közművelődési szférában a legmeghatározóbbak a könyvtárak (400 körül), ezt a múzeumok (80) és más gyűjtemények követik (60). A kultúra közvetítésében a legfontosabbak a nyomtatott sajtótermékek (300), a könyvkiadók (80), a televíziós, rádiós műhelyek, internetes portálok (60). Ezeknek az intézményeknek a 2/3-át 1989 után hozták létre. Kivételt képeznek a közgyűjtemények, hiszen 60%-uk már a rendszerváltás előtt keletkezett. Az utóbbi évtized fontos jelensége, hogy folyamatosan nőtt az egyes államoktól független intézmények szerepe, noha továbbra is kulcsfontosságú szerepet töltenek be a tömbmagyar területek állami, illetve egyre inkább önkormányzati felügyelettel működő kulturális intézményei (pl. művelődési házak). A könyvkiadás és a média a leginkább piacodosított terület, míg a közgyűjtemények kétharmada még mindig költségvetési intézmény.

A rendszerváltás utáni években a **közművelődés** ügyét az újjászerveződő magyar intézmények (Csehszlovákiában a CSEMADOK, Szovjetunióban a KMKSZ, Romániában az EMKE, Jugoszláviában a Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság) egységes keretben szerették volna működtetni. Az ezred-



A lendvai Vármúzeum kiállítása

fordulóra kiderült, hogy csak azok a szervezetek igazán életképesek, amelyek a helyi művelődési igényeket képesek kielégíteni. Ezért a felülről történő programszervezésel szemben inkább a továbbképző, módszertani segítséget adó művelődési intézeti modellje került előtérbe. Ebben mintaadó volt a lendvai Magyar Művelődési Intézet, Alsóőrben a Burgenlandi Magyar Kultúregyesület Magyar Intézete és ugyanott a Központi Magyar Könyvtár. 1996-tól a somorjai Fórum Intézet könyvtár- és dokumentációs központként, tudományos és közéleti intézményként lefedi egész régióját és a szlovákiai kisebbségi kutatásokat is integrálja, 2004-től pedig a közművelődési élet módszertani központjaként működik a Csemadok Művelődési



Művészeti fesztiválon részt vevő néptánc-együttesek felvonulása Csíkszeredán

Erdélyi témájú magyar filmek (Válogatás)

Játékfilmek

- Tompa Gábor: Kínai védelem (1998; MTV, Covi Design Film, Objektív Film)
- Lakatos Róbert: Bahrtalo (2008; Inforg)
- Gulyás Gyula: Fény hull arcodra (2001; Új Budapest Filmstúdió, Castel Film Romania)
- Pejő Róbert: Dallas Pashamende (2004; Allegro Film, MTM Medien Television, Új Budapest Filmstúdió)
- Kamondi Zoltán: Dolina (Az érsek látogatás) (2006; Honeymoon Films)

Dokumentumfilmek

- Bálint Arthur: Ikrek (2005; Dunatáj Alapítvány, Transikon Egyesület)
- Kincses Réka: Balkán bajnok (2006; Deutsche Film- und Fernsehakademie, Berlin)
- Lakatos Róbert: Csendország (2001, Duna Műhely, Inforg)
- Xantus Gábor, Csépi Sándor: Népeesség Istentől, népeesség embertől (2004; Cinema Film)

Vajdasági témájú magyar filmek (Válogatás)

Játékfilmek

- Petrović Balázs Éva: Pannon csúcs (1989)
- Maširević Zoran – Deák Ferenc: Határ (1990)
- Sisis Zoltán: Nehéz idők (1987)
- Bicskei Zoltán: Nagypáti Kukac Péter mennybemenetele (2000)
- Vicsek Károly – Deák Ferenc: Bolygóúz (2003)
- Vicsek Károly – Deák Ferenc: Ha nem volna szerelem (2003)
- Tolnai Szabolcs: Fövenyóra (2007)

Dokumentumfilmek

- Sifis Zoltán – Csorba Béla: Ez egy inkvizíció (1988)
- Sifis Zoltán: Temetetlen halottaink (1990–1991)
- Deák Ferenc: A szórvány magánya (2002)
- Tari István: Az ezeréves határnál (2002–2003)

igyekezete is, hogy a Kis Történe-
tek megszokott kereteit minden-
áron megtartsa.

A változási kényszer azonban
– amely részben külső források-
ból, részben az említett „rejtett
aknákból” meríti erejét – nem so-
kat törődik az anakronizmusok-
kal. S végső soron a Nagy és Kis
Történetekkel sem.”

*Változásban? Elemzések a ro-
mániai magyar társadalomról.*
KAM – Pro-Print, Csíkszereda,
1995. 249., 258–259.

Lengyel Tamás: Létezik-e Kár- pátaljai Irodalom, és ha nem, akkor miért van mégis?

„Pör a számár árnyékáért. Ezt
a darabot, úgy nyolc éve láttam,
Kárpátalján, hiszen akkor még
ott éltem. Előadás közben még-
sem kezdtem azon gondolkodni,
hogy a társulat Budapestről ér-
kezett vagy hogy én Kárpátalján
vagyok annak szemtanúja. Leg-
inkább az járt a fejemben, milyen
remek író is Dürenmatt és milyen
kiválóan játszanak ezek a fiatal
színészek. Jó ideje már, hogy ma-
gam is Budapesten élek. Ha ma
a kezembe veszek egy könyvet,
akkor sem azon töröm a fejem,
hogy honnan származik a szerző.
Ez csak adalék. A fontos mindig
az, hogy miként viszonyul ez az
írás az általam korábban olvasott
könyvekhez, ill. ahhoz az élmény-
anyaghoz, ami bennem e könyvek
útján lerakódott. Ez egy lehetsé-
ges hozzáállás az irodalomhoz.

Vannak más hozzáállások is. A po-
larizálás és polemizálás, például.
Vannak vidékiek és urbánusok
(akik később esetleg elköltöznek
és átgondolják dolgot). Vannak
a kisebbségiek és a többségiek
(bár ez sem mindig egyértelmű,
hogy mihez képest). Van még
a baráti és az ellenséges iroda-
lom fogalma és – sajnos ezzel
szoros összefüggésben – van a jó
és a rossz író/írás. Persze ah-
hoz, hogy a szerintünk jóról vagy
rosszról bizonyosodjon, hogy
valóban az, szükség van a polémia-
ára. A polémia közben legalizálni
igyekszünk barátainkat, izlésün-
ket és elsősorban saját magun-



A révkomáromi Selye János Egyetem könyvtárának avató ünnepsége

Intézete Dunaszerdahelyen. Zentán a tudo-
mányos, dokumentációs munkákat, valamint
a közművelődés- és könyvtár módszertan
egyetlen intézet fogja össze, a 2005-ben alapí-
tott Vajdasági Magyar Művelődési Intézet.

Az **irodalmi élet** új kánonba illeszke-
dett be: a határon túli magyar irodalmak és
a magyarországi magyar irodalom felosztás
helyett egyetemes magyar irodalomról beszé-
lünk. Az irodalom nem határok szerint, hanem
esztétikai értékek mentén tagolódik. A kisebb-
ségi magyar társadalom közösségi gondjait
közvetítő irodalmi
eszmény a tár-
sadalomtudomá-
nyok megjelenésé-
vel ebben a közeg-
ben is háttérbe
szorult. Az egyete-
mes magyar iroda-
lomban is fontos
szerepet tölt be
a pozsonyi *Kal-
ligram* folyóirat.



Grendel Lajos

években kiemelkedő Berniczky Éva próza-
író munkássága. Romániában a kilencvenes
években fontos összegző műveket alkottak az
ötvenes években indult, 1989 előtt meghatá-
rozó írók (Sütő András, Kányádi Sándor, Szé-
kely János, Szilágyi István). Kiteljesedett és
Magyarországon elismert a hetvenes-nyolcvana-
nas években induló Szőcs Géza, Kovács András
Ferenc költészete. A közvetlenül a rendszer-
váltás előtti és utáni Erdélyből induló irodal-
már nemzedékekből Visky András, Láng Zsolt,
illetve Orbán János Dénes, Lovétei Lázár
László a legismertebb. A hetvenes-nyolcvanas
években a legmodernebb regionális irodalom-
mal a vajdasági magyar kultúra rendelkezett
(Új Symposium nemzedékek). Mindez nem
csak a Magyarországra áttelepültek révén foly-
tatódott, hanem a magyar irodalom élvonalá-
hoz sorolt Tolnai Ottó életművében, Beszedes
István költészetében, Lovas Ildikó prózájában,
Szerbhorváth György írásaiban.

A **könyvkiadásban** a piacosodás mellett az
volt a legfontosabb változás, hogy 1989 előtthöz
képest kb. egy ötödére csökkent a megvásárolt



*A Hargita megyei
képzőművészeti tárlat
megnyitója, 2007*



A Fórum Intézet munkatársai

könyvek száma. Az 1989 előtt állami tulajdonú, monopol helyzetben levő és a kisebbségi magyar szellemi-közéleti műhelyek szerepét is betöltő országos magyar kiadókat (Pozsony – Madách; Bukarest–Kolozsvár – Kriterion; Újvidék – Fórum) privatizálták és vezető szerepüket elvesztették. Egy sokszereplős, kis tőkével bíró, alapvetően pályázati forrásokra támaszkodó könyvkiadás jött létre, évente összesen kb. 400–450 címet publikálva. A rendszerváltás óta alakult tekintélyes kiadók: Romániában a Mentor, Komp-Press, Polis, Pallas-Akadémia, Pro-Print, Koinonia; Szlovákiában a Kalligram, Mery Ratio, Lilium Aurum. Kárpátalján az első magánkiadó a Galéria volt Ungváron, majd az Új-Mandátum Beregszászban. 1992-ben alakult és máig működik a legtöbb címet publikáló Intermix Kiadó Ungváron.

1989 után az olvasás, könyvvásárláshoz hasonlóan a **színházi élet** súlya is jelentősen csökkent a magyar kisebbségi kultúrán belül. Ugyanakkor itt is megfigyelhető a szakmai professzionalizáció és a magyarországi integráció. Ez utóbbi legmarkánsabban épp a különálló kisvárdai Határon Túli Magyar Színházak Fesztiválján keresztül jelenítődik meg. Az állandó társulatok köre kibővült: létrejött a Beregszászi Illyés Gyula Nemzeti Színház, Csíkszeredában a Csíki Játékszín és Székelyudvarhelyen a Tomcsa Sándor Színház. A magyar színházi életben Tompa Gábor (Kolozsvár) és Vidnyánszky Attila (Beregszász) rendezte előadások keltették a legnagyobb érdeklődést.

A **képzőművészetben** nem lévén a nyelvnek határtemelő szerepe, az összes kulturális terület közül a legerősebbek a transznacionális hatások és kapcsolatok. Mindenhol megszervezték az átfogó magyar művészeti szervezeteket, de ezeknél sokkal intenzívebb munka folyik a szaporodó képzési helyeken,

projektekre létrejött csoportokban, művésztelepeken. A szervezeti átalakuláson túl nagyon fontos a képzési és ösztöndíjrendszer kibővülése és a hagyományos művészeti ágak mellett a komplex vizuális kultúra és a művészeti akciók szerepe. Romániában a kolozsvári és nagyváradi magyar magánegyetemeken fotó, film, média és vizuális kultúra képzés révén többszörösére nőtt a képzett szakemberek száma. Az erdélyi magyar filmes kultúrában, amely 1989 óta közel 300, döntően dokumentációs alkotást hozott létre központi szerepe van a *Filmtett* folyóiratnak. A Baász Imre által Sepsiszentgyörgyön meghonosított akcióművészet rendszeres élő művészeti fesztiválokat teremtett. Ezek révén vált nemzetközileg elismerté Ütő Gusztáv tudatosan képviselt erdélyisége a performanszaiban. Ma az egyik legnagyobb hatású magyar akcióművész a dunaszerdahelyi Németh Ilona. Problémafelvetései egyetemes kérdések, amelyek a kisebbségi kontextusokat is újraértelmezik. A Dunaszerdahelyi Kortárs Gyűjtemény tudatos gyűjtést végez a többi magyarlakta régióban is. Nem csak performerként, hanem elméleti, szerkesztői, szervezői munkája révén is meghatározó a vajdasági Szombathy Bálint mediatori munkássága. Művészetkritikusként a pozsonyi Hushegyi Gábort kell kiemelni.

Az 1990-es évek legelejétől kezdve a **határon túli magyar sajtó** az, amelyik látszólag legérzékenyebben reagált a változásokra, hiszen magának a változásoknak is gyakran közvetlen részese volt. A médiában lezajlott változások három szinten történtek: a nyomtatott sajtó, az audiovizuális, illetve az internetes megjelenítés adta lehetőségek szintjén. Az írott sajtó újszerű kibontakozását részben új lapok indítása, részben korábban is létező lapok tartalmi megújítása által láthatjuk.



A Kalligram Kiadó kötet



*A Lilium Aurum kiadványa
– Liska József néprajzkutató
naplója*



*Baász Imre:
Megfejthetetlen üzenet*

kat. Ez az első csapda egy ilyen előadás során is. Gyakorlatilag sosem lehet igazam. Részemről a polémia folytatása tehát okafogyottá is vált. Hogy mégsem hagyom itt abba, azért van, mert barátom, a magyar virtuális irodalom kárpátaljai ágának mestere [Balla D. Károly] felkért rá. Hogy pontosan mire kért, már nem is emlékszem, de azt tudom, mit mondanék most el: Van egy (számomra egyébként igen kedves) földrajzi egység, amely a Kárpátalja nevet viseli. Itt az egyik legnagyobb számú kisebbség a magyar. E kisebbségnek pedig vannak olyan képviselői, ha kevesen is, akik szépírással foglalkoznak – virtuálisan vagy valóságosan. Nem mondtam ezzel újat, tudom, mert ezek a tények. A többi – pör a számár árnyékáért.”

In: *Vízumköteles irodalom? Inter-netes konferencia az UngParty honlapján, 2003.*

<http://mek.oszk.hu/02200/02288/html/lengvel.htm>

Közös tér

„Kiállításunkon egyszerű kérdéseket vetünk fel: a kisebbségben élő etnikumok életkörülményei, intézményei lehetővé teszik-e körükben a művészet születését ma? Művészet-e az, ami kisebbségben születik, a kisebbség értelmezése szerint művészetként? Meg tud-e jelenni ez művészetként, nyilvános tud-e lenni a kisebbségi, a többségi, esetenként az anyaországi és az egyetemes kultúrában? A kiállítás koncepciója három fő témára koncentrál, számba veszi a Kárpát-medence etnikai kisebbségeinek a többségi nemzetétől eltérő vagy az anyanemzetéhez kötődő témáit, másrészt a kettős identitások jelentésével - jelentőségével foglalkozik, harmadrészt bemutat a kisebbségi és identitás-kérdésekre reflektáló műveket.”

Közös tér – Az etnikai kisebbség és a kulturális identitás kérdése a Kárpát-medence művészetében. 2006. május 11. – június 21. (<http://www.ernstmuseum.hu/kiall.php?section=kiallitas-&id=83&lang=hun>)



A beregszászi Illyés Gyula Nemzeti Színház Tótkéi előadása



Szombathy Bálint performansa

Míg az új lapok indítása gyakran csak valamely lokalitás megerősödését tűzte ki célul, addig a korábban is létező lapok megújítása a régi-új elitek megnyilvánulási fóruma lett. Ennek következtében gyakran éppen ezek a médiumok szállították azt a szótárt, amellyel a változások értelmezhetővé váltak az olvasó számára. Másképp megfogalmazva, ebben a szférában termelték újra azt a mindennapi ideológiát, amely szükségessé vált a kisebbségi létező kapcsolható identitások megőrzéséhez, fenntartásához. Éppen ezért a sajtó a kisebbségi elitek állandó ütközőzóná-



A Duna Tv székelyudvarhelyi stúdiója



A Kárpáti Igaz Szó fejléce

jává vált, a tulajdonviszonyok átrendeződése gyakran politikai színezetet öltött.

Az írott sajtó szerkezete radikálisan nem alakult át. Mindegyik régióban többé-kevésbé megmaradtak azok a – magyar kisebbség szempontjából – központi számító lapok, amelyek a korábbi évtizedekben is léteztek: Erdélyben a legolvasottabb megyei lapok, Felvidéken az *Új Szó* (alapítás éve: 1949), Vajdaságban a *Magyar Szó* (alapítás: 1944), Kárpátalján pedig az Ungváron megjelenő *Kárpáti Igaz Szó* (1920). Mindez persze nem jelenti azt, hogy az írott sajtóban ne jelentek volna meg új fontos orgánumok, hiszen a kisebbségi elit folyamatosan készletét érzett a sajtó valamiféle „gyarmatosítására”, közvetlen vagy közvetett befolyásolására. Ennek a logikának a mentén szerveződött például az erdélyi *Krónika* és (az egykori *Előre*, 1989 után: *Romániai Magyar Szó* utódlapja) az *Új Magyar Szó*, vagy a Beregszászon megjelenő *Kárpátalja* című lap. Itt kell megemlítenünk a *Kárpáti Igaz Szó* körül kialakult helyzetet, amelynek következtében jelenleg két (egy zöld és egy fekete színben nyomtatott) azonos nevű újság létezik.

A mérvadónak tekintett írott sajtó szerkezeti újratermelése mellett kulcsfontosságú változások zajlottak az audiovizuális médiában. Mindegyik régióban a korábban is létező állami finanszírozású és állami kontrollnak alávetett magyar nyelvű rádiós és tévéműsorok mellett, illetve túlélése után, beindult a helyi rádiózás és tévézés, illetve a parabola antenna vagy kábelhálózat segítségével a magyarországi televízióállomások nézettsége is robbanásszerűen fejlődött. 1993 óta a *Duna TV* valamilyen határon túli magyar régióban vehetővé vált. Jelenleg pedig már a magyarországi kereskedelmi csatornák is többé-kevésbé foghatóak. Mindezek mellett az egyes országok kereskedelmi televíziózása is látványos fejlődésnek indult, aminek következtében a magyar nyelvű tévézés is éles konkurenciának van kitéve.

A határon túli magyar sajtó megújulásának harmadik színterét az **internetes hírportálok** megjelenése jelenti. Mindegyik ország-

ban találhatunk olyan hírportálokat, amelyek komoly konkurenciát és/vagy kihívást jelentenek az írott sajtó számára, mivel gyakran új témákat újfajta hangvételben próbálnak megjeleníteni. Máris jelentkezik az internetes portálok közötti verseny, illetve e médium politikai irányzatok szerinti intézményesülése. Ugyanakkor a létező, első nyilvánosság-hoz tartozó médiumok is működtetnek saját honlapokat, amelyek egyrészt lehetőséget adnak arra, hogy olvasórétegük kibővüljön, illetve arra is, hogy a terjesztés még létező esetlegességei mellett hozzáférhetővé váljanak lokális, regionális, összmagyar és nemzetközi szinteken is. Erdélyben a legismertebb a *www.transindex.ro*. A honlap működtetői önmagukat elsősorban nem hírportálként, hanem „projektként” határozzák meg, és valóban, a viszonylag kevés napihír megjelentetése mellett vitafórum, blogtár stb. rovatokat működtetnek. Ugyanitt érhető el az erdélyi adatbank is, amely adatbázisokat, kutatói oldalakat, kronológiákat és egyéb, kizárólag a tudományos életet és kapcsolatokat szolgáló linkeket tartalmaz. További hírportálként megemlíthetjük még a *www.hirek.ro* és a *www.erdely.ma* honlapokat, de a palettát tovább bővíthetnénk a tudományos, kulturális, szervezeti élet honlapjaival, vagy a település szintű portálokkal is, amelyek egy-egy közösség számára szállítanak híreket, illetve teremtik meg a közösségépítés fórumait (*www.relatio.ro*, *www.szatmar.ro* stb.). A többi határon túli régióban is találunk hírportálokat, mint pl. a kárpátaljai *www.karpatinfo.net*, a vajdasági *www.vajdasagma.info*, *www.vajdasagportal.com* vagy a felvidéki *www.felvidek.ma*, *www.bumm.sk*, és természetesen tematikus, kulturális, irodalmi és egyéb szakmai portálokat is, mint például Vajdaságban: *www.zetna.org.yu*, *www.symposium.org.yu*; Kárpátalján: *www://bdk.blog.hu*; Felvidéken a *www.foruminst.sk*, *www.katedra.sk* honlapok, vagy a burgenlandi *www.langos.at* stb.

2003 novemberében Nagyváradon létrehozták a MA-ITT (Magyarság az Információs Társadalomban) nevet viselő szakmai konzultatív testületet, amely 2005. áprilisában Budapesten elfogadta a magyarság modernizációs stratégiájáról szóló ún. Budapesti Nyilatkozatot. Ennek eMagyar Pontok létrehozásáról szóló pontja kijelenti: „Az eMagyar pontok létesítésének programja a Kárpát-medencében és a tengerentúlon teremt összetartozást és fejlődést hirdető közösségi kapcsolódási helyeket. Cél, hogy az eMagyar (közösségi internet-hozzáférési) pontok minél mélyebb tartalommal való feltöltésével, valamint



Internetező fiatalok a tarcsai eMagyar Pont számítógépeinél

ezeknek a pontoknak a hálózattá alakításával erősödjék a magyarság kohéziója, versenyképessége, szolgálva ezzel szülőföldön való boldogulását.” Ennek alapján 2006 márciusában avatták fel a *www.emagyar.net*-et, amely a világ számos pontján kiépített eMagyar pontokat köti össze.

Az előbbieken sorra vett változások nyomán a határon túli magyarság önismeretét szolgáló **tudományosság** is teljesen átalakult. A humán és társadalomtudományok – kapcsolatok, támogatások, nyelvi meghatározottság miatt – döntően a magyar tudományos élethez kapcsolódtak, míg a műszaki és természettudományok terén erősebbek a transznacionális kapcsolatok és jobban be vannak ágyazódva az adott ország tudományos intézményrendszerébe.

A rendszerváltások előtti határon túli világok irodalomközpontúságának fontos hozadéka, hogy a magyarországi tudományosság éppen ezen a területen termelte ki az első komoly kutatásokat és iskolákat, amiben elévülhetetlen érdemei vannak Czine Mihálynak, Ilia Mihálynak és Görömbei Andrásnak.

A Magyarországgal szomszédos országokban közel 1000 tudományos fokozattal rendelkező magyarul publikáló kutató dolgozik, akik jelentős számban 1989 után doktoráltak – részben Magyarországon – és a felsőoktatásban dolgoznak. Egy részük az adott országban az akadémiai intézményrendszer, vagy pedig az egyesületi alapon működő magyar kutatóhelyek alkalmazottja. A magyar kutatási központok alapvetően egyetemi és szakmai önszerveződések háttérintézményei. Szlovákiában ilyen integrációs és kutatómenedzsment feladatot látott el a kilencvenes években a Mercurius Csoport, ma pedig a Fórum Intézet, valamint a Gramma Nyelvi Iroda. Ebben a régióban a Nyitrai Konstantin Egyetem Közép-európai Tanulmányok Karán és a komáromi Selye János Egyetemen dolgozik a legtöbb magyar kutató. Kárpátalján az állami Ungvári Egyetem, illetve az ahhoz kapcsolódó Hungarológiai Központ

IRODALOM

Bihari Zoltán (főszerk.): *Magyarok a világban. Kárpát-medence*. Ceba Kiadó, Budapest, 2000.

Blénesi Éva–Mandel Kinga–Szarka László (szerk.): *A kultúra világa. A határon túli magyar kulturális intézményrendszer*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2005.

Csepeli György–Örkény Antal–Székelyi Mária: *Nemzetek egymás tükrében. Internetikus viszonyok a Kárpát-medencében*. Budapest, Balassi Kiadó, 2002.

Dobos Ferenc (szerk.): *Az autonóm lét kihívásai kisebbségben. Kisebbségi riport*. BFI-Books in Print-Osiris, Budapest, 2001.

Fazekas József–Hunčík Péter (szerk.): *Magyarok Szlovákiában (1989–2004). Összefoglaló jelentés. A rendszerváltástól az Európai Unió csatlakozásig*. I. k. Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó, Somorja–Dunaszerdahely, 2004.

Kontra Miklós–Saly Noémi (szerk.): *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról*. Osiris, Budapest, 1998.

Mandel Kinga–Papp Z. Attila: *A nemzeti identitás megőrzésének, megújításának intézményrendszere*. *Magyar Kisebbség*, 2006. 3–4. szám. 91–114.

Papp Z. Attila–Veres Valér (szerk.): *Kárpát Panel 2007. A Kárpát-medencei magyarok társadalmi helyzete és perspektívái*. Gyorsjelentés. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2007.

Simon Attila (szerk.): *A határon túli magyar tudományos könyvkiadás*. Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó, Somorja–Dunaszerdahely, 2005.



A Kriza János Néprajzi Társaság évkönyve



A szabadkai Magyarorsággal kapcsolatos Tudományos Társaság kiadványa



Göncz Lajos nyelvészeti munkája, a Magyarorsággal kapcsolatos Tudományos Társaság kiadványa



A Bácsország bemutatkozása Kiskunhalason

mellett egyre nagyobb szerepet játszik – önálló magyar nyelvészeti, szociológiai projekteket beindítva – a kilencvenes évek közepétől a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola és a kapcsolódó Limes (ma Lehoczky Tivadar) Társadalomkutató Műhely, valamint a Hodinka Antal Nyelvészeti Intézet. Romániában az Erdélyi Múzeum Egyesület – 6 szakosztállyal – a legátfogóbb tudomány-ápoló szervezet. Ezen kívül az egyes szakterületek külön létrehozták a maguk egyesületeit, alapítványi szervezeteiket általában kolozsvári központtal: Kriza János Néprajzi Társaság, Szabó T. Attila Nyelvészeti Intézet, Max Weber Társaság, Apáthy István Egyesület, Entz Géza Művelődéstörténeti Alapítvány, (csíkszeredai) Kulturális Antropológiai Műhely. Ezekben az intézményekben is döntően egyetemi oktatók működnek, de a Sapientia – Erdélyi Magyar Tudományegyetemen a kutatások és könyvkiadás menedzselését külön intézet végzi (Kutatási Programok Intézete) és a Babeş-Bolyai Tudományegyetem magyar tanszékeinek kutatási tevékenységét is külön intézet (Kolozsvári Magyar Egyetemi Intézet) koordinálja. Szerbiában a kárpátaljai helyzethez hasonló folyamat játszódott le azáltal, hogy az Újvidéki Egyetem és az ahhoz kapcsolódó Hungarológiai Intézet mellett a társadalomkutatás új műhelyei alakultak ki és vették át a tudományszervezés-önszemlélet alakítását a magyar többségű központokban. A legátfogóbb kutatásszervező, kiadói szervezet a szabadkai székhelyű Magyarorsággal kapcsolatos Tudományos Társaság. 2006-ban a Vajdasági Magyar Művelődési Intézethez kapcsolódva indult el az Identitás Kisebbségkutató Műhely, amely kifejezetten szociológiai kutatásokra szakosodott. A horvátországi magyar tudományosságot a zágrábi – több mint hatvan tagú – Horvátországi Magyar Tudományos Társaság fogja össze. A horvátországi magyarságra vonatkozó legfontosabb munkák Lábodi Károlyhoz kapcsolódnak. Szlovéniában és Ausztriában

a már említett lendvai és alsóőri intézetekben folyik tudományszervezés. A legfontosabb publikációs fórumok: *Fórum* (Somorja), *Erdélyi Társadalom*, *Korunk*, *Magyar Kisebbség*, *Web* (Kolozsvár), *Híd*, *Létünk* (Újvidék), *Aracs*, *Bácsország* (Szabadka), *Muratáj* (Lendva), *Kisebbségkutatás*, *Limes*, *Pro Minoritate*, *Regio* (Budapest). Ezen a területen is megjelenik az internetes felület: (az intézetek és folyóiratok saját honlapján kívül) figyelemre méltó az Erdélyi Magyar Adatbank (www.adatbank.ro), a Szlovákiai Magyar Adatbank (www.foruminst.sk).

A **tudományos kutatások tartalma** is megváltozott. Az 1989 előtti leíró, a kulturális és társadalmi örökséget (nemzeti azonosságot) felmutató és megerősítő munkákkal szemben a kisebbségi és regionális közösségek működésének, társadalmi alrendszeinek és folyamatainak vizsgálata került előtérbe. Ezzel együtt folyamatosan zajlik a szakmai specializáció is, bár a kisebbségi magyar közegben ez a számosság korlátozottsága miatt sem lehet olyan mély, mint Magyarországon vagy az adott ország többségi intézményességében. A legkiterjedtebb és nemzetközileg is számottevő kutatások a kétnyelvűség, az élőnyelvi változatok és a nyelvpolitika terén történtek. A Kontra Miklós által kezdeményezett évtizedes kutatások a magyar nyelv többközpontúságának, folyamatos átalakulásának és a nyelvtervezés kérdését állították a középpontba Cserniczkó István, Göncz Lajos, Lanstyák István, Péntek János, Szabó Mihály Gizella, Szilágyi N. Sándor munkássága révén. A kisebbségi közösségek önismerete szempontjából legnagyobb jelentőségűek a népszámlálási elemzések voltak, amelyek a népesedési és társadalomszerkezeti folyamatok alakulására keresték a választ. Ebben a legfontosabb elemzéseket Gyurgyík László, Horváth István, Kiss Tamás, Mírnic Károly, Molnár József, Varga E. Árpád, Veres Valér végezték el. A társadalomtudományokban a legfontosabb módszertani változást a kérdőíves vizsgálatok hozták. Ezek közül is a több régióban, illetve többségi–kisebbségi viszonylatban is elvégzett kutatások voltak a legfontosabbak. A Balázs Ferenc Intézet rendszeresen megismételt lekérdezései az értékrend változásokat, Csepeli György–Örkény Antal irányította 1997-es kárpát-medencei vizsgálata az interetnikus viszonyokat, míg Gereben Ferenc olvasásszociológiai felmérései a nemzeti tudat, Tomka Miklós vallásszociológiai kutatásai a vallásosság változását tárta fel, Gábor Kálmán kutatásai és határon túli adaptációja az ifjúsági kultúra sajátosságait vizsgálta. Az MTA

Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete és a határon túli kutatóműhelyek közös adatfelvétele (Kárpát Panel) 2007-ben egyszerre kutatta a társadalmi, munkaerő-piaci pozíciók és az értékrendek összefüggéseit. A mindennapi gyakorlatok kisebbségi sajátosságainak feltárásában nagy szerepe van – a nyelvészethez hasonlóan az egész ágazat élcsapatához sorolt – etnográfiai, kulturális antropológiai kutatásoknak. Itt a szlovákiai Liszka József mellett a kolozsvári nagy formátumú iskolateremtő néprajzkutatókat, Keszeg Vilmost, Pozsony Ferencet, Tánczos Vilmost, valamint a csíkszeredai antropológusokat – Biró A. Zoltánt, Gagy Józsefet, Oláh Sándort kell kiemelnünk. A másik póluson, a kisebbség fogalmának, az etnopolitikai és jogi viszonyok értelmezése terén, a fajsúlyos újítás a modern politikai multikulturalizmus és a kollektív jogok adaptációja volt az országoként változó helyzetekre. Ebben a szlovákiai Öllős László, a vajdasági Losoncz Alpár és az erdélyi Bakk Miklós, Salat Levente munkái határozzák meg a magyar szakirodalmat. A történeti kutatásokon belül – a hely-



Liszka József kitüntetése a Magyar Tudományos Akadémián

történeten és a honismereten túllépve – a művelődés- és a társadalomtörténet-írás a határokon túl Erdélyben a legerősebb Egyed Ákos, Hermann Gusztáv, Jakó Zsigmond, Kiss András, Kovács András, Pál-Antal Sándor, Pál Judit és mások révén.

Az 1990-es évek elejétől egyre inkább a magyar történetírás része a – Magyarországon és a határon túl egyaránt művelt – kisebbség- és régiótörténet. Ezeket a kutatásokat tükrözi könyvünk is.

Tánczos Vilmos–Tókécs Gyöngyvér (szerk.): *Tizenkét év. Összefoglaló tanulmányok az erdélyi magyar tudományos kutatások 1990–2001 közötti eredményeiről*. 1–2. k. Kolozsvár (Cluj-Napoca), 2002.



Jakó Zsigmond

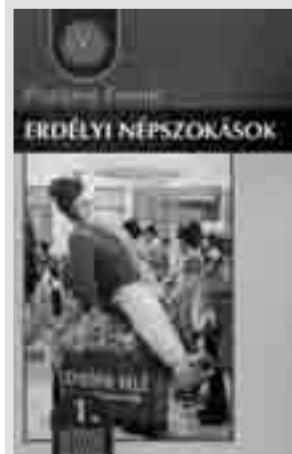
Tudja-e?

■ A határon túli tudományos műhelyek, illetve a kutatók munkáját Magyarországról is támogatják, többek között akadémiai szinten az MTA Arany János Közalapítványán keresztül (2001–2005), a Magyar Tudományos Akadémia és az Oktatási és Kulturális Minisztérium közös ösztöndíja, a Domus Hungarica révén. Az állami költségvetésben erre 2001–2003 között évi 147 millió Ft, majd azóta 100 millió Ft körüli összeg van beállítva.

■ Magyarországon 1945 után először 1978-tól a Gorkij Könyvtárban foglalkoztak a magyarországi nemzetiségi dokumentációt kibővítve főállású munkatársak a határon túli magyarságra vonatkozó dokumentációval. Majd 1980-tól a Magyar Írószövetségben folyt a határon túli magyar tudományosság eredményeinek számbavétele. Különböző értelmiségi és politikai érdekcsoportok nyomására 1985-ben alakult meg az Országos Széchényi Könyvtárban a Magyarságkutató Intézet Juhász Gyula vezetésével. Az intézetben egyszerre folyt a határon túli helyzetértékelés, a tudományos kutatás és a dokumentációs munka. Ez az intézmény 1991-ben

beolvadt az akkor létrehozott Teleki László Alapítványba, ahol a Közép-európai Tanulmányok Központjában, illetve a Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat keretében folyt a határon túli magyarság társadalmi viszonyainak és történetének vizsgálata. Az MTA 1998-ban hozta létre a Kisebbségkutató Műhelyt történeti és antropológiai profillal, majd 2001-ben létrejött az Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet. A Teleki Alapítványt 2006-ban megszüntették.

■ 1999-től a Nemzeti Örökség Program keretében évente mintegy 130 millió Ft-os magyarországi állami támogatással több száz elsősorban egyházi építészeti emlék, műemlék felmérésére, állagmegóvására, felújítására, helyreállítására került sor. Szlovákiában és Romániában egyre nagyobb összegű állami támogatást is kaptak az egyházak és az önkormányzatok a magyar lakta területek épített örökségének megóvására. Minden régióban működnek magyar műemlékvédő szervezetek, amelyek ezeket a programokat megvalósítják. A kolozsvári Transylvania Trust Torockó Értékvédő Programja 1999-ben Európa Nostra díjat kapott, amely a legrangosabb európai műemlékvédelmi elismerésnek számít.



Pozsony Ferenc egyetemi jegyzet-kötete az erdélyi népszokásokról

FORRÁSOK

A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája

„1. cikk

a) „regionális vagy kisebbségi nyelvek” kifejezés alatt azon nyelvek értendők:

I. amelyeket valamely állam olyan polgárai hagyományosan használnak, akik az állam fennmaradó népességénél számszerűen kisebb csoportot alkotnak, és

II. amelyek különböznek ezen állam hivatalos nyelvtől / nyelveitől, azonban ez nem foglalja magában sem az állam hivatalos nyelvének/nyelveinek dialektusait, sem a bevándorlók nyelveit;

7. cikk – Célok és elvek

b) minden egyes regionális vagy kisebbségi nyelv földrajzi körzetének tiszteletben tartása annak érdekében, hogy a fennálló vagy később létesítendő közigazgatási felosztás ne képezze e regionális vagy kisebbségi nyelv támogatásának akadályát;

d) a regionális vagy kisebbségi nyelveknek a magánéletben és közéletben, szóban és írásban való használatának megkönnyítése és/vagy bátorítása [...]”

www.konferencia_20071205.eo-kik.hu/docs/forditasok/magyar.pdf

A Nyelvi Jogok Egyetemes Nyilatkozata

„8. cikkely

1. Minden nyelvközösségnek joga van arra, hogy úgy szervezze meg és irányítsa saját erőforrásait, hogy minden funkcióban biztosítsa nyelvének használatát a társadalomban [...]

2. Minden nyelvközösségnek joga van arra, hogy rendelkezésére álljon minden szükséges eszköz annak érdekében, hogy biztosítsa a nyelv továbbadását és folytonosságát.

24. cikkely

Minden nyelvközösségnek joga van eldönteni, hogy nyelvének milyen mértékben kell jelen lenni tanítási nyelvként és iskolai tantárgyként az oktatás minden szintjén, így az iskolaelőkészítő, elemi, középfokú, technikai és szakoktatásban, valamint a felsőoktatásban és a felnőttoktatásban.

www.mnyknt.hu/nyelvi_jogok_03.htm

NÁDOR ORSOLYA

A magyar mint kisebbségi anyanyelv. Nyelvi jogok és nyelvhasználat

A magyar nyelvet nyelvpolitikai szempontból három fő csoportra lehet osztani: többségi anyanyelv, kisebbségi anyanyelv, valamint idegen nyelv. Ezek a csoportok még sokféle kategóriával egészülhetnek ki, amelyek egy része oktatási jellegű (pl. a magyar mint kevésbé ismert nyelv, származásnyelv, másodnyelv), más része pedig a népcsoport elhelyezkedésére és politikai állapotára utal (szórvány-anyanyelv, veszélyeztetett nyelv, regionális hivatalos nyelv).

A magyar mint kisebbségi anyanyelv fogalma az első világháborút lezáró békeszerződések következtében alakult ki, amikor több mint 3 millió magyar anyanyelvű lakos került az új államhatárokon túlra, s vált „határon túli magyarrá”. Azóta több mint nyolcvan év telt el, és ez nem múlt el nyomtalanul a nyelv esetében sem, például kialakultak a területi nyelvváltozatok, a kisebbségi magyarok fokozatosan kétnyelvűvé váltak, emellett a többségi nyelv hatása is mind erőteljesebben érvényesül a nyelv különböző regisztereiben, különösen a szaknyelvek szókincsében, de a nyelvtani szerkezetekben is megjelenik a szlovák, román, szerb, horvát, szlovén, német, ukrán elem.

Nyelvészeti szempontból ez a fogalom több – bár elsődlegesen alkalmazott nyelvészeti – irányból közelíthető meg, így szociolingvisztikai, dialektológiai, pszicholingvisztikai, neurolingvisztikai, nyelvpolitikai és nyelvtervezési oldalról. Az egyes szakterületek az egyetemes tudományos eredményeket alkalmazták a magyar viszonyokra, így merült fel a magyarpárú kétnyelvűség kutatása, a többközpontúság kérdése, a magyar nyelv kisebbségi területi változatainak szociolingvisztikai feldolgozása, a nyelvcsere és a nyelvvesztés folyamatának vizsgálata, a veszélyeztetettség értelmezhetősége, valamint a kisebbségi nyelvhasználatra vonatkozó, és többnyire korlátozó politikai döntések következtében létrejött nyelvi egyenlőtlenség és diszkrimináció, illetve a lingvicizmus megvalósulásának vizsgálata a magyar beszélőközösség egyes csoportjaiban. A nyelvtudomány



Petőfi Sándor szobra Rimaszombaton

a történelmi-politikai változásoktól alaposan lemaradva, csak a huszadik század utolsó harmadában kezdett a nyelvközösségek társadalmi és pszichológiai jellemzőivel foglalkozni, addig a kisebbségi nyelvi kérdések más tudományterületek kereteiben fordultak elő, így többek között történettudományi, jogtudományi (a magyar államnyelv jogtörténeti szempontból), néprajzi (nyelvjárások, frazeologizmusok) munkák szólnak a nyelv ügyeiről. A magyar nyelvtudomány esetében a kisebbségi téma megjelenése elsődlegesen a nyelvtörténeti, névtani, tudománytörténeti kutatásokra, valamint a többségi-kisebbségi nyelv kontaktusjelenségeire irányuló nyelv-művelő tevékenységre korlátozódott. A rendszerváltás, valamint a kisebbségekkel szembeni európai magatartás átalakulása azonban a nyelvtudományi vizsgálatokra is kihatott: ma már a magyar tudományosság a „határtalanítás” jegyében együtt halad az egyetemes nyelvtudománnyal. Míg a rendszerváltások előtt a kutatók közötti együttműködés szinte lehetetlen volt, napjainkban a Magyar Tudo-

KRONOLÓGIA

1966 A polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmányának 27. cikkelye kimondja:

„Azokban az államokban, ahol etnikai, vallási vagy nyelvi kisebbség él, a kisebbséghez tartozó személyektől, a csoport más tagjaihoz hasonlóan, nem tagadható meg a jog, hogy saját kultúrájukat műveljék, saját vallásukat hirdessék, és azt gyakorolják, vagy saját nyelvüket használják.”

1989 Ukrán nyelvtörvény

1990. évi 428. sz. kisebbségi törvény (Szlovákia)

1991. 45. sz. törvény A hivatalos nyelv- és íráshasználatról (Szerbia)

1992 Az ENSZ Közgyűlés által december 18-án elfogadott, A nemzeti, etnikai, vallási vagy nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól szóló nyilatkozat 2.1. cikkelye

1992 Regionális és Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája

1992 Törvény a nemzeti kisebbségekről. (Ukrajna)

1992 Alkotmánytörvény az emberi jogokról és a Horvát Köztársaság etnikai és nemzeti közösségeinek jogairól

1993. évi LXXVII. Törvény a nemzeti és etnikai Kisebbségek jogairól (Magyarország)

1994. évi 191. sz. törvény a helységek kisebbségi nyelven való feltüntetéséről (Szlovákia)

1994 Az öngazgatású nemzeti közösségekről szóló törvény (Szlovénia)

1995. évi 270. sz. államnyelvtörvény (Szlovákia)

1995. évi 83. sz. tanügyi törvény (Románia)

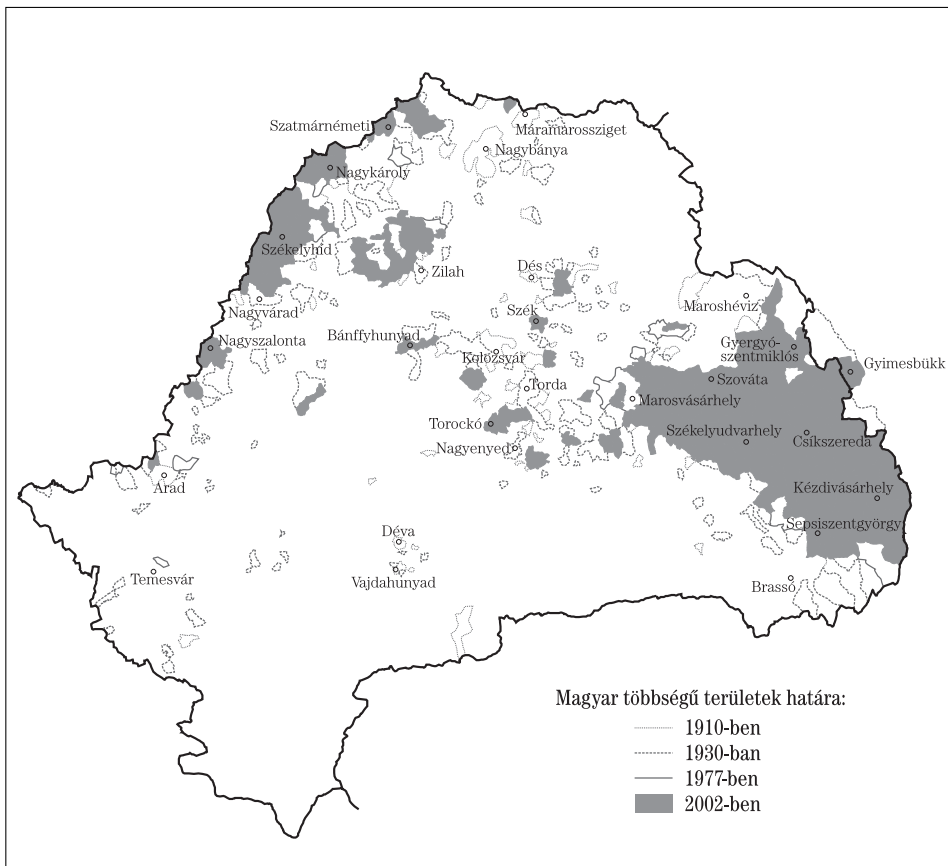
1996 A nemzeti kisebbségek oktatási jogairól szóló hágai ajánlások

1996 A Nyelvi Jogok Egyetemes Nyilatkozata („barcelonai nyilatkozat”)

1996 A nemzeti kisebbségek nyelvi jogai („osloí ajánlások”)

1999. évi 184. sz. kisebbségi nyelvtörvény (Szlovákia)

2000. május 4. Az osztrák Szövetségi Kancelláriai Hivatal kör-



A magyar nyelvhatár változásai Erdélyben 1910–2000

mányos Akadémia határon túli nyelvi intézményei (Hodinka Antal Intézet, Gramma Nyelvi Intézet, Szabó T. Attila Nyelvi Intézet, Magyarságkutató Tudományos Társaság, Vajdasági Magyar Nyelvi Korpusz) közösen vesznek részt az új szótárak szócikkeinek megfogalmazásában, s a minden területet átfogó nyelvpolitikai, oktatáspolitikai kutatásokban.

A magyar mint kisebbségi anyanyelv főbb ismérvei a következők:

- a nyelvhasználat korlátozott, a többségi nyelvhez képest alárendelt szerepe van;
- a nyelvi kompetencia hiányosságai főként a hivatalos és a szaknyelvi regiszterben jelentkeznek,
- a nyelv belső presztízse és külső megítélése területenként változó;
- a kisebbségi nyelvközösség tagjai fokozatosan kétnyelvűvé váltak, a domináns nyelv azonban ma már nem minden esetben a magyar;
- a kisebbség politikai helyzetétől és létszámától, valamint települési viszonyaitól függően mind a felcserélő, mind a hozzáadó kétnyelvűség típusa megfigyelhető.

A nyelvhasználat korlátozottsága és a kompetencia hiányosságai szorosan összefüggnek egymással. Az utódállamok többségi politikájának egyik sarkalatos pontja az,

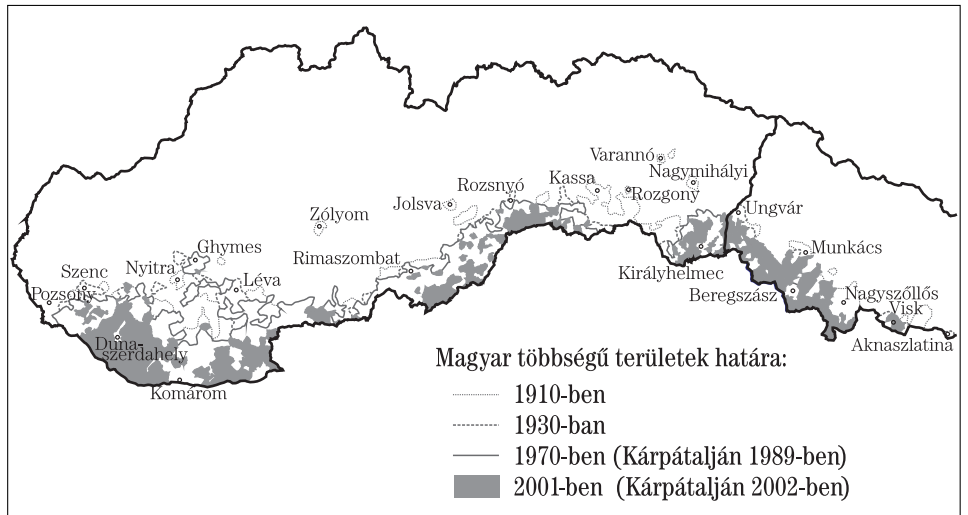
hogyan viszonyulnak a velük élő kisebbségek nyelvéhez. A magyar esetében ez a következőképpen jellemezhető: a kisebbségi anyanyelv stigmatizálásával, a nyelvhasználat színtereinek nyílt, vagy prakticista köntösbe burkolt szűkítésével próbálják gyorsítani a nyelvcsere folyamatát. Legelőször a hivatalos ügyek intézése során szorul háttérbe az anyanyelv mind szóban, mind írásban, aztán az anyanyelvű iskoláztatás hiátusai jelennek meg a szaknyelv lexikájában. Ma még a kisebbségi magyar gyermekek többnyire anyanyelvükön sajátítják el a tudás alapjait, de a folytatást, amely egyben a nyelvi kompetencia kiteljesedéséhez vezető út, megnehezíti a közép- és felsőfokú iskolák képzési programjainak államnyelvűsége. Nehéz magasan tartani a kisebbségi anyanyelv belső értékét, ha az érvényesülés ára a többség nyelvének ismerete. A kisebbségi magyar nyelvközösség anyanyelvhez való viszonyát a nyelvpolitikai viszonyoktól függetlenül, évtizedeken át a magas önérték jellemezte, amely nemcsak a többségi, hanem a magyarországi sztenderddel szemben is a helyi nyelvváltozatok szépségének, archaikusságának hangsúlyozására épült. Ez a tudat is hozzájárult ahhoz, hogy egészen a legutóbbi időig a magyar nemzeti kisebbség esetében

A nemzeti nyelv értelmezése

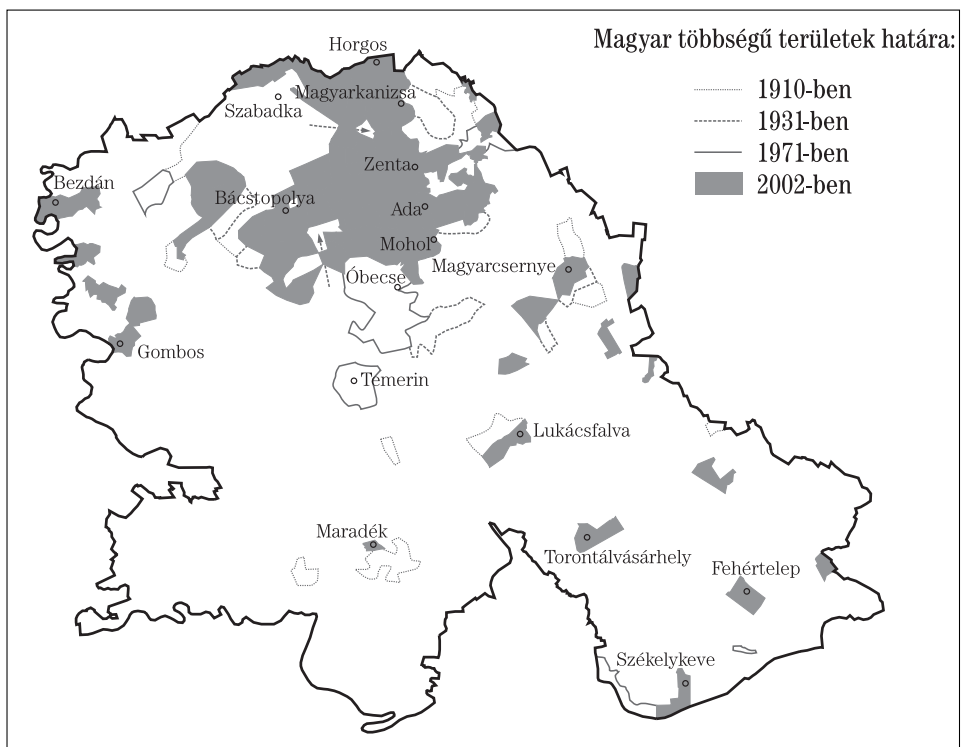
„A többségi nemzet nyelvének szimbolikus, politikai funkcióit a térség országainak alkotmányai, illetve az említett alkotmányok mellett Szlovákia, Ukrajna, Szerbia, illetve Szlovénia, Lengyelország és – 2001 óta – Magyarország esetében külön nyelvi törvények többféleképpen rögzítik. A többségi nemzetek nyelve az említett alkotmányok, illetve törvények szerint az alábbi meghatározásokban szerepel: a nemzetállam kifejeződésének eszköze; az államéletlen, közigazgatáson belüli zavartalan kommunikáció eszköze; a nemzeti kultúra értékeinek hordozója; a nemzeti önazonosság alapvető eleme; nemzeti kulturális kincs; az állam valamennyi polgárának külön intézményekkel védett és fejlesztett közös kommunikációs eszköze. [...] A többségi nemzeti nyelvek kivétel nélkül az adott állam hivatalos nyelvi státusát élvezik, szemben a kisebbségi nemzeti nyelvekkel, amelyek [...] térségünkben az érvényes törvények szerint Szlovéniában, Horvátországban, Ukrajnában és [...] Szerbiában nyertek a kisebbségek által lakott régiókban hivatalos nyelvi státust. A többi államban a kisebbségek nyelvi jogait nem a nyelvek hivatalos nyelvként való elismerésével, hanem korlátozott érvényű nyelvhasználati engedményekkel bővítették a 20. század utolsó évtizedében.”

Az államnyelv értelmezése

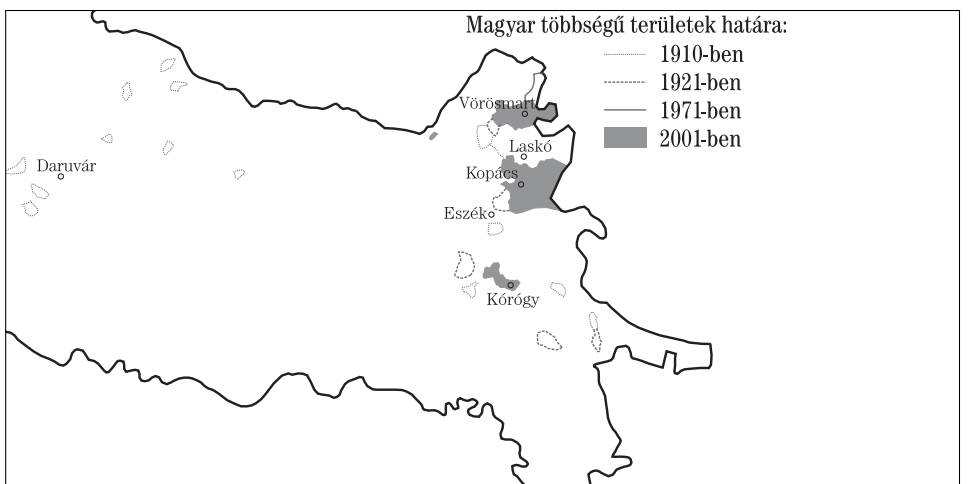
„Külön vizsgálódást érdemel az államnyelv kategóriája, amely sokszor összekeveredik, illetve azonosul a hivatalos nyelv fogalmával. Kiss Jenő az európai nemzeti nyelvek közül az önálló állammal rendelkező nemzeteknek az adott „nemzeti” államokon belül törvényileg privilegizált helyzetét tekintve államnyelvi státusnak, s az ezzel a státussal nem rendelkező, s ezért „eleve hátrányos helyzetű” kisebbségi nyelvekkel szemben a korlátozás nélküli nyelvhasználatban jelöli meg a két státus közötti alapvető különbséget: [...] A nemzeti és hivatalos nyelvek közösség- és államszervezői funkcióját, történeti, politikai és szimbolikus funkcióját helyezi előtérbe az „állampolgárok nyelv-



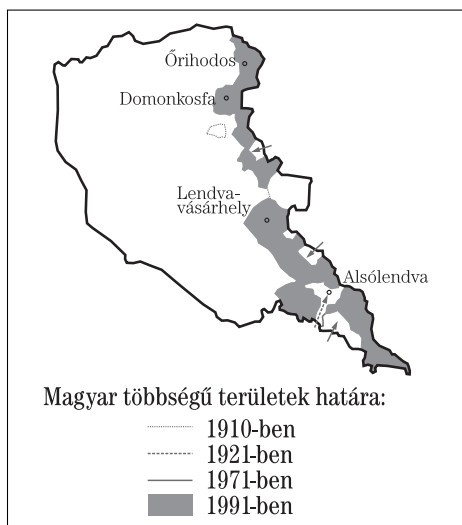
A magyar nyelvhatár változása Szlovákiában és Kárpátalján, 1910–2000



A magyar nyelvhatár változása a Vajdaságban, 1910–2002



Nyelvszigetek: Horvátország, 1910–2001



Nyelvszigetek: Muravidék, 1910–1991

anyanyelv dominanciás, hozzáadott típusú két-nyelvűségről beszélhetünk. Napjainkban azonban a nyelvészek arra figyelmeztetnek, hogy a csökken az anyanyelv meghatározó szerepe, s a különböző társadalmi folyamatok (pl. a megnövekedett mobilitás, a faluközösségek felbomlása, a vegyes házasságok gyakorisága) következtében egyre gyakoribb a felcserélő kétnyelvűség, ami nyelvvesztéshez, majd nyelvvesztéshez vezet.

A kisebbségi lét évtizedei alatt a nyelvi jogokban is nagy változások következtek be. Míg a két világháború között – többek között az időlegesség illúziója miatt – a kisebbség megőrizte anyanyelvi kompetenciájának teljességét, a második periódusban, a szocializmus időszakában ez fokozatosan csökkent, a harmadik, a rendszerváltásokkal létrejövő új nemzetállamok türelmetlen, tiltó intézkedései miatt látványosan visszaesett, a mostani, megosztott (Európai Unió, Unió kívüli, de tagságra áhítozó) rendszerben pedig már nehéz élni a nemzetközi nyelvi jogok kínálta lehetőségekkel.

Nyelvpolitika-történeti szempontból a magyar mint kisebbségi nyelv az első – a két világháború közötti – kisebbségi időszakban Romániában, Csehszlovákiában, a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságban, valamint Ausztriában értelmezhető. Az utódállamok első rendeletei gyorsan megértették a magyarsággal, mi a különbség a többségi, illetve a kisebbségi anyanyelv jogai és kiterjedése között. 1919-ben minden érintett állam aláírta Saint-Germain-en-Laye-ben a kisebbségvédelmi szerződést, amelyben a nyelvhasználati szabadságról külön cikkelyek szólnak. Eszerint a kisebbségeket fajra, nyelvre, vallásra való tekintet nélkül teljes jogegyenlőség illeti meg a munkavállalástól a vallásgyakorlástól a közéleti megnyilvánulásokig minden

területen. Az új államok azonban ezeket nem tekintették kötelezőnek, sőt az alkotmányukban, illetve a nyelvhasználattal kapcsolatos törvényeikben vélt vagy valós történelmi sérelmeikért a kisebbségtől vettek elégtételt legtermészetesebb joguk, az anyanyelvük használatának korlátozásával.

Szembetűnő egyezések vannak az utódállamok rendelkezéseiben. Jellemző, hogy már az országok alkotmánya, illetve az ennek alapján hozott törvények tartalmaznak olyan kitételeket, amelyek ellentétesek a szerződésben vállalt kötelezettségekkel, pl. az általános nyelvhasználati szabadság helyett minimális, általában 20%-os arányszámokat állapítanak meg. Az oktatási törvények kizárólag az állami nyelven történő oktatást teszik lehetővé a nem felekezeti iskolákban, a korábban már működött magyar közép- és felsőfokú oktatási intézményeket pedig megszüntetik vagy a többség nyelvéhez alakítják, „nacionalizálják”. Jellemző a névelemzés, valamint a magyar nevek többségi nyelvű változtatának anyakönyvezése. Korlátozásokat vezetnek be a nemzetiségekkel összefüggő jogi és közigazgatási gyakorlatban is, sok esetben a helyi rendelkezések nemcsak a nemzetközi szerződésnek, hanem az ország alkotmányának és törvényeinek is ellentmondanak. Ezzel kapcsolatban érdekes megjegyezni a minden utódállamra jellemző és többször is megvalósított területi átrendezési stratégiát, amelynek értelmében a közigazgatási határokat úgy alakítják át, hogy a kisebbségek arányszáma lehetőleg ne érhesse el a nyelvhasználati jogok biztosításához megállapított százalékot, valamint a földrajzi nevek megváltoztatását tükröfordításokkal vagy a többségi hagyományokhoz igazított átnevezésekkel.

Példaként említsük meg a szerb-horvát-szlovén többségű magyarlakta területeket, ahol a cégfeliratokra 10–50% pótdát kellett fizetni, ill. előzetesen be kellett mutatni a rendőrségen; a vendéglátóhelyeken, műhelyekben, üzletekben államnyelven kellett köszönteni a belépőt, a postán és vasúton nem használhatták a kisebbség nyelvét még tájékoztatásra sem. A magyar iskolákat államosították, a támogatást csökkentették, vagy teljesen megszüntették, a középiskolák épületét kisajátították, a szemléltető eszközöket elszállították. Magyar iskolába pedig csak az a diák járhatott, aki kikerülte a hivatalosan 1927-ig tartó névelemzés csapdáját, pl. a Kovács, Tóth, Horváth stb., ill. az *-ics*, *-vics* végződésű családnevek viselőit elmagyarosított szlávoknak tekintették. 1922-ben alkották meg és tették közzé a helységnevek új elnevezését. Az eredetileg 335 településből csak

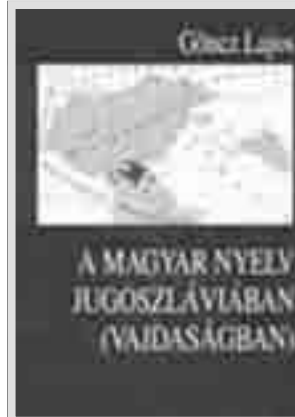
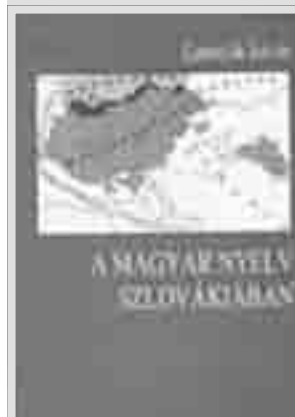
levele a magyar nyelv regionális hivatalos nyelvként történő használatáról Burgenlandban

2001. évi 204. sz. törvény a helyi közigazgatásról (Románia)

2002. február 27. Törvény a nemzeti kisebbségek jogainak és szabadságjogainak védelméről (Szerbia)

2002 Alkotmányerejű törvény a nemzeti kisebbségek jogairól (Horvátország)

2002 Törvény a megkülönböztetés valamennyi formájának megelőzéséről és büntetéséről szóló 137/2000. sz. kormányrendelet jóváhagyásáról



vének” meghatározásakor Szépe György. „Az államot, a hazát is jelképező nemzeti nyelvek – gondoljunk csak a nemzeti himnuszokban, mindenki által ismert nemzeti irodalmi alkotásokban, történeti szállóigékben stb. rejülő közösségformáló erőre – hosszú időn keresztül csak szimbolikusan jelentették az államot, de a 20. század folyamán, a nyelvi jogok kodifikációjával a szó jogi és adminisztratív értelmében is államnyelvvé váltak, miközben az egyes állam szükségleteihez igazodva továbbra is megőrzik korábbi szimbolikus, esetenként már-már szakrális funkciójukat.” Szépe György szerint „ez a szimbolikus funkció a hivatalos nyelveknek – főleg, ha a haza nyelvéről van szó – pozitív mellékértelmet és erős érzelmi színezetet ad.”

A többségi és kisebbségi nyelvek viszonya

„[...] a többségi nemzeti nyelv és a kisebbségek nyelveinek jogi státuszát vizsgálva négyféle nyelv jogi helyzetről beszélhetünk az európai országokban, illetve a Kárpát-medencében Magyarországgal szomszédos államokban. 1. A hivatalos nyelv (államnyelv) fogalmát az alkotmány rögzíti, s az kizárólag a többségi nemzet nyelvére érvényes. [Szlovákia, Románia, valamint az 1980–90-es évek milosevici Jugoszláviája] 2. A hivatalos nyelv (államnyelv) fogalmát az alkotmány rögzíti, de az ország kisebbségi nyelveivel együtt. Ezeket regionális hivatalos nyelvvé nyilvánítja. [Szlovénia, Horvátország s részben Ausztria, Ukrajna és a 2002 utáni Szerbia] 3. Az államnyelv vagy a hivatali nyelv fogalmát az alkotmány nem, de egyéb jogszabályok rögzítik, szabályozzák. [Lengyelország] 4. Az államnyelv vagy hivatalos nyelv fogalmát sem az alkotmány, sem más törvények nem rögzítik. [Csehország, Magyarország]”

Szarka László: Államnyelv, hivatalos nyelv - kisebbségi nyelvi jogok Kelet-Közép-Európában. In: Nádor Orsolya – Szarka László (szerk.): *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003. 16–20.



A szabadkai Népkör épülete

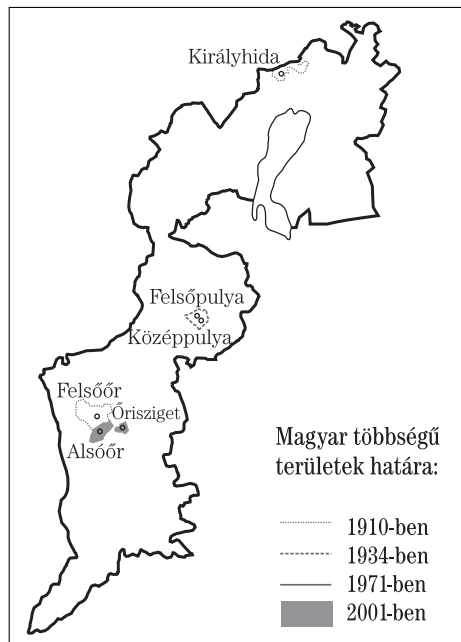
42-nek maradt meg a korábbi neve, a többbit lefordították, „Novi” vagy „Stari” előtaggal látták el. A közigazgatás átszervezése után, 1929-től tovább romlottak a magyar népesség nyelvhasználati esélyei: az összes közhivatalban megtiltották magyar nyelv használatát, a megmaradt magyar tisztviselőket pedig elbocsátották.

A kisebbségi létben 1938 és 1944 között rövid és nem is mindenre kiterjedő szünet következett, majd a második világháború után, más politikai berendezkedés díszletei között folytatódott az asszimiláció ott, ahol abbamaradt. Valós jogvédelemről nem lehetett szó, hiszen az 1975-ös Helsinki Záróokmány aláírásáig szigorúan belügyként kezelték a kisebbségi ügyet. A második kisebbségi lét kezdetét többnyire mindenhol a magyarság szellemi és fizikai léte elleni retorziók jellemezték, és csak lassan, óvatosan, osztályalapon szerveződhetett meg ismét a magyarság. Például 1945 és 1948 között Csehszlovákiában tilos volt a magyar nyelv nyilvános használata, bezárták a magyar iskolákat, nem működhetett magyar nyelven az egyház, nem jelenhetett meg sem újság, sem könyv, majd a konszolidáció évei következtek, s a szocialista rendszer keretei között újra felépülhetett a kisebbségi kulturális intézményrendszer. A többi országban is hasonló volt a helyzet, bár másutt arra nem volt példa, hogy évekre törvényen kívül helyezték volna a kisebbség nyelvét. Tito Jugoszláviájában a vajdasági településeken élő szerb iskolások számára bevezették a magyarnak mint környezeti nyelvnek a tanítását, magyar sajtó, könyvkiadó működött, az újvidéki egyetemen hungarológiai intézet jött létre.

Romániában a nyíltan diszkriminatív intézkedések a Ceaușescu-korszak utolsó éveire kötődnek, különösen ahhoz az időszakhoz, amikor a pártfőtitkár meghirdette a „nemzeti homogenizálási” programot. A romániai magyarokat a „magyar nemzetiségű román” vagy a „magyarul beszélő román” jelzővel illették; emellett az anyanyelvű oktatásban elfogadhatatlan arányszámokat követeltek, az egyháznak pedig a román nyelvű liturgia bevezetését szorgalmazták.

Az 1989–90-es évek fordulóján bekövetkezett újabb területi átrendeződések nem hoztak békét és nyugalmat a régió kisebbségeinek: az újonnan megalakult államokban a nacionalizmus felerősödése volt jellemző, s ezzel együtt a hivatalos politika szintjére emelt, sérelmekre alapozott kisebbségellenesség térhódítása. Különös hangsúlyt kapott az államnyelv és a nemzeti nyelv elsőbbségének hangsúlyozása, és egyre-másra születtek a kisebbségek nyelvhasználatát korlátozó törvények, így 1991-ben, majd 1995-ben a szlovák nyelvtörvény, 1994-ben a román közigazgatási törvény, az 1991-es szerbiai nyelvhasználati, 1992-es és 1998-as oktatási törvény. Közös vonásuk, hogy a nemzetállami koncepcióba nem illő kisebbségek nyelvének nyilvános megjelenését korlátozták elsődlegesen a közigazgatás, az állampolgári jogok érvényesítése, valamint az oktatás és a közművelődés területén. Kivétel e téren Ukrajna és Horvátország volt, ahol a csekély létszámú magyar kisebbség nyelvi és kulturális jogait ebben az időszakban is szavatolták. A Kárpát-medencei magyar kisebbség nyelvi jogainak változása, a diszkriminatív intézkedések finomítása,

átalakítása a kilencvenes évek végén kezdődött el, és napjainkra ért el arra a pontra, hogy elmondhatjuk, a kisebbségek számára a 21. század elejére de jure megadatott az anyanyelv használatának joga. Napjainkban már Szlovéniában, Horvátországban, Szerbiában és Ukrajnában elfogadják regionális kisebbségi nyelvként a magyart, de a többi állam is hozott olyan rendelkezéseket, amelyek lehetővé tették a kisebbségi nyelvek szélesebb körű használatát. Jelenleg Szlovákiában látszik legerősebbnek az államnyelvi koncepció következetes érvényesítése, az államnyelv elsődlegességének hangsúlyozása. E mögött az rejlik, hogy a nemzeti érdekeket védő hatalom az ország területi integritását veszélyeztető tényezőként kezeli a kisebbségeket – attól függetlenül, hogy mindkét ország az Európai Unió tagja és mindketten, igaz jelentős időbeli eltéréssel, aláírták a Nyelvi Chartát. Romániában a közigazgatási és oktatási törvények egyelőre ellentmondásosak, nem szabályozzák egyértelműen a kisebbségek nyelvi jogait. Jugoszlávia felbomlásának folyamata, a szétszakadáshoz vezető az etnikai háború egyik hozadéka volt annak a törekény többnyelvűségi hagyománynak az eltűnése volt, amely évtizedeken keresztül irigylésre méltóan jellemezte a Vajdaságot. Csak az újonnan létrejött országok politikai stabilizálódása után kerülhetett sor az etnikai-nyelvi rendezésre. Szlovénia alkotmánya megfogalmazza a regionális kisebbségi nyelvek létezésének jogát és meghatározza a hivatalos használat módját is, Horvátország államalkotóként ismeri el az őshonos kisebbségeket, Szerbia pedig



Nyelvszigetek: Burgenland, 1910–2001

2002 nyarától garantálja törvényi szinten a kisebbségi nyelvek regionális használatát. Érdekes, hogy Ausztria is csak 2000 májusától fogadja el a magyart a burgenlandi Alsóőrött, Felsőőrött, Felsőpulyán és Vörösváron.

A pozitív változások mellett azonban látható, hogy a nyelvi egyenlőtlenség évtizedei nem múltak el nyomtalanul, és de facto a magyar beszélőközösségnek a magyar államhatáron kívül élő tagjai nem tudnak élni maradéktalanul a nyelvi jogaikkal, sőt a felmérések szerint egyre nő azoknak a száma, akik inkább a többség nyelvét részesítik előnyben.

Tudja-e?

- A magyar nyelv a beszélők száma alapján készült rangsorban a világon beszélt, minimálisan is 6500 nyelv között a 40–43. helyet foglalja el.
- Azokat a nyelveket, amelyek több országban használatosak olyan fontos funkcióikban, mint amilyenek pl. a közigazgatás, a tömegtájékoztatás vagy az oktatás, többközpontúnak nevezzük, magukat az országokat pedig az ilyen nyelvek központjainak.

A magyar ilyen többközpontú nyelv; teljes központja Magyarország, részleges központjai közé tartozik Szlovákia, Kárpátalja, Erdély és Vajdaság (esetleg más országok is). A magyar nyelv másképp többközpontú, mint mondjuk az angol, a német, a francia, a spanyol – ezek több országban hivatalos nyelvek (vagyis ezeknek nem egy, hanem több teljes központjuk van). Ezzel szemben a magyar csak egyben hivatalos nyelv, a többiben csupán kisebbségi. Ezért egy teljes és több részleges központról beszélhetünk. (Lanstyák István)

IRODALOM

- Csermicskó István: *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest, Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, 1998.
- Göncz Lajos: *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Budapest, Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, 1999.
- Kontra Miklós – Hattyár Helga (szerk.): *Magyarok és nyelvtörvények*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2002.
- Kontra Miklós (szerk.): *Tanulmányok a határainkon túli kényelvűségről*. Magyarországi Kutató Intézet, Budapest, 1991.
- Lanstyák István: *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest, Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, 2000.
- Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella: *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Kalligram, Pozsony, 2002.
- Nádor Orsolya – Szarka László (szerk.): *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2003.
- Nádor Orsolya: *Nyelvpolitika. A magyar nyelv politikai státuszváltozásai és oktatása a kezdetektől napjainkig*. BIP, Budapest, 2002.
- Péntek János – Benő Attila: *Nyelvi kapcsolatok, nyelvi dominanciák az erdélyi régióban*. / A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet kiadványai 1./ Kolozsvár, Anyanyelv-ápolók Erdélyi Szövetsége, 2003.
- Skutnabb-Kangas, Tove: *Nyelv, oktatás és a kisebbségek*. TLA, Budapest, 1997.
- Szilágyi N. Sándor: *A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban*. www.mta.hu/nytud/Szilagyi.rtf

FORRÁSOK

Részlet dr. Kecskeméti Lipót nagyváradai neológ főrabbi beszédéből (1920)

„A zsidóság ne nemzet akarjon lenni. Legyen az, aminek lennie kell: vallási és erkölcsi alakulatnak. Vallás vagyunk és nem nemzet [...] A zsidó népléleknek lehettem legjobb akarattal dolgozó munkása, de a nemzeti érzésben a magyarság voltam egész érzéssel. [...] Új uralomra kerültünk át, úgy kerültünk át mint a magyarság egy része. Magyar zsidók voltunk és vagyunk, az új uralomban is magyar zsidók. Hiába: nem tudunk hűtlenné lenni. Nem dobunk követ a kútba, melynek ittuk a vizét, és nem dobunk követ a kútba, amelynek vizéből inni akarunk...”

Féder Zoltán: *Zsidók Háromszéken. Történelmi adat- és szöveggyűjtemény 1690–2004* Charta, Rehovot – Sepsiszentgyörgy, 2006. 87.

„Amikor apám született, büszke volt rá, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia része, s Máramaroszigetnek hívták. Amikor pedig én születtem, öntudatosan viselte a Sighetul Marmatiei nevet, a Nagy-Románia királyságának tagja volt. Amikor eljöttem, hazafias lángban égő magyar város volt, és újra Máramaroszigetnek hívták. [...] Sosem felejttem el, milyen nehezen tudtam megtanulni egyik napról a másikra a magyar himnuszot. És mi lett a királyi román himnusszal? Kidobták, mint egy koszos cipőt. Ezentúl ugyanolyan lelkesen énekeltük az „Isten, áldd meg a magyart”, mint annak előtte a „Soká éljen a király”-t.

Otthon természetesen főleg jiddisül beszéltünk. De használtuk a németet, románt, magyart is – attól függött, mikor melyiket. A boltban hallani lehetett rutén, ukrán, orosz beszédet. Hogy megértsük a parasztokat és megértessük magunkat, soknyelvűnek kellett lenni. Nehéz lett volna? Minden megtanulható.”

Elie Wiesel: *Minden folyó a tengerbe siet*. Esély Könyvklub, Budapest, 1996. 37

BÁNYAI VIKTÓRIA

A Kárpát-medence magyar nyelvű zsidósága

A magyarországi zsidóság a 19. század utolsó harmadában kapta meg mind egyéni (1867), mind felekezeti szinten (1895) a törvény által biztosított egyenjogúságot az ország többi lakosával, illetve történelmi egyházával. A magyar törvényhozás a zsidóságot vallási felekezetnek tekintette, tagjait – a már a fajelmélet alapján álló második (1939) és harmadik (1941) zsidótörvényig – izraelita vallású magyar állampolgárnak. A történelmi Magyarország lakosságának 5%-át kitevő (1910-ben 911 ezer főnyi) zsidó népesség több szempontból is mélyen megosztott volt. A szembevető szociális, gazdasági, kulturális és világnézeti különbségek mellett a vallási élet belső megosztottsága államilag elismert jogi keretet is kapott. Amikor ugyanis a 19. század végén állami nyomásra a keresztény egyházakéhoz hasonló országos egyházi szervezetet kellett a zsidóságnak létrehoznia, akkor nem egy, hanem **három zsidó felekezet** / egyház alakult ki hitközségi és országos szinten egyaránt: neológ, ortodox és status quo ante. Utóbbi eredetileg a szakadás előtti állapothoz ragaszkodókat, a sehova nem csatlakozókat jelentette, de idővel egy középutat járó harmadik felekezet szerveződött ezekből a közösségekből. A zsidó népesség százalékos megoszlása a három szervezet között 1910-ben a következő volt: neológ 43%, ortodox 52%, status quo ante 5%. Az egyes irány-

zatokhoz tartozó hitközségek területi megoszlása jellegzetes: a neológia uralta Budapestet, a Dunántúl többségét, a Duna-Tisza között és a Délvidéket; az ortodoxia volt túlsúlyban a Felvidéken (Győr-Moson és Sopron megyéig lenyúlva) és az északkeleti területeken (a Kassa – Nagyvárad vonaltól északkeletre már nem volt jelentős létszámú neológ közösség). A legnépesebb status quo hitközségek a két tömb határvidékén alakultak ki: Léván, Vácott, Egerben, Gyöngyösön, Nyíregyházán, Marosvásárhelyen.

Az irányzatok közötti különbségek a többégi társadalom és a modern élet elvárásaihoz, szokásaihoz való alkalmazkodás, illetve a változásoktól való elzárkózás területén mutatkoztak meg. A **neológ** közösségek nagyobb részben tették magukévá a többégi társadalom életmódját, külsőségeit, az **ortodoxok** ezzel szemben a hagyományos vallási előírások maradéktalan megtartását követelték meg, a külvilágtól való bizonyos fokú elzárkózás árán is. A képet tovább árnyalja, hogy az ortodoxián belül is több eltérő felfogást figyelhetünk meg a nyelvhasználat, iskolázás, öltözködés stb. terén. Míg a „nyugati” ortodoxia áttért a magyarra, addig az északkeleti megyék – elsősorban Kárpátalja és Észak-Erdély – ultra-ortodox és haszid közösségeiben a jiddis maradt a minden napok nyelve, bár a környezetükkel való kapcsolattartáshoz ők is használtak más nyelveket. A 20. század



Dr. Kecskeméti Lipót nagyváradai főrabbi

Az aradi ortodox zsinagóga



A zentai szefárd imaház

első felében – 1910-ben és 1941-ben egyaránt – a Kárpát-medence zsidóságának körülbelül 80 százaléka volt (kizárólag vagy elsődlegesen) magyar nyelvű. Az első világháború végéig e terület zsidó népességének egészében meghatározó jelentőségű volt a magyarsághoz való **asszimiláció** törekvése, sőt, egyes nemzetiségi területeken a zsidóság maga is magyarosító tényezővé vált. Fontos megjegyezni, hogy a zsidóság asszimilációja nem egyirányú hasonulási folyamat volt: a hazai zsidóság a társadalmi érintkezések, kölcsönhatások során új és modern kultúrjegyek megteremtéséhez járult hozzá, összességében a modernizáció legfőbb hordozójává vált.

Az elmondottakból megérthetjük, mekkora csapást jelentett a magyar zsidóságra nézve is Trianon. Az 1910-ben 911 ezres lélekszámú népesség 1920-ban 473 ezer főre apadt, vagyis Magyarország izraelita lakosságának 48 százaléka került az új határokon kívülre.

Válaszúton

Az impériumváltás az utódállamok mindegyikében döntés elé állította, vagy legalább helyzetének átgondolására készítette a zsidó népességet. Míg a trianoni Magyarországon az asszimilációs út folytatása maradt a fő tendencia, addig az elcsatolt területeken a magyarsággal való közösség vállalása mellett, a zsidó nemzeti identitás választásának különféle módokai és az új többséghez való asszimilálódásnak az útja is megnyíltak. A lehetséges utak egyikét vagy másikat választók arányairól, és ennek időbeni változásáról nehéz valós képet adni, mivel az utódállamokban rendezett népszámlálásoknak nem titkolt céljuk volt az új uralkodó nemzetek többségi voltának bizonyítása, így az ezekben megjelenő nemzetiségi és anyanyelvi adatok inkább politikai állásfoglalást tükröznek.

A magyar nemzettudat, vagyis az izraelita vallású és magyar nemzetiségű önmeghatározás, és ezáltal a **kettős kisebbségi lét** felvállalása a korszak egészében az egyik meghatározó egyéni és közösségi stratégia maradt.

Számos magyar zsidó publicista, politikus és művész fáradozott a kisebbségi magyar érdekvérvényesítésben és művelődési törekvéseikben, náluk a magyarsághoz való hűség politikai programmá vált. Így például a harcosan anticionista nagyváradi neológ főrabbi dr. Kecskeméti Lipót (1865–1936), miután Erdélyben megalakult a magyar kisebbség pártja, a Magyar Párt, sok hívével együtt csatlakozott hozzá. Több visszaemlékezésből tudjuk, hogy a dualizmus időszakában felnevelkedett idősebb generációk, mikor a rádióban felcsendült a magyar *Himnusz*, kipájukat (imádkozáskor használt fejfedő) felvették és vigyázállásba álltak, és hogy – bár tragikusan csalódnuk kellett – milyen örömmel várták a magyar uralom visszatérését.

A magyarsághoz való asszimilálódás útjának folytatását azonban több tényező is gyengítette. Egyfelől megkérdőjelezte a háború utáni években Magyarországon jelentkező zsidó ellenesség: a fehér terror vérengzései és az 1920-ban bevezetett *numerus clausus* törvény, mely az egyetemekre felvehető zsidó hallgatók számát korlátozta. A határon kívülre került magyar érzelmű zsidóságot az „anyaországból” érkező hírek bizonyos mértékben elidegenítették, eltávolították. Többek között ezt a szempontot vetette fel a felvidéki asszimiláns zsidó családból származó, később ismert irodalomtörténészé váló Komlós Aladár (1892–1980) az 1921-ben Eperjesen kiadott *Zsidók a választáson* című írásában. Az Orgoványra tett utalás az 1919 novemberében tiszti különítményesek vezetésével véghezvitt, számos zsidó életét kiontó véres pogromra emlékeztet.



A szabadkai neológ zsinagóga

KRONOLÓGIA

1918. november 20. Az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség megalakulása.

1919 Zsidó Párt megalakulása Csehszlovákiában.

1920 Numerus Clausus törvény a trianoni Magyarországon.

1920 A csehszlovák alkotmány nemzetiségnek ismeri el a zsidóságot.

1923 Romániában az új alkotmány 133. cikkelye kimondja a zsidók egyenjogúságát.

1924 A munkácsi Héber Gimnázium megszervezése.

1927. december A „Vasgárda” által szervezett pogromok Erdély nagyobb városaiban.

1930 Az erdélyi Zsidó Párt megalakulása.

1938 Romániában törvény születik az állampolgárságok felülvizsgálásáról. Ennek következtében, 1939 őszéig, húszezer erdélyi zsidó veszíti el román állampolgárságát.

1941 nyara A „hontalan” zsidók összegyűjtése és deportálása (Kamenyec Podolszk).

1942. január Újvidék környéki vérengzések sok zsidó áldozattal.

1944. április 16. A kárpátaljai településeken megkezdődött a magyarországi zsidók gettóba zárása. 2001-ben a Magyar Köztársaság kormánya ezt a napot nyilvánította a Holokauszt magyarországi emléknapijává.

1944. május-július A magyarországi zsidóság deportálása (Budapest kivételével).

1945 Az erdélyi Demokrata Zsidó Népszövetség létrehozása. A szervezetet 1953-ban oszlatták fel, ugyanakkor szűnt meg Erdély magyar nyelvű zsidó napilapja az *Új Út*.

1948 Izrael állam megalakulása, jelentős kivándorlási hullám kezdete.

Müller Pinchász, Názáret (Izrael) főrabija írja *A mezőtelegdi ezüst-serleg* című elbeszélésében: »De még nehezebb volt megbarátkozni a telegdi zsidók mentalitásával. Nem tudták megszokni a román rezsimet és epedve várták Horty Miklós vitézeinek bevonulását, akárcsak a jámbor zsidó a Messiás eljövételét. Ahányszor csak elhangzott a budapesti rádióban a magyar *Himmusz*, kapedit tettek a fejükre és haptákba vágták magukat. Törve beszéltek a jiddis és román nyelvet, de fejből tudták Petőfit és Arany János *Toldijából* egész mondatokat idéztek. A mellet dőngető nagy magyar hazafi, a kecskeszakállú Weinstein bácsi gyakran mondta: Hallél (hálaadó) imát mondok majd, mint pézszakor, ha megszabadulunk a bocsorok oláhoktól. Közben egyetlen lánya úgy maradt életben, hogy a belényesi határnál átszökött Romániába. Magát Weinstein bácsit a kakastollas csendőrök még a deportálás előtt verték agyon.»

Domán István: A magyarországi jesivák növendékeinek szerepe a magyar nyelv és kultúra megőrzésében – idegenben. In: Fejős Zoltán–Küllös Imola (szerk.): *Vallásosság és népi kultúra a határainkon túl*. Magyarságkutató Intézet, Budapest, 1990. 70.

„A felületes magyar érzésnek a hűhós magyarkodás mögött lerakódott eme vékony homokját persze könnyen elfújhatja most rólunk az idők vihara (különösen az Orgovány felől fújó szelek). Bizony, ez a felületes homokréteg az új országok zsidó magyarságában előbb-utóbb könnyen átcserelődhet egy szlovák vagy horvát homokréteggel. De bár semmi ok nincs rá, hogy új államunkkal szemben ne legyünk lojálisak (sőt az odaát tomboló terrorra gondolva egyenesen szerencsésnek mondhatjuk magunkat, hogy meghúzódhatunk a szabadabb levegőjű utódállamok menedékén), a magyar jellegünknek ez a máról holnapra való kicserélése mégis renegátság volna. Ha bír is csak rajtunk a magyarságunk (magyar nyelv, magyar műveltség, erősebb vonzalom és érdeklődés



A kološvári zsinagóga

Hangsúlyoznunk kell, hogy a magyarságtól való eltávolodás elsősorban politikai értelemben történt meg, nyelvi és kulturális vonatkozásban nem. Felvidéken Kassa, Pozsony, a Kárpátalján Ungvár, Munkács, Erdélyben Arad, Kolozsvár, Máramarossziget, Marosvásárhely, Nagyvárad, Szatmárnémeti, Temesvár, a Délvidéken Szabadka és Újvidék voltak és maradtak a magyar nyelvű zsidó lakosság és a magyar nyelvű zsidó kultúra, újságírás központjai. A két világháború közötti időszakban az említett városokban és egybeült megjelenő magyar nyelvű zsidó sajtótermékek gazdag kínálata is mutatja, hogy a nyelvi helyzet alig változott. Erdély legismertebb zsidó lapja az 1918-ban Kolozsvárott alapított cionista szemléletű *Új Kelet* volt (Marton Ernő vezetésével), amelyet 1948-ban Tel Avivban indítottak újra.

Az új államhatalom mindenütt a zsidóknak a magyarságról való „leválasztását” támogatta, hogy ezáltal a magyar kisebbség számát, arányát csökkentsék. Ennek legfontosabb eszköze volt, hogy a zsidóságot az Osztrák-Magyar Monarchia gyakorlatával ellentétben Csehszlovákia, Románia és a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság is önálló **nemzetiségi csoportként** ismerte el függetlenül az illető anyanyelvétől. Ez egyben azt is jelentette, hogy nem nehezedett az elcsatolt zsidó közösségekre új asszimilációs nyomás, az utódállamok politikai vezetése nem az új többségi nemzethez való asszimilációt, csak a magyaroktól való **diszsimilációt** és az új államhoz való **lojalitás** kifejezését várta el, tehát megelégedett azzal, hogy zsidó nemzetiségüként határozták meg önmagukat a magyar nyelvű zsidó közösségek tagjai is. Épp ezért támogatták a zsidó nemzeti vagy cionista alapon szerveződő mozgalmak és pártok működését. A **cionista eszme** – a zsidó

nemzeti állam, Izrael megalapítást szorgalmazó mozgalom, melynek egyik szellemi atyja, Theodor Herzl Budapesten született – főképp a fiatalabb generációk körében vált igen népszerűvé. Ugyanakkor a magyar asszimilációt valló csoportok, illetve az ultra-ortodox és haszid közösségek továbbra is elutasították. Utóbbiak vallási alapon vetették el, mert a Messiás tevékenységébe való

illetéktelen emberi beavatkozásnak tartották.

Az ortodox és haszid rabbik a cionista mozgalmak térhódítása mellett aggodalommal szemlélték azt is, hogy a Csehszlovák Köztársaság liberális politikai légkörében megerősödő ateista és **baloldali mozgalmak** (szociáldemokrata és kommunista) is számottevő hatással voltak a zsidó fiatalokra. Számukra ezért is tűnt a régi, konzervatív Magyarország sokkal kívánatosabbnak. A megváltozott körülményekhez azonban nekik is alkalmazkodni kellett: az elkötelezett vallásosság, a hagyományos hitközségi szervezeti keretek mellett az etnikai alapú politizálásban is megtalálták a számukra járható utat, a szekuláris nemzeti mozgalmak helyett egy ortodox vallásos alternatívát, az *Agudat Jisrael* mozgalmat.

Az új többségi nemzetekhez való asszimilációs útját csekély számban és inkább csak az 1930-as évektől választották. Ebben minden bizonnyal szerepet játszott a korszak rövidsége is: a nyelv elsajátítása (amiben az állam nyelvén folyó közoktatás jelentős tényező), a kulturális hagyományok megismerése időt vett igénybe. Ez is és a nemzetiségi kérdésen felülemelkedő baloldaliság is döntően a Holocaust utáni időszak választása lett.

A **szlovák nacionalizmus** születésétől kezdve ellenségesen lépett fel a magyar hatalomhoz lojális zsidósággal szemben, és ezen a politikájukon a szlovák nacionalista vezetők a két világháború közötti időszakban sem változtattak. Azonban országos szinten a masaryki Csehszlovákia volt az egyetlen utódállam, ahol a nyugati polgári demokráciákhoz hasonló politikai berendezkedés kialakítására tettek kísérletet, és 1938-ig nem születtek diszkriminációs intézkedések. A Felvidéken többségben levő ortodox

hitközségeket a pozsonyi székhelyű Ortodox Iroda fogta össze. A nemzetiségi alapú politizálás fóruma pedig az 1918-ban alapult Zsidó Párt volt, amelynek helyi szervezetei működtek minden olyan **szlovenszkói városban**, ahol nagyobb lélekszámú zsidó közösség élt.

A szintén Csehszlovákiához csatolt **Kárpátalja** különleges helyet foglal el a magyar zsidóság történetében. Az itteni zsidóság számottevő része a misztikus zsidó vallási irányzat, a **haszidizmus** követője volt, vallási szokásaik, folklórviláguk különbözött más területek zsidóságától, a mindennapjaik nyelve a jiddis volt. Mivel az első világháború éveiben Galíciából Magyarországra teljes haszid udvarok érkeztek – Nagyváradra például 1915-ben érkezett a vizsnyici rebbe, Jisrael Hager –, a haszidizmus két világháború közötti előretörése figyelhető meg Erdélyben is. Gyors terjedése készítette Schön Dezsőt az *Istenkeresők a Kárpátok alatt* című könyv megírására (1935).

Kárpátalján a zsidóság számaránya kiemelkedően magas (14%) volt. Ungváron a zsidók a város lakosságának 27, Munkácson pedig a 43 százalékát alkották, így itt a legnagyobb nemzetiségi csoport a zsidó volt. A munkácsi városi tanácsban a zsidó pártok képviselőinek joguk volt héberül vagy jiddisül felszólalni, a városi könyvtárnak héber-jiddis részlege volt. A kárpátaljai városokban erős zsidó nemzeti, cionista gondolkodású közösségek éltek, több településen is (Ungvár, Huszt) héber tannyelvű iskolákat hoztak létre, a legismertebb az 1924-ben alapított munkácsi Héber Gimnázium.

Romániában – Európában utolsóként – csak 1919-ben született törvény a zsidók egyenjogúságáról (1923-ban foglalták alkotmányba), felekezeti elismerésüket pedig az 1928. évi vallásügyi törvény mondta ki. Az óromániai zsidókat tehát egészen más küzdelmek foglalták le, az erdélyi hitközségek jó ideig teljesen függetlenek maradtak a tőlük nyelvi és kulturálisan egyébként is távol álló társaiktól. A magyarországi országos keretből kiszakadva, helyi szervezeteiket hozták létre: Erdélyi Ortodox Központi Iroda (1920) és Erdély-Bánsági Izraelita Hitközségek Szövetsége (1922). A hitközségi szervezeti keretekkel párhuzamosan, az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség megalakulásával (1918) egy etnikai alapú – cionista beállítottságú – intézményi keret is létrejött, amely igen sikeres közösségépítési és érdekképviseleti formának bizonyult. A helyhatósági és országos politikai szerepvállalás főképp az erdélyi Zsidó Párt megalakulása (1930) után vált jelentőssé.



Munkácsi zsidók a városháza előtt

Tízezres vagy afeletti lélekszámú zsidó közösség élt Kolozsvárott, Nagyváradon, Temesváron, Szatmárnémetiben és Máramarosszigeten. Az elcsatolt részek zsidó közösségei közül az erdélyi volt a magyarság legmarkánsabb képviselője. A magyar zsidó írók, újságírók jelentős szerepet vállaltak a kisebbségi magyar közéletben. Míg a dualizmus korszakában főképp a neológ közösségek előszeretettel taníttatták gyermekeiket a magyar állami / községi iskolákban (szüneteltetve a sajátjukat), addig a magyar nyelvű iskoláztatás lehetőségének biztosítására az 1920-as évek legelején újra kiépült a felekezeti elemik hálózata, sőt kiegészült néhány középiskolával is (Nagyvárad, Temesvár, Kolozsvár). Azonban az 1923. évi, a román tannyelvet kötelezővé tevő rendelet néhány év alatt ellehetetlenítette az utóbbi intézményeket.

A **Vajdaságban** élő zsidó népesség szintén a már vázolt döntési helyzetbe került, és az eltérő választások nyomán két csoportra oszlott. Egy részük ragaszkodott 1918 előtti hagyományaihoz, a magyarsághoz való szoros kötődéséhez, más részük lojális kívánt lenni II. Sándor jugoszláv király országához. Utóbbi főképp Újvidékre és környékére, valamint a fiatal zsidókra volt jellemző; nekik köszönhető az igen aktív cionista élet kiépítése a Vajdaságban. A délszláv államhoz lojális zsidóságot az újvidéki Zsidó Egyesület fogta egybe, ennek viszonzásául az itteni hitközség kiemelt állami támogatásban részesült.

Az Ausztriához csatolt **Burgenland** tartomány egykor igen jelentős zsidó közösségeknek adott otthont. Az Esterházy hercegi (Kismarton, Nagymarton, Köpcsény stb.) és a Battány grófi (Rohonc) birtokokon a 17–18. században letelepített zsidó közösségek nagy



Karácsony Benő



Elie Wiesel



Marton Ernő



Zsolt Béla

a magyarság földje és minden dolga iránt), az ember a bőrét sem adja egykönnyen, és a vedlésnek oly gyors végrehajtása nemcsak erkölcsi, hanem technikai lehetlenség is. [...] Zsidó a vérem, magyar a bőröm és ember vagyok. (Azért is látható meg könnyebben a magyar voltunk a zsidó voltunknál, mert amazt a felületünkön hordjuk.) E hármas determináltság boncolásunk végső eredménye. De e felismerés, nem hiszem, hogy megkívánná egy politikai párt alakítását.”

Komlós Aladár (Koral Álmos álnéven): Zsidók a választáson (Presov, 1921) In: Komlós Aladár: *Magyar-zsidó szellemi történet a reformkortól a Holocaustig*. II. k. Múlt és Jövő, Budapest, 1997. 21., 26.

„Nagyon sok zsidó kereskedő élt itt Beregszászon. Őket is mind elvitték, és elvitték az iparosokat is. A bádigosokat, a susztereket, a szabókat. Szegények voltak, és a szegényeknek dolgoztak. Vajon utánuk a kuncaftokat ki vette át? Nem tudom. A szüleim nem hitték el, hogy minket is elvihetnek innen. »Mi magyar zsidók vagyunk!« – mondták önérzetesen: »Velünk semmi rossz nem történhet.« Végignéztük, hogy a galíciai meg lengyel zsidókat összefogdoszták 1941-ben, de az nem jutott az eszünkbe, hogy ugyanez velünk is megtörténhet.”

Papp Richárd: A beregszászi zsidók kincse. *Remény* 2002. 3. sz. 54–55.



Máramaroszigeti zsidó iskolások

fokú autonómiával rendelkeztek, gazdasági és kulturális vonatkozásban is az ország meghatározó közösségei voltak a 19. század elejéig. A 19. század végére azonban elveszítették jelentőségüket, zsidó lakosaik többsége Bécsbe költözött. A néhány száz fős ortodox közösségek 1920-ban létrehozták a Burgenlandi Ortodox Irodát. 1934-ben mindössze 3600 főnyi zsidó népesség élt a tartományban, akikre az Anschluss után kismizés, elűzés, illetve Bécsbe telepítés várt. Egykori otthonaik zsidómentes területnek (*Judenrein*) nyilvánították, a zsinagógákat lerombolták. A közösségek a háború után nem szerveződtek újjá, emléküket az eisenstadti Osztrák Zsidó Múzeum őrzi.



Sepsiszentgyörgyi zsidó család a magyar csapatok bevonulásakor

A Holocaust

Az 1938 és 1941 között visszaszerzett területeken azonnal életbe léptek az úgynevezett zsidótörvények és más megszorító rendeletek, 1940-től megkezdődtek a munkaszolgálatos behívások. A magyar állampolgársággal nem rendelkező („hontalan”) zsidók összegyűjtése, deportálása és meggyilkolása Kamenyck-Podolszk mellett 1941 nyarán már a tragédia első lépcsőfoka volt. Azonban a történetek, amelyek a német megszállás előtt is sokezer áldozatot követeltek, és környező országokban már 1941–42-ben zajló deportálások ellenére a magyarországi zsidók többsége a védettség illúziójában élt.

Az ország német megszállása után, 1944. április 16-án kezdődött meg a zsidó (és a törvények által zsidónak tekintett) népesség gettókba gyűjtése, majd deportálása. A művelet a csendőrkörletek rendjében az országban keletről nyugatra haladt, elsőként tehát Kárpátalja és Észak-Erdély került sorra. A deportáló vonatok 1944. május 15. és július 8. között indultak útnak, végállomásuk az auschwitzi megsemmisítő tábor volt. Néhány hét alatt 445–450 ezer főt hurcoltak el, többségében nőket, gyermekeket és időseket, hisz a munkaképes korú férfiak munkaszolgálatot teljesítettek ebben az időben. Csak a gettósított budapesti zsidók menekültek meg a deportálástól, rájuk azonban a nyilas hatalomátvétel után vártak szörnyű megpróbáltatások.

A neves Holocaust-kutató, Randolph L. Braham adatai szerint a visszacsatolt (majd újra elveszített) területek zsidóságának háborús veszteségét önmagában is 266 ezer főre becsülhetjük. Érdemes meg-

„1942-ben a kolozsvári neológ főrabbi arra szólította fel Karácsony Benőt, hogy szakítson magyar irodalmi kapcsolataival és deklarálja magát zsidó írónak, hiszen a magyarok megtagadták őt, és nem tartják magyarnak. Pontosan emlékszem Karácsony Benő válaszára. Azt felelte dr. Weinberger főrabbinak, hogy a zsidó nacionalizmust sem értékeli többre, mint a magyart, mindkettő egy tőből fakad: embertelenségből és ostobaságból. Hogy ki milyen nemzethez tartozónak érzi magát, saját maga dönti el, s mert a magyar fasiszták és nacionalisták antiszemitizmust hirdetnek, azért ő nem tagadja meg Kossuth, Rákóczi, Petőfi és Ady népét. Mint ahogyan ezzel nem tagadja meg vagy el zsidó származását sem. Ez a karakán kiállítás Karácsony Benő életébe került, mert e deklaráció miatt nem vették fel a gettóba cipelt zsidók svájci csoportjának listájára, akiknek – jó pénzért – sikerült a hitlerista hóhérekkel egy életmentő megállapodást létrehozniuk.”

Salamon László kolozsvári költő visszaemlékezése. Idézi: Vezér Erzsébet: Karácsony Benő születésének 75. évfordulójára. *Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyvei*, 1964. 198.

„Nem mondhatom például azt, hogy a mostani nemzedék kérjen bocsánatot olyan dolgokért, amelyek akkor történtek, amikor ő még nem is élt. Az utódok legfeljebb annyit mondhatnak – és adott esetben én is ezt tenném –, hogy ami történt, azt fájdalmas, tragikus eseménynek tartják, az árnyat vet a magyar történelemre, s arra törekszenek, hogy a még fennálló ellentétek elsimuljanak, hogy ilyen szörnyűség többet sehol senkivel ne fordulhasson elő.”

Szónyi Szilárd interjúja Schweitzer Józseffel. *Magyar Nemzet* 1999. február 13.



A nagyváradi zsinagóga

kommunista fordulat: a kommunista hatalom rátelepedett az országos zsidó szervezetekre, az államosítások a zsidó kispolgárság létalapját veszélyeztették, a nemzetközi zsidó szervezetek kiutasítása pedig a segélyezésre szorulókat érintette súlyosan. A zsidó közösségi élet az egészen szűken vett hitközségi, felekezeti keretek közé szorult vissza mindenütt.

A zsidó kultúra és közösségi lét térvésztesését a kommunista időszakban maga az egyes államok politikája szabta keretek között tovább folytatódó kivándorlás is siettette. A jugoszláv kormány – szemben a többi kommunista hatalommal – nem gátolta sem a nemzetközi zsidó szervezetek működését, sem a kivándorlást. Azzal feltétellel engedélyezte az ország elhagyását, hogy a kivándorlók lemondanak állampolgárságukról, és ezzel az államra szállnak ingatlanjaik. Romániában az 1951–58 közötti elzártság után 1966-ig újabb 106 ezer zsidó hagyta el az országot. Ezt követően pedig a Ceaușescu-rendszer „fejpenzt” kért és kapott Izraeltől minden kivándorlóért. Erdélyben az 1980-as évek végére a Holokauszt utáni körülbelül 80 ezres közösségből 6 ezer fő maradt. Szlovákiában 1968-ban indult újabb kivándorlási hullám.

Kárpátalja zsidó lakossága került a háború után a legnehezebb helyzetbe. A határok itt már 1945 őszén lezárultak, nagyobb mértékű kivándorlásra csak a hetvenes évek közepétől – állandó külföldi nyomásra – adott lehetőséget a szovjet hatalom. A kényszermunka táborokban eltöltött sok éves raboskodásból visszatérőkkel és a keleti tartományokból bevándorlókkal az itt élő zsidók száma a háború utáni években még emelkedett is: 1959-ben 12 ezer fő vettek számba. A hitközségek

működése regisztrációhoz volt kötve, ennek megszerzését pedig sok esetben lehetlenné tették. Egy 1950-es jelentés szerint mindössze négy hitközség (Ungvár, Munkács, Beregszász és Huszt) rendelkezett engedéllyel. Mivel a szovjet törvények értelmében a kultikus épületek állami tulajdont képeztek, még az engedéllyel rendelkező hitközségetől is elvették zsinagógaikat.

A Holokausztban elpusztított és a kommunista időszakban elnéptelenedett vidéki, kisvárosi hitközségek egykori zsidó közösségeire már csak a temetők emlékeztetnek a régió országaiban mindenfele.

Napjainkban

A határon túli területek zsidósága ma elsősorban egyes nagyvárosokban él. Csupán néhány száz fős közösségekről beszélhetünk, amelyből a zsinagógába vagy a zsidó intézményekbe járók száma nem haladja meg a 30–40 főt; a nyilvános istentiszteletek gyakori akadály, hogy nincs meg a vallásilag előírt létszám (legalább 10 férfi). Sok helyen generációs űr tátong a már erősen fogyatkozó, a hagyományokat még gyerekkorából, otthonról hozó idősek és a zsidó identitáshoz csak az utóbbi években közeledő, a hagyományokat éppen csak tanuló, gyakran vegyesházasságokból származó fiatalok között: a kommunista időszak alatt felnevelkedett, ma középkorú generáció jórészt hiányzik a közösségekből. Erdélyben 2004-ben hunyt el az utolsó rabbi (Temesváron Neumann Ernő) és nincs utánpótlás. Ellentét feszül a diaszpóra közösségeinek, sajátos hagyományainak fenntartásáért folytatott munka és Izrael kivándorlást

segítő politikája között. A rendszerváltozások óta, elsősorban Kárpátaljáról a magyar zsidó családok maradékai is elköltöztek Izraelbe. A vajdasági zsidók közül pedig délszláv háborúk idején döntöttek többen a távozás mellett.

Egyre kisebb közösség érez a határon túl magyar és zsidó kettős kötődést. A magyarországi hitközségekkel való kapcsolatok élénkítését segíti az 1999 óta évente Debrecenben megrendezett találkozó, amely a Kárpát-medence zsidó közösségi életének egyik fontos eseményévé vált.



Elhagyott zsidó temető

Tudja-e?

■ A *haszidizmust* követő zsidó közösségek egy-egy caddik (igaz ember) köré szerveződnek. A caddikokat sokszor „csodarabbiként” emlegették. A munkácsi haszidok legendás caddikja, Elazar Spira rabbi (1872–1937) a trianoni békeszerződést „az antant tréfó békéjének”, vagyis hívő zsidó ember számára fogyaszthatatlannak minősítette. A tréfó / tréfli eredetileg a széttépett állat húsát jelenti, a képben az ország felszabdálásának élménye fogalmazódik meg.

■ A Kárpát-medencében élő zsidók túlnyomó többsége az *askenázinak* nevezett közép- és kelet-európai zsidósághoz tartozott. (Askenáz a középkori német területek héber elnevezése.) Az askenázi zsidóság kulturális jellegzetessége a jiddis nyelv használata, de vallási hagyományai is sok ponton eltérnek a világ más tájain élő zsidókéttől. Elsősorban a török hódítás következtében *szefárdi* zsidó közösségek is jöttek létre Magyarországon és Erdélyben. (Szefárd a középkori Spanyolország héber neve, az innen kiűzött zsidók telepedtek meg többek között a Balkánon is, és onnan vándoroltak északabba.) Temesváron a 20. századig fennmaradt a szefárd közösség, és ápolta sajátos hagyományait.

■ Erdélyben a 16. század végén a reformáció legkésőbbi ágaként alakult ki a *szombatosok* mozgalma. Hívei a Mózes öt könyvében (Ószövetség) leírt szabályokat tekintették

életük alapjának, megtartották a szombati munkatiltalmat (innen kapták elnevezésüket), az étkezési és más vallási előírásokat, lényegében a zsidókkal azonos módon. Legkiválóbb a vezetőjük Péchi Simon (1570 k.–1642 k.) volt, aki héberből fordított a számukra imakönyvet, Biblia-szöveget. A mozgalom Székelyföldön terjedt el leginkább, központjuk a 19. századtól Bözödújfalú volt. 1868–69-ben harminc-egynéhány székely szombatos család áttért a zsidó hitre; sokuknak 1944-ben osztozniuk kellett az erdélyi zsidóság tragikus sorsában. A szombatosok többségét a falu római katolikus plébánosa segítségével még idejében sikerült kimene-kíteni a marosvásárhelyi gettóból. Bözödújfalú az 1980-as évek romániai falurombolásának esett áldozatául.

■ A két világháború között továbbra is az 1877-ben megnyílt budapesti Országos Rabbiképző Intézet nevelte ki a neológ rabbikar utánpótlását az elcsatolt területek számára. A rabbiképzőben végző diákok ottani tanulmányaikkal párhuzamosan a pesti tudományegyetemen bölcsész-doktorátust is szereztek, ez biztosította a neológ hitközségek szellemi vezetőinek széles körű műveltségét. A második világháború után a budapesti rabbiképző volt a szocialista tömb egyetlen ilyen képzést nyújtó, megszakítás nélkül működő intézménye, ezért tanultak itt rabbijelöltek Csehszlovákiából, az NDK-ból, Szovjetunióból és Bulgáriából is.

IRODALOM

- Braham, Randolph L. (szerk.): *A magyarországi Holokauszt földrajzi enciklopédiája*. I–III. k. Park Könyvkiadó, Budapest, 2007.
- Carmilly–Weinberger, Moshe: *A zsidóság története Erdélyben, 1623–1944*. Hungaria Judaica, 9. MTA Judaisztikai Kutatócsoport, Budapest, 1995.
- „Erdély és a zsidóság” különszám *Korunk* 1991. 8. sz.
- Gidó Attila: Zsidó jelen-lét Romániában. *Regio* 2004. 3. sz. 3–21.
- Gidó Attila: Az erdélyi zsidó intézmények identitásformáló szerepe a két világháború között. *Korunk* 2004. 8. sz. 63–75.
- Kovács Éva: *Felemás asszimiláció. A kassai zsidóság a két világháború között, 1918–1938*. Nostra Tempora, 9. Fórum Kisebbségkutatató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, Somorja – Dunaszerdahely, 2004.
- Lusztig Károly: A gyertyák csonkig égnek. A kárpátaljai zsidóság sorsa a Soá után. *Múlt és Jövő* 1993. 3. sz. 87–92.
- Magyar–zsidó viszony a 20. századi Erdélyben* (Szerkeszti: Gidó Attila) a <http://adatbank.transindex.ro> honlapon
- Pejin Attila: *A zentai zsidóság története*. Thurzó Lajos Közművelődési Központ, Zenta, 2003.
- Prepek Anikó: *A zsidóság Közép- és Kelet-Európában a 19–20. században*. Történelmi Kézikönyvtár. Csokonai Kiadó, Debrecen, 1997.
- Rékai Miklós: *A munkácsi zsidók „terített asztala”*. Néprajzi tanulmány. Osiris, Budapest, 1997.
- Stark Tamás: *Zsidóság és vészorkorszakban és a felszabadulás után, 1939–1955*. Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok, 15. MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1995.

Korabeli vice

„Kohn és Grün feliratkoznak [kivándorlásra]. Már mindketten csomagolnak. Grün meglátogatja Kohnt. Tanácsot akar kérni, hogy milyen hasznosabb dolgot vihetne még magával. Kohn éppen az egyik bőröndjét akarta lezárni, Grün meglátja, hogy a bőröndben egy Sztálin kép van. Rákiált Kohnra: Megbolondultál? Minek neked oda Sztálin képe? Kohn felnéz, s derűsen válaszol: Honvágy ellen.”

Féder Zoltán: *Zsidók Háromszéken. Történelmi adat- és szöveggyűjtemény 1690–2004* Charta, Rehovot – Sepsiszentgyörgy, 2006. 306.

„Már nem vagyok a micisapkás Schwarcz Robi. Letelepédésem Izraelben, nevem héberesítése, katonai szolgálatom, aktív részvételem a 1956-os Szináj kampányban megváltoztatta éneket is. Mindenben izraelinek érzem magamat, büszke vagyok a hazámra, és mások is megérik a nagy önbizalmat, amelyet kisugárolok. Nem gyűlölöm a magyarokat, voltak olyanok is, akik segítettek nekem és családomnak. Ami pedig Budapesttel és Magyarországgal kapcsolatos: itt nőttem fel, itt nevelkedtem, innen erednek a gyökereim. Nem tudok hátat fordítani mindennek: a magyar nyelvnek, amelynek még a durva kifejezéseit is szeretem; az egész kultúrának; a népi zenének, amely könnyet fakaszt a szememben; az ételnek, amelynek már csak az említésére is összefut a nyál a számban; az édes-csípőspaprikának, amely nemcsak az ételt ízesíti meg, hanem az embereket is; mindennek, amitől magyar a magyar. [...] Én még magyarul álmodok, de a gyerekeim már izraeliek.”

Avri Róbert Shacham: *Itthon – otthon*. Bába Kiadó, Szeged, 2004. 41., 47.

[Az emlékirat szerzője 1931-ben Kassán született, a háború éveit Budapesten vészelte át, 1949-ben vándorolt ki Izraelbe.]

BÁNYAI VIKTÓRIA

Magyar ajkú zsidó közösségek a világban

Kivándorlás

Magyar nyelvterületről elszármazott zsidók a világ számos országában telepedtek le, azonban sok helyen a helyi zsidó közösségekbe tagozódtak be, nem alakítottak ki önálló szervezeti kereteket. Az ő sorsuk, ha a vándorlási statisztikákban meg is jelennek, a későbbiekben nyomon követhetetlen. Az alábbiakban a magyar nyelvű, illetve valamilyen formában magyar hagyományokhoz kötődő zsidó közösségek kialakulását, intézményeit vizsgáljuk fel a rendelkezésre álló – sokszor nagyon töredékes és pontatlan – adatok alapján. A két legfontosabb központ Izrael és Észak-Amerika – az Egyesült Államok és Kanada –, de Nyugat-Európa és Dél-Amerika államai, valamint Ausztrália is a kivándorlás fontos célszorgaiává váltak, főképp a második világháború és 1956 után.

Míg a dualizmus időszakában, a 19–20. század fordulóján – főképp az igen szegény északkeleti megyékben – alapvetően a gazdasági nehézségek voltak a kivándorlás indítékai, addig a két világháború között már politikai okok is komoly szerepet játszottak. A trianoni Magyarországról a továbbtanulást lehetetlenné tevő *numerus clausus*

törvény miatt sok tehetséges fiatal indult útnak Nyugat-Európa és Észak-Amerika felé, többen világhírré tettek szert. A cionista mozgalom, a Palesztinába való kivándorlás az utódállamok mindegyikében erőteljes volt. Magyarországon ez csak a harmincas évek végén, a zsidótörvények bevezetésekor erősödött meg, de ekkor is csak néhány ezer fő választotta ezt az utat, a többség továbbra is az Egyesült Államokba igyekezett. Tragikusán alacsony – ötezer és tízezer fő közti – a háború éveiben sikeresen távozóik száma. A kivándorlás igazi áradata a Holokauszt után indult meg, és csúcspontját 1947–49 között érte el. Ezt a szovjet érdekszférába került országokban a kommunista hatalomátvétel (még a határok lezárulása előtt) és Izrael állam megalakulásának időbeni egybeesése is növelte. Ez a rövid időszak talán az egyetlen, amikor a trianoni Magyarország területéről kivándorlók között is többségbe kerültek az Izraelbe tartók.

A kommunista érában a politikai lehetőségek függvényében tovább folytatódott a zsidóság elvándorlása a térségből. Magyarországról 1956 után 20–25 ezer zsidó távozott (harmaduk Izrael, kétharmaduk Észak-Amerika, Ausztrália és Nyugat-Európa felé). Bár



Az Egyesült Államok kapuja, Ellis Island

az elvándorlók új otthonra és hazára letek, a zsidó népesség nagy részének elvesztésével a Kárpát-medencében élő népek pótolhatatlan veszteséget szenvedtek.

Izrael

Kevésbé ismert tény, hogy a Szentföldön már a 19. század második felében önálló magyar zsidó közösség működött, és a 20. század elején, az akkor még csekély létszámú palesztinai zsidóság egyik legnagyobb és gazdaságilag is legerősebb csoportja volt a Magyarországról származóké. Ez az ortodox vallásos közösség nem volt magyar nyelvű, de önmeghatározásának és önnevezésének mégis fontos eleme volt a kibocsátó ország, Magyarország. Jeruzsálemben 1858-ban alapult a magyar *kolél* (= azonos országból származók közössége), ennek vezetője Jozsef Hajjim Sonnenfeld (1849–1932) volt, aki az 1880-as években a *Baté Ungarn* (= magyar házak) negyedét is alapította a városban. Ebből a közösségből indult ki 1878-ban a kezdeményezés az első zsidó mezőgazdasági település, Petah Tikva létrehozására. Az alapítók szellemi vezetőjének, Akiva Jozsef Schlesingernek (1837–1922) az elgondolása sokban hasonlított a cionista mozgalom későbbi célkitűzéseéhez (a héber nyelv újbóli használata, földművelés, önvédelem, új oktatási rendszer), a döntő különbség, hogy Schlesinger és társai mindezt a legszigorúbb ortodox alapon, a földművelést és közösségi életet is szabályozó vallási előírások maradéktalan betartásával gondolták el. A szombathelyi születésű Jehosua Stampfer (1852–1894), Petah Tikva első vezetője ebben a szellemben irányította a közösséget. Az ő fia lett 1934-ben az időközben várossá nőtt település első polgár-

mestere. (Ráday Mihály *Magyarok Izraelben* című dokumentum filmjének 2. része ezt a korai időszakot mutatja be.)

A két világháború közötti időszakban egészen más összetételű és indíttatású kivándorló csoportok érkeztek a Kárpát-medencéből Palesztinába: főként fiatalok, akiket valamelyik cionista szervezet készített fel az *alijára*, köztük sok olyan szakember (mérnökök, építészek), akik az országépítés javára fordították szakértelmüket. Az új bevándorlókat fogta össze, letelepedésüket és beilleszkedésüket segítette az 1920-as években alakult *Hitachdut Olé Hungaria* (Magyarországi Bevándorlók Egyesülete). Az egyesületnek több városban működött helyi szervezete, Rehovot városban magyar kölcsönkönyvtárat is fenntartottak, az 1940-es évek elejéről tájékoztató kiadványaikat is ismerjük. A szervezet máig él: egyfelől a Holokauszt-túlélő idősebb generáció összefogását, másfelől a közelmúltban érkezett új bevándorlók segítségét végzi. A magyar anyanyelvű zsidó bevándorlóknak az a része, amely tudatosan földművelésre és közösségi életre készült, főképp erdélyi cionista fiatalok, önálló kibucokat is alapított, mint például a Kibuc Daliát 1939-ben.

A Palesztinába/Izraelbe bevándorlók számáról viszonylag megbízható forrásokkal rendelkezünk. Eszerint Magyarországról 1919 és 1948 májusa (Izrael állam kikiáltása) között körülbelül tízezeren, 1948–49 folyamán még tízezeren, 1950 és 1957 között mintegy 13 ezren érkeztek. E viszonylag csekély számok ismeretében jogosnak látszik az Izraeli Rádió 1961-es felvetése a magyar nyelvű rádióadás megszüntetéséről. Azonban az ekkor kirombanó vitában az izraeli közvélemény számára is világossá vált, hogy a Kárpát-medence más országaiból érkezett zsidó bevándorlók jelen-

KRONOLÓGIA

1858 Jeruzsálemi magyar kolel alapítása.

1866 Az első magyar zsidó közösség az Amerikai Egyesült Államokban, a clevelandi Bené Jesurun.

1872 Első „magyar” zsinagóga New Yorkban, a közösség rövidesen 300 tagot számlál.

1878 Petah Tikva alapítása.

1919 Amerikai Magyar Zsidók Federációja létrehozása, amely 1919–1938 között kiadta a Jewish Hungarian Chronicle-t.

1920-as évek Hitachdut Olé Hungaria (Magyar Bevándorlók Egyesülete) megszervezése.

1931 Sao Paulóban magyar zsidó hitközség jön létre.

1938 Megalakul az argentinai Magyar-ajkú Zsidók Egyesülete (AMZSE) Villa Jenő és Reich Lajos vezetésével.

1939 Erdélyből kivándorolt, a Hasomer hacair mozgalomhoz tartozó fiatalok megalapítják a Dalia kibucot.

1947 A szatmári haszid rebbe és közösségének áttelepülése New Yorkba.

1951 Magyar Zsidók Világszövetségének megalakulása New Yorkban.

1986 Megkezdődik a magyar nyelvterületről származó zsidóság emlékmúzeumának (Cfat) szervezése.



Petah Tikva 1912-ben



Jehosua Stampfer

„Az egykori East-Side negyed olcsó üzletei helyett a turista ma a Borrow-Parkba jár *mece* [jiddis: olcsó vétel, talált tárgy] lesre. ... Ide jöttünk Smulikkal, egy bizonyos speciális fajta nadrágtartót venni, amit a Crown-Heights-i üzletekben nem tartanak. Fogadást ajánlottam Smuliknak, hogy ha beme gyünk húsz üzletbe, abból tizenötben beszél valaki héberül, de mind a húszban tudnak magyarul. A fogadást megnyertem...”

Naftali Krausz: Ahol Ros Hasana egy napig tart. *Remény* (Tel Aviv) 1988. 4. sz. 7.

[Az idézetben említett New York-i negyedek a következők East-Side: Manhattan déli részének régi zsidó negyede, Borrow Park [Borough Park] és Crown-Heights: brooklyni haszid negyedek.]

„Fülemben cseng a helységnek hangzása, nagyszüleim halk, édesen ömlő magyarságával ejtve: Sharoshpatak – Mishcolts – Oueyhey. Csak sok évvel ezután olvastam e városok nevét a térképen mint Sárospatak, Miskolc és Újhely, – ez utóbbinak teljes neve Sátoraljaiújhely. Négy nagyszülőm egyike sem mesélt sokat ifjúságáról, melyet ez idegenül csengő helyeken töltöttek, illetve megérkezésükről Amerikába 1880 körül. Az ő hallgatásuk és az én tudatlanságom vonzott engem először saját családom történetének kutatásához, majd ezután, – bár nem vagyok hivatásos történész – azoknak a magyar zsidóknak a történetéhez, akik ebbe az országba jöttek.”

Perlman, Robert: *Bridging Three Worlds. Hungarian-Jewish Americans, 1848–1919*. The University of Massachusetts Press, Amherst, 1991. 11. (Puskás Julianna fordításában)



Haifa, magyar zsidók örömtánca, 1943

tős részének is magyar az anyanyelve és kulturális kötődése. A vitában 125 ezer, 200 ezer és még nagyobb számok hangzottak el az Izraelben élő magyar ajkú zsidóság számát illetően. Reálisabbnak látszik a kisebb számot elfogadni, de elgondolkodtató adat, hogy 1960-ban a legnagyobb magyar nyelvű napilap az *Új Kelet* 20 ezer példányban jelent meg. Az Új Keleten kívül egész sor, különféle irányú sajtótermék – cionista szervezetek tájékoztatói, Izraeli Hadsereg és politikai pártok kiadványai, elszármazotti közösségek lapjai, ortodox vallásos lapok, irodalmi, művészeti, társadalmi lapok – jelentek meg magyarul. Ezeket és a magyar nyelvű könyvkiadást Föder Zoltán bibliográfiája veszi számba, bemutatva a magyar nyelvű izraeli olvasótábor súlyát. A magyar nyelvű közösségi élet szín-

terei a magyarul beszélők klubjai több településen (pl. Naharia, Kfar Szaba, Petah Tikva).

A Holokauszt után az azonos településről elszármazottak egyesületeket hoztak létre, melyek célja a túlélők közti kapcsolattartás valamint az egykori virágzó közösségek (Nagyvárad, Dés, Máramarossziget, Duna-szerdahely, Eger, Mád, Nagybánya, Kisvárd, Karcag stb.) emlékének fenntartása emlékönyvek kiadásával és az egykori temető karbantartásával. Szintén az emlékezés helyszíne *A magyar nyelvterületről származó zsidóság emlékmúzeuma* Cfatban (www.hjm.org.il). A magyar anyanyelvű izraeliek gyermekei, unokái ritkán őrzik meg a magyar nyelvet. A beolvadás természetes folyamata mellett a nyelvahagyást a Holokauszt utáni években tudatos döntés is gyorsította: voltak,



Kolozsvári cionista zsidó fiatalok



Petah Tikva napjainkban

akik szándékosan nem adták tovább gyerekeiknek az őket kitaszító társadalom nyelvét.

Amerikai Egyesült Államok

Az amerikai zsidóság történetét bemutató munkák magyarországi bevándorlókat legkorábban az 1848/49-es szabadságharc után említene: az amerikai polgárháborúban is vettek részt szabadságharcos tapasztalattal rendelkező zsidó katonák. Tömeges bevándorlás (65–70 ezer fő) az 1880-as években kezdődött és az I. világháborúig tartott. Ekkor főképp szegény ortodox családok érkeztek, akik a könyvnyíparban és a kiskereskedelemben találtak megélhetést. Letelepedésük központjai New York és Cleveland voltak, de vannak adataink más városokból is magyar zsidó szervezetekre,

amelyek (mint például a chicagói Dr. Herzl Egylet és a Máramaros Betegsegélyző Egylet) segélyezéssel, temetkezési ügyekkel és a társasági élet szervezésével egyaránt foglalkoztak: lényegében a diaszpóra zsidóság középkori intézményének a Hevra Kadisának modern változatát adva. New York akkori zsidó negyedében, a Lower East Side-on körülhatárolható tömböt alkottak a Magyarországról bevándoroltak, majd a társadalmi emelkedés jeleként a századfordulón már Yorkville-ben alakult magyar zsidó negyed.

A századfordulón bevándorolt csoport ketős, sőt hármas identitása (amerikai magyar zsidó) az idő előrehaladtával és a magyarországi eseményektől erősen befolyásolva az 1920-as évekre átalakult: vallási téren az önálló magyar zsidó intézmények helyett az általános zsidó közösségekbe integrálódtak, egyleti élet és politikai érdekvédelem terén pedig egyre inkább elkülönültek az általános (keresztény) magyar szervezetektől, visszavonultak az amerikai magyar ügyekben való aktív részvételtől. Amerikaivá válásuk nyelvben és szokásokban gyorsabban végbe ment, mint a többi magyará.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy a két világháború között, majd a Holokauszt után is – a bevándorlók új nemzedékével – ne működött volna az Egyesült Államokban magyar nyelvű zsidó közösségi élet, magyar lapkiadás (pl. a New York-i magyar zsidóság hetilapja az *Egyleti Élet* volt). 1950-ben New Yorkban az összeírási adatok alapján 31 ezer főnyi magyarországi születésű zsidót becsültek, itt alakult meg 1951-ben a Magyar Zsidók Világszövetsége, az amerikai magyar ajkú zsidóság



*Szatmári haszidok
New Yorkban*

IRODALOM

Domán István: A magyarországi jesivák növendékeinek szerepe a magyar nyelv és kultúra megőrzésében – idegenben. In: Fejős Zoltán – Küllös Imola (szerk.): *Vallásosság és népi kultúra a határainkon túl*. Vallási Néprajz, 4. Magyarországi Kutató Intézet, Budapest, 1990. 58–73.

Féder Zoltán: *Izraeli könyvtárakban. Két bibliográfia. I. k. Izraeli magyar nyelvű irodalmi művek, kiadványok bibliográfiája 1928–2002*. Eked, Tel Aviv, 2004.

Kovács Nóra: Baráti kapcsolatok hálózatában. Magyar zsidó bevándorlók első és második generációja Buenos Airesben: Integrációs stratégiák és identifikáció. In: Uő.: (szerk.): *Tanulmányok a diaszpóráról*. Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2004. 96–121.

Puskás Julianna: Három világ. *Regio* 1994. 1.sz. 216–222.

Stark Tamás: *Zsidóság a vész-korszakban és a felszabadulás után, 1939–1955*. Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok, 15. MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1995. (VI. fejezet: Vándormozgalom a vész-korszak után. 90–109.)

Magyar Zsidók Világszövetségének hírportálja: www.whjo.org

Hitachdut Olé Hungária honlapja: www.olehungaria.org



Joel Teitelbaum rabbi



Szenes Hanna

Részletek Szenes Hanna naplójából, a nahalali mezőgazdasági iskolában töltött időszakból:

„A lányok azt kérdik tőlem, vágyom-e haza? Mindig azt mondom, hogy nem. S ez igaz is. Az otthoni környezet és életfeltétel – valóban nem hiányzanak. De anyám és bátyám nagyon. ... Szeretem az országot [Izraelt], helyesebben, szeretni akarom, mert nem ismerem még eléggé ahhoz, hogy megmondhassam, milyen benyomást tesz rám. Természetesen nap-nap után érzem a nagy különbséget a gálut [szét-szórátás] és az ország között, itt az iskolában és mindenütt. A szabadságot, az emberséget.” (1939. november 2.)

„Már könnyen írok héberül (bár hibásan), de azok a szavak, amik ma reggel a mezőn sétálva eszembe jutottak – magyarok voltak. És attól tartok, hogy sohasem leszek képes héber verset írni. Íme négy sor, amihez nem kívánok többet hozzáfűzni: Fekete földünket szántja a népünk / Aranyos kékét arat a karja / Mire a kalász a földet takarja, / Színaranyától csillog a képünk.” (1940. március 25.)

Danzig Eliséva: *Szenes Chana élete, küldetése és halála*. Tel Aviv, 1954. 97., 104.



Egyleti élet Argentínában: Miss Hatikva 1961

képviselői szerve is. A Bné Cion magyar klub ma is működik a metropolisban.

A magyar zsidó történelem paradoxonja, hogy a magyar nyelvi és kulturális asszimilációtól leginkább elzárkózó kelet-magyarországi haszid csoportok egyike, a szatmári haszidok váltak a háború után Amerikában és kisebb részben Izraelben a sajátos magyar zsidó hagyományok megőrzőivé. Az irányzat vezetője Joel Teitelbaum (1887–1979) 1947-ben települt át New Yorkba, és Brooklynban (Williamsburg és Borough Park) szervezte újjá közösségét, amely mára a haszid világ második legnépesebb csoportjává vált. A hagyományokhoz szigorúan ragaszkodó közösség őrzi az óhaza ételeit, vallási folklóráját és nyelvét is, bár természetesen nem elsődleges nyelvként.

Kanada

Napjainkban Montreálban és Torontóban működik magyar zsidó közösség. Torontóban jelenik meg 1961 óta a *Menora-Egyenlőség* – amely az észak-amerikai magyar ajkú zsidóság lapjaként határozza meg magát.

Dél-Amerika

Dél-Amerika államaiba a két világháború között, majd a Holokauszt után az 1950-es évek végéig érkeztek magyarországi zsidó bevándorlók. Önálló szervezeti kereteket a jelentősebb magyar közösségeket befogadó államokban – Argentínában, Brazíliában,



Az AMZSE színpadcsoportha

Venezuelában és Uruguayban – alakítottak ki, azonban mivel az elmúlt évtizedekben már nem érkezett bevándorló utánpótlás, ezek jó része megszűnt vagy kiüresedett. Ez történt például a buenos airesi Argentínai Magyar-ajkú Zsidók Egyesületével, az AMZSE-val, amely egykor élénk magyar zsidó egyleti élet (sport, színházas, jótékony-sági rendezvények) központja, és az egész Dél-Amerikában terjesztett *Hatikva* lap ki-

adója volt, azonban mára már nem magyar származású tagsággal bír. A magyar nyelvű zsidó sajtó megszűnésével a kapcsolattartás személyes, baráti kapcsolatok hálózatára maradt. Az MTI külföldi magyar szervezeteket bemutató adatbázisa két ma is működő szervezetet említ a kontinensen: a montevideoi székhelyű Magyar Izraeliták Közösségét, és az 1931-ben alapult Sao Paulo-i Magyar Anyanyelvű Izraelita Hitközséget.



Teller Ede



Neumann János

Tudja-e?

■ Magyarországi eredetű ultra-ortodox és haszid zsidó csoportok alapították és alkotják ma is azt a szélsőséges mozgalmat, amely vallási meggyőződésből elutasítja Izrael állam létét, és noha több generáció óta Izraelben élnek, egy részük az állampolgárságot is visszautasítja. A *Neturé Karta* (= a város védői) mozgalom 1935-ben jött létre, teológiai okokból helytelenítve a cionista országépítést és politikai célokat. Hívei a jeruzsálemi Mea searim negyedben és Bné Brakban élnek, komoly támogatást kapnak az Egyesült Államokban élő szatmári haszid közösségtől.

■ Szenes Anikó/Hanna Szenes (1921–1944) volt az egyike azoknak az önfeláldozóan bátor ejtőernyősöknek, akik azért érkeztek a német megszállás alatt álló Magyarországra, hogy segítsék a zsidók menekülésének és ellenállásának megszervezését. Hanna Budapesten született és nőtt fel egy asszimilált zsidó családban. 1939 őszén vándorolt ki Palesztinába, majd mezőgazdasági tanulmányai után csatlakozott a Szedot Jam kibuchoz. Az európai zsidóság sorsa miatt érzett felelősséggel csatlakozott az angol hadsereg által szervezett ejtőernyős csapathoz és vállalta a bevetést 1944-ben. A magyar hatóságok elfogták, kínzásokkal vallatták, majd kivégezték az akkor 23 éves fiatal nőt. Izraelben nemzeti hősként tisztelik, héberül írt versei is jól ismertek.

■ A Herzl-díjat Izraelben évente ítéli oda kimagasló teljesítményt nyújtó magyar származású zsidó tudósoknak, művészeknek. A díjazottak között volt az elmúlt évtizedekben Teller Ede atomfizikus, Efrajim Kishon író, Meir Weiss Biblia-tudós, Itamár Jaoz-Keszt költő-műfordító, Jossi Stren festő, Dan Ofry újságíró-lapszerkesztő. A díjat a Budapesten született, de felnőtt-



Theodor Herzl

ként főképp Bécsben élő Herzl Tivadarról, vagy ahogy világszerte ismerik Theodor Herzlről (1860–1904) nevezték el. Bár cionista eszméket és utópiákat Herzl előtt már mások is megfogalmaztak, két könyvében – *A zsidó állam*, 1896 és *Ósűjorság*, 1902 – kifejtett ideái, és azok hatása miatt mégis őt tekinti a világ a zsidó állam profétikus megálmodójának, a cionizmus szellemi atyjának. Földi maradványait 1949-ben Izraelbe szállították, és államfőnek kijáró tisztelettel temették újra.

■ Az *Új Kelet* az egyetlen a Kárpát-medencén kívül megjelenő magyar nyelvű napilap. A lap előzménye az azonos címen 1918 és 1940 között Kolozsvárott Marton Ernő és Schön Dezső vezetésével megjelent újság. A Holokauszt idején betiltott lap, 1948 nyarán indult újra Tel Avivban, és ott jelenik meg megszakítás nélkül azóta is. Az *Új Kelet* nem csak Izraelben, hanem Európában, Észak- és Dél-Amerikában, sőt Ausztráliában is vannak előfizetői. Jelenlegi főszerkesztője Dan Ofry.

FILMAJÁNLAT

Magyarok Izraelben (MTV, 2004) Ráday Mihály négy részes dokumentumfilmje magyarok nyomait, magyar emlékeket mutat be Izraelben.

Az első rész II. András és a keresztetek idejébe kalauzol, és nyomaikat követve kutat összefüggést, helyszínt és leszármazottakat Akkóban, Miilyában és Jeruzsálemben. A második rész a 19. századról, Petah Tikva alapításáról és lakóiról szól, valamint a jeruzsálemi „magyar házokról”. A harmadik rész egy rendhagyó múzeumlátogatás „A magyar nyelvterületről származó zsidóság emlékmúzeumában” Cfatban. A negyedik rész pedig Judith Sharont, a híres tel-avivi magyar cukrászda tulajdonosát mutatja be.

FORRÁSOK

„Jássiban és Bukarestben is nagyon papi szeminár, de már jól tudjuk, hogyha a mű fiaink a Regátban tanulnak papságot, el fogják felejteni édes magyar nyelvük szólását, mert úgy történt minden csángó fiúval, kik ott papok lettek. Jassi Püspökünk csak tiszta csángó fiú, de nem ért magyarul semmit, de nagyon gyűlöli és tilcsa beszélni vagy énekelni a templomokban a magyar nyelvet.”

Domokos Pál Péter: *A moldvai magyarság*. Budapest, 1987. Egy moldvai csángó férfi levele Domokos Pál Péterhez 1931-ben. 259–260.

„Hirdetmény

Mi, Bákó vármegye, Ferdinánd községének bírója, Bákó megye prefektusának 1938. május 3-án kelt 7621. számú rendelete alapján a község lakosságának tudomására hozzuk, hogy a községházán vagy más nyilvános helyeken nem szabad más nyelven beszélni, csak románul.

A katolikus templomokban az istentiszteletet csak románul és latinul szabad mondani.

A papoknak és kántoroknak nem szabad egyházi éneket más nyelven énekelni, csak románul és latinul. A papoknak és kántoroknak erre vonatkozólag rendelkezésük van. Mindenkit szigorúan megbüntetünk, aki ez ellen vét.

Kelt ma, 1938. május 5-én

Bíró P. H. Jegyző
Setur. Tinca”

Román nyelvű hirdetmény Ferdinánd (ma Nicolae Bălcescu) faluban. Közli: Domokos Pál Péter: *A moldvai magyarság*. Budapest, 1987. 195.

ILYÉS ZOLTÁN

A moldvai csángók

Trianon után az addig tulajdonképpen „határon túli magyaroknak” is tekinthető moldvai csángók egyszerre az utódállamok legnagyobb létszámú magyar kisebbségével – az erdélyi magyarsággal – kerültek egy államba. Ez akár előmozdíthatta volna a moldvai csángók magyar nyelvű oktatását, vallásos és kulturális életét, magyar identitásának erősítését – egyszóval nemzeti integrációját, de ez különböző okok miatt nem valósult meg. Elsősorban a román nemzetállam a moldvai csángók ügyében kéréseiket nemzeti politikájára, a moldvai katolikus egyház egyértelmű nemzeti elkötelezettsége akadályozta ezt az integrációt. A moldvai csángóknak nincsenek a történeti Magyarország magyarságával közös élményeik, nincs tudáskészletük a nyelvújítás és a nemzeti ébredés korából, ami pedig meghatározó a nemzeti identitás szempontjából.

A moldvai csángóság eredetét, nyelvjárását, kultúráját tekintve nem egynemű. Míg tartják magukat azok az elképzelések, miszerint a moldvai csángók az Etelközben maradt magyarok utódai, akik magukba olvasztották a később érkező nomád csoportokat, főleg a kunokat. Lükő Gábor 1932–33-ban végzett kutatásai nyomán vált egyértelművé, hogy a moldvai magyarok őseinek egy része

a középkorban telepedett ki és a Szamos és Tisza-völgyi magyar kultúrkör örököse, másik részük pedig a 18. századi székely menekülés és kitelepülés nyomán került a mostani helyére. Lükő megállapításait történeti, nyelvészeti és tárgyi néprajzi vizsgálatokra alapozta, ezek nyomán a mai szaktudomány megkülönbözteti a Románvásár (Roman) környéki archaikus kultúrájú északi csángókat, a Bákó (Bacău) melletti déli csángókat és a Szeret, Tázló és Tatros mellékén élő székely csángókat.

A csiki származású Domokos Pál Péter 1929–1933 között végzett moldvai népköltészet- és népdalgyűjtései a székely és összmagyar rokonszenv felélesztésén túl, az ötödik magyar népzenei dialektusterület megrajzolásához is hozzásegítettek. A moldvai csángók történetének egyik legalaposabb, megfelelő forrásfeltárással és -kritikával megírt összefoglalását Mikecs László jelentette meg 1941-ben.

A két világháború között a moldvai csángókra fokozott nacionalista nyomás nehezedett: a vasgárdisták minden más felekezetű, etnikumú csoporttal szembeni militáns türelmetlensége nem kímélte a nyelvükben már jelentős részben asszimilálódott mold-



Máriafalvi búcsúsók 1950 körül



A bogdánfalvi Petrás János és családja Domokos Pál Péter felvételén, 1933



Hímző asszonyok Lészpeden

vai csángókat sem. Ez a körülmény is ösztönözte Iosif Petru Palt, a moldvai ferencesek vezetőjét, aki megalkotta a moldvai csángók román eredetének teóriáját (1941), amely máig meghatározó szellemi befolyást gyakorol a román felfogásra és a moldvai katolikus egyházi elit fontos önlegitimáló öröksége. A román állam ezen kívül megbízást adott dr. Petre Râmneanțunak a kolozsvári egyetem Nagyszebenbe költöztetett Higiéniai Intézete munkatársának, aki fizikai antropológiai és vérvizsgálatokkal a rasszbiológia legrosszabb hagyományainak megfelelően kimutatta moldvai csángók román eredetét.

A második világháború alatt, 1941–1942-ben a bukovinai székelyek hazatelepítésével egy időben néhány moldvai csángó faluból (pl. Klézse, Lábnik, Gajcsána) is telepések érkeztek először Bácskába, majd a kitelepített svábok helyére Tolna és

Baranya megyei falvakba. A háború utáni 1946–1947-es szárazság következtében ismételt kitelepedés indult meg Magyarországra a hatóságok meglehetősen ellentmondásos hozzáállása mellett: a magyar hatóságok tartottak a tömeges kitelepedéstől, félve, hogy az Észak-Erdélyben is precedenst teremthet; a román hatóságok hol fékeztek, hol ösztönözték a kitelepedési folyamatot, a csángók közül sokan lefizették az engedélyező bukaresti hatóságokat.

A második világháború után a kommunista hangoltságú Magyar Népi Szövetség a Csángóföldön iskolaszervezésbe kezdett: 1948–1959 között – kisebb-nagyobb megszakításokkal – 35 magyar tannyelvű iskola működött, amire máig gyakran hivatkoznak pozitív értelemben. A moldvai csángó iskola-kezdeményezés a román tanügyi hatóságok ellenséges magatartása, a római katolikus egyház nyílt vagy burkolt ellenpropagandája, majd a Magyar Népi Szövetség feloszlása miatt nem lehetett sikeres. Az iskolákat 1953 után megszüntették, illetve fokozatosan el-sorvasztották. Az is az igazsághoz tartozik, hogy a moldvai csángó közösségek nyelvállapota, román kölcsönszavai miatt az irodalmi magyar nyelv nagyon sok gyermek számára idegen volt (egy abban az időben kisiskolás lábnyki férfi szerint a tanulók egyáltalán nem értették a tankönyvükben pl. „*A kukorica hántása és fosztása*” olvasmányecímet). A Székelyföldről érkező oktatók egy része nem tudott románul, illetve képzetlen volt. Helyi magyar intézményrendszer és magyar hivatali nyelv hiányában az otthon csak magyarul beszélő szülők sem voltak igazán motiváltak a magyar iskolák fenntartásában. A helyenként élénk kulturális életet szervező Magyar Népi Szövetség kommunista és ateista propagandája is elidegenítő hatású volt az erősen vallásos közösségekben. A szomszédos román közösségekben ki is alakult egyfajta hamis képzet a moldvai csángók erősen baloldali, kommunista beállítódásáról.

A második világháború utáni 20 esztendőben intenzív népköltészeti gyűjtéseket végzett Jagamas János, Faragó József és Kallós Zoltán. Az archaikus moldvai-kárpáti román eredetű tánckulturát Kallós Zoltán és Martin György kutatta. Kós Károly, Szentimrei Judit és Nagy Jenő a moldvai csángó népművészet-ről közölt monográfiát. Munkásságuk, majd a folkloristák és néprajzosok fiatalabb nemzedéke – Halász Péter, Pávai István, Pozsony Ferenc és mások – kutatásai nyomán a moldvai csángóság Európa folklorisztikailag egyik legjobban feltárt néprajzi csoportjának mondható. Különösen a magyar nyelvterületen

KRONOLÓGIA

1882 A jászvásári (Iasi) római katolikus egyházmegye megalapítása

1916–1917 Az első világháború hadi eseményei érintik a csángók által lakott területeket. 1917 tavaszára a német és osztrák-magyar csapatok ellentámadása nyomán a front Moldvában a Szeret vidékén stabilizálódott

1929–1933 Domokos Pál Péter moldvai népköltészet- és népdalgyűjtései

1932–1933 Lükő Gábor néprajzi kutatásai a moldvai csángóknál

1938 Mihai Robu moldvai római katolikus püspök betiltott minden magyar nyelvű vallásos megnyilvánulást

1941–1948 Több hullámú moldvai csángó kiköltözés Magyarországra. Először a második bécsi döntés nyomán körülbelül 1500 ember, majd 1945 után körülbelül 700 személy költözött Magyarországra elsősorban Lészpedről, Gajcsánából, Lábnykból, Diószénből, Klézseről, Pusztináról.

1946–1947 Szárazság és éhínség Moldvában

1948–1959 A Magyar Népi Szövetség kezdeményezésére a Csángóföldön sok akadállyal és hatósági akadályoztatással, kisebb-nagyobb megszakításokkal és változó számban összesen 35 magyar tannyelvű iskola működött.

1962–1963 A romániai mezőgazdasági kollektivizálás befejező fázisa, mely jelentékenyen érintette a döntően földművelésből élő csángó kisparasztoikat. A termelőszövetkezetek (kollektívek) megszervezése és az erőltetett iparosítás nyomán a férfiak egyre nagyobb számban vállaltak munkát az iparban.

Gyimesi csángók

A gyimesi csángók Moldva és Erdély határán, a Tatros folyó forrásvidékén és völgyében, a Gyimesi-szorosban élnek. Őseik a 17–18. században csíki székely és moldvai magyar és román falvakból vándoroltak ki. Fő foglalkozásuk a havasi állattenyésztés és a fakitermelés. A népi kultúra elzártsága révén a székely paraszti műveltség ősi rétegét őrizték meg. Településeik Gyimesfelsőlok, Gyimesközéppok, Gyimesbükk, Csügés, Kostelek. (*Magyar Néprajzi Lexikon* alapján)

Barcasági/hétfalusi csángók

A barcasági csángók a 11. századi besenyő határőrzők maradékai, akik Brassó közelében laknak. Magukat magyaroknak mondják, a szomszédos székelyek hívják őket csángóknak. A Szecsesevárosban és Tatrangban lakó fő csoportjukat hétfalusi (Siebendorfer vagy Sapte Sate-i) csángóknak nevezik. A hétfalusi csángók a XI. századi magyar-besenyő határőrök maradékai, akik a Barcaság délkeleti szegletében Brassó közelében Szecseseváros (Bácsfalva), Türkös, Csernátfalu, Hosszúfalva), Brassótól távolabb Tatrang, Zajzon és Pürkerec önálló településein laknak. Ugyanide sorolják a többi barcasági magyar falu Apáca, Krizba, Barcaújfalu, Hal mágy és Székelyzsombor lakóit is. Az evangélikus vallás követői, melyet abban az időszakban vettek fel, amikor a brassói szászok jobbágyságot kaptak. A hétfalusi csángók, mivel kevés földjük volt a szomszéd községekben és Brassóban vállaltak munkát. Az első világháború előtt sokan vándoroltak ki Romániába. Bukarestben a városi személyfuvarozásban (bérkocsi, később taxi) az 1930-as évekig meghatározó volt a szerepük. (*Magyar Néprajzi Lexikon* alapján)



Kereszt Külsőrekecsinben

máshol nem ismert, vagy régebben elterjedt és mára megkopott, eltűnt régi stílusú népdalok, balladák, keservesek, archaikus imádságok jelentenek mind az egyetemes európai, mind a magyar kultúra számára értékes örökséget. A román állam e hatalmas mennyiségű bizonyító erejű folklórányag ellensúlyozására támogatta azoknak a könyveknek a megjelenését, amelyek a csángók erdélyi román származását hirdetik és az etnográfiai anyagot is egyértelműen románként tartják. Ezek közül a leghíresebb és leghírhedtebb Dumitru Mărtinaș a moldvai csángók eredetéről írt 1985-ben kiadott munkája, amit 1999-ben angol nyelven is megjelentettek.

A moldvai csángók **egyházi helyzetét** jellemzi, hogy a 16. század utolsó harmadában gyakorlatilag megszűnt az erdélyi ferences rendtartomány pasztorációs illetékesége, a terület önálló missziós területként főleg bulgáriai, lengyel és olasz papokat kapott. A Iași (Jászvásár) római katolikus egyházmegye 1884-es megalapítása nyomán általános lett a román prédikációs nyelv és a 20. század közepére lassan kikoptak azok a „gyákok” (deákok-kántorok), akik a közösségekben a magyar nyelvű népelemek, imádságok, zsolozsmák tanításával fenntartották a magyar nyelvű liturgikus gyakorlatot. Sok történet szól azokról a román érzelmű római katolikus papokról, akik gyermekkorukban még nem tudtak jól románul, édesanyjukkal lelkészként is magyarul beszélnek, de lenézik híveik archaikus, román kölcsönszavakkal kevert beszédét, a magyar nyelvet az ördög nyelvének nevezik és templomukban üldözik a magyar beszédet. A magyar közbeszédben és a tudományos munkákban a *janicsár papok* alakja köré szövődött értékítélet nem veszi figyelembe azt a nemzetállami nyomást

és vallási türelmetlenséget, amely a 19. század közepétől a moldvai római katolikus egyházra nehezedett. Az adminisztratív erejében és eszköztárában is erősödő román nemzetállam egyedül az ortodox vallást ismerte el államvallásnak, a katolikus egyháztól nemcsak elvárta, hanem különféle eszközökkel ki is kényszerítette, hogy számolja fel soriban a másnyelvűséget, az idegen nemzethez vagy nyelvközösséghez való tartozást. Még az 1930–1940-es években is fenyegetésnek és diszkriminációnak voltak kitéve az állami hivatalok részéről a már teljesen elrománosodott római katolikus közösségek és lelkészek, akiknek vallásuk okán kétségbe vonták a románságát és kitelepítéssel fenyegették őket. Látható, hogy a római katolikus egyháznak sok esetben szimpla katolikus-ellenességgel is meg kellett küzdeni, ami afelé hajította, hogy magát románként határozza meg. Innen eredeztethető a Moldvában bevett, a katolikus univerzalizmusnak ellentmondó „román katolikus” (román catholic) megnevezés a római katolikus (romano catholic) helyett, amelyben kiérezhető a hívek nemzeti befolyásolására irányuló egyházi törekvés. A fentiek természetesen nem mentik azokat a római katolikus papokat, aki sokszor híveik könyörgése ellenére tiltották, üldözték a magyar nyelvet, nemritkán az államhatalmi szerveket is segítségül hívva, mint például a léspedi pap 1938-ban, aki csendőrrökkel tartóztatta le a magyar nyelvű mise érdekében fellázadt falu kántorát, és házról-házra járva koboztatta el a magyar nyelvű ima- és énekeskönyveket. Az 1989 utáni kezdeményezések a magyar nyelvű liturgia moldvai bevezetésére már nem találtak közösségeikben széles támogatásra (a legelszántabban a pusztinai hívek egy része kérte a magyar nyelvű liturgiát). A lelkészek kategorikus elutasításán és fenyegetésein túl, a már generációk óta meghonosodott román nyelvű liturgia, a fiatalabbak román nyelvűsége, és a moldvai egyházi-liturgikus élet vitathatatlan virulenciája lehet ennek az oka. A magyar liturgia kérése nem talált visszhangra a Vatikánban sem, hiszen szempontjukból a magyar egyházi nyelv részleges bevezetése a moldvai klérus teljes elutasításával találkozva csak felesleges konfliktusokat gerjesztett volna, és a katolikus érdekek sem lennének így könnyebben képviselhetők az ortodox többségű Romániában; a Vatikán a hozzá érkezett ilyen tartalmú kéréseket mindig a jászvásári püspökséghez utalja. Így maradtak a titokban, magyarországi és erdélyi papok által, csekély számú közönség előtt celebrált misék és az évente egyszeri hivatalos, a jászvásári egyházmegye által engedé-

lyezett magyar nyelvű mise a bukovinai Caciában, a moldvai katolikusok legfontosabb búcsújáró helyén.

A moldvai csángók **20. századi demográfiai helyzetét**, nyelvváltását és asszimilációját a hivatalos népszámlálások adataira alapozva, de azokat helyszíni nyelvészeti, néprajzi, szociológiai kutatások eredményeivel kiegészítve és ütköztetve érdemes felvázolni. Tánczos Vilmos történeti demográfiai elemzéséből kiderül, hogy a Moldvában élő katolikusok száma 1930–1992 között 109.953 főről 240.038 főre emelkedett. Ebben még nem számította bele az Erdélybe költözött hozzávetőlegesen 50.000 főre tehető és a Regát (Órománia) többi részébe távozott kb. 15.000 moldvai csángót. E látványos növekedés (megháromszorozódás!) mögött azonban egyértelmű akkulturációs és asszimilációs folyamatok vannak, amelyek már a 19. század második felében megindultak. Míg 1930-ban a katolikusok 21,7%-a magyar nemzetiségűnek vallotta magát, 1992-ben ez az arány 0,8%-ra csökkent (1826 fő; ezek közül is mintegy félezer élhet moldvai csángó falvakban, a többi városban élő, többnyire Erdélyből származó személy). A nemzeti önmeghatározást tekintve úgy tűnik, hogy elérte célját a román nemzetállam és a jászvásári püspökség másfél évszázados identitáspolitikája, a moldvai katolikusok közül csak egy maroknyi csoport vallotta magát nemzetiségében is magyarnak. A nyelvtudás és a csángó-magyar kultúrában való otthonosság tekintetében természetesen egyáltalán nem eligazítóak a sokszor tendenciózus népszámlálások, ahol a lelkészek, a helyi hivatalnokok vagy az adatfelmérők előre sugallják a „helyes válaszokat”. Tánczos Vilmos helyszíni terepbejárásai, személyes tájékozódása alapján megállapította az egyes

csángó falvakban a magyar nyelvtudás arányát és az adatokat összegezve a Moldvában élő, magyarul is beszélő csángók számát körülbelül 62.000 főben állapította meg.

Az **Erdélybe kiköltözött moldvai csángók** jelentős része románul kommunikált a munkahelyén és lakókörnyezetében – még a Székelyföldön is. Pozsony Ferenc rámutatott, hogy ennek oka a románsághoz való tartozás kínálta anyagi és szimbolikus előnyökön túl, a hatóságok megfélemlítő magatartása volt: a csángókat tiltották a magyar miséktől és ösztönözték arra, hogy román nyelvű misét kérjenek maguknak. Az archaikus magyar nyelvváltozatot sok román kölcsönszóval beszélő csángók székelyekkel kapcsolatos nyelvi-kulturális kudarcélményei is taszítóan hatottak, így a Moldvában megkezdődött asszimilációs folyamatok végeredményben magyar környezetben teljesedtek ki.

A **nemzeti önbesorolást, anyanyelvet** jelző számok mögött természetesen változatos identitásmintázatok, falvanként eltérő asszimilációs utak rejlenek. Pozsony Ferenc 1993-ban a Bákó megyei Csík településen végzett kutatásaiból kiderült, hogy a település lakóinak 41,8%-a magyarnak, 23,8%-a csángónak, 5,3%-a magyar csángónak, 5,9%-a román csángónak, 13,4%-a katolikusnak és 9,8%-a románnak definiálta magát. Hegyeli Attila a közeli Somoskán végzett hasonló felmérése alapján kiderült, hogy míg a megkérdezettek 35,9%-a csángó, 27,8%-a román és 22,8%-a magyar anyanyelvűnek vallotta magát, addig a nemzetiséget tekintve 44,3%-uk románnak, 36,1%-uk csángónak, 4,6%-uk magyarnak és 3% katolikusnak mondta magát. A sokféle – kutatók által felkínált – önbesorolás ellenére elmondható, hogy a csángók jó része

1990 Lészpedi, pusztinai és klézei római katolikus hívek a Iași püspöknél kértek magyar nyelvű misét.

1991 Pusztító árvizek Rekecsinben, Klézsén és Külsőrekecsinben.

1991, 1996 II. János Pál magyarországi látogatásakor az eléje járuló moldvai csángók írásos folyamodványukban kérték az anyanyelvi mise engedélyezését.

1999. május 7–9. II. János Pál romániai látogatása. A római katolikus püspöki kar kérése ellenére csak Bukarestre korlátozódó látogatást megkoronázó félmillió fős szabadtéri szentmisén nagyon sok moldvai csángó vett részt.

2001. május 4. Tytti Isohookana-Asunmaa finn raportőr jelentése nyomán az Európa Tanács parlamenti közgyűlése 9 pontban fogalmazta meg 1521 (2001) számú ajánlását a csángó kisebbség védelme ügyében.

2000–2001 Több csángó faluban a Moldvai Csángó Magyarok Szövetsége szervezésében megkezdődött a tanórán kívüli magyar nyelvoktatás.

2006 Tekintettel a Iași-ban élő, tanuló jelentős számú magyarra, havonta egyszer magyar nyelvű szentmisét tartanak a római katolikus székesegyházban.



*Forrófalvi asszonyok
mise után*

Bukovinai székelyek

1764-ben, Mária Terézia uralkodása alatt lezajlott madéfalvi vérengzés után Csíkból és Háromszékből Moldvába menekült néhány ezer székelyt 1776 és 1786 között a Habsburg udvar a romániai Bukovinába, a mai Suceva megye területére telepített. Bukovina Lengyelország első felosztása után (1775) került Ausztriához. Viszonylag gyéren lakott terület volt. A bukovinai székelyeket az 1880-as évek elejétől nevezték csángóknak a budapesti sajtóban, de a megnevezés hamis, maguk sem fogadják el. A székely telepesei községek – Fogadjisten, Istensegits, Hadikfalva, Andrásfalva és Józseffalva – hamarosan túlnépesedtek. (Két falujuk – Laudonfalva és Tomnátik – pedig a 19. század végére elnéptelenedett.) 1883-ban elkezdődött a visszatelepítésük Magyarországra. Ekkor alakulnak meg a máig létező al-dunai (Hertelendyfalva, Sándoregyháza, Székelykeve) székely falvak. Ugyanakkor az Arad megyei Gyorokra, 1888–92-ben és 1910-ben Dévára, 1892-ben Vajdahunyadra, 1900-ban Babsára (Temes megye), Vicére (Kolozs megye), Magyarnemegyére (Beszterce-Naszód megye), 1905-ben Marosludasra, 1910-ben a Hunyad megyei Sztrigyszentgyörgyre és Csernakeresztúrra költöztek át. Mindez 6-7000 főt érintett. 1930-ban Romániában, a bukovinai magyar falvakban 15.650-en éltek. 1941-ben a magyar állam a Bukovinában maradt székelységet a Jugoszláviától visszacsatolt területre, a bácskai volt szerb telepésfalvakba költöztette. Innen 1944 őszén menekülniük kellett a Dunántúlra, ahol 1946-ban a kitelepített Tolna megyei svábok helyére költöztek, mintegy 13.000-en. Ma al-dunai (Pancsova környéki) és a Déva melletti falvak mellett döntően a Dunántúlon élnek a bukovinai székelyek. Fontosabb településeik: Bonyhád, Kakasd, Tevel, Egyházaskozár. (*Magyar Néprajzi Lexikon* alapján)



Búcsúsok a kacsikai kegyhelyen

római katolikus vallását tartja magáról a legfontosabbnak közlendőnek. Az identitásvizsgálatok eredményei aszerint is változhatnak, hogy milyen nemzetiségű a kutató vagy a kérdező. Ez arra utal, hogy az egymást kizáró nemzetállami törekvéseknek és történelem-olvasatoknak kiszolgáltatott csángók egyfajta – fel nem róható – kaméleon-magatartással igyekeznek alkalmazkodni az aktuális szituációhoz. Térségünk versengő nemzetállamai azonban mindig egyértelmű identitást és elköteleződést várnak el, így válnak az egyfajta „előnemzeti” identitásformát képviselő csángók akaraton kívül egyfajta kisajátítási diskurzus elszenvedőivé.

Az évszázados együttélés és a román iskoláztatás során identitásában, kultúrájában **számos román elemet integráló moldvai csángóságot** nem lehet ugyanazzal a nemzeti

mércével mérni és kárpát-medencei koordináta rendszerben szemlélni mint pl. az erdélyi magyarokat. A külső, magyar szemlélő számára értéként felfogott archaikus kultúra, régies magyar beszédmód, a folklórkincs a helyiek jó része számára az elmaradottságot, a szegénységet szimbolizálja, amit különösen a fiatalok szeretnének maguk mögött tudni. Ebben a helyzetben – magyar nyelvű intézményhálózat híján – sokak számára a modernizáció, a felemelkedés, az érvényesülés nyelve a román, vagy újabban az olasz és spanyol. Természetesen nem lehet lebecsülni a magyar nyelvű oktatási intézményekben 1989 után végzetek jelentőségét sem, ezek nagy része azonban munkalehetőségek híján nem tér vissza szülőföldjére, vagy nem tud szakmájában elhelyezkedni. A magyarországi vendégmunka – ha nem is tömeges mére-



Bogdánfalva látképe az 1950-es években

tekben – szintén hozzájárul a magyar nyelv presztízsnövekedéséhez, a nyelvtudás javulásához és a nemzeti identitás formálódásához: Lábnikban például 1990-hez képest 2001-ben érezhetően jobb volt a fiatalok magyar nyelvi kompetenciája, igaz sokan a pesti szleng elemeit keverték bele székelyes csángó beszédükbe. Ami az identitás posztmodern alakulását illeti: a moldvai katolikus egyháznak is számolnia kell a migráns csángó fiatalok szekularizációjával, elvilágiasodásával; az egyháznak többé nem lesz olyan tekintélye, átfogó, életszabályozó szerepe, mint koráb-

ban, és ez nemcsak az erkölcs szabadosabbá válását, a hagyományos tekintélytiszteltet csökkenését, hanem az identitásválasztás és -váltás nagyobb szabadságát is előrevetíti.

A moldvai csángók eredendően földműveléssel, állattenyésztéssel foglalkoztak, Jelen-tősebb **foglalkozási átrétegződés** a második világháború utáni iparosítás nyomán következett be. A csángó nők többnyire otthon, a kollektív gazdaságban (termelőszövetkezet) vállaltak munkát igen kis fizetségért, a férfiak a környező nagyvárosokba ingáztak, vagy távolabbi regáti és erdélyi építőtelepeken,

IRODALOM

Arens, Meinolf: A moldvai magyarok/csángók kutatásának feladatai. In: Kinda István – Pozsony Ferenc (szerk.): *Adaptáció és modernizáció a moldvai csángó falvakban*. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság 2005. 336–351.

Boross Balázs: „Majd egyszer leszen, de nem most” *Pro Minoritate* 2002/Tél. 48–62.

Csoma Gergely: *Moldvai csángó magyarok*. Budapest, Corvina Kiadó, 1988.

Domokos Pál Péter: *A moldvai magyarság*. Budapest, Magvető Kiadó (ötödik, átdolgozott kiadás), 1987.

Halász Péter: A moldvai magyarok kendermunkája. *Népi kultúra – Népi társadalom* VII. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1973. 55–91.

Hatos Pál: Szempontok a csángó kutatás kulturális kontextusainak értelmezéséhez. *Pro Minoritate* 2002/Tél. 5–16.

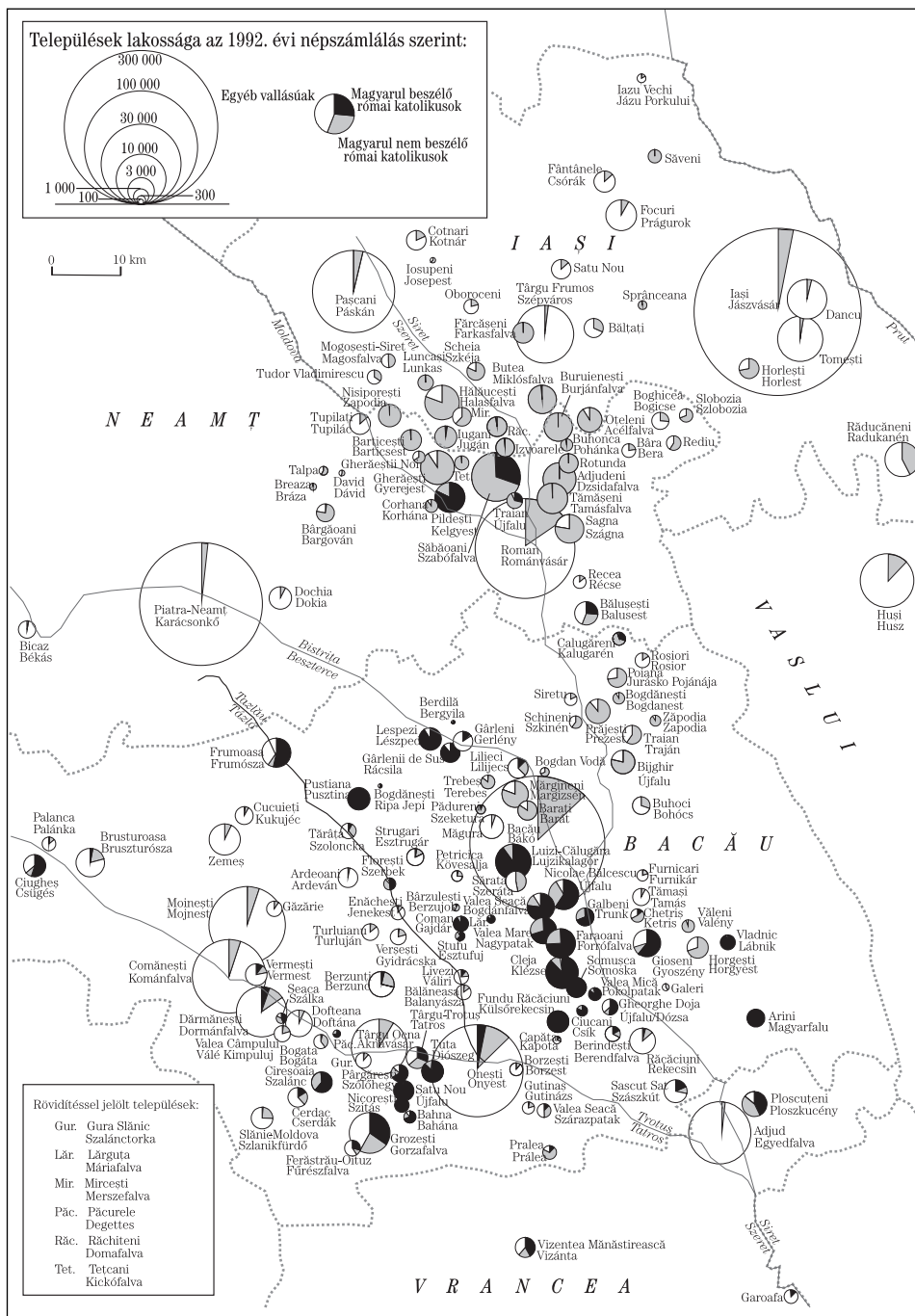
Hegyesi Attila: Hat nemzetiség egyetlen faluban? Egy moldvai csángó falu etnikai identitásáról. In: Pozsony Ferenc (szerk.): *Csángósors*. Budapest, Teleki László Alapítvány, é. n. 83–96.

Kinda István – Pozsony Ferenc (szerk.): *Adaptáció és modernizáció a moldvai csángó falvakban*. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság, 2005.

Kinda István: A társadalmi kontroll és intézményei a moldvai falvakban. Normák, normaszegők és szankciók a csángó társadalom. In: uo. 21–56.

Kós Károly – Nagy Jenő – Szentimrei Judit: *Moldvai csángó népművészet*. Budapest, Kriterion Könyvkiadó, 1981.

Lükő Gábor: *A moldvai csángók I. A csángók kapcsolatai az erdélyi magyarsággal*. [Lükő Gábor művei 2.] Budapest, Táton Kiadó, 2001.



A moldvai csángók az 1990-es években, Tánczos Vilmos kutatásai nyomán

Tánczos Vilmos: Szappan a kredenc sarkán, avagy a csángókérdés tudománya és politikája.

„[...] a csángók ürügyén voltaképpen *mindig önmagunkról*, azaz a Kárpát-medencében élő magyarság egészéről beszélünk. Az ún. „csángókérdés” csak apropó arra, hogy a nemzet sorskérdéseit megjelenítsük. Például: – A Kárpát-medencében zajló, számunkra többnyire kedvezőtlen nyelvi folyamatok időszerűvé teszik a nyelvi asszimilációról való gondolkodást (pl. mennyire lassítható? természetes vagy kierőszakolt jelenség? stb.) – A (nép)hagyomány és modernitás viszonyának kérdése, a hagyományörzés vagy a hagyomány feladása a modernitás körülményei között – ugyancsak olyan problémák, amelyek a mai magyar társadalom egészét foglalkoztatják. – A határon túli közösségek védelmének jogcíme, a külső képviselő legitimitása Trianon óta vissza-visszatérő vitatémák. Az értelmiségi réteg híján magatehetetlenné lett csángó etnikum kapcsán például felvetettek a következő, mindig nehezen megválaszolható kérdések: Beavazhatunk-e egy közösség identitásának alakításába akkor, amikor ez az etnikum a nyelvi-tudati beolvadás olyan szintjére jutott, ahol már nem képes önnön identitását, akaratát kinyilvánítani? Vajon el tudjuk-e fogadni az identitásvesztés szabadságát vagy azokat, akik ki akarnak szakadni a nemzetből, visszatárazhatjuk-e ettől a lépéstől? [...] A csángóság látványos, szemünk előtt zajló asszimilációja nap mint nap arra készíteti a közösségekben gondolkodó magyar értelmiséget, hogy a történelmi Magyarország jogi elvesztése után valami módon viszonyuljon a hajdanvolt ország *de facto* történő, a demográfiai viszonyok lassú átalakulásában tetten érhető elvesztéséhez is.”

Kisebbségkutatás, 2001. 1. sz. 58–59.



Magyartanítás a lézpedi iskolában

gyárakban dolgoztak, a 70-es évektől nagyobb számban családotól is kitelepedve. A moldvai csángó falvak a nagy gyermeklétszám okán, az elzárkózás, a képzettségi hátrányok és a csekély generációk közötti foglalkozási mobilitás miatt a románokkal összehasonlítva egyszerűbbek, szegényesebbek. Az 1989 utáni gazdasági változások nyomán sorra szűntek meg azok a munkahelyek, üzemek, amelyek munkát adtak a moldvai csángó falvak férfitalosságának. (Egyedül Lábnikból a rendszerváltás előtt 3 autóbuzsnyi dolgozó „navetázott” (ingázott) Bákóba, 2001-ben csupán 2–3 embernek volt munkahelye a városban.) Ez a változás és a megélhetési kényszer jelentős munkamigrációt indított Magyarországra, Izraelbe, Olaszországba és Spanyolországba. A munkacélú kivándorlás mértékére utal, hogy a jászvásári római katolikus püspökség már lekipásztorokat küldött Olaszországba az ott élő csángó közösségek lelkigondozása céljából.

1990-ben alapították a **Moldvai Csángó Magyarok Szövetségét**, amelynek fő célja a moldvai csángók érdekeinek védelme, az anyanyelvre épülő hagyományos kultúra megőrzése. A Szövetség a román tanügyi törvényre hivatkozva kérvényezte, hogy tegyék lehetővé a magyar nyelv, irodalom és kultúra tanítását, azoknak a tanulóknak, akiknek a szülei írásban ezt igénylik. A visszatérő fenyegetések, verbális és alkalmankénti fizikai agresszió ellenére 2000-ben Lészpeden hét, Pusztinán huszonkilenc és Klézsén huszonöt gyermek szülei kérvényezték a magyar nyelv oktatásának beindítását. A Bákó megyei tanfel-

ügyelőség Klézsén a magyar oktatás ellen aláírási akciót indított, melyben a helyi magyar oktatás megalapozatlanságát igazolta 598 helyi lakos. Ennek nyomán a Moldvai Csángó Magyarok Szövetsége elhatározta, hogy a magyar oktatást magán- és közösségi házakban kezdik meg, tanítási időn kívül. 2000-ben Klézsén, 2001-ben Somoskán, Pusztinán, Trunkon, Külsőrekecsinben és Diószénben kezdődött meg ilyen módon az oktatás. A megyei tanfelügyelőség azonban közegészségügyi okokra hivatkozva akadályozta a magyar tanítást, pereket indított az oktatást kezdeményező szervezetek és alapítványok ellen és a helyi rendőrség zaklatta a magyar nyelvet oktató tanárokat. Az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága által 2001-ben elfogadott, a csángó kultúra védelmét célzó ajánlás nyomán a helyzet valamelyest normalizálódott, a román hatóságok lehetővé tették, hogy reggel 7–8 óra között hetente kétszer magyar órát lehetett tartani a helyi állami iskolákban. A 2005–2006-os tanévben a csángó oktatási programban 1.187 diák vett részt: 725 gyerek tanult magyar nyelvet állami iskolában, 369 gyerek csak a fakultatív, iskolán kívüli foglalkozásokon vett részt.

Számos 1989 után alakult **szervezet, kulturális egyesület** támogatja a moldvai csángó diákok erdélyi és magyarországi anyanyelvi iskoláztatását, a diákok kollégiumi elhelyezését és ösztöndíjban való részesítését. Rendszeresen szerveznek moldvai kisiskolásoknak magyar nyelvű tábort a Román részről a csángókat,

a csángók román eredetének és kultúrájának eszméjét a 2001-ben alapított Dumitru Martinaş Egyesület képviseli.

Az 1990-től Jászberényben évente megszervezett csángó fesztivál és az 1997 óta megrendezett budapesti csángó bál a moldvai csángó folklór seregszemléje, ahol a magyarországiak is megismerhetik a sok újabb kori román hatást is mutató csángó hangszeres népzene és táncokat, meghallgathatják és megtanulhatják a moldvai népdalokat.

A **csángók anyanyelvi, kisebbségi jogainak kérdése** az 1990-es évek második felétől felkerült a kisebbségi jogokról és a veszélyeztetett kisebbségek védelméről folytatott európai egyeztetések témái közé. Tytti Isohookana-Asunmaa finn riportőr, az Európa Tanács parlamenti közgyűlésének tagja 1999-ben a moldvai csángóknál tett szemleútjának tapasztalatai nyomán, 2001. május 4-én jelentést nyújtott be az Európa Tanács parlamenti közgyűléséhez „A csángó kisebbségi kultúra Romániában” címmel. Ennek alapján a testület 9 pontban fogalmazta meg 1521 (2001) számú ajánlását Románia számára. A dokumentum egyebek mellett az anyanyelven történő oktatást, a „csángó nyelven” történő misézés biztosítását, a csángó



Csángó bál Budapesten

szervezetek elismerését és támogatását, a csángó kultúra romániai bemutatását és a térség gazdasági megújulásának elősegítését szorgalmazta.

Tudja-e?

■ A moldvai csángó falvakból ma is sokan eljárnak a csíksomlyói búcsúra és a Pünkösöd vasárnapra virradó hajnalon a felkelő napba nézve a Szentlélek repdesését vélik látni, ami sokak szerint ősi pogány napkultusz maradványa.

■ A moldvai magyarok legismertebb auto-didakta költője a szabófalvi Lakatos Demeter (1911–1974). Verseit az északi csángók archaikus sz-ező nyelvjárásában írta.

Lakatos Demeter:
Messze ot hulnap szentule

Messze ot hulnap szentule
Mefog vala apam szokcor
Kezentul
Miciszavala a hul a nap
Leszentul
Mangyavala dsermek latud
Ot nini
Mesze ot hul nap lebujik
Moszt nini

Ot vagyand ed nad szip orszag
Tud meg tiesz
Magjard ot az vilagodand
Ha leik ri
Ien elmenek maszt, viny vagyak
Nem uro
Ne feleis el en tanitlok
Sak iuro
Det meghult, okorisz monto
Halálnal
Mit mondtom iletembe ne
Feleisdel
Riut det monto basu nekem
Ereki
Mynha maszt i latam mind folnak
Kunujii
Monto nekem en nem tutom
Mosztonig
Elig maszt az ü tize hogy
Belim ig
Nem feleitem el szoho zen
Apamot
Kishike det voltam nekem
Mit mondot
Ot vagyand a mük országunk
Tud meg iul.

Márton Gyula: *A moldvai csángó nyelvjárás román kölcsönszavai*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1972.

Mikecs László: *Csángók*. Budapest, Optimum, 1989.

Peti Lehel: A csángómentés szerkezete és hatásai az identitásépítési stratégiákra. In: Jakab Albert Zsolt – Szabó Árpád Töhötöm (szerk.): *Lenyomatok 5. Fiatal kutatók a népi kultúráról*. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság, 2006. 129–155.

Pozsony Ferenc (szerk.): *Csángósors*. Budapest, Teleki László Alapítvány, é. n.

Pozsony Ferenc: *A moldvai csángó magyarok*. Budapest, Gondolat Kiadó – Európai Folklór Intézet [Örökség], 2005.

Sándor Klára: Magyar nyelv-élesztés? Megjegyzések a csángó beiskolázási kísérletről. In: Osvát Anna – Szarka László (szerk.): *Anyanyelv, oktatás – közösségi nyelvhasználat*. Budapest, Gondolat Kiadói Kör – MTA Kisebbségkutató Intézet, 2003. 153–182.

Tánczos Vilmos: A moldvai csángók lélekszámáról. In: Pozsony Ferenc (szerk.): *Csángósors*. [A Magyar-ságkutatás Könyvtára XXI-II.] Budapest, Teleki László Alapítvány, é. n. 7–32.

Tánczos Vilmos: *Keletnek megnyílt kapuja*. Kolozsvár, KOM-PRESS – Korunk Baráti Társaság, 1996.

Tánczos Vilmos: Szappan a kredenc sarkán, avagy a csángókérdés tudománya és politikája. *Kisebbségkutatás* 2001. 1. sz. 53–62.

Tytti Isohookana-Asunmaa: Jelentés. A csángó kisebbségi kultúra Romániában. In: *Veszélyeztetett kisebbségi kultúrák Európában*. Budapest, Európai Tanács Információs és Dokumentációs Központ, 2002. 105–127.

A cigánymisszió Kárpátalján

„Láthattuk azt is, hogy a cigány-templomokban, mindig jelen van a magyar iskolai oktatás. A templomok alatt vagy mellett lévő gyülekezeti termek, mint iskolaszobák működnek ékes rendben és tisztaságban. Ide a szülők válogatás nélkül, (legyenek azok hitetlen, vagy hívő cigányok) örömmel odaadják a gyermeküket, hiszen tudják, hogy igazi anyanyelvi írás-olvasás oktatásban részesülhetnek az analfabéták, ráadásul az ő saját „tempójuknak” megfelelően. Sok esetben a templomhoz fűződő épületet is emelnek, ahol a cigányságnak lehetősége van a tisztálkodásra, a higiénikus életre. A cigánytemplomok tehát élnek és működnek, a fenntartásukat részben a cigányság és részben pedig azok az anyaggyülekezetek végzik, amelyekhez mint leánygyülekezet hozzácsatolt a cigány közösség. A templomaik védelméről maguk a cigányok gondoskodnak. A polgármesterek szívesen támogatják a vallási nevelést, mert a konfliktushelyzetek nagymértékben csökkennek. A „templomi iskolákat” beintegrálják az alapiskola cigány leányiskolájaként. Egyetlen cigány sem mondta azt, hogy rossz az, hogy a cigánysoron cigánytemplom épült.”

Dr. Czél György: A cigánymissziót tanulmányoztunk Kárpátalján. Útibeszámoló a Deszkatemplom gyülekezetének; www.kereftenyek.hu/deszkatemplom

Integráció vagy szegregáció?

„A zabolai cigányok a „magyarokhoz való tartozásnak fontos szimbolikus tartalmat is tulajdonítanak. Ennek egyik legjellegzetesebb példája, amikor konfliktusos helyzetekben a cigányok a magyarok oldalán állónak mutatják magukat. A hetvenes években felsőbb utasításra a helyi hatóság meg akarta változtatni a falu nevét. Miután ez a helyi magyarok ellenállásába ütközött, a kérdést a falusiak szavazásával döntötték el. A szavazás úgy zajlott le,

SZUHAY PÉTER

Magyar nyelvű cigányok a Kárpát-medencében

A **cigányok létszámát** Magyarországon és a környező országokban nem tudjuk pontosan megmondani. A kutatások által becsült és a népszámlálások során „bevallott” adatok között Magyarországon mintegy háromszoros különbség mutatkozik. Itt 2001-ben kevesebb mint kétszázezer ember vallotta magát cigánynak/romának, míg a társadalom többsége által cigánynak tartott (pontosabban: minősített) emberek száma hatszázezer körül mozgott. Romániában (elsősorban Erdélyben), Szlovákiában, az ukrainai Kárpátalján vagy a szerbiai Vajdaságban sokkal bonyolultabb a cigányok etnikai képlete, mint az etnikailag homogénebb Magyarországon.

A szomszédos államok cigány lakói nem szükségszerűen beszélnek legalább egy **közös nyelvet**, mint a magyarországi cigányok, ahol azért akár az oláh-cigányok (a „romák”), akik anyanyelvük, a romani mellett, s a teknősök (a beások), akik anyanyelvük, a „román”, vagyis a beás mellett a magyart (vagyis a többségiek nyelvét) is anyanyelvként beszélnek. A magyar tehát ebben az értelemben köz-

vetítő nyelv. Nem tölti be ezt a szerepet sem Erdélyben a román, sem Szlovákiában a szlovák nyelv. Vagyis ha egyre csökkenő mértékben is, de a szomszédos országokban a mai napig élnek olyan cigány csoportok, amelyek az ország egészének „uralkodó” nyelvét nem, hanem csak a lokális vagy regionális többség nyelvét beszélik.

Ha a Kárpát-medence cigánynak mondott, magát cigánynak (romának) tekintő népességét tekintjük, első lépésben két (tudományos konvenciónak eleget tevő) csoportját különböztethetjük meg: a valamilyen cigány nyelven (vagy annak valamelyik dialektusában) beszélőket és a cigányul nem beszélőket. A cigányul beszélők között legtöbbször a **romani** nyelvet beszélik, ezt nevezték korábban oláh cigány nyelvnek. Ennek a dialektusai: a jobbra a keleti területeken (így Erdélyben) domináns **kelderás**, a Szlovákia és Magyarország területén erőteljes **lovári** dialektust, de nem hagyható figyelmen kívül a nyelvi egyenlőséget, egyanrangúságot követelő **cerhári** vagy éppen **másári** dialektust sem.



Kosárkötők Mezőbándon, 1931



Cigánytelep, Dobsina, 1935

A cigány nyelvek közé tartozik a **kárpáti** cigány, az egykori Nógrád, Hont, Gömör megyék legkorábban megtelepedett cigány csoportjainak nyelve és a **szintó** cigány, az erőteljes német nyelvi hatást érvényesítő, a Kárpát-medence nyugati részén fellelhető csoportok nyelve. Ma már a kutatók nagy része cigány nyelvnek tekinti a **beás** nyelvet, azt a jobbára nyelvújítás előtti állapotokat őrző román nyelvi hagyományt, melyet az egykori teknővájók beszélnek, elszakadván az eredeti román nyelvi közegtől, magukkal hozva Szlovákia, Magyarország, vagy éppen Horvátország területére.

A valamelyik cigány anyanyelvet beszélők anyanyelvükön kívül egy másik nyelvet is (második) anyanyelvüként beszélnek. Identitásukat tekintve ritkán mutatkoznak bizonytalannak, általában egyértelműen romának, cigánynak tekintik és nevezik is magukat. A második anyanyelv a lokális közösségben domináns nyelv lesz, de nem ismeretlen és nem ritka az sem, hogy vegyes etnikai területen cigány anyanyelvükön kívül mindkét nyelvet tökéletesen beszélnek.

A nyelvbeli különbségek mellett a választott vagy örökölt **életforma** a legfontosabb. A cigányság a letelepedettség és a vándorlás oppozíciója és a tradicionális foglalkozások szerint tagolódik. A magyarországi köznyelvi terminológiától leginkább az erdélyi tér el. Itt a mai napig eleven a sátoros és a házi cigányok megkülönböztetése. **Házi cigányoknak** tekintik mind a magyarok, mind a magukat sátorosnak mondók a régóta letelepedett, egy helyben élő, a helyi társadalmi munkamegosztásba erősen integrálódott, de a társadalom többségébe be nem olvadt (be nem fogadott) cigányokat. **Sátoros cigány** ezzel szemben az, akinek csak néhány generációval feljebbvaló ősei telepedtek meg; az egykori vándorlás-

nak, vándoriparosságnak még él a legalább mitikus emlékezete, számon tartják még a törzsi-nemzetségi leszármazást és jellemző az erős cigány identitás megléte. A házi cigányok lehetnek mezőgazdasági napszámosok, alkalmi munkások, a parasztok háztartásában házi, vagy házkörül munkát végzők, lehetnek zenészek, vályogvetők, vagy éppen kosárkötők, netán kovácsok. A sátoros cigányok nagyobb része rézműves, bádogos volt. A kelderás törzsi megjelöléssel beszélnek róluk az etnográfusok. Sokan közülük – s ez mindegy az utóbbi évek antropológusi „felfedezése” – magukat „gáborcigánynak” mondják, hozzátéve akár azt is, hogy ők „nemes székely cigányok”, Gábor Áron leszármazottai.

Földünk cigány népességének harmada a Kárpát-medence lakója – kezdi Kocsis Károly a romák 1990 utáni **demográfiai helyzetének** ismertetését. A legutolsó népszámlálások szerint 579 ezren (2%) vallották magukat *cigány nemzetiségűnek* és 291 ezren (1%) *cigány anyanyelvűnek*. Erdélyben 246 ezer, Magyarországon 190 ezer, Szlovákiában pedig 90 ezer Kárpátalján 14 ezer roma nemzetiségűt talált a népszámlálás. De a szakértő becslések szerint 2001 körül a Kárpát-medencében cigánynak minősíthetők száma 2,6 millió, ebből 1,4–1,5 millió Erdélyben, 600 ezer Magyarországon, 380 ezer Szlovákiában él. Ez alapján a cigányság a Kárpát-medence népességének közel 9%-át adja és lélekszámuk Erdélyben valószínűleg már a magyarokét is meghaladja. „A cigányok térbeli koncentrációja leginkább a Kárpát-medence ÉK-i, K-i, nem magas-hegységi, alföldperemi, dombvidéki területein figyelhető meg, Kelet-Szlovákiában: Gömör, Szepes, Sáros, Dél-Zemplén, Kassa-vidéke; ÉK-Magyarországon: Nógrád, Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, Közép-Tisza-vidék; Erdélyben: Szatmár,

KRONOLÓGIA

Románia

1921 az első öntevékeny szervezet, az Újparaszt Testvériség Társaság megalakulása Erdélyben.

1923 az új alkotmány elismeri a kisebbségi jogokat, ennek ellenére a kormány az etnikai kisebbségek elrománosítására törekszik.

1934 megalakul a Romániai Cigányok Általános Egyesülete és a Romániai Romák Általános uniója, mindkettő célkitűzése a társadalmi elfogadottság kiharcolása és a nomád életforma megszűntetése.

1942. augusztus 15. Befejeződik a romániai nomád cigányok evakuálása.

1942. szeptember 12. A letelepedett cigányok deportálása is megindul.

1946 A nomád cigányok leteleptetése: lovak és kocsik elkobzása; a Romániai Romák Általános Uniójának újraélesztése.

1950 A törzsi-nemzetségi közösségek szétszórása.

1970 A 153/1970. sz. rendelet értelmében kényszermunkára küldik az állásnélküli cigányokat.

1976 Az 1976/25. számú kormányrendelet az oktatás és foglalkoztatás teljeskörű megvalósításáról.

1990-es évek eleje nagymérvű migráció, menedéket kérők tízezrei érkeznek Németországba.

1993 Fokozódnak az etnikai konfliktusok, a hadrévi pogrom.

1996 A Partida Romilor (PR) tizenegy másik roma szervezettel választási szövetséget hoz létre az önkormányzati választások előtt, melynek eredményeként 132 cigány képviselőt választottak meg.

1999 Megalakul a Roma Szervezetek Munkacsoport célja, hogy segítse a kormány Nemzeti Kisebbségvédelmi Hivatalát.

hogy a falugyűlésen aki az új román név bevezetése mellett döntött, az a terem jobb oldali ajtaján ment ki, aki a Zabola név megtartását kívánta, a terem másik ajtaján. A falu nevének megmaradása annak volt köszönhető, hogy a faluban élő cigányok azt az ajtót választották, amit a magyarok.”

Kotics József: Integráció vagy szegregáció? Cigányok a háromszéki Zabolán. *Korunk* 1999. 9. sz. 75–82.

A magyarok és a cigányok együttélése

„Azt kell mondanunk, hogy a korábbi időszakban lényegesen szélesebb lehetett az a tartomány, melyben cigányok és nem cigányok, mint a kultúra diszkontinuous elemei meghatározott szituációkban közelíthettek egymáshoz. A 60-as évekből több olyan esetről számoltak be, amikor cigányok ünnepi rítusán, az emberi élet fordulójának néhány jeles alkalmán (keresztelő, temetés), a nem cigány lakosok közül aktív résztvevőként, vagy olykor kiemelt funkcióban többen jelen voltak. A településen anekdota kering például arról az esetről, amikor a péterfalvi cigányok egy Kis Gábor nevű magyar gazdát hívtak meg papnak lakodalomba. A református falusi gazda, az ifjú cigány jegyeseket egy Jókai-regényből olvasott részlettel adta össze, boroshordórolt osztva az áldást, hogy azok *„szaporodjanak, sokasodjanak, mint a rakamaz kolompér.”* De a nem cigányok az együttérzés gesztusáról (szegény cigány ember halálakor lepedőt adtak a magyarok szemfedélnek), illetve a bizalom gesztusáról szintén több narratívumot forgalmaznak: példának okáért, az Oroszországban munkát vállaló cigányok némelyike pokrócba csavart vagytonát a magyar családra bízta jelképes összegű pénz, gyakrabban ledolgozás fejében.”

Borbély Sándor: Változó „határjelek”: a péterfalvi cigányok kulturális és etnikus identitásának tartalmai. *Regio* 2007. 1. sz. 79.



Lakodalmas csoport, Kolozsvár környéke, 1920-as évek

Bihar, Arad, Temes megyék többnyire alföldi határvidéke és az Erdélyi-medence. A régió egyéb területein a magyar Dunántúl déli részén (Baranya, Somogy megyékben), a Bánáság szerbiai részén, Belgrádban, Budapesten és Pozsonyban számottevő a cigányok lélekszáma. Annak ellenére, hogy kelet–nyugati irányban, illetve a falvak és városok között jelentős mértékű roma migráció zajlott le az elmúlt fél évszázadban, a cigányok legfőbb településterületei ma is azok, mint az 1893-as cigány összeírás idején. A cigányok általában a kevésbé urbanizált, hagyományos rurális területeken, az etnikai-vallási tekintetben leginkább vegyes összetételű népesség lakta régiókban élnek, ott ahol korábban legkönnyebben találták meg helyüket a lokális társadalmi munkamegosztásban. A Kárpát-medencében a cigány nemzetiségűek száma 1991–2001 között legnagyobb mértékben Észak-Magyarországon,

a Budapest-régióban (50–70%-kal), az erdélyi Partiumban (34–39%-kal), a dél-szlovákiai magyarlakta járásokban (51%-kal), Bácskában (57%-kal) és a Muraközben (51%-kal) nőtt, mely elsősorban magas természetes szaporodásuknak, gazdasági okokkal összefüggő odavándorlásuknak és nem utolsósorban az etnikai disszimilációnak köszönhető. Ez utóbbi folyamaton azt kell érteni, hogy a cigányság fokozódó öntudatosodása miatt a korábban magát magyarnak valló, egyébként magyar anyanyelvű cigányok egyre nagyobb tömege legutóbb már cigány nemzetiségűnek vallotta magát (főként Dél-Szlovákia, Észak-Magyarország, a romániai Szatmár, Bihar, Szilágy, Arad megyék magyarlakta területein).

A romák (és természetesen a zsidóság) sorsát tekintve a **két világháború közötti időszak** legfontosabb politikai és társadalmi történeti fejleménye a holokauszt bor-



Felvidéki cigányzenészgyerekek az 1930-as években



Roma holocaust

zalma illetve annak „előkészülete” volt. Purcsi Barna könyvéből rekonstruálhatjuk, hogy országonként mi is történt.

Romániában az 1930-as évektől kezdve „felbukkantak az ún. „fajbiológiai” elképzelések. Használatosak lettek a humán és társadalomtudományokban az „etnikai tisztaság”, az „alacsonyabb rendű etnikumok”, az „etnikai promiszkuitás” fogalmak. „Bioetnikai veszélyt” a korabeli Romániában az „Európán kívüli eredetű kisebbségek” vagy „teher-kisebbségek”, „a cigányok, zsidók és mások” jelentettek. Ez volt a „románság faji felsőbbrendűségét” hirdető, modern faji ideológia tulajdonképpen kezdete. A cigányokról, mint a „román társadalom fekélyéről” emlékeztek meg.” A II. bécsi döntés után Észak-Erdély Romániától független utat jár be. Innentől kezdve 1944-ig az észak-erdélyi, döntően magyar anyanyelvet is beszélő cigányok mentesülnek mindattól, amit

Románia cigánysága kénytelen volt átélni 1940 után. Itt előbb a nomád cigányok (11.441 fő), majd a letelepedettek egy részét (13.176 fő) deportálták.

Szerbiában a német megszállás után 1941-ben a katonai vezetés elrendelte a cigányok nyilvántartásba vételét s a kötelező „Zigeuner” feliratú sárga karszalag viselését. Az utcákon, az üzletekben, a villamoson és buszokon megjelentek a „Zsidók és cigányok számára tilos!” feliratok. A német katonaság által elkövetett vérengzések és túszként tartott csoportok kivégzése révén 10–15.000 cigány származású embert öltek meg Szerbiában 1942-ig. **Horvátországban** 1941 júliusában Andrija Artukovics belügyminiszter rendelte el a cigányok összeírását. Nyilvános helyeken tiltó táblák jelentek meg a következő felirattal: „Szerbeknek, zsidóknak, kóborcigányoknak és kutyáknak bemenni tilos!” Az usztasa



Útban a jasenováci lágert felé

Jugoszlávia

1941. július Andrija Artukovics belügyminiszter elrendeli a cigányok összeírását.

1941 Szerbiában a német megszállás után a katonai vezetés elrendeli a cigányok nyilvántartásba vételét s a kötelező „Zigeuner” feliratú sárga karszalag viselését.

1941 október Két hét leforgása alatt több mint 9000 zsidót, cigányt és más civil lakost végezték ki.

1945–1946 Tito Macedónia területén „cigány autonóm terület” létrehozását tervezi.

1945 A JK SZ földosztási programja révén a szerbiai cigányok földhöz jutnak.

1974 Az új alkotmány lehetővé teszi a cigányok kulturális és társadalmi szervezeteinek megalakítását, szabad működését.

1980 Iskolai integrációs program elindítása és romani nyelvű oktatás bevezetése az első osztályokban.

1989 A Jugoszláviai Romák Szövetségének megalakulása.

Ausztria

1925 és **1927** Az osztrák csendőrség felméri a burgenlandi cigányok számát.

1939 440 burgenlandi cigány nőt zárnak Ravensbrück női táborába.

1940 A burgenlandi Lackenbach-ban (Lakompak) cigánytábor létesítenek.

1943. március 1. Megkezdődik az ausztriai (döntő többségében burgenlandi és magyar anyanyelvű) cigányok teljes deportálása Auschwitz-Birkenau-ba, a „cigány családi táborba”.

1948 Belügyminisztériumi rendelet jelent meg az aszociális elemek kitelepítéséről.

1993 A romákat és a szintiket népcsoportként ismerik el.

1994 (Levél) bombamerényletet követnek el felsőöri romák ellen, négy ember meghal.

1994 Az új iskolatörvény szerint: a roma népcsoport számára is lehetséges az anyanyelvi oktatás; megalakult a Burgenlandi Romák Népfőiskolája.

Negatív példa az együttélésre

„Tizennégy település, hét gylkosság, 264 — minden bentlévővel — leégetett, szétdőlt otthon. Több száz földönfutóvá vált család. Egyetlen bűnös sem. Az áldozatok mind romák, de a hatóságok a mai napig sem fogadják el, hogy rasszista megnyilvánulásról, netán pogromról lenne szó.

Az esetek közös vonásai lehetővé teszik egy modellértékű „szabványeset” felépítését.

1. „Az utolsó csepp”: A roma közösséggel szemben kialakított negatív indulatokat valamilyen hirtelen történés felkorbácsolja. Ez lehet egy banális, fiatalok közötti verekedés a diszkóban, mint Mihail Kogălniceanuban, esetleg kocsmai verekedés, mint Szászrégenben, vagy szélsőséges esetben emberölés, mint Bolintin Dealon.

2. A roma tettes rendőrségi őrizetbe vétele: Az eset kirobbantását okozó romákat a rendőrség letartóztatja, utóbb bíróság elé állítják őket. A szászrégeni kocsmai verekedésben részt vevő négy roma hat hónap és két év közötti börtönbüntetésben részesült, miközben másokat nem ítéltek el.

3. A bosszú: Vagy azonnal elszabadulnak az indulatok — ilyenkor fordul elő a romák meglincselése —, vagy néhány napos tervezés után gyűlnek össze a falu lakói, hogy elűzzék a romákat a településről. Szólnak a harangok, búgnak a szirénák. Gyakran rendőri erők felügyelete mellett a tömeg házról házra járva gyűjtogat. „Csak” megrongálják azokat a házakat, amelyek más házak közelében állnak, nehogy a tűz szétterjedjen a faluban.

Így lehetne röviden összefoglalni mindazt, ami a hadrévi eset előzményének tekinthető. Miért volt köze ennek a Maros megyei eseménynek például a konstancaiakhoz? Mert azok, akik elkövezték, tudták, mi történt máshol az országban, s azt is tudták, hogy sehol semmilyen jogi, bünyügi következménye nem lett a gylkosságoknak, gyűjtogatásoknak. Tehát bármit meg lehet tenni, ha az áldozat roma. Akár ügyészek, rendőrök szeme láttára.”

Haller István: Hadrév — hat év után. *Korunk* 1999. 9. sz. 33–34.



Házaspár, Brassó környéke, 1922



Vajda és felesége, Újvidék, 1920 körül



Család, Nagymarton vidéke, 1920 körül

állam faji-politikai programja szerint a független Horvátország célja a horvát katolikusokból és a boszniai muzulmánokból álló állam létrehozása az olyan „idegen elemek” kiirtásával, mint az ortodox szerbek, a zsidók vagy a cigányok. „Az usztasa mozgalom alapja a vallás. A kisebbségek számára: a szerbeknek, zsidóknak és cigányoknak hárommillió golyó van.” 1941 augusztusában a belügyminisztérium elrendeli, hogy az ún. fehér cigányoknak — muzulmánoknak — bántódásuk ne essék és ezek árjának tekintessenek. Ezt a rendelkezést azonban az usztasa hatóságok és a halálosztogok a gyakorlatban nem tartották be. 1941 szeptemberében az usztasák megkezdik a boszniai cigány, szerb, és zsidó közösségek deportálását Jasenovacba, Djakovóba, Stara Gradiskába és Loborgradba. 1942-ben úgy alakítják át a jasenováci cserépgyár égető kemencéjét, hogy az krematóriumként működjön. Májustól itt égetik el a holttesteket: a gyengélkedőket és betegeket élve dobják a tégláégető kemencékbe. Más lágerekből, többek között Stara Gradicából is hoznak cigányokat Jasenovacba.

Csehszlovákiában 1924-től 1929-ig Kasán egy cigányper folyt — 19 moldáviai cigányt kannibalizmussal vádoltak, s mint kiderül: alaptalanul — ez felszítja a cigányellenes hangulatot. Csehszlovákia 1927-ben hozott törvényt a vándorcigányokról, mely szerint éjszakai állomáshelyükön igazolniuk kellett magukat és tartózkodási engedélyért kellett folyamodniuk. A törvény célja a cigányok „civilizálása” volt, azonban megszorításai a polgári szabadságjogoktól is megfosztották őket. A hatóságok 1936-ban 39000 cigányigazolványt állítanak ki. 1938-ban, az első bécsi döntés nyomán dél-Szlovákia (az egykori Csehszlovákia magyar anyanyelvű cigányok többségével) Magyarország része lesz, s így sorsuk azonos lesz az ország területén élő más cigány közösségeivel. Mindeközben egy 1940. január 18-án kelt rendelet kényszermunkára kötelezte a zsidókat és a cigányokat Szlovákiában. A cigányoknak megtiltották, hogy a parkokba, kávéházakba vagy éttermekbe belépjenek, vagy hogy a tömegközlekedési járműveket igénybe vegyék. „Kényszermunka-létesítményeket” állítottak fel a munkaerő-hiánnyal küzdő gyárak mellett, s ezekbe a „társadalomellenes elemeket”, általában cigányokat internáltak. 1941-ben kötelezték a helyi városi és falusi hatóságokat, hogy a cigányokat toloncolják ki lakóhelyükről. A szlovákiai cigányok aktívan támogatták 1944 nyarán a németek által pártfogolt tisoista kormány elleni felkelést.

Ausztriában az osztrák csendőrség két alkalommal is felmérte a burgenlandi cigányok számát. 1925-ben 5480, 1927-ben 6032 főt számoltak össze. Más adatok szerint 5188 és 7164 fő élt ekkor Burgenlandban, s a tartományt nem számítva Ausztria területén még 1600 cigány élhetett. Más becslések szerint Burgenlandon kívül még 3000 cigány élt Ausztriában. Az RKPA (Reichskriminalpolizei) 3000 burgenlandi cigány – 2000 munkaképes férfi és 1000 nő – letartóztatását és koncentrációs táborba való deportálását rendeli el. A rendelet már nem használja a cigányokra az „aszociális” megjelölést, amely addig a cigányokra vonatkozó titkos vagy nyilvános parancsokban általános volt. 1939-ben 440 burgenlandi cigány nőt zárnak Ravensbrück női táborába, mint engedély nélkül árusító, iparendély nélkül dolgozó, vagy jóslással foglalkozó „aszociálisokat”. „Aszociálisoknak” minősítették azokat is, akik megszöktek a rendőrségi előírások és kihallgatások elől, azokat is, akik továbbra is együtt éltek nem cigányként besorolt férjükkel s ennek következtében a fenyegető kényszersterilizálás elől menekültek, de azokat is, akik lakóhelyüket engedély nélkül elhagyták. 1945. április 30-ig, a tábor felszabadulásáig becslések szerint legalább 5000 cigány női foglyot őriztek. 1943. március 1-én megkezdődött az ausztriai (döntő többségében burgenlandi és magyar anyanyelvű) cigányok teljes deportálása Auschwitz-Birkenaubá, a „cigány családi táborba”, mely a hónap végére be is fejeződött.

A cigányok számára **1945 után** országuknak a szovjet politikai érdekszférához való tartozása többnyire a nyílt üldözések végét is jelentette.

Románia előbb a még vándorló csoportok teljes letelepítésére törekedett, majd a nagyobb tömbökben élő csoportok szétszórását kezdeményezte. A mezőgazdaság kollektivizálása és az extenzív iparosítása hasonlóképpen, mint Magyarországon, egy időre felszívta a cigányok képzetlen tömegeit, mely az asszimiláció vágyott látszatát keltette. Valójában soha sem merült fel igazán, még kérdésként sem a cigányok nemzeti stáuszának megadása. Az 1970-es évek második felétől a politika még csak nem is foglalkozott a cigányok helyzetével.

A térségben talán **Jugoszláviában** volt legkedvezőbb a romák helyzete. Egyrészt a még a vándorlás körülményei között élő csoportokat senki sem akarta letelepíteni. Erre a gazdasági feltételrendszer hozta a megoldást: a mezőgazdasági népesség körében háttérbe szorult a vándoriparosok, vándorkereskedők és egyéb szolgáltatók szerepe. A kereslet drasztikus visszaesése „telepíti le a nomádokat”.



Székely kovács, Csík megye, 1930-as évek

Másrészt az ország etnikai, vallási (és részben nyelvi) sokszínűsége, mai kategóriáink szerint: multikulturalitása biztosította a cigányok (mintegy) egyenrangúságát. 1981-ben a cigányok ugyanolyan nemzeti stáuzt kaptak, mint az albánok vagy a magyarok. Ennek következtében több tucat társadalmi és kulturális egyesület jött létre: a cigányok bekapcsolódtak a társadalmi közéletbe. Egyes területek általános iskoláiban bevezették a romani nyelv oktatását, rádió és televízió csatornákon romani műsorokat sugároztak. Mindezek közepette pejoratívá vált a „cigány” szó használata, s a térségben először kezdték el használni a „roma” kifejezést.

Csehszlovákiában a politika két feladatra helyezte a hangsúlyt: a fizikailag munkaképes cigányok teljes foglalkoztatottságára, valamint a cigány „települések” (összesen kb. 1300) felszámolására. Ezenkívül kampányt indítottak az analfabétizmus és az „elősködő életmód” ellen. Az 1940-es évek végén Csehszlovákiában 221 ezer embert vettek nyilvántartásba, mint cigányt. Ezek többsége az ország keleti területén élt. Az új széttelepítési és áthelyezési tervet azon alapult, hogy a cigányokat a szlovák településekről rendszeresen és módszeresen áttelepítsék az általuk ritkán lakott nyugati cseh területekre, s így a lehető legjobban szétszórják őket a köztársaság területén. Az elégtelen finanszírozás, a széles társadalmi tiltakozás, a középszintű hatalom szabotálása és a romák részleges ellenállása miatt 1968-ra világossá vált a program kudarca. Ekkor pár éven át a cigányokat, mint nemzeti kisebbséget kezelték: megengedték, sőt biztatták, hogy saját gazdasági szövetkezeteket és társa-

2005 A Veszélyeztetett Népcsoportok Társasága követeli az egyenlő kisebbségi védelmet.

(Cseh)Szlovákia

1921 A romák megkapják a nemzeti kisebbség stáuzt.

1927 Az 1927/117. törvény aszociális állampolgároknak bélyegzi a cigányokat; korlátozta személyes szabadságukat, bevezette a „cigány személyi igazolványt”.

1928 A szlovákiai Podeminban hat roma áldozata van az ellenük irányuló pogromnak.

1929 Kassán kannibalizmussal vádolják a cigányokat, később felmentik őket.

1930 Szövetség a Cigányok Kulturális Felemeléséért néven szervezet alakul Szlovákiában a romák megértésére és segítésére.

1939 Az önálló Szlovákiában egy stáuzt két osztályba sorolja a cigányokat: a letelepedett dolgozókéba és az „egyéb”-be. Utóbbiakat megfosztják állampolgárságuktól.

1958 CSKP KB határozata a cigányok letelepítéséről és asszimilációjáról, a 74/1958 sz. jogszabály megfosztotta a nomádokat az utazás jogától és állandó munkahely keresésére kötelezte őket.

1965 A kormány létrehozta a Cigány Népesség Ügyeinek Országos Tanácsát; Szlovákia területén el szeretnék érni, hogy egy településen a cigányok aránya ne haladja meg az 5 %-ot.

1968 a Csehszlovákia Cigányok Úniójának megalakulása a Nemzeti Front égisze alatt (a csehországi tagszervezet fő törekvése a nemzeti stáuzs kiharcolása, a szlovákiaié a szociális érdekképviselet).

1973 A cigány tömegszervezetek feloszlata.

1990-as évek első fele Megszaporodnak a cigány csoportokat ért üldözések és bántalmazások.

1995 Mintegy harminc szkinhed megtámadja Garamszentkeresztes (Žiar nad Hronom) roma lakóit; egy fiatal embert felgyújtanak, aki belehal sérüléseibe.

1990-as évek második fele több száz roma előbb nyugat-európai, majd kanadai kivándorlása.

2004 február „Éhséglázadás” Délkelet-Szlovákiában.

Cigány csoportok önreprezentációja: a gáborok példája

„A gáborok a *gyergyóiakkal* közelebbi ismeretségben vannak, hiszen a környéken sokan élnek, mégis, a velem folytatott beszélgetésekben mindig negatívan mutatták be őket, mint például „koszosabbak minálunk”, „bűdös van náluk, mert olyan ételeket főznek”, „másnyelven beszélnek”, „ha egymásra nézünk, megismerjük egymást”, „ők még tartják a szokásokat”, „nem olyan ki-műveltek, mint mi”. Saját maguk relációjában úgy mutatták be őket, mint akik még „unokatestvérek között házasodnak”, „még az esküvők akár egy hétig is el-tartanak náluk”. A *gyergyóiak* egy olyan stádiumot képviselnek tehát, amelyen a gáborok túlhaladtak. A „civilizálódáshoz” vezető út végső szakasza az adventista egyház volt. Mert „amióta hívők vagyunk, nem világítunk halottak napján, nem eszünk disznóhúst, nem iszunk, nem hangoskodunk” stb. Ezen szokások elhagyásával a gáborok egy műveltebb közösségként mutathatják be magukat. Bár a *gyergyóiak* mind lakhelyüket, mind szokásaikat tekintve a gáborokhoz közel álló csoportot alkotnak, a gáborok mégsem kívánnak velük azonosulni: így másságukra öndefiníciójuk tartalmi szolgáltatnak bizonyítékot. Elhatárolják magukat tőlük ugyanúgy, mint más cigányoktól, és ennek az elhatárolódásnak talán a ruha vált leglátványosabb kifejező médiumává.”

Tesfay Sába: A kalap, az ezüstgombos lájbi és az ezüst zsebbóra. *Világosság* 2005. 7–8. sz. 183–184.



Rókvár, Székelyudvarhely



Iskolások, Székelyudvarhely

dalmi, kulturális egyesületeket hozzanak létre. 1973-ban azonban az összes cigány tömegszervezetet feloszlatták, mondván: nem tudták betölteni integrációs funkciójukat. A hatóságok visszatértek az asszimiláció politikájához, s ennek jegyében 1980-tól többgyermekes cigány asszonyok százait vették rá arra, hogy sterilizáltassák magukat.

Burgenlandban 1945 után sem változott az állam romákkal kapcsolatos koncepciója. A továbbra is aszociális elemeknek és potenciális bűnözőknek tartott cigányság kitelepítéséről 1948-ban még belügyminisztériumi rendelet született. Népcsoportként a romákat és a szintiket 1993-ban ismerték el. Az anyanyelvi oktatás az 1994-es iskola-törvény óta a roma népcsoport számára is lehetőséggé vált. Megalakult a Burgenlandi Romák Népfőiskolája. A romani nyelvet írásban is lehet használni – a grazi egyetem nyelvészeti tanszéke segítségével elkészült egy romani–német szótár is.

A **Szovjetunióhoz**, majd annak felbomlása után az Ukrajnához tartozó kárpátaljai cigányok közül becslések szerint mintegy 20–30 ezren vallják magukat roma nemzeti-ségűnek. Évszázadok óta élnek Kárpátalján,

gyakorlatilag minden részén. A legnagyobb telepek Munkácson, Ungváron, Beregszászban, Huszton, Csapon és Ráton találhatók. A kárpátaljai cigányság nagyobb része magyarul beszél, de a Kárpátokhoz közelebb élők már ukrán nyelvre váltottak.

Alain Reyniers a cigányok legújabb kori gazdaságairól gondolkodva azt állítja, hogy a „kommunizmus négy évtizede alatt kialakult a cigány értelmiségiek, érdekvédelmi vezetők, illetve a nagyiparban és a mezőgazdaságban dolgozó, proletarizált cigány munkavállalók rétege. Ennek ellenére a cigányság mint etnikai csoport egészében nem fejlődött harmonikusan. Bár a cigányok társadalmi rétegződése bonyolultabbá vált, nagy részük marginalizálódása súlyosabbá vált. Ez egyrészt felgyorsította a hagyományos mesterségek eltűnését – amelyeket immár csupán kis számú cigány kézműves folytatott –, másrészt nagyban hozzájárult a hagyományos társadalmi struktúrák felbomlásához, amelyek addig a nem-cigányokkal való kapcsolatokat is szabályozták, harmadrészt pedig bizonytalanabbá tette a cigányok helyzetét a munkaerőpiacon. [...] Az 1950-es és 60-as évek extenzív iparosításához nagy létszámú, kép-



Farcádi lókereskedő magyar cigány Kőrspatakon

zetlen munkaerőre volt szükség. A cigányság az iparban tömegesen jutott munkához, általában azonban a társadalom által kevésre becsült, rosszul fizetett állásokat kapták, amelyekhez nem kellett magasabb képzettség, s amelyek betöltésére a többségi társadalom egyébként sem volt hajlandó (utca-seprés, takarítás, sírásás). Tömeges alkalmazásuk a képzettséget nem, vagy alig igénylő állásokban negatív következményekkel járt. Egyrészt az ily módon rendszeres keresethez jutott cigány családokat nem ösztönözte arra, hogy gyermekeiket az iskolarendszer felé irányítsák, amellyel szemben bizalmatlanok voltak. Másrészt helyzetük a munkaerőpiacon bizonytalan maradt.”

Az **1980-as évek végén Romániában** (követve a százok korábbi exodusát, a magyarok repatriálását) nagyobb tömegekben menekülnek Németországba, illetve nagyobb csoportokban költöznek be a százok által elhagyott falvakba. A német hatóságok jelentése szerint 1990-ban a menedéket kérő romániai romák száma megközelítette a 18 ezret, két évvel később a 34 ezret. A Ceaușescu rezsim megdöntését követő esztendőik azonban nemcsak a migrációs potenciált erősítették, hanem szinte mindennaposá tették a nemritkán a fizikai tettelegességig fajuló etnikus ellentéteket magyarok és cigányok, románok és cigányok között. A térség talán legsúlyosabb támadását 1993-ban az erdélyi Hadréven (Hădăreni) intézték a romák ellen. 750 magyar és román nemzetiségű ember meggyilkolt négy romát, elűzött 130-at és felgyújtott 17 házat.

Csehszlovákiában a két tagköztársaság közötti ellentét roma ügyben a szétváláskor erősödött fel. Csehország a Szlovákiából átköltözött romákat egyszerűen vissza akarta

küldeni származási helyükre. Egyébként a romákkal szemben a legkorlátozóbb politikát a térségben Csehország alkalmazza, itt és Szlovákiában a leggyakoribb a romákat érő támadás. 1995 júliusában mintegy harminc szkinhed megtámadta Garamszentkeresztes (Žiar nad Hronom) roma lakóit, s egy fiatalembert felgyújtotta, aki behalt sérüléseibe. Az évtized második felében jelentős kivándorlás figyelhető meg előbb Anglia és Írország, majd Skandinávia és Kanada területére. Ekkor több ország hosszabb-rövidebb időre vízumkényszert vezetett be Szlovákiával szemben. A szlovákiai romák egyre romló életfeltételei közepette tört ki az éhséglázadásként ismertté vált tőketerbesi konfliktus. A szociális támogatások megvonásától, illetve csökkenésétől



Körösfeketetői vásár

IRODALOM

- Achim, Viorel: *Cigányok a román történelemben*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001.
- Barany, Zoltan: *A kelet-európai cigányság. Rendészerváltás, marginalitás és nemzetiségi politika*. Athenaeum 2000 Kiadó, 2003. 384.
- Borbély Sándor: Változó „határjelek”: a péterfalvi cigányok kulturális és etnikus identitásának tartalmai. *Regio*, 2007. 1. sz. 51–83.
- Dömötör Csaba: Felszínre törő roma indulatok Szlovákiában. *Européer* 2004. március 8.
- Fosztó László: Interetnikus kapcsolat Székelyszáldoboson. *Cigány–magyar egymás mellett élés*. Acta, 1996. (Székely Nemzeti Múzeum Évkönyve)
- Fosztó László: Szorongás és megbélyegzés: a cigány–magyar kapcsolat gazdasági, demográfiai és szociokulturális dimenziói. In: Bakó Boglárka (szerk.): *Lokális világok. Együttélés a Kárpát-medencében*. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 2003. 83–107.
- Fraser, Sir Agnus: *A cigányok*. Osiris Kiadó, Budapest, 1996.
- Gagy József: A kicsi cigány és társai. In: *Helykeresők? Roma lakosság a Székelyföldön*. Pro Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2002.
- Haller István: Hadrév – hat év után. *Korunk* 1999. 9. sz.
- Jurová, Anna: Cigányok-romák Szlovákiában 1945 után. *Regio*, 1996. 2.sz.35–56
- Kocsis Károly: A Kárpát-medence változó etnikai arculata (1989–2002). *Demográfia*, 2003. 4. sz. 706–713.
- Kotics József: Integráció vagy szegregáció? Cigányok a háromszéki Zabolán. *Korunk*, 1999. 9. sz. 75–82.
- Lokális cigány közösségek Gömörben. In: Prónai Csaba (szerk.): *Identitásváltozatok marginalitásban*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2005.

A roma gyerekek oktatása Romániában

„A roma közösségre, a magyarsághoz hasonlóan, az anyagi megosztottság a jellemző. A jól szituált kereskedő, vállalkozó családok mellett a roma közösség nagy része a magyarság legszegényebb rétegével hasonló anyagi szinten van. Az átlagosnál jobb anyagi körülmények között élnek a főleg seprűkötéssel, kosárfonással foglalkozó családok (Alsóboldogfalva, Siménfalva), amelyek külföldi megrendelőknek is dolgoznak, és vállalkozóként szegényebb társaik számára is munkát tudnak biztosítani. A legszegényebb rétegnek a napszámos roma lakosság tekinthető, akik elsősorban a helyi nagyobb földterülettel rendelkező gazdáknál napszámban dolgoznak kapálás, kaszálás stb. idején. Ebből következik, hogy a él beálltával nemigen találnak maguknak munkalehetőséget, s a családok keserves téli hónapoknak néznek elébe.

A hátrányos megkülönböztetés kérdésében nem könnyű határozott választ adni. Az iskolák nagy részében, ha más nem is történik, a romagyerekek az osztályok hátsó padjaiban ülnek, ezzel mintegy azt sugallva, hogy nem egyenrangúak a többiekkel. Persze ellenpéldát is lehetne említeni, ahol „vegyes” az ülésrend, ahol a magyar gyermekek jól megvannak roma osztálytársaik mellett, ha „azok tiszták, rendszeren felvannak öltözve”. Van olyan iskola/osztály, ahol a tanító délben, az órák végeztével összegyűjti a füzeteket, tankönyveket, ceruzákat roma tanulóitól (21 gyerekből 20 roma nemzetiségű), mert – mint mondja – „nincs garancia arra, hogy másnap is fel tudják mutatni ezeket”. Megtörtént már, hogy a tankönyv lapjaival gyújtottak otthon tüzet. A felnőtt roma lakossággal szembeni diszkrimináció különösebben nem jellemzője ennek a vidéknek. Szentábrahámon a roma lakosságot éppenséggel pozitív példaként említették a tanácsnál, mert „ők az első, akik befizetik az adókat”.

Vass István: A roma gyerekek nevelése Romániában. *Új Pedagógiai Szemle*, 2002. 11. sz. 106.



Etédi „gáborcigányok” az adventista gyülekezetben

félő emberek élelmiszerboltokat törtek fel, fosztogatnak, melyre válaszul drasztikus módon közbeavatkozik a rendőrség.

A hétköznapi életben a cigány csak maradjon cigány, gondolja mindegyik „paraszt nemzet”, jóllehet mindegyik számít a cigányok népszámlálás során nyújtott „segítségére”. A viszonzás rendszerint elmarad. S mert bármelyik szomszédos országban „egyenlő bánásmód mellett” a többség többet tud kínálni a cigányoknak, nem lehet csoda, hogy

többen változtatnak másodlagos identitásukon. Márpedig joggal feltételezhetjük, hogy a magukat legalább másodlagos identitásuk során magyarnak gondoló cigányok erősíthetnek, netán még legitimálhatnak is kisebbségi helyzetben lévő magyar oktatási, kulturális és nyelvhasználati törekvéseket. Ez a kérdés pragmatikusnak tűnő oldala. Ám van egy intellektuális és morális olvasata is: elutasíthatja-e, eltaszíthatja-e bármelyik nép a soraiba igyekvő és törekvő cigányokat?



Szászcsávási zenészek

Tudja-e?

■ A magyarságnak az adott országban megfigyelhető presztízse és a társadalmi közhangulat jelentős hatást gyakorol a *magyar anyanyelvű cigányság identitására*, a roma, magyar, illetve az államalkotó etnikum közötti „nemzet(iség)választására”. Az 1990-es években a kevésbé magyarbarát, mečiari-politika miatt a *szlovákiai nógrádi, gömöri magyar-cigányok* ezrei „pártoltak” el a magyar nemzetiségűektől, és vallották magukat inkább romának, mint (korábban) magyarnak. Ezzel szemben, a rendszerváltás után a – túlnyomórészt magyar anyanyelvű – *kárpátaljai cigányság* körében ismét vonzóvá vált a gazdaságilag egyre fejlettebb anyaországgal rendelkező magyarság és ennek eredményeként főként Munkács és környékén tetemesen nőtt a magukat magyar nemzetiségűnek vallók száma. (Kocsis Károly: A Kárpát-medence változó etnikai arculata (1989–2002). *Demográfia* 2003. 4. sz. 712.)

■ A lassan idegenforgalmi nevezetességnek számító szászcsávási zenészek repertoárja rendkívül széles. Ennek egyik oka, hogy magyaroknak, románoknak, cigányoknak egyaránt muzsikálnak; Jámbor István, Mezei Ferenc és Csányi Mátyás pedig fiatalkorukban az azóta Erdélyből javarészt kitelepült szászoknak is játszottak. Közvetlen vidékükön, a Kis-Küküllő Dicsőszentmárton (Tirnáveni) és Balavásár (Bălăușeri) közötti részén kívül más, távolabbi területekre is megfogadják őket: a magyarok Magyarózd (Ozd), Magyarzentbenedek (Sinbenedic), a Nyárárdmente (Niraj), a Székelyföld és Balázsfalva (Blaj) vidékéről; a cigányok és románok az említettekén kívül Marosludas (Luduș), Marosújvár (Ocna Mureș) környékéről és a Nagy-Küküllő (Tirna Mare) mentéről is. (<http://www.egt.bme.hu/csavas/pages/bemutatas.html>)

■ Zabolán, a Kovásznára vezető főút mellett a falu végén hatalmas, faragott székely kapukat látunk, mögöttük még befejezetlen óriási méretű családi házakat. Ezeket a falu meggazdagodó cigány lakói építik. A faluba költözött cigány családok székelykapu-állítását a magyarok és cigányok szimbolikus összetartozását fejezi ki. Zabolán a helyi székelyek paraszti kultúrájának nem volt része a székely kapu. Azt elsődlegesen a helyi értelmiségiek kezdeményezésére kezdték el

állítani. Az első székely kaput a református parókia elé építették 1975-ben. Ezt követően fokozatosan vált elfogadott gyakorlattá a székelyek körében. A cigányok a székely paraszti kultúra identifikációs szimbólumát használják saját azonosságuk jelzésére a külvilág felé. Azt azonban hangsúlyozni kell, hogy a székely kaput építő cigányok elsődlegesen nem az etnikai azonosulást hangsúlyozzák építményeikkel, hanem a kulturálisat. A székely kapu a társadalomba való beilleszkedés, a meggazdagodás szimbólumának tekinthető ebben az esetben. A falu közvéleménye eltérően ítéli meg azt a gyakorlatot, hogy a cigányok székely kaput állítanak. A magyar értelmiségiek ezt pozitív jelenségnek tartják, mert vélekedésük szerint ez nem pusztán az anyagi erő szimbolikus kifejeződése, hanem ezen túl a faluban élő magyarság dominanciájának megjelenítése is. Jóval negatívabban ítéli meg a falu magyar gazdarétege ezt a jelenséget. Miután egy leértékelt csoport kezébe kerül, a székely kapu vélekedésük szerint elveszíti eredeti szimbolikus többlettartalmát. (Kotics József: Integráció vagy szegregáció? Cigányok a háromszéki Zabolán. *Korunk* 1999. 9. sz.)

■ Puczi Béla leírja visszaemlékezéseiben a román szerepét az 1990-es marosvásárhelyi román–magyar konfliktusban: „Hat-hét óra körül már hol innen, hol onnan indult meg a tömeg, dobálták egymást, és egyre feszültebb lett a hangulat. Ekkor érkezett meg a marosvásárhelyi cigányok Gondos Károly és Boldizsár Máté vezetésével irtó sokan. [...] Ők már felkészülve érkeztek, nem úgy, mint a magyarok, akik csak a főtér padjairól tudták felszedni a léceket. Nem tudták először ki a magyar és ki a román, odakiáltottak hát románul: hol vagytok testvérek? A románok visszakiáltottak: itt vagyunk. Na jó, ha ott vagytok, megyünk mi nektek. Előbb a magyarok se tudták, hogy kik azok, egészen addig, amíg meg nem indultak a cigányok a románok felé. Egyikőjük elkiáltotta magát: *Ne féljete magyarok, mert itt vannak a cigányok!* Így kezdődött el a románok kiverése a városból. A harc nem tartott tovább két óránál, de a hajsza egész reggelig folyt. Senki sem tudta, hogy kik vannak még városban, és van-e náluk fegyver. A románok a mezőn keresztül. S a magyarok, a cigányok hajtották őket.” (Puczi Béla: *Marosvásárhely, 1990: három napig magyar: egy roma a barikád magyar oldaláról*. Szerk.: Bernáth Gábor. RSK, Budapest, 2000.)

Oláh Sándor: Gazdasági kapcsolatok cigányok és magyarok között. In: Gagy József (szerk.): *Egymás mellett élés. A magyar–román, magyar–cigány kapcsolatokról*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1996.

Péter László: „Romák, szegények, senkik vagyunk”. Elemzési kísérlet egy szegény roma közösség etnikai identitásépítő stratégiáiról. *Erdélyi Társadalom*, 2005. 1. sz. 29–52.

Pozsony Ferenc: Az erdélyi cigánykutatások eredményei. In: Bódi Zsuzsanna (szerk.): *Cigány néprajzi kutatások Közép- és Kelet-Európában*. Cigány Néprajzi Tanulmányok 10. Budapest, 2001. 12–32.

Puczi Béla: *Marosvásárhely, 1990: három napig magyar: egy roma a barikád magyar oldaláról*. Szerk.: Bernáth Gábor. Budapest, RSK, 2000.

Purcsi Barna Gyula: *A cigánykérdés „gyökeres és végleges megoldása”*. Tanulmányok a XX. századi „cigánykérdés” történetéből. Debrecen, Csokonai Kiadó, 2004. Alain Reyniers: Gondolatok a cigány gazdaságról. *Eszmélet*, 2002. 54. (<http://www.free-web.hu/eszmelet/54/reyniers54.html>)

Szuhay Péter – Barati Antónia (szerk.): *Képek a magyarországi cigányság 20. századi történetéből*. Néprajzi Múzeum, Budapest, 1993.

Tesfay Sába: A kalap, az ezüstgombos lājbi és az ezüst zsebóra. *Világosság*, 2005. 7–8. sz. 181–193.

Túrós Endre: Magyarok, románok, cigányok: ki van a középpontban? In: *Egymás mellett élés*. I. m. 165–181.

Vass István: A roma gyerekek nevelése Romániában. *Új Pedagógiai Szemle*, 2002. 11. sz. 99–109.

FORRÁSOK

„A golyóstoll megalkotója, Bíró László József 1899. szeptember 29-én, Budapesten született és számos területen próbálta ki szerencsáját... 1938. december 31-én hagyta el Magyarországot. Először Párizsban próbált szerencsét, majd innen a német megszállás miatt Argentínába menekült. Az első Eterpennek elkeresztelt golyóstollat már 1943-ban gyártották. Később, tökéletesített megoldásának szabadalmi jogát az Eversharp nevű cég kétfélmillió dollárért megvásárolta.”

Tanka László (főszerk.): *Magyar Amerika. A tengerentúli magyarok mai élete történetekben és képekben*. Médiamix, Salgótarján [2001]. 213.

„A [II. világ] háború után kint maradt százhuszezer magyar mind politikai menekült volt, de a politikai spektrum színkálaján elég kevert összetételű. Legjelentősebb részét [...] a két világháború közti társadalom konzervatív felső- és felső-középrétegei képviselték. Ott volt soraikban a magyar arisztokrácia, nemesség, valamint a jómódú középosztály jelentős része, beleértve a hivatásos katonai és csendőrtiszteket, a magas- és középrendű kormánytisztviselőket, a vármegyei bürokrácia legjavát, valamint sok egyéb olyan osztályhoz tartozó egyént, aki társadalmi, vagyoni helyzeténél fogva nem merte vállalni a szovjet katonai megszállással és az azt követő elkerülhetetlen kommunista uralommal járó következményeket. De ugyanakkor köztük volt a lebukott nemzeti szocialista ideológiához és a Szálasi-féle nyilasuralomhoz kapcsolódó szélsőjobboldali egyének zilált serege is; illetve, a másik oldalon a németországi haláltáborokból élve kiszabadult[...] magyar zsidóság egy része is. Mindezek fölött szintén köztük volt az erősen nemzeti érzelmű kispolgárság és jobb paraszti réteg egy része – beleértve a falusi tanítókat, boltosokat, mesterembereket, és

KOVÁCS ILONA

Magyar szórványközösségek a Kárpát-medencén kívül

A nyugati szórvány kialakulása már a történeti Magyarország felbomlása előtt a 19. és 20. század fordulóján megindult a nagy gazdasági kivándorlás keretében. A kivándorlás fő iránya Amerika, közelebbről az Egyesült Államok volt. Ekkor az I. világháborúig a történeti Magyarország területéről évente átlag 100–120.000 ember hagyta el az országot. A visszavándorlást és a nemzetiségek adatait is figyelembe véve az I. világháborúig a magyar anyanyelvű népvesztés mintegy 460.000 körül járt. Az I. világháborúig az új hazát keresők főként a paraszti, a munkás és iparos rétegből kerültek ki, akik a magyarországi kedvezőtlen birtokviszonyok és gazdasági körülmények miatt másutt kerestek megélhetést. Bár jutott belőlük pár száz Európa országaiba és a tengerentúlon minden kontinensre, a majd félmillió ember közel kilencven százaléka az Egyesült Államokba kért beocsátást. 1914-ig a Kanadába bevándorolt magyarok aránya volt még számottevő, akkori létszámukat 15.000-re becsülik. Az I. világháborút követő években Amerika a bevándorlást korlátozó intézkedéseket hozott, amelynek következtében 1920 és 1940 között csak kb. 40.000 magyarországi bevándorlót fogadott be, a többiek Európa

országaiba, Dél-Amerikába és Kanadába mentek. Dél-Amerikában Argentínába, Brazíliába és Venezuelába kerültek. Európában vendégmunkásként főként Németországba, Franciaországba, Belgiumba és Hollandiába mentek. Ez a kivándorló réteg azonban már nemcsak kétkezi munkásokból állt, hanem az 1919-es forradalmat követően politikai emigráns, baloldali értelmiségi réteggel bővült, majd a kor szak második felében sok volt közöttük az új megkülönböztető törvények elől menekülő zsidó művész, író, újságíró, tudós és vagyonos polgár. A baloldali emigráció központjai Bécsben, Párizsban, Berlinbe és Londonban működtek, s egy csoportjuk a spanyol polgárháborúhoz csatlakozott. A II. világháború után a baloldali és a demokratikus értelmiség központjává Párizs vált. Ausztráliába magyar emigránsok nagyobb számban csak a II. világháború után kerültek.

A II. világháborút követően két nagy menekült hullám duzzasztotta fel a nyugati szórványokat: a negyvenötösök a „nemzeti emigráció” Eckhardt Tibor és köre, valamint a negyvenhetesek a „demokrata emigráció”. Nagy Ferenc, Varga Béla, Kovács Imre, és csoportja. 1945-ben a háború végén, mintegy



Dél-Amerikába kivándorló Lendva-vidékiek, 1929

120.000 magyar menekült maradt Ausztria és Németország területén hadifogoly és menekült táborokban. 1947 után kisebb, de politikailag jelentős hullám érkezett, űk elismerték az 1945-ös alkotmányt, bíztak Magyarország demokratikus átalakulásában részt vettek az első folyamatokban, s csak a koalíciós kormányzás kudarca, a kommunista párt erőszakos térhódítása kényszerítette űket emigrációba. Többségükben kisgazda,



Amerikába kivándorló Burgenlandiak hajóra szállnak

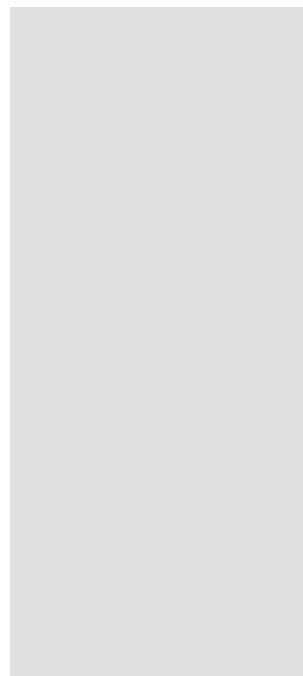
parasztpárti és szociáldemokrata politikusok, s az államosított vagyonok tulajdonosai voltak. E két hullám menekültjeit nevezték együttesen „dipik”-nek (Displaced Person). Szétosztásuk a nyugati országokba éveket vett igénybe. Külön menekültügyi szervezetet (IRO) állítottak fel e célra. Sokan csak 1950–51-ben hagyhatták el a táborokat. A különböző eredetű statisztikák eltérő adatai inkább csak nagyságrendeket jelölnek arra vonatkozóan, hogy melyik ország hány magyart fogadott be pl.: Egyesült Államok 26.000, Kanada 10.000, Ausztrália 12.000, Franciaország 8.000, Belgium 5.000, Nagy-Britannia 4.000, Argentína 3.000 (egyes becslések szerint 14.000), Svédország 2.300. Izrael korlátozás nélkül nyitva állt a kivándorló magyar zsidóság előtt s a következő évtizedekben mintegy 100 000 magyar zsidó választotta ezt az utat.

A különböző korszakok szórványközösségeinek kialakulását és megmaradását Magyarország gazdasági és politikai eseményein kívül a **befogadó országok** gazdaságának munkaerő igénye és az idegenekhez, a kisebbségekhez való viszonya határozta meg. A legkorábbi nyugati magyar közösségek az Egyesült Államokban és Kanadában alakultak ki, az I. világháborút megelőző időszakban. A magyar bevándorlók bányákban, ipari üzemekben és a vasútépítéseken dolgoztak Kanadában sok helyen mezőgazdasági telepek létesítésére toborozták űket. Az Egyesült Államokban a több milliányi európai bevándorló az angolszász eredetű társadalmat jelentősen megterhelte. Sokhelyütt a városok lakosságá 70%-ban kicserélődött, az újonnan



Szomi Teréz volt dobronaki lakos munkavállalási engedélye Uruguayban, 1929

jöttek idegen nyelvet beszéltek, és idegen szokásokat hoztak magukkal, mindez ellenállást és vitákat váltott ki a régi amerikaiak körében. A bevándorlók munkaerejére az ipar rohamos fejlődése miatt azonban szükség volt. Bár alapvetően munkaadóknak kiszolgáltatott helyzetben, nehéz körülmények között éltek és a társadalom lenézett rétegéhez tartoztak, a hátrahagyott társadalmak viszonyaihoz képest jobb kereseti lehetőséghez jutottak és a polgári demokrácia számukra korábban ismeretlen szabadságjogait élvezték. Közösségeiket szabadon építhették, nyelvüket gyakorolhatták, intézményeiket működtethették. Az integrálódást, a beilleszkedést, a befogadó társadalom iránti megbecsülést elvárták tőlük és sokféle támogatással, kedvezményekkel, képzéssel segítették, de az asszimilációt kezdetben nem erőszakolták bízva annak lassú bekövetkezésében, erre a második generáció esetében viszont törekedtek. Az asszimiláció erőteljesebb követelése az első világháború, a fenyegetettség idején lépett



Nagy Ferenc



Kovács Imre

az egyszerű paraszti sorból kikerült csendőröket...”

Várdy Béla: *Magyarok az Újvilágban. Az észak-amerikai magyarság rendhagyó története.* A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága - Anyanyelvi Konferencia, Budapest, 2000. 443.

„Egész Olaszország, az egész világ csodálta a magyarok bátorságát, hogy szinte pusztá kézzel vették fel a harcot a szovjet tankok ellen. [...] A rómaiak hihetetlen lelkesedéssel ünnepelték [a menekülteket], az Ausztriából érkező vonatokat a miniszterelnök fogadta, és rögtön gondoskodtak a menekültek elhelyezéséről... Olaszországban már akkor is nehéz volt munkát találni, mégis sokan felajánlották segítségüket. A pécsi bányából menekült kisiskorú fiúkat az olasz családok fogadták be...”

Szónyi Zsuzsanna: *A Triznya-kocsmá. Magyar sziget Rómában.* Kortárs Kiadó, Budapest, 2006. 25.

[1956-ban] „Összesen 151.731 személy külföldre távozásáról érkezett be rendőrségi kijelentőlap. Ez az ország lakosságának 1,5%-át jelenti. Az így előállott népeségvesztés 70%-kal meghaladja az 1956. évi természetes szaporodást. Az illegálisan külföldre távoztak több mint fele budapesti lakos volt. (81.000 fő), 1/3-a nő (51.200 fő) [...] A disszidáltak több mint fele 25 éven aluli, (83 000 fő), közel 1/3-a 25–39 éves (47 500 fő). Kevesebb mint 12%-uk 40–59 éves, a 60 évesek, valamint idősebbek aránya 1% alatti. [...] Magyarországról illegálisan külföldre távoztak 90%-a Ausztriába, 10%-a Jugoszláviába szökött. Az ENSZ jelentése (NU. Comite de l'UNREF. A/AC.79/73. 8 mai 1957) szerint a közel 194.000 disszidált személyből 1957. márc. 31-én 35.000 tartózkodott Ausztriában (az összes ide disszidált 20%-a) 17.000 Jugoszláviában. Eddig az időpontig 135.417 személyt (az összes disszidált 70%-át) továbbszállították a többi nyugat-európai és tengerentúli országokba. Ezek közül legtöbben



Burgenlandi magyar család hentesüzlete Milwaukeeban, 1930

fel, s bár a háború után elcsitult, a gazdasági válságok miatt a bevándorlók Kanadában szigorú szabályokkal szembesültek, az Egyesült Államokban pedig a befogadható létszám törvényi korlátozását vezették be.

Mindkét világháború után a legtöbb ország kétkézi munkásokat várt, s legtöbbjüknek korábbi társadalmi helyzetüktől és képzettségüktől függetlenül a társadalmi ranglétra legalsó fokáról kellett elindulniuk. Általában a bevándorlók boldogulásukat szorgalmuknak, helyállásuknak, tehetségüknek, és szerencsájüknek köszönhették. A II. világháború sújtotta Európa kisebb mértékben volt képes menekültek befogadására. Az Egyesült Államok a háborúban ellenséges Magyarország menekültjeit szigorú politikai kontroll és egzisztenciális garanciák ellenében volt hajlandó fogadni. A dél-amerikai államokban szinte minden korlátozás nélkül várták a munkaerejüket és tudásukat hozó menekülteket. A két világháborút követő kivándorlók és politikai emigránsok a megélhetési nehézségek, a nyelvtudás hiánya és a képzettségük érvényesítésének gondjain kívül megkülönböztetéssel igen, de durva asszimilációs politikával sem Európában, sem Észak- és Dél-Amerikában nem szembesültek. Az asszimiláció igénye Ausztráliában volt a legerősebb. A tudatos türelmi politika és a társadalmak multikulturális koncepciójának érvényesülése azonban csak a következő korszakban az 1960-as és 1970-es években érte el a törvényi és intézkedési szintet.

A korai bevándorlók minden országban közel egymáshoz, **többször települtek le**, valóságos magyar negyedeket, település részeket hoztak létre. Vállalkozó szelleműek a magyar negyedekben magyar munkásszülőket (burdosházakat), üzleteket, kocsmá-

kat, bankokat nyitottak, nyomdákat alapítottak és egyéb szolgáltatásokat nyújtottak. A közösségen belül magyarul beszéltek, a felnőtt generáció tolmácsai a helyi iskolákba járó gyermekeik voltak. Az I. világháború után újonnan érkezők a magyar közösségeket feltöltötték, de a II. világháború menekültejei és a felnövekvő második generáció már a magasabb képzettségűeknek, nyelvtudásuknak és magasabb társadalmi pozíciójuknak megfelelően lassan jobb negyedekbe költöztek és szétszóródtak. A régi magyar utcák, és magyar negyedek kiürültek és új demográfiai arculatot öltöttek. A bányá- és iparvidékeken ezt a folyamatot a gazdaság szerkezetének változása is sietette.

Világnézetüket tekintve bár Amerikában és Európában is voltak internacionalista orientációjú szocialista, liberális és kommunista csoportok, a kivándoroltak nagy tömege a zsidóságot is beleértve nemzeti elkötelezettségű volt. Számukra 1848 és Kossuth Lajos eszméi voltak az irányadók és legnagyobb ünnepük mindenütt március 15-e volt. A II. világháború menekültjeivel érkeztek a szélsőjobboldal és az antiszemitizmus képviselői is, de a régi és az új konzervatív nemzeti emigráció fórumai egyaránt kemény szembenállást tanúsított velük szemben. A korai bevándorlók közössége sem nélkülözte ugyan a politikai vitákat, a II. világháború után érkező menekültek és emigránsok nézetei jóval differenciáltabbak voltak, s nem kevés összeközösítésre és vitára adtak okot különösen a két fő csoport az 1945 és az 1947 után érkezettek között, helyenként pedig az 1919-ben menekült liberális demokratákkal Jászi Oszkár és Károlyi Mihály körével, vagy a szélsőjobboldallal. Ez megmutatkozott szervezeti életükben és sajtójukban egyaránt.



Chicagói magyar étterem magyaros étlapja

A II. világháború után a nyugati szór-
ványközösségek sokféle politikai nézetének
közös nevezőjévé vált a szovjet segítséggel
hatalomra került Rákosi Mátyás és kommu-
nista kormányának elutasítása. Az 1945 utáni
emigráció politikai cselekvésének megszer-
vezésére és a nemzetközi tiltakozás ébren-
tartására már a menekült táborokban megindult
a szervezkedés. A számos politikai alakulat
közül a New York-i székhelyű *Magyar Nem-
zeti Bizottmány* élén Varga Bélával töltötte be
a kvázi „emigráns parlament” szerepét, amely
a háború előtt kivándoroltak, a Horthy-kor-
mány idején szerepet vállalt magyar vezetők,
valamint az 1945 utáni polgári demokrati-
kus erőkből jött létre a szélső jobb és szélső
bal kizárásával. Ez a szervezet, a régi és az
új emigráció konzervatív, de józan, mérsé-
kelt erőinek cselekvési programját koor-
dinálta. A magyar hadsereg és csendőrség
menekültjeit a *Magyar Harcosok Bajtársi*

Közösségének hálózata fogta össze. A hideg-
háború programja keretében az amerikai kor-
mány 1951-ben létrehozta a *Szabad Európa*
Bizottságot és a *Szabad Európa Rádiót*. Mind
a Bizottmányt mind a SZER-t anyagi támoga-
tásban részesítette.

A nyugati szórványok közösségei minden
országban kialakították azokat az **intézmé-
nyeket**, amelyek identitásuk, hagyományaik
megőrzését és gyakorlását, nemzeti, vallási
és politikai közösségeik összetartását biztosí-
tották, közöttük a kommunikációt fenntartot-
ták. Létrehozták a magyar egyházakat, egye-
sületeket, sajtót, iskolákat, színtársulatokat,
magyar házakat, rádiót, és egyéb szolgálta-
tásokat. Ez a folyamat az egyes országokban
eltérő időben a bevándorlás ütemét követve,
s a helyi sajátosságokhoz és az adott korszak
igényeihez igazodva zajlott le. Bár minde-
nyütt hasonló típusú intézmények jöttek létre,
a közösség arányaihoz és összetételéhez mér-

KRONOLÓGIA

1945 A II. világháború után a nyugat-európai menekülttáborokban Bodnár Gábor szervezte meg az első cserkész csapatot *Hontalan Sasok* néven. 1948-ban a cserkészmozgalom magyarországi betiltása után 1950-től Magyar Cserkészszövetség néven működött a mozgalom, amelynek a székhelye 1951-ben az Egyesült Államokba került. Az akkori 1000 körüli tagság az 1970-es évekre 6000 főre fejlődött. A magyarországi cserkészlet újjáindulása után vették fel a *Külföldi Magyar Cserkészszövetség* nevet.

1947 Varga Béla, az 1945-ös – nemzetközileg elismert – szabad választásokon mandátumot kapott képviselőkből New Yorkban *Magyar Nemzeti Bizottmányt* szervezett, és ez elnyerte az Egyesült Államok félhivatalos és döntő anyagi segítséget is biztosító támogatását. A Végrehajtó Bizottsága felállított egy amerikai és négy európai menekültügyi irodát, egy igazoló és összeférhetetlenségi bizottságot, valamint 21 országban diplomáciai képviseletet. A Bizottmány több száz személyt tömörített magába. Egyidejűleg megindult az emigrációs pártok szerveződése. Saját lapjuk, a *Hungarian Observer* mellett támogatta munkájukat a párizsi *Nyugati Magyarság*, a müncheni *Új Magyar Út*, a *Látóhatár* (később *Új Látóhatár*). 1950. augusztus 4. Kísérleti jelleggel beindították New Yorkból a *Szabad Európa Rádió* magyar nyelvű adását. 1951 májusában a SZER európai központja Münchenbe került át és októbertől innen szolgáltatták az egész napos műsort 1993-ig.

1951 Magyar egyetemisták alapították a *Hollandiai Mikes Kelemen Kör*t. Célja a magyar műveltség ápolása és megismertetése Hollandiában és azon kívül. Év közben előadásokat 1959-től pedig minden szeptemberben tanulmányi napokat szerveznek.

1958. március A Magyar Nemzeti Bizottmány és több 56-os szervezet hozta létre a *Magyar Bizottság*, New Yorkban. Legfontosabb tevékenysége az 56-os magyar érdekek képviselete volt az ENSZ előtt.

az Egyesült Államokban (30.487), Angliában (19.698), Kanadában (18.059), Nyugat-Németországban (14.485), Svájcban (11.200) és Franciaországban (8.346) tartózkodnak.”

KSH jelentés az 1956-os disszidálásról. *Regio* 1991. 4. sz. 175–176.

„Nyugat magyarsága az utóbbi húszegynéhány év folyamán olyan magyarság-megtartás, magyar kultúra-művelődés módozatokat is kialakított, amelynek révén jelentős szerepet tölthet be a világ tizenhatmilliónyi magyarsága sorsának alakulásában. Az elhatározó tényező a tudatos vállalás lett, de nem csak a magyarság megtartásának és tovább-örökítésének, hanem a többi magyar csoport munkája célirányos *kiegészítésének*, valamint a magyar és nem-magyar kultúrák közti *közvetítésnek* a vállalása is. [...] Amikor a világ magyarságának különböző országokban élő kultúrái közé ideológiai, politikai, hatalmi akaratok ékelik magukat, hogy – 'divide et impera' – távol tartsák az egymásról tudni, egymással értekezni, vitatkozni, kezét fogni, szót érteni akarókat, akkor az mindannyiunkat nyomorít emberiségünkben és magyarságunkban egyaránt. Ma még csak nyugati országokban olvasható minden magyar nyelvű írás, bárhol is nyomtatták legyen – sem magyarországi, sem romániai, sem csehszlovákiai, sem kárpátaljai, sem jugoszláviai magyarok nem olvashatják, nem hallhatják korlátozás nélkül más országokbeli magyar nyelvtestvéreik szavait. Azon kell legyünk mindannyian, hogy minden magyar nyelvű folyóiratot, újságot, könyvet kézbevehessen; minden magyar művészt, tudást, író, költőt meghallgathasson; minden témát szóban és írásban szabadon kifejezhessen mindenki mindenütt, aki a magyarság jövőjéért felelősséget érez.”

Nagy Károly: *Magyar szigetvilágban ma és holnap*. Püski, New York, 1984. 10., 12.



Magyar táncost Louisiana-ban, a magyar egyesület estjén az 1980-as években

ten számban és jellegben különböztek. Ezeket az intézményeket a korai korszak zárt közösségeiben élő magyarság nagy számban igényelte és látogatta. A szétszóródás és generációváltás során ezeknek az intézményeknek az összetartó funkciója még fontosabbá vált, de hatása általában a teljes közösség 5–10 %-ra korlátozódott.

A kivándorolók és emigránsok intézményrendszerének fontos pillérei voltak az **egyesületek**. Az önszegélyező egyletek sora az Egyesült Államokban az 1880-as években indult, s 1910-ben számuk már meghaladta az ezret. Kanadában, az első 1901-ben jött létre, s az 1930-as években már minden nagyobb városban, ahol magyarok éltek, működött ilyen szervezet. Európában a viszonylag korai munkásbevándorlásnak köszönhetően Franciaországban voltak hasonló szervezetek már az 1920-as években. 1921-ben már több mint 2000 amerikai magyar egyesületet tartottak számon. Más nyugati szórványokban több száz egyesület alakult az idők folyamán. Voltak közöttük egyházi, világi és politikai szervezetek. Több típusuk országos hálózatot képezett, pl. az Egyesült Államokban a betegsegélyzők és az egyházi egyesületek. A magyarság összefogására országos szervezetek létesültek: *Amerikai Magyar Szövetség*, *Amerikai Magyar Református Egyesület*, *Amerikai Magyar Katolikus Egylet*. Más országokban, pl. *Németországi Emigráció Munkaközössége*, *Dél-amerikai Magyarok Szövetsége*, *Ausztráliai Magyar Szövetség* töltött be a magyarságtudat és magyar közösségi élet fenntartásában koordináló és mecénási szerepet. Világszervezet az 1946-ban alakult *Külföldi Magyar Cserkészszövetség*, amely

a második generáció magyarságismereti nevelésében hozott új formákat és játszott kiemelkedő szerepet a nyugati szórványok életében.

A felnőtt közösségek magyarságtudatának ápolásában a helyi és szélesebb hatósugarú kulturális egyesületek és tudományos társaságok is fontos szerepet játszottak ilyen pl. a kanadai *Széchenyi Társaság*, a *Rákóczi Alapítvány*, az Egyesült Államokban a *Magyar Társaság*, az *Amerikai Magyar Alapítvány*, Argentínában a *Mindszenty Magyar Tudományos Akadémia* és a *Pázmány Péter Szabadegyetem* stb.

A II. világháború előtt és alatt számos politikai egyesület alakult, pl. a franciaországi szociáldemokrata szervezet az *Emberi Jogok Ligája* és az antifasiszta *Magyar Függetlenségi Mozgalom* vagy a hasonló céllal Angliában létrejött *Angliai Magyar Tanács*.

A nyugati szórvány életében kezdetektől fontos szerepet játszott a **sajtó**, mint a kommunikáció és a közösség szervezésének eszköze. Voltak közöttük politikai, egyházi, felekezeti, kulturális, irodalmi, társadalomtudományi, ifjúsági sajtótermékek, vicclapok, sportlapok, magazinok. A sajtótermékek széles skálája jött létre a kisközösségek tájékoztató hírleveleitől az országos napilapokig. Az ismert és a még számba nem vett címekkel együtt számuk bizonyára meghaladja az ezres nagyságrendet. Közülük sok igen rövid életű volt, mások évtizedeket vagy éppen egy évszázadot is megérttek. Az idők folyamán napilapból hetilappá alakultak, vagy eleve ritkább havi, negyedévi megjelenést választottak Többségük teljes egészében magyar nyelvű olvasótábornak készült, kivételt képeztek a nemzetközi tájékoztatás szándékával megjelent lapok. Az idő múlásával a második generációk érdekében fokozatosan sok közülük kétnyelvűvé vált. Az első folyamatosan és tartósan megjelenő sajtótermékek már a 19. és a 20. század fordulóján elindultak pl. a clevelandi *Szabadság*, az *Amerikai Magyar Népszava*. *Katolikus Magyarok Vasárnapja*, *Kanadai Magyarság*, mások első számai a 1920-as évek végén jelentek meg mint pl. a *Délamerikai Magyarság*, vagy a *Délamerikai Magyar Újság*, vagy éppen 1945 után pl. a *Bécsi Napló*, vagy a kor folyóiratai, pl. *Hadak Útján*, *Hungária*, *Látóhatár*, *Új Magyar Út*. Az emigráns magyar újságírók több magyar újságíró szervezetet hoztak létre, az első volt 1948-ban, Münchenben a *Magyar Újságírók Külföldi Egyesülete*, elnöke kezdetben Nyíró József, majd Wass Albert volt.

A tájékoztatásnak, eszmecseréknek, polémiaíróknak helyt adó sajtó mellett, az írásbeli

magyar önkifejezés bázisát a magyar **írók, nyomdák és kiadók** képezték. 1945 után az emigrációban kiemelkedően értékes író generáció gazdagította a nyugati szórvány magyar szellemi életét. (Cs. Szabó László, Márai Sándor, Szabó Zoltán stb.) A nagyobb újságoknak volt saját nyomdája, de sem ezek, sem az önálló kiadók nem tudtak jelentős és gazdaságos vállalkozásokká fejlődni és az évente kiadott művek száma ritkán haladta meg a tízet. 1945 után az emigráció legtermékenyebb kiadói a müncheni *Amerikai Magyar Kiadó*, Buenos Airesben a *Kárpát Kiadó*, Clevelandban a *Kosuth Kiadó és Washingtonban az Occidental Press* volt. Az írók és az alkotó értelmiség a szerény publikációs lehetőség mellett a sajtóban és a magyar rádióadásokban, a Szabad Európa a BBC stúdióiban, tudta kifejteni szellemi tevékenységét.

Az **egyházak** szerveződése a közösségek kialakulásának kezdettől kezdve kísérő jelensége. Így az Egyesült Államokban és Kanadában már az 1800-as évek utolsó évtizedében és az 1900-as évek elején, Dél-Amerikában az 1920-as, '30-as években és Ausztráliában az 1940-es, '50-es évek fordulóján alakultak az első egyházak és épültek a magyar templomok. Ausztrália a magyar papok működéséhez hozzájárult, de etnikai alapon egyházak szervezését az 1950-es évek végéig nem engedélyezte. A magyar egyházak többféle felekezethez tartoztak. Legtöbb volt a római katolikus és a református, alakultak még görög katolikus, evangélikus, baptista és zsidó felekezeti gyülekezetek. Valamennyi egyház magyar gyülekezetként létesült. az egyházak nyelve is magyar volt, majd fokozatosan eltolódott a kétnyelvűség felé. Az Egyesült Államokban 42 magyar alapítású plébániát és 102 alapítású református egyházat tartanak számon és valamennyi felekezet képviselve van. A többi nyugati szórványban a magyarok lét-

számának megfelelően számuk jóval kisebb Dél-Amerikában a legerősebb a katolikus, de helyenként az evangélikus, református, baptista és zsidó felekezet is jelen van. Európában a római katolikus és református egyházak a legjellemzőbbek. A református egyház, mint nemzeti egyház a kezdetektől rendkívül fontos szerepet töltött be a magyar nyelv és a magyar öntudat megőrzésében. Észak-Amerikában százával tartotta fenn a nyári és hétvégi magyar iskolákat tankönyveket és könyvtárakat kaptak Magyarországtól, valamint saját maguk is szerkesztettek és adtak ki tankönyveket és kézikönyveket. Szoros kapcsolata a magyarországi egyházzal az I. világháború következtében megszakadt. A magyar lelkészutánpótlást több amerikai protestáns főiskolán a kint született magyar fiatalok felsőfokú magyar nyelvi képzésének megszervezésével igyekeztek megoldani. A katolikus egyház szintén részt vett az iskolaszervezésben mindennapos iskolák fenntartását is tudta biztosítani, ezekben azonban már a hivatalos törvények szerint az oktatás nyelve nem lehetett kizárólag magyar. A II. világháború után a kapcsolat megszakadt, de a katolikus egyházat Európában és a tengeren túl egyaránt erősítette a sok menekült szerzetes és pap érkezése. 1950-ben a pápa a nyugati világban szétszóródott magyar katolikusok lelki gondozására magyar apostoli vizitátort nevezett ki. Az Actio Catholica támogatásával Békés Gellért és Dalos Patrik magyar Újszövetség fordítását 300.000 példányban adták ki. A magyar katolikusok neves oktatási intézményeket, szellemi mozgalmakat és központokat hoztak létre: Pax Romana magyar ifjúsági szervezete, Amerikai Magyar Csíksomlyó (Youngstown, Oh), St. Gellért Apátság (Sao Paulo) stb.

A fokozatosan előregedő és a befogadó országok kultúrájába beolvadó nyugati szórványok életét átmenetileg az **új menekült-hullám** frissítette fel 1956-ban.

Az 1956-os forradalom okozta magyarországi földindulás óriási menekültáradatot indított el Nyugat felé. Ez a nagyméretű és gyors „vérátömlesztés” jelentős változásokat hozott a nyugati országokban élő magyar szórványközösségek életében. Bár a különböző források szerint

1963. január. Megnyílt a *Müncheni Magyar Intézet*. Célja „a hungarológia, a történelem, honismeret és irodalom, valamint a szomszéd népekkel, különösen a németekkel való kapcsolatok kutatásának előmozdítása”. Első igazgatója Bogvay Tamás volt, majd 1968-tól német vezetés alá került. 1969-ben megindult az *Ungarn-Jahrbuch* nevű évkönyv kiadása. Az Intézet gazdag könyvtárral, a magyar emigráns sajtó legnagyobb nyugati gyűjteményével, kulturális és politikai személyiségek hagyatékainak gyarapodása révén is állandóan fejlődő archívummal rendelkezik. Mai vezetője K. Lengyel Zsolt.

1969 Megalakult az *Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem*. Céljuk a magyarságot, a protestantizmust érintő kérdések megvitatása és a magyar kultúra ápolása. Erre szolgálnak az évente megrendezett tanulmányi hetek. 1972-ben indult meg az EPMSZ füzetsorozata, majd 1977-től a könyvkiadói program Szépfalusi István szerkesztésében.

1976 Megalakult New Yorkban a *Committee for Human Rights in Rumania* majd későbbi elnevezésén *Hungarian Human Rights Foundation* (HHRF) amely nemzetközi programokat szervez és felvilágosítást folytat a Kárpát-medencében kisebbségben élő magyarság emberjogi helyzetének javítása érdekében.

2001. november Stockholmban 13 országos szervezet létrehozta a *Nyugat-Európai Országos Magyar Szervezetek Szövetségét*. Ugyanabban a hónapban a Kanadai Magyar Kulturális Tanács és az Amerikai Magyar Szövetség megalakították az *Észak-Amerikai Országos Magyar Szervezetek Szövetségét*.

2004. augusztus Az öt latin-amerikai országos magyar szervezet létrehozta a *Latin-Amerikai Magyar Országos Szervezetek Szövetségét*. Miután már 2002-ben az összes latin-amerikai szervezet kilépett a Magyarok Világszövetségéből. A határon túli magyar szervezetek találkozóin az észak-amerikai, nyugat-európai és a latin-amerikai szervezetek önállóan képviselték magukat.



Ausztriában élő magyar 56-os menekültek

„[...] a társadalmi és foglalkozási csoportok aránytalanságán túl a magyar közösségi életen belül a leggyakoribb ütközőpont a bevándorlók társadalmi helyzetének kettőssége okozza – vajon a múlt, a magyarországi pozíció, vagy az Ausztráliában elért beérkezetttség legyen-e a mérvadó? [...] Ausztráliában az orvos, önálló ügyvéd, sikeres üzletember, élvonalbeli sportember tekintélye messze magasabb mint a mérnöknek, katonatisztnak, állami tisztviselőnek vagy politikusnak. Költők, írók művészek alig ismertek és csak akkor számítanak, ha vagyonra tesznek szert. Önálló iparosok általában jómódúak és a középosztály tagjainak tartják magukat. A deklasszálódás arányait fokozta, hogy éppen azok, akik Magyarországon nagyra tartott foglalkozásokat követtek, voltak a legkevésbé képesek folytatni hivatásukat Ausztráliában. Hacsak nem tanult meg gyorsan angolul és nem sajátított el egy új, használható hivatást, vagy önállóságot biztosító szakmát, a legtöbb hivatásos katonatiszt és köztisztviselő a társadalmi piramis alsóbb lépcsőjére került és előbb-utóbb a hasonlóan 'volt-valakik' társaságában kellett végzettséget találni. Ugyanakkor az iparosok meggazdagodtak; jó városnegyedekben vehettek szép házakat, gyerekeiket magániskolába járathatták és gyakran utazhattak tengerentúlra. A társadalmi változásokat kiélezte a magyar társadalomban nem ritka, születéssel, ranggal összekötött rátartás és az Ausztráliában általánosan elfogadott egalitáriánus magatartás közti különbség.”

Kunz Egon: *Magyarok Ausztráliában*. TLA, Budapest, 1997. 170–171.



Magyar menekült gyerekek az olasz tengerparton Follonicában

a menekültek statisztikai adatai kissé eltérnek egymástól nagyvonalakban elmondható, hogy 1956 végéig 200.000 ember hagyta el az országot. Ebből 10–11.000 visszatért, a többiek a nyugati világ különböző országaiban telepedtek le. A többség Ausztria felé lépte át a határt, és bár ez Ausztriának óriási terhet jelentett, tiszteletreméltóan oldotta meg a magyarok befogadásával járó erőn felüli feladatot. A menekültek egy kisebb hányada kb. 20.000-en Jugoszlávia felé vették útjukat, ahol szintén kedvező fogadtatásban részesültek. Az ENSZ felhívására az egyes nyugati kormányok segítséget nyújtottak Ausztriának és jelentős számban fogadtak be menekülteket. A főbb adatok a következők: Franciaországba 12.700, Németországba 15.500, Nagy-Britanniába 21.000, Svájcba 12.000, Belgiumba, Hollandiába és Svédországba összesen 10.000, Az Egyesült Államokba 40.000, Kanadába 26.500, Ausztráliába 11.000, Dél-Afrikába 1.300 menekült került. Jugoszláviából a többség Olaszországon keresztül jutott el ezekbe az országokba.

A menekülteket mindenütt nagy szimpátiával, bámulattal és megbecsüléssel fogadták és a korábbi bevándorló magyarokhoz képest különleges elbánásban és kedvezményekben részesítették őket, nemcsak a hivatalos szervezetek, hanem a lakosság és a magyar közösségek is. Bár később a korábbi magyar bevándorlók részéről gyakran megállapították, hogy az ötvenhatosoknak sokkal könnyebb volt a beilleszkedés, mert nem kellett mindenkinek végigjárni a bevándorló sors minden fokozatát, hanem rögtön egyetemi tanulmányokhoz jutottak, az egzisztenciájuk megteremtéséhez anyagi segítségben részesültek, sokan a szakmájukban helyezkedhettek el, mégis a legtöbb magyar társadalmi csoport és szervezet örömmel és várakozással fogadta őket.

Az 1956-os menekült réteg koránt sem volt egységes, sőt minden szempontból rendkívül összetett volt. Sokan az üldözés elől a forradalomban fegyveres részvétel, vagy egyéb szerepvállalás miatt menekültek, akik között a Nagy Imre kormányt támogató marxisták is voltak, mások származásuk, vagy politikai nézeteik miatt korábban elszenvedett sérelmek és korlátozások miatt emigráltak. Jelenlétük számában a továbbtanulás, vagy az anyagi boldogulás, a jobb életlehetőségek reményében indultak útnak. Másokat a szakmai boldogulás és tudományos pálya kiteljesítésének perspektívája, a szabadabb gondolkodás, a jobb érvényesülés lehetősége vonzott. Sokan közülük mind nyelvilag mind életforma szempontjából a gyors beilleszkedésre törekedtek, s mind ők mind pedig gyermekeik a gyors asszimilálódás útjára léptek. Ezzel szemben a politikailag és a magyar identitás szempontjából tudatos réteg a meglévő magyar szervezetekbe és közösségi életbe komoly frissülést, megújulást hoztak. A generációs különbségek, a társadalmi és politikai tapasztalatok és a neveltetésbeli eltérések azonban nemegyszer konfliktusokat idéztek elő, a szervezetekben alapvető változásokat hoztak, sőt egészen új törekvéseket és új egyesületeket, intézményeket kezdeményeztek. Mindenekelőtt létrejöttek a forradalomban nemzetőrként, vagy fegyveresen, illetve szellemi irányítóként szerepet vállalók kezdeményezésére és befogadására az ún. szabadságharcos szervezetek. (*Magyar Szabadságharcos Szövetség*, vezető Király Béla, *Magyar Szabadságharcos Világszövetség*, vezető Dálnoki Veress Lajos, *Magyar Szabadságharcos (Nemzetőr) Világszövetség* vezető Pongrácz Gergely). Szintén ötvenhatos szervezet, s elsősorban a menekült magyar értelmiségiek eszmecseréinek adott helyet a Magyarországról kitiltott és végül New York-ban letelepedett *Petőfi Kör*, élén a még Budapesten megválasztott Jónás Pállal. Hasonló célú, de a régi emigráció tagjait is befogadó szervezet volt a *Magyar Írók Szövetsége Külföldön* Londonban. Egymást követő elnökei Faludy György, Ignó Pál majd Méray Tibor voltak. Megalakult a *Nagy Imre Politikai és Társadalomtudományi Intézet* Brüsszelben igazgatója Heltai György a Nagy Imre kormány volt külügyi államtitkára lett és a *Kossuth Alapítvány* New York-ban igazgatójává Horváth Jánost választották. Valamennyi szervezet már közvetlenül a forradalom leverése után Ausztriában vagy Európa más országaiban létrejött, de többségük fenntartásához a hidegháborús program keretében Amerika nyújtotta az anyagi támogatást a Szabad Európa Bizottság vagy más amerikai

szervezeteken keresztül. Az ötvenhatos menekültek közösségeinek több európai országban is, pl. Svájcban, vagy Németországban voltak más intézményi támogatók is.

Az ötvenhatos szervezetek közül a legjelentősebb **politikai szervezet** a *Magyar Bizottság* volt, amely a 2. világháborút követő emigráció és az ötvenhatosok két csoportjának megegyezése révén jött létre 1958 márciusában és New York-ba tette székhelyét. A régi emigránsok megszűnő szervezete a *Nemzeti Bizottmány* volt. Az ötvenhatosok részéről egyik a csatlakozó szervezet a mindjárt 1956 novemberében Bécsben megalakult *Magyar Forradalmi Tanács* volt. Létrehozói elsősorban a menekült forradalmi vezetők, a kisgazdák és szociáldemokraták voltak. A másik megszűnő, de nem csatlakozó ötvenhatos szervezet a *Kormányképviselő* volt, amely a Nagy Imre kormány megjelenését kívánta külföldön ellátni Kéthly Annának a Nagy Imre kormány egyetlen Nyugatra került tagjának elnöklétével. Az újonnan alakult Magyar Bizottság elnökévé Varga Bélát választották, aki a feloszlott Nemzeti Bizottmánynak volt fennállásáig az elnöke. A tagok majdnem fele-fele arányban a régi és az ötvenhatos emigránsokból kerültek ki. A bizottság teljes egészében elkötelezte magát 1956 ügye mellett. Mind a bizottság mind, pedig a többi ötvenhatos szervezet legfontosabb feladatának a magyar érdekek képviselését, 1956 és Magyarország iránt a figyelem ébrentartását, és a magyar forradalom tanulságainak levonását tekintette. Különösen fontos volt ez az 1957. november 4. és 1962. december 20. között, amikor az ún. „magyar kérdés”, vagyis a magyar forradalom szovjet részről történt fegyveres leverésének és a Kádár-kormány legitimitásának kérdését az Egyesült Nemzetek Közgyűlése napirendjén tartotta. A bizottság tagjai véleményükkel, tanuk felvonultatásával, vitákkal igyekeztek az ENSZ jelentést és azt követően a közvéleményt formálni.



Iskola magyar gyerekeknek Traiskirchenben

Az ötvenhatos menekültek jelentős része volt fiatal, mintegy 8.000 diák. Ez két problémát vetett fel: a magyar iskolák és a különböző országok egyetemeken tanuló **magyar fiatalok** diákszervezeteinek kérdését. Az elemi iskolákkal szemben megjelent a fiatal magyar családok igénye ez megerősítette az egyházak és a cserkészlet keretében már korábban is működő és magyarságismeretek tanítását végző, főként hétvégi, ritkán mindennapos magyar és részben magyar nyelvű iskolák ügyét (pl. Cleveland, New York, New Brunswick, Passaic, Toronto, Buenos Aires, Sao Paulo stb.). A gimnáziumok közül különösen jelentős az 1984–2006 között Németországban működő középiskola a *Burg-Kastl-i Magyar Gimnázium*. Az iskolakérdésben és az identitást ápoló kulturális tevékenység területén az 1970-es években több országban meghirdetett multikulturális koncepció, valamint a kisebbségi programok jelentettek erkölcsi és anyagi segítséget.

Az egyetemi magyar ifjúság mindjárt az emigráció első időszakában megindította az ötvenhatos magyarországi diákszervezet utódját, a MEFESZT a *Magyar Egyetemisták és Főiskolai Hallgatók Egyesületeinek Szövetségét*. Az európai egyetemeken tanuló magyar diákok nagy számban csatlakoztak és létrehozták igen aktív helyi szervezeteiket pl., Németországban. A MEFESZ 1966-ig működött. Már korábban megkezdte tevékenységét az észak-amerikai magyar diákok szövetsége is, s mindezekkel párhuzamosan megerősödtek a magyar ifjúsági szervezetek a szociáldemokrata mozgalom és a katolikus ifjúsági mozgalom keretében is. Ezek a szervezetek jó iskolát és kitűnő intellektuális közeget biztosítottak a jövő magyar diplomásai számára, akik néhány év leforgása múlva Európa szerte létrehozták az emigráns magyar értelmiség legtermékenyebb és legnívósabb szellemi fórumait szervezetek és rendszeresen

megtartott konferenciák, szellemi találkozó formájában. Közülük a legfontosabbak: *Hollandiai Mikes Kelemen Kör*, *Bornemissza Péter Társaság* (Bécs), *Sepsi Csombor Márton Kör* (London), *Katolikus Magyar Egyetemi Mozgalom*, *Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem* (Bern), *Svájci Magyar Irodalom és*

„Mikor az Európai magyar Evangéliumi Ifjúság tíz éve [1959] megtartotta első tanácskozását, a résztvevő fiatalok még mind Magyarországon érettségiztek. Az októberi forradalom után jöttek nyugatra, előadóik – az apai nemzedék – pár évvel hamarabb. Akármilyen kavarodás volt az elmében, amikor lábukkal a rendszer ellen szavazva új hazát választottak, apák és fiúk szokásosan egyformán az anyaország öröklött képzeletéhez és emlékeihez tapadt. [...] De tíz év után olyan *átmeneti* nemzedék tűnt fel a konferenciákon – nemcsak az evangélium –, amely magyar iskolázás és háttér nélkül ragaszkodik magyarságához. E ragaszkodásból hiányzik a magvas szokás; hol értik, hol nem az előadók magától érthető utalásait. [...] Az idei konferencián három nemzedék találkozott: az ötven-hatvan évesek, akiknek eszmélése, tudattartalma a két háború között Magyarországon alakult ki; a harminc évesek, akik magyar érettségivel és néha egyetemi tanulmánnyal a maguk mögött, nyugaton felszabadulva szellemi folytonosságban forrtak össze kint élő, idősebb honfitársaikkal; végül az átmeneti nemzedék, amelynek időnként kihagy a magyar lélekzetvétele s valamelyest már olyan, mint az idegen pilóta Radnóti Miklós versében: [...] Átmeneti nemzedékről azért beszélünk, mert mögöttük is felbukkant már egy, a távolabbi jövő ismeretlen jegyében. Néha-nyan a harmincévesekből elvitték a konferenciára nyolc-kilenc éves gyermeküket. [...] Kétnyelvűek ezek a gyermekek és soha nem látott 'őshazájuk' olyan féle lelki valóság, mint Thule vagy Árkádia a mitológiában.”

Cs. Szabó László: Három nemzedék. In: Szépfalusi István (szerk.): *Együtt Európában*. Útítárs, Oslo-Bécs, 1971. 200–201.



Márai Sándor



Méray Tibor



Cs. Szabó László



Varga Béla a Parlamentben, 1990



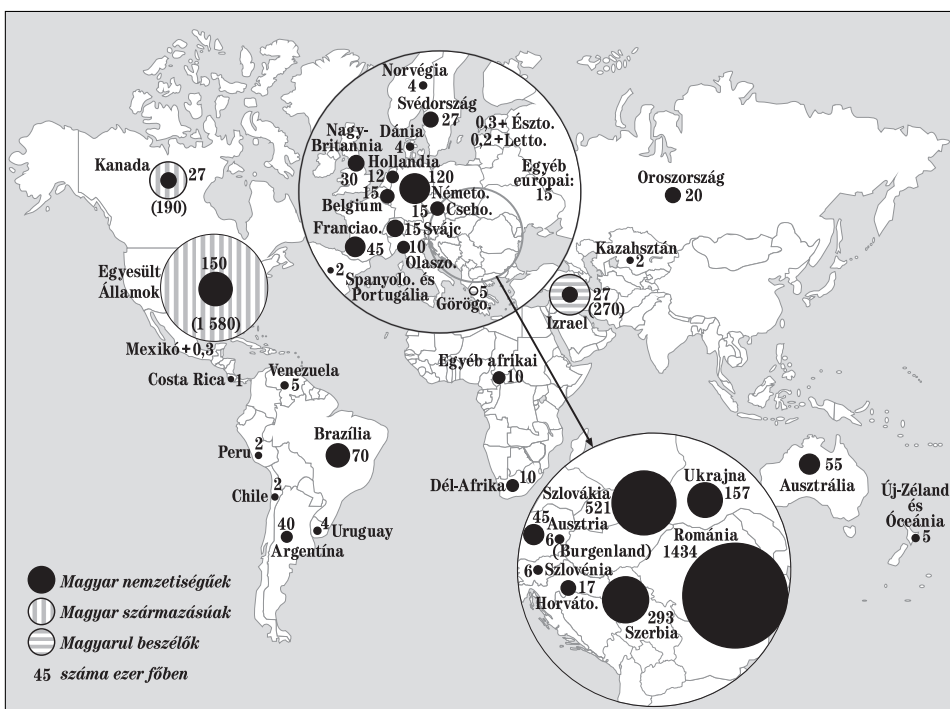
A Burg-Kastl-i Magyar Gimnázium 1958-ban végzett osztályának tablóképe

Könyvbarátok Köre (Lugano), *Dies Academicus Hungaricus Genevensis* (Genf). Amerikában hasonló szerepet töltött be a *Magyar Öregdiák Szövetség – Bessenyei György Kör* (New Brunswick, NJ) *Magyar Baráti Közösség – Itt-Ott Találkozó* (Lake Hope), az *Amerikai Magyar Tanárok Egyesülete*.

Valamennyi szervezet vonzáskörében a különböző országokban fontos **sajtóorgán**umok indultak és jelentős kiadói tevékenység folyt. A számos sajtótermék közül a legjelentősebbek: a *Nemzetőr*, *Irodalmi Újság*, *Új Látóhatár*, *Bécsi Magyar Híradó*, *Bécsi Napló*, *Kanadai Magyar Hírlap*, *Kana*

dai Magyarság, *Független Magyarország*, *Magyar Műhely*, *Szivárvány*. Legtöbbjük hosszú éveken keresztül megjelent. A megszüntetett helyébe új lapok léptek. Azok közül, amelyek megérték a 1990-es éveket, többen hazatelepedtek. Voltak olyanok, amelyek politikai szerepüket betöltve itthon vagy még külföldön a változásokat követően megszűntek.

Mind a politikai mind pedig a kulturális szervezetek, valamint az egész magyar nyugati szórvány életére jelentős hatással voltak az 1956 után bekövetkezett magyarországi és nemzetközi események. A **megtorlás évei után** az 1963-ban kibocsátott amnesztia ren-



Magyarok a világban

delet és a bekövetkezett enyhülés nem kevés polémiát váltott ki és még jobban megosztotta az emigrációt. Ütköztek a nézetek a további elzárkózás és elutasítás vagy a hivatalos Magyarországgal történő kapcsolat felvétel kérdésében. Magyarország több területen törekedett a kapcsolatra a nyugati szórvány gazdasági és kulturális szakembereivel, Bár látványos siker nem született, voltak eredmények, pl. az Anyanyelvi Konferenciák sorának megindulása. A Kelet és Nyugat kapcsolatában bekövetkezett enyhülés másik fontos hatása volt, hogy a Nyugat csökkentette az emigráns ellenzék anyagi támogatását. Elapadtak a pénzforrások, csökkent az emigráns szervezetek, a sajtó, a *Szabad Európa Rádió* jelentősége és befolyása. 1975-ben a Helsinkii konferencia megerősítette a Kárpát-medencei magyarság jogi politikai helyzetének javításáért küzdő törekvéseket. Ekkor indult útjára a *Magyar Emberi Jogok Alapítvány* Hámos László irányításával. A legnagyobb fordulatot 1990-ben a magyar politikai rendszer megváltozása hozta. A nyugati magyarság nagy lelkesedéssel és optimizmussal üdvözölte a változást. Az új magyar kormány is megbecsüléssel üdvözölte a nyugati magyarságot, a parlament alakuló ülése a nyugati emigráció legfontosabb politikai vezetőinek jelenlétében zajlott. Bár a kapuk megnyíltak azonban az új Magyarország közel sem nyújtott a nyugati szórvány politikusainak és szakembereinek annyi lehetőséget, mint remélték. Voltak, de kevesen, akik a magyarországi pártpolitikában és belpolitikai életben, helyenként a diplomáciai életben szerephez jutottak, mint pl. Varga Béla, Király Béla, Horváth János, Zwack Péter, de korántsem olyan arányban és mértékben, mint azt a nyugati szórvány emigráns politikusai várták. Végleges

hazatelepedésre közülük kevesen vállalkoztak, de sokan hazajárnak magánemberként, nyugdíjasként, szakértőként, a fiatalabbak gazdasági szakemberként, üzletemberként. A nyugati szórvány közösségek a hazatelepedés lehetősége ellenére megmaradtak és egy új korszak feladatival szembesültek.

A magyarországi társadalmi változások, a többpárt rendszer, a szabad választások, a szovjet csapatok kivonulása alapvetően **új politikai helyzetet** teremtett a nyugati emigráció számára és a nyugati szórvány politikai programjának, szerepének ártérkelését kívánta meg. Az útkeresés a '90-es években viták és elemzések sorát indította el. A nyugati szórványban élők tiszteletre méltó módon az új helyzetben a segítségnyújtást érzik egyik legfontosabb feladatuknak. Számos formában és jelentős összegekkel nyújtanak támogatást a Kárpát-medence magyar kisebbségeinek, valamint Magyarország lakosságának és intézményeinek. További fontos program számukra Magyarország és a magyarság érdekeinek képviselője a világban. A jelen és jövő teendői és törekvései között jelentős helyet foglal el a cselekedni vágyók körében a közösségek felmorzsolódásának és az asszimiláció lassítása, saját kisközösségeik, intézményrendszerük (iskola, egyház, klubok, szervezetek, sajtó stb.) fenntartása, tartalmi gazdagítása, magyarországi kapcsolatainak bővítése, valamint emellett a befogadó társadalomban a magyar jelenlét képviselője. A fiatalok és az újonnan érkező fiatal magyar munkavállalók részéről pedig igény a közösségi élet modernizációja, új formáinak megteremtése. Terjed a kapcsolatépítésben, a hagyományápolásban a korszerű technika alkalmazása, a kommunikációban a világháló felhasználása.

Tudja-e?

■ Alexander Korda (Korda Sándor) Hollywood filmrendezője, majd az 1930-as években az angol filmipar felvirágzását elindító London Films cég megalapítója, a *VIII. Henrik magánélete* és a *Lady Hamilton* c. filmek alkotója Túrkevén született, s a Tanácsköztársaság bukása után direktóriumi tagsága miatt ment emigrációba.

■ A Soproni Műszaki Egyetem Erdészeti Kara – tanárok és diákok együtt menekültek és Kanadában a Vancouveri Egyetem fogadta be őket, tanáraik irányításával ott

szereztek diplomát és többségük a kanadai erdőgazdaságban helyezkedett el.

■ A svédországi törvények szerint, ha 5 gyermek kéri az anyanyelvű oktatást, akkor azt az állam köteles a költségvetés terhére, heti rendszerességgel biztosítani. A svéd iskolákban mintegy hétszáz gyerek részül magyar anyanyelvi oktatásban heti 2-4 órában, s ezen túl 14 hétvégi magyar iskolát működtetnek a magyar közösségek, amelyben közel félezer gyerek tanul. Nyaranként pedig nagy anyanyelvi tábor szervez a Svédországi Magyarok Országos Szövetsége. A nyugat-európai magyar egyesületek is hasonló jogokat szeretnének elérni.

IRODALOM

- A világ magyarsága. Történeti áttekintés és címtár.* I–III. k. Magyarok Világszövetsége, Budapest, 1998.
- Borbándi Gyula: *A magyar emigráció életrajza 1945–1985.* 1–2. k. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1989.
- Borbándi Gyula: *Emigráció és Magyarország. Nyugati magyarok a változások éveiben 1985–1995.* Basel – Budapest, 1996.
- Fejős Zoltán: *Magyarok az Egyesült Államokban az 1980-as években. Demográfia, társadalmi adatok, fogalmi problémák.* In: *Magyarságkutatás.* A Magyarországi Intézet évkönyve, 1988. 177–216.
- Kanyó Tamás (szerk.): *Emigráció és identitás, 56-os magyar menekültek Svájcban.* L'Hartmann – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2002.
- Kunz Egon: *Magyarok Ausztráliában.* Teleki László Alapítvány, Budapest, 1997.
- Némethy Kessler Judit: *„Szabadságom lett a börtönöm” Az argentinai magyar emigráció története 1948–1968.* Budapest, 2003.
- Papp-Aykler, Susan: *Magyarok Kanadában.* In: *Hungarika anyagot őrző külföldi könyvtárak címjegyzéke.* 13. Kanada. OSZK, Budapest, 1997. 21–32.
- Puskás Julianna: *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982.
- Tanka László (főszerk.): *Magyar Amerika. A tengerentúli magyarok mai élete történetekben és képekben.* Médiamix, Salgótarján [2001].
- Várdy Béla: *Magyarok az Újvilágban. Az észak-amerikai magyarság rendhagyó története.* MNYKNT, Budapest, 2000.

Válogatott bibliográfia

Önálló kiadványok

- Bibliográfiák, repertóriumok
- Lexikonok, adattárak
- Helységnévtárak
- Statisztika, népesedéstörténet
- Kronológiák
- Atlaszok, térképek
- Általános összefoglaló munkák
- Források
- Monográfiák és tanulmánykötetek
- Internetes adatbázisok

- Bertha Zoltán–Görömbei András: *A romániai magyar irodalom válogatott bibliográfiája*, 1971–1980. [2. kiad.] TIT Budapesti szervezete, Budapest, 1985. 211 p.
- Bokor Gizella–Bokor Kiss Anna: *Pásztortűz repertórium 1921–1944*. <http://pasztortuz.adatbank.transindex.ro/>
- B. Nádor Orsolya: *A csehszlovákiai magyar nyelvű könyvkiadás bibliográfiája, 1967–1988*. Madách, Pozsony, 1992. 418 p.
- Crăciun, Ioachim: *Bibliographie de la Transylvanie roumaine 1916–1936*. Cartea Românească, Cluj, 1937. 366 p.
- Csáky S. Piroska: *A jugoszláviai magyar könyv 1945–1970*. Forum, Újvidék, 1973. 570 p.
- Csáky S. Piroska: *Vajdasági magyar könyvek 1918–1941*. Forum, Újvidék, 1988. 196 p.
- Csáky S. Piroska: *A Forum Könyvkiadó bibliográfiája, 1957–2006*. Forum, Újvidék, 2007. 459 p.
- Csapó Julianna [Ispánovicsné]: *A jugoszláviai magyar irodalom 1988. ... 1997. évi bibliográfiája*. [Évenként külön-külön kötetben.] Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete–Forum, Novi Sad, 1993–2001.
- Dippold Péter–Seewaann, Gerhard: *Bibliographisches Handbuch der ethnischen Gruppen Südosteuropas*. 1–2. k. Oldenbourg, München, 1997. 1450 p.
- Farkas Attila–Kiss Gusztáv: *A Híd repertórium, 1976–2001*. Forum, Újvidék, 2005. 638 p.
- Féder Zoltán: *Izraeli könyvtárakban. Két bibliográfia*. I. köt. *Izraeli magyar nyelvű irodalmi művek, kiadványok bibliográfiája 1928–2002*. Eked, Tel Aviv, 2004. 409 p.
- Galambos Ferenc: *Erdélyi Helikon repertórium 1928–1944*. <http://erdelyihelikon.adatbank.transindex.ro/>
- Galambos Ferenc: *Korunk repertórium 1926–1940*. <http://korunk.adatbank.transindex.ro/>
- Hornyik Miklós: *A Délbácska története, 1920–1929*. Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék, 1987. 253 p.
- Illyés Sándor–Pozsony Ferenc–Tánczos Vilmos (szerk.): *A moldvai csángók bibliográfiája*. Kriza Társaság, Kolozsvár, 2006. 376 p.
- Kazai Magdolna: *Magyar Kisebbség, 1922–1942*. Repertórium I–III. k. Scriptum, Szeged, 1993. 420 p.; 374 p.; 303 p.
- Kuszálík Péter: *Erdélyi hírlapok és folyóiratok, 1940–1989*. TLA, Budapest, 1996. 261 p.
- Kuszálík Péter: *A romániai magyar sajtó 1989 után*. TLA–EME, Budapest–Kolozsvár, 2001. 445 p.
- L. Juhász Ilona: *Szlovákiai magyar néprajzi bibliográfia (1987–1988)*. Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 1998. 142 p.
- Ua. (1989–1990). 1999. 159 p.
- Ua. (1991–1992). 2000. 217 p.
- Ua. (1993–1994). Fórum Intézet, Galánta 2000. 239 p.
- Ua. (1995–1998). Lilium Aurum–Fórum Intézet, Somorja–Dunaszerdahely, 2003. 125 p.
- Ua. (1999–2002). Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2004. 280 p.
- Lelekács Miklós–Harajda János: *Kárpátalja általános bibliográfiája*. Ungvár, 1944. 212 p. [Faximile kiadás: Ungvár 2001.]
- Meister Róbert: *A romániai magyar társadalomtudományi irodalom válogatott bibliográfiája. Cikkek, tanulmányok 1946–1989*. Pro-Print, Csíkszereda, 2002. 213 p.
- Meister Róbert: *A romániai magyar társadalomtudományi irodalom bibliográfiája Tanulmányok, cikkek 1990–1999*. Pro-Print, Csíkszereda, 2004. 780 p.
- Mogyorósi Sándor: *Kárpátukrán néprajzi bibliográfia*. KLTE, Debrecen, 1986. 82 p.
- Monoki István: *A magyar időségi sajtó a román uralom alatt 1919–1940*. Budapest, 1941. 264 p.
- Monoki István: *Magyar könyvtermelés Romániában (1919–1940)*. [S. a. r. Dávid Gyula és Jancsik Pál.] EME–OSZK, Kolozsvár–Budapest, 1997. 561 p.
- Pastyik László: *A jugoszláviai magyar folyóiratok és lapok 1968. évi magyar irodalomtörténeti repertórium*. Hungarológiai Intézet, Újvidék, 1970. [Ue. külön kötetben 1969. évre.]
- Pastyik László: *A jugoszláviai magyar irodalom 1970. ... 1985-ig évi bibliográfiája*. [Évenként külön-külön kötetben.] Hungarológiai Intézet, Újvidék, 1971–1989.
- Pató Imre: *A Híd repertórium 1934–1941*. Forum, Újvidék, 1976. 270 p.
- Pohárkóvics Elvira: *A jugoszláviai magyar irodalom 1986. évi bibliográfiája*. Újvidék, Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Forum Könyvkiadó, 1992. [Ue. külön kötetben 1987. évre.]
- Sándor Annamária–Kuszálík Péter (összeáll.): REGIO. Repertórium 1990–1999. TLA, Budapest, 2000. 58 p.

LEXIKONOK, ADATTÁRAK

- Simon Attila: *A szlovákiai magyarok történetének válogatott bibliográfiája, 1990–2002*. Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum, Somorja–Dunaszerdahely, 2004. 192 p.
- Simon Attila (szerk.): *A határon túli magyar tudományos könyvkiadás, 1950–1953*. Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 2005. 141 p.
- Szigethy Rudolf–Újvári Mária: *Romániai magyar könyvkiadás 1950–1953*. EME, Kolozsvár, 1995. 131 p.
- Szigethy Rudolf–Imecs Ágnes: *Korunk Reper-tórium 1990–2000*. Komp-Press, Kolozsvár, 2002.
- Szőke József: *A csehszlovákiai magyar irodalom válogatott bibliográfiája*. 1–3. k. Madách, Bratislava, 1982–1992. [1. k.: 1945–1960. 1982. 393 p.; 2. k.: 1961–1970. 1984. 560 p.; 3. k.: 1971–1980. 1986. 764 p.]
- Tóth Kálmán–Gábor Dénes: *Romániai magyar könyvkiadás 1944–1949*. EME, Kolozsvár, 1992. 153 p.
- Végh László: *A Bibliotheca Hungarica (cseh) szlovákiai magyar könyvgyűjteményének bibliográfiája, 1918–2000*. 1–2. k. Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 2000. 817 p.
- Záhony Éva: *Romániai magyar szépirodalom a két világháború között, 1919–1944*. 1–2. k. OSZK, Budapest, 1985. 752 p.
-
- Bakó Elemér: *Magyarok az Amerikai Egyesült Államokban. Öt évszázad válogatott történetei, 1583–1998. A világ magyarsága*. MVSZ Nyugati Régiója, Budapest, 1998. 154 p.
- Balázs-Arth Valéria (szerk.): *Délvidéki magyar képzőművészeti lexikon*. Timp, Budapest, 2007. 671 p.
- Balázs F. Attila (összeáll.): *Arcképcsarnok. Szlovákiai magyar írók portréi*. AB-ART, Pozsony, 2004. 143 p.
- Balogh Edgár (főszerk.): *Romániai magyar irodalmi lexikon*. 1. k.: Balogh Edgár (főszerk.) A–F. Kriterion, Bukarest, 1981. 436 p.; 2. k.: Balogh Edgár (főszerk.) G–Ke. Kriterion, Bukarest, 1991. 473 p.; 3. k.: Dávid Gyula (főszerk.) Kh–M. Kriterion, Bukarest, 1994. 537 p.; 4. k.: Dávid Gyula (főszerk.) N–R. EME–Kriterion, Bukarest–Kolozsvár, 2002. 590 p.
- Balogh Emerencia (összeáll.): *A szerbiai (vajdasági), a horvátországi és a szlovéniai magyar kulturális szervezetek, intézmények, társaságok, egyházak, alapítványok névjegyzéke*. MVSZ–Madách-Posonium, Budapest–Bratislava, 1995. 114 p.
- Bárdos Gábor–Pogány Erzsébet–Orisko Norbert (összeáll.): *A szlovákiai (felvidéki) magyar kulturális szervezetek, intézmények, társaságok, egyházak, alapítványok névjegyzéke*. MVSZ, Budapest, 176 p.
- Бедь, Віктор (голова редколегії): *Енциклопедія Закарпаття: визначні особи ХХ ст.* Закарпатський обласний осередок Наукового товариства ім. Тараса Шевченка, Карпатський університет імені Августина Волошина, Видавництво «Гражда», 2007.
- Berényi Dénes (szerk.): *Magyar tudományos műhelyek a környező országokban*. MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága, Budapest, 2000. 60 p.
- Borbándi Gyula: *Nyugati magyar irodalmi lexikon és bibliográfia*. Mikes International–OSZK, Hága–Budapest, 2006. 597 p.
- Braham, Randolph L. (szerk.): *A magyarországi Holokauszt földrajzi enciklopédiája*. I–III. k. Park, Budapest, 2007. 1590 p.
- Csap Lajos–Csapó Endre–Kardos Béla–Kuncskné Fényes Ildikó–Piller Gedeon: *Latin-Amerika, Dél-Afrika, Ausztrália. A világ magyarsága*. MVSZ Nyugati Régiója, Budapest, 1998. 168 p.
- Damó Jenő (szerk.): *Ki kicsoda? A bánsági közélet lexikonja*. Lexika, Timișoara, 1930. 390 p.
- Dávid Gyula (szerk.): *1956 Erdélyben. Politikai elítéltek életrajzi adattára, 1956–1965*. EME–Polis, Kolozsvár, 2006. 415 p.
- Enyedi, Sándor: *Rivalda nélkül. A határon túli magyar színháztársaságok kislexikona*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 1999. 412 p.
- Erdélyi Erzsébet–Nobel Iván (szerk.): *A határon túli magyar irodalom kislexikona 1920-tól napjainkig*. Fiesta–Saxum, Budapest, 2000. 208 p.
- Fekete Márton (szerk.): *Prominent Hungarians. Home and Abroad. The Hungarian Who's Who*. [6. kiadás] Fehér Holló Press, London, 2000. 586 p.
- Felvidék! A visszaszerzett és a még visszavárt Felvidék története, mai élete, kultúrája, földrajza, néprajza, műemlékei*. Dante, Budapest, 1938. 1431 p.
- Fónod Zoltán (szerk.): *A cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikona 1918–1995*. Madách-Posonium, Pozsony, 1997. 384 p.
- Gerold László: *Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon 1918–2000*. Forum, Újvidék, 2001. 242 p.

- Gyimesy Kásás Ernő–Könnyű László: *Külföldi magyar hivatásos képzőművészek*. American Hungarian Review–Word Federation of Hungarian Artists, St Louis–New York, 1977. 234 p.
- Hódi Éva–Hódi Sándor: *Ki kicsoda 2004. Vajdasági magyar közéleti lexikon*. A Széchenyi István Stratégiakutató és Fejlesztési Intézet Kortárs Kép- és Adattára. Logos, Tóthfalva, 2004. 409 p.
- Kalapis Zoltán: *Életrajzi kalauz. Ezer magyar biográfia a délszláv országokból*. I–III. k. Fórum, Újvidék, 2002.; 2003. 374 p.; 354 p.; 414 p.
- Keresztény magyar közéleti almanach*. III. k. Atheneum, Budapest, 1941. 391 p.; IV. k. Budapest, 1944. 424 p.
- Keresztény Balázs: *Kárpátaljai művelődéstörténeti kislexikon*. Mandátum–Hatodik Síp Alapítvány, Budapest–Beregszász, 2001. 290 p.
- Kovács Andor: *Európa. Történeti áttekin-tés és címtár. Európa. A világ magyarsága*. MVSZ Nyugati Régiója, Budapest, 1998–1999. 152 p.
- Lábadi Károly: *Drávaszög ábécé. Néprajzi és folklór tájlexikon*. HunCro–Drávaszög Alapítvány, Eszék–Pécs, 1996. 520 p.
- Lator Ilona (összeáll.): *A kárpátaljai magyar kulturális szervezetek, intézmények, társaságok, egyházak, alapítványok névjegyzéke*. MVSZ–Madách-Posonium, Budapest–Bratislava, 1995. 108 p.
- Magocsi, Paul R. - Pop, Ivan: *Encyklopédia of Rusyn History and Culture*. University of Toronto, 2002. 520 p.
- Nagy Csaba: *A magyar emigráns irodalom lexikona*. Argumentum–Petőfi Irodalmi Múzeum és Kortárs Irodalmi Központ, Budapest, 2000. 1126 p.
- Osvát Kálmán: *Erdélyi lexikon*. Szabadsajtó, Oradea-Nagyvárad, 1928. 318 p. [Reprint: Mentor, Marosvásárhely, 2002.]
- Reprezentatívny lexikon Slovenska a Podkarpatskej Rusi. Szlovenszkói és Podkarpatszka Ruszi társadalmi lexikon*. Academia, Bratislava, 1936. 471 p.
- Simon Anita–Tál Mariann (szerk.): *Ki kicsoda Aradtól Csíkszeredáig?* I. köt., (A–K), II. köt. (L–Z), Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 1996., 1997., 343 p., 269 p.
- Stanik István (főszerk.): *Erdélyi magyar ki kicsoda 2000*. RMDSZ–Scripta, Bukarest–Nagyvárad, [1999] 847 p.
- Szöke József–Viczián János (szerk.): *Ki kicsoda Kassától Prágáig?* Babits Kiadó, Szekszárd, 1993. 433 p.
- Tóth Ágnes (összeáll.): *Magyar szervezetek a világban, 1997*. [4. kiadás] MTI Sajtóadatbank, Budapest, 1997. 590 p.
- Tőkés József (összeáll.): *Aromániai (erdélyi) magyar kulturális szervezetek, intézmények, társaságok, egyházak, alapítványok névjegyzéke*. MVSZ–Madách-Posonium, Budapest–Bratislava, 1995. 248 p.
- Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája, 1850–1992. Helységnévtár*. Pro-Print, Csíkszereda, 2002. 556 p.

- Bencsik Péter: *Helységnévváltozások Köztes-Európában, 1763–1995*. TLA, Budapest, 1997. 343 p.
- Gyalay Mihály: *Magyar igazgatástörténeti helységnévlexikon*. 1–2. k. [2. bőv. kiad.] Egeler Kft., Budapest, 1997. 1452 p.
- Lelkes György: *Magyar helységnév-azonosító szótár*. [2. bőv. jav. kiad.] Talma, Baja, 1998. 930 p.
- Sebők László: *Magyar neve? Határokon túli helységnév-szótár*. Arany Lapok, Budapest, 1990. 267 p.
- Suciu, Coriolan: *Dictionar istoric al localităților din Transilvania*. Vol. I–II. Academiei, București, 1967–1968. 431 p., 444 p.
- Szabó M. Attila: *Erdély, Bánság és Partium történeti és közigazgatási helységnévtára*. 1–2. k. Pro-Print, Csíkszereda, 2003. 1329 p.
- Varga Sándor (szerk.): *Magyarok Szlovákiában*. NDC, Pozsony, 1993. 196 p.
- Wagner, Ernst: *Historisch-statistisches Ortsnamenbuch für Siebenbürgen mit einer Einführung in die historische Statistik des Landes*. Böhlau, Köln–Wien, 1977. 526 p.
- Wildner Dénes: *Ortslexikon der ehemaligen Gebiete des historischen Ungarns. A történelmi Magyarország egykori területeinek helynévtára*. 1–2. k. Ungarisches Institut, München, 1996., 1998. 646 p., 539 p.

HELYSÉGNÉVTÁRAK

- Csata István–Kiss Tamás: *Népesedési perspektívák. Az erdélyi magyar népesség regionálisan tagolt előszámítása húsz és harminc éves időtávra.* Kriterion, Kolozsvár, 2007. 253 p.
- Gyurgyík László: *Magyar mérleg. A szlovákiai magyarság a népszámlálási és a népmozgalmi adatok tükrében.* Kalligram, Pozsony, 1994. 209 p.
- Gyurgyík László: *Asszimilációs folyamatok a szlovákiai magyarság körében.* Kalligram, Pozsony, 2004. 160 p.
- Gyurgyík László: *Népszámlálás 2001. A szlovákiai magyarság demográfiai település- és társadalomszerkezetének változásai az 1990-es években.* Kalligram, Pozsony, 2006. 232 p.
- Gyurgyík László–Sebők László: *Népszámlálási körkép Közép-Európáról 1989–2002.* TLA, Budapest, 2003. 230 p.
- Jakabffy Elemér: *Erdély statisztikája. A Romániához csatolt egész volt magyar terület lakosságának nemzetiségi, felekezeti és kulturális községenkénti statisztikája az 1910. és 1920. évi hivatalos adatok alapján.* Magyar Kisebbség, Lugos, 1923. 143 p.
- Kepecs József (szerk.): *A Délvidék településeinek vallási adatai, 1880–1941.* KSH, Budapest, 1990. 224 p.
- Kepecs József (szerk.): *A Felvidék településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) megoszlása (1880–1941).* KSH, Budapest, 1995. 656 p.
- Kepecs József (szerk.): *A Felvidék településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai százalékos megoszlásban (1880–1941).* KSH, Budapest, 1996. 604 p.
- Kepecs József (szerk.): *A Délvidék településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1941).* KSH, Budapest, 1998. 309 p.
- Kepecs József (szerk.): *A Felvidék településeinek vallási adatai (1880–1941).* 1. k. KSH, Budapest, 1999. 370 p.
- Kepecs József (szerk.): *A Felvidék településeinek vallási adatai (1880–1941).* 2. k. KSH, Budapest, 1999. 370 p.
- Kepecs József (szerk.): *Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880–1941).* KSH, Budapest, 2000. 245 p.
- Kiss Tamás (szerk.): *Népesedési folyamatok Erdélyben és a Kárpát-medencében.* RMDSZ–Kriterion, Kolozsvár, 2004. 345 p.
- Kocsis Károly–Bottlik Zsolt–Tátrai Patrik: *Etnikai térfolyamatok a Kárpát-medence határainkon túli régióiban (1989–2002).* MTA Földrajztudományi Kutatóintézete, Budapest, 2006. 197 p.
- Kovacsics József (szerk.): *Magyarország nemzetiségeinek és a szomszédos államok magyarságának statisztikája 1910–1990.* KSH, Budapest, 1994. 370 p.
- Molnár József–Molnár D. István: *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében.* KMPSZ, Beregszász, 2005. 115 p.
- Nyárády R. Károly: *Erdély népesedéstörténete.* (Összeáll., jegyzetek Varga E. Árpád.) ELTE–KSH, Budapest, 2003. 672 p.
- Pálházy László (összeáll.): *Burgenland településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai, 1880–1991.* KSH, Budapest, 2000. 259 p.
- Popély Gyula: *Népfogyatkozás a cseh-szlovákiai magyarság a népszámlálások tükrében 1918–1945.* Írók Szakszervezete–Széphalom Könyvműhely–Regio, Budapest, 1991. 195 p.
- Tóth Pál Péter: *Haza csak egy van? Menekülők, bevándorlók, új állampolgárok. Magyarországon (1988–1994).* Püski, Budapest, 1997. 238 p.
- Varga E. Árpád: *Népszámlálások a jelenkori Erdély területén. Jegyzetek Erdély és a kapcsolt részek XX. századi nemzetiségi statisztikájának történetéhez.* Regio–MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 1992. 208 p.
- Varga E. Árpád: *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből. Tanulmányok.* Püski, Budapest, 1998. 388 p.
- Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája.* I. k. Kovászna, Hargita és Maros megye. Népszámlálási adatok 1850–1992 között. Pro-Print, Csíkszereda, 1998. 597 p.
- Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája.* II. k. Bihar, Máramaros, Szatmár és Szilágy megye. Népszámlálási adatok 1850/1869–1992 között. Pro-Print, Csíkszereda, 1999. 878 p.
- Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája.* III. k. Arad, Krassó–Szörény és Temes megye. Népszámlálási adatok 1869–1992 között. Pro-Print, Csíkszereda, 2000. 654 p.
- Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája.* IV. k. Fehér, Beszterce-Naszód és Kolozs megye. Népszámlálási adatok 1850–1992 között. Pro-Print, Csíkszereda, 2001. 781 p.
- Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája.* V. k. Brassó, Hunyad és Szeben megye. A Kárpátokon túli megyékhez került települések. Népszámlálási adatok 1850–1992 között. Pro-Print, Csíkszereda, 2002. 661 p.
- Winkler, Wilhelm: *Satistisches Handbuch der europäischen Nationalitäten.* Braumüller, Wien –Leipzig, 1931. 248 p.

Fedinec Csilla: *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944*. Fórum Intézet–Lilium Aurum, Galánta–Dunaszerdahely, 2002. 533 p.

Pándi Lajos: *Köztes-Európa, 1756–1997*. TLA, Budapest, 1999. 518 p.

Popély Árpád: *A (cseh)szlovákiai magyarság történeti kronológiája, 1944–1992*. Fórum Intézet, Somorja, 2006. 708 p.

Vincze Gábor: *A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája, 1944–1953*. TLA – JATE, Budapest–Szeged, 1994. 107 p.

Vincze Gábor: *A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája, 1944–1989*. <http://vincze.adatbank.transindex.ro/>

Jakabffy Imre: *Közép-Európa nemzetiségi térképe*. Államtudományi Intézet, Budapest, 1942. [Új kiadás: Jakabffy Imre: *Magyarázat Közép-Európa nemzetiségi térképéhez, 1942*. TLA, Budapest, 1994. 109 p. + térkép]

Kocsis Károly: *Erdély etnikai térképe – Harta etnică a Transilvaniei – Ethnic Map of Transylvania 1992*. MTA FKI, Budapest, 1997.

Kocsis Károly: *Szlovákia mai területének etnikai térképe – Národnostná mapa súčasného územia Slovenska – Ethnic Map of the Present Territory of Slovakia 1991*. MTA FKI–MTA KKM, Budapest, 2000.

Kocsis Károly: *Kárpátalja mai területének etnikai térképe – Etnična karta sjhodnišnogo Zakarpattja (Podkarpattja) – Ethnic Map of Present Territory of Transcarpathia (Subcarpathia) 1941, 1999*. MTA FKI, Budapest, 2001.

Kocsis Károly: *A Muravidék mai területének etnikai térképe – Etnična karta današnjega Prekmurja – Ethnic map of present territory of Prekmurje 1880–2002*. MTA FKI–MTA ENKI, Budapest, 2005.

Kocsis Károly: *Az Órvidék mai területének etnikai térképe – Etnische Karte des heutigen Gebiets von Burgenland – Ethnic map of present territory of Burgenland, 1910, 1934, 2001*. MTA FKI, Budapest, 2005.

Kocsis Károly (szerk.): *Délkelet-Európa térképekben*. Kossuth, Budapest, 2005. 98 p. [*South Eastern Europe in maps*. Kossuth, Budapest, 2005. 98 p.]

Kocsis Károly–Bognár András: *Horvátország pannon területének etnikai térképe – Etnička karta panonskog prostora Hrvatske – Ethnic Map of Pannonian Territory of Croatia 1941, 1991, 2001*. MTA FKI–MTA KKI, Budapest, 2003.

Kocsis Károly–Kicošev Saša: *A Vajdaság mai területének etnikai térképe – Etnička karta današnje teritorije Vojvodine – Ethnic Map of Present Territory of Vojvodina 1941, 2002*. MTA FKI–MTA ENKI, Budapest, 2004.

Magocsi, Paul Robert: *Historical Atlas of East Central Europe*. Univ. Washington Press, Seattle–London, 2002. 274 p.

Pándi Lajos: *Köztes-Európa, 1763–1993. Térképgyűjtemény*. Osiris–Századvég, Budapest, 1995. 798 p.

Rónai András (szerk.): *Közép-Európa Atlasz*. [1945] [Reprint: Püski–Szent István Társulat, Budapest, 1993, 411 p.]

Sebők László: *Közép- és Dél-Kelet-Európa nemzetiségi térképe 1989–1992*. TLA–Südost Institut, Budapest–München, 1998.

Sebők László: *Szlovákia etnikai térképe, 2001. Ethnic map of Slovakia – Národnostná mapa Slovenska*. Lilium Aurum, Dunajská Streda, 2003.

Sebők László: *Térképgyűjtemény*. <http://sebok1.adatbank.transindex.ro/index.php3>

Sebők László–Kiss Tamás: *Erdély nemzetiségei a 2002-es népszámlálás végleges adatai alapján*. RMDSZ, Kolozsvár, 2004.

Alföldy Jenő–Bakos István–Hámori Péter–Kiss Gy. Csaba: *Haza a magasban. Magyar nemzetismeret*. 1–2. k. Antológia Kiadó, Lakitelek, 2002. 194 p., 200 p.

Ammende, Ewald (szerk.): *Die Nationatitäten in den Staaten Europas*. Braumüller, Wien–Leipzig, 1931. 568 p.

Balassa Iván: *A határainkon túli magyarok néprajza*. Gondolat, Budapest, 1989. 417 p.

Bárdos-Féltoronyi Miklós: *Egyházak és államok Európában*. Balassi Kiadó–Polis Könyvkiadó, Budapest–Kolozsvár, 2001.

Béládi Miklós (szerk.): *A magyar irodalom története*. IV. k. *A határon túli magyar irodalom története 1945–1975*. Akadémiai, Budapest, 1982. 463 p.

Bihari Zoltán (főszerk.): *Magyarok a nagyvilágban. Kézikönyv a Kárpát-medencében, Magyarország határain kívül élő magyarságról*. CEBA, Budapest, 2000. 803 p.

KRONOLÓGIÁK

ATLASZOK, TÉRKÉPEK

ÁLTALÁNOS ÖSSZEFOGLALÓ MUNKÁK

- Borsody, Stephen: *The Hungarians. A divided nation*. Yale Center for Internat. and Area Studies, New Haven, 1988. 405 p.
- Brunner, Georg: *Nemzetiségi kérdés és kisebbségi konfliktusok Kelet-Európában*. TLA, Budapest, 1995. 99 p. [*Nationalitätenprobleme und Minderheitenkonflikte in Osteuropa*. Bertelsmann, Gütersloh, 1996. 212 p.]
- Cholnoky Jenő (szerk.): *A magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről Neuilly S/S-ben, 1920 januárius – március havában*. I–III. k. Magy. Kir. Külügyminisztérium–Magy. Kir. Tudományegyetemi Nyomda, Budapest, 1920–1921. [Új kiadása: Pomogáts Béla (vál.): Ádám Magda–Cholnoky Győző (s. a. r.): *Trianon a magyar békeküldöttség tevékenysége 1920-ban*. Lucidus, Budapest, 2000. 543 p.]
- Frisnyák Sándor (szerk.): *A Kárpát-medence történeti földrajza*. BGYTF, Nyíregyháza, 1996. 388 p.
- Glatz Ferenc (összeáll., szerk.): *Magyarok a Kárpát-medencében*. Pallas, Budapest, 1988. 335 p.
- Glatz Ferenc: *A kisebbségi kérdés Közép-Európában tegnap és ma*. MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 1992. 62 p. [Angol, német, francia, szlovák, román, nyelven megjelent az Európa Intézet kiadásában.]
- Görömbei András: *Kisebbségi magyar irodalmak, 1945–2000*. [3. bőv. kiadás.] Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2001. 357 p.
- Győri Szabó Róbert: *Kisebbség, autonómia, regionalizmus*. Osiris, Budapest, 2006. 586 p.
- Horak, Stephan M.: *Eastern Europe national minorities 1919–1980*. Libraries Unlimited, Littleton, 1985. 353 p.
- Jelentések a határokon túli magyar kisebbségek helyzetéről*. Medvetánc különszám. ELTE, Budapest, 1988. 343 p.
- Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek. Szöveggyűjtemény*. Rejtjel, Budapest, 2004. 411 p.
- Kántor Zoltán–Majtényi Balázs (szerk.): *Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről*. Rejtjel, Budapest, 2005. 631 p.
- Kocsis Károly–Kocsisné Hodosi Eszter: *Magyarok a határainkon túl a Kárpát-medencében*. [2. kiadás] Tankönyvkiadó, Budapest, 1992. 179 p. [*Hungarian minorities in the Carpathian Basin. A study in ethnic geography*. Matthias Corvinus Publishing, Toronto, 1995. 213 p.]
- Pan, Christoph–Pfeil, Beate Sibylle: *National Minorities in Europe*. Braumüller, Wien, 2003. 309 p.
- Preece, Jennifer J.: *National Minorities and the European Nation-States System*. Clarendon Press, Oxford, 1998. 198 p.
- Pearson, Raymond: *National Minorities in Eastern Europe 1848–1945*. Macmillan, London, 1983. 249 p.
- Radisics Elemér (szerk.): *A Dunatáj. Történelmi, gazdasági és földrajzi adatok a Dunatáj államainak életéből*. 1–2. k. Gergely, Budapest, 1946. 480 p., 280 p.
- Romsics Ignác: *Nemzet, nemzetiség és állam. Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században*. Napvilág, Budapest, 1988. 418 p.
- Salat Levente: *Etnopolitika – a konfliktustól a méltányosságig*. Mentor, Marosvásárhely, 2001. 344 p. [*Multiculturalismul liberal. Bazele normative ale existentei minoritare autentice*. Polirom, Iași, 2001. 360 p.]
- Seton-Watson, Hugh: *Nations and states. An inquiry into the origins of nations and the politics of nationalism*. Methuen, London, 1977. 563 p.
- Sugar, Peter F. (szerk.): *Eastern European Nationalism in the Twentieth Century*. Washington, 1995. 456 p.
- Szarka, László (szerk.): *Hungary and the Hungarian Minorities: Trends in the Past and in Our Time*. Atlantic Studies on Society in Change 122. East-European Monographs, DCLVII. Boulder, Colorado – Atlantic Research and Publications, Inc. Highland Lakes, New Jersey. 2004. 305 p.

- Andreescu, Andreea–Nastasă, Lucian–Varga Andrea (szerk.): *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Tigani din România (1919–1944)*. CRDE, Cluj, 2001. 684 p.
- Andreescu, Andreea–Nastasă, Lucian–Varga Andrea (szerk.): *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Maghiarii din România (1945–1955)*. CRDE, Cluj, 2002. 920 p.
- Andreescu, Andreea–Nastasă, Lucian–Varga Andrea (szerk.): *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Maghiarii din România (1956–1968)*. CRDE, Cluj, 2003. 1006 p.
- Andreescu, Andreea–Nastasă, Lucian–Varga Andrea (szerk.): *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Evreii din România (1945–1965)*. CRDE, Cluj, 2003. 730 p.
- Ádám Magda–Ormos Mária (szerk.): *Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéből 1918–1919*. I. k. Akadémiai, Budapest, 1999. 395 p.
- Ágoston András–Vékás János: *A botrány. Vajdasági magyarság-tények és számok*. VMDK, Újvidék, 1994. 164 p.
- Angyal Béla (szerk.): *Dokumentumok az Országos Keresztényszocialista Párt történetéhez, 1919–1936*. Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum, Somorja–Dunaszerdahely, 2004. 534 p.
- A. Sajti Enikő (összeáll.): *Jugoszlávia 1918–1941. Dokumentumok*. JATE, Szeged, 1989. 296 p.
- A sarló jegyében az újarcú magyaroktól a magyar szocialistákig. A Sarló 1931-iki pozsonyi kongresszusának vitaanyaga*. A Sarló Országos Vezetősége, Pozsony, 1932. 189 p.
- Balázs András: *Adatok az erdélyi kisebbségek iskolavédelmi küzdelmeihez 1919–1929*. Minerva, Cluj-Kolozsvár, 1929. 265 p.
- Balázs Sándor–Schwartz Róbert: *Funar-korszak Kolozsváron a helyi sajtó tükrében, 1992–1996*. Erdélyi Híradó, Kolozsvár, 1997. 469 p.
- Balázs Sándor: *Kiáltó Szó. Volt egyszer egy szármizdat*. Kriterion, Kolozsvár, 2005. 299 p.
- Bárdi Nándor–Éger György (szerk.): *Útkeresés és integráció. Válogatás a határon túli magyar érdekvédelmi szervezetek dokumentumaiból, 1989–1999*. TLA, Budapest, 2000. 837 p.
- Bethlen Béla: *Észak-Erdély kormánybiztosa voltam*. S. a. r., bev., jegyz.: Romsics Ignác. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1989. 310 p.
- Bottoni, Stefano (főszerk.): *Az 1956-os forradalom és a romániai magyarság (1955–1959)*. Pro-Print, Csíkszereda, 2006. 431 p.
- Csehszlovákiai nonkonformisták az országban élő magyar kisebbségek helyzetéről és a nemzetiségi kérdékről*. HHRF, New York, 1989. 94 p.
- Cseke Péter–László Ferenc (közreadók): *Erdélyi Fiatalok. Dokumentumok, viták 1930–1940*. Kriterion, Bukarest, 1986. [1990.] 497 p.
- Cseke Péter (sajtó alá rend.): *Lehet – nem lehet? Kisebbségi létértelmezések 1937–1987*. Mentor, Marosvásárhely, 1995. 258 p.
- Cseke Péter–Molnár Gusztáv (vál.): *Nem lehet. A kisebbségi sors vitája*. Héttorony, Budapest, 1989. 267 p.
- Ciucă, Marcel–Dumitru (szerk.): *Stenografele ședintelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea Ion Antonescu*. Vol. I–VIII. Arhivele Naționale ale României, București, 1997–2004.
- Csorba Béla–Vékás János: *A kulturtantai visszavág – A Symposion-mozgalom krónikája 1954–1993*. Újvidék, 1994. 175 p.
- Csorba Béla (összeáll.): *S nem törődtek velem, a holnap mit öröl... Trianontól a párizsi békéig*. (Források a Délvidék történetéhez. 3. k.). Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 1999. 250 p.
- Deák, Ladislav: *Viedenská arbitráž. 2. november 1938. Dokumenty I. (20. september – 2. november 1938)*. Matica slovenská, Bratislava, 2002. 253 p.
- Deák, Ladislav: *Viedenská arbitráž. 2. november 1938. Dokumenty II. (2. november – 14. marec 1939)*. Matica slovenská, Bratislava, 2003. 304 p.
- Deák, Ladislav: *Viedenská arbitráž. 2. november 1938. Dokumenty III. (3. november – 4. apríl 1939)*. Matica slovenská, Bratislava, 2005. 452.
- Dupka György–Horváth Sándor: *'56 Kárpát-alján. Dokumentumgyűjtemény*. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1994. 138 p.
- Duray Miklós: *Kutyaszorító*. Püski, New York, 1983. 159 p.
- Duray Miklós (összeáll.): *Kettős elnyomásban. Dokumentumok a csehszlovákiai magyarság helyzetéről és jogvédelméről, 1978–1989*. [2. bőv. kiad.] Madách, Pozsony, 1989. 589 p.
- Fazekas József–Hunčík Péter (szerk.): *Magyarok Szlovákiában*. II. k. *Dokumentumok, kronológia (1989–2004)*. Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum, Somorja – Dunaszerdahely, 2005. 459 p.

- Fedinec Csilla: *Iratok a kárpátaljai magyarság történetéhez 1918–1944. Törvények, rendeletek, kisebbségi programok, nyilatkozatok.* Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum, Somorja–Dunaszerdahely, 2004. 663 p.
- Fülöp Mihály–Vincze Gábor (vál., szerk., bev.): *Revízió vagy autonómia? Iratok a magyar–román kapcsolatok történetéről (1945–1947).* TLA, Budapest, 1998. 492 p.
- Fülöp Mihály–Vincze Gábor (vál., szerk., bev.): *Vásfüggöny keleten. Iratok a magyar–román kapcsolatokról (1948–1955).* Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2007. 392.
- Gaál Károly: *Kire marad a kisködmön. Adatok a burgenlandi uradalmi béresek elbeszélő kultúrájához. – Wer erbt das Janckerl. Über die Kommunikationskultur der Gutshofsknechte im Burgenland.* Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szombathely, 1985. 416 p.
- Gabzdilová-Olejníková, Soňa–Olejník, Milan–Šutaj, Štefan (ed.): *Nemci a Maďari na Slovensku v rokoch 1945–1953 v dokumentoch.* I. Univerzum, Prešov, 2005. 257 p.
- Gerő András (szerk.): *Sorsdöntések.* Göncöl, Budapest, 1989. 420 p.
- Gazdasági sérelmeink és kívánságaink* I–IV. köt., [Országos Magyar Párt] Minerva, Kolozsvár, 1929–1933. 174 p.; 187 p.; 427 p.; 86 p.;
- Göncz László–Huzjan, Štefan (szerk.): *Miért? Zakaj?* Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, Lendva, 1988. 95 p.
- György Béla (összeáll.): *Iratok a romániai Országos Magyar Párt történetéhez.* Pro-Print–EME, Csíkszereda–Kolozsvár, 2003. 455 p.
- Hungarian Human Rights Foundation–Magyar Emberi Jogi Alapítvány: *A magyar kisebbségek nemzetközi érdekvédelmének dokumentumtára 1976-tól.* <http://www.hhrf.org/dokumentumtar/>
- Jech, Karel (szerk.): *Němci a Maďari v dekretch prezidenta republiky. Studie a dokumenty 1940–1945. Die Deutschen und Magyaren in den Dekreten des Präsidenten der Republik. Studien und Dokumente 1940–1945. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR–Doplněk, Brno, 2003. 688 p.*
- Kántor Zoltán (szerk.): *A státustörvény. Dokumentumok, tanulmányok, publicisztika.* TLA, Budapest, 2002. 682 p.
- Kövesdi János (vál., jegyz.): *Edvard Beneš elnöki dekrétumai. A magyarok és a németek jogfosztása.* Pannónia, Pozsony, 1996. 335 p.
- Lábadi Károly: *Szétszóratásban. A drávaszögi magyarság sorsüldözöttsége a háborúban, 1991–1998.* Timp–MESZ, Budapest–Zágráb, 2004. 678 p.
- Lázok János–Vincze Gábor (szerk.): *Erdély magyar egyeteme 1944–1949.* I–II. k. Custos, Mentor, Marosvásárhely, 1995., 1998. 246 p., 281 p.
- Majtényi Balázs–Vizi Balázs (szerk.): *A kisebbségi jogok nemzetközi okmányai.* Gondolat Kiadó, Budapest, 2003.
- Máthé János: *Magyarhermány kronológiája 1944–1964.* (S.a.r. László Márton.) Pro-Print, Csíkszereda, 2008. 210 p.
- M. Takács Lajos (összeáll.): *Aprópénz a történelem színpadán. A kárpátaljai magyar nyelvű sajtó 1945–1948.* Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1994. 317 p.
- Nagy Mihály Zoltán–Vince Gábor (szerk.): *Autonomisták és centralisták. Észak-Erdély a két bevonulás között (1944. szeptember–1945. március).* EME–Pro-Print, Kolozsvár – Csíkszereda, 2003. 407 p.
- Nastasă, Lucian–Salat Levente (szerk.): *Maghiarii din România si etica minoritară (1920–1940).* CRDE, Kolozsvár, 2003. 312 p.
- Otu, Petre (szerk.): *Pacea de mâine. Documente ale Comisiei constituite în vederea pregătirii conferinței de pace de după cel de-al doilea război mondial (1942–1944).* Editura Militară, București, 2006. 354 p.
- Пашченко, Віктор: *Політичне Закарпаття. 15 років вибору.* Довідник. Ужгород, Видавництво О. Гаркуши, 2006. 136 p.
- Popély Árpád–Štefan Šutaj–Szarka László: *Beneš-dekrétumok és a magyar kérdés, 1945–1948. Történeti háttér, dokumentumok és jogszabályok.* Attraktor, Gödöllő, 2007. 366 p.
- Romsics Ignác (főszerk.): *Magyarok kisebbségben és szórványban. A Magyar Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának válogatott iratai, 1919–1944.* TLA, Budapest, 1995. 732 p.
- Szita László (összeáll.): *Válogatott dokumentumok a baranyai háromszög politikai történetéhez 1941–1944.* Horvátországi Magyarok Szövetsége, Eszék, 1980. 283 p.
- Scurtu, Ioan–Boar, Liviu (főszerk.): *Minoritățile naționale din România 1918–1925. Documente.* Arhivele Statului din România, București, 1995. 783 p.
- Scurtu, Ioan–Dordea, Ioan (főszerk.): *Minoritățile naționale din România 1925–1931. Documente.* Arhivele Statului din România, București, 1996. 605 p.

- Szabó Rezső: *A Csemadok és a Prágai Tavasz. Beszélgetések, cikkek, előadások, dokumentumok.* Kalligram, Pozsony, 2004. 477 p.
- Tófalvi Zoltán: *1956 Erdélyi mártírjai.* I. k. *A szoboszlai-csoport.* II. k. *Az érmihályfalvi csoport.* Mentor, Marosvásárhely, 2007. 774 p., 672 p.
- Tóth László (összeáll.): *„Hívebb emlékezésül ...” Csehszlovákiai magyar emlékiratok és egyéb dokumentumok a jogfosztottság éveiből, 1945–1948.* Kalligram, Pozsony, 1995. 341 p.
- Tóth Károly Antal (s. a. r.): *Ellenpontok.* Pro-Print, Csíkszereda, 2000. 367 p.
- Вегеш, Микола: *Карпатська Україна. Документи і факти.* Ужгород, Видавництво «Карпати», 2004. 432 p.
- Vincze Gábor (szerk.): *Asszimiláció vagy kivándorlás? Források a moldvai magyar etnikai csoport, a csángók modern kori történelmének tanulmányozásához, 1860–1989.* TLA–EME, Budapest–Kolozsvár, 2004. 394 p.
- Vincze Gábor: *Magyar vagyon román kézen. Dokumentumok a romániai magyar vállalatok, pénzüzetek második világháború utáni helyzetéről és a magyar-román vagyoni jogi vitáról.* Pro-Print, Csíkszereda, 2000. 527 p.
- Vincze Gábor (összeáll.): *Történeti kényszerpályák – kisebbségi realpolitikák II. Dokumentumok a romániai magyar kisebbség történetének tanulmányozásához 1944–1989.* Pro-Print, Csíkszereda, 2003. 507 p.
- Возз'єднання: *Збірник архівних документів і матеріалів (травень 1944 – січень 1946 рр.).* Упор., передмова та покажчики О. Д. Довганича, А. М. Шекети, М. В. Делегана; ред. колегія В. І. Балого, І. В. Іванчо, М. В. Делеган, О. О. Довганич та ін. Закарпаття, Ужгород, 2000. 344 p.
- Zalabai Zsigmond (szerk.): *Mit ér a nyelvünk, ha magyar? A „táblaháború” és a „névháború” szlovákiai magyar sajtódokumentumaiból. 1990–1994.* Kalligram, Pozsony, 1995. 352 p.
- Zalabai Zsigmond (szerk.): *Víz, víz, víz, víz. Az 1965-ös csallóközi árvíz publicisztikai és szépirodalmi anyagaiból.* Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 1995. 210 p.
- Záhony Éva (szerk.): *Hitel – Kolozsvár 1935–1944.* I–II. k. Tanulmányok, repertórium. Bethlen Gábor Könyvkiadó, Budapest, 1991. 385 p., 446 p.
- Zsile Zoltán (összeáll.): *Független fórum. Kézírtatos tiltott magyar irodalom a Kárpát-medencében.* Danubia, München, 1985. 335 p.
-
- Ablonczy Balázs–Fedinec Csilla (szerk.): *Folyamatok a változásban. A hatalomváltások társadalmi hatásai Közép-Európában a XX. században.* TLA, Budapest, 2005. 449 p.
- Ablonczy Balázs: *Teleki Pál.* Osiris, Budapest, 2005. 547 p.
- Ábrahám Barna–Stekovics Rita–Gereben Ferenc: *Nemzeti és regionális identitás Közép-Európában.* PPKE BTK, Piliscsaba, 2003. 548 p.
- „Az elsülyedt jelek.” I. A 20. századi magyar könyvillusztráció Magyarországhatárain kívül 1918-tól napjainkig. Magyar Képző- és Iparművészek Társasága, Budapest, 2003. 238 p.
- Balogh Artúr: *A kisebbségek nemzetközi védelme a kisebbségi szerződések és a békeszerződések alapján.* Vogenreiter, Berlin, 1928. 339 p.
- Barany, Zoltan: *A kelet-európai cigányság. Rendszerváltás, marginalitás és nemzeti-ségi politika.* Atheneum 2000, Budapest, 2003. 384 p.
- Bárdi Nándor (szerk.): *Globalizáció és nemzetépítés.* TLA, Budapest, 1999. 319 p.
- Bárdi Nándor–Fedinec Csilla (szerk.): *Konfliktusok és kezelésük Közép-Európában.* TLA, Budapest, 2000. 279 p.
- Bárdi Nándor–Lagzi Gábor (szerk.): *Politika és nemzeti identitás Közép-Európában.* TLA, Budapest 2001. 162 p.
- Bárdi Nándor–Fedinec Csilla (szerk.): *Etnopolitika. A közösségi, magán- és nemzetközi érdekek viszonyrendszere Közép-Európában.* TLA, Budapest, 2003. 342 p.
- Bárdi Nándor: *Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattörténete.* Kalligram, Pozsony, 2004. 271 p.
- Bárdi Nándor–Simon Attila (szerk.): *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében.* Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2006. 438 p.
- Bencsik Péter: *A magyar úti okmányok története, 1867–1945.* Tipico Design, Budapest, 2003. 179 p.
- Bencsik Péter–Nagy György: *A magyar úti okmányok története 1945–1989.* Tipico Design, Budapest, 2005. 275 p.
- Bíró Gáspár: *Az identitásválasztás szabadsága.* Osiris–Századvég, Budapest, 1995. 289 p.

MONOGRÁFIÁK ÉS TANULMÁNYKÖTETEK

Kárpát-medence és a világ

- Blénesi Éva–Mandel Kinga–Szarka László (szerk.): *A kultúra világa. A határon túli magyar kulturális intézményrendszer.* MTA ENKI, Budapest, 2005. 292 p.
- Bodonyi Iлона: *Idők szorításában. A magyar kisebbségek helyzete a szomszédos országokban 1920 és 1933 között.* Kairosz, Budapest, 2002. 260 p.
- Borbándi Gyula: *Emigráció és Magyarország. Nyugati magyarok a változások éveiben 1985–1995.* Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Basel–Budapest, 1996. 459 p.
- Borbándi Gyula: *A magyar emigráció életrajza 1945–1985.* 1–2. k. Európa, Budapest, 1989. 520 p., 328 p.
- Buza László: *A kisebbségek jogi helyzete a békeszerződések és más nemzetközi egyezmények értelmében.* MTA, Budapest, 1930. 432 p.
- Czoch Gábor–Fedinec Csilla (szerk.): *Az emlékezet konstrukciói. Példák a 19–20. századi magyar és közép-európai történelemből.* TLA, Budapest, 2006. 308 p.
- Csepeli György: *A nagyvilágon e kívül... Nemzeti tudat és érzésvilág Magyarországon, 1970–2002.* Jászöveg Műhely, Budapest, 2002. 180 p.
- Csepeli György–Örkény Antal–Székelyi Mária: *Nemzetek egymás tükrében. Interetnikus viszonyok a Kárpát-medencében.* Balassi, Budapest, 2002. 180 p.
- Csernicskó István–Váradai Tamás (szerk.): *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat.* Tinta, Budapest, 1996. 102 p.
- Dobos Ferenc: *Az autonóm lét kihívásai kisebbségben.* BFI–Books in Print–Osiris, Budapest, 2001. 396 p.
- Eiler Ferenc: *Kisebbségvédelem és revízió. Magyar törekvések az Európai Nemzetiségi Kongresszuson, 1925–1939.* MTA ENKI–Gondolat, Budapest, 2007. 396 p.
- Fábri István–Horváth Tamás (szerk.): *A magyar nyelvű oktatási intézmények munkaerő-piaci kihívásai a Kárpát-medencében.* MÁSZ–MTA ENKI–TLA, Budapest, 2003. 153 p.
- Fejős Zoltán–Küllös Imola (szerk.): *Vallásosság és népi kultúra a határainkon túl.* Magyarságkutató Intézet, Budapest, 1990. 319 p.
- Fejős Zoltán: *A chicagói magyarok két nemzedéke, 1890–1940. Az etnikai örökség megőrzése és változása.* Közép-Európa Intézet, Budapest, 1993. 299 p.
- Fedinec Csilla (szerk.): *Társadalmi önismertetés és nemzeti önazonosság Közép-Európában.* TLA, Budapest, 2002. 279 p.
- Fedinec Csilla (szerk.): *Nemzet a társadalomban.* TLA, Budapest, 2004. 301 p.
- Für Lajos: *Kisebbség és tudomány.* Magvető, Budapest, 1989. 242 p.
- Gábrityné Molnár Irén–Mirnics Zsuzsa (szerk.): *Anyanyelvű oktatásunk.* MTT, Szabadka, 1997. 298 p.
- Galántai József: *Trianon és a kisebbségvédelem. A kisebbségvédelem nemzetközi jogrendjének kialakítása 1919–1920.* Maccenas, Budapest, 1989. 228 p. [*Trianon and the protection of minorities.* Corvina, Budapest, 1992. 172 p.]
- Gereben Ferenc–Lőrincz Judit–Nagy Attila: *Magyar olvasáskultúra határon innen és túl.* Közép-Európa Intézet, Bp., 1993. 180 p.
- Gereben Ferenc: *Identitás, kultúra, kisebbség.* Osiris, Budapest, 1999. 278 p.
- Gereben Ferenc (szerk.): *Hungarian Minorities and Central Europe. Regionalism, National and Religious Identity.* Pázmány Péter Catholic University Faculty of Humanities, Piliscsaba, 2001. 320 p.
- Gereben Ferenc: *Olvasáskultúra és identitás. A Kárpát-medence magyarságának kulturális és nemzeti azonosságadata.* Lucidus, Budapest, 2005. 215 p.
- Glatz Ferenc (szerk.): *Magyarország és a magyar kisebbségek. Történeti és mai tendenciák.* MTA, Budapest, 2002. 199 p.
- Győri-Nagy Sándor–Kelemen Janka (szerk.): *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében.* I–II. k. Széchenyi Társaság, Budapest, 1991., 1992.; 132 p., 141 p.
- Ieda, Osamu–Halász Iván–Kántor Zoltán–Majtényi Balázs–Vizi Balázs (szerk.): *The Hungarian status law: nation building and/or minority protection.* Slavic Research Center Hokkaido Univ., Sapporo, 2004. 627 p.
- Kanyó Tamás (szerk.): *Emigráció és identitás. 56-os magyar menekültek Svájcban.* LHartmann–MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2002. 189 p.
- Kontra Miklós (szerk.): *Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről.* Magyarságkutató Intézet, Budapest, 1991. 163 p.
- Kontra Miklós (szerk.): *Társadalmi és területi változatok a magyar nyelvben.* MTA Nyelvtud. Int., Bp., 1992. 189 p.
- Kontra Miklós–Saly Noémi (szerk.): *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról.* Osiris, Budapest, 1998. 458 p.
- Kontra Miklós (szerk.): *Language: a right and a resource approaching linguistic*

- human rights. CEU Press, Budapest–New York, 1999. 346 p.
- Kontra Miklós–Hattyár Helga (szerk.): *Magyarok és nyelvtörvények*. TLA, Budapest, 2002. 140 p.
- Kontra Miklós (szerk.): *Sült galamb. Magyar egyetemi tannyelvpolitika*. Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum, Somorja–Dunaszerdahely, 2005. 252 p.
- Kornis Gyula: *Az elszakított magyarság közoktatásügye*. Magyar Pedagógiai Társaság, Budapest, 1927. 230 p.
- Kovács Péter: *Nemzetközi jog és kisebbségvédelem*. Osiris, Budapest, 1996. 238 p.
- Kozma Tamás: *Kisebbségi oktatás Közép-Európában*. FKI, Budapest, 2005. 195 p.
- Kunz Egon: *Magyarok Ausztráliában*. TLA, Budapest, 1997. 249 p. [*The Hungarians in Australia*. Blackburn, Melbourne, 1985.]
- Mikó Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*. Optimum, Budapest, 1989. 551 p.
- Molnár Gusztáv (szerk.): *Autonómia és integráció*. Magyar Szemle, Budapest, 1993. 185 p.
- Nádor Orsolya–Szarka László (szerk.): *Nyelvi jogok, kisebbségek. Nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*. Akadémiai, Budapest, 2003. 230 p.
- Olay Ferenc: *A magyar művelődés kálváriája az elszakított területeken 1918–1928*. Magyar Nemzeti Szövetség, Budapest, 1930. 460 p.
- Ormos Mária: *Padovától Trianonig 1918–1920*. Kossuth, Budapest, 1983. 451 p.
- Papp Z. Attila–Veres Valér (szerk.): *Kárpát panel 2007. A Kárpát-medencei magyarok társadalmi helyzete és perspektívái. Gyorsjelentés*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkut. Int., Bp., 2007. 308 p.
- Prepuk Anikó: *A zsidóság Közép- és Kelet-Európában a 19–20. században*. Csokonai, Debrecen, 1997. 264 p.
- Purcsi Barna Gyula: *A cigánykérdés „gyökeres és végleges megoldása”. Tanulmányok a XX. századi „cigánykérdés” történetéből*. Csokonai, Debrecen, 2004. 284 p.
- Puskás Julianna: *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940*. Akadémiai, Budapest, 1982. 638. [*From Hungary to the United States, 1880–1914*. Akadémiai, Budapest, 225 p.]
- Romsics Ignác (szerk.): *Trianon és a magyar politikai gondolkodás, 1920–1953*. Osiris, Budapest, 1995. 240 p.
- Romsics Ignác: *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében*. Osiris, Budapest, 1996. 378 p.
- Romsics Ignác: *Az 1947-es párizsi békeszerződés*. Osiris, Budapest, 2006. 279 p.
- Romsics Ignác: *A trianoni békeszerződés*. Osiris, Budapest, 2007. 207 p.
- Rónai András: *Térképezett történelem*. Magvető, Budapest, 1989. 349 p.
- Sipos Lajos (szerk.): *Iskolaszervezet és irodalomtanítás a Kárpát-medencében*. Pont, Budapest, 2003. 211 p.
- Stark Tamás: *Zsidóság és vészidőszakban és a felszabadulás után, 1939–1955*. MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1995. 109 p. [*Hungarian Jews during the Holocaust and after the Second World War, 1939–1949*. Columbia Univ. Press, Boulder–New York, 2000. 174 p.]
- Stark Tamás: *Magyar foglyok a Szovjetunióban*. Lucidus, Budapest, 2006. 259 p.
- Szabó Andrea–Bauer Béla–Laki László–Nemeskéri István (szerk.): *Mozaik 2001. Magyar fiatalok a Kárpát-medencében*. Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest, 2002. 288 p.
- Szarka László: *Duna-táji dilemmák. Nemzeti kisebbségek – kisebbségi politika a 20. századi Kelet-Közép-Európában*. Ister, Budapest, 1998. 377 p.
- Szarka László: *Kisebbségi léthelyzetek, közösségi alternatívák. Az etnikai csoportok helye a kelet-közép-európai nemzetállamokban*. Lucidus, Budapest, 2004. 342 p.
- Szesztay Ádám: *Nemzetiségi kérdés a Kárpát-medencében 1956–1962. Az ötvenhatos forradalom hatása a kelet-közép-európai kisebbségpolitikára*. MTA ENKI–Gondolat, Budapest, 2003. 417 p.
- Szesztay Ádám (szerk.): *Együtt. Az 1956-os forradalom és a határon túli magyarok*. Lucidus, Budapest, 2006. 245 p.
- Tanka László (főszerk.): *Magyar Amerika. A tengerentúli magyarok mai élete történetekben és képekben*. Médiamix, Salgótarján, 2002. 303 p.
- Tilkovszky Loránt: *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon (1938–1941)*. Akadémiai, Budapest, 1967. 349 p.
- Várdy Béla: *Magyarok az Újvilágban. Az észak-amerikai magyarság rendhagyó története*. Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Budapest, 2000. 840 p.
- Várdy, Steven Bela: *Magyars in America*. Simon Publications, St. Petersburg, 2001. 215 p.
- Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat*. Osiris, Budapest, 2001. 256 p.
- Zeidler Miklós (szerk.): *Trianon*. Osiris, Budapest, 2003. 932 p.

- Angyal Béla: *Érdekvédelem és önszerveződés. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből 1918–1938*. Liliium Aurum–Fórum, Galánta–Dunaszerdahely, 2002. 347 p.
- Borsody István: *A magyar–szlovák kérdés alapvonalai*. Budapest, 1939. 59 p.
- Borsody István (szerk.): *Magyarok Csehszlovákiában, 1918–1938*. Méry Ratio, Somorja, 2002. 204 p.
- Bobák, Ján: *Mad'arská otázka v Česko-Slovensku v rokoch 1944–1948*. Matica slovenská, Martin, 1996. 199 p.
- Bordás Sándor–Frič, Pavol–Haidová, Katarína–Hunčík Péter–Róbert Máté: *Ellenpróbák. A szlovák-magyar viszony vizsgálata szociológiai és etnopszichológiai módszerekkel Szlovákiában*. Márai Sándor Alapítvány–Nap K., Dunaszerdahely, 1995. 248 p.
- Čierna-Lantayová, Dagmar: *Podoby česko-slovensko-mad'arského vzťahu 1938–1949*. Veda, Bratislava, 1992. 203 p.
- Czoch, Gábor–Kocsis, Aranka–Tóth, Árpád (szerk.): *Kapitoly z dejín Bratislavy*. Kalligram, Bratislava, 2006. 494 p.
- Cornelius, Deborah S.: *In Search of the Nation. The New Generation of Hungarian Youth in Czechoslovakia 1925–1934*. Colorado Columbia University Press, Boulder, 1998. 413 p.
- Anna M. Drabek–Horst Haselsteiner–Richard G. Plaschka–Arnold Suppan (szerk.): *Nationale Frage und Vertreibung in der Tschechoslowakei und Ungarn 1938–1948*. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1997. 255 p.
- Duba Gyula: *Vajúdó parasztvilág. Jelentés a Garam mentéről*. Madách–Szépirodalmi, Bratislava–Budapest, 1974. 229 p.
- Esterházy János: *A kisebbségi kérdés. Válogatott írások, beszédek, interjúk*. (Összeáll. Molnár Imre.) Ister, Budapest, 2000. 299 p.
- Fábry Zoltán: *A vádlott megszólal*. Madách, Pozsony/Bratislava, 1992. 92 p.
- Fazekas József (öszeáll.): *Vagyunk és leszünk. A szlovenszkói magyarság társadalmi rajza 1918–1945*. Kalligram, Pozsony, 1993. 300 p.
- Fejezetek a csehszlovákiai magyarság történetéből*. Kalligram, Pozsony, 1993. 289 p.
- A felvidéki magyarság húsz éve 1918–1938*. Egyetemi Ny., Bp., 136 p.
- Filep Tamás Gusztáv: *A hagyomány felemelt tőre. Válogatott és új esszék, tanulmányok az 1918–1945 közötti (cseh)szlovákiai magyar kultúráról*. Ister, Budapest, 2003. 443 p.
- Filep Tamás Gusztáv: *A humanista voksa. Írások a csehszlovákiai magyar kisebbség történetének köréből 1918–1945*. Kalligram, Pozsony, 2007. 296 p.
- Fogarassy László: *Magyar cserkészmozgalom Csehszlovákiában 1919–1939*. Liliium Aurum, Dunaszerdahely, 1992. 160 p.,
- Fónod Zoltán: *Üzenet. A magyar irodalom története Cseh/Szlovákiában 1918–1945*. [2. kiad.] Madách-Pozonium, Pozsony/Bratislava, 2002. 328 p.
- Gabzdilová, Soňa: *Mad'arské školstvo na Slovensku v druhej polovici 20. storočia*. Liliium Aurum–Nadácia Katedra, Dunajská Streda, 1999. 128 p.
- Gajdoš, Marian–Konečný, Stanislav (szerk.): *Etnické minority na Slovensku*. História, súčasnosť, súvislosti. Spoločenskovedný ústav SAV, Košice, 1997. 263 p.
- Görömbei András: *A csehszlovákiai magyar irodalom, 1945–1980*. Akadémiai, Budapest, 1982. 443 p.
- Gyönyör József: *Terhes örökség. A magyarság lélekszámának és sorsának alakulása Csehszlovákiában*. Madách-Pozonium, Pozsony, 1994. 384 p.
- Hamberger Judit: *Csehszlovákia szétválása. Egy föderációs kísérlet kudarca*. TLA, Budapest, 1997. 193 p.
- Hamberger Judit: *Szlovákokról és csehekről magyar szemmel*. Kalligram, Pozsony, 2000. 329 p.
- Haraksim, Ludovít (szerk.): *Národnosti na Slovensku*. Veda, Bratislava, 1993. 161 p.
- Hronský, Marián: *Boj o Slovensko a Trianon. 1918–1920*. Národné literárne centrum–Dom slovenskej literatúry, Bratislava, 1998. 327 p.
- Horváth Gyula (szerk.): *Dél-Szlovákia*. Dialog-Campus, Pécs–Budapest. 2004. 525 p.
- Irmanová, Eva: *Mad'arská menšina na Slovensku a její místo v zahraniční politice Slovenska a Mad'arska po roce 1989*. Albis International, Ústí nad Labem, 2005. 316 p.
- Ivaničková, Edita–Simon Attila (szerk.): *Az 1956-os magyar forradalom és Szlovákia*. Fórum Kisebbségkutató Intézet–Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, Somorja–Pozsony, 2006. 122 p.
- Janics Kálmán: *A hontalanság éve. A szlovákiai magyar kisebbség a második világháború után 1945–1948*. [3. kiad.] Madách, Pozsony, 1992. 325 p.

- Jócsik Lajos: *Iskola a magyarságra. Egy nemzedék élete húsz éves kisebbségben.* Nyugat, Budapest, 1939. 178 p.
- Jócsik Lajos: *Idegen igában. Húsz év cseh uralom alatt.* Athenaeum, Budapest, 1940. 230 p.
- Jócsik Lajos: *Hazatérés. Tájékoztató.* Janus Pannonius Társaság, Pécs, 1942. 78 p.
- Kamenec, Ivan: *Trauma. Az első Szlovák Köztársaság 1939–1945.* Aura, Budapest, 1994. 158 p.
- Kemény G. Gábor: *Így tünt el egy gondolat. A felvidéki magyar irodalom története 1918–1938.* MEFHOSZ, Bp., 160 p.
- Kmet', Norbert–Marušiak, Juraj (szerk.): *Slovensko a režim normalizácie.* Vydavateľstvo Michala Vaška pre Ústav politických vied SAV, Prešov, 2003. 304 p.
- Kováč, Dušan: *Dejiny Slovenska.* Nakladatelství Lidové noviny, Praha, 1998. 401 p.
- Kovács Éva: *Felemás asszimiláció. A kaszai zsidóság a két világháború között (1918–1938).* Fórum Kisebbségkutató Int.–Lilium Aurum, Somorja – Dunaszerdahely, 2004. 196 p.
- Lampl Zsuzsa: *Magyarnak lenni. A szlovákiai magyarok értékrendje.* Fórum Intézet, Somorja, 2007. 187 p.
- Lanstyák István: *A magyar nyelv Szlovákiában.* Osiris–MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest, 2000. 368 p.
- Liszka József: *A szlovákiai magyarok néprajza.* Osiris–Lilium Aurum, Budapest–Dunaszerdahely, 2002. 542 p.
- Magyarok Szlovákiában (1989–2004).* I–IV. k. [I. Fazekas József–Hunčík Péter (szerk.): *Összefoglaló jelentés (1989–2004)*; II. Fazekas József–Hunčík Péter (szerk.): *Dokumentumok, kronológia (1989–2004)*; III. Csanda Gábor–Tóth Károly (szerk.): *Kultúra (1989–2006)*; IV. László Béla–A. Szabó László–Tóth Károly (szerk.): *Oktatásügy (1989–2006)*] Lilium Aurum–Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja–Dunaszerdahely, 2006. 478 p., 459 p., 325 p., 314 p.
- Molnár Imre: *Esterházy János 1901–1957.* Nap, Dunaszerdahely, 1997. 336 p.
- Mosný, Peter–Olejník, Milan–Šutaj, Štefan: *Prezidentské dekrétý Edvarda Beneša v povojnovom Slovensku.* Veda, Bratislava, 2002. 158 p.
- Peéry Rezső: *Gondolatok a tehervagonban, avagy Védőbeszéd a szlovákiai magyarok perében. Cikkék, esszék, tanulmányok, levelek 1945–1948.* [vál. Filep Tamás Gusztáv–Tóth László] Kalligram, Pozsony, 1993. 323 p.
- Peéry Rezső: *A végzet bábjátéka, avagy Peremmagyarok az idő sodrában.* (Vál., jegyz. Filep Tamás Gusztáv–Tóth László.) Kalligram, Pozsony, 1994. 469 p.
- Popély Gyula: *Ellenszélben. (A felvidéki magyar kisebbség első éve a Csehszlovák Köztársaságban 1918–1925.)* Kalligram, Pozsony, 1995.
- Popély Gyula: *Erős várunk az iskola. Tanulmányok a szlovákiai magyar oktatásügy problémaköréből (1918–1938).* Madách-Posonium, Pozsony, 2005. 371 p.
- Sallai Gergely: *Az első bécsi döntés.* Osiris, Budapest, 2002. 269 p.
- Sas Andor: *A szlovákiai zsidók üldözése 1939–1945.* Kalligram, Pozsony, 1993. 260 p.
- Šutaj, Štefan (szerk.): *Vývoj a postavenie maďarskej národnostnej menšiny na Slovensku po roku 1948.* Spoločenskovedný ústav SAV, Košice, 1990. 230 p.
- Šutaj, Štefan: *Reslovakizácia. Zmena národnosti časti obyvateľstva Slovenska po II. svetovej vojne.* Spoločenskovedný ústav SAV, Košice, 1991. 68 p.
- Šutaj, Pavol: *„Akcia Juh”. Odsun Maďarov zo Slovenska do Čiech v roku 1949.* Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha, 1993. 88 p.
- Šutaj, Štefan: *Maďarská menšina na Slovensku v rokoch 1945–1948. Východiská a prax politiky k maďarskej menšine na Slovensku.* Veda, Bratislava, 1993. 196 p.
- Šutaj, Štefan (szerk.): *Dekréty Edvarda Beneša v povojnovom období.* Universum, Prešov, 2004. 120 p.
- A szlovákiai magyarság élete 1938–1942.* Athenaeum, Budapest, 1941. 216 p.
- Szvatkó Pál: *A visszatért magyarok. A felvidéki magyarság húsz éve.* Révai, Budapest, 1938. 205 p.
- Szvatkó Pál: *A változás élménye.* (Vál. Filep Tamás Gusztáv–G. Kovács László) Kalligram, Pozsony, 1994. 340 p.
- Tóth László (szerk.) Filep Tamás Gusztáv (társszerk.): *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998.* I–IV. k. [I. *Történelem, Szociológia, demográfia, nyelvfejlődés, nyelvhasználat, a mindennapok kultúrája, egyház és vallás*, II. *Oktatásügy – közművelődés – sajtó, rádió, televízió*, III. *Irodalom, tudomány, könyvkiadás – színház – képzőművészet – ének, zene – tánc*, IV. *Művelődéstörténeti kronológia – könyvészet – mutatók*] Ister, Budapest, 1998–2000. 260 p., 430 p., 368 p., 367 p.

Ukrajna

- Turczel Lajos: *Két kor mezsgyéjén. A magyar irodalom fejlődési feltételei és problémái Csehszlovákiában 1918 és 1938 között.* Tatran–Szépirodalmi, Budapest–Bratislava, 1967. 311 p.
- Turczel Lajos: *Magyar sportélet Csehszlovákiában, 1918–1938.* Madách, Pozsony, 1992. 180 p.
- Turczel Lajos: *Visszatekintések a szlovákiai magyar kisebbségi lét első szakaszára.* [2. bőv. kiad.] Liliium Aurum, Dunaszerdahely, 2002. 222 p.
- Vadkerty Katalin: *A kitelepítéstől a reszlovakizációig. Trilógia a csehszlovákiai magyarság 1945–1948 közötti történetéről.* Kalligram, Pozsony, 2001. 703 p. [*Mad'arská otáзка v Československu 1945–1948. Trilógia o dejinách mad'arskej menšiny.* Bratislava, Kalligram, 2002. 863 p.]
- Zalabai Zsigmond: *Hazahív a harangszó Ipolypásztó népelete 1918–1945.* Szépirodalmi–Madách, Budapest–Bratislava, 1985. 244 p.
- Zelenák, Peter: *Slovensko-mad'arské vzťahy v 20. storočí.* Historický ústav SAV, Bratislava, 1992. 112 p.
- Zvara, Juraj: *A magyar nemzetiségi kérdés megoldása Szlovákiában.* Vyd. polit. lit., Bratislava, 1965. 213 p.
- Zvara, Juraj: *Mad'arská menšina na Slovensku po roku 1945.* Epocha, Bratislava, 1969. 144 p.
-
- Balla D. Károly (szerk.): *Mezsgyén állva. A kárpátaljai magyar értelmiség az ezredforduló küszöbén.* Galéria, Ungvár–Budapest, 1993. 175 p.
- Balla D. Károly: *Kis(ebbségi) magyar skizofrénia.* Galéria, Ungvár–Budapest, 1993. 172 p.
- Balla D. Károly: *Kisebbségi áramszünet a schengeni fal tövében.* Magyar Napló, Budapest, 2000. 66 p.
- Balogh Edgár: *Tíz nap Szegénysorszámban.* (Előszó és jegyzetek: Szigethy Gábor.) Magvető, Budapest, 1988. 71 p.
- Baranyi Béla (szerk.): *Magya –ukrán határ régió. Együttműködés az Európai Unió külső határán.* MTA Regionális Kutatások Központja, Debrecen, 2008. 205 p.
- Болдижар, Михайло: *Історія Закарпаття між світовими війнами.* Ужгород, 2001. 148 p.
- Болдижар, Михайло та ін.: *Державно-правовий статус Закарпаття (Підкарпатської Русі) в складі Чехословаччини.* Ужгород, УжНУ, 2001. 240 p.
- Болдижар, Михайло–Панов, Ален: *Державність Закарпаття в політико-правовій діяльності Т. Масарика.* Ужгород, Закарпаття, 2005. 102 p.
- Bendász István: *Részletek a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye történetéből.* Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 1999. 306 p.
- Beregszászi Anikó–Csernicskó István–Orosz Ildikó: *Nyelv, oktatás, politika.* Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, Beregszász, 2001. 143 p.
- Beregszászi Anikó–Csernicskó István: *A kárpátaljai magyar nyelvhasználat társadalmi rétegződése.* PoliPrint, Ungvár, 2006. 107 p.
- Botlik József–Dupka György: *Ez hát a hon... Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918–1991.* Mandátum–Universum, Budapest–Szeged, 1991. 298 p.
- Botlik József: *Gát.* Száz magyar falu könyvháza kht, Budapest, 2001. 231 p.
- Botlik József: *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján.* 1–2. k. Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszék, Nyíregyháza, 2005. 552 p., 436 p.
- Csernicskó István: *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján).* Osiris–MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest, 1998. 309 p.
- Csernicskó István (szerk.): *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba.* Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, Beregszász, 2004. 285 p.
- Данилюк, Дмитро: *Історична наука на Закарпатті (кінець XVIII – перша пол. XX ст.).* Патент, Ужгород, 1999. 352 p.
- Deschmann Alajos: *Kárpátalja műemlékei.* Tájak Korok Múzeumok Egyesület, Budapest, 1990. 230 p.
- Dupka György–Horváth Sándor–Móricz Kálmán: *Sorsközösség. A kárpátaljai magyarok a '80-as évek végén.* Kárpáti, Ungvár, 1990. 127 p.
- Dupka György–Horváth Sándor: *Múltunk és jelenünk. Balogh Edgár nyomában Kárpáton túlton.* Kárpáti, Uzshorod, 1987. 71 p.
- Dupka György (szerk.): *„Sötét napok jöttek...” Konceptiós perek magyar elítélteinek emlékkönyve 1944–1955.* Intermix, Ungvár–Budapest, 1993. 166 p.
- Dupka György (szerk.): *Egyetlen bűnük magyarságuk volt. Emlékkönyv a sztálinizmus kárpátaljai áldozatairól*

- (1944–1946). Intermix, Ungvár–Budapest, 1993. 323 p.
- Dupka György: *Kárpátalja magyarsága. Honismereti kézikönyv.* A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Budapest, 2000. 211 p.
- Eperjesi Penckőfer János: *Tettben a jellem. A magyar irodalom sajátos kezdeményei Kárpátalján a XX. század második felében.* Magyar Napló–Kárpátaljai Magyar Pedagógus Szövetség, Budapest, 2003. 326 p.
- Fábry Zoltán: *Az éhség legendája. Kárpátalja: 1932.* Az Út, Pozsony, 1932. 46 p.
- Fedinec Csilla (szerk.): *Kárpátalja 1938–1941. Magyar és ukrán történelmi közelítés.* TLA, Budapest, 2004. 276 p.
- Fedinec Csilla: *Fejezetek a kárpátaljai magyar közoktatás történetéből (1938–1991).* Nemzetközi Hungarológiai Központ, Budapest, 1999. 160 p.
- Гранчак, Иван (відп. ред. і кер. авт. кол.): *Нариси історії Закарпаття.* Т. 2. Ужгород, Видавництво «Закарпаття», 1995.
- Kacsur Gusztáv (szerk.): *Tíz év a kárpátaljai magyarság szolgálatában.* KMKSZ, Ungvár, 1999. 136 p.
- Kacsur Gusztáv (szerk.): *Útközben. Tanulmányok a kárpátaljai magyarságról.* KMKSZ, Ungvár, 1998. 172 p.
- Kovács Miklós: *Üzenet a kalapács alól.* KMKSZ, Ungvár, 1998. 252 p.
- Лойко, Лариса: *Громадські організації етнічних меншин України: природа, легітимність, діяльність.* Фоліант, Київ, 2005. 634 p.
- Макара, Микола–Мигнович, Іван: *Закарпатський соціум: Етнол. аспект.* НАН України. Інститут соціології та ін. Ужгород, Патент, 2000. 158 p.
- Mónus Gyula–Szerényi Ferdinánd: *Bene – Beña község jelene és múltja. Szociográfiai tanulmány.* Kálvin ny., Beregszász, 1934. 71 p.
- Móricz Kálmán: *Nagydobrony.* [2. jav. kiad.] Hatodik Síp Alapítvány–Mandátum, Budapest–Beregszász, 1995. 348 p.
- Офіцинський, Роман: *Політичний розвиток Закарпаття у складі Угорщини (1939–1944).* Інститут історії України Національної Академії наук України, Київ, 1997. 244 p.
- Ormos Mária: *Egy magyar médiavezér. Kozma Miklós pokoljárása a médiában és a politikában, 1919–1941.* 1–2. k. PolgArt, Budapest, 2000. 843 p.
- Orosz Ildikó: *A magyar nyelvű oktatás helyzete Kárpátalján az ukrán államiség kialakulásának első évtizedében 1989–1999.* PoliPrint, Ungvár, 2005. 183 p.
- Peyer-Müller Fritz: *A Kárpátaljai Református Egyház története a két világháború között – kitekintéssel a jelenre.* Lux, Kazincbarcika, 1994. 467 p.
- Popovics Béla: *Munkács kultúrtörténete a korabeli sajtó tükrében.* Kárpátaljai Magyar Cserkészszövetség, Munkács, 2005. 358 p.
- R. Vozáry Aladár: *Így történt! 1944. március 19. – 1945. január 18.* Halász Pál Könyvkiadó Vállalat, Budapest, 1945. 160 p.
- Rékai Miklós: *A munkácsi zsidók „terített asztala”. Néprajzi tanulmány.* Osiris, Budapest, 1997. 204 p.
- Riskó Marianna: *Ferencesek Nagyszőlősen.* Új Ember, Budapest, 2007.
- S. Benedek András: *Kárpátalja története és kultúrtörténete.* Bereményi, Budapest, 1994. 128 p.
- S. Benedek András: *A megmaradás esélyei. Tanulmányok, esszék, kritikák.* Hatodik Síp Alapítvány–Mandátum, Budapest–Beregszász, 1996. 160 p.
- Schober Ottó: *Színfalak előtt, mögött, nélkül. Epizódok a Beregszászi Népszínház történetéből.* Intermix, Ungvár–Budapest, 1996. 212 p.
- Товт, Михайло: *Міжнародно-правовий захист національних меншин (тенденції сучасного розвитку).* Інформаційно-видавниче агентство «ІВА», Ужгород, 2002. 160 p.
- Токар, Маріан: *Політичні партії Закарпаття в умовах багатопартійності (1919–1939).* Ужгород, 2006. 380 p.
- Веґеш, Микола: *Карпатська Україна 1938–1939 років у загальноєвропейському історичному контексті.* Т. 1–2. Ужгородський державний університет, Ужгород, 1997. 235 p., 198 p.
- Веґеш, Микола–Віднянський, Степан: *Країни Центрально-Східної Європи та українське питання. 1918–1939.* Національна Академія Наук України, Інститут історії України та ін., Київ – Ужгород, 1998. 257 p.
- Веґеш, Микола–Гиря, Василь–Король, Іван: *Угорська іредента на Закарпатті між двома світовими війнами 1918–1939.* Ужгород, Колір Принт, 1998. 130 p.
- Zelei Miklós: *A kettézárt falu. Dokumentumregény.* Budapest, Ister, 2000. 278 p.
- Zelei Miklós: *A 342-es határkő: negyedszázad Kárpátalján.* KMKSZ, Ungvár, 2006. 419 p.
- Zseliczky Béla: *Kárpátalja a cseh és a szovjet politika érdekerében 1920–1945.* Napvilág, Budapest, 1998. 159 p.

- A. Gergely András: *Nemzetiség és urbanizáció Romániában. A magyar kisebbség és a városfejlesztés, a Korunk harminc év-folyama tükrében*. Héttorony, Bp., 1988. 93 p.
- Bakk Miklós–Székely István–Toró T. Tibor (szerk.): *Útközben. Pillanatképek az erdélyi magyar politika reformjáról*. Pro-Print, Csíkszereda, 1999. 482 p.
- Bakk Mikós: *Lassú valóság. Cikketek tanulmányok, egy le nem zárult évtizedről*. Ambrozia, Kézdivásárhely, 2002. 222 p.
- Balázs Sándor: *Szociológia és nemzetiségi önismeret. A Gusti-iskola és a romániai magyar szociográfia*. Politikai, Bukarest, 1979. 263 p.
- Bancoş, Dorel: *Social și national in politica guvernului Ion Antonescu*. Eminescu, București, 2000. 397 p.
- Bárdi Nándor (szerk.): *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az „ötvenes években”*. Pro-Print, Csíkszereda, 2005. 687 p.
- Bíró Zoltán–Gagy József–Péntek János (szerk.): *Néphagyományok új környezetben. Tanulmányok a folklorizmus köréből*. Kriterion, Bukarest, 1987. 244 p.
- Bíró A. Zoltán: *Stratégiák vagy kényszerpályák? Tanulmányok a romániai magyar társadalomról*. Pro-Print, Csíkszereda, 1988. 209 p.
- Bíró Sándor: *The nationalities problem in Transylvania, 1867–1940. A social history of the Romanian minority under Hungarian rule, 1867–1918 and the Hungarian minority under Romanian rule, 1918–1940*. Boulder–Columbia Univ. Press, Colorado–New York, 1992. 744 p.
- Bíró Sándor: *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok 1867–1940*. Pro-Print, Csíkszereda, 2002. 527 p.
- Bodó Barna (szerk.): *Romániai magyar évkönyv 2000–2006*. [évente, I–VII. köt.] Szórvány Alapítvány–Polis, Temesvár–Kolozsvár
- Bottoni, Stefano: *Transilvania Rossa. Il comunismo romeno e la question nazionale (1944–1965)*. Carocci, Bologna, 2007. 238 p.
- Bözödi György: *Székely bánja*. MEFHOSZ, Budapest, 1939. 323 p.
- Brubaker, Rogers–Feischmidt Margit–Fox, Jon–Grancea, Liana: *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town*. Princeton Univ. Press, 2006. 504 p.
- Carmilly–Weinberger, Moshe: *A zsidóság története Erdélyben, 1623–1944*. MTA Judaisztikai Kutatócsoport, Budapest, 1995. 389 p.
- Cesereanu, Ruxandra (szerk.): *Comunism și reprimare în România. Istoria tematică a unui fratricid national*. Polirom, București, 2006. 216 p.
- Csatári Dániel: *Forgószelemben. (Magyar–román viszony 1940–1945)*. Akadémiai, Budapest, 1968. 492 p.
- Csoma Gergely: *Moldvai csángó magyarok*. Corvina, Budapest, 1988. 144 p.
- Deér József (szerk.): *Erdély*. Atheneum, Budapest., 1941. 441 p.
- Deletant, Dennis: *Ceaușescu and the Securitate: coercion and dissent in România, 1965–1989*. M. A. Sharpe, London, 1996. 424 p.
- Deletant, Dennis: *Communist terror in Romania. Gheorghiu-Dej and the Police State 1948–1965*. Hurst & Company, London, 1999. 351 p.
- Deletant, Dennis: *România sub regimul comunist*. Academia Civică, București, 2006. 236 p.
- Diószegi László–R. Süle Andrea (szerk.): *Hetven év. A romániai magyarság története 1919–1989*. Magyarságkutató Intézet, Budapest, 1990. 157 p.
- Dobrinescu, Valeriu Florin: *România și Ungaria de la Trianon la Paris (1920–1947). Bătălia diplomatică pentru Transilvania*. Viitorul Românesc, București, 1996. 303 p.
- Domokos Pál Péter: *A moldvai magyarság*. [6. kiad.] Fekete Sas, Budapest, 2001. 595 p.
- Földes György: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés 1956–1989*. Napvilág, Budapest, 2007. 526 p.
- Fritz László–Sulyok István: *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929*. Juventus, Kolozsvár, 1930. 272 p.
- Gagy József: *A krízis éve a Székelyföldön 1949*. Pro-Print, Csíkszereda, 2004. 217 p.
- Gáll Ernő: *A sajátosság méltósága. Esszégyűjtemény*. Magvető, Budapest, 1983. 525 p.
- Gidó Attila (szerk.): *Magyar–zsidó viszony a 20. századi Erdélyben*. <http://adatbank.transindex.ro>
- Horváth Gyula (szerk.): *Székelyföld. Dialóg Campus–MTA RKK, Budapest–Pécs, 2003. 454 p.*
- Horváth Gyula (szerk.): *Északnyugat-Erdély*. Dialóg Campus, Pécs–Budapest, 2006. 586.
- Horváth Sz. Ferenc: *Elutasítás és alkalmazkodás között. A romániai magyar kisebbségi elit politikai stratégiái (1930–1940)*. Pro-Print, Csíkszereda, 2007. 333 p.

- Hunya Gábor–Réti Tamás–R. Süle Andrea–Tóth László: *Románia 1944–1990. Gazdaság- és politikatörténet*. Atlantisz Medvetánc, Budapest, 1990. 323 p.
- Ilyés Elemér: *Erdély változása. Mítosz és valóság*. [2. bőv. kiad.] Aurora, München, 1976. 426 p. [*National minorities in Romania change in Transylvania*. Columbia Univ. Press, New York, 1982. 355 p.; *Nationale Minderheiten in Rumänien Siebenbürgen im Wandel*. Braumüller, Wien, 1981. 322 p.]
- Jakabffy Elemér: *Nemzetiségpolitikai írások*. (Vál. Balázs Sándor.) Kriterion, Bukarest, 1993. 253 p.
- Jakabffy Elemér–Páll György: *A bánsági magyarság húsz éve Romániában 1918–1938*. Studium, Budapest, 1939. 240 p.
- Iancu, Gheorghe: *Problema minorităților etnice din România în documente ale Societății Națiunilor (1923–1932)*. Argonaut, Cluj-Napoca, 2002. 383 p.
- K. Lengyel Zsolt: *Auf der Suche nach dem Kompromiss Ursprünge und Gestalten des frühen Transsilvanismus 1918–1928*. Ungarisches Institut, München, 1993. 470 p.
- K. Lengyel Zsolt: *A kompromisszum keresése*. Pro-Print, Csíkszereda, 2007. 382 p.
- Kacsó Sándor (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassói Lapok és Népujság, Brassó, 1937. 219 p.
- Kántor Lajos–Láng Gusztáv: *Romániai magyar irodalom 1945–1970*. Kriterion, Bukarest, 1971. 418 p.
- Kántor Lajos–Kötő József: *Magyar színház Erdélyben, 1919–1992*. Kriterion, Bukarest, 1994. 271 p.
- Koppándi Sándor (szerk.): *A romániai magyar nemzetiség*. Kriterion, Bukarest, 1981. 521 p.
- Kós Károly–Paál Árpád–Zágoni István: *Kiáltó szó. A magyarság útja. A politikai aktivitás rendszere*. [Kolozsvár, 1921.] Idegennyelvű folyóiratkiadó, Budapest, 1988. 48 p.
- Köpeczi Béla (főszerk.): *Erdély története. 1830-tól napjainkig*. III. k. Akadémiai, Budapest, 1986. 1945 p.
- L. Balogh Béni: *A magyar–román kapcsolatok 1939–1940-ben és a második bécsi döntés*. Pro-Print, Csíkszereda, 2002. 429 p.
- Leuștean, Lucian: *România și Ungaria în cadrul „Noii Europe” (1920–1923)*. Polirom, Iași, 2003. 268 p.
- Ligeti Ernő: *Súly alatt a pálma. Egy nemzedék szellemi élete 22 esztendő kisebbségi sorsban*. [Fraternitás 1941.] Pallas-Akad, Csíkszereda, 2004. 340 p.
- Livezeanu, Irina: *Cultural politics in Greater Romania. Regionalism, nation building, & ethnic struggle, 1918–1930*. Cornell University Press, Ithaca, New York, 1995. 340 p.
- Lőrincz József: *Az átmenet közéleti értékei a mindennapi életben*. Pro-Print, Csíkszereda, 2004. 207 p.
- Lükő Gábor: *A moldvai csángók. A csángók kapcsolatai az erdélyi magyarsággal*. [3. jav. bőv. kiad.] Táton, Budapest, 2002. 353 p.
- Mandel Kinga–Papp Z. Attila (szerk.): *Camogás. Minőségkonceptiók a romániai magyar középfokú oktatásban*. Soros Oktatási Központ, Csíkszereda, 2007. 268 o.
- Márton János–Székely István Gergő (szerk.): *Elemzések az RMDSZ-ről* www.adatbank.transindex.ro/belso.php?alk=33&k=5
- Mikecs László: *Csángók*. Optimum, Budapest, 1989. 444 p.
- Mikes Imre: *Erdély útja Nagymagyarországtól Nagyromániáig*. [Brassói Lapok, 1924.] H-Press, Sepsiszentgyörgy, 1996. 270 p.
- Mikó Imre: *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig*. [Studium, 1941.] Optimum, Budapest, 1988. 326 p.
- Mikó Imre: *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés*. [Erdélyi Fiatalok, 1931.] Pro-Print, Csíkszereda, 1998. 207 p.
- Molnár János: *A Királyhágómelléki Református Egyházkerület története 1920–1942*. KRE, Nagyvárad, 1999. 187 p.
- Murvai László: *Fekete Fehér Könyv*. Stúdió, Kolozsvár, 1996. 133 p.
- Nagy Lajos: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában*. [ETI, 1944.] Haáz Rezső Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely, 1994. 300 p.
- Oláh Sándor: *Csendes csatatér. Kollektivizálás és túlélési stratégiák a két Homoród mentén, 1949–1962*. Pro-Print, Csíkszereda, 2001. 279 p.
- Papp Z. Attila: *Sétanyomatok. Szocioesszék*. Pro-Print, Csíkszereda, 2001. 190 p.
- Papp Z. Attila: *Keretizmus. A romániai magyar sajtónyilvánosság a kilencvenes években*. Soros Oktatási Központ, Csíkszereda, 2005. 242 p.

- Papp Z. Attila (szerk.): *Kihaszánlatlanul. A romániai (magyar) felnőttképzés rendszere*. Soros Oktatási Központ, Csíkszereda, 2005. 239 p.
- Péntek János–Benő Attila: *Nyelvi kapcsolatok, nyelvi dominanciák az erdélyi régióban*. Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Kolozsvár, 2003. 222 p.
- Péntek János: *Anyanyelv és oktatás*. Palas-Akadémia, Csíkszereda, 2004. 165 p.
- Pomogáts Béla: *A romániai magyar irodalom*. Bereményi, Budapest, 1992. 231 p.
- Pozsony Ferenc–Kinda István (szerk.): *Adaptáció és modernizáció a moldvai csángó falvakban*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2005. 353 p.
- Pozsony Ferenc (szerk.): *Csángósors. Moldvai csángók a változó időben*. TLA, Budapest, 1999. 293 p.
- Pozsony Ferenc: *A moldvai csángó magyarok*. Gondolat–Európai Folklór Intézet, Budapest, 2005. 263 p. [*The Hungarian Csángó of Moldova*. Corvinus, Toronto, 2006. 292 p.]
- Puşcaş, Vasile (szerk.): *Transilvania şi aranjamentele europene, 1940–1944 Centrul de Studii Transilvane*. Cluj-Napoca, 1995. 162 p.
- Raffay Ernő: *Erdély 1918–1919-ben*. Magvető, Budapest, 1987. 389 p.
- Salat Levente: *Filippika az idő ellen*. Komp-Press, Kolozsvár, 1996. 227 p.
- Salat Levente–Enache, Smaranda (szerk.): *Etnoculturală Relațiile româno-maghiare şi modelul de reconciliere franco-german*. A román–magyar kapcsolatok és a francia–német megbékélési modell. Romanian–ungarian relations and the French-German Reconciliation. Liga Pro Europa–Centrul de Resurse Pentru Diversitate, Târgu Mureş–Cluj, 2004. 639 p.
- Szenczei László: *Az erdélyi magyarság harca (1940–1944)*. Egyetemi ny., Budapest, 1946. 42 p.
- Tánczos Vilmos: *Hungarians in Moldavia*. TLF, Budapest, 1998. 24 p.
- Tánczos Vilmos: *Keletnek megnyílt kapuja*. Komp-Press, Kolozsvár, 1996. 261 p. [*Aufgetan ist das Tor des Ostens Volkskundliche Essays und Aufsätze*. Pro-Print, Csíkszereda, 1999. 303 p.]
- Tánczos Vilmos–Tóké Gyöngyvér (szerk.): *Tizenkét év összefoglaló tanulmányok az erdélyi magyar tudományos kutatások 1990–2001 közötti eredményeiről*. 1–2 k. Scientia, Kolozsvár, 2002. 502 p., 422 p.
- Tănase, Stelian: *Elite şi societate. Guvernarea Gheorghiu-Dej 1948–1965*. Humanitas, Bucureşti, 1998. 276 p.
- Tibori Szabó Zoltán: *Teleki Béla erdélyisége. Embernek maradni embertelen időben*. Nis, Kolozsvár, 1993. 66 p.
- Tismăneanu, Vladimir: *Stalinism for all seasons. A political history of Romanian Communism*. University of California Press, Berkeley, 2003. 395 p.
- Tismăneanu, Vladimir–Dobrinu, Dorin–Vasile, Cristian: *Comisia prezidențială pentru analiza dictaturii comuniste din România raport final*. Humanitas, Bucureşti, 2007. 879 p.
- Tóth Sándor: *Jelentés Erdélyből II.* (1987) Malakoff, Paris, 1990. 191 p.
- Tóké István: *A romániai magyar református egyház élete, 1945–1989*. Magyarságkutató Intézet, Budapest, 1990. 463 p.
- Trencsényi Balázs–Petrescu, Dragoş–Petrescu, Cristina–Iordachi, Constantin–Kántor Zoltán (szerk.): *Nationalizing Minorities and Homeland Politics. Nationalism and Contested Identities: Case Studies on Romanians and Hungarians*. Regio Books–Pollirom, Budapest–Iasi, 2001. 196 p.
- Venczel József: *Erdélyi föld, erdélyi társadalom*. (Vál. Székely András Bertalan.) KJK, Budapest, 1988. 271 p.
- Verdery, Katherine: *National ideology under socialism: identity and cultural politics in Ceauşescu's Romania*. University of California Press, Los Angeles, 1991. 406 p.
- Vince Gábor: *Illúziók és csalódások. Fejezetek a romániai magyarság második világháború utáni történetéből*. Státus Könyvkiadó, Csíkszereda, 1999. 347 p.
- Vlad, Georgescu (szerk.): *Romania 40 years (1944–1984)*. Praeger, New York, 1985. 92 p.
-
- A. Sajti Enikő: *Székely telepítés és nemzeti-ségi politika a Bácskában, 1941*. Akadémiai, Budapest, 1984. 63 p.
- A. Sajti Enikő: *Délvidék, 1941–1944. A magyar kormányok délszláv politikája*. Kossuth, 1987. 305 p.
- A. Sajti Enikő: *Kényszerpályán. Magyarok Jugoszláviában, 1918–1941*. Hispánia, Szeged, 1997. 132 p.
- A. Sajti Enikő: *Hungarians in the Vojvodina 1918–1947*. Columbia University Press, New York, 2003. 312 p.

- A. Sajti E. Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbségek. Magyarok a Délvidéken 1918–1947.* Napvilág, Budapest, 2004. 416 p.
- Arday Lajos–Joó Rudolf–Tarján G. Gábor (szerk.): *Magyarok és szlovének. Együttélésük és együttműködésük a jugoszláv–magyar határ mentén.* 1–2. k. Állami Gorkij Könyvtár, Budapest, 1987. 739 p.
- Arday Lajos (szerk.): *Fejezetek a horvátországi magyarok történetéből.* TLA, Budapest, 1994. 199 p.
- Arday Lajos: *Magyarok a Délvidéken, Jugoszláviában.* BIP, Budapest, 2002. 387 p.
- Arday Lajos: *Reformok és kudarcok. Jugoszlávia utolsó évtizedei és ami utána következett.* BIP, Budapest, 2002. 351 p.
- Bacsa Gábor: *A magyar–jugoszláv határ megállapítása és kitűzése. (A trianoni szerződés szerint.) 1921–1924.* Budapest, Püski Kiadó, 1998. 224 p.
- Bašić, Goran (szerk.): *Demokratija i nacionalne manjine.* Centar za istraživanje etniciteta, Beograd, 2002. 290 p.
- Bence Lajos: *Írott szóval a megmaradásért. A szlovéniai magyarság 70 éve.* [2. bőv. kiad.] Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet–Házánk, Lendva–Győr, 1996. 165 p.
- Bence Lajos: *Hungarians in Slovenia.* TLA, Budapest, 1998. 22 p.
- Bence Lajos–Göncz László–Kulčar, Silvija–Unger, Mira: *Miért? Zaka? Lendavski zveski.* Lendvai füzetek. 16. Lendva/Lendava, 1998.
- Botlik József–Csorba Béla–Dudás Károly: *Eltévedt mezsgyekövek. Adatok a délvidéki magyarság történetéhez.* Hatodik Síp Alapítvány–Új Mandátum, Budapest, 1994. 343 p.
- Bori Imre: *Identitáskeresőben Művelődéstörténeti tanulmányok, művelődéspolitikai cikkek.* Forum, Újvidék, 2000. 343 p.
- Bori Imre: *A jugoszláviai magyar irodalom története.* [5. kiadás] Forum, Újvidék, 1999. 402 p.
- Bosnyák István: *Politikai symposion a Délvidéken.* 1. k. *Egy ellenzéki magyar nemzedék világ-képe 1961–1965.* 2. k. *Egy ellenzéki nemzedék mozgalmi kibontakozása és veresége.* JMMT, Újvidék, 2003., 2006. 301 p., 304 p.
- Csorba Béla–Matuska Márton–Ribár Béla (szerk.): *Rémuralom a Délvidéken. Tanulmányok, emlékezések, helyzetértékelések az 1944/45. évi magyarellenés atrocitásokról.* Atlantis, Újvidék, 2001. 268 p.
- Csorba Béla: *Egy végjáték kezdete.* Osiris–BIP–Pro Minoritate Alapítvány, Budapest, 2002. 116 p.
- Csuka János: *A délvidéki magyarság története 1918–1941.* Püski, Budapest, 1995. 499 p.
- Csuka János: *Kisebbségi sorsban. A délvidéki magyarság húsz éve, 1920–1940.* Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 1996. 111 p.
- Dimić, Ljubodrag: *Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije 1918–1941.* III. Beograd, 1997. 541 p.
- Gábrity Molnár Irén–Mirnic Zsuzsa (szerk.): *Vajdasági útkereső. Kutatások, tanulmányok, jelentések.* MTT, Szabadka, 1998. 334 p.
- Gábrity Molnár Irén–Mirnic Zsuzsa (szerk.): *Vajdasági marasztaló.* MTT, Szabadka, 2000. 374 p.
- Gábrity Molnár Irén–Mirnic Zsuzsa (szerk.): *Fészekhagyó vajdaságiak. Tanulmányok, kutatások, statisztikák.* MTT, Szabadka, 2001. 428 p.
- Gábrity Molnár Irén–Mirnic Zsuzsa (szerk.): *Holnaplátók. Ifjúsági közérzetmérés.* MTT, Szabadka, 2002. 298 p.
- Gábrity Molnár Irén–Mirnic Zsuzsa (szerk.): *Kisebbségi létjelenségek. Szórvány- és szociolingvisztikai kutatások.* MTT, 2003. 390 p.
- Gábrity Molnár Irén–Mirnic Zsuzsa (szerk.): *Közérzeti barangoló. Műhely- és előadás-tanulmányok.* MTT, Szabadka, 2005. 233 p.
- Gábrity Molnár Irén–Mirnic Zsuzsa (szerk.): *Oktatási oknyomozó. Vajdasági kutatások, tanulmányok.* MTT, Szabadka, 2006. 201 p.
- Gaćeša, Nikola L.: *Agrarna reforma i kolonizacija u Banatu 1919–1941.* Matica srpska, Novi Sad, 1972. 420 p.
- Göncz Lajos: *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban).* Osiris Kiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest, 1999. 288 p.
- Göncz László (szerk.): *A Mura mente és a trianoni békeszerződés.* Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, Lendva, 2000. 207 p.
- Göncz László: *A muravidéki magyarság 1918–1941.* Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, Lendva, 2001. 367 p.
- Göncz László: *Felszabadulás vagy megszállás? A Mura mente 1941–1945.* Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, Lendva, 2006. 309 p.
- Gráfik Imre (szerk.): *Tanulmányok a szlovéniai magyarság köréből.* TLA, Budapest, 1994. 184 p.

- Hódi Sándor: *A nemzeti identitás zavarai*. Forum, Újvidék, 1992. 134 p.
- Hódi Sándor: *Nemzeti önkép. Régiókutatás*. Logos, Tóthfalu, 2003. 276 p.
- Hornyák Árpád: *Magyar–jugoszláv diplomáciai kapcsolatok 1918–1927*. Forum, Újvidék, 2004. 355 p.
- Hornyk Miklós (vál.): *Jugoszláviai magyar művelődéstörténet*. M. Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék, 1984. 321 p.
- Janjetović, Zoran: *Deca careva, pastorčad kraljeva. Nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918–1941*. INIS, Beograd, 2005. 457 p.
- Juhász József: *Volt egyszer egy Jugoszlávia. A délszláv állam története*. Aula, Budapest 1999. 376 p.
- Kasaš, Aleksandar: *Madjari u Vojvodini 1941–1946*. Filozofski Fakultet u Novom Sadu, Novi Sad, 1996. 247 p.
- Kende Ferenc: *Magyarokról magyaroknak. Népkisebbségi tanulmányok*. Noviszád, 1940. 159 p.
- Kocsis Károly: *Az etnikai konfliktusok történeti-földrajzi háttere a volt Jugoszlávia területén. Egy felrobbant etnikai mozaik esete*. TLA, Budapest, 1993. 60 p.
- Končar, Ranko: *Opozicione partije i autonomija Vojvodine 1929–1941*. MiR, Novi Sad, 1995. 376 p.
- Kovács Attila: *Földreform és kolonizáció a Lendva-vidéken a két világháború között*. Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, Lendva, 2004. 452 p.
- Lábadi Károly: *Laskó. Száz Magyar Falu Könyvesháza Kht.*, Budapest, 2002. 172 p.
- Matuska Márton: *A megtorlás napjai*. Forum, Újvidék, 1991. 393 p.
- Mesaroš, Šandor: *Položaj mađara u Vojvodini 1918–1929*. Institut za Istoriju–Filozofski Fakultet, Novi Sad, 1981. 208 p.
- Mesaroš, Šandor: *Mađari u Vojvodini 1929–1941*. Institut za Istoriju–Filozofski Fakultet, Novi Sad, 1989. 401 p.
- Mészáros Sándor: *Holttá nyilvánítva. Délvidéki magyar fátum*. 1–2. k. Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 1995., 2001. 222 p., 90 p.
- Mirnic Károly: *Kisebbségi sors*. Forum Kiadó, Újvidék, 1993. 139 p.
- Mirnic Károly: *Kis-Jugoszlávia hozománya. Írások az asszimilációról és a kisebbségről*. Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 1996. 175 p.
- Mitić, Miodrag : *Nacionalne manjine. Prava pripadnika manjina i zaštita teritorijal-nog integriteta država*. Službeni list SRJ, Beograd, 1998. 516 p
- Pantelić, Nikola (szerk.): *Etnički odnosi Srba sa drugim narodima i etničkim zajednicama*. Etnografski institut SANU, Beograd, 1998. 310 p.
- Pantelić, Nikola (szerk.): *Etnički i etnokulturni kontakti u panonsko-karpatском prostoru*. Etnografski institut SANU, 1997. 145 p.
- Pejin Attila: *A zentai zsidóság története*. Thurzó Lajos Közművelődési Központ, Zenta, 2003. 364 p.
- Polonyi Péter–A. Sajti Enikő: *Mao – Tito*. Pannonica Kiadó, Budapest, 2000. 307 p.
- Rehák László: *Kisebbségtől a nemzetiségig*. Forum, Újvidék, 1979. 266 p.
- Sokcsevits Dénes–Szilágyi Imre–Szilágyi Károly: *Déli szomszédaink története*. Bereményi, Budapest, 1994. 355 p.
- Szerbhorváth György: *Vajdasági lakoma. Az Új Symposion történetéről*. Kalligram, Pozsony, 2005. 385 p.
- Szeli István: *Az erózió ellen. Tanulmányok, esszék*. Forum, Újvidék, 1986. 225 p.
- Szilágyi Imre: *Az önálló és demokratikus Szlovénia létrejötte*. TLA, Budapest, 1998. 229 p.
- Szűcs Emil: *Az elmerült sziget. A baranyai szerb–magyar köztársaság*. Baranya Megyei Könyvtár, Pécs, 1991. 220 p.
- The Serbian Questions in the Balkans*. University of Belgrade, Faculty of Geography, Belgrade, 1995. <http://www.rastko.org.yu/istorija/srbi-balkan/djuric-curcic-kico-sev-vojvodina.html>
- Ternovác István: *Pusztulj Kulák! Paraszt-sanyargatás a Vajdaságban*. Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 1996, 128 p.
- Tóth Lajos: *Magyar nyelvű oktatás a Vajdaságban 1944-től napjainkig*. Életjel, Szabadka, 1995. 168 p.
- Utasi Csaba: *Irodalmunk és a Kalangya*. Forum, Újvidék, 1984. 208 p.
- Vajda Gábor: *Remény a megfélemlítettségben. A délvidéki magyarság eszme- és irodalomtörténete (1945–1972)*. MTT, Szabadka, 2007. 503 p.
- Vajda Gábor: *Az autonómia illúziója. A délvidéki magyarság eszme-és irodalomtörténete (1972–1989)*. MTT, Szabadka, 2007. 453 p.
- Várady Tibor: *Történelemlétközelben*. Forum, Újvidék, Forum, 1995. 173 p.
- Zsiga Tibor: *Muravidéktől Trianonig*. Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, Lendva 1996. 207 p.

- Baumgartner, Gerhard–Kovács Éva–Vári András: *Távoli szomszédok: Jánossomorja és Andau 1990–2000 / Entfernte Nachbarn: Andau und Jánossomorja 1990–2000*. TLA, Budapest, 2002. 119 p. + 111 p.
- Éger György–Szesztay Ádám: *Alsóőr*. Száz magyar falu könyvesháza Kht, Budapest, 2002. 146 p.
- Éger György: *A burgenlandi magyarság rövid története*. [2. bőv. kiad.] Anonymus, Budapest, 1994. 172 p.
- Gaál, Károly: *Die Volksmärchen der Magyaren im südlichen Burgenland*. de Gruyter, Berlin, 1970. 231 p.
- Imre Samu: *A felsőőri nyelvújítás*. Akadémiai, Budapest, 1971. 101 p.
- Eppl, Peter–Rásky, Béla–Werner Michael Schwarz (szerk): *Menekülés Bécsbe / Flucht nach Wien. Ungarn 1956 / Magyarország 1956*. Wien Museum, Wien, 2006. 88 p.
- Seper Károly: *Alsóőr történetéből. Írások, emlékek és szájhagyomány*. Alsóőri Otthon /Unterwarter Heimathaus, Unterwart/ Alsóőr, 1988. 245 p.
- Sozan, Mihail: *Sociocultural transformation in East Central Europe: The case of the Hungarian peasant-worker in Burgenland*. Pittsburg, 1976. 209 p. [A határ két oldalán. Irodalmi Újság, Párizs, 1985. 143 p.]
- Szeberényi Lajos–Szeberényi András: *Az őrvideki magyarok / Die burgenländischen Ungarn*. Burgenlandi Magyar Kultúregyesület/Burgenländischer Ungarischer Kulturverein, Felsőőr/Oberwart, 1988. 58 p.
- Szépfalusi István: *Lássátok, halljátok egymást! Mai magyarok Ausztriában*. [2. bőv. kiad.] Magvető, Budapest, 1992. 467 p.
- Zsiga, Tibor: *Burgenland, vagy Nyugat-Magyarország? Burgenland, oder Westungarn?* Burgenlandi Magyar Kultúregyesület, Oberwart, 1991. 352 p.

The American Hungarian Federation
www.americanhungarianfederation.com

Aracs www.aracs.org.uy

A (cseh)szlovákiai magyarok története
www.tankonyv.sk

Babeş-Bolyai Tudományegyetem
www.ubbcluj.ro/hu/index.html

Central European University
www.ceu.hu

Délvidéki Digitális Könyv- és Képtár
www.vmmi.org

Erdélyi Magyar Adatbank
www.adatbank.transindex.ro

Ethnococ – Datenbank zur Minderheitenforschung
www.suedost-institut.de/ethnodoc.htm

Gramma Nyelvi Iroda
www.gramma.sk

Habsburg H-Net Discussion Network
www.h-net.org/~habsweb

Hidvégi Mikó Imre Kutatóintézet
www.hidvegimiko.hu

HHRF Magyar Emberi Jogi Alapítvány
www.hhrf.org

Hungarian American Coalition
www.hacusa.org

Kriza János Néprajzi Társaság
http://www.kjnt.ro/

Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet
(Lendva) www.mnmi-zkmn.si

MagyarOnline.net
www.magyaronline.net

Magyar Zsidók Világszövetsége
www.whjo.org

MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet
www.mtaki.hu

Nyugat Európai Országos Magyar Szervezetk Szövetsége
http://www.nyeomszsz.org

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
www.kmtf.uz.ua/foiskola_hu.html

Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem
www.emte.ro

Selye János Egyetem
www.selyeuni.sk

Szlovákiai Magyar Adatbank
www.foruminst.sk

Ungvári Nemzeti Egyetem
www.univ.uzhgorod.ua

zEtna webmagazin és olvasóterem www.zetna.org

INTERNETES ADATBÁZISOK

A bibliográfiát összeállította: A. Sajti Enikő, Bárdi Nándor, Stefano Bottoni, Fedinec Csilla, L. Balogh Béni, Popély Árpád, Simon Attila, Vékás János.

Statisztikai táblázatok

- Magyarország és a vele szomszédos országok és régiók nemzetiségi viszonyai 2001–2002-ben
- Szlovákia magyarok lakta járásainak nemzetiségi viszonyai 1910–2001
- Kárpátalja nemzetiségi viszonyai 1910–2001
- Erdély nemzetiségi viszonyai 1910–2002
- Vajdaság nemzetiségi viszonyai 1910–2002
- Drávaszög nemzetiségi viszonyai 1910–2001
- Muravidék nemzetiségi viszonyai 1910–2002
- Burgenland magyarok lakta településeinek anyanyelvi–köznyelvi viszonyai 1910–2001

Magyarország és a vele szomszédos országok és régiók nemzetiségi viszonyai 2001–2002-ben

Ország / országrész	Terület (ezer km ²)	Lakosság	Román	Magyar	Szerb	Szlovák	Horvát	Szlovén	Ukrán	Cigány	Német	Orosz	Ruszin	Egyéb
Magyarország	93,0	10 197 971	7 995	9 626 613	3 816	17 692	25 434	3 040	5 070	190 045	62 233	1 590	1 098	254 934
Szlovákia	49,0	5 379 457		520 528	434	4 614 854	614		10 814	89 920	5 405	1 590	24 201	111 097
Ukrajna	603,7	48 416 000	151 000	156 600					37 541 700			8 334 100		2 232 600 ¹
Kárpátalja	12,8	1 254 614	32 152	151 516		5 695			1 010 127	14 004	3 582	30 993		6 545
Románia	238,4	21 680 974	19 399 597	1 431 807	22 561	17 226	6 807		61 098	535 140	59 764	35 791		111 183
Erdély	103,0	7 221 733	5 393 552	1 415 718	20 816	17 070	6 691		49 229	244 475	53 077	831		
Szerbia	88,3	7 498 001	34 577	293 299	6 212 838	59 021	70 587	5 104	5 372	108 493	3 901	2 587	15 905	686 317
Vajdaság	21,5	2 013 889	30 419	290 207	1 321 807	56 637	56 546							3 154
Horvátország	56,4	4 437 460	475	16 595	201 631	4 712	3 977 171	1 3173	1 977	9 463	3 149	906	2 337	205 871
Drávaszög	1,1	42 633		7 114	8 592		23 693				449			2 785
Szlovénia	20,3	1 963 558		7 658	31 369	1 723 434	53 784			3 689	1 694			141 930
Muravidék	1,0	82 359		5 428		69 990				987				5 954
Ausztria ²	83,9	8 032 926		40 583		10 234	150 719	24 855		6 273	7 115 780			
Burgenland	3,9	265 006		4 704		108	996	70		263	240 229			18 636

¹ Az egyéb kategóriában szerepel még többek között: 275,8 ezer belorusz; 258,6 ezer moldován; 248,2 ezer krími tatár; 204,6 ezer bolgár; 144,1 ezer lengyel; 103,6 ezer zsidó; 99,9 ezer örmény; 91,5 ezer görög; 73,3 ezer tatár; 45,2 ezer azerbajdzsán; 34,2 ezer grúz; 31,9 ezer gagauz.

² Köznyelvi adatok (környezetben használt nyelv).

Szlovákia magyarok lakta járásainak nemzetiségi viszonyai 1910–2001³

Okres / Járás ⁴	Év	Lakos	Szlovák ⁵	Magyar	Német	Ruszin	Ukrán	Cseh	Zsidó	Cigány
Bratislava <i>Pozsony város</i>	1910	104 896	22 708	37 668	39 818	17			8 506	
	1930	170 305	87 105	26 379	39 980	240			4 835	
	1991	442 197	401 848	20 312	1 266		675			558
	2001	428 672	391 761	16 451	1 200	461	454	8 607	84	417
Bratislava <i>Pozsony</i>	1910	102 083	11 673	31 705	32 790	9				
	1930	123 844	60 013	18 890	32 801	199			1 094	
	1991	164 154	148 684	12 626	118		80			414
	2001	170 343	154 924	10 983	142	65	90	1 729	4	338
Dunajská Streda <i>Dunaszerdahely</i>	1910	61 400	274	60 610	336	0				
	1930	72 248	4 729	62 515	404	14			3 211	
	1991	109 345	12 364	95 310	32		25			690
	2001	112 384	15 741	93 660	44	12	33	635	9	1 069
Galanta <i>Galánta</i>	1910	60 851	16 735	42 513	1 259	0				
	1930	69 351	27 980	36 864	720	19			2 169	
	1991	92 645	53 069	38 295	26		12			452
	2001	94 533	56 213	36 518	32	12	19	517	0	697
Komárno <i>Komárom</i>	1910	82 617	1 286	79 539	1 252	79				
	1930	95 867	16 587	73 533	1 122	41			1 456	
	1991	109 279	28 460	78 859	19		30			820
	2001	108 556	30 079	74 976	32	10	31	718	2	1 211
Levice <i>Léva</i>	1910	99 653	25 557	72 869	557	2				
	1930	110 499	491 88	55 725	483	35			2 114	
	1991	120 703	80 335	38 169	41		30			972
	2001	120 021	82 993	33 524	26	16	41	905	2	1 242
Nitra <i>Nyitra</i>	1910	78 661	40 844	34 315	2 954	1				
	1930	95 037	74 315	16 333	847	33			1 420	
	1991	160 725	144 880	13 113	43		79			714
	2001	163 540	149 060	10 956	68	24	82	1 234	4	579
Nové Zámky <i>Érsekújvár</i>	1910	110 620	28 972	80 218	1 009	1				
	1930	134 879	61 413	66 948	620	47			2926	
	1991	153 466	87 480	63 747	33		36			747
	2001	149 594	89 051	57 271	28	13	18	891	21	958
Senica <i>Szenice</i>	1910	46 051	41 671	1 749	1 779	2				
	1930	47 498	46 474	80	157	8			256	
	1991	59 349	57 882	82	13		15			463
	2001	60 891	59 208	80	10	11	24	694	1	527
Topolčany <i>Nagytopolcsány</i>	1910	42 106	35 561	3 975	2 233	0				
	1930	49 889	47 683	226	546	15			975	
	1991	74 136	73 223	132	20		12			108
	2001	74 089	72 821	116	26	8	53	438	0	
Trenčín <i>Trencsén</i>	1910	48 417	40 998	4 433	2 156	9				
	1930	60 305	57 656	325	859	29			852	
	1991	111 366	108 379	173	30		38			103
	2001	112 767	109 012	196	30	29	24	2038	1	66

³ Minden statisztikai táblázatban a mai közigazgatási egységre átszámolt adatokat közöljük: az 1910-es magyarországi, az 1921-es Szerb-Horvát-Szlovén Királyság-beli népszámlálások anyanyelvi adatait, az ausztriai népszámlálások esetében az anyanyelvi és köznyelvi adatokat, az összes többi esetben a népszámlálások nemzetiségi adatait.

⁴ Szlovákiának csak azok a járásai szerepelnek, ahol a nemzetiségek aránya valaha meghaladta a 5%-ot (a 2001. évi állapot szerinti 79 járásból 34 járás).

⁵ 2001-ig a cseh és szlovák nemzetiség együtt szerepelt a népszámlálásokban.

Szlovákia magyarok lakta járásainak nemzetiségi viszonyai 1910–2001

Okres / Járás ⁴	Év	Lakos	Szlovák ⁵	Magyar	Német	Ruszin	Ukrán	Cseh	Zsidó	Cigány
Trnava <i>Nagyszombat</i>	1910	64 113	53 503	6 496	3 468	15				
	1930	78 266	73 736	1 061	1 219	20			1 409	
	1991	124 971	123 115	244	29		18			186
	2001	127 125	124 330	228	47	17	29	814	2	250
Dolný Kubín <i>Alsókubin</i>	1910	19 413	17 834	927	524	1				
	1930	20 196	19 641	15	207	27			171	
	1991	39 364	36 834	36	3		16			78
	2001	37 431	38 651	37	7	4	10	267	0	55
Liptovský Mikuláš <i>Liptószentmiklós</i>	1910	50 154	46 273	2 122	1 295	5				
	1930	51 620	49 783	170	528	32			455	
	1991	73 469	70 440	143	14		37			1 223
	2001	73 984	70 585	142	23	23	22	1 094	2	1 512
Lučenec <i>Losonc</i>	1910	51 013	19 260	30 434	599	2				
	1930	57 979	32 914	19 667	1 052	32			1 083	
	1991	72 946	48 492	22 513	18		14			1 255
	2001	72 837	49 266	20 072	17	9	47	347	1	2 054
Rimavská Sobota <i>Rímaszombat</i>	1910	69 689	19 893	48 618	287	9				
	1930	74 378	31 566	36 156	229	114			885	
	1991	82 112	42 599	36 404	21		27			2 293
	2001	83 124	43 492	34 323	24	8	37	414	3	3 867
Veľký Krtíš <i>Nagykürtös</i>	1910	36 493	15 801	20 097	59	0				
	1930	39 003	22 283	15 376	32	6			134	
	1991	46 813	31 471	14 384	8		11			457
	2001	46 741	31 796	12 823	4	6	84	253	0	850
Zvolen <i>Zólyom</i>	1910	35 208	28 520	6 003	9 569	0				
	1930	37 650	36 639	315	176	29			75	
	1991	65 237	62 747	296	15		36			1 067
	2001	67 633	65 025	283	17	18	32	785	5	690
Žiar nad Hronom <i>Garamszentkereszt</i>	1910	34 823	22 512	2 527	306	0				
	1930	35 715	25 386	208	9 533	7			169	
	1991	47 954	46 205	253	295		12			548
	2001	48 125	46 029	191	252	19	21	362	0	557
Žilina <i>Zsolna</i>	1910	63 137	56 874	3 294	2 110	7				
	1930	81 105	76 363	456	1 681	51			1 203	
	1991	151 781	148 671	132	61		65			258
	2001	156 361	153 036	124	65	40	50	1 806	5	220
Bardejov <i>Bártfai</i>	1910	42 463	21 876	3 069	3 772	12 089				
	1930	45 348	26 493	171	273	13 290			2 173	
	1991	71 079	64 372	47	3		3 330			2 912
	2001	75 793	69 283	51	3	2 167	983	227	0	2 254
Humenné <i>Homonna</i>	1910	26 568	16 968	2 562	1 767	3 595				
	1930	30 499	23 969	111	142	2 762			553	
	1991	63 011	58 639	98	13		3 021			641
	2001	64 845	59 216	81	5	2 306	921	357	0	1 386
Košice <i>Kassa város</i>	1910	54 331	13 649	36 141	3 261	212				
	1930	81 802	52 953	11 711	3 385	815			5 753	
	1991	235 160	212 659	10 760	322		1 713			4 282
	2001	236 093	210 340	8940	398	1 279	1 077	2946	35	5 055
Košice-okolie <i>Kassa</i>	1910	70 114	28 914	35 954	3 288	186				
	1930	75 031	47 796	17 351	3 686	220			946	
	1991	99 278	77 155	16 240	774		87			4 478
	2001	106 999	84 846	14 140	659	59	87	344	1	5 393

Szlovákia magyarok lakta járásainak nemzetiségi viszonyai 1910–2001

Okres / Járás ⁴	Év	Lakos	Szlovák ⁵	Magyar	Német	Ruszin	Ukrán	Cseh	Zsidó	Cigány
Michalovce <i>Nagymihály</i>	1910	67 942	38 672	22 272	2 256	3 338				
	1930	72 554	52 908	12 043	353	537			4 135	
	1991	105 281	86 428	13 754	21		331			3 757
	2001	109 121	89 150	12 819	15	185	430	611	0	4 399
Poprad <i>Poprád</i>	1910	27 222	19 170	2 107	4 822	3				
	1930	33 669	25 378	426	5 316	131			434	
	1991	97 926	92 510	228	146		140			3 330
	2001	104 348	97 721	207	161	106	101	959	9	3 372
Prešov <i>Eperjes</i>	1910	60 352	44 306	10 267	2 589	1 327				
	1930	69 674	60 989	1 149	1 036	1 247			2 180	
	1990	151 045	142 498	199	44		2 197			4 587
	2001	161 782	152 362	234	47	1 190	1 140	995	7	4 175
Rožňava <i>Rozsnyó</i>	1910	49 450	16 209	30 138	2 223	6				
	1930	51 060	24 450	21 550	1 172	48			699	
	1991	60 681	36 525	21 434	28		52			2 183
	2001	61 887	38 967	18 954	37	9	63	285	1	2 908
Spišská Nová Ves <i>Igló</i>	1910	39 257	23 708	7 848	4 207	1 884				
	1930	40 098	32 393	895	2 468	660			695	
	1991	86 350	78 711	105	61		194			6 663
	2001	93 516	85 472	87	85	202	69	364	1	5 100
Stará Ľubovňa <i>Ótubló</i>	1910	30 945	11 424	843	3 585	14 140				
	1930	32 367	16 431	60	2 602	10 970			562	
	1991	46 513	42 464	29	116		1 723			1 844
	2001	50 684	45 729	35	138	1 692	591	184	0	1 900
Trebišov <i>Töketerebes</i>	1910	67 882	19 988	46 327	678	30				
	1930	77 361	39 279	28 062	153	433			3 635	
	1991	100 520	63 765	33 191	7		160			2 813
	2001	103 779	67 200	30 425	3	107	119	366	0	4 616
Vranovnad Topľou <i>Varamó</i>	1910	33 359	24 123	3900	1 507	1 841				
	1930	38 087	31 533	134	204	1 067			1 151	
	1991	71 036	67 546	49	4		142			2 969
	2001	76 504	70 145	54	7	121	102	228	0	5 296
Skalica <i>Szokolca</i>	1910	28 883	25 881	1 017	1 332	0				
	1930	30 879	29 675	56	132	8			439	
	1991	46 771	44 347	40	8		3			411
	2001	46 791	44 789	55	10	2	69	1250	0	344
Šal'a <i>Vágsellye</i>	1910	39 126	5 179	33 539	167	0				
	1930	42 743	12 274	28 268	74	4			733	
	1991	54 159	31 536	21 754	8		22			355
	2001	54 000	33 435	19 283	8	12	27	294	1	539
Összesen	1910	2 001 375	987 604	812 251	127 380	38848			104 891	
<i>Szlovákia összesen</i>	1910	2 919 793	1 688 155	884 309	198 304	97 162			139 372	
Összesen	1930	2 173 167	1 383 463	540 565	82 743	32 996			50 892	
<i>Szlovákia összesen</i>	1930	3 329 793	2 251 358	592 337	154 821	93 359			70 522	
Összesen	1991	3 588 889	2 906 333	553 151	3 660		14 383			54 361
<i>Szlovákia összesen</i>	1991	5 274 335	4 519 328	567 296	5 414		30 478			75 802
Összesen	2001	3 656 826	2 981 731	508 319	3 670	10 242	6 978	34 003	201	64 051
<i>Szlovákia összesen</i>	2001	5 379 455	4 614 854	520 528	5 405	24 201	10 814	44 620	1 179	89 920

Források: MTA ENKI IKM kutatási adatbázis <http://gis.geox.hu/mtaki/>; Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatala <http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=3214>

Kárpátalja nemzetiségi viszonyai 1910–2001

Район / járás <i>місто / város</i>	Év	Lakos	Ukrán ⁶	Magyar	Német	Román	Szlovák ⁷	Zsidó ⁸	Orosz	Cigány	Állampolg. nélkül	Egyéb
м. Ужгород / <i>Ungvár v.</i>	1910	21 630	2 411	15 864	1 426	24	1 582	323
	1930	35 628	10 648	5839	914	...	9 586	6 614	1 907	120
	1989	116 101	81 054	9179	...	141	16 632	1 992	...	7 103
	2001	115 568	89 942	7972	176	88	2 523	...	11 106	1 705	...	2 056
м. Мукачеве / <i>Munkács v.</i>	1910	23 406	3 985	13 880	5 380	20	57	84
	1930	34 267	10 539	6 227	2 296	...	3 280	10 251	1 566	108
	1989	83 308	58 489	6 713	...	83	12 445	2 097	...	3 481
	2001	81 637	62 965	6 975	1 592	31	303	...	7 326	1 130	...	1 315
м. Берегове / <i>Beregszász v.</i>	1910	14 470	232	13 953	141	10	55	79
	1930	20 897	2 084	10 719	407	...	2 059	3 815	1 533	280
	1989	29 763	10 562	15 131	...	40	2 482	961	...	587
	2001	26 554	10 321	12 785	16	16	64	...	1 445	1 695	...	212
м. Хуст / <i>Huszt v.</i>	1910	10 292	5 230	3 505	1 535	13	1	8
	1930	17 833	9 301	1 383	732	...	1 490	4 537	368	22
	1989	33 778	28 935	1 759	...	18	2 225	127	...	714
	2001	31 864	28 446	1 726	83	9	45	...	1 165	122	...	268
Берегівський р. / <i>Beregszászi j.</i>	1910	34 206	1 531	32 409	165	3	15	83
	1930	37 901	4 234	27 848	519	...	1 363	1 871	1 935	131
	1989	55 352	11 022	41 840	...	5	399	1 744	...	342
	2000	54 062	10 185	41 163	13	8	12	...	361	2 211	...	109
Великобerez- нянський р. / <i>Nagyberezmai j.</i>	1910	25 273	21 323	1 295	2 100	35	333	187
	1930	29 812	25 288	126	43	...	1 182	2 235	872	66
	1989	30 464	29 186	40	...	8	311	582	...	337
	2001	28 211	27 182	15	2	5	270	...	210	452	...	75
Виноградівський р. / <i>Nagyszőlősi j.</i>	1910	54 393	20 221	31 614	2 336	56	30	136
	1930	64 696	33 722	18 853	273	...	1 671	7 536	2 408	233
	1989	112 611	80 548	27 896	...	46	2 375	928	...	818
	2001	117 957	84 263	30 874	34	22	60	...	1 425	920	...	359
Воловецький р. / <i>Volócsi j.</i>	1910	17 088	13 348	925	2 689	1	96	29
	1930	18 617	15 908	31	113	...	318	2 031	206	10
	1989	27 154	26 569	55	...	1	341	0	...	188
	2001	25 474	25 182	25	22	1	25	...	165	1	...	53
Іршавський р. / <i>Ilosvai j.</i>	1910	54 721	41 921	8 546	3 703	58	395	98
	1930	63 656	53 548	291	394	...	1 222	7 826	290	85
	1989	97 135	95 322	265	...	12	925	8	...	603
	2001	100 905	99 498	114	47	8	263	...	642	167	...	166
Міжгірський р. / <i>Ökörmezői j.</i>	1910	31 704	26 054	673	4 947	6	2	22
	1930	35 535	29 768	107	58	...	506	4 959	99	38
	1989	50 308	49 596	111	...	4	428	6	...	163
	2001	49 890	49 453	8	6	2	2	...	245	118	...	56
Мукачівський р. / <i>Munkácsi j.</i>	1910	62 465	42 272	12 161	7 293	65	606	68
	1930	76 918	54 579	11 089	3 532	...	2 054	4 747	764	153
	1989	104 826	87 345	12 897	...	63	1 071	1 002	...	2 448
	2001	101 443	85 168	12 871	846	43	215	...	721	1 314	...	265
Перечинський р. / <i>Perecsényi j.</i>	1910	21 379	18 295	1 656	708	30	590	100
	1930	24 399	21 512	263	101	...	1 186	981	318	38
	1989	32 790	31 326	196	...	112	791	2	...	363
	2001	32 026	30 857	78	15	87	306	...	430	138	...	115

6 1910-ben ruszin és nem ukrán.

7 1930-ban csehszlovák és nem szlovák.

8 1910-ben 88 ezer izraelita vallásúból 31 ezren magyar, 54 ezren pedig német anyanyelvűnek vallották magukat.

Kárpátalja nemzetiségi viszonyai 1910–2001

Район / járás місто / város	Év	Lakos	Ukrán ⁶	Magyar	Német	Román	Szlovák ⁷	Zsidó ⁸	Orosz	Cigány	Állampolg. nélkül	Egyéb
Рахівський р. / Rahóví.j.	1910	45 654	28 432	5 646	6 763	4 644	26	143
	1930	52 186	33 729	3 765	430	...	1 701	6 604	1 098	4 859
	1989	85 624	70 705	3 511	...	9 629	1 191	14	...	574
	2001	90 945	76 184	2 929	36	10 514	30	...	774	163	...	315
Свалявський р. / Szolyvai.j.	1910	22 546	17 022	1 346	3 634	112	288	144
	1930	30 078	22 542	1 261	641	...	1 078	3 677	845	34
	1989	55 471	52 319	433	...	6	1 651	6	...	1 056
	2001	54 869	51 868	383	366	4	354	...	848	800	...	246
Тячівський р. / Técsőví.j.	1910	69 624	40 732	8 863	13 576	6 260	9	184
	1930	86 913	53 916	5 314	2 684	...	1 935	14 275	978	7 811
	1989	165 057	135 211	6 156	...	19 285	2 982	2	...	1 421
	2001	171 850	142 978	4 991	286	21 298	22	...	1 799	45	...	431
Ужгородський р. / Ungvári.j.	1910	45 046	14 313	26 515	1 823	6	2 254	135
	1930	48 422	19 286	20 406	63	...	3 692	3 431	1 085	459
	1989	73 306	41 237	25 541	...	9	2 295	2 626	...	1 598
	2001	74 399	43 489	24 822	26	6	1 191	...	1 485	3 022	...	358
Хустський р. / Husztí.j.	1910	47 264	36 700	5 167	5 310	49	5	33
	1930	56 491	45 880	3 376	73	...	366	6 471	285	40
	1989	92 570	87 323	3 988	...	23	914	34	...	288
	2001	96 960	92 146	3 785	16	10	10	...	846	1	...	146
Összesen	1910	601 161	334 022	184 018	63 529	11 392	6 344	1 856
	1930	734 249	446 484	116 898	13 273	...	34 689	91 861	16 557	14 487
	1989	1 245 618	976 749	155 711	...	29 485	49 458	12 131	...	22 084
	2001	1 254 614	1 010 127	151 516	3 582	32 152	5 695	...	30 993	14 004	...	6 545

Források: Kárpátalja településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai 1880–1941. KSH, Budapest, 1996.; Ukrajna Állami Statisztikai Bizottsága <http://www.ukrcensus.gov.ua/>

Erdély nemzetiségi viszonyai 1910–2002

Județ / Megye	Év	Összes lakos	Román	Magyar	Német	Zsidó	Cigány	Ukrán	Szerb	Szlovák	Egyéb összesen
Alba / Fehér	1910	330 750	262 927	45 466	16 613	.	.	21	43	227	5 453
	1930	346 582	285 152	33 271	16 918	3 400	6 722	84	30	245	760
	1941	377 313	320 617	28 234	17 886	10 576
	1956	370 800	322 028	27 602	12 726	1 015	6 988	16	13	65	347
	1992	413 919	372 951	24 765	3 243	48	12 661	39	14	33	165
	2002	382 747	346 059	20 684	1 311	27	14 306	39	8	14	299
	2002	461 791	379 451	49 291	4 852	178	17 664	1 741	1 217	5 695	1 702
Bihor / Bihar	1910	475 847	241 992	218 157	3 389	.	.	243	115	9 040	2 911
	1930	527 216	308 478	171 907	2 370	23 709	6 211	804	133	12 365	1 239
	1941	559 354	288 147	247 279	1 580	22 348
	1956	574 488	362 345	194 883	874	4 878	3 333	63	51	6 726	1 335
	1992	638 863	425 097	181 703	1 593	354	21 796	107	47	7 793	373
	2002	600 246	404 468	155 829	1 163	224	30 089	198	35	7 370	870
	2002	600 246	404 468	155 829	1 163	224	30 089	198	35	7 370	870
Bistrița- Năsăud / Beszterce- Naszód	1910	212 614	147 529	29 169	30 078	.	.	265	6	48	5 519
	1930	223 527	162 096	20 923	22 217	9 091	8 471	57	20	55	597
	1941	240 648	169 875	36 730	21 521	12 522
	1956	255 789	217 469	24 427	6690	1 327	5 677	31	8	6	154
	1992	326 820	295 549	21 098	954	30	9 004	104	9	10	62
	2002	311 657	281 273	18 349	661	15	11 155	84	12	5	103
	2002	311 657	281 273	18 349	661	15	11 155	84	12	5	103
Brașov / Brassó ⁹	1910	239 942	131 832	54 642	47 920	.	.	43	59	238	5 208
	1930	265 414	148 062	57 054	50 585	3 003	4 803	146	89	351	1 321
	1941	300 369	188 568	44 613	53 845	13 343
	1956	373 941	267 683	57 064	39 546	1996	6 313	45	39	86	1 169
	1992	643 261	553 101	63 558	10 059	162	15 612	89	40	21	619
	2002	589 028	514 161	50 956	4418	138	18 313	99	19	7	917
	2002	589 028	514 161	50 956	4418	138	18 313	99	19	7	917
Caraș- Severin / Krassó- Szörény	1910	341 952	250 971	13 509	42 951	.	.	2 073	12 168	2378	17 902
	1930	319 286	237 476	6 665	36 793	1 014	8 381	2 480	10 038	8747	7 692
	1941	319 381	241 974	5 830	37 108	34 469
	1956	327 787	263 535	8 260	23 503	439	3 220	3 192	16 237	2052	7 349
	1992	376 347	325 758	7 876	11 936	65	7 776	4 118	7 885	555	10 378 ¹⁰
	2002	333 219	294 051	5 824	6 149	49	7 914	3 526	6 082	340	9 284 ¹¹
	2002	333 219	294 051	5 824	6 149	49	7 914	3 526	6 082	340	9 284 ¹¹
Cluj / Kolozsvár	1910	397 420	230 662	156 340	4 189	.	.	109	51	331	5 738
	1930	475 533	295 684	139 467	3 660	23 328	9 957	381	93	704	2 259
	1941	521 451	295 343	208 193	2 732	15 183
	1956	580 344	400 772	163 836	1 354	6 265	6 981	45	59	122	910
	1992	736 301	571 275	146 186	1 407	398	16 334	129	27	54	491
	2002	702 755	557 891	122 301	944	250	19 834	203	24	40	1 269
	2002	702 755	557 891	122 301	944	250	19 834	203	24	40	1 269
Covasna Kovácsna ¹²	1910	148 933	17 091	130 244	616	.	.	144	14	202	622
	1930	152 563	30 405	116 961	813	709	3 080	79	34	119	363
	1941	168 761	21 799	143 398	513	3051
	1956	172 509	31 416	136 388	444	116	3 450	7	8	13	667
	1992	233 256	54 586	175 502	252	21	2 641	28	12	–	214
	2002	222 449	51 790	164 158	198	19	5 973	24	4	4	279
	2002	222 449	51 790	164 158	198	19	5 973	24	4	4	279
Harghita / Hargita	1910	240 085	14 582	222 609	1 955	.	.	262	4	107	566
	1930	250 194	24 996	216 615	1 024	4 118	2 702	31	20	95	593
	1941	276 381	17 016	255 458	557	3 350
	1956	273 964	25 694	245 300	368	417	1514	9	7	16	639
	1992	348 335	48 948	295 104	199	24	3 827	29	8	6	190
	2002	326 222	45 870	276 038	140	13	3 835	29	4	6	287
	2002	326 222	45 870	276 038	140	13	3 835	29	4	6	287

9 A korábban Prahova megyéhez tartozott Predeal adatai csak az 1930. évi népszámlálással kezdődően vehetők számításba. 1910-ben és 1920-ban a megye lélekszáma a valamikor Háromszék megyétől idecsatolt Bodzavám becsült adatainak beszámításával lett megállapítva.

10 Az egyéb nemzetiségűek közül 2 721 krassován, 3 682 horvát.

11 Az egyéb nemzetiségűek közül 6 273 horvát.

12 1910-ben és 1920-ban a valamikori Háromszéktől Brassó megyéhez csatolt Bodzavám adatai nem mutathatók ki, ezért azok becslés útján lettek megállapítva.

Erdély nemzetiségi viszonyai 1910–2002

Judét / Megye	Év	Összes lakos	Román	Magyar	Német	Zsidó	Cigány	Ukrán	Szerb	Szlovák	Egyéb összesen
Hunediora / Hunyad	1910	323 526	256 810	51 541	7 770	.	.	600	140	1 003	5 662
	1930	319 929	261 374	37 056	7 982	4 659	4 738	492	170	993	2 465
	1941	323 197	282 565	21 306	9 149	10 177
	1956	381 902	332 382	32 635	7 743	1 668	3 041	473	197	419	3 344
	1992	547 950	503 241	33 849	3 634	124	5 577	239	101	170	1 015
	2002	485 712	450 302	25 388	1 937	104	6 823	218	52	100	788
Maramureş / Máramaros ¹³	1910	299 814	189 888	62 305	29 111	.	.	16 877	5	114	1 514
	1930	317 304	220 095	30 106	3 655	41 289	2 233	19 249	20	160	497
	1941	347 800	215 900	81 100	2 800	25 800	2 429	19 500	14	83	174
	1956	367 114	285 341	47 393	2 680	4 263	1 623	25 435	15	26	338
	1992	540 099	437 997	54 902	3 416	150	6 701	36 685	78	34	136
	2002	510 110	418 405	46 300	2 012	94	8 913	34 027	14	15	330
Mureş / Maros	1900	357 221	145 182	170 550	35 238	.	.	10	30	113	6 122
	1930	425 721	185 367	176 990	33 379	11 449	17 444	71	66	196	759
	1941	467 476	189 259	223 010	33 780	21 427
	1956	513 261	243 720	231 875	20 074	3 241	13 804	31	34	28	454
	1992	610 053	317 541	252 651	4 588	199	34 798	41	14	11	212
	2002	580 851	309 375	228 275	2 045	150	40 425	72	23	8	478
Satu Mare / Szatmár	1910	267 310	92 264	166 369	67 09	.	.	580	23	460	905
	1930	301 105	147 135	95 104	24 893	23 164	4 787	3 439	81	695	1 807
	1941	315 641	101 992	199 643	5 910	4 529	2 157	997	8	291	114
	1956	337 351	180 930	145 880	3 588	3 443	2 283	483	7	547	190
	1992	400 789	234 541	140 392	114 351 ¹⁴	79	9 823	1 362	21	147	4073
	2002	367 281	216 085	129 258	6 417	36	13 478	1 556	20	186	245
Sălaj / Szilágy	1910	223 096	150 202	66 691	1 024	.	.	9	.	2 625	2 538
	1930	240 778	167 936	55 611	204	7 797	4 446	24	10	4 539	211
	1941	259 136	171 714	75 994	131	2 117	3 662	72	8	5 371	67
	1956	271 989	199 900	66 935	40	772	2 092	9	4	2 154	83
	1992	266 797	192 552	63 151	146	24	9 224	39	12	1 608	41
	2002	248 015	176 671	57 167	102	12	12 544	35	.	1 366	112
Sibiu / Szeben	1910	270 640	155 653	20 355	86768	.	.	201	72	189	7 402
	1930	306 984	174 138	18 535	100703	2 341	9 272	43	105	379	1 468
	1941	337 216	203 054	14 059	107834	12 269
	1956	372 687	252 096	18 118	89722	1355	10 127	63	64	58	1 084
	1992	452 873	397 205	19 309	17122	85	18 730	55	21	15	331
	2002	421 724	382 061	15 344	6554	54	17 125	57	23	6	500
Timiş / Temes	1910	560 258	223 816	96 364	188 440	.	.	296	32 430	3 269	15 235
	1930	559 591	236 305	84 756	178 238	9768	8 090	1 399	27 075	3 919	10 041
	1941	578 881	263 474	74 745	176 732	63 930
	1956	568 881	325 834	77 530	114 194	7 378	6 089	1 405	23 871	2 667	9 913
	1992	700 033	561 200	62 866	26 722	625	14 836	6 468	17 144	2 229	7 943
	2002	677 926	565 639	50 556	14 174	441	16 084	7 321	13 273	1 908	8 530
Összes	1910	5 228 180	2 811 719	1 653 943	562 079	.	60 800	22 599	50 370	31 034	35 636
	1930	5 520 086	3 189 537	1 349 563	542 073	178 284	108 143	29 610	41 792	45 540	35 544
	1941	5 882 600	3 288 400	1 735 700	533 600	82 500	24 240
	1956	6 218 427	4 041 156	1 558 254	367 857	43 749	78 278	31 532	43 689	23 093	30 819
	1992	7 723 313	5 684 142	1 603 923	109 014	2 687	202 665	50 372	27 163	19 446	23 901
	2002	7 221 733	5 393 552	1 415 718	53 077	1 804	244 475	49 229	20 816	17 070	25 992

Forrás: Varga E. Árpád: *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből* (Püski, Budapest, 1998) függelékének 2002. évi adatokkal bővített, javított változatából leválogatott népszámlálási nemzetiségi statisztikai idősorok: <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/totaletn.zip>

13 A mai Máramaros megye 1910. évi lélekszámát – a hivatalos román statisztikai közleményekben: 299 764 – Tiszalonka és Tiszakarácsonyfalva Csehszlovákiához került részei csökkentik, Nagybocksó, Terebesfejérpatak és Técső Romániához került részei viszont növelik. 1941-ben Tiszalonka és Técső Romániára eső részeinek adatai nem ismeretesek, ezért a két községrész az 1941. évi megyei összegzésben az 1930. évi értékeivel szerepel.

14 Ebből 5 672 sváb nemzetiségű.

A Vajdaság községeinek nemzetiségi viszonyai 1910–2002

Opština / Község	Év	Összesen	Szerb	Horvát	Montenegrói	Magyar	Szlovák	Román	Egyéb
Ada / Ada	1910	22 754	5 517	0	...	17 074	0	0	163
	1953	19 131	4 417	43	8	14 410	33	9	211
	1991	21 506	3 272	83	50	16 625	28	10	1 438
	2002	18 994	3 324	66	29	14 558	14	8	995
Alibunar / Alibunár	1910	33 001	8 368	5	...	720	941	18 175	4 792
	1953	31 770	13 384	165	59	804	1 375	14 394	1 589
	1991	26 535	14 141	85	141	340	1 274	8 402	2 152
	2002	22 954	13 680	65	78	309	1 195	6 076	1 551
Apatin / Apatin	1910	29 117	188	29	...	7 701	6	2	21 191
	1953	32 612	13 122	6 460	34	9 317	45	863	2 771
	1991	32 999	16 636	4 354	157	4 823	27	734	6 268
	2002	32 813	20 216	3 766	109	3 785	39	1 191	3 707
Bač / Bács	1910	14 606	388	17	...	2 891	3 002	3	8 305
	1953	19 202	5 842	3 965	50	2 899	4 152	71	2 223
	1991	17 249	6 393	2 026	73	1 225	3 670	550	3 312
	2002	16 268	7 596	1 389	56	992	3 213	570	2 452
Bačka Palanka / Palánka	1910	44 363	16 367	361	...	3 087	5 381	2	19 165
	1953	50 105	36 081	1 327	136	3 064	7 494	6	1 997
	1991	58 835	42 547	1 226	292	1 529	6 593	7	6 641
	2002	60 966	47 916	982	186	1 490	5 837	4	4 551
Bačka Topola / Topolya	1910	28 514	1 958	23	...	24 984	774	0	775
	1953	45 572	7 863	920	164	34 176	929	11	1 509
	1991	40 473	8 923	522	623	26 185	339	11	3 870
	2002	38 245	11 454	454	547	22 543	200	10	3 037
Bački Petrovac / Petróc	1910	16 566	1 158	5	...	319	11 840	2	3 242
	1953	13 985	1 118	133	7	82	12 451	0	194
	1991	15 662	3 281	183	34	94	11 016	6	1 048
	2002	14 681	3 779	120	20	85	9 751		926
Bečej / Óbecse	1910	36 303	11 476	10	...	24 356	0	0	461
	1953	43 021	13 563	295	130	28 070	37	17	909
	1991	42 685	14 295	413	301	23 224	27	19	4 406
	2002	40 987	16 832	437	229	20 018	37	18	3 416
Bela Crkva / Fehértemplom	1910	30 063	15 433	22	...	1 891	48	4334	8 335
	1953	25 774	18 846	214	364	1 052	89	2449	2 760
	1991	23 707	17 486	130	344	582	41	1610	3 514
	2002	20 367	15 654	90	147	459	28	1101	2 888
Beočin / Beocsin	1910	10 663	6 699	591	...	1 334	612	23	1 404
	1953	10 243	6 563	1 257	19	724	991	8	681
	1991	14 848	8 914	894	135	271	987	1	3 646
	2002	16 086	10 967	757	79	288	959	14	3 022
Čoka / Csóka	1910	17 870	5 258	3	...	10 939	243	1	1 426
	1953	19 885	6 553	31	22	12 536	423	10	310
	1991	15 271	5 004	82	54	8 623	242	6	1 260
	2002	13 832	5 205	87	32	7 133	201	18	1 156

15 A 2002. évi népszámláláskor érvényes közigazgatási beosztás. A község (opština) magyar megnevezése a Magyar Nemzeti Tanács 2003. évi 8. sz. határozata szerint. 1910-ben az anyanyelvre, a többi népszámláláskor a nemzetiségre vonatkozó válaszok. Az Egyéb oszlop értékei magukban foglalják az előző oszlopokban nem szereplő anyanyelvűek, illetve nemzetiségűek (köztük a bunyevácok), a válaszmegtagadók és az ismeretlen nemzetiségűek számát is.

A Vajdaság nemzetiségi viszonyai 1910–2002

Opština / Község	Év	Összesen	Szerb	Horvát	Montenegrói	Magyar	Szlovák	Román	Egyéb
Indija / Ingyija	1910	26 620	10 850	3 567	...	3 030	374	16	8 783
	1953	29 287	19 062	5 738	126	2 185	809	8	1 359
	1991	44 185	31 760	4 650	349	1 087	432	10	5 897
	2002	49 609	42 105	1 904	196	962	406	7	4 029
Irig / Ūrög	1910	16 252	12 483	509	...	2 069	39	35	1 117
	1953	14 056	10 346	1 154	18	1 638	30	7	863
	1991	11 696	8 600	403	82	872	18	6	1 715
	2002	12 329	9 801	289	58	816	13	9	1 343
Kanjiža / Magyarkanizsa	1910	31 366	1 650	1	...	29 599	0	0	116
	1953	35 590	3 789	185	132	30 959	11	127	387
	1991	30 668	1 907	108	66	26 862	7	200	1 518
	2002	27 510	2 037	82	66	23 802	6	196	1 321
Kikinda / Nagykikinda	1910	57 881	27 642	16	...	12 410	0	26	17 787
	1953	65 135	48 247	344	177	13 721	39	131	2 476
	1991	69 743	50 665	272	287	9 874	65	109	8 471
	2002	67 002	51 212	240	219	8 607	55	133	6 536
Kovačica / Antalfalva	1910	29 598	9 420	8	...	5 486	8 505	5 326	853
	1953	32 808	10 067	125	6	5 453	11 831	4 447	879
	1991	30 469	9 302	72	76	3 584	12 376	2 644	2 415
	2002	27 890	9 459	69	50	2 935	11 455	1 950	1 972
Kovin / Kevevára	1910	35 482	16 795	31	...	5 355	20	5 657	7 624
	1953	38 061	25 735	219	424	5 643	50	3 616	2 374
	1991	38 263	28 136	150	335	3 937	22	1 738	3 945
	2002	36 802	28 246	114	180	3 408	44	1 363	3 447
Kula / Kúla	1910	34 570	6 320	5	...	6 442	38	0	21 765
	1953	41 622	15 433	993	8 223	7 747	101	24	9 101
	1991	49 311	21 812	936	9 706	4 914	127	11	11 805
	2002	48 353	25 152	806	7 902	4 082	106	5	10 300
Mali Idoš / Kishegyes	1910	17 374	47	0	...	10 078	0	0	7 249
	1953	16 767	717	127	4 823	10 725	15	5	355
	1991	14 394	1 634	74	3 310	8 452	3	4	917
	2002	13 494	2 357	85	2 812	7 546	2	2	690
Nova Crnja / Magyarcsernye	1910	17 358	5 833	177	...	6 615	15	107	4 611
	1953	24 503	18 011	202	258	5 458	8	30	536
	1991	14 538	9 824	44	83	2 993	1	8	1 585
	2002	12 705	8 934	42	55	2 369	4	16	1 285
Novi Bečej / Törökbecse	1910	35 705	23 136	2	...	10 050	0	0	2 517
	1953	33 682	23 693	80	10	9 024	22	34	819
	1991	28 788	19 001	102	73	6 165	28	165	3 254
	2002	26 924	18 831	89	47	5 177	20	150	2 610
Novi Kneževac / Törökkanizsa	1910	18 513	9 295	2	...	8 823	0	0	393
	1953	17 680	9 803	71	25	7 462	11	25	283
	1991	13 816	7 457	85	61	4 676	5	9	1 523
	2002	12 975	7 725	64	31	3 864	6	7	1 278
Novi Sad / Újvidék	1910	75 690	30 289	5 008	...	18 427	6 827	109	15 030
	1953	120 686	65 859	10 354	799	26 641	8 578	509	7 946
	1991	265 464	173 420	8 848	6 226	20 245	8 165	902	47 658
	2002	299 294	225 995	6 263	5 040	15 687	7 230	860	38 219

A Vajdaság nemzetiségi viszonyai 1910–2002

Opština / Község	Év	Összesen	Szerb	Horvát	Montenegrói	Magyar	Szlovák	Román	Egyéb
Odžaci / Hódság	1910	34 769	4 086	34	...	4 817	1 249	0	24 583
	1953	41 124	32 197	826	412	4 170	1 640	40	1 839
	1991	37 501	29 749	431	477	2 195	1 259	212	3 178
	2002	35 582	29 477	282	245	1 572	1 002	174	2 830
Opovo / Opovo	1910	12 113	10 543	345	...	236	0	0	989
	1953	12 305	10 848	957	1	98	97	50	254
	1991	11 384	9 551	492	49	63	46	153	1 030
	2002	11 016	9 507	289	16	58	38	185	923
Pančevo / Pancsova	1910	62 491	19 377	1 378	...	6 437	1 244	9 763	24 292
	1953	76 283	43 108	2 692	646	7 209	2 022	7 431	13 175
	1991	125 261	86 333	1 692	1 729	5 043	1 744	5 052	23 668
	2002	127 162	97 137	1 168	1 003	4 037	1 578	4 065	18 174
Pečinci / Pecsinici	1910	21 702	19 423	168	...	258	364	84	1 405
	1953	18 567	17 682	155	5	48	236	3	438
	1991	20 077	18 109	148	144	27	103	22	1 524
	2002	21 506	19 893	88	53	21	89	7	1 355
Plandište / Zichyfalva	1910	16 125	2 498	50	...	4 159	751	2 523	6 144
	1953	19 530	9 603	185	27	3 526	1 033	2 342	2 814
	1991	14 581	7 334	103	45	1 813	808	1 401	3 077
	2002	13 377	7 540	69	20	1 619	725	965	2 439
Ruma / Ruma	1910	34 657	16 101	3 500	...	3 828	55	9	11 164
	1953	40 742	29 979	6 050	98	3 220	39	10	1 346
	1991	55 087	43 201	3 810	197	1 688	54	12	6 125
	2002	60 006	51 957	1 987	102	1 306	49	13	4 592
Sečanj / Szécsány	1910	24 450	9 143	936	...	3 150	32	1 395	9 794
	1953	26 792	18 740	559	94	4 189	31	1 252	1 927
	1991	18 438	12 212	177	87	2 468	78	806	2 610
	2002	16 377	11 607	148	44	2 068	61	642	1 807
Senta / Zenta	1910	29 656	2 020	5	...	27 221	0	0	410
	1953	29 898	3 392	219	289	25 417	18	7	556
	1991	28 779	2 565	117	177	23 281	21	1	2 617
	2002	25 568	2 739	93	124	20 587	24	1	2 000
Sombor / Zombor	1910	88 189	18 199	101	...	29 535	44	28	40 282
	1953	92 583	41 860	18 401	171	25 662	145	280	6 064
	1991	96 105	48 895	8 693	1 014	15 397	102	116	21 888
	2002	97 263	59 799	8 106	926	12 386	117	250	15 679
Srbobran / Szenttamás	1910	20 691	13 684	3	...	6 313	0	0	691
	1953	19 855	12 461	126	45	6 590	9	2	622
	1991	17 365	10 762	135	139	4 587	10	4	1 728
	2002	17 855	11 963	147	133	3 920	13	12	1 667
Sremski Karlovci / Karlóca	1910	6 342	3 536	1 899	...	380	33	3	491
	1953	5 618	3 039	2 032	20	245	28	3	251
	1991	7 534	4 443	1 364	117	224	22	10	1 354
	2002	8 839	6 664	753	89	215	27	6	1 085
Sremska Mitro- vica / Mitrovica	1910	46 205	32 931	4 985	...	2 091	380	24	5 794
	1953	42 947	33 483	4 897	87	1 402	297	27	2 754
	1991	85 328	69 683	3 695	401	901	291	20	10 337
	2002	85 902	75 003	2 547	219	739	280	21	7 093

A Vajdaság nemzetiségi viszonyai 1910–2002

Opština / Község	Év	Összesen	Szerb	Horvát	Montenegrói	Magyar	Szlovák	Román	Egyéb
Stara Pazova / Pazova	1910	28 228	13 854	2 452	...	318	5 479	6	6 119
	1953	33 352	20 807	3 720	132	124	7 257	4	1 308
	1991	57 291	40 715	3 094	523	145	6 845	14	5 955
	2002	67 576	54 850	1 615	252	130	5 992	8	4 729
Subotica / Szabadka	1910	110 506	3 552	39	...	67 206	105	61	39 543
	1953	126 559	13 173	39 886	517	64 125	145	40	8 673
	1991	150 534	22 335	16 369	1 755	64 277	163	42	45 593
	2002	148 401	35 826	16 688	1 860	57 092	168	57	36 710
Šid / Sid	1910	31 197	15 523	5 807	...	1 890	2 440	5	5 532
	1953	34 679	18 871	7 729	26	1 048	3 672	10	3 323
	1991	36 317	21 683	6 047	92	295	2 841	11	5 348
	2002	38 973	30 252	2 086	46	262	2 521	6	3 800
Temerin / Temerin	1910	11 951	38	0	...	9 579	0	0	2 334
	1953	16 157	5 939	72	22	9 862	22	1	239
	1991	24 939	13 122	154	93	9 646	77	5	1 842
	2002	28 275	18 155	196	78	8 341	77	13	1 415
Titel / Titel	1910	16 943	10 917	206	...	2 974	0	0	2 846
	1953	15 686	12 592	503	20	1 788	171	5	607
	1991	16 218	13 357	199	39	995	121	6	1 501
	2002	17 050	14 482	160	34	902	122	7	1 343
Vrbas / Verbász	1910	32 298	4 900	9	...	3 780	221	2	23 386
	1953	37 614	12 524	775	11 292	5 266	432	20	7 305
	1991	46 405	19 395	885	13 482	3 443	350	9	8 841
	2002	45 852	21 907	659	11 371	2 885	312	7	8 711
Vršac / Versec	1910	60 244	21 811	42	...	5 748	261	14 168	18 214
	1953	55 594	32 843	606	187	5 468	263	10 277	5 950
	1991	58 228	38 164	357	349	3 182	137	8 051	7 988
	2002	54 369	39 418	276	221	2 619	149	5 913	5 773
Zrenjanin / Nagybecskerek	1910	87 032	40 109	651	...	16 664	3 189	4 511	21 908
	1953	102 844	66 074	1599	305	20 902	3 960	3 895	6 109
	1991	136 778	93 944	801	891	17 264	2 918	3 140	17 820
	2002	132 051	98 794	677	442	14 211	2 403	2 511	13 013
Žabalj / Zsablya	1910	26 626	18 381	26	...	4 860	2	0	3 357
	1953	23 262	18 776	201	17	803	79	14	3 372
	1991	25 823	21 396	205	53	294	49	9	3 817
	2002	27 513	23 732	177	25	305	62	11	3 201
Žitište / Begaszent- györgy	1910	31 658	5 932	18	...	10 594	0	5 910	9 204
	1953	34 967	18 703	232	80	10 100	20	4 704	1 128
	1991	22 811	12 365	98	127	5 081	13	2 551	2 576
	2002	20 399	12 628	75	42	4 017	7	1 837	1 793
Összesen	1910	1 514 302	513 128	33 046	...	425 718	54 514	72 310	415 586
	1953	1 688 135	854 808	126 824	30 507	435 052	71 140	57 218	112 586
	1991	2 013 889	1 143 723	74 808	44 838	339 491	63 545	38 809	308 675
	2002	2 031 992	1 321 807	56 546	35 513	290 207	56 637	30 419	240 863

Források: A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. I. r. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1912.; *Popis stanovništva 1953. godine. Knjiga I. Vitalna i etnička obeležja. Konačni rezultati za FNRJ i narodne republike*. Savezni Zavod za statistiku, Beograd, 1959.; *Popis stanovništva, domaćinstva, stanova i poljoprivrednih gazdinstava u 1991. godini. Stanovništvo. Nacionalna pripadnost. Detaljna klasifikacija 3*. Savezna Republika Jugoslavija, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1993.; *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2002. Stanovništvo. Knjiga 1. Nacionalna ili etnička pripadnost. Podaci po naseljima*. Republički zavod za statistiku, Beograd, februar 2003.

Drávaszög nemzetiségi viszonyai 1910–2001

Opština / Község	Év	Lakos	Horvát	Magyar	Német	Szerb	Jugoszláv	Egyéb
Beli Manastir / <i>Pélmonostor</i>	1910	4 443	1 257	754	1 878	532	...	22
	1921	5 966	...	1 125	2 610	2 083	...	148
	1971	10 411	4 148	1 170	...	3 733	538	822
	2001	10 986	6 085	933	122	2 920	...	926
Bilje / <i>Bellye</i>	1910	5 321	31	4 575	635	75	...	5
	1921	5 141	...	3 956	954	210	...	21
	1971	6 741	1 959	3 369	...	929	101	383
	2001	5 480	3 020	1 921	59	246	...	234
Čeminac / <i>Laskafalu</i>	1910	3 209	51	432	2 605	100	...	21
	1921	3 395	...	295	2 933	132	...	35
	1971	3 576	2 869	150	...	376	33	148
	2001	2 856	2 558	112	33	76	...	77
Darda / <i>Dárda</i>	1910	3 368	68	1 334	1 062	822	...	82
	1921	3 114	...	680	1 350	1 024	...	60
	1971	6 884	2 443	870	...	3 146	45	380
	2001	7 062	3 663	581	52	2 008	...	758
Draž / <i>Darázs</i>	1910	10 611	5 969	3 978	526	124	...	14
	1921	9 625	...	3 187	925	5 491	...	22
	1971	6 573	3 717	2 321	...	321	67	147
	2001	3 356	2 278	874	27	94	...	83
Jagodnjak / <i>Kácsfalu</i>	1910	4 750	100	398	1 759	2 184	...	309
	1921	4 090	...	195	1 521	2 061	...	313
	1971	4 324	900	247	...	3 087	26	64
	2001	2 537	676	73	14	1 642	...	132
Kneževi Vinogradi / <i>Hercegszőlős</i>	1910	9 394	285	7 186	969	929	...	25
	1921	9 292	...	6 143	1 670	1 361	...	118
	1971	8 955	2 061	4 439	...	1 967	119	369
	2001	5 186	1 781	2 121	101	956	...	227
Petlovac / <i>Baranyaszentistván</i>	1910	4 472	1 608	886	1 323	573	...	82
	1921	4 605	...	1 006	1 474	1 973	...	152
	1971	4 358	2861	712	...	400	35	350
	2001	2 743	1 957	395	20	144	...	227
Popovac / <i>Baranyabán</i>	1910	4 701	62	383	2 762	1 394	...	100
	1921	3 945	...	51	2 539	1 267	...	88
	1971	4 509	2 325	195	...	1 655	82	252
	2001	2 427	1 675	104	21	506	...	121
Összesen	1910	50 269	9 431	19 926	13 519	6 733	...	660
	1921	49 173	...	16 638	15 976	15 602	...	957
	1971	56 331	23 283	13 473	...	15 614	1 046	2 915
	2001	42 633	23 693	7 114	449	8 592	...	2 785

Források: A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. I. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. *Magyar Statisztikai Közlemények*. Új sorozat. 42. k. 1912.; *Popis 1991*. [CD-ROM] Savezni Zavod za Statistiku, Beograd, 1998. [Az 1921–1981 közötti összes népszámlálás adatait is tartalmazza.]; Horvátországi Statisztikai Intézet <http://www.dzs.hr/>

Muravidék nemzetiségi viszonyai 1910–2002

Opština / Község	Év	Lakos	Magyar	Szlovén	Német	Szerb	Horvát	Cigány	Jugoszláv	Egyéb
Beltinci / <i>Bekatinč</i>	1910	7 065	723	6 261	42	0	39	0	...	0
	1921	7 281	74	7 168	27	...	11	1
	1971	8 476	7	8 420	...	6	20	0	0	23
	2002	8 256	6	7 842	23	...	385
Cankova / <i>Vashidegkut</i>	1910	2 932	188	2 632	60	0	1	51	...	0
	1921	3 010	4	2 888	79	...	1	38
	1971	2 611	0	2 593	...	6	4	0	2	6
	2002	2 067	3	1 899	56	...	109
Črenšovci / <i>Cserföld</i>	1910	4 592	50	4 525	9	0	3	4	...	1
	1921	4 825	20	4 779	20	...	6	0
	1971	4 554	5	4 517	...	5	19	0	0	8
	2002	4 080	12	3 769	63	...	236
Dobrovnik / <i>Dobrónak</i>	1910	1 764	1 743	16	5	0	0	0	...	0
	1921	1 801	1 588	168	22	...	2	21
	1971	1 449	1 095	299	...	5	16	0	2	32
	2002	1 307	616	549	5	...	137
Gornji Petrovci / <i>Péterhegy</i>	1910	5 098	96	4 975	9	0	1	17	...	0
	1921	5 041	40	4 963	14	...	3	21
	1971	3 664	17	3 614	...	10	15	0	2	6
	2002	2 217	9	2 118	0	...	90
Grad / <i>Felsőlendva</i>	1910	4 366	233	4 036	92	0	0	0	...	5
	1921	4 594	29	4 484	73	...	2	6
	1971	3 496	0	3 481	...	8	5	1	0	1
	2002	2 302	1	2 201	0	...	100
Hodoš / <i>Órihodos</i>	1910	728	694	24	0	0	7	3	...	0
	1921	726	629	88	0	...	2	7
	1971	601	479	117	...	0	1	0	0	4
	2002	356	159	161	0	...	36
Kobilje / <i>Kebelszentmárton</i>	1910	1 109	1 057	41	8	0	0	0	...	3
	1921	1 080	49	1 018	5	...	8	0
	1971	812	13	794	...	0	4	0	1	0
	2002	570	11	537	0	...	22
Kuzma / <i>Kuzma</i>	1910	3 157	22	2 986	115	0	0	26	...	8
	1921	3 088	12	2 844	231	...	0	1
	1971	2 363	1	2 347	...	2	4	0	0	9
	2002	1 683	1	1 586	9	...	87
Lendava / <i>Alsólendva</i>	1910	12 286	9 886	2 251	36	0	93	17	...	3
	1921	13 038	8 940	3 144	136	...	652	166
	1971	12 669	6 218	5 289	...	63	593	0	371	135
	2002	11 151	3 917	5 653	86	...	1 495
Moravske Toplice / <i>Alsómarác</i>	1910	10 589	2 230	8 295	44	0	0	20	...	0
	1921	10 411	1 415	8 902	74	...	11	9
	1971	7 709	746	6 908	...	10	17	11	2	15
	2002	6 151	351	5 542	0	...	258
Murska Sobota / <i>Muraszombat</i>	1910	6 965	1 497	5 197	161	0	11	89	...	10
	1921	7 223	487	6 309	202	...	77	148
	1971	15 730	118	14 695	...	94	263	464	21	75
	2002	20 080	138	17 637	439	...	1 866

16 Az összesített adatsorok nem a Prekmurje közigazgatási egységre vonatkoznak, hanem csak annak a Murától északra eső részére, amely (négy falu kivételével) megegyezik az egykori Magyarországtól ide került területtel.

Muravidék nemzetiségi viszonyai 1910–2002

Opština / Község	Év	Lakos	Magyar	Szlovén	Német	Szerb	Horvát	Cigány	Jugoszláv	Egyéb
Odranci / <i>Adorjánfa</i>	1910	1 624	8	1 610	6	0	0	0	...	0
	1921	1 651	0	1 651	0	...	0	0
	1971	1 763	0	1 757	...	0	0	0	0	6
	2002	1 619	1	1 545	0	...	73
Puconci / <i>Battyánd</i>	1910	9 156	239	8 792	31	0	1	89	...	4
	1921	9 103	47	8 898	42	...	2	114
	1971	7 530	5	7 483	...	4	20	0	0	18
	2002	6 281	8	5 760	137	...	376
Rogašovci / <i>Szarvaslak</i>	1910	5 671	140	4 054	1 444	0	1	29	...	3
	1921	5 854	15	4 270	1 523	...	1	45
	1971	4 544	1	4 471	...	10	6	31	7	18
	2002	3 399	1	3 215	51	...	132
Šalovci / <i>Sal</i>	1910	4 041	720	3 278	9	0	0	27	...	7
	1921	3 982	658	3 253	38	...	7	26
	1971	2 877	366	2 484	...	5	6	9	0	7
	2002	1 718	169	1 493	3	...	53
Tišina / <i>Csendlak</i>	1910	3 483	95	3 290	20	0	2	26	...	50
	1921	3 767	25	3 607	36	...	2	97
	1971	4 250	0	4 226	...	6	7	0	3	8
	2002	4 189	5	3 889	86	...	209
Turnišče / <i>Bántormya</i>	1910	3 556	1 094	2 456	2	0	4	0	...	0
	1921	3 572	30	3 520	18	...	4	0
	1971	3 826	10	3 774	...	1	12	0	0	29
	2002	3 422	13	3 201	29	...	179
Velika Palina / <i>Nagypalina</i>	1910	2 331	22	2 302	7	0	0	0	...	0
	1921	2 248	3	2 245	0	...	0	0
	1971	1 845	1	1 827	...	0	9	0	3	5
	2002	1 511	7	1 393	0	...	111
Összesen	1910	90 513	20 737	67 021	2 100	0	163	398	...	94
	1921	92 295	14 065	74 199	2 540	...	791	700
	1971	90 769	9 082	79 096	...	235	1 021	516	414	405
	2002	82 359	5 428	69 990	987	...	5 954

Források: A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. I. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. *Magyar Statisztikai Közlemények*. Új sorozat. 42. k. 1912.; *Popis 1991*. [CD-ROM] Savezni Zavod za Statistiku, Beograd, 1998. [Az 1921–1981 közötti összes népszámlálás adatait is tartalmazza.]; *Neobjavljeni podatki po naseljih za leto 1991*. Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana, 1992.; *Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002*. Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana, 2002.; Szlovéniai Statisztikai Intézet <http://www.stat.si/>

**Burgenland magyarok lakta településeinek¹⁷
anyanyelvi–köznyelvi viszonyai 1910–2001**

Település	Év	Lakosság	Német	Magyar	Horvát	Egyéb
Eisenstadt / <i>Kismarton város</i>	1910	7 073	5 469	1 315	191	98
	1934	8 897	8 279	323	257	38
	1961	9 315	8 995	106	47	167
	1991	10 349	9 482	314	320	233
	2001	11 334	9 960	373	533	478
Rust / <i>Ruszt város</i>	1910	1 535	1 290	218	24	3
	1934	1 432	1 399	14	18	1
	1961	1 690	1 652	8	3	27
	1991	1 696	1 647	14	13	22
	2001	1 714	1 623	33	27	31
Frauenkirchen / <i>Boldogasszony</i>	1910	2 732	1 970	756		6
	1934	3 311	2 837	471	1	2
	1961	2 812	2 587	225		
	1991	2 634	2 369	215		50
	2001	2 856	2 503	209	19	125
Mattersburg / <i>Nagymarton</i>	1910	4 592	4 100	416	24	52
	1934	5 112	4 870	57	57	128
	1961	5 069	5 046	10	3	10
	1991	5 776	5 411	101	51	213
	2001	6 256	5 514	114	166	462
Neusiedler am See / <i>Nezsider</i>	1910	2 898	2 110	745	10	33
	1934	3 943	3 820	87	35	1
	1961	3 826	3 783	28	1	14
	1991	4 684	4 414	95	21	154
	2001	5 584	5 186	129	42	184
Oberwart / <i>Felsőőr</i>	1910	4 817	1 104	3 051	18	14
	1934	4 833	2 283	2 238	14	298
	1961	4 956	3 386	1 475	7	88
	1991	6 319	4 430	1 598	104	187
	2001	6 696	4 489	1 169	233	405
Oberpullendorf / <i>Felsőpulya</i>	1910	1 327	66	1 241	15	5
	1934	1 838	563	1 227	13	35
	1961	2 047	1 015	1 001	25	6
	1991	2 640	1 756	631	176	77
	2001	2 793	1 860	603	232	98
Rechnitz / <i>Rohonc</i>	1910	4 137	3 216	807	99	15
	1934	3 799	3 576	155	50	18
	1961	3 371	3 276	59	20	19
	1991	3 462	3 018	112	88	244
	2001	3 237	2 918	115	133	72

17 A tartomány két városán kívül azon települések adatait közöljük, ahol 2001-ben 100 főnél nagyobb volt a környezetükben, a mindennapi életben magyarul beszélők száma.

Burgenland magyar lakta településeinek anyanyelvi–köznyelvi viszonyai 1910–2001

Település	Év	Lakosság	Német	Magyar	Horvát	Egyéb
Parndorf / <i>Pándorfalu</i>	1910	2 782	309	343	2 019	111
	1934	2 833	812	69	1 923	29
	1961	2 390	770	34	1 582	4
	1991	2 648	1 552	84	857	155
	2001	3 218	2 076	113	669	324
Unterwart / <i>Alsóőr</i>	1910	1 822	419	1393	10	
	1934	1 573	396	991	127	186
	1961	1 172	326	787	1	58
	1991	988	265	670	2	51
	2001	964	363	521	7	73
Összesen	1910	35 416	20 833	10 825	2 774	356
Burgenland összesen	1910	291 800	217 072	26 225	43 633	4 870
Összesen	1934	39 130	29 721	5 956	2 633	820
Burgenland összesen	1934	299 447	241 326	10 442	40 500	7 179
Összesen	1961	37 990	33 411	3 969	1 935	393
Burgenland összesen	1961	270 001	237 967	5 033	29 259	1 742
Összesen	1991	42 606	35 328	4 108	1 774	1 396
Burgenland összesen	1991	270 880	239 097	6 763	19 460	5 560
Összesen	2001	56 030	37 518	3 611	2 170	2 263
Burgenland összesen	2001	277 569	242 458	6 641	19 778	8 692

Források: *Burgenland településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1980–1991)*. Összeáll. Pálházy László. KSH, Budapest, 2000.; *Statistik Austria: Volkszählung 2001. Hauptergebnisse 1 – Österreich*, Wien, 2002; Osztrák Statisztikai Hivatal: www.statistik.at

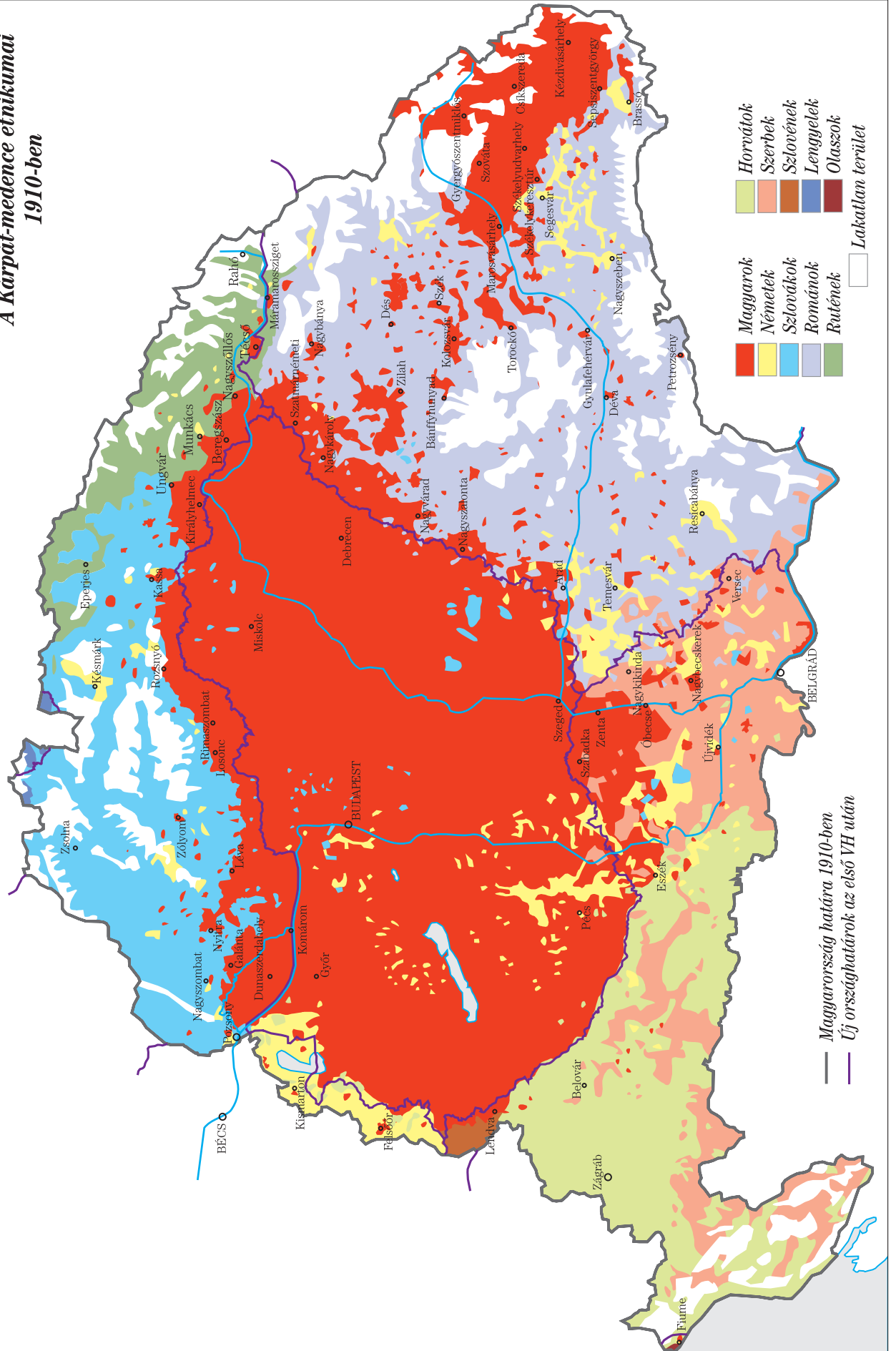
A táblázatok összeállításában közreműködött:

Bárdi Nándor, Bene Béla, Fedinec Csilla, Sebők László, Varga E. Árpád, Vékás János.

Térképek

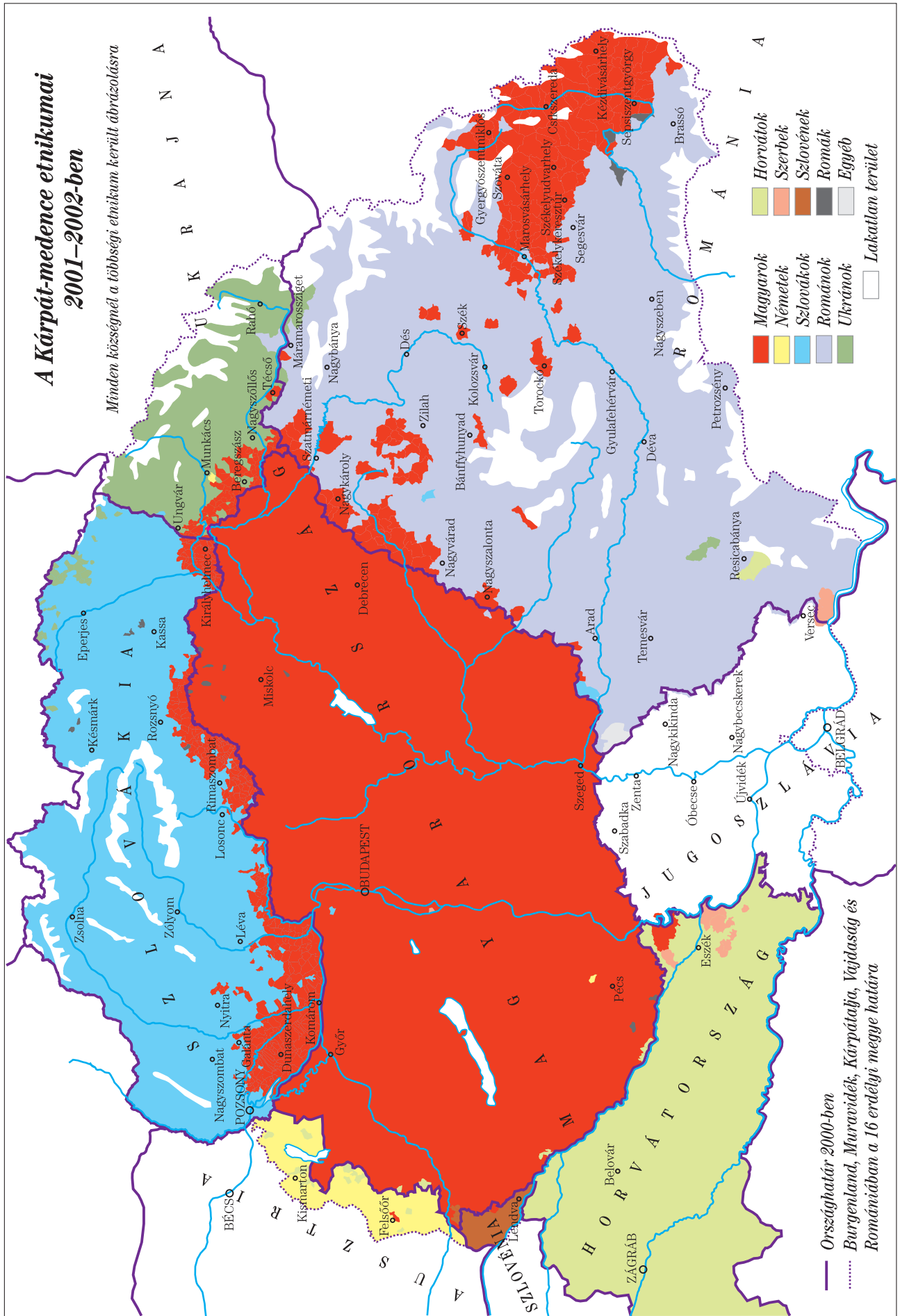
- A Kárpát-medence földrajzi és néprajzi tájai
- A Kárpát-medence közigazgatási beosztása 1910-ben
- A Kárpát-medence közigazgatási beosztása 2007-ben
- A Kárpát-medence etnikumai 1910-ben
- A Kárpát-medence etnikumai 2001–2002-ben
- A Kárpát-medence felekezetei 1910-ben
- A Kárpát-medence felekezete 2001–2002-ben
- Magyar nemzetiségűek a mai Szlovákia területén 1910-ben, 1930-ban és 1970-ben
- Magyar nemzetiségűek Szlovákiában 2001-ben
- Magyar nemzetiségűek a mai Kárpátalja (Ukrajna) területén 1910-ben, 1930-ban, 1989-ben és 2002-ben
- Magyar nemzetiségűek a mai Muravidék (Szlovénia) területén 1910-ben, 1921-ben, 1971-ben és 1991-ben
- Magyar köznyelvűek a mai Burgenland (Ausztria) területén 1910-ben, 1934-ben, 1971-ben és 2001-ben
- Magyar nemzetiségűek a mai Erdély (Románia) területén 1910-ben, 1930-ban és 1977-ben
- Magyar nemzetiségűek Erdély (Románia) területén 2002-ben
- Magyar nemzetiségűek a mai Vajdaság (Szerbia) területén 1910-ben, 1931-ben, 1971-ben és 2002-ben
- Magyar nemzetiségűek Észak-Horvátország területén 1910-ben, 1930-ban, 1970-ben és 2001-ben, illetve Drávaszögben és Kelet-Szlavóniában 1991-ben
- A Kárpát-medence egyes részben magyar lakosságú városainak etnikai összetétele 1910–2000 között

A Kárpát-medence etnikumai 1910-ben



A Kárpát-medence etnikumai 2001–2002-ben

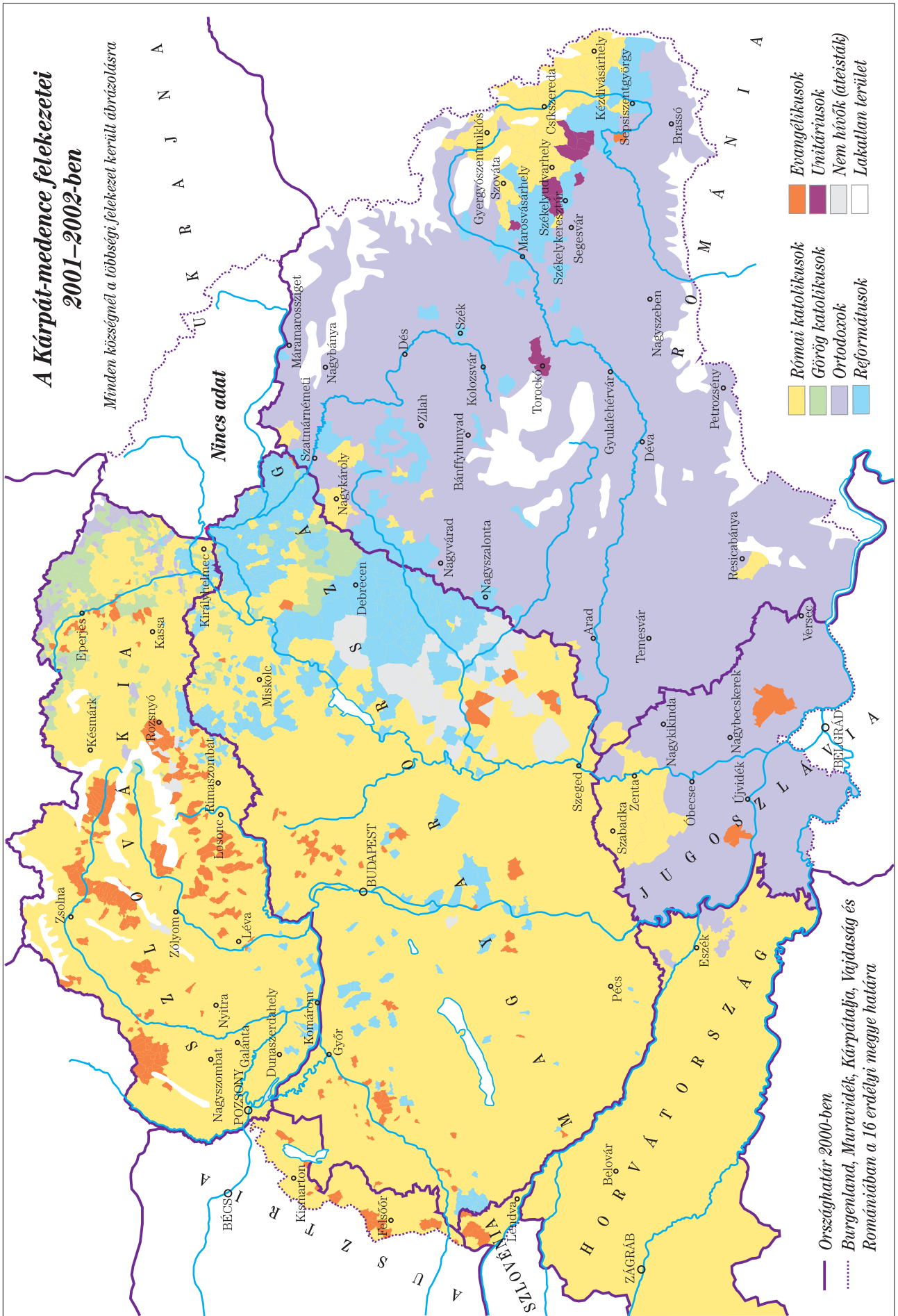
Minden községnél a többségi etnikum került ábrázolásra



A Kárpát-medence felekezetei 2001–2002-ben

Minden községnél a többségi felekezeti kerületi ábrázolásra

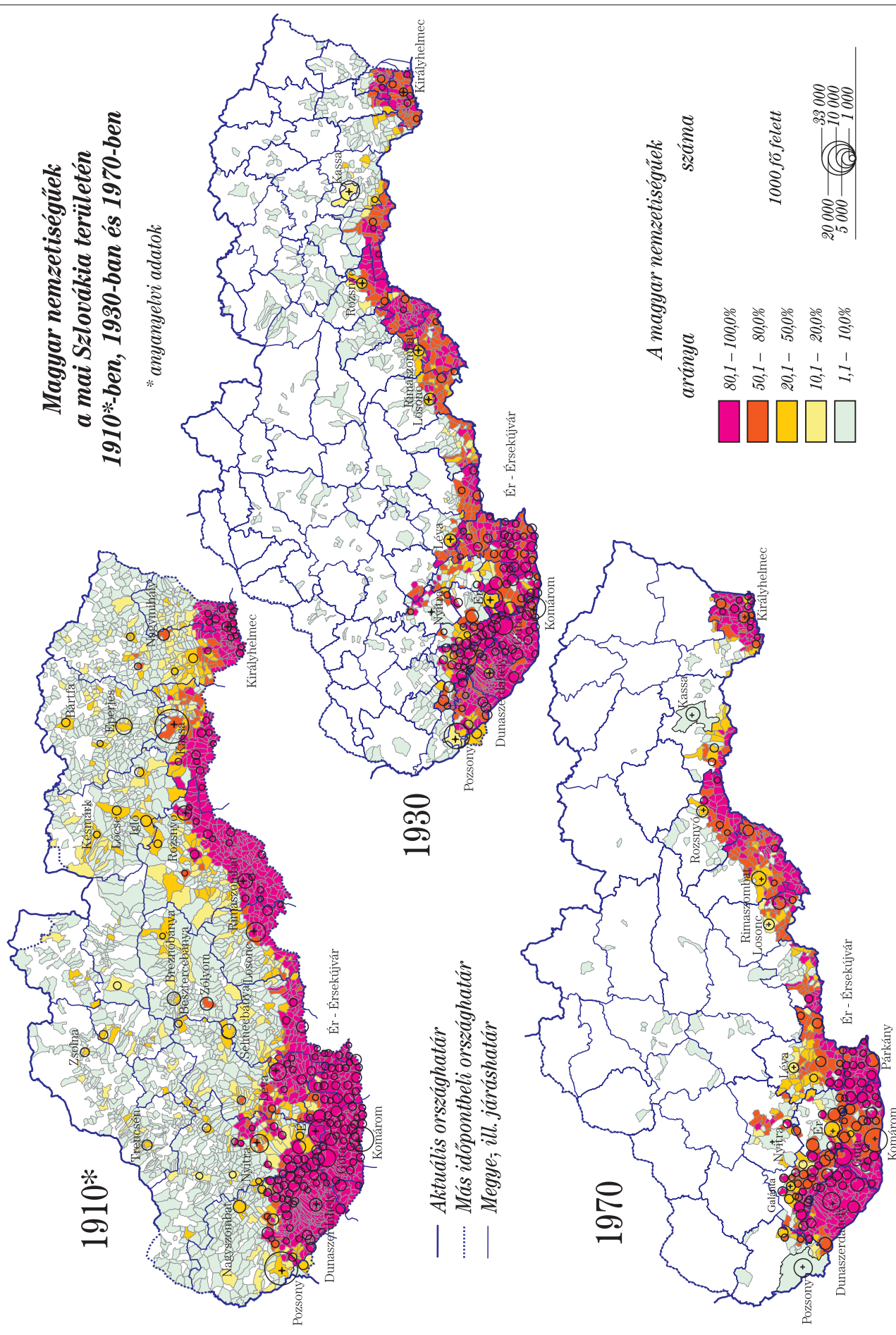
Nincs adat



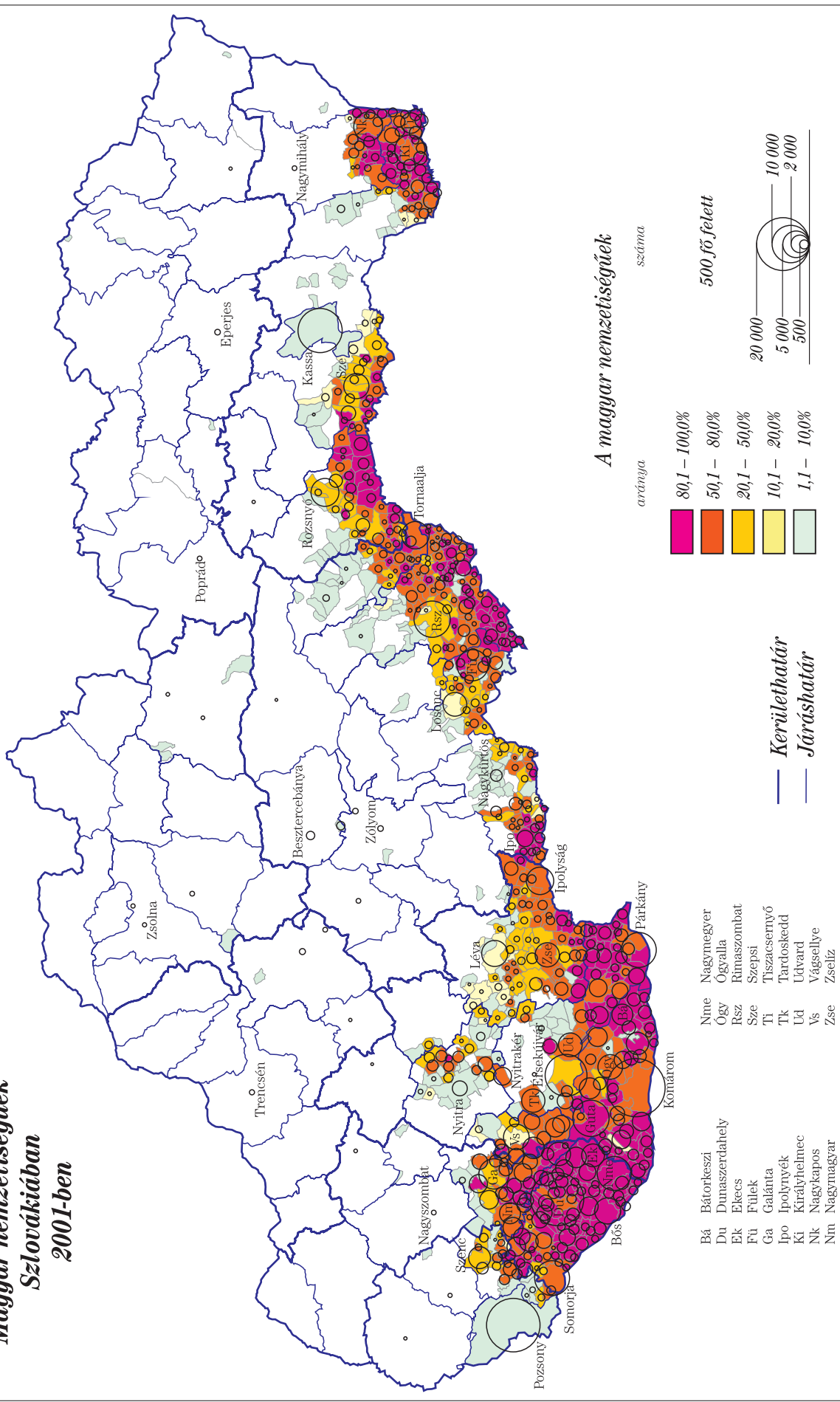
— Országhatár 2000-ben
 Burgenland, Muravidék, Kárpátalja, Vajdaság és Romániában a 16 erdélyi megye határa

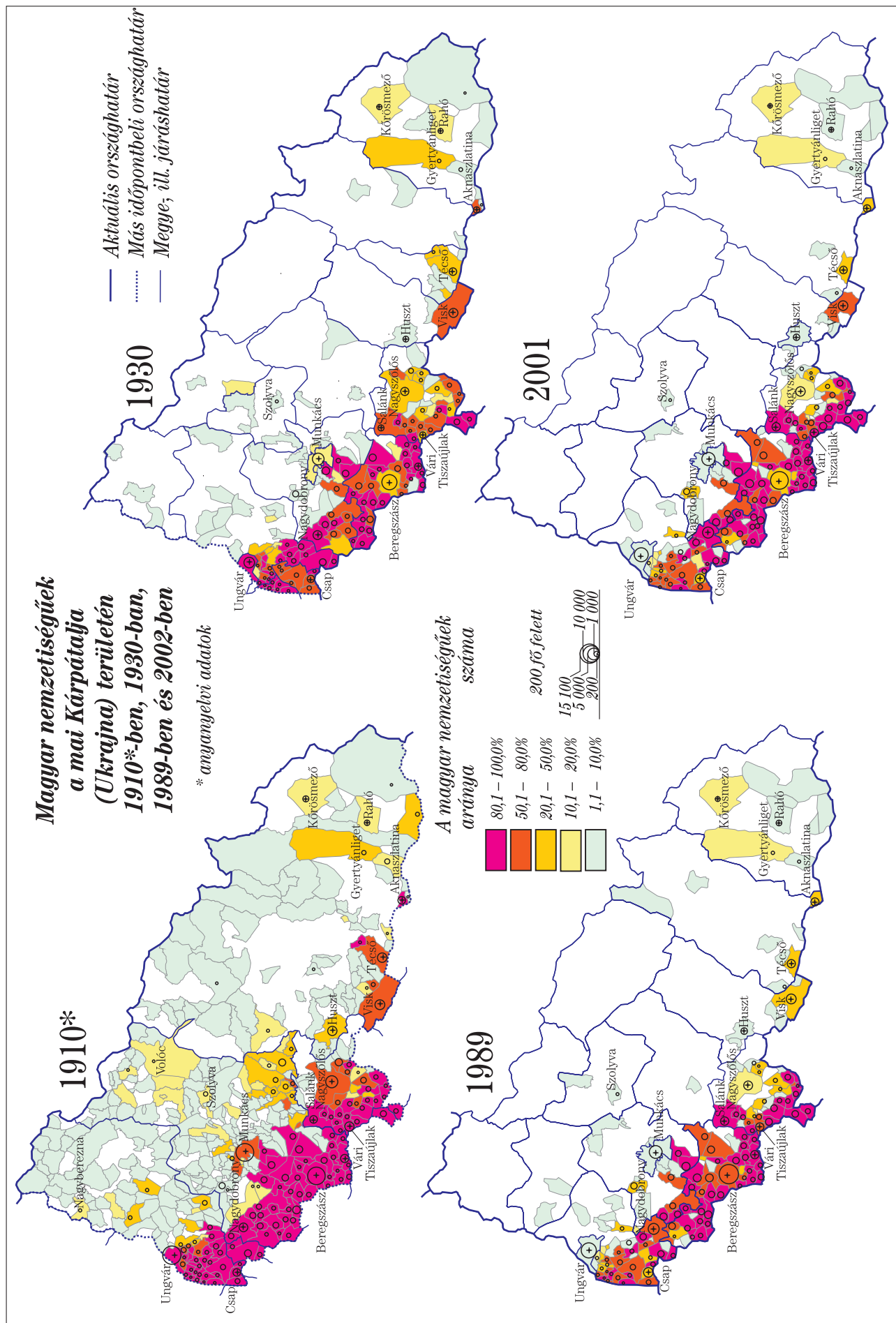
Magyar nemzetiségűek a mai Szlovákia területén 1910*-ben, 1930-ban és 1970-ben

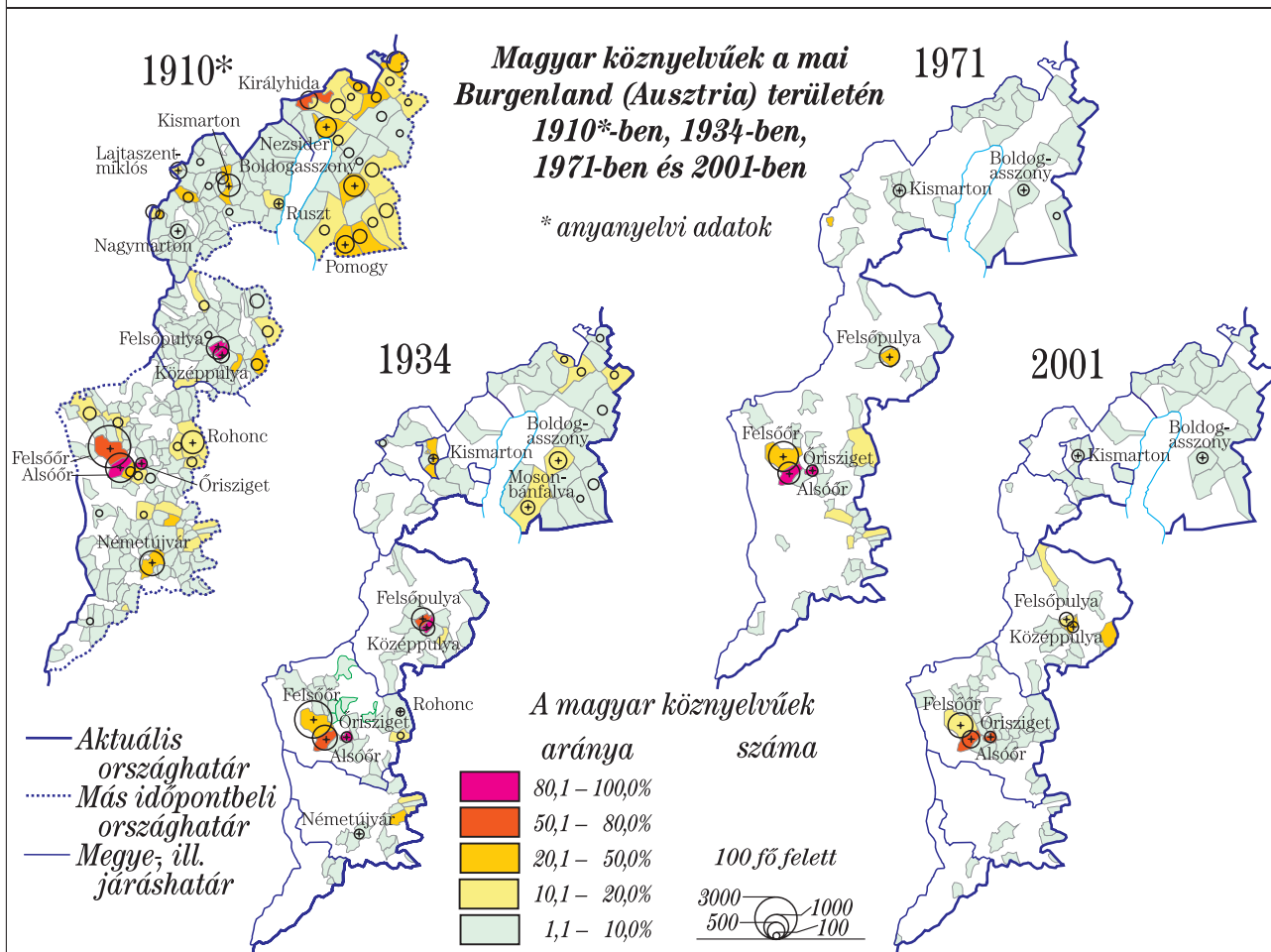
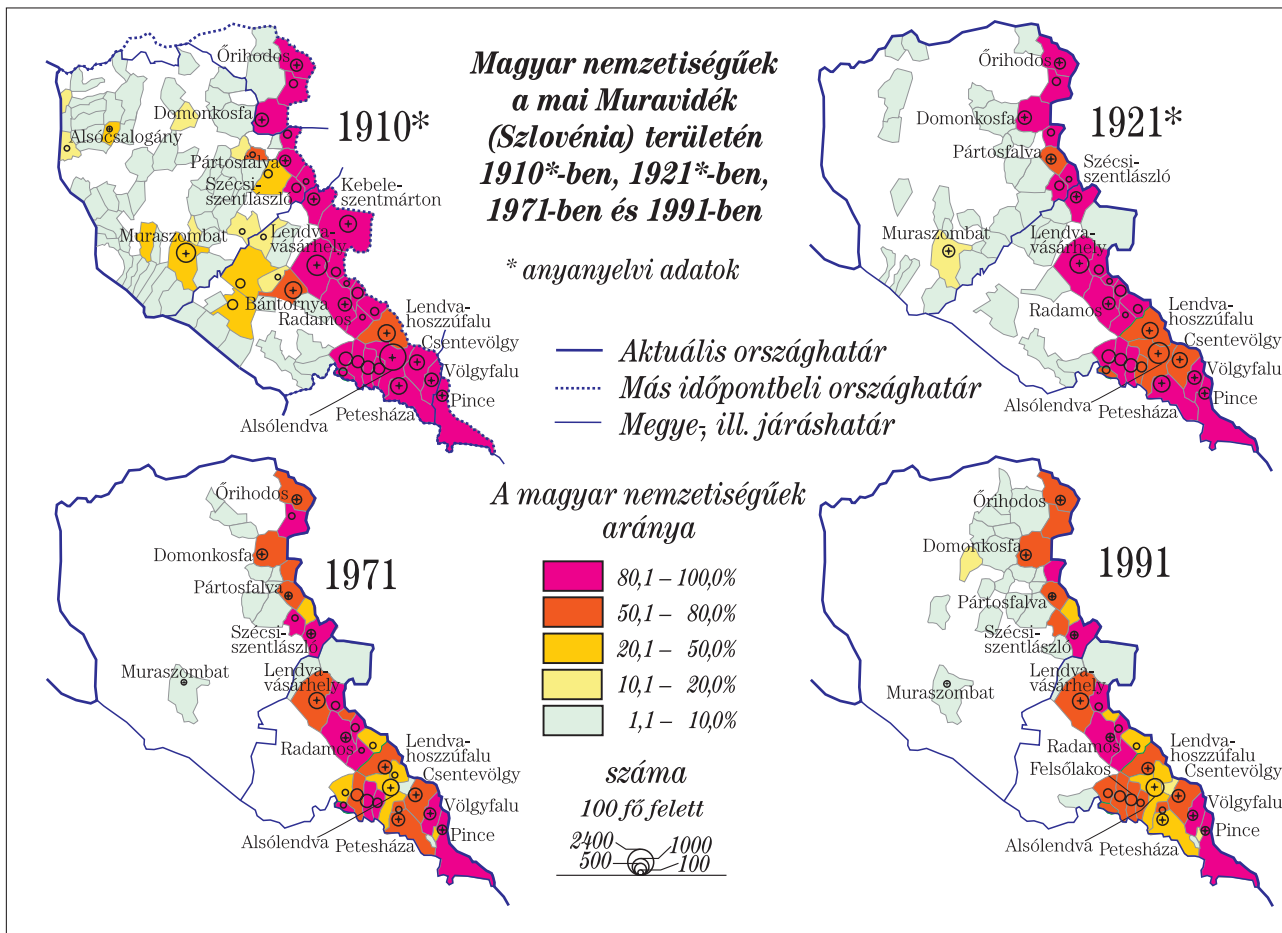
* anyanyelvi adatok



Magyar nemzetiségűek Szlovákiában 2001-ben

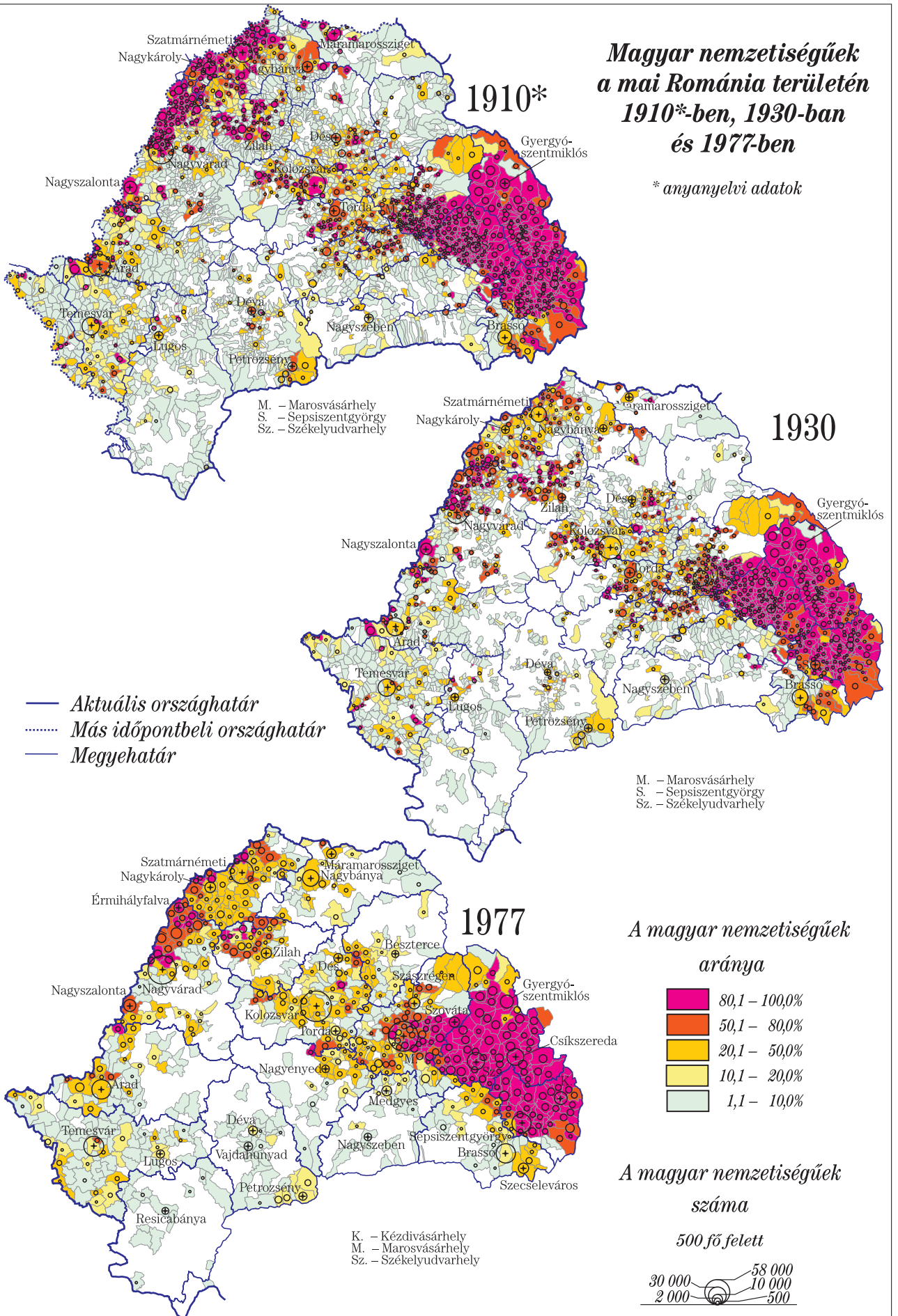




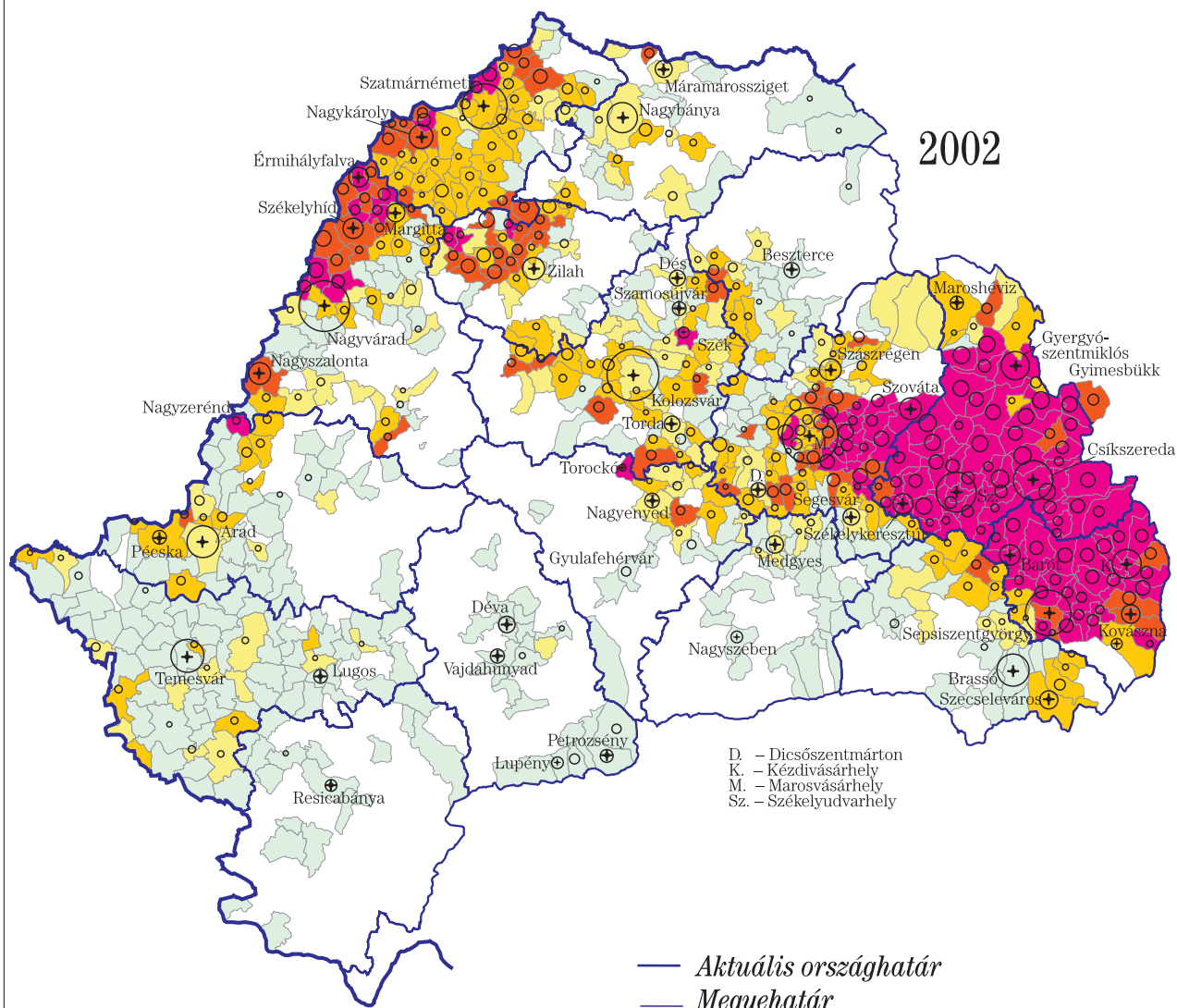


**Magyar nemzetiségűek
a mai Románia területén
1910*-ben, 1930-ban
és 1977-ben**

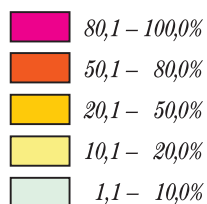
* anyanyelvi adatok



Magyar nemzetiségűek a mai Románia területén 2002-ben



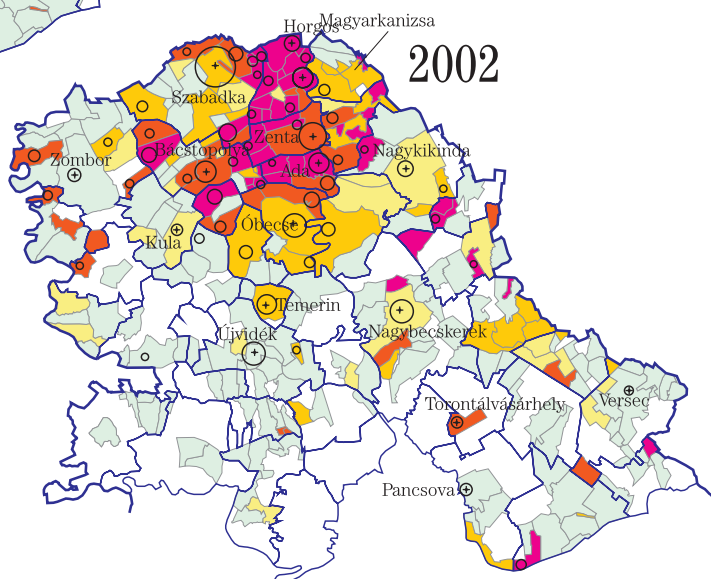
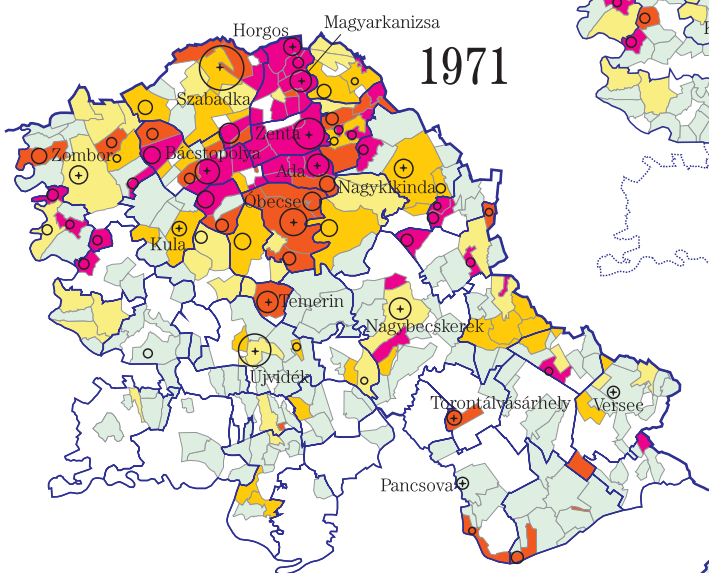
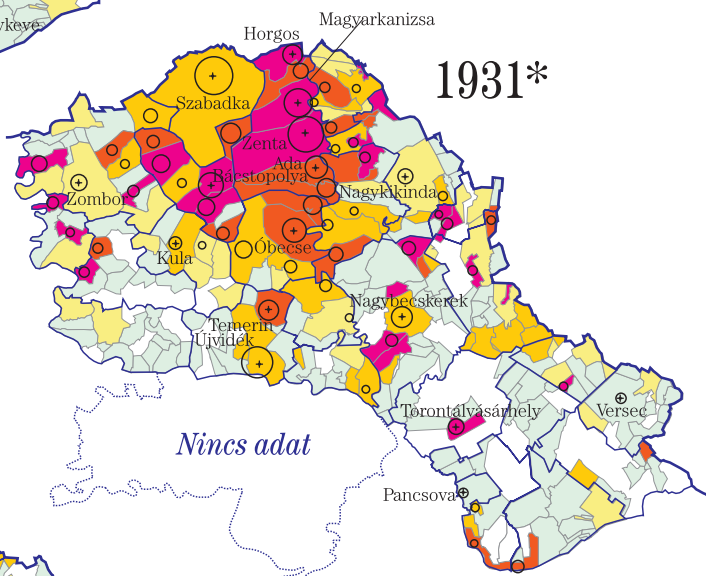
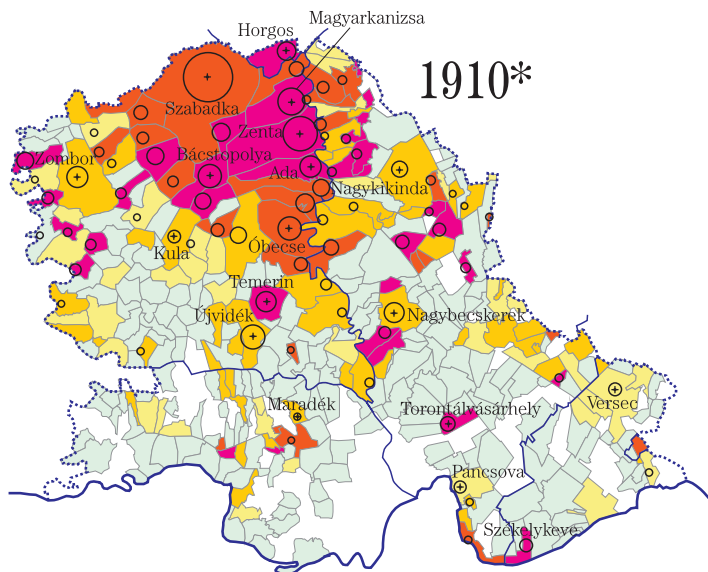
*A magyar nemzetiségűek
aránya száma*



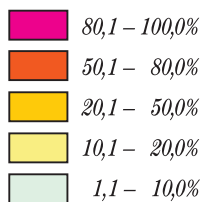
**Magyar nemzetiségűek
a mai Vajdaság
(Szerbia) területén
1910*-ben, 1931*-ben,
1971-ben és 2002-ben**

* anyanyelvi adatok

- Aktuális országhatár
- ⋯⋯⋯ Más időpontbeli országhatár
- Megye- (1910), járás- (1931), ill. opština- (község)- határ (1971, 2002)



*A magyar nemzetiségűek
aránya száma*

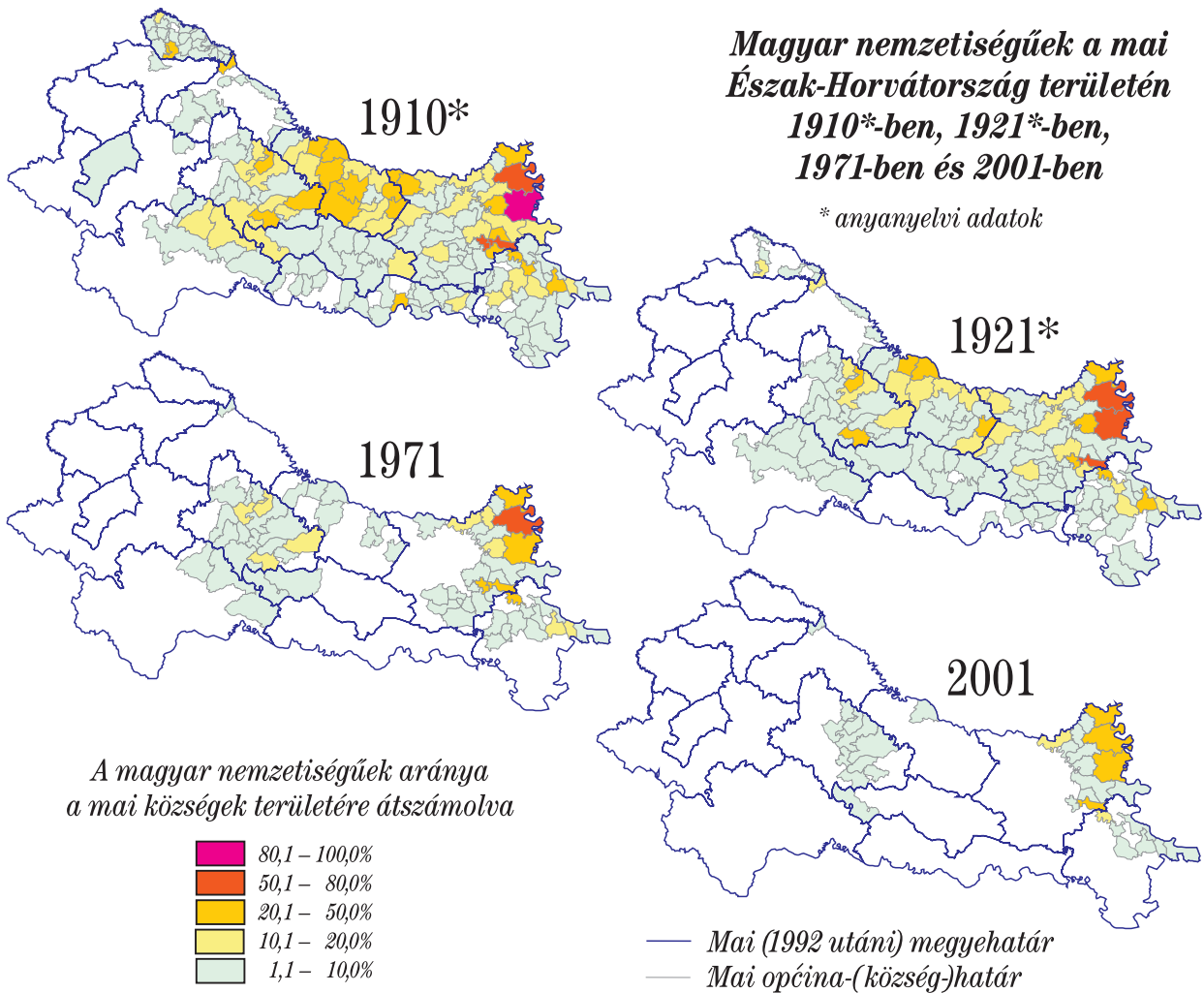


1000 fő felett



**Magyar nemzetiségűek a mai
Észak-Horvátország területén
1910*-ben, 1921*-ben,
1971-ben és 2001-ben**

* anyanyelvi adatok



**Magyar nemzetiségűek
Horvátország-ban 1991-ben**

